VICTOR HUGO

Sefiller / CİLT 2

ÇEVİREN
Cenap Karakaya

CHARLES BAUDELAIRE'İN ÖNSÖZÜ VE
MARIO VARGAS LLOSA'NIN SONSÖZÜYLE

İLETİŞİM KLASİKLERİ

iletişim

VICTOR HUGO • **Sefiller**

CİLT 2

VICTOR HUGO 1802'de Besançon'da dünyaya geldi. Liseyi bitirdikten sonra Paris'in edebiyat çevrelerinde vakit geçirdi. Gençlik döneminde Chateaubriand'dan etkilendi. 1819'da iki kardeşiyle birlikte *La Conservateur littéraire* adlı dergiyi kurdu. 1848 Devrimleri'nden sonra parlamento üyeliğine seçildi. III. Napolyon'un darbesini engelleyemeyince 1851'de Fransa'yı terk etmek zorunda kaldı. Guernsey Adası'nda kaldığı süre boyunca tiranlığa karşı Fransız direnişinin simgesi haline geldi. 1870'te Fransa'ya dönünce ulusal bir kahraman olarak karşılandı. 1885'teki ölümüne dek politik bir yurttaş olmayı ve dinmek bilmeyen bir heyecanla yazmayı sürdürdü. Yaşamı boyunca romantik tiyatro eserleri, lirik şiirler, taşlamalar, politik yazılar, eleştiriler yayımladı. 19. yüzyılın en verimli ve çok yönlü Fransız yazarı kabul edilen Hugo'nun başlıca eserleri şunlardır: *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü* (1829), *Hernani* (1830), *Notre Dame'ın Kamburu* (1831), *Doksan Üç İhtilali* (1874).

Les Misérables

© Sonsöz: 2004, Mario Vargas Llosa, "La Tentación de lo Imposible"

İletişim Yayınları 1887 • İletişim Klasikleri 59
ISBN-13: 978-975-05-1157-8 • ISBN-13: 978-975-05-1155-4 (Tk. No.)
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYANLAR Bahar Siber, Melis Oflas,
Müge Karahan, Emrah Serdan
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Camille Pissaro, "Boulevard Montmartre, Effet de Nuit", 1897
UYGULAMA Hüsnü Abbas
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

VICTOR HUGO

Sefiller

CİLT 2

Les Misérables

ÇEVİREN *Cenap Karakaya*

MARIO VARGAS LLOSA'NIN SONSÖZÜYLE

iletişim

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Plumet Sokağı'ndaki Saf Aşk ve Saint-Denis Sokağı Destanı *7*

BEŞİNCİ BÖLÜM
Jean Valjean *403*

SONSÖZ
İMKÂNSIZIN CAZİBESİ / MARIO VARGAS LLOSA *695*

DÖRDÜNCÜ KISIM

Plumet Sokağı'ndaki Saf Aşk ve Saint-Denis Sokağı Destanı

BİRİNCİ KİTAP

Tarihten Birkaç Yaprak

I
İYİ BİÇİLMİŞ

1831 ve 1832 yılları, Temmuz Devrimi'yle doğrudan bağlantılı bu iki yıl, tarihin en olağandışı, en çarpıcı anlarından biridir. Bu iki yıl, kendilerinden önce gelen ve kendilerini takip eden yılların ortasında yükselen iki dağ gibidirler. Onlarda devrimin yüceliği vardır, sarp uçurumlar fark edilir. Toplumdaki insan kitleleri, bizzat uygarlığın temelleri, birbiri üstünde, birbirlerine kenetlenmiş katı çıkar grupları, eski Fransız sosyal düzeninin asırlık kesitleri sistemlerin, ihtirasların ve teorilerin fırtınalı bulutları arasında bir görünüp bir kaybolurlar bu yıllarda. Bu görünüş ve kayboluşlara direniş ve hareket adı verilir. Hakikat ışığının, insan ruhunu aydınlatan bu ışığın, orada ara sıra parladığı görülür.

Oldukça belli sınırları olan bu önemli devir, şimdi artık ana hatlarıyla onu kavramamıza elverecek kadar bizden uzaklaşmaya başlamış bulunuyor.

Biz şimdi bunu deneyeceğiz.

Restorasyon, tarif edilmesi güç bir ara safha olmuştu.

Bu safhada yorgunluk vardı, homurtu vardı, mırıltılar vardı, uyku vardı, gürültü vardı ve bütün bunlar büyük bir milletin yeni bir gelişme aşamasına ulaşmasından başka bir şey değildi. Bu gibi de-

virler kendine özgü devirlerdir; onları istismar etmek isteyen politikacıları yanıltırlar. Başlangıçta milletin istediği sadece huzurdur, susuzluk duyulan tek şey barış ve sükûndur. Bu da rahat bırakılmak arzusunun ifadesidir. Büyük olaylar mı, büyük tesadüfler mi, büyük maceralar mı, büyük adamlar mı, Allah vermesin, bunları yeterince gördük, hepsinden boyumuzun ölçüsünü aldık. Sezar'ı Prusias'la,[1] Napolyon'u Yvetot'la[2] değiştirmeye hazırız.

"Ne iyi bir kralcılıktı o!" Güneş doğarken yola çıkmıştık, şimdi uzun ve çetin bir günün akşamındayız. İlk menzil Mirabeau ile alındı, ikincisi Robespierre'le, üçüncüsü Bonapart ile ve kara sular indi artık ayaklara. Herkes bir yatak bulup yatmak istiyor. Yorgun vefakârlıklar, yaşlanmış kahramanlıklar, doymuş ihtiraslar, kazanılmış servetler, hepsi hepsi tek bir şeyi arıyor, istiyor, diliyor, dileniyor. Neyi? Bir barınağı. Ve sonunda bunu elde ediyorlar. Barışa, huzura, keyfince geçirilecek zamana sahip oluyorlar. Şimdi artık mutludurlar. Ne var ki aynı anda bazı olaylar ortaya çıkıyor, kendilerini kabul ettiriyor ve bu sefer de onlar kapıyı çalıyor. Bunlar devrimlerden, savaşlardan çıkmış olaylardır, vardırlar, yaşamaktadırlar, topluma yerleşme hakkına sahiptirler ve yerleşiyorlardır da. Olaylar çoğu zaman prensipleri barındırıp beslemekle görevli istihkâm ve levazım subaylarıdır.

Şimdi siyaset felsefelerinin gözüne neler göründüğüne bir bakalım.

Yorgun insanlar rahat ve huzur isterlerken, olup biten olaylar da güvence istemektedirler. Olaylar için güvence demek, insanlar için rahat ve huzur demektir.

İngiltere'nin naiplikten sonra Stuartlardan; Fransa'nın imparatorluktan sonra Bourbonlardan istediği de buydu.

Bu güvenceler zamanları için bir zorunluluktur. Verilmeleri gerekir. Hükümdarlar bunları "ihsan ederler" ama gerçekte olayların gücüdür bunları veren. Bu derin ve faydalı hakikati Stuartlar 1660'ta hiç düşünmediler ve Bourbonlar 1814'te akıllarının ucundan bile geçirmediler.

---

1 Makedonyalı Filip'in eniştesi. M.Ö. (237-192) Romalılarla savaşmıştır – ç.n.

2 Napolyon'un savaşlarından bıkkınlığını dile getiren, devletini büyütmeye çalışan Yvetot Kralı'nın iyiliklerini anlatan bir şarkı. 1813 yılında yazılmıştı – ç.n.

Napolyon yıkılınca, kaderinde yazılı olduğu üzere Fransa'ya geri dönen aile, verenin kendisi olduğu ve verdiğini de geri alabileceği; Bourbonların tanrısal hukuka sahip olduğu, Fransa'nın ise hiçbir şeye sahip bulunmadığı; 18. Louis'nin Şartı'nda ihsan edilen siyasi hakkın, tanrısal hukukun ulu ağacından Bourbon Hanedanı'nca koparılıp halka lütfen verilen ve kralın keyfinin istediği gün geri alabileceği bir dal parçasından başka bir şey olmayacağı şeklinde, hüsrana uğramaya mahkûm, safdilce bir inanışa kapıldı. Halbuki Bourbon Hanedanı, bu bağışın kendinde uyandırdığı hoşnutsuzluğa bakarak, onun kendinden gelmediğini anlamalıydı.

Bu hanedan, on dokuzuncu yüzyılda hırçınlık etti. Milletin her şenlenişinde hoşnutsuzluk gösterdi. Amiyane tabirle, yani halk deyişiyle, suratını ekşitti. Halk bunu gördü.

İmparatorluğun bir tiyatro sahnesi gibi karşısından kaldırılıp götürüldüğüne bakarak kendisinde kuvvet gördü. Kendisinin de aynı şekilde getirilmiş olduğunu idrak etmedi. Kendisinin de Napolyon'u ortadan kaldırıveren elin avucu içinde olduğunu görmedi.

Geçmişi temsil ettiği için kökleri olduğunu sandı. Yanılıyordu, gerçi geçmişin bir parçasıydı ama geçmiş tümüyle Fransa'ydı. Fransız toplumunun kökleri hiç de Bourbonlarda değildi, milletteydi. Bu derinlerdeki gizli ve canlı kökler hiçbir zaman bir ailenin hakkını teşkil etmiyordu, bir halkın tarihini teşkil ediyordu. Tahtın altı hariç her yerdeydi bu kökler.

Bourbon Hanedanı Fransa için, tarihinin ünlü ve kanlı düğünüydü ama artık kaderinin başlıca unsuru, siyasetinin zorunlu temeli değildi.

Bourbonlardan pekâlâ vazgeçilebilirdi; nitekim yirmi iki yıl süreyle vazgeçilmişti. Arada bir kesinti olmuştu; onlar bunun farkında değillerdi. Nasıl olsunlardı ki? 9 Termidor'da 17. Louis'nin, Marengo gününde de 18. Louis'nin saltanat başında olduklarını hayal ediyorlardı. Tarihin başlangıcından beri hükümdarlar hiçbir zaman olaylar karşısında, olayların ihtiva ve ilan ettikleri tanrısal kudret parçası karşısında bu kadar kör olmamışlardır. Kralların hakkı denilen bu dünyevi iddia, hiçbir zaman semavi hakkı böylesine inkâr etmemiştir.

Bu aileyi, 1814'te "ihsan edilen" güvencelere, kendi deyişiyle, tavizlere el koymaya sevk eden büyük hata. Ne hazin şey! Onun kendi tavizleri dediği, aslında bizim fetihlerimizdi, tecavüzlerimiz dediği de haklarımız.

Kendisi için eşref saatinin geldiğini sanan Restorasyon, Bonapart'ı yendiğini ve ülkede kökleşmiş olduğunu farz ederek, yani güçlü ve derin olduğuna inanarak, birdenbire kararını verdi ve sonunu düşünmeden darbesini indirdi. Bir sabah Fransa'nın karşısına dikildi ve sesini yükselterek toplumun sıfatını da, ferdin sıfatını da reddetti; yani milletten hükümranlığı, vatandaştan özgürlüğü aldı. Başka bir deyişle, milletin şahsında onu millet yapan şeyi, vatandaşın şahsında da onu vatandaş yapan şeyi inkâr etti.

İşte, Temmuz Kararnameleri denen o ünlü belgelerin aslı esası budur.

Restorasyon yıkıldı.

Haklı olarak yıkıldı. Ancak söylememiz gerekir ki, o bütün ilerleme şekillerine mutlak surette düşman değildi. Onun da taraftar olduğu büyük işler yapılmıştı.

Restorasyon Devri'nde, millet sakin bir şekilde tartışmaya alıştı –cumhuriyette bu yoktu; barış içinde büyüklüğe alıştı– ama imparatorlukta bu da yoktu. Özgür ve güçlü Fransa, Avrupa'nın öbür milletleri için cesaret verici bir manzara oluşturuyordu. Robespierre devrinde söz devrimindi; Bonapart devrinde söz topundu; 18. Louis ve 10. Charles devirlerindeyse, söz sırası zekaya geldi. Rüzgâr dindi, meşale yeniden alevlendi. Sakin zirvelerde düşüncelerin safi ışığının titreştiği görüldü. Muhteşem, faydalı ve gönül okşayıcı manzara. On beş yıl boyunca, barış ve sükûn içinde, halk meydanlarında, düşünür için çok eski, devlet adamı için çok yeni olan şu büyük prensiplerin işleyişine tanık olundu: kanun önünde eşitlik, vicdan özgürlüğü, söz özgürlüğü, basın özgürlüğü, yeteneği olan herkesin her işe girebilmesi. Bu, 1830'a kadar böyle sürdü. Bourbonlar sonunda, tanrısal bilgeliğin ellerinde parçalanan bir uygarlık aleti oldular.

Bourbonların düşüşü, kendi cephelerinden değil ama milletin cephesinden ihtişam dolu oldu. Vakarla ama otoritesiz terk ettiler tahtı; karanlığa gömülüşleri, tarihte hazin bir heyecan bırakan tar-

tışmalı silinişlerden biri olmadı. Bu ne 1. Charles'ın hayaleti andıran sükûnetine ne de Napolyon'un kartal haykırışına benziyordu. Çekip gittiler. Hepsi bu. Tacı çıkarıp bıraktılar ve başlarının çevresinde bir hale tutmadılar. Vakarlıydılar ama azametli değildiler. Felaketlerinin ihtişamından bir ölçüde yoksundular. 10. Charles, Cherbourg yolculuğu sırasında yuvarlak bir masayı dört köşe olarak kestirirken, çöken krallıktan çok tehlikeye düşen teşrifata kaygılanıyor gibiydi. Bu küçülme, onları seven vefalı insanları ve soylarına saygı ve itibar gösteren ciddi kişileri üzdü. Halka gelince, o hayranlığa layıktı. Bir sabah silahlı bir çeşit kral ayaklanmasıyla hücuma uğrayan millet, kendisini öylesine kuvvetli hissetti ki öfkelenmedi bile; kendisini savundu, sakinliğini korudu, her şeyi yerli yerine koydu; hükümeti kanun çerçevesine, Bourbonları sürgüne ve heyhat! Sonra durdu. İhtiyar kral 10. Charles'ı, vaktiyle de 14. Louis'yi barındıran taht sayvanını altından çekip aldı ve yavaşça yere koydu. Kral ailesinden kişilere üzülerek ve ihtimamla el sürdü. Barikatlar gününden sonra Guillaume du Vair'in vakur sözlerini sanki hatırlar gibi olan ve bütün dünyanın gözleri önünde uygulayan tek bir kişi değildi, birkaç kişi de değildi, Fransa idi, bütün Fransa idi, zafer kazanmış ve zaferinin sarhoşluğu içinde olan Fransa idi. Guillaume du Vair şöyle demişti: "Büyüklerin teveccühüne sığınmaya, daldan dala konan kuşlar gibi, talihi ters gideni bırakıp talihi yaver gidenin safına atlamaya alışık olanlar için felakete uğramış hükümdarlarına karşı cüretkârca davranmak kolaydır ama benim için krallarımın talihi, hele felakete uğrayanların talihi daima saygıya layık olacaktır."

Bourbonlar beraberlerinde saygı götürdüler, üzüntü değil. Söylediğimiz gibi, felaketleri kendilerinden büyük oldu. Ufukta kayboldular.

Temmuz Devrimi bütün dünyada dostlar ve düşmanlar kazandı. Kendi meşreplerine göre bazıları heyecan ve sevinçle ona koşarken, diğerleri de ondan yüz çevirdiler. Bu gün doğuşunun baykuşları olan Avrupa hükümdarları, ilk anda yaralı ve şaşkın, gözlerini yumdular ve ancak tehditler savurmak için yeniden açtılar. Anlaşılabilir bir korku, bağışlanabilir bir öfke. Bu garip devrim bir darbede işini bitirmişti; yenik düşen krallığa düşman muamelesi yap-

mak ve kanını dökmek şerefini bile vermemişti. Özgürlüğün kendi kendisine iftira etmesinden daima fayda uman istibdat hükümetlerinin gözünde Temmuz Devrimi'nin hatası, olağanüstü olmak fakat yumuşak kalmaktı. Zaten ona karşı ne bir teşebbüse kalkışıldı ne de gizlice tertipler hazırlandı. En hoşnut olmayanlar, en çok ürkenler, en fazla titreyenler onu selamlıyorlardı. Bencilliklerimiz, garezlerimiz ne olursa olsun, olaylardan esrarengiz bir saygı çıkmakta ve bu saygıda insanı aşan bir güçle çalışan birisinin işbirliği kendisini hissettirmektedir.

Temmuz Devrimi gerçeği yere seren hakkın zaferidir. İhtişam dolu bir şey.

Gerçeği yere seren hak. 1830 Devrimi'nin parlaklığı buradadır, munisliği de öyle. Muzaffer olan hakkın öfkeli davranmaya hiç de ihtiyacı yoktur.

Hak, doğru ve hukuki olandır.

Hakkın özelliği ezelden ebede güzel ve saf kalmaktır. En zorunlu gibi görünen, çağdaşlarınca en iyi kabul gören bir gerçek bile, yalnızca gerçek olarak kalıp içinde çok az hak taşıyor veya hiç hak taşımıyorsa, zamanla mutlaka biçimsiz, iğrenç, hatta belki de ucube bir hal almaya mahkûmdur. Gerçeğin erişebileceği çirkinlik derecesini bir bakışta, yüzyıllar ötesi görünüşüyle tespit etmek isteyenler Machiavelli'ye baksınlar. Machiavelli ne kötü bir cin ne bir şeytan ne de alçak ve sefil bir yazardır; o, gerçekten başka bir şey değildir. Ve bu gerçek, sadece İtalya'nın gerçeği değil, Avrupa'nın, on altıncı yüzyılın gerçeğidir. İğrenç görünür ve on dokuzuncu yüzyılın ahlak anlayışı karşısında iğrençtir de.

Hakla gerçek arasındaki bu mücadele toplumun doğuşundan beri süregelmektedir. Bu düelloya bir son vermek, saf fikri insanlık realitesiyle kaynaştırmak, hakkı barışçı yoldan gerçeğe ve gerçeği de hakka nüfuz ettirmek... Bilge kişilere düşen iş budur işte.

II
KÖTÜ DİKİLMİŞ

Fakat bilge kişilerin işi başka, işini bilir kişilerin işi başkadır. 1830 Devrimi çarçabuk durmuştu.

Bir devrim karaya oturur oturmaz, işini bilir kişiler hemen karaya oturanı parçalamaya girişirler. Yüzyılımızda işini bilir kişiler kendilerine devlet adamı sıfatını tevcih etmişlerdir. Öyle ki, sonunda bu devlet adamı sözü biraz argoya kaçar olmuştur. Bu arada, şunu da unutmamak gerekir ki, işini bilirliğin bulunduğu yerde mutlaka küçüklük vardır. Yani, "işini bilir kişiler" demek, "pespayeler" demektir.

Bunun gibi, "devlet adamları" da bazen "hainler"le aynı anlama gelir.

Şu halde, Temmuz Devrimi gibi devrimler, işini bilir kişiler için kesilmiş şahdamarlarıdır. Acilen bağlanmaları gerekir. Çok yüksekten ilan edilen hak, sarsıntı yaratır. Bunun için, hak bir kere sağlandı mı, devleti sağlama almak lazımdır. Özgürlük temin edilince, iktidarı düşünmek gerekir.

Burada bilge kişiler henüz işini bilenlerden ayrılmamışlardır ama yavaş yavaş kuşkulanmaya başlarlar. İktidar, kabul. Ama önce iktidar nedir? Sonra, kaynağı nedir? İşini bilenler, mırıldanılan itirazı duymamazlıktan gelirler ve dalaverelerine devam ederler.

Fayda sağlayıcı ham hayallere bir zorunluluk maskesi takmakta pek yetenekli olan bu politikacılara göre, bir devrimden sonra bir halk için ilk ihtiyaç, eğer bu halk kralcılığın hakim olduğu bir kıtada yaşıyorsa, kendisine bir hanedan bulmaktır. Ancak bu suretledir ki derler, o halk devrimden sonra barış ve sükûna kavuşabilir, yani yaralarını tımar edip evini onarabilir. Hanedan yapı iskelesini gözler ve hasta arabasını örter.

Gelgelelim bir hanedan bulmak her zaman kolay iş değildir.

Zorda kalınırsa, deha sahibi ya da servet sahibi rastgele bir adam bir kral yapmaya yeter. Birinci halde Bonapart'ı, ikincisinde Iturbide'i elde edersiniz.

Fakat rastgele seçilen ilk aile bir hanedan kurmaya yetmez. Bir soyda belli bir miktar eskiliğin bulunması gerekir ve yüzyıllarının buruşukları öyle kendiliğinden olmaz.

İşe "devlet adamları" gözüyle bakılırsa, her türlü ihtiraz kaydı hakkı bâki kalmak şartıyla, bir devrimden sonra çıkacak kralda acaba ne gibi vasıflar bulunmalıdır? Bu kral devrimci olabilir ve böyle olması da faydalıdır; yani bu devrime şahsen katılmış, onda

eli bulunmuş, orada lekelenmiş ya da ün kazanmış, onun baltasını kavramış ya da kılıcını kullanmış olmalıdır.

Peki, bir hanedanda aranan vasıflar nelerdir? Bu hanedan milli, yani uzaktan devrimci olmalıdır, işlenen fiillerle değil de benimsenen fikirlerle... Geçmişten meydana gelmeli, tarihi olmalı; gelecekten meydana gelmeli, sempatik olmalıdır.

Bütün bunlar, ilk devrimlerin neden tek insanla –Cromwell veya Napolyon– yetindiklerini; ikincilerinse neden mutlaka bir aile –Brunswick Hanedanı ya da Orléans Hanedanı– bulmak istediklerini açığa vurur.

Kral hanedanları şu hintincirine benzer; her dalı toprağa kadar eğilip orada kök salarak yeni bir incir ağacı oluşturur. Her dal bir hanedan olabilir. Bunun tek şartı halka kadar eğilmektir.

İşte, işini bilenlerin teorisi böyledir.

Şu halde büyük marifet şudur: bir başarıya biraz felaket havası katmak ve böylece ondan çıkarı olanların da titremesini sağlamak, her ileri adıma korku çeşnisi vermek, geçiş eğrisini ilerlemeyi yavaşlatıncaya kadar uzatmak, bu şafağı soluklaştırmak, heyecanın sert yanlarını açıkça kötüleyip gidermek, sivrilikleri, tırnakları kesmek, zaferi pamuklara sarmak, hakkı küreklere bürümek, halk denen devi yumuşak yünlü bezlerle kundaklayıp çarçabuk yatırmak, bu aşırı sağlığı perhize sokmak, Herkül'ü nekahet tedavisine almak, büyük olayı ilaca batırmak, ideale susamış zihinlere ot özsularıyla sulandırılmış nektar sunmak, aşırı başarıya karşı tedbirler almak, devrimin başını bir abajurla süslemek.

1830, daha önce İngiltere'nin 1688'de uyguladığı bu teoriyi kullandı.

1830, yokuşun yarısında durdurulmuş bir devrimdir. Yarım ilerleme, yarım hak. Oysa güneş nasıl mumu bilmezse, mantık da aşağı-yukarı diye bir şey bilmez.

Kim devrimleri yarı yolda durdurur? Burjuvazi. Niçin?

Çünkü burjuvazi doyuma ermiş menfaattir. Dün iştahtı, bugün alabildiğine bolluktur; yarın tıka basa doygunluk olacaktır.

1814'te Napolyon'dan sonra ortaya çıkan olay, 1830'da 10. Charles'dan sonra tekrarlandı.

Yanlış yere burjuvaziyi bir sınıf yapmak istediler. Burjuvazi sa-

dece halkın memnun edilmiş kısmıdır. Burjuva şimdi oturacak zamanı olan insandır. Bir iskemle bir kast değildir.

Fakat bir an önce oturmak isteğiyle, insanlığın yürüyüşü durdurulabilir. Çoğu zaman burjuvazinin kusuru bu olmuştur.

Bir hata işlemekle sınıf olunmaz. Bencillik, sosyal düzenin bölümlerinden biri değildir.

Kaldı ki bencilliğe karşı da adil olmak gerektir. 1830 sarsıntısından sonra, milletin burjuvazi denen kısmının özlediği hal, kayıtsızlık ve tembellikle karışan ve içinde biraz da utanç bulunan atalet değil, rüyalara açık, anlık bir unutma getiren uyku değil molaydı.

Mola, garip ve âdeta çelişen iki anlamdan meydana gelen bir kelimedir: Yürüyüş halinde bir birlik, yani hareket; durma, yani dinlenme.

Mola, kuvvetlerin onarılmasıdır, silahlı ve uyanık dinlenmedir; nöbetçilerin diken, tetik üstünde durmasıyla tamamlanmış bir hadisedir.

Mola, hem dünkü mücadeleyi hem yarınki mücadeleyi içinde taşır. Bir tür ikisi-arasılıktır, 1830'la 1848 arası.

Burada mücadele dediğimiz şeye ilerleme de denilebilir.

Şu halde burjuvaziye ve de devlet adamlarına, şu mola kelimesini söyleyecek birisi gerekiyordu. Bir tür Her-Ne-Kadar-Çünkü. Öyle bir karma şahsiyet ki, hem devrim hem istikrar anlamına gelsin, başka bir deyişle, geçmişin gelecekle açıkça uyuşabileceğini göstererek halihazırda olanı sağlama alsın.

Bu adam "elde bir"di bile. Adı da Louis-Philippe d'Orléans'dı.

221'ler Louis-Philippe'i kral yaptılar. Lafayette tahta çıkma törenini üstlendi.

Louis-Philippe'e "Cumhuriyetçilerin En İyisi" adını verdi. Paris Belediye Sarayı, Reims katedralinin yerini aldı. Bir yarı tahtın tam taht yerine konulması böylece "1830'un eseri" oldu.

İşini bilir kişiler işlerini bitirince, buldukları hal tarzının muazzam kusuru sırıtıverdi. Bütün bunlar mutlak hakkın dışında yapılmıştı. Mutlak hak haykırdı: "İtiraz ediyorum!" Ve sonra –korkunç şey– karanlığa çekildi.

III
LOUIS-PHILIPPE

Devrimlerin kolları korkunç, elleri uğurludur; sert vururlar ama iyi seçerler. Hatta 1830 Devrimi gibi tamamlanmamış, yozlaşmış, soysuzlaşmış, tâli devrimler derecesine indirilmiş olsa bile, hemen daima vakitsiz gelmiş olmadıklarını gösterecek kadar ilahi takdirin aydınlığı kalır içlerinde. Onların güneş tutulmasındaki gibi gölgede kalmaları, hiçbir zaman haklarından feragat ettikleri anlamına gelmez.

Fakat fazla yüksekten atıp tutmayalım, devrimler de aldanırlar. Nitekim vahim yanılmalar görülmüştür.

1830'a dönelim. 1830, yolundan sapmakla talihli çıktı. Kısa kesilen devrimden sonra, düzen adı verilen kuruluşta kral, krallıktan daha iyiydi. Louis-Philippe ender rastlanır bir insandı.

Tarihin mutlaka hafifletici nedenler bulacağı bir babanın oğluydu; fakat bu baba ayıplanmaya layık olduğu kadar, kendisi de saygıya layıktı; özel meziyetlerin hepsine, kamuyu ilgilendiren meziyetlerin de birçoğuna sahipti; sağlığına, servetine, şahsına, işlerine büyük itina gösterir, bir dakikanın bile değerini bilirdi ama bir yılın değerini her zaman bilmezdi; itidalli, sakin, uysal, sabırlıydı; babacan adam, iyi prensti; eşiyle yatardı ve sarayında evlilik yatağını burjuvalara göstermekle görevli uşakları vardı, çünkü eskiden ailenin büyük kardeş kolunun gayri meşru ilişkilerini açıkça sergilemesinden sonra, düzenli karı koca yatağının iftiharla teşhiri faydalı hale gelmişti; bütün Avrupa dillerini bilirdi; daha da enderi, bütün çıkarların dillerini bilir, konuşurdu; "orta sınıf"ın olağanüstü bir temsilcisiydi fakat onu aşardı ve her durumda ondan daha büyüktü; geldiği kanın değerini takdir etmekle birlikte, özellikle kendi öz değerine güvenmek ve kendi soyu meselesinde –bu çok özel meselede– Bourbonlardan değil, Orléanslardan olduğunu ilan ettirerek dirayetini göstermişti; zat-ı sanileri olduğu müddetçe soyunun en birinci prensiydi, zat-ı şahaneleri olduğu gün hakiki burjuva oldu. Cemiyet içinde uzun ve dağınık, özel hayatında kısa ve özlü konuşurdu; cimri olduğu söylenirdi ama ispatı yoktu; aslında kendi fantezileri veya görevleri için

kolayca müsrifliğe kaçan tutumlulardandı; okumuştu ama edebiyata karşı pek duygulu değildi; asilzadeydi ama şövalye değildi; sade, sakin ve güçlüydü; ailesi ve saray halkı tarafından çok sevilirdi; hoşsohbetti, doğru yolda bir devlet adamıydı, içten soğuktu, o an ilgi duyduğu konuya kendisini tamamen verirdi, daima mümkün olduğu kadar yakından idare ederdi, kin duymak da minnet duymak da elinden gelmezdi. Üstünleri aleladelere karşı merhametsizce kullanırdı, tahtların altında sağır bir uğultuyla homurdanan o esrarlı ittifakları parlamento çoğunluklarıyla oyuna getirmekte ustaydı; açık yürekliydi, bazen açılmakta ihtiyatsızlığa kadar varırdı, fakat bu ihtiyatsızlık içinde dahi fevkalade becerikliydi; tedbiri, çehresi, maskesi boldu; Fransa'yı Avrupa'yla, Avrupa'yı da Fransa'yla korkuturdu, ülkesini sevdiği muhakkaktı ama ailesini tercih ederdi; otoriteden çok hâkimiyete ve vakardan çok otoriteye değer verirdi ki böyle bir tutumun şu felaketli yanı vardır: her şeyi başarıya çevirdiğinden hileyi kabul eder ve alçaklığı mutlak surette reddetmez; buna karşılık şu faydalı yanı da vardır: siyaseti şiddetli çatışmalardan, devleti kopmalardan, toplumu kötülüklerden korur; titiz, dürüst, uyanık, dikkatli, derin görüşlü, yorulmak bilmezdi; bazen kendiyle çeliştiği, kendini yalanladığı olurdu; Ancône'da Avusturya'ya karşı cesur, İspanya'da İngiltere'ye karşı sebatkârdı, Anvers'i bombaladı, Pritchard'a tazminat ödedi; *Marseillaise*'i tam bir inançla söylerdi; yorgunluğa, bitkinliğe, güzellik ve ideal zevkine, cüretkârca cömertliklere, ütopyaya, ham hayale, öfkeye, boş gurura, korkuya yabancıydı; gözü pekliğin her türlüsüne sahipti; Valmy'de general, Jemmapes'ta askerdi; sekiz defa suikasta uğradı ve hepsinden gülümseyerek çıktı; bir humbaracı kadar mert, bir düşünür kadar cesurdu; yalnız Avrupa'nın sarsıntıya uğraması ihtimalleri karşısında endişelenirdi, büyük siyasi maceralara göre değildi; hayatını tehlikeye atmaya daima hazırdı ama eserini asla; kendisine bir kral olarak değil, bir zeka olarak itaat edilmesini sağlamak için iradesini etki kılığına sokardı; gözlem kabiliyeti vardı ama kehanet kabiliyeti yoktu; düşüncelere pek önem vermezdi ama insanları değerlendirmesini bilirdi, yani hüküm vermek için görmesi gerekirdi; süratli ve keskin bir sağduyusu, pratik bir zekası vardı, kolay konuşurdu, hafızası çok kuvvetliydi; Se-

zar, İskender ve Napolyon'la tek benzer noktası olan bu güçlü hafızadan daima yararlanırdı; olayları, detayları, tarihleri, özel isimleri bilir, kitlenin eğilimlerini, ihtiraslarını, dehalarını, ruhların iç özleyişlerini, gizli ve karanlık isyanlarını, bilincin görünmez akımlarını diyebileceğimiz şeylerin hiçbirini bilmezdi; Fransa'nın üst tabakasında kabul görüyordu, ama alt tabakalarıyla pek uyuşmuş değildi; incelikle her işin içinden sıyrılırdı; fazla hükümet eder, yeterince saltanat sürmezdi; kendi kendisinin başbakanıydı; büyük fikirlerin karşısına küçük gerçeklerden engel çıkarmakta pek ustaydı; uygarlık, düzen ve organizasyon konusunda hakikaten yaratıcı bir melekeyi, bir çeşit formalite ve çekişme zekasıyla birleştirirdi; bir hanedanın kurucusu ve hakkın savunucusuydu; biraz Şarlman'a biraz da bir dava vekiline benzerdi; kısacası yüksek ve orijinal bir simaydı. Fransa'nın kaygılanmasına rağmen güçlü devlet olmayı bilen bir hükümdardı. Louis-Philippe, asrının en seçkin kişileri arasında yer alacaktır ve eğer şan ve şerefi biraz sevseydi, yararlılık hissine sahip olduğu derecede büyüklük hissine de sahip olsaydı, tarihin en ünlü idarecileri arasına geçerdi.

Louis-Philippe gençliğinde yakışıklıydı ve yaşlılığında da zarif ve sevimli kalmıştı; milletten her zaman değil, ama kalabalıktan daima kabul görmüştü; hoşa gidiyordu. Büyüleme kabiliyeti vardı. İhtişamı yoktu; ne kral olmasına rağmen taç taşırdı ne de ihtiyarlığına rağmen saçları beyazdı. Davranışları eski rejime, alışkanlıkları yenisine uygundu, 1830 için elverişli bir şekilde asil ve burjuva karışımıydı. Louis-Philippe geçiş devrinin hükümdarıydı; eski telaffuz ve imla şekillerini muhafaza eder, bunları modern fikirlerin hizmetinde kullanırdı; Polonya'yı, Macaristan'ı severdi, ama les Polonais diye yazar, les Hongrais[1] diye telaffuz ederdi. 10. Charles gibi milli muhafız üniforması giyer, Napolyon gibi lejyon donör kordon takardı.

Kiliseye az giderdi, ava hiç gitmezdi. Operaya asla gitmezdi. Ne zangoçlar ne zağar uşakları ne de dansözler onu baştan çıkarabilirlerdi; bu, onun burjuvazi katındaki popülerliğini sağlayan bir hususta. Saraylı takımı yoktu. Kolunda şemsiyesiyle dışarı çıkardı ve bu şemsiye uzun süre onun başını süsleyen hale oldu. Biraz

1 (Fr.) Les Polonais: Polonyalılar; les Hongrais: Macarlar – e.n.

dülger, biraz bahçıvan, biraz da hekimdi; attan düşen bir sürücüden hacamatla kan alırdı; 3. Henri hançerini almadan bir yere gitmediği gibi, Louis-Philippe de neşterini almadan bir yere gitmezdi. Kralcılar, ilk defa iyileştirmek için kan döken bu komik kralla alay ediyorlardı.

Tarihin Louis-Philippe'e yönelttiği eleştirilerde bir indirim yapmak gerekir; bunların bazıları krallığı, bazıları saltanatı, bazıları da kralı itham ederler; bu üç sütunun her biri ayrı bir toplam verir. Demokratik hakların geri alınması, ilerlemenin ikinci sırada bir ilgi konusu olması, sokak protestolarının şiddetle bastırılması, ayaklanmaların askeri cezalara çarptırılması, isyancıların silahtan geçirilmesi, Transnonain Sokağı vakası, harp divanları, kanun ülkesinin gerçek ülkeyi yutması, hükümetin üç yüz bin imtiyazlıyla yarı yarıya ortak iş görmesi, bütün bunlar krallığın işidir: Belçika tahtının reddi.

İngilizlerin Hindistan'ı fethetmesi gibi Cezayir'in çok sert şekilde, uygarlıktan çok barbarlıkla fethi; Adbülkadir'e verilen sözün tutulmaması; Blaye'in, Deutz'ün satın alınması; Pritchard'a tazminat ödenmesi saltanatın işidir; milli olmaktan çok ailevi olan politika ise kralın işi.

Görüldüğü gibi, hesabın dökümü yapıldığında kralın yükü hafifler.

Onun büyük hatası şudur: Fransa adına alçakgönüllülük etmiştir.

Nereden geliyor bu hata? Söyleyelim.

Louis-Philippe fazlasıyla baba bir kraldı; içinden hanedan çıkartılmak istenen bir ailenin bu kuluçka devri her şeyden korkar, rahatsız edilmekten hoşlanmaz. İşte o aşırı çekingenlikler bu yüzdendir ve bunlar sivil geleneğinde bir 14 Temmuz, askeri geleneğinde de bir Austerlitz olan bir halk için rahatsız edicidir.

Şu da var ki, ilk önce yerine getirilmesi gereken kamu görevleri bir yana bırakılırsa, Louis-Philippe'in bu derin sevgisine bu aile layıktı. Hayranlık verici bir ev halkıydı bu. Meziyetler yeteneklerle atbaşı beraber gidiyordu. Kızlarından biri, Marie d'Orléans, soyunun adını sanatkârlar sırasına koyuyordu; nasıl ki, Charles d'Orléans da bu adı şairler sırasına koymuştu. Marie d'Orléans, ru-

hunu bir mermerde cisimleştirerek kendine Jeanne d'Arc demişti. Louis-Philippe'in iki oğlu, Metternich'ten şu demagojik övgüyü koparmışlardı: "Onlar hiç görülmedik delikanlılar ve görülmedik prenslerdir."

İşte Louis-Philippe hakkında hiçbir şey gizlemeden, hiçbir şeyi de abartmadan söylenecek gerçek budur.

Eşitlik prensi olmak, benliğinde Restorasyon'la Devrim'in çelişkisini taşımak, idare eden kişide güven verici hale gelen devrimcinin kaygı verici yanına sahip olmak 1830'da Louis-Philippe'in talihini oluşturmuştur. Bir insanla bir olay arasında, bunun kadar tam bir uygunluk hiçbir zaman görülmemiştir; bu iki şey iç içe geçti ve bir cisimleşme ortaya çıktı. Louis-Philippe, insan haline gelen 1830'dur. Üstelik taht için büyük bir tercih nedenine sahipti: sürgün. Sürülmüştü, yersiz yurtsuzdu, fakirdi. Kendi emeğiyle yaşamıştı. Fransa'da en zengin prens mülklerinden faydalanma hakkına sahip olan bu adam, İsviçre'de yiyecek bir şey bulabilmek için yaşlı bir atını satmıştı. Reichenau'da, kız kardeşi Adélaï'de kanaviçe ve gergef işler, dikiş dikerken, kendisi de matematik dersleri vermişti. Bir kralla birlikte akla gelen bu anılar burjuvaziyi heyecanlandırıyordu. 11. Louis tarafından yaptırılan ve 15. Louis tarafından da kullanılan Mont Saint-Michel'deki son demir kafesi de kendi elleriyle yıkmıştı. Dumouriez'nin yoldaşı, Lafayette'in dostuydu; Jakobenler kulübünde üye olarak bulunmuştu; Mirabeau onun dostça sırtına vurmuştu; Danton ona, "Delikanlı!" demişti. Yirmi dört yaşındayken, 93'te, Mösyö de Chartres olarak, Konvansiyon'un küçük bir locasının dibinden, gayet yerinde bir deyimle şu zavallı zorba denilen 16. Louis'nin yargılanmasını seyretmişti. Devrimin kör basireti, kralın şahsında krallığı ve krallıkla birlikte de kralı ezerken ve fikrin vahşice ezilişi içinde bir insanın da ezildiğini hemen hiç fark etmezken, yargılayıcı mecliste esen muazzam fırtınaya, soru soran öfkeli kamuya ne cevap vereceğini bilemeyen Capet'ye, bu kaygı verici esintinin altında o şahane başın müthiş bir şaşkınlık içinde sallanışına, mahkûm eden olsun, mahkûm edilen olsun, herkesin bu felaket içindeki görece masumiyetine, bütün bu şeylere bakmış, bu şaşkınlıkları seyretmiş, 16. Louis'nin yüzyılların Konvansiyon mahkemesi huzuruna çıkarılışını

görmüştü. 16. Louis, sorumlu yerine konulan bu talihsizliğin arkasında, karanlıklar içinden doğrulan o muazzam sanığı, monarşiyi görmüştü ve hemen hemen Tanrı'nın adaleti kadar gayri şahsi olan halkın da ulu adaletine karşı ruhunda saygılı bir korku kalmıştı.

Devrim, onda fevkalade derin bir iz bırakmıştı. Hatıraları, bu büyük yılların aklına dakikası dakikasına vurulmuş canlı bir damga gibiydi. Bir gün, dürüstlüğünden şüphe edemeyeceğimiz bir tanığın önünde Kurucu Meclis Üyeleri'nin alfabetik listesinden bütün A harflerini ezbere, düzelterek okumuştu.

Louis-Philippe bir açıklık, aydınlık kralı olmuştu.

Uzun hükümdarlığı zamanında basın özgür, mahkemeler özgür, vicdan ve söz özgürdü. Eylül yasaları içi dışı bir yasalardır. Işığın imtiyazlar üzerindeki kemirici gücünü bilmesine rağmen, tahtını aydınlığa açık tutmuştur. Tarih onun bu dürüstlüğünü hesaba katacaktır.

Louis-Philippe, sahneden çekilen bütün tarihî şahsiyetler gibi, bugün insanlık vicdanı tarafından yargılanmaktadır. Davası henüz başlangıç mahkemesinde bulunuyor.

Tarihin o saygıdeğer ve özgür sesiyle konuştuğu saat onun için henüz çalmadı; bu kral için kesin hükmün verileceği an daha gelmedi; ciddi ve ünlü tarihçi Louis Blanc bile onun hakkındaki ilk hükmünü son zamanlarda yumuşattı. Louis-Philippe, adına 221 ve 1830 denen iki yarı buçuk tarafından, yani yarım bir parlamento ile yarım bir devrim tarafından seçilmiştir; ve her koşulda felsefenin yer almak zorunda olduğu yüksek görüş noktasından baktığımızda, yukarıda söylediklerimizden de anlaşılacağı üzere, biz onu burada ancak mutlak demokratik prensip adına bazı ihtiyat kayıtlarıyla yargılayabiliriz. Mutlağın gözünde, şu iki hakkın dışında, yani önce insan haklarının, sonra halkın haklarının dışında her şey gasptır. Ama bu ihtiyat kayıtları bir kere yapıldıktan sonra, şunu hemen söyleyebiliriz ki, ona ne türlü bakarsak bakalım, özet olarak Louis-Philippe kendi başına ele alındığında, insan iyiliği bakımından, eski tarihin eski dilini kullanarak söylersek, şimdiye kadar tahta geçmiş hükümdarların en iyilerinden biridir.

Onda ona karşı olan şey nedir? Taht. Louis-Philippe'ten kralı çı-

karınız, geriye insan kalır. Ve bu insan iyi bir insandır. Hatta bazen hayranlık uyandıracak kadar iyidir. Çoğu zaman, en vahim anıların arasında, bütün kıta diplomasisine karşı verilen bir mücadeleyle geçen bir günün sonunda, akşam dairesine döner ve orada yorgunluktan bitap, uykusuzluktan bitkin bir halde ne yapardı? Bir dosya alır ve gecesini bir cinayet davasını incelemekle geçirirdi. Avrupa'ya kafa tutmanın iyi bir iş olduğunu ama bir insanı celladın elinden kurtarmanın daha da büyük bir iş olduğunu düşünürdü. Adliye nazırına karşı direnir, kanun gevezeleri dediği savcılarla giyotine giden yolun her adımı için çekişirdi. Bazen masasının üstünü yığın yığın dosyalar kaplardı. Hepsini incelerdi. Hüküm giymiş bu zavallı başları kendi hallerine terk etmek onun için bir işkenceydi. Bir gün yine az önce bahsettiğimiz tanığa şöyle demişti: "Bu gece yedi tanesini kazandım." Hükümdarlığının ilk yıllarında ölüm cezası âdeta kaldırılmış gibiydi, idam sehpasının yeniden kurulması kralın iradesine bir tecavüz oldu. Hanedanın büyük evlat dalının iktidara gelmesiyle birlikte Grève Meydanı ortadan kalktığından, Barrière Saint-Jacques adıyla bir burjuva Grève Meydanı yaratıldı; "pratik kişiler" yarı meşru bir giyotine ihtiyaç duydular; burjuvazinin liberal yanlarını temsil eden Louis-Philippe'e karşı, onun sıkı yanlarını temsil eden Casimir Périer'nin zaferlerinden biri oldu bu. Louis-Philippe, Beccaria'nın eserine kendi eliyle kenar notları yazmıştı. Fieschi'nin aletinden[1] sonra şöyle haykırıyordu:

"Yazık ki yaralanmadım! Yoksa bağışlayabilirdim." Başka bir keresinde, nazırlarının karşı koymalarına imada bulunarak, çağımızın en cesur simalarından biri olan bir siyasi mahkûm hakkında şöyle yazıyordu: "Onu bağışladım, geriye bunu kabul ettirmem kalıyor artık." Louis-Philippe, tıpkı 9. Louis gibi yumuşak, 4. Henri gibi iyiydi.

Bizim için tarihte iyilik nadir rastlanır bir cevher olduğundan, neredeyse iyi olan büyük olandan önde gelir.

Louis-Philippe bazılarınca sert, bazılarınca da belki haşin bir şekilde değerlendirilmiştir. Böyle olduğuna göre, bu kralı tanımış

1 Korsika doğumlu Fransız suikastçısı. 1835 yılında yaptığı müthiş bir aletle Louis-Philippe'e başarısız bir suikast girişiminde bulunmuştu. İki suç ortağıyla birlikte idam edildi – ç.n.

ve bugün kendisi de bir hayaletten farksız olan bir kimsenin, tarih huzurunda onun hakkında tanıklıkta bulunmasından daha tabii bir şey olamaz. Bu tanıklık her ne türlü olursa olsun, her şeyden önce ve hiç şüphesiz çıkar gütmez bir tanıklıktır; bir ölü tarafından yazılan bir kitabe samimidir; bir hayalet başka bir hayaleti teselli edebilir; aynı karanlıkları paylaşmak birbirini övme hakkı verir. Gurbetteki iki mezar için, şu beriki ötekine dalkavukluk etti denilmesinde korkacak hiçbir şey yoktur.

IV
TEMELİN ALTINDAKİ ÇATLAKLAR

Anlatmakta olduğumuz dramın, Louis-Philippe'in hükümdarlığının ilk zamanlarını örten trajik bulutlardan birine gömülmek üzere olduğu şu sırada herhangi bir yanlış anlamayı önlemesi gerekiyordu, bu kitabın bu kral hakkındaki fikrini açıklaması bir zorunluluktu.

Louis-Philippe'in krallık otoritesini elde etmesi, kendisi tarafından hiç zor gösterilmeksizin, doğrudan hiçbir faaliyet yürütülmeksizin devrimci bir dönüşümle olmuştur. Gerçi devrimin gerçek amacından çok farklı bir şeydi bu ama Orléans Dükü'nün bunda hiçbir kişisel inisiyatifi yoktu. Prens olarak doğmuştu ve kral seçildiğini sanıyordu. Bu vekaleti o kendi kendisine vermiş değildi, çekip almış da değildi; sadece ona teklif etmişler, o da kabul etmişti. Bu teklifin kendisine hak dairesinde yapıldığına ve bunu kabul etmenin de bir vazife olduğuna inanıyordu; yanlıştı bu şüphesiz ama inanıyordu. Tahta iyi niyetle sahip çıkışı bu yüzdendir. Şunu tam bir vicdan huzuruyla söyleyelim ki, Louis-Philippe halka sahip çıkışında iyi niyetli olduğuna, demokrasi de iyi niyetle hücuma kalktığına göre sosyal mücadelelerden çıkan korkunç olaylardan ne kral ne de demokrasi sorumludur. Prensiplerin çarpışması, tabiat unsurlarının çarpışmasına benzer; okyanus suyu, kasırga havayı savunur; kral krallığı, demokrasi halkı savunur; göreli olan, yani monarşi, mutlak olana, yani cumhuriyete karşı direnir; toplum bu çatışma içinde kan kaybeder ama onun bugünkü ıstırabı, ilerde kurtuluşu olacaktır.

Her durumda mücadele edenleri lanetlememek gerekir. Taraflardan biri yanılmaktadır şüphesiz; hak, dev Rodos Heykeli gibi, iki kıyıya birden, yani bir ayağıyla cumhuriyete, öbür ayağıyla krallığa basan bir şey değildir; bölünmezdir o, tümüyle bir yandadır; ama yanılanlar samimiyetle yanılırlar, bir Vendéeci haydut olmadığı gibi bir kör de körlüğünden ötürü suçlu olamaz. Onun için bu korkunç çatışmaların suçunu, eşyanın kaderinden başka bir şeye yüklemeye kalkışmayalım. Bu fırtınalar her ne olursa olsun, bunlara insan sorumsuzluğu karışmıştır.

Bu açıklamayı tamamlayalım.

1830 Hükümeti için hayat bir anda çetin bir hal aldı. Daha dün doğmuşken bugün mücadele vermek zorunda kaldı.

Daha kurulur kurulmaz, henüz yeni yerine oturtulmuş, pek sağlamlaşmamış olan Temmuz yapısı, üzerinde, her tarafta birden belli belirsiz birtakım çekiştirme hareketleri hissetmeye başladı.

Direniş hemen ertesi gün doğdu; belki de bir gün öncesinden doğmuştu.

Husumet aydan aya büyüdü, gizliyken alenileşti.

Fransa dışında krallar tarafından pek kabul görmeyen Temmuz Devrimi, söylediğimiz gibi Fransa'da da çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

Tanrı isteklerini insanlara, olaylarda açıklanmış olarak bildirir; karanlık metinlerdir bunlar, esrarlı bir dille yazılmışlardır. İnsanlar hemen bunun çevirilerini yaparlar; acele yapılmış, doğru olmayan, yanlış, noksan ve mantıksızlıkla dolu çevirilerdir bunlar. Pek az kafa anlar Tanrı'nın dilini. En akıllı, en sakin, en derin olanlar yavaş yavaş çözerler bu dili ama ellerinde metinleriyle ortaya çıktıklarında iş çoktan olup bitmiştir; şehir meydanında satılan yirmi çeviri vardır artık. Her çeviriden bir parti, her mantıksızlıktan da bir hizip ortaya çıkar; her parti tek gerçek metnin kendisininki olduğunu ve her hizip hakikat ışığını elinde bulundurduğunu sanır. Çok defa iktidarın kendisi de bir hiziptir.

Devrimlerde akıntıya kürek çekenler vardır, bunlar eski partilerdir.

Tanrı'nın lütfundan gelen mirasa bağlı bu eski partilere göre, devrimler isyan hakkından çıktığı için, onlara karşı isyan et-

me hakkı vardır. Yanlış. Çünkü devrimlerde isyan eden halk değil kraldır. Devrim, isyanın tam aksidir. Her devrim, normal bir icraat olduğundan, meşruiyetini kendi içinde taşır. Sahte devrimciler bazen bu meşruiyetin şerefini lekelerler, ama o kirlense de varlığını korur, kana bulansa da bâki kalır. Devrimler bir tesadüften değil, zorunluluktan ortaya çıkarlar. Bir devrim, yapaylığın gerçeğe dönüşüdür. Olur, çünkü olması gerekir.

Eski lejitimist partiler, yanlış anlamadan fışkıran öfkenin çeşitli biçimleriyle 1830 Devrimi'ne saldırmaktan geri kalmıyorlardı. Hatalar mükemmel birer mermidirler. Lejitimistler devrimi büyük bir ustalıkla, vurulabilecek yerlerinden, zırhının kusurlu, mantığının eksik olduğu yerlerinden vuruyorlardı. Bu devrimin krallığına hücum ediyorlardı. Ona bağırıyorlardı: "Devrim, bu kral da ne oluyor?" Hizipler doğru nişan alan körlerdir.

Aynı haykırışı cumhuriyetçiler de koparıyorlardı. Fakat onlardan gelince, bu haykırış mantıklı oluyordu. Lejitimistlerde körlük olan şey, demokratlarda derin görüşlülüktü. 1830, halkı dolandırmıştı. Öfkeli demokrasi onu bunun için yeriyordu.

Geçmişin saldırısıyla geleceğin saldırısı arasında Temmuz kuruluşu çırpınıp duruyordu. Bir yandan monarşiyle geçen yüzyılları, öbür yandan ezeli ve ebedi hukukla başı dertte olan dakikayı temsil ediyordu bu kuruluş.

Bundan başka, dışta artık devrim olmadığı, monarşi monarşi halini aldığı için 1830, Avrupa'ya öncülük etmek zorunluluğundaydı. Barışı korumak gayreti, işleri büsbütün karıştırıyordu. Mantığa aykırı olarak istenen bir ahenk çoğu zaman bir savaştan daha pahalıya mal olur. Durmadan gemlenen, ama durmadan da için için homurdanan bu gizli çatışmadan ortaya silahlı bir barış çıktı: kendi kendisinden devamlı kuşkulanan uygarlığın yıkıcı çaresi. Avrupa kabinelerinin arabasına koşulu olmasına rağmen, Temmuz krallığı şaha kalkıyordu. Metternich ona gem vurabilmeyi pek isterdi. Fransa'da ilerleyişin ittiği krallık, bu sefer Avrupa'daki monarşileri itmekteydi. Kendisi yedekteyken başkalarını yedeğe alıyordu.

Bu arada içerde yoksulluk, proletarya, ücret, eğitim, ceza sistemi, fuhuş, kadının kaderi, zenginlik, sefalet, üretim, tüketim, bö-

lüşüm, mübadele, para, kredi, sermayenin hakkı, emeğin hakkı, bütün bu meseleler toplumun tepesinde üreyip duruyordu; binaya göre çatıda çıkan tehlikeli bir taşkınlıktı bu.

Asıl siyasi partilerin dışında, başka bir hareket daha boy göstermekteydi. Demokratik fermantasyona felsefi fermantasyon karşılık veriyordu. Elit tabaka da kitle gibi rahatsızlık duymaktaydı; başka şekilde ama aynı derecede.

Filozoflar düşünüyor, onlar düşünürlerken altlarındaki zemin, yani halk, devrimci akımlara kapılmış, sanki belli belirsiz sara nöbetleri içinde titreyip duruyordu. Bu düşünürler, bazıları tek başına, bazıları toplu halde, âdeta iman birliği etmişçesine, sosyal problemleri barışçı bir tarzda ama derinlemesine karıştırıyor, elden geçiriyorlardı. Umursamaz madenciler gibi, bir volkanın derinliklerine doğru dehlizlerini sakin sakin kazıp ilerletiyorlar, sağır sarsıntılardan, kendini belli eden şiddetli ateşlerden pek tedirgin görünmüyorlardı.

Bu sükûnet, bu çalkantılı devirde görülebilen en güzel manzaraydı.

Bu adamlar insan hakları sorununu siyasi partilere bırakarak, mutluluk sorunlarıyla uğraşıyorlardı.

İnsanın refahı; onların toplumdan elde etmek istedikleri buydu işte.

Maddi problemleri, tarım, sanayi, ticaret problemlerini âdeta bir din mertebesine çıkarıyorlardı. Biraz Tanrı, pek çok da insan tarafından meydana getirilmiş olan uygarlıkta çıkarlar dinamik bir yasaya göre birleşip, karışıp kenetlenerek gerçek bir kaya oluştururlar. Siyasetin jeologları olan iktisatçılar bu kayayı sabırla incelerler. Çeşitli adlar altında gruplaşan, ama hepsini sosyalistler diye tek bir cins adıyla gösterebileceğimiz bu insanlar, işte bu kayayı oyup ondan en yüce insan mutluluğunun canlı sularını fışkırtmak için uğraşıyorlardı.

Çalışmaları, idam sehpası probleminden savaş problemine kadar her şeyi kucaklıyordu. Fransız Devrimi tarafından ilan edilen insan haklarına kadın haklarını, çocuk haklarını ekliyorlardı.

Sosyalizm tarafından ortaya atılan problemleri, çeşitli nedenlerden dolayı, burada teorik bakımdan derinlemesine ele almayışımız

hayret uyandırmayacaktır sanırız. Bu sorunları belirtmekle yetiniyoruz.

Sosyalistlerin ele aldıkları problemlerin hepsi, kozmogonik görüşler, hayaller ve mistisizm bir yana, şu iki belli başlı probleme indirgenebilir.

Birinci problem: servetlerin üretilmesi. İkinci problem: servetlerin bölüştürülmesi. Birinci problem emek konusunu içerir. İkinci problem ücret konusunu içinde taşır.

Birinci problemde, kuvvetlerin kullanılması söz konusudur.

İkincisinde, faydaların dağıtılması. Kuvvetlerin iyi kullanılmasından kamu gücü doğar. Faydaların iyi dağıtılmasındansa bireyin mutluluğu çıkar.

İyi dağıtımdan eşit dağıtım değil, adil dağıtım anlaşılmalıdır. En birinci eşitlik, adilliktir.

Bu iki şeyin birleşmesinden –dışarıda kamu gücü, içeride bireyin mutluluğu– sosyal refah doğar.

Sosyal refah demek, mutlu insan, özgür vatandaş, büyük millet demektir.

İngiltere bu iki problemden birincisini çözmüştür. Serveti mükemmel surette yaratır ama kötü bölüştürür. Ancak bir yanıyla tam olan bu hal tarzı kadersizce şu iki aşırı uca varır: ucube bir bolluk, ucube bir sefalet. Bütün istifadeler bazılarına, bütün mahrumiyetler geri kalanlara, yani halka. Halbuki ayrıcalık, istisna, tekel, feodalite hep emekten doğar. Bu yanlış ve tehlikeli durum, kamu gücünü özel sefalete dayandırır, devletin büyüklüğünü bireysel ıstıraplardan köklendirir. Bu oluşumu bozuk büyüklükte bütün maddi unsurlar birleşmiştir, ama hiçbir ahlaki unsur orada yoktur.

Komünizm ile toprak yasası da ikinci problemi çözdüklerini sanıyorlar. Yanılıyorlar. Onların bölüştürmesi üretimi öldürür. Eşit paylaştırma rekabet duyusunu, dolayısıyla da çalışmayı yok eder. Bir kasap bölüştürmesidir bu; paylaştırdığını öldürür. Şu halde bu sözüm ona çözümler üzerinde durmaya imkân yoktur. Serveti öldürmek onu bölüştürmek olamaz.

Bu iki problemin iyi bir şekilde çözüme kavuşması için birlikte çözülmeleri gerekir. İki çözüm birleştirilmeli ve tek bir çözüm meydana getirmelidir.

Bu problemlerden ancak birincisini çözerseniz Venedik olursunuz, İngiltere olursunuz. Venedik gibi suni bir gücünüz ya da İngiltere gibi maddi bir gücünüz olur; kötü zengin olursunuz. Ya Venedik gibi şiddet yoluyla ölürsünüz ya da İngiltere'nin düşeceği gibi iflasa düşerek ölürsünüz. Bütün dünya da sizin ölmenize, düşmenize seyirci kalır, çünkü dünya bencillikten ibaret olan, insan soyu için bir erdemi ya da bir fikri temsil etmeyen her şeyin düşmesine, ölmesine sadece seyirci kalır.

Kendiliğinden anlaşılacağı üzere, burada Venedik derken, İngiltere derken halkları değil, sosyal yapıları kastediyoruz; milletlerin üzerine konulmuş oligarşileri belirtmek istiyoruz, yoksa milletlerin kendisini değil. Biz milletlere daima saygı, sevgi duyarız. Venedik, Venedik halkı, yeniden doğacaktır; İngiltere aristokrasi olarak düşecek, ama İngiltere millet olarak ebediyen yaşayacaktır. Bunu söyledikten sonra devam edelim.

Bu iki problemi çözün, zengini teşvik edin, fakiri koruyun, sefaleti kaldırın, zayıfın kuvvetli tarafından haksızca sömürülmesine son verin, başarı yolundakinin başarıya ulaşmış olana duyduğu adaletsiz kıskançlığı gemleyin, ücreti emeğe göre matematikçe, kardeşçe ayarlayın, çocukların serpilip gelişmesine ücretsiz ve zorunlu öğretimi katın ve bilimi erkeklik çağının temeline koyun, kolları da meşgul ederek zihinleri geliştirin, aynı zamanda hem güçlü bir halk hem de mutlu insanlardan oluşmuş bir aile olun, mülkiyeti yok ederek değil, evrenselleştirerek demokratlaştırın ve böylece istisnasız bir vatandaşın mülk sahibi olmasını sağlayın, sanıldığından daha kolaydır bu; iki kelimeyle serveti üretmesini bilin, bölüştürmesini bilin, o zaman hep birlikte hem maddi büyüklüğe hem de manevi büyüklüğe sahip olursunuz ve kendinize Fransa demeye layık hale gelirsiniz.

İşte, hataya düşmüş birkaç topluluğun dışında ve üstünde sosyalizmin söyledikleri bunlardır; işte, onun olaylarda aradığı, zihinlerde kabataslak çizdiği bunlardır.

Hayran olunacak çabalar! Kutsal teşebbüsler!

Bu doktrinler, bu teoriler, bu direnişler, bir devlet adamı için beklenmedik bir şey olan filozoflarla hesaplaşmak mecburiyeti, belirsiz bir şekilde fark edilen hakikatler, eski dünya ile uyu-

şan ama devrim idealiyle de büsbütün uyuşmamazlık etmeyen yeni bir politika yaratmak zarureti; Polignac'ı savunmak için Lafayette'in kullanılmasını gerektiren bir durum, ayaklanmanın altındaki ilerleyişin kendini belirgin bir şekilde sezdirmesi, meclisler, sokak çevresinde cereyan eden ve dengelenmeleri gereken rekabetler, devrime olan inancı, belki de yüksek, kesin bir hakkın belli belirsizce kabulünden doğan bir çeşit kabulleniş, sülalesine bağlı kalma iradesi, aile anlayışı, halka olan candan saygısı, dürüst şahsiyeti, bütün bunlar Louis-Philippe'i âdeta acı acı düşündürmekte ve zaman zaman, çok güçlü, çok cesur olmasına rağmen kral olmanın zorluğu altında ezmekteydi.

Ayaklarının altında korkunç bir dağılış hissediyordu, ama Fransa her zamankinden çok Fransa olduğundan bu dağılış yine de bir toz toprak oluş değildi.

Ufku karanlık kümelenmeler kaplamaktaydı. Garip bir gölge gittikçe yaklaşarak, yavaş yavaş insanların, eşyanın ve fikirlerin üzerine yayılıyordu. Öfkelerden, sistemlerden gelen bir gölgeydi bu. Telaşla bastırılmış, boğulmuş olan her şey kımıldamakta, fermantasyona uğramaktaydı. Safsataların gerçeklere karıştığı bir havada öylesine bir sıkıntı vardı ki, namuslu insanın vicdanı bazen nefesini tutmak zorunda kalıyordu. Sosyal huzursuzluğun içinde zihinler, yaklaşan fırtına karşısındaki yapraklar gibi titreşiyorlardı. Gerginlik o dereceydi ki bazı anlar rastgele birisi, bir meçhul kişi, aydınlık saçıyordu. Sonra yine ortalığa alacakaranlık çöküyordu. Ara sıra kopan derin ve sağır gürültüler, bulutlarda yüklü bulunan yıldırımların miktarı hakkında bir fikir verebilirdi.

Temmuz Devrimi'nin üzerinden henüz sadece yirmi ay geçmişti; 1832 yılı, yakın bir tehlike ve tehdit manzarası göstererek başlamıştı.

Halkın sefaleti, ekmeksiz işçiler, karanlıklar içinde kaybolan son Condé Prensi, Paris'in Bourbonları kovması gibi Brüksel'in de Nassau'yu kovması, Belçika'nın bir Fransız Prensi'ne teklif edilip bir İngiliz Prensi'ne verilmesi, Nikolay'ın Rus kini, arkanızda güneyin iki şeytanı, İspanya'da Ferdinand, Portekiz'de Miguel, İtalya'da toprağın sarsılması, Metternich'in elini Bolonya'ya uzatması, Fransa'nın Avusturya'yı Ancône'da horlaması, kuzeyde Polonya'yı ta-

butuna mıhlayan çekicin uğursuz sesi, bütün Avrupa'da Fransa'yı gözleyen öfkeli bakışlar, sendeleyeni itmeye, düşenin üzerine atılmaya hazır şüpheli müttefik İngiltere, âyan meclisinin dört tane kafayı yasaya teslim etmemek için Beccaria'nın arkasına sığınması, kralın arabasından zambak çiçeklerinin silinmesi, Notre-Dame'ın koparılan haçı, Lafayette'in nüfuzunun azalması, Laffitte'in iflası, Benjamin Constant'ın yokluk içinde ölmesi, Casimir Périer'nin iktidar yorgunluğundan göçmesi, biri düşüncenin şehri öbürü emeğin şehri olan krallığın iki başkentinde birden siyasi hastalıkla sosyal hastalığın patlak vermesi, Paris'te sivil savaş, Lyon'da köleci savaş, her iki şehirde de aynı cehennem ateşinin ışığı, halkın alnında bir krater kızıllığı, güneyde bağnazlık, batıda karışıklık, Berry Düşesi'nin Vendée'ye gitmesi, komplolar, gizli teşkilatlar, ayaklanmalar, kolera fikirlerin karanlık gürültüsüne olayların karanlık karmaşasını ekliyordu.

V
TARİHİN İÇİNDEN ÇIKTIĞI, FAKAT BİLMEDİĞİ OLAYLAR

Nisan sonlarına doğru, her şey daha da vahimleşmişti. Fermantasyon kaynamaya dönüşmüştü. 1830'dan beri şurada burada küçük bölgesel kıyamlar oluyordu; çabuk bastırılan ama yeniden ortaya çıkan bu kıyamlar, alttan alta hazırlanan geniş bir yangının hatırasıydılar. Korkunç bir şey kuluçka devrini yaşıyordu. Olası bir devrimin henüz pek belli olmayan, iyice aydınlanmamış kaba çizgileri fark ediliyordu. Fransa Paris'e, Paris de Saint-Antoine Mahallesi'ne bakıyordu.

Gizliden gizliye ısınan Saint-Antoine Mahallesi, kaynama haline gelmek üzereydi.

Charonne Sokağı meyhaneleri, bu iki sıfatın bir arada meyhaneler için kullanılması garip görünse de, ciddi ve fırtınalıydılar.

Buralarda düpedüz hükümetin varlığı söz konusu ediliyor, açıktan açığa "ne için dövüşüleceği ya da ne için rahat durulacağı" tartışılıyordu. Bazı dükkân arkalarında "ilk alarm işaretinde sokakta bulunacaklarına ve düşmanın sayısına bakmadan dövüşecekle-

rine" dair yemin ettiriliyordu. Bir kere söz verildi mi, meyhanenin bir köşesinde oturan bir adam sesini gürleştirerek, "Anlıyorsun ya! Yemin ettin!" diyordu.

Bazen birinci katta kapalı bir odaya çıkılıyor ve orada âdeta masonvari sahneler cereyan ediyordu. Yeni katılana, ona ve aile babalarına yardım etmek için yeminler ettiriyorlardı. Yeminin formülü buydu.

Basık tavanlı salonlarda "bozguncu" broşürler okunuyordu. Devrin gizli raporlarından birinde "Hükümeti sopalıyorlardı," deniyor.

Buralarda şuna benzer sözler işitiliyordu:

"Şeflerin adlarını bilmiyorum. Bizler gününü ancak iki saat önce öğreneceğiz." Bir işçi şöyle diyordu: "Üç yüz kişiyiz, her birimiz on metelik koysak kurşun ve barut yapmak için, yüz elli frank eder." Bir başkası: "Ben altı ay istemiyorum, iki ay da istemiyorum. On beş güne kalmadan hükümetle başa baş olacağız. Yirmi beş bin kişiyle karşı çıkılabilir." Bir başkası daha: "Hiç yatmıyorum, uyumuyorum çünkü geceleri fişek dolduruyorum."

Zaman zaman burjuva kılıklı, iyi giyimli bazı adamlar geliyor, tafra satarak, emir verir tavırlar takınarak en önemli adamların ellerini sıkıyor, sonra çıkıp gidiyorlardı. Hiçbir zaman on dakikadan fazla kalmıyorlardı. Alçak sesle anlamlı konuşmalar yapılıyordu: "Komplo olgunlaştı, iş kıvamında." Böyle bir konuşmaya tanık olanlardan birinin söylediğine göre bu söz, orada bulunanların hepsi tarafından uğultuyla tekrarlanıyordu. Heyecan o raddedeydi ki bir gün, meyhanenin ortasında bir işçi haykırdı: "Silahımız yok! "Arkadaşlarından biri karşılık verdi: "Askerlerin var ya!" Böylece farkında olmadan Bonapart'ın İtalya'daki orduya hitabesini taklit etmiş oluyordu. Bir raporda ayrıca yazıldığına göre "Pek gizli bir şeyleri olduğunda, bunu birbirlerine orada söylemiyorlardı". Onun için sözlerini söyleyip bitirdiklerinde, neyi gizlemiş olabilecekleri asla anlaşılmıyordu.

Toplantılar bazen belli aralıklarla yapılıyordu. Bazılarında hiçbir zaman sekiz ya da on kişiden fazlası bulunmuyordu ve bulunanlar da hep aynı kişilerdi. Başka bazı toplantılara ise isteyen girebiliyordu ve salon o kadar doluyordu ki ayakta durmak zorunda kalını-

yordu. Kimisi bu toplantılara heyecan ve ihtiraslarından, kimisi de işe giderken yolları oraya düştüğü için katılıyordu. Devrim devrinde olduğu gibi, bu meyhanelerde yeni katılanları kucaklayıp öpen vatansever kadınlar vardı.

Başka bazı anlamlı olaylar da görülüyordu.

Adamın biri meyhanenin birine giriyor, içkisini içiyor, sonra da, "Şarapçı, borçları devrim ödeyecek," diyerek çıkıp gidiyordu.

Charonne Sokağı'ndaki bir meyhanede devrimin gizli görevleri tayin edilmekteydi. Oylama kasketlerin içinde yapılıyordu.

Bazı işçiler, Cotte Sokağı'nda gösteriler yapan bir eskrim hocasının evinde toplanıyorlardı. Evde tahtadan, çift elle kullanılan büyük kılıçlardan, değneklerden, bastonlardan, flörelerden ibaret bir silah koleksiyonu vardı. Bir gün flörelerin ucundaki düğmeleri çıkardılar.

Bir işçi şöyle diyordu: "Yirmi beş kişiyiz ama bana güvenmiyorlar, çünkü bana makine gözüyle bakıyorlar." Bu makine daha sonra Quénisset oldu.

Gizlice yapılması tasarlanan herhangi bir şey giderek garip bir şekilde dillere düşüyordu. Kapısının önünü süpüren bir kadın, başka bir kadına şöyle diyordu: "Uzun zamandır olanca gayretimizle fişek yapmaya çalışıyoruz." Sokak ortalarında, eyalet milli muhafızlarına hitaben yazılmış bildiriler okunuyordu. Bu bildirilerden biri şu imzayı taşıyordu: "Burtot, şarap taciri."

Bir gün Lenoir pazarındaki içki satıcılarından birinin kapısında çember sakallı, İtalyan şiveli bir adam bir taşın üstüne çıkmış, gizli bir iktidardan gelmişe benzeyen garip bir yazıyı yüksek sesle okuyordu. Çevresinde gruplar peyda olmuş, alkış tutuyorlardı. Kalabalığı en fazla heyecanlandıran kısımlar derlenip kaydedilmiştir. "... Doktrinlerimiz engellendi, bildirilerimiz yırtıldı, yaftacılarımız gözetlenip hapse atıldı..." "Pamuk piyasasında meydana gelen iflaslar, birçok orta göbekçiyi bizden yana çevirdi. Halkların geleceği bizim karanlık soflarımızda hazırlanmaktadır." "... İşte ortaya konulan deyimler: etki veya tepki, devrim veya karşı devrim. Çünkü çağımızda artık eylemsizliğe, hareketsizliğe inanılmıyor. Ya halktan yana ya da halka karşı, mesele bu. Bundan başkası da yok." "... Artık işinize gelmediğimiz gün, bizden kopun ama o

güne kadar yolumuzda gitmemize yardım edin." Bütün bunlar güpegündüz oluyordu.

Başka bazı daha cüretkârca olaylar ise sırf cüretlerinden ötürü halk tarafından kuşkuyla karşılanıyordu. 4 Nisan 1832 günü sokaktan geçenlerden biri, Sainte-Marguerite Sokağı'nın köşesindeki taşın üzerine çıkmış bağırıyordu: "Ben Babeufçüyüm!" Ama Babeuf'ün altında Gisquet'nin kokusunu alıyordu halk.

Bu yolcu, başka bazı şeyler arasında şunları da söylüyordu:

"Kahrolsun mülkiyet! Solcu muhalefet korkak ve hain. Haklı çıkmak istediği zaman, devrimi öptüler. Dayak yememek için demokrat olur, dövüşmemek için de kralcı kesilir. Cumhuriyetçilerin hepsi kümes hayvanı. Cumhuriyetçilerden sakının, emekçi vatandaşlar."

"Kes sesini, hafiye vatandaş!" diye bağırdı bir işçi. Bu bağırış nutkun sonu oldu.

Esrarengiz olaylar meydana geliyordu.

Gün batarken, işçinin biri kanal yakınlarında "kerli-ferli bir adam"a rastlıyor; adam ona, "Nereye gidiyorsun vatandaş?" diye soruyordu. "Mösyö, sizi tanımak şerefine erişmedim," diye cevap veriyordu işçi. "Korkma, ben seni pekâlâ tanıyorum." Ve ekliyordu adam: "Korkma, komitenin ajanıyım ben. Senin pek güvenilir bir kimse olmadığından kuşkulanıyorlar. Şunu bil ki, herhangi bir şeyi ifşa edecek olursan, gözler üzerinde." Sonra işçinin elini sıkıyor ve, "Yakında yine görüşeceğiz," diyerek uzaklaşıyordu.

Kulağı kirişte olan polis, yalnız meyhanelerde değil, sokakta da tuhaf konuşmalar kaydediyordu.

– Çabuk sen de girişini yap, diyordu bir dokuma işçisi bir mobilya işçisine.

– Niçin?

– Yakında silahlar patlayacak da.

Pejmürde kılıklı iki sokak yolcusu, aşikâr *Jacquerie*[1] haberleriyle yüklü şu dikkate değer konuşmayı yapıyorlardı:

– Kim idare ediyor bizi?

– Mösyö Philippe.

---

1 (Fr.) *Jacquerie*, Fransa'nın Kuzeydoğusu'nda köylülerin soylulara karşı başlattıkları ayaklanma – ç.n.

– Hayır, burjuvazi.

Jacquerie kelimesini burada kötü anlamda kullandığımızı sananlar aldanırlar. Jacqueslar fakir insanlardı. Başka bir keresinde, yoldan geçen iki adamdan birinin öbürüne şöyle dediği duyuluyordu: "Güzel bir hücum planımız var."

Trône şehir kapısının yuvarlak meydanındaki bir hendeğe çömelmiş dört adam arasında geçen mahrem bir görüşmeden ancak şu sözleri işitmek mümkün oluyordu:

– O'nun bir daha Paris'te dolaşmaması için elden gelen her şey yapılacak.

Kimdi o? Tehditkâr bir karanlık.

Kenar mahalle ahalisinin deyişiyle, "baş şefler" geride duruyorlardı. Aralarında görüşmek için, Saint-Eustache burnu yakınlarındaki bir meyhanede toplandıkları sanılıyordu. Mondétour Sokağı'ndaki Terziler Yardımlaşma Derneği Başkanı olan Aug. adında birisi şeflerle Saint-Antoine Mahallesi arasında aracı olarak tanınmaktaydı. Fakat yine de bu şefler her zaman için koyu karanlıkta kalmışlardır. Öyle ki, daha sonra âyan meclisi yüce divanı huzurunda bir sanığın verdiği şu cevaptaki olağandışı gururu boşa çıkaracak hiçbir kesin kanıt bulunmamıştır:

– Şefiniz kimdi?

– Hiçbirini tanımıyordum, hiçbirini de şef olarak kabul etmiyordum.

Gerçi kuru sözden başka bir şey değildi bunlar, anlamı açık ama yine de belirsiz birtakım sözler, bazen havada lakırdılar, *demişlerdi ki'ler, işitmiştim ki'ler*. Ama başka belirtiler de ortaya çıkıyordu.

Bir dülger, Reuilly Sokağı'nda bir evin inşa edilmekte olduğu bir arsanın etrafına çekilen bir tahta perdenin tahtalarını çakarken, arsada yırtık bir mektup parçası bulmuştu. Mektupta şu satırlar hâlâ okunabiliyordu:

> ... Komitenin, çeşitli dernekler için şubelerden adam devşirmeyi önlemek üzere tedbirler alması gereklidir.

Ve not olarak da şunlar vardı:

Poissonnière Sokağı, No. 5'te (5a) avludaki bir silahçıda beş-altı bin adet tüfek bulunduğunu haber aldık. Şubenin elinde hiç silah yok.

Dülgeri heyecanlandırıp onu bu şeyi yanındakilere göstermeye sevk eden, birkaç adım ötede yine yerde böyle yırtılmış ama daha da anlamlı bir başka kâğıt parçası daha bulmuş olmasıydı. Bu kâğıt parçasının üzerindeki şekli, bu garip belgeleri, tarihî değerleri nedeniyle, aşağıya aynen alıyoruz:

Q	C	D	E	*Bu listeyi ezberleyin. Sonra, yırtın. Üyeliğe kabul edilen adamlar da, kendilerine emirler bildirdiğimizde aynı şekilde hareket edeceklerdir.* *Kardeşçe selamlar.* *L.* *u og a fe*

O zaman bu keşfin sırrını paylaşmış olan kimseler, bu dört büyük harfin gizli anlamının *quinturions, centurions, décurions, éclaireurs*[1] olduğunu ve *u og à fe* harflerinin anlamının da bir tarih olup, *15 Nisan 1832* demeye geldiğini ancak çok sonra öğrenebildiler. Büyük harflerden her birinin altına bazı isimler yazılmış ve bu isimlerin yanına gayet karakteristik bilgiler eklenmişti. Örneğin: – Q. *Bannerel.* 8 tüfek, 83 fişek. Güvenilir adam. – C. *Boubière.* 1 tabanca, 40 fişek. – D. *Rollet.* 1 flöre, 1 tabanca, 1 libre barut. – E. *Tessier.* 1 kılıç, 1 fişek çantası. Sözüne sadık. – *Terreur.* 8 tüfek. Cesur, vs.

Nihayet, yine dülger, aynı kapalı arazide, üzerine kurşun kalemle fakat gayet okunaklı bir şekilde aşağıdaki esrarlı listenin yazılı olduğu üçüncü bir kâğıt daha buldu:

1 *Quinturion*: Beş yüz kişiye kumanda edenler; Centurions: Yüz kişiye kurnanda edenler; Décurions: On kişiye kumanda edenler; Éclaireurs: İzciler – ç.n.

Birlik. Blanchard. Arbre-sec. 6.
Barra. Soize. Salle-au-Comte.
Kosciusko. Kasap Aubry.
J.J.R.
Caïus Gracchus.
Gözden geçirme hakkı. Dufond. Four.
Girondinlerin düşüşü. Derbac. Maubuée.
Washington. Pinson. 1 pist. 86 kart.
Marseillaise.
Halkın hük. Michel. Quincampoix. Kılıç. Çetele.
Marceau. Platon. Arbre-sec.
Varsovie. Tilly. *Populaire*'in çığırtkanı.

Bu listeyi elinde tutan namuslu burjuva bunun manasını anladı. Görünüşe göre bu, İnsan Hakları Derneği'nin dördüncü ilçe şubelerinin tam isim listesiydi ve şube şeflerinin adlarını ve ikamet yerlerini gösteriyordu. Karanlıkta kalmış bütün bu olaylar bugün artık tarihten ibarettir, yayınlanabilirler. Yalnız ilave etmek gerekir ki, İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşu, bu kâğıdın bulunduğu tarihten sonraya ait gibidir. Belki de bu sadece bir taslaktı.

Bu arada kararlardan, sözlerden, yazılı belirtilerden sonra, maddi vakıalar da uç vermeye başlıyordu.

Popincourt Sokağı'nda bir hırdavatçı dükkânında, bir komodinin çekmecesi içinde, hepsi de uzunlamasına dörde katlanmış kurşuni renkli yedi yaprak kâğıt ele geçiriliyordu. Bu kâğıtların içinde, aynı kurşuni kâğıttan dört köşe şeklinde kesilip fişek gibi katlanmış yirmi altı parça ile üzerinde şu yazılar okunan bir kart bulunuyordu:

Güherçile..... 12 ons
Kükürt..... 2 ons
Kömür..... 2 buçuk ons
Su..... 2 ons

Haciz tutanağında çekmeceden şiddetli bir barut kokusu yayıldığı da belirtilmekteydi.

İş günü sonunda evine dönen bir duvarcı, Austerlitz Köprüsü yakınlarındaki bir sıranın üzerinde küçük bir paket unutmuştu.

Bu paket inzibat karakoluna götürüldü. Kutu açılınca içinden *Lahautière* imzalı iki tane basılı konuşma, *İşçiler Birleşiniz* başlıklı bir şarkı ve bir de fişek dolu teneke bir kutu çıktı.

Bir arkadaşıyla içki içen bir işçi ne kadar sıcaklamış olduğunu göstermek için arkadaşından kendisine bir dokunmasını ister, öbürü onun ceketinin altında bir tabanca bulunduğunu hisseder.

Père-Lachaise'le Tröne Kapısı arasında en ıssız yerde, buhardaki hendeklerden birinde çocuklar oyun oynarlarken, bir talaş ve çöp yığınının altında, bir torbanın içinde bir mermi kalıbı, fişek yapmaya yarayan bir tahta üstüvane, av barutu dolu bir tahta çanak ve içinde eritilmiş kurşun izleri açıkça görülen küçük bir dökme tencere buluyorlardı.

Daha sonraları Barricade-Merry şubesine üye olan ve 1834 Nisan ayaklanmasında ölen Pardon adında birinin evine sabah saat beşte baskın yapan polisler, onu yatağının yanında ayakta, elinde imal etmekte olduğu fişeklerle yakalıyorlardı.

İşçilerin dinlenme saati yaklaştığı bir sırada, Picpus Kapısı ile Charenton Kapısı arasında, iki duvar arası dar bir devriye yolunda, kapısının önünde Siyam Kukası[1] takımı bulunan bir meyhanenin yanında iki adamın buluştukları görülmüştü. Adamlardan biri iş gömleğinin altından çıkardığı bir tabancayı öbürüne veriyordu. Adam tabancayı tam vereceği sırada göğüs terinin, barutu bir miktar nemlendirmiş olduğunu fark ediyor, tabancayı yeniliyor, ağız otu haznesindeki baruta bir parça daha ilave ediyordu. Sonra iki adam ayrılıyorlardı.

Daha sonra, nisan olayları sırasında Beaubourg Sokağı'nda öldürülen Gallais adında biri, evinde yedi yüz fişek ve yirmi dört tüfek çakmağı bulunduğunu övünerek söylüyordu.

Hükümet bir gün, mahalleye silahlarla iki yüz bin fişek dağıtıldığı haberini aldı. Ertesi hafta otuz bin fişek dağıtıldı. İşin garip yanı şu ki, polis bu silahların bir tekini bile ele geçiremedi.

Yakalanan bir mektupta şöyle yazıyordu: "Dört saatte seksen bin yurtseverin silah altında olacağı gün uzak değildir."

Bütün bu kaynaşma alenen, telaşsızca denilebilecek bir şekilde cereyan etmekteydi. Hemen yakındaki ayaklanma, hükümetin gö-

1 Fransızcası *Jeu de Siam* olan bir çeşit masa oyunu – e.n.

zü önünde rahat rahat fırtınasını hazırlamaktaydı. Henüz yeraltında olmasına rağmen artık fark edilebilir hale gelen bu krizde her türlü acayiplik vardı. Burjuvalar işçilere sakin sakin hazırlanmakta olan şeyden bahsediyorlardı. Sanki, "Karınız ne âlemde?" der gibi, "İsyan ne âlemde?" diyorlardı.

Moreau Sokağı'ndaki bir mobilyacı:

– E, ne zaman hücuma geçiyorsunuz? diye soruyordu.

Başka bir dükkâncı da şöyle diyordu:

– Yakında saldıracaksınız, biliyorum. Bir ay önce on beş bin kişiydiniz, şimdi yirmi beş bin kişisiniz.

Adam, tüfeğini hibe ediyor, bir komşusu da yedi franka satmak istediği bir küçük tabancayı veriyordu.

Öte yandan devrim humması yayıldıkça yayılıyordu. Ne Paris'in ne de Fransa'nın herhangi bir köşesi bundan muaftı. Şahdamarı her yerde atıp duruyordu. Bazı iltihaplanmalardan doğan, insan vücudunda oluşan anormal dokular gibi, gizli dernekler şebekesi bütün ülkelerde yayılmaya başlıyordu. Aynı zamanda hem aleni hem de gizli olan "Halkın Dostları" derneğinden doğan İnsan Hakları Derneği günlük emirlerinden birine, "Pluviôse, Cumhuriyet çağı yıl 40," diye tarih atıyor, feshini bildiren ağır ceza mahkemesi kararlarına rağmen varlığını sürdürüyor ve şubelerine aşağıdaki gibi anlamlı adlar vermekte tereddüt etmiyordu.

Mızraklar.
Tehlike çanı.
Alarm topu.
Frikya serpuşu.
21 Ocak.
Fukaralar.
Serseriler.
İleri yürüyüş.
Robespierre.
Tesviye.
İşler yolunda.

İnsan Hakları Derneği'nden Eylem Derneği doğdu. Bunlar, ayrılıp kopan sabırsızlardı. Başka kuruluşlar büyük ana derneklerden taraftar devşirmeye çalışıyorlardı. Şube üyeleri oradan buradan çe-

kiştirilmekten yakınıyorlardı. Bu kuruluşlar arasında Galya Derneği, Belediyeler Arası Düzenleme Komitesi vardı. Yine ayrıca *basın özgürlüğü, bireyin özgürlüğü, halk eğitim*inden yana, *vasıtalı vergilere* karşı dernekler vardı. Sonra Eşitlik taraftarı işçiler derneği bulunuyordu; üç fraksiyona bölünmüştü bu: Eşitlikçiler, Komünistler, Reformcular. Ayrıca askerce düzenlenmiş bir çeşit lejyon olan Bastille Ordusu bulunuyordu. Burada her dört kişiye bir onbaşı, on kişiye bir çavuş, yirmi kişiye bir asteğmen, kırk kişiye bir teğmen kumanda ediyordu; hiçbir zaman beş kişiden fazlası birbirini tanımıyordu. Tedbirle cüretin bileşimi olan bu kuruluş Venedik damgasını taşımaktaydı. Baştaki merkez komitesinin iki kolu vardı; bunlardan biri Eylem Derneği, öbürü Bastilles Ordusu'ydu.

Sadakat Şövalyeleri diye bir lejitimist kuruluş da bu cumhuriyetçi gizli dernekler arasında faaliyette bulunduysa da, açığa çıkarılarak dışarı atılmıştı.

Paris'teki dernekler belli başlı şehirlerde de dal budak salıyorlardı. Lyon, Nantes, Lille ve Marsilya'nın da kendi İnsan Hakları, kendi Charbonnière'leri, kendi Özgür İnsanları vardı. Aix'de Cougourde adında bir devrimci dernek bulunuyordu. Bu adı daha önce de anmıştık.

Paris'teki Saint-Marceau Mahallesi, Saint-Antoine Mahallesi'nden daha az uğultulu olmadığı gibi, okullar da mahallelerden daha az heyecanlı değildi. Saint-Hyacinthe Sokağı'ndaki bir kahvehaneyle Mathurins-Saint-Jacques Sokağı'ndaki küçük Sept-Billards Kahvesi öğrencilerin toplanma yeriydi. Angers'deki yardımlaşmacılar ve Aix'deki Cougourde ile bağlantısı olan ABC Dostları Derneği, gördüğümüz gibi, Musain Kahvesi'nde toplanıyorlardı. Aynı gençler, söylediğimiz gibi, Mondétour Sokağı yakınlarında Corinthe adı verilen bir lokanta-meyhanede de buluşmaktaydılar. Bu toplantılar gizliydi. Öteki toplantılar olabildiğince açık yapılıyordu. Sonraki bir davada yapılan bir sorgulamaya ait şu parçalar, bu cüretkârlıkların derecesi hakkında bir fikir verebilir:

"Nerede oldu bu toplantı?"

"La Paix Sokağı'nda."

"Kimin evinde?"

"Sokakta."

"Hangi şubeler vardı orada?"

"Bir tek şube vardır."

"Hangisi?"

"Manuel Şubesi."

"Şefleri kimdi?"

"Ben."

"Hükümete saldırmak gibi böyle vahim bir kararı tek başınıza alamayacak kadar gençsiniz siz. Emirler nereden geliyordu size?"

"Merkez komitesinden."

Belfort, Lunéville ve Épinal hareketlerinin de daha sonra gösterdikleri gibi, ordu da halk gibi alttan alta oyulmuştu. Elli ikinci alaya, beşinci, sekizinci, otuz yedinci alaylara ve de yirminci hafif piyade alayına güvenilmekteydi. Bourgogne'da ve güney şehirlerinde Özgürlük Ağacı, yani ucunda kırmızı takke bulunan bir direk dikiliyordu.

Durum böyleydi işte.

Bu durumu, başlarken de söylediğimiz gibi, diğerlerinden çok Saint-Antoine Mahallesi hissedilir hale getirmekte, belirginleştirmekteydi. En hassas nokta orasıydı.

Bir karınca yuvası gibi kalabalık, çalışkan, cesur ve bir arı kovanı gibi öfkesi burnunda bir yer olan bu eski mahalle, bir sarsıntı beklentisi ve özlemi içindeydi. Çalışma kesinti olmaksızın devam etmekle beraber, mahallede her şey çalkantı halindeydi. Bu canlı ve kaygı uyandırıcı çehreye dair hiçbir şey bir fikir veremez. Bu mahallede, çatı odalarına gizlenen yürekler acısı sefalet manzaraları vardır; ama aynı zamanda ateşli, ender rastlanır zekalar da mevcuttur. Özellikle sefalet ve zeka konusunda, zıt uçların bir araya gelmesi çok tehlikelidir.

Saint-Antoine Mahallesi'nin ürpertiler geçirmesi için başka nedenler de vardı; çünkü büyük siyasi sarsıntıların ayrılmaz parçası olan ticari buhranların, iflasların, grevlerin, işsizliklerin yansımalarını hissediyordu üzerinde. Devrim zamanlarında sefalet hem sebep hem de sonuçtur. İndirdiği darbe dönüp kendisine gelir. Gurur ve erdemle dolu, gizli bir sıcaklıkla için için yanmaya en yüksek derecede yetenekli, silahlı gösterilere daima hazır, çabuk feveran eden, öfkeli, derin, altı oyulup mayınlanmış olan bir halk,

âdeta üzerine bir kıvılcım düşmesini bekler gibiydi. Olayların rüzgârıyla savrulan bazı kıvılcımların ufukta uçuştuğu görüldüğünde, daima Saint-Antoine Mahallesi ve Paris'in kapılarına bu ıstırap ve fikir cephaneliğini yerleştiren korkunç tesadüf akla gelir ister istemez.

Yukarıda kabataslak anlatılanlarda sözü pek çok geçen Antoine varoşunun meyhaneleri tarihî bir üne sahiptirler. Karışıklık zamanlarında bu meyhanelerde şaraptan çok sözle sarhoş olunur. Bir çeşit kehanet esprisi, geleceğe ait gizli bir akım bu meyhanelerde dolaşarak kalpleri doldurup şişirir, ruhları yüceltir. Antoine Mahallesi'nin meyhaneleri, Aventin[1] tepesinde Sibylla'nın[2] mağarası üstüne inşa edilmiş ve derinden gelen kutsal soluklarla bağlantılı tavernalara benzerler; masaları hemen daima üç ayaklı olan bu tavernalarda, Ennius'un *Sibylla'nın Şarabı* dediği şaraptan içilirdi.

Saint-Antoine Mahallesi bir halk deposudur. Devrimin bu deponun duvarlarında meydana getirdiği çatlaklardan halk hâkimiyeti akar. Bu hâkimiyet kötülük yapabilir, bütün başkaları gibi o da yanılabilir, ama yanıldığı zaman bile büyük olarak kalır. Tepegözlü kör deve dendiği gibi, ona da *Ingens* denilebilir.

93'te, havada dolaşan fikrin iyi ya da kötü olmasına, günün bağnazlık ya da şevk ve heyecan günü olmasına göre, Saint-Antoine Mahallesi'nden kâh vahşi lejyonlar kâh kahraman birlikler yola çıkıyordu.

"Vahşi" dedik. Bu kelimeyi açıklayalım. Devrim kargaşası içinde dünyanın yeniden yaratıldığı günlerde saçları başlarında dikenleşmiş, pejmürde bir halde uluyarak, öfkeyle, kafa karıştırıcı bir havada, mızrak yukarıda, heyecan ve şaşkınlık içindeki Paris'e saldıran bu adamlar ne istiyorlardı? Baskı ve zulmün sona ermesini, zorbalığın sona ermesini, savaşın sona ermesini istiyorlardı; erkeğe iş, çocuğa eğitim, kadına sosyal şefkat istiyorlardı; özgürlük, eşitlik, kardeşlik, herkese ekmek, herkese düşünce istiyorlardı; dünya cennetleşsin, ilerleme olsun istiyorlardı ve bu kutsal iyiyi, hoş şeyi, ilerlemeyi sabırları tükenmişçesine, kendilerinden geçmişçe-

1 Roma'nın yedi tepesinden biri. M.Ö. 493'te plebler particilere karşı isyan ettiklerinde, kısmen bu tepenin üstüne çekilmişlerdi – ç.n.

2 Eskilerin gelecekten haber verme kabiliyeti atfettikleri kadın kâhin – ç.n.

sine dehşet verici bir halde, yarı çıplak, elde topuz, böğürerek istiyorlardı. Vahşiydiler, evet; ama uygarlığın vahşileriydiler.

Hakkı kudurmuşçasına ilan ediyorlardı; sarsıntıyla, dehşetle de olsa, insanlığı zorla cennete sokmak istiyorlardı.

Görünüşte barbardılar ama aslında kurtarıcıydılar. Gecenin maskesini takan aydınlığı talep ediyorlardı.

Bu vahşi –vahşi olduklarını kabul edelim– ve korkunç, ama iyilik uğrunda vahşi ve korkunç olan insanların karşısında başka birtakım insanlar vardır. Bunlar gülümseyen, işlemeli, yaldızlı, şeritli, parlak pullu, ipek çoraplı, beyaz tüylü, sarı eldivenli, iskarpinleri cilalı, mermer bir şöminenin köşesindeki kadife örtülü bir masaya dirseklerini dayamış, geçmişin, ortaçağın, tanrısal hukukun, bağnazlığın, cehaletin, köleliğin, ölüm cezasının, savaşın sürdürülmesi ve korunması için sakin sakin ısrar eden, alçak sesle ve nezaketle kılıcın, odun ve idam sehpasının övgüsünü yapan insanlardır. Bize gelince biz, uygarlığın barbarlarıyla, barbarlığın uygarları arasında bir seçim yapmak zorunda kalsaydık, barbarları seçerdik.

Fakat Tanrı'ya şükür ki başka bir seçim daha yapma imkânı var. Ne öne ne de arkaya doğru tepetaklak düşme mecburiyeti yok. Ne despotizm ne terörizm. Biz tatlı meyille ilerlemeyi istiyoruz.

Tanrı bunu sağlıyor. Tanrı'nın bütün politikası meyillerin yumuşatılmasıdır.

VI
ENJOLRAS VE YAVERLERİ

Aşağı yukarı bu tarihe doğru Enjolras, çıkabilecek herhangi bir olaya karşı hazırlıklı olmak maksadıyla esrarlı bir sayım yaptı.

Hepsi Musain Kahvesi'ndeki gizli toplantıdaydılar.

Enjolras sözlerine yarı esrarengiz ama anlamlı birtakım benzetmeler katarak şöyle dedi:

– Hangi noktada bulunduğumuzu ve kimlere güvenebileceğimizi bilmekte yarar var. Mücahit isteniyorsa, bunları yaratmak gerek. Darbeyi neyle vuracaksak onu elde tutmaktan hiç zarar gelmez. Yoldan geçenler, eğer yolda öküzler varsa, olmadığı zamana oranla, daima daha çok boynuz yeme şansına sahiptirler.

Şu halde, sürüyü bir sayalım hele. Kaç kişiyiz? Bu işi yarına bırakmak olmaz. Devrimciler daima aceleci olmak zorundadırlar. İlerlemenin kaybedecek vakti yok. Beklenmedik durumlardan sakınalım. Hazırlıksız yakalanmamaya bakalım. Diktiğimiz bütün dikişleri gözden geçirmemiz, tutup tutmadıklarına bakmamız gerek. Bu iş bugün esaslı bir şekilde yapılmalıdır. Courfeyrac, sen politeknik okulu öğrencilerini görürsün. Onların çıkış günleri bugün. Feuilly, siz Glacière'dekileri göreceksiniz, değil mi? Combeferre bana Picpus'ye gideceğine söz verdi. Orada mükemmel bir kaynaşma var. Bahorel Estrapade'ı ziyaret edecek. Prouvaire, masonlar yumuşuyorlar; sen bize Grenelle-Saint-Honoré Sokağı'ndaki locadan haberler getireceksin. Joly, Dupuytren kliniğine giderek tıbbiyelilerin nabzını yoklayacak. Bossuet Adliye Sarayı'nda ufak bir tur atıp stajyerlerle konuşacak. Ben Cougourde'u üzerime alıyorum.

– İşte her şey ayarlandı, dedi Courfeyrac.

– Hayır.

– Ne var daha?

– Çok önemli bir şey.

– Neymiş o? diye Combeferre sordu.

– Maine şehir kapısı, diye cevap verdi Enjolras.

Enjolras, bir an kendini düşüncelerine kaptırmış gibi kaldıktan sonra devam etti:

– Maine şehir kapısında mermerciler, ressamlar, heykel atölyelerinde çalışan işçiler var. Heyecanlı ama soğumaya yatkın bir topluluk. Bir süredir neleri var, bilemiyorum. Başka şeyler düşünüyorlar. Şevkleri sönüyor. Vakitlerini domino oynamakla geçiriyorlar. Hemen gidip onlarla biraz konuşmak gerek, hem de kesin kesin. Richefeu'de toplanıyorlar. Öğleyle bir arası onları orada bulmak mümkündür. Bu küllerin üstüne üflemek gerek. Bu iş için şu dalgacı Marius'a güveniyordum, iyi çocuktur ne de olsa ama artık gelmez oldu. Maine şehir kapısı için bana bir adam lazım. Hiç kimse de yok.

– Ya ben? dedi Grantaire. Ben buradayım ya işte.

– Sen mi?

– Ben ya!

– Sen cumhuriyetçilere doktrin aşılayacaksın demek! Soğumuş yürekleri prensipler adına ısıtacaksın!

– Niçin olmasın?

– Sen bir işe yarayabilir misin acaba?

– İçimde şöyle belli belirsiz bir istek var ama, dedi Grantaire.

– Hiçbir şeye inanmazsın ki.

– Sana inanıyorum.

– Grantaire, bana bir hizmette bulunmak ister misin?

– Ne istersen. Çizmelerini bile cilalarım.

– Öyleyse bizim işlerimize karışma, apsentini iç ve sız sen.

– Sen bir nankörsün Enjolras.

– Maine Kapısı'na gidecek adam mısın sen? Bunu yapabilir misin sen?

– Des Grès Sokağı'ndan inebilirim. Saint-Michel Meydanı'nı geçebilir, Monsieur-le-Prince Sokağı'ndan vurup Vaugirard Sokağı'na sapabilir, Carmes'dan geçebilir, Assas Sokağı'ndan dönüp Cherche-Midi Sokağı'na gelebilir, Askeri Mahkeme'yi arkamda bırakabilir, Vieilles-Tuilleries Sokağı'nı arşınlayabilir, bulvarı atlayıp Maine yolunu izleyerek şehir kapısından geçip Richefeu'ye girebilirim. Bütün bunları yapabilirim. Pabuçlarım buna muktedirdir.

– Richefeu'deki arkadaşları biraz tanıyor musun?

– Fazla değil. Sadece senli benli konuşacak kadar.

– Ne diyeceksin onlara?

– Canım, Robespierre'den söz edeceğim işte. Danton'dan. Prensiplerden.

– Sen!

– Ben. Ama haksızlık ediyorsunuz. Ben bir işe sarıldım mı müthiş olurum. Prudhomme'u okudum, Toplum Sözleşmesi'ni biliyorum, ikinci yıl anayasası ezberimde: "Vatandaşın özgürlüğü, başka bir vatandaşın özgürlüğünün başladığı yerde biter." Sen beni hödük yerine mi koyuyorsun? Çekmecemde eski paralardan bir tane var. İnsan hakları, halk hükümranlığı, hey Tanrım! Hatta ben biraz Hébertçiyimdir. Altı saat süreyle, elde saat, fevkalade şeyler tekrarlayıp durabilirim.

– Ciddi ol, dedi Enjolras.

– Vahşiyim ben, diye cevap verdi Grantaire.

Enjolras birkaç saniye düşündü, sonra kararını veren bir kimse gibi bir hareket yaptı. Ciddi bir tavırla:

– Grantaire, dedi, seni denemeyi kabul ediyorum. Maine Kapısı'na gideceksin.

Grantaire, Musain Kahvesi'nin hemen yanındaki möbleli bir kiralık odada oturuyordu. Dışarı çıktı, beş dakika sonra döndü. Odasına gidip Robespierrevari bir yelek giymişti.

– Kırmızı, dedi içeri girerken gözlerini Enjolras'a dikerek.

Sonra enerjik bir el hareketiyle yeleğin parlak kırmızı iki ucunu göğsüne bastırdı.

Enjolras'a yaklaşarak kulağına:

– Merak etme, dedi.

Şapkasını kararlı bir tavırla başına geçirdi ve gitti. Bir çeyrek saat sonra, Musain Kahvesi'nin arka salonunda kimse kalmamıştı. ABC Dostları'nın hepsi gitmişlerdi; her biri kendi yönüne, kendi işine yollanmıştı. Cougourde'u kendine ayıran Enjolras en son çıktı.

Paris'te bulunan Aixli Cougourde üyeleri o zamanlar Issy Ovası'nda, Paris'in bu yanında pek çok rastlanan terk edilmiş taş ocaklarından birinde toplanmaktaydılar.

Enjolras bu randevu yerine doğru yol alırken, bir yandan da kendi içinden durumu gözden geçiriyordu. Olayların vahameti açıkça görülmekteydi.

Gizli bir çeşit sosyal hastalığın habercisi olan olaylar ağır ağır seyrettikleri sırada, en küçük bir komplikasyon onları durdurur ve karıştırır. Yıkılışlara, yeniden doğuşlara yol açan bir olaydır bu. Enjolras, geleceğin karanlık perdeleri altında aydınlık bir ayaklanma görür gibi oluyordu. Kim bilir? Belki de vakit yaklaşmaktaydı. Hakkına yeniden sahip çıkan bir halk, ne güzel bir manzara! Devrim bir kere daha ihtişamla Fransa'ya sahip olacak ve bütün dünyaya, "Arkası yarın!" diyecekti. Enjolras memnundu. Büyük fırın kızdıkça kızıyordu. Şu an Paris'e dağılmış dostlardan meydana gelen upuzun bir barut serpintisine sahipti. Combeferre'in felsefi, içe işleyici konuşmasıyla, Feuilly'nin kozmopolit heyecanıyla, Courfeyrac'ın coşkunluğuyla, Bahorel'in gülüşüyle, Jean Prouvaire'in melankolisiyle, Joly'nin bilimiyle, Bossuet'nin acı alaylarıyla, her tarafta birden ateş alan bir çeşit elektrikli kıvılcımı mey-

dana getiriyordu kafasının içinde. Hepsi iş başındaydı. Hiç şüphesiz çabalara değer bir sonuç elde edilecekti. Bu iyiydi işte. Burada aklına Grantaire geldi.

– Sahi, dedi kendi kendine, Maine şehir kapısı beni yolumdan pek çelmez. Richefeu'nün yerine kadar uzansam? Hele şu Grantaire'e bir bakalım, ne yapıyor.

Enjolras, tütün tiryakilerinin yeri Richefeu'ye vardığında, Vaugirard çan kulesi saat biri çalıyordu.

Kapıyı itti, içeri girdi, kollarını kavuşturup durdu, serbest bıraktığı kapı gelip omzuna çarptı. Masa, insan ve duman dolu salona baktı.

Duman bulutu içinde bir ses çınlıyor, başka bir ses de şiddetle onu kesiyordu. Bir hasmıyla konuşan Grantaire'di bu.

Grantaire üzerine kepek kırıntıları serpilmiş, domino taşları dağılmış Sainte-Anne mermerlerinden bir masaya, başka bir kişinin karşısında oturmuş, mermeri yumruklayıp duruyordu. Enjolras şu sözleri işitti:

– Düşeş.
– Cihar.
– Domuz! Hiç kalmadı elimde.
– Öldün sen. Dü.
– Şeş.
– Se.
– Yek.
– Sıra bende.
– Dört sayı.
– Zar zor.
– Sende sıra.
– Büyük hata ettim.
– İyi gidiyorsun.
– On beş.
– Yedi daha.
– Böylece yirmi iki eder. (Düşünerek) Yirmi iki!
– Düşeşi beklemiyordum. Onu başlangıçta koysaydım bütün oyun değişirdi.
– Neyse, dü.

– Yek.

– Yek ha! Peki, penç.

– Yok elimde.

– Sen koymuştun, değil mi?

– Evet.

– Sıfır.

– Ne şansı olur ki! Ha! Bir şansın var! (Uzun uzun düşündükten sonra) Dü.

– Yek.

– Ne pencin var, ne yekin. Hapı yuttun.

– Domino.

– Hay Allah kahretsin!

İKİNCİ KİTAP

Éponine

I
TARLA KUŞU'NUN TARLASI

Marius, Javert'in tuzağının beklenmedik sonucuna şahit olmuştu; Javert tutukladıklarını üç arabaya doldurup viraneden ayrılır ayrılmaz, Marius da evden dışarı süzüldü. Saat henüz akşamın dokuzuydu. Marius, Courfeyrac'a gitti. Courfeyrac, Quartier Latin'in gedikli sakini olmaktan çıkmıştı artık, "bazı siyasi sebeplerle" Verrerie Sokağı'na taşınmıştı; o tarihlerde bu mahalle ayaklanmanın tercihen yerleştiği mahallelerdendi. Marius Courfeyrac'a, "Sende kalmaya geldim," dedi. Courfeyrac yatağındaki iki şilteden birini çekip yere serdi, "İşte, yat," dedi.

Ertesi gün sabah saat yedide Marius viraneye döndü; kirayı ve Mam Bougon'a olan borcunu ödedi; kitaplarını, yatağını, masasını, komodinini ve iki sandalyesini bir el arabasına yükletti, adresini bırakmadan çekip gitti. Böylece Javert o sabah bir gün önceki olaylar hakkında Marius'u sorguya çekmeye geldiğinde, kendisine, "Taşındı o!" diyen Mam Bougon'dan başkasını bulamadı.

Mam Bougon, Marius'un o gece yakalanan hırsızlarla suç ortaklığı bulunduğu hissine kapılmıştı. Mahallenin kapıcı kadınlarıyla birlikte olduğu sırada, "Kim derdi ki?" diye haykırıyordu, "Hal ve tavrı kız gibi bir delikanlı!"

Marius'un böyle alelacele taşınmasının iki sebebi vardı. Birincisi, belki kötü zenginden de daha korkunç bir sosyal çirkinliği, kötü yoksul çirkinliğini en iğrenç, en yırtıcı raddede bu kadar yakından gördüğü bu evden artık nefret ediyordu. İkincisi, olayın arkasından açılması muhtemel herhangi bir davada boy göstermek ve Thénardier'nin aleyhinde tanıklık etmek zorunda kalmak istemiyordu.

Javert, adını hatırlayamadığı bu gencin korkup kaçtığını, yahut belki de tuzak sırasında evine bile gitmemiş olduğunu sanıyordu. Yine de onu bulmaya çalıştı ama başarılı olamadı.

Aradan bir ay geçti, bir ay daha geçti. Marius hep Courfeyrac'ta kalıyordu. Adliye Sarayı'nın bekleme salonlarında dolaşma alışkanlığında olan bir stajyer avukat aracılığıyla Thénardier'nin hücrede olduğunu öğrenmişti. Her pazartesi günü Force Hapishanesi kalemine Thénardier için beş frank gönderiyordu.

Artık hiç parası olmadığından, Marius bu beş frankları Courfeyrac'tan ödünç almaktaydı. Ömründe ilk defa olarak borç para alıyordu Marius. Belki aralıklarla gönderilen bu beş franklar, hem onları veren Courfeyrac için hem de onları alan Thénardier için bir sırdı. "Kime gidebilir ki bu para?" diye düşünüyordu Courfeyrac. "Nereden gelebilir ki bu para bana?" diye kendi kendine soruyordu Thénardier.

Marius son derece üzgündü. Her şey yeniden altüst olmuştu. Hiçbir şey görmüyordu önünde; hayatı tekrar o esrara gömülmüş, o da bu esrarın içinde el yordamıyla oradan oraya dolaşıp duruyordu. Bu karanlığın içinde, bir an sevdiği o genç kızı, onun babası gibi görünen o ihtiyarı, kendisi için tek ilgi merkezi, bu dünyada tek umut olan bu iki meçhul varlığı çok yakından görmüştü. Ne var ki tam onları ele geçirdiğini sandığı an, bir esinti bütün bu gölgeleri alıp götürüvermişti. En korkunç çarpışmadan bile ortaya bir kesinlik, bir hakikat kıvılcımı sıçramamıştı. Hiçbir tahminde bulunmak mümkün değildi. Bildiğini sandığı adı bile artık bilmiyordu. Yalnız şurası muhakkaktı ki, bu ad artık Ursule değildi. Tarla Kuşu ise bir lakaptı. Peki ya ihtiyar için ne demeli? Gerçekten saklanıyor muydu polisten? Invalides civarında rastladığı ak saçlı işçi gelmişti Marius'un aklına. Bu işçiyle Mösyö Leblanc'ın aynı adam olması şimdi muhtemel görünüyordu. Kılık değiştiriyordu

demek? Bu adamın kahramanca yanları olduğu gibi, şüpheli yanları da vardı. Niçin yardım istememişti? Niçin kaçmıştı? Genç kızın babası mıydı, değil miydi? Nihayet, gerçekten Thénardier'nin tanıdığını sandığı adam mıydı? Thénardier onu başkasına benzetmiş olabilir miydi? Cevabı olmayan bir sürü sorun. Bütün bunlar Lüksemburg'daki genç kızın o büyüleyici melek güzelliğinden hiçbir şey eksiltmiyordu şüphesiz. Kahredici bir keder sarmıştı Marius'u, kalbinde bir ihtiras, gözlerinde gece vardı. İtilmişti, çekilmişti, yerinden kımıldayamıyordu. Her şey yok olmuş, yalnızca aşk kalmıştı. Aşkın içgüdülerini, apansız gelen aydınlığını bile kaybetmişti. Genellikle bizi yakan bu alev, bizi aydınlatır da, üzerimize bir parça da olsa dışarısı için faydalı bir ışık serper. İhtirasın bu sessiz öğütlerini artık duymuyordu bile Marius. Hiçbir zaman kendi kendine, "Şuraya bir gitsem mi? Şunu bir denesem mi?" demiyordu. Adına artık Ursule diyemediği varlık bir yerlerdeydi şüphesiz; ama hiçbir şey Marius'a onu hangi yönde araması gerektiğini bildirmiyordu. Şimdi bütün hayatı iki kelimede özetini buluyordu: nüfuz edilemez bir sis içindeki mutlak bir kararsızlık. Onu tekrar görmeyi daima özlemle istiyor ama artık hiç ümit etmiyordu.

Üstelik sefalet de geri geliyordu. Bu dondurucu soluğu hemen yanı başında, ensesinde hissediyordu. Bütün bu şiddetli fırtınalar içinde, uzun zaman var ki çalışmalarına ara vermişti. Çalışmaya ara vermek kadar tehlikeli bir şey yoktur; hemen kaybolup giden bir alışkanlıktır o. Bu alışkanlığı bırakmak kolay, yeniden edinmekse güçtür.

Bir miktar hayal iyi bir şeydir, tıpkı ihtiyatlı dozda alınan bir uyuşturucu madde gibi. Bu, çalışan zekanın bazen oldukça inatçı ateşlerini yatıştırır ve saf düşüncenin çok sert kenar çizgilerini düzelten, şurada burada bazı boşlukları, aralıkları dolduran, bütünleri birleştiren, fikirlerin sivri köşelerini yumuşatan gevşek, serin bir buhar yaratır zihinde. Ama aşırı hayal de batırır, boğar. Kendisini bütün bütün düşünceden ayırıp hayale atan zihin işçisinin vay haline! Kolayca yükseklere çıkacağını sanır ama sonunda her şeyin aynı olduğunu söyler. Hata!

Düşünce zihnin emeğidir, hayalse şehvetin. Düşüncenin yerine hayali koymak, zehri gıda ile karıştırmak demektir.

Marius hatırlanacağı gibi, buradan başlamıştı. İhtiras ortaya çıkmış ve sonunda onu maksatsız, dipsiz, boş hayallerin içine yuvarlamıştı. Böyle olunca da insan evinden ancak hayal kurmak için çıkar artık. Tembelce yaratılış. Kaynaşan ama durgun girdap. Ve çalışma azaldığı ölçüde ihtiyaçlar da artıyordu. Bu bir yasadır. Hayalperestlikte, insan genellikle cömert ve yumuşaktır; gevşeyen düşünce hayata sıkıca sarılamaz. Bu çeşit yaşayışta iyilik kötülüğe karışmış bir haldedir çünkü gevşeklik felaket getirici olsa da, cömertlik sağlıklı ve iyidir. Ne var ki, cömert ve asil ruhlu ve de çalışmayan yoksul adam malıvolmuş demektir. Kaynaklar kurur, ihtiyaçlar birbiri ardınca kendini gösterir.

En dürüst ve en azimkâr insanların bile, en zayıf ve en kötülerle birlikte yuvarlanıp gittikleri bir ölüm bayırı ki sonunda şu iki çukurdan birine varır: ya intihar, ya suç.

Hayal kurmak için dışarı çıka çıka, sonunda öyle bir gün gelir ki insan kendini suya atmak için dışarı çıkıverir.

Aşırı hayal, Escousse'ları, Lebras'ları[1] yaratır.

Marius, gözleri artık görmediği genç kıza dikilmiş olduğu halde bu bayırdan aşağı ağır ağır iniyordu. Şimdi şu yazdığımız belki garip görünür ama doğrudur. Kayboluş halindeki bir varlığın anısı kalbin karanlıkları içinde ışımaya devam eder; ne kadar kaybolursa o kadar çok parlar; umutsuz, karanlık ruh ufkunda bu aydınlığı görür; içteki gecenin yıldızıdır bu. Marius'un bütün düşüncesi O'ydu. Başka hiçbir şey düşünmüyordu; eski elbisesinin artık giyilemez hale geldiğini, yeni elbisesinin ise eski bir elbise halini aldığını, gömleklerinin yıprandığını, şapkasının yıprandığını, ayakkabılarının yıprandığını, yani hayatının yıprandığını belli belirsizce fark ediyor, kendi kendine, "Ölmeden önce onu bir kerecik olsun görebilsem," diyordu.

Kafasında tek bir tatlı fikir kalmıştı, O'nun kendisini sevmiş olduğu fikriydi bu; O'nun bakışı söylemişti bunu. Kız onun adını bilmiyordu ama ruhunu biliyordu ve bulunduğu o yerde, o esrarengiz yer neresi olursa olsun orada, belki de hâlâ seviyordu onu. Marius'un onu düşündüğü gibi, onun da Marius'u düşünmediğini

1 Birlikte yazdıkları bir eserin başarısızlığa uğraması üzerine yine birlikte intihar eden iki genç Fransız şairi – ç.n.

kim bilebilirdi ki? Bazen her seven kalbin yaşadığı o anlatılmaz saatlere benzer saatlerde, ortada yalnızca acı duymak için nedenler varken, yine de içinde bir sevinç ürpertisi duyarak kendi kendine, "Bunlar bana gelen onun düşünceleri!" diyor, sonra ilave ediyordu: "Belki benim düşüncelerim de ona gidiyordur."

Bir an sonra başını sallayarak bu hülyadan çıkıp kendine geliyordu ama yine de bu onun ruhuna bazen umuda benzer ışıklar serpmeyi başarıyordu. Zaman zaman, özellikle hayalperestleri en çok kedere boğan akşam saatlerinde, aşkın beynine doldurduğu en saf, en gayri şahsi, en ideal hayalleri yalnız bu iş için kullandığı bir defterin yapraklarına döküyordu. Bu işe, "ona mektup yazmak" diyordu.

Bu yüzden onun aklında bir bozukluk olduğu sanılmamalıdır. Tersine. Çalışmak ve belli bir hedefe doğru azimle ilerlemek yeteneğini kaybetmişti gerçi ama düşüncesinin açıklığı ve düzgünlüğü her zamankinden fazlaydı. Marius gözleri önünde cereyan eden şeyleri, hatta en ilgisi olmayan olayları ya da insanları bile, garip olmakla beraber sakin ve gerçek bir aydınlık içinde görüyordu; hepsi hakkında âdeta dürüst bir bitkinlikle, safdilce bir ilgisizlikle en doğru sözü bulup söylüyordu. Hükümleri, umuttan hemen tamamen kopmuş bir halde yükseklerde dolaşıyor, süzülüyordu.

Bu zihin hali içinde, hiçbir şey onun gözünden kaçmıyor, hiçbir şey onu aldatamıyordu; her an hayatın, insanlığın, kaderin sırlarını keşfediyordu. Tanrı'nın, bunalımlar içindeyken bile aşka ve felakete layık bir ruh verdiği insana ne mutlu! Bu dünyaya ait şeyleri ve insan kalplerini bu çifte ışık altında görmemiş olan kimse, hiçbir hakiki şey görmemiş, hiçbir şey bilmiyor demektir.

Seven ve acı çeken ruh, yücelik mertebesindedir. Öte yandan günler birbirini takip ediyor, yeni hiçbir şey ortaya çıkmıyordu. Yalnız ona, önünde kalan katedilecek karanlık mesafe her an biraz daha kısalıyormuş gibi geliyordu. Dibi bulunmayan sarp yamacın kenarını şimdiden açık seçik görür gibi oluyordu.

– Nasıl olur! diye tekrarlayıp duruyordu kendi kendine. Ölmeden göremeyecek miyim onu?

Saint-Jacques Sokağı'ndan yukarıya doğru çekilip şehir kapısı yanda bırakılarak soldaki eski iç bulvar bir süre takip edilecek olursa, önce Santé Sokağı'na, sonra Glacière'e varılır ve küçük Go-

belins Irmağı'na gelmeden az önce tarla gibi bir yere rastlanır. Burası Paris'in uzun, monoton bulvarlar kuşağında Ruysdaël'in[1] oturmak isteyeceği tek yerdir.

Güzelliğin nasıl olduğu bilinmeden ortaya çıkıverdiği bir yerdir orası. Üzerine boydan boya ipler gerilmiş yemyeşil bir çayır, iplerde rüzgârlanarak kuruyan paçavralar; 13. Louis zamanında inşa edilmiş, acayip bir tarzda çatı pencereleriyle delinmiş kocaman damı olan eski bir sebze çiftliği binası; harap tahta perdeler, kavak ağaçları arasında bir parça su; kadınlar, gülüşmeler, sesler, ufukta Panthéon, sağır dilsizler ağacı; siyah, bodur, acayip, eğlenceli, muhteşem Val-de-Grâce ve dipte Notre-Dame'ın kulelerinin ciddi, vakur dört köşe tepeleri.

Görülmeye değer bir yerdir burası, onun için de kimse gelmez. Çeyrek saatte bir, iki tekerlekli yaysız bir araba yahut bir yük arabası ya geçer, ya geçmez.

Marius'un tek başına yaptığı gezintiler bir defasında onu su kenarındaki bu araziye götürdü. O gün, bu bulvarın üstünde ender rastlanan bir şey, bir yolcu vardı. Bu yerin âdeta vahşi güzelliğinden belli belirsizce etkilenen Marius, yoldan geçene sordu:

– Buranın adı nedir?

Yolcu cevap verdi:

– Tarla Kuşu'nun tarlası.

Arkadan ekledi:

Ivryli çoban kızını Ulbach burada öldürmüştü.

Ne var ki Marius, Tarla Kuşu kelimesinden sonrasını artık hiç duymamıştı. Hayalperestlikte böyle tek bir kelimenin yol açtığı ani donmalar vardır. Bütün düşünce birdenbire bir fikrin etrafında toplanıp yoğunlaşır, insanın başka hiçbir şeyi kavrayacak gücü kalmaz. Tarla Kuşu, Marius'un melankolisinin derinliklerinde Ursule'ün yerini alan isimdi. O esrarengiz içten konuşmalara has mantıksız şaşkınlıkla:

– Bak hele, dedi, onun tarlasıymış bu. Onun oturduğu yerde olacağım burada.

Saçma bir şeydi bu ama karşı konulması da imkânsızdı.

Böylece her gün Tarla Kuşu'nun tarlasına gelmeye başladı.

1 Hollandalı peyzaj ressamı – ç.n.

II
HAPİSHANELERİN KULUÇKALIĞINDA SUÇ EMBRİYONLARININ MEYDANA GELİŞİ

Javert'in Gorbeau viranesinde kazandığı zafer dört başı mamur gibi görünüyordu ama aslında hiç de öyle değildi.

Öncelikle Javert tutsağı yakalayamamıştı, bu onun başlıca kaygısıydı. Sıvışan bir maktul, katilden daha çok kuşku uyandırır; haydutlar için bu kadar değerli bir av olan bu kişinin, devlet gücü için daha az değerli olmaması pek muhtemeldi.

Sonra Montparnasse da Javert'in elinden kaçmıştı. Bu "şeytan zuppesi"ni ele geçirmek için başka bir fırsatı kollamak gerekiyordu. Gerçekten de, bulvarın ağaçları altında gözcülük etmekte olan Éponine'e rastlayan Montparnasse, kızla Némorin olmayı, babayla Schinderhannes olmayı tercih ettiği için onu alıp götürmüştü. Böyle yapması kendisi için iyi de olmuştu. Serbestti. Éponine'e gelince, Javert onu enseletmişti ama zayıf bir teselliydi bu. Éponine, Madelonnettes'te Azelma'yla buluşmuştu.

Son olarak Gorbeau viranesinden Force Hapishanesi'ne kadar olan yolda, başlıca tutuklulardan biri, Claquesous, ortadan kaybolmuştu. Bu işin nasıl olduğunu kimse bilemiyordu; memurlar, zaptiye çavuşları hiçbir şey anlayamıyorlardı, buhar olmuştu, parmak kelepçelerinden sıyrılıvermişti, arabanın çatlakları arasından akıp gitmişti, sanki araba yarılmış, o da kaçmıştı; kimse ne diyeceğini bilemiyordu; bilinen tek şey hapishaneye gelindiğinde Claquesous'nun artık ortada olmadığıydı. Bu işte ya cinlerin, perilerin parmağı vardı ya da polisin. Suda eriyen bir kar tanesi gibi Claquesous da karanlıkta erimiş miydi? Polislerle açıklanmayan bir işbirliği içinde miydi yoksa? Düzensizlikle düzen arasında çift taraflı bir esrar mıydı bu adam? Hem suç hem de cezayla ortak bir merkez üzerinde mi bulunuyordu? Bu Sfenks'in ön ayakları suçun, arka ayakları devlet gücünün içinde miydi? Javert bu gibi kombinasyonları asla kabul etmezdi, bu gibi uzlaşmalar karşısında diken diken kesilirdi ama onun takımında başka müfettişler de vardı, bunlar onun altında olmakla beraber, polis müdürlüğünün sırlarına belki de ondan fazla vakıftılar ve Claquesous gayet iyi ajanlık ede-

bilecek cinsten bir urdu. Geceyle böylesine dalavereli içten ilişki halinde olmak, haydutluk için fevkalade uygun, polis için de pek mükemmel bir şeydir. İşte böyle iki tarafı keskin kılıca benzeyen alçaklar vardır. Kısacası ne olduysa oldu, kaybolan Claquesous bulunamadı. Javert bu işe şaşmaktan çok öfkelendi.

Marius'a gelince, Javert adını unutmuş olduğu "korkuya kapılmış olması muhtemel o avukat enayisi"ni pek umursamıyordu. Zaten bir avukat nasıl olsa her zaman bulunabilirdi. Ama sadece avukat mıydı o bakalım?

Soruşturma başlamıştı.

Sorgu hakimi, gevezelik eder umuduyla Patron-Minette Çetesi'nin adamlarından birini hücreye koymamayı faydalı bulmuştu. Petit-Banquier Sokağı'ndaki uzun saçlı adam, Brujon'du bu. Onu Charlemagne Avlusu'na salıvermişlerdi, nöbetçilerin gözü üzerindeydi.

Bu Brujon adı, Force Hapishanesi'nin anılarından biridir. Yeni Bina'nın avlusu denen hapishane idaresinin Saint-Bernard Avlusu, hırsızlarınsa Aslanlar Çukuru adını verdikleri o iğrenç avluda, sol tarafta damlara kadar yükselen pul, yosun ve mantarlarla kaplı duvarın üzerinde, şimdi haydutların yatakhanesi haline getirilen Force'un eski dükalık konağına ait küçük kiliseye açılan eski bir paslı demir kapının yanında, on iki yıl öncesine kadar, taşa çiviyle kabaca oyulmuş kale gibi bir şeyle onun altında şu imza görülüyordu:

BRUJON, 1811.

1811'deki Brujon, 1832'deki Brujon'un babasıydı.

Gorbeau tuzağında, kendisini ancak şöyle bir görebildiğimiz bu sonraki Brujon, hayli kurnaz ve becerikli ama şaşkın ve mızmız tavırlı, dinç bir delikanlıydı. Bu şaşkın tavrını göz önüne alan sorgu hakimi, tecrit hücresinden çok Charlemagne Avlusu'nda işe yarayacağı düşüncesiyle onu bırakmıştı.

Hırsızlar, adaletin eline düştüler diye faaliyetlerine ara vermezler. Hiç istiflerini bozmazlar bu kadarcık bir şey için. Bir suçtan dolayı hapiste olmak, başka bir suça başlamaya engel değildir. Salonda bir tabloları dururken atölyelerinde yeni bir eser üzerinde çalışmaktan geri kalmayan sanatkârlar gibidir onlar.

Brujon, hapishanede şaşırmış gibi görünüyordu. Bazen onu Charlemagne Avlusu'nda saatlerce ayakta, kantincinin penceresinin yanında durup kantin fiyatlarını gösteren ve "Sarımsak, 82 santim" diye başlayıp, "Yaprak sigarası, beş santim" diye biten pis tabelayı aptal aptal seyrederken görüyorlardı. Yahut da vaktini dişlerini birbirine vurup titremekle, ateşi olduğunu söyleyip hasta koğuşundaki yirmi sekiz yataktan birinin boş olup olmadığını soruşturmakla geçiriyordu.

Birdenbire, 1832 Şubatı'nın ikinci yarısına doğru Brujon'un, bu uyuşuk adamın, siparişle iş gören hapishane hademeleri aracılığıyla kendi adına değil de üç arkadaşı adına üç ayrı iş sipariş ettiği öğrenildi. Bunlar ona toplam elli meteliğe mal olmuştu. Bu aşırı masraf hapishane kumandanının dikkatini çekti.

Araştırma yapıldı, tutukluların konuşma yerinde asılı sipariş tarifesine bakılarak bu elli meteliğin dökümünün şu şekilde olduğu öğrenildi: üç siparişten biri Panthéon'a, on metelik; biri Val-de-Grâce'a, on beş metelik; biri de Grenelle şehir kapısına, yirmi beş metelik. Bu sonuncusu, fiyat tarifesinin en pahalısıydı. Tam da Panthéon'da, Val-de-Grace'ta, Grenelle şehir kapısında üç korkunç serserinin evleri vardı. Bunlar Kruideniers, nam-ı diğer Bizarro, serbest bırakılmış forsa Glorieux ve bir de Barrecarrosse'tu. Bu olay polisin gözünü onların üzerine çekti. Bu adamların, elebaşlarından ikisinin, Babet'yle Gueulemer'in, hapse atılmış olan Patron-Minette'le gizli bağları bulunduğu tahmin edilmekteydi. Brujon'un ev adreslerine değil de sokakta bekleyen kimselere gönderdiği mesajlarda, tasarlanan bazı muzır işlere dair haberler olduğu sanılıyordu. Elde başka bazı alametler de vardı; üç serseri derdest edildiler. Böylece Brujon'un tertibinin boşa çıkarıldığı sanıldı.

Bu tedbirler alındıktan aşağı yukarı bir hafta sonra bir gece, Yeni Bina'nın alt kat yatakhanesini kontrol eden bir gözcü, devriye jetonunu jeton kutusuna atacağı sırada –gözcülerin görevlerini tam olarak yerine getirdiklerinden emin olmak için kullanılan bir usuldü bu, her saat başında yatakhanelerin kapılarına çakılı kutuların hepsine birer jeton atılması gerekiyordu– yatakhane kapısındaki gözetleme deliğinden, Brujon'un, yatağında oturup duvarda-

ki lambanın ışığında bir şeyler yazdığını gördü. Gardiyan içeri girdi. Brujon'u bir ay süreyle hücreye attılar ama yazdığı şeyi ele geçiremediler. Polis de daha fazla bilgi sağlayamadı.

Yalnız kesin olan şu ki, bu olayın ertesi günü Charlemagne Avlusu'ndan Aslanlar Çukuru'na, iki avluyu ayıran beş katlı binanın üzerinden bir "posta" atıldı.

Mahpusların posta dedikleri şey, sanatkârca yoğrulup şekillendirilmiş bir ekmek topağıdır. Bunu İrlanda'ya, yani hapishanelerden birinin damı üzerinden bir avludan öbürüne gönderirler. Kelimenin etimolojisi şudur: İngiltere'nin üzerinden, bir topraktan öbürüne, İrlanda'ya. Bu topak avluya düşer. Onu yerden alan açar, içinde o avludaki mahkûmlardan birine yazılmış bir pusula bulur. Ekmek topağını bulan bir mahpussa pusulayı sahibine verir; yok, bir gardiyan ya da hapishanelerde "koyun", kürekte "tilki" denilen gizlice satılmış mahkûmlardan biriyse, pusula, hapishane kalemine götürülür ve oradan polise teslim edilir.

Bu defa, gönderildiği kişi o sırada tecritte olmasına rağmen, posta adresine ulaştı. Postanın gönderildiği kişi, Patron-Minette'in dört elebaşısından biri olan Babet'den başkası değildi.

Postanın içinde dürülmüş bir kâğıt vardı, üzerinde sadece şu iki satırlık yazı bulunuyordu:

– Babet, Plumet Sokağı'nda yapılacak bir iş var. Kapısı demir parmaklıklı bir bahçe.

Brujon'un gece yazdığı şey buydu.

Erkek ve kadın arayıcılara rağmen Babet, pusulayı Force'tan Salpêtrière'e, orada yatan "iyi bir kadın dost"una ulaştırmanın yolunu buldu. Bu kız da pusulayı kendi tanıdığı başka bir kıza iletti. Magnon adındaki bu kız, polis tarafından sıkıca gözlenmekteyse de henüz tutuklanmamıştı. Okuyucunun adına daha önce de rastlamış olduğu bu Magnon'un, daha ileride belirtileceği gibi Thénardierlerle ilişkisi vardı ve Éponine'i görmeye giderken Salpêtrière'le Madelonnettes arasında köprü görevi görebiliyordu.

İşte tam o sıralarda, Thénardier hakkında yürütülen soruşturmada kızları aleyhine yeterli delil bulunamadığından, Éponine'le Azelma tahliye edildiler.

Éponine çıkarken Madelonnettes'in kapısında onu bekleyen

Magnon, Brujon'un Babet'ye yazdığı pusulayı ona vererek işin aydınlatılmasını ona havale etti.

Éponine, Plumet Sokağı'na gitti, parmaklıklı kapıyı ve bahçeyi tanıdı, evi inceledi, gözetledi, kolladı ve birkaç gün sonra Clocheperce'te oturan Magnon'a peksimet götürdü. Magnon da bunu Babet'nin Salpêtrière'deki metresine ulaştırdı. Hapishanelerin karanlık sembolizminde peksimet "iş yok" anlamına gelir.

Öyle ki, aradan bir hafta geçmeden Babet ile Brujon, biri "soruşturma"ya gider öteki oradan dönerken Force'un devriye yolunda karşılaştıklarında:

– Ne haber P Sokağı'ndan? diye Brujon sordu.

– Peksimet, karşılığını verdi Babet.

Böylece Brujon'un Force'ta yavruladığı bu suç cenini boşa gitti.

Ne var ki bu düşük cenin, Brujon'un programına büsbütün yabancı bazı sonuçlara yol açtı. Bunları az sonra göreceğiz.

Çoğu zaman, insan bir ipliği düğümlediğini sanırken başka bir ipliği bağlar.

III
MABEUF BABA'YA GÖRÜNEN HAYAL

Marius kimseye gitmiyordu artık; yalnız ara sıra Mabeuf Baba'ya rastladığı oluyordu.

Marius, yeraltı mahzenlerinin merdiveni diyebileceğimiz ve insanın başı üstünde mutlu adımların sesini duyduğu ışıksız yerlere doğru giden kasvetli basamakları ağır ağır inerken, Mösyö Mabeuf de aynı basamakları kendi yönünden inmekteydi.

Cauteretz Dolaylarının Florası artık hiç satılmaz olmuştu. Austerlitz'deki, iyi güneş görmeyen küçük bahçede çivit ağacı yetiştirme denemeleri hiç başarılı olmamıştı. Mösyö Mabeuf burada ancak rutubet ve gölge seven birkaç nadide bitkiyi yetiştirebilmekteydi. Ama yine de cesaretini kaybetmiyordu. Botanik Bahçesi'nde "masrafı kendisine ait olmak üzere" çivit ağacı yetiştirme denemelerinde bulunmak için iyi güneş gören bir toprak parçası elde etmişti. Bunun için *Flora*'sının bakırdan klişelerini rehin sandığına yatırmıştı. Öğle yemeğini iki yumurtaya indirmişti,

bunun da birini on beş aydır ücretini ödemediği ihtiyar hizmetçisine bırakıyordu. Öğle yemeği de çoğu zaman onun tek yemeği oluyordu. O çocuksu gülüşüyle gülmüyordu artık, aksileşmişti, ziyaretçi de kabul etmiyordu. Marius ona gitmeyi düşünmemekle iyi yapıyordu. Bazen Mösyö Mabeuf'ün Botanik Bahçesi'ne gittiği saatte, ihtiyar adamla delikanlı Hôpital Bulvarı'nda karşılaşıyorlardı.

Konuşmuyor, sadece hüzünlü bir baş işaretiyle selamlaşıyorlardı. Sefaletin bir an gelip dostluk bağlarını çözmesi ne acıdır! Eskiden iki dostken, şimdi yoldan geçen iki yaya olmuşlardı.

Kitapçı Royol ölmüştü. Mösyö Mabeuf artık yalnız kitaplarını, bahçesini ve çivit ağacını tanıyordu. Mutluluğun, zevkin ve ümidin onun nazarında aldığı üç şekildi bunlar. Yaşaması için bu kadarı ona yetiyordu. Kendi kendine, "Top top mavi çiçeklerimi elde edince zengin olacağım," diyordu. "Rehin sandığından bakırlarımı kurtaracağım; şarlatanlıkla, davul çalarak, gazetelere ilan vererek *Flora*'ma yeniden rağbet kazandıracağım; Pierre de Médine'in 1559 baskısı, tahta kapaklı, *Gemicilik Sanatı* kitabından bir nüsha satın alacağım, nereden alacağımı da biliyorum." Bu arada gün boyunca çivit ağacı tarlasında çalışıyor, akşamları evine döndüğünde bahçesini suluyor, kitaplarını okuyordu. Mösyö Mabeuf o tarihte seksen yaşına adamakıllı yaklaşmıştı.

Bir akşam garip bir hayal gördü.

Evine dönmüştü, henüz ortalık iyice aydınlıktı. Sağlığı bozuk olan Plutarque Ana hastaydı, yatıyordu. Üzerinde biraz et kalmış bir kemik ve mutfak masasının üzerinde bulduğu bir parça ekmekle akşam yemeğini yemiş, bahçesinde sıra görevi gören devrik bir sınır taşı üzerine oturmuştu.

Bu sıranın yanında eski meyve bahçelerinde olduğu üzere, kiriş ve tahtalardan yapılma hayli harap kocaman bir çeşit dolap yükseliyordu; zemini tavşan kümesi, üst katı yemişlikti. Kümeste tavşan yoktu ama yemişlikte birkaç elma vardı. Kış için saklananlardan arta kalanlar.

Mösyö Mabeuf, kendisini pek ilgilendiren, hatta –yaşı için vahim şey– zihnini uğraştıran iki kitabı gözlüğünün yardımıyla karıştırmaya, okumaya koyulmuştu. Tabiatındaki çekingenlik onu

batıl inançları kabule meyilli kılıyordu. Bu kitaplardan birincisi başkan Delancre'ın *Cinlerin Değişken Mizacı* adlı ünlü eseri, diğeriyse Mutor de la Rubaudière'in *Vauvert Şeytanları ve Bièvre'in Cinleri Üzerine* in-quarto[1] kitapçığıydı. Bu son kitapçık onu büsbütün ilgilendiriyordu çünkü bahçesi, vakti zamanında cinlerin pek sık uğradıkları bir yerdi. Alacakaranlık yukarıda olanları ağartmaya, aşağıda olanları da karartmaya başlıyordu. Mabeuf Baba bir yandan okuyor, bir yandan da elindeki kitabın üstünden bitkilerini ve özellikle muhteşem katmerli bir zakkumu seyrediyordu; içine teselli veren şeylerden biriydi bu onun. Sam yeliyle, rüzgârla, güneşle dört gün geçmiş, tek bir damla yağmur düşmemişti. Saplar büküllüyor, tomurcuklar eğiliyor, yapraklar dökülüyordu; hepsinin sulanmaya ihtiyacı vardı. Bilhassa katmerli zakkum pek mahzun duruyordu. Mabeuf Baba bitkilerin de ruhu olduğuna inananlardandı. İhtiyar adam bütün gün çivit ağaçları ekili toprak parçasında çalışmış, yorgunluktan bitap düşmüştü. Buna rağmen yerinden kalktı, kitaplarını sıranın üstüne koydu ve iki büklüm bir vaziyette, sarsak adımlarla kuyuya kadar gitti ama zinciri yakaladığı zaman onu çengelinden çıkaracak kadar bile çekemedi. Bunun üzerine geri döndü ve gözlerini derin bir yeisle gitgide yıldızlarla dolan gökyüzüne doğru kaldırdı.

Akşam vaktinde, insanoğlunun acılarını bilmem nasıl kasvetli ve ebedi sevinç altında ezen bir huzur vardı. Gece de gündüz kadar kurak geçeceğe benziyordu.

– Her tarafta yıldızlar! diye düşündü ihtiyar. En küçük bir bulut bile yok! Bir damla su bile yok!

Bir an yukarı kalkan başı, tekrar göğsüne düştü.

Yine kaldırdı başını, mırıldanarak bir daha baktı gökyüzüne:

– Bir damla çiy! Birazcık merhamet!

Kuyunun zincirini bir kere daha kancasından çıkarmayı denedi fakat yapamadı.

Tam o anda bir ses duydu, şöyle diyordu ses:

– Mabeuf Baba, bahçenizi sulayayım ister misiniz?

Aynı zamanda, çitten vahşi bir hayvan geçiyormuş gibi ses geldi, çalıların arasından uzun boylu zayıf bir kızın çıktığını gördü Mös-

1 Forması dört yaprak, sekiz sayfalık kitap – ç.n.

yö Mabeuf. Kız ona korkusuzca bakarak karşısına dikildi. Bir insandan çok alacakaranlıkta açılan bir şekle benziyordu.

Kolayca telaşa düşen, az önce söylediğimiz gibi, hemen korkuya kapılan Mabeuf Baba daha verecek bir hecelik karşılık bulamadan, karanlığın içinde acayip bir haşinlikle hareket eden bu varlık, zinciri kancasından çıkarmış, kovayı kuyuya daldırıp çekmiş ve bahçe süzgecini doldurmuştu bile. Adamcağız, çıplak ayaklı, partal eteklikli bu görüntünün çiçek tarhları arasında koşuşup çevresine hayat dağıttığını görüyordu. Bahçe süzgecinin yapraklar üzerinde çıkardığı ses Mabeuf Baba'nın ruhunu sevinç ve hayranlıkla dolduruyordu. Katmerli zakkum ona artık mutluymuş gibi geliyordu.

Birinci kova boşalınca, kız bir ikincisini, sonra bir üçüncüsünü çekti. Bütün bahçeyi suladı.

Simsiyah görünen siluetiyle onun böyle tarhlar arasındaki yollarda, yırtık pırtık şalını köşeli uzun kolları üzerinde sallaya sallaya yürümesinde, âdeta yarasaya benzer bir hal vardı.

İşini bitirince, Mabeuf Baba gözlerinden yaşlar akarak kıza yaklaştı ve elini onun alnına koydu.

– Tanrı sizi takdir edecektir, dedi, mademki çiçeklere ihtimam gösteriyorsunuz, siz bir meleksiniz.

– Hayır, diye cevap verdi kız, ben şeytanım, ama umurumda bile değil.

İhtiyar onun cevabını beklemeden ve duymadan haykırdı:

– Ne yazık ki kötü bahtlı ve yoksulum! Sizin için hiçbir şey yapamayacak haldeyim!

– Benim için bir şey yapabilirsiniz, dedi kız.

– Ne gibi bir şey?

– Mösyö Marius'un nerede oturduğunu söyleyebilirsiniz.

İhtiyar hiçbir şey anlamadı:

– Hangi Mösyö Marius'un?

Fersiz gözlerini kaldırdı, kaybolmuş bir şeyi arar gibi yaptı.

– Vaktiyle buraya gelen bir genç.

Bu arada Mösyö Mabeuf belleğini yoklamıştı.

– Ha! Evet... diye haykırdı. Kimi kastettiğinizi biliyorum. Durun bakayım! Mösyö Marius... Baron Marius Pontmercy, hay Al-

lah! Şeyde oturuyor... Daha doğrusu artık oturmuyor... Ha, evet, bilmiyorum.

Bunu derken bir katmerli zakkum dalını bağlamak için eğilmişti, devam etti:

– Bak şimdi hatırladım. Sık sık bulvardan geçiyor, Glacière tarafına doğru gidiyor. Croulebarbe Sokağı. Tarla Kuşu tarlası. Oraya gidin. Kolayca rastlarsınız.

Mösyö Mabeuf doğrulduğunda, ortada hiç kimse kalmamıştı, kız kaybolmuştu.

Elbette biraz korktu.

– Doğrusu bahçem sulanmış olmasaydı bunun bir ruh olduğuna inanırdım, diye düşündü.

Bir saat sonra yattığı zaman, aynı şey yine aklına geldi; uykuya dalarken, denizi geçmek için balık haline giren masal kuşu gibi, düşüncenin uykuyu aşmak için yavaş yavaş rüya haline girdiği o bulanık anda, kendi kendine, dalgın dalgın şöyle diyordu:

– Doğrusu bütün bunlar Rubaudière'in cinlere dair anlattıklarına pek benziyor. Sakın bir cin olmasın bu?

IV
MARIUS'A GÖRÜNEN HAYAL

Bir "ruh"un Mabeuf Baba'yı bu ziyaretinden birkaç gün sonra, bir sabah –günlerden pazartesiydi, yani Marius'un Courfeyrac'tan Thénardier için yüz metelik ödünç para aldığı gündü– Marius parayı cebine koymuş, onu hapishane kalemine götürmeden önce, dönüşte çalışabilmesini sağlayacağı ümidiyle, "biraz gezinmeye" gitmişti. Bu hep böyle oluyordu zaten. Yataktan kalkar kalkmaz biraz tercüme çırpıştırmak üzere bir kitapla bir kâğıdın başına oturuyordu. O zamanlardaki işi, Almanların ünlü bir kalem kavgasını, Gans'la Savigny arasındaki tartışmayı Fransızcaya çevirmekti. Savigny'yi alıyordu, Gans'ı alıyordu, dört satır okuyor, bir satır yazmaya çalışıyor ama yapamıyordu, önündeki kâğıtla kendi arasında bir yıldız görüyordu. Sandalyesinden kalkıyor:

– Şöyle bir dışarı çıkayım. Bu benim çalışabilir duruma gelmemi sağlar, diyordu.

Tarla Kuşu'nun tarlasına gidiyordu.

Orada o yıldızı büsbütün fazla, Savigny ile Gans'ı ise büsbütün az görüyordu.

Sonra evine dönüyor, işine devam etmeyi deniyor ama bir türlü başaramıyordu; beyninde kopan tellerin hiçbirini yeniden bağlamaya imkân olmuyordu. O zaman kendi kendine şöyle diyordu: "Yarın dışarı çıkmayacağım. Çalışmama engel oluyor bu." Yine de her gün çıkıyordu.

Courfeyrac'ın evinden çok Tarla Kuşu'nun tarlasında oturuyordu. Asıl adresi şuydu: Santé Bulvarı, Croulebarbe Sokağı'ndan sonraki yedinci ağaç.

O sabah bu yedinci ağaçtan ayrılmış, Gobelin Irmağı'nın korkuluğuna oturmuştu. Güneş, taze açmış pırıl pırıl yaprakların arasına keyifli keyifli sokuluyordu.

Marius "O"nu hayal ediyordu. Hayalleri yergi halini alıp kendi üzerine düşmekteydi. Benliğini saran tembelliği, bu ruh kötürümlüğünü ve her an gözlerinin önünde koyulaşıp kalınlaşan, artık güneşi bile ona göstermez olan gece karanlığını acı acı düşünüp duruyordu. Ne var ki faaliyet gücü son derece azaldığı, kendini üzüntüye bırakacak kadar da mecali kalmadığı için, bir monolog bile sayılamayacak olan bu karmakarışık fikirlerin acıklı fışkırışı arasında, bu melankolik dalgınlık arasında yine de dış dünyaya ait duygular ona kadar ulaşabiliyordu. Arkasında, aşağısında, ırmağın iki kıyısında, çamaşırlarını çitileyen Gobelin'in çamaşırcı kadınlarını, başının üstündeyse karaağaçların içinde şakıyan, öten kuşları duyuyordu. Bir yanda hürriyetin, mutlu tasasızlığın, kanatlanmış boş zamanın; öbür yanda emeğin gürültüsü. Onu derin hayallere, hatta âdeta düşünmeye iten bir şeydi bu iki neşeli gürültü.

Esriklikle bitkinleşmişken birdenbire tanıdık bir ses işitti:

– Halı! İşte orada! diyordu bu ses.

Gözlerini kaldırdı ve bir sabah odasına gelmiş olan o kötü bahtlı çocuğu, Thénardierlerin büyük kızı Éponine'i tanıdı. Şimdi artık onun adının ne olduğunu biliyordu. Ne tuhaftır ki kız hem yoksullaşmış hem de güzelleşmişti. Halbuki bu iki yönde de ileri tek adım atabilecek gibi görünmüyordu. Aydınlık ve sefalet yönünde çifte ilerleme kaydetmişti. Kararlı bir tavırla Marius'un odasına

girdiği o günkü gibi yine yalınayak, yine partal elbiseler içindeydi ama elbiseleri iki ay daha eskimişti; delikleri daha geniş, paçavraları daha iğrençti. Ses yine aynı kısık ses; alın sıcak, kuru yelin yakıp kırıştırdığı aynı alın; bakış aynı özgür, şaşkın ve oynak bakıştı. Yüz ifadesinde eskisinden fazla olarak, hapse girmişliğin sefalete ilave ettiği bir çeşit ürküntü ve acındırıcılık vardı.

Saçlarında saman ve ot kırıntıları göze çarpıyordu; Hamlet'in deliliğinin bulaşmasıyla aklını kaçıran Ophelia'da olduğu gibi değil de bir ahır samanlığında yatmış olduğu için...

Ve bütün bunlarla birlikte güzeldi. Ey gençlik! Ne muhteşem bir yıldızsın sen!

Kız bu sırada kansız yüzünde bir parça sevinç ve tebessüme benzer bir şeyle Marius'un önünde durmuştu. Bir süre sanki konuşamıyormuş gibi kalakaldı ve sonunda:

– Demek size rastlayabildim! dedi. Mabeuf Baba'nın hakkı varmış, bu bulvardaymış! Sizi ne kadar çok aradım, bir bilseniz! Biliyor musunuz? Ben içerdeydim. On beş gün! Sonra salıverdiler! Çünkü bana yüklenebilecek hiçbir suç yoktu, hem zaten akıl yaşıma da henüz girmedim. İki ay daha lazım. Ah! Sizi ne kadar aradım! Altı haftadan beri. Demek artık orada oturmuyorsunuz, öyle mi?

– Hayır, dedi Marius.

– Ha! Anlıyorum. O şeyden ötürü. Böyle zorbaca soygunlar hiç de hoş değil. Siz de taşındınız. Ama durun hele! Niçin eski püskü şapkalar giyiyorsunuz böyle! Sizin gibi bir gencin güzel elbiseleri olmalı. Biliyor musunuz, Mösyö Marius? Mabeuf Baba size Baron Marius bilmem ne diyor. Baron olduğunuz doğru değil, değil mi? Baronlar ihtiyar olurlar, Lüksemburg'da şatonun önüne, en güneşli yere giderler, bir metelik verip *Quotidienne* okurlar. Bir keresinde bir mektup götürmek için öyle bir baronun evine gitmiştim. Yüz yaşından fazlaydı. Söylesenize, şimdi nerede oturuyorsunuz?

Marius cevap vermedi. Kız devam etti:

– Ah! Gömleğinizde bir delik var. Onu dikmem gerek sizin için.

Gittikçe mahzunlaşan bir ifadeyle sordu:

– Beni görmekten memnun değil misiniz yoksa?

Marius susuyordu. Kız da bir an sessiz kaldıktan sonra haykırdı:

– Ama eğer istersem sizi memnun görünmeye zorlayabilirim!

– Nasıl? diye sordu Marius. Ne demek istiyorsunuz?

– Yo! Bana sen diyordunuz! dedi kız.

– Peki öyleyse, ne demek istiyorsun?

Kız dudaklarını ısırdı, tereddüt eder gibiydi, sanki içinde bir mücadele veriyordu. Nihayet kararını vermiş göründü.

– Boş verin, fark etmez. Kederli görünüyorsunuz, halbuki keyifli olmanızı istiyorum. Yalnız bana güleceğinizi vaat edin. Güldüğünüzü ve "Oh iyi! Bu güzel işte!" dediğinizi görmek istiyorum. Zavallı Mösyö Marius! Hatırlıyor musunuz? Bana ne istersem vereceğinizi vaat etmiştiniz...

– Evet! Konuşsana canım!

Kız, Marius'un gözlerinin içine bakarak:

– Adresi buldum, dedi.

Marius sapsarı kesildi. Bütün kanı kalbine çekildi.

– Hangi adresi?

– Benden istediğiniz adresi!

Gayretle söylercesine ilave etti:

– Şu adres... Hani bildiğiniz!

– Evet! diye kekeledi Marius.

– Küçükhanımın adresi!

Bu sözü söyledikten sonra derin bir iç çekti.

Marius, üstünde oturduğu korkuluktan yere atladı, heyecandan kendini kaybetmişçesine kızın eline sarıldı.

– Oh! Peki öyleyse! Götür beni! Söyle bana! Ne dilersen iste benden! Neresi?

– Gelin benimle, diye cevap verdi kız. Sokağı ve numarayı iyi bilmiyorum; buraya göre tam aksi yanda ama evi biliyorum, sizi oraya götüreceğim.

Elini çekti ve ekledi:

– Ah! Ne kadar da memnun oldunuz!

Sesinin tonu dışardan bakan bir kimseyi üzebilirdi ama sarhoş ve kendinden geçmiş bir halde olan Marius'a hiç dokunmadı.

Marius'un alnından bir bulut geçti. Éponine'in kolunu yakaladı.

– Bir şey için yemin et bana!

– Yemin mi edeyim? dedi kız. Bu da ne demek oluyor? Bak hele! Yemin etmemi istiyorsunuz, öyle mi? Güldü.

– Baban! Söz ver bana Éponine! Yemin et bana ki bu adresi babana vermeyeceksin!

Kız şaşakalmış bir halde ona doğru döndü.

– Éponine! Adımın Éponine olduğunu nereden biliyorsunuz?

– Söz ver bana dediğimi yapacağına dair!

Ama kız onu duyuyor gibi görünmüyordu.

– Ne güzel bu! Bana Éponine dediniz.

Marius, onu iki kolundan birden yakaladı.

– Fakat Allah aşkına cevap ver bana! Sana söylediğime dikkat et, bildiğin adresi babana söylemeyeceğine söz ver bana!

– Babam mı? dedi kız. Hı evet, babam! Gönlünüz rahat olsun. O hücrede. Zaten babam umurumda bile değil!

– Ama söz vermiyorsun bana! diye Marius haykırdı.

Kız kahkahalarla gülerek:

– Canım, bıraksanıza kollarımı, dedi, amma da sarstınız beni! Tamam! Tamam! Söz veriyorum size! Yemin ediyorum! Ne önemi var ki benim için? Adresi babama söylemeyeceğim. Oldu mu şimdi? Bu muydu istediğiniz?

– Başka bir kimseye de söylemeyeceksin, değil mi?

– Hiç kimseye.

– Şimdi götür beni oraya, dedi Marius.

– Hemen mi?

– Hemen.

– Gelin. Ah! Ne kadar da memnun, ne kadar da memnun! diye söylendi.

Birkaç adım attıktan sonra durdu.

– Çok yakından izliyorsunuz beni, Mösyö Marius. Bırakın ben önden gideyim, siz de hiç belli etmeden, şöyle arkamdan gelin. Sizin gibi bir gencin benim gibi bir kadınla birlikte görülmesi doğru olmaz.

Bu çocuğun ağzından çıkan bu "kadın" sözünün taşıdığı olanca anlamı hiçbir dil ifade edebilecek güçte değildir.

On, on iki adım kadar sonra yeniden durdu; Marius ona yetişti. Kız ona dönmeden yana doğru konuştu:

– Aklıma gelmişken söyleyeyim, hatırlarsınız bana bir şey vaat etmiştiniz hani?

Marius ceplerini karıştırdı. Bütün varı yoğu Baba Thénardier'ye verilecek beş franktan ibaretti. Parayı alıp Éponine'in eline tutuşturdu.

Kız parmaklarını açtı, parayı avucundan yere düşürdü ve mahzun bir tavırla delikanlıya bakarak:

– Sizin paranızı istemiyorum, dedi.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Plumet Sokağı'ndaki Ev

I
SIRLI EV

Geçen yüzyılın ortalarına doğru Paris yüksek mahkemesinin yuvarlak, siyah kadife takkeli başkanlarından biri, bir metresi olduğu ve bunu sakladığı için –çünkü o devirde büyük asilzadeler metreslerini ele güne gösterdikleri halde burjuvalar saklarlardı– Saint-Germain Mahallesi'nde, bugün Plumet Sokağı denilen ıssız Blomet Sokağı'nda, o zamanlar *Combat des Animaux* adını taşıyan yerin yakınlarında "küçük bir ev" inşa ettirmişti.

Bu ev tek katlı bir köşktü. Zemin katta iki salon, birinci katta iki oda, aşağıda bir mutfak, yukarıda bir küçük özel salon, damın altında bir çatı odası vardı. Bütün bunlar, geniş bir parmaklıkla caddeye bakan bir bahçenin gerisindeydi. Aşağı yukarı beş dönümlük bir bahçeydi bu. Yoldan geçenlerin bütün görebildikleri bundan ibaretti. Fakat köşkün arkasında dar bir avlu ve avlunun sonunda altı mahzen iki odadan ibaret alçak bir daire, icabında bir çocukla bir sütninenin gizlenebilmesini sağlayabilecek bir ihtiyar yapı vardı. Bu yapı, arka tarafından gizli ve ancak sırrını bilenlerce açılabilen bir kapıyla dar, uzun, taş döşeli, dolambaçlı, üstü açık, iki yanında yüksek duvarlar uzanan bir dehlize bağlanıyordu. Bu dehliz de olağanüstü bir maharetle gizlenmişti ve bütün köşelerini, bütün

kıvrımlarını takip ettiği kapalı bahçelerin ve bostanların arasında âdeta kaybolmuşçasına uzayıp giderek yine sırrını bilenlerce açılabilen başka bir kapıya varıyordu. Bu, çeyrek fersah öteden, hemen hemen başka bir mahalleye, Babylone Sokağı'nın tenha ucuna açılan bir kapıydı.

Sayın Başkan bu kapıdan girerdi. Öyle ki onu gözetleyip takip eden ve her gün esrarengiz bir şekilde bir yere gittiğini görenler olsa bile, bunlar Babylone Sokağı'na gitmenin Blomet Sokağı'na gitmek demek olduğunu asla akıl edemezlerdi. Ustaca satın alınan arsalar sayesinde, kurnaz hakim bu gizli yol işini kendi toprağı üzerinde, yani hiçbir kontrole maruz kalmaksızın yaptırabilmişti. Daha sonra bu dehlize bitişik toprak parçalarını bahçe ve ekim alanı olarak kullanılmak üzere, küçük parseller halinde yeniden satmıştı. Bu toprak parçalarının sahipleri her iki tarafta da gözlerinin önündeki duvarın bir müşterek duvar olduğunu sanıyor ve çiçek tarhları, meyve bahçeleri ortasından iki duvar arasında kıvrılarak giden taş döşeli uzun yol şeridinin varlığından şüphe bile etmiyorlardı. Bu garipliği yalnızca kuşlar görüyordu. Geçen yüzyılın çalıbülbülleriyle arıkuşları herhalde sayın Başkan hakkında hayli dedikodu yapmışlardır.

Mansart tarzında taştan inşa edilmiş, Watteau tarzında lambri kaplanıp döşenmiş, dahilen barok, haricen eski stil, üç sıra çiçek çitiyle çevrili olan köşkün yüksek mevkili bir hakime, onun aşk hevesine yaraşır mahrem, şuh ve ihtişamlı bir havası vardı.

Bugün artık ortadan kalkmış olan bu evle bu dehliz, on beş yıl öncesine kadar hâlâ duruyordu. 93'te bir sac ve bakır eşya imalatçısı bu evi yıktırmak üzere satın almış, fakat bunun için gerekli parayı ödeyememişti; millet, adamı iflasa mahkûm etmişti. Böylece bakırcı evi yıkacağına, ev bakırcıyı yıkmış oldu. O zamandan beri ev boş kaldı ve insan varlığının artık hayat aşılamadığı her mesken gibi yavaş yavaş haraplaşmaya başladı. Eski mobilyalarıyla döşeli, satılmaya ya da kiralanmaya daima hazır bir halde kalmıştı ve Plumet sokağından yol boyunca ancak geçen on, on iki kişi 1810'dan beri bahçenin parmaklığında asılı duran, okunmaz hale gelmiş sarı bir tabelayla durumdan haberdar oluyorlardı.

Yine aynı gelip geçenler, Restorasyon sonlarına doğru bu tabelanın ortadan kaybolduğunu, hatta birinci kat pencerelerindeki pan-

pırların açıldığını fark ettiler. Gerçekten de evde oturanlar vardı artık. Pencerelere, içeride bir kadının bulunduğuna delalet edecek şekilde sevimli, küçük "perdeler" asılmıştı.

1829 yılı Ekim ayında yaşlıca bir adam çıkagelip evi olduğu gibi, pek tabii olarak arkadaki ek bina ve Babylone Sokağı'na açılan dehlizle birlikte kiralamıştı. Bu geçidin iki kapısının gizli açılıp kapanma tertibatını da yeniden yaptırmıştı. Söylediğimiz gibi, ev aşağı yukarı hâlâ mahkeme başkanının eski eşyasıyla döşeli bulunuyordu. Yeni kiracı bazı onarımlar yaptırmış, şurada burada bazı eksikleri tamamlatmış, avluya taşlar, yerlere döşeme tuğlaları, merdivenlere basamaklar, parkelere tahtalar, pencerelere camlar koydurmuş ve en sonunda bir genç kız ve bir yaşlı hizmetçiyle birlikte gürültüsüz patırtısız, evine giren bir kimseden çok evinden içeri süzülen bir kimse gibi gelip yerleşmişti. Komşular hiç dedikodu etmediler çünkü zaten komşu yoktu.

Bu az eşyalı kiracı Jean Valjean, genç kız da Cosette'ti. Hizmetçi ise Jean Valjean'ın hastaneden ve sefaletten kurtardığı Toussaint adında yaşlı, taşralı, kekeme bir kızdı; bu üç vasfından dolayı Jean Valjean onu yanına almaya karar vermişti. Evi gelir sahibi Mösyö Fauchelevent adıyla kiralamıştı. Yukarıda anlattığımız bütün olaylarda okuyucu hiç şüphesiz Jean Valjean'ı tanımakta Thénardier kadar bile gecikmemiştir.

Petit-Picpus Manastırı'ndan niçin ayrılmıştı acaba Jean Valjean? Ne olmuştu?

Hiçbir şey olmamıştı.

Hatırlanacağı gibi Jean Valjean manastırda mutluydu, o kadar mutluydu ki sonunda vicdanı bundan kaygı duymaya başlamıştı. Cosette'i her gün görüyor, içinde babalık duygusunun doğup gittikçe geliştiğini hissediyor, bütün ruhuyla bu çocuğun üzerine titriyordu. Cosette'in kendisine ait olduğunu, hiçbir kuvvetin onu kendisinden ayıramayacağını, bunun böyle sürüp gideceğini, her gün ufak ufak teşvik edildiğinden sonunda onun mutlaka rahibe olacağını, böylece manastırın kendisi için olduğu gibi onun için de şimdiden sonra bütün âlem demek olduğunu, kendisinin burada ihtiyarlayacağını, onun burada büyüyeceğini, kendisinin burada öleceğini, kısacası –tatlı umut– hiçbir ayrılık ihtimali bulunmadığını düşü-

nüyordu. Jean Valjean bunları düşünürken tereddüde düştü. Kendi kendini sorguya çekti. Bu mutluluk acaba tümüyle kendine ait bir mutluluk muydu, yoksa başka birinin mutluluğunun da bunda payı var mıydı? Bu ihtiyar haliyle o çocuğun mutluluğuna da el koymuyor, bunu çalmıyor muydu? Kendi kendine, "Hayattan vazgeçmeden önce, hayatı tanımaktır bu çocuğun hakkı," diyordu. Bütün gailelerden onu kurtarmak bahanesiyle peşin peşin ve âdeta ona hiç danışmaksızın bütün zevkleri onun elinden çekip almak, onda suni bir istek filizlendirmek için onun cehaletinden ve kimsesizliğinden yararlanmak; sonuç olarak insani bir varlığı ucubeleştirmek Tanrı'ya yalan söylemekti. Kim bilir, belki de Cosette günün birinde bütün bunların farkına varacak, rahibe olduğu için pişmanlık duyacak ve ondan nefret edecekti. Bu son düşünce oldukça bencil bir düşünceydi, ötekilerden daha az kahramancaydı ama onun için tahammül edilmez bir şeydi. Manastırdan ayrılmaya karar verdi.

Buna karar verdi, bunun böyle olması gerektiğini üzülerek kabul etti. Buna karşı yapılabilecek itirazlara gelince, hiçbir itiraz olamazdı. Bu dört duvar arasında geçen beş yıl, bu kayboluş korku unsurlarını muhakkak ki yok etmiş ya da dağıtmıştı. Yeniden rahatça insanların arasına girebilirdi. İhtiyarlamıştı, her şey değişmişti. Artık kim tanıyabilirdi ki onu? Hem sonra, en kötü ihtimalle, tehlike yalnız onun için vardı, kendisi küreğe mahkûm edilmiş olduğu için Cosette'i de manastır hayatına mahkûm etmeye hakkı yoktu. Zaten ödev karşısında tehlike nedir ki? Nihayet ihtiyatlı olmaktan, tedbirlerini almaktan onu meneden bir şey de yoktu.

Cosette'in eğitimine gelince, bu hemen hemen bitmiş, tamamlanmıştı.

Kararını bir kere verince, fırsat kollamaya başladı. Bu da çıkmakta gecikmedi. İhtiyar Fauchelevent öldü.

Jean Valjean saygıdeğer başrahibeden bir görüşme dileğinde bulunarak ona kardeşinin ölümüyle küçük bir mirasa konduğunu, bunun ona bundan böyle çalışmadan yaşamak imkânını verdiğini, bu yüzden manastırdaki işinden ayrılacağını ve kızını da birlikte götüreceğini; fakat Cosette rahibeliğe girmediğine göre onun ücretsiz yetiştirilmesinin doğru olmadığını, bu nedenle Cosette'in manastırda geçirdiği beş yıl için bir tazminat olarak cemaate beş

bin franklık bir bağışta bulunmasına saygıdeğer başrahibenin izin vermesini tam bir alçakgönüllülükle istirham ettiğini söyledi.

Jean Valjean Sürekli İbadet Tarikatı Manastırı'ndan işte böyle ayrıldı.

Manastırı terk ederken anahtarını üstünden hiç ayırmadığı küçük valizi hiçbir taşıyıcıya emanet etmeyerek kendi kucağında taşıdı. Bu valiz, içinden sızan koruyucu madde kokuları yüzünden Cosette'in merakını gıdıklıyordu.

Hemen söyleyelim ki, Jean Valjean bu valizi bundan sonra da hiçbir zaman yanından ayırmadı. Onu daima odasında bulunduruyordu. Göçleri sırasında ilk ve bazen de tek taşıdığı şey buydu. Cosette buna gülüyor, bu valiz için "Ayrılmaz parça," diyor ve "kıskanıyorum onu," diye ekliyordu.

Öte yandan Jean Valjean, yeniden açık havaya çıkarken derin bir endişe duymaktan kendini alamadı.

Plumet Sokağı'ndaki evi keşfeder etmez, hemen oraya sindi. Artık Ultime Fauchelevent adını almıştı.

Aynı zamanda, hep aynı mahallede oturarak dikkat çekmemek, kapılabileceği en küçük bir kuşkuda gerekiyorsa ortadan kaybolmak ve nihayet Javert'in elinden mucize kabilinden kurtulduğu o geceki gibi hazırlıksız yakalanmamak için Paris'te iki apartman daïresi daha kiraladı. Bunlar pek kötü ve yoksul görünüşlü iki daireydi; birbirinden çok uzak iki mahallede, biri Ouest Sokağı'nda, öbürü Homme-Armé Sokağı'nda bulunuyorlardı.

Ara sıra Toussaint'i götürmeden Cosette'le birlikte bazen Homme-Armé Sokağı'na, bazen de Ouest Sokağı'na giderek orada bir ay ya da altı hafta kadar kalıyordu. Hizmetini oralardaki kapıcılara gördürüyor ve kendisini, bir ayağı şehirde olan banliyölü bir gelir sahibi olarak tanıtıyordu. Bu yüce erdemli kişinin, polisten kaçmak için Paris'te üç ayrı ikametgâhı vardı.

II
JEAN VALJEAN MİLLİ MUHAFIZ

Fakat Jean Valjean aslında Plumet Sokağı'nda oturuyordu ve buradaki yaşayışını şöyle düzenlemişti:

Cosette hizmetçi kadınla birlikte köşkte oturuyordu. Pencere araları yağlı boya resimli büyük yatak odası, duvarlarında yaldızlı süsler olan küçük özel salon, mahkeme başkanının duvarları halı kaplı, geniş koltuklu salonu onundu. Bahçe de ona aitti. Jean Valjean, Cosette'in odasına üç renkli eski Şam ipeklisi kaplı kubbeli bir karyola, Figuier-Saint-Paul Sokağı'nda Gaucher Ana'dan satın alınmış eski güzel bir Acem halısı koydurmuş ve bu fevkalade antikaların ciddiyetini telafi etmek için de bu eşyaların arasına genç kızlara mahsus her türlü neşeli ve zarif küçük eşyayı –etajer, kitaplık ve yaldızlı kitaplar, yazı takımı ve kâğıtlar, kurutma tamponu, sedef kakmalı çalışma masası, altın yaldızlı gümüşten nakış kutusu, Japon porseleninden tuvalet takımı– katmıştı. Birinci katın penceresinde karyoladaki gibi kırmızı zemin üstüne üç renkli Şam ipeklisinden uzun perdeler asılıydı. Zemin katın pencerelerinde ise işlemeli ağır perdeler vardı. Bütün kış boyunca Cosette'in evi yukarıdan aşağı ısıtılıyordu. Jean Valjean'a gelince, o, dipteki avluda, kapıcı kulübesine benzer bir yerde oturuyordu. Portatif bir karyola üzerinde bir şiltesi, beyaz tahtadan bir masası, iki hasır sandalyesi, çiniden bir su testisi, bir tahta raf üzerinde birkaç kitabı vardı. Kıymetli valizi bir köşede duruyordu. Hiç ateş yakmazdı. Yemeklerini Cosette'le birlikte yiyordu. Sofrada onun için daima bir esmer ekmek bulunurdu.

Toussaint ilk geldiğinde, Jean Valjean ona:

– Evin efendisi matmazeldir, demişti.

– Peki ya siz Mö-ös-yö? diye şaşkınlık içinde sormuştu Toussaint.

– Ben efendilikten çok daha iyi bir durumdayım, babayım ben.

Cosette, manastırda ev işleri üzerine de yetiştirilmişti; onun için, zaten pek mütevazı olan ev masraflarıyla o ilgileniyordu. Jean Valjean her gün onu koluna alıp gezmeye çıkıyordu. Lüksemburg Parkı'nın en tenha yoluna götürüyordu onu; her pazar da ayin için Saint-Jacques-du-Haut-Pas'ya. Çok uzak olduğu için seçmişti bu kiliseyi. Burası çok yoksul bir mahalle olduğundan bol bol sadaka dağıtıyor, yoksullar kilisede etrafını sarıyorlardı. Thénardierlerin mektubundaki *Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ndeki Hayırsever Zata* hitabı bu yüzdendi. Jean Valjean, yoksulları ve hastala-

ri ziyarete giderken Cosette'i de götürmekten memnunluk duyuyordu. Plumet Sokağı'ndaki eve hiçbir yabancı girmezdi. Yiyecekleri Toussaint alıp getiriyordu. Suyu da Jean Valjean kendisi bulvar üzerinde, hemen yakındaki bir çeşmeden gidip alıyordu. Odunu ve şarabı, Babylone Sokağı'na açılan kapıya yakın bir yerdeki yarı toprağa gömülü, duvarları taş kaplı bir çeşit kovuğa koyuyorlardı. Burası vaktiyle başkan hazretlerine mağara vazifesi görmüştü, çünkü Çılgınlıklar ve Küçük Evler devrinde mağarasız aşk olmazdı.

Babylone Sokağı'ndaki orta boy kapıda mektup ve gazeteler için bir kumbara-kutu vardı. Ancak Plumet Sokağı'ndaki köşkün üç sakini ne gazete ne de mektup aldıklarından, bir vakitler kara cüppeli bir çapkına çöpçatanlık ve sırdaşlık eden bu kutu şimdi ancak vergi tahsildarlarının ihbarnameleriyle milli muhafız teşkilatının bildirilerinin konulmasına yarıyordu. Çünkü gelir sahibi Mösyö Fauchelevent, milli muhafız teşkilatındandı; 1831 nüfus sayımının sık örülmüş ağından kaçamamıştı. O tarihte belediyece toplanan istihbarat Petit-Picpus Manastırı'na kadar uzanmış, ve bu nüfuz edilmesi imkânsız kutsal topluluğun içinden Jean Valjean belediye başkanlığının gözünde saygıya değer, yani belediye muhafızlığı görevini yerine getirmeye layık bir kişi olarak çıkmıştı.

Jean Valjean her yıl üç dört defa üniformasını sırtına geçirip nöbetini tutmaya gidiyordu. Seve seve yapıyordu bu işi, onun için dürüst bir kıyafet tebdiliydi bu; hem onun münzeviliğine dokunmuyor hem de onu âlem içine karıştırıyordu. Jean Valjean askerlikten yasal muafiyet çağı olan altmış yaşına artık gelmişti ama ellisinden fazla göstermiyordu ve zaten başçavuşundan kaçmaya ve Lobau Kontu ile tartışmaya girmeye de hiç niyetli değildi. Nüfus kâğıdı yoktu, adını saklıyordu, kimliğini saklıyordu, yaşını saklıyordu, her şeyi saklıyordu ve de söylediğimiz gibi, iyi niyetli bir milli muhafızdı o. Vergisini ödeyen herhangi bir kimseye benzemek onun başlıca arzusuydu. Bu adamın ideali içte melek, dışta burjuva olmaktı.

Bir noktayı daha kaydedelim. Jean Valjean, Cosette'le birlikte çıktığı zamanlar görmüş olduğunuz gibi giyiniyordu ve eski bir subayı andıran bir havası vardı. Yalnız çıktığı zamanlar ise –ki genel-

likle akşamları oluyordu bu– daima bir işçi ceketiyle bir işçi pantolonu giyiyor, başına da yüzünü gizleyen bir kasket geçiriyordu. Bir tedbir miydi bu, yoksa alçakgönüllülük mü? Her ikisi birden. Kaderinin esrarlı yanına artık alışmış olan Cosette, babasının garipliklerini pek fark etmiyordu. Toussaint'e gelince, o Jean Valjean'a tapıyor ve yaptığı her şeyi iyi buluyordu.

Jean Valjean'ı görmüş olan kasap, bir gün Toussaint'e, "Garip bir adam," dedi. Kadın cevap verdi: "O bir azizdir."

Gerek Jean Valjean, gerek Cosette, gerekse Toussaint daima Babylone Sokağı'ndaki kapıdan girip çıkıyorlardı. Demir parmaklıklı bahçe kapısından görülmedikleri takdirde, onların Plumet Sokağı'nda oturduklarını tahmin etmek pek güçtü. Bu parmaklıklı kapı daima kapalı dururdu. Dikkat çekmemesi için Jean Valjean bahçeyi bakımsız bırakmıştı.

Böyle yapmakla yanılıyordu belki de.

III
FOLIIS AC FRONDIBUS[1]

Bir yüzyıldan fazla zamandır böyle kendi haline bırakılan bu bahçe pek olağandışı, pek sevimli bir hal almıştı. Bundan kırk yıl öncesine kadar oradan geçenler, yolda durup bu bahçeyi, serin, yeşil derinlikleri, ardında sakladığı sırlardan habersiz, seyrederlerdi. Tepelerinde anlaşılmaz arabesk alınlıklar bulunan yeşermiş, yosun bağlamış iki sütuna bağlı, asma kilitli, eğri büğrü, sallantılı köhne kapının parmaklık çubukları arasından pek çok hayalperest, o devirde gözlerini ve düşüncelerini defalarca saygısız bir merakla içeriye daldırmışlardı.

Bir köşede bir taş sıra, yosun tutmuş bir iki heykel, zamanla çivileri çıkmış duvarda çürüyen birkaç kafes vardı; ne yol ne çimen kalmıştı; her tarafı ayrıkotu bürümüştü. Bahçe sanatı gitmiş, tabiat geri gelmişti. Yabani otlar dolup taşıyordu. Zavallı bir toprak parçası için olağanüstü bir maceraydı bu.

Şebboyların cümbüşü pek muhteşemdi burada. Bu bahçede hiçbir şey eşyanın hayata doğru kutsal hamlesini engellemeye kalkış-

1 (Lat.) Yapraklardan, yapraklı dallardan bir perde – ç.n.

miyordu. Kutsal gelişme burada, kendi evindeydi. Ağaçlar böğürtlenlere doğru alçalmış, böğürtlenler ağaçlara doğru yükselmiş, bitki tırmanmış, dal eğilmiş, yerde sürünen havada açılanla buluşmaya gitmiş, rüzgârda uçuşan yosunlar sürüklenenlere doğru secde etmiş; gövde, dal, yaprak, lif, tutam, filiz, sarmaşık, diken hepsi birbirine geçmiş, evlenmiş, karışmıştı; bitkiler sıkı ve derin bir kucaklaşma içinde, burada, yaratanın memnun bakışları altında, üç yüz kadem karelik bu kapalı yerde, insanlığın kardeşlik sembolü olan kendi kutsal kardeşlik sırrını yaratmıştı. Bu bahçe artık bir bahçe değil, devasa bir çalılıktı; yani bir orman gibi içine girilemez, bir şehir gibi kalabalık, bir yuva gibi ürpertili, bir katedral gibi loş, bir çiçek demeti gibi kokulu, bir mezar gibi yalnız, bir kitle gibi canlı bir şeydi.

Floréal'de,[1] demir parmaklıklı kapısı ve dört duvarı arkasında özgür olan bu muazzam çalılık, evrensel filizlenmenin usulca işleyişi içinde kızgınlık devrine girerdi. Doğan güneşin altında âdeta kozmik aşkın yaydığı esintiyi soluyan damlalarında nisan özsuyunun yükselip kaynadığını hisseden bir hayvan gibi ürperir ve muazzam yeşil saçlarını rüzgârda dalgalandırarak nemli toprağın aşınmış heykellerini, köşkün yıkılmaya yüz tutmuş giriş merdiveninin üstüne, hatta ıssız sokağın kaldırım taşlarının üstüne yıldız gibi çiçekler, inci tanesi gibi çiy damlaları, bereket, güzellik, hayat, sevinç ve kokular saçardı. Öğle vakti binlerce beyaz kelebek buraya sığınırdı. Bunların burada kar taneleri gibi girdaplar meydana getirerek uçuşmaları, yazın bu canlı karı görenler için tanrısal bir manzara teşkil ederdi. Yeşilliğin bu neşeli karanlıklarından bir sürü masum ses ruha tatlı tatlı konuşur, cıvıltıların söylemeyi unuttuklarını vızıltılar tamamlardı.

Akşamları bahçeden bir hayal buharı yayılıp onu kaplar, sisten bir kefen, semavi, sakin bir hüzün onu bürürdü. Her yandan hamımellerinin, kahkaha çiçeklerinin sarhoş edici rayihası, nefis ince bir zehir gibi çıkıp yayılırdı. Dalların arasında uykuya varmak üzere olan ağaçkakanların, kuyruksallayanların son çağrışmaları duyulurdu. Kuşla ağaç arasındaki kutsal samimiyeti hissederdi burada insan. Gündüzleri kanatlar yaprakları sevindirir, geceleri yapraklar kanatları korur.

1 Fransa'da devrim yılının sekizinci ayı. 20-21 Nisan; 19-20 Mayıs – ç.n.

Kışın çalılık kapkara, ıslak, diken diken ve titrek olurdu ve evin az da olsa görünmesini sağlardı. Dallarda çiçekler, çiçeklerde çiy taneleri yerine; sarı yaprakların soğuk, kalın halısı üzerinde salyangozların çektikleri gümüşten uzun şeritler görülürdü. Fakat her koşulda, her görünüş altında, her mevsimde, ilkbaharda da, kışın da, yazın da, sonbaharda da, bu kapalı küçük bahçede melankoli, seyir, inziva, özgürlük, insansızlık tanrı varlığı bir nefes gibi dolaşırdı ve paslanmış parmaklıklı eski kapı sanki, "Bu bahçe benimdir," der gibiydi.

Varsın Paris'in kaldırımları çevreyi sarmış olsun, Varenne Sokağı'nın klasik, azametli otelleri iki adım ötede bulunsun, Invalides'in kubbesi hemen yakında görünsün, millet meclisi hiç de uzakta olmasın. Varsın Bourgogne Sokağı'nın, Saint-Dominique Sokağı'nın karoçaları hemen yakınlarda tantanayla dolaşsın, sarı, kahverengi, beyaz, kırmızı yolcu arabaları az ötedeki yol kavşağından karşılıklı gelip geçsinler, Plumet Sokağı yine tenha, yine ıssızdı. Eski mal sahiplerinin ölümü, gelip geçen bir devrim, eski servetlerin yok olması, insansızlık, unutulmuşluk, kırk yıl kendi haline bırakılmışlık, dulluk, bütün bunlar eğreltiotlarını, sığırkuyruklarını, baldıranları, civanperçemlerini, yüksük otlarını, soluk yeşil çuhadan geniş yapraklı büyük nakışlı bitkileri, kertenkeleleri, donuzlan böceklerini ve daha bir sürü haşaratı bu imtiyazlı sahaya geri getirmeye yetmişti; bilmem nasıl bir vahşi ve yabani ululuğu toprağın derinliklerinden çekip çıkarıp bu dört duvar arasında gözler önüne sermeye kâfi gelmişti. İnsanoğlunun adice düzenlerini boşa çıkaran ve bir karıncadan bir kartala kadar her yere daima tam olarak yayılan tabiat, böylece Paris'in küçük kötü bir bahçesinde, Yeni Dünya'nın bakir bir ormanındaki kadar inatla ve haşmetle açılıp saçılmıştı.

Aslında hiçbir şey küçük değildir; tabiatın derin sızıntılarını içinde duyan herkes bunu bilir. Felsefe için gerçi mutlak bir tatmin hiçbir zaman mümkün değildir. Sonucu olduğu kadar nedeni de sınırlandırmaya imkân yoktur, ama yine de varlığın seyrine dalan bir kimse, bütün bu kuvvet dağılışlarının sonunda birliğe vardığını görmekle sonsuz esrimelere kapılır. Her şey, her şey için çalışır.

Matematikteki cebir, bulutlar için de geçerlidir; yıldızın yaydığı ışık, güle fayda sağlar; hiçbir düşünür akdikenin kokusunun takımyıldızları için yararsız olduğunu söylemeye cesaret edemez. Kim bir molekülün yörüngesini hesap edebilir ki? Dünyaların yaratılışında kum tanelerinin düşüşünün belirleyici olmadığını nereden biliyoruz? Sonsuz büyükle sonsuz küçüğün karşılıklı medd ve cezirlerini, varlığın uçurumlarında nedenlerin yankılanışını ve yaratımın çığlarını kim biliyor ki? Minik bir kurt önemlidir, küçük büyüktür, büyük küçüktür; her şey zorunluluk içinde dengededir, düşünce için müthiş bir görüntü. Canlı varlıklarla eşya arasında mucizevi ilişkiler vardır; güneşten gülbitine kadar bu uçsuz bucaksız bütünlük içinde kimse kimseyi hor göremez; herkes birbirine muhtaçtır. Işık, yeryüzünün kokularını gökyüzüne ne yaptığını bilmeden alıp götürmez; gece, uyuyan çiçeklere yıldızların esansını dağıtır. Uçan kuşların hepsinin ayaklarına sonsuzluğun ipi bağlıdır. Filizlenme, bir göktaşının patlamasından, yumurtasını kıran bir kırlangıcın gaga darbelerinden etkilenir ve aynı zamanda hem bir solucanın doğuşunu hem de Sokrates'in dünyaya gelişini tayin eder. Teleskopun bittiği yerde mikroskobun işi başlar. Bu ikisinden hangisi daha büyük görüşlüdür? Siz seçin. Bir küf, bir çiçek topluluğudur; bir nebula, yıldızların kaynaştığı bir karınca yuvasıdır. Düşünceye ait şeylerle maddeye ait olaylar arasında da aynı şaşırtıcı sarmaş dolaşlık bulunur, hem de daha inanılmazcasına. Unsurlarla prensipler, maddi âlemle manevi âlemi aynı aydınlığa kavuşturacak şekilde birbirleriyle karışır, birleşir, evlenir ve çoğalırlar. Fenomen, ezeli ve ebedi bir kendi üzerine dönüştür. Engin kozmik değişimlerde evrensel hayat, kimsenin bilmediği miktarlarda gider gelir ve bu gidiş geliş sırasında her şeyi akışların görünmez esrarında yuvarlar, her şeyi kullanır, tek bir rüyayı, tek bir uykuyu bile zayi etmez; buraya bir minicik hayvan serper, şuraya bir yıldız ufalar, sallanır, kıvrılır, ışığı bir kuvvet haline getirir, düşünceyi bir unsur yapar –dağınık ama bölünmez, ben denilen o geometrik nokta dışında her şeyi içinde eriten bir unsur– ve her şeyi atom-ruha indirger; her şeyi Tanrı'da çiçeklendirir; bütün faaliyetleri, en yücesinden en bayağısına kadar hepsini, baş döndürücü bir mekânizmanın karanlığında karıştırıp yoğurur, bir böceğin uçuşu-

nu dünyanın dönüşüne bağlar, kim bilir? Belki de yasanın aynılığı dolayısıyla, kuyrukluyıldızın fezadaki hareketini bir tek hücrelinin su damlası içindeki dönüşüne tabi kılar. Zihinden yapılmış bir makine. Muazzam bir çark sistemi ki, ilk motoru sinek yavrusu, son çarkı ise çarkıfelektir.

IV
DEĞİŞEN PARMAKLIKLI KAPI

Vaktiyle hafifmeşreplik sırlarını gizlemek için meydana getirilen bu bahçe sanki şimdi değişmiş, masum sırları barındırmaya yarar hale gelmişti. Artık ne çardakları ne çimenlikleri ne kameriyeleri ne de mağaraları vardı; her taraftan bir tül gibi sarkan karmakarışık muhteşem bir loşluğu vardır. Baf[1] yeniden Aden olmuştu.

Tövbekârın biri bu inziva yerini sağlığına kavuşturmuştu. Bu çiçek sergisi şimdi çiçeklerini ruha takdim ediyordu. Vakti zamanında ünü hayli lekelenmiş olan bu bahçe, yeniden bekaret ve iffet yoluna girmişti. Bir mahkeme başkanıyla yardımcısı bir bahçıvan, yani Lamoignon'un[2] geleneğini sürdürdüğüne inanan bir adamla Le Nôtre'un[3] geleneğini sürdürdüğüne inanan başka bir adam, bu bahçeyi çerçevelemişler, kesmişler, biçmişler, cicili bicili süslemişler, gönül maceralarına uygun bir biçime sokmuşlardı. Tabiat ise onu yeniden ele almış, gölgelerle doldurmuş, aşka uygun bir düzene koymuştu.

Bu inziva içinde hazır bekleyen bir de kalp vardı. Aşka yalnızca kendini göstermek kalıyordu; burada onun için yeşillikten, ottan, yosundan, kuşların iç çekişlerinden, yumuşak karanlıklardan, heyecanlı dallardan kurulmuş bir tapınak ve tatlılıktan, inançtan, safiyetten, umuttan, özleyişten ve hülyadan ibaret bir ruh bulunuyordu.

Cosette, manastırdan henüz çocuk denilebilecek bir çağda çıkmıştı; on dördünden biraz fazlaydı, "nankör yaşta"ydı. Evvelce

---

1 Kıbrıs'ın kadim şehri. Burada ünlü bir Venüs Tapınağı vardı – ç.n.

2 Ünlü bir Fransız hakimi (1617-1677). Paris yüksek mahkemesinin ilk başkanı – ç.n.

3 Fransız bahçe ve park desinatörü (1613-1700). Versailles, Vaux, Chantilly ve Dijon parklarının planlarını çizmiştir – ç.n.

söylediğimiz gibi, gözleri dışında, güzelden çok çirkine benziyordu. Buna rağmen hiçbir letafetsiz çizgisi yoktu, ama acemi tavırlı, zayıf, çekingen ve aynı zamanda cüretliydi, velhasıl büyük bir küçük kızdı.

Eğitimi tamamlanmıştı; yani ona din, hatta ve özellikle dinin uygulamaya bağlılığı; sonra "tarih"i, yani manastırda tarih denilen şeyi, coğrafyayı, grameri, fiil çekimlerini, Fransa Krallarını, biraz musikiyi, surat asmayı, vs. öğretmişlerdi. Ama bunun dışında hiçbir şey bilmiyordu; hem sevimli hem de tehlikeli bir şeydi bu. Bir genç kızın ruhu karanlıkta bırakılmamalıdır; bir süre sonra orada, tıpkı bir karanlık odada olduğu gibi çok ani, çok şiddetli seraplar meydana gelir.

Onun yavaş yavaş, ihtiyatla, gerçeklerin doğrudan ve şiddetli ışığı yerine yansımalarıyla aydınlatılması gerekir. Çocukça korkuları dağıtan, düşüşleri önleyen, zarif bir şekilde ciddi ve faydalı yarı aydınlık. Bu yarı aydınlığın nasıl ve neden ibaret olacağını, bakirelik anılarıyla kadınlık tecrübesinin içinde birleştiği analık içgüdüsü, o harikulade sezgi bilebilir ancak. Hiçbir şey bu içgüdünün yerini tutamaz. Bir genç kızın ruhuna şekil vermek konusunda, dünyanın bütün rahibeleri bir araya gelse bir annenin yerini tutamazlar.

Cosette'in annesi olmamıştı. Onun ancak birçok annesi, çoğul olarak annesi olmuştu.

Jean Valjean'a gelince, gerçi şefkatlerin her türlüsü olduğu gibi ihtimamların her türlüsü de onda vardı, ama ne de olsa o hiçbir şey bilmeyen yaşlı bir erkekti.

Oysa bu eğitme işinde, bir kadının hayata hazırlanması gibi ciddi bir işte, masumiyet denilen büyük cehalete karşı savaşmak için ne derin bir bilime ihtiyaç vardır!

Hiçbir şey manastır kadar bir genç kızı ihtiraslara hazırlamaz. Manastır düşünceyi bilinmeyene doğru çevirir. Kendi üzerine kapanan kalp, samimiyetle içini dökemediği için oyulur, açılamadığı için derinleşir. İşte o hayaller, faraziyeler, tahminler, tasarlanan romanlar, özenilen maceralar, akıl almaz kurgular, ruhun iç karanlığında kurulan koca koca yapılar –demir parmaklıklı kapı aşılır aşılmaz, ihtirasların hemen içinde kendilerine bir barınak bulduklari karanlık ve gizli meskenler– hep buradan kaynaklanır. Manas-

tır insan kalbi üzerinde öyle bir baskıdır ki, üstün gelebilmesi için bütün ömür boyunca sürmesi gerekir.

Manastırdan ayrıldığında Cosette, Plumet Sokağı'ndaki evden daha cana yakın ve de daha tehlikeli bir yer bulamazdı. İnzivanın özgürlüğün başlangıcıyla birlikte devamıydı bu. Kapalı bir bahçe ama haşin, zengin, şehvetli ve kokulu bir tabiat; manastırdaki hülyalarla aynı hülyalar ama aralıktan görülebilen genç erkekler; demir parmaklıklı bir kapı ama aynı zamanda sokağa bakan bir kapı.

Fakat şunu tekrar edelim ki, Cosette buraya geldiğinde henüz bir çocuktu. Jean Valjean bu bakımsız bahçeyi ona verdi. "Ne istersen yap burada," diyordu ona. Cosette'i eğlendiriyordu bu; bahçedeki bütün çalı demetlerini, bütün taşları yerinden oynatıyor, içlerinde, altlarında "hayvanlar" arıyordu. Oynuyordu orada, ama orada hayal kuracağı günler de gelecekti; bu bahçeyi ayaklarının altında, otların arasında bulduğu böcekler için seviyordu, ama başının üstünde, dalların arasında göreceği yıldızlar için seveceği günler de gelecekti.

Sonra babasını, yani Jean Valjean'ı bütün ruhuyla saf bir evlat sevgisiyle seviyordu. Bu sevgi, adamı onun için, arzulanan sevimli bir arkadaş yapmaktaydı. Hatırlanacağı gibi, Mösyö Madeleine çok okurdu; Jean Valjean da bunu devam ettirmiş ve böylece iyi konuşur olmuştu. Kendi kendine kültür kazanmış, alçakgönüllü, hakiki bir zekanın gizli zenginliği ve ustalığı vardı onda. Ancak iyiliğine çeşni katacak kadar bir haşinliği kalmıştı; çetin bir kafa, yumuşak bir yürekti. Lüksemburg Bahçesi'nde baş başa konuşmalarında her şeyi uzun uzun açıklar, bunu yaparken bazen okuduklarından, bazen de çektiği acılardan yararlanırdı. Onu dinlerken Cosette'in gözleri dalgın dalgın etrafta dolaşırdı.

Bu sade insan Cosette'in düşüncesine yettiği gibi, bu vahşi bahçe de onun gözlerine yetiyordu. Kelebeklerin peşinden epeyce koştuktan sonra soluk soluğa onun yanına gelir, "Ah! Ne çok koştum!" derdi. Jean Valjean onu alnından öperdi.

Cosette bu iyi adamı taparcasına seviyordu. Daima onun peşindeydi. Jean Valjean neredeyse rahat ve huzur da oradaydı. Jean Valjean ne köşkte ne de bahçede oturduğundan Cosette, çiçeklerle dolu bahçeden ve taş döşeli arka avluda kapitone koltukların

yaşlandığı, duvarları kıymetli halılarla kaplı büyük salondan çok hasır sandalyelerle döşeli küçük dairede olmaktan hoşlanıyordu. Jean Valjean bazen rahatsız edilmenin mutluluğu içinde gülümseyerek ona, "Hadi sen kendi evine git bakayım! Beni biraz yalnız bırak!" derdi.

Genç kız, evladın babaya yapabileceği sitemlerin bütün incelik ve zarafetini taşıyan şefkat dolu, sevimli sitemlerde bulunurdu ona.

Babacığım, sizin evinizde çok üşüyorum. Niçin bir halı serip, bir soba kurmuyorsunuz?

- Sevgili yavrum, benden daha değerli nice insan var ki başlarının üstünde bir damları bile yok.

- Öyleyse niçin benim evimde ateş de var, gerekli her şey de var?

- Çünkü sen bir kadınsın ve de çocuksun.

- Olsun! Erkeklerin üşüyüp rahatsız yaşamaları mı gerekir?

- Bazı erkeklerin.

- İyi öyleyse, ben de buraya o kadar sık gelirim ki siz de burada ateş yakmak zorunda kalırsınız.

Genç kız yine şöyle diyordu ona:

- Babacığım, niçin hep böyle kötü ekmek yiyorsunuz?

- Çünkü kızım...

- Peki öyleyse siz yerseniz ben de ondan yerim.

O zaman Cosette kara ekmek yemesin diye, Jean Valjean beyaz ekmek yiyordu.

Cosette, çocukluğunu ancak hayal meyal hatırlıyordu. Hiç tanımadığı annesi için sabah akşam dua ederdi. Thénardierler rüya gibi korkunç ve iğrenç iki çehre olarak kalmıştı aklında. "Bir gün, gece vakti" bir ormana su almaya gittiğini hatırlıyordu. Oranın Paris'ten çok uzak bir yer olduğunu sanıyordu. Hayata bir uçurumun dibinde başlamış da Jean Valjean gelip onu oradan çekip çıkarmış gibi geliyordu ona. Çocukluğu, çevresinde kırkayakların, örümceklerin, yılanların dolaştığı bir dönem etkisi yaratıyordu onun üzerinde. Akşamları uyumadan önce düşündüğünde, Jean Valjean'ın kızı olduğuna, onun kendi babası olduğuna dair pek açık bir fikri olmadığı için, annesinin ruhunun bu iyi adama geçtiğini ve gelip onunla birlikte oturduğunu hayal ediyordu.

Jean Valjean otururken gelip yanağını onun beyaz saçlarına dayar ve üzerlerine sessizce bir damla gözyaşı akıtırken kendi kendine, "Belki de benim annem bu adam!" derdi.

Söylemesi gariptir ama Cosette, manastırda yetişmiş bakire bir kızın derin bilgisizliği içinde analık tamamen anlaşılmaz bir şey olduğundan, ancak ne kadar mümkünse o kadar az annesi olduğu düşüncesine varmıştı en sonunda. Bunu Jean Valjean'a sorduğu her defasında, Jean Valjean susuyordu. Eğer sorusunu tekrarlayacak olursa, o bir gülümseyişle karşılık veriyordu. Bir keresinde ısrar etti; Jean Valjean'ın gülümsemesi bir damla gözyaşına döndü.

Jean Valjean'ın bu suskunluğu, Fantine'i bir gece karanlığına bürüyordu.

Bir ihtiyatlılık mıydı bu? Bir saygı nişanesi miydi? Yoksa o adı kendisininkinden başka bir belleğin gelişigüzel hatırlamalarına teslim etmenin verdiği bir korku muydu?

Cosette küçükken Jean Valjean hiç çekinmeden ona annesinden bahsediyordu; ama genç kız olunca Jean Valjean için bu artık imkânsız hale geldi. Artık buna cesareti olmadığını hissediyordu. Acaba Cosette yüzünden mi? Yoksa Fantine yüzünden mi? Bu hayali Cosette'in düşüncesine sokmaktan, ölmüş kadını üçüncü bir kişi olarak kaderlerine karıştırmaktan âdeta dinî bir korku duyuyordu. Bu hayal ona kutsal göründüğü ölçüde korkunç da geliyordu. Fantine'i düşünüyor ve kendisini sessizliğin ağırlığı altında ezilmiş hissediyordu.

Karanlıklar içindeki bir ağzın üzerinde parmağa benzer bir şey görür gibi oluyordu. Fantine'de bulunan ve yaşayışı sırasında zorla ondan çekilip çıkarılmış olan bütün o iffet, ölümünden sonra tekrar gelip onun üzerine konmuştu da, patlama içinde bu ölünün huzurunu kolluyor, öfkeyle mezarında ona bekçilik mi ediyordu? Jean Valjean farkında olmadan bunun baskısını üzerinde mi hissediyordu acaba? Ölümün sırlarına inanan bir kimse olarak, biz bu esrarlı açıklamayı kabul etmeyeceklerden değiliz.

İşte, Fantine adını Cosette'e bile söyleyememesinin nedeni buydu.

Bir gün Cosette, Jean Valjean'a:

– Babacığım, dedi, bu gece rüyamda annemi gördüm. İki büyük kanadı vardı. Annem sağlığında azizelik mertebesine ermiş olmalı.

Büyük acılar pahasına, diye karşılık verdi Jean Valjean.

Aslında Jean Valjean mutluydu.

Cosette onunla sokağa çıktığında gururla, mutlulukla, tam bir huzurla onun koluna yaslanıyordu. Jean Valjean, böylesine yalnız kendisinde tatmin bulan bir sevginin bütün bu belirtileri karşısında düşüncesinin hazla eridiğini hissediyordu. Zavallı adam bir melek sevincine gömülmüş titriyordu, vecd içinde bunun ömür boyu böyle sürüp gideceğine kendi kendisini inandırıyor; aslında böylesine büyük bir mutluluğu hak edecek kadar acı çekmemiş olduğunu düşünüyor ve onun gibi bir sefilin, masum bir varlık tarafından böylesine sevilmesine izin verdiği için, ruhunun derinliklerinden, Tanrı'ya şükrediyordu.

V
GÜL, BİR SAVAŞ ALETİ OLDUĞUNU FARK EDİYOR

Bir gün Cosette tesadüfen aynasına baktı ve "Tuhaf şey!" dedi kendi kendine. Âdeta güzel bulmuştu kendisini. Bu onu garip bir huzursuzluğa düşürdü. O âna kadar yüzünü hiç düşünmemişti. Gerçi kendisini aynada görüyordu ama bakmıyordu bile. Sonra birçok defa çirkin olduğunu söylemişlerdi ona. Yalnız Jean Valjean alçak sesle, "Yok canım! Yok canım!" diyordu. Her nedense Cosette daima çirkin olduğuna inanmış ve çocukluğun uysal kabullenişi içinde, bu fikri taşıyarak büyümüştü. İşte birdenbire, aynası ona tıpkı Jean Valjean gibi, "Yok canım!" diyordu. Bütün gece uyumadı. "Ya güzelsem?" diye düşünüyordu. "Güzel olmam ne kadar da garip olur ya!" Ve manastırda güzellikleriyle sükse yapan bazı arkadaşlarını hatırlıyor, içinden, "Nasıl?" diyordu, "Ben de matmazel filanca gibi miyim yani!"

Ertesi gün yine kendine baktı ama tesadüfi bir bakış değildi bu ve şüpheye düştü. "Bunu da nereden uydurdum?" dedi. "Hayır, çirkinim işte." Oysa iyi uyumamıştı o kadar, gözleri yorgun ve altları morarmış, yüzü de solgundu. Bir gün önce kendini güzelleşmiş sandığında pek fazla bir sevinç duymamıştı ama artık böyle sanmıyor olmak onu üzdü. Bir daha bakmadı kendine ve on beş gün süreyle aynaya sırtını dönerek yapmaya çalıştı saçlarını.

Akşamları yemekten sonra genellikle ya salonda gergef işler ya da manastırda öğrendiği başka bir elişini yapardı. Jean Valjean da onun yanında okurdu. Bir seferinde gözlerini elişinden kaldırdı ve babasının tasalı tasalı kendisine baktığını görerek şaşırdı.

Başka bir sefer, sokakta giderken görmediği bir kimsenin arkasından, "Güzel kadın! Ama kötü giyinmiş," dediğini duyar gibi oldu. "Adam sen de!" diye düşündü. "Ben olamam bu. Ben iyi giyimli ve çirkinim." O sırada başında pelüş şapkası, sırtında da merinos kumaşından elbisesi vardı.

Nihayet bir gün bahçedeyken zavallı ihtiyar Toussaint'in bir sözünü işitti; "Mösyö, fark ediyor musunuz matmazel ne kadar güzelleşti?" diyordu. Cosette babasının verdiği karşılığı duyamadı ama Toussaint'in bu sözleri onu pek heyecanlandırdı. Hemen bahçeden kaçıp odasına çıktı, doğruca aynaya koştu, üç ay oluyordu ki hiç aynada kendisine bakmamıştı. Bir çığlık kopardı. Kendi güzelliği kendi gözlerini kamaştırmıştı.

Hem güzel hem de sevimliydi; Toussaint'le ve aynasıyla aynı fikirde olmaktan kendini alamıyordu. Endamı şekillenmiş, teni beyazlaşmış, saçları pırıl pırıl parlamış, mavi gözlerinde bilinmez bir ihtişam parıltısı belirmişti. Bir anda doğan büyük bir gün gibi, güzelliğinin olanca şuuru zihnine doldu. Başkaları da zaten bunu fark ediyorlardı, Toussaint söylüyordu, sokaktan geçen adam muhakkak ki onu kastetmişti, bunda artık şüphe yoktu. Tekrar bahçeye indi, kendisini kraliçe gibi hissediyor, kuşların şakıdığını duyuyordu; –mevsim kıştı– gökyüzünü altın yaldızlı, ağaçlarda güneş, çalılarda çiçekler görüyordu; kendini kaybedercesine heyecanlı, çılgın, anlatılmaz bir sevinç coşkunluğu içindeydi.

Beri yandan Jean Valjean derin, tarife sığmaz bir yürek daralması duyuyordu.

Gerçekten de Jean Valjean, bir süredir Cosette'in munis çehresinde her gün biraz daha parlak bir şekilde kendini gösteren bir güzelliği dehşetle seyretmekteydi. Herkes için latif, onun için hazin bir gün doğuşuydu bu.

Cosette, kendisi farkına varmadan epey zaman önce güzelleşmişti. Fakat yavaş yavaş yükselip genç kızın bütün kişiliğini yavaş yavaş kaplayan bu beklenmedik aydınlık daha ilk gününden Jean

Valjean'ın mahzun gözkapaklarını yaraladı. Bunun mutlu bir hayatta ortaya çıkan bir değişiklik olduğunu hissetti. O kadar mutlu bir hayattı ki bu, onda bir şeyleri bozacağı korkusuyla yerinden kıpırdamaya bile cesaret edemiyordu. En acı sıkıntıları geçirmiş olan, kaderin açtığı yaraları daha hâlâ kanayan, hemen hemen tam bir gaddarken neredeyse tam bir aziz haline gelen, kürek damının zincirini sürükledikten sonra şimdi de nihayetsiz bir zilletin görünmeyen zincirini sürükleyen bu adam; kanunun pençesi yakasını bir türlü bırakmayan, her an yeniden yakalanıp faziletinin karanlığından genel lanetin gün ışığına çıkarılması mümkün olan bu adam her şeyi kabul ediyor, her şeyi hoş görüyor, her şeyi bağışlıyor, her şeye şükrediyor, her şeye razı oluyor, ama Tanrı'dan, insanlardan, yasalardan, toplumdan, tabiattan, dünyadan yalnız tek bir şey diliyordu: Cosette'in kendisini sevmesini!

Cosette onu sevmeye devam etsindi! Tanrı bu çocuğun kalbini hep kendisine yönelmekten, hep kendisinde kalmaktan alıkoymasındı! Cosette tarafından sevilmekle o kendisini iyileşmiş, dinlenmiş, yatışmış, tatmin olmuş, ödüllenmiş, taçlanmış hissediyordu. Cosette tarafından sevilmekle kendini iyi buluyordu. Daha fazlasını istediği yoktu. Eğer ona, "Daha iyi olmak ister misin?" diye soracak olsalar, "Hayır," diye cevap verirdi. Tanrı ona, "Cenneti ister misin?" diye soracak olsa, karşılık olarak, "Orada zararlı çıkarını," derdi.

Bu duruma, yüzeysel bile olsa dokunabilecek her şey, bir başka durumun başlangıcıymış gibi onu titretiyordu. Bir kadın güzelliğinin ne demek olduğunu hiçbir zaman bilmemişti ama bunun korkunç bir şey olduğunu içgüdüsüyle anlıyordu.

Yanı başında, gözleri önünde, çocuğun o masum, o korku veren çehresinde, gittikçe daha muzafferane, daha görkemle açılıp çiçeklenen bu güzelliğe, kendi çirkinliği, yaşlılığı, sefilliği, lanetlenmişliği, ezilmişliği içinden dehşetle bakıyordu.

Kendi kendine, "Ne kadar da güzel! Ne olacak benim halim?" diyordu.

Onun şefkatiyle bir annenin şefkati arasındaki fark buradan geliyordu işte. Onun endişeyle gördüğü şeyi, bir ana sevinçle görürdü.

İlk belirtiler kendini göstermekte gecikmedi.

Cosette, kendi kendine, "Güzel olduğum kesin!" dediği günün

ertesinden itibaren tuvaletine dikkat eder oldu. Yoldan geçen adamın, "Güzel, ama kötü giyinmiş" deyişini hatırladı. Bu söz bir kâhin soluğu gibi onun yanından geçip kaybolmuş, ama bir kadın olarak daha sonra bütün hayatını dolduracak olan iki tohumdan birini, süs merakını, yüreğine ekmişti. Öbür tohum aşktır.

Güzelliğine olan inançla bütün kadınlık ruhu onda çiçekleniverdi. Merinos kumaşı elbisesinden nefret etti, pelüş şapkasından utanç duydu. Babası ondan hiçbir zaman hiçbir şeyi esirgememişti. Yakışan şapkanın, elbisenin, mantonun, iskarpinin, manşetin, kumaşın, uygun rengin olanca bilgisini, Parisli kadını bu kadar sevimli, bu kadar derin, bu kadar tehlikeli yapan o bilgiyi hemen ediniverdi. *Rameden kadın* sözü zaten Parisli kadın için icat edilmişti.

Daha bir ay geçmeden küçük Cosette, bu münzevi Babylone Sokağı'nda Paris'in yalnız en güzel kadınlarından biri olmakla kalmadı –ki bu az bir şey değildir– aynı zamanda "en iyi giyinen" kadınlarından biri oldu ki bu çok daha önemli bir şeydir.

O "yoldan geçen adam"ına rastlamayı, ne diyeceğini görmeyi, "ona ders verme"yi pek isterdi. Gerçek şu ki, her bakımdan büyüleyiciydi ve Gérard'ın elinden çıkma bir şapka ile Herbaut'nun elinden çıkma bir şapkayı mükemmelen ayırt edebiliyordu.

Jean Valjean bütün bu tahribatı endişeyle gözlemekteydi. Kendisinin bu zamandan sonra ancak emekleyebileceğini, olsa olsa yürüyebileceğini hissederken, Cosette'in kanatlandığını görüyordu.

Beri yandan, Cosette'in sadece tuvaletini gözden geçirmekle bile, bir kadın onun annesiz olduğunu hemen fark ederdi. Bazı küçük davranışlara, bazı özel göreneklere hiç riayet etmiyordu Cosette. Bir anne, mesela, bir genç kızın hiçbir zaman Şam ipeklisinden elbise giymeyeceğini ona söylerdi.

Cosette, siyah Şam ipeklisinden robu, pelerini ve beyaz krepten şapkasıyla ilk dışarı çıktığı gün keyifle, neşe saçarak, pembe, mağrur, pırıl pırıl gelip Jean Valjean'ın koluna girdi.

– Babacığım, dedi, beni nasıl buluyorsunuz böyle?

Jean Valjean, kıskanç bir adamın acı sesine benzer bir sesle:

– Pek güzel! diye cevap verdi.

Gezinti esnasında her zamanki gibi davrandı. Eve döndüklerinde Cosette'e sordu:

- Hani şu robunla şapkasını artık hiç giymeyecek misin?

Bu konuşma Cosette'in odasında geçiyordu. Cosette eski yatılı okul kıyafetinin asılı durduğu elbise dolabının askılığına doğru döndü.

- Bu kılıksız şeyi mi? dedi. Babacığım ne yapayım onu ben? Aman Tanrım! Hayır, bu berbat şeyleri bir daha hiç giymeyeceğim. Kılamda bu acayip nesneyle Madam Chien-fou'ya benziyorum.

Jean Valjean derin derin iç çekti.

O andan itibaren farkına vardı ki, eskiden hep evde kalmak isteyen, "Babacığım burada sizinle daha iyi eğleniyorum," diyen Cosette, şimdi artık hep dışarı çıkmak istiyordu. Gerçekten de, kimseye göstermedikten sonra güzel bir yüze, nefis bir tuvalete sahip olmak neye yarar?

Jean Valjean bir şeyi daha fark etti. Cosette arka avludan eskisi kadar hoşlanmıyordu artık. Şimdi bahçede olmayı tercih etmekte, parmaklıklı kapının önünde dolaşmaktan âdeta zevk almaktaydı. Vahşi tabiatlı Jean Valjean, bahçeye adım atmıyordu. Bir köpek gibi arka bahçede duruyordu.

Cosette güzelliğini bildi bileli, bunu bilmediği zamanki letafetini kaybetmişti, yani letafetin en nefisini... Çünkü letafetle bezenmiş bir güzelliği ifade edecek kelime bulunamaz ve elinde bilmeden cennetin anahtarıyla dolaşan göz kamaştırıcı masum bir kız kadar hayranlığa değer bir şey yoktur. Ne var ki Cosette, masum letafetten kaybettiğini, düşünceli, ağırbaşlı cazibeyle telafi etti. Gençliğin, masumiyetin, güzelliğin sevinçleriyle dolu olan bütün kişiliğinden şahane bir melankoli havası yayılıyordu.

İşte bu tarihtedir ki Marius, altı aylık bir aradan sonra onu Lüksemburg'da yeniden gördü.

VI
SAVAŞ BAŞLIYOR

Tıpkı Marius gibi Cosette de kendi loş köşesinde her an parlamaya hazır bir haldeydi. İhtirasın fırtınalı elektrik yükleriyle dolu, bu yükle bitkin düşmüş bu iki varlığı; yıldırım taşıyan iki bulut gibi aşkı taşıyan ve bulutların bir şimşekle birleşip karışmaları gibi bir

bakışla birleşip karışacak olan bu iki ruhu, kader o esrarlı, o hedefinden şaşmaz sabrıyla birbirine doğru ağır ağır yaklaştırmaktaydı.

Aşk romanlarında bakış o kadar kötüye kullanıldı ki, sonunda itibarını kaybetti. Şimdi iki insanın bakıştıkları için birbirlerini sevdiklerini söylemeye kimse pek cesaret edemiyor. Oysa insanlar birbirlerini böyle ve yalnızca böyle severler. Üst tarafı, sadece üst taraftır ve arkadan gelir. İki ruhun aralarında alıp verdikleri bu kıvılcımla birbirlerinde yaptıkları bu büyük sarsıntılar kadar gerçek bir şey yoktur.

Cosette'in farkında olmaksızın Marius'u heyecana veren o bakışla baktığı o an, Marius kendisinin de Cosette'i aynı şekilde heyecana boğan bir bakışla baktığını aklından bile geçirmedi.

O da ona aynı kötülüğü, aynı iyiliği yaptı.

Cosette uzun zamandan beri Marius'u görüyor ve kızlar nasıl başka yere bakarak görüp incelerlerse, o da delikanlıyı öylece başka yere bakarak inceliyordu. Marius, henüz Cosette'i çirkin, Cosette'se daha o zamandan Marius'u yakışıklı buluyordu. Fakat delikanlı ona hiç aldırış etmediğinden o da onu umursamıyordu.

Buna rağmen delikanlının güzel saçları, güzel gözleri, güzel dişleri, arkadaşlarıyla konuşurken duyduğu çekici bir sesi olduğunu, belki biraz kötü bir tavırla da olsa kendine has bir zarafetle yürüdüğünü, hiç de akılsız bir kimseye benzemediğini, bütün kişiliğinde asalet, yumuşaklık, sadelik ve vakar bulunduğunu ve nihayet, yoksul görünmekle beraber iyi bir ifade taşıdığını düşünmekten kendini alamıyordu.

Gözlerin karşılaşarak, bakışların kekeleyerek o ilk karanlık ve dile gelmez şeyleri nihayet birdenbire birbirlerine söyledikleri gün, Cosette önce bir şey anlamadı. Jean Valjean, âdeti olduğu üzere altı hafta kalmak için gelmiş olduğu Ouest Sokağı'ndaki eve düşünceli bir halde döndü. Ertesi gün uyandığında, bunca zamandır ilgisiz ve soğuk durduktan sonra şimdi onunla ilgilenirmiş gibi görünen bu meçhul genci düşündü ve bu ilgi ona hiç de hoş gelmedi. Daha çok, bu kibirli güzel gence karşı içinde biraz öfke vardı. Kalbinde bir savaş arzusu doğdu. En sonunda öcünü alacakmış gibi geldi ona ve bundan tamamen çocukça bir sevinç duydu.

Cosette, güzelliğini bildiğinden, belirsiz bir şekilde de olsa elin-

de bir silah bulunduğunu sezinliyordu. Çocuklar nasıl bıçaklarıyla oynarlarsa, kadınlar da öyle güzellikleriyle oynarlar ve kendi kendilerini yaralarlar.

Marius'un tereddütleri, çarpıntıları, korkuları hatırlanacaktır. Oturduğu yerde kalakalıyor, yaklaşamıyordu. Bu da Cosette'i acı acı öfkelendiriyordu. Bir gün Jean Valjean'a, "Babacığım, biraz da şu tarafa doğru gezinelim," dedi. Marius'un kendinden yana gelmediğini görünce, o Marius'tan yana gitti. Bu gibi hallerde her kadın Muhammed'e benzer. Hem sonra, gariptir, bir genç adamda hakiki aşkın ilk belirtisi çekingenlik, bir genç kızda ise cürettir. Şaşırtıcıdır ama aslında bundan tabii bir şey olamaz. Bunlar birbirlerine yaklaşmak isteyen iki ayrı cins olduklarından, birbirlerinin vasıflarını alırlar.

O gün Cosette'in bakışı Marius'u deli etti, Marius'un bakışıysa Cosette'i titretti. Marius güvenle ayrıldı oradan, Cosette'se endişeyle. O günden sonra birbirlerini taparcasına sevdiler.

Cosette'in ilk hissettiği şey derin, karmaşık bir hüzün oldu. Bir günden ertesi güne ruhu kapkara kesilmiş gibi geldi ona. Tanıyamıyordu ruhunu artık. Genç kızların, soğukluktan ve neşeden meydana gelen ruh beyazlığı kara benzer. Güneşi aşktır, bunu görünce eriyiverir.

Cosette aşkın ne olduğunu bilmiyordu. Bu kelimenin dünyevi anlamıyla söylendiğini hiç duymamıştı. Manastıra giren dindışı müzik kitaplarında *amour*[1] kelimesi hep *tambour*[2] ya da *pandour*[3] yapılmıştı. Bu durum, büyüklerin hayalini tahrik eden gizemler meydana getiriyordu: "Ah! ne hoş şey şu *tambour*!" ya da "Merhamet bir *pandour* değildir!" gibi. Fakat Cosette, manastırdan daha pek küçük yaşta ayrıldığından *tambour*la pek meşgul olamamıştı. Onun için şimdi hissettiği duyguya ne ad vereceğini bilmiyordu. Ama insan, hastalığının adını bilmiyor diye hasta olmamazlık edebilir mi?

Cosette, bilgisizliği ölçüsünde büyük bir ihtirasla seviyordu. Bunun iyi mi yoksa kötü mü, yararlı mı yoksa zararlı mı, gerekli mi

---

1 (Fr.) Aşk – ç.n.

2 (Fr.) Davul – ç.n.

3 (Fr.) Gaddar adam, talancı – ç.n.

yoksa öldürücü mü, sürekli mi yoksa geçici mi, mubah mı yoksa memnu mu olduğunu bilmiyordu; yalnızca seviyordu. Eğer birisi çıkıp da ona, "Uyumuyor musunuz? Ama bu yasaktır! Yemek yemiyor musunuz? Çok fena! Kalbinizde daralmalar, çarpıntılar mı var? Ama bu doğru değil! Yeşillik bir yolun başında siyahlar giyinmiş birisi belirdiği zaman yüzünüz kızarıyor, sararıyor mu? Ama bu çok ayıptır!" dese o pek şaşırırdı. Bu sözlerden hiçbir şey anlamaz, şu karşılığı verirdi: "İyi ama elimden hiçbir şey gelmeyen, hiçbir şey bilmediğim bir konuda benim ne suçum olabilir ki?"

Karşısına çıkan bu aşk tam da onun ruh haline uygun geleniydi. Bir çeşit uzaktan tapınmadan ibaret, sessiz bir seyir, meçhul bir kişinin tanrılaştırılmasıydı bu. İlk gençliğin ilk gençliğe görünmesiydi, gecelerinin rüyasının roman haline gelmesi ama yine rüya olarak kalmasıydı, özlenen hayaletin nihayet ortaya çıkıp ete kemiğe bürünmesi ama henüz ne adı ne hatası ne lekesi ne talebi ne kusuru olmasıydı; kısacası uzaklarda olan, idealde kalan bir sevgili, şekil kazanmış bir hayaldi. Daha elle tutulabilir, daha yakın herhangi bir karşılaşma henüz manastırın her şeyi büyüten sisine yarı yarıya gömülü bulunan Cosette'i bu ilk devrede ürkütebilirdi. Çocukların bütün korkuları, rahibelerin bütün korkularıyla karışmış olarak hâlâ onun içinde duruyordu. Beş yıl boyunca varlığına işlemiş olan manastır ruhu, bütün kişiliğinden yavaş yavaş buharlaşmakta ve çevresindeki her şeyi titretmekteydi. Bu durumda ona bir sevgili, bir âşık değil, bir hayal gerekiyordu. Marius'u gönül okşayıcı, ışıklı ama erişilmez bir şeyi sever gibi, taparcasına sevmeye başladı.

Aşırı saflık, aşırı şuhlukla bir yerde buluştuğundan, Cosette açıktan açığa Marius'a gülümsüyordu.

Her gün gezinti saatini sabırsızlıkla bekliyor, orada Marius'u buluyor, kendisini tarife sığmaz bir mutluluk içinde hissediyor ve Jean Valjean'a, "Ne şahane bahçe bu Lüksemburg!" derken bütün düşüncesini en samimi şekilde dile getirdiğini sanıyordu. Marius'la Cosette birbirleri için karanlıklar içindeydiler. Konuşmuyorlar, selamlaşmıyorlardı; sadece birbirlerini görüyorlardı ve milyonlarca fersah mesafenin ayırdığı yıldızlar gibi bakışarak yaşıyorlardı.

İşte Cosette böyle yavaş yavaş kadınlaşmakta; güzel ve sevdalı, güzelliği hakkında bilgili ama aşkı hakkında bilgisiz, gelişmekteydi. Üstelik de masumluktan gelen bir şuhluğu vardı.

VII
YARI YARIYA PAYLAŞILAN KEDER

Bütün durumların kendilerine ait sezgileri vardır. Yaşlı, ezeli ve ebedi tabiat ana, Jean Valjean'ı içten içe Marius'un varlığı hakkında uyarıyordu. Düşüncesinin en karanlık köşelerinde ürpertiler geçiriyordu Jean Valjean. Gerçi hiçbir şey görmüyordu, hiçbir şey bilmiyordu ama yine de sanki bir yanda bir şeyin kurulup, öbür yanda bir şeyin yıkıldığını hissediyormuş gibi, içinde bulunduğu karanlıkları inatçı bir dikkatle gözlüyordu. Marius da, Tanrı'nın derin yasası gereğince, yine bu tabiat ana tarafından uyarılmış, "baba"dan kaçınmak için elinden geleni yapıyordu. Buna rağmen Jean Valjean'ın ara sıra onu fark ettiği oluyordu. Marius'un davranışları tabii olmaktan tamamen uzaktı. Kuşku uyandırıcı tedbirleri, acemice cüretkârlıkları vardı. Artık eskisi gibi yakınlara kadar gelmiyor, uzakta oturuyor ve vecd içinde olduğu yerde kalıyordu. Elinde bir kitap vardı, onu okurmuş gibi yapıyordu; niçin okurmuş gibi yapıyordu? Evvelce eski elbisesiyle gelirdi, şimdi her gün yeni elbisesini giyiyordu. Saçlarını kıvırtıp kıvırtmadığından pek emin olunamazdı, gözleri bir tuhaf bakıyordu, eldiven giyiyordu. Kısacası Jean Valjean bu delikanlıya karşı yürekten nefret duyuyordu.

Cosette hiçbir şey belli etmiyordu. Ne olduğunu tam olarak bilmemekle beraber, bunun saklanması gereken bir şey olduğunu gayet iyi hissediyordu.

Cosette'te kendini gösteren süslenme hevesiyle bu bilinmedik kişide ortaya çıkan yeni elbise giyme huyu arasında Jean Valjean'ı rahatsız eden bir paralellik vardı. Belki bir tesadüftü bu; şüphesiz, muhakkak öyleydi ama tehditkâr bir tesadüftü.

Bu meçhul kişi hakkında hiçbir zaman ağzını açıp bir söz söylemiyordu Cosette'e. Yalnız bir gün dayanamadı ve felaketinin derinliğini ölçmek için belirsiz bir umutsuzlukla birden bir yoklama yaparcasına ona, "İşte ukala halli bir delikanlı!" dedi.

Bir yıl önce olsa, ilgisiz küçük kız Cosette, buna şu cevabı verirdi: "Yok canım, hiç de öyle değil, pek sevimli." On yıl sonra olsa, kalbinde Marius'un aşkıyla şu karşılığı verirdi: "Ukala ve tahammül edilmez görünüşlü! Çok haklısınız!" Fakat hayatının ve kalbinin o andaki durumunda, olağanüstü bir sükûnetle, "Şu delikanlı mı?" karşılığını vermekle yetindi.

Sanki ona ömründe ilk defa bakıyordu.

– Ben de ne budalayım, diye düşündü Jean Valjean. Onu fark etmemiş bile daha. Ben gösterdim ona.

Ey yaşlıların saflığı! Çocukların çok bilmişliği!

Bu taze ıstırap ve tasa yıllarının, ilk aşkın ilk engellere karşı çetin mücadelelerinin bir yasası daha vardır: Genç kız kendini hiçbir tuzağa kaptırmaz, delikanlı ise hepsine bir bir düşer. Jean Valjean, Marius'a karşı gizli bir savaş başlatmıştı, ama Marius ihtirasının ve yaşının yüce sersemliği içinde bunun asla farkına varmadı. Jean Valjean ona bir sürü tuzak kurdu. Geliş saatini değiştirdi, oturduğu sırayı değiştirdi, mendilini unuttu, Lüksemburg'a yalnız geldi. Marius gözü kapalı, bütün bu tuzaklara düştü; Jean Valjean tarafından yolu üstüne dikilen bu soru işaretlerinin hepsine saf saf "evet" karşılığını verdi. Bunlar olurken Cosette, görünüşteki tasasızlığı ve sarsılmaz sükûneti içine kapanmış duruyordu. Öyle ki Jean Valjean şu sonuca vardı: "Bu enayi Cosette'e deli gibi âşık ama Cosette onun varlığından bile habersiz."

Fakat yine de kalbinde ağrılı bir ürperti duyuyordu. Cosette'in birisini seveceği dakika her an gelip çatabilirdi. Zaten her şey kayıtsızlıkla başlamaz mı?

Yalnız bir defasında Cosette bir hata yaptı ve onu dehşete düşürdü. Üç saatlik bir oturuştan sonra Jean Valjean parktaki sıradan kalkıyordu ki Cosette:

– Bu kadar çabuk mu? dedi.

Jean Valjean garip kaçacak bir şey yapmak istemediği ve en çok da Cosette'i kuşkulandırmaktan çekindiği için, Lüksemburg gezintilerine ara vermemişti; ama iki sevgili için bunca tatlı olan o saatlerde, Cosette gülümsemesini Marius'a gönderir ve Marius da, sermest bir halde yalnız gülümsemeyi fark eder, gözü dünyada artık bu tapılası nurlu yüzden başka hiçbir şey görmezken, Jean Val-

Jean ateş saçan korkunç gözlerle Marius'a bakıp duruyordu. Artık kötü niyetli bir duyguya kapılmanın kendisi için imkânsız olduğuna inanan Jean Valjean'ın Marius orada bulunduğu zaman öyle anları oluyordu ki, tekrar vahşi ve yırtıcı hale geldiğini sanıyor ve ruhunun, bir vakitler öfke dolu olan eski derinliklerinin bu delikanlıya karşı yeniden açıldığını, galeyana geldiğini hissediyordu. Adeta içinde bilinmez birtakım yanardağ ağızları oluşuyor gibi geliyordu ona.

Nasıl! Bu yaratık yine buradaydı ha! Ne yapmaya geliyordu? Dolanmak, koku almak, incelemek, denemek için geliyordu, "Ne yani? Niçin olmasın?" demeye geliyordu. Onun, Jean Valjean'ın hayatı çevresinde dönüp dolaşmaya geliyordu! Mutluluğunun çevresinde, onu alıp götürmek için dolaşmaya geliyordu!

Jean Valjean, "Evet, bu iş böyle!" diye ekliyordu. Ne aramaya geliyor o? Bir macera! Ne istiyor? Bir gönül eğlencesi! Bir gönül eğlencesi ha! Peki ya ben? Ne yani! Önce insanların en sefili, sonra da en kara bahtlısı olayım; ömrümün altmış yılını dizlerimin üzerinde sürünerek geçireyim, çekilebilecek bütün acıları çekeyim, gençliğimi görmeden ihtiyarlayayım, ailesiz, akrabasız, dostsuz, kadınsız, çocuksuz yaşayayım, bütün taşların, bütün çalıların üzerinde, bütün sınır işaretlerinde, bütün duvar boylarında kanımı bırakayım, bana karşı gösterilen sertliğe karşı yumuşak, kötülüğe karşı iyi olayım, her şeye rağmen tekrar namuslu, dürüst bir insan haline geleyim, yaptığım kötülüğe nedamet getireyim ve bana yapılan kötülüğü bağışlayayım... Tam bunun mükâfatını gördüğüm an, bütün bunların bittiği an, hedefe dokunduğum an, istediğim şeye eriştiğim an, tam iyi, âlâ, kefaretimi ödedim, kazandım derken bir koca ahmağın keyfi Lüksemburg'da seyrana çıkmayı istedi diye bütün bunlar gidecek, her şey yok olacak, Cosette'i, hayatımı, sevincimi, ruhumu kaybedeceğim, öyle mi?

O zaman gözbebeklerini kasvetli ve olağandışı bir ışıltı dolduruyordu. Bir insana bakan bir insan değildi bu; bir düşmana bakan bir düşmanı da değildi. Bir hırsıza bakan bir buldogdu.

Gerisini biliyoruz. Marius düşüncesizlikte devam etti. Bir gün Cosette'i Ouest Sokağı'na kadar izledi. Başka bir gün kapıcıyla konuştu. Kapıcı da konuştu ve Jean Valjean'a, "Mösyö, meraklı bir

genç sizi sordu, kimin nesiydi acaba?" dedi. Ertesi gün Jean Valjean Marius'a, onun nihayet fark edebildiği o bakışı fırlattı. Sekiz gün sonra Jean Valjean evden taşınmıştı. Bir daha ne Lüksemburg'a ne de Ouest Sokağı'na adım atmayacağına yemin etti. Plumet Sokağı'na döndü.

Cosette şikayet etmedi, hiçbir şey söylemedi, soru sormadı, nedenini öğrenmeye kalkışmadı; insanın sırrına vakıf olunacağından, kendini ele vereceğinden korktuğu devreye girmişti artık. Jean Valjean'ın böyle acıklı durumlar hakkında hiçbir tecrübesi yoktu; bunlar yegâne güzel olan ve onun yegâne tanışmamış olduğu acıklı durumlardı. Bu yüzden Cosette'in suskunluğunun vahim anlamını hiç anlamadı. Yalnız onun üzgün bir halde olduğunu fark etti ve derin bir kedere gömüldü. Her iki taraf için de tecrübesizlikler söz konusuydu.

Bir kere bir deneme yaptı Jean Valjean. Cosette'e:

– Lüksemburg Bahçesi'ne gitmek ister misin? diye sordu.

Cosette'in solgun yüzünü bir ışık aydınlattı:

– Evet, dedi.

Gittiler. Aradan üç ay geçmişti, Marius artık oraya gitmiyordu. Marius orada yoktu.

Ertesi gün Jean Valjean Cosette'e yine sordu:

– Lüksemburg Bahçesi'ne gitmek ister misin?

Kız, üzgün ve yumuşak bir sesle cevap verdi:

– Hayır.

Bu üzgünlük Jean Valjean'ı yaraladı, bu yumuşaklık onu kedere boğdu.

Şimdiden bu kadar sır vermez hale gelen bu gencecik zihnin içinden neler geçiyordu acaba? Neler oluyordu orada? Cosette'in ruhuna ne olmuştu? Jean Valjean, bazen yatacak yerde başını elleri arasına alarak karyolasının yanına oturup kalıyor, geceler boyunca kendi kendine, "Ne var Cosette'in aklında?" diye soruyor ve onun düşünebileceği şeyleri düşünmeye çalışıyordu.

Ah! Böyle anlarda nasıl da acı dolu bakışlarla bakıyordu içinden manastıra, iffetin o yüce zirvesine, o melekler diyarına, erdemin o erişilmez buz dağına! Nasıl da umutsuz bir hayranlıkla seyre dalıyordu hayalinde manastırın bahçesini; meçhul çiçeklerle, kapa-

tılmış bakirelerle dolu, bütün kokuların, bütün ruhların dosdoğru gökyüzüne yükseldiği o yeri! Kendisi, kendi isteğiyle içinden çıkıp deliler gibi yeryüzüne indiği ve artık sonsuza kadar kapanan o cennet diyarına nasıl da tapınıyordu! Cosette'i dünyaya geri getirmekle gösterdiği feragate, akılsızlığa nasıl da pişman oluyordu! Kendi feragatinin tuzağına düşen, yere serilen zavallı fedakâr kahraman! Nasıl da kendi kendine, "Ne yaptım ben?" diyordu.

Fakat bunların hiçbirini Cosette'e aksettirmiyordu. Ne öfke ne sertlik. Daima aynı sakin, aynı iyi yüz. Jean Valjean'ın davranışları her zamankinden daha sevecen, daha babacaydı. Daha az neşeli olduğunu tahmin ettirecek bir şey varsa, o da artan iyiliği, bağışlayıcılığıydı.

Cosette'e gelince, o için için eriyordu. Tam olarak bilmeksizin, garip bir şekilde, Marius'un varlığı ona nasıl sevinç verdiyse, yokluğu da öylece acı çektiriyordu. Jean Valjean onu her zamanki gezintilere artık götürmez olduğunda, bir kadınlık içgüdüsü kalbinin derinliklerinden ona Lüksemburg'a gitmekte ısrarlı görünmemesi gerektiğini, bu konuda ilgisiz durduğu takdirde, babasının onu yine oraya götürmeye başlayacağını fısıldamıştı. Ama günler, haftalar, aylar birbirini kovaladı. Jean Valjean, Cosette'in sessizce gösterdiği rızayı, sessizce kabul etmişti. Cosette pişman oluyordu. Ama çok geçti artık. Lüksemburg'a döndüğü gün, Marius artık orada değildi. Kaybolmuştu demek Marius; bitmişti her şey. Ne yapacaktı? Onu bir daha bulabilecek miydi acaba? Kalbinde bir türlü gevşemeyen, her gün daha da artan bir sıkıntı duyuyordu. Artık mevsim kış mı yoksa yaz mı, hava güneşli mi yoksa yağmurlu mu, kuşlar ötüyor mu yoksa ötmüyor mu, yıldız çiçeklerinin mi vaktidir yoksa güneşgözlerinin mi, Lüksemburg Bahçesi mi daha güzeldi yoksa Tuileries bahçesi mi, çamaşırcının getirdiği çamaşırlar fazla mı kolalanmıştı yoksa az mı, Toussaint "alışverişini" iyi mi yapmıştı yoksa kötü mü, hiçbir şey bilmiyordu. Dalgın, sıkıntılı, dikkati tek bir noktada toplanmış olarak, içinde bir hayaletin görünüp kaybolduğu karanlık, derin bir meydana bakar gibi bakışları belirsiz ve sabit öylece duruyordu.

O da, solgunluğundan başka hiçbir şey belli etmiyordu Jean Valjean'a. Ona tatlı yüzünü göstermeye devam ediyordu.

Fakat bu solgunluk Jean Valjean'ı kaygılandırmaya yetiyordu. Bazen kıza:

– Neyin var? diye soruyordu.

O da:

– Bir şeyim yok, diye cevap veriyordu.

Ve bir sessizlikten sonra, Jean Valjean'ın da üzgün olduğunu sezinlediğinden, bu sefer o:

– Ya siz babacığım, bir şeyiniz mi var? diyordu.

– Benim mi? Hiçbir şeyim yok, diyordu Jean Valjean.

Sırf birbirini sevmiş, hem de son derece dokunaklı bir sevgiyle sevmiş ve bunca zamandır birbirleri için yaşamış olan bu iki varlık, şimdi birbirlerinin yanında, birbirleri yüzünden, birbirlerine söylemeden, gücenip darılmadan, gülümseyerek acı çekiyorlardı.

VIII
FORSA ZİNCİRİ

İkisinden en mutsuzu Jean Valjean'dı. Gençliğin üzüntülerinde bile daima bir aydınlık vardır. Jean Valjean bazı anlar öylesine acı çekiyordu ki, çocuklaşıyordu. Erkeğin çocuk tarafını ortaya çıkarmak acının özelliğidir. Cosette'in karşı konulması imkânsız bir şekilde elinden kaçtığını hissediyordu. Buna karşı mücadele etmek, onu yanında tutmak, dıştan göz alıcı bir şeyle onu heyecanlandırmak istedi. Dediğimiz gibi, bu çocukça ve aynı zamanda ihtiyarca düşünceler, yine bu çocuksu tarafları dolayısıyla, sırma şeritlerin, süslerin genç kızların muhayyilesi üzerindeki etkilerine dair oldukça doğru bir fikir uyandırdı onun kafasında. Bir keresinde bir generalin, Paris kumandanı Kont Coutard'ın üniformasıyla at üzerinde yoldan geçişini görmüştü. Yaldızlı sırmalar içindeki bu adama gıpta etmişti. Değeri şüphe götürmez bir şey olan bu kıyafeti taşıyabilmenin kendisi için ne büyük bir mutluluk olacağını düşündü; Cosette onu böyle görse gözleri kamaşırdı; bu kılıkta Cosette'i koluna alıp Tuileries'nin demir parmaklıklı kapısı önünden geçecek olursa ona selam dururlardı, bu da Cosette'i tatmin eder, delikanlılara bakmak fikrini onun kafasından silerdi.

Bu hazin düşüncelere beklenmedik bir sarsıntı karıştı.

Sürdükleri münzevi hayatta, Plumet Sokağı'na gelip yerleştiklerinden beri, bir âdet edinmişlerdi. Ara sıra eğlence partisi yapıyor, güneşin doğuşunu seyretmeye gidiyorlardı. Hayata girenlerle hayattan çıkanlara pek uygun düşen tatlı bir zevktir bu.

Yalnızlığı sevenler için sabahın kırağısında gezinmek, gece gezinmeye eşittir, tabiatın neşesi de cabası. Sokaklar ıssızdır, kuşlar ötüşürler. Kendisi de kuş olan Cosette, seve seve erkenden uyanıyordu. Bu sabah gezintileri bir gün öncesinden hazırlanmaktaydı. Teklif Jean Valjean'dan geliyor, Cosette kabul ediyordu. Bir komplo gibi hazırlanıyordu bu iş. Gün doğmadan önce evden çıkıyorlardı ve Cosette için bir sürü küçük mutluluk kaynağıydı bu. Böyle masum acayiplikler gençliğin hoşuna gider.

Bilindiği gibi, Jean Valjean'ın eğilimi gelip geçeni az olan yerlere, münzevi köşelere, unutulmuş mahallelere gitmekti. Paris'in şehir kapıları dolaylarında o zamanlar aşağı yukarı şehre karışmış tarlamsı yoksul topraklar vardı. Buralarda yazın cılız bir buğday yetişir, sonbaharda da, hasat yapıldıktan sonra, hasat yapılmış gibi değil de âdeta yolunmuş gibi dururlardı. Jean Valjean buralara sık sık büyük bir zevkle gelirdi. Cosette de buralarda hiç sıkılmıyordu. Buralar Jean Valjean için yalnızlık, Cosette için özgürlüktü. Buralarda o yeniden küçük kız oluyor, koşabiliyor, âdeta oynayabiliyordu. Şapkasını çıkarıp Jean Valjean'ın dizlerinin üstüne koyuyor, demet demet çiçek topluyordu. Çiçeklere konan kelebekleri seyrediyordu, ama onları yakalamıyordu. Aşkla beraber merhamet ve şefkat duyguları doğar ve içinde titrek, masum bir ideal taşıyan genç kız kelebeğin kanatlarına acır. Cosette gelincik çiçeklerinden çelenkler örüyordu. Bunları başına koyuyor; içlerine geçen, solan güneşte tutuşmuşçasına kızaran çelenkler bu pespembe taze çehreyi âdeta kor dökmüş ateşten bir taçla süslüyordu.

Hayatlarına keder çöktükten sonra bile bu sabah gezintisi âdetini korumuşlardı.

Böylece bir Ekim sabahı, 1831 sonbaharının kusursuz huzur ve sükûnunun sihrine kapılarak evden çıkmışlardı. Gün ağarırken Maine şehir kapısı yakınlarında bulunuyorlardı. Tandı bu, henüz güneş doğmaya başlamamıştı. Büyüleyici ve vahşi dakika. Solgun, derin gökyüzünün şurasında burasında birkaç yıldız kümesi, yer-

yüzü kapkaranlık, gökyüzü bembeyaz, otlarda bir ürperme, her tarafta alacakaranlığın o esrarlı heyecanı. Yıldızlara karışmış gibi duran bir Tarla Kuşu baş döndürücü bir yükseklikte ötüyor, sanki küçüklüğün sonsuzluğa saldığı bu nağme sınırsız büyüklüğü yatıştırıyordu. Doğuda Val-de-Grâce, bir çelik ışıltısıyla parlak ufkun üzerinde karanlık kitlesinin şeklini çizmekteydi. Bu kubbenin gerisinden pırıl pırıl yükselen çoban yıldızı karanlık bir yapıdan kaçan bir ruha benziyordu.

Her şey sakin ve sessizdi, şosede kimseler yoktu; aşağılarda ancak fark edilebilen tek tük bazı işçiler işlerine gidiyorlardı.

Jean Valjean ana yola paralel bir arka yolda, bir şantiyenin kapısı önüne konulmuş kerestelerin üzerine oturmuştu. Yüzü yola, sırtı doğan güne dönüktü; doğmak üzere olan güneşi unutmuş, bütün zihni tek noktada toplayan, bakışı bile hapseden, tıpkı dört duvara benzeyen o derin dalgınlıklardan birine düşmüştü. Diklemesine denilebilecek bir çeşit düşünceye dalış vardır; dibinde bulunduğunuz zaman, tekrar yeryüzüne dönebilmeniz vakit alır. Jean Valjean işte bu çeşit düşüncelerden birine doğru inmişti. Cosette'i, onunla kendisi arasına hiçbir şey girmediği takdirde mümkün olabilecek mutluluğu, onun hayatına doldurduğu aydınlığı, ruhunun soluğu olan o aydınlığı düşünüyordu. Bu düşünce içinde âdeta mutluydu. Cosette onun yanında ayakta durmuş, pembeleşen bulutları seyrediyordu.

Cosette, birdenbire haykırdı: "Baba, şuradan gelenler var gibi." Jean Valjean gözlerini kaldırdı.

Cosette'in hakkı vardı. Eski Maine Kapısı'na giden şose, bilindiği gibi Sèvres Sokağı'nın uzantısı olup iç bulvar tarafından bir dik açı şeklinde kesilir. Şoseyle bulvarın dirsek yaptığı yerden, kavşak noktasından, böyle bir saat için açıklaması zor bir gürültü duyuluyordu; belirsiz bir karışıklık baş gösteriyordu. Ne olduğu meçhul şekilsiz bir kitle bulvardan doğru gelerek şoseye girmekteydi.

Gittikçe de büyüyor, düzenli bir şekilde hareket ediyordu ama diken diken ve titrekti; bir arabaya benziyordu ama ne taşıdığı görülmüyordu. Atlar, tekerlekler, haykırışlar vardı; kırbaçlar şaklıyordu. Karanlıklara gömülmüş olmasına rağmen ana çizgileri giderek belli oldu. Gerçekten de bir arabaydı bu, bulvardan gelerek

yola dönmüştü, Jean Valjean'ın yanı başında durduğu şehir kapısına doğru yönelmişti. Bu arabayı bir ikincisi, sonra bir üçüncüsü, daha sonra bir dördüncüsü izledi, arka arkaya yedi araba sökün etti; atların başları öndeki arabaların arkasına dokunuyordu. Arabaların üstünde birtakım siluetler kımıldıyordu, alacakaranlıkta kılıçları andıran kıvılcımlar görülüyor, yerinden oynatılan zincirlere benzer şangırtılar işitiliyordu. Arabalar ilerliyor, sesler gittikçe büyüyordu. Rüyaların mağarasından çıkıyormuş gibi müthiş bir şeydi bu.

Yaklaştıkça şekillendi, ağaçların gerisinde bir hayalet solgunluğu içinde kabataslak belirdi; kitle ağardı; yavaş yavaş doğan gün, hem mezardan çıkma hem de canlı olan bu kaynaşmanın üstünü donuk bir ışıkla kaplıyor, siluetlerin kafaları birer ölü yüzü halini alıyordu. Mesele şuydu:

Arka arkaya yedi araba ilerliyordu yolda. İlk altı tanesinin garip bir yapısı vardı. Fıçıcıların dar, uzun, kenarları parmaklıksız arabalarına benziyorlardı. İki tekerlek üzerine konulmuş bir çeşit uzun merdivendiler. Merdivenlerin ön uçları arabaların çifte okunu teşkil etmekteydi. Her fıçıcı arabasına, daha doğrusu her merdivene uç uca dört at koşulmuştu. Bu merdivenlerin üzerinde garip insan salkımları sürülüp götürülüyordu. Azıcık gün ışığında bu insanlar görülemiyor, sadece belli belirsiz tahmin ediliyorlardı. Her arabada yirmi dört insan vardı, her bir yanda on ikişer kişi olarak sırt sırta vererek oturmuşlardı, yüzleri yoldan geçenlere dönüktü, ayakları havada sallanıyordu. Böyle gidiyordu bu adamlar ve sırtlarının arkasında çan gibi ses çıkaran bir şey vardı; bir zincir, boyunlarında da bir şey parlıyordu; bir lale. Her birinin lalesi ayrıydı ama zincir hepsi için ortaktı. Öyle ki, bu yirmi dört adam arabadan inip yürüyecek olsalar, amansız bir yekpareliğin pençesine yakalanıp toprağın üzerinde âdeta omurgası zincirden bir kırkayak gibi kıvranıp dururlardı. Her arabanın önünde ve arkasında eli tüfekli iki adam ayakta duruyor ve her biri ayağının altında zincirin bir ucunu tutuyordu. Laleler dört köşeydi. İki yanı parmaklıklı ve üstünde açık, geniş bir furgon olan yedinci araba, dört tekerlekli ve altı atlıydı; gürültülü sesler çıkaran bir sürü demir kazan, dökme tencere, maltız ve zincir arasında sımsıkı bağlanmış

olarak boylu boyunca yatan ve hastaya benzeyen birtakım adamları taşıyordu. Dıştan bakınca içi tamamen görünen bu furgon eskiden işkence için kullanılmış gibi görünen köhne saz eleklerle döşenmişti.

Arabalar yolun ortasından gidiyorlardı. Bunların iki yanında, iki sıra halinde, sefil kılıklı muhafızlar yürüyordu. Başlarında Direktuvar askerleri gibi üç köşeli şapkalar vardı; lekeli, delik deşik, pasaklı şapkalar. Sırtlarına, ayaklarına yarı kurşuni, yarı mavi renkte, neredeyse lime lime olmuş malul gazi üniformaları, cenaze memuru pantolonları geçirmişlerdi. Kırmızı apoletli, sarı silah askılı, kasaturalı, tüfekli ve sopalıydılar. Askerle başıbozuk arası bir şeydi bunlar. Bu zaptiyeler dilencinin pespayeliğiyle celladın otoritesinden meydana gelmiş gibiydiler. Başları olduğu anlaşılan birinin elinde bir gözcü kırbacı vardı. Alacakaranlığın gölgelediği bütün bu detaylar, ağaran günle birlikte gittikçe belirginleşiyordu. Konvoyun başında ve sonunda atlı jandarmalar büyük bir ciddiyetle, elde kılıç yürümekteydiler.

Bu kortej o kadar uzundu ki, birinci araba şehir kıyısına ulaştığında, sonuncusu bulvardan daha yeni çıkıyordu. Paris'te pek sık görüldüğü gibi, nereden çıktığı bilinmeyen bir kalabalık göz açıp kapayıncaya kadar kaplanmış şosenin iki yanına yığıldıkça yığılıyordu. Yakındaki küçük sokaklardan birbirini çağıran insanların bağrışmaları ve geçenleri görmek için koşuşan bostancıların tahta pabuçlarının sesleri duyuluyordu.

Arabalara istif edilmiş olan insanlar hiç ses çıkarmadan sarsılıp duruyorlardı. Sabah serinliğinden mosmor kesilmişlerdi. Hepsinin pantolonları bezdendi, ayakları tahta altlı pabuçların içinde çıplaktı. Giysilerinin geriye kalan kısımları sefaletin imgelemine kalmıştı. Kılıklarında tiksindirici bir uygunsuzluk vardı. Paçavralar içindeki bir palyaçodan daha hazin bir şey olamaz. Çökmüş şapkalar, katranlanmış kasketler, berbat yün takkeler, kısa işçi gömleği, dirsekleri delinmiş siyah ceketler. Birçoğunun başında kadın şapkası, bazısında ise sepet vardı. Elbiselerin yırtıklarından kıllı göğüsler, dövmeler –aşk tapınakları, tutuşmuş yanan kalpler, küçük aşk tanrıları– fark ediliyordu. Kabuklar, marazlı kırmızılıklar da görülüyordu. İki üç tanesi, arabanın tahtalarına bağlanıp üzengi gi-

bi altlarına sallandırılmış samandan bir ipe ayaklarını dayamışlardı. Bir tanesi elinde tuttuğu kara bir taşa benzer bir şeyi ara sıra ağzına götürüp ısırır gibi yapıyordu; yemeye çalıştığı bir ekmekti bu. Feri sönmüş ya da kötü bir ışıkla parlayan kuru gözler vardı sadece orada. Muhafız kıtası sövüp sayıyor, zincire vurulmuşlardan ses soluk çıkmıyordu; arada sırada kürek kemiklerinin üzerine ya da kafalara inen bir sopanın sesi işitiliyordu. Bu adamlardan bazıları esniyordu; kıyafetler berbat haldeydi; ayaklar sallanıyor, omuzlar gidip geliyor, başlar birbirine vuruyor, demirler tıngırdıyor, gözbebekleri vahşice parlıyor, yumruklar sıkılıyor ya da ölü eli gibi hareketsizce açılıyor, kafilenin peşinde bir sürü çocuk kahkahalar atıyordu.

Bu araba katarı, ne olursa olsun, hazin bir şeydi. Hiç şüphesiz yarın ya da bir saat sonra bir sağanak patlayabilirdi; arkasından bir başkası, sonra bir başkası daha gelebilirdi. O zaman sular bu lime lime elbiselerin içine geçecek ve bu insanlar bir kere ıslanınca bir daha kuruyamayacak, bir kere buz kesince bir daha ısınamayacak, bez pantolonları sağanakla kemiklerine yapışacak, su pabuçlarının içine dolacak, kamçı darbeleri çenelerin takırdamasını önleyemeyecek, zincir bu insanları boyunlarından kavramaya devam edecek, ayakları yine boşlukta sallanıp duracaktı. Böyle bağlanmış, sonbaharın soğuk bulutları altında aciz bir halde yağmura, ayaza, havanın her türlü azgınlığına ağaçlar, taşlar gibi terk edilmiş bu insanları görüp de titrememek imkânsızdı.

Sopa darbeleri, yedinci arabada iplerle bağlanmış, hareketsiz yatan, sefalet dolu çuvallar gibi oraya atılmışa benzeyen hastalara bile inmekten geri kalmıyordu.

Birdenbire güneş çıktı; doğunun muazzam ışığı fışkırdı ve sanki bütün bu vahşi başları ateşe verdi. Diller çözüldü; bir gülüşme, küfür ve şarkı yangını ortalığı sarıverdi. Geniş yatay ışık, baş ve gövdeleri aydınlatıp ayakları ve tekerlekleri karanlıkta bırakarak bütün kafileyi ikiye böldü. Düşünceler yüzlerde belirdi; korkunç bir an oldu bu: maskesi düşmüş, göze görülür olmuş iblisler, çırılçıplak yırtıcı ruhlar. Bu güruh aydınlandığı zaman bile karanlık kaldı. Neşeli olan bazıları, ağızlarındaki tüyden borularla üzerlerindeki haşaratı, özellikle kadınları nişan alarak, kalabalığa doğru üf-

lüyorlardı. Şafak, gölgelerin siyahlığıyla bu acınası çehreleri büsbütün tedirginleştiriyordu. Bu yaratıklar içinde bir tane bile yoktu ki sefaletin etkisiyle çirkinleşmemiş, biçimsizleşmemiş olsun. Öyle bir ucubelikti ki bu, güneşin aydınlığını şimşek ışığına çevirdiği söylenebilirdi. Kafilenin başını çeken arabadakiler, Désaugiers'nin o vakitler pek ünlü olan bir potpurisini, *Vesta Rahibesi*'ni, vahşi bir neşeyle avaz avaz söylemeye başlamışlardı. Ağaçlar hazin hazin titreşiyor; yan sokaklardaki burjuva çehreleri, hayaletler tarafından okunan bu açık saçık nağmeleri aptalca bir memnuniyetle dinliyorlardı.

Bütün felaketler bir karışıklık halinde bu kafilenin içindeydi. Bütün hayvanların yüzündeki acılar vardı orada; ihtiyarlar, yeni yetmeler, dazlak kafalar, kır düşmüş sakallar, hayasız ucubeler, kavgacı tevekküller, vahşi sırıtmalar, delice tavırlar, kasketli hayvan yüzleri, şakaklarında saç lüleleriyle genç kız başına benzer başlar, çocuksu ve böyle olduğu için korkunç çehreler, üzerlerinde sadece ölümün eksik olduğu sıska iskelet suratları. Birinci arabada bir zenci görülüyordu; belki de eskiden köle olan bu zenci kölelik zinciriyle, forsalık zincirini birbiriyle kıyaslayabilirdi. Korkunç aşağılık seviye, ayıp, bu alınlara damgasını vurmuştu. Alçalmanın bu derecesinde, hepsi de en son derinliklerde en son değişikliklere uğramışlardı ve alıklık halini alan cehalet, umutsuzluk halini alan zekaya eşitti. Gözlere çamurun kaymak tabakası olarak görünen bu insanlar arasında bir seçim yapmaya imkân yoktu. Besbelli ki bu tiksindirici alayın meçhul düzenleyicisi, bu insanları bir sınıflandırmaya tabi tutmamıştı. Bu mahluklar, ihtimal, alfabetik düzensizlik içinde karmakarışık eşlendirilip bağlanmış ve rastgele bu arabalara yüklenmişlerdi. Ama bir araya getirilen çirkinliklerden daima bir netice ortaya çıkar; birçok bedbahtın toplanması daima bir sonuç doğurur; bu sebeple her zincirden bir ortak ruh yayılıyordu. Her arabanın ayrı bir fizyonomisi vardı. Şarkı söyleyen arabanın yanında bir başkası uluyor; bir üçüncüsü dileniyor; bir tanesinin dişlerini gıcırdattığı görülüyor; bir diğeri gelip geçenleri tehdit ediyor; diğer biri Tanrı'ya küfrediyor; sonuncusu ise mezar gibi susuyordu. Dante görse, cehennemin yedi dairesi yürüyor sanırdı. Lanetlilerin cezalarına doğru gidişleriydi bu; ama Apokalips'in yıl-

dırınlar saçan müthiş arabası üzerinde değil de, daha hazin bir şekilde, yüz karalarının arabası üzerinde uğursuz bir gidiş.

Sopasının ucunda kanca bulunan bir muhafız, ara sıra bu insandan çöp yığınını karıştırır gibi yapıyordu. Seyirci kalabalığının arasındaki ihtiyar bir kadın, beş yaşlarında küçük bir oğlan çocuğuna parmağıyla mahkûmları göstererek, "Haylaz, bak bu sana ders olsun!" diyordu.

Şarkılar, küfürler gittikçe arttığından refakat birliğinin kumandanı gibi gözüken biri kırbacını şaklattı. Bu işaret üzerine yedi arabanın da yolcularının üzerinde müthiş bir sopa dayağı hor ve merhametsizce, bir dolu sağanağı sesi çıkararak inmeye başladı. Birçoğu haykırışlar kopardı, köpürdü; bu da, bu gibi yaraların üstüne üşüşen sinek sürüsünün, etraftan koşup gelen sokak çocuklarının neşesini bir kat daha arttırdı.

Jean Valjean'ın gözleri korkunç bir hal almıştı. Gözbebekleri, gözbebeği olmaktan çıkmış; bazı talihsizlerde bakışın yerini alan, gerçekten habersiz gibi görünen ve içinde korkuların, felaketlerin akisleri ışıldayan o camdan derinlik oluşmuştu. Bir sahneyi seyretmiyor, bir hayalin etkisini yaşıyordu. Kalkıp kaçmak, kurtulmak istedi ama ayağını kımıldatamadı bile. Bazen görülen bir şey insanı yakalar, bırakmaz. Jean Valjean da mıhlanmış, taş kesilmiş, sersemlemiş bir halde kalakalmıştı. Kendi kendine, karışık, anlatılmaz bir bunaltı içinde bu kabir azabının ne demek olduğunu, peşini bir türlü bırakmayan bu cehennemsi görüntünün nereden çıktığını soruyordu. Birdenbire, belleğini aniden toparlayanların her zaman yaptıkları bir hareketle elini alnına götürdü; gerçekten de buranın güzergâh üzerinde bulunduğunu, Fontainebleau yolu üzerinde daima krala rastlama ihtimali olduğundan, bundan kaçınmak için bu dolambaçlı yolun kullanıldığını, otuz beş yıl önce kendisinin de bu kapıdan geçmiş olduğunu hatırladı.

Cosette'in korkusu başka türlü olmakla beraber, Jean Valjean'inkinden aşağı değildi. Olup bitenlerden hiçbir şey anlamıyor, soluğu kesiliyor, gördükleri ona imkânsız şeylermiş gibi geliyordu. Nihayet sordu:

– Babacığım, ne var bu arabaların içinde?

Jean Valjean cevap verdi:

– Forsalar.
– Nereye gidiyorlar?
– Kürek cezasına.

O sırada, yüzlerce elin katıldığı sopalama işi büsbütün gayrete geldi, kılıç yanıyla indirilen darbeler de işe karıştı; âdeta bir kılıç ve sopa fırtınası koptu. Kürek mahkûmları iki büklüm oldular, işkenceden ortaya iğrenç bir itaat çıktı, hepsi zincire vurulmuş kurt bakışlarıyla sustular.

Cosette'in bütün uzuvları titriyordu. Yeniden konuştu:

– Babacığım, hâlâ insan mı bunlar?

Sefil:

– Bazen, diye cevap verdi.

Gerçekten de, gün doğmadan önce Bicêtre'den yola çıkıp kralın bulunduğu Fontainebleau'dan geçmemek için Mans yoluna sapan zincire vurulmuşlar kafilesiydi bu. Bu sapma, korkunç yolculuğu üç dört gün daha uzatıyordu, ama zat-ı şahanenin gözlerini bir eziyet sahnesini görmekten esirgemek için bu yolculuk daha da uzatılabilirdi.

Jean Valjean perişan bir halde döndü eve. Bu gibi rastlantılar darbe etkisi yapar ve bıraktıkları anı, bir sarsıntıya benzer.

Fakat Jean Valjean, Cosette'le birlikte Babylone Sokağı'na dönerken, onun az önce görmüş olduklarına dair sorduğu başka soruları hiç fark etmedi; belki de perişanlığı içinde onun sorularını duyup cevaplandıramayacak kadar fazla dalgındı. Yalnız gece, Cosette yatmak için yanından ayrılırken, onun alçak sesle, kendi kendine konuşurmuş gibi, "Bana öyle geliyor ki, yolda bu adamlardan biri karşıma çıksa, Allah göstermesin, onu daha yanımda görür görmez ölürüm," dediğini işitti.

Bereket versin ki bu trajik günün ertesinde, bilmem hangi resmî tören dolayısıyla Paris'te şenlikler oldu, Champ de Mars'da resmî geçit, Seine Nehri'nde su üstü mızrak dövüşleri yapıldı, Champs-Élysées'de tiyatro oyunları oynandı, Étoile Meydanı'nda havai fişekler atıldı. Her taraf ışıklarla donatıldı. Jean Valjean, alışkanlıklarını zorlayarak, Cosette'i oyalayıp onu bir gün öncenin anısından uzaklaştırmak, gözleri önünde geçen menfur şeyi Paris'in kahkahalı gürültüsü içinde zihninden silmek için onu bu eğlencelere gö-

turdü. Şenliği çeşnilendiren geçiş töreni dolayısıyla, üniformalı insanların ortalıkta dolaşması gayet tabii karşılanıyordu. Jean Valjean da gizlenen bir adamın bulanık iç duygusuyla milli muhafız elbisesini giydi. Böylece bu gezintiden güdülen maksada görünüşte ulaşılmış oldu. Babasını memnun etmeyi bir yasa sayan ve zaten her türlü seyir ve temaşayla ilk kez karşılaşan Cosette, eğlenceyi ilk gençliğin kolay ve hafif uysallığıyla kabullendi; halk şenliği denilen o neşe karavanasının karşısında fazla küçümseyici bir edayla dudak bükmedi. Öyle ki Jean Valjean başarıya ulaştığına, o çirkin görüntüden artık hiçbir iz kalmadığına inandı.

Birkaç gün sonra bir sabah, hava günlük güneşlik olduğundan ikisi de bahçeye inen merdivenin sahanlığındaydılar. Bu durum Jean Valjean'ın kendisi için Cosette'e edindirdiği odasında kalma âdetine aykırıydı. Cosette sabahlığıyla, genç kızları sevimli bir şekilde saran ve yıldızın üstünde bir bulut gibi duran, günün ilk saatlerine mahsus o mükemmel kıyafetle ayakta duruyordu. Başı güneş ışığı içinde ve iyi uyuduğu için yüzü pembe pembeydi. Duygulanan yaşlı adamın şefkatli bakışları altında, bir papatyanın yapraklarını yoluyordu. Cosette o büyülü efsaneden habersizdi: *Seviyor, sevmiyor, seviyor, sevmiyor...* Kim öğretebilirdi ki bunu ona? Cosette içgüdüsüyle, masumca, bir papatyanın yapraklarını yolmanın bir kalbi yolmak demek olduğunu hiç bilmeden oynuyordu bu çiçekle. Hüzün adını taşıyan dördüncü bir Güzel daha olsaydı ve gülümseseydi, Cosette işte bu Güzel'e benzerdi. Jean Valjean, bu çiçeğin üzerindeki bu küçük parmakların seyriyle büyülenmiş, bu çocuğun saçtığı ışık içinde her şeyi unutmuştu. Yandaki çalılıkta bir saka kuşu cıvıldayıp duruyordu, gökyüzünden neşeli neşeli beyaz bulutlar geçiyordu; sanki özgürlüklerine yeni kavuşmuş gibiydiler. Cosette, çiçeğinin yapraklarını dikkatle koparmaya devam ediyordu. Bir şey düşünür gibiydi ama sevimli bir şey olmalıydı bu. Birdenbire başını bir kuğu kuşunun zarif yavaşlığıyla omzunun üstünde döndürdü ve Jean Valjean'a sordu:

– Babacığım, nedir şu kürek cezası?

Aşağıdan Gelen Yardım Yukarının Yardımı Olabilir

I
DIŞTAN YARA, İÇTEN ŞİFA

Böylece, hayatları giderek kararıyordu.

Geriye kala kala evvelce onlar için bir mutluluk olan bir oyalanmadan başka bir şey kalmıyordu; açlara ekmek, üşüyenlere giyecek götürmekti bu. Çoğu zaman Cosette'in de Jean Valjean'a eşlik ettiği bu fakir fukara ziyaretlerinde, birbirlerine o eski candan açılışlarından kalma bir şeyler buluyorlardı tekrar. Ve bazen, gün eğer iyi geçmiş, sıkıntı çeken birçok insana yardım edilmiş, birçok çocuk hayata ve sıcağa kavuşturulmuşsa, akşamleyin Cosette biraz neşeli oluyordu. Jondrette'in izbesini ziyaretleri işte bu devreye rastlamıştı.

Bu ziyaretin ertesi günü, sabahleyin, Jean Valjean köşkte her zamanki sakin haliyle göründü, ama sol kolunda geniş bir yara vardı. Adamakıllı iltihaplı ve azgın olan ve bir yanığa benzeyen bu yara hakkında baştan savma bir açıklama yaptı. Bu yara, onu bir ayı aşkın bir süre ateşler içinde evde tuttu. Hiçbir hekime görünmek istemiyordu. Cosette ısrar ettiği zaman da, "Öyleyse köpek hekimini çağır," diyordu.

Cosette, sabah akşam onun yarasını tımar ediyordu. Öyle ilahi bir tavırla, ona faydalı olmanın verdiği öyle melekçe bir mutlu-

lukla yapıyordu ki bu işi, Jean Valjean bütün o eski sevincine yeniden kavuştuğunu, korku ve endişelerinin dağıldığını hissediyor, yarasına bakan Cosette'i seyrederek, "Ey mübarek yara! Ey mübarek maraz!" diyordu.

Babasının hasta olduğunu gören Cosette, köşkü bırakmış ve küçük evden, arka avludan yine zevk alır olmuştu. Hemen hemen bütün gününü Jean Valjean'ın yanında geçiriyor, ona onun istediği kitapları okuyordu. Genellikle seyahat kitaplarıydı bunlar. Jean Valjean yeniden hayata dönüyordu, mutluluğu sözle anlatılamayacak ışıltılarla canlanıyordu. Lüksemburg Parkı'nda dolanıp duran o ne idüğü belirsiz genç, Cosette'in soğukluğu, ruhunu saran bütün bu bulutlar dağılıp gidiyordu. Kendi kendine, "Bütün bunlar benim kuruntularım. Kocamış bir kaçığım ben," diyordu.

Öylesine mutluydu ki, Jondrette'in izbesinde Thénardierlerin o beklenmedik korkunç keşifleri üzerinden kayıp gitmişti âdeta. Kaçınayı başarmıştı; izini kaybettirmişti ya, gerisi vız gelirdi! Olayı sırf o sefil mahluklara acımak için hatırlıyordu. "Hapisteler işte, artık bir zarar veremezler," diye düşünüyordu, "ama ne acınası bir aile!"

Maine şehir kapısında karşılaştıkları o tiksindirici manzaraya gelince, Cosette bir daha hiç söz etmemişti ondan.

Manastırdayken Sainte-Mechtilde Hemşire Cosette'e müzik öğretmişti. Bir çalıbülbülü sesi vardı Cosette'te, ruhu olan bir çalıbülbülü sesi. Bazı akşamlar yaralının mütevazı maskesinde hazin şarkılar söylüyordu. Büyük zevk veriyordu bu şarkılar Jean Valjean'a.

İlkbahar geliyordu. Bahçe bu mevsimde öyle şahaneydi ki, Jean Valjean Cosette'e:

– Hiç bahçeye çıkmıyorsun, dedi, orada gezinmeni istiyorum.

– Nasıl isterseniz babacığım, dedi Cosette.

Ve babasının sözünü dinlemiş olmak için bahçedeki gezintilerine yeniden başladı. Çoğu zaman yalnız dolaşıyordu çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, parmaklıklı kapıdan görülme korkusundan olacak, Jean Valjean hemen hiç gelmiyordu oraya.

Jean Valjean'ın yarası bir oyalanma vesilesi olmuştu.

Cosette, babasının daha az acı çektiğini, iyileşmekte ve mutlu olduğunu gördükçe, içini bir memnuniyet kapladı, ama o kadar

yavaştan, o kadar tabii bir şekilde gelmişti ki bu memnunluk, bunun farkına varmadı bile. Hem sonra aylardan marttı, günler uzuyor, kış uzaklaşıyordu; kış daima beraberinde kederlerimizden bir şeyler alıp götürür. Arkadan nisan geldi; yazın gündoğumu olan, bütün şafaklar gibi taze, bütün çocukluk çağları gibi neşeli nisan; bazen de yeni doğmuş bir çocuk gibi biraz ağlamaklı. Bu ayda tabiatın gökten, bulutlardan, ağaçlardan, çayırlardan ve çiçeklerden geçip insanın kalbine sızan büyüleyici ışıkları vardır.

Cosette henüz pek gençti, kendisine benzeyen bu nisan sevincinin ruhuna nüfuz etmemesi mümkün değildi. Usul usul, o farkında bile olmadan, kafasındaki kara düşünceler dağılıp gitti. Mahzenler öğle vakti nasıl aydınlanırsa, ilkbaharda da kederli ruhlar öyle aydınlanır. Cosette de artık pek fazla kederli değildi. Aslında bu böyleydi, ama o bunu fark edemiyordu. Sabahleyin kahvaltıdan sonra, saat ona doğru, babasını bir çeyrek saat için olsun bahçeye çıkarmayı başardığı ve hasta koluna destek olarak kapı sahanlığının önünde onu güneşte dolaştırdığı zaman, her an güldüğünün ve mutlu olduğunun hiç farkında değildi.

Jean Valjean, hazla sarhoş, onun yeniden renklenip tazeleştiğini görüyordu.

– Ey mübarek yara! diye usulca tekrarlıyordu.

Thénardierlere minnettardı.

Yarası iyileştikçe, alacakaranlıkta tek başına yaptığı gezintilere yeniden başladı.

Paris'in terk edilmiş yerlerinde insanın böyle tek başına dolaşıp da herhangi bir aksilikle karşılaşmayacağını sanması hata olur.

II
PLUTARQUE ANA, OLAYI AÇIKLAMAKTA HİÇ DE GÜÇLÜK ÇEKMİYOR

Bir akşam, Küçük Gavroche henüz hiçbir şey yememişti. Bir gün önce de akşam yemeği yemediğini hatırladı. Halsizlik duymaya başlamıştı. Yemek yemeyi denemeye karar verdi. Salpêtrière'in ötesinde, ıssız yerlerde dolaşmaya gitti. Asıl umulmadık kısmetler oralardadır; kimseciklerin bulunmadığı yerlerde bir şeyler bu-

lunur. Gavroche, insanların olduğu bir yere kadar uzandı; burasını Austerlitz Köyü'ne benzetti. Daha önceki avare gezintilerinden birinde, burada, içinde ihtiyar bir adamla ihtiyar bir kadının dolaştığı eski bir bahçe ile bu bahçede oldukça işe yarar bir elma ağacı görmüştü. Bu elma ağacının yanında sıkıca kapatılmamış bir çeşit yemişlik vardı ki buradan bir elma tırtıklamak mümkündü. Bir elma, akşam yemeğidir; bir elma, hayattır. Adem'in mahvına sebep olan şey Gavroche'u kurtarabilirdi. Bahçenin yanından daracık, tenha bir yol geçiyordu. Kenarları ileride yapılacak evler için ayrılmış, çalıların pervazladığı bir yoldu bu. Bir çit bahçeyi yoldan ayırmaktaydı.

Gavroche, bahçeye doğru yöneldi; dar yolu buldu, elma ağacını tanıdı, yemişliğin yerini tespit etti, çiti inceledi. Çit demek, bir adımda aşılacak engel demektir. Gün batmak üzereydi, bir kedi bile yoktu sokakta, tam saatiydi. Gavroche, çiti aşmaya davrandı ama birden durdu. Bahçede konuşma sesleri vardı, çitin bir aralığından içeri baktı.

Gavroche'un iki adım ötesinde öbür tarafta, çitin hemen dibinde, tam geçmeyi düşündüğü deliğin onu çıkaracağı noktada, bir çeşit sıra meydana getiren yan yatmış bir taşın üzerinde bahçenin ihtiyar adamı oturuyor, onun karşısında da ayakta ihtiyar kadın duruyordu. Pek teklif tekellüf bilmeyen Gavroche kulak verdi.

– Mösyö Mabeuf! diyordu ihtiyar kadın.

– Mabeuf ha! diye düşündü Gavroche. Pek soytarıca bir isim bu.[1]

İhtiyar adam gözlerini yerden kaldırmadan cevap vermeye razı oldu:

– Ne var Plutarque Ana?

– Plutarque Ana! diye düşündü Gavroche. Soytarıca bir isim daha.

Plutarque Ana yine konuştu ve ihtiyar adam konuşmayı kabullenmek zorunda kaldı:

– Ev sahibi memnun değil.

– Nedenmiş o?

– Üç kira borcumuz var ona.

---

1 (Fr.) Mabeuf adı Ma Boeuf olarak da okunabilir. Ma: benim (birinci şahıs dişi mülkiyet sıfatı); boeuf öküz (erkek cins isim) – ç.n.

- Üç ay sonra dört olacak.

– Sizi sokağa atacağını söylüyor.

- Giderim.

– Meyveci kadın parasını istiyor. Bundan böyle odun demetlerini vermek niyetinde değil. Neyle ısınacaksınız bu kış? Hiç odunumuz olmayacak.

– Güneş var ya.

– Kasap da veresiyeyi kesti, et vermeye yanaşmıyor artık.

– İyi ediyor. Eti güç hazmediyorum zaten. Çok ağır geliyor.

– Ne yiyeceğiz akşam yemeğinde?

– Ekmek.

– Ekmekçi borca karşılık bir miktar para istiyor, para yoksa ekmek de yok diyor.

– Öyle olsun bakalım.

– Peki ne yiyeceğiz?

– Elma ağacındaki elmalar var ya.

– Fakat efendim, böyle parasız pulsuz yaşanmaz ki.

– Ne yapayım, yok param.

İhtiyar kadın çekip gitti, adam yalnız kaldı. Düşünmeye başladı. Gavroche da beri yanda düşünüyordu. Neredeyse gece oluyordu.

Gavroche'un düşüncesinin ilk sonucu, çiti aşmak yerine, altına çökmek oldu. Çalıların alt tarafında dallar biraz aralanıyordu.

– Bak hele, yatacak bir yer! diye içinden haykırdı Gavroche ve oracığa büzülüverdi. Sırtı neredeyse Mabeuf Baba'nın sırasına değiyordu. Seksenlik ihtiyarın nefes alışını duyuyordu.

Böylece akşam yemeği yerine uyku çekmeye çalıştı.

Kedi uykusuydu bu, tek gözle uyunan uyku. Bir yandan kestirirken bir yandan da gözlüyordu Gavroche.

Alacakaranlık, gökyüzünün beyazlığı toprağı ağartmakta ve iki sıra karanlık çalı dizisi arasındaki dar yol, kurşuni bir çizgi meydana getirmekteydi.

Birdenbire bu ağarık şerit üzerinde iki siluet belirdi.

Biri önde gidiyor, öbürü biraz mesafeyle onun gerisinden geliyordu.

Gavroche:

– İşte sana iki yaratık, diye homurdandı.

Birinci siluet yaşlı bir şehirliye benziyordu; beli bükük, düşünceli, pek sade giyimliydi, yaşından ötürü ağır ağır yürüyor, akşamın yıldızları altında keyfince geziniyordu.

İkinci siluet ise dimdik, sağlam ve inceydi. Adımlarını önde gidenin adımlarına göre ayarlıyordu ama ağır yürüyüşünde yine de bir yumuşaklık ve çeviklik hissediliyordu. Bu siluette, vahşi ve endişe verici bir şeylerle birlikte, o zamanlar şık denen kişilere mahsus bütün kılık kıyafet, bütün çalım ve eda mevcuttu; şapkası biçimliydi, redingotu siyahtı ve iyi dikilmişti, herhalde iyi kumaştandı ve belini sımsıkı sarıyordu. Başı güçlü bir zarafetle dikiliyor ve şapkasının altında, alacakaranlıkta, solgun bir delikanlı profili fark ediliyordu. Bu profilin ağzında bir gül vardı. Bu ikinci silueti Gavroche gayet iyi tanıyordu: Montparnasse'tı bu.

Ötekine gelince, olsa olsa onun yaşlı bir adamcağız olduğunu söyleyebilirdi, o kadar.

Gavroche derhal gözetlemeye koyuldu.

Bu iki yolcudan birinin, ötekisi hakkında bazı tasarıları olduğu açıkça belli oluyordu. Gavroche'un yeri, olup bitecekleri görmeye pek elverişliydi. Yataklık, tam zamanında bir gözetleme yeri haline gelmişti.

Montparnasse'ın böyle bir saatte, böyle bir yerde av peşinde olması ürkütücü bir şeydi. Gavroche, sokak çocuğu yüreğinin yaşlı adama karşı merhametle dolup taştığını hissediyordu.

Ne yapmalı? İşe karışmalı mı? Bir güçsüzün başka bir güçsüze yardıma koşması! Montparnasse için gülünecek bir şeydi bu. Gavroche, on sekiz yaşındaki bu korkunç haydut için önce ihtiyarın, sonra da çocuğun yutulacak iki lokmadan başka bir şey olmadığını açıkça kabul ediyordu.

Gavroche böyle düşünüp taşınırken saldırı –ani ve kalleşçe– gerçekleşiverdi. Kaplanın yabaneşeğine, örümceğin sineğe saldırışıydı bu. Montparnasse hiç beklenmedik bir anda ağzından gülü atıp yaşlı adamın üstüne atladı, yakasına yapıştı ve sıkıca kavrayıp kenetlendi. Gavroche bir çığlık atmaktan kendini güçlükle alıkoydu. Bir süre sonra bu iki kişiden biri öbürünün altında bitkince hırlıyor, debeleniyordu; kaya gibi bir diz göğsünün üzerine binmişti. Ne var ki, durum hiç de Gavroche'un sandığı gibi değildi.

Yerde yatan Montparnasse, üstte duransa yaşlı adamcağızdı. Bütün bunlar Gavroche'un birkaç adım ötesinde olup bitmişti.

Darbeyi yiyen yaşlı adam, buna karşılık vermişti; ve öyle şiddetli bir karşılık vermişti ki, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda, saldıranla saldırıya uğrayan rol değiştirmişlerdi.

– İşte yaman bir malul gazi! diye düşündü Gavroche.

Ellerini çırpmaktan kendisini alamadı. Ama boşa giden bir alkış oldu bu. Yalnız birbiriyle meşgul, yalnız birbirini duyan ve mücadele içinde solukları birbirine karışan iki dövüşçüye ulaşamadı sesi bu alkışın.

Derken ses seda kesildi. Montparnasse debelenmeyi bıraktı. Gavroche, kendi kendine, "Öldü mü yoksa!" diyordu.

Yaşlı adamcağız ne bir kelime etmiş ne de bir feryat koparmıştı. Ayağa kalktı. Gavroche, onun Montparnasse'a:

– Kalk ayağa, dediğini duydu.

Montparnasse kalktı, ama adam onu tutuyordu.

Montparnasse, bir koyun tarafından yakalanmış bir kurt gibi mahcup ve öfkeliydi.

Gavroche bakıyor, dinliyor, elinden geldiğince gözlerini kulaklarıyla takviye etmeye çalışıyordu. Son derecede eğleniyordu.

Böyle bir olay karşısında vicdanı sızlayan bir seyirci olmanın mükâfatını gördü. Karanlıkta âdeta trajik bir edaya bürünen bir konuşmanın havada uçuşan şu sözlerini yakalamayı başardı.

Yaşlı adam soruyor, Montparnasse cevap veriyordu.

– Kaç yaşındasın sen?

– On sekiz.

– Güçlü kuvvetli ve sağlıklısın. Niçin çalışmıyorsun?

– Çalışmak canımı sıkıyor.

– Mesleğin nedir?

– Haylazlık.

– Ciddi konuş. Sana bir yardımda bulunabilir miyim? Ne olmak istersin?

– Hırsız.

Bir sessizlik oldu. İhtiyar derin bir düşünceye dalmış gibiydi. Hiç kımıldamadan duruyor, Montparnasse'ı da bırakmıyordu.

Kuvvetli ve çevik genç haydut, zaman zaman tuzağa yakalanmış

bir hayvan gibi debelenmeye başlıyordu. Silkeleniyor, çelme atmayı deniyor, kollarını bacaklarını çılgınca eğip büküyor, kurtulmaya çalışıyordu.

Yaşlı adam hiç de bunların farkında görünmüyor, mutlak bir gücün umursamaz hâkimiyetiyle, tek eliyle delikanlının iki kolunu birden tutuyordu.

Yaşlı adam, bir süre dalgın durduktan sonra, gözlerini Montparnasse'a dikerek sesini yavaşça yükseltti ve bulundukları karanlığın içinden ona debdebeli bir nutuk çekti. Gavroche bir hecesini bile kaçırmadı bu nutkun:

– Evladım, tembelliğinle sen kendini yaşayışların en zorlusu içine sokuyorsun. Ya! Demek haylaz ilan ediyorsun kendini! Öyleyse hazır ol çalışmaya. Korkunç bir makine gördün mü sen hiç? Hadde makinesi derler ona. Sakınmak gerektir ondan, sinsi ve yırtıcı bir şeydir o, ceketinin eteğini kapsa, seni olduğun gibi çeker içine alır. Aylaklık da tıpkı bu makine gibidir. Henüz vakit varken dur ve kurtar kendini! Yoksa işin bitiktir, çok geçmeden çarkların arasında olacaksın. Bir kere yakalandın mı, hiçbir şey umma artık. Yorul tembel, yorul! Durup dinlenmek yok artık. Amansız çalışmanın demirden eli yakaladı seni bir defa. Hayatını kazanmak, bir iş sahibi olmak, bir görevi yerine getirmek istemiyorsun demek! Başkaları gibi olmak senin canını sıkıyor! Pekâlâ! Başka türlü olursun sen de! Çalışma kanundur; onu sıkıcı bulup reddeden, onu ceza olarak kabul edecektir. İşçi olmak istemiyorsun, öyleyse köle olacaksın. İş, sizi bir yanda serbest bırakıyorsa, bu ancak öbür yanda yakanıza yapışmak içindir; onun dostu olmak istemediğine göre, angaryacısı olacaksın. Ya! Demek insanların namuslu yorgunluğunu istemiyorsun, öyleyse lanetlenmişlerin teriyle terleyeceksin. Başkalarının şarkı söylediği yerde, sen hırlayacaksın. Uzaktan, aşağıdan başka insanların çalıştığını görecek, istirahat ettiklerini sanacaksın. Çiftçi, hasatçı, gemi tayfası, demirci sana ışıklar içinde bir cennetin ebedi bahtiyarlığa ermiş kişileri gibi görünecekler. Ne nurdur saçılan etrafa örsten! Çift sürmek, ekinleri demet yapıp bağlamak sevincin ta kendisidir. Rüzgârda hür giden kayık ne şenliktir! Oysa, sen tembel, kazma salla, sürüklen, yuvarlan, yürü! Çek koşum bağını; cehennem arabasına koşulmuş yük hayvanı-

sın işte! Hiçbir şey yapmamaktı değil mi amacın? Peki öyleyse! Bir haftan, bir günün, bir saatin bile eziyetsiz geçmeyecek. Hiçbir şeyi sıkıntısız kaldıramayacaksın. Geçecek her dakika, adalelerini çatlatacak. Başkaları için tüy olan şey, senin için kaya olacak. En basit şeyler bile senin için sarplaşacak. Gitmek, gelmek, nefes almak birer korkunç yük olacak. Ciğerlerin yüz okkalık bir yük gibi gelecek sana. Buradan değil de şuradan yürümek, çözülmesi gereken bir mesele halini alacak. Dışarı çıkmak isteyen bir kimse için kapısını itmek yeter, bunu yaptı mı tamam, dışarıdadır. Halbuki sen dışarı çıkmak istersen duvarı delmek zorunda kalacaksın. Sokağa çıkmak için herkes ne yapar? Merdiven iner; sen ise yatağının çarşaflarını yırtacak, ondan parça parça bir ip yapacak, sonra pencereden geçip kendini bu iple sarkıtacaksın; vakit gece olacak, fırtınada, yağmurda, kasırgada yapacaksın bu işi ve eğer ipin kısa gelirse, inmek için ancak bir tek çaren olacak: düşmek. Gelişigüzel düşmek, uçuruma, herhangi bir yükseklikten ve neyin üstüne? Aşağıda olan meçhulün üstüne. Ya da yanmayı göze alıp bir baca borusuna tırmanacaksın; ya da boğulmayı göze alıp bir lağım yolunda sürüneceksin. Örtülüp gizlenmesi gereken deliklerden, günde belki yirmi kere çıkarılıp yerine konulması icap eden taşlardan, ot döşeğin içinde saklanacak sıva döküntülerinden hiç söz etmiyorum sana. Bir kilit çıkar insanın karşısına; burjuvanın cebinde bir çilingirin yaptığı bir anahtar vardır. Halbuki sen eğer o kilidi açıp öte yana geçmek istiyorsan, müthiş bir şaheser yaratmaya mecbursundur. Büyük bir metelik alacaksın, bunu ortadan iki levha halinde keseceksin. Hangi aletlerle mi? Onları sen icat edeceksin. Senin bileceğin bir iş bu. Sonra bu iki levhanın içlerini oyacak, fakat dışlarına bir şey olmamasına dikkat edeceksin; ve birbirlerine tıpkı bir kutuyla kapağı gibi sıkıca uymalarını sağlayacak şekilde kenarlarına çepeçevre bir burgu yolu açacaksın. Altı üstü böyle vida gibi burulunca hiç kimse bir şey anlamaz. Gözcüler için –çünkü göz altında tutulacaksın– büyük bir metelik olacaktır bu; senin içinse bir kutu. Ne koyacaksın bu kutunun içine? Bir küçük çelik parçası. Üzerinde dişler açacağın ve böylece bir testere haline gelecek olan bir saat zembereği. Bir toplu iğne boyunda olan ve bir meteliğin içinde gizlenen bu testereyle kilidin dilini, sürgünün demi-

rini, asma kilidin kulbunu ve zincirinin bacağındaki halkasını keseceksin. Bu şaheser yaratıldıktan, bu harika tamamlandıktan, bütün bu sanat, maharet, ustalık ve sabır mucizeleri gösterildikten sonra, bunların failinin sen olduğun öğrenildiği takdirde mükâfatın ne olur bilir misin? Zindan. İşte geleceğin. Tembellik, zevku sefa, ne uçurumdur bunlar! Hiçbir iş yapmamak, uğursuz bir karardır, bunu anlıyor musun? Toplumun sırtından aylak aylak yaşamak! Hiçbir işe yaramamak, yani muzır bir mahluk olmak! Bu, insanı dosdoğru sefaletin dibine götürür. Vay parazit olmak isteyenin haline! Bir zararlı böcek olur o. Ya! Çalışmak hoşuna gitmiyor öyle mi? Ya! Demek iyi yemekten, iyi içmekten, iyi uyumaktan başka bir şey düşünmüyorsun. Öyleyse su içecek, kara ekmek yiyecek; kollarına, bacaklarına zincirler perçinlenmiş olarak bir tahtanın üzerinde uyuyacak, geceleri bunların soğuğunu etinde duyacaksın. Bu zincirleri kırıp kaçarsın. Güzel. O zaman, çalıların arasında yüzükoyun sürünecek, orman hayvanları gibi ot yiyeceksin. Ve yeniden yakalayacaklar seni. O vakit bir yeraltı hücresinde, duvara bağlanmış olarak yıllarca kalacaksın, su içmek için testini el yordamıyla arayıp bulacak, köpeklerin bile yemeyeceği, karanlıkların iğrenç ekmeğini dişleyip senden önce kurtların yemiş olacağı baklaları yiyeceksin. Bir mahzende tespihböceği olacaksın. Ah! Acı kendine sefil çocuk, genceciksin, daha yirmi yıl bile yok ki sütananın sütünü emiyordun. Ve anan da şüphesiz sağdır hâlâ! Yalvarırım dinle beni. Halis yünlü siyah kumaştan elbiseler, cilalı iskarpinler giymek, saçlarını kıvırttırmak, buklelerine güzel kokulu yağlar sürmek, kızların, kadınların hoşuna gitmek, güzel olmak istiyorsun. Saçların dibinden kesilecek, kırmızı kazak ve tahta pabuçlar giyeceksin. Parmağına yüzük takmak istiyorsun, boynunda lale taşıyacaksın. Bir kadına baktın mı, sırtına bir sopa inecek. Ve oraya yirmi yaşında girip elli yaşında çıkacaksın! Gepgenç, pespembe, terütaze, gözlerin pırıl pırıl, dişlerin bembeyaz, güzel delikanlı saçlarınla girecek; bitkin, kamburlaşmış, buruşmuş, dişlerin dökülmüş, çirkin ve ak saçlı olarak çıkacaksın! Ah! Zavallı çocuğum, yanlış yol tutmuşsun, haylazlık kötü öğüt veriyor sana; işlerin en çetini hırsızlıktır. İnan bana ve bu eziyetli tembellik işine girme. Namussuz olmak kolay değildir. Namuslu insan olmak da-

ha az zahmetlidir. Hadi şimdi git ve sana söylediklerimi düşün. Ha, sonra ne istiyordun sen benden? Kesemi mi? Al işte.

İhtiyar, Montparnasse'ı bırakarak para kesesini onun avucuna koydu. Montparnasse, önce keseyi şöyle bir tarttı, sonra sanki onu aşırmış gibi, aynı mekânik ihtiyatkârlıkla yavaşça redingotunun arka cebine kaydırıverdi.

Bütün bunlar olup bittikten sonra, yaşlı adam arkasını dönüp sakin sakin gezintisine devam etti.

– Dangalak, diye mırıldandı Montparnasse.

Kimdi bu adamcağız? Kim olduğunu şüphesiz tahmin etmiştir okuyucu.

Şaşkınlıktan donakalan Montparnasse, adamın alacakaranlıkta kayboluşunu seyretti. Bu seyir hiç de hayrına olmadı onun.

Yaşlı adam uzaklaşırken Gavroche yaklaşıyordu.

Sokak çocuğu, şöyle bir yan bakışla, belki de uyumuş olan Mabeuf Baba'nın hâlâ sıranın üzerinde oturduğuna emin olduktan sonra çalılıktan çıkmış ve hareketsiz duran Montparnasse'ın arkasından karanlıkta sürünmeye başlamıştı. Böylece görülmeden, duyulmadan Montparnasse'a kadar sokuldu, elini onun halis yünlü siyah kumaştan redingotunun arka cebine usulcacık daldırdı, para kesesini yakaladı, elini geri çekti ve yine sürüne sürüne karanlıklar içinde bir yılan gibi sıvışıverdi. Tetikte olmak için bir sebep görmeyen ve hayatında ilk defa olarak düşünen Montparnasse, hiçbir şeyin farkına varmadı. Gavroche, Mabeuf Baba'nın bulunduğu yere dönünce, para kesesini çitin üzerinden attı ve tabana kuvvet kaçıp uzaklaştı.

Kese Mabeuf Baba'nın ayağının dibine düştü. Sarsıntı onu uyandırdı.

Eğilip para kesesini yerden aldı.

Hiçbir anlam veremedi ve keseyi açtı.

İki bölmeli bir keseydi bu. Bölmelerden birinde biraz ufak bir para, öbüründeyse altı Napolyon vardı.

Şaşkına dönen Mösyö Mabeuf, keseyi hizmetçisine götürdü.

Plutarque Ana:

– Gökten düştü bu mutlaka, dedi.

Sonu Başlangıcına Benzemiyor

I
YALNIZLIK VE KIŞLA BİR ARADA

Cosette'in dört beş ay öncesine kadar alabildiğine şiddetli, alabildiğine canlı olan kalp ağrıları, o kendisi pek farkında olmadığı halde, artık nekahet dönemine girmiş bulunuyordu. Tabiat, ilkbahar, gençlik, baba sevgisi, kuşların ve çiçeklerin neşesi böylesine bakir, böylesine genç olan bu ruha yavaş yavaş, günden güne, damla damla, âdeta unutmaya benzeyen bilinmez bir şeyler aşılamaktaydı. Bu ruhtaki ateş büsbütün sönüyor muydu acaba? Yoksa sadece üzerinde kül tabakaları mı oluşuyordu? Gerçek şu ki, Cosette hemen hemen hiçbir acı, hiçbir yanma duymaz olmuştu içinde artık.

Bir gün birdenbire aklına Marius geldi. "Hayret!" dedi kendi kendine, "artık hiç düşünmüyorum onu."

Cosette aynı hafta içinde, parmaklıklı bahçe kapısının önünden pek yakışıklı bir mızraklı süvari subayının geçtiğini gördü. İncecik belli, göz alıcı üniformalı, genç kız yanaklı, kılıcı koltuğunda, bıyıkları pomatlı, şapkası cilalı bir subaydı bu. Üstelik de sarı saçları, dimdik ileri bakan mavi gözleri, yuvarlak, kibirli, küstah ve güzel bir yüzü vardı; tam zıttıydı Marius'un. Ağzında bir yaprak sigarası taşıyordu. Cosette, bu subayın büyük ihtimalle, kışlası Babylone Sokağı'nda bulunan alaydan olduğunu düşündü.

Ertesi gün Cosette, subayın yine oradan geçtiğini gördü. Saatini tespit etti.

O andan sonra hemen her gün subayın geçtiğini gördü Cosette. Tesadüf müydü ne?

Subayın arkadaşları, bu "bakımsız" bahçede, bu rokoko tarzı çirkin parmaklığın gerisinde, yakışıklı teğmenin geçişi sırasında hemen daima orada bulunan güzel bir yaratığın varlığını fark ettiler. Okuyucunun hiç de yabancısı olmadığı bir kişiydi bu yakışıklı teğmen; adı Théodule Gillenormand'dı.

Arkadaşları ona, "Baksana! Yolunu gözleyen bir küçükhanım var, hele bir bakıver ona," diyorlardı.

"Bana bakan bütün kızlara bakacak vaktim mi var benim?" diye karşılık veriyordu mızraklı süvari.

Bu olup bitenler, tam da Marius'un vahim bir şekilde can çekiştiği ve "Ölmeden önce bir defacık olsun görebilsem onu!" dediği zamana rastlıyordu. Dileği gerçekleşip de Cosette'i o sırada bir mızraklı süvari subayına bakarken görseydi, tek bir kelime bile söyleyemez, acısından oracıkta son nefesini verirdi.

Kabahat kimde? Hiç kimsede değil.

Marius üzüntüye gömülen ve orada kalan mizaçta insanlardandı; Cosette ise üzüntüye dalan, ama orada kalmayıp çıkanlardandı.

Üstelik de Cosette, hayatının tehlikeli bir anını yaşıyordu. Bir başına bırakılmış bir kadının hayalleri veya yalnız bir genç kızın gönlü, tesadüfe göre ya bir mermer sütun başlığına ya da bir meyhane direğine sarılan asma filizlerine benzer. Her öksüz kız için çabuk geçen, ama etkili bir andır bu; kız, ister fakir olsun ister zengin, fark etmez çünkü zenginlik kötü seçime engel değildir; pek parlak bir izdivaç da uygunsuz olabilir. Hakiki uygunsuzluk ruhların uygunsuzluğudur. Hiç tanınmayan, isimsiz, asaletsiz, senetsiz pek çok delikanlı, büyük duyguların, büyük fikirlerin mabedine desteklik eden bir mermer sütun başlığı olduğu halde; her arzusuna nail olmuş, zengin, çizmeleri parlak, sözleri cilalı filanca sosyete erkeği, dışarıdan değil de içeriden, yani yalnızca kadınlara dönük yanından bakıldığında haşin, kirli ve sefih ihtirasların karanlık musallatlığı altında kafasız bir kütük, bir meyhane direğidir.

Ne vardı Cosette'in ruhunda? Durulmuş yahut uyumuş ihtiras;

kararsız halde aşk; berrak, parlak, belli bir derinlikte bulanık, daha aşağılarda karanlık bir şey. Yüzeyde yakışıklı subayın hayali akisleniyordu. Derinde –en dipte– bir hatıra var mıydı acaba? Belki Cosette bunu bilmiyordu.

Tam bu sırada beklenmedik bir olay meydana geldi.

II
COSETTE'İN KORKULARI

Nisan ayının ilk yarısında Jean Valjean bir seyahat yaptı. Bilindiği gibi, çok uzun aralıklarla ara sıra yaptığı bir şeydi bu. Bir ya da en çok iki gün evde duruyordu. Nereye gidiyordu? Hiç kimse, hatta Cosette bile bilmiyordu bunu. Yalnız bir kez, bu gidişlerden birinde Cosette, köşesinde *Planchette Çıkmazı* adını okuduğu küçük bir çıkmaz sokağın başına kadar arabada ona eşlik etmişti. Jean Valjean orada inmiş ve araba Cosette'i tekrar Babylone Sokağı'na götürmüştü. Genellikle, evde para eksikliği duyulmaya başladığı zamanlar yapıyordu Jean Valjean bu küçük seyahatleri.

Evet, Jean Valjean evde yoktu. Giderken, "Üç gün sonra döneceğim," demişti.

Akşam salonda yalnız başınaydı Cosette. Sıkıntısını gidermek için piyanosunu açmış, müziğin belki en güzel parçası olanı, Euryanthe'ın[1] *Ormanda Kaybolan Avcılar* korosunu çalmaya ve sesiyle de eşlik etmeye başlamıştı. Bitirdiği zaman düşünceye dalıp kaldı.

Birdenbire sanki bahçede birisi yürüyormuş gibi geldi ona.

Babası olamazdı bu, o yoktu; Toussaint de olamazdı çünkü yatmıştı. Gecenin saat onuydu.

Salon penceresinin kapalı olan kepenginin yanına gidip kulağını dayadı.

Bir erkeğin ayak sesine benzetti bunu, yürüyen kimse çok yavaş yürüyordu.

Hızla birinci kattaki odasına çıktı, kepenkten yapılmış bir vasistası açıp bahçeye baktı. Dolunay vaktiydi. Her yer gündüz gibi görünüyordu.

Kimseler yoktu ortada.

1 Alman besteci Weber'in bir eseri – ç.n.

Cosette pencereyi açtı. Bahçe sakin ve sokağın görülebilen kısmı her zamanki gibi ıssızdı.

Cosette yanılmış olduğunu düşündü, o sesi duyduğunu sanmıştı. Weber'in harikulade korosunun yarattığı bir kuruntu olmalıydı bu. Gerçekten de bu koro parçası, düşüncenin önünde ürkütücü derinlikler açar, gözlerde baş döndürücü bir ormanın titreyişlerini canlandırır ve insan, alacakaranlıkta hayal meyal görülen avcıların ayakları altında ezilen kuru dalların çıtırtılarını duyar.

Cosette daha fazla durmadı bu olayın üstünde.

Zaten yaratılışça pek öyle ürkek bir insan değildi. Yalınayak gezen, maceracı ve bohem bir kadın kanı dolaşıyordu damarlarında. Hatırlanacağı gibi, güvercin olmaktan çok Tarla Kuşu'ydu o. Özünde vahşi ve cesurdu.

Ertesi gün daha erken bir saatte, gün batarken bahçede dolaşıyordu. Zihnini meşgul eden belirsiz birtakım düşünceler arasında, zaman zaman, bir gün öncekine benzer bir ses duyar gibi oluyordu. Karanlıkta, pek uzağında olmayan ağaçların altında birisi yürüyordu sanki. Fakat Cosette, kendi kendine kımıldayan iki dalın birbirine sürtünmesinin tıpkı otlarda yürüyen ayak sesine benzer bir ses çıkardığını düşünerek aldırış etmiyordu buna. Gözüne çarpan bir şey de yoktu zaten.

"Çalılık"tan çıktı, köşkün kapı sahanlığına varmak için küçük bir çimenlikten geçmesi gerekiyordu. Cosette sık çalılıktan çıktığında, arkasından yükselen ay onun gölgesini önüne, çimenliğin üstüne serdi.

Cosette, birden dehşetle donakaldı.

Ay, çimenlerin üstüne, onun gölgesinin yanına pek korkunç, pek dehşet verici bir başka gölge, başında yuvarlak bir şapka olan bir gölge daha resmetmekteydi.

Cosette'in birkaç adım gerisinde, çalılığın ucunda ayakta duran bir adamın gölgesi gibiydi bu.

Cosette, bir dakika kadar seslenmek, bağırmak, çağırmak, kımıldamak, başını çevirmek gücünü kendinde bulamadan olduğu yerde kalakaldı. Sonunda olanca cesaretini topladı ve kararlı bir şekilde geriye döndü.

Kimseler yoktu.

Yere baktı. Gölge kaybolmuştu.

Tekrar çalılığa girdi, köşe bucağı korkusuzca araştırdı, demir parmaklığa kadar gitti, hiçbir şey bulamadı.

Gerçekten buz kesmiş hissediyordu kendisini. Yine bir halüsinasyon muydu bu? Hayret! İki gün üst üste! Bir halüsinasyon hadi neyse, ama iki tanesi? İşin kaygı verici yanı, gölgenin kesinlikle bir hayalet olmayışıydı. Hayaletler hiç de yuvarlak şapka giymezler.

Ertesi gün Jean Valjean geldi. Cosette, işitip gördüğünü sandığı şeyi ona da anlattı. Endişelerinin yatıştırılmasını, babasının omuz silkip ona, "Sen çılgın bir küçük kızsın," demesini bekliyordu.

Oysa Jean Valjean kaygılı bir hal aldı.

– Hiçbir şey olmasa gerek, dedi ona.

Sonra bir bahaneyle onun yanından ayrılıp bahçeye çıktı. Cosette, onun büyük bir dikkatle parmaklığı incelediğini gördü.

Geceleyin, Cosette uykusundan uyandı. Bu kez emindi artık, pencerenin altında, sahanlığın yakınında birisinin yürüdüğünü açık seçik duyuyordu. Hemen koşup vasistasını açtı. Gerçekten de elinde iri bir sopa tutan bir adam vardı bahçede. Tam haykırmak üzereydi ki, ay adamın yüzünü yandan aydınlattı. Babasıydı bu. Kendi kendine, "Demek iyice kaygılanmış," diyerek yeniden yatağına yattı.

Jean Valjean, o ve onu takip eden iki geceyi bahçede geçirdi. Cosette, penceresinin deliğinden onu gördü.

Üçüncü gece ay küçülmeye, daha geç doğmaya başlamıştı. Sabah saat bir sularıydı ki genç kız, gürültülü bir kahkaha ve ardından babasının kendisini çağıran sesini duydu:

– Cosette!

Yataktan fırladı, sırtına sabahlığını geçirdi ve penceresini açtı. Babası aşağıda, çimenliğin üzerindeydi.

– İçini rahatlatmak için uyandırdım seni, dedi. Bak, işte senin yuvarlak şapkalı gölgen.

Jean Valjean bunu söylerken, ayın çimenin üzerine düşürüp şekillendirdiği ve gerçekten de yuvarlak şapkalı bir adam hayaletine oldukça benzeyen bir gölgeyi gösteriyordu Cosette'e. Komşu damlardan birinde yükselen sacdan, başlıklı bir baca borusunun meydana getirdiği bir siluetti bu.

Cosette de gülmeye başladı, kafasındaki bütün o karanlık ihtimaller dağıldı ve ertesi gün, babasıyla kahvaltı ederken, baca borusu gölgelerinin kol gezdiği uğursuz bahçeyle eğlendi durdu.

Jean Valjean, yeniden iyice rahatladı. Cosette'e gelince, o, baca borusunun, gördüğü yahut gördüğünü sandığı gölge istikametinde olup olmadığını ve gökte ayın aynı yerde bulunup bulunmadığını hiç düşünmedi. Suçüstü yakalanmaktan korkan ve gölgesine bakıldığında hemen geri çekilen bir baca borusunun bu acayipliği üzerinde hiç durmadı. Çünkü Cosette arkasını döndüğü zaman gölge silinmişti ve o, bunun böyle olduğundan hiç şüphe etmemişti. Cosette'in içi iyice ferahladı. İspatlama ona tam ve kesin görünüyordu, akşamları ya da geceleri bahçede yürüyen birinin olabileceği düşüncesi kafasından silindi.

Ne var ki birkaç gün sonra yeni bir olay meydana geldi.

III
TOUSSAINT'İN YORUMLARI COSETTE'İN KORKULARINI ARTIRIYOR

Bahçeden sokağa açılan parmaklıklı kapının yanında bir taş sıra vardı. Gerçi bu sırayı bir gürgen fidanı, meraklı kişilerin bakışlarından saklıyordu, ama yine de sokaktan geçen birinin kolu, parmaklığın ve gürgen fidanının arasından uzanarak bu sıraya ulaşabilirdi.

Yine bu nisan ayının bir akşamı, Jean Valjean dışarı çıkmıştı. Cosette, güneş battıktan sonra sözü geçen sıranın üzerine oturmuştu. Rüzgâr ağaçların arasında hızını gittikçe arttırıyor, Cosette düşünüyordu. Sebepsiz bir hüzün sarıyordu onu yavaş yavaş, akşamın verdiği ve kim bilir belki de bu saatte aralık duran mezarın sırrından gelen karşı konulmaz bir hüzündü bu.

Kim bilir, belki de Fantine vardı bu karanlığın içinde.

Cosette ayağa kalktı, çiyle ıslanmış otların üzerinde ağır ağır yürüyerek bahçede bir tur attı. Daldığı bir çeşit melankolik uyurgezerlik içinde kendi kendine, "Bu saatte bahçede dolaşmak için gerçekten de tahta pabuçlar gerek. İnsan nezle olur yoksa," diyordu.

Tekrar sıraya döndü.

Tam oturacaktı ki, az önce kalktığı yerde oldukça büyük bir taş gördü; az önce orada olmadığı muhakkaktı bu taşın.

Cosette, bunun ne demek olduğunu kendine sorarak taşı gözden geçirdi. Birden bu taşın oraya kendi başına gelemeyeceği, birinin onu oraya koymuş olduğu, yani bir kolun parmaklıklı kapıdan içeriye uzandığı fikri çaktı kafasında. Bu fikir onu korkuttu. Bu defaki sahici bir korku oldu. Taş orada duruyordu. Şüphe etmeye imkân yoktu. Taşa dokunmadı, arkasına bakmaya bile cesaret edemeden kaçtı, eve sığındı ve hemen kapı sahanlığının pencereli kapısının kepengini kapadı, kol demirini taktı ve sürgüsünü sürdü. Toussaint'e:

– Babam döndü mü? diye sordu.

– Henüz dönmedi matmazel.

(Toussaint'in kekeme olduğunu evvelce ilk ve son bir defa belirtmiştik. Bunu daha fazla belirtmemize izin verilsin. Bir kusurun müzik gibi notalandırılmasını hiç hoş bulmuyoruz.)

Jean Valjean, hep düşünceli duran, geceleri gezinen bir insandı. Çoğu zaman, ancak gece geç vakit eve dönüyordu.

Cosette devam etti:

– Toussaint, dedi, akşamları hiç olmazsa bahçeye bakan pencerelerin kepenklerini, kol demirleriyle iyice kapıyorsunuz, kepenkleri kapayan halkalara o demirden küçük şeyleri takıyorsunuz değil mi?

– A! Elbette matmazel, siz hiç merak etmeyin.

Toussaint bu işi hiç ihmal etmezdi, Cosette bunu gayet iyi biliyordu, ama yine de, "Burası o kadar ıssız bir yer ki!" diye ilave etmekten kendini alamadı.

– Orası doğru, dedi Toussaint. İnsanı gık bile diyemeden öldürürler burada valla! Kaldı ki mösyö de evde değil geceleri. Ama siz hiç korkmayın matmazel, pencereleri kale kapısı gibi kapıyorum. Yapayalnız kadınlar! Elbette ürker insan! Düşünebiliyor musunuz? Geceleyin birtakım adamlar odanıza girip, "Sakın sesini çıkarma!" diyorlar size ve boğazınızı kesmeye kalkışıyorlar. Ölmek bir şey değil, ölmesine ölünür, nasıl olsa öleceğimizi biliyoruz, ama bu adamların size dokunduklarını hissetmek iğrenç. Hem sonra bıçakları da mutlaka kördür onların! Aman Tanrım!

– Susun, dedi Cosette. Sıkıca kapayın her tarafı.

Toussaint'in ayaküstü uydurduğu melodramdan ve belki de ikide bir aklına gelen bir hafta önceki görüntülerden dehşete düşen Cosette, kadına, "Öyleyse git de bak bakalım sıranın üstündeki taşa!" demeye cesaret edemedi bile; bahçe kapısı tekrar açılınca "adamlar" içeri dalıverirler diye ödü kopuyordu. Toussaint'e her tarafın kapısını, penceresini güzelce kapattırdı, bodrumdan tavan arasına kadar bütün evi gözden geçirtti, odasına kapandı, sürgülerini sürdü, karyolasının altına baktı, yattı ve kötü bir uyku uyudu. Bütün gece rüyasında o taşın dağ gibi kocaman oluşunu ve mağaraya dönüşmesini gördü durdu.

Güneş doğarken uyandı Cosette. Doğan güneşin özelliğidir; geceki korkularınıza güldürür bizi ve bu gülüş daima duyduğumuz korkunun büyüklüğüyle aynı ölçüdedir. Cosette de, güneş doğarken uyanınca korkusunu bir kâbus gibi gördü ve içinden, "Neler de vehmettim ben? Geçen hafta, gece bahçede duyduğumu sandığım ayak seslerine benziyor bu da! Tıpkı baca borusunun gölgesi gibi! Ödleğin biri mi oluyorum artık ne?" Kepenklerinin çatlaklarında parıldayıp damaskodan perdeleri kızıla boyayan güneş, ona öylesine güven ve huzur verdi ki, düşüncesinden her şey, hatta o taş bile silinip gitti.

"Bahçede yuvarlak şapkalı adam olmadığı gibi, sıranın üstünde de taş filan yoktu, ötekiler gibi taşı da ben hayal ettim."

Giyindi, bahçeye indi, sıraya doğru koştu ve birden vücudundan soğuk bir ter boşandığını hissetti. Taş orada duruyordu.

Ama kısa bir an sürdü bu his. Geceleyin korku olan şey gündüzleri merak halini alır.

– Adam sen de, dedi, hele bir bakalım neymiş bu.

Oldukça büyük olan taşı kaldırdı. Taşın altında mektuba benzer bir şey vardı.

Beyaz bir zarftı bu. Cosette hemen aldı onu. Ne ön tarafında adres ne de arka tarafında mühür vardı. Gerçi zarf açıktı, ama boş değildi. İçinde bazı kâğıtlar fark ediliyordu.

Cosette bunları karıştırdı. Korku değildi bu artık, merak da değildi; bir kaygı başlangıcıydı.

Cosette, zarfın içindekileri çekip çıkardı. Her sayfası numara-

lanmış ve üzerine, Cosette'in düşündüğü gibi, oldukça güzel ve çok ince bir yazıyla birkaç satır yazılmış küçük bir defterdi bu.

Cosette bir isim aradı, yoktu; bir imza aradı, o da yoktu. Kime gönderilmişti peki bu? Herhalde kendisine olmalıydı, çünkü bir el bu paketi onun sırasına bırakmıştı. Kimden geliyordu acaba? Büyülenmiş gibiydi. Dayanılmaz bir şeydi bu. Gözlerini, elinde titreyen bu kâğıtlardan başka bir tarafa çevirmeye çalıştı, gökyüzüne baktı, sokağa baktı, tepeden tırnağa ışığa bulanmış akasyalara, komşu damlardan birinin üstünde uçuşan güvercinlere baktı, sonra bakışı birdenbire hızla el yazılarının üstüne indi ve neler yazdığını bilmesi gerektiğini düşündü.

Okudukları şunlardı:

IV
TAŞIN ALTINDAKİ KALP

Evrenin tek bir varlıkta toplanması ve tek bir varlığın Tanrı'ya ulaşana dek genişleyip yücelmesi – işte aşk budur.

—

Aşk, meleklerin yıldızlara selamıdır.

—

Aşkla üzülen, ruh ne kadar üzgün olur!

—

Tek başına bütün âlemi dolduran varlığın yokluğu ne büyük boşluktur! Ah! Sevilen varlığın tanrılaştığı ne kadar doğrudur. Her şeyin Babası, evreni ruh için, ruhu da aşk için yaratmış olmasaydı, besbelli Tanrı bundan kıskançlık duyardı.

—

Kurdelesi leylak renginde beyaz krepten bir şapkanın altında şöyle bir fark edilen bir tebessüm, ruhun hayaller sarayına girmesine yeter.

—

Her şeyin arkasında Tanrı vardır, ama her şey Tanrı'yı gizler. Eşya simsiyahtır, yaratıklar ışık geçirmezler. Bir varlığı sevmek, onu şeffaflaştırmaktır.

—

Bazı düşünceler duadan ibarettir. Öyle anlar vardır ki, beden ne vaziyette olursa olsun, ruh diz çökmüş durumdadır.

—

Ayrı düşmüş âşıklar, yokluk acısını bin bir hayalî şeyle avuturlar, ama bu hayalî şeylerin de bir gerçekliği vardır. Birbirlerini görmeleri engellenir, birbirlerine yazamazlar; ama onlar bir sürü haberleşme aracı bulurlar.

—

Kuşların cıvıltısını, çiçeklerin rayihasını, çocukların gülüşlerini, güneşin aydınlığını, rüzgârın iniltisini, yıldızların ışığını, bütün yaratılışı birbirlerine gönderirler. Niçin olmasın? Tanrı'nın bütün eserleri aşka hizmet etmek için yapılmıştır. Aşk, bütün tabiatı mesajlarını taşımakla görevlendirebilecek kadar güçlüdür.

Ey ilkbahar! Sen ona yazdığım bir mektupsun.

—

Gelecek, düşüncelerden çok daha fazla kalplerindir. Sevmek... İşte ebediyeti kaplayıp doldurabilecek tek şey. Sonsuzluğa tükenmezlik gerek.

—

Aşk, bizzat ruhla bir özdendir. Onunla aynı tabiattadır. Onun gibi tanrısal kıvılcımdır, onun gibi bozulmazdır, bölünmezdir, yok olmazdır. O, içimizde yanan bir ateştir, ölümsüzdür, sonsuzdur; hiçbir şey onu sınırlandıramaz, hiçbir şey söndüremez. İnsan kemiklerine kadar onun yandığını hisseder ve gökyüzünün derinliklerine dek ışığını yaydığını görür.

—

Ey aşk! Ey hayranlık! Birbirini anlayan iki düşüncenin, birbirinin yerini alan iki kalbin, birbirine işleyen iki bakışın büyük hazzı! Bana geleceksiniz değil mi mutluluklar? Yalnızlıklar içinde baş başa gezintiler! Işık saçan kutlu günler! Zaman zaman meleklerin hayatından bazı saatlerin kopup gittiğini ve bu dünyaya inerek insanların kaderi içinden geçtiğini düşünmüşümdür.

—

Tanrı, birbirlerini sevenlerin mutluluğuna, onlara sonsuz bir süre bahşetmekten başka bir şey ekleyemez. Bir aşk hayatından sonra, bir aşk ebediliği, bir artıştır gerçi; ama aşkın ruha verdiği tarife

sığmaz bahtiyarlığın şiddetini daha bu dünyada arttırmak imkânsızdır, Tanrı için bile. Tanrı, gökyüzünün bütünlüğü; aşk, insanın bütünlüğüdür.

—

Bir yıldıza iki nedenle bakarsınız; ışıklı olduğu için ve sırrına nüfuz edilemez olduğu için. Halbuki yanı başınızda daha da tatlı bir ışıldama, daha da büyük bir sır vardır: kadın.

—

Kim olursak olalım, hepimiz nefes alıp veren bir varlığa sahibiz. O olmadı mı, nefessiz kalıp boğuluruz. O zaman insan ölür. Ama aşksızlıktan ölmek, büsbütün korkunç bir şeydir. Ruhun boğulmasıdır o.

—

Aşk, iki varlığı melekçe ve kutsal bir birlik içinde eritip kaynaştırdığı zaman, onlar için artık hayatın sırrı keşfedilmiş demektir. Onlar artık aynı kaderin iki kutbundan, aynı ruhun iki kanadından başka bir şey değildirler. Seviniz ve uçunuz!

—

Önünüzden geçen bir kadının sizi nura gark ettiği gün mahvoldunuz, seviyorsunuz demektir. Yapacağınız bir tek şey vardır artık: Onu ısrarla düşünmek; öylesine ısrarla ki, sonunda o da sizi düşünmek zorunda kalsın.

—

Aşkın başlattığını ancak Tanrı tamamlayabilir.

—

Hakiki aşk, kaybolan bir eldiven ya da bulunan bir mendil için yeise kapılır, sevince boğulur; vefakârlığı ve umutları için ebediliğe muhtaçtır. O, aynı zamanda hem sonsuz büyüklükten hem de sonsuz küçüklükten oluşur.

—

Taş iseniz mıknatıs olun; bitki iseniz aşk merdiveni olun; insan iseniz aşk olun.

—

Aşka hiçbir şey yetmez. İnsan mutluluğu elde eder, cenneti ister; cenneti elde eder, gökyüzünü ister.

—

Ey, siz ki seviyorsunuz! Bütün bunlar aşkın içinde vardır. Bulmasını bilin. Aşkta da gökyüzünde olduğu kadar seyir vardır, hatta gökyüzünde olmayan bir şey daha vardır: şehvet.

—

"O kız hâlâ Lüksemburg'a geliyor mu?" "Hayır mösyö." "Bu kilisede dinliyor büyük ayini, değil mi?" "Artık gelmiyor." "Hâlâ bu evde mi oturuyor?" "Taşındı." "Nereye gitti acaba?" "Söylemedi."

Ruhunun adresini bilmemek ne acı şey!

—

Aşkın çocuklukları, öbür ihtirasların küçüklükleri vardır. Yazıklar olsun insanı küçülten ihtiraslara! Şan olsun insanı çocuklaştıran ihtirasa!

—

Ne tuhaf şey, biliyor musunuz? Karanlık gece içindeyim ben. Biri var ki, giderken gökyüzünü de birlikte götürdü.

—

Ah! Yan yana yatmak aynı bir mezarda el ele ve karanlıklar içinde ara sıra usulca birbirimizin parmağını okşamak... Ebediyete ermem için bu yeterdi.

—

Siz, sevdiği için ıstırap çekenler, daha da fazla seviniz. Aşktan ölmek, aşkta hayat bulmaktır.

—

Seviniz. Yıldızlı, karanlık bir başkalaşma karışır bu işkenceye. Can çekişmenin içinde vecd de vardır.

—

Ey kuşların sevinci! Şakımalarının nedeni, yuvaları olmasıdır.

—

Aşk, cennet havasının göklerde teneffüs edilmesidir.

—

Derin duygulu kalpler, hikmetli düşünceler, hayatı Tanrı'nın onu yapmış olduğu gibi alınız; uzun bir sınamadır o, meçhul kadere nail sır ermez bir hazırlıktır. Bu kader, hakiki kader, mezara atılan ilk adımla başlar insan için. O zaman bir şeyler görünür insana ve o, kesin ve nihai olanı fark etmeye başlar. Kesin ve nihai olan... Bu söz üzerinde düşününüz. Yaşayanlar sonsuz olanı görür-

ler; kesin ve nihai olan ancak ölülere görünür. Bu arada seviniz ve ıstırap çekiniz, ümit ediniz ve seyrediniz. Heyhat! Yalnız vücutları, şekilleri, görünüşleri sevmiş olanın vay haline! Ölüm hiçbir şey bırakmayacaktır onda. Ruhları sevmeye bakınız, onlara tekrar kavuşursunuz.

—

Yolda çok fakir bir seven delikanlıya rastladım. Şapkası eski, elbisesi yıpranmıştı; dirsekleri delinmişti; ayakkabılarına su, ruhuna yıldızlar giriyordu.

—

Ne ulu şeydir sevilmek! Ondan daha da fazla, ne ulu şeydir sevmek! İhtirasın zoruyla kalp kahramanlaşır. Halis olandan gayrı hiçbir şey bulunmaz onda; yüce ve ulu olandan gayrı hiçbir şeye dayanmaz o. Bir buzdağında bir ısırgan otu filizlenemeyeceği gibi, onda da değersiz bir düşünce filizlenemez. Alelâde ihtirasların, heyecanların erişemeyeceği kadar yüksek ve bu dünyanın bulutlarına ve gölgelerine, çılgınlıklara, yalanlara, kinlere, boş gururlara, sefaletlere tepeden bakan yüce ve dingin ruh göğün maviliklerinde oturur ve kaderin o derin, o içten sarsıntılarını, dağların dorukları zelzeleleri nasıl duyarsa, ancak o kadar duyar.

—

Seven bir kimse bulunmasaydı, güneş sönerdi.

V
MEKTUPTAN SONRA COSETTE

Cosette bunları okurken yavaş yavaş hayallere dalıyordu. Gözlerini defterin son satırından kaldırdığı sırada, saati gelen yakışıklı subay muzafferane bir edayla parmaklıklı kapının önünden geçti. Cosette, iğrenç buldu onu.

Tekrar defteri seyretmeye koyuldu ve bunun nefis bir yazıyla yazılmış olduğunu düşündü Cosette; aynı el tarafından ama değişik mürekkeplerle, bazen koyu siyah, bazen de hokkaya yeni mürekkep konulduğu zaman olduğu gibi daha açık renkte, yani farklı günlerde yazılmış bir yazı. Şu halde, her dertlenişte düzensiz, sırasız, seçimsiz, maksatsız, rastgele ve içtenlikle buraya dökülüvermiş dü-

şüncelerdi bunlar. Hiç böyle bir şey okumamıştı Cosette. İçinde karanlıktan çok aydınlığı gördüğü bu elyazmaları onun üzerinde kapısı yarı açık bir mabet etkisi yapıyordu. Bu esrarlı satırların her biri gözlerinde şaşaayla parlıyor ve kalbini garip bir ışıkla dolduruyordu. Gördüğü eğitim ona hep ruhtan bahsetmiş, hiç aşktan söz etmemişti; yanan odundan bahsedip alevi hiç ağza almamak gibi bir şeydi bu. On beş sayfalık bu el yazısı, birdenbire ve vuslatla bütün aşkı, acıyı, kaderi, hayatı, ebediyeti, başlangıcı, sonu gözleri önüne seriyordu. Sanki bir el açılıp bir anda gözüne bir avuç ışık fırlatmıştı. Bu birkaç satır yazıda ihtiraslı, ateşli, âlicenap, dürüst bir yaratılışı, kutsal bir iradeyi, muazzam bir acıyı, payansız bir ümidi, daralan bir yüreği, coşkun bir vecdi duyuyordu. Neydi bu el yazıları? Bir mektup. Adressiz, isimsiz, tarihsiz, imzasız, ısrarlı ama çıkar gözetmeyen bir mektup hakikatlerden örülmüş bir esrar, bir melek tarafından taşınıp bir bakire tarafından okunmak için yazılmış bir aşk mesajı, yeryüzü dışında verilen bir randevu, bir hayaletten bir gölgeye aşk namesi. Ölümsüz bağrına sığınmaya hazır görünen sakin ve bitkin bir meçhul erkek, yine meçhul bir kadına kaderin sırrını, hayatın anahtarını, aşkı gönderiyordu. Bütün bunlar bir ayağı mezarda, parmağı gökyüzünde bir kimse tarafından yazılmıştı. Bir bir kâğıt üzerine düşen bu satırlar, ruhun damlaları denilebilecek şeylerdi.

Öyleyse kimden gelebilirdi bu satırlar? Kim yazmış olabilirdi bunları?

Bir dakika bile tereddüt etmedi Cosette. Bir tek kimse vardı bunları yazabilecek. O!

Zihninde yeniden gün doğmuştu; her şey yeniden belirmişti. İnanılmaz bir sevinç ve derin bir azap duyuyordu. Oydu bu! O yazıyordu! Buracıkta olan o! Kolunu bu parmaklığın arasından geçiren o! Kendisi onu unuturken o kendisini bulmuştu! Fakat kendisi onu unutmuş muydu acaba? Hayır, asla! Bir an için böyle olduğunu sanmakla delilik etmişti. Onu daima sevmiş, ona tapmıştı. Kalbindeki ateş bir süre için küllenmiş, örtülmüştü, ama öyle görünüyordu ki daha da derinlere inmekten başka bir şey yapmamıştı; ve işte şimdi yeniden alevleniyor, bütün benliğini yakıp tutuşturuyordu. Bu defter, diğer ruhtan onun ruhuna düşen bir kor parçası gibiydi. Yangının yeniden başladığını hissediyordu.

Defterin her kelimesi ruhuna işliyor, "Ah, evet!" diyordu Cosette, "Nasıl da biliyorum bütün bunları! Bunlar hep daha önce onun gözlerinde okuduğum şeyler."

Cosette, defteri üçüncü kez hatmetmişti ki, Teğmen Théodule mahmuzlarıyla kaldırımları çınlatarak parmaklıklı kapının önünde yeniden arz-ı endam etti. Cosette, gözlerini kaldırmak zorunda kaldı. Teğmeni anlamsız, bön, budala, işe yaramaz, kendini beğenmiş, sıkıcı, küstah ve pek çirkin buldu. Subay, ona gülümsemesi gerektiğini sandı.

Utanarak ve tiksinerek arkasını döndü Cosette. Memnuniyetle bir şey fırlatabilirdi genç adamın kafasına.

Kaçıp eve girdi, defteri tekrar okumak, onu ezberlemek ve düşünmek üzere odasına kapandı. Onu iyice okudu, sonra öptü ve göğsüne, korsesinin içine koydu.

Olan olmuş, Cosette yeniden o derin meleksel aşkına düşmüştü. Cennet bağı uçurumu bir kere daha açılmıştı.

Cosette, bütün gün bir çeşit şaşkınlık içinde kaldı. Şöyle böyle düşünebiliyordu, beyninde fikirleri karışık bir yumak halindeydi, hiçbir şey tahmin edemiyor, bir titreme içinde ümit ediyordu. Neyi? Belirsiz bir şeyleri. Ne kendine bir vaatte bulunmaya cesaret edebiliyor ne de bir şeyi reddetmek istiyordu. İkide bir yüzü soluyor, vücudunu ürpertiler kaplıyordu. Bazı anlar olmadık bir hayale kapıldığını sanıyor, kendi kendine, "Gerçek mi bu?" diye soruyordu. O zaman koynundaki sevgili kâğıt destesini yokluyor, onu kalbine bastırıyor, köşelerinin tenine temasını hissediyordu. Jean Valjean onu o an görse, gözkapaklarından taşan bu ışıltılı, bu nedeni meçhul sevincin karşısında titrerdi.

"Ah, evet! Başkası olamaz! Bu ondan geliyor, ondan geliyor bana!" diye düşünüyordu Cosette.

Meleklerin bir müdahalesinin, bir semavi rastlantının onu kendisine geri getirdiğini söylüyordu içinden.

Ey aşkın gerçeği başkalaştırması! Ey hülyalar! Bu semavi rastlantı, meleklerin bu müdahalesi, aslında Charlemagne Avlusu'ndaki bir hırsızın Aslanlar Çukuru'ndaki başka bir hırsıza, Force Hapishanesi'nin damları üstünden attığı şu ekmek topağından başka bir şey değildi.

VI
YAŞLILAR TAM ZAMANINDA ÇIKARLAR DIŞARI

Akşam olunca Jean Valjean dışarı çıktı. Cosette giyindi. Saçlarına, kendine en yakışan şekli verdi; korsajı biraz fazlaca makas yediği için oyuğundan boynunun doğuşunu gösteren, yani genç kızların deyişiyle "biraz adaba aykırı" olan bir entari giydi. Aslında hiç de adaba aykırı değildi kıyafeti, ama bir başka güzeldi. Bütün bu süslenmeyi, nedenini bilmeden yaptı.

Dışarı çıkmak niyetinde miydi? Hayır.

Bir misafir mi bekliyordu? Hayır.

Karanlık basarken bahçeye indi. Toussaint, arka avluya bakan mutfağında işiyle meşguldü.

Dalların altında yürümeye başladı. Dallar çok alçak olduklarından ara sıra onları eliyle ite ite gidiyordu.

Böylece sıraya kadar geldi.

Taş orada, olduğu gibi duruyordu.

Sıraya oturdu ve narin beyaz elini, okşamak, teşekkür etmek ister gibi taşın üzerine koydu. Birdenbire insanın, arkasında birisi durduğu zaman onu görmediği halde duyduğu o tarif edilemez hisse kapıldı.

Başını çevirdi ve ayağa fırladı.

Oydu.

Başı açıktı. Sararmış ve zayıflamış görünüyordu. Siyah elbisesi şöyle böyle seçilebiliyordu. Alacakaranlık, güzel alnını soluk bir renge bürüyor, gözlerini karanlıklara gömüyordu. Eşsiz yumuşaklıkta bir tül perdenin gerisinde ölümden, geceden bir şeyler taşıyordu. Yüzü, ölen günün ışığıyla, uçup giden bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı.

Sanki ne bir hayalet ne de artık bir insandı.

Şapkası birkaç adım ötedeki çalılığa atılmıştı.

Bayılacak gibi olan Cosette, çığlık atmadı. Yavaşça geri geri gidiyordu, çünkü çekildiğini hissediyordu. O ise hiç kımıldamıyordu yerinden. Cosette, kendisini saran o tarifi imkânsız ve hazin halin içinde, onun göremediği gözlerinin bakışını hissediyordu.

Cosette, geri geri giderken bir ağaca rastlayarak ona dayandı. Ağaç olmasa yere düşecekti.

O zaman onun sesini duydu. Gerçekten hiç duymamıştı bu sesi o vakte kadar; yaprakların hışırtısını bastırırcasına mırıldanıyordu.

– Bağışlayın beni, buraya geldim. Kalbim daraldı, bu halde yaşayamazdım, geldim. Buraya, bu sıranın üzerine koyduğum şeyi okudunuz mu? Korkmayın benden. Ne çok zaman geçti üzerinden, bana baktığınız günü hatırlıyor musunuz? Lüksemburg Parkı'nda, Gladyatör Heykeli'nin yanındaydı. Ya benim önümden geçtiğiniz günü? 16 Haziran ve 2 Temmuz günleriydi. Neredeyse bir yıl olacak. Uzun zaman var ki sizi görmedim. Sandalye kiralayan kadına sordum, sizi artık görmediğini söyledi. Ouest Sokağı'nda, yeni bir evin üçüncü katında, ön tarafta oturuyordunuz. Biliyorum, görüyorsunuz! Sizi takip ediyordum ben. Başka ne yapabilirdim ki? Sonra kayboldunuz. Bir keresinde Odéon'un kemerleri altında gazete okurken, siz geçiyorsunuz sandım. Koştum. Ama hayır! Şapkası sizinkine benzeyen bir başkasıydı. Geceleri buraya geliyorum. Korkmayın kimse görmüyor beni. Pencerelerinizi yakından seyretmeye geliyorum. Beni duymamanız için çok yavaş yürüyorum. Korkarsınız belki diye. Geçen akşam sizin arkanızdaydım; siz döndünüz, ben kaçtım. Bir seferinde şarkı söylediğinizi duydum. Mutlu oldum. Pencere kepenginin arkasından şarkı söylemenizi dinlemenin sizce bir zararı var mı? Hiçbir zararı olmaz, değil mi? Görüyorsunuz işte, siz benim meleğimsiniz! Bırakın biraz geleyim; yakında öleceğimi sanıyorum. Bir bilseniz! Size tapıyorum ben. Bağışlayın beni, sizinle böyle konuşuyorum, ne söylediğimin farkında değilim size, belki kızdırıyorum sizi. Kızdırıyor muyum?

– Ah anneciğim! dedi Cosette.

Ve ölüyormuşçasına olduğu yere yığıldı.

Delikanlı onu düşerken yakaladı, kollarının arasına aldı, ne yaptığını bilmeden ona sımsıkı sarıldı. Onu tutarken kendisi de sallanıyordu. Kafasının içi duman dolu gibiydi; kirpiklerinin arasında şimşekler çakıyordu; düşünceleri eriyip kayboluyordu; hem dinî bir iş yapıyormuş hem de bir günah işliyormuş gibi geliyordu ona.

Aslında göğsünün üstünde şeklini hissettiği bu büyüleyici kadına karşı en ufak bir arzu duymuyordu. Aşktan kendini kaybetmişti.

Genç kız onun elini tutarak kalbinin üstüne koydu. Delikanlı, defterin varlığını hissetti orada.

– Demek beni seviyorsunuz? diye kekeledi.

Kız yavaşça, nefesten ibaretmişçesine alçak, zar zor duyulabilen bir sesle cevap verdi:

– Sus! Biliyorsun!

Ve kıpkırmızı kesilen yüzünü, mağrur ve sermest delikanlının göğsüne sakladı.

Delikanlı sıranın üstüne, kız da onun yanına düştü. Konuşacak sözleri kalmamıştı artık. Yıldızlar parıldamaya başlıyordu. Nasıl olmuştu da dudakları buluşuvermişti? Nasıl oluyordu da kuşlar ötüyor, kar eriyor, gül açıyor, mayıs serilip serpiliyor, tepelerin üstündeki uçları titrek simsiyah ağaçların ardından gün ağarıyordu?

Bir buse, hepsi o kadar.

İkisi de bir ürperti geçirdiler ve karanlıkta parıldayan gözlerle birbirlerine baktılar, bakıştılar.

Ne serin geceyi ne soğuk taşı ne nemli toprağı ne de ıslak otları hissediyorlardı; sadece bakışıyorlardı ve kalpleri düşüncelerle doluydu. Fark etmeden el ele tutuşmuşlardı.

Genç kız delikanlıya sormuyordu, hatta düşünmüyordu bile buraya nereden girdiğini, bahçeye nasıl nüfuz edebildiğini. O kadar tabii görünüyordu ki onun burada bulunması ona!

Zaman zaman Marius'un dizi Cosette'inkine değiyor ve ikisinin vücudunu da ürpertiler kaplıyordu.

Arada bir Cosette bir şeyler kekeliyordu. Ruhu, tıpkı toprağın üstünde bir çiy damlası gibi dudaklarında titriyordu.

Yavaş yavaş dile geldiler. Sükûtun aşırı dolgunluğunu, coşkunca bir iç döküş takip etti. Başlarının üstündeki gece dingin ve muhteşemdi. Ruhlar gibi saf ve temiz olan bu iki varlık her şeyi söylediler birbirlerine; hayallerini, vecdlerini, vehimlerini, zaaflarını, nasıl birbirlerine uzaktan tapındıklarını, nasıl birbirlerini özlediklerini, birbirlerini görmez oldukları zaman düştükleri umutsuzluğu anlattılar. Daha şimdiden hiçbir şeyin artıramayacağı tam bir samimiyetle en gizli, en sırlı şeylerini birbirlerine açtılar. Düşlerine saf-

dilce inanarak, aşkın, gençliğin ve içlerindeki çocukluk kalıntısının düşüncelerine ilham ettiği her şeyi birbirlerine naklettiler. Bu iki kalp boşalıp birbirlerini soldurdular; öyle ki, bir saat sonra artık genç kızın ruhu genç erkeğin, genç erkeğin ruhu da genç kızın olmuştu. Birbirlerinin içine işlediler, birbirlerini büyülediler, birbirlerinin gözünü kamaştırdılar.

Sözlerini bitirdikleri, her şeyi birbirlerine söyledikleri zaman, kız başını delikanlının omzuna koyarak sordu:

– Adınız ne sizin?

– Adım Marius, dedi delikanlı. Ya sizinki?

– Benim adım Cosette.

ALTINCI KİTAP

Küçük Gavroche

I
RÜZGÂRIN MUZİPLİĞİ

1823'ten bu yana Montfermeil'deki lokanta bozuntusu, iflas uçurumunda değil de küçük borçların batağında yavaş yavaş boğulur, yok olurken, karı koca Thénardierlerin iki çocuğu daha olmuştu. İkisi de erkekti bunların. Böylece ikisi kız, üçü oğlan beş çocuk ediyordu. Bu kadarı fazlaydı.

Thénardier Kadın son iki çocuğu, bunlar henüz küçük yaştayken, birer bebekken, başından atmanın yolunu buldu ve bundan garip bir mutluluk duydu.

"Başından atmak" burada tam yerinde kullanmış bir deyimdir. Bu kadında tabiatın yalnızca bir parçası vardı. Mareşal La Mothe-Houdancourt'un karısı gibi, Thénardier Kadın da yalnızca kızları için anaydı. Analığı orada bitiyordu. Onun insan soyuna karşı kini, kendi oğullarından başlıyordu. Zalimliği oğullarından yana sarp ve dikti, yüreğinin bu tarafında bir uğursuz yalçın bayır yükseliyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, Thénardier Kadın büyük oğlundan nefret ediyordu. Öbür ikisinden ise tiksiniyordu. Niçin? Çünkü. Sebeplerin en müthişi ve cevapların en tartışma götürmezi: Çünkü.

"Bir çocuk ağılına ihtiyacım yok," diyordu bu ana.

Thénardierlerin son iki çocuklarından kurtulmayı, hatta bundan kazanç bile sağlamayı nasıl başardıklarını biraz anlatalım.

Birkaç sayfa yukarıda sözünü ettiğimiz şu Magnon kız, iki çocuğuna safdil ihtiyar Gillenormand'dan nafaka bağlatmayı beceren kızdan başkası değildi. Célestins Rıhtımı'nda, kötü şöhretini güzel kokuya çevirmek için elinden geleni yapmış olan şu eski Petit-Musc Sokağı'nın köşesinde oturuyordu. Bundan otuz beş yıl önce Paris'in Seine Nehri kıyısındaki mahallelerini kasıp kavuran büyük kuşpalazı salgını hatırlardadır. Hatta bilim, bu salgından yararlanarak şap üfleme usulünün etkinliği hakkında geniş tecrübeler edinmişti. Günümüzde bu usulün yerini, çok daha yararlı olan tentürdiyot sürme usulü almıştır. İşte bu salgın sırasında Magnon kız, aynı gün içinde, biri sabah biri akşam olmak üzere, henüz pek küçük yaşta olan iki oğlunu kaybetti. Büyük bir darbe oldu bu onun için. Bu çocuklar anaları için büyük değer taşıyorlardı. Ayda seksen frank demekti onlar. Bu seksen frank Mösyö Gillenormand adına, onun tahsildarı, Roi-de-Sicile Sokağı'nda eski bir emekli mahkeme katibi Mösyö Barge tarafından gayet düzenli bir şekilde ödenmekteydi. Çocuklar ölünce onlarla birlikte maaş da gömülmüştü. Magnon kız bir çare aradı. Onun da bir üyesi olduğu bu karanlık, pis işler loncasında her şey bilinir, her şey saklanır, karşılıklı yardımlaşılır. Magnon kıza iki çocuk lazımdı; Thénardier Kadın'ınsa iki çocuğu vardı. Aynı cinsten, aynı yaşta. Birisi için bu iyi bir çözüm, ötekisi için de iyi bir yatırımdı. Küçük Thénardierler, küçük Magnonlar oldular. Magnon kız, Célestins Rıhtımı'ndan ayrıldı ve gidip Clocheperce Sokağı'na yerleşti. Paris'te bir kimseyi kendi kendisine bağlayan kimlik bağı, bir sokaktan öbürüne geçince kopar.

Nüfus dairesi hiç haberdar edilmediğinden sesini çıkarmadı; böylece değişim işlemi gayet sade bir şekilde olup bitti. Yalnız Thénardier, ödünç verilen çocuklar için ayda on frank istedi. Magnon bu parayı ödeyeceğine söz verdi, hatta ödedi de. Mösyö Gillenormand'ın taahhüdünü yerine getirmeye devam ettiğini söylemeye gerek yok. O, her altı ayda bir yavruları görmeye geliyordu. Değişikliğin farkına varmadı. Magnon ona:

– Mösyö, ne kadar da benziyorlar size! deyip duruyordu.

Kolayca hüviyet değiştirmesini bilen Thénardier, bu fırsattan yararlanıp Jondrette oldu. Onun iki kızı ile Gavroche, iki küçük kardeşleri olduğunu fark edecek zamanı pek bulamamışlardı. Sefaletin bir derecesinde, insanı âdeta bir tayf kayıtsızlığı sarar; çocuklar göze ölü hayaletler gibi görünür. En yakınlarınız bile çoğu zaman sizin için gölgeden ibaret şekillerdir, hayatın bulanık zemini üzerinde ancak şöyle böyle fark edilirler ve kolayca yeniden görünmezliğe karışıverirler.

Thénardier Kadın, iki küçük çocuğunu bir daha geri almamak niyetiyle teslim ettiği günün akşamında bir vicdan azabı duymuş ya da duyar gözükmüştü. Kocasına:

– Ama buna çocuklarını terk etmek denir! demişti.

Thénardier, bilgiç bir tavırla ve soğukkanlılıkla söylediği şu sözle bu acıyı dağladı:

– Jean-Jacques Rousseau daha da fazlasını yaptı!

Ana, vicdan azabından kaygıya geçmişti:

– Peki ya polis bizden bunun hesabını sorarsa? Söyler misin Mösyö Thénardier, bu yaptığımız şey mübah mıdır?

Thénardier cevap verdi:

– Her şey mübahtır. Kimse bunda masumiyetten başka bir şey görmeyecek. Hem zaten parasız pulsuz çocuklara öyle pek yakından bakmakta kimsenin bir çıkarı yoktur.

Magnon, zarif çeşidinden bir suç ehliydi. Özentili ve sefil bir tarzda döşenmiş olan evini, Fransızlaşmış bir iş bilir İngiliz hırsız kadınıyla paylaşıyordu. Çok zengin kişilerle olan ilişkileri dolayısıyla itibar gören, Milli Kütüphane'nin madalya koleksiyonları ve Matmazel Mars'ın elmaslarıyla yakından alakalı bu parizyen İngiliz kadın, sonraları adliye kayıtlarında ünlü bir isim olmuştur. Ona Mamzel Miss diyorlardı.

Magnon'un kısmetine düşen iki yavru, hallerinden hiç de şikayetçi değildiler. Seksen franklık bir iltimasları olan çocuklar, her sömürülen kişi gibi idare ediliyorlardı. Hiç de kötü giydirilmiyor, kötü beslenmiyorlardı; âdeta birer "küçük mösyö" muamelesi görüyorlardı; sahici annelerine nazaran yalancı annelerinin yanında daha iyiydiler. Magnon onların yanında hanımefendi rolü oynuyor, argo konuşmuyordu.

Bu şekilde birkaç yıl geçirdiler. Thénardier, gelecek hakkında ümitliydi. Günün birinde kendisine aylık on frankını getiren Magnon kıza:

– Babalarının onları eğitmesi gerekecek, dedi.

Böylece o vakte kadar iyi korunan, hatta kötü talihleri tarafından bile esirgenen iki zavallı çocuk birdenbire, hoyrat bir şekilde hayatın içine fırlatıldılar, hayata başlamak zorunda bırakıldılar.

Jondrette'in sefil barınağında olduğu gibi, suç erbabı kişilerin toplu halde tutuklanması ve bunu, zorunlu olarak takibatların ve hapse atılmaların izlemesi, toplumun altında gizli bir hayat süren bu iğrenç karşı-toplum için hakiki bir felakettir. Böylesi bir macera, bu karanlık dünyada türlü çeşit çöküntülere yol açar. Thénardierlerin felaketi, Magnon'un felaketini getirdi.

Magnon'un Plumet Sokağı'yla ilgili pusulayı Éponine'e vermesinden az bir süre sonra, bir gün Clocheperce Sokağı'na ani bir polis baskını oldu. Magnon da, Mamzel Miss de yakalandılar; şüpheli görülen bütün ev halkı da ağın içine düştü. İki küçük oğlan bu sırada arka avluda oynamakta olduklarından baskından hiç haberleri olmadı. İçeri girmek istediklerinde kapıyı kapalı, evi de bomboş buldular. Karşı tarafta dükkânı olan bir ayakkabı tamircisi onları çağırıp annelerinin onlar için bıraktığı bir kâğıdı verdi. Kâğıtta bir adres vardı: "Mösyö Barge, gelir tahsildarı, Roi-de-Sicile Sokağı, No. 8."

Dükkâncı, çocuklara:

– Artık burada oturmuyorsunuz. Oraya gidin. Hemen şuracıkta. Solda birinci sokak. Yolunuzu bu kâğıtla sorun, dedi.

Çocuklar yola koyuldular. Büyük, küçüğü ve elinde kendilerine yol gösterecek olan kâğıdı tutuyordu. Üşümüştü, soğuktan uyuşan parmakları kâğıdı yeterince sıkamıyor, iyi tutamıyordu; Clocheperce Sokağı'nın köşesini dönerken şiddetli bir rüzgâr kâğıdı elinden kapıp götürdü. Hava kararmak üzere olduğundan çocuk bir daha onu bulamadı.

Sokaklarda rastgele dolaşmaya başladılar.

II
KÜÇÜK GAVROCHE, BÜYÜK NAPOLYON'UN BİR FİKRİNDEN NASIL YARARLANIYOR

İlkbaharda Paris'te çoğu zaman acı ve sert kuzey rüzgârları eser; insanı üşütmek şöyle dursun dondururlar. En güzel günlerin keyfini kaçıran bu soğuk rüzgârlar, tıpkı sıcak bir odaya ya da iyi kapanmamış bir kapıdan giren soğuk hava esintilerine benzer bir etki yaparlar. Sanki kışın karanlık kapısı aralık kalmış da oradan içeriye rüzgâr esiyormuş gibidir. 1832 İlkbaharı'nda, Avrupa'da bu yüzyılın ilk büyük hastalık salgınının patlak verdiği devirde, bu kuzey rüzgârları her zamankinden daha keskin, daha ısırıcıydılar. Kış kapısından da daha dondurucuydu bu kez aralık kalan kapı. Mezar kapısıydı bu. Koleranın nefesi duyuluyordu bu kuzey rüzgârlarında.

Meteorolojik bakımdan bu soğuk rüzgârların özelliği, güçlü bir elektrik gerilimini de beraberlerinde getirmeleriydi. Gök gürültüsü ve şimşeklerin eşlik ettiği fırtınalar patlak verdi sık sık bu devirde.

İşte bu kuzey rüzgârlarının sanki ocak ayı geri gelmişçesine şiddetle estiği ve burjuvaların mantolarına, paltolarına büründükleri bir akşam vakti Küçük Gavroche, yine eski püskü giyeceklerinin içinde neşeyle titreyerek, Orme-Saint-Gervais dolaylarında bir berber dükkânının önünde kendinden geçmişçesine dikilmiş duruyordu. Atkı olarak kullandığı –nereden bulduğu meçhul– yünden bir kadın şalına sarınmıştı. Vitrin camının gerisinde iki tane hazneli yağ lambasının arasında dönüp duran ve bu arada gelip geçenlere gülümseyen dekolte elbiseli, başı portakal çiçekleriyle bezenmiş balmumundan bir gelin kuklasını derin bir hayranlıkla seyreder gibi görünüyordu Küçük Gavroche; ama aslında, dükkânın önündeki peykeden bir sabun kalıbını "yürütmenin" mümkün olup olmadığını kestirmek için dükkânın içini gözlemekteydi. Bu sabun kalıbını, banliyödeki bir "kuaför"e bir meteliğe satacaktı. Sık sık bu sabun kalıplarından biriyle yemek yediği oluyordu. Pek kabiliyetli olduğu bu çalışma türüne "berberleri tıraş etmek" adını takmıştı.

Gavroche bir yandan gelini seyreder, göz ucuyla da sabun kalıbını süzerken, bir yandan da dişlerinin arasından şöyle mırıldanıyordu: "Salı. Yok salı değil. Salı mı acaba? Belki salıdır. Evet, salı."

Bu monologun neyle ilgili olduğunu bir bilen çıkmamıştır.

Şayet bu monolog onun son yediği yemekle ilgiliydiyse, üç gün geçmiş demekti aradan çünkü günlerden cumaydı o gün.

Berber, gürül gürül yanan bir sobanın ısıttığı dükkânında hem bir müşterisini tıraş ediyor hem de ara sıra yan gözle bu düşmana, iki eli de ceplerinde, ama besbelli ki düşüncesi kınından çekilmiş bir hançer olan bu soğuktan donmuş, küstah sokak çocuğuna bakıyordu.

Gavroche gelini, vitrini ve Windsor sabunlarını inceleyip duruyordu ki farklı boyda, oldukça temiz pak giyinmiş, kendisinden daha küçük, biri yedi, öbürü beş yaşlarında görünen iki çocuk kapının tokmağını çekine çekine çevirerek dükkândan içeri girdiler ve bir ricadan çok bir iniltiyi andıran sızlanışlı bir mırıltıyla bir şeyler, belki bir yardım dilediler. İkisi birden konuşuyorlardı. Sözlerinden hiçbir şey anlaşılmıyordu, çünkü küçüğünün sesi hıçkırıklarla kesiliyor, büyüğünün ise soğuktan dişleri takırdıyordu. Berber, öfkeli bir suratla döndü ve usturasını elinden bırakmadan, sol eliyle büyük çocuğu, diziyle de küçüğünü itip ikisini de sokağa attı. Kapıyı arkalarından kapatırken:

– Yok yere gelip herkesi üşütmenin ne âlemi var! diyordu.

İki çocuk ağlayarak yürümeye koyuldular. Bu arada bir bulut çıkagelmiş, yağmur yağmaya başlamıştı.

Küçük Gavroche çocukların peşinden seyirtip yanlarına yanaştı:

– Derdiniz nedir bakalım ufaklıklar?

– Nerede yatacağımızı bilemiyoruz, dedi büyük kardeş.

– Bu kadarcık mı? dedi Gavroche. Aman ne büyük şey. Bunun için de ağlanır mı? Ne küçük dertler bunlar böyle!

Ve biraz alaycı üstünlüğüyle sesine yumuşak bir otorite, tatlı bir koruyuculuk edası verdi:

– Hadi bakalım yumurcaklar, gelin benimle.

Büyük çocuk:

– Peki mösyö, dedi.

Ve iki çocuk, bir başpiskoposu takip edermişçesine onun peşi

sıra yürüdüler. Artık ağlamayı kesmişlerdi.

Gavroche onları Saint-Antoine Sokağı'ndan geçirerek Bastille'e doğru götürdü.

Gavroche yürürken geriye, berberin dükkânına doğru öfkeli bir bakış atarak:

– Bu *merlanosta*[1] da hiç yürek yokmuş, diye homurdandı. Anglikanın biri işte.

Bir sokak kızı, başta Gavroche olmak üzere üçünü böyle sıra halinde gider görünce, gürültülü bir kahkaha attı. Bu kahkahada küçük topluluğa bir saygısızlık vardı.

Gavroche ona:

– Merhaba Mamzel Omnibüs,[2] dedi.

Biraz sonra aklına yine berber geldi, ekledi:

– Hayvandan yana yanıldım; *merlanos* değil o, bir yılan. Berber efendi, bir çilingir bulup senin kuyruğuna çıngırak taktıracağım.

Bu berber, onu saldırganlaştırmıştı. Bir sel suyunun üzerinden atlarken Brocken Dağı'nda Faust'la rastlaşmaya layık eli süpürgeli ve sakallı bir kapıcı kadına laf attı:

– Madam atınızla birlikte çıkıyorsunuz herhalde?

Ve ardından yoldan geçmekte olan bir adamın cilalı potinlerine çamur sıçrattı.

Adam öfkeyle:

– Murdar herif, diye bağırdı.

Gavroche, burnunu şalının üstüne doğru kaldırdı.

– Mösyönün bir şikayeti mi var?

– Evet, senden! dedi adam.

Gavroche:

– Büro kapandı, diye karşılık verdi. Artık şikayet kabul etmiyorum.

Bir yandan da yoluna devam ediyordu. İki kanatlı büyük bir kapının dibinde on üç, on dört yaşlarında, soğuktan buz kesmiş bir dilenci kız çarptı gözüne. Kızın elbisesi öyle kısaydı ki dizleri görünüyordu. Kız küçüktü ama bu eteklik için fazla büyük olmaya

---

1 Orijinal metinde merlan, merlanos balığı ve aynı zamanda halk dilinde berber. Tr. Mezgit – ç.n.

2 (Lat.) Omnibus: Taşıt – ç.n.

başlamıştı. Boy atmak, böyle oyunlar eder işte. Çıplaklığın adaba aykırı geldiği çağda eteklik kısalıverir.

– Zavallı kız, dedi Gavroche. Ayağında donu bile yok. Al, tut şunu hiç olmazsa.

Bunu derken, boynuna doladığı o güzelim yünlüyü çözüp dilenci kızın morarmış sıska omuzlarına attı. Böylece boyun atkısı yeniden şal oldu.

Küçük kız Gavroche'u şaşkın bakışlarla süzerek sessizce şalı aldı. Sefaletin belli bir derecesinden sonra, yoksul kişi düştüğü şaşkınlık ve sersemlik içinde artık ne acıdan inler ne de iyiliğe teşekkür eder.

Bunu yaptıktan sonra:

"Bırr!" dedi Gavroche, Aziz Martin'den bile daha çok üşüyerek. O, hiç olmazsa mantosunun yarısını kendine saklamıştı.

Bu "Bırr!" üzerine öfkesi artan sağanak, iyice azıttı. Bu kötü havalar da hep iyi davranışları cezalandırırlar zaten.

– Vay canına, bu da ne demek oluyor? diye haykırdı Gavroche. Yine yağmur yağıyor! Ulu Tanrı! Bu böyle devam ederse benden paso.

Ve tekrar yola koyuldu.

Şalın altında tortop olan dilenci kıza şöyle bir göz atarak:

– Varsın yağsın, dedi, şuna bak ne güzel düzmüş çulu.

Ve buluta doğru bakarak haykırdı:

– İşin bitik demektir!

İki çocuk, adımlarını onunkilere uydurmaya çalışarak peşi sıra seyirtmekteydiler.

Tam o sırada bir ekmekçi dükkânının alameti olan şu kalın demir kafeslerden birinin –çünkü ekmeği de altın gibi parmaklıklar arkasına koyarlar– önünden geçecek oldular. Gavroche arkasına döndü:

– Yahu, ufaklıklar, yemek yemiş miydik biz?

Büyük çocuk cevap verdi:

– Bu sabahtan beri hiçbir şey yemedik biz mösyö.

Gavroche yüksekten bir tavırla:

– Demek sizin anneniz babanız yok, öyle mi? diye sordu.

– Affedersiniz mösyö, annemiz babamız var, ama nerede olduklarını bilmiyoruz.

Bir düşünür olan Gavroche:

– Bazen bilmemek, bilmekten hayırlıdır, dedi.

Büyük oğlan devam etti:

– İki saatten beri yürüyüp duruyoruz, bütün köşe bucağı araştırdık bir şeyler bulmak için, ama hiçbir şey bulamadık.

– Bilirim, dedi Gavroche, köpekler her şeyi yer bitirirler.

Bir süre sustuktan sonra yeniden konuştu:

– Ya! Demek yaratanlarımızı kaybettik. Onları ne yaptığımızı bilemiyoruz. Bak bu olmaz işte, yavrucaklar. Yaşlı insanları kaybetmek düpedüz aptallıktır. Ama biz yine de zilliyi kırmaya bakalım!

Daha fazla soru sormadı çocuklara. Evsiz barksız olmaktan daha kolay anlaşılır ne vardı ki?

İki ufaklıktan büyüğü, çocukluğun aceleci tasasızlığına neredeyse tamamen dönmüşçesine haykırdı:

– Garip belki ama, annem Büyük Perhiz'in son pazar günü bizi takdis edilmiş şimşir dalı almaya götüreceğini söylemişti.

– Fasarya, diye cevap verdi Gavroche.

Büyük oğlan devam etti:

– Annem bir hanımefendidir, Mamzel Miss'le birlikte oturur.

– Düttürü Leyla, diye karşılık verdi Gavroche.

Bu arada durmuş, birkaç dakikadır partallarının bütün köşe bucağını yoklayıp karıştırıyordu.

En sonunda sadece memnun görünmek isteyen, ama gerçekte muzafferane bir tavırla başını kaldırdı.

– Merak etmeyin yumurcaklar, dedi. İşte üç kişi için akşam yemeğine yetecek kadar şey var burada.

Ceplerinin birinden bir metelik çıkardı.

Çocuklara şaşacak zaman bile bırakmadan, onları yakaladığı gibi önü sıra ekmekçi dükkânından içeri soktu ve meteliği tezgâhın üzerine koyarak seslendi:

– Çırak efendi! Beş santimlik ekmek.

Dükkân sahibinin kendisi olan ekmekçi, bir ekmekle bir bıçak aldı.

Gavroche tekrar sesini yükseltip:

– Üç parça olacak çırak efendi! dedi.

Ve önemli bir tavırla ekledi:

– Üç kişiyiz biz.

Ve de ekmekçinin, bu üç akşam yemeği yiyicisini şöyle bir süzdükten sonra, raftan bir esmer ekmek aldığını görünce, başparmağını sanki ucunda Büyük Friedrich'in enfiyesi varmış gibi azametli bir nefes çekişle burnuna daldırarak adamın suratına öfkeyle haykırdı:

– Kekseksa?

Gavroche'un ekmekçiye yönelttiği bu soruyu Rusça veya Lehçe bir kelime ya da Yowaylerin, Botokudoların, bir nehir kıyısından karşı kıyıya ıssızlıklar arasından attıkları vahşi naralardan biri sanmaya kalkışacak okuyucularımıza söyleyelim ki, bu onların (okuyucularımızın) her gün kullandıkları bir kelimedir ve *Qu'est-ce-que c'est que cela?*[1] cümlesinin yerini tutar. Ekmekçi bunu pek güzel anladı:

– Ne olacak, ekmek işte! diye karşılık verdi. İkinci kalite nefis ekmek.

Gavroche sakin ve hor gören soğuk bir tavırla:

– *Larton brutal*[2] demek istiyorsunuz, dedi. Beyaz ekmek çırak efendi, beyaz! Pamuk gibi has ekmek! Ziyafet veriyorum ben.

Ekmekçi gülümsemekten alamadı kendini ve beyaz ekmeği keserken bir yandan da onlara merhametle bakıyordu. Bu da dokundu Gavroche'a.

– Ne o fırıncı çırağı! Ne kulaçlayıp duruyorsun bizi?

Üçünü uç uca eklesen belki ancak bir kulaç ederlerdi halbuki.

Ekmeğin kesilmesi bitince, ekmekçi meteliği çekmecesine attı ve Gavroche iki çocuğa:

– Hadi, dişleyin bakalım, dedi.

Küçük oğlanlar şaşkın şaşkın baktılar ona.

Gavroche gülmeye başladı.

– Ha sahi! Daha bilmezler bunlar, pek küçükler.

Ve sözünü tekrarladı:

– Hadi yiyin.

Bunu söylerken ikisine de birer parça ekmek uzatıyordu.

Ve kendisiyle konuşmaya daha layık gördüğü büyük oğlanın ay-

1 (Fr.) "Bu ne bu? Bu da nesi?" anlamlarına gelir – ç.n.

2 (Fr.) Kara ekmek – ç.n.

rıca kayrılmaya hakkı olduğunu, açlığını yatıştırmak konusunda hiçbir kuşkuya kapılmaması gerektiğini düşünerek en büyük parçayı ona verdi ve ekledi:

– Doldur şunu tüfeğine.

Parçalardan biri öbür ikisinden daha ufaktı; onu kendisi aldı.

Zavallı çocuklar, Gavroche da dahil, adamakıllı acıkmışlardı. Ekmeklerinden koca koca lokmalar dişlerlerken ekmekçinin dükkânında da kalabalık ediyorlardı. Artık parasını almış olan adam, onlara kızgınlıkla bakmaya başlamıştı.

– Sokağa dönelim, dedi Gavroche.

Yine Bastille'e doğru yürümeye koyuldular.

Ara sıra, ışıklı dükkân vitrinlerinin önünden geçerlerken, küçük oğlan durup bir sicimle boynunda asılı duran kurşundan bir saate bakıyordu.

– İşte, tam bir kuş, diyordu Gavroche.

Sonra düşünceli düşünceli homurdanıyordu dişlerinin arasından:

– Neyse boş ver, benim çocuklarım olsa onlara daha iyi sahip çıkardım.

Paylarına düşen ekmek parçalarını bitirmiş, ucunda Force Hapishanesi'nin basık ve düşman duruşlu kapı mazgalı görülen şu kasvetli Ballets Sokağı'nın köşesine varmışlardı ki birisi:

– Vay, sen ha Gavroche? dedi.

– Vay, sen ha Montparnasse? dedi.

Bir adam sokak çocuğunun yanına yanaştı. Yuvarlak mavi gözlüklerle kılık değiştirmiş Montparnasse'tan başkası değildi bu. Ama Gavroche tanımıştı onu.

– Gidi çomar! diye devam etti Gavroche. Keten tohumu lapası renginde bir çul, hekimler gibi de mavi gözlük. Stil sahibisin alimallah!

– Şişşt, dedi Montparnasse, o kadar sesli konuşma.

Sonra Gavroche'u hızla dükkânların ışığından dışarı çekti.

İki küçük çocuk, el ele tutuşarak mekânik bir şekilde onların peşinden gidiyorlardı.

Bir arabalık kapısının gözlerden ve yağmurdan uzak siyah kemeri altına girdikleri zaman Montparnasse:

– Nereye gidiyorum biliyor musun? diye sordu.

– Tövbe Dağı Manastırı'na,[1] dedi Gavroche.

– Zevzek herif!

Montparnasse yeniden konuştu:

– Babet'yle buluşmaya gidiyorum.

– Ya! dedi Gavroche. Demek kızın adı Babet.

Montparnasse sesini alçalttı:

– Kız değil, erkek.

– Ha! Babet!

– Evet ya, Babet.

– Ben onu delikte sanıyordum.

– Deliği deldi, diye cevap verdi Montparnasse.

Ve sokak çocuğuna çarçabuk anlattı: O günün sabahında Babet, Conciergerie Hapishanesi'ne nakli sırasında, "soruşturma koridoru"nda sağa sapacağı yerde sola saparak tüyüverivermişti.

Gavroche bu ustalığa hayran kaldı.

– Ne dişçi ama! dedi.

Montparnasse, Babet'nin firarına dair bazı ayrıntılar daha ekledikten sonra:

– Oo! Dahası da var, diye bitirdi sözünü.

Gavroche, Montparnasse'ı dinlerken onun elinde tuttuğu bastonu almış, hiç düşünmeden üst kısmını çekmişti. Birden ortaya bir kamanın keskin demiri çıktı. Gavroche, kamayı şiddetle geri iterek:

– Ya! dedi. Demek burjuva kılığına girmiş jandarmanı da birlikte götürüyorsun.

Montparnasse göz kırptı.

– Vay canına! dedi Gavroche. Demek aynasızlarla kapışacaksın ha?

– Belli olmaz, diye cevap verdi Montparnasse kayıtsız bir tavırla. İnsanın yanında bir toplu iğnenin bulunması daima iyidir.

Gavroche ısrarla sordu:

– Ne yapacaksın bu gece peki?

Montparnasse, sesini yeniden ciddileştirdi ve heceleri çiğneyerek:

– Bazı şeyler işte, dedi.

1 İdam sehpasına (V.H.)

Sonra birden konuyu değiştirdi.

– Ha, aklıma geldi!

– Ne?

– Geçen günkü bir olay. Düşün hele bir. Burjuvanın birine rastlıyorum. Adam bana bir vaazla birlikte para kesesini hediye ediyor. Keseyi cebime koyuyorum. Bir dakika sonra elimi cebime atıyorum ve karıştırıp bakıyorum ki hiçbir şey yok.

– Vaazdan gayrı, dedi Gavroche.

Montparnasse:

– Peki ya sen nereye gidiyorsun böyle? diye sordu.

Gavroche, himayesi altındaki iki çocuğu gösterdi:

– Şu çocukları yatırmaya götürüyorum, dedi.

– Nerede yatıracaksın?

– Benim yerimde.

– Senin yerin neresi?

– Benim yerim.

– Demek bir yerde kalıyorsun?

– Evet kalıyorum.

– Nerede kalıyorsun?

– Filin içinde, dedi Gavroche.

Montparnasse, kolay şaşar tabiatta olmamasına rağmen, bir hayret sesi çıkarmaktan kendini alamadı.

– Filin içinde ha!

– Evet ya, filin içinde! diye Gavroche karşılık verdi. Keksan.

Bu da, hiç kimsenin yazmadığı ama herkesin bilip söylediği bir kelimesidir dilin. Keksan, *Qu'est-ce que cela a*[1] demektir.

Sokak çocuğunun bu derin anlamlı ihtarı, Montparnasse'ı sakin ve sağduyulu olmaya sevk etti. Gavroche'un barınağı hakkında daha iyi şeyler düşünür gibi göründü.

– Doğru! dedi. Evet, fil. Rahat mı bari?

– Mükemmel, dedi Gavroche, daha iyisi can sağlığı. Köprü altlarındaki gibi rüzgârlar üflemiyor öyle.

– Nasıl giriyorsun peki?

– Giriyorum işte.

– Canım bir deliği yok mu? diye sordu Montparnasse.

1 (Fr.) Ne var bunda – ç.n.

– Allah Allah var elbet! Ama sır. Ön bacakların arasında. Aynasızlar takımı farkında değil.

– Sen de tırmanıyorsun ha? Evet, anlıyorum.

– Bir el çabukluğu, trik trak tamam, kimse giremez artık.

Bir sessizlikten sonra Gavroche ekledi:

– Şu küçükler için bir merdiven bulacağım.

Montparnasse gülmeye başladı:

– Şu bızdıkları da hangi cehennemden aldın kuzum?

Gavroche sade bir tavırla cevap verdi:

– Bu yumurcakları bana bir berber hediye etti.

Bu sırada, Montparnasse düşünceli bir hal almıştı.

– Beni pek kolay tanıdın, diye mırıldandı.

Cebinden iki küçük nesne çıkardı. Etrafına pamuk sarılmış iki tüy borusundan başka bir şey olmayan bu iki nesneden her birini burnunun bir deliğine soktu. Böylece burnu bambaşka bir burun oldu.

– Değiştin, dedi Gavroche, eskisi kadar çirkin değilsin. Bunları hep takman gerek.

Montparnasse güzel bir çocuktu, ama Gavroche da alaycıydı.

Montparnasse:

– Şaka bir yana, nasıl buluyorsun beni? diye sordu.

Sesi de değişmişti. Göz açıp kapayıncaya kadar tanınmaz hale gelmişti Montparnasse.

– Halı! Hadi bize soytarılık yap! diye bağırdı Gavroche.

Parmaklarını burunlarına sokmakla meşgul olduklarından, o vakte kadar konuşulanları hiç dinlememiş olan iki çocuk, bu adı duyunca yaklaşıp Montparnasse'a sevinç ve hayranlıkla bakmaya başladılar.

Ne var ki Montparnasse kaygılıydı.

Elini Gavroche'un omzuna koydu ve kelimelerin üzerine basa basa ona:

– Bak oğlum, iyi dinle sözümü, dedi. Eğer *dogue*umla, *dague*ımla ve *digue*imle oyun meydanında olsaydım, siz de bana on tane kocaman metelik ihsan etseydiniz, hiç reddetmez işe sıvanırdım, ama karnavalda değiliz.

Bu acayip cümle, sokak çocuğunun üstünde tuhaf bir etki yaptı.

Hızla arkasına döndü, parlak küçük gözlerini çevresinde dolaştırdı ve birkaç adım ötesinde kendilerine sırtını dönmüş bir zaptiye çavuşu gördü. Gavroche'un ağzından bir "Vay anasını!" çıktı, ama hemen tuttu kendini ve Montparnasse'ın elini sıkarak:

– Hadi bakalım, iyi akşamlar, dedi. Yavrucuklarımla birlikte filime gidiyorum. Şayet bir gece bana ihtiyacın olursa, beni orada bulursun. Zeminle birinci kat arasında oturuyorum. Kapıcı yoktur. Mösyö Gavroche'u sorarsın.

– Peki, dedi Montparnasse.

Ayrıldılar. Montparnasse Grève'e, Gavroche'da Bastille'e doğru gidiyordu. Gavroche'un elinden çektiği ağabeyi tarafından çekilen beş yaşındaki küçük oğlan, başını tekrar tekrar geriye çevirerek uzaklaşan "soytarı"ya baktı.

Montparnasse'ın Gavroche'u zaptiye çavuşunun varlığından haberdar etmek için kullandığı o karanlık cümleye gelince, bunun değişik şekillerde beş altı defa tekrarlanan *dig* sesinden başka bir tılsımı yoktu. Bu *dig* hecesi, tek başına söylenmeyip bir cümlenin kelimelerine sanatkârlık karıştırıldığında şunu demeye geliyordu: "Kendimizi kollayalım, uluorta konuşmaya gelmez." Montparnasse'ın cümlesinde, ayrıca, Gavroche'un dikkatinden kaçan edebi bir güzellik de vardı ki, bu da Temple argosuna mahsus *dogueum*, *dagueım* ve *digueim* deyimleriydi. Molière'in yazdığı, Callot'nun resmettiği o büyük yüzyıldaki soytarılar ve kırmızı kuyruklular arasında çok kullanılan bu deyimler; köpeğim, kamam ve karım anlamına gelir.

Bundan yirmi yıl öncesine kadar, Bastille Meydanı'nın güneydoğu köşesinde, kale-hapishanenin eski hendeği içinde kazılmış kanalın havuzu yakınında acayip bir anıt vardı. Şimdi artık Parislilerin hafızasından silinmişse de, orada iz bırakmaya layık bir anıttı bu, çünkü "akademi üyesi ve Mısır ordusu başkomutanı"nın düşüncesinin ürünüydü.

Anıt diyoruz ama, aslında bu bir maketten başka bir şey değildi. Fakat art arda kopan iki üç fırtınanın götürüp her defasında bizden biraz daha uzağa attığı bu maket, Napolyon'un bir fikrinin bu harikulade taslağı, devasa kadavrası tarihe mal olmuş, gelip geçici görüntüsüyle çelişki oluşturan bir olup bitmişlik kazanmıştı âde-

ta. Kırk ayak yüksekliğinde, yarı ahşap yarı kâgir yapılı bir fildi bu; sırtındaki kulesi bir evi andırıyordu ve badanacının biri onu vaktiyle yeşile boyamışken şimdi gök, yağmur ve hava onun rengini siyaha çevirmişti. Meydanın bu ıssız ve ağaçsız köşesinde bu heyula mahlukun geniş alanı, hortumu, dişleri, kulesi, muazzam sağrısı, sütunları andıran dört ayağı, geceleyin yıldızlı göğün üzerinde şaşırtıcı, korkunç bir siluet meydana getiriyordu. Kimseler bunun ne demeye geldiğini bilmiyordu. Halk gücünün bir çeşit timsaliydi bu. Karanlık, muammalı ve muazzamdı. Bastille'in görünmez hayali yanında görülebilen, ayakta dikili, bilmem hangi bir kudretli hayaletti bu.

Pek az yabancı ziyaret ediyordu bu yapıyı; gelip geçenlerin baktığı yoktu ona. Harap olup gidiyordu; her mevsim böğründen kopup düşen sıva parçaları, onda iğrenç yaralar açmaktaydı. Kibar dilde denildiği gibi "şehreminisi" 1814'ten beri unutup gitmişti onu. Köşesinde iğrenç, itici ve ürkütücüydü. Sarhoş arabacılar tarafından sürekli kirletilen çürük bir tahta perdeyle çevrilmişti. Yarıklar karnını çatlatıyor, kuyruğundan bir bağdadi çıtası çıkmış sarkıyor, bacaklarının arasında uzun otlar bitiyordu; ve büyük şehirlerin zeminini hissedilmez şekilde kabartan o ağır ve biteviye hareket yüzünden otuz yıldan beri meydanın seviyesi yükselip durduğundan, anıt, sanki altında toprak çöküyormuş gibi çukurda kalmıştı. Pis, hakir, iğrenç ve gösterişliydi; burjuvanın gözünde çirkin, düşünürün gözünde hazindi. Hem süpürülüp atılması yakın bir pisliğe hem de boynunun vurulması yakın bir haşmetli kişiye benzeyen bir şeyler vardı onda.

Söylediğim gibi, manzara gece olunca değişiyordu. Gece, hayalet cinsinden olan her şeyin hakiki ortamıdır. Alacakaranlık çöker çökmez yaşlı filin görüntüsü başkalaşıyordu; karanlığın ürkütücü sükûneti içinde sakin ve korkunç bir şekle bürünüyordu. Geçmişin malı olduğundan geceye aitti ve karanlık onun büyüklüğüne pek uygun düşüyordu.

Bu kaba saba, tıknaz, hantal, sert, ciddi, âdeta biçimsiz, ama kesinlikle haşmetli ve de azametli, ve vahşi bir vakar damgası taşıyan anıt yok olup gitti. Ve meydanı, tıpkı feodalitenin yerini burjuvazinin alması gibi, dokuz kuleli kalenin yerini alan devasa bir so-

bayla, onun borudan süsüne benzer bir şeyin huzur içinde saltanat sürmesine bıraktı. İktidarı bir tencereye sığan bir devrin, timsalini bir sobada bulması kadar tabii bir şey olamaz. Bu devir geçecektir, daha şimdiden geçiyor bile. İnsanlar artık anlıyorlar ki, bir kazanda kuvvet bulunabilse bile, iktidar ancak bir beyinde bulunabilir. Başka bir deyişle, dünyayı yöneten ve götüren lokomotifler değil, fikirlerdir. Lokomotifleri fikirlere koşun, iyi, güzel; ama sakın atı süvari yerine koymayın.

Her neyse, biz yine Bastille Meydanı'na dönelim. Filin mimarı, alçıyla büyük bir eser meydana getirmeyi başarmıştı; sobanın mimarı ise bronzla ortaya küçük bir şey koymayı başardı.

Şaşaalı bir ad takıp, "Temmuz Sütunu" dedikleri bir soba borusu, boşa gitmiş bir devrimin bu başarısız anıtı, 1832'de, kendi hesabımıza özlemle andığımız, koskoca bir ahşap kılıfla ve fili tamamen yalnız bırakan geniş bir tahta perdeyle sarılmış durumdaydı.

İşte, uzak bir sokak fenerinden sızan ışıkla meydanın ancak bir nebze aydınlanan bu köşesine doğru götürdü sokak çocuğu iki "yavrucuğu."

İzin verilirse, burada sözümüzü kesip asla gerçeğin dışına çıkmadığımızı; ve bundan yirmi yıl önce ceza mahkemelerinin, Bastille'deki filin içinde yatarken yakalanan bir çocuğu serserilik ve kamu anıtını tahrip suçundan yargıladığını hatırlatalım. Bu olayı belirttikten sonra devam ediyoruz.

Dev heykelin yanına gelince, sonsuz büyüğün sonsuz küçük üzerinde yapabileceği etkiyi takdir eden Gavroche:

– Yumurcaklar! Korkayım demeyin sakın, dedi.

Sonra tahta perdedeki bir açıklıktan filin alanına girerek, çocukların da engeli aşmalarına yardım etti. Biraz ürkmüş olan iki çocuk, hiç ses çıkarmadan Gavroche'u izliyor; kendilerine ekmek veren, barınacak bir yer vaat eden bu hırpani kılıklı küçük koruyucuya güveniyorlardı.

Orada, tahta perdenin yanında, yerde boylu boyunca yatan bir merdiven vardı. Gavroche, gündüzleri bitişikteki inşaat işçilerinin kullandıkları bu merdiveni olağanüstü bir güçle kaldırıp filin ön bacaklarından birine dayadı. Merdivenin ucuna doğru bir yerde, dev heykelin karnında siyah bir delik fark ediliyordu.

Gavroche, konuklarına merdivenle deliği göstererek:

– Yukarı çıkıp içeri girin, dedi.

İki küçük oğlan korkuyla birbirlerine baktılar.

– Korkuyorsunuz ha, bacaksızlar! diye bağırdı Gavroche.

Sonra ekledi:

– Bakın, görün öyleyse.

Filin pütürlü bacağına kollarıyla sıkıca yapıştı, merdiveni kullanmaya tenezzül etmeden, göz açıp kapayana dek yarığa ulaşıverdi. Tıpkı bir çatlaktan süzülen bir yılan gibi oradan içeriye daldı. Bir an sonra, iki çocuk, onun soluk başının zifiri karanlık deliğin kenarından, ağarık ve donuk bir şekil halinde belli belirsiz uzandığını gördüler.

– Hadi çıkın bakalım, bebecikler! diye seslendi Gavroche. Bakın göreceksiniz ne rahat burası! Sen çık! dedi büyüğüne. Elimi uzatıyorum sana.

Küçük çocuklar birbirlerine omuz vurup itiştiler; sokak çocuğu onlara hem korku hem de güven veriyordu; hem sonra çok şiddetli yağıyordu yağmur. Büyük kardeş tehlikeyi göze aldı. Küçüğüyse, ağabeyi yukarı çıkıp, kendisi koca hayvanın ayakları arasında bir başına kalınca ağlayacak gibi oldu, ama buna cesaret edemedi.

Büyük oğlan sendeleye sendeleye merdivenin basamaklarından tırmanıyordu. O bu işi yaparken, Gavroche da bir eskrim hocasının öğrencilerine ya da bir katır sürücüsünün katırlarına seslenişiyle onu yüreklendirmekteydi:

– Korkma!

– Tamam!

– Devam et!

– Ayağını oraya bas!

– Elini şuraya koy!

– Ha gayret!

Ve çocuk onun erişebileceği yere gelince, birden kuvvetle kolundan tutup onu kendine çekti.

– Hoppa! dedi.

Çocuk yarıktan içeri girmişti.

– Şimdi bekle beni, dedi Gavroche. Lütfen oturun mösyö.

Yarığa nasıl girdiyse öylece çıkıp filin bacağı boyunca bir may-

mun çevikliğiyle aşağıya kaydı, otların üstüne ayak üstü düştü, beş yaşındaki küçüğü belinden kavradığı gibi merdivenin ortasına koydu ve sonra onun arkasından yukarı çıkmaya başlayıp büyük oğlana seslendi:

– Onu arkadan iteceğim, sen de çekersin.

Az sonra küçük oğlan, neye uğradığını bile anlamadan yukarıya çıkarıldı, itildi, sürüklendi, çekildi, delikten içeri tıkıldı, sokuldu. Onun arkasından içeri giren Gavroche, topuğuyla merdiveni itip çimenlerin üzerine düşürdükten sonra ellerini çırpmaya başladı ve bağırdı:

– İşte geldik! Yaşasın general Lafayette!

Bu coşkunluk geçince ilave etti:

– Minnoşlar, benim evimdesiniz artık.

Gerçekten de kendi evindeydi Gavroche.

Ey faydasızın beklenmedik faydası! Büyük şeylerin şefkati! Devlerin iyiliği! İçinde İmparator'un düşüncesini taşıyan bu azıman anıt, bir sokak çocuğunun kutusu olmuştu. Dev heykel küçücük çocuğu buyur etmiş, barındırmıştı. Yabanlık elbiseleriyle Bastille'deki filin önünden geçen burjuvalar, onu patlak gözleriyle her gördüklerinde süzerek, "Bu da neye yarıyor ki?" diyorlardı. Oysa o babasız, anasız, ekmeksiz, giyeceksiz, barınaksız bir küçük çocuğu soğuktan, kırağıdan, doludan, yağmurdan kurtarmaya, kış rüzgârından korumaya, çamur içinde uyuyup ateşlenmekten, kar üstünde uyuyup ölmekten esirgemeye yarıyordu. Toplumun dışladığı masumu bağrına almaya yarıyordu. Kamunun suçunu azaltmaya yarıyordu. Bütün kapılar kendisine kapalı olan bir insana açılan bir sığınaktı o. Tahta kurtlarının, nisyanın istilasına uğramış, mantarlarla, küflerle, yaralarla kaplı, sallantılı, kurt yenikli, bir başına bırakılmış, mahkûm edilmiş bu yaşlı mamut, meydanın ortasında boş yere lütufkâr bir bakıştan sadaka isteyen bu devasa dilenci, kendi haline bakmadan tutmuş bir başka dilenciye, ayağında pabuç, başının üstünde tavan olmayan, parmaklarını soluğuyla ısıtmaya çalışan, pılı pırtıya bürünmüş, önüne ne atılırsa onunla beslenen zavallı bir pigmeye acımaya kalkmıştı sanki. Napolyon'un insanlarca hor görülen bu fikri, Tanrı tarafından benimsenmişti. Sadece ünlü olan şey, yüce olmuştu. İmparatora, düşün-

düğünü gerçekleştirmek için somaki taşı, tunç, demir, altın, mermer gerekmişken, Tanrı'ya eski tahtalar, kirişler ve sıva kalıntıları yetiyordu. Dahice bir hayale kapılmıştı İmparator; silahlı, muhteşem, hortumu havada, kulesi sırtında, etrafa çepeçevre neşe ve hayat dolu sular fışkırtan dev fildе halkı cisimleştirmek istiyordu. Tanrı ise daha büyük bir iş yapmış, onda bir çocuğu barındırmıştı.

Gavroche'un içeri girdiği yer dışarıdan güçlükle görülebilen bir delikti. Söylediğimiz gibi, filin karnının altında gizlenmiş olan bu delik o kadar dardı ki, ancak kedilerle ufak çocuklar geçebilirdi oradan.

Gavroche:

– Kapıcıya burada olmadığımızı söylemekle işe başlayalım, dedi.

Ve evini ezbere bilen bir kimsenin güveniyle karanlığa dalarak bir tahta aldı, getirip deliği onunla tıkadı.

Tekrar karanlığa daldı Gavroche. Çocuklar fosfor şişesine sokulan kibritin hışırtısını işittiler. Kimyasal kibrit henüz icat edilmemişti. Fumade çakmağı o devirde bir ilerleme yerine geçiyordu.

Çocuklar, aniden parlayan bir ışıkla gözlerini kırpıştırdılar; Gavroche "kiler faresi" adı verilen reçineye batırılmış şu fitil parçalarından birini yakmıştı. Aydınlatmaktan çok duman çıkaran "kiler faresi", filin içini hayal meyal görülür hale getirmişti.

Gavroche'un iki konuğu çevrelerine bakındılar ve iri Heidelberg fıçısının içine kapatılmış bir kimsenin ya da daha iyisi, Tevrat'taki balinanın karnında Yunus peygamberin duyabileceği hisse benzer bir his duydular. Kendilerini çepeçevre kuşatıp saran dev gibi kocaman bir iskelet görüyorlardı. En tepede kahverengi uzun bir kalas vardı; iki yanından belli aralıklarla kavisli kalın kirişler çıkan bu kalas, kaburgalarıyla birlikte omurgayı temsil ediyordu. Bunlardan iç uzuvlar gibi alçıdan sarkıtlar asılmakta ve bir yandan öbür yana uzanan geniş örümcek ağları tozlu karın zarlarını meydana getirmekteydi. Şurada burada, köşelerde, iri kara lekeler görülüyordu. Canlı gibiydi bu kara lekeler, ürkmüşçesine ani hareketlerle hızlı hızlı yer değiştiriyorlardı.

Filin sırtından karnına dökülen molozlar, karın yuvarlağını doldurmuştu. Öyle ki, burada tıpkı bir döşeme üzerindeymiş gibi yürümek mümkündü.

Küçük oğlan, ağabeyine sokularak yavaş sesle:

– Çok karanlık, dedi.

Bu sözü duyan Gavroche bir nara kopardı. İki çocuğun donakalmış hali bir silkelemeyi gerektiriyordu.

– Ne dırlanıp duruyorsunuz siz? diye bağırdı. Alay mı ediyorsunuz? Bir de beğenmezlik, öyle mi? Ne yani, Tuileries Sarayı'nı mı istiyorsunuz? Kafanız yok mu sizin? Ha, söyleyin. Enayi takımından olmadığımı bildiririm size. Ne sanıyorsunuz kendinizi, yedi sülalesi devletli veletler mi?

Biraz terslenmek korkuya iyi gelir. Güven ve huzur verir. İki çocuk Gavroche'a yanaştılar.

Bu güvenden duygulanan Gavroche "sert tondan yumuşağa" geçti ve çocukların küçüğüne dönüp ona:

– Aptal, dedi hakarete okşayıcı bir eda katarak. Asıl karanlık dışarısı. Dışarıda yağmur yağıyor, buradaysa yağmıyor; dışarısı soğuk, buradaysa bir üfürük bile rüzgâr yok; dışarıda bir sürü insan var, buradaysa in cin top oynuyor; dışarıda ay ışığı bile yok, buradaysa benim kandilim var, ya enayi dümbeleği!

İki çocuk, daireyi daha az korkuyla seyretmeye başlamışlardı; ama Gavroche onlara fazla seyir vakti bırakmadı.

– Hadi çabuk, dedi.

Ve onları büyük bir mutlulukla odasının dip tarafı diyebileceğimiz yere doğru itti.

Orada Gavroche'un yatağı duruyordu.

Tam takım bir yataktı Gavroche'unkisi; yeni bir şilte, bir yorgan ve cibinlik vardı.

Şilte bir hasırdan ibaretti; yorgan da kurşuni renkte, çok sıcak tutan kaba yünden oldukça yeni bir diz örtüsüydü. Cibinliğe gelince, o da şöyleydi:

Oldukça uzun üç sırık, ikisi önde biri arkada olmak üzere zemindeki, yani filin karnındaki molozların içine sağlamca saplanarak bir piramit teşkil edecek şekilde tepelerinden birbirlerine bağlanmışlardı. Piramit biçimindeki bu çatkının üzerine bakırdan bir kafesli tel atılmış; ama büyük bir ustalıkla, her üç sırığı da kaplayacak şekilde demir tellerle bağlanmıştı. Bir sıra iri taş bu kafesli teli, içine hiçbir şey geçirtmeyecek şekilde çepeçevre yere yerleş-

tirilmişti. Aslında bu kafes teli, kümeslerin üzerine çekilen bakır tellerden başka bir şey değildi. Gavroche'un yatağı, bu telin altında bir kuş kafesi gibi duruyordu. Genel görünüşü bir Eskimo çadırını andırıyordu.

İşte yatak perdesi işini gören bu teldi.

Gavroche, teli önden tutan taşları biraz oynattı, telin üst üste binen iki kanadı ayrıldı.

– Çocuklar, dört ayak olun! dedi Gavroche.

Konuklarını dikkatle kafesin içine soktu, kendisi de sürünerek arkalarından girdi, taşları yaklaştırarak aralığı yeniden sıkıca kapattı.

Üçü de hasırın üzerine uzanmışlardı.

Pek küçük olmalarına rağmen hiçbiri cibinliğin içinde ayakta duramıyordu. Gavroche, "kiler faresi"ni hâlâ elinde tutuyordu.

– Hadi artık zıbarın! dedi. Avizeyi söndürüyorum.

İki kardeşin büyüğü, tel kafesi göstererek Gavroche'a sordu:

– Mösyö, bu nedir bu?

Gavroche, ciddi bir tavırla:

– Bu, farelere karşıdır, dedi. Hadi zıbarın.

Ama yine de yaşları henüz pek küçük olan bu yaratıkların eğitimi için birkaç söz eklemeyi gerekli buldu, devam etti:

– Botanik Bahçesi'ndeki şeylerden bu. Yırtıcı hayvanlar için kullanıyorlar. Bir depo dolusu var bunlardan. Bir duvarın üstüne çıkıp, bir pencereye tırmanıp, bir kapının altından geçmek yeter. İstediğin kadar var.

Gavroche bunu söylerken, bir yandan da yorganın bir ucuyla küçük oğlanı örtüyordu. Çocuk mırıldandı:

– Oh! Ne güzel! Sıcacık!

Gavroche gözlerini yorgana dikip memnuniyetle baktı.

– Bu da Botanik Bahçesi'nden, dedi. Maymunlardan aldım bunu.

Sonra büyük oğlana, üzerinde yattığı adamakıllı kalın ve işçiliği çok güzel olan hasırı göstererek ekledi:

– Zürafanındı bu.

Bir süre sustuktan sonra devam etti:

– Bunlar hep hayvanlarındı. Onlardan aldım bunları. Hiç kızmadılar bu yüzden. Onlara, 'Fil için alıyorum,' dedim.

Yine bir sessizlikten sonra, Gavroche tekrar konuştu:

– Duvarlardan aşar, hükümeti boş verirsin. Hepsi bu işte.

İki çocuk, bu pervasız, icatçı, kendileri gibi serseri, kendileri gibi yalnız, kendileri gibi çelimsiz yaratığı korku ve şaşkınlık dolu bir saygıyla seyrediyorlardı. Hayranlık uyandıran kudretli bir taraf vardı onda, tabiatüstü bir varlık gibi görünüyordu onlara; ve fizyonomisi, en saf, en sevimli tebessümle karışmış olarak, ihtiyar bir soytarının bütün yüz mimiklerini üzerinde topluyordu.

Büyük çocuk, çekine çekine:

– Mösyö, dedi, siz zaptiyelerden hiç korkmaz mısınız?

Gavroche, sadece:

– Çocuk, zaptiyeler denmez, aynasızlar denir, diye karşılık verdi.

Küçük çocuğun gözleri açıktı ama hiç sesini çıkarmıyordu. Büyük ortada olduğundan, o hasırın kenarında kalmıştı. Gavroche, bir hareketiyle yorganın ucunu onun yanına sıkıştırdı ve başının altındaki hasırı eski bezlerle kabartarak çocuğa bir yastık yaptı. Sonra büyüğe doğru döndü:

– Nasıl? Mükemmel değil mi burası?

Büyük oğlan, kurtarılmış bir melek ifadesiyle Gavroche'a bakarak:

– Ah, evet! diye cevap verdi.

Sırılsıklam ıslanmış olan zavallı iki çocuk ısınmaya başlamışlardı.

Gavroche devam etti:

– Peki öyleyse niçin ağlıyordunuz?

Ve ağabeyine kardeşini göstererek:

– Böyle bir yumurcak için diyeceğim yok ama senin gibi bir koca delikanlı için aptallık bu. İnsan danaya benzer ağlayınca.

– Valla, ne bileyim, dedi çocuk, gidecek bir evimiz bile kalmamıştı.

Gavroche atıldı:

– Bacaksız! Ev demezler ona, kümes derler.

– Sonra da geceleyin öyle yapayalnız kalmaktan korkuyorduk.

– Gece demezler, baykuş günü derler.

– Teşekkür ederim mösyö, dedi çocuk.

Gavroche:

– Bak dinle, diye devam etti, artık hiçbir şey için ağlayıp sızlanmak yok. Ben size bakacağım. Göreceksiniz ne kadar eğleneceğiz. Yazın Navet'yle birlikte Glacière'e gideriz. Navet bir arkadaşımdır benim. Gare'da suya gireriz, Austerlitz Köprüsü önündeki salların üzerinde anadan doğma koşarız, çamaşırcı karılar kudururlar buna. Haykırırlar, öfkelenirler, bilsen ne komik şeylerdir! İskelet adamı görmeye gideriz. Canlıdır o. Champs-Elysées'de. Canlı cenazenin tekidir adamcağız. Sonra sizi tiyatroya götürürüm. Frédérick-Lemaître'e götürürüm. Biletlerim vardır benim, aktörleri tanırım, hatta bir keresinde bir piyeste oynadım bile. Şu kadar, şu kadar bacaksızlardık, bir bezin altında koşuyorduk, deniz oluyordu o bez. Sizi tiyatromda işe aldırırım. Vahşileri seyre gideriz. Sahici vahşi değil o vahşiler. Pembe renkte, buruş buruş dar fanila giyiyorlar, dirseklerinde de beyaz iplikle dikilmiş yırtık yerleri gözüküyor. Sonra operaya gideriz. Paralı şakşakçılarla birlikte gireriz içeri. Operada şakşakçı takımı çok iyi düzenlenmiştir. Şakşakçı takımıyla bulvar tiyatrolarına gitmedim doğrusu. Düşün bir, operada kimisi yirmi metelik öder ama bunlar enayi cinsidir. Bunlara bulaşıkçılar denir. Daha sonra giyotini seyretmeye gideriz. Size celladı gösteririm. Marais Sokağı'nda oturur. Mösyö Sanson. Kapısında bir posta kutusu var. Ah! Bilsen ne müthiş eğleniriz!

Tam o sırada, Gavroche'un parmağına bir damla balmumu damladı ve ona hayatın gerçeklerini hatırlattı.

– Vay canına! dedi Gavroche. Fitil tükeniyor. Aman dikkat! Aydınlatma tesisatım için ayda bir metelikten fazla veremem. Yatınca uyumalı. Mösyö Paul de Kock'un romanlarını okuyacak vaktimiz yok. Üstelik ışık cümle kapısının çatlaklarından sızabilir ki, aynasızların görmesi işten bile değildir.

Ancak büyük oğlan Gavroche'la konuşmak, ona cevap vermek cesaretini kendinde bulabiliyordu. Çekine çekine hatırlattı:

– Hem sonra, bir ateş parçası düşebilir hasırın üstüne, evi yakmamaya bakmalı.

– Evi yakmak denmez, dedi Gavroche, değirmeni fitillemek denir.

Fırtına gittikçe şiddetleniyordu. Gök gürlemeleri arasında sağa-

nak halinde yağan yağmurun dev heykelin sırtına vururken çıkardığı sesler duyuluyordu.

– Yağ yağmur yağ! dedi Gavroche. Kovalarla suyun evin bacaklarından aşağı boca edilmesi beni eğlendiriyor. Kış aptalın biri, malını heba edip duruyor, boşuna çaba harcıyor, bizi ıslatamıyor, ıslatamadığı için de homurdanıp duruyor o koca su hamalı!

Gavroche'un bir on dokuzuncu yüzyıl filozofu sıfatıyla, bütün sonuçlarını kabul ettiği gök gürültüsünü ima eden bu sözlerinin ardından muazzam bir şimşek çaktı. Öylesine parlak bir şimşekti ki bu, bir çatlaktan filin karnına doğru bir şeyler girdi. Aşağı yukarı aynı anda da, pek müthiş bir şiddetle yıldırım gürledi. İki çocuk birer feryat koparark yerlerinden öyle bir hızla fırladılar ki, tel kafes âdeta yarılacak gibi oldu. Fakat Gavroche, korkusuz yüzünü onlara doğru çevirdi ve gök gürültüsünü bahane edip bir kahkaha patlattı.

– Sakin olalım çocuklar, binayı sarsaklamayalım. Enfes bir yıldırım işte. Hele şükür. Şimşek zırıltısı değil bu. Aşkolsun Tanrı'ya! Değdi valla! Neredeyse Ambigu'deki kadar güzel.

Bunu dedikten sonra teli yeniden düzeltti, çocukları usulca yatağın baş tarafına doğru itti, boylu boyunca uzanmaları için dizlerinin üstüne bastırdı.

– Ulu Tanrı kendi kandilini yaktığına göre, ben benimkini üfleyebilirim, diye bağırdı. Uyumak gerek çocuklar, benim genç insancıklarım. Uyumamak çok kötüdür. Koridor havanız kokuşur sonra ya da kibarlar âleminde dendiği gibi ağzınız kokar. İyice sarının kabuğunuza! Işığı söndürüyorduk. İyice yerleştiniz mi?

– Evet, çok iyiyim, diye mırıldandı büyük oğlan. Başımın altında kuş tüyü var sanki.

Gavroche:

– Baş denmez ona, diye bağırdı, saksı denir.

İki çocuk birbirlerine sarıldılar. Gavroche onları hasırın üzerine son bir defa daha yerleştirdi ve yorganı kulaklarına kadar çektikten sonra, kapalı dildeki emrini üçüncü kez tekrarladı:

– Zıbarın!

Ve fitili üfledi.

Işık henüz sönmüştü ki, üç çocuğun altında yattıkları tel kafes

garip bir sarsıntıyla titremeye başladı. Bakır teller üzerinde sanki pençeler, dişler gıcırdıyormuş gibi madenî bir ses çıkaran bir sürü boğuk sürtünmeydi bu. Bunun yanı sıra türlü çeşit tiz çığlıklar işitilmekteydi.

Tepesinde kopan bu şamatayı işitip korkudan donakalan beş yaşındaki küçük oğlan dirseğiyle ağabeyini dürttü, ama Gavroche'un emrine uyan büyük oğlan "zıbarmıştı" bile. O zaman korkuya daha fazla dayanamayan küçük, Gavroche'a seslenip sormak cüretini gösterdi. Ama pek alçak bir sesle, nefesini tutarak seslendi:

– Mösyö?

Gözlerini yeni yummuş olan Gavroche:

– Ne var? dedi.

– Nedir bu böyle?

– Sıçanlar, diye cevap verdi Gavroche.

Sonra başını tekrar hasıra koydu.

Gerçekten de, filin iskeleti içinde binlerce sıçan kaynaşıp duruyordu. Az önce bahsettiğimiz canlı siyah lekelerdi bunlar. Mum ışığı, parladığı sürece onları uzak tutmuştu, ama âdeta onların sitesi olan bu mağara yeniden karanlığa gömülür gömülmez, ünlü masalcı Perrault'nun dediği gibi, "taze et" kokusu alan sıçanlar Gavroche'un çadırı üstüne sürüler halinde hücum edip bunun ta tepesine kadar tırmanmış, bu yeni çeşit tel dolabını delmenin çaresini araştırıyormuşçasına onun halkalarını dişleyip duruyorlardı.

Küçüğün gözüne bir türlü uyku girmiyordu.

– Mösyö? diye seslendi tekrar.

– Ne var? dedi Gavroche.

– Nasıl şeydir bu sıçanlar?

– Fareler işte.

Bu açıklama çocuğu biraz rahatlattı. Ömründe hiç fare görmemiş değildi. Beyaz farelerdi bunlar, hiç korkmamıştı onlardan. Buna rağmen sesini yeniden yükseltti:

– Mösyö?

– Ne var? dedi Gavroche.

– Niçin bir kediniz yok?

Gavroche:

– Bir kedim vardı, diye cevap verdi, bir tane getirmiştim ama onu yediler.

Bu ikinci açıklama, birincisinin etkisini yok etti. Küçük çocuk yeniden titremeye başladı.

Onunla Gavroche arasındaki konuşma dördüncü kez olarak yine başladı.

– Mösyö?

– Ha?

– Kimdi o yedikleri?

– Kedi.

– Kim yedi kediyi?

– Sıçanlar.

– Fareler mi?

– Evet, sıçanlar.

Kedileri yiyen bu farelerden dehşete kapılan çocuk devam etti:

– Bu fareler bizi de yerler mi acaba?

– Alimallah! dedi Gavroche.

Çocuğun korkusu son kertesine varmıştı. Ama Gavroche ekledi:

– Korkma sen! İçeri giremezler. Hem sonra, ben buradayım. Al işte, tut elimi. Sus ve zıbar!

Gavroche bunu derken, kardeşinin üzerinden küçüğün elini tuttu. Çocuk bu eli sıkıca bağrına bastırdı, içini güven duygusu kapladı. Cesaretin ve kuvvetin böyle esrarlı sirayetleri vardır. Çevrelerinde tekrar bir sessizlik meydana gelmişti. Konuşma sesleri sıçanları ürkütüp kaçırmıştı. Gerçi birkaç dakika sonra geri gelip yeniden azgınlık etmeye başladılar ama boşuna, çünkü artık uykuya dalmış olan yavrucaklar hiçbir şey duymuyorlardı.

Gecenin saatleri akıp geçti. Karanlık, vâsi Bastille Meydanı'nı baştan başa kaplıyor, yağmurla karışık bir kış rüzgârı sağanaklar halinde esiyor; devriye kolları kapıları, geçitleri, kapalı alanları, karanlık köşeleri didikleye didikleye gece serserilerini arayarak sessiz sedasız filin önünden geçip gidiyorlardı. Dimdik, hareketsiz, gözleri karanlıklara doğru açılmış olarak duran canavar, âdeta yaptığı iyi işten memnun, hayal kurar bir halde, uyuyan zavallı üç çocuğu gökyüzünden ve insanlardan koruyordu.

Bundan sonra olacakları anlayabilmek için, o devirde Bastille

muhafız birliğinin meydanın öbür ucunda bulunduğunu ve filin yakınında olup bitenleri, nöbetçinin ne görebileceğini ne de işitebileceğini hatırlatmalıyız.

Gün doğuşundan hemen önceki saatin sonlarına doğru, Saint-Antoine Sokağı'ndan koşarak çıkan bir adam meydanı geçip "Temmuz Sütunu"nu çevreleyen büyük kapalı alanı dolandı, tahta perdelerin arasından süzülerek filin karnının altına kadar geldi. Rastgele bir ışık bu adamı aydınlatabilseydi, sırılsıklam ıslanmış halinden onun geceyi yağmur altında geçirmiş olduğu anlaşılırdı. Adam filin altına gelince, hiçbir insan diline ait olmayan ve belki ancak bir papağanın çıkarabileceği acayip bir çığlık kopardı. Aşağıdaki yazılış şeklinden biraz fikir edinilebilecek olan bu çığlığı, iki kez tekrarladı.

– Kirikikiu!

İkinci çığlığa filin karnından berrak, neşeli, genç bir ses karşılık verdi:

– Evet!

Hemen o saat deliği kapayan tahta yerinden oynadı ve bir çocuk oradan geçerek filin bacağı boyunca aşağıya kayıp çevik bir hareketle adamın yanına düştü. Gavroche'tu bu. Adam da Montparnasse'tı.

"Kirikikiu" bağırtısına gelince, hiç şüphesiz çocuğun, "Mösyö Gavroche'u sorarsın," derken kastettiği şeydi bu.

Gavroche sesi duyar duymaz sıçrayarak uyanmış, tel kafesi biraz aralayarak sürüne sürüne cibinliğinden dışarı çıkmış ve onu özenle tekrar kapattıktan sonra yerdeki kapağı açarak aşağıya inmişti.

Adamla çocuk, gece karanlığında sessizce birbirlerini tanıdılar. Montparnasse yalnızca:

– Sana ihtiyacımız var. Gel bize yardım et, demekle yetindi.

Sokak çocuğu başkaca açıklama istemedi.

– İşte buradayım ya! dedi.

İkisi birden Montparnasse'ın çıkageldiği Saint-Antoine Sokağı'na yöneldiler; o saatte sebze haline doğru inmekte olan bostancı arabalarının meydana getirdiği uzun dizinin arasından zikzaklar çizerek hızla ilerlediler.

Arabalarının içinde salataların, sebzelerin arasına çömelmiş, ya-

rı uyuklar halde, kamçı gibi inen yağmur yüzünden gözlerine kadar gocuklarına gömülmüş olan bostancılar, yoldan geçen bu garip kişilere bakmıyorlardı bile.

III
FİRARIN CİLVELERİ

Aynı gece Force Hapishanesi'nde neler olmuştu bakın: Babet, Brujon, Gueulemer ve tecritte olmasına rağmen Thénardier bir kaçış planı hazırlamıştı. Montparnasse'ın Gavroche'a anlattıklarından anlaşıldığı gibi, Babet bu işi hemen o gün kendi hesabına gerçekleştirmiş bulunuyordu. Montparnasse onlara dışarıdan yardım edecekti.

Brujon, bir ceza odasında bir ay süreyle kalmış olduğundan, orada evvela kalın bir ip örmeye, sonra da bir plan olgunlaştırmaya yetecek vakti bulabilmişti. Eskiden hapishane disiplininin, mahkûmu kendi başına bıraktığı bu acımasız yerler dört taş duvar, bir taş tavan, taş döşeli bir zemin, bir kamp yatağı, demir parmaklıklı bir tepe penceresi ve demir kaplamalı bir kapıdan meydana geliyor ve adına hücre deniyordu. Fakat *hücre* sözü fazlasıyla dehşetengiz bulundu. Onun için, şimdi bunlar bir demir kapı, demir parmaklıklı bir tepe penceresi, bir kamp yatağı, taş döşeli bir zemin, bir taş tavan ve dört taş duvardan meydana geliyor ve adına da *ceza odası* deniyor. Görüldüğü gibi, hücre olmayan bu odaların sakıncalı yanı, çalıştırılması gereken insanları düşünmeye sevk etmesidir.

İşte Brujon da düşünüp taşınmış ve sonunda ceza odasından bir iple birlikte çıkmıştı. Charlemagne Avlusu'nda pek tehlikeli bir kişi olarak tanınmış olduğundan, onu Yeni Bina'ya koydular. Brujon'un Yeni Bina'da bulduğu ilk şey Gueulemer, ikincisi de bir çivi oldu; Gueulemer, yani suç ve bir çivi, yani özgürlük.

Brujon hakkında tam bir fikir edinmenin artık zamanıdır. Brujon, görünüşte narin bir vücut yapısı ve iyice düşünülüp tasarlanmış bir uyuşukluk kisvesi altında nazik, zeki ve hırsız bir bıçkındı; okşayıcı bir bakışı, gaddarca bir gülümsemesi vardı. Bakışı iradesinden, gülümsemesi tabiatından geliyordu. Sanatının ilk yapıtlarını damlardan vermişti; dam kaplamalarını soyan, yağmur

oluklarını sığır işkembesi denilen usulle kaldıran kurşun sökücülerin zanaatında büyük ilerlemelere yol açmıştı.

Bir kaçış için zamanı gayet elverişli kılan bir şey de, tam o sırada dam aktarıcıların hapishane damını örten arduvazların bir kısmını tamir etmekte, bağlarını yenilemekte olmalarıydı. Saint-Bernard Avlusu bu yüzden, artık Charlemagne Avlusu ile Saint-Louis Avlusu'ndan büsbütün ayrı olmaktan çıkmıştı. Yukarılarda iskeleler, basamaklar, başka bir deyişle, kurtuluş yönüne uzanan köprüler, merdivenler vardı.

Dünyada görülebilecek en çatlaklı, en harap bina olan Yeni Bina, hapishanenin zayıf noktasıydı. Duvarlarını güherçile öylesine kemirmişti ki, tavan kemerlerini ahşap kaplamak mecburiyeti hasıl olmuştu, çünkü buralardan kopan taşlar yataklarında yatan mahpusların üstüne düşüyordu. Bu köhneliğine rağmen, bir hata sonucu en tehlikeli sanıklar Yeni Bina'ya kapatılmakta, hapishane dilinde dendiği gibi, "ağır suç erbabı" kişiler hep oraya konulmaktaydı.

Yeni Bina'da üst üste dört yatakhane ile bir de adına Havadar Yer denilen bir çatı katı bulunuyordu. Force düklerinin eski mutfaklarına ait olması muhtemel geniş bir baca borusu, zemin kattan çıkıp dört katı geçmekte, yassı bir istinat sütunu halinde bütün yatakhaneleri ikiye böldükten sonra gidip damı delmekteydi.

Gueulemer'le Brujon aynı yatakhanedeydiler. Önleyici bir tedbir olarak, onları aşağı kata koymuşlardı. Tesadüfen, yataklarının baş tarafı baca borusuna dayanıyordu.

Thénardier de tam onların tepesinde, şu Havadar Yer denilen çatı katında bulunuyordu.

Culture-Sainte-Catherine Sokağı'nda, itfaiye kışlasını geçtikten sonra hamamın büyük kapısı önünde duran bir yolcu, çiçeklerle, tahta saksılarda ağacımsı bitkilerle dolu bir avlu ve avlunun sonunda yükselen yeşil pencere kepenkleriyle şen cepheli, iki kanatlı, dairesel ve damı kubbeli beyaz bir köşk görür. Jean Jacques'ın şairane kırsal hülyası. En çok on yıl öncesine kadar bu köşk, gerisinde yükselen kocaman, siyah, suratsız, çıplak bir duvara veriyordu sırtını. Force'un devriye yolu duvarıydı bu.

Bu dairesel köşkün gerisinde yükselen bu duvar, âdeta Berquin'in gerisinde görünen Milton gibiydi.

Çok yüksek olmasına rağmen, bu duvarın ötesinde onu da aşan, ondan da kara bir dam fark edilmekteydi. Yeni Bina'nın damıydı bu. Damda, demir çubuklarla donatılmış dört tane çıkıntılı çatı penceresi göze çarpıyordu. Bunlar Havadar Yer'in pencereleriydi.

Bir baca, damı delip çıkıyordu; yatakhanelerden geçen bacaydı bu.

Havadar Yer, Yeni Bina'nın bu çatı katı, eğik tavanlı, üç kat demir parmaklıklar ve üstünde koca koca çivi benekleri bulunan saç kaplamalı kapılarla kapatılmış büyük bir çeşit koğuştu. Kuzey ucundan içeri girildiğinde, solda, bahsi geçen dört çatı penceresi; sağda da, pencerelerin tam karşısında, dar koridorlarla birbirinden ayrılmış, aralıklı bir dizi halinde, oldukça geniş, dört tane kare şeklinde kafes vardı. Yarı bel hizasına kadar kâgir, kalan kısmı tavana kadar demir çubuklardan yapılmış kafeslerdi bunlar.

İşte Thénardier 3 Şubat gecesinden beri bu kafeslerden birinde tecritteydi. Rivayete göre Desrues tarafından icat olunan ve Uyutucular Çetesi'nin meşhur ettiği, içine uyuşturucu madde karıştırılan şarabın bir şişesini Thénardier'nin nasıl ve kimin yardakçılığıyla elde edebilmiş olduğu hiçbir zaman keşfedilemedi.

Birçok hapishanede bazı görevliler vardır ki, görevlerine ihanet ederler; yarı zindancı, yarı hırsızdırlar; firarlara yardım edenler polise sadakatsizce hizmet eder, salata sepetinden, yani hapishane arabasından malların düşmesine göz yumarlar.

İşte Küçük Gavroche'un, başıboş dolaşan iki çocuğu acıyıp yanına aldığı gece; o sabah hapishaneden kaçmış olan Babet'nin Montparnasse ile birlikte kendilerini sokakta beklediğini bilen Brujon'la Gueulemer, usulcacık kalkarak yataklarının dayandığı baca borusunu Brujon'un bulmuş olduğu çiviyle delmeye koyuldular. Sıva parçaları Brujon'un yatağı üstüne düştüğünden sesleri duyulmuyordu. Gök gürültüsüne karışan sağanaklar kapıları menteşelerinden sarsıyor ve hapishanenin içinde korkunç ve aynı zamanda yararlı bir velvele kopanıyordu. Mahpuslar arasında uyananlar da uyuyormuş gibi yapıp Gueulemer'le Brujon'u, işlerini yapsın diye bıraktılar. Brujon becerikli, Gueulemer ise kuvvetliydi. Yatakhaneye bakan demir parmaklıklı bir hücrede yatan gözcünün en ufak bir ses duymasına meydan kalmadan duvar delinmiş, bacadan tır-

manılmış, borunun üst deliğini kapatan demir kafes zorlanıp açılmış ve iki korkunç haydut damın üstüne çıkmışlardı. Yağmur ve rüzgâr şiddetini arttırıyor, dam kayıyordu.

Brujon:

– Tırlamak için amma da kıyak baykuş günü ha![1] dedi.

Devriye yolunun duvarıyla aralarında altı ayak genişliğinde, seksen ayak derinliğinde bir uçurum vardı. Bu uçurumun dibinde, bir nöbetçinin karanlıkta parlayan tüfeğini görüyorlardı. Brujon'un, zindanında örmüş olduğu ipin bir ucunu, az önce söktükleri çubukların kalan parçalarına bağladılar, öbür ucunu devriye yolu duvarının üzerinden attılar ve bir sıçrayışta uçurumu aşıp duvarın tepesine yapıştılar, onu aştılar, birbiri ardınca ipten aşağı, hamama bitişik küçük bir damın üstüne kayıp indiler, iplerini geri çektiler, hamamın avlusuna atladılar, avluyu geçtiler, kapıcının vasistasını ittiler, vasistasın yanında sallanan kapının kordonunu çektiler, cümle kapısını açtılar ve kendilerini sokakta buluverdiler.

Ellerinde çivileri, kafalarında tasarıları, karanlıklar içinde yataklarının üzerinde ayağa kalkmalarının üzerinden daha üç çeyrek saat bile geçmemişti.

Az sonra, o yakınlarda dolanıp duran Babet ve Montparnasse ile buluşmuşlardı.

İpi kendilerine çekerken koparmış olduklarından, onun bir parçası damdaki bacaya takılı kalmıştı. Bunun dışında, avuç derilerinin hemen tümüyle soyulmuş olmasından başka hiçbir şeyleri yoktu.

Thénardier o gece, nasıl olduğu hiçbir zaman öğrenilemeyen bir şekilde firardan haberdar edilmişti ve uyumuyordu.

Sabah saat bire doğru, yağmur ve fırtına arasında, kafesinin tam karşısına rastlayan çatı penceresinin önünden –gece zifiri karanlık olduğu için– iki karaltının geçtiğini gördü. Karaltılardan biri, pencerenin önünde göz açıp kapayacak kadar kısa bir süre durakladı. Brujon'du bu. Thénardier onu tanıdı ve durumu anladı. Bu kadarı yeterliydi onun için.

Thénardier, kimliği soyguncu cani olarak belirtildiği ve gecele-

1 Kaçmak için amma da güzel gece ha! (V.H.)

yin silahlı tuzak kurmaktan tutuklu olduğu için göz hapsi altında bulunduruluyordu. İki saatte bir değiştirilen bir nöbetçi, silahı dolu olarak onun kafesi önünde dolaşıyordu. Havadar Yer, bir duvar lambasıyla aydınlatılmaktaydı. Mahpusun ayaklarında elli lire ağırlığında bir çift pranga vardı. Her gün öğleden sonra saat dörtte bir gardiyan, yanında iki buldog köpeğiyle –o devirde bu iş hâlâ böyle yapılmaktaydı– onun kafesine giriyor, yatağının yanına iki librelik bir kara ekmek, bir testi su ve içinde birkaç tane Yahudi baklası yüzen oldukça yavan bir çorbayla dolu bir tas koyuyor, demirlerini kontrol ediyor ve parmaklıklara vuruyordu. Bu adam, köpekleriyle birlikte, geceleri de iki defa geliyordu.

Thénardier, demirden bir çeşit askı çivisini yanında bulundurma izni almıştı. Ekmeğini duvardaki bir çatlağa asmak için kullanıyordu bu çiviyi. Söylediğine göre, "ekmeği farelerin şerrinden korumak için" yapıyordu bunu. Thénardier göz hapsinde tutulduğu için bu askı çivisinde herhangi bir sakınca görülmemişti. Ama bir gardiyanın, "Ona ancak tahtadan bir askı çivisi verilmesi daha iyi olur," dediğini sonradan hatırladılar.

Sabah saat ikide, eski bir asker olan nöbetçi değiştirilip, yerine bir acemi er konuldu. Biraz sonra da, köpekli adam mutat ziyaretini yaptı, "sıradan nefer"in pek toy ve "köylü halli" olduğu dışında kayda değer bir şey görmeden çıkıp gitti. İki saat sonra, saat dörtte, acemi erden nöbeti devralmaya gelenler onu Thénardier'nin kafesi içinde boylu boyunca yere uzanmış ve uyumuş halde buldular. Thénardier'ye gelince, onun yerinde yeller esiyordu. Prangaları kırılmış olarak döşeme taşlarının üzerinde duruyordu. Kafesinin tavanında bir delik ve bunun üst tarafında, damda, bir delik daha vardı. Karyolasının bir tahtası koparılmış ve şüphesiz götürülmüştü, çünkü bir daha hiç bulunamadı. Hücrede bir de, askerin uyutulmasında kullanılan ve içine uyuşturucu madde katılmış şarap bulunan yarı yarıya boşalmış bir şişe ele geçirildi. Askerin süngüsü yok olmuştu.

Bütün bunlar fark edildiğinde, Thénardier'yi yakalamanın artık imkânsız olduğu sanıldı. Oysa gerçekte, o artık Yeni Bina'da bulunmuyordu ama henüz hayli tehlikeli bir durumdaydı.

Thénardier, Yeni Bina'nın damına geldiğinde, bacanın üst ka-

pağının demir çubuklarında sallana duran Brujon'un ipinden arta kalan parçayı bulmuş, fakat bu kopuk parça çok kısa olduğu için Brujon'la Gueulemer'in yaptıkları gibi devriye yolunun üstünden kaçmayı başaramamıştı.

Ballets Sokağı'ndan Roi-de-Sicile Sokağı'na sapıldığı zaman hemen orada, sağ tarafta, kötü bir girintiye rastlanır. Geçen yüzyılda orada, bugün yalnızca arka duvarı kalmış olan bir ev vardı. Bu duvar, komşu binalar arasında üçüncü kat hizasına kadar yükselen hakiki bir harabe halindedir. Bu harabe, bugün hâlâ görülen kare şeklindeki iki büyük penceresinden tanınabilir. Sağ çatı üçgenine yakın olan orta pencere, payanda direği gibi yerleştirilmiş kurt yenikli bir tahtayla kapatılmıştır. Eskiden bu pencerelerin gerisinde, Force'un devriye kolu kale duvarının bir parçası olan kasvetli, yüksek bir duvar görülürdü.

Yıkık evin sokak üzerinde bıraktığı boşluk, sınır gösteren beş tane taşa dayanan tahtaları çürümüş bir tahta perdeyle şöyle böyle doldurulmuştur. Bu kapalı alan içinde sırtını harabenin ayakta kalan kısmına vermiş, gizli duran küçük bir baraka vardır. Tahta perdenin bir de kapısı bulunmaktadır. Birkaç yıl öncesine kadar bu kapı sadece bir mandalla kapanıyordu.

Thénardier, sabah saat üçten biraz sonra, işte bu harabenin tepesine varmıştı.

Nasıl gelmişti oraya? Bu, hiçbir zaman ne açıklanabildi ne de anlaşılabildi. Muhtemelen şimşekler ona hem engel hem de yardımcı olmuştu. Acaba dam aktarıcıların merdivenlerinden mi yararlanmıştı; damdan dama, duvardan duvara, bölmeden bölmeye geçerek Charlemagne Avlusu'ndaki binalara, sonra Saint-Louis Avlusu'ndakilere, devriye yolu duvarına, oradan da Roi-de-Sicile Sokağı'ndaki harabeye varmak için? Lakin bu güzergâh üzerinde öyle kesintiler vardı ki, görünüşe göre bu yolun yakın izlenmesini imkânsız kılıyordu. Yoksa o, karyolasından çıkardığı tahtayı Havadar Yer'in damından devriye yolunun duvarına bir köprü gibi uzatmış da devriye yolu duvarının tepesinde yüzükoyun sürüne sürüne, harabeye varıncaya dek hapishanenin çevresini baştan başa mı dolanmıştı? Ama Force'un devriye yolu duvarı girintili çıkıntılı, gayrimuntazam bir çizgi meydana getiriyor, kâh çı-

kıyor kâh iniyordu; itfaiye kışlasının orada alçalıyor, hamama gelince yükseliyordu; onu kesen bazı yapılar vardı, Lamoignon Oteli hizasındaki yüksekliği, Pavée Sokağı'ndaki kadar yoktu; her tarafta ani inişler, dik açılar yapıyordu; sonra da nöbetçilerin, firarinin kapkara siluetini görmeleri gerekirdi. Bu bakımdan da, Thénardier'nin kaçış yolu hemen hemen izahsız kalmaktaydı. İki şekilde de kaçış imkânsızdı. Yoksa uçurumları hendeğe, demir parmaklıkları sazdan kafese, kötürümü atlete, ayakları damlalıyı kuşa, ahmaklığı içgüdüye, içgüdüyü zekaya, zekayı da dehaya çeviren o korkunç özgürlük susuzluğunun verdiği ilhamla Thénardier bir üçüncü yol mu icat etmiş, yaratıvermişti? Bu, hiçbir zaman bilinmedi.

Zaten firarın harikalarına her zaman akıl sır erdirilemez. Tekrar edelim, kaçan adam bir ilhamlıdır; kaçışın esrarlı ışığında yıldız vardır, şimşek vardır; kurtuluşa doğru çabalayış, ulviye doğru kanat çırpıştan daha az şaşırtıcı değildir. Bu yüzden, Corneille için, "Nereden bulmuş bu ölseydi sözünü?" dendiği gibi, firar eden bir hırsız için de, "Nasıl tırmanıp aşmış bu damı?" denir.

Her neyse, olan olmuş, Thénardier kan ter içinde, yağmurdan sırılsıklam, elbiseleri lime lime, ellerinin derisi yüzülmüş, dirsekleri kana bulanmış, dizleri yırtılmış bir halde, harabenin duvarının, çocukların o mecazlı dillerinde *keskin yanı* dedikleri yerine gelmişti. Orada boylu boyunca yatıyordu, bütün gücü kuvveti tükenmişti. Üç kat yüksekliğinde dimdik bir yar, onu sokağın kaldırımından ayırıyordu.

Yanındaki ip çok kısaydı.

Orada, beti benzi atmış, bitkin, bütün ümitleri sönmüş, bekliyordu. Henüz gecenin örtüsü altındaydı, ama kendi kendine günün doğmak üzere olduğunu söylüyor, az sonra yakınlardaki Saint-Paul'ün saatinin dördü çalacağını düşünerek dehşete kapılıyordu. O saatte nöbetçiyi değiştirmeye gelecekler ve onu delinmiş damın altında uyur bulacaklardı. Korkunç bir derinlikte, fenerlerin ışığında, ıslak ve siyah duran kaldırımlara; hem arzu hem korku veren, hem ölüm hem de özgürlük demek olan o kaldırımlara şaşkın ve hareketsizce bakıp duruyordu.

Öteki üç firar ortağının başarıya ulaşıp ulaşmadıklarını, kendisi-

ni işitip işitmediklerini, yardımına gelip gelmeyeceklerini düşünüyordu. Dinliyordu. Orada bulunduğundan beri bir devriye kolu dışında kimse geçmemişti sokaktan. Montreuil'den, Charonne'dan, Vincennes'den ve Bercy'den gelen bostancıların hemen hepsi hale Saint-Antoine Sokağı'ndan geçerek inerlerdi.

Saat dördü çaldı. Thénardier ürperdi. Hemen az sonra da, bir firar olayının keşfini izleyen o telaşlı, karışık gürültü koptu hapishanede. Açılıp kapanan kapıların gürültüsü, menteşeleri üzerinde dönen demir parmaklıkların gıcırtısı, muhafızların velvelesi, kapıcıların boğuk, sert seslenişleri; tüfek dipçiklerinin avlu taşlarına çarpmasından çıkan sesler Thénardier'ye kadar geliyordu. Yatakhanelerin parmaklıklı pencerelerinde ışıklar çıkıp iniyor, Yeni Bina'nın çatısında bir meşale koşuyordu. Yan taraftaki itfaiye kışlasının erleri de çağırılmışlardı, yağmur altında meşalenin aydınlattığı miğferleri damlar boyunca gidip geliyordu. Bütün bunlar olurken Bastille tarafında da göğün alt yanını, uçuk bir rengin uğursuz uğursuz ağartmakta olduğunu görüyordu Thénardier.

On parmak eninde bir duvarın üstünde, sağında solunda birer uçurumla, sağanağın altında, bir yandan düşme ihtimalinin verdiği baş dönmesi, öbür yandan mutlak bir yakalanma tehlikesinin dehşeti içinde uzanmış yatıyor, düşüncesi şu iki fikir arasında bir çan tokmağı gibi gidip geliyordu: "Düşersem ölürüm, kalırsam yakalanırım."

Bu azap içinde ve sokak henüz kapkaranlık olmasına rağmen, birdenbire bir adam çarptı gözüne. Pavée Sokağı'ndan doğru duvarlar boyunca süzülerek gelen bu adam, Thénardier'nin tepesinde asılı gibi durduğu girintinin içinde durdu. Bu adama, aynı şekilde ihtiyatla yürüyen bir ikincisi, sonra bir üçüncüsü, daha sonra da bir dördüncüsü katıldı. Adamlar bir araya gelince, içlerinden biri tahta perdenin kapı mandalını kaldırdı ve dördü birden barakanın bulunduğu kapalı alana girdiler. Tam Thénardier'nin altında bulunuyorlardı. Besbelli bu adamlar, gelip geçenlere ve Force'un birkaç adım ötedeki kapısını koruyan nöbetçiye görünmeden konuşabilmek için seçmişlerdi bu girintiyi. Bu arada yağmurun bu nöbetçiyi kulübesine hapsetmiş olduğunu da söylememiz

gerek. Thénardier, adamların suratlarını göremediğinden, kendisini mahvolmuş hisseden bir sefilin umutsuz dikkatiyle kulaklarını onların sözlerine dikti.

Thénardier, gözlerinin önünden umuda benzer bir şeyin geçtiğini gördü. Bu adamlar argo konuşuyorlardı.

Birincisi alçak sesle ama açıkça anlaşılır bir şekilde:

– *Décarrons. Qu'est-ce que nous maquillons icigo*[1] diyordu.

İkincisi ona cevap verdi:

– *Il lansquine à éteindre le riffe de rabouin. Et puis les coqueurs vont passer, il y a là un grivier qui porte gaffe, nous allons nous faire emballer icicaille.*[2]

İkisi de burada anlamına gelen ve birincisi şehir kapıları argosundan, ikincisi de Temple argosundan olan iki kelime, *icigo* ve *icicaille*, Thénardier'nin zihnini birer ışık huzmesi gibi aydınlattı. *Icigo*'yu duyunca, şehir kapılarında sürten serserilerden Brujon'u, *icicaille*'ı işitince de, bütün öbür mesleklerinin yanı sıra Temple'da kelepir mal satıcılığı yapan Babet'yi tanıdı.

Büyük yüzyılın kadim argosu bugün artık yalnızca Temple'da konuşulmaktadır. Ve onu en saf şekliyle konuşan tek kişi de Babet'ydi. Bu *icicaille* kelimesi olmasa, Thénardier onu asla tanıyamazdı, çünkü sesini tamamen değiştirmişti.

Bu arada, üçüncü kişi lafa karıştı.

– Henüz aceleye gerek yok, biraz daha bekleyelim. Bize ihtiyacı olmadığı ne malum?

Thénardier, sırf Fransızca olan bu sözden Montparnasse'ı teşhis etti. Bütün argoları anlayıp hiçbirini konuşmamayı kendisi için zarafet sayardı Montparnasse.

Dördüncüye gelince, o susuyordu ama olabildiğince geniş omuzları onu ele vermekteydi. Thénardier hiç şüphe etmedi, bu da Gueulemer'di.

Brujon âdeta öfkeyle, ama yine alçak sesle karşılık verdi:

– *Qu'est-ce que tu nous bonis là! Le tapissier n'aura pas pu tirer sa crampe. Il ne sait pas le truc, quoi! Bouliner sa limace et faucher ses*

1 Hadi çekip gidelim. Ne işimiz var burada? (V.H.)

2 Şeytanın ateşini söndürürcesine yağıyor bu yağmur. Hem sonra polisler de neredeyse geçerler. Şurada nöbet tutan bir asker var. Enseleneceğiz burada. (V.H.)

empaffes pour maquiller une tortouse, caler des boulins aux lourdes, braser des faffes, maquiller des caroubles, faucher les durs, balancer sa tortouse dehors, se planquer, se camouffler, il faut être mariol! Le vieux n'aura pas pu, il ne sait pas goupiner![1]

Babet, yine Poulailler'nin, Cartouche'un konuştuğu o ağırbaşlı klasik argo ile söze girişti. André Chénier'nin diline kıyasla Racine'in dili ne ise, Brujon'un kullandığı cüretkâr, yeni, renkli ve rizikolu argoya kıyasla Babet'ninki de o idi:

– *Tonorgue tapissier aura été fait marron dans l'escalier. Il faut être arcasien. C'est un galifard. Il se sera laissé jouer l'harnache par un roussin, peut-être même par un roussi, qui lui aura battu comtois. Prête l'oche, Montparnasse, entends-tu ces criblements dans le collège? Tu as vu toutes ces camoufles. Il est tombé, va! Il en sera quitte pour tirer ses vingt longes. Je n'ai pas taf, je ne suis pas un taffeur, c'est colombé, mais il n'y a plus qu'à* faire les lézards, ou autrement on nous la fera gambiller. Ne renaude pas, viens avec nousiergue, allons picter une rouillarde encible.[2]

Montparnasse:

– Dostları belada bırakmak olmaz, diye homurdandı.

Brujon tekrar konuştu:

– *Je te bonis qu'il est malade! À l'heure qui toque, le tapissier ne vaut pas une broque! Nous n'y pouvons rien. Décarrons. Je crois à tout moment qu'un cogne me ceintre en pogne.*[3]

Montparnasse'ın karşı koyuşu azalmıştı artık. Gerçekten de bu

---

1 Dalga mı geçiyorsun sen be! Besbelli hancı kirişi kıramadı. Mesleği bilmiyor işte! Gömleğini yırtıp yatak çarşaflarını kesip ip yapmak, kapıları delmek, sahte kâğıtlar düzenlemek, maymuncuklar yapmak, demirlerini kesmek, ipini dışarı asmak, saklanmak, kılık değiştirmek, falan filan için hin oğlu hin olmak lazım! Moruk becerememiştir, çalışmasını bilmiyor. (V.H.)

2 Senin hancı iş üstünde enselenmiş olmalı. Hin oğlu hin olmak gerek. Çaylağın biri o. Allah bilir bir hafiyenin, hatta belki yardakçı pozunda bir ispiyoncunun oyununa gelmiştir. Bak dinle Montparnasse, mektepten gelen şu feryatları duyuyor musun? Görüyorsun ya bütün şu katilleri. Enselendi, sağlam! Yirmi yıla fit olacak. Ben korkmuyorum, ödlek değilim, herkes bilir bunu, ama başka yapacak bir şey yok, canımıza okurlar yoksa. Kafanı bozma gel bizimle, hep beraber gidip bir şişe eski şarap çekelim. (V.H.)

3 Enselendi diyorum sana. Şu an hancı metelik etmez. Onun için hiçbir şey yapamayız. Voltamızı alalım. Her an zaptiye çavuşunun biri enseme binecekmiş gibi geliyor bana. (V.H.)

dört adam, haydutların birbirlerini asla yüzüstü bırakmamakta gösterdikleri sadakatle, her türlü tehlikeyi göze alarak, Thénardier'nin duvarlardan birinin tepesinde görünüvereceği ümidiyle, bütün gece boyunca Force'un çevresinde dolanıp durmuşlardı. Ne var ki bütün sokakları ıpıssız edercesine şiddetle yağan yağmurla adamakıllı tatsızlaşan gece, iliklerine işleyen soğuk, sırılsıklam ıslanan elbiseleri, delik deşik pabuçları, hapishanede az önce kopan kaygı verici gürültü, vaktin ilerlemesi, rastladıkları devriye kolları, uçup giden umut, geri gelen korku, bütün bunlar onları geri dönmeye zorlamaktaydı. Thénardier'nin, ne de olsa bir bakıma damadı olan Montparnasse bile direnmekten vazgeçiyordu. Bir an sonra gitmiş olacaklardı. Ufukta beliren geminin kaybolduğunu sallarının üstünden gören Meduse kazazedeleri gibi, Thénardier duvarının üstünde soluk soluğaydı.

Onlara seslenmeye cesaret edemiyordu, çünkü bağırır da sesi etraftan duyulursa her şey mahvolabilirdi. Birden aklına bir fikir geldi, son bir fikir, bir ışık; Yeni Bina'nın bacasından çözdüğü Brujon'un ipinin parçasını cebinden çıkardı ve tahta perdenin iç kısmına doğru fırlattı.

İp parçası, aşağıdakilerin ayakları dibine düştü.

– *Une veuve!*[1] dedi Babet.

– *Ma tortouse!*[2] dedi Brujon.

– Hancı orada, dedi Montparnasse.

Gözlerini yukarıya kaldırdılar. Thénardier de kafasını biraz ileri uzattı.

– Çabuk! dedi Montparnasse. İpin öbür ucu sende mi Brujon?

– Evet.

– İki ucu birbirine bağla, ipi ona atarız, duvarın üstüne bağlar; inmesine yetecek kadar vardır.

Thénardier sesini yükseltmeyi göze aldı.

– Soğuktan dondum.

– Seni ısıtırız.

– Kıpırdayamıyorum.

– Kendini ipten aşağı kaydır, seni tutarız.

1 Bir ip (Temple argosu). (V.H.)

2 Benim ipim (şehir kapıları argosu). (V.H.)

– Ellerim uyuştu.

– Hiç olmazsa ipi duvara bağla.

– Yapamayacağım.

– Birimizin yukarı çıkması lazım, dedi Montparnasse.

– Üç kat yukarı ha! dedi Brujon.

Vaktiyle barakada yakılan bir sobaya ait alçı sıvalı eski bir baca yolu, duvar boyunca tırmanarak hemen hemen Thénardier'nin göründüğü yere kadar yükseliyordu. O tarihte hayli çatlak ve dökük olan bu boru, aradan geçen zaman içinde tamamen yıkılmış olmakla birlikte izleri hâlâ görülür.

Çok dar bir boruydu bu.

Montparnasse:

– Buradan çıkılabilir, dedi.

– Bu borudan mı? diye bağırdı Babet. Bir *orgue*[1] bunu asla yapamaz! Bir *mion*[2] gerek.

Brujon da:

– Bir *môme*[3] lazım, dedi.

– Nereden bulacağız bir veledi? dedi Gueulemer.

Montparnasse:

– Durun, dedi, işi bana bırakın.

Tahta perdenin kapısını usulcacık açtı, yoldan kimsenin geçmediğinden emin olduktan sonra ihtiyatla dışarı çıktı, kapıyı arkasından tekrar kapattı ve Bastille'e doğru koşa koşa uzaklaştı.

Aradan yedi sekiz dakika geçti. Sekiz asır gibi geldi bu Thénardier'ye. Babet, Brujon ve Gueulemer dişlerini kenetlemişlerdi, çenelerini bıçak açmıyordu. Nihayet kapı tekrar açıldı, Montparnasse göründü, nefes nefeseydi ve yanında Gavroche'u getiriyordu. Yağmur, sokağı tamamen ıssız tutmaya devam ediyordu.

Tahta perdenin içine giren Küçük Gavroche, bu haydut suratlarına sakin bir tavırla baktı. Saçlarından sular süzülüyordu. Gueulemer ona doğru konuştu:

– Bacaksız, adam mısın ki sen?

Gavroche omuz silkip cevap verdi:

---

1 Adam, erkek. (V.H.)

2 Çocuk (Temple argosu). (V.H.)

3 Çocuk (şehir kapıları argosu). (V.H.)

– *Un môme comme mézig est un orgue et des orgues comme vousailles sont des mômes.*[1]

– *Comme le mion joue du crachoir!*[2] diye haykırdı Babet.

Brujon ekledi:

– *Le môme pantinois n'est pas maquillé de fertille lansquinée.*[3]

– Nedir istediğiniz? dedi Gavroche.

Montparnasse cevap verdi:

– Şu borudan tırmanman.

– *Avec cette veuve,*[4] dedi Babet.

– *Et ligoter la tortouse,*[5] diye tamamladı Brujon.

Yine Babet:

– *Au monté du montant,*[6] dedi.

– *Au pieu de la vanterne,*[7] diye ekledi Brujon.

Gavroche sordu:

– Peki sonra?

– Hepsi bu! dedi Gueulemer.

Sokak çocuğu ipi, boruyu, duvarı, pencereleri inceledi ve dudaklarının ucuyla, "Bu kadarcık mı?" anlamına gelen o anlatılamaz, küçümseyici sesten çıkardı.

Montparnasse:

– Yukarıda bir adam var, onu kurtaracaksın, dedi.

Brujon sordu:

– Yapar mısın?

Çocuk bu soruyu pek acayip bulmuşçasına bir cevap verdi:

– Laf!

Sonra pabuçlarını çıkardı.

Gueulemer, Gavroche'u bir kolundan yakalayarak barakanın damının üstüne koydu. Damın kurt yenikli tahtaları çocuğun ağırlığı altında bel veriyordu. Gueulemer, Montparnasse'ın yokluğun-

---

1 Benim gibi bir çocuk, bir adamdır; sizin gibi adamlar da çocuktur. (V.H.)

2 Ne uzun dilli çocuk bu. (V.H.)

3 Parisli çocuk ıslak samandan yapılmamıştır. (V.H.)

4 Bu iple. (V.H.)

5 Ve ipi bağlaman. (V.H.)

6 Duvarın tepesine. (V.H.)

7 Pencerenin payanda direğine. (V.H.)

da Brujon'un parçalarını birbirine bağlamış olduğu ipi çocuğa verdi. Çocuk boruya doğru ilerledi; dam hizasındaki geniş bir yarık sayesinde içine kolayca girilebilirdi. Tam çıkmaya başlamak üzereydi ki, kurtuluşun ve hayatın yaklaşmakta olduğunu gören Thénardier, duvarın kenarından aşağıya eğildi. Günün ilk ışıkları, onun tere bulanmış alnını, kara sarı elmacık kemiklerini, sivri ve vahşi burnunu, diken diken olmuş sakalını aydınlatıyordu. Gavroche onu tanıdı:

– Vay be! Babam bu!.. dedi. Varsın olsun, fark etmez.

Ve ipi dişlerinin arasına alarak, kararlı bir tavırla tırmanmaya başladı.

Harabenin tepesine ulaştı, eski duvarın üstüne ata biner gibi oturdu ve pencerenin payanda tahtasına ipi sağlamca düğümledi.

Bir an sonra Thénardier sokaktaydı.

Ayağını kaldırım taşına basıp da kendini tehlikenin dışında hissettiği anda, artık ne yorgunluğu, ne soğuktan donmuşluğu ne de titremesi kalmıştı Thénardier'nin. İçinden çıktığı korkunç şeyler bir duman gibi dağılıverdi, bütün o olağandışı, yırtıcı zeka uyandı ve dağılan bu dumanın önünde kendisini ileri atılmaya hazır, dimdik ayakta ve özgür buldu.

Adamın ağzından çıkan ilk söz şu oldu:

– Şimdi kimi yemeye gidiyoruz?

Aynı zamanda canına kastetmek, öldürmek, soymak anlamına gelen bu kelimenin bütün dehşetiyle aşikâr olan içeriğini ayrıca açıklamaya hiç gerek yok. Yemek, yani gerçek anlamıyla parçalayıp yutmak.

Brujon:

– Bir köşeye güzelce pusalım, dedi. İki üç kelimeyle işi bitirip hemen ayrılalım. İyi görünen bir iş vardı, Plumet Sokağı'nda, ıssız bir sokak, tek başına bir ev, bir bahçeye açılan eski, çürük bir parmaklıklı kapı, yalnız kadınlar.

– İyi işte! Niçin olmasın? diye sordu Thénardier.

– *Ta fée*,[1] Éponine, orayı görmeye gitmişti, diye cevap verdi Babet.

Gueulemer ekledi:

1 Senin kız. (V.H.)

– Sonra da Magnon'a bir peksimet götürmüştü. *Rien à maquiller là.*[1]

Thénardier:

– *La fée n'est pas loffe,*[2] dedi. Ama yine de bir görmek gerek.

Brujon:

– Evet, evet, dedi, bir görmek gerek.

Bu arada adamlardan hiçbiri artık Gavroche'a bakmıyordu. Çocuk, bu konuşma sırasında tahta perdenin dayandığı taşlardan birine oturmuştu. Bir süre bekledi. Belki de babasının kendisine doğru dönmesini bekliyordu. Sonra pabuçlarını giyerek:

– Bitti mi, adamlar? dedi. Artık bana ihtiyacınız yok ya? Işin içinden sıyrıldınız işte. Ben gidiyorum. Gidip yavrularımı kaldırmam gerekiyor.

Ve çekip gitti.

Beş adam, birbiri ardınca tahta perdeden çıktılar.

Gavroche, Ballets Sokağı'nın köşesinde gözden kaybolduğu zaman Babet, Thénardier'yi bir kenara çekip ona:

– Bu velede baktın mı? diye sordu.

– Hangi velede?

– Duvara tırmanıp ipi sana getiren velede.

– Pek bakmadım.

– Valla bilmem ama, bana senin oğlan gibi geldi.

– Ya! dedi Thénardier. Öyle mi dersin?

---

1 Yapacak bir şey yok orda. (V.H.)

2 Kız aptal değildir. (V.H.)

Argo

I
KAYNAĞI

Pigritia korkunç bir kelimedir.

Bir dünya doğar ondan; *la pègre*, yani hırsızlık, ve bir cehennem doğar; *la pégrenne*, yani açlık.

Demek oluyor ki, tembellik anadır.

Onun bir oğlu vardır: hırsızlık; bir de kızı vardır: açlık.

Neredeyiz biz şu an? Argo'da.

Argo nedir? Argo, aynı zamanda hem millettir hem de onun dilidir; iki kaynağa bağlı hırsızlıktır: halk ve dil.

Bu ciddi ve acıklı hikâyenin anlatıcısı, bundan otuz dört yıl önce, bununla aynı amacı taşıyan bir esere[1] argo konuşan bir hırsızı soktuğu zaman, bir şaşkınlık ve şamata kopmuştu. "Ne demek! Nasıl olur! Argo! Ama berbat bir şeydir argo! Ama pranga mahkûmlarının, kürek damlarının, hapishanelerin, toplumdaki en iğrenç, en lanetlik varlıkların dilidir o! vs. vs. vs."

Bu çeşit itirazlara hiçbir zaman akıl erdiremedik.

O tarihten bu yana, biri insan kalbinin derin gözlemcisi, öbürü yiğit bir halk dostu olan iki kudretli romancı, Balzac ve Eugène Sue, tıpkı *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*'nün, yazarının 1828'de

1 *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*. (V.H.)

yapmış olduğu gibi, haydutları kendi tabii dilleriyle konuşturdukları zaman, yine aynı şikayetler ayyuka çıktı. Aynı şeyler tekrarlanıyordu: "Bu tiksinti uyandıran ağzı kullanmakla ne ister kuzum bu yazarlar bizden? Argo iğrençtir! Argo, insanın tüylerini ürpertir!"

Aksini iddia eden kim? Elbette öyledir.

Bir yarayı, bir uçurumu, bir toplumu derinlemesine incelemek söz konusu olduğunda, iyice aşağı inmek, dibe kadar gitmek ne zamandan beri bir suç oldu? Biz daima bunun bazı hallerde bir cesaret işi olduğunu; en azından, kabul edilen ve başarıyla yerine getirilen bir vazifenin hak ettiği dikkat ve sempatiye layık sade ve yararlı bir iş olduğunu düşünmüşüzdür. Her şeyi araştırmamak, her şeyi incelememek, yan yolda durmak... Niçin? Durmak, sondaja düşer, sondajcıya değil.

Gerçi toplumsal düzenin alt basamaklarını, toprağın bitip bataklığın başladığı yerleri araştırmak, bu dalgalanan pisliğin içini karıştırmak ve bütün deliklerinden iğrençlik sızan bu aşağılık dili; her kelimesi bir çamur ve karanlıklar canavarının çirkef bir halkasına benzeyen bu çıbanlı, irinli dili izlemek, yakalamak ve henüz debelenir bir halde kaldırımların üzerine fırlatıp atmak ne cazip ne de kolay bir iştir, şüphesiz. Argonun ürkütücü kaynaşmasını düşüncenin ışığı altında böyle çırılçıplak seyretmekten daha iç karartıcı bir şey olamaz. Gerçekten de o, barındığı çirkef çukurundan çekilip çıkarılan, karanlıklar için yaratılmış korkunç bir hayvana benzer. Titreyen, kımıldayan, çalkalanan, yeniden karanlıklara dönmek isteyen, tehdit eden ve bakan, canlı, diken diken bir mendebur çalılık gördüğünü sanır insan ona baktığında. Falan kelime bir pençeyi andırır, filancası sönmüş kanlı bir gözü; falan cümle bir yengeç kıskacı gibi oynuyordur sanki. Bütün bunlar, düzensizlik içinde düzenlenmiş şeylerin ucube canlılığıyla canlıdırlar.

Şimdi sorarız, ne zamandan beri tiksinti ve korku, incelemeyi saf dışı ediyor? Ne zamandan beri hekim hastayı kovuyor? Engerek yılanını, yarasayı, akrebi, çıyanı, tarantulayı incelemeyi reddedip, bunları "Aman! Ne çirkin şeyler!" diye karanlık dünyalarına geri itecek bir tabiat bilgini düşünebiliyor musunuz? Argoya arkasını dönen bir düşünür, bir yaraya ya da bir siğile arkasını dönen bir cerraha benzer. Bir dil olgusunu incelemekte tereddüt eden bir

dil bilgini, bir insanlık olgusunu araştırmakta kararsızlık gösteren bir filozof demektir. Çünkü bilmeyenlere şunu söylemek gerekir ki, bütünü itibariyle argo hem bir edebi fenomen hem de bir toplumsal üründür. Gerçek anlamıyla argo nedir? Argo, sefaletin dilidir.

Burada bizim sözümüzü kesenler çıkabilir; bunlar, olayı genelleştirebilirler ki, bu da bazen onu yumuşatmanın bir yoludur. Bize bütün zanaatların, bütün mesleklerin, hatta toplumsal hiyerarşideki hemen bütün kademelerin ve bütün bilgi şekillerinin kendi argoları olduğu söylenebilir. *Montpellier'nin mevcudu var, iyi kalite Marsilya* diyen satıcı; *nakli yekun, cari, ay sonu primi* diyen sarraf; *tiers et tout (tier e tu), refait de pique (refe dö pik)* diyen kâğıt oyuncusu; *toprağında kiracı olarak kalmaya devam eden kişi, kiraya verenin gayri menkullerinin miras yoluyla intikali durumunda, bu toprağın ürünleri üzerinde hak iddia edemez* diyen Normand Adaları mahkeme mübaşiri; *piyesi ıslıkladılar* diyen vodvil yazarı; çuvalladım diyen aktör; *fenomenal üçlü* diyen filozof; *böylesi gitti, böylesi kaçtı* diyen avcı; *sevecenlik, mücadelecilik, kapanıklık* diyen frenolog;[1] *kavalım* diyen piyade eri; *küheylanım* diyen süvari; *tiers kart,*[2] *ayrıl* diyen eskrim hocası; *harbi konuşalım* diyen matbaacı... Bütün bunlar, yani matbaacı, eskrim hocası, süvari, piyade, frenolog, avcı, filozof, aktör, vodvil yazarı, mübaşir, kâğıt oyuncusu, borsa acentası hep argo konuşmaktadırlar. Çömezine *boyacım* diyen ressam, yadımcısına *seksekçim* diyen noter, kalfasına *merlanosum*[3] diyen berber, yanıağına *kavafcığım* diyen ayakkabı tamircisi argo konuşmuş olurlar. Hatta denilebilir ki, sağ ve sol anlamına gelen çeşitli deyimler, mesela gemi tayfasının *iskele* ve *sancak*, makinistin *avlu yanı* ve *bahçe yanı*, kilise hademesinin *havari mektubu yanı* ve *İncil yanı* deyimleri hep argodur. Vaktiyle kibar salon hanımlarının bir argosu olduğu gibi, yapmacık tavırlı yosmaların da

1 Kafatası oluşumuna bakarak insanın karakterini ve zihinsel fonksiyonlarını inceleyen bilim adamı, frenoloji uzmanı – ç.n.

2 Eskrimde sekiz klasik hücum ve savunma pozisyonundan üçüncüsü ve dördüncüsü – ç.n.

3 (Fr.) Bir tür balık ve halk dilinde berber. Pudralı perukalar kullanıldığı devirde berberler, tıpkı tavada kızartılmak için hazırlanan merlanos balıkları gibi una bulanmış perukalar taşırlardı – ç.n.

bir argosu vardır. Rambouillet Konağı Cours des Miracles'dan pek uzak değildir. Düşeslerin de argosu vardır; kanıtı da, Restorasyon Devri'nin çok asil bir hanımefendisi ve aynı zamanda çok güzel bir kadını tarafından yazılmış olan bir aşk namesindeki şu cümledir: *"Vous trouverez dans ces potains-là une foultitude de raisons pour que je me libertise."*[1] Diplomatik şifreler de argodur. Papalık şansölyesi *Roma* diyecek yerde *26*, *sevkiyat* diyecek yerde *grkztntgzyal*, *Modena Dükü* diyecek yerde de *abfxustgrnogrkzutu XI* derken argo konuşur. Ortaçağda hekimler havuç, turp, şalgam yerine *opopnach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholicum angelorum, postmegorum* derken argo konuşuyorlardı. *Küspe şekeri, kelle, şurup, tapa, kırıntı, melis, piç, adi, yanık, levha* diyen bir şeker imalatçısı, bu namuslu imalatçı argo konuşur. Bundan yirmi yıl önce eleştiri ekollerinden biri, "Shakespeare'in yarısı kelime oyunu ve cinastır," derken argo konuşuyordu. Şiirden ve heykelden anlamıyor diye Mösyö de Montmorency'yi pek anlamlı bir şekilde *"burjuva"* diye vasıflandıran şair ve sanatçı, argo konuşmaktadırlar. Çiçeklere *Flora*, meyvelere *Pomona*, denize *Neptün*, aşka *kalp ateşi*, güzelliğe *hüsn ü âh*, bir ata *küheylan*, beyaz veya üç renkli kokarda *Bellone gülü*, üç boynuzlu şapkaya *Mars*'ın üçgeni adını veren klasik akademisyen argo konuşur. Cebirin, tıbbın, botaniğin kendi argoları vardır. Gemilerde kullanılan dil, o harikulade deniz dili, Jean Bart'ın, Duquesne'in, Suffren'in ve Duperré'nin kullandıkları, gemi donanımının çıkardığı ıslık sesine, ses borularının uğultusuna, rampa kancalarının çarpışmasına, makaralara, rüzgâra, sağanaklara, toplara karışan o olabildiğince noksansız, olabildiğince pitoresk dil, aslında kahramanca ve parlak bir argodan başka bir şey değildir; çakala nispetle aslan ne ise, hırsız soyunun vahşi argosuna nispetle o olan bir argo...

Buna şüphe yok. Ama ne denirse densin, argo kelimesinin bu şekilde anlaşılması bir genelleştirmedir. Bu genelleştirmeyi herkes kabul etmeyebilir. Bize gelince, biz bu kelimenin eski sarih, kesin, belirli anlamını koruyor, argoyu argo olarak alıyoruz. Hakiki argo, halis argo –eğer bu iki kelimeyi eşleştirmek caizse– bir vakitler

1 Bu dedikodulara bakarsanız, beni serbest bir hayat sürmeye sevk eden bir sürü sebep bulunmaktadır. (V.H.)

başlı başına bir âlem olan kadim argo, tekrar edelim, sefaletin çirkin, kuşkulu, sinsi, hain, zehirli, zalim, kaypak, rezil, derin, uğursuz dilinden başka bir şey değildir. Bütün alçalışların, bütün talihsizliklerin en ucunda; başkaldıran ve tümüyle mutluluklarla, hakim olan hak ve hukuka karşı kararlı bir şekilde savaşa giren nihai bir sefalet vardır. Korkunç bir savaştır bu sefaletin savaşı. Bu savaşta o bazen kurnaz, bazen haşin, aynı zamanda hem sağlıksız hem de yırtıcıdır; toplumsal düzene kötülüğün iğneleriyle, suçun gürzüyle saldırır. Sefalet, bu savaşın icapları için bir de kavga dili yaratmıştır; argo işte bu dildir.

İnsanoğlunun konuşmuş olduğu ve kaybolup gidecek olan herhangi bir dilin velev ki bir parçasını, yani uygarlığın oluşumuna giren veya onu karmaşıklaştıran unsurlardan iyi ya da kötü birini unutuluşun kuyusu üstünde yüzdürmek ve batmaktan kurtarmak, sosyal gözlem verilerinin alanını genişletmektir; bizzat uygarlığın kendisine hizmet etmektir. Plautus, iki Kartaca askerini Fenike dilinde konuşturmakla, isteyerek ya da istemeyerek bu hizmeti yerine getirdi. Moliére de, piyeslerindeki birçok kişiyi Levanten ağzıyla, her çeşit bölge ağızlarıyla konuşturarak aynı hizmeti gördü. Burada itirazlar kızışıyor. Fenike diline pekâlâ! Levanten'e de amenna! Bölge ağızları da hadi neyse! Çünkü bunlar bazı uluslara ya da eyaletlere ait dillerdir; ama argo öyle mi! Neye yarar koruyup yaşatmak argoyu. Onu "batmaktan kurtarma"nın ne yararı var?

Tek bir cümleyle karşılık vereceğiz bu itiraza. Eğer bir ulusun ya da bir eyaletin konuştuğu dil ilgiye layıksa, bir sefaletin konuştuğu dil, daha da çok ilgiye ve incelenmeye layıktır.

O, mesela, Fransa'da dört asırdan beri yalnız bir sefaletin değil, sefaletin, mümkün bütün beşeri sefaletin konuştuğu dildir.

Hem sonra –ısrar ediyoruz– toplumsal şekil bozukluklarını ve sakatlıkları iyileştirmek amacıyla incelemek, seçim yapmayı mübah kılan bir iş değildir. Örf ve âdetler ve fikirler tarihçisinin görevi, olaylar tarihçisinin görevinden daha az ciddi olamaz. Olayların tarihçilerine düşen, uygarlığın yüzeyidir, hanedanlar arasındaki mücadeleler, hükümdarların doğuşu, kralların evlenmeleri, savaşlar, toplantılar, büyük toplumsal faaliyet adamları, güneş altında cereyan eden devrimler, dışa ait olan her şeydir. Öteki tarihçi-

ye düşen ise içe ait olandır, temeldir, çalışan, acı çeken ve bekleyen halktır, ezilen kadındır, can çekişen çocuktur, insanlar arasındaki sessiz savaştır, karanlık zulümlerdir, peşin hükümlerdir, birtakım bilerek, isteyerek yapılan adaletsizliklerdir, kanuna karşı yeraltından gelen tepkilerdir, ruhların geçirdiği gizli evrimlerdir, yığınların belli belirsiz titreyişleridir; açlıktan ölenler, yalınayaklılar, mintansızlar, nasipsizler, anasız-babasızlar, bahtsızlar ve lanetlilerdir, karanlığın içinde başıboş dolaşıp duran hayaletlerdir. Bu tarihçinin hem merhametli hem de katı bir kalple, bir kardeş ve bir yargıç gibi, vurulup kanı akanlarla vuranların, gözyaşı dökenlerle lanetleyenlerin, aç kalanlarla tıka basa yiyenlerin, kötülüğe katlananlarla kötülük yapanların birlikte, sarmaş dolaş, içinde süründükleri bu nüfuz edilemez dipsiz yeraltı mahzenlerine kadar inmesi lazımdır. Bu kalp ve ruh tarihçilerinin görevleri, dış olayların tarihçilerininki kadar büyük değil midir? Dante'nin, Makyavelli'ye kıyasla söyleyecek daha az şeyi olduğu sanılabilir mi? Uygarlığın altı daha derin ve daha karanlık diye, üstünden daha mı az önemlidir? Mağara bilinmiyorsa eğer, dağ iyice bilinebilir mi?

Bu arada şunu da söyleyelim; yukarıdaki bazı sözlerimizden, iki sınıf tarihçi arasında –hiç de öyle düşünmediğimiz halde– kesin bir ayrılık bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Hiç kimse, eğer aynı zamanda halkların derin, gizli hayatının da belli bir ölçüde tarihçisi değilse, onların aleni, gözle görülebilir, açık ve genel hayatının iyi bir tarihçisi olamaz; ve yine hiçbir kimse eğer, gerektiği her defasında, dış hayatın da tarihçisi olmayı bilmiyorsa, iç hayatın iyi bir tarihçisi sayılamaz. Örf ve âdetlerin ve fikirlerin tarihî olayların tarihine nüfuz ettiği gibi, olayların tarihi de örf ve âdetlerin ve fikirlerin tarihine nüfuz eder. Bunlar birbirine uygun düşen, daima birbirine bağlanan, çoğu kez birbirini doğuran iki ayrı olaylar âlemidir. İlâhi hikmetin, bir ulusun yüzeyine çizdiği bütün çizgilerin dipte, derinde, karanlık ama belirgin paralelleri vardır; ve dipteki bütün dalgalanma yüzeyde ayaklanmalar meydana getirir. Hakiki tarih her şeyle karışmış halde olduğundan, hakiki tarihçi her şeye karışır.

İnsan, tek merkezli bir daire değildir; iki odaklı bir elipstir o. Bu odaklardan biri olaylar, öbürü de fikirlerdir.

Argo, bir vestiyerden başka bir şey değildir; birtakım kötü işler yapmaya hazırlanan dil, bu vestiyerde kılık değiştirir. Maske-kelimeler'e ve paçavra-mecazlar'a bürünür. Böylece, korkunç ve iğrenç bir hal alır.

Onu tanımak güçleşir. Fransız dili midir bu gerçekten, insanlığın büyük dili midir?! İşte, o artık sahneye çıkmaya, suça replik vermeye, kötülüğün repertuarındaki bütün işleri görmeye hazır bir haldedir. O artık yürümez, yalpalar; Cour des Miracles'ın koltuk değnekleri üzerinde, birer gürze dönüşebilen bu koltuk değnekleri üzerinde topallar. Adı serseriliktir, profesyonel dilenciliktir. Onu giydirip kuşatan hayaletler, hepsi el ele verip ona makyaj yapmışlardır. O, kâh sürünür kâh doğrulur, sürüngenlere özgü çifte gidişle gider. Bundan böyle, her türlü rol için biçilmiş kaftandır. Kalpazan onu bulanıklaştırmış, zehirci küf yeşiline boyamış, kundakçı is karasına bulamış, katil de ona allığını sürmüştür.

Dürüst insanların tarafından toplumun kapısına doğru kulak kabartıldığında, dışarıdakilerin konuşmaları habersizce dinlenebilir. Sorular ve cevaplar duyulur dışarıdan, âdeta insan sesine benzeyen, ama sözden çok ulumaya yakın, anlamı anlaşılmaz ucube bir homurtu fark edilir. Bu işte argodur. Kelimeler biçimsizleşmişlerdir ve ne idüğü bilinmez fantastik bir hayvanın damgasını taşırlar. Yedi başlı ejderhalar konuşuyor sanırsınız.

Karanlığın içindeki anlaşılmazlıktır bu. Hırıldar, fısıldar ve böylece alacakaranlığa bir de muamma ekler. Felaket karanlıktır, suç daha da karanlıktır, bu iki karanlık birbirine karışarak argoyu meydana getirirler. Havada karanlık, davranışlarda karanlık, seslerde karanlık. Yağmurdan, geceden, açlıktan, kötülükten, yalandan, adaletsizlikten, çıplaklıktan, havasızlıktan ve kıştan meydana gelen ve sefiller için gün ortası demek olan o uçsuz bucaksız kurşuni sisin içinde giden, gelen, sıçrayan, sürünen, salya saçan ve bir canavar gibi hareket eden korkunç kurbağa-dil.

Cezalandırılmışlara acıyalım. Heyhat! Biz kendimiz neyiz ki? Ben kimim, şu sizinle konuşan ben? Siz, beni dinleyen, kimsiniz? Nereden geliyoruz? Doğmadan önce herhangi bir şey yapmış olmadığımız kesin mi? Dünya hiç de bir zindana büsbütün benzemeyen bir yer değildir. İnsanın, tanrısal adaletin bir sabıkalısı ol-

madığı ne malum? Hayata yakından bakın bir. Her yanından ceza hissi duyulacak şekilde yapılmıştır o.

Mutlu denilen kişilerden biri misiniz? Öyleyse her gün üzüntü çekiyorsunuz demektir. Her günün bir büyük kederi ya da küçük tasası vardır. Dün sevdiğiniz bir kimsenin sağlığı için endişeleniyordunuz; bugün kendi sağlığınız sizi korkutmaktadır; yarın bir para sıkıntısı baş gösterecektir; öbür gün bir iftiracının acı sözü, daha öbür gün bir dostun felaketi; ardından havanın durumu, sonra kırılan ya da kaybolan bir şey, daha sonra vicdanınızın ve belkemiğinizin hoş karşılamadığı bir zevk; bir başka gün memleket işlerinin gidişatı. Kalp acıları da cabası. Ve bu böylece sürüp gider. Bir bulut dağılır, bir başkası oluşur. Yüz günden belki ancak bir tanesi tam bir neşe, tam bir güneş içinde geçer. Ve düşünün ki, mutlu olan şu az sayıda kişiden birisiniz! Diğer insanlara gelince, sürekli durgun gecedir üzerlerindeki.

Düşünceli kimseler az kullanırlar "mutlular" ve "mutsuzlar" sözlerini. Besbelli bir başka dünyanın bekleme odası olan bu dünyada mutlu kişi yoktur.

İnsanlar arasındaki hakiki bölünme şudur: aydınlıktakiler ve karanlıktakiler. Karanlıktakilerin sayısını azaltıp aydınlıktakilerin sayısını çoğaltmak; işte amaç budur. Bunun için haykırıyoruz: Öğretim! Bilim! Okumayı öğretmek, ateş yakmaktır; okunan her hece bir kıvılcımdır.

Ne var ki aydınlık demek, mutlaka sevinç demek değildir. Aydınlıkta da acı çekilir; aşırı ışık yakar. Alev, kanadın düşmanıdır. Uçmayı kesmeden yanmak; işte dehanın mucizesi budur.

Bildiğiniz ve sevdiğiniz zaman da acı çekeceksiniz. Gün, gözyaşlarıyla doğar. Aydınlıktakiler de ağlar; hiç değilse karanlıktakiler için.

II
KÖKLERİ

Argo karanlıkların dilidir.

Aynı zamanda hem aşağılık damgası taşıyan hem de başkaldıran bu esrarlı lehçe karşısında düşünce, en karanlık derinliklerine ka-

dar heyecanla ürperir, toplum felsefesi en yürek sızlatıcı meditasyonlarına dalmak zorunda kalır. Ceza, gözle görülebilir biçimde buradadır. Burada, her hece âdeta damgalanmış gibidir. Alelâde dilin kelimeleri, celladın kızgın demiri altında eğrilip bükülmüş, kemikleşmiş gibi görünür burada. Bazılarının üstünden hâlâ duman çıkmaktadır sanki. Kimi cümle, gömleği birdenbire çekilip sıyrılan bir hırsızın açılan zambak damgalı omuzu gibi bir etki yapar üstünüzde. Fikir, bu suç erbabı isimler tarafından dile getirilmeyi âdeta reddeder. Mecaz, burada bazen öylesine hayasızdır, öylesine küstahtır ki teşhir direğinden çıkagelmiş sanırsınız.

Şu var ki, bütün bunlara rağmen, hatta bütün bunlar dolayısıyla bu garip lehçe, altın madalyaya olduğu kadar, paslı meteliğe de içinde yer olan ve adına edebiyat denilen o büyük tarafsız sicil kütüğünde, haklı olarak, özel bir bölüme sahiptir. İster kabul edilsin, ister edilmesin, argonun kendi sentaksı, kendi şiiri vardır. Bir dildir o. Öyle bir dil ki bazı kelimelerin biçimsizliğinden haydut Mandrin'in ağzında gevelendiği, bazı sözcüklerin parlaklığından da Villon'un ağzından çıktığı anlaşılır.

Şu nefis ve ünlü mısra bir argo mısrasıdır: *Mais où sont les neiges d'antan?*[1]

Antan –ante annum– Thunes argosuna ait bir kelime olup, *geçen yıl, bıldır* anlamına gelir ve benzetme yoluyla *geçmiş, eski, bir zamanlar* anlamlarına gelir. Bundan otuz beş yıl önce, 1827 yılı büyük mahkûm kafilesinin yola çıktığı dönemde, Bicêtre'in zindanlarından birinde kürek mahkûmu bir Thunes Kralı tarafından çiviyle duvara kazılmış olan şu vecize hâlâ okunabiliyordu: *Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coësre.* Bunun anlamı şudur: Eski krallar, mutlaka gidip hükümdarlıklarını takdis ettirirlerdi. Bu kralın düşüncesine göre takdis, kürek cezası demektir.

Ağır bir arabanın dört nala kalkışını ifade eden *décarade* kelimesi için Villon'undur derler ki, gerçekten de böyle olmaya layıktır. Dört naldan kıvılcımlar çıkaran bu kelime, La Fontaine'in şu harikulade mısraını üstatça bir ses taklidi içinde özetlemektedir: *Six forts chevaux tiraient un coche.*[2]

1 (Fr.) Nerde o eski karlar? – ç.n.

2 (Fr.) Güçlü altı beygir çekmekteydi bir arabayı – ç.n.

Sırf edebi bakımdan, pek az inceleme argonun incelenmesi kadar meraklı ve verimli olabilir. Dil içinde bir dildir bu, hastalıklı olarak büyüyen bir çeşit urdur, zararlı bir aşıdan oluşan bir sürgündür. Galya'nın kadim gövdesine kök salan ve uğursuz yaprakları dilin bir yanını boydan boya tırmanıp kaplayan bir parazittir. Buna, argonun ilk görüntüsü, sıradan görüntüsü denilebilir. Ama bir dili, incelenmesi gerektiği gibi, yani tıpkı jeologların toprağı incelemeleri gibi inceleyenlere argo gerçek bir alüvyon olarak görünür. Az ya da çok derin deşilmesine göre, argoda eski halk Fransızcasının altında Provençalce, İspanyolca, İtalyanca, Akdeniz limanlarının dili olan Levantence, İngilizce ve Almanca, üç çeşidiyle Romanca –Fransız Romancası, İtalyan Romancası, Roman Romancası– Latince ve nihayet Baskça ve Keltçe bulunur. Derin ve acayip bir oluşumdur argo. Gelmiş geçmiş sefalet insanlarının cümlesince elbirliğiyle kurulmuş bir yeraltı binasıdır. Her lanetli soy kendi tabakasını koymuş, çekilen her acı kendi taşını bırakmış, her yürek kendi çakılını vermiştir. Hayat sahnesinden geçip ebediyet içinde kaybolmaya giden bir sürü kötü, aşağılık veya öfkeli ruh, herhangi bir ucube kelimenin şekline bürünmüş olarak, hemen hemen bütünüyle ve âdeta gözle görülebilir bir halde durmaktadır.

İspanyolca mı istersiniz? Eski gotik argoda sürüsüne berekettir. İşte mesela, *bofeton*'dan gelme *boffete*, şamar; *vantana*'dan *vantane*, pencere (daha sonra *vanterne*); *gato*'dan *gat*, kedi; *aceyte*'den *acite*, yağ. İtalyanca mı istersiniz? İşte *spada*'dan *spade*, kılıç; *caravella*'dan *carvel*, gemi. İngilizce mi istersiniz? *Bishop*'tan *bicnot*, piskopos; namussuz anlamına gelen *rascal*, *rascalion*'dan *raille*, casus; kin anlamına gelen *pilcher*'den *pilche*, kılıf. Almanca mı istersiniz? İşte *kellner*'den *caleur*, oğlan çocuğu; *herzog*'dan (dük) *hers*, efendi. Latince mi istersiniz? İşte *frangere*'den *frangir*, kırmak; *fur*'den *affurer*, çalmak; *catena*'dan *cadéne*, zincir. Bütün kara Avrupası dillerinde esrarlı bir kudret ve otoriteyle boy gösteren bir kelime vardır, *magnus* kelimesi. İskoçya, klan şefi anlamına gelen *mac*'ını bu kelimeden çıkarmıştır: *Mac-Farlane*, *Mac-Callumore*, büyük Farlane, büyük *Callumore*.[1] Argo bunu önce *meck*, sonra da *meg* yapmıştır, yani tanrı. Baskça mı istersiniz? İşte kötü anlamına gelen

1 Mac'ın Keltçede 'oğul' anlamına geldiğini de belirtelim. (V.H.)

gaïztoa'dan *gahisto*, şeytan; iyi akşamlar anlamına gelen *gabon*'dan *sorgabon*, iyi geceler. Keltçe mi istersiniz? İşte fışkıran su anlamına gelen *blavet*'den *blavin*, mendil; taş dolu anlamına gelen *meinec*'ten *ménesse*, kadın (kötü anlamda); çeşme anlamına gelen *baranton*'dan *barant*, dere; demirci anlamına gelen *goff*'dan *goffeur*, çilingir; beyaz-siyah anlamına gelen *guenn-du*'den *guédouze*, ölüm. Nihayet, tarih mi istersiniz? Argo, éculere[1] *les maltaises* der; Malta kürekli gemilerinde geçen paranın anısıdır bu.

Argonun, yukarıda belirttiğimiz filolojik kaynaklar dışında, daha tabii başka birtakım kökleri de vardır. Bir bakıma, deyim yerindeyse, insan zihninin kendisinden çıkan köklerdir bunlar.

Birincisi; doğrudan kelime yaratma. Dillerin sırrı buradadır işte. Birtakım şekillere sahip –nasıl, niçin sahip, bilinmez– kelimelerle resim yapmak. Bu, insanoğlunun konuştuğu her dilin esas temelidir; tabir caizse, dayandığı granit kitlesidir. Bu çeşit kelimeler argoda pek çoktur. Nerede, kimin tarafından yaratıldığı meçhul, ama tamamen etimolojisiz, türemesiz doğrudan doğruya yaratılıvermiş kelimelerdir bunlar; tek başına barbar, hatta bazen ucube, ama şaşılası bir ifade gücü olan ve yaşayan kelimeler. Cellat, *le taule*; orman, *le sabri*; korku, kaçış, *taf*; uşak, *le larbin*; general, vali, bakan, *pharos*; şeytan, *le rabouin*. Aynı zamanda hem gizleyen, hem gösteren bu kelimeler kadar garip şey yoktur. Bazıları, mesela *le rabouin*, hem gülünç hem de korkunçtur, âdeta bir tepegöz devin surat buruşturması gibi bir etki yaratırlar insanın üzerinde.

İkincisi; mecaz. Hem her şeyi söylemek hem de her şeyi gizlemek isteyen bir dilin özelliği, mecaz bakımından zengin olmaktır. Mecaz, bir vurgun hazırlığı içinde olan hırsızın, bir kaçış planı hazırlayan mahpusun sığındığı esrardır. Hiçbir dil argo kadar bol mecazlı değildir. *Hindistancevizinin vidasını gevşetmek*, boynunu sıkmak; *kıvırtmak*, yemek yemek; *dürülmek*, hüküm giymek; *fare*, ekmek hırsızı; *mızraklıyor*, yağmur yağıyor. Göz alıcı bir eski figür olan bu son deyim, yağmurun uzun eğik çizgilerini, din savaşları sırasında Fransa'da hizmet görmüş olan paralı Alman askerlerinin kalın eğik mızraklarına benzeterek kendi tarihini âdeta kendi üzerinde taşır ve halk ağzının mızrak yağıyor şeklindeki meca-

1 Eskiden Fransa'da muhtelif madenî (altın ve gümüş) paralara verilen ad – ç.n.

zını tek bir kelimeye sığdırır. Bazen, argo birinci devresinden ikinci devresine doğru ilerlediği ölçüde, kelimeler vahşi ve ilkel hallerinden çıkıp mecazi anlamlarına geçerler. Şeytan, artık *le rabouin* olmayı bırakıp *le boulanger*, ekmekçi olur, yani fırına atan. Daha nükteli belki, ama önceki kadar büyük değil; Corneille'den sonra Racine, Aiskhylos'tan sonra Euripides gibi bir şey. İki devreye birden ait olan ve aynı zamanda hem barbar hem de mecazi karakter taşıyan bazı argo cümleler hayal oyunlarına benzer: *Les sorgueurs vont sollicer des gails à la lune* (Serseriler gece at çalacaklar). Bir hayalet güruhu gibi geçer bunlar insanın zihninden. Ne gördüğünüzü anlayamazsınız.

Üçüncüsü; anlık çare arayışı. Argo, dilin sırtından geçinir. Onu kendi fantezisine göre kullanır, ondan gelişigüzel bir şekilde kelimeler alır ve çoğu zaman, gerektiğinde, onu düpedüz, kabaca tahrif etmekle yetinir. Bazen, bu argo kelimelerle karıştırılan günlük kelimelerden pek sevimli deyimler meydana gelir. İçinde önceki iki unsurun, yani doğrudan yaratışla mecazın varlığı hissedilen deyimlerdir bunlar: *Le cab jaspine, je marronne que la roulotte de Pantin trime dans le sabri* (Köpek havlıyor, sanırım Paris yolcu arabası ormandan geçmekte). *Le dab est sinve, la dabuge est merloussiére, la fée est bative* (Burjuvanın erkeği ahmak, kadını kurnaz, kızı güzeldir). Çoğu zaman da, dinleyenleri yanıltmak için, dilin bütün kelimelerine, hiç fark gözetmeksizin, *aille, orgue, iergue* veya *uche* şeklinde bir son ek, bir çeşit çirkin kuyruk takmakla yetinir. Mesela şöyle: *Vousiergue trouvaille bonorgue ce gigotmuche?* (Şu kuzu budunu iyi buluyor musunuz?) Cartouche'un bir hapishane kapıcısına, firar için teklif edilen paranın adamın işine gelip gelmediğini anlamak için kurduğu cümledir bu. Son zamanlarda bir de *mar* son eki eklenir olmuştur kelimelere.

Argo, çürümüşlüğün dili olduğundan, kendisi de çarçabuk bozulur. Üstelik daima kaçıp saklanmak endişesinde olduğundan, anlaşıldığını hisseder etmez hemen kılık değiştirir. Başka her türlü bitkinin aksine, gün ışığı onda dokunduğu her şeyi öldürür. Bunun için argo, durmadan kompozisyonunu dağıtıp yeniden kurarak ilerler, dur durak bilmeyen karanlık ve hızlı bir iştir bu. Dilin on asırda aldığı yolun daha fazlasını, argo on yılda alır. Böylece

larton,[1] lartif olur; *gaïl*[2] *gaye* halini alır; *fertanche*[3] *fertille*'e; *momignard momacque*'a; *siques*,[4] *frusques*'e; *chique*,[5] égrugeoir'a; *colabre*,[6] *colas*'a dönüşür. Şeytan, önce *gahisto* iken sonra *rabouin*, daha sonra da *boulanger* (fırıncı); rahip, önce *ratichon* iken *sanglier* (yaban domuzu); hançer, önce *vingt-deux* (yirmi iki) iken sonra *surin*, daha sonra da *lingre*; polis memurları, önce *railles* iken sonra *roussins*, daha sonra *rousses*, daha sonra *marchands de lacets* (pabuç bağı satıcıları), daha sonra *coqueurs*, daha sonra da *cognes* (aynasızlar); cellat önce *taule* iken sonra *Charlot*, daha sonra *atigeur*, daha sonra da *becquillard* olur. On yedinci yüzyılda, dövüşmek *se donner du tabac*[7] idi; on dokuzuncu yüzyılda ise, *se chiquer la gueule*...[8] Bu iki ucun arasından yirmi çeşit deyim geçmiştir. Cartouche'un dili Lacenaire'e İbranice gibi gelirdi. Bu dilin bütün kelimeleri, tıpkı onları kullananlar gibi, sürekli bir kaçış içindedir.

Fakat zaman zaman, yine bu hareket nedeniyle, eski argo tekrar ortaya çıkarak yeni argo olur. Onun tutunduğu bazı merkezler vardır. Le Temple, on yedinci yüzyıl argosunu muhafaza ediyordu. Bicêtre ise, hapishanede olduğu zamanlar Thunes argosunu konuşuyordu. Orada, eski Thuneurlerin, "*anche*" son eki işitilirdi. *Boyanches-tu* (*bois-tu*, içer misin?), *il croyanche* (*il croit*, inanıyor). Ama argonun yasası yine de sürekli harekettir.

Şayet filozof, bu durmadan buharlaşıp dağılan dili incelemek amacıyla, onu bir an için olduğu yerde durdurmayı başarabilirse hem acıklı hem de yararlı düşüncelere dalmaktan kendini alamaz. Hiçbir inceleme, öğreticilik bakımından, bundan daha etkili, daha verimli olamaz. Argonun hiçbir mecazı, hiçbir etimolojisi yoktur ki, içinde bir dersi taşımasın. Bu insanlar arasında "dövmek" sözü, ... gibi görünmek, kendini ... imiş gibi göstermek anlamına ge-

---

1 Ekmek. (V.H.)
2 At. (V.H.)
3 Saman. (V.H.)
4 Kötü elbise, çul. (V.H.)
5 Kilise. (V.H.)
6 Boyun. (V.H.)
7 (Fr.) Se donner du tabac: Tütünü verdirmek – e.n.
8 (Fr.) Se chiquer la gueule: Tütünü çiğnettirmek – e.n.

lir, onlar bir hastalığı döverler, yani hastaymış gibi yaparlar; kuvvetleri hileden gelir.

Onlara göre, insan fikri, karanlık fikrinden ayrılmaz. Gecenin adı *sorgue*'dur; insanınki *orgue*. İnsan, gecenin bir türevidir.

Onlar toplumu, kendilerini öldüren bir ortam gibi, uğursuz ve sinsi bir kuvvet gibi düşünmeye alışmışlardır; ve özgürlüklerinden, bir insanın kendi sağlığından söz etmesi gibi söz ederler. Tutuklanmış bir kişi, bir hastadır; hüküm giymiş bir kişi de bir ölü.

Gömülü olduğu taştan dört duvar arasında, bir mahpus için en korkunç şey, perhizkârlıktır; tecrit hücresine *castus* der. Bu feci yerde, dışarıdaki hayat daima en neşeli yanıyla hayal edilir. Mahpusun ayaklarında zincirler vardır. Şimdi siz belki de sanırsınız ki, bu durumda o, insanın ayaklarıyla yürüdüğünü düşünür. Hayır, insanın ayaklarıyla dans ettiğini düşünür o. Bu nedenle, zincirlerini testereyle kesmeyi başarabildiği takdirde, kafasında ilk doğan fikir, artık dans edebileceğidir. Böylece, testereye *bastringue*[1] adını verir. İsim, bir merkezdir; derin anlamlı bir benzetme. Haydudun iki başı vardır; biri onun davranışlarının muhakemesini yapan ve hayatı boyunca ona yol gösteren başı, öbürü de öldüğü gün omuzları üstünde olan başıdır. Kendisine suç işlemeyi salık veren başına *sorbonne* adını verir, işlediği suçun kefaretini ödeyen başına da *tronche*, kütük der. Bir insan, artık sırtında pılı pırtıdan, yüreğinde de kötülükten başka bir şey taşımıyorsa, yani sefil kelimesinin bilinen iki anlamında belirtildiği gibi, maddi ve manevi çifte alçalma derecesine inmişse, o insan suç için tam kıvamında demektir; iyice bilenmiş bir bıçak gibidir, iki keskin yüzü vardır onun: sefaleti ve kötülüğü. Onun için argo *gueux*, serseri demez; *réguisé*, lanetlik der. Kürek damı nedir? Bir lanet ocağı, bir cehennem. Bu yüzden forsanın adı *fagot*'dur çalı çırpı demeti. Nihayet hapishaneye ne ad verirler? Kolej. Bütün bir ceza sistemi çıkabilir bu kelimeden.

Hırsızın daveti top ağzına lokmadır, maddesi uçucudur; siz, ben, herkes geçiciyizdir: *le pantre*. (Pan, bütün âlem.)

Kürek şarkılarının özel kelime dağarcığında *lir onfa* adı verilen bu nakaratların, çoğunlukla nereden ortaya çıktığını bilmek ister misiniz?

---

1 (Fr.) Dans edilen içkili kafeterya – ç.n.

Öyleyse dinleyin, bakın:

Paris'teki Châtelet Kalesi'nde uzun, büyük bir mahzen vardı. Seine Nehri'nin su seviyesinden sekiz ayak aşağıdaydı bu mahzen. Ne penceresi ne de nefesliği vardı; tek deliği kapısıydı. Buraya insanlar girebilirdi, ama hava asla. Bu mahzenin kemerli tavanı taştan ve döşemesi on parmak derinliğinde çamurdandı. Gerçi vaktiyle taş döşeliydi, ama sızan sular döşeme taşlarını çürütmüş, parçalamıştı. Bu yeraltı mahzenini, zeminden sekiz ayak yükseklikte kalın, upuzun bir kiriş bir baştan bir başa kat etmekteydi. Bu kirişten, belli aralıklarla, üç ayak boyunda ve uçlarında laleler bulunan zincirler sallanıyordu. Kürek cezasına mahkûm edilen insanları, Toulon'a gönderilecekleri güne kadar işte bu mahzene kapatmaktaydılar. Onları bu kirişin altına sokar ve her birini, karanlıkta sallanarak kendisini bekleyen zincire bağlarlardı.

Sarkan kollar gibi duran zincirlerle açık eller gibi duran laleler bu zavallıları boyunlarından yakalardı. Onları perçinleyip, orada öylece bırakıyorlardı. Zincirler çok kısa olduğundan mahkûmların yatmaları mümkün değildi. Bu mahzende, bu gecenin içinde, bu kirişin altında, âdeta asılmış olarak, ekmeğe ya da su testisine erişmek için görülmedik çabalar harcamak zorunda kalarak, başlarının üstünde kemerli taş tavan, yarı bacaklarına kadar çamur içinde dururlardı. Dışkıları paçalarından süzülürdü. Yorgunluktan bitkin düşerler, kalçaları ve dizleri bükülür, dinlenmek için elleriyle zincirlere yapışırlardı. Ancak dik durarak uyuyabilirler, lalenin boğazlarını sıkmasıyla ikide bir uyanırlardı; bazıları da hiç uyanmazdı. Karınlarını doyurmak için, çamurun ortasına atılan ekmeklerini topuklarının yardımıyla kaval kemikleri boyunca ellerine kadar ite ite çekerlerdi.

Ne kadar zaman kalırlardı bu durumda? Bir ay, iki ay, hatta bazen altı ay; bir tanesi bir yıl kaldı. Kürek damının bekleme odasıydı burası. Kralın bir tavşanını çaldı diye atıveriyorlardı insanı buraya. Ne yaparlardı bu adamlar bu cehennem-mezarda? Bir mezarda ne yapılabilirse onu, yani can çekişirlerdi; ve bir cehennemde ne yapılabilirse onu, yani şarkı söylerlerdi. Çünkü umudun kalmadığı yerde, şarkı kalır. Malta Adası sularında, bir kadırga yaklaştığında küreklerin sesinden önce şarkı sesi duyulurmuş. Châtelet'nin

bu mahzen-hapishanesinden geçen zavallı kaçak avcı Survincent şöyle diyordu: "Beni hayatta tutan kafiyeler oldu." Şiirin işe yaramadığı yerde kafiye ne işe yarar ki?

İşte bu mahzende doğmuştur argonun hemen bütün şarkıları. Montgomery kadırgasının o hazin nakaratı, Paris'in Grand-Châtelet'sindeki bu zindandan gelmedir: *Timaloumisaine, timoulamison.* Çoğunlukla pek kederli şarkılardır bunlar; yalnız birkaç tanesi neşelidir; bir tane de aşktan söz edeni vardır:

Tiyatrodur burası
Küçük okçunun[1] *tiyatrosu.*

Ne yaparsanız yapın, aşkı, insan kalbinin bu ezeli ve ebedi cevherini yok edemezsiniz.

Bu karanlık işler dünyasında, sır daima saklanır. Herkesin ortak malı olan bir şeydir o. Bu sefiller için sır, aralarındaki birliğe temel vazifesi gören bağdır. Sırrı açığa vurmak, bu vahşi topluluğun her bir üyesinden kendi malı olan bir şeyi çekip almak demektir. Bu enerji dolu argo dilinde ihbar etmeye *parçayı yemek*, denir. İhbarcı sanki herkesin ortak özünden bir parçayı çekip almakta, herkesin etinden bir parçayı yiyerek beslenmektedir.

Şamar yemek ne demektir? Dilin sıradan mecazı buna şu karşılığı verir: *C'est voir trente-six chandelles.*[2] Burada argo işe karışıyor ve *chandelle*'i *camoufle* yapıyor. Bunun üzerine gündelik dil, *soufflet*'ye[3] bir eşanlamlı kelime kazandırıyor: *Camouflet.* Böylece, aşağıdan yukarıya doğru bir tür sızışla, güzergâhının önceden hesaplanmasına imkân olmayan mecazın da yardımıyla, argo mağarasından çıkıp akademiye yükseliyor; ve de Poulailler,[4] "*J'allume ma camoufle,*"[5] deyince, Voltaire de, "*Langleviel La Beaumelle mérite cent camouflets*"[6] diye yazıyor.

Argoda derinlemesine bir araştırma, adım başında bir keşif de-

1 Okçu (*Cupidon*): Roma mitolojisinde aşk tanrısı. Yunan mitolojisindeki Eros'un karşılığı – ç.n.

2 (Fr.) Mumu otuz altı görmek (gözünde şimşek çakmak) – ç.n.

3 (Fr.) Şamar – ç.n.

4 (Fr.) *Poulailler*: Kümes; mecazi anlamda, tiyatronun üst galerisi, paradi – ç.n.

5 (Fr.) Mumumu yakıyorum – ç.n.

6 (Fr.) Langleviel La Beaumelle yüz şamarı hak ediyor – ç.n.

mektir. Bu garip dilin incelenmesi ve derinine inilmesi, düzenli toplumla lanetli toplumun o esrarlı kesişme noktasına götürür bizi.

Argo, forsa olmuş sözdür.

İnsanoğlunun düşünen özünün böylesine aşağılara itilebilmesi, orada kaderin karanlık acımasız eliyle sımsıkı kavranıp sürüklenmesi, birtakım bilinmez bağlarla bu uçurumun dibine bağlanması ne acı şeydir!

Ey sefillerin zavallı düşüncesi!

Ne yazık! Bu karanlıklar içindeki insan ruhunun yardımına koşacak kimse yok mudur? Zekayı, kurtarıcısını, kanatlı at Pegasusların, yarısı at yarısı kuş Hipogriflerin o muhteşem süvarisini, iki kanadı arasında göklerden süzülüp inen şafak renkli savaşçıyı, geleceğin ışık saçan şövalyesini orada ilelebet beklemek midir onun kaderi? İdealin ışıktan mızrağını boş yere yardımına çağırıp duracak mıdır o daima? Uçurumun derin karanlığından Kötülük'ün dehşetengiz gelişine kulak vermeye; iğrenç suların altından bu ejder başının, bu köpük çiğneyen ağzın, bu yılan gibi kıvrılıp dalgalanan pençe, boğum ve halkaların kendisine yaklaştıkça yaklaştığını hissetmeye mi mahkûmdur o? Işıksız ve ümitsiz, canavarın belli belirsiz hissedilen sokuluşuna terk edilmiş olarak, titrek, perişan, kollarıyla çırpınarak, ebediyen gecenin kayasına zincirlenmiş bir halde kalmak zorunda mıdır kaygılı bembeyaz Andromeda, karanlıklar içinde çırılçıplak!

III
AĞLAYAN ARGO, GÜLEN ARGO

Görüldüğü üzere, bütün argo, yani dört yüzyıl önceki argo gibi bugünkü argo da, her kelimeye kâh şikayetçi kâh tehditkâr bir eda veren o esrarlı sembolik zihniyetle doludur. Onda, Cour des Miracles'ın,[1] kendilerine özgü kâğıtlarla –ki bazıları günümüze kadar korunmuştur– iskambil oynayan serseri dilencilerinin, o eski vahşi kederi hissedilir. Mesela sinek sekizlisinin üzerinde sekiz iri

1 (Fr.) Mucizeler Sarayı: Vaktiyle Paris'te serserilerin ve dilencilerin toplu halde barındıkları yer – ç.n.

yonca yaprağı taşıyan büyük bir ağaç tasviri bulunuyordu; ormanın bir çeşit fantastik temsiliydi bu. Bu ağacın dibinde, yanan bir ateş ve bu ateşte şişe geçirilmiş bir avcıyı kızartan üç tavşan görülmekteydi; arkada yine bir ateşin üstünde, dumanları tüten bir kazanla, kazandan dışarı çıkmış bir köpek başı vardı. Üzerinde kaçakçıların kızartıldığı odun yığınlarıyla, içinde kalpazanların haşlandığı kazanlara karşı bir oyun kâğıdı üzerinde yapılan bu misillemelerden daha hazin bir şey olamaz. Düşüncenin, argo ülkesinde aldığı çeşitli şekillerde, hatta şarkıda, alayda, tehditte bile hep bu güçsüzlük ve ezilmişlik karakteri vardı. Bazı nağmeleri derlenmiş olan şarkıların hepsi de insanı ağlatırcasına boynu bükük ve acıklı şeylerdi. Hırsızın adı, *zavallı hırsızdır* daima ya saklanan tavşan, ya kurtulan fare ya da kaçıp giden kuştur o. Fazla hak iddiasında bulunmaz, iç çekmekle yetinir; sızlanmalarından biri bize kadar gelmiştir: *Je n'entrave que le dail comment meck, le daron des orgues, peut atiger ses mômes et ses momignards et les locher criblant sans être atigé lui-même.*[1] Sefil insan, düşünecek vakti olduğunda daima kendisini kanunun karşısında küçük, toplumun karşısında aciz gösterir; yüzükoyun yere kapanır, yalvarıp yakarır, merhamet dilenir; anlarsınız ki, kabahatli olduğunu bilmektedir o.

Geçen yüzyılın ortalarına doğru bir değişiklik oldu. Mahpushane şarkıları, hırsız nakaratları tam anlamıyla keyifli bir edaya büründüler. Yanıp yakınan *maluré*'nin yerini *larifla* aldı. On sekizinci yüzyılda pranga ve kürek damlarının ve gemilerdeki forsaların hemen bütün şarkılarında şeytanca ve esrarlı bir neşe görülür. Âdeta fosforlu bir ışıkla aydınlanmış; ormanda kamıştan bir flüt sesi çıkararak yerden fışkıran bir gaz alevini andıran tiz ve oynak bir nakarat duyulurdu bu şarkılarda:

Mirlababi, surlababo,
Mirliton ribon ribette,
Surlababi, mirlababo,
Mirliton ribon ribo.

1 Anlamıyorum, nasıl oluyor da Tanrı, insanların babası, kendisi eziyet çekmeden çocuklarına, torunlarına eziyet çektirebiliyor, onların haykırışlarını dinleyebiliyor. (V.H.)

Bir mahzende ya da bir ormanın ücra bir köşesinde adam boğazlanırken söylenen bir nakarattı bu.

Ciddi bir belirti. On sekizinci yüzyılda, bu kederli sınıfların kadim melankolisi dağılır. Gülmeye başlarlar. Büyük *meg*le,[1] büyük *dab*la[2] alay ederler. 15. Louis devrinde, Fransa Kralı'na "Pantin[3] Markisi" adını takarlar. Keyifleri aşağı yukarı yerindedir artık. Sanki vicdanları artık üzerlerinde ağırlık etmiyormuş gibi, hafif bir ışık çıkmaya başlar bu sefil insanlardan. Karanlığın bu zavallı sakinleri, artık yalnız fiiliyatın umutsuz cüretine değil, düşüncenin umursamaz cüretine de sahiptirler. Suçluluk duygusunu kaybettiklerini düşünürler ve ütopyacılar arasında bile, ne olduğunu kendilerinin de bilmedikleri, bazı destekler edindikleri hissine kapıldıklarını gösteren bir belirtidir bu; hırsızlığın ve yağmanın doktrinlere, sofizmlere kadar sızdığını, çirkinliklerini büyük ölçüde sofizmlere, doktrinlere aktararak kendilerini bundan bir nebze sıyırdıklarını gösteren bir belirti; nihayet, arada herhangi bir oyalayıcı olay olmadığı takdirde, yakın bir gelecekte muazzam bir patlama olacağını gösteren bir belirti.

Bir duralım hele. Kimi suçluyoruz burada? On sekizinci yüzyılı mı? Onun felsefesini mi? Şüphesiz hayır. On sekizinci yüzyılın eseri sağlıklıdır, iyidir. Başta Diderot olmak üzere ansiklopedistler, başta Turgot olmak üzere toprağı tek servet sayan iktisatçılar, başta Voltaire olmak üzere filozoflar, başta Rousseau olmak üzere ütopyacılar dört kutsal lejyon oluştururlar. İnsanlık, aydınlığa doğru muazzam yürüyüşünü onlara borçludur. Onlar, ilerleyişin dört ana istikametine doğru yürüyen insan türünün dört öncüsüdür: Diderot güzele doğru, Turgot faydalıya doğru, Voltaire hakikate doğru, Rousseau adalete doğru. Gelgelelim filozofların yanında ve altında birtakım sofistler de bulunuyordu; sağlıklı gelişmeye karışmış zehirli bitkiler, bakir ormanın içindeki baldıranlardı bunlar. Cellat, Adalet Sarayı'nın ana merdiveni üzerinde yüzyılın kurtarıcı büyük kitaplarını ateşe verirken, bugün adı sanı unutulmuş bazı yazarlar, kraldan edindikleri bazı imtiyazlarla alabildi-

1 *Meg*: Burjuva – ç.n.

2 *Dab*: Tanrı – ç.n.

3 *Pantin*: Paris – ç.n.

ğine düzen bozucu ve sefiller tarafından büyük bir hırsla okunan bir sürü yazı yayımlıyorlardı. Bu yayınların, bir prensten himaye gören –garip bir ayrıntı– bazıları, Gizli Kütüphane'de bulunmaktadır. Bu derin ama bilinmeyen olaylar yüzeyde hiç fark edilmiyordu. Bazen bir olayın tehlikesi, onun karanlığından ileri gelir; ve karanlık oluşu da yeraltında oluşundandır. O devirde, bütün yazarlar arasında, kitlelerin içinde en muzır dehlizi oyanı, belki de Restif de La Bretonne'dur.

Bütün Avrupa'yı saran bu çalışma, tahribatını en çok Almanya'da yapmıştır. Almanya'da Schiller'in, ünlü *Haydutlar* dramında özetlediği belli bir dönemde hırsızlık ve yağma, mülkiyete ve emeğe karşı bir protesto mertebesine çıkmıştı; bunlar bazı ilkel, sığ ve yanlış, ancak görünüşte doğru, gerçekte saçma fikirleri benimsemekte, bu fikirlere bürünmekte, âdeta bunların içinde kaybolmakta, soyut bir ad takınıp teori halini almakta ve böylece, bu karışımı kotarmış olan ihtiyatsız kimyagerlerin ve hatta bu karışımı deva diye kabul eden kitlelerin haberi bile olmaksızın, acı çeken namuslu emekçi kitleler içinde rağbet gördü. Bu türlü bir olay, ne zaman ortaya çıkarsa çıksın vahimdir. Istırap öfke doğurur; ve refah içinde yaşayan sınıflar körlük gösterir ya da uyurken –ki bu da daima gözleri kapamak demektir– bedbaht sınıfların kini, bir köşede hayal kurmakla meşgul, kırgın ya da kötü yaratılışlı bir zihinde meşalesini yakar ve başlar toplumu incelemeye. Korkunç bir şeydir kinin incelemesi!

Zamanın kötü talihi eğer gerektirecek olursa, bir vakitler adına Jacquerie denilen o korkunç çatışmalar buradan doğar işte. O Jacquerie ki, salt siyasi çalkantılar yanında çocuk oyuncağı gibi kalır. Ezilenlerin ezenlere karşı mücadelesi değildir artık onlar; maddi sıkıntının refaha karşı isyanıdır. O zaman her şey yerle bir olur.

Jacquerieler halk depremleridir.

İşte, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da belki de pek yakın olan böyle bir tehlikeyi, Fransız Devrimi, o ulu doğruluk ve adalet hareketi, yetişip durdurmuştur.

Kılıç kuşanmış idealden başka bir şey olmayan Fransız Devrimi dimdik ayağa kalktı ve aynı ani hareketle kötülüğün kapısını kapayıp iyiliğin kapısını açtı.

Fransız Devrimi, meseleyi açıkça ortaya koydu, hakikati ilan etti, kokuşmuşluğu kovdu, asrı sağlığa kavuşturdu ve halkı taçlandırdı.

Denilebilir ki, Fransız Devrimi insana ikinci bir ruh vererek, hak hukuk vererek, onu ikinci bir defa daha yarattı.

On dokuzuncu yüzyıl, onun mirasına konmakta, bu mirastan yararlanmaktadır; ve bugün, az önce belirttiğimiz sosyal felaket artık düpedüz imkânsız bir şeydir. Böyle bir felaket haberi veren kördür! Bundan korkan aptaldır! Devrim Jacquerie'nin önleyici aşısıdır.

Devrim sayesinde sosyal durumlar değişti. Artık kanımızda derebeylik ve krallık hastalıkları bulunmuyor. Bileşimimizde ortaçağ yok artık. Korkunç baskınların birden yapılıverdiği sağır edici bir gürültünün ayaklar altında anlaşılmaz ilerleyişinin duyulduğu, uygarlığın üst yüzünde ne idüğü bilinmez köstebek yolu kabartılarının belirdiği, zeminin çatlayıp yarıldığı, mağara tavanlarının açıldığı ve topraktan birdenbire canavar başlarının çıkıverdiği zamanlarda değiliz artık.

Devrim duygusu, ahlaki bir duygudur. Hak duygusu gelişince, vazife duygusunu da geliştirir. Yasa, herkes için yasa, özgürlüktür; Robespierre'in harikulade tanımlamasına göre, başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biten özgürlük. 89'dan bu yana, bütün halk ulvileşen bireyin içinde feraha eriyor; hiçbir yoksul yoktur ki, hakkına kavuşmuş bir kişi olarak ışıktan nasibini almasın; bir lokma ekmeğe muhtaç olan bile, kendinde Fransa'nın dürüstlüğünü hissetmektedir; vatandaşlık haysiyeti içten, gönülden bir zırhtır; özgür olan titiz vicdanlı olur; oy veren hüküm sürer. Baştan çıkarılamazlık buradan geliyor işte; zararlı tutkuların başarısızlığı buradan geliyor; ayartmalar karşısında kahramanca başka tarafa çevrilen bakışlar buradan geliyor. Devrimin getirdiği sağlık öylesinedir ki, bir kurtuluş gününde, bir 14 Temmuz'da, bir 10 Ağustos'ta, artık ayaktakımı diye bir şey yoktur görünürde. Işığa boğulan, ululaşan kitlelerin ilk çığlığı, "hırsızlara ölüm!" çığlığıdır. İdeal ve mutlak, cepten mendil yürütmezler. 1848'de Tuileries'nin servetlerini taşıyan yük arabalarına kimler koruyuculuk ediyordu? Saint-Antoine Mahallesi'nin paçavracıları. Paçavra, hazinenin önünde nö-

bet tuttu. Fazilet, bu hırpanileri şaşaalı bir parlaklığa bürüdü. O yük arabalarının içinde, şöyle böyle kapatılmış, hatta kimisi aralık duran sandıklarda, yüzlerce göz alıcı mahfaza arasında Fransa'nın kadim tacı da bulunuyordu; baştan başa pırlantadan ve üstünde krallığın otuz milyonluk Regent Elması bulunan Fransa tacı. Onlar, o yalınayaklar, işte bu tacı korumaktaydılar.

Demek ki, Jacquerie yok artık. Entrika meraklıları hesabına üzgünüm. Yapacağı son etkiyi de yapmıştır ve politikada bundan böyle bir daha kullanılmasına imkân olmayan eski korkudur bu. Kızıl heyulanın büyük zembereği kırılmıştır. Bunu cümle âlem biliyor şimdi. Korkuluk korkutmuyor artık. Kuşlar laubalice davranıyorlar o kuklaya, bülbüller konuyor üstüne, burjuvalar da burnuna gülüyorlar.

IV
İKİ GÖREV: TETİKTE OLMAK VE ÜMİT ETMEK

Bu durumda, her türlü sosyal tehlike ortadan kalkmış mı oluyor? Jacquerie yok, toplum bu bakımdan kendini güvende sayabilir; bir daha kanı başına sıçramayacaktır. Fakat nefes alıp vermesiyle ilgilenmesi gerekiyor. Beyin kanaması korkusu kalmadı ama, verem illeti el'an baki. Sosyal veremin adı sefalettir.

İnsan, yıldırım çarpmışçasına birden ölebileceği gibi, için için oyularak da ölebilir.

Tekrarlamaktan bıkıp usanmayacağız: Her şeyden önce, nasipsiz ve acılı yığınları düşünelim, onların ıstırabını dindirelim, onlara hava verelim, ışık verelim, sevelim onları, muhteşem ufuklar açalım önlerinde, her şekliyle bol bol eğitim verelim onlara, çalışma örneği verelim, hiçbir zaman aylaklık örneği vermeyelim, evrensel amaç kavramını genişleterek ferdi yükün ağırlığını azaltalım, serveti sınırlandırmadan fakirliği sınırlandıralım, kamu ve halk faaliyetleri için geniş alanlar yaratalım, ezilmişlere ve zayıflara her yandan yardım eli uzatmak için Briareos gibi yüz elli olalım, bütün kollara atölyeler, bütün kabiliyetlere okullar, bütün zekalara laboratuvarlar açmak görevini, bu büyük görevi yerine getirmek için kolektif gücü kullanalım, ücretleri arttıralım, zahmeti azalta-

lım, alacakla vereceği dengeleyelim, yani istifadeyi gayrete, tatmini ihtiyaca göre ayarlayalım. Velhasıl, toplum cihazından, ıstırap çekenler ve bilgisiz olanlar lehine daha fazla aydınlık, daha fazla refah çıkartalım. Sevecen ruhlar bu noktayı unutmasınlar, kardeşlik görevinin birincisi budur; bencil yürekler bunu iyi bellesinler, politik gereklerin ilki budur.

Şunu da söyleyelim ki, bütün bunlar henüz başlangıçtır. Asıl mesele şudur: Çalışma bir hak olmadan, bir yasa olamaz.

Bu konu üzerinde daha fazla durmayacağız, çünkü hiç yeri değil.

Eğer doğanın adı İlâhi Hikmet ise, toplumun adı da basirettir.

Zihnî ve ahlakî büyüme, hiç de maddi iyileşmeden daha az gerekli değildir. Bilgi, ölüme karşı bir çeşit kutsal ilaçtır; düşünmek en gerekli ihtiyaç; hakikat, ekmeklik buğday gibi bir gıda... Bilime ve hikmete aç bir akıl, zayıf düşer. Yemeyen zihinlere de, tıpkı yemeyen midelere acıdığımız gibi acımalıyız. Ekmeksizlikten can çekişen bir vücut kadar acıklı bir şey varsa, o da aydınlığa olan açlığından ölen bir ruhtur.

İlerleme, tümüyle, bu meselenin çözümüne doğru yöneliyor. Bir gün gelecek insanlar şaşakalacaklardır. İnsan soyu yükseldikçe, derindeki tabakalar kendiliğinden yoksulluk ve acı bölgesinin dışına çıkacaklar. Sefaletin ortadan kalkması, basit bir seviyeye yükselmesi sayesinde gerçekleşecek.

Bu mutlu çözümden şüphe etmek hata olur.

Yaşadığımız şu saatte, geçmiş henüz çok güçlüdür, bu doğru; yeniden ayaklanıyor. Bir kadavranın böyle gençleşmesi hayret vericidir. Yürüyor, geliyor işte. Bir galip edası taşıyor; bu ölü bir fatihtir. Batıl inançlardan ordusuyla, istibdattan kılıcıyla, cehaletten bayrağıyla geliyor. Bir süreden beri on savaş kazandı. İlerliyor, tehdit ediyor, sırıtıyor; kapılarımıza dayanmıştır. Bize gelince, biz yine de umudumuzu kaybetmeyelim. Satalım Hannibal'in kamp kurduğu alanı.

Bizler ki inanç sahibiyiz, kim korkutabilir bizi?

Fikirler de nehirler gibidir, geriye dönüş bilmezler.

Ama geleceğin gelmesini istemeyenler, iyi düşünsünler. İlerlemeye hayır derken mahkûm ettikleri gelecek değildir asla, kendi kendileridir. Uğursuz bir illete kaptırıyorlar kendilerini; geç-

mişi aşılıyorlar kendilerine. Bir tek yolu vardır Yarın'ı reddetmenin: Ölmek.

Hiç ölüm olmamalı halbuki, bedeninki olabildiğince geç, ruhunki hiçbir zaman. İşte bizim dileğimiz bu.

Evet, giz sonunda çözülecek, Sfenks'in dili açılacak, problem hallolacak. Evet, on sekizinci yüzyılın ilk taslağını yarattığı halk, on dokuzuncu yüzyıl tarafından tamamlanacak. Bundan şüphe eden ahmaktır. Müstakbel patlama, evrensel refahın yakın patlaması, Tanrı tarafından takdir edilmişçesine kaçınılmaz bir olaydır.

İnsanlık olaylarını yöneten, muazzam çabalarla oluşturulan ortaklıklardır ve insan belli bir süre içinde bunları mantıklı bir hale, yani dengeye, yani adalete ulaştırır. İnsanlıktan, oluşumunda yer ve gök bulunan bir kuvvet çıkar ve bu kuvvet yönetir onu. Mucizeler yaratan bir kuvvettir bu; ne mucizevi çözümler güç gelir ona ne de olağandışı maceralar. İnsandan gelen bilimin ve bir başkasından gelen olgunun yardımıyla, problemlerin ortaya konuluş tarzındaki çelişkiler –basit ölümlüye imkânsızlıklar gibi görünen bu çelişkilerin– karşısında hiç korkuya kapılmaz. Fikirlerin uzlaştırılmasından bir çözüm fışkırtmakta usta olduğu kadar, olayların uzlaştırılmasından ders çıkarmakta da ustadır; ve günün birinde doğuyla batıyı bir mezarın dibinde karşılaştıran, büyük piramidin içinde imamlarla Bonapart'ı karşılıklı konuşturan bu esrarengiz ilerleme gücünden her şey beklenir.

Bu arada, zihinlerin ileriye doğru görkemlice yürüyüşünde mola yok, tereddüt yok, durup dinlenme yoktur. Toplumsal felsefe, esas itibariyle, bilim ve barış demektir. Amacı, çelişkilerin incelenmesi sayesinde öfkelerin dağıtılmasıdır ve sonucu da bu olmalıdır. İnceler, araştırır, tahlil eder; sonra yeniden oluşturur. İndirgeme yoluyla iş görür, her şeyden kin ve nefreti çıkarıp atar.

İnsanların üstüne boşanıp gelen rüzgârla bir toplumun çöktüğü çok görülmüştür. Tarih, batan kavimlerle, batan imparatorluklarla doludur. Günün birinde, o meçhul şey, o kasırga gelip örf ve âdetleri, kanunları, dinleri, her şeyi götürür. Hint, Kalde, İran, Suriye, Mısır uygarlıkları birbiri ardınca kaybolup gittiler. Niçin? Niçinini bilemiyoruz. Nedir sebebi bu felaketlerin? Bizce malum değil. Bu toplumlar kurtarılabilirler miydi? Burada kendi hataları var mı-

dır? Acaba felaket yüklü bir kusurda direndiler de, o da onları yok mu etti? Bir milletin, bir ırkın bu dehşet verici ölümlerinde ne ölçüde intihar payı vardır? Cevapsız sorulardır bunlar. Hüküm giymiş uygarlıkları karanlık gelip kaplar. Battıklarına göre su alıyorlardı demek; başka hiçbir şey diyemeyiz. Ve mazi denilen bu denizin enginlerinde, bu devasa dalgaların, asırların gerisinde o koskoca ulusların, Babil'in, Ninova'nın, Tarsus'un, Thebai'nin, Roma'nın, karanlığın bütün ağızlarından fışkıran korkunç soluğun etkisiyle sulara gömülüp gitmelerine ürkerek bakıyoruz. Ama orası karanlık olsa bile, burası aydınlık. Kadim uygarlıkların hastalıklarını bilmiyoruz, ama kendi uygarlığımızın sakatlıklarını biliyoruz. Onun üzerine her yerden ışık tutmak hakkına sahibiz; güzelliklerini hayranlıkla seyrediyor, şekil bozukluklarını açıkça gözler önüne seriyoruz. Ağrıyan yeri neresiyse orasını yokluyor, araştırıyor, hastalığı teşhis eder etmez de sebebini incelemeye koyuluyoruz; bu da bizi devanın keşfine götürüyor. Yirmi asrın eseri olan uygarlığımız, aynı zamanda bu yirmi asrın hem canavarı hem de harikasıdır; kurtarılmaya değer. Kurtarılacaktır da. Onun ıstırabını hafifletmek, bu bile çok şeydir ama, onu aydınlatmak daha da çok şeydir. Çağdaş toplumsal felsefenin bütün çalışmaları bu gaye doğrultusunda yoğunlaşmalıdır. Günümüzde düşünüre büyük bir görev düşüyor; bir hekim gibi kulağını dayayıp uygarlığı dinlemek.

Tekrar söylüyoruz: Bu dinleme cesaret vericidir; ve acıklı bir dramın ciddi bir perde arası olan şu birkaç sayfayı bu cesaretlendirme işi üzerinde ısrar ederek bitirmek isteriz. Toplumun ölümlülüğü altında insanoğlunun ölümsüzlüğü hissedilmektedir. Şurada burada bu yaralar, yani yanardağ ağızları, bu altı cerahatli kabuklar, yani sülfürlü duman çıkaran topraklar var diye, baş vermiş ve içindeki irini fışkırtan bir yanardağ var diye küremiz yok olmaz. Halk hastalıkları insanı öldürmez.

Buna rağmen, toplumsal kliniği yakından izleyen bir kimse ara sıra başını anlamlı anlamlı sallar. En güçlü, en halim selim, en mantıklı olanların bile zaaf anları vardır.

Gelecek, acaba gelecek mi? Bunca korkunç karanlığı gördükten sonra, kendi kendimize bu soruyu sormamız herhalde yerinde olur. Bencillerle sefillerin kaygı verici karşılaşmaları. Bencillerr-

de önyargılar, zengin eğitimin karanlıkları, refah sarhoşluğunun yol açtığı doymak bilmezlik, duygusuzlaştırıcı bir bolluk şaşkınlığı, bazılarında acı çekenlerden nefret etmeye kadar varan acı çekme korkusu, dinmek bilmeyen bir tatmin arzusu, benliğin ruhu ta kayacak derecede şişmesi; sefillerde haset, kıskançlık, başkalarının safa sürdüğünü görerek kinlenmek, insandaki hayvanın doygunluklara doğru içten içe depreşmesi, bulanık kalpler, keder, ihtiyaç, kader, kirli ve safdil cehalet.

Gözleri göğe doğru kaldırmayı sürdürmeli mi? Orada seçilen aydınlık nokta çarçabuk sönenlerden midir? İdeali böyle enginlerde kaybolmuş, küçücük, tek başına, belli belirsiz, parlak, ama çevresine canavarlar gibi üşüşen bir sürü uğursuz tehditle sarılmış halde görmek ürkütücü bir şeydir belki, ama o yine de bulutların ağzındaki bir yıldızdan daha fazla tehlikede değildir.

Sevinçler ve Kederler

I
DOLU DOLU IŞIK

Okuyucunun anlamış olacağı gibi, Éponine, Magnon'un kendisini göndermiş olduğu şu Plumet Sokağı'nda kimin oturduğunu demir parmaklıktan görüp anlamış ve ilk iş olarak haydutları bu sokaktan uzaklaştırarak Marius'u oraya götürmüştü. Parmaklığın önünde günlerce vecd içinde kalan Marius, sonunda, demiri mıknatısa, aşığı sevdiği kadının oturduğu evin taşlarına doğru iten o kuvvetin etkisiyle –Romeo nasıl Juliet'in bahçesine girdiyse öyle– Cosette'in bahçesine girmişti. Hatta bu işi Romeo'dan da kolay yapmıştı. Romeo bir duvarı tırmanıp aşmak zorunda kaldığı halde, paslı yuvasında ihtiyarların dişleri gibi oynayan köhne parmaklık demirlerinden birini bir parça zorlamak Marius'a yetmişti. Marius ince yapılıydı, onun için aralıktan kolayca geçti.

Sokakta hiçbir zaman kimsecikler bulunmadığından ve Marius da zaten bahçeye geceleri girdiğinden, görülme tehlikesi yoktu.

Bir busenin bu iki ruhu birbirine nişanladığı o mübarek ve mukaddes saatten sonra Marius her akşam oraya geldi. Eğer Cosette hayatının bu anında, vicdanı pek titiz olmayan, havai bir erkeğe gönlünü kaptırsaydı mahvolmuş demekti. Çünkü bazı cömert yaratılışlı insanlar vardır ki, kolayca teslim olurlar. İşte bu

insanlardandı Cosette. Kadının yüce gönüllülüklerinden biri de, boyun eğmesidir. Aşk, kayıtsız şartsız bir hal aldığı bu yücelikte, iffetin bilinmez bir çeşit semavi körleşmesiyle, karmaşık bir hal alır. Ne büyük tehlikelere atılmaktasınız böylece, ey asil ruhlar! Çoğu zaman kalbinizi verirsiniz siz, bizse bedeninizi alırız. Kalbiniz size kalır ve siz karanlıkta ürpererek bakarsınız ona. Aşkın orta yolu yoktur; o, ya mahveder ya da kurtarır. Bu ikilemden ibarettir insanın bütün kaderi. Ya kurtuluş, ya batış; hiçbir alın yazısı bu ikilemi aşk kadar amansızca koymaz ortaya. Aşk, eğer ölüm değilse, hayattır. Hem beşik hem de tabut. İnsan kalbinde evet diyen de, hayır diyen de aynı duygudur. Tanrı'nın yaptığı bütün şeyler içinde en fazla ışık ve yine en fazla karanlık yayanı insan kalbidir.

Tanrı, Cosette'in karşılaştığı bu aşkın, kurtarıcı aşklardan olmasını istedi.

1832 yılının bütün Mayıs ayı boyunca her gece burada, bu zavallı vahşi bahçede, her gün biraz daha güzel kokan, biraz daha gürleşen bu çalılığın altında baştan başa safiyet ve masumiyetten ibaret iki varlık oturdu durdu. Cennetin yüce mutluluklarıyla dolup taşıyorlardı; insanlardan çok meleklere yakındılar; temiz, dürüst, kendinden geçmiş ve ışıltılıydılar, karanlıklar içinde birbirlerine pırıl pırıl parlıyorlardı. Cosette'e, sanki Marius'un başında bir taç varmış; Marius'a da, sanki Cosette'in başını bir hale çevreliyormuş gibi geliyordu. Birbirlerine dokunuyor, bakıyor, birbirlerinin elini tutuyor, birbirlerini sımsıkı kucaklıyorlardı. Ama bir mesafe vardı ki, onu aşmıyorlardı; saygı duyduklarından değil, böyle bir sınırın varlığından habersiz olduklarından. Marius bir engel hissediyordu; Cosette'in safiyetiydi bu. Cosette de bir dayanak hissediyordu; bu da Marius'un dürüstlüğüydü. İlk öpücük, aynı zamanda son öpücük olmuştu. Marius, o vakitten beri dudaklarını Cosette'in eline ya da eşarbına ya da saçlarının bir buklesine dokundurmaktan öteye gitmemişti. Onun gözünde Cosette bir kadın değil, bir rayihaydı. İçine çekiyordu onu. Genç kız hiçbir şeyi reddetmiyor, delikanlı hiçbir şey istemiyordu. Cosette mutlu, Marius doygundu. Bir ruhun bir ruhu nura boğması diyebileceğimiz büyülü bir hal içinde yaşıyorlardı. İki bakirliğin, ideal içinde o anla-

tılması imkânsız ilk kucaklaşmasıydı bu. Jungfrau[1] üzerinde rastlaşmış iki kuğuydular.

Aşkın bu saatinde, kendinden geçişin mutlak hâkimiyeti altında şehvetin sesini hepten kestiği saatte, Marius, o saf, o melek tabiatlı Marius, Cosette'in eteğini ayak bileğine kadar olsun kaldırmaktansa, bir sokak kızının odasına çıkmaya razı olabilirdi. Bir keresinde, mehtaplı bir gecede, Cosette yerden bir şey almak için eğildiğinde aralanan korsajından göğsünün başlangıcı görünecek oldu. Marius hemen çevirdi gözlerini.

Neler olup bitiyordu peki bu iki varlık arasında? Hiçbir şey. Birbirlerine tapıyorlardı.

Geceleyin orada olduklarında bu bahçe, yaşayan, kutsal bir yer kesiliyordu sanki. Çevrelerinde bütün çiçekler açıyor ve onlara rayihalarını gönderiyordu. Onlar da, ruhlarını açarak çiçeklerin üzerine yayıyorlardı. Şehvetli ve kudretli bitki topluluğu bu iki masumun çevresinde özsuyla, sarhoşlukla dolup taşarak ürperiyor ve ağaçlar onların birbirlerine söyledikleri aşk sözleriyle titreşiyorlardı.

Neydi bu sözler? Birer soluk. Hepsi o kadar. Bu soluklar, bütün bu tabiatı heyecanlandırmaya, duygulandırmaya yetiyordu. Sihirli kudret. Oysa, âdeta rüzgâr alıp götürsün, yaprakların altında dumanlar gibi dağılsın diye yapılan bu konuşmaları insan bir kitapta okusa anlamakta güçlük çeker. İki sevdalının bu mırıltılarına, ruhun derinliklerinden gelip bir lir gibi eşlik eden o melodiyi bir yana atın, bir gölgeden başka bir şey kalmayacaktır geriye. Ve siz, o zaman, "Ya! Olup olacağı buymuş demek!" dersiniz. Evet öyle, bunlar birtakım çocukluklar, tekrarlar, bir hiç için gülüşmeler, gereksiz laflar, saçmalıklardır; yeryüzünde en ulvi, en derin şeylerdir! Söylenilmeye ve dinlenilmeye değer yegâne şeyler!

Bu saçmalıkları, bu yavan lafları ömründe hiç işitmemiş, hiç söylememiş olan insan, bir ahmaktır, kötü bir insandır.

Cosette, Marius'a soruyordu: "Biliyor musun..."

(Bütün bu olup bitenler arasında, bu semavi bakirlik arasında, nasıl olduğunu ikisinin de söyleyemeyeceği bir şekilde, senli-benlilik aralarına gelip girivermişti.)

– Biliyor musun? Benim adım Euphrasie.

1 Almanca bakire anlamına gelen bir kelime. İsviçre Alplerinde bir tepenin adı – ç.n.

– Euphrasie mi? Olamaz, senin adın Cosette.

– Oh! Cosette ben küçükken öylesine takılıvermiş bir isim, pek çirkin bir şey. Benim asıl adım Euphrasie. Yoksa beğenmiyor musun Euphrasie adını?

– Yoo... Beğeniyorum. Ama Cosette hiç de çirkin değil.

– Onu Euphrasie'den daha çok mu seviyorsun?

– Şey... Evet.

– Öyleyse ben de onu daha çok seviyorum. Doğru, güzel isim Cosette. Bana Cosette de.

Ve genç kızın bu söze eklediği gülümseme, bu konuşmayı göğün cennet katındaki bir ormana layık bir aşk şiiri haline getiriyordu.

Bir başka sefer, genç kız delikanlıya dimdik bakarak haykırıyordu: "Mösyö, yakışıklısınız, güzelsiniz, akıllısınız, hiç de boş kafalı değilsiniz, benden çok daha bilgilisiniz, ama şu bir söz konusunda size meydan okuyorum: Seni seviyorum!"

Ve Marius kendini, sanki göklerin ortasında bir yıldız tarafından söylenen bir nağmeyi duyar gibi hissediyordu.

Ya da öksürdüğü için, küçük bir vuruşla dokunuyordu ona genç kız; ve diyordu ki: "Öksürmeyiniz mösyö. Evimde iznim olmadan öksürülsün istemem. Öksürüp beni kaygılandırmak çok çirkin şeydir. Sağlığının yerinde olmasını isterim; çünkü her şeyden önce, sağlığın yerinde olmazsa ben çok mutsuz olurum. Elimde değil, ne yapayım?"

Tanrısal bir taraf vardı bu sade sözlerde.

Bir keresinde de Marius, Cosette'e şöyle dedi: "Düşünebiliyor musun, bir zamanlar senin adının Ursule olduğunu sanmıştım."

Bu onları bütün gece boyunca güldürmüştü.

Başka bir konuşma sırasında, Marius şöyle haykıracak oldu: "Ah! Bir gün Lüksemburg'da bir sakatın sakatlığını tamamlayasım gelmişti içimden!"

Ama daha fazla konuşmadan sözünü kesti. Aksi halde Cosette'in çorap bağından söz etmesi gerekecekti ki, onun için imkânsız bir şeydi bu. Bilinmedik bir şeye dokunmak vardı bunun ucunda: ten. Halbuki bu muazzam, bu masum aşk âdeta kutsal bir korkuyla önünde geri çekiliyordu onun.

Marius, Cosette'le birlikte yaşanacak hayatı, başka hiçbir şey olmaksızın sadece böyle, olduğu gibi düşünmekteydi: Her akşam Plumet Sokağı'na gelmek, Başkan'ın demir parmaklıklı kapısının lütufkâr köhne çubuğunu yerinden çıkarmak, o sıranın üstünde dirsek dirseğe oturmak, ağaçların arasından yeni başlayan gecenin ışıltılarını seyretmek, pantolonunun dizindeki kıvrımı Cosette'in elbisesinin bol eteğiyle yan yana getirmek, onun başparmağının tırnağını okşamak, ona sen demek, onunla aynı çiçeği sırayla, sonsuza dek, sayısız kere koklamak. Bu sırada başlarının üzerinden bulutlar geçiyordu. Rüzgâr her esişinde, gökte sürüklediği bulutlardan çok, insanın hayallerini sürükleyip götürür.

Hemen hemen vahşi denilebilecek bu temiz aşk, çapkınca inceliklerden büsbütün yoksun muydu? Hayır. Sevilen kadına "'kompliman yapmak" okşamanın ilk şeklidir, kendi kendini sınayan bir yarı-cürettir. Peçe üzerinden kondurulan bir buse gibi bir şeydir kompliman. Şehvet bir yandan gizlenirken, bir yandan da ona tatlı nüktelerini katar. Şehvetin karşısında kalp, daha iyi sevebilmek için geri çekilir. Marius'un baştan başa olmadık hayallerle dolu gönül okşayıcı sözleri semavi şeylerdi âdeta. Kuşlar yukarılarda, meleklerin yanında uçarken bu sözleri duyarlardı herhalde. Ama bunlara yine de hayat, insanlık ve Marius'un elinden geldiği ölçüde müspet bir şeyler karışmaktaydı. Evlilik yatağında söylenecek şeylere, mağarada yapılan bir girişti bunlar: lirik bir dökülme, kıta ve sone karışımları, nazik mübalağalarla dolu kumru mırıltıları, zevkle demet edilmiş ve dokunaklı bir semavi rayiha saçan türlü çeşit tapınış incelikleri, kalpten kalbe tarife sığmaz bir cıvıldaşma.

– Ah! Öyle güzelsin ki! diye mırıldanıyordu Marius. Sana bakmaya kıyamıyorum. Bu yüzden, seni ancak hayranlıkla seyrediyorum. Sen bir letafetsin. Neyim var anlayamıyorum. Elbisenin eteği, iskarpininin ucu dışarı çıktığı zaman beni altüst ediyor. Ve sonra, düşüncen şöyle bir aralandığı vakit, etrafa saçılan ışık! Şaşılacak şekilde akıllı uslu konuşuyorsun. Bazı anlar, sen sanki bir rüyaymışsın gibi geliyor bana. Konuş konuş, seni dinliyorum, seni hayranlıkla seyrediyorum. Ah Cosette! Ne tuhaf şey bu, ve de ne kadar güzel! Gerçekten deliyim ben. Matmazel tapılası bir varlıksınız siz. Ayaklarını mikroskopla inceliyorum, ruhunu teleskopla.

Cosette buna şu sözlerle karşılık veriyordu:

– Seni biraz daha çok, bu sabahtan beri geçen zaman kadar daha çok seviyorum.

Soru ve cevaplar böylece uzayıp gidiyordu bu konuşmada; ama, sonunda –tıpkı mürver çiçeklerinin aynı sapta birleşmeleri gibi– daima bir noktada uyuşuyor, birleşiyorlardı: aşk.

Cosette'in bütün kişiliği saflık, masumluk, şeffaflık, beyazlık, temiz kalplilik ve ışıktı. Cosette için berraktı diyebiliriz. Onu görenlerde bir nisan hissi, bir gün doğuşu hissi uyandırıyordu. Gözlerinde çiğdemler vardı. Kadın şeklinde yoğrulmuş şafak aydınlığıydı Cosette.

Ona tapınan Marius'un aynı zamanda ona hayran olması kadar tabii bir şey olamazdı. Lakin gerçek şu ki, manastırdan daha yeni çıkmış bu küçük yatılı öğrenci, nefis bir ferasetle konuşmakta ve zaman zaman doğru ve ince sözler söylemekteydi. Konuşarak cıvıldıyordu. Hiçbir şey üzerinde yanılmıyor, daima doğru görüyordu. Kadın, kalbin yumuşak içgüdüsüyle, o yanılmazlıkla konuşur.

Hiç kimse bir kadın kadar hem tatlı hem de derin şeyler söyleyemez. Tatlılık ve derinlik: İşte tümüyle kadın; işte bütün cennet.

Bu alabildiğine bahtiyarlık içinde her an ikisinin de gözleri yaşlarla doluyordu. Ezilen bir uçuçböceği, bir kuş yuvasından düşen tüy, kırılan bir yaban gülü dalı onları duygulandırıyor ve hafifçe melankoliye boğulan aşk sarhoşlukları sanki ağlamaktan başka, ondan daha iyi bir şey istemiyordu.

Aşkın en yüce belirtisi, bazen âdeta dayanılmaz bir hal alan yufka yürekliliktir.

Bunun yanı sıra –bütün bu çelişkiler aşk şimşeklerinin oyunlarıdır– can-ı gönülden, büyüleyici bir serbestlikle ve öylesine teklifsizce gülüyorlardı ki, bazen âdeta iki oğlan çocuğu havasına giriyorlardı.

Ne var ki, iffet sarhoşu yüreklerin haberi olmasa bile, unutulması imkânsız tabiat daima oradadır. Kaba ve ulvi amacıyla orada bekler ve ruhlar ne kadar masum olurlarsa olsunlar, en edepli başbaşa konuşmada bile, sevdalı bir çifti iki dosttan ayıran o hayran olunası esrarengiz nüansı hisseder insan.

Birbirlerini taparcasına seviyorlardı.

Sürekli ve değişmez olan varlığını korur. Sevişilir, gülümsenir, gülüşülür, dudak uçlarıyla küçük hareketler yapılır, el ele tutuşulup parmaklar birbirine kenetlenir, senli benli konuşulur, ama bütün bunlar ezeli ve ebedi olan için bir engel değildir.

İki âşık, akşamın, alacakaranlığın, görünmezliğin içinde, kuşlarla, güllerle birlikte saklanır, gözlerine yerleştirdikleri kalpleriyle karanlıkta birbirlerini büyüler, mırıldanır, fısıldaşırlar; ve onlar böyle yaparken yıldızların muazzam salınışları da sonsuzluğu doldurur.

II
ALABİLDİĞİNE MUTLULUĞUN ŞAŞKINLIĞI

Mutluluktan sersemlemiş, ürkmüşçesine dalgın ve bulanık bir halde yaşıyorlardı. Tam da o ay Paris'i kırıp geçirmekte olan koleranın farkında bile değildiler. Açabilecekleri bütün sırlarını açmışlardı birbirlerine, ama bu açılış adlarını söylemekten öteye gitmemişti pek. Marius Cosette'e, anasız babasız olduğunu, adının Marius Pontmercy olduğunu, avukat olduğunu, kitapçılara birtakım şeyler yazarak geçindiğini, babasının sağlığında albay ve bir kahraman olduğunu, kendisinin ise zengin bir kişi olan büyükbabasıyla arasının açık bulunduğunu söylemişti. Baron olduğunu da biraz çıtlatmıştı, ama bunun hiçbir etkisi olmamıştı Cosette üzerinde. Marius baron ha? Anlamamıştı bunu genç kız. Bu kelimenin ne demeye geldiğini bilmiyordu. Marius Marius'tu, işte o kadar. O da Marius'a, Petit-Picpus Manastırı'nda yetiştirilmiş olduğunu açmıştı. Onun da annesi Marius'unki gibi ölmüştü, babasının adı Mösyö Fauchelevent idi, çok iyi bir insandı o, fakir fukaraya bol bol sadaka verirdi, halbuki kendisi de fakirdi ve kızını hiçbir şeyden mahrum etmediği halde, kendisini her şeyden mahrum ederdi.

Tuhaf olan şu ki, Marius'un Cosette'i görmeye başlamasından beri yaşadıkları bir çeşit senfoni dünyasında geçmiş, hatta en yakın geçmiş öylesine bulanık ve uzak bir hal almıştı ki, Cosette'in anlattıkları ona tamamen tatminkâr geldi. Genç kıza, viranedeki gece macerasından, Thénardier'den, yanıktan, babasının garip tavrından ve olağandışı kaçışından söz etmek aklından bile geçmedi.

Bütün bunlar bir an için hatırından çıkmıştı Marius'un. Hatta sabahleyin ne yaptığını, nerede yemek yediğini, kiminle konuştuğunu bile akşama hatırlamıyordu. Başka her türlü düşünceye karşı onu sağır eden nağmeler vardı hep kulaklarında. Yalnızca Cosette'i gördüğü saatlerde yaşıyordu. O saatlerde de gökyüzünde olduğuna göre, yeryüzünü unutması gayet tabii idi. Her ikisi de gayrimaddi hazların tarife sığmaz ağırlığını zahmetle taşıyorlardı. Sevdalı denen bu uyurgezerler böyle yaşıyorlardı işte.

Heyhat! Kimin başından geçmemiştir ki bütün bu şeyler? Bu masmavi semadan çıkmak saati niçin sonunda gelip çatar ve de niçin hayat bundan sonra da sürüp gider?

Sevmek, düşünmenin yerini alır âdeta. Aşk, geri kalan her şeyi hummalı bir unutmadır. O halde, varın ihtirasta mantık arayın. Gök mekâniğinde mükemmel geometrik şekil olmadığı gibi, insan kalbinde de mutlak bir mantık silsilesi yoktur. Cosette'le Marius için, Marius'la Cosette'ten gayrı hiçbir şey mevcut değildi. Çevrelerindeki âlem, bir çukura düşüp gitmişti. Bir altın dakika içinde yaşıyorlardı. Bunun önünde de, ardında da hiçbir şey yoktu. Marius, Cosette'in bir babası olduğunu hemen hiç düşünmüyordu bile. Beynindeki göz kamaştırıcı ışık, her şeyi siliyordu. Neden söz ediyorlardı peki bu âşıklar? Gördük işte, çiçeklerden, kırlangıçlardan, güneşin batışından, ayın doğuşundan, bütün önemli şeylerden. Her şeyi, söylemişlerdi birbirlerine, her şey dışında. Âşıkların her şeyi, hiçbir şeydir. Babaya, gerçeklere, o izbeye, o haydutlara, o maceraya gelince, ne değeri vardı ki bütün bunların? Hem sonra, o kâbusun yaşandığı kesin miydi bakalım? İki kişi vardı yalnız ve birbirlerini taparcasına seviyorlardı onlar, buydu yalnız var olan. Başka her şey yokluktu. Kim bilir, cehennemin ardımızda böyle silinip kaybolması, belki de cennetin gelişinin mahiyeti gereğidir. Hiç görülmüş müdür şeytanlar, cinler? Var mıdırlar acaba? Titreme duyuldu mu hiç? Acı çekildi mi? Hiçbir şey bilinmez artık. Pembe bir bulut örtmüştür her şeyi.

Böyle yaşıyordu işte demek bu iki varlık: Çok yükseklerde, tabiatta bulunabilecek tam bir olağandışılık içinde; ne göğün tepe noktasında ne de bunun aksi kutbunda; insanla melek arası bir yerde, çamur deryasının üstünde, esir tabakasının altında, bulut-

larda; biraz kemik ve et, tepeden tırnağa ruh ve vecd olarak; şimdiden yerde yürüyemeyecek kadar ulvileşmiş, ama göğün maviliğinde kaybolmayacak kadar da henüz insanlık yüklü, dibe çökmeyi bekleyen atomlar gibi askıda; görünüşe göre kaderin dışında; dün, bugün, yarın denilen tekerler izinden habersiz; hayran, kendinden geçmiş, su üstünde bitap dalgalanır gibi; zaman zaman sonsuzluğa kaçabilecek kadar hafif; ebedi uçuşa hemen hemen hazır.

Bu beşiğin içinde gözü açık uyuyorlardı. Ey ideal altında ezilen gerçeğin şahane rehaveti!

Bazen, Cosette'in bütün güzelliğine rağmen, Marius onun karşısında gözlerini kapıyordu. Gözlerini kapamak, ruhu seyretmenin en iyi yoludur.

Marius da, Cosette de bu işin kendilerini nereye götüreceğini hiç düşünmüyorlardı. Varacakları yere varmış gözüyle bakıyorlardı birbirlerine. Aşkın kendilerini mutlaka bir yerlere götürmesini istemek, insanların garip bir ihtirasıdır.

III
GÖLGE İNMEYE BAŞLIYOR

Jean Valjean'ın hiçbir şeyden şüphelendiği yoktu.

Marius'tan biraz daha az hülyaperest olan Cosette neşeliydi; bu da Jean Valjean'ın mutlu olmasına yetiyordu. Cosette'in kafasındaki düşünceler, ruhunu dolduran Marius'un hayali, onun gülümseyen, lekesiz, güzel yüzünün eşsiz saflığından hiçbir şey eksiltmiyordu. Meleğin zambağını taşıdığı gibi, bakirenin aşkını taşıdığı yaştaydı Cosette. Bu nedenle, Jean Valjean'ın içi rahattı. Hem sonra, iki âşık anlaştılar mı, işler daima yolunda gider; aşklarını rahatsız edebilecek üçüncü bir kişi, bütün âşıklar için daima aynı olan belli birkaç tedbirle tam bir körlük içinde tutulabilir. Böylece, Cosette hiçbir zaman, hiçbir şekilde Jean Valjean'a karşı itirazda bulunmuyordu. Gezmeye çıkmak mı istiyordu? Peki babacığım. Evde kalmak mı istiyordu? Aman ne iyi. Akşamı Cosette'in yanında mı geçirmek istiyordu? Cosette'in keyfine diyecek yoktu. Jean Valjean saat on deyince daima dairesine çekildiğinden, öyle zaman-

larda Marius, ancak o saatten sonra, Cosette'in merdiven sahanlığının camlı kapısını açtığını sokaktan duyunca geliyordu. Gündüzleri delikanlıya oralarda asla rastlanmadığını söylemeye lüzum yok. Jean Valjean, Marius'un varlığını bile artık düşünmez olmuştu. Yalnız bir keresinde, bir sabah Cosette'e, "Bak hele, sırtın beyazlanmış!" demişti. Gerçekten de, önceki gece Marius, bir coşkunluk anında, Cosette'i duvara yaslamıştı.

Erkenden yatan ihtiyar Toussaint, işini bitirdi mi uykudan başka bir şey düşünmezdi; o yüzden Jean Valjean gibi o da hiçbir şey bilmiyordu.

Marius, asla evden içeri adım atmıyordu. Cosette'le olduğu zamanlar, sokaktan görülüp işitilmemek için, birlikte sahanlığın yakınındaki kuytu bir köşeye gizleniyor ve, çoğu zaman konuşacak yerde, bir dakikada belki yirmi defa birbirlerinin elini sıkarak, ağaçların dallarını seyretmekle yetiniyorlardı. Böyle anlarda, birinin hülyası ötekininkine öylesine karışmış, öylesine derinden sızmış olurdu ki, otuz adım ötelerine yıldırım düşse herhalde farkına varmazlardı.

Berrak safiyetler. Hemen hepsi birbirinin örneği bembeyaz saatler. Bu türlü aşklar, zambak yapraklarıyla güvercin tüylerinden derlenmiş bir koleksiyondur.

Sokakla aralarında boydan boya bahçe vardı. Marius, her giriş çıkışında, herhangi bir zorlama eseri görülmemesi için parmaklıklı kapının demir çubuğunu dikkatle yerine yerleştiriyordu.

Oradan genellikle gece yarısına doğru ayrılıyor ve Courfeyrac'ın oturduğu yere dönüyordu. Courfeyrac, Bahorel'e:

– İnanır mısın? diyordu. Marius şimdi artık sabah saat birlerde eve dönüyor.

Bahorel cevap veriyordu:

– N'aparsın? Her papaz okulu öğrencisinin içinde bir kestane fişeği gizlidir.

Bazen, Courfeyrac kollarını kavuşturup ciddi bir tavır takınarak, Marius'a:

– Acayip huylar ediniyorsunuz delikanlım, diyordu.

Pratik bir adam olan Courfeyrac, görünmez bir cennetin Marius'a vuran bu aksini hayra alamet saymıyordu. Tepeden inme ih-

tiraslara pek alışık değildi; sabrını kaybediyor ve ara sıra Marius'a gerçeğe dönmesi için uyarılarda bulunuyordu.

Bir sabah ona şöyle bir ihtar çekti Courfeyrac:

– Azizim, şu an bana aydaymış gibi geliyorsun; rüyalar âleminin, hayal ülkesinin başkenti Sabun Köpüğü'ndeymiş gibi. Hadi bakalım, uslu akıllı çocuk ol, söyle bana adı ne bu kızın?

Gelgelelim kimsenin kârı değildi Marius'u "konuşturmak." Tırnaklarını sökseler de, sözle ifadesine imkân olmayan o Cosette adını oluşturan üç kutsal hecenin birini olsun onun ağzından alamazlardı. Hakiki aşk, şafak gibi ışıltılı, mezar gibi sessizdir. Yalnız Courfeyrac için, Marius'ta değişen şey şuydu ki, onun ketumiyeti ışık saçan bir ketumiyetti.

Bu latif mayıs ayı boyunca Marius'la Cosette şu sonsuz mutlulukları tattılar:

Kavga etmek ve birbirlerine siz demek, ama sırf sonra sen demenin zevkine daha iyi varmak için;

Kendilerini hiç mi hiç ilgilendirmeyen kimselerden uzun uzadıya ve en ince ayrıntılarına kadar bahsetmek ki bu da adına aşk denen bu büyüleyici operanın librettosunun hemen hemen hiçten ibaret olduğunu gösteren bir kanıt daha;

Marius bakımından, Cosette'in süsten püsten söz etmesini dinlemek;

Cosette bakımından, Marius'un politikadan söz etmesini dinlemek;

Diz dize Babylone Sokağı'ndan geçen arabaların sesine kulak vermek;

Gök boşluğundaki aynı gezegeni ya da otların arasındaki aynı ateşböceğini seyretmek;

Birlikte susmak, konuşmaktan da daha tatlı bir zevk;

Vs., vs.

Ne var ki, bu arada çeşitli karışıklıklar da yaklaşmaktaydı.

Bir akşam, Marius Invalides Bulvarı boyunca randevusuna doğru yol alıyordu. Her zamanki gibi başı yere eğik olarak yürümekteydi. Tam Plumet Sokağı'nın köşesini dönmek üzereydi ki, yanı başında, "İyi akşamlar, Mösyö Marius," diyen bir ses işitti.

Başını kaldırdı ve Éponine'i tanıdı.

Garip bir etki yarattı bu rastlantı onun üzerinde. Marius, kendisini Plumet Sokağı'na götürdüğü günden beri bu kızı ne bir kerecik olsun düşünmüş ne de görmüştü; tamamen aklından çıkmıştı bu kız onun. Ancak minnet borcu vardı ona, şimdiki mutluluğunu ona borçluydu, ama yine de bu kıza rastlamak canını sıkmıştı Marius'un.

İhtirasın, mutlu ve saf olduğunda, insanı mükemmelleşmeye götürdüğünü sanmak hatadır; gördüğümüz gibi, onu sadece unutkanlığa götürür. Bu durumda, insan kötü olmayı unutur gerçi, ama iyi olmayı da unutur. Minnettarlık, vazife, önemli ve rahatsız edici anılar dağılıp gider. Başka bir zaman olsa Marius, Éponine'e karşı çok daha başka türlü davranırdı. Aklı fikri Cosette'te olduğundan, bu Éponine'in, Éponine Thénardier olduğunu; babasının vasiyetnamesinde yazılı bir adı, birkaç ay öncesine kadar nefsini hararetle vakfettiği o adı taşıdığını açıkça düşünmedi bile. Marius'u o andaki haliyle, olduğu gibi gösteriyoruz. Hatta babası bile, aşkının muhteşem parıltısı karşısında ruhundan silinmişti biraz.

Bir parça şaşırmışçasına cevap verdi:

– Ha! Siz misiniz Éponine?

– Niçin siz diyorsunuz bana? Bir şey mi yaptım size?

– Yoo, hayır, dedi Marius.

Gerçekten de, içinde kıza karşı bir şey yoktu. Yalnız, şimdi Cosette'e sen derken, Éponine'e siz dememezlik edemeyeceğini hissediyordu.

Marius'un susup durduğunu gören kız haykırdı:

– Hadi söylesenize!

Sonra durdu. Evvelce o kadar pervasız, o kadar cüretkâr olan bu mahluk, şimdi söyleyecek söz bulamıyor gibiydi. Gülümsemeye çalıştı, ama başaramadı.

– Peki öyleyse, dedi.

Fakat yeniden sustu, yere bakarak durdu bir süre. Sonra, birden sert bir tavırla:

– İyi akşamlar Mösyö Marius, dedi ve uzaklaşıp gitti.

IV
CAB[1] ÜSTÜNDE GİDER; ARGODA HAVLAR

Ertesi gün 3 Haziran'dı. 3 Haziran 1832, o devirde yüklü bulutlar halinde Paris ufku üzerinde asılı duran vahim olaylar nedeniyle, belirtilmesi gereken bir tarihtir. Gece bastırdığı sırada Marius, yüreğinde aynı hayranlık dolu düşüncelerle, bir gün önce izlediği aynı yoldan gidiyordu ki, bulvarın ağaçları arasından Éponine'in kendisine doğru geldiğini gördü. İki gün üst üste çok oluyordu bu. Hızla yönünü değiştirdi, bulvardan ayrıldı, başka yola saptı ve Monsieur Sokağı'ndan geçerek gitti Plumet Sokağı'na.

Böyle yapması, Éponine'in onu Plumet Sokağı'na kadar izlemesine neden oldu. Oysa daha önce hiç böyle bir şey yapmamıştı kız. O vakte kadar, sadece delikanlının bulvardan geçtiğini fark etmekle kalıyor, onunla karşılaşmaya bile çalışmıyordu. Yalnız bir önceki gün onunla konuşmayı denemişti.

Böylece, Marius hiç farkına varmadan, Éponine onu izledi. Demir parmaklığın çubuğunu yerinden çıkardığını ve oradan bahçeye süzüldüğünü gördü.

– Vay canına! dedi. Eve giriyor!

Parmaklığa yaklaştı, demir çubukları bir bir yokladı ve Marius'un yerinden oynattığı çubuğu kolayca buldu.

Alçak sesle acı acı mırıldandı:

– Olacak iş değil!

Parmaklığın etek duvarına, çubuğun hemen yanı başına oturdu. Sanki ona bekçilik edermiş gibi bir hali vardı. Burası, tam parmaklığın yan duvara kavuştuğu yerdi. Karanlık bir köşe vardı orada. Éponine bu karanlık köşenin içinde iyice kayboluyordu.

Kız, hiç kıpırdamadan, ses çıkarmadan, kendini kafasındaki düşüncelere kaptırmış olarak, bir saatten fazla bu durumda kaldı.

Gece saat on sularıydı ki, Plumet Sokağı'nın iki üç yolcusundan biri, bu ıssız ve kötü nam salmış yerden geçip gitmekte acele eden, evine geç kalmış yaşlı bir burjuva, bahçe parmaklığının yanı sıra

1 Cab: İngiliz dilinde bir çeşit kapalı araba; Fransız argosunda ise köpek anlamına geliyor – ç.n.

yürüyerek parmaklığın duvarla meydana getirdiği köşeye geldiğinde boğuk ve tehditkâr bir sesin şöyle dediğini duydu:

– Her akşam buraya geliyorsa, hiç şaşmam.

Yolcu, gözlerini çevresinde dolaştırdı, kimseleri göremedi, o karanlık köşeye bakmaya ise cesaret edemedi ve büyük bir korkuya kapıldı. Adımlarını bir kat daha sıklaştırdı.

Bu yolcu acele etmekte haklıydı, çünkü pek az sonra ayrı ayrı ve birbirlerinden belli uzaklıkta duvar boyunca yürüyen altı adam, Plumet Sokağı'ndan içeri girdiler. Çakır keyif bir devriye kolu denilebilirdi bunlara.

Bahçenin demir parmaklığı önüne gelen ilk adam orada durup ötekileri bekledi. Bir saniye sonra altısı da bir araya toplanmışlardı.

Adamlar, alçak sesle aralarında konuşmaya başladılar.

İçlerinden biri:

– *C'est icicaille*,[1] dedi.

Bir başkası sordu:

– *Cab* var mı acaba bahçede?

– Bilmiyorum. *En tout cas j'ai levé une boulette que nous lui ferons morfiler.*[2]

– *As-tu du mastic pour frangir la vanterne?*[3]

– Evet.

Karnından konuşur gibi sesi olan bir beşincisi söze karıştı:

– Parmaklık eski.

– Daha iyi ya, dedi daha önce konuşanlardan ikincisi, *Elle ne criblera pas tant sous le bastringue et ne sera pas si dure à faucher.*[4]

Henüz hiç ağzını açmamış olan altıncı adam, Éponine'in bir sa-

---

1 Burası işte – ç.n.

2 Ama, her ihtimale karşı bir köfte getirdim, ona yediririz daha olmazsa.
J'ai levé: Getirdim. İspanyolca llevar'dan.
Morfiler: Yemek. (V.H.)

3 Pencere camını kırmak için macunun var mı?
Macun yakısı kullanarak *pencere camını* kırmak: Cama yapıştırılan macun, cam parçalarını tutar ve gürültüyü önler. (V.H.)

4 Testereyi yiyince feryat etmez, üstelik kesmesi de zor olmaz.
Elle ne criblera pas: Feryat etmez.
Le bastiringue: Testere.
Faucher: Kesmek. (V.H.)

at önce yapmış olduğu gibi, parmaklık demirlerini muayeneye koyuldu. Çubukları sırayla kavrayıp ihtiyatla sarsıyordu.

Böylece, Marius'un yerinden oynatmış olduğu çubuğa kadar geldi. Tam çubuğu yakalamak üzereydi ki, birdenbire karanlıktan fırlayan bir el koluna yapıştı. Adam, göğsünün ortasından şiddetle geriye itildiğini hissetti ve paslı bir ses bağırmadan ona:

– İçeride bir *cab* var, dedi.

Aynı anda adam, karşısında ayakta duran solgun yüzlü bir kız gördü.

Beklenmedik olayların daima verdiği şiddetli heyecanı duydu adam. Korkunç bir irkilişle sıçradı. Ürkmüş yırtıcı hayvanların görüntüsü kadar dehşet verici bir şey yoktur; korkmuş halleri, korku saçar.

Adam, geri geri giderek kekeledi:

– Bu deli karı da kim?

– Kızınız.

Gerçekten de, Éponine'in böyle dediği adam Thénardier'ydi.

Éponine'in ortaya çıkması üzerine, öbür beş kişi, yani Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse ve Brujon, sessiz sedasız, telaşsız ve tek kelime söylemeden, bu gece adamlarına vergi o sinsi ve ağır adımlarla oraya yaklaşmışlardı.

Ellerinde ne idüğü belirsiz birtakım ucube aletler fark ediliyordu. Gueulemer, soyguncu serserilerin maymuncuk adını verdikleri eğri bir pens tutuyordu elinde.

Thénardier, alçak sesle ne kadar haykırılabilirse o kadar haykırarak:

– Vay canına, ne yapıyorsun sen orada? Ne istiyorsun bizden? Aklını mı kaçırdın? dedi. Ne halt etmeye çalışmamıza engel oluyorsun?

Éponine, gülerek onun boynuna atıldı.

– Babacığım, burada olduğum için buradayım. Taşlara oturmak da yasak mı oldu artık? Asıl sizin burada olmamanız gerekirdi. Ne yapmaya geldiniz buraya? O peksimet yüzünden mi? Magnon'a söylemiştim. Burada yapacak bir şey yok. Benim iyi babacığım, hadi öpsenize beni! Ne kadar zamandır sizi görmedim! Dışarıdasınız demek!

Thénardier, Éponine'in kollarından kurtulmaya çalışarak homurdandı:

– İyi iyi. Öptün işte beni. Evet, dışarıdayım. İçeride değilim. Hadi şimdi git.

Ama Éponine ona yapışmış bırakmıyor, okşamalarını arttırdıkça arttırıyordu.

– Babacığım, sevgili babacığım, nasıl becerdiniz bu işi, oradan paçayı sıyırabilmek için çok akıllı olmalısınız. Anlatın şunu bana! Ya annem? Annem nerede? Annemden haber verin bana.

Thénardier:

– Annen iyi, diye cevap verdi, ben de bilmiyorum, bırak beni, git diyorum sana.

Éponine, şımarık bir çocuk edasıyla:

– Gitmek istemiyorum, istemiyorum işte, dedi, sizi görmeyeli dört ay oldu, dört ay sonra tam size kavuştuğum an beni savıyorsunuz.

Ve yeniden boynuna sarıldı babasının.

– Eh ama bu kadarı da sıkar! dedi Babet.

Gueulemer:

– Elimizi çabuk tutalım, aynasızlar geçebilir, dedi.

Karnından konuşan adam, tumturaklı bir edayla şu beyiti okudu:

Ne bayramdır ne de seyran
Ne öpersin anan baban.

Éponine beş hayduda doğru döndü.

– Vay, Mösyö Brujon. Merhaba, Mösyö Babet. Merhaba, Mösyö Claquesous. Beni tanımadınız mı yoksa, Mösyö Gueulemer? Ne var ne yok Montparnasse?

– Tanıyorlar seni, tanıyorlar! dedi Thénardier. Ama boş ver sen şimdi merhabayı falan da, hadi alarga ol!

– Tilkilerin saati bu saat, tavukların değil, dedi Montparnasse.

Babet de ekledi:

– Görüyorsun işte, *nous avons à goupiner icigo.*[1]

Éponine, Montparnasse'ın elini tuttu.

1 Burada yapacak işimiz var. (V.H.)

– Dikkatli ol! Elini kesersin, dedi Montparnasse, *j'ai un lingre ouvert.*[1]

Éponine:

– Montparnassecığım, diye pek tatlı bir sesle karşılık verdi, insanlara güvenmek gerek. Babamın kızıyım ben herhalde. Mösyö Babet, Mösyö Gueulemer, bu işi aydınlatma görevi bana verildi.

Dikkate değer şey şu ki, Éponine argo konuşmuyordu. Marius'u tanıdığından beri bu ucube dili kullanmayı kendine yediremez olmuştu.

Bir iskelet eline benzeyen küçük, kemikli ve dermansız elleriyle Gueulemer'in iri, sert parmaklarını sıkıca kavrayarak sözüne devam etti:

– Aptalın biri olmadığımı bilirsiniz. Genellikle de inanırsınız bana. Sırası geldiğinde size çok yardımlarım oldu. Şimdi bakın, ben bilgi topladım, boş yere tehlikeye gireceksiniz, anlıyor musunuz? Yemin ederim ki, bu evde yapılacak bir iş yok.

Gueulemer:

– Yalnızca kadınlar var orada, dedi.

– Hayır. Oturanlar taşındı.

– Ama şamdanlar hâlâ taşınmamış! dedi Babet.

Bunu derken de, ulu ağaçların arasından, köşkün çatı katında dolaşan bir ışığı gösterdi Éponine'e. Çamaşır asmak için henüz yatmamış olan Toussaint'in ışığıydı bu.

Son bir çaba daha gösterdi Éponine.

– Pek fakir insanlar işte canım, dedi. İçinde meteliksiz insanların yaşadığı bir baraka.

– Cehennem ol be! diye bağırdı Thénardier. Hele evi altüst edelim bir, bodrumu yukarı, tavan arasını aşağı getirelim, o zaman söyleriz sana içeride sarı gülleler mi var, ak tekerler mi, yoksa kırmızı tıngırlar mı?[2]

Ve geçmek için kızı itti.

– Sevgili dostum Mösyö Montparnasse, dedi Éponine, iyi çocuksunuzdur siz, rica ederim girmeyin içeri!

Montparnasse:

---

1 Elimde açık bir sustalı var. (V.H.)

2 Franklar, metelikler, çeyrek metelikler. (V.H.)

– Kolla kendini, bir tarafını keseceksin, diye karşılık verdi.

Thénardier, kendine özgü kesip atıcılıkla tekrar konuştu:

– Hadi çek arabanı cadı, bırak işlerini görsün erkekler!

Éponine, Montparnasse'ın yeniden yakaladığı elini bıraktı:

– Demek girmek istiyorsunuz bu eve, öyle mi?

Karnından konuşan adam, sırıtarak:

– Biraz! dedi.

O zaman kız sırtını parmaklığa dayadı ve gecenin, yüzlerini birer şeytan yüzüne çevirdiği, tepeden tırnağa silahlı altı hayduda karşı dönerek kararlı ve yavaş bir sesle:

– Öyleyse, ben de istemiyorum, dedi.

Haydutlar şaşkın bir halde kalakaldılar. Yalnız karnından konuşan sırıtmasına son verdi. Kız yeniden konuştu:

– Arkadaşlar! İyi dinleyin, bakın. Bu böyle olmaz. Söylüyorum işte. Önce, eğer bu bahçeye girecek olursanız, bu parmaklığa dokunacak olursanız, avazım çıktığı kadar bağırırım, kapılara vururum, herkesi uyandırırım, altınızı da enseletirim, zaptiye çavuşlarını çağırırım.

Thénardier, Brujon'a ve karnından konuşana usulacık:

– Yapar da hani, dedi.

Kız, başını sallayarak ekledi:

– Hem de babamdan başlayarak!

Thénardier yaklaşacak oldu.

– O kadar yaklaşma babalık! dedi kız.

Thénardier, dişlerinin arasından homurdanarak geri çekildi:

– Nesi var yahu bunun?

Ardından ilave etti:

– Köpek!

Kız korkunç bir gülüşle gülmeye başladı:

– Öyle olsun, ama giremeyeceksiniz içeri. Ben köpek kız değilim, kurt kızım ben. Altı kişisiniz, ama vız gelirsiniz bana. Siz erkeksiniz, ben de kadınım. Korkmuyorum sizden, hadi bakalım. Bu eve girmeyeceğinizi söylüyorum size, çünkü bu hoşuma gitmiyor. Yaklaşırsanız havlarım. Size söylediğim o *cab* benim. Umurumda bile değilsiniz. Hadi gidin yolunuza, canımı sıkıyorsunuz! Nereye giderseniz gidin, yalnız buraya gelmeyin, ya-

sak ediyorum size! Siz bıçakla, ben tekmeyle, bence hepsi bir, gelin bakalım!

Haydutlara doğru bir adım attı, ürkütücü bir hali vardı, gülmeye başladı.

– Billah korkmuyorum! Bu yaz aç kalacağım, bu kış üşüyeceğim. Bir kızı korkutacaklarını sanan şu aptal erkekler amma da gülünç ha! Neden korkacakmışım? Ha, evet, sevsinler! Koca sesinizi çıkardınız mı korkudan karyolanın altına saklanan aksi metreslerinize bakıp böyle sanıyorsunuz, öyle değil mi? Ama ben hiçbir şeyden korkmam!

Sözünün burasında Thénardier'ye dik dik baktı ve:

– Hatta sizden bile peder bey! dedi.

Sonra, kanlı hayalet gözbebeklerini haydutların üzerinde dolaştırarak konuşmasını sürdürdü:

– Ne olur yani beni yarın Plumet Sokağı'nın kaldırımları üstünde, babam tarafından hançerlenip öldürülmüş olarak bulurlarsa! Ya da bir yıl sonra, Saint-Cloud'un balık ağları içinde veya Ile des Cygnes'de çürümüş eski mantarlar ve boğulmuş köpekler arasında keşfederlerse!

Sözünü kesmek zorunda kaldı, kuru bir öksürük nöbetine tutulmuştu, dar ve cılız göğsünden bir hırıltı gibi çıkıyordu nefesi.

Tekrar konuştu:

– Bir bağırınam yeter; hop, geliverirler. Siz altı kişisiniz ama ben cümle âlemim.

Thénardier, ona doğru hareket etti.

– Yaklaşmayın! diye haykırdı kız.

Adam durdu ve yumuşak bir sesle ona:

– Tamam tamam, dedi, yaklaşmıyorum, ama bu kadar yüksekten konuşma. Demek çalışmamıza engel olmak istiyorsun, öyle mi kızım? Ama bizim de hayatımızı kazanmamız lazım. Hiç sevgi kalmadı mı sende babana karşı?

– Canımı sıkıyorsun, dedi Éponine.

– İyi ama bizim de yaşamamız gerek, yememiz gerek...

– Geberin.

Bunu dedikten sonra, parmaklığın etek duvarı üzerine oturarak bir şarkı tutturdu:

Kollarım tombalacık,
Biçimli bacaklarım,
Kayıp vakte ne yazık.

Dirseği dizinde, çenesi avucunda, hiç umursamıyorcasına bacağını sallıyordu. Entarisinin yırtıklarından sıska köprücük kemikleri görünüyordu. Yakındaki sokak feneri çehresini ve duruşunu aydınlatmaktaydı. Böylesine kararlı, böylesine hayret verici bir şey daha görülemezdi.

Küçük bir kız tarafından başarısızlığa uğratılmaktan dolayı şaşıran ve kapkara kesilen altı haydut, fenerin gölgede bıraktığı bir yere doğru seyirterek utanç ve öfkeyle omuzlarını silke silke aralarında bir meclis kurdular.

Bu sırada kız, sakin ve vahşi bir tavırla onları seyrediyordu.

– Bu kızda bir şey var, dedi Babet. Böyle davranmasının bir nedeni olmalı. *Caba* âşık mı yoksa? Her ne halse, bu işi kaçırmamız yazık olur. İki kadın ve arka avluda oturan bir ihtiyar adam. Pencerelerdeki perdeler de hiç fena değil. İhtiyar çıfıtın[1] biri olmalı. Bana kalırsa, iyi bir iş bu.

– Öyleyse siz girin içeri, diye bağırdı Montparnasse. İşi görün. Ben kızla kalırım, tek durmayacak olursa da...

Kolunun yeni içinde açık tuttuğu bıçağı sokak fenerinin ışığında parlattı.

Thénardier hiç konuşmadan duruyor, istenileni yapmaya hazır görünüyordu.

Bir parça kâhinliği olan ve bilindiği gibi "işi ilk kotaran" Brujon, henüz konuşmamıştı. Hiçbir şeyin önünde geri adım atmamasıyla tanınırdı ve sırf kabadayılık olsun diye bir zaptiye karakolunu basıp soyduğu herkesçe bilinirdi. Bundan başka şiirler ve şarkılar da düzerdi. Bu da ona büyük bir otorite sağlıyordu.

Babet ona sordu:

– Sen bir şey demiyor musun Brujon?

Brujon bir süre daha sessiz kaldı, sonra başını çeşitli şekillerde salladı ve sonunda konuşmaya karar verdi:

– Ben şunu derim: Dövüşen iki meymenetsiz herife rastladım bu

1 *Un guinal*: Bir Yahudi. (V.H.)

sabah; akşam da kavgacı bir karı çıktı karşıma. Bütün bunlar hayra alamet değil. Voltayı alalım buradan.

Çekip gittiler.

Yolda giderken Montparnasse mırıldanıyordu:

– Bence hava hoş, eğer isteselerdi işini bitirirdim.

Babet cevap verdi:

– Benden paso, bir kadına el kaldırmam.

Sokağın köşesine gelince durup kısık sesle aralarında şu muammalı şeyleri konuştular:

– Nerede yatacağız bu gece?

– Pantin'in[1] altında.

– Izgaranın anahtarı yanında mı?

– Elbette.

Haydutlardan gözlerini ayırmayan Éponine, onların geldikleri yoldan gittiklerini gördü. Yerinden kalktı, haydutların ardı sıra duvarlar ve evler boyunca süzülerek ilerlemeye koyuldu. Böylece bulvara kadar onları takip etti.

Orada haydutlar birbirlerinden ayrıldılar. Kız, bu altı adamın karanlığa dalıp âdeta eridiklerini gördü.

V
GECEYE AİT ŞEYLER

Haydutlar gittikten sonra, Plumet Sokağı yeniden sakin gece görüntüsüne büründü.

Bu sokakta olup bitenler, bir orman için hiç de şaşırtıcı değildi. Ulu ağaçlı ormanlar, baltalıklar, fundalıklar, birbirlerine çözülmezcesine dolanmış dallar, yüksek otlar kasvetli bir hayat sürerler. Vahşi kaynaşma, orada görünmeyenin ani belirişlerine tanık olur; insanın altında olan varlıklar orada, sislerin arasından, insanın ötesinde olanı fark ederler; ve biz canlılarca meçhul olan şeyler, orada gecenin içinde boy ölçüşürler. İrkilmiş, vahşi tabiat, içinde tabiatüstünü sezer gibi olduğu birtakım şeylerin yaklaşmasıyla korkuya kapılır. Karanlığın güçleri birbirlerini tanırlar; aralarında esrarlı dengeler vardır onların. Dişler ve pençeler, ele geçirilmesi imkân-

1 Pantin: Paris. (V.H.)

sız olandan korkarlar. Kan içici hayvanlık, av peşinde koşan açılmış yırtıcı iştahlar, kaynağı ve amacı mide olan ve tırnaklarla, çene kemikleriyle silahlanmış içgüdüler; bir kefene bürünmüş olarak, bu belli belirsiz ürpertili giysinin içinde dimdik ortalıkta dolaşıp duran hayaletimsi hissiz şekli kaygıyla seyreder ve koklarlar, bu hayalet onlara bir ölü hayatı, korkunç bir hayat yaşıyormuş gibi gelir. Maddeden başka bir şey olmayan bütün bu vahşilikler, bilinmeyen bir varlıkta yoğunlaşmış uçsuz bucaksız karanlıkla karşı karşıya gelmekten bilinçsizce bir korku duyarlar. Geçidi kapayan bir siyah şekil, vahşi hayvanı olduğu yerde durdurur. Mezarlıktan çıkan, inden çıkanı yıldırır ve çaresiz bırakır; vahşet, musibetten ürker; kurtlar, karşılarına çıkan bir gulyabaninin önünde geri çekilirler.

VI
MARIUS, COSETTE'E ADRESİNİ VERECEK KADAR GERÇEĞE DÖNÜYOR

İnsan kılığında bir dişi köpek, demir parmaklığın önünde nöbet tutar; ve altı haydut genç bir kızın karşısında yüz geri ederken, Marius Cosette'in yanındaydı.

Gökyüzü hiçbir zaman bu kadar yıldızlı, bu kadar cana yakın, ağaçlar bu kadar ürpertili, otların kokusu bu kadar içe işleyici olmamış; kuşlar hiçbir zaman yaprakların arasında bu kadar tatlı bir uykuya varmamış; evrensel huzurun olanca ahengi hiçbir zaman aşkın deruni musikisine bu kadar güzel karşılık vermemiş; Marius hiçbir zaman bu kadar tutkun, bu kadar mutlu, bu kadar mest olmamıştı sanki.

Ne var ki, Cosette'i üzgün bulmuştu Marius. Cosette ağlamıştı. Gözleri kırmızı kırmızıydı.

Bu şahane rüyayı gölgeleyen ilk buluttu bu.

Marius'un ilk sözü, "Neyin var senin?" olmuştu.

Genç kız, "Neyim mi var?" diye cevap vermişti.

Sonra, bahçe kapısının sahanlığı yanındaki sıraya oturmuş ve delikanlı titrek bir halde yanına yerleşirken, devam etmişti sözüne:

– Babam bu sabah bana hazır olmamı, bazı işleri olduğunu ve belki hemen buradan gideceğimizi söyledi.

Marius, tepeden tırnağa ürperdi.

Hayatın sonuna varmış olanlar için ölmek, gitmek demektir; hayatın başında olanlar içinse gitmek demek, ölmektir.

Altı hafta var ki, Marius azar azar, ağır ağır, derece derece her gün biraz daha sahip oluyordu Cosette'e. Tamamen ideal bir sahip oluştu bu, ama derindendi. Evvelce de açıkladığımız gibi, ilk aşkta ruh, bedenden çok daha önce teslim alınır. Daha sonradır bedenin ruhtan önce teslim alınması. Hatta bazen ruh hiç teslim alınmaz. Faublas'lar, Prudhomme'lar bu konuda şunu da ekliyorlar: Ruh yoktur da ondan. Bereket versin ki, bu acı alay sadece Tanrı'ya bir küfürdür. İşte böyle, Marius, ruhen nasıl sahip olunursa, öyle sahipti Cosette'e; ama onu bütün ruhuyla sarıyor ve inanılmaz bir güvenle kıskançlıkla kavrıyordu. Onun gülümseyişine sahipti Marius, nefesine sahipti, kokusuna, mavi gözbebeklerinin derin ışığına, eline dokunduğu zaman hissettiği teninin yumuşaklığına, boynundaki o dilber bene, bütün düşüncelerine sahipti. Birbirlerini rüyalarında görmeden asla uyumayacaklarına dair söz vermişler ve bu sözlerini de tutmuşlardı. Onun için, Marius, Cosette'in rüyalarına da sahipti. Durmadan genç kızın ensesindeki ince saçları seyrediyor, hatta bazen nefesiyle onlara dokunuyor, bu incecik saçlar arasında, ona, Marius'a ait olmayan tek bir telin bile bulunmadığını söylüyordu kendi kendine. Genç kızın üstünde taşıdığı şeyleri, kurdelesini, eldivenlerini, manşetlerini, bağlı iskarpinlerini hep sahibi olduğu kutsal nesneler olarak hayranlıkla seyrediyor; onlara tapıyordu. Onun saçlarındaki kaplumbağa kabuğundan o güzel tarakların efendisi olduğunu düşünüyor, hatta –yavaş yavaş uç vermeye başlayan şehvetin boğuk ve bulanık ilk kekelemeleri olarak– ne elbisesinde bir şerit ne çoraplarında bir ilmek ne de korsesinde kendisine ait olmayan bir kıvrım bulunduğunu içinden geçiriyordu. Cosette'in yanında, kendisini kendi mülkünün, eşyasının, tiranının ve kölesinin yanındaymış gibi hissediyordu. Sanki ruhları birbirlerinin ruhuna öylesine karışmıştı ki, geri almak isteseler hangi ruhun kime ait olduğunu artık mümkün değil bilemezlerdi. "Benimki bu ruh." "Hayır, o benimki." "Yemin ederim ki yanılıyorsun." "Bu benim işte." "O sen sandığın ben'im." Marius, Cosette'e ait bir şeydi, Cosette de Marius'a. Marius, Cosette'in kendi içinde yaşadığını hissediyordu. Cosette'e ma-

lik olmak, Cosette'e sahip olmak, onun için nefes almaktan farklı bir şey değildi. İşte tam bu inancın, bu aşk sarhoşluğunun, bu bakirce, eşsiz ve mutlak sahipliğin, bu saltanatın ortasına düşmüştü bu söz: "Buradan gideceğiz," sözü; ve gerçeğin haşin sesi Marius'un kulağına haykırmıştı: "Cosette senin değil!"

Marius uyandı. Söylediğimiz gibi, altı haftadır hayatın dışında yaşıyordu o. "Gitmek!" Bu söz, onu sert bir itişle yeniden hayata soktu.

Söyleyecek hiçbir şey bulamadı. Yalnız, Cosette onun elinin çok soğuk olduğunu hissetti. Bu kez o sordu Marius'a:

– Neyin var?

Delikanlı öyle alçak bir sesle cevap verdi ki, Cosette ancak duyabildi:

– Ne söylediğini anlayamıyorum.

Genç kız yeniden anlattı:

– Bu sabah babam bana bütün ufak tefek eşyamı toplayıp hazır olmamı, kendi çamaşırlarını da bir sandığa konulmak üzere bana vereceğini söyledi; bir seyahate çıkması gerekiyormuş, yola çıkacakmışız, benim için bir büyük, kendisi için de bir küçük sandığa ihtiyaç varmış, bütün bunlar bir haftaya kadar hazır olmalıymış, muhtemelen İngiltere'ye gidecekmişiz.

– Ama bu canavarlık! diye haykırdı Marius.

Şurası muhakkak ki, o an Marius'un kafasında hiçbir iktidar suiistimali, hiçbir şiddet kullanımı, en ünlü zorbaların bile hiçbir nefretlik işi, Busiris'in, Tiberius'un, 8. Henri'nin hiçbir davranışı, gaddarlıktan yana bununla, yani Mösyö Fauchelevent'ın bazı işleri var diye kızını alıp İngiltere'ye götürmesiyle boy ölçüşemezdi.

Zayıf bir sesle sordu Marius:

– Peki ne vakit gidecekmişsin?

– Ne vakit olduğunu söylemedi.

– Ne vakit dönecekmişsin öyleyse?

– Onu da söylemedi.

Marius ayağa kalktı ve soğuk bir edayla:

– Cosette, gidecek misiniz? dedi.

Cosette ıstırap dolu güzel gözlerini ona doğru çevirerek bir çeşit şaşkınlıkla:

– Nereye? diye cevap verdi.
– İngiltere'ye gidecek misiniz?
– Niçin siz diyorsun bana?
– Gidip gitmeyeceğinizi soruyorum size.
– Ne yapayım istersin? dedi Cosette ellerini kavuşturarak.
– Demek gideceksiniz?
– Babam giderse eğer?
– Demek gideceksiniz?
Cosette, hiç cevap vermeden Marius'un elini tutup sıktı.
– Pekâlâ, dedi Marius, o halde ben de başka yere giderim.
Cosette, bu sözün manasını anlamaktan çok hissetti. Rengi öylesine uçtu ki, yüzü karanlığın içinde bembeyaz kesildi.
– Ne demek istiyorsun? diye kekeledi.
Marius ona baktı, sonra gözlerini ağır ağır göğe doğru kaldırarak cevap verdi:
– Hiç.
Gözkapaklarını aşağı indirirken Cosette'in kendisine gülümsediğini gördü. Sevilen bir kadının gülümsemesinde geceyi aydınlatan bir ışık vardır.
– Ne budala şeyleriz! Marius, bak aklıma ne geldi.
– Ne?
– Biz gidersek sen de gel! Nereye gittiğimizi sana söylerim! Gittiğim yerde gel beni bul.
Marius, iyiden iyiye uyanmış bir adamdı artık. Tekrar gerçeğin içine düşmüştü.
– Sizinle gelmek ha! diye bağırdı Cosette'e. Delisin sen! Para ister bunun için, benim param yok! İngiltere'ye gitmek, öyle mi? Oysa şu an benim, bilemiyorum ama, on Louis'den fazla borcum var Courfeyrac'a, yani tanımadığın bir dostuma! Eski püskü bir şapkam var ki, üç frank bile etmez, elbisemin önünde düğmeleri eksik, gömleğim yırtık içinde, dirseklerim delik, ayakkabılarım su alıyor; altı haftadır bunları hiç düşündüğüm yok, sana da hiç sözünü etmedim. Cosette! Ben sefilin biriyim. Sen beni ancak geceleri görüyor ve bana aşkını veriyorsun; eğer beni gündüz görseydin, çıkarıp bir metelik verirdin! İngiltere'ye gitmekmiş! Hah! Pasaport ücretini ödeyecek param bile yok benim.

Kendini oradaki bir ağaca doğru attı; ayakta, iki kolu başının üstünde, alnı ağacın kabuklarına dayalı, ne kütüğün alın derisini sıyırdığını ne de vücudunu sarıp şakaklarını zonklatan hummayı hissederek hareketsiz, tıpkı Umutsuzluk Heykeli gibi her an devrilebilir bir halde, öylece kalakaldı.

Uzun süre o halde durdu. Böylesi uçurumlarda ebediyen kalınabilir. Sonunda arkasına döndü. Boğuk, yumuşak ve kederli bir küçük ses duyuyordu gerisinde.

Hıçkırarak ağlayan Cosette'ti bu.

İki saati aşkın bir zamandır ağlıyordu Cosette, düşünüp duran Marius'un yanı başında.

Delikanlı onun yanına geldi, önünde diz çöktü ve ağır ağır yere kapanarak elbisesinin eteğinden çıkan ayağının ucunu tutup öptü.

Genç kız, hiç ses çıkarmadan onu izledi. Bazı anlar vardır ki kadın, aşkın dinini tıpkı mahzun ve boyun eğmiş bir tanrıça gibi kabul eder.

Marius:

– Ağlama, dedi.

Cosette mırıldandı:

– Ben belki gideceğime, sen de gelemeyeceğine göre!

Delikanlı:

– Beni seviyor musun? diye sordu.

Genç kız, gözyaşları arasında büsbütün gönül okşayıcı bir hal alan şu cennet kelâmıyla hıçkırarak karşılık verdi ona:

– Sana tapıyorum!

Delikanlı, tarifi imkânsız bir okşayışa benzeyen bir sesle devam etti:

– Ağlama. Hatırım için söyle hadi, ağlamayacaksın artık değil mi?

– Sen de beni seviyor musun? dedi genç kız.

Marius, onun elini tuttu.

– Cosette, şimdiye kadar hiç kimseye şerefim üzerine yemin etmedim, çünkü şeref yemini beni korkutur. Babamı yanı başımda hissederim. Ama şimdi, sana şerefim üzerine en kutsal yemini ediyorum ki, eğer gidecek olursan ben ölürüm.

Bu sözleri söyleyişinde öyle ihtişamlı ve aynı zamanda öyle sa-

kin bir hüzün vardı ki, Cosette titredi. Şeametli ama gerçek bir şeyin geçerken verdiği soğukluğu duydu. Heyecandan ağlamayı bıraktı.

– Dinle bak şimdi, dedi Marius, yarın bekleme beni.

– Niçin?

– Beni öbür gün bekle.

– Ah! Ama niçin?

– Görürsün.

– Koca bir gün seni görmeden! Fakat imkânsız bu.

– Belki bütün bir hayatı kazanmak uğruna bir günü feda edebiliriz.

Sonra, Marius alçak sesle kendi kendine konuşarak ilave etti:

– Adetlerini hiç değiştirmeyen bir adamdır; akşam vakti dışında asla kimseyi kabul etmez.

Cosette:

– Kimden söz ediyorsun? diye sordu.

– Ben mi? Bir şey söylemedim ben.

– Umduğun nedir öyleyse?

– Öbür güne kadar bekle.

– Mutlaka istiyor musun bunu?

– Evet Cosette, istiyorum.

Genç kız, delikanlının boyuna yetişmek için ayak parmaklarının ucunda yükselerek onun başını iki eli arasına aldı ve gözlerinin içinde umudunu görmeye çalıştı.

Marius yeniden konuştu:

– Aklıma geldi, adresimi bilmen gerek, bazı şeyler olabilir, bilinmez, şu Courfeyrac adındaki arkadaşımın evinde oturuyorum, Verrerie Sokağı 16 numarada.

Cebini karıştırdı ve bir çakı çıkararak, demiriyle duvarın sıvası üzerine adresi kazıdı: Verrerie Sokağı, 16.

Bu arada Cosette, yine onun gözlerinin içine bakmaya koyulmuştu.

– Düşünceni bana söyle. Marius senin bir düşündüğün var. Söyle onu bana. Ah! Ne olur söyle ki rahat bir gece geçireyim!

– Düşüncem şu: Tanrı'nın bizi ayırmak istemesi olacak şey değildir. Öbür günü bekle.

– Ne yaparım ben o vakte kadar? dedi Cosette. Sen dışarıdasın, gidiyorsun, geliyorsun! Ne kadar mutlu şu erkekler! Halbuki ben yapayalnız kalacağım! Peki sen ne yapacaksın yarın akşam? Söyle hadi.

– Bir şey deneyeceğim.

– Öyleyse, ben de o vakte kadar hep başarman için Tanrı'ya yakarıp seni düşüneceğim. İstemediğine göre, artık sana soru sormuyorum. Sen benim efendimsin. Yarın akşam saatlerimi, o sevdiğin ve bir akşam penceremin kepengi arkasından gelip dinlediğin Euryanthe'ın müziğini terennüm etmekle geçireceğim. Ama öbür gün erkenden geleceksin. Seni gece tam saat dokuzda bekleyeceğim, haberin olsun. Yarabbi! Ne kadar üzücü şey günlerin uzun olması! Duyuyorsun ya, saat dokuzu çaldığında ben bahçedeyim.

– Ben de öyle.

Ve hiçbir şey söylemeden, aynı düşünceyle hareket ederek, iki sevgiliyi birbirleriyle sürekli bir bağlantı içinde tutan elektrik akımlarının sürüklemesiyle ve her ikisi de acılarında bile hazla sarhoş bir halde, birbirlerinin kolları arasına düştüler; vecdle dolup taşan, gözyaşları içindeki bakışlarını yukarılara çevrip yıldızları seyrederken dudaklarının birleştiğini fark etmediler bile.

Marius dışarı çıktığında sokak ıpıssızdı. Éponine'in haydutları bulvara kadar izlediği zamana rastlıyordu bu.

Marius başı ağaca dayalı düşünürken bir fikir geçmişti zihninden. Heyhat! Kendisinin bile çılgınca ve imkânsız bulduğu bir fikirdi bu. Bir karar almıştı Marius, çok cüretkârca bir karar.

VII
İHTİYAR KALPLE GENÇ KALP KARŞI KARŞIYA

Gillenormand Baba o tarihte dolu dolu doksan bir yaşındaydı. Yine hep Matmazel Gillenormand'la birlikte Filles-du-Calvaire Sokağı 6 numaradaki, kendine ait eski evde oturuyordu. Hatırlanacağı gibi, Gillenormand Baba ölümü dimdik ayakta bekleyen, yaşın sırtına bindirdiği yükün altında eğilmeyen ve acının bile belini bükemediği kadim ihtiyarlardan biriydi.

Ne var ki, bir süredir kızı, "Babamda bir düşkünlük var," deyip

duruyordu. Gerçekten de, yaşlı adam artık hizmetçi kadınları tokatlamıyor, Basque kapıyı açmakta geciktiğinde merdiven sahanlığında bastonunu yere eskisi kadar şiddetli vurmuyordu. Temmuz Devrimi onu altı ay süreyle pek az öfkelendirmişti. Âdeta sükünetle okumuştu *Moniteur*'de yan yana getirildiğini gördüğü şu kelimeleri: Mösyö Humblot-Conté, Fransa âyan meclisi üyesi. Gerçek şu ki, yaşlı adam bitkindi. Gerçi eğilmiyordu, teslim olmuyordu; ne maddi ne de manevi yaradılışı elverişliydi buna; ama için için eridiğini hissediyordu. Dört yıldan beri Marius'u bekliyordu; beklemekte ayak direyerek –bu deyim tam yerindedir– şu hain küçük haylazın günün birinde mutlaka kapıyı çalacağına inanarak bekliyordu. Ama şimdi artık bazı kasvetli anlarında, kendi kendine, "Ya Marius gelmekte daha fazla gecikirse," dediği oluyordu. Ölüm fikri değildi onun için tahammül edilemez olan, Marius'u belki bir daha hiç görmemek fikrine dayanamıyordu o. Marius'u bir daha hiç görmemek, o güne kadar bir an olsun gelmemişti aklına; ama şimdi bu fikir kafasında belirmeye ve onu dondurmaya başlamıştı. Tabii ve hakiki duygularda daima olduğu gibi, ayrılık, başını alıp gidiveren nankör evlada karşı onun büyükbabalık sevgisini büsbütün arttırmıştı. Aralık ayının eksi on derece soğuk gecelerinde özlenir en çok güneş. Mösyö Gillenormand'ın, bir dede olarak torununa yanaşma yolunda bir adım atmasına imkân yoktu, daha doğrusu o bunu imkânsız saymaktaydı: "Gebersin, daha iyi," diyordu. Hiç kabahatli bulmuyordu kendisini; ama Marius'u da derin bir şefkatle ve karanlık bir âleme göçmek üzere olan ihtiyar bir adamcağızın sessiz umuduyla düşünüyordu her zaman.

Dişleri dökülmeye başlamıştı. Bu da onun üzüntüsünü büsbütün arttırıyordu.

Mösyö Gillenormand, dehşetle öfkelenip utandığı için, hiçbir zaman hiçbir metresini Marius'u sevdiği kadar sevmediğini kendine bile itiraf edememişti.

Odasına, yatağının başucuna, âdeta uyanır uyanmaz görmek istediği tek şeymişçesine, ölmüş olan öbür kızının, Madam Pontmercy'nin on sekiz yaşındayken yapılmış bir portresini koydurmuştu. Hep bu portreyi seyredip duruyordu. Bir gün ona dikkatle bakarken:

– Bence ona benziyor, diyecek oldu.

Matmazel Gillenormand:

– Kardeşime mi? diye atıldı. Elbette ya.

İhtiyar adam ekledi:

– Aynı zamanda ona da.

Bir defasında da dizlerini birbirine bitiştirmiş, gözleri yarı kapalı, bitap bir halde oturduğu sırada, kızı cesaret edip ona sordu:

– Babacığım, eskisi kadar kızgın mısınız ona hâlâ?

Daha ileriye gitmeyi göze alamayıp sözünü kesti.

– Kime? diye sordu ihtiyar.

– Canım, şu zavallı Marius'a?

Adam, yaşlı kafasını kaldırdı, zayıf, buruşuk yumruğunu masanın üstüne koyarak en öfkeli, en gür sesiyle haykırdı:

– Zavallı Marius mu dediniz? O mösyö zibidinin biridir. Kötü bir serseridir, nankör, kalpsiz, ruhsuz bir boş gururlu küçük adamdır, kendini beğenmişin biridir, bir şer ehlidir!

Ve, gözünde beliren bir damla yaşı kızına göstermemek için arkasını döndü.

Üç gün sonra, dört saatten beri sürdürdüğü bir suskunluğu birden bozarak, damdan düşercesine kızına:

– Matmazel Gillenormand cenaplarından bana bir daha asla ondan bahsetmemelerini istirham eylemiştim, dedi.

Gillenormand Teyze, artık bu konuda her türlü teşebbüsten vazgeçip şu derin teşhisi kondurdu: "Babam, kız kardeşimi, yaptığı o aptallıktan sonra hiçbir zaman pek sevmedi. Besbelli Marius'tan da nefret ediyor."

"Yaptığı o aptallıktan sonra"nın anlamı şuydu: albayla evlendikten sonra.

Ne var ki, tahmin edilebileceği gibi, Matmazel Gillenormand, kendi gözdesi olan mızraklı süvari subayını Marius'un yerine geçirme girişiminde umduğunu elde edememişti. Halef adayı Théodule hiç başarılı olamamıştı. Mösyö Gillenormand, faka basıp birini öbürünün yerine koymaya yanaşmamıştı. Kalbindeki boşluk öyle uydurma delik tıkayıcılarla doldurulmaya elverişli değildi. Théodule de, miras kokusu almasına rağmen, göze girme angaryasına koşulmaktan tiksiniyordu. Yaşlı adam mızraklı süvarinin canı-

nı sıkmakta, mızraklı süvari de yaşlı adamın sinirini oynatmaktaydı. Teğmen Théodule neşeli bir kişiydi şüphesiz, ama gevezeydi de; uçarıydı, ama basitti; keyif ehliydi, ama kaba saba insanlarla düşüp kalkıyordu; metresleri olduğu doğruydu gerçi, bunlardan çok fazla söz ettiği de doğruydu, ama kötü bir şekilde söz ediyordu. Her meziyetinin kusurlu bir yanı vardı. Mösyö Gillenormand, onun Babylone Sokağı'ndaki kışlası civarında geçirdiği alelade gönül maceralarını dinlemekten usanmıştı artık. Üstelik de, Teğmen Gillenormand arada bir üç renkli kokartlı üniformasıyla çıkageliyordu ki, bu da onu düpedüz dayanılmaz hale sokmaktaydı. Gillenormand Baba sonunda kızına, "Bıktım artık bu Théodule'den," deyivermişti. "Barış zamanında savaş insanlarından pek hoşlanmam. Sen istersen onu kendin kabul et. Bilmem ama ben, kılıç sallayanları, kılıç sürüyenlerden daha çok seviyorum galiba. Savaş meydanlarında çıplak demirlerin şakırtısı, ne de olsa kınların kaldırımlardaki tıngırtısı kadar pespaye değildir. Hem sonra, kabadayı edasıyla kasılıp, bir kadın bozuntusu gibi beline dolak sarmak, zırhının altında korse taşımak, iki kere gülünç olmaktır. Hakiki erkek yiğitlik taslamaktan da, zarafet gösterisinden de uzak durur. Ne somun pehlivanlığı ne de çıtkırıldımlık. Théodule'ünü sen kendine sakla."

Kızı, boş yere ona, "Ama, ne de olsa küçük yeğeniniz o sizin," diyecek olduysa da, tepeden tırnağa büyükbaba olan Mösyö Gillenormand, hiç de büyük amca olacak yaratılışta değildi.

Aslında akıllı bir adam olduğu ve karşılaştırma yapmasını pekâlâ bildiği için, Théodule onun Marius'u büsbütün özlemesine vesile olmaktan başka bir işe yaramamıştı.

Bir akşam –günlerden 4 hazirandı, ama böyle olması, Gillenormand Baba'nın şöminesinde harlı bir ateşin bulunmasına engel değildi– kızına yanından çekilebileceğini söylemiş olduğundan, yaşlı kız bitişik odada dikiş dikmekte, Gillenormand Baba ise çobanların hayatını tasvir eden duvar halılarıyla bezenmiş odasında yalnız başına oturmaktaydı. Ayaklarını şöminenin destek demirlerine koymuş, dokuz dilimli geniş *coromandel*[1] paravanasının arkasında yarı gizlenmiş bir halde, dirseğini üzerinde yeşil bir abajurun altında iki mum yanan masasına dayamış ve kalın kumaş kaplı koltu-

1 Çin işi lake paravana – ç.n.

guna gömülmüştü. Elinde bir kitap vardı ama okumuyordu. Kendi modasına göre, *incroyable*[1] tarzında giyinmişti, Garat'nın eski bir portresine benziyordu. Bu kıyafet, sokakta peşine insanların takılmasına neden olabilirdi, ama o sokağa çıkarken kızı, daima onun sırtına elbiselerini örtecek şekilde geniş bir piskopos pelerini koyuyordu. Evindeyken, yataktan kalkacağı ya da yatağa yatacağı zamanlar dışında asla ropdöşambr giymezdi. "İnsana ihtiyar havası veriyor bu," derdi.

Gillenormand Baba, büyük bir sevgiyle ve acı acı Marius'u düşünüyordu; ve genelde olduğu gibi, acısı üstün geliyordu. Küskün muhabbeti, sonunda daima galeyana gelir ve öfkeye dönerdi. İnsanın artık son kararını vermeye, ne kadar yürek paralayıcı olursa olsun gerçeği olduğu gibi kabul etmeye çalıştığı noktada bulunuyordu. Bundan böyle, Marius'un geri dönmesi için hiçbir sebep kalmadığını, dönecek olsa şimdiye kadar dönmüş olması gerektiğini, bu fikri kafasından atmak zorunda olduğunu kendisine anlatmaya uğraşıyordu. Gayrı bu işin bittiği, "o mösyö"yü bir daha göremeden ölüp gideceği fikrine kendini alıştırmaya çalışıyordu. Ama bütün benliği isyan etmekteydi buna; ihtiyar babalık duygusunun böyle bir şeye rıza göstermesi mümkün değildi. "Ne demek yani bir daha geri dönmez!" diyordu. Kahredici nakaratıydı bu onun. Dazlak başı göğsüne düşmüş ve kederli, öfkeli bir bakışla gözlerini dalgın dalgın şöminesinin küllerine dikmişti.

İşte, tam bu efkarlı dalgınlığın en derin bir anında, yaşlı hizmetkârı Basque içeri girerek ona sordu:

– Mösyö, acaba Mösyö Marius'u kabul edebilirler mi?

İhtiyar oturduğu yerden doğruldu, beti benzi uçmuştu, elektrik çarpmasıyla ayağa kalkan bir kadavraya benziyordu. Bütün kanı kalbine hücum etmişti. Kekeledi:

– Hangi Mösyö Marius?

Efendisinin halinden ürküp telaşlanan Basque:

– Bilemiyorum, görmedim, diye cevap verdi. Az önce Nicolette söyledi bana. "Kapıda bir genç var, Mösyö Marius'muş deyin," dedi.

---

1 (Fr.) Direktuvar Devri'nde, kralcı muhalefete mensup gençlere verilen ad. Bunlar pek özentili bir tarzda giyinir ve yine özentili bir dille konuşurlardı – ç.n.

Gillenormand Baba kısık bir sesle ve dili dolanarak:

– Alın içeri, diye buyurdu.

Ve başı titreyerek, gözleri kapıya dikilmiş olarak öylece kalakaldı. Kapı açıldı. İçeri bir genç girdi. Marius'tu bu.

Marius, içeri girmesini söylemelerini bekler gibi kapıda durdu.

Abajurun meydana getirdiği loşlukta elbisesinin sefil denebilecek hali pek fark edilmiyordu. Sadece, sakin ve ciddi, ama garip bir şekilde kederli yüzü seçilmekteydi.

Şaşkınlıktan ve sevinçten serseme dönen Gillenormand Baba, nurlu bir tecelli ile karşılaşan bir fâni gibi, bir süre parlak bir ışıktan başka bir şey göremeden kalakaldı. Neredeyse düşüp bayılacaktı. Marius'u göz kamaştırıcı bir aydınlığın gerisinden seçebiliyordu. O idi bu işte, Marius'un ta kendisiydi!

Nihayet! Dört yıl sonra! Bir bakışta, âdeta tümüyle kavradı onu; kavradı ve yakışıklı, asil, seçkin, büyümüş, erkekleşmiş, kibar tavırlı ve cana yakın buldu. Kollarını açmak, onu çağırmak, ona atılmak isteği geldi içinden; sevincinden içi erir gibi oldu; göğsünden sevgi dolu sözler kabarıp taşıyordu. Sonunda, bütün bu muhabbet dalgası kendini açığa vurdu, dudaklarının ucuna kadar geldi, fakat tabiatının temelindeki terslikten ötürü, kaskatı bir söz halinde çıktı ağzından. Birden haşin bir tavırla:

– Niçin, ne maksatla geldiniz buraya?

Marius, şaşkın ve sıkılgan cevap verdi:

– Mösyö...

Mösyö Gillenormand, Marius'un koşup kollarına atılmasını isterdi. Marius'tan da, kendisinden de hoşnutsuzluk duydu. Kendisinin kaba, Marius'un da soğuk davrandığını düşündü. Kendisini içten böylesine müşfik, böylesine ağlamaklı hissederken, dışarıya karşı sert davranmadan edememek, yaşlı adam için tahammülünü aşan, öfkesini kabartan bir ıstırap kaynağıydı. Yeniden içini acı bir duygu kapladı. Kabaca kesti Marius'un sözünü:

– Peki niçin geldiniz?

Bu "peki"nin anlamı, "beni kucaklamaya gelmediğinize göre"ydi. Marius, yüzü solgunluktan mermerleşen dedesine baktı.

– Mösyö...

İhtiyar yine sert bir sesle konuştu:

– Benden af dilemeye mi geldiniz? Hatalarınızı kabul ettiniz mi?

Marius'u yola getireceğini, "çocuğun" boyun eğeceğini sanıyordu. Marius irkildi: Babasını inkâr etmesi isteniyordu kendisinden, bakışlarını yere indirerek cevap verdi:

– Hayır efendim.

İhtiyar kahredici bir acıyla ve öfke içinde, hışımla bağırdı:

– Öyleyse ne istiyorsunuz benden?

Marius ellerini kavuşturdu, bir adım yürüdü ve zayıf ve titrek bir sesle:

– Bana acıyınız efendim, dedi.

Bu söz Mösyö Gillenormand'ı yerinden oynattı; daha önce söylenmiş olsa onu yumuşatabilirdi, ama geç söylenmişti. Büyükbaba ayağa kalktı; iki eliyle birden yaslanıyordu bastonuna, dudakları bembeyaz kesilmişti, başı titriyordu, ama uzun boyu yine de boynunu bükmüş duran Marius'a hakim vaziyetteydi.

– Size acıyayım mı dediniz, mösyö?! Delikanlılık çağında bir adam, doksan bir yaşındaki bir ihtiyardan merhamet diliyor! Siz hayata yeni giriyorsunuz, bense çıkıyorum; tiyatroya, baloya, kafeteryaya, bilardoya gidiyorsunuz, kafanız işliyor, kadınların hoşuna gidiyorsunuz, güzel bir çocuksunuz, bense yaz ortasında ocağımda yanan odunların üstüne tükürüyorum; siz yeryüzünde mevcut tek zenginlikle zenginsiniz, bense ihtiyarlığın bütün fukaralıklarıyla fakirim; sakatlık, yalnızlık! Otuz iki dişiniz de yerinde, sağlam bir mideniz, keskin gözleriniz, gücünüz kuvvetiniz, iştahınız, sıhhatiniz, neşeniz, orman gibi siyah saçlarınız var, benimse artık beyaz saçım bile yok; dişlerimi kaybettim, bacaklarımı kaybediyorum, hafızamı kaybediyorum, üç tane sokak adı var ki durmadan birbirine karıştırıyorum: Charlot Sokağı, Chaume Sokağı, Saint-Claude Sokağı. Bu haldeyim işte, önünüzde günlük güneşlik bir gelecek bulunuyor, bense o kadar dalmışım ki gecenin karanlığına, artık hiçbir şey görmez oluyorum; siz âşıksınız, burası muhakkak, oysa beni seven tek kul yok yeryüzünde; ve böyleyken gelmiş benden acıma istiyorsunuz! Hey yarabbi, Molière unutmuş olmalı bunu. Siz avukat efendiler, böyle eğleniyorsanız eğer adalet sarayında, candan kutlarım sizleri. Pek ömürsünüz doğrusu.

Bunu dedikten sonra, doksanlık ihtiyar kızgın ve ciddi bir sesle tekrar sordu:

– Ha, evet, ne istiyorsunuz benden?

Marius:

– Mösyö, dedi, burada bulunmamın hoşunuza gitmediğini biliyorum, ama yalnızca bir şey istemeye geldim sizden, sonra hemen gideceğim.

– Budalasınız siz! dedi ihtiyar. Size gitmenizi söyleyen kim?

Kalbinin derinliğindeki şu müşfik sözün çevirisiydi bu: "Hadi, benden af dile! Hadi atla, sarıl boynuma!"

Mösyö Gillenormand, Marius'un az sonra kendisini bırakıp gideceğini, gösterdiği kötü kabulün onu rencide ettiğini, haşin davranışının onu uzaklaştırdığını hissediyor, bütün bunları düşünüyor, bu yüzden acısı büsbütün artıyor ve bu acı hemen öfkeye dönüştüğü için de sertleştikçe sertleşiyordu. Marius'un bunu anlamasını istiyordu, ama anlamıyordu Marius; bu da adamcağızı öfkeden kudurtuyordu.

Tekrar konuştu:

– Ne demek! Bana karşı saygısızlık ettiniz; bana, büyükbabanıza. Kim bilir nereye gitmek için evimi terk ettiniz, teyzenizi üzdünüz, tahmin edilebileceği gibi, daha kolay, daha rahat olduğu için bekar erkek hayatı sürmeye, züppelik etmeye, istediğiniz saatte eve dönmeye, eğlence sürmeye kalkıştınız, sağlığınızdan bana haber bile vermediniz, bana hiç söylemeden, ödememi olsun istemeden borçlara girdiniz, rezalet çıkardınız, şamata ettiniz, şimdi dört yıl sonra evime geliyor ve bana bundan başka söyleyecek şey bulamıyorsunuz!

Torunu muhabbet yoluna sokmakta kullanılan bu şiddet yöntemi, Marius'ta suskunluk hasıl etmekten başka bir işe yaramadı. Mösyö Gillenormand kollarını kavuşturdu. Bu jest, onda büsbütün azamet kazanıyordu. Ve Marius'un yüzüne doğru acı bir ifadeyle:

– Bitirelim artık, dedi. Benden bir şey istemeye geldiğinizi söylemiştiniz, değil mi? Pekâla, nedir o? Konuşun haydi.

Marius, bir uçuruma düşmek üzere olduğunu anlayan bir insan bakışıyla:

– Evlenmek için izninizi istemeye geldim efendim, dedi.

Mösyö Gillenormand, zili çaldı. Basque, kapıyı araladı.

– Kızıma söyleyin, gelsin.

Bir saniye sonra kapı tekrar açıldı, Matmazel Gillenormand kapıda göründü, ama içeri girmedi. Marius, sessiz, kolları sarkık, yüzü bir suçlunun yüzü gibi, ayakta duruyordu. Mösyö Gillenormand, odanın içinde enine boyuna gidip geliyordu. Kızına doğru dönerek:

– Önemli bir şey değil. Mösyö Marius gelmiş de. Ona iyi günler dileyin. Mösyö evlenmek istiyor. Hepsi bu işte. Gidin artık.

İhtiyarın kısa ve boğuk sesi, müthiş bir öfke patlamasının habercisiydi. Teyze hanım, ürkmüş bir tavırla Marius'a baktı, onu henüz tanıyabilmiş gibi göründü, ne bir hareket yaptı ne de ağzından bir söz çıktı, babasının soluğu önünde kasırga önündeki bir saman çöpünden daha çabuk kaybolup gidiverdi.

Bu sırada Gillenormand Baba yeniden gelip şömineye yaslanmıştı.

– Evleneceksiniz demek! Yirmi bir yaşında! İşi ayarladınız! Geriye sadece izin istemeniz kalıyor! Bir formalite. Oturunuz mösyö. Eh, demek sizi görmek şerefine eremeyeli bir devriminiz oldu. Jakobenler galebe çaldılar. Hoşnut kalmış olmalısınız. Baron olduğunuzdan beri cumhuriyetçi değil misiniz? Bu iki şeyi uzlaştırabiliyorsunuz. Cumhuriyet baronluğa salça oluyor. Temmuz olayından dolayı nişan verildi mi size? Louvre'u siz de birazcık zapt ettiniz mi, mösyö? Şurada, hemen yakında, Nonnains-d'Hyères Sokağı'nın karşısında, Saint-Antoine Sokağı'nda bir evin üçüncü kat duvarına gömülmüş bir top güllesi var, üzerinde 28 Temmuz 1830 yazılı. Gidin görün onu. Pek etkileyici bir şey. Ah! Şu sizin dostlarınız güzel işler yapıyorlar doğrusu! Ha! Sırası gelmişken sorayım. Mösyö Dük de Berry'nin anıtının yerine bir çeşme yapmıyorlar mı? Neyse, demek evlenmek istiyorsunuz, öyle mi? Kiminle acaba? Münasebetsizlik olmazsa sorabilir miyim?

Durdu ve Marius daha cevap vermeye vakit bulamadan hışımla ekledi:

– Ama önce söyleyin, bir mevkiiniz var mı? Edinilmiş bir servetiniz? Ne kazandırıyor size avukatlık mesleği?

Marius, âdeta vahşice bir kararlılık ve pervasızlıkla:

– Hiçbir şey, dedi.

– Hiçbir şey mi? Size verdiğim bin iki yüz franktan başka bir geçim kaynağınız yok mu?

Marius hiç cevap vermedi. Mösyö Gillenormand devam etti:

– Öyleyse, kız zengin anlaşılan?

– Benim kadar.

– Nasıl! Drahoması yok mu?

– Hayır.

– İlerisi için bazı umutlar?

– Sanmıyorum.

– Çırçıplak yani! Peki babası necidir?

– Bilmiyorum.

– Ya adı ne?

– Matmazel Fauchelevent.

– Fauche... Ne?

– Fauchelevent.

– Pöh! dedi ihtiyar.

– Mösyö! diye haykırdı Marius.

Mösyö Gillenormand kendi kendine konuşur gibi bir sesle onun sözünü kesti:

– Demek böyle, yaş yirmi bir, iş yok, yılda bin iki yüz frank, Madam la Barones Pontmercy gidip manavdan iki meteliğe maydanoz alacak.

Marius, son umudunun da uçup gittiğini görmenin şaşkınlığıyla:

– Mösyö, dedi, istirham ediyorum! Tanrı adına ellerim bağlı yalvarıyorum, ayaklarınıza kapanıyorum, onunla evlenmeme izin verin!

İhtiyar, kulak tırmalayıcı, uğursuz bir kahkaha attı. Bir yandan da öksürerek konuşmasını sürdürüyordu.

– Ha! Ha! Ha! Şöyle demişsinizdir kendi kendinize: "Şimdi gidip şu eski kafalıyı, şu mantıksız avanağı bulayım! Yirmi beş yaşında olmamam ne kötü! Yoksa ona öyle hatırı sayılır bir ihtarname aşk ederdim ki! Öyle bir atlatırdım ki onu! Ama neyse, zarar yok, ona derim ki: İhtiyar ahmak, beni görmek pek memnun etti seni, evlenmek istiyorum ben, mösyö falancanın kerimesi matmazel filan-

ca ile evlenmek istiyorum, benim ayağımda pabucum yok, onun da sırtında gömleği, ama olsun, mesleğimi, geleceğimi, gençliğimi, hayatımı suya atmak istiyorum, boynumda bir kadınla balıklama dalmak istiyorum sefalete, işte meramım bu, senin de buna razı olman gerek! Mutlak razı olacaktır ihtiyar fosil." Hadi git oğlum, istediğin gibi olsun, bağla boynuna o senin kaldırım taşını, evlen Pousselevent'ınla ya da Coupelevent'ınla... Asla mösyö! Asla!

– Babacığım!..

– Asla!

Bu "asla" sözünün söyleniş tarzı, Marius'un bütün umudunu yok etti. Odayı ağır adımlarla, başı önüne eğik, sallana sallana kat etti; çekilip gitmek üzere olan bir kimseden çok, ölmek üzere olan bir kimseye benziyordu. Mösyö Gillenormand, gözleriyle onu takip ediyordu. Tam kapı açılıp da Marius dışarı çıkacağı sırada, fevri ve şımarık yaşlılara vergi o ihtiyar çevikliği ile dört adım atıp Marius'u yakasından yakaladı, şiddetle odanın içine çekti ve bir koltuğun üstüne atarak:

– Anlat bakalım şunu bana! dedi.

Marius'un ağzından kaçan babacığım sözü, sırf bu söz meydana getirmişti bu devrimi.

Marius, ona şaşkın şaşkın baktı. Mösyö Gillenormand'ın hareketli çehresinde artık sadece sert ve olağanüstü bir babacanlık ifadesi vardı. Ailenin atası, yerini büyükbabaya bırakmıştı.

– Hadi, konuş bakalım, âşıkdaşlıklarını anlat bana, gevezelik et, her şeyi söyle! Hay Allah! Şu gençler ne budala oluyorlar!

– Babacığım... diye yeniden söze girişti Marius.

İhtiyarın bütün yüzü tarife sığmaz bir ışıltıyla parladı.

– Evet, işte böyle! Baba de bana, o zaman göreceksin bak!

Bu haşinlikte şimdi artık öyle iyi, öyle tatlı, öyle açık, öyle babacan bir şey vardı ki, Marius, umutsuzluktan umuda bu ani geçişle âdeta sersemledi, sarhoşladı. Masanın yanında oturuyordu. Mumların ışığı elbisesinin perişanlığını iyice belli ediyor, Gillenormand Baba bunu hayretle süzüyordu.

– Evet, babacığım... dedi Marius.

– Ha! Sahi, diye Mösyö Gillenormand onun sözünü kesti. Demek gerçekten meteliksizsin? Hırsızlar gibi giyinmişsin.

Bir çekmeceyi karıştırdı ve içinden bir kese alıp masanın üstüne koydu:

– Al işte, sana yüz Louis, kendine bir şapka satın al.

– Babacığım, diye devam etti Marius, iyi yürekli babacığım, bir bilseniz! Onu nasıl seviyorum. Tasavvur edemezsiniz, onu ilk kez Lüksemburg Parkı'nda gördüm, oraya geliyordu. Başlangıçta pek dikkat ettiğim yoktu, sonra bilmiyorum nasıl olduysa oldu, ona âşık oldum. Ah! Beni nasıl bedbaht etti bu aşk! Neyse, şimdi artık görüyorum onu her gün, kendi evinde, babası hiçbir şey bilmiyor, fakat bir düşünün ki, buradan gitmek üzereler, birbirimizi geceleri bahçede görüyoruz; babası onu İngiltere'ye götürmek istiyor, bunun üzerine kendi kendime, "Büyükbabama gider, durumu ona anlatırım," dedim. İlkin deli olacak gibiydim, ölecektim, bir illete tutulacaktım, kendimi suya atacaktım. Mutlaka onunla evlenmeliyim, yoksa çıldırırım. Her neyse, bütün gerçeği anlattım işte, herhangi bir şeyi unuttuğumu sanmıyorum. Plumet Sokağı'nda, kapısı demir parmaklıklı bir bahçenin içinde oturuyor. Invalides taraflarında.

Gillenormand Baba, yüzü sevinçle ışıldayarak Marius'un yanında oturuyordu. Bir yandan onu dinler, sesinin tadını çıkarırken, bir yandan da uzun uzun çektiği bir enfiye tutamının tadını çıkarmaya çalışıyordu. Plumet Sokağı sözünü duyunca enfiyesini çekmeyi bıraktı, elinde kalan enfiyeler dizlerinin üstüne döküldü.

– Plumet Sokağı! Plumet Sokağı mı dedin? Dur bakalım hele! Orada bir kışla yok muydu? Evet, evet, tamam. Amcazaden bahsetmişti bana. Mızraklı süvari, subay. Bir kızcağız ki, aziz dostum, bir kızcağız ki! Ta kendisi, evet, Plumet Sokağı. Eskiden adı Blomet Sokağı'ydı. Hatırlıyorum işte. Plumet Sokağı'ndaki demir parmaklığın ardındaki küçükhanımdan söz edildiğini işittim. Bir bahçenin içinde bir Paméla. Zevkin fena değilmiş. Temiz pak bir şey olduğunu söylüyorlar. Laf aramızda, şu bizim mızraklı süvari enayisi ona biraz kur yapmış. İşin nereye kadar vardığını bilmiyorum. Neyse önemli değil. Pek inanmak da câiz değil zaten. Övünür durur. Marius! Senin gibi bir genç adamın âşık olmasını pek tabii bulurum ben. Yaşımın gereği bu. Jakoben olmandansa, âşık olmanı tercih ederim. Mösyö de Robespierre'e tutkun olacağına, bir câna-

na... Ne demek bir! Yirmi cânana tutulman bence yeğdir. Bana gelince, şunu itiraf edeyim ki, baldırı çıplaklar[1] bâbında, yalnız kadınları sevmişimdir. Güzel kadınlar, güzel kızlardır işte, hay aksi şeytan! Kim ne diyebilir ki buna. Şu küçüğe gelince, kız seni babasından gizli içeri alıyor. Usulü budur bunun. Benim de böylesi maceralarım oldu. Öyle birkaç tane de değil. Yapılacak şey nedir biliyor musun? İşi velveleye vermeyeceksin; trajedinin içine atlamak olmaz; hemen evlenmeye karar verip soluğu çapraz şeritli belediye başkanı efendinin huzurunda almamalı. Ne de olsa akıllı bir delikanlıyız. Sağduyumuz var. Sıyrılın işin içinden, ey fâniler, evlenmeyin. Gelir, büyükbabamızı buluruz. Aslında iyi adamdır o ve her zaman köhne bir çekmecenin içinde destelenip sarılmış birkaç kuruşu bulunur. Ona söyleriz: "Büyükbaba, böyle böyle..." Büyükbaba da der ki: "Çok basit. Gençlik bu yollardan geçmeli, ihtiyarlıksa beli bükülüp göçmeli. Ben de bir zamanlar gençtim, sen de bir zaman gelecek ihtiyar olacaksın. Hadi oğlum, sen de torununa ödersin bunu. Al işte sana iki yüz pistol. Eğlenmene bak, hadi yallah!" Bundan iyisi can sağlığı! İşte meseleyi böyle geçiştirmek gerek. Evlenmek yok, ama bu hiçbir şeye engel değildir. Anlıyorsun değil mi beni?

Marius taş kesilmiş, tek kelime söyleyecek mecali kalmamıştı. Başıyla "hayır" işareti yaptı.

İhtiyar bir kahkaha patlattı, buruşuk gözkapağını kırptı, delikanlının dizine şöyle bir vurdu, esrarlı ve ışıltılı bir bakışla onun iki gözü arasına bakarak, gayet yumuşak bir omuz silkişiyle:

– Akılsız! Metres edin onu, dedi.

Marius'un beti benzi uçtu. Büyükbabasının bu söylediklerinden hiçbir şey anlamamıştı. Bütün bu Blomet Sokağı, Paméla, kışla, mızraklı süvari gevelemeleri Marius'un önünden bir hayal oyunu gibi geçmişti. Bunlardan hiçbirinin Cosette'le bir ilişkisi olamazdı. O bir zambaktı. İhtiyar adam abuk sabuk konuşuyordu. Ama bu abuk sabukluk, sonunda Marius'un anlayabileceği bir söze gelip dayanmıştı ve kahredici bir hakaretti bu, Cosette'e. Bu söz, metres edin sözü, ciddi gencin kalbine bir kılıç gibi saplandı.

1 *Sans-culottes*: Fransız Devrimi döneminde aristokratların devrimcilere taktıkları ad (külotsuzlar) – ç.n.

Ayağa kalktı, yerde duran şapkasını aldı; emin ve kararlı adımlarla kapıya doğru yürüdü. Oraya varınca döndü, büyükbabasının önünde derin bir saygıyla eğildi, sonra başını dimdik kaldırdı ve ona:

– Beş yıl önce babama hakaret ettiniz; bugün de karıma hakaret ediyorsunuz, dedi. Sizden hiçbir şey istemiyorum artık mösyö. Elveda.

Gillenormand Baba afallamıştı, ağzını açtı, kollarını uzattı, kalkmaya davrandı ama o daha bir kelime bile söyleyemeden kapı kapanmış, Marius gözden kaybolmuştu.

İhtiyar, bir süre kımıldamadan, yıldırım çarpmışçasına kalakaldı; sanki bir pençe gırtlağına yapışmış, sıkıyormuş gibi ne konuşabiliyor ne de nefes alabiliyordu. Nihayet koltuğundan kalktı, doksan bir yaşında ne kadar hızlı koşulabilirse o kadar hızlı koştu kapıya doğru, onu aştı ve haykırdı:

– İmdat! İmdat!

Önce kızı, arkadan hizmetçiler çıkageldiler. Acıklı bir hırıltı ile tekrar konuştu: "Koşun peşinden! Yakalayın onu! Ben ona ne yaptım ki? Deli, deli! Gidiyor! Ah! Tanrım! Ah! Tanrım! Bu kez hiç gelmeyecek artık!"

Sokağa bakan pencereye gitti, titrek ihtiyar elleriyle onu açtı, Basque ve Nicolette kendisini arkadan tutmaya çalışırlarken, yarı beline kadar dışarıya sarkarak, "Marius! Marius! Marius! Marius!" diye haykırdı.

Lakin Marius onu artık duyamazdı, o sırada Saint-Louis Sokağı'nın köşesini dönüyordu.

Doksanlık ihtiyar, bir ıstırap ifadesiyle ellerini iki üç kere şakaklarına götürdü, sendeleyerek geri geri gitti ve bir koltuğa yığıldı; nabızsız, sessiz ve gözyaşsızdı; başı sallanıyor, dudakları bilinçsizce kımıldanıyordu; gözlerinde ve kalbinde geceye benzeyen kasvetli ve derin bir şeyden başka hiçbir şey kalmamıştı.

DOKUZUNCU KİTAP

Nereye Gidiyorlar

I
JEAN VALJEAN

Aynı gün, öğleden sonra saat dörde doğru, Jean Valjean, Champ de Mars'ın en tenha yamaçlarından birinin gerisinde tek başına oturmaktaydı. Belki bir güvenlik önlemi olarak, belki bir başına dinlenmek, düşüncelerini toparlamak arzusuyla, belki de sadece herkesin hayatına hiç fark edilmeden giren bir alışkanlık değişikliği yüzünden, şimdi artık Cosette'le sokağa oldukça seyrek çıkıyordu.

Cosette'ten yana artık rahat ve mutluydu, onu bir süre korkutup huzursuz eden şey ortadan kalkmıştı; ama bu sefer de, birkaç haftadır, başka çeşit bazı kaygılar baş göstermişti. Bir gün bulvarda dolaşırken, Thénardier'yi görmüştü. Kılık değiştirmiş olduğundan Thénardier onu tanımamıştı. Ne var ki, o günden sonra Jean Valjean, birçok defa daha görmüştü Thénardier'yi: Artık onun, mahallede kol gezdiğinden emindi.

Bu durum, Jean Valjean'ın önemli bir karar almasına yetmişti.

Thénardier'nin oralarda olması demek, her çeşit tehlikenin de oralarda olması demekti.

Bundan başka, Paris huzurlu olmaktan çıkmıştı. Siyasi karışıklıkların, hayatında gizlenecek herhangi bir şeyi olan bir kimse için

şu mahzuru vardı ki, polis son derece işkilli ve şüpheli bir hal almıştı; ve Pépin ya da Morey gibi bir kişinin izini bulmaya çalışırken, pekâlâ Jean Valjean gibi bir kişiyi keşfedebilirdi.

Jean Valjean Paris'ten, hatta Fransa'dan ayrılıp İngiltere'ye gitmeye karar vermişti.

Bu niyetinden Cosette'e de bahsetmişti. Sekiz güne kalmadan yola çıkmak istiyordu.

Champ de Mars'ın yamacında oturmuş, kafasından türlü çeşit düşünceler geçirmekteydi: Thénardier, polis, seyahat, bir pasaport edinmenin güçlüğü.

Bunların hepsi de onu kaygılandırmaktaydı.

Son olarak, bir de açıklanması imkânsız bir olay gelmişti başına. Henüz heyecanını üstünden atamadığı bu olay, onu büsbütün tedirgin etmişti.

O sabah evde herkesten önce kalkmış, Cosette'in penceresindeki kepenkler henüz açılmadan önce bahçede tek başına dolaşırken birdenbire gözüne, muhtemelen bir çiviyle duvara kazınmış olan şu bir satırlık yazı çarpmıştı: Verrerie Sokağı, 16.

Yazı daha pek yeniydi, kazıntılar kararmış eski sıvanın üstünde beyaz beyaz görünüyordu; duvarın dibindeki bir ısırgan kümesi üzerine de incecik bir taze alçı dökülmüştü.

İhtimal, o gece yazılmıştı bu yazı oraya.

Ne olabilirdi ki acaba? Bir adres mi? Başkaları için bir işaret mi? Kendisine bir uyarı mı?

Her durumda bahçe tecavüze uğramıştı, meçhul kişiler giriyordu buraya.

Evi daha önce de telaşa vermiş olan garip olayları hatırladı.

Kafası bu zemin üzerinde çalıştı durdu.

Genç kızı korkutur endişesiyle, duvarda yazılı satırdan Cosette'e bahsetmekten dikkatle kaçındı.

Zihni bu düşüncelerle uğraşırken, güneşte yere vuran bir gölgeden, yamacın tepesinde, tam arkasına isabet eden bir yerde, birisinin gelip durduğunu fark etti.

Tam arkasına dönmek üzereydi ki, sanki bir el başının üstünden bırakıvermiş gibi, dizlerinin üzerine dörde katlanmış bir kâğıt düştü.

Kâğıdı aldı, açtı ve kurşun kalemle, büyük harflerle yazılmış şu kelimeyi okudu:

TAŞININ!

Jean Valjean hızla ayağa kalktı, yamacın üstünde kimsecikler yoktu; çevresine bakındı, bir çocuktan biraz büyük, bir yetişkinden biraz küçük, sırtında kurşuni renkli bir gömlek, ayağında kül rengi pamuklu kadifeden bir pantolon bulunan birinin korkuluk duvarından atlayıp Champ de Mars'ın hendeği içinde süzülüp gittiğini gördü.

Jean Valjean, derin düşünceler içinde hemen evine döndü.

II
MARIUS

Marius, Mösyö Gillenormand'ın evinden son derece üzgün ayrılmıştı. Pek küçük bir ümitle gitmişti zaten oraya, ama muazzam bir ümitsizlikle çıkıyordu oradan.

Gerçek şu ki, insan kalbinin aşka ilk uyanışlarını inceleyenlerin anlayacakları gibi, mızraklı süvari, subay, enayi genç, amcazade Théodule, hiçbir iz bırakmamıştı Marius'un zihninde. En ufak bir iz bile. Bir dram şairi, bir büyükbabanın torununa yaptığı bu damdan düşme ifşaatın görünüşte bazı komplikasyonlara yol açacağını umabilir. Ama bu takdirde dramın kazancı, hakikat için bir kayıp olurdu. Marius, insanoğlunun kötülük konusunda hiçbir şeye inanmadığı bir yaştaydı. Her şeye inanılan yaş daha sonra gelir. Kuşkular yüzdeki kırışıklıklardan başka bir şey değildir. İlk gençlikte bulunmaz onlar. Otello'yu altüst eden şey, Candide'i sıyırır geçer. Cosette'ten kuşkulanmak! Buna gelinceye kadar, Marius'un kolayca işleyebileceği bir sürü suç vardı.

Istırap çekenlerin başvurdukları çareye başvurdu o da, sokaklarda gelişigüzel yürümeye başladı. Hatırlayabildiği hiçbir şey üzerinde düşünmüyordu. Courfeyrac'ın evine döndüğünde saat sabahın beşiydi. Hiç soyunmadan kendini şiltenin üstüne attı. Beyninde fikirlerin durmadan gidip gelmesine engel olmayan o korkunç ve ağır uykuya daldığında güneş adamakıllı ışımıştı. Uyandığı za-

man, Courfeyrac, Enjolras, Feuilly ve Combeferre'i odanın içinde ayakta buldu; şapkaları başlarında, dışarı çıkmaya hazır durumda ve gayet telaşlaydılar.

Courfeyrac, ona;

– General Lamarque'ın cenazesine geliyor musun? diye sordu.

Courfeyrac sanki Çince konuşuyormuş gibi geldi Marius'a.

Onlardan bir süre sonra o da dışarı çıktı. Javert'in, 3 Şubat macerası sırasında ona verdiği ve elinde kalmış olan tabancaları da cebine koymuştu. Tabancalar hâlâ doluydu. Bunları yanına alırken ne gibi karanlık düşünceler taşıdığını söylemek güçtü doğrusu.

Bütün gün, nerelerde olduğunu bilmeden dolaştı durdu. Ara sıra yağmur yağıyordu ama o farkında bile olmuyordu. Akşam yemeği için fırıncının birinden bir tane baston ekmek alıp cebine koydu ve unutuverdi. Galiba Seine Nehri'nde bir de banyo yaptı, farkında olmadan. Bazen insanın kafasının içi bir fırın gibi yanar. İşte böyle anlardan birindeydi Marius da. Artık hiçbir şey ümit etmiyor, hiçbir şeyden korkmuyordu; bu kerteye varmıştı dünden beri. Hummalı bir sabırsızlıkla akşamı bekliyordu, tek bir aydınlık fikir vardı artık zihninde; saat dokuzda Cosette'i görecekti. Bütün geleceği şimdi bu son mutluluktan ibaretti; sonrası karanlıktı. En tenha bulvarlarda yürür dururken, ara sıra Paris'ten gelen garip gürültüler duyar gibi oluyordu. Kafasını daldığı hayallerden dışarı çıkarıp kendi kendine, "Çarpışma mı oluyor ne?" diyordu.

Gece bastırırken, tam saat dokuzda, Cosette'e söz verdiği gibi Plumet Sokağı'ndaydı. Demir parmaklığa yaklaştığında her şeyi unuttu. Kırk sekiz saat vardı ki Cosette'i görmemişti, birazdan tekrar görecekti; başka her düşünce kafasından silindi, sadece emsalsiz, derin bir sevinç duyuyordu. İçinde yüzyıllar yaşanan bu gibi dakikaların hayran olunası, yüce yanı daima şuradadır ki, yaşandıkları sürece kalbi baştan başa doldururlar.

Marius, parmaklığı yerinden çıkarıp bahçeye daldı. Cosette, her zaman beklediği yerde yoktu. Sık ağaçlıktan geçti, bahçe merdiveni sahanlığının yanındaki girintiye doğru seyirtti. "Beni orada bekliyordur," diyordu. Cosette orada da yoktu. Gözlerini kaldırdı, evin pencere kepenklerinin kapalı olduğunu gördü. Bahçenin çevresini dolandı, bahçe ıssızdı. Bunun üzerine tekrar evin önüne

geldi, aşktan çılgına dönmüş, başı dumanlanmış, ürkmüş, acıdan ve endişeden feveran etmiş bir halde kepenklere vurmaya başladı. Vurdu, vurdu, pencerenin açılıp babanın öfkeli yüzünün belirmesi ve ona, "Ne istiyorsunuz?" diye sorması tehlikesini göze alarak vurdu. Zihninde beliren ihtimalin yanında bu bir hiç kalıyordu. Vururken bir yandan da seslenip Cosette'i çağırdı. "Cosette!" diye haykırdı, ısrarla tekrarladı: "Cosette!" Cevap veren olmadı. Her şey bitmişti. Ne bahçede kimse vardı ne de evde.

Marius, ümitsizlikle dolu bakışlarını bir mezar kadar karanlık, bir mezar kadar sessiz ve bir mezardan daha boş olan bu kasvetli eve dikti. Cosette'in yanında bunca tapılası saatler geçirmiş olduğu taş sıraya baktı. Sonra sahanlığın basamakları üzerine oturdu, kalbi tatlı bir duygu ve kesin bir kararla doluydu, düşüncesinin derinliklerinde aşkını takdis etti, kendi kendine, Cosette gittiğine göre artık ölmekten başka yapacak şeyi kalmadığını söyledi.

Tam o anda birden bir ses işitti. Sokaktan, ağaçların arasından geliyordu bu ses.

– Mösyö Marius!

Delikanlı doğruldu.

– Ne var? dedi.

– Mösyö Marius, orada mısınız?

– Evet.

Ses yine:

– Mösyö Marius, dedi, dostlarınız sizi Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatta bekliyorlar.

Bu ses büsbütün yabancı gelmemişti Marius'a. Éponine'in boğuk ve katı sesine benziyordu bu. Marius, demir parmaklığa koştu, oynak çubuğu ayırdı, oradan başını çıkarıp baktı ve bir delikanlıya benzettiği birisinin koşarak alacakaranlığın içinde kaybolduğunu gördü.

III
MÖSYÖ MABEUF

Jean Valjean'ın para kesesi Mösyö Mabeuf'ün hiç işine yaramadı. Mösyö Mabeuf, o saygıdeğer çocuksu müsamahasızlığıyla, yıl-

dızlardan gelen bu armağanı asla kabul etmemiş, bir yıldızın altın Louis'ler haline gelebileceğine asla aklı yatmamıştı. Gökten düşen şeyin aslında Gavroche'tan geldiğini hiç tahmin etmemişti. Bulan tarafından, sahibine verilmek üzere teslim edilen bir kayıp eşya gibi, keseyi alıp mahallenin polis komiserine götürmüştü. Kese gerçekten de kaybedilmiş oldu. Kendiliğinden anlaşılacağı gibi, ne kimse çıkıp onu talep etti ne de onun Mösyö Mabeuf'e bir hayrı dokundu.

Beri yandan, Mösyö Mabeuf'ün durumu kötüleşmeye devam etmişti.

Çivit ağacı üzerindeki tecrübeleri, Botanik Bahçesi'nde de, Austerlitz'deki bahçesinde olduğundan daha başarılı olmamıştı. Geçen yıl hizmetçisinin ücretlerini ödeyemiyorken şimdi, görüldüğü gibi, kiralarını da ödeyemez olmuştu. Rehin Sandığı, onun *Flora*'sının bakır klişelerini satmıştı. Kap kacak yapımcısının biri herhalde tencere yapmıştı onlardan. Bakırları yok olunca, *Flora*'sının hâlâ elinde bulunan eksik nüshalarını tamamlamaya artık imkân kalmadığından resimli yapraklarla metni, hurda olarak bir sahafa yok pahasına satmıştı. Bütün ömrünü harcadığı eserden hiçbir şey kalmamıştı elinde. Bu nüshaların parasını yemeye koyuldu. Bu cılız kaynağın da kurumaya yüz tuttuğunu görünce, bahçesinden vazgeçti, onu kendi haline terk etti. Daha önce, uzun zaman önce, iki yumurtayla ara sıra yediği sığır eti parçasından zaten vazgeçmişti. Yemeklerde ekmek ve patates yiyordu. Son kalan mobilyalarını; sonra yatak takımı, elbise, battaniye olarak ne kadar çift eşyası varsa onları, daha sonra da bitki koleksiyonlarıyla estamplarını satmıştı. Ama en değerli kitapları hâlâ duruyordu. Bunların birçoğu gayet nadir bulunan kitaplardı. Mesela, 1560 baskısı *les Quadrains historiques de la Bible*, Pierre de Besse'in *la Concordance des Bibles*'i, Jean de La Haye'in Navarre kraliçesine ithaflı *les Marguerites de la Marguerite*'i, Sieur de Villiers Hotman'ın *de la Charge et dignité de l'ambassadeur* adlı kitabı, 1644 baskısı bir *Florilegium rabbinicum*, "Venetiis, in œdibus Manutianis" ibareli nefis epigrafı ile 1567 baskısı bir Tibulus; ve nihayet, 1644 Lyon baskılı bir Diogènes Laërce ki, içinde 13. yüzyıla ait 411 sayılı Vatikan manüskrisinin ünlü varyantları ile Henri Estienne'in pek büyük ölçüde ya-

rarlandığı 393 ve 394 sayılı iki Venedik manüskrisinin varyantları ve de, ancak Napoli kütüphanesinin 12. yüzyıla ait ünlü el yazmalarında rastlanan, Dor lehçesiyle yazılmış bütün metinler yer almaktaydı. Mösyö Mabeuf, hiç ateş yakmıyordu odasında ve mum yakmamak için de güneş batarken yatağına giriyordu. Hiç komşusu kalmamış gibiydi artık, dışarı çıktığında herkes ondan uzak duruyordu. O da bunun farkındaydı. Bir çocuğun sefaleti bir anneyi ilgilendirir, bir delikanlının sefaleti bir genç kızı; bir ihtiyarın sefaleti ise hiç kimseyi ilgilendirmez. Bütün sefaletlerin insanlara en soğuk gelenidir bu. Ama Mabeuf Baba, çocuksu huzurunu yine de büsbütün kaybetmiş değildi. Gözleri kitaplarına takıldığı zaman, gözbebeklerinde bir canlılık parıltısı beliriyor, Diogènes Laërce'ini seyrederken yüzünü bir gülümseme kaplıyordu. Bir eşi daha bulunmayan bir nüshaydı bu. Camlı dolabı, en lüzumlu eşyaları dışında kaldığı halde, satmaya kıyamayıp sakladığı tek mobilyasıydı.

Bir gün Plutarque Ana ona:

– Hiç param kalmadı akşam yemeği için bir şey almaya, dedi.

Akşam yemeği dediği de, ekmekle dört beş tane patatesti.

– Veresiye alamaz mısınız? diye sordu Mösyö Mabeuf.

– Veresiye vermiyorlar bana, biliyorsunuz.

Mösyö Mabeuf kitaplığını açtı, çocuklarından birine mutlaka kıymak zorunda kalan bir baba, seçimini yapmadan önce onlara nasıl bakarsa öyle, bütün kitaplarına sırayla uzun uzun baktı; sonra içlerinden birini hızla alarak koltuğunun altına sıkıştırdı ve çıkıp gitti. İki saat sonra eve döndüğünde hiçbir şey yoktu koltuğunun altında. Masanın üzerine otuz metelik koyarak, "Bununla akşam yemeğini hazırlarsınız," dedi.

O andan itibaren Plutarque Ana, yaşlı adamın çocukça saf çehresine, bir daha hiç kalkmayan kara bir bulutun indiğini gördü.

Ertesi gün, daha ertesi gün, her gün aynı şeyin tekrarlanması gerekti. Mösyö Mabeuf bir kitapla dışarı çıkıyor ve bir miktar parayla geri dönüyordu. Sahaflar, onun kitaplarını satmak zorunda kaldığını fark ettiklerinden, evvelce yirmi franka satın almış olduğu bir kitabı yirmi meteliğe ondan geri alıyorlardı; hatta, bazen kitabı ona satmış olan kitapçılar bile. Cilt cilt bütün kütüphane, sahafların eline geçiyordu. Yaşlı adam zaman zaman, "Neyse ki seksen

yaşındayım!" diyordu. Sanki kitapları tükenmeden ömrünün tükeneceğini ümit eder gibiydi. Üzüntüsü gittikçe artıyordu. Yine de bir seferinde bir sevinç duyduğu oldu. Evden bir Robert Estienne ile çıkıp bunu Malaquais Rıhtımı'nda otuz beş meteliğe sattıktan sonra, Des Grès Sokağı'ndan kırk meteliğe satın aldığı bir Alde'yle geri dönmüştü. Yüzü sevinçle parlayarak, Plutarque Ana'ya, "Beş metelik borçlu kaldım," dedi. O gün hiç yemek yemedi.

Bahçe tarımcıları derneği üyesiydi Mösyö Mabeuf. Yoksulluk içinde olduğunu orada biliyorlardı. Dernek başkanı onu görmeye geldi, Tarım ve Ticaret Bakanı'na ondan bahsedeceğine söz verdi ve sözünü de tuttu. "Nasıl olur canım!" diye haykırdı bakan. "Gayet iyi anlıyorum! İhtiyar bir bilgin! Bir botanikçi! Zararsız bir insan! Bir şeyler yapmak gerek onun için!" Ertesi gün, Mösyö Mabeuf bakanın evinde akşam yemeği için bir davetiye aldı. Sevinçten elleri titreyerek mektubu Plutarque Ana'ya gösterdi. "Artık kurtulduk!" dedi. Tespit edilen günde bakanın evine gitti. Buruşuk kravatının, üstünden kaçan eski bol elbisesinin ve yumurtayla parlatılmış ayakkabılarının, kavasları pek şaşırttığını fark etti. Kimse, hatta bakan bile onunla konuşmadı. Gece saat ona doğru, hep birisinin kendisiyle konuşmasını bekleyip durduğu bir sırada, yanına yaklaşmaya cesaret edemediği dekolte giyimli güzel bir hanım olan bakanın eşinin, "Bu ihtiyar mösyö de kim oluyor kuzum?" diye sorduğunu işitti. Gece yarısı, bardaktan boşanırcasına yağan bir yağmur altında, yaya olarak döndü evine. Giderken bindiği kira arabasının ücretini ödeyebilmek için bir Elzévir[1] satmıştı.

Her akşam, yatağına girmeden önce, Diogènes Laërce'inden birkaç sayfa okumayı âdet edinmişti. Sahip olduğu metnin özelliklerinden zevk alabilecek kadar eski Yunanca biliyordu. Zevk alabilecek başka bir şeyi kalmamıştı artık. Aradan birkaç hafta geçti. Plutarque Ana birdenbire hastalandı. İnsanın ekmekçiden ekmek alacak parası olmamasından daha hazin bir şey varsa, o da eczaneden ilaç alacak parası olmamasıdır. Bir akşam, hekim hayli pahalı bir şurup yazdı. Üstelik hastalık ağırlaşmakta ve bir bakıcı gerekmekteydi. Mösyö Mabeuf kütüphanesini açtı; hiçbir şey kalmamış-

1 1593'ten 1680'e kadar Hollanda'da, Elzévir ailesinin üyeleri tarafından yayımlanan küçük formna kitaplara verilen ad – ç.n.

tı içinde. Son cilt de yolcu olmuştu. Kala kala bir Diogènes Laërce [1] kalmıştı.

Bir eşi daha bulunmayan nüshayı koltuğuna sıkıştırıp evden çıktı; günlerden 4 Haziran 1832 idi. Saint-Jacques Kapısı'na, Royol'ün halefinin yerine gitti ve yüz frankla geri döndü. Beş franklıklardan oluşan para destesini ihtiyar hizmetçinin masasının üzerine koyduktan sonra, hiçbir şey söylemeden kendi odasına döndü.

Ertesi gün, daha şafak sökerken, bahçedeki devrik işaret taşının üzerine oturdu. Çitin üstünden bakan biri, onu bütün sabah boyunca hiç kımıldamadan, yüzü yere eğik, gözleri solmuş, çiçek tarlalarına dalmış bir halde öylece durduğunu görürdü. Arada bir yağmur yağıyordu, ama ihtiyar pek farkında görünmüyordu bunun.

Öğleden sonra, olağandışı gürültüler koptu Paris'te. Silah seslerine ve bir kalabalığın uğultusuna benzer gürültülerdi bunlar.

Mabeuf Baba başını kaldırdı. Yoldan geçen bir bahçıvan gördü. Adama:

– Nedir bu, ne oluyor? diye sordu.

Bahçıvan, küreği omzunda, gayet sakin bir sesle cevap verdi:

– Ayaklanma var.

– Nasıl? Ayaklanma mı?

– Evet, çarpışıyorlar.

– Niçin çarpışıyorlar?

– Tanrı bilir! dedi bahçıvan.

Mösyö Mabeuf, yeniden sordu:

– Ne tarafta?

– Cephanelik tarafında.

Mösyö Mabeuf evine girdi, şapkasını aldı, mekânik bir davranışla koltuğunun altına koyacak bir kitap aradı, ama bulamadı. "Ha! Öyle ya!" dedi kendi kendine ve dalgın bir şekilde çıkıp gitti.

---

1 M.S. 3. yüzyılda yaşamış bir Yunan yazar. Büyük filozofların hayatı, doktrinleri ve özdeyişleri üzerine yazılmış bir eseri vardır – ç.n.

ONUNCU KİTAP

5 Haziran 1832

I
MESELENİN DIŞ YÜZÜ

Ayaklanmanın terkibinde ne vardır? Hiçbir şey ve de her şey. Yavaş yavaş yayılan bir elektriklenme, birden parlayan bir alev, rastgele dolaşan bir güç, gelip geçen bir esinti. Bu esinti, bazı ağzı laf yapan kafalara, hayal kuran beyinlere, acı çeken ruhlara, yanıp tutuşan ihtiraslara, uluyan sefaletlere rastlar ve onları peşinden sürükler.

Nereye mi?

Tesadüfe bağlı. Devlete karşı, kanunlara karşı, başkalarının refahına ve küstahlığına karşı.

Rencide edilen inançlar, hayal kırıklığına uğrayıp öfkeye dönüşen heyecanlar, patlamalar, bastırılmış savaş içgüdüleri, kışkırtılan gençlik cesareti, merak, değişiklik arzusu, sürpriz merakı, insanı yeni bir temsilin afişini okumaya ya da tiyatrolarda makinistin[1] düdük sesini sevmeye sevk eden duygu; hedefi belirsiz kinler, garezler, hayal kırıklıkları, kaderin kendisine oyun ettiğine inanan her çeşit boş gurur; maddi sıkıntılar, boş hayaller, engellerle çevrili hırslar, bir çöküşten kendine çıkış yolu bulmayı umanlar ve ni-

1 Tiyatroda makinelerle, dekorların değiştirilmesiyle, sahne hileleriyle ilgilenen görevli – ç.n.

hayet, hepsinin en altında yer alan o turba, ateş almaya amade o bataklık kömürü: Ayaklanmayı oluşturan unsurlar bunlardır işte.

En büyüğünden en küçüğüne, en yücesinden en aşağılığına kadar ne varsa hepsi; her şeyin dışında, başıboş, bir fırsat kollayarak dolanıp duranlar, bohemler, berduşlar, sokak serserileri, geceleri bir evsizlik barksızlık çölünde göğün soğuk bulutlarından başka altında uyuyacak bir dam bulamadan uyuyanlar, günlük ekmeklerini emeklerinden değil, tesadüflerden bekleyenler, sefaletin ve hiçliğin meçhul insanları, kolları çıplak, baldırları çıplak olanlar, hep ayaklanmaya aittirler.

Sosyal durumla, hayatla, kaderle ilgili herhangi bir şeye karşı ruhunda gizli bir isyan taşıyan herkes, ayaklanmaya yatkındır ve ayaklanma baş gösterir göstermez, için için ürpertiler geçirmeye başlar ve girdabın kendisini kapıp yukarılara doğru çektiğini hisseder.

Ayaklanma, sosyal atmosferin bir çeşit hortumu gibidir; bazı ısı şartlarında birdenbire oluşup döne döne yükselir, saldırır, gürler, koparır, yerle bir eder, ezer, yıkar, kökünden söker; hem sağlam yaradılışlıları hem çelimsizleri hem güçlü insanı hem güçsüz, düşünceliyi hem ağaç gövdelerini hem saman çöplerini sürükleyip götürür.

Vay haline, onun kapıp götürdüğünün de, karşısına çıkıp çarptığının da. Onları birbirine ezdirir.

Elde ettiklerine, bilinmez nasıl olağanüstü bir kudret aşılar! Rastgele birini olayların gücüyle doldurur. Alelâde bir inşaat taşından bir gülle, hamalın birinden bir general yapar.

Bazı içten pazarlıklı siyaset kâhinlerine inanılacak olursa, iktidar açısından bakıldığında, ufak bir miktar ayaklanma şayanı temennidir. Sistem şu: Ayaklanma, yıkamadığı hükümetleri güçlendirir; orduyu sınamadan geçirir, burjuvaziyi derleyip toparlar; polisin kaslarını gerer; toplumun kemik yapısının gücünü gösterir. Ayaklanma, jimnastik yerine geçer; aşağı yukarı, sağlığı koruma işi görür. İnsan bir masajdan sonra kendini nasıl daha sıhhatli hissederse, hükümet de bir ayaklanmadan sonra kendini daha sağlıklı hisseder.

Bundan otuz yıl önce ayaklanma daha başka görüş açılarından ele alınmaktaydı.

Her konuda kendisini "sağduyu" temsilcisi diye takdim eden bir

teori vardır; Alceste'e karşı Philinte;[1] doğru ile yanlışı uzlaştırma çabası; biraz tepeden bakan bir tavırla açıklama, uyarma ve yumuşatma. Çünkü yerme ile mazur görmenin bir karışımıdır o, ve kendisini bilgelik sayar; oysa, genelde ukalalıktan başka bir şey değildir. Orta yol adı verilen bütün bir siyaset ekolü buradan çıkmıştır işte. Soğuk su ile sıcak su arasında ılık su teorisi. Baştan başa sathilik olan bu ekol, sebeplere inmeden, sonuçları inceleme masasına yatırmakla yetinen sahte derinliğiyle, bir yarıbilimin doruğundan şehir meydanı ajitasyonlarını azarlar.

Bu ekole bakılırsa: "1830 olayını karmaşık bir hale getiren ayaklanmalardır. Ayaklanma, bu büyük olayın saflığını kısmen kaybetmesine yol açmıştır. Temmuz Devrimi, aniden patlak veren muhteşem bir halk rüzgârıydı ve hemen arkasından masmavi bir gökyüzü geldi. Ne var ki, ayaklanmalar bu masmavi gökyüzünü yeniden bulutlandırdı. Ayaklanmalar, ilk başta herkesin ittifakla beğenip takdir ettiği bir devrimi bir kavgaya dönüştürüp yozlaştırdı. Her sarsıntılı ilerlemede olduğu gibi, Temmuz Devrimi'nde de gizli kırılmalar yok değildi; ama ayaklanma bu kırılmaları gözle görülür hale getirdi. İnsanlar, 'Aa! bak burası kırılmış,' diyebildiler. Temmuz Devrimi'nden sonra sadece kurtuluş hissiydi duyulan; oysa ayaklanmalardan sonra felaket hissi duyuldu.

"Her ayaklanma, dükkânların kapanmasına yol açar, gayrimenkullerin değerini düşürür, borsayı çökertir, ticareti sekteye uğratır, işleri köstekler, iflasları hızlandırır; para ortadan kaybolur, kişisel servetler kaygıya boğulur, devletin itibarı sarsılır, sanayi güven duygusunu yitirir, sermayeler yatırımdan kaçar, emeğin değeri düşer, her yanı korku sarar; bu şok bütün şehirlerde yankısını bulur. Hesaplandığına göre, ayaklanmanın birinci gününün Fransa'ya maliyeti yirmi milyon, ikinci gününün kırk milyon, üçüncü gününün altmış milyondur. Demek ki, üç günlük bir ayaklanmanın bedeli yüz yirmi milyon, yani sırf parasal açıdan bakıldığında bile sonuç, bir felaket, bir batış veya altmış harp gemisinin sulara gömüldüğü kaybedilmiş bir savaşla eş değerde.

---

1 Molière'in *Misantrophe* adlı piyesinin iki kişisi. Alceste açık sözlü, doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen bir kişi; Philinte ise, tavrını ve sözlerini çevresinin beklentilerine göre ayarlayan, nabza göre şerbet veren bir tiptir – ç.n.

"Tarih bakımından, ayaklanmaların da kendilerine göre bir güzelliği olduğu muhakkaktır; kaldırım savaşları da pusu savaşlarından daha az heybetli, daha az dramatik değildir; birinde ormanların ruhu, ötekinde şehirlerin kalbi vardır; birinin Jean Chouan'ı varsa, ötekinin de Jeanne'ı[1] vardır. Ayaklanmalar, Paris'in en orijinal karakter özelliklerini, civanmertliği, fedakârlığı, şen pervasızlığı, yiğitliğin zekanın bir parçası olduğunu kanıtlayan üniversite öğrencilerini, o sarsılmaz milli muhafız birliğini, dükkân sahiplerinin kamp yerlerini, sokak çocuklarının istihkâmlarını, yoldan geçenlerin ölümü umarsamazlıklarını, bütün bunları kıpkızıl bir ışıkla ama muhteşem bir şekilde aydınlattı. Okullar ve lejyonlar çarpışıyorlardı. Çarpışanlar arasında, olsa olsa, bir yaş farkı vardı sadece; yoksa hepsi aynı ırktandılar, yirmi yaşında fikirleri için, kırk yaşında aileleri için ölen aynı sert mizaçlı insanlardı onlar. Vatandaş savaşlarında daima hazin bir rol oynayan ordu, cürete karşı temkinle karşılık veriyordu. Ayaklanmalar, halkın gözü pekliğini açıkça gösterdikleri gibi, burjuvazinin cesaret eğitiminden geçmesini de sağlamışlardır.

"İyi, güzel. Ama bütün bunlar, dökülen kana değer mi? Hem sonra, akan kana bir de kararan geleceği, en seçkin kafaları saran kaygıları, namuslu liberallerin ümitsizliğini, devrimin kendi eliyle kendisinde açtığı bu yaralardan yabancı mutlakiyet yönetimlerinin duyduğu mutluluğu, bu kez muzaffer olan 1830 mağluplarının, "Biz dememiş miydik!" demelerini ekleyin. Belki büyümüş olan Paris'e karşılık, küçülmüş olan Fransa'yı ekleyin. Ve nihayet –her şeyi söylemek gerektiğine göre– gaddarlaşan düzenin, çılgınlaşan özgürlüğe karşı zaferini pek çok defa lekeleyen katliamları da ekleyin. Velhasıl, ayaklanmalar felaket olmuştur."

İşte bu yarı buçuk bilgelik böyle diyor ve burjuvazi denilen bu yarı buçuk halk da seve seve bununla yetiniyor.

Bize gelince, biz bu pek geniş kapsamlı, dolayısıyla pek kullanışlı kelimeyi, "ayaklanmalar" kelimesini bir yana atıyoruz. Halk hareketinden halk hareketine fark var. Ayırt etmek gerek. Biz, "Bir ayaklanma, bir savaşla aynı şey midir?" diye sormuyoruz. Önce ni-

1 Cottereau, diğer adıyla Jean Chouan, kraldan yana isyancıların başıdır; Jeanne ise, Temmuz Devrimi'nin kadın kahramanlarından biridir – ç.n.

çin bir savaş? Burada savaş meselesi çıkıyor ortaya. Savaş, ayaklanmaya oranla daha mı az felakettir? Hem sonra, bütün ayaklanmalar felaket midir? 14 Temmuz, yüz yirmi milyona mal olmuş olsa ne olurdu yani? 5. Philippe'in İspanya tahtına oturtulması, Fransa'ya iki milyara mal olmuştur. Hem zaten 14 Temmuz da aynı fiyata mal olsa, biz yine onu tercih ederdik. Kaldı ki, biz bu rakamları kabul etmiyoruz. Bunlar kanıt gibi görünseler de, boş laftan başka bir şey değildirler. Bir ayaklanma söz konusu olduğunda, biz, onu kendi başına inceleriz. Yukarıda aktarılan doktriner itirazda yalnızca sonuçtan söz ediliyor; oysa biz sebebi araştırıyoruz.

Şimdi, durumu açıklığa kavuşturalım.

II
MESELENİN ÖZÜ

Bir ayaklanma vardır, bir de ihtilal. İki çeşit öfkedir bunlar. Biri haksız, öteki haklıdır. Adalet üzerine kurulu biricik devletler olan demokratik devletlerde bazen bir hizip, iktidarı gasp edecek olur. O zaman bütün toplum ayağa kalkar ve onun haklarını savunmak zorunda kalması, silaha sarılmaya kadar varabilir. Kolektivitenin hükümranlığına ilişkin bütün meselelerde, bütünün bir hizbe karşı savaşı ihtilaldir. Hizbin bütüne karşı saldırısı ise isyandır. Tuileries Sarayı eğer kralı barındırıyorsa, ona karşı saldırı haklı; konvansiyonu barındırıyorsa, ona karşı saldırı haksızdır. 10 Ağustos günü kitlelere çevrilmiş bir top haksız, 14 Vendémiaire'de[1] ise aynı top haklıdır. Görünüşte benzerlik, özde farklılık. İsviçreliler yanlış olanı savunuyorlardı, Bonapart ise doğru olanı. Genel oyun, özgürce ve hükümranca yaptığını, sokak bozamaz. Salt uygarlıkla ilgili şeyler için de bu böyledir. Kitlelerin dün açık seçik gören içgüdüsü, yarın bulanık görebilir. Aynı şiddetli öfke Terray'e karşı meşru, Turgot'ya karşı abestir. Makinelerin kırılması, ambarların yağmalanması, rayların kesilmesi, dokların yıkılması, yığınların yanlış yollara sapması, halkın ilerlemeye hak tanımaktan kaçınması, öğrencilerin Ramus'yü katletmeleri, Rousseau'nun İsviçre'den

1 (Fr.) Devrim takviminin birinci ayı (22 Eylül-21 Ekim) 10-13 Vendémiaire'de, Paris seksiyonları Konvansiyon'a karşı ayaklanmışlardı – ç.n.

taşlanarak kovulması ayaklanmadır. İsrailoğulları'nın Musa'ya, Atina'nın Phokion'a, Roma'nın Scipio'ya karşı çıkmaları ayaklanmadır. Paris'in Bastille'e karşı çıkması ihtilaldir. Askerlerin İskender'e, tayfaların Kristof Kolomb'a karşı gelmeleri de keza ayaklanmadır; günahkâr ayaklanma. Niçin? Çünkü İskender'in Asya için kılıçla yaptığını, Kristof Kolomb Amerika için pusulayla yapmıştır. İskender de, Kolomb gibi bir dünya keşfetti. Uygarlığa sunulan bu dünyalar, öyle büyük bir aydınlanma getiriyordu ki, bunlara karşı her direnme bir suçtur. Halk, bazen kendi kendisine sadakatte kusur işler. Kitle, halkın haini olur. Bu konuda, mesela, kaçak tuz üreticilerinin uzun ve kanlı direnişlerinden daha garip bir şey olamaz! Müzmin bir hal alan bu meşru isyan tam kesin sonuç alınacağı, selamete çıkılacağı gün, halkın zafere ulaşacağı saatte tahtla uzlaştı; Chouannerie[1] hareketi halini aldı ve tahta karşı ihtilal iken, taht lehine bir ayaklanmaya dönüştü. Cehaletin hazin şaheseri! Tuz kaçakçısı, kralın darağacından kurtulup boynunda bir ip parçasıyla beyaz kokart takındı. "Kahrolsun tuz vergisi, yaşasın kral"ı doğurdu. Saint-Barthélemy canileri, Eylül kasapları, Avignon katliamcıları, Coligny'nin katilleri, Madam De Lamballe'in katilleri, Brune'ün katilleri, Miquelet'ler, Verdet'ler, Cadenette'ler, Jéhu yoldaşları, Brassard şövalyeleri, ayaklanma bunlardır işte. Vendée büyük bir Katolik ayaklanmadır. Eyleme geçen doğru'nun sesi kendiliğinden tanınır, gemi azıya alan kitlelerin ortalığı sarsmasından çıkmaz o ses her zaman; çılgınca öfkeler vardır, çatlak çanlar vardır. Bütün alarm çanları tunç sesi vermez. İhtirasların ve cehaletin harekete geçmesi, ilerlemenin sarsıntısından farklıdır. Kalkın ey ehli vatan, kabul, ama gelişmek için. Hangi yana gittiğimizi gösterin bana. İhtilal yalnızca ileriye doğru olur, başka her türlü kalkışma kötüdür. Geri yönde şiddetle atılan her adım, ayaklanmadır; ve geriye gitmek, insanlığa ağır bir hakarettir. İhtilal hakikatin öfke krizidir. İhtilalin yerinden oynattığı kaldırım taşlarından hakkın kıvılcımı fışkırır. Aynı taşlar, başkaldırmaya ancak çamurlarını bırakırlar. 16. Louis'ye karşı Danton ihtilaldir; Danton'a karşı Hébert ayaklanmadır.

Bu nedenledir ki, ihtilal belli başlı hallerde, Lafayette'in dediği

1 Fransız Devrimi'ne karşı partizan savaşı veren kralcı isyancılara verilen ad – ç.n.

gibi, vazifelerin en kutsalı olabildiği halde ayaklanma, suikastların en uğursuzu olabilir.

Isı şiddeti bakımından da ikisi arasında fark vardır: ihtilal çoğu kez yanardağ, ayaklanma ise çoğu kez saman alevidir.

İsyan, daha önce de dediğimiz gibi, bazen iktidarın içinde olur. Polignac bir ayaklanmacıdır. Camille Desmoulins bir idarecidir.

Bazen ihtilal, yeniden hayata dönüştür.

Her şeyin genel oyla çözümlenmesi, tamamen modern bir hadisedir. Onun için, ve de bütün daha önceki tarih, dört bin yıldan beri çiğnenen haklar ve halkların çektiği acılarla dolup taştığı için, her tarihî devir, imkânları elverdiği ölçüde, bu duruma karşı itirazlarını ve protestolarını da beraberinde getirmiştir. Sezarlar devrinde ihtilal yoktu, ama Iuvenalis[1] vardı.

Gracchus'lerin yerini *facit indignatio*[2] aldı.

Sezarlar döneminde *Syene*'ye[3] sürgün vardı; ama *Annales*'in yazarı[4] da vardı.

Patmos'un[5] ulu sürgününden söz etmiyoruz. Nitekim o da gerçek dünyayı ideal dünya nâmına lanetler; dinî vizyonu muazzam bir hicve dönüştürür ve Roma-Ninive, Roma-Babil, Roma-Sodom üzerine Apokalips'in[6] yakıcı ışıklarını fırlatır. Kayasının üzerinde Yuhanna, tıpkı kaidesi üzerinde Sfenks gibidir; onu anlayamayız, o bir Yahudi'dir ve sözleri bize İbranice gibi gelir. Ama *Annales*'in yazarı bir Latin'dir, daha iyisi bir Romalıdır.

Neronların hükümdarlığı siyah tonda bir hükümdarlık olduğundan, onların da o tonda resmedilmeleri gerekir. Sırf kazı kalemiyle çalışmak, resmi soluklaştırırdı. Onun için, kalemin açtığı oyuklara derinlemesine işleyen yoğunlaştırılmış bir nesir akıtmak icap eder.

---

1 Latin hiciv şairi (M.S. 60-130). *Satirler* adlı eserinde, cumhuriyet Roması'na duyduğu özlemle, ifsada uğrayan, çürüyen Roma örf ve âdetlerini son derece şiddetli bir şekilde eleştirir – ç.n.

2 Iuvenalis'in sözü (*Satirler*, I, 79): Öfke (şaire) ilham verir – ç.n.

3 Syene: Günümüzdeki adı Asuan – ç.n.

4 Latin tarihçisi Tacitus'un (M.S. 55-120), Roma tarihinin Augustus'un ölümünden Neron'un ölümüne kadar olan kısmını anlatan eseri – ç.n.

5 Ege Denizi'nde ada. Neron ya da Domitianus döneminde Yuhanna adında birinin bu adaya sürgün edilmiş olduğu söylenir. Hıristiyan geleneğinde bu sürgünün havari Yuhanna olduğu kabul edilirse de, bu husus şüphelidir – ç.n.

6 Yeni Ahit'in son kitabı. Yuhanna Vahyi – ç.n.

Düşünürlerin ortaya çıkmasında tiranların payı yok değildir. Zincire vurulmuş söz dehşetengiz olur. Bir hükümdar halkı susmaya zorladığı zaman, yazar, üslubunun gücünü iki misli, üç misli arttırır. Bu suskunluktan, esrarlı bir çeşit kabına sığmazlık çıkar ve erimiş tunç gibi düşünceye sızarak orada donar. Tarihte baskı, tarihçide kısa ve özlü ifadeyi doğurur. Böylesi ünlü bir nesrin granitten sağlamlığı, zorbanın baskı ve ezgisi sonucundan başka bir şey değildir.

İstibdat, yazarı cümlelerinin çapını daraltmaya zorlar ki, bu da ifade gücünde artış demektir. Çiçeronvari dönemsel üslup Verrès[1] üzerinde şöyle böyle etkiliyken, Caligula üzerinde keskinliğini ve etkisini kaybeder. Cümle uzunluğunda azalma, darbe şiddetinde artma. Tacitus, olanca gücüyle vururcasına düşünür. Adalet ve hakikat üzerinde yoğunlaşmış yüce yürekli bir insanın dürüstlüğü, yıldırım gibi çarpar.

Sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, tarih bakımından Tacitus'un hayatı, Sezar'ınkiyle örtüşmez. Tiberiuslar düşmüştür onun payına. Sezar ve Tacitus, birbirini aralıklı olarak izleyen iki fenomendir. Yüzyılların sahneye konuluşunda giriş çıkışları düzenleyen güç, esrarlı bir şekilde, onların rastlaşmasını engellemek istemiş gibidir. Sezar büyüktür, Tacitus da büyüktür. Tanrı bu iki büyüklüğü korur; onları birbirlerine çarpsınlar diye bırakmaz. Adalet dağıtan, fazla sert vurabilir, adaletsizce davranabilirdi. Tanrı bunu istemez. Afrika'daki, İspanya'daki büyük savaşlar, Kilikia korsanlarının tepelenmesi, Galya'ya, Bretanya'ya, Almanya'ya uygarlığın sokulması, bütün bu şanlı şerefli işler Rubicon'u[2] mazur gösterir. Burada, tanrısal adaletin bir inceliği yatmakta âdeta: ulu tarihçiyi, iktidarın ünlü gaspçısı üzerine saldırtmakta tereddütlü davranıyor, Tacitus'un Sezar'ı hoş görmesini sağlıyor ve dehaya hafifletici sebepler sunuyor.

Şüphe yok ki, dâhi bir despotun idaresi altında da olsa, despotizm, yine despotizmdir. Gerçi ünlü tiranların yönetimleri altında

1 Verrès (M.Ö. 119-45), Romalı siyaset adamı – ç.n.

2 *Rubicon*: Cisalpina Galya ile İtalya arasında sınır oluşturan nehir. Cisalpina Galya valisi, senatonun izni olmadan, askeri birlikleriyle bu nehri geçemezdi. Sezar epeyce tereddütten sonra, senatonun iznini almadan Rubicon'u geçerek Roma üzerine yürüdü – ç.n.

da ahlak bozukluğu yok değildir, ama ahlakı saran maraz, kendileri de namussuz ve alçak olan tiranların yönetiminde büsbütün tiksindirici, büsbütün iğrenç olur. Bu gibi yönetimlerde utancı perdeleyen hiçbir şey yoktur. Onun için, Tacitus gibi, Iuvenalis gibi ibret sunucular, bu eşi görülmedik hayasızlıkları, insanlığın huzurunda, daha da yararlı bir şekilde şamarlamak fırsatını bulurlar.

Roma, Vitellius döneminde, Sulla dönemine oranla daha kötü kokar. Claudius ve Domitianus dönemlerinde, tiranın çirkinliğine denk düşen bir aşağılık, adilik biçimsizliği vardır. Kölelerin rezilliği doğrudan doğruya despotun bir ürünüdür; efendinin suretini aksettiren bu çürük vicdanlardan, pis kokulu miyasma dumanları tüter. Devlet güçleri kirlidir; kalpler küçük, vicdanlar haysiyetsiz, ruhlar hafifmeşreptir. Caracalla döneminde de, Commodus döneminde de, Elagabalus döneminde de bu böyledir. Halbuki Sezar döneminde, Roma Senatosu'ndan ancak kartal yuvalarına özgü dışkı kokusu çıkar.

Tacitus'lerin, Iuvenalis'lerin geç kalmış görünmeleri bundandır işte; teşhirci, her şeyin apaçık göründüğü saatte ortaya çıkar.

Ama Iuvenalis de, Tacitus de, tıpkı Tevrat çağında İşaya ve ortaçağda Dante gibi, insandırlar. Oysa ayaklanma ve ihtilal, çokluktur; bazen haklı, bazen haksız olan çokluk.

Genel, en genel olarak, ayaklanma maddi bir durumdan çıkar; ihtilal ise manevi bir fenomendir. Ayaklanma, Masaniello'dur, ihtilal ise Spartaküs. İhtilal kafayla ilişkilidir, ayaklanma mideyle. Gaster[1] öfkelenir; ama Gaster haksız da değildir elbet her zaman. Açlık sorunlarında ayaklanma, mesela Buzançais Ayaklanması, hareket noktası itibariyle doğru, yürek burkucu ve haklıdır. Ama yine de ayaklanma olarak kalır. Niçin? Özce haklı, ama şekilde haksız olduğu için. Haklı olduğu halde vahşice, güçlü olduğu halde amansızca davranmış, hedef gözetmeden rastgele vurmuştur. Kör bir fil gibi, önüne geleni ezerek yürümüş, arkasında ihtiyar, kadın ve çocuk cesetleri bırakmış; niçin olduğunu bilmeden zararsız ve masum insanların kanını dökmüştür. Halkı beslemek iyi bir amaçtır, ama onu kırıp geçirmek kötü bir araçtır.

Bütün silahlı protestolar, hatta en meşruları bile, hatta 10 Ağus-

1 Grekçede mide, karın anlamına gelen bir kelime – ç.n.

tos ve 14 Temmuz bile, hep aynı belirsizlik ve karışıklıkla başlar. Hak, aradan sıyrılıp kendini gösterinceye dek hercümerç, hayhuy ve köpük vardır. İhtilal, ayaklanmayla başlar –nasıl ki, nehir de başlangıçta seldir– ve genellikle sonunda bir okyanusa varır: devrim. Ne var ki, manevi ufka set çeken ve adına adalet, hikmet, akıl ve hukuk denen o yüce dağlardan kopup gelen; idealin en temiz, en saf karlarından meydana gelmiş olan ihtilal, kayadan kayaya uzun bir düşüşten, gökyüzünü olanca berraklığı içinde yansıtıştan ve zafer yolunda tantanalı yürüyüşü sırasında yüzlerce kolla beslenip büyüdükten sonra, bazen, birdenbire burjuvazinin bir çamurlu su çukuru içinde kaybolup gider; tıpkı Ren Nehri'nin bir bataklıkta kaybolması gibi.

Bütün bunlar geçmişin malı oldu artık. Gelecek ise bambaşka. Genel oy hakkının hayran olunacak yanı şu ki, ayaklanmayı kendi prensibi içinde eritmekte ve ihtilalden yana kullanıldığında, onun silahını elinden almaktadır. Savaşların –sokak savaşının ve sınır savaşının– ortadan kalkması: İşte önüne geçilmesi, kaçınılması imkânsız ilerleme budur. Varsın Bugün, istediğini olsun; Yarın barıştır.

Kaldı ki ihtilalmiş, ayaklanmaymış, öncekinin sonrakinden farkı neymiş, burjuvazinin halisi bu nüansları pek bilmez. Onun gözünde o da, bu da devlete başkaldırmadır, düpedüz asiliktir, köpeğin sahibine karşı gelmesidir, onu ısırmaya kalkmasıdır, havlamalar, ulumalardır; bu yüzden onu zincirleyerek, kulübesine hapsederek cezalandırmak gerekir. Ne vakte kadar? Köpeğin başı birdenbire koskocaman olup, bir aslan yüzü halinde karanlığın içinden belli belirsiz seçilmeye başladığı vakte kadar.

O vakit burjuvazi haykırmaya başlar: "Yaşasın halk!"

Bu açıklamadan sonra artık sorabiliriz: 1832 Haziran hareketi tarih gözünde nedir? Bir ayaklanma mı, yoksa bir ihtilal mi?

O, bir ihtilaldir.

Gerçi sahneye konulan bu korkunç olaya baktığımızda, bazen, onun bir ayaklanma olduğunu söyleyebiliriz, ama ancak yüzeyde olup bitenleri nitelendirmek için ve şekilce ayaklanma ile özce ihtilal arasındaki farkı asla gözden kaçırmamak şartıyla yapabiliriz bunu.

Bu 1832 hareketinin gerek hızlı patlayışında, gerekse hazin bas-

tırılışında öyle bir büyüklük vardır ki, onda bir ayaklanmadan başka bir şey görmeyenler bile, ondan saygıyla söz etmekten kendilerini alamazlar. Onlara göre, 1830'un kalıntısı gibi bir şeydir bu. Heyecana kapılmış muhayyileler, öyle bir günde sakinleşemez, derler. Bir devrim, bıçakla kesilmişçesine son bulmaz. Tıpkı bir dağın ovaya doğru giderek alçalışında olduğu gibi, o da sulh ve süküna erişinceye kadar, zorunlu olarak, bazı dalgalanmalar yapar daima. Alpler Jura'sız, Pireneler Asturias'sız olmaz.

Parislilerce ayaklanmalar dönemi adıyla anılan çağdaş tarihin bu yürek burkan krizi, hiç şüphesiz, bu yüzyılın fırtınalı saatleri arasında yer alan karakteristik bir saattir. Olayın hikâyesine geçmeden önce son bir söz daha.

Aşağıda anlatacağımız olaylar, zamanı ve mekânı bilinmediği için, tarihçinin bazen önemsemediği dramatik ve canlı gerçeklerle ilgilidir. Ama biz yine de bu olaylar üzerinde ısrarla duruyoruz, çünkü hayat buradadır. Beşerin kalp çarpıntıları, çırpınışları buradadır. Küçük ayrıntılar –galiba daha önce de bahsetmiştik– deyim yerindeyse, büyük hadiselerin gövdesi üzerindeki yapraklar gibidir; tarihin derinliklerinde kaybolup giderler. *Ayaklanmalar Dönemi* denen dönem, bu tür ayrıntılardan yana pek zengindir. Adli soruşturmalar, tarihî nedenlerden başka bazı nedenlerle, her şeyi açıklamadıkları gibi, belki her şeyi derinlemesine araştırmış da değildirler. Dolayısıyla biz, bilinen ve yayımlanmış olan karakteristikler arasından, hiç bilinmeyen bazı şeyleri, kimisinin üzerinden nisyan, kimisinin üzerinden ölüm geçmiş olan olayları gün ışığına çıkaracağız. Bu dev çapta sahnelerin aktörlerinden birçoğu bugün artık kayıplara karışmışlardır. Daha olayların ertesi günü sessizliğe gömüldüler. Ama şimdi anlatacaklarımız için şunu söyleyebiliriz: Onları biz kendi gözlerimizle gördük. Sadece bazı isimleri değiştireceğiz, çünkü tarih ihbar etmez, anlatır; ama resmedeceğimiz sahneler gerçekten olmuş şeylerdir. Yazmakta olduğumuz kitabın gereklerine bağlı kalarak, 5-6 Haziran 1832 günlerinin ancak bir yanını, tek bir bölümünü –şüphesiz en az bilinenini– anlatmakla yetineceğiz. Ama bunu öyle bir şekilde yapacağız ki, okuyucu, kaldıracağımız siyah örtünün altından, halkın bu müthiş macerasının gerçek yüzünü görebilsin.

III
BİR CENAZE TÖRENİ: YENİDEN DOĞUŞ FIRSATI

1832 baharında, koleranın üç aydan beri zihinleri felce uğratmış, onların asabi hareketliliği üzerine bilinmez bir çeşit kasvetli durgunluk salmış olmasına rağmen, Paris uzun zamandır bir patlamaya hazır durumdaydı. Daha önce de söylediğimiz gibi, büyük şehir bir topa benzer; dolu olduğu zaman bir kıvılcımın düşmesi yeter hemen patlaması için. 1832 Haziranı'nda, General Lamarque'ın ölümü işte bu kıvılcım oldu.

Lamarque ünlü ve etkili bir insandı. Birbirini izleyen İmparatorluk ve Restorasyon dönemlerinde, bu iki dönem için gerekli iki tür yiğitliği, yani hem savaş meydanlarının yiğitliğini hem de kürsü yiğitliğini göstermişti. Yiğitliği ölçüsünde hitabet kudretine de sahipti. Sözleri, dinleyenleri bir kılıç gibi etkiliyordu. Selefi Foy gibi, komutanlık görevini yücelttikten sonra, şimdi de özgürlüğü yüceltmekteydi. Mecliste, solla aşırı sol arasında yer alıyordu. Gelecekten yana ümitli olduğu için ulus tarafından, İmparator'a iyi hizmet etmiş olduğu için de kitleler tarafından seviliyordu. Kont Gérard ve Kont Drouet ile birlikte, Napolyon'un kalbinde ayrı bir yeri olan mareşallerden biriydi. 1815 antlaşmaları, şahsına yapılmış bir hakaret gibi onda isyan duygusu uyandırıyordu. Wellington'a karşı beslediği ve açıkça dile getirmekten de çekinmediği kin ve nefret, yığınların hoşuna gidiyordu. On yedi yıldan beri, arada olup bitenlere pek aldırmaksızın, Waterloo'nun matemini büyük bir gururla kalbinde taşıyordu. Can çekişirken, son saatinde, Yüz-Gün subaylarının kendisine armağan etmiş oldukları bir kılıcı sımsıkı göğsüne bastırmaktaydı. Napolyon ölürken son sözü *ordu* olmuştu, Lamarque'ın son sözü *vatan* oldu.

Onun beklenen ölümü, bir kayıp olarak milleti, bir vesile olarak da hükümeti kaygılandırmıştı. Bir matem oldu bu ölüm. Her acı şey gibi, matem de isyana dönüşebilir. Nitekim öyle de oldu.

Lamarque'ın 5 Haziran'da toprağa verilmesi kararlaştırılmıştı. 5 Haziran'dan bir gün önce ve o günün sabahı, cenaze alayının hemen yanından geçeceği Saint-Antoine Mahallesi, korkunç bir görüntüye büründü. Bu gürültülü patırtılı sokaklar uğultularla dol-

du. İnsanlar ellerinden geldiğince silahlanıyorlardı. Marangozlar, kapıları kanırtmak için tezgâh demirlerini almış geliyorlardı. İçlerinden biri bir terlikçi kancasının kıvrık ucunu kırıp, kalan parçasını sivriltip bileyerek kendine bir hançer yapmıştı. "Saldırı" hummasına tutulmuş bir başkası, üç gündür elbisesiyle yatıyordu. Lombier adında bir dülgere, yolda rastladığı bir arkadaşı soruyordu: "Nereye gidiyorsun?" "Görüyorsun işte! Silahım yok." "Eh, ne olmuş?" "Şantiyeye gidiyorum, pergelimi alacağım." "Ne yapacaksın onu?" "Ben de bilmiyorum," diyordu Lombier. Adam devşirmekle uğraşan Jacqueline adında biri, yoldan geçen rastgele bir işçiye yanaşıp, "Beri gel!" diyor ve ona şarap parası olarak on metelik verdikten sonra soruyordu: "Yapacak işin var mı?" "Yok." "Öyleyse Filspierre'in yerine git, Montreuil Kapısı'yla Charonne Kapısı arasındadır, orada kendine iş bulursun." Filspierre'de fişekler ve silahlar bulunuyordu. Bazı tanınmış reisler *postacılık* yapıyorlardı, yani onun bunun evine koşup kendi adamlarını toplamaya çalışıyorlardı. Trône Kapısı yakınındaki Barthélemy'nin yerinde, Petit-Chapeau'daki Capel'in yerinde içki içenler ciddi bir tavırla kafa kafaya vermiş konuşuyorlardı. Şöyle dedikleri duyuluyordu: "Tabancan yanında mı?" "İşliğimin altında. Ya seninki?" "Gömleğimin altında." Traversière Sokağı'nda, Roland'ın atölyesi önünde ve Maison-Brûlée'nin avlusunda alet-edevat yapım ve tamircisi Bernier'nin atölyesi önünde kümelenmiş insanlar fısıldaşmaktaydılar. Bu fısıldaşanların en ateşlisi Mavot adında biriydi ki, bir atölyede bir haftadan fazla kaldığı hiç görülmemişti; çünkü her allahın günü kendisiyle tartışmak zorunda kalan atölye sahipleri onu kovuyorlardı. Mavot, ertesi gün Ménilmontant Sokağı'ndaki barikatta öldürülecekti. Mavot'ya muavinlik eden ve çatışmalarda ölecek olan Pretot ise, ne zaman kendisine, "Amacın ne?" diye sorulsa, şu cevabı veriyordu: "İhtilal." Bercy Sokağı köşesinde toplanan bazı işçiler, Saint-Marceau Mahallesi devrim temsilcisi olan Lemarin adında birini bekliyorlardı.

İşte bu ortam içinde, 5 Haziran günü, kâh yağmurlu kâh güneşli bir havada, General Lamarque'ın cenaze korteji, resmî askeri törenle Paris'i kat etti. Bir ihtiyat tedbiri olarak askerlerin sayısı biraz kabarık tutulmuştu. Trampetleri matem tülleriyle örtülü, tü-

feklerin namluları aşağı çevrili iki tabur asker, kılıçları bellerinde on bin milli muhafız ve milli muhafız alayının topçu bataryaları tabuta eşlik etmekteydi. Cenaze arabası gençler tarafından çekiliyordu. Arabayı, hemen arkasından, defne dalları taşıyan harp malulü subaylar takip etmekteydi. Daha sayılamayacak kadar büyük, çalkantılı, garip bir kalabalık, Halkın Dostları Derneği şubelerinin üyeleri, hukuk okulu, harp okulu, her milletten mülteciler, İspanyol, İtalyan, Alman, Leh bayrakları, yatay üç renkli bayraklar, akla gelebilecek her türlü sancak, yeşil dallar sallayan çocuklar, o sırada grevde bulunan taş işçileri ve dülgerler, kâğıttan takkelerinden tanınan matbaacılar, ikişer ikişer ya da üçer üçer yürüyerek, bağırıp çağırarak, hemen hepsi sopalar, bazıları kılıçlar sallayarak, düzensiz bir şekilde, ama tek bir ruhla, kâh gürültülü ve karışık bir güruh kâh düzgün bir dizi oluşturarak geliyorlardı. Bazı gruplar, kendilerine bir reis seçmişlerdi. Pervasızca teşhir ettiği bir çift tabancayla silahlanmış olan bu adam, önünde sıraları saygıyla ikiye ayrılan diğerlerini teftiş eder gibi bir görüntü sergiliyordu. Bulvarların yan sokaklarında, ağaçların dallarında, balkonlarda, pencerelerde, damlarda erkek, kadın, çocuk başları karıncalar gibi kaynaşıyordu; gözler kaygı doluydu. Silahlı bir kalabalık geçiyor, şaşkın ve ürkek bir kalabalık bakıyordu.

Hükümet de kendi cephesinden durumu dikkatle izliyordu. Eli kılıcının kabzasında olarak izliyordu. Görülebilenler şunlardı: 15. Louis Meydanı'nda harekete hazır durumda, palaska kütükleri dolu, tüfek ve musketonlarına[1] fişekler sürülmüş olarak dört karabinyer bölüğü, başta borazancıları olmak üzere at sırtında bekliyordu; Latin mahallesinde ve Botanik Bahçesi'nde belediye muhafızları sokak sokak mevzilenmişlerdi; Halle-aux-Vins'de bir Dragon[2] bölüğü bulunuyordu; 12. hafif süvari bölüğünün yarısı Grève Meydanı'nda, yarısı Bastille'deydi; 6. Dragon bölüğü, Célestins'de yer almıştı; Louvre Sarayı'nın avlusu topçularla doluydu. Geri kalan askeri birlikler –Paris civarındaki alaylar hariç– kışlalarında tutuluyordu. Endişe içindeki iktidar, şehir içinde yirmi dört bin, banliyöde otuz bin asker dikmişti tehditkâr kalabalığın tepesine.

1 Kısa namlulu bir çeşit tüfek – ç.n.

2 Ağır süvari. Hem at üstünde hem yerde savaşabiliyorlardı – ç.n.

Kortejde çeşitli söylentiler dolaşmaktaydı. Lejitimistlerin[1] tertiplerinden söz ediliyordu; Reichstadt Dükü'nden[2] söz ediliyor, halkın tam onu imparatorluğa aday gördüğü bir anda, Tanrı'nın onu ölüme aday kıldığı söyleniyordu. Kimliği meçhul bir kişi, iki ustabaşının, kararlaştırılan saatte, bir silah fabrikasının kapılarını halka açacakları haberini yayıyordu etrafa. Orada bulunanlardan çoğunun açık alınlarında aşırı yorgunlukla karışık bir coşku okunuyordu. Böylesine şiddetli ama soylu bir heyecanın cazibesine kapılmış bu topluluğun içinde, şurada burada gerçek haydut suratları, "Yağmalayalım!" diyen iğrenç ağızlar da yok değildi. Bataklıkların dibini karıştıran bazı çalkantılar vardır ki, suyun yüzüne çamur bulutları çıkarır. "İyi düzenlenmiş" kamu güvenliği yönetimlerinin hiç de yabancısı olmadıkları bir olaydır bu.

Cenaze alayı, ölü evinden hareketle, hummalı bir gerginlik içinde ağır ağır bulvarlardan geçip Bastille'e kadar geldi. Ara sıra yağmur yağıyor ama bu, kalabalığı hiç etkilemiyordu. Bu arada birçok şey oldu: tabut Vendôme sütununun çevresinden dolaştırıldı; başında şapkasıyla bir balkonda fark edilen Fitz-James Dükü'ne taşlar atıldı; bir bayraktan çekip koparılan Galya horozu çamura atıldı; Saint-Martin Kapısı'nda bir belediye çavuşu bir kılıç darbesiyle yaralandı; 12. hafif süvari bölüğünden bir subay, "Ben cumhuriyetçiyim," diye bağırdı; çıkış yasağının kaldırılması üzerine çıkagelen Politeknik öğrencileri, "Yaşasın Politeknik! Yaşasın Cumhuriyet!" diye haykırdılar. Bu ve benzeri olaylar, konvoyun güzergâhı boyunca devam etti. Bastille'e gelindiğinde, Saint-Antoine Mahallesi'nden inen uzun ve ürkütücü meraklı kafileler kortejle birleşti ve böylece müthiş bir kaynaşma kalabalığı kabartmaya başladı.

Adamın birinin, bir başkasına, "Şu çenesi kızıl sakallıyı görüyorsun ya, ne zaman ateş edileceğini o bildirecek işte," dediği duyuldu. Rivayete göre aynı kızıl sakallı, daha sonra başka bir ayaklanmada daha, Quénisset hadisesinde de aynı işi görmüştü.

Cenaze arabası Bastille'i geçti, kanalı takiben ilerleyerek küçük

---

1 1830'da tahttan uzaklaştırılan Bourbon sülalesinin büyük kolundan yana olanlara verilen ad – ç.n.

2 Reichstadt Dükü (1811-1832): 2. Napolyon. Napolyon (Bonapart) ile Marie-Louise'in oğlu – ç.n.

köprüyü aştıktan sonra Austerlitz Köprüsü önündeki meydanlığa vardı. Orada durdu. O sırada kalabalığa kuş bakışıyla bakılacak olsa, onun kuyruklu yıldıza benzediği görülürdü; başı meydanlıkta, kuyruğu Bourdon Rıhtımı üzerinde açılıp yayıldıktan sonra Bastille'i kaplayan ve bulvar boyunca ta Saint-Martin Kapısı'na uzanan bir kuyruklu yıldıza... Cenaze arabasının çevresinde bir çember oluştu. Muazzam hayhuy durulup sessizleşti. Lafayette söz aldı ve Lamarque'a veda etti. Dokunaklı ve heybetli bir andı bu, bütün başlar açılmış, bütün kalpler heyecanla çarpar olmuştu.

Birdenbire at sırtında, siyahlar giyinmiş bir adam belirdi topluluğun ortasında. Elinde bir kızıl bayrak vardı. Bazı kimseler, bunun bir mızrağın ucuna takılmış kırmızı bir külah olduğunu söylüyorlar. Lafayette başını çevirdi. Exelmans kortejden ayrıldı.

Bu kızıl bayrak bir fırtına kopardı ve kopardığı fırtınanın içinde kayboldu. Art arda gelen heybetli dalgalara benzer bir uğultu, Bourdon Bulvarı'ndan Austerlitz Köprüsü'ne kadar kalabalığı çalkalandırdı. İki tür haykırış koptu: *Lamarque Panthéon'a! Lafayette Belediye Sarayı'na!* Bunun üzerine, Lamarque'ın cenaze arabasını çeken gençlerin bir kısmı onu Austerlitz Köprüsü'ne, bir kısmı da Lafayette'i bir kira arabası içinde Morland Rıhtımı'na doğru çekip götürmeye başladılar.

Lafayette'in çevresini saran ve onu alkışlayan kalabalık arasında göze çarpan ve herkesin birbirine gösterdiği bir Alman vardı. Adı Ludwig Snyder olan ve daha sonra yüzü aşkın bir yaşta hayata veda edecek olan bu Alman, 1776 savaşına katılmış ve Washington'un komutasında Trenton'da, Lafayette'in komutasında da Brandywine'de savaşmıştı.

Bu sırada, nehrin sol yakasında belediye süvari gücü köprü geçişini kesmek için harekete geçmiş; sağ yakada ise Dragonlar, Célestins'den çıkarak Morland Rıhtımı boyunca yayılmaya başlamışlardı. Lafayette'i götüren halk, rıhtımın köşesinde birdenbire onları karşısında görünce, "Dragonlar," diye bir feryat kopardı. Dragonlar, tabancalar eyer kuburluğunda, kılıçlar kında, musketonlar tüfeklikte, tehditkâr bir bekleyiş havasında, sessizce ve ağır ağır ilerliyorlardı.

Küçük köprüye iki yüz adım kala durdular. Lafayette'i taşıyan

araba onlara kadar geldi. Dragonlar, saflarını açıp arabayı geçsin diye bıraktıktan sonra tekrar kapanıp onu sardılar. O esnada, Dragonlarla kalabalık birbirlerine dokunur durumdaydılar. Kadınlar korku içinde kaçışıyorlardı.

Ne oldu acaba o uğursuz dakikada? Kimse bilemez bunu. İki bulutun birbirine karıştığı karanlık bir andır bu. Bazılarının anlattığına göre, cephanelik tarafından bir hücum borusu çalındı; bazılarına göre ise, çocuğun biri Dragonun birine bir kama sapladı. Gerçek şu ki, ansızın üç el ateş edildi ve birincisi süvari bölüğü komutanı Cholet'yi, ikincisi Contrescarpe Sokağı'nda penceresini kapayan sağır bir kadını öldürdü, üçüncüsü ise bir subayın apoletini parçaladı. Bir kadın, "Çok erken başlıyorlar!" diye bağırdı. Ve birdenbire Morland Rıhtımı'nın karşı köşesinden, o vakte kadar kışlasında duran bir Dragon bölüğünün, Bassompierre Sokağı ile Bourdon Bulvarı'ndan doğru dörtnala, yalın kılıç fırlayarak önüne geleni biçmeye koyulduğu görüldü.

İşte o zaman olanlar oldu. Fırtına koptu. Taşlar yağmur gibi yağmaya, tüfekler aralıksız patlamaya başladı. Birçok kişi kendini yükseltilmiş kıyı şeridinden aşağıya atarak Seine'in bugün doldurulmuş bulunan küçük kolundan karşı kıyıya geçti. Louviers Adası'ndaki kullanılmaya hazır geniş bir hisara benzeyen şantiyeler, muhariplerle doldu. Kazıklar sökülüyor, tabancalar patlıyor, bir barikat şekilleniveriyordu. Geri püskürtülen gençler, cenaze arabasıyla birlikte, koşar adımlarla, Austerlitz Köprüsü'nden geçerek belediye muhafızlarına saldırdılar, karabinyerler bir koşu yardıma geldiler, Dragonlar dalkılıç hücuma geçtiler, kalabalık çil yavrusu gibi dağıldı, bir savaş hengâmesi Paris'in dört bir yanına uçarcasına yayıldı. "Silah başına!" haykırışları duyuluyor, insanlar koşuyor, düşüyor, kalkıyor, kaçıyor, direniyordu. Rüzgârın ateşi yayması gibi, öfke ayaklanmayı yayıyordu.

IV
ESKİ TOPLUMSAL KAYNAŞMALAR

Bir ayaklanmanın ilk kıpırdanışları kadar şaşkınlık uyandırıcı bir şey yoktur. Her şey her taraftan birden patlak verir. Önceden gö-

rülebilir mi bu patlama? Görülebilir. Hazırlıklı mıdır? Hayır. Nereden çıkar öyleyse? Kaldırımlardan. Nereden düşer? Gökten. İhtilal, bir yerde komplo karakteri taşır; başka bir yerde, doğaçlama bir girişimdir. Rastgele birisi, kitledeki bir eğilimi yakalayıp tam istediği yöne çevirebilir. Başlangıç, müthiş bir neşeyle karışık korkuyla doludur. Önce bir uğultu, bir bağırtı çağırtı baş gösterir, dükkânlar kapanır, satıcı tezgâhları ortadan yok olur, sonra tek tük silah sesleri duyulur; insanlar kaçışmaya başlar; arabalıkların kapılarına dipçikler çarpar, evlerin avlularında hizmetçi kadınların, "Yine patırtı kopacak!" dedikleri duyulur.

Daha çeyrek saat bile geçmemişken, Paris'in yirmi ayrı yerinde ve hemen hemen aynı anda, bakın neler oluyordu.

Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie Sokağı'nda, sakallı, uzun saçlı yirmi kadar genç, küçük bir kahvehaneye giriyor ve az sonra ellerinde üstü siyah matem tülüyle örtülü, enine üç renkli bir bayrakla dışarı çıkıyorlardı. Başlarında silahlı üç adam vardı. Adamlardan birinin silahı bir kılıç, ötekininki bir tüfek, üçüncüsününki de bir mızraktı.

Nonnains-d'Hyères Sokağı'nda, iyi giyimli, göbekli, gür sesli, dazlak kafalı, yüksek alınlı, imlaya gelmez cinsten sert bıyıklı bir burjuva, gelip geçenlere alenen fişek dağıtıyordu.

Saint-Pierre-Montmarte Sokağı'nda birtakım çıplak kollu adamlar, siyah bir bayrağı dolaştırıp duruyorlardı. Bayrağın üzerinde beyaz harflerle *Ya cumhuriyet, ya ölüm* yazılıydı. Jeüneurs Sokağı'nda, Cadran Sokağı'nda, Montorgueil Sokağı'nda, Mandar Sokağı'nda, üzerinde sarı yaldızlı harflerle *seksiyon* kelimesi ve bir numara yazılı bayraklar sallayan gruplar görülüyordu. Bu bayraklardan biri kırmızı-mavi ve bu ikisi arasında belli belirsiz bir şerit halinde beyaz renkliydi.

Saint-Martin Bulvarı'nda, bir silah fabrikası ile üç silahçı dükkânı yağma ediliyordu; dükkânlardan birincisi Beaubourg Sokağı'nda, ikincisi Michel-le-Comte Sokağı'nda; ötekisi de Temple Sokağı'ndaydı. Birkaç dakika içinde, kalabalığın binlerce eli, hemen hepsi iki atışlı olan iki yüz otuz tüfek, altmış dört kılıç, seksen üç tabanca alıp götürmüştü. Daha fazla insanın silahlanması için biri tüfeği alırsa, öteki süngüyü alıyordu.

Grève Rıhtımı'nın tam karşısında, musketlerle[1] silahlanmış bazı gençler, ateş etmek için kadınların yalnız bulunduğu evlere de yerleşiyorlardı. İçlerinden birinin musketi tekerlekliydi. Kapıyı çalıp içeriye giriyor ve hemen fişek yapmaya koyuluyorlardı. Bu kadınlardan biri şöyle söyledi: "Fişek denen şeyin ne olduğunu bilmiyordum. Kocam söyledi ne olduğunu."

Vieilles-Haudriettes Sokağı'nda, bir topluluk, bir antikacı dükkânına dalıp yatağanlar, Türk silahları alıyordu.

Tüfek kurşunuyla ölen bir duvarcının cesedi, Perle Sokağı'nda yerde yatıyordu.

Öte yandan, sağ yakada, sol yakada, bulvarlarda, Latin mahallesinde, Halles Mahallesi'nde soluk soluğa insanlar, işçiler, üniversite öğrencileri, seksiyon üyeleri beyannameler okuyup haykırmaktaydılar: "Silah başına!" Sokak fenerlerini kırıyor, arabaların atlarını çözüyor, kaldırım taşlarını yerinden çıkarıyor, evlerin kapılarını kırıyor, ağaçları kökünden çıkarıyor, şarap mahzenlerini karıştırıyor, fıçıları yuvarlıyor, kaldırım taşlarını, inşaat taşlarını, ev eşyalarını üst üste yığarak barikatlar kuruyorlardı.

Burjuvaları da bu işe yardıma zorluyorlardı. Kadınların yalnız bulunduğu evlere giriyor, onlardan evde olmayan kocalarının kılıcını ve tüfeğini alıyor, sonra da evin kapısına İspanya beyazı boyayla "Silahlar teslim edilmiştir" diye yazıyorlardı. Hatta bazıları, tüfek ve kılıcın teslim alınmış olduğuna dair "kendi adlarına" makbuz imzalıyor ve kadınlara, "Bunları yarın belediyeden aldırabilirsiniz," diyorlardı. Sokaklarda tek başına kol gezen nöbetçilerin ve belediyelerine giden milli muhafız erlerinin silahlarını gasp ediyorlardı. Subayların apoletlerini söküyorlardı. Cimetière-Saint-Nicolas Sokağı'nda, sopalar ve flörelerle donanmış bir grubun kovaladığı bir milli muhafız subayı, zar zor bir eve sığınabilmiş ve oradan ancak gece bastırdıktan sonra ve kılık değiştirerek çıkabilmişti.

Saint-Jacques Mahallesi'nde, üniversite öğrencileri bir arı sürüsü gibi otellerinden çıkıp Saint-Hyacinthe Sokağı'ndan Progrès Kahvesi'ne çıkıyor ya da Mathurins Sokağı'ndan Sept-Billards Kahvesi'ne iniyorlardı. Oralarda, kapıların önünde, korkuluk taşı üzerin-

1 Eski bir ateşli silah; bir çatma üzerine yerleştirilip fitille ateşleniyordu – ç.n.

de ayakta dikili duran bazı gençler silah dağıtıyorlardı. Transnonain Sokağı'ndaki şantiye, barikatlar kurmak amacıyla yağma ediliyordu. Yalnız bir yerde, Sainte-Avoye Sokağı ile Simon-le-Franc Sokağı'nın kesiştikleri köşede, sokak sakinleri direniş göstermiş ve barikatı kendi elleriyle yıkmışlardı. Yine tek bir yerde, isyancılar geri çekilmek zorunda kalmışlar; Temple Sokağı'nda kurmaya başladıkları bir barikatı, bir milli muhafız müfrezesine ateş açtıktan sonra terk ederek Corderie Sokağı'ndan kaçmışlardı. Müfreze, barikatta bir kırmızı bayrak, bir paket fişek ve üç yüz tabanca mermisi ele geçirmişti. Milli muhafızlar bayrağı parçalayıp, parçalarını süngülerinin ucuna takmışlardı.

Şimdi burada ağır ağır ve sırayla anlattığımız bütün bu olaylar, aslında, aynı anda ve şehrin her noktasında birden büyük bir uğultu ve çalkantıyla, tıpkı bir gök gürültüsü içinde çakan bir sürü şimşek gibi olup bitmekteydi. Yalnız Halles Mahallesi'nde, bir saatten az bir süre içinde tam yirmi yedi barikat bitivermişti yerden. Merkezde, Jeanne'la yüz altı yoldaşının kalesi olan ünlü 50 numaralı ev bulunuyordu. Onun bir yanında Saint-Merry barikatı, öbür yanında Maubuée Sokağı'ndaki barikat yer alıyordu. Böylece o, üç sokağa, yani Arcis Sokağı'na, Saint-Martin Sokağı'na ve tam karşısındaki Aubry-le-Boucher Sokağı'na hakim durumdaydı. Gönye biçimindeki iki barikattan biri Montorgueil Sokağı'ndan Grande-Truanderie'ye, öteki Geoffroy-Langevin Sokağı'ndan Sainte-Avoye Sokağı'na kıvrılıyordu. Paris'in diğer yirmi mahallesindeki, Marais'deki, Sainte-Geneviève tepesindeki hadsiz hesapsız barikatları saymıyoruz. Bunların Ménilmontant Sokağı'ndaki birinde, menteşelerinden koparılmış bir arabalık kapısı göze çarpıyordu; küçük Hotel-Dieu Köprüsü'nün yanında, polis müdüriyetinden yüz adım ötedeki bir başkası, atları çözülüp yan devrilmiş bir İskoç arabasından yapılmıştı.

Ménétriers Sokağı'ndaki barikatta, kılık kıyafeti düzgün bir adam, çalışanlara para dağıtıyordu. Grenéta Sokağı'ndaki barikatın önünde bir atlı peyda oldu ve barikatın reisi gibi görünen kişiye, para tomarına benzer bir şey verdi: "Alın bunu, şarap marap gibi bazı masraflarınızı ödersiniz," dedi. Sarışın, boyunbağsız bir genç, bir barikattan ötekine gidip parolaları bildiriyordu. Başında mavi bir polis serpuşu bulunan bir başkası da yalın kılıç dolaşarak nö-

betçileri yerleştirmekteydi. İçerde, barikatların berisinde, meyhaneler ve kapıcı odaları karakol haline getirilmişti. Velhasıl, ayaklanma en ustalıklı askeri taktiklere göre hareket ediyordu. Dar, eni boyu değişken, dolambaçlı, köşesi dönemeci bol sokaklar en fazla tercih ediliyordu; özellikle de sokakları bir ormandan bile daha karmaşık bir ağ oluşturan Halles dolayları... Söylendiğine göre, Halkın Dostları Derneği, Sainte-Avoye Mahallesi'nde ihtilalin yönetimini ele almıştı. Ponceau Sokağı'nda öldürülen bir adamın üstü arandığında, Paris'in bir planı bulunmuştu.

Oysa gerçekte, toplumun havasını saran görülmedik şiddette bir pervasız coşkuydu ele alan ayaklanmanın yönetimini. İhtilal, ani bir hareketle, bir eliyle barikatları kurarken, öbür eliyle de hemen hemen bütün inzibat karakollarını teslim almıştı. Öyle ki, üç saatten kısa bir süre içinde ihtilalciler, tıpkı yanan bir barut şeridi gibi, sağ yakada cephaneliği, Kraliyet Meydanı'ndaki belediye binasını, bütün Marais'yi, Popincourt silah fabrikasını, Galiote'u, Château-d'Eau'yu, Halles yakınındaki bütün sokakları; sol yakada da Eski Muharipler Kışlası'nı, Sainte-Pélagie'yi, Maubert Meydanı'nı, Deux-Moulins Baruthanesi'ni, şehrin bütün giriş kapılarını işgal etmişlerdi. Akşam saat beşte Bastille, Lingerie, Blancs-Manteaux onların eline geçmiş bulunuyordu; ve öncüleri Victoires Meydanı'na kadar sokulmuş, Banka'yı, Petits-Pères Kışlası'nı, Büyük Postane'yi tehdit eder duruma gelmişlerdi. Paris'in üçte biri ayaklanmacıların elindeydi.

Her yerde dev çapta bir mücadele veriliyordu; askerlerin silahlarının alınmasından, evlere girilmesinden, silahçı dükkânlarının zorla işgalinden çıkan sonuç, taşlarla başlayan dövüşün tüfeklerle devam etmesi oluyordu.

Akşam saat altıya doğru Saumon Geçidi bir savaş alanına döndü. İsyan geçidin bir ucunda, asker karşı uçundaydı. Bir parmaklıktan ötekine karşılıklı ateş ediliyordu. Patlayan volkanı yakından görmeye, gezmeye giden bir gözlemci, bir hayalperest, bu kitabın yazarı, pasajın içinde kendini iki ateş arasında buluvermişti. Kurşunlardan korunmak için dükkânları birbirinden ayıran yarım sütun çıkıntılarından başka sığınacak yeri yoktu. Yarım saate yakın bir süre bu nazik durumda kaldı.

Bu arada çağrılar yapılıyor, milli muhafızlar alelacele üniformalarını giyip silahlarını kuşanıyorlar, alaylar kışlalarından çıkıyorlardı. Ancre Pasajı'nın tam karşısında, bir trampetçi hançerleniyordu. Bir başkası Cygne Sokağı'nda, otuz kadar genç tarafından sarılıyor ve bunlar onun trampetini patlatıp kılıcını alıyorlardı. Yine bir başkası ise, Grenier-Saint-Lazare Sokağı'nda öldürülüyordu. Michel-le-Comte Sokağı'nda, üç subay birbiri ardınca vurulup ölüyordu. Lombards Sokağı'nda, yaralanan birçok belediye muhafızı geri çekiliyordu.

Cour Batave önünde bir milli muhafız müfrezesi, üzerinde *Cumhuriyet Devrimi No: 127* yazılı bir kızıl bayrak bulmuştu. Gerçekten bir devrim miydi bu acaba?

İhtilal, Paris'in merkezini içinden çıkılmaz, dolambaçlı, devasa bir kale haline getirmişti.

Odak noktası orasıydı, asıl sorun da şüphesiz orada bulunuyordu. Gerisi, ufak tefek çatışmalardan ibaretti. Nihai sonucun orada alınacağının kanıtı şuydu ki, henüz savaşılmıyordu orada.

Bazı alaylarda askerler kararsız durumdaydılar. Bu da krizin korkunç karanlığına karanlık katıyordu. Bu askerler, 1830 Temmuzu'nda 53. alayın tarafsızlığını ilan edişini, halkın nasıl sevinç çığlıkları ve coşkun alkışlarla karşıladığını hatırlamaktaydılar. Büyük savaşların sınavından geçmiş gözü pek iki adam, Mareşal Lobau ve onun emrindeki General Bugeaud harekâtı kumanda etmekteydiler. Milli muhafız bölükleriyle çevrelenmiş, savaş hattı taburlarından oluşan heybetli devriye kolları, başlarında çapraz şeritli bir polis komiseri olduğu halde, ihtilalcilerin elindeki sokakları keşfe gidiyorlardı. Buna karşılık, ihtilalciler de yolların kavşak noktalarına nöbetçileri yerleştirmekte, hiç çekinmeden barikatların dışına devriye kolları göndermekteydiler. İki taraf da birbirini gözlüyordu. Hükümet, elinde bir ordu olduğu halde, tereddüt içindeydi. Gece olmak üzereydi ve Saint-Merry'nin tehlike çanları duyulmaya başlamıştı. Zamanın harbiye nazırı, Austerlitz'i görmüş Mareşal Soult, duruma kaygılı gözlerle bakıyordu.

Düzenli manevralara alışmış ve elinde taktikten, bu savaş pusulasından başka başvurulabilecek bir çare, bir rehber bulunmayan bu yaşlı deniz kurtları, adına halkın öfkesi denen bu köpürmüş

muazzam dalga karşısında ne yapacaklarını hepten şaşırmış haldeydiler. Devrimlerin rüzgârını dilediğince kullanamazsın.

Banliyödeki milli muhafız kuvvetleri aceleyle ve düzensiz bir şekilde yardıma koşuyorlardı. 12. hafif piyade alayının bir taburu, Saint-Denis'den koşar adım geliyordu. 14. savaş hattı alayı, Courbevoie'dan yola çıkmıştı. Askeri okulun bataryaları Carrousel'de mevzilenmişlerdi; Vincennes'den aşağı toplar iniyordu.

Tuileries'de ıssızlık vardı. Louis-Philippe, tamamen sakindi.

V
PARİS'İN ORİJİNAL YANI

İki yıldan beri Paris epeyce ayaklanma görmüştü. Ayaklanan mahalleler dışında Paris'in çehresi genelde o kadar sakindir ki, hiçbir şey bir ayaklanma sırasında böylesine garip bir sükûnet içinde olamaz. Her şeye çarçabuk alışır Paris –alt tarafı bir ayaklanmadır işte– ve onun yapacak o kadar işi vardır ki, bu kadarcık bir şey için istifini bozmaz. Ancak böyle devasa kentlerde rastlanır bu tür görüntülere. Ancak böyle uçsuz bucaksız alanlar, aynı zamanda hem bir iç savaşa hem de akıl almaz gariplikte bir sükünete yer verebilir içinde. Genellikle ayaklanma başladığında; uyaran, çağıran, toplayan trampet ve boru sesleri duyulduğunda, dükkâncı, "Saint-Martin Sokağı'nda kavga patırtı çıktı galiba," demekle yetinir. Ya da, "Saint-Antoine Mahallesi'nde bu galiba," der. Ve çoğu zaman kayıtsızca ekler: "Oralarda bir yerde olsa gerek."

Daha sonra, musket atışlarının kulakları patlatan ölümcül gürültüsü ve yaylım ateş sesleri fark edilmeye başlayınca dükkâncı, "Vay canına! Demek işler kızışıyor," der. "Hem de iyiden iyiye kızışıyor."

Ve hemen arkasından, eğer ayaklanma yaklaşmakta ve yayılmakta ise dükkânını alelacele kapatarak, çarçabuk üniformasını sırtına geçirir. Yani mallarını emniyete alıp kendini tehlikeye atar.

Herhangi bir yol kavşağında, bir pasajda, bir çıkmazda insanlar birbirlerine karşılıklı kurşun sıkarlar, barikatlar alınır, kaybedilir, tekrar alınır; kan akar, mermi parçaları evlerin cephesini kalbura çevirir, kurşunlar insanları yalaklarında öldürür, cesetler yolla-

rı kapatır ve bunlar olurken, birkaç sokak ötede, kahvelerde birbirine çarpan bilardo toplarının sesleri işitilir.

Tiyatrolar kapılarını açarlar, vodviller oynanır; meraklılar, savaş alanına dönmüş sokakların iki adım ötesinde konuşur, gülüşürler. Yollarda kira arabaları dolaşır; yolcular şehirde akşam yemeği yemeye giderler. Hatta bazen, içinde dövüşülen mahallelere gittikleri bile olur.

1831'de, bir düğün alayına yol vermek için bir ateş teatisine ara verilmişti.

12 Mayıs 1839 ayaklanmasında, Saint-Martin Sokağı'nda, ufak tefek sakat bir ihtiyar adam, içinde üç renkli birer bezle örtülü ve ne idüğü belirsiz bir sıvıyla dolu sürahiler bulunan iki kollu bir arabayı çekerek, barikattan askerî birliğe, askerî birlikten barikata gide gele, tam bir tarafsızlık içinde –yani bir hükümete, bir anarşiye– bardak bardak meyankökü şerbeti sunuyordu.

Bundan daha şaşılası bir şey olamaz; ama Paris ayaklanmalarının kendine özgü karakteri de budur. Başka hiçbir başkentte böyle bir şeye rastlanmaz. Bunun olabilmesi için gerekli iki şey vardır: Paris'in büyüklüğü ve neşesi. Napolyon'un ve Voltaire'in şehrinde olur bu ancak.

Ne var ki bu kez, yani 5 Haziran 1832 silahlı kapışmasında büyük şehir, güçlü –belki kendinden de güçlü– bir şeyin varlığını hissetti ve korktu.

Her tarafta, en uzak, en alakasız mahallelerde bile kapıların, pencerelerin, panjurların güpegündüz kapatıldığı görüldü. Yürekliler silahlandı, yüreksizler saklandı. Kaygısız ve iş güç sahibi yolcu, yollarda görünmez oldu. Birçok sokak, sanki saat sabahın dördüymüşçesine boşalıp ıssızlaştı.

Endişe verici ayrıntılar fısıldanıyordu kulaklara, uğursuz haberler yayılıyordu: Banka *onların* eline geçmişti. Sadece Saint-Merry Manastırı'nda altı yüz kişiydiler, kilisede siperlerin ve mazgalların gerisinde mevzilenmişlerdi. O cephe hattı hiç güvenli değildi. Armand Carrel, Mareşal Clauzel'i görmeye gitmiş ve mareşal ona, "Önce bir alay kurunuz," demişti. Lafayette hastaydı, ama öyle olduğu halde, "Ben sizinle beraberim. Bir iskemlelik yer bulunan her yere arkanızdan gelirim," demişti onlara. Tetikte olmak gerekiyor-

du, geceleyin bazı kimseler, Paris'in ıssız köşelerindeki insansız evleri soyabilirlerdi (bu noktada polisin, hükümetle içli dışlı olan bu Anne Radcliffe'in[1] hayal gücü kendini belli ediyordu). Aubry-le-Boucher Sokağı'na bir topçu bataryası yerleştirilmişti; Lobau ve Bugeaud, birlikte hareket etme kararı almışlardı ve gece yarısı ya da en geç gün doğarken, birincisi Bastille'den, ikincisi Saint-Martin Kapısı'ndan, üçüncüsü Grève'den, dördüncüsü de Halles'den gelen dört kol, hep birden, ayaklanmanın merkez üssü üzerine yürüyecekti; belki de askeri birlikler Paris'i boşaltıp Champ de Mars'a çekileceklerdi. Velhasıl olacakları kimse bilmiyordu, ama bu kez işlerin çok ciddi olduğu muhakkaktı.

Mareşal Soult'un tereddütlü davranışı da kaygılı düşüncelere yol açıyordu. Mareşal niçin hemen hücuma geçmiyordu? Durumun onu derin derin düşünmeye sevk ettiği muhakkaktı. Yaşlı aslan, bu karanlığın içinden meçhul bir canavarın kokusunu almışa benziyordu.

Akşam oldu, tiyatrolar kapılarını açmadılar; devriye kolları öfkeli bir tavırla dolaşıyorlardı; gelip geçenlerin üstü başı aranıyor, şüpheliler tutuklanıyordu. Saat dokuz olduğunda, tutukluların sayısı sekiz yüzü aşmıştı. Polis müdüriyeti tıklım tıklım doluydu, Conciergerie Hapishanesi, Force Hapishanesi tıklım tıklım doluydu.

Hele Conciergerie görülmeye değerdi. Onun Paris Caddesi adı verilen uzun mahzeninde yerlere atılmış saman demeti yığınları üzerinde bir sürü tutuklu serilmiş yatıyor ve Lyon kahramanı Lagrange, cengaverce bir tavırla onlara nutuk çekiyordu. Bütün bu insanların altında hareket edip duran bütün bu saman kitlesi, sağanak halinde yağan yağmur sesine benzer bir ses çıkarıyordu.

Başka hapishanelerde ise, tutuklular avlularda, açık havada, üst üste yatmaktaydılar.

Her yanı korkulu bir bekleyiş havası, bir titreme sarmıştı. Paris'in alışık olmadığı bir şeydi bu.

Evlerde de barikatlar kuruluyordu. Kadınlar, analar endişe içindeydiler. Yalnız şu sözler duyuluyordu: "Aman Tanrım! Hâlâ eve

1 Anne Radcliffe (1769-1823): Egzotik yerlerde ya da zamanlarda geçen "kara" romanları olan bir İngiliz kadın yazar – ç.n.

dönmedi!" Uzaklardan, nadiren bazı araba sesleri gelir gibi oluyordu.

Kapı eşiklerinde, uğultulara, bağırışlara, gürültülere, patırtılara, boğuk ve ne olduğu belirsiz seslere kulak kabartılıyor, duyulan bazı şeyler için, "Bunlar süvariler," veya "Dört nala giden mühimmat arabaları," deniliyordu. Borazan, trampet, tüfek sesleri ve hepsinin üstünde de Saint-Merry'nin tehlike çanları duyuluyordu.

İlk top sesi bekleniyordu. Sokak köşelerinden birtakım adamlar fırlamakta ve "Evlerinize girin!" diye bağırdıktan sonra yok olmaktaydılar. Ve kapılar telaşla kapatılıp sürgülenmekteydi. İnsanlar birbirlerine, "Ne olacak bu işin sonu?" diye soruyorlardı. Gece giderek bastırıyor ve Paris, sanki her an biraz daha hazin bir şekilde, ayaklanmanın muazzam parıltısının rengine bürünüyordu.

ON BİRİNCİ KİTAP

Kasırga ile Atomun Kardeşliği

I

GAVROCHE'UN ŞİİRİNİN KAYNAKLARI HAKKINDA BAZI AÇIKLAMALAR VE BİR AKADEMİ ÜYESİNİN BU ŞİİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Halkla askeri birliğin cephanelik önünde karşılaşmalarının şokundan doğan ihtilal, o an, cenaze arabasını takip eden kalabalıkta önden arkaya doğru bir harekete yol açtı ve kalabalığın bu hareketi, bütün bulvarlar boyunca yayılarak, deyim yerindeyse, olanca ağırlığıyla konvoyun başına bindi. Korkunç bir geri tepme oldu bu. Hummalı kalabalık sarsıldı, sıralar bozuldu, herkes koşmaya, kaçmaya, kurtuluş aramaya koyuldu; kimileri hücum naraları atıyor, kimileriyse yüzlerinde kaçışın soluk rengini taşıyordu. Bulvarları kaplayan büyük nehir göz açıp kapayıncaya kadar bölündü, sağa sola taştı, bir bendin açılan kapağından alabildiğince boşanan su gibi, sel olup iki yüz sokağa birden yayıldı.

O sırada, elinde Belleville tepelerinden kopardığı çiçek açmış bir sarı salkım dalıyla Ménilmontant Sokağı'ndan aşağıya doğru inen hırpani kılıklı bir çocuk, bir hırdavatçı kadının dükkânı önündeki tezgâhın üzerinde eski bir eyer kuburluğu tabancası gördü ve çiçekli dalını kaldırımın üzerine fırlatarak seslendi:

– Şey ana, senin şu zımbırtıyı ödünç olarak alıyorum.

Ve tabancayı kaptığı gibi tabana kuvvet kaçtı.

İki dakika sonra, Amelot Sokağı ile Basse Sokağı'ndan korku içinde kaçmakta olan bir güruh burjuva, tabancasını havada sallayıp şarkı söyleyerek giden çocuğa rastladılar. Şarkı şöyleydi:

Gece göremezsin hiçbir şeyi,
Gündüz görünür her şey çok iyi,
Şaşar bir haber duysa uydurma
Ne halt edeceğini burjuva,
Yürekli olmak gerek yürekli
Kıçı yuvarlak, şapkası sivri!

Savaşa giden Küçük Gavroche'tu bu.

Gavroche, bulvara çıktığı zaman, tabancanın horozunun olmadığını fark etti.

Onun, yürüyüşüne tempo vermek için terennüm ettiği bu kıta ve sırası geldikçe söylemekten hoşlandığı bütün başka şarkılar kimindi acaba bilmiyoruz. Kim bilir? Belki de kendisinindi. Gavroche halk ağzında yaygın olarak mırıldanılan bütün şarkıları bilirdi zaten ve de onlara kendi şakıma tarzını katmaktan geri kalmazdı. Muzip bir bacaksız olduğundan doğanın sesleriyle Paris'in seslerinden bir potpuri yapıyordu. Kuşların repertuarıyla atölyelerin repertuarını birbiriyle kaynaştırıyordu. Bazı ressam çömezlerini tanırdı; kendi soyuna yakın bir soydu bu. Galiba üç ay kadar bir matbaacının yanında çıraklık yapmıştı. Bir gün Kırklar'dan[1] Mösyö Baour-Lormian'ın bir işini görmüştü. Gavroche, edebiyatçı bir sokak çocuğuydu.

Öte yandan Gavroche, iki yavrucağı filinde konuk ettiği o berbat yağmurlu gecede, kendi öz kardeşleri için tanrısal takdirin ona yardımda bulunduğundan habersizdi. Akşam kardeşleri, sabah babası: İşte bu iki şey arasında geçmişti gecesi. Şafak sökerken Ballet Sokağı'ndan ayrılıp alelacele file dönmüş, iki küçük çocuğu ustalıkla dışarı çıkarmış, bulup buluşturduğu bir kahvaltılığı onlarla paylaşmış ve onları, kendisini de bağrında besleyip büyütmüş sayılabilecek olan iyi yürekli anaya, yani sokağa emanet ederek çekip gitmişti. Ayrılırken, akşam için onlara aynı yerde randevu vermiş ve şu sözlerle veda etmişti: "Şimdi ben kirişi kırıyorum, yani

1 Fransız Akademisi Üyeleri – ç.n.

cızlamı çekiyorum ya da sarayda denildiği gibi, sıvışıyorum. Minkoşlar, eğer babanızı, annenizi bulamazsanız, akşama yine buraya gelin. Karnınızı doyurur, yatırırım sizi." Ama iki çocuk randevuya gelmediler. Belki zabıta memurunun biri onları derdest edip nezarethaneye koymuş, belki bir ip cambazı alıp götürmüş ya da –daha basiti– Paris'in o içinden çıkılmaz muazzam labirentinde kaybolup gitmişlerdi. Çağdaş toplum dünyasının alt tabakaları, izi böyle kaybolmuş insanlarla doludur. Gavroche bir daha görmemişti onları. On-on iki hafta geçmişti o gecenin üstünden. Bu arada Gavroche, birçok defa, başını kaşıyarak kendi kendine, "Hay kör şeytan! Nerede olabilir şu benim çocuklar?" demişti.

O sırada Gavroche, elinde tabancasıyla, Pont-aux-Choux Sokağı'na gelmişti. Sokakta biri dışında hiçbir açık dükkân bulunmadığını gördü. İşin garibi, açık olan da bir pastacı dükkânıydı. Meçhule dalmadan önce bir elmalı pasta yemek için Tanrı lütfu bir rastlantıydı bu. Gavroche durdu, iki yanını yokladı, kesesini karıştırdı, ceplerini ters yüz etti, hiçbir şey yoktu, tek bir metelik bile. O zaman bağırmaya başladı: İmdat!

Acı şeydir, pastaların şahını yeme fırsatını kaçırmak.

Yine de devam etti yoluna Gavroche.

İki dakika sonra Saint-Louis Sokağı'ndaydı. Parc-Royal Sokağı'ndan geçerken, az önce elmalı pastayı elde edememenin acısını telafi etmek ihtiyacını duydu ve güpegündüz, payansız bir şehevi zevkle tiyatro afişlerini parçaladı.

Biraz ileriden mülk sahibi kişilere benzettiği bir grubun geçmekte olduğunu gördü. Omuz silkip şu ağız dolusu felsefi safrayı önüne doğru rastgele tükürdü:

– Şu rantiyeler amma da besili şeyler ha! Durmadan tıkınırlar. Paralarını ne yaptıklarını sorsan, ne diyeceklerini bilemezler. Ne yapacaklar, yerler! Mideleri ne kadar alırsa o kadar yerler.

II
GAVROCHE YÜRÜYOR

Horozsuz bir tabancayı kabzasından kavrayıp sokak ortasında havada sallamak, halk nazarında öyle anlamlı bir iştir ki, Gavroche,

yüreğindeki coşkunun her adımda biraz daha arttığını hissediyordu.

– İşler yolunda. Sol bacağım çok ağrıyor, romatizmam azdı, ama yine de mutluyum ben, yurttaşlar. Sıkı dursun burjuvalar, bozguncu mısralar hapşıracağım suratlarına. Polis hafiyelerine gelince, ne midir onlar? Köpektirler, köpek. Hem de pek horozlanan cinsten. Ama olsun, ben yine de bu horozlardan birinin tabancamda bulunmasını isterdim doğrusu. Bulvardan geliyorum dostlarım, işler kızışıyor, ufaktan kaynamaya başladı bile, hafif ateşte fıkırdamakta. Tencerenin köpüğünü alma vaktidir. Arş, yiğitler ileri! Pis kanlar sulasın toprakları! Hayatımı vatana bağışlıyorum, bir daha görmeyeceğim sevgilimi, t-i-ti, bitti, evet Titi! Ama fark etmez, yaşasın sevinç! Vuruşalım, canına yandığım! Yeter artık zorbalık, bıktım be bıktım.

Tam o sırada yoldan geçmekte olan bir mızraklı milli muhafızın atı tökezleyip kapaklandı. Gavroche, hemen tabancasını yere bırakıp adamı kaldırdı ve arkadan atın kaldırılmasına yardım etti. Sonra da tabancasını yerden alıp yeniden yola koyuldu.

Thorigny Sokağı'nda ortalık sessiz ve sakindi. Marais'ye özgü bu vurdumduymazlık, çevreyi saran muazzam hayhuyla çelişki oluşturuyordu. Bir kapının önünde dört ahbap kadın çene çalıyorlardı. İskoçya'nın büyücü kadın üçlüleri olduğu gibi, Paris'in de çalçene kadın dörtlüleri vardır; ve Armuyr koruluğunda Macbeth'in yüzüne haykırılan o uğursuz "kral olacaksın" kehaneti, Baudoyer yol kavşağında aynı uğursuzlukla Napolyon'un yüzüne de haykırılabilirdi. Aşağı yukarı aynı cıyaklama olurdu bu.

Thorigny Sokağı ahbap çavuşlarının, kendi işlerinden gayrisi umurlarında değildi. Üç kapıcı kadınla, küfesi ve kancasıyla bir paçavracı kadından oluşuyordu bu dörtlü.

Dördü birden, ayakta, ihtiyarlığın düşkünlük, çökkünlük, haraplık ve üzgünlük denen dört köşesinde duruyor gibiydiler.

Paçavracı alçakgönüllü bir kadındı. Odsuz ocaksız yaşanan bu dünyada, paçavracı saygıyla selamlar, kapıcı gururla korur. Bunun böyle olmasının nedeni, kapıcıların kaldırım kenarında oluşturdukları yığının bol ya da kıt verimli olmasıdır. Onların keyfine kalmıştır bu. Süpürge iyiliksever olabilir.

Kadirşinas küfeli bir kadındı paçavracı; gülümseyip duruyordu üç kapıcı kadına, ama ne gülümseyişle! Aşağıdaki gibi şeylerdi aralarında konuştukları:

– Ya, demek senin kedi hâlâ yaramazlık edip duruyor?

– Yok canım, sen de bilirsin ki, kediler tabiatları gereği köpeklere düşmandırlar. Şikâyetçi olan köpekler.

– Ve de insanlar.

– Ama kedilerin piresi insanlara geçmez.

– Mesele o değil, köpekler tehlikelidirler. Hatırlıyorum da, bir sene köpekler o kadar çoğalmıştı ki, gazeteler yazmak zorunda kalmışlardı. Tuileries'de koca koca koyunların, Roma Kralı'nın küçük arabasını çektikleri yıldı o. Roma Kralı'nı hatırlıyor musunuz?

– Ben Bordeaux Dükü'nü daha çok severdim.

– Ben, 17. Louis'yi tanıdım. En çok onu severim ben.

– Et çok pahalandı Mam[1] Patagon!

– Sus, sus! Kasaplar bir felaket, korkunç felaket. Kemikleri sokuşturup duruyorlar.

Burada, paçavracı kadın söze karıştı:

– Hanımcıklarım, ticaret durgun. Çöp yığınlarında iş yok. İnsanlar hiçbir şey atmaz oldular, her şeyi yiyorlar.

– Senden daha yoksulları da var Vargoulême Kadın.

– Bak, bu doğru, diye cevap verdi hürmetle paçavracı. Hiç olmazsa benim bir mesleğim var.

Bir sessizlik oldu. Sonra, paçavracı kadın insanın tabiatında bulunan gösteriş hevesine kapılarak ekledi:

– Sabahleyin eve döner dönmez küfemi ayıklar, bir eleme yaparım. Böylece odamın içinde öbekler oluşur. Bez parçalarını bir sepete, meyve, sebze artıklarını bir leğene, çamaşırlarımı dolabıma, yünlüleri konsoluma, kâğıt eskilerini penceremin köşesine, yenebilecek şeyleri yemek çanağıma, cam parçalarını ocağın içine, eski pabuçları kapının arkasına, kemikleri de karyolamın altına koyarım.

Geride durmuş, konuşulanları dinleyen Gavroche:

---

1 (Fr.) *Mam* (mame): *Madam* (madame) kelimesinin halk dilinde kısaltılmış şekli – ç.n.

– Hey, kocakarılar, diye seslendi, politikadan söz edecek haliniz mi var sizin?

– İşte sana bir hergele daha!

– Ne var o kopasıca elinde bunun? Bir tabanca mı?

– Şu sefil yumurcağa bakın hele!

– Dirlik düzenliği bozmadan içleri rahat etmez bunların.

Gavroche küçümseyici bir tavırla, misilleme olarak, başparmağını burnunun ucuna dayayıp karışını açarak onlara nanik yapmakla yetindi.

Paçavracı kadın:

– Baldırı çıplak rezil! diye bağırdı.

Kendisine Mam Patagon diye hitap edilen kadın, terbiyesizce bulduğu bu davranış karşısında iki elini öfkeyle birbirine vurdu:

– Felaketler dolaşıyor başımızda, hiç şüpheniz olmasın. Bitişikte oturan şu keçi sakallı serseri var ya, her sabah onu kolunda pembe boneli bir tazeyle geçerken görürdüm. Bu sabah gördüğümde kolunda bir tüfek vardı. Mam Bacheux'nün dediğine göre, geçen hafta bir devrim olmuş şeyde... şeyde... şeyde... Danası olan yer canım! Hah! Pontoise'da. Sonra da, görüyorsunuz işte, şu iğrenç serseri elinde tabancayla ortalıkta dolaşıyor! Söylendiğine göre, Célestines ağzına kadar topla doluymuş. Elâlemi huzursuz edecek şeyler icat etmekten başka bir şey bilmeyen bu haytalara karşı hükümet ne yapsın! Tam da geçirdiğimiz bunca felaketten sonra biraz huzur bulmaya başladığımız sırada. Ah yarabbi! O zavallı kraliçeyi, idamlıkları taşıyan arabanın içinde giderken görmüştüm. Şimdi bu olup bitenler yüzünden tütün büsbütün pahalanacaktır. Alçaklık bu! Haydut herif, hiç şüphen olmasın, giyotinde kafan kesilirken seyretmeye geleceğim seni.

– Burnunu çekip duruyorsun kocakarı, sil hadi suratındaki o çıkıntıyı, dedi Gavroche.

Ve çekip gitti.

Pavée Sokağı'na vardığında, paçavracı kadını hatırladı ve kendi kendine:

– Devrimcilere sövmekle hata ediyorsun kaldırım anası, dedi. Bu tabanca senin menfaatine. Küfende daha çok yenebilir şey bulmana yarar o.

Birden arkasında bir ses işitti. Kapıcı kadın Patagon onu takip etmiş, uzaktan yumruğunu sallayıp bağırıyordu:

– Piçin tekisin sen, piçin teki!

– Bu hiç mi hiç umurumda değil, dedi Gavroche.

Az sonra, Lamoignon malikânesinin önünden geçiyordu. Orada şu çağrıyı haykırdı:

– Savaş yolunda ileri!

Ve o an, içine bir hüzün çöktü. Sitemkâr bir bakışla tabancasına baktı. Onu inadından vazgeçirmeye çalışıyormuş gibi:

– Ben gidiyorum ama sen gitmiyorsun ki, dedi.

Bir horoz bir başkasını unutturabilir. Nereden çıktıysa, tüyleri yer yer dökülmüş sıska bir horoz geçecek oldu yanından. Gavroche'un merhamet damarı kabardı:

– Vah zavallı ö-örö-öööcüğüm benim, dedi, hangi rüzgârlar esti de tüylerin böyle uçup gitti senin?

Sonra, Orme-Saint-Gervais'ye doğru yürüdü gitti.

III
BİR BERBERİN HAKLI ÖFKESİ

Gavroche'un, filinin şefkatli karnında konuk etmiş olduğu iki yavrucağızı dükkânından kovmuş olan saygıdeğer berber, o sırada dükkânında, imparatorluk döneminde hizmet görmüş lejyon donör nişanlı yaşlı bir askeri tıraş etmekle meşguldü. Sohbet ediliyordu. Berber, pek tabii olarak, emekli askere önce ayaklanmadan, sonra General Lamarque'tan bahsetmiş, daha sonra da söz Lamarque'tan İmparator'a geçmişti. Böylece, bir berber-emekli asker konuşmasıdır gidiyordu. Prudhomme orada olsa, bu konuşmayı bir güzel süsleyip püsler, sonra da buna *Ustura ile Kılıcın Diyalogu* adını verirdi.

– Mösyö, diyordu berber, İmparator ata nasıl binerdi?

– Kötü. Düşmesini bilmezdi. Onun için de hiç düşmezdi attan.

– Güzel atları var mıydı? Öyle olması gerekir, değil mi ya?

– Bana nişan taktığı gün, atına alıcı gözüyle şöyle bir bakmıştım. Bembeyaz bir koşu kısrağıydı. Birbirinden epeyce ayrık kulakları, uzun bir beli, alnında siyah bir beneği olan narin bir başı, upuzun

bir boynu, pek güçlü diz eklemleri, geniş kaburgaları, eğik omuzları, kuvvetli bir sağrısı vardı. Yerden yüksekliği on beş karıştan biraz fazlaydı.

– Güzel hayvanmış, dedi berber.

– Majestelerinin hayvanı öyleydi.

Berber, bu sözden sonra biraz suskun kalmanın yerinde olacağını düşündü ve öyle yaptıktan sonra yeniden konuştu:

– İmparator sadece bir kez yaralanmıştı, değil mi efendim?

Yaşlı asker, olaya tanık olmuş bir insanın sakin ve mağrur edasıyla cevap verdi:

– Topuğundan. Ratisbonne'da. Onu hiç o günkü kadar güzel giyimli görmemiştim. Bir mücevher gibi pırıl pırıl, tertemizdi.

– Ya siz, uzun süre orduda hizmet görmüş bir kişi olarak siz, mösyö? Siz de birçok kez yaralanmışsınızdır herhalde?

– Ben mi? dedi yaşlı asker. Peh! Pek fazla sayılmaz. Ben, Marengo'da enseme iki kılıç darbesi, Austerlitz'de sağ koluma iki kurşun, Iéna'da sol kalçama yine bir kurşun, Friedland'da bir süngü –tam şurama– Moskova'da oraına buraına sekiz mızrak yedim, Lutzen'de bir obüs parçası parmaklarımdan birini ezdi. Ha! Sonra Waterloo'da bir biskayen kurşunu, beni baldırımdan vurdu. Hepsi bu kadar işte.

Berber, sesine dokunaklı bir eda vererek:

– Ne güzel şey yarabbi, savaş meydanında ölmek, diye bağırdı. Ben, şerefim üzerine yemin ederim ki, hasta olup yorgan döşek yatarak, kaynatılmış ot sularıyla, hardal yakılarıyla, şırıngalarla, ilaçlarla, yavaş yavaş, her gün biraz daha eriyerek gebermektense, karnıma bir top güllesi yemeyi tercih ederim!

Asker:

– Kestirmeden gitmeyi yeğ tutuyorsunuz, dedi.

Sözünü daha yeni bitirmişti ki, dükkân müthiş bir gürültüyle sarsıldı. Cephe camlarından biri ani bir darbeyle parça parça olup yere inmişti.

Berberin beti benzi uçtu.

– Aman Tanrım, onlardan biri bu!

– Hangi onlardan?

– Top güllelerinden.

– İşte burada, dedi asker.

Ve yerde yuvarlanan bir şeyi eğilip aldı. Bir taş parçasıydı bu.

Berber kırılan cama koştu ve Saint-Jean Çarşısı'na doğru tabana kuvvet kaçan Gavroche'u gördü. İki küçük çocuğun hasreti kalbinden hiç çıkmayan Gavroche, berberin dükkânı önünden geçerken ona bir merhaba demekten kendini alamamış ve camına bir taş fırlatmıştı.

Rengi beyazdan mora dönen berber:

– Görüyorsunuz işte! diye ulurcasına haykırdı. Sırf kötülük olsun diye kötülük yapıyor! Kim ne yaptı ki şimdi bu velede?

IV
ÇOCUK, İHTİYARI GÖRÜNCE ŞAŞIRIYOR

O sırada Gavroche, kolluk gücü çoktan silahsızlandırılmış olan Saint-Jean Çarşısı'na varmış ve Enjolras, Courfeyrac, Combeferre ve Feuilly tarafından yönetilen bir gruba "iltihak etmiş" bulunuyordu. Fazlasıyla silahlanmış durumdaydılar. Bahorel ve Jean Prouvaire de gelip onlara katılınca grup daha da büyümüş oldu. Enjolras'ın bir av çiftesi, Combeferre'in üzerinde alay numarası bulunan bir milli muhafız tüfeği ve belinde düğmeleri çözük redingotunun altından görünen iki tabancası, Jean Prouvaire'in eski bir süvari musketonu, Bahorel'in bir karabinası vardı; Courfeyrac, kınından çıkarılmış bir baston kılıcını havada sallıyordu. Feuilly, çıplak bir yatağanı kabzasından kavramış en önde yürüyor ve "Yaşasın Polonya!" diye bağırıyordu.

Morland Rıhtımı'ndan geliyorlardı. Boyunbağsız, şapkasız, nefes nefese ve yağmurdan ıslanmış haldeydiler; gözlerinde şimşekler çakıyordu. Gavroche, sakince yanaştı onlara.

– Nereye gidiyoruz?

– Gel, dedi Courfeyrac.

Feuilly'nin arkasında Bahorel yürüyor, daha doğrusu sıçrıyordu; ayaklanma deryasında balık gibiydi. Kıpkırmızı bir yeleği, her şeyi kırıp geçiren sözleri vardı. Kırmızı yeleği yoldan geçen bir adamı çileden çıkardı. Adam, kendinden geçmişçesine haykırdı:

– İşte kızıllar!

– Kızıllar, kızıllar, diye karşılık verdi Bahorel. Ne saçma korkun var senin, burjuva. Halbuki ben bir gelincik görünce hiç de titremeye başlamam, küçük kırmızı başlık hiç korkutmaz beni. Burjuva efendi, beni dinle de, gel şu kızıl korkusunu boynuzlu hayvanlara bırakalım.

Bir ara, bir duvar köşesine yapıştırılmış dünyanın en barışçı ilanına gözü takıldı. Bir yumurta yeme izniydi bu, Paris Başpiskoposu tarafından cemaatine hitaben yazılmış bir Karem[1] buyrultusu.

Bahorel haykırdı:

– Cemaat, yani kaz sürüsünün kibarcası.

Ve buyrultuyu duvardan koparıp attı. Bu davranış, Gavroche'un kalbini fethetti ve o andan itibaren Gavroche, Bahorel'i incelemeye koyuldu.

Enjolras:

– Yanlışın var Bahorel, diye ikazda bulundu. Boş ver sen bu buyrultuyu, işimiz onunla değil, öfkeni nafile yere harcıyorsun. Birikimini sakla.

Bahorel hemen cevabı yapıştırdı:

– Herkesin tarzı bir olmaz. Bu piskoposun yazısı tepemi attırdı. Ben, yumurtalarımı kimseden izin almadan yemek isterim. Senin tarzın, yakıcı soğukkanlılık, ben eğleniyorum. Hem sonra bir şey harcadığım falan yok, hız alıyorum ben; ve eğer bir buyrultuyu yırttımsa, *Hercle*! İştahımı açmak için yırttım.

Bu *Hercle* sözü, Gavroche'un dikkatini çekti. Bilgi edinmekten yana hiç fırsat kaçırmazdı ve de üstelik bu afiş yırtıcısı onda saygı uyandırıyordu. Bahorel'e sordu:

– Ne demek oluyor *Hercle*?

Bahorel:

– Latince lanet olsun demek, diye cevap verdi.

O sırada Bahorel bir pencereden onların geçişini seyreden siyah sakallı, solgun bir delikanlıyı görüp tanıdı. Muhtemelen ABC Dostları'ndan biriydi bu. Delikanlıya seslendi:

– Çabuk fişekleri yetiştir! *Para bellum.*[2]

---

1 Hıristiyanların 16 gün süren bir perhizi – ç.n.

2 Savaşa hazır ol. Ünlü Latince özdeyişten alıntı. Tamamı *Si vis parem para bellum*: Barış istiyorsan, savaşa hazır ol – ç.n.

Gavroche, kendi kendine:

– *Bel homme!*[1] Doğru, dedi. Latinceyi anlıyordu artık.

Kaynaşıp duran gürültülü bir kafile onları izlemekteydi. Sopalar ve süpürgelerle donanmış, hatta bazıları Combeferre gibi pantolonlarının beline sokulu tabancalar taşıyan üniversite öğrencilerinden, sanatçılardan, Cougourde d'Aix'e mensup gençlerden, işçilerden gemicilerden oluşan bir kafileydi bu.

Bir de yaşlı, çok yaşlı görünen bir adam vardı bu güruhla birlikte yürüyen.

Silahı filan yoktu bu adamın. Düşünceli bir hali vardı, ama yine de başkalarından geri kalmamak için acele ediyordu.

Gavroche adamı fark etti:

– Kim bu adam? diye sordu Courfeyrac'a.

– Bir ihtiyar işte.

Bu ihtiyar, Mösyö Mabeuf idi.

V
İHTİYAR ADAM

Bu arada neler olmuştu anlatalım. Dragonlar saldırıya geçtikleri zaman, Enjolras ve dostları Bourdon Bulvarı'nda zahire ambarlarının yanındaydılar. Enjolras, Courfeyrac ve Combeferre, "Barikatlara!" diye haykırarak Bassompierre Sokağı'na dalanlar arasında bulunuyorlardı. Lesdiguières Sokağı'ndan geçerken yolda giden yaşlı bir adama rastlamışlardı. Adamcağızın tıpkı bir sarhoş gibi yalpalayarak yürümesi dikkatlerini çekmişti. Üstelik adamın şapkası başında değil de elindeydi. Oysa bütün sabah boyunca yağmur yağmıştı ve hatta o an bile oldukça şiddetli bir şekilde yağıyordu. Courfeyrac, Mabeuf Baba'yı teşhis etmişti. Marius'la birlikte birçok kez kapısına kadar gitmiş olduğu için onu tanıyordu. Delikanlı, ihtiyar kitap meraklısı kilise kurulu üyesinin sakin ve aşırı çekingen karakterini bildiğinden, onu böyle hercümerç içinde, saldıran süvarilerin iki adım ötesinde, ateşe hazır tüfeklerin ortasında, yağmur altında başı açık ve kurşunlar arasında dolaşırken

1 Latince *bellum* sözüyle, Fransızca *bel homme* (güzel adam, yakışıklı adam) sözünün telaffuz benzerliğinden ileri gelen bir yanlış anlama – ç.n.

görünce pek şaşırmıştı. Ona doğru yaklaştı ve böylece, yirmi beşlik ayaklanmacı ile seksenlik adam arasında şöyle bir konuşma geçti:

– Mösyö Mabeuf, siz evinize dönseniz.

– Niçin?

– Çünkü birazdan burada patırtı kopacak.

– İyi işte.

– Kılıçlar savrulacak, tüfekler patlayacak, Mösyö Mabeuf.

– İyi işte.

– Toplar atılacak.

– İyi işte. Peki sizler nereye gidiyorsunuz?

– Hükümeti yerle bir etmeye.

– İyi işte.

Ve Mösyö Mabeuf, onların peşi sıra yürümeye koyulmuştu. O andan itibaren ağzından tek bir söz çıkmamış, adımlarına birdenbire bir sağlamlık gelmişti. Bazı işçiler, koluna girmeyi teklif etmişlerse de, o bu teklifi bir baş işaretiyle geri çevirmişti. Kafilenin hemen hemen ön safında yürüyordu. Yürüyen bir insan gibi hareket ediyordu, ama yüzü uyuyan bir insan gibiydi.

Üniversite öğrencileri, "Ne müthiş bir ihtiyar, şu öfkeye bak!" diye aralarında fısıldaşıyorlardı. Kalabalığın içinde onun eski bir konvansiyoncu, bir kral katili olduğu söylentisi dolaşıyordu. Topluluk, Verrerie Sokağı'na sapmıştı.

Küçük Gavroche en önde yürüyor ve avazı çıktığı kadar bağırarak şarkı söylüyordu. Canlı bir borazandı sanki.

Söylediği şarkı şuydu:

Doğuyor gökle ay işte sana
Ne zaman gideceğiz ormana?
Diye Charlot, Charlotte'a sordu.

Tu tu tu
Chatou için Chatou
Bir tanrı, bir kral, bir metelik, bir çizme; varım yoğum işte bu.
Topu topu

İki serçe birlikte sabah erken
Çiğleri kekiklerin üstünden
İçip güzelce sarhoş olmuştu

Zi zi zi
Passy için Passy
Bir tanrı, bir kral, bir metelik, bir çizme; varım yoğum işte bu.
Topu topu

Bak sen şu zavallı yavru kurdun
Haline, düşmüş yemekten yorgun;
Gülüyor bir kaplan görmüş bunu

Don don don
Meudon için Meudon
Bir tanrı, bir kral, bir metelik, bir çizme; varım yoğum işte bu.
Topu topu

Biri sövmekte, öteki saymakta
Ne zaman gideceğiz ormana?
Diyordu Charlot, Charlotte'a

Tin tin tin
Pantin için Pantin
Bir Tanrı, bir kral, bir metelik, bir çizme; varım yoğum işte bu.
Topu topu

Saint-Merry'e doğru gidiyorlardı.

VI
YENİ KATILIMLAR

Topluluk her an biraz daha büyüyordu. Billettes Sokağı'na yaklaşıldığı sırada, uzun boylu, kır saçlı adam da onlara katıldı. Courfeyrac, Enjolras ve Combeferre, adamın yüzündeki sert ve cesur ifadeyi fark ettiler, ama hiçbiri onu tanımıyordu. Gavroche ise şarkı söyleyip, ıslık çalıp mırıldanmakla, önden gidip horozsuz tabancasının kabzasıyla dükkânların kepenklerine vurmakla meşgul olduğundan, hiç dikkat etmemişti bu adama.

Verrerie Sokağı'na gelince, Courfeyrac'ın oturduğu evin kapısının önünden geçecek oldular.

– Bak, bu iyi oldu işte, dedi Courfeyrac, para kesemi evde unutmuştum, şapkamı da yolda kaybettim.

Topluluktan ayrılıp evinin merdivenlerini dörder dörder atlayarak çıktı. Eski bir şapka ile para kesesini aldı.

Ayrıca kirli çamaşırlarının altında gizli duran oldukça büyük, iri bir valiz cesametinde dört köşe bir sandığı da almayı ihmal etmedi.

Koşa koşa merdivenlerden iniyordu ki, kapıcı kadın ona seslendi:

– Mösyö de Courfeyrac?

– Kapıcı hanım, adınız ne sizin? diye sertçe karşılık verdi Courfeyrac.

Kapıcı kadın afalladı.

– Biliyorsunuz işte, ben kapıcıyım, adım da Veuvain Ana.

– Öyleyse, siz bana bir daha Mösyö de Courfeyrac derseniz, ben de size De Veuvain Ana derim. Şimdi söyleyin bakalım, ne var? Nedir?

– Sizinle konuşmak isteyen biri var.

– Kimmiş o?

– Bilmiyorum.

– Nerede?

– Odamda.

– Şeytan götürsün! dedi Courfeyrac.

– Ama bir saatten fazladır sizin dönmenizi bekliyor, diye üsteledi kapıcı kadın.

Tam o sırada, kapıcının odasından işçiye benzer, zayıf, solgun, ufak tefek, yüzü çilli bir genç çıktı. Üstünde delik deşik bir gömlek, iki yanı yamalı bir pantolon vardı. Bir erkekten çok, oğlan çocuğu kılığına girmiş bir kızı andırıyordu. Courfeyrac'a hitaben, hiç de kadın sesine benzemeyen bir sesle:

– Mösyö Marius'u arıyordum, nerede söyler misiniz lütfen?

– Burada değil.

– Bu akşam döner mi?

– Hiç bilemem.

Ve Courfeyrac ekledi:

– Ama ben dönmeyeceğim.

Delikanlı sabit bir bakışla ona baktıktan sonra sordu:

– Neden o?

– Dönmeyeceğim de ondan.

– Peki, nereye gidiyorsunuz?

– Bundan sana ne?

– Sandığınızı taşıyayım ister misiniz?

– Barikatlara gidiyorum.

– Sizinle gelebilir miyim?

Courfeyrac, cevaben:

– Keyfin bilir! dedi. Sokaklar serbest, kaldırım taşları herkesin.

Ve arkadaşlarına yetişmek için koşarak çıkıp gitti. Arkadaşlarına yetişince de, taşıması için sandığı onlardan birine verdi. Delikanlının gerçekten de onları takip etmiş olduğunu ancak bir çeyrek saat sonra fark etti Courfeyrac.

Bir topluluk hiçbir zaman asıl gitmek istediği yere gitmez. Daha önce açıklamış olduğumuz gibi, bir rüzgâr onu alıp bir tarafa götürür. Onun için, topluluktakiler Saint-Merry'i geçtiler ve nasıl olduğunu pek anlamadan kendilerini Saint-Denis Sokağı'nda buldular.

ON İKİNCİ KİTAP

Corinthe

I
KURULUŞUNDAN BU YANA CORINTHE'İN TARİHİ

Günümüzde, Rambuteau Sokağı'na Halles tarafından girecek olan Parisliler, hemen sağlarında, Mondétour Sokağı'nın tam karşısında, bir sepetçi dükkânı görürler. Kapısında tabela olarak İmparator Büyük Napolyon'un suretinde yapılmış bir sepetle, sepetin üzerinde, "TAMAMEN SAZDAN / MÂMUL NAPOLYON" yazısı bulunan bir dükkândı bu. Ama bugünkü Parisliler, bu yerin, bundan otuz yıl kadar önce tanık olduğu dehşetengiz sahneleri akıllarının ucundan bile geçirmezler.

Eski kayıtlarda Chanverrerie diye geçen Chanvrerie Sokağı ile Corinthe adlı ünlü meyhane işte buradaydılar.

Burada kurulmuş olan barikat hakkında daha önce söylenmiş olanlar herhalde hatırlardadır. Saint-Merry barikatının gölgesinde kalan Chanvrerie Sokağı'nın bu ünlü barikatı, bugün derin bir karanlığa gömülmüş bulunuyor. İşte, şimdi biz ona biraz ışık tutacağız.

Anlatacaklarımızın açıkça anlaşılabilmesi için daha önce Waterloo'dan söz ederken kullanmış olduğumuz basit bir usule başvurmamıza izin verilsin. O dönemde, Sainte-Eustache Kilisesi yakınında, Halles'in kuzeydoğu köşesinde, bugün Rambuteau Soka-

ğı'nın son bulduğu yerde yükselen tıkış tıkış ev yığınlarını zihinlerinde gerçeğe uygun bir şekilde canlandırmak isteyenler, tepesi Saint-Denis Sokağı'na, altı Halles'e dayanan bir N harfi düşünsünler. Bu N'nin iki dikey bacağından biri Grande-Truanderie Sokağı, öteki Chanvrerie Sokağı, verev bacağı da Petite-Truanderie Sokağı'dır. Eski Mondétour Sokağı, bu üç bacağı bir sürü eğri büğrü açılar meydana getirerek kesmekteydi. Fakat bu dört sokağın birbirlerine sarılıp dolanarak meydana getirdikleri labirentvari bütün, bir yanda Halles ile Saint-Denis Sokağı arasında, öbür yanda Cygne Sokağı ile Prêcheurs Sokağı arasında olmak üzere, yüz tuaz[1] karelik bir alan üzerinde tam yedi adet ev adacığı barındırmaktan geri kalmıyordu. Garip biçimli ve farklı büyüklükte olan bu evler, yerlerine düzensizce, adeta rastgele konulmuşlardı ve tıpkı bir inşaatta yan yana konulan taşlar gibi, daracık yarıklarla ayrılıyorlardı birbirlerinden.

Daracık yarıklar diyoruz, çünkü bu karanlık, sıkışık, kıvrıntılı, kenarlarına sekizer katlı harap binalar dizili sokaklar hakkında bir fikir vermek için bundan daha uygun bir sıfatlandırma olamaz. Bu binalar o kadar haraptılar ki, Chanvrerie Sokağı ile Petite-Truanderie Sokağı'nda binaların cepheleri, birbirlerine karşılıklı uzatılmış kalaslarla payandalanmıştı. Sokak dar, su yolu genişti. Bu yüzden, gelip geçenler daima ıslak olan sokak taşlarının üzerinden, birer mahzene benzeyen dükkânların, demir çember geçirilmiş iri korkuluk taşlarının, dağ gibi çöp yığınlarının, asırlık kalın demir parmaklıklarla mücehhez bahçe kapılarının yanı sıra yürüyorlardı. Rambuteau Sokağı bunları hepten yok etmiş bulunuyor.

Mondétour[2] adı, bütün bu yılankavi yol şebekesini çok güzel ifade eder. Biraz ötede Mondétour Sokağı'na açılan Pirouette[3] Sokağı, bu durumu daha da iyi dile getiriyordu.

Saint-Denis Sokağı'ndan Chanvrerie Sokağı'na sapan yolcu, sanki uzun bir huninin içine girmiş gibi, önünde yolun giderek daraldığını görürdü. Çok kısa olan bu sokağın sonunda bir sıra yüksek ev, Halles tarafını geçişe kapatmaktaydı. Yolcu, eğer sağda ve sol-

1 Eski bir uzunluk ölçüsü; 6 kadem, takriben 2 metre – ç.n.

2 (Fr.) *Mondétour* (mon détour): Benim dolambacım – ç.n.

3 (Fr.) *Pirouette*: Fırdöndü – ç.n.

da geçip gidebileceği iki karanlık hendeğin varlığını fark edemezse, bir çıkmaz sokakta bulunduğu hissine kapılabilirdi.

Mondétour Sokağı bu sokaktı işte ve giderek, bir yanda Prêcheurs Sokağı'yla, öbür yanda da Cygne ve Petite-Truanderie sokaklarıyla birleşiyordu. Bir çıkınazı andıran bu sokağın sonunda, sağdaki hendeğin köşesinde, öteki evlerden daha alçak ve sokak üzerinde adeta bir burun oluşturan bir ev göze çarpmaktaydı.

İşte, sadece iki katlı olan bu evi ünlü bir meyhane mekân edinmiş, üç yüzyıldan beri orada şen şâtır faaliyetini sürdürüyordu. Bu meyhane, koca Théophile'in[1] aşağıdaki şu iki mısra ile belirtmiş olduğu yerde neşeli bir şamata kaynağıydı:

Korkunç iskeleti sallanır orda
Kendini asan bir garip âşığın.

Yer güzel bir yerdi ve meyhanecilik babadan oğula geçerek devam edip gidiyordu.

Mathurin Régnier[2] zamanında, bu meyhanenin adı Pot-aux-Roses'du ve yine o zamanlar resimli bilmeceler moda olduğundan, onun tabelasında pembe renkli bir darağacı resmi bulunuyordu.[3] Geçen yüzyılda, fanteziye tabi resmin ustalarından olup, günümüzde spontaneliği reddeden ekol tarafından hor görülen değerli ressam Natoire,[4] birçok kez bu meyhanede ve de vaktiyle Régnier'nin kafayı çektiği masada sarhoş olduğundan, bir şükran nişanesi olarak, pembe darağacının üstüne bir salkım Corinthe üzümü[5] resmi yapmıştı. Bundan büyük sevinç duyan meyhaneci, tabelasını değiştirerek, üzüm salkımının altına, altın yaldızlı harflerle şu kelimeleri yazdırdı: *Corinthe üzümüne gelin. Corinthe* adı buradan geliyordu. Ayyaşlar için, konuşurken bir ya da birkaç kelimeyi eksik söylemek kadar tabii bir şey olamaz. Eksiltme, cümlenin yürürken yalpalanmasıdır. Corinthe, giderek Pot-aux-Roses'u tahtından indirdi.

---

1 Théophile de Viau (1590-1626), Fransız satirik şair – ç.n.

2 Mathurin Régnier (1573-1613), Fransız satirik şair – ç.n.

3 Pot-aux-Roses (gül bahçesi) ile Poteau Rose (pembe darağacı) aynı şekilde okunur – ç.n.

4 Natoire, Charles-Joseph (1700-1777), Fransız ressam ve gravürcü – ç.n.

5 Kuş üzümü – ç.n.

Hanedanın son meyhanecisi Hucheloup Baba ise, gelenekten tamamen habersiz olduğundan, tuttu darağacını maviye boyattı.

Zemin katında içki tezgâhının yer aldığı bir salon, birinci katta bilardo oynanan bir diğer salon, tavanı delerek yukarıya çıkan sarmal bir ahşap merdiven, masaların üzerinde şarap, duvarlarda duman isi, güpegündüz yanan şamdanlar. Meyhane böyle bir yerdi işte. Alt kattaki salonda döşemeden kapaklı bir merdivenle mahzene iniliyordu. İkinci kat Hucheloup'un dairesiydi. Oraya bir merdivenle, daha doğrusu bir el merdiveniyle çıkılıyordu. Merdivenin bulunduğu yere, ancak birinci kattaki büyük salonun gözlerden gizli bir yerindeki bir kapıdan girilebiliyordu. Damın altında iki çatı odası vardı. Hizmet gören kızlar, bu odalarda barınmaktaydılar. Mutfak zemin katındaydı, içki tezgâhının bulunduğu salonla bu katı paylaşıyordu.

Hucheloup Baba bir kimyager olarak doğmuştu belki, ama gerçek şu ki bir aşçı olmuştu. Onun meyhanesinde yalnızca içilmiyor, aynı zamanda yemek yeniliyordu. Hucheloup, nefis bir şey icat etmişti. Ancak onun yerinde yenilen bu şey, sazan balığı dolmasıydı. O, buna yağda sazan balığı anlamına gelen *Carpes au gras* adını takmıştı. Bu yemek, bir yağ kandilinin ya da 16. Louis dönemine ait bir gaz lambasının ışığında, üzerine örtü yerine çivilerle tutturulmuş muşamba serili masalarda yeniyordu. Uzaklardan gelenler oluyordu bu yemeği yemeye. Hucheloup, günün birinde, yoldan geçenleri "spesiyalitesi" hakkında uyarınanın yerinde olacağına hükmetti, bir fırçayı bir siyah boya kutusuna daldırıp –kendine özgü bir mutfağı olduğu gibi, kendine özgü bir imlası da olduğundan– duvarının üstüne, uydurduğu şu dikkate değer sözü yazdı:

CARPES HOGRAS

Bir kış, sağanakların ve rüzgârda savrulan yağmur sularının azizliğiyle, birinci kelimenin sonundaki S ile üçüncü kelimenin başındaki G silindi. Böylece, geriye şu kaldı:

CARPE HO RAS[1]

1 Latin şairi Horatius'un (Horatius: fr. Horace 'Horas' diye okunur) Thaliarcus'a od'unda geçen *carpe diem* sözüne telmihte bulunuluyor. Anlamı: Gün bugündür, kâm almaya bak – ç.n.

Böylece zamanın ve yağmurun yardımıyla, basit bir gastronomik ilan, derin anlamlı bir öğüde dönüştü.

Ve yine böylece Hucheloup Baba, Fransızcayı doğru dürüst bilmezken, Latince bilir olmuş, yemek pişirme sanatından felsefe çıkarmış ve sadece Büyük Perhiz'i takvimden silmeyi amaçlarken Horace'ın dengi kesilmişti. Ve işin çarpıcı yanı şuydu ki, bu söz aynı zamanda, "Meyhaneme geliniz" anlamını taşıyordu.

Bunların hiçbiri yok bugün artık. 1847'de Mondétour labirentinin karnını deşip geniş bir yarık açtılar ve muhtemelen şu an o artık mevcut değil. Chanvrerie Sokağı ve Corinthe, Rambuteau Sokağı'nın taşları altında kaybolup gitmiş bulunuyor.

Daha önce de söylediğim gibi, Corinthe, Courfeyrac'la dostlarının toplandıkları ya da hiç değilse buluştukları yerlerden biriydi. Corinthe'i Grantaire keşfetmişti. Grantaire, oraya ilk kez *Carpe Horas* nedeniyle girmiş, sonra da *Carpes au Gras* nedeniyle gider olmuştu. Orada içki içiliyor, yemek yeniyor, bağırıp çağırılıyor, az para ödeniyor, eksik para ödeniyor, hiç para ödenmiyor, ama daima iyi kabul görülüyordu. Hucheloup, iyi bir insandı.

Ve bu iyi insandı dediğimiz Hucheloup, bıyıklı bir meyhaneciydi; eğlenceli türden, değişik bir tip. Hep asık suratlı ve keyifsiz görünürdü; müşterilerini korkutmak ister gibi bir hali vardı. Meyhanesine gelenleri homurdanarak karşılar, onlara çorba verecek yerde, onlarla kavga etmeye bahane ararmış gibi davranırdı. Ama biz yine de sözümüzde ısrar ediyoruz: onun yerine gelenler daima iyi kabul görürdü. Bu gariplik, dükkâna müşteri çeken bir özellik olup çıkmıştı. Bilhassa gençler, "Haydi gidip Hucheloup Baba'nın *homurdanmasını* seyredelim," diyerek ona gidiyorlardı. Bir vakitler eskrim hocalığı yapmıştı. Durup dururken bir kahkaha patlatırdı. Kalın sesli, âlem bir adamdı. Trajik bir görünüş altında, komik bir öz. En büyük zevki sizi korkutmaktı. Hani şu tabanca şeklinde enfiye kutuları vardır ya, onlar gibi bir şeydi işte. Patlaması hapşırıktır.

Karısı Hucheloup Ana, sakallı, alabildiğine çirkin bir mahluktu.

1830'a doğru Hucheloup Baba öldü. Sazan balığı dolmasının sırrı da onunla birlikte gömüldü. Bir türlü teselli bulamayan dul karısı, meyhaneyi işletmeye devam etti. Ne var ki, yemeklerin çeşnisi

bozuldu, iğrenç bir hal aldı; zaten kötü olan şarap, büsbütün berbatlaştı. Buna rağmen Courfeyrac ve dostları, Corinthe'e gitmeyi sürdürdüler. Bossuet'nin deyimiyle, acıdıkları için.

Dul Hucheloup Ana, köyde geçen hayatının anılarıyla dolu, tıknefes ve biçimsiz bir kadındı. Yavan şeylerdi bu anılar, ama o dilbazlığıyla bu yavanlığı gideriyordu. Söylediğine göre, "kızılgerdanların yabangülleri arasında ötüşünü" dinleyerek mutluluk içinde geçen günleri olmuştu.

"Restoran"ın bulunduğu birinci kat salonu, tabureler, iskemleler, sıralar, masalar ve bir de topal ayaklı eski bir bilardo masası ile tıka basa dolu büyük, uzun bir odaydı. Buraya, salonun ucunda gemi ambarı ağzına benzer bir delikte son bulan sarmal bir merdivenle çıkılıyordu.

Tek bir daracık pencere ve sürekli yanan bir gaz lambası ile aydınlanan bu salon bir izbeyi andırıyordu. Bütün dört ayaklı eşya, üç ayaklıymış gibi iş görmekteydi. Kireç badanalı duvarları süsleyen tek şey, Mam Hucheloup şerefine yazılmış şu dörtlüktü:

On adımdan şaşarsın, iki adımdan korkar.
Saldırgan burnu üzre bir de bir siğili var
Titrersin gelir diye üstüne sümkürmeye
Ve de bir gün o burun, o ağza düşer diye.

Bu dörtlük duvara kömürle yazılmıştı.

Bu tanımlamaya tıpatıp uyan Mam Hucheloup, sabahtan akşama kadar tam bir umursamazlıkla bu dörtlüğün önünde gidip geliyordu. Adları Matelote ve Gribelotte olan –başka adları olup olmadığını hiç bilen yoktu– iki hizmetçi kız, masaları üzerine küçük mavi testilerle şarap ve aç müşterilere toprak çanaklarda çeşitli yavan yemekler koymakta Mam Hucheloup'a yardım ediyorlardı. İriyarı, yusyuvarlak, kızıl saçlı ve yaygaracı –müteveffa Hucheloup'un eski gözde sultanı– Matelote, herhangi bir mitolojik canavardan bile daha çirkindi; ama hizmetçinin daima hanımının gerisinde yer alması usulden olduğu için yine de Mam Hucheloup kadar çirkin değildi. Gibelotte ise, uzun boylu, narin yapılı, lenfatik bir beyazlıkla beyaz, gözleri mor hareli, göz kapakları düşük bir kızdı. Her zaman yorgun ve bitkindi, âdeta müzmin halsizlik di-

yebileceğimiz bir illete tutulmuş gibiydi. Herkesten önce kalkar, herkesten sonra yatar; herkese, hatta öteki hizmetçiye bile hizmet ederdi ve de sessizce, uysalca, yorgunluğun yükü altında uykulu, belli belirsiz bir gülümseyişle yapardı bunu.

Salon-restorana girerken, kapının üzerinde, Courfeyrac'ın tebeşirle yazmış olduğu şu mısra okunuyordu:

Ziyafete güç ister, yemeyeyse cesaret.

II
NEŞELİ BAŞLANGIÇ

Bilindiği gibi Laigle de Meaux, daha çok Joly'nin yerinde kalıyordu. Kuşun nasıl bir dalı varsa, onun da barındığı bir yeri vardı. İki dost birlikte yaşıyor, birlikte yemek yiyor, birlikte uyuyorlardı. Her şeyde ortaktılar, hatta biraz Musichetta'da bile. Denilebilir ki, şapkalı biraderlerde[1] *bini*[2] tabir edilen şey gibiydiler. İki kafadar, 5 Haziran sabahı, Corinthe'e sabah kahvaltısına gittiler. Joly'nin burnu tıkalıydı, Laigle'in de paylaşmak üzere olduğu şiddetli bir nezleye tutulmuştu. Laigle'in sırtında havi dökülmüş bir elbise vardı, Joly'nin kılık kıyafeti ise yerindeydi.

Corinthe'in kapısını itip içeri girdiklerinde, saat aşağı yukarı sabahın dokuzuydu.

Birinci kata çıktılar.

Onları Matelote ile Gibelotte karşıladı.

– İstiridye, peynir, jambon, dedi Laigle.

Ve bir masaya oturdular.

Meyhane bomboştu, onlardan başka kimse yoktu.

Joly'yle Laigle'i tanıyan Gibelotte, masaya bir şişe şarap koydu.

Henüz ilk istiridyelerini yiyorlardı ki, merdivenin deliğinden bir kafa peyda oldu.

– Geçiyordum. Sokaktan nefis bir Brie peyniri kokusu aldım. İçeri girdim.

---

1 Bir manastırda, tarikat mensubu olmayıp hizmet işleri gören ve tarikat rahiplerine mahsus başlık yerine şapka giyen rahipler – ç.n.

2 Yan yana giden ve bir ikili oluşturan rahiplere veya çilekeşlere verilen ad – ç.n.

Grantaire'di bu.

Bir tabure alıp masanın başına geçti.

Grantaire'in geldiğini gören Gibelotte, masaya iki şişe şarap daha getirip koydu.

Böylece şişeler üçleşti.

– Bu iki şişeyi de içecek misin? diye sordu Laigle, Grantaire'e.

– Herkesin bildiğini bir sen bilmeyecek kadar toysun, diye cevap verdi Grantaire. İki şişenin bir adamı şaşırttığı hiç görülmemiştir.

Ötekiler, işe yemekle başlamışlardı; Grantaire ise içmekle başladı, şişelerden biri bir hamlede yarılandı.

Laigle yine konuştu:

– Senin midende bir delik mi var ne?

– Asıl senin dirseğinde var ondan, dedi Grantaire.

Ve bardağını boşalttıktan sonra ekledi:

– Hey, cenaze nutukları kartalı,[1] bak, elbisen moruklamış.

Laigle:

– Sanırım öyle, diye karşılık verdi. Bu demektir ki, elbisemle ben iyi anlaşıyoruz. Bedenimin bütün kıvrımlarını almıştır o, hiç rahatsız etmez beni, kalıp gibi oturmuştur bütün biçimsizliklerime, bütün hareketlerime karşı hoşgörülüdür; beni sıcak tutmasa, onun varlığının farkına bile varmayacağım. Eski elbiseler, eski dostlar gibidir aynen.

Joly de konuşmaya katılarak:

– Doğru, diye bağırdı, eski giysi eşittir insanın derisi.

– Özellikle de, nezleden burnu duvar olmuş bir insanın, dedi Grantaire.

Laigle:

– Bulvardan mı geliyorsun Grantaire? diye sordu.

– Hayır.

– Joly'yle ben, kortejin başının geçişini gördük.

– Muhteşem bir manzaraydı, dedi Joly.

– Bu sabah da amma sakin ha, diye haykırdı Laigle. Kim der ki Paris'in altı üstüne gelmekte? Bir vakitler burada bir sürü manastır bulunduğu nasıl da belli oluyor. Du Breul'le Sauval listesini ve-

1 Grantaire, Laigle'in adını l'aigle (kartal) anlamında kullanıyor (cenaze söylevleriyle ünlü Fransız rahip ve hatibi Bossuet'ye telmihen) – ç.n.

riyorlar, Başrahip Lebeuf de. Çepeçevre her yerde keşiş kaynıyormuş, ayakkabılısı, yalınayaklısı, saçı tıraşlısı, sakallısı, kurşunilisi, siyahlısı, beyazlısı, fransiskeni, minimi, kapuçini, karmeliti, küçük agustini, büyük agustini... Sürüsüne bereketmiş.

– Keşişlerden bahsetmeyelim, diye Grantaire lafı kesti, insanı kaşıntı basıyor.

Sonra, heyecanla konuşmaya başladı:

– Tüh be! Berbat bir istiridye yuttum. Hastalık hastalığım tutacak yine. İstiridyeler bozuk, servisçi kızlar çirkin. Nefret ediyorum şu insan soyundan. Az önce Richelieu Sokağı'ndaki büyük kitabevinin önünden geçtim. Kütüphane denilen şu istiridye kabuğu yığını, düşünmekten tiksindiriyor beni. Bu ne kâğıt, bu ne mürekkep, bu ne çiziktirme bolluğudur! İnsanlar oturup bütün bunları yazmışlar! Hangi salak söylemiş, insan iki ayaklı tüysüz[1] bir yaratıktır diye? Derken, tanıdığım bir genç kıza rastladım; ilkbahar gibi güzel, tam Floréal adına layık bir kız. Sevinç içindeydi, kendinden geçmişti, mutluydu, göklerde uçuyordu zavallı. Niye mi? Çiçek bozuğu gudubet bir banker, dün tenezzül edip ona teklifte bulunmuş diye! Heyhat! Kadın dediğin, şık delikanlının olduğu kadar, para babasının da yolunu gözler, dişi kediler kuş da avlar, sıçan da. Bu haspa, daha iki ay öncesine kadar bir tavan arasında uslu uslu oturuyor, korselerin bağ deliklerine –hani ne deniyordu onlara?– bakır halkalar uyduruyor, dikiş dikiyordu. Kolanlı bir karyolası vardı, yanı başında bir çiçek saksısı duruyordu, mutluydu. Birden, bir banker kadını olup çıkıverdi. Bu dönüşüm, bu gece oldu. Zavallı kurbana bu sabah rastladım. Neşe içindeydi. İşin iğrenç yanı şu ki, bu hayâsız kız dün ne kadar güzelse, bugün de o kadar güzeldi. Finansörüyle ilişkisi hiç okunmuyordu yüzünden. Güllerin kadınlardan bir eksiği ya da fazlası varsa, o da tırtılların üzerlerinde bıraktıkları izlerin görünmez olmasıdır. Ah, hayır! Ahlak diye bir şey yok yeryüzünde. Aşkın sembolü mersini, savaşın sembolü defneyi, barışın sembolü şu budala zeytini, çekirdeğiyle az kalsın Adem'i boğacak olan elmayı, yaprağıyla etekliklerin atası inciri buna tanık tutarım. Hakka hukuka gelince, onun ne oldu-

1 Eskiden, kaz gibi kalın tüylü hayvanların tüyleri yolunup sivriltilerek kalem gibi kullanılırdı – ç.n.

ğunu bilmek ister misiniz? Galyalılar Clusium'a göz dikmişlerdi, Roma ise Clusium'u koruyor ve soruyor onlara, Clusium size ne kötülük etti, diye. Brennus cevap veriyor: "Albe, Fidena, Acquiler, Volciler, Sabinler size ne kötülük ettilerse, onu. Onlar sizin komşularınızdı. Clusiumlular da bizim komşumuz. Komşuluğu biz de sizin gibi anlıyoruz. Siz Albe'yi çaldınız, biz de Clusium'u alıyoruz." Roma, "Clusium'u alamazsınız," dedi. Bunun üzerine, Brennus Roma'yı aldı ve haykırdı: "*Væ victis.*"[1] Hak denen şey budur işte. Ah! Bu dünyada ne çok av hayvanı ve ne çok kartal var! Tüylerim diken diken oluyor.

Grantaire bardağını Joly'ye uzattı ve onun doldurduğu şarabı, sözünü hemen hemen hiç kesmeksizin ve kimse –hatta kendisi bile– farkında olmaksızın bir solukta içtikten sonra devam etti:

– Roma'yı alan Brennus, bir kartaldır; bizim yosmayı alan banker de öyle. Ne onda ne de bunda ar ve hayâdan söz edilebilir. Öyleyse ne yapacağız? Hiçbir şeye inanmayacağız. Bir tek gerçek vardır: içmek. Ne fikirde olursan ol. İster Uri kantonu gibi sıska horozdan yana ol, ister Glaris kantonu gibi besili horozdan yana, hiç önemi yok, yeter ki içesin. Bana bulvardan, cenaze alayından ve başka şeylerden bahsediyorsunuz. Ne demek, bir devrim daha mı olacak yani? Tanrı'nın çare bulmaktan yana bu güçsüzlüğü beni şaşırtıyor doğrusu. Olayların çarkını her an yeniden yağlaması gerekiyor. Bir tutukluk var yine, işler yürümüyor. Hemen gelsin bir devrim. Bu pis yağ yüzünden Tanrı'nın elleri hep yağlı, kara. Onun yerinde olsam daha sade davranır, makinemi durmadan yeniden kurmazdım; insan soyunu daha açık, daha dolaysız şekilde yönetir, olayların örgüsünü, hiç iplik koparmadan, ilmek ilmek örerdim; asla hin-i hacette kullanılacak bir şey bulundurmaz, hiçbir olağandışı repertuara başvurmazdım. Sizlerin o ilerleme dediğiniz şey, iki motorla çalışır: insanlar ve olaylar. Ama ne yazık ki zaman zaman istisnalar bir zorunluluk oluyor. İnsanlar için olduğu gibi, olaylar için de alelade çokluk yeterli olmaz; insanlar için dâhiler, olaylar için de devrimler gerekir. Büyük kazalar kanun mesabesindedir; eşyanın düzeni bundan vazgeçemez; ve gökte kuyrukluyıldızların zuhuruna tanık olan insanlar, göğün

1 (Lat.) Vay haline mağlupların – ç.n.

de rol oynayan aktörlere ihtiyacı olduğuna inanmaktan kendilerini alamazlar. Herhangi bir şeyin olmasının beklenmediği bir anda Tanrı, semanın duvarına meteordan bir afiş yapıştırıverir. Derken, muazzam kuyruğu ile kendisini belli eden acayip bir yıldız çıkagelir ve bu geliş Sezar için ölüm fermanı olur. Brütüs ona bir hançer, Tanrı da bir kuyrukluyıldız saplar. Trak! Bir kuzey fecri. Al sana bir devrim, al sana bir büyük adam; başrolde Napolyon, afişin tepesinde de 1811 kuyrukluyıldızı. Ah! O hayranlık uyandıran parıltılı yıldızlarla süslü güzelim mavi afiş. Bum! Bum! Olağanüstü bir manzara. İyi bakın, ayran budalaları. Her şey darmadağın; yıldız da, dram da. Tanrım, bu kadarı hem fazla hem de yetersiz. İstisnalar içinden çekilip alınan bütün bu çareler ihtişama benziyor, ama aslında sefalet. Dostlarım, ilahi hikmet için iş gelip son çareye dayanmıştır. Bir devrim. Neyi kanıtlar bu? Tanrı'nın zorda kaldığını. Tanrı, bir hükümet darbesine başvuruyor, çünkü bugünle gelecek arasında bir kopukluk hâsıl olmuştur; ve yine çünkü o –Tanrı– iki yakasını bir araya getirememektedir. Aslında bu durum, Yehova'nın serveti hakkındaki tahminlerimi doğruluyor. Nitekim, bir tek darı tanesi bile bulamayan kuştan tutun da, yüz bin franklık bir geliri bulunmayan ben kulunuza varıncaya kadar, yukarıda ve aşağıda bunca geçim sıkıntısını, gökte ve yerde bunca pespayeliği, tamahkârlığı, pintiliği, çaresizlik ve sefaleti gördükçe; insanoğlunun kullanıla kullanıla yıpranmış kaderini, hatta yalnız onun değil –ipe çekilmiş Condé Prensi örneğinde olduğu gibi– kralların darağacını işaret eden kaderini gördükçe; göğün tepe noktasında rüzgârın boşanmasına yol veren yırtıktan başka bir şey olmayan kışı gördükçe; tepelerin zirvesinde sabahın yepyeni kızıllığı içinde bile bunca pejmürde kıyafet gördükçe; çiy tanelerini, o yalancı incileri, kirağı denen o sahte elması gördükçe; insanlığı, dikişi atmış, bölük pörçük bir halde, olayları yamalı bohça gibi gördükçe; her yanı saran bunca sefaleti gördükçe, Tanrı'nın söylendiği kadar zengin olduğundan şüphe ediyorum. Öyle görünüyor gerçi, bu doğru, ama sıkıntı çektiğini hissediyorum. Tıpkı kasası boş bir tüccarın bir balo vermesi gibi bir devrim veriyor. Tanrılar hakkında, görünüşe bakarak hüküm vermemeli. Göğün altın yaldızları altında fakir bir evren bulunduğunu fark ediyorum. Yaratışta ba-

şarısız bir taraf var. Hoşnutsuzluğum bu yüzden işte. Bakın, bugün 5 Haziran, ortalık gece gibi; sabahtan beri günün doğmasını bekliyorum, ama doğmadı ve bahse girerim ki akşama kadar da doğmayacak. Kötü maaş alan bir memurun, işine düzensiz gelmesi gibi bir şey bu. Evet, her şey kötü düzenlenmiş, hiçbir şey hiçbir şeye uymuyor. Bu yaşlı dünya şirazesinden çıkmış. Dolayısıyla, bendeniz muhalefet safında ver alıyorum. Her şey çarpık gidiyor. Evren işin alayında. Çocuk sahibi olmaya benzer bir durum: İsteyenlerin olmuyor, istemeyenlerin oluyor. Velhasıl, öfkeden kuduruyorum. Ayrıca Laigle de Meaux denen şu dazlağı görmek beni kahrediyor. O keltoş herifle yaşıt olduğumu düşününce kendimi aşağılanmış hissediyorum. Yanlış anlaşılmasın, ben sadece eleştiriyorum, yoksa hakaret ettiğim falan yok. Evren, neyse odur. Ben, burada, kötü bir niyetle değil, yalnızca vicdanımı rahatlatmak için konuşuyorum. Ezeli ve ebedi babamız, lütfen en derin saygılarımı kabul buyurun. Olimpos'un bütün azizleri ve cennetin bütün tanrıları aşkına diyorum ki, ben Parisli olmak için yaratılmamışım, yani iki raket arasında gidip gelen bir top gibi, aylaklar topluluğu ile şamatacılar topluluğu arasında durmadan gidip gelmek için yapılmamışım. Ben, bir Türk gibi olmak için yapılmışım, yani bütün gün Mısır'ın o nefis, o bakir erkek rüyaları gibi şehvet dolu danslarını icra eden doğu dilberlerini seyreden bir Türk ya da Beaucelu bir köylü ya da kibar donnalarla çevrili bir Venedik soylusu ya da Alman Konfederasyonu'na yarım piyade askeri verip boş zamanlarını çitinde, yani sınırında çoraplarını kurutmakla geçiren küçük bir Alman Prensi olmak için! İşte böyle bir kader için doğmuşum ben! Evet, Türk dedim ve bu dediğimi asla inkâr etmiyorum. Türklere neden dolayı hep kötü gözle bakıldığını anlamıyorum. Mahom'un[1] da pekâlâ iyi yanları var; hurilerle dolu sarayların, odalıklarla dolu cennetlerin mucidine saygı isterim! Muhammed'in dinine hakaret etmeyelim, bir kümesle[2] bezendirilmiş tek dindir o! Şimdi artık içelim, ısrar ediyorum; içelim. Dünya büyük bir saçmalık. Öyle

1 (Fr.) Mahom: Fransızca Mahomet'in (Muhammed) kısaltılmışı – ç.n.

2 Kümes (fr. poulailler) ve cennet (fr. paradis), aynı zamanda Fransızların, tiyatroların ucuz biletle girilen üst kat galerilerine verdikleri ad. Grantaire burada, Müslümanlığın yoksul insanlara da cennete girme hakkı tanıdığını söylemek istiyor – ç.n.

görünüyor ki, bu ahmaklar sürüsü dövüşecekler. Niçin? Birbirlerinin suratını dağıtmak, birbirlerini öldürmek için; hem de yaz ortasında, haziran ayında, bir dilberi kollarına takıp kırlara, biçilmiş otların muazzam çay fincanının kokusunu solumaya gidecek yerde! Gerçekten, fazlasıyla budalalık ediyorlar. Biraz önce bir hırdavatçıda gördüğüm eski bir kırık fener, bir fikir uyandırdı kafamda: İnsanlığı aydınlatmanın vakti gelmiş olmalı. Evet, işte yine keder bastı içimi! Bir istiridye ile bir devrimi biçimsiz yutmanın sonu budur işte! Yine karalar bağladım. Ah! Mendebur ihtiyar dünya! İnsan sende çalışır çabalar, sende işsiz kalır, sende namussuz olur, sende kendini öldürür, sende her şeye alışır.

Grantaire, bu belagat nöbetinden sonra, hak edilmiş bir öksürük nöbetine tutuldu.

Joly:

– Devrim denince aklıma geldi, görünüşe bakılırsa Marius kesinkes âşık, dedi.

Laigle sordu:

– Kimeymiş, biliyor musun?

– Hayır.

– Hayır mı?

– Hayır dedim ya sana.

– Marius'un aşkları! diye bağırdı Grantaire. Olup biteni buradan görür gibiyim. Marius bir sistir, herhalde kendine bir buhar bulmuş olmalı. Marius, şair soyundandır. Şair demek, deli demektir. *Timbrœus Apollo.* Marius ve onun Marie'si ya da Maria'sı ya da Mariette'i ya da Marion'u garip bir çift sevgili olurlar doğrusu. Bunun nasıl bir şey olduğunu tahmin ediyorum. Öpüşmenin unutulduğu kendinden geçişler. Yeryüzünde bakirlik, sonsuzlukta çiftleşme. Duyuları olan iki ruh. Ancak yıldızlar olur onların zifaf yatağı.

Grantaire, tam ikinci şişesine ve belki de ikinci söylevine başlıyordu ki, merdivenin dört köşe deliğinde yeni bir yaratık belirdi. On yaşında bile olmayan, pejmürde kılıklı, küçücük, sapsarı, sivri suratlı, canlı bakışlı, karışık gür saçlı, yağmurdan ıslanmış, ama halinden memnun bir oğlandı bu.

Çocuk, şüphesiz hiçbirini tanımadığı halde, üç delikanlı arasında tereddütsüz bir seçim yaparak Laigle de Meaux'ya yöneldi ve:

– Mösyö Bossuet siz misiniz? diye sordu.

– O benim ikinci adımdır, diye cevap verdi Laigle. Ne istiyorsun benden?

– Uzun boylu sarışın bir adam, bulvarda bana dedi ki: "Hucheloup Ana'yı tanıyor musun?" Ben de ona, "Tanıyorum, Chanvrerie Sokağı'nda oturur, ihtiyar adamın dul eşi," dedim. Bana, "Oraya git, orada Mösyö Bossuet'yi bul ve benim tarafımdan ona, 'ABC' de," dedi. Sizinle dalga geçiyorlar galiba, öyle değil mi? Üstelik bu iş için bana on metelik verdi.

– Joly, bana ödünç on metelik ver, dedi Laigle; sonra da Grantaire'e döndü: Grantaire, sen de bana ödünç on metelik ver.

Laigle, topladığı yirmi meteliği çocuğa verdi.

– Teşekkür ederim, mösyö, dedi oğlan.

– Senin adın ne diye sordu Laigle.

– Navet, Gavroche'un arkadaşıyım.

– Kal bizimle, dedi Laigle.

– Kahvaltı et bizimle, dedi Grantaire.

Çocuk:

– Kalamam, kortejdeyim, kahrolsun Polignac diye bağırıyorum, diye karşılık verdi.

Ve ayağını arkasına doğru çekip, böylece mümkün selamların en saygılısını verdikten sonra, bastı gitti.

Çocuk gidince, Grantaire:

– İşte halis bir sokak çocuğu, dedi. Çocuk milleti çok çeşitlidir. Noter yanındaki çocuğa ayakçı, aşçı yanındakine yamak, fırıncı yanındakine çırak, metrdotel yanındakine komi, seyis yanındakine ahır uşağı, gemicilerin yanındakine miço, askerdekine acemi er, ressam yanındakine kalfa, saraydakine sultan, kral çocuğuna veliaht, Tanrı çocuğuna bambino denir.

Bu sırada Laigle, derin düşüncelere dalmıştı. Kısık sesle:

– ABC, yani Lamarque'ın cenazesi, diye mırıldandı.

Grantaire, bir uyarıda bulundu:

– Uzun boylu sarışın adam Enjolras olmalı; sana haber göndermiş.

– Gidecek miyiz? dedi Bossuet.

Joly:

– Yağmur yağıyor, dedi. Ben ateşe gitmeye söz verdim, suya değil. Nezle olmak hiç işime gelmez.

– Ben burada kalıyorum, dedi Grantaire. Kahvaltıyı cenaze arabasına tercih ederim.

Laigle:

– Sonuçta kalıyoruz, dedi. Bu durumda içelim. Hem zaten cenazeyi kaçırdık bile, ayaklanmayı kaçırmayız.

– Bak! Ayaklanma oldu mu ben de varım, diye bağırdı Joly.

Laigle, ellerini ovuşturdu.

– Tamam. 1830 Devrimi rötuş edilecek demektir. Aslında halka giydirilen bu gömlek ona dar geliyordu.

Grantaire:

– Sizin devriminiz olsa da, olmasa da benim için bir, dedi. Ben bu yönetimden nefret ediyor değilim. Pamukludan takkeyle ılımlı hale getirilmiş bir taç bu. Bir ucu şemsiye olan bir krallık asası. Düşünüyorum da, bugün bu havada, Louis-Philippe krallık gücünü iki şekilde kullanabilir: Asasının ucunu halka karşı doğrultarak, öbür ucundaki şemsiyeyi de göğe karşı açarak.

Zaten loş olan salonda, göğün koca koca bulutları gün ışığını büsbütün yok ediyordu. Meyhanede de, sokakta da kimsecikler yoktu, herkes olayları görmeye gitmişti.

– Gün ortası mı, yoksa gece yarısı mı? diye bağırdı Bossuet. Göz gözü görmüyor yahu. Gibelotte, ışık!

Grantaire kederli kederli içiyordu.

– Enjolras beni hor görüyor, diye mırıldandı. Onun ne düşündüğünü biliyorum: Joly hasta, Grantaire sarhoştur, demiştir. O yüzden Navet'yi Bossuet'ye yolladı. Eğer beni almaya gelseydi, onunla giderdim. Canı isterse! Ben de onun cenazesine gitmem.

Karara varılmış olduğuna göre, Bossuet, Joly ve Grantaire artık meyhanedeki yerlerinden ayrılmadılar, öğleden sonra saat ikiye doğru, üç gencin oturdukları masanın üstü boş şişelerle dolmuştu. Ortada, biri yemyeşil paslı bir bakır şamdanda, ötekisi de bir sürahinin boynunda iki mum yanmaktaydı. Grantaire, Joly'yle Bossuet'yi şaraba; Bossuet'yle Joly de Grantaire'i neşeye doğru çekmişlerdi.

Grantaire'e gelince, o, öğleden beri şarap duvarını aşmış bulu-

nuyordu. Zayıf bir hayal kaynağıydı şarap. Ciddi içkicilerin gözünde ancak sınırlı bir itibarı vardır şarabın. Sarhoşlukta, kara büyü, ak büyü aşamaları vardır. Grantaire, maceraperest bir hayaller içicisiydi. Karşısında beliren korkunç bir sarhoşluğun siyahlığı onu durduracak yerde, kendine çekiyordu. Artık şişeleri bir yana bırakmış, kulplu iri bira bardağı Chope'la içmeye başlamıştı. Chope demek, uçurum demektir. Ne afyon ne de esrar vardı elinin altında Grantaire'in. Oysa o, alacakaranlıkla doldurmak niyetindeydi beynini. Bu nedenle, ister istemez, müthiş uyuşukluklar yaratan o rakı, bira ve apsent karışımına başvurmuştu. Ruha kurşun gibi oturan üç buhardır bunlar; üç zifiri karanlıktır. Gökyüzü kelebeği bunlarda boğulur; ve bunların içinde yarasa kanadı şeklinde belli belirsiz yoğunlaşan zarımsı bir duman içinde üç dilsiz Furia[1] –Kâbus, Gece ve Ölüm– uyuyan Psykhe'nin[2] üstünde dolanır dururlar.

Grantaire henüz bu ölümcül aşamaya varmış değildi; uzaktı ondan. Alabildiğine neşeliydi ve Bossuet'yle Joly ona ayak uyduruyorlardı. Durmadan kadeh tokuşturmaktaydılar. Grantaire, kelimeleri ve fikirleri eksantrik şekillerde vurgularken, bunlara garip el kol hareketleri ekliyordu. Sol yumruğunu, büyük bir vakarla ve koluyla bir dik açı oluşturacak şekilde dizine dayamış, boyunbağı çözülüp dağılmıştı; bir taburenin üstüne ata biner gibi oturmuştu. İçki dolu bardağı sağ elinde, iri kıyım hizmetçi Matelote'e şu tumturaklı sözleri fırlatıyordu:

– Açılsın sarayın kapıları! Herkes girsin Fransız Akademisi'ne ve de Madam Hucheloup'u öpmek hakkını elde etsin! İçelim.

Ve Mam Hucheloup'a dönerek ekliyordu:

– Ey! Kadim ve geçerliğini kullanılışıyla kanıtlamış kadın, yaklaş hele de doya doya seyredeyim seni!

Joly de şöyle haykırıyordu:

– Batelole ve Gibelotte! Grantaire'e içki vermeyin artık. Çılgınca para yiyor. Sabahtan beri, alabildiğine müsrifçe tam iki frank doksan beş santim indirdi gövdeye.

Arkadan sözü yine Grantaire alıyordu:

---

1 Eski Roma'nın halk inançlarına göre, yeraltı cinleri – ç.n.

2 Ruh'un adı. Psykhe aynı zamanda aşk tanrısı Eros'un sevgilisidir – ç.n.

– Kim benden izin almadan indirdi gökten yıldızları da, masanın üstüne mum diye koydu?

Adamakıllı sarhoşlamış olan Bossuet'nin sesi sedası çıkmıyordu.

Açık pencerenin pervazına oturmuş, yağan yağmurla sırtını ıslatırken, iki dostunu seyrediyordu.

Birden arkasında bir gürültü, telaşlı ayak sesleri, "Silah başına!" haykırışları duydu. Dönüp baktı ve Chanvrerie Sokağı'nın bitimindeki Saint-Denis Sokağı'ndan, elinde bir karabina ile Enjolras'ın geçtiğini gördü; onu, tabancasıyla Gavroche, yatağanıyla Feuilly, kılıcıyla Courfeyrac, musketonuyla Jean Prouvaire, tüfeğiyle Combeferre, yine tüfeğiyle Bahorel ve bütün bir silahlı ve uğultulu topluluk izlemekteydi.

Chanvrerie Sokağı, bir karabina menzilinden uzun değildi. Bossuet, iki eliyle ağzının çevresinde bir megafon oluşturup bağırdı:

– Courfeyrac! Hey! Courfeyrac!

Courfeyrac çağrıyı duydu, Bossuet'yi gördü ve Chanvrerie Sokağı'na doğru birkaç adım atarak, "Ne istiyorsun?" diye bağırdı. Bu bağırış, "Nereye gidiyorsun?" bağırışıyla aynı anda kopmuştu.

– Bir barikat kurmaya, diye karşılık verdi Courfeyrac.

– İyi ya! Tam yeri işte! Burada kur!

– Doğru dedin, Aigle!

Ve Courfeyrac'ın bir işareti üzerine, topluluk Chanvrerie Sokağı'na daldı.

III
GRANTAIRE'İN ÜSTÜNE GECE İNMEYE BAŞLIYOR

Gösterilen yer gerçekten de mükemmeldi. Sokağın girişi geniş, sonu ise dar ve çıkmazdı, Corinthe orada daracık bir boğaz meydana getiriyordu, Mondétour Sokağı sağdan ve soldan kolayca kapatılabilirdi. Buraya ancak Saint-Denis Sokağı'ndan, yani cepheden ve korumasız olarak hücum edilebilirdi. Sarhoş Bossuet, Hannibal'in ancak boş mideyle gösterebileceği görüş keskinliğini göstermişti.

Topluluğun dalmasıyla birlikte bütün sokağı korku aldı. Ortalıkta tek bir gelip geçen kalmadı. Göz açıp kapayıncaya kadar dip-

te, sağda, solda her boydan ne kadar dükkân, tezgâh, sokak kapısı, pencere, panjur, çatı penceresi, kepenk, ne varsa hepsi, zemin katlarından damlara varıncaya dek kapandı. Yaşlı bir kadın, korku içinde, penceresinin önündeki çamaşır asmaya yarayan iki sopanın üstüne, musket atışlarını etkisizleştirmek amacıyla, bir şilte atmıştı. Tek açık kalan yer meyhane binasıydı. Bunun da pek mantıklı bir nedeni vardı: Çünkü topluluk oraya üşüşmüştü. "Aman Tanrım! Aman Tanrım!" diye inleyip duruyordu Mam Hucheloup.

Bossuet aşağıya, Courfeyrac'ı karşılamaya inmişti.

Joly pencereye çıkmış sesleniyordu:

– Courfeyrac, bir şemsiye almalıydın, nezle olacaksın.

Bu arada, birkaç dakika içinde, meyhanenin ön tarafındaki demir parmaklıktan yirmi çubuk koparılmış, sokağın on tuazlık bir bölümünün taşları sökülmüştü. Gavroche ve Bahorel, Anceau adındaki bir kireç imalatçısının oradan geçmekte olan arabasına el koyarak arabayı devirmişler ve içindeki kireç dolu üç varili kaldırım taşı yığınlarının altına yerleştirmişlerdi. Enjolras, meyhanenin şarap mahzeninin döşeme üzerindeki kapağını kaldırmış ve dul Hucheloup Kadın'ın bütün boş fıçıları, kireç varillerini yandan takviye etmek üzere götürülmüştü. Feuilly, yelpazelerin ince, narin dilimlerini resimleyip boyamaya alışık parmaklarıyla, varilleri ve arabayı iki kitlesel moloz taşı yığınıyla payandalamıştı. Öteki şeyler gibi, hiç hazırlıksız, hemen oracıkta bulup buluşturulan, nereden geldiği meçhul moloz taşlarıydı bunlar. Payanda mertekleri, komşu evlerden birinin cephesinden koparılıp ahşap fıçıların üzerine yatırılmıştı. Bossuet ve Courfeyrac başlarını geriye çevirdiklerinde, yolun yarısının insan boyunu aşan bir siperle kapatılmış olduğunu gördüler. Yıkılıp yapılan ne varsa, onu yapmakta hiçbir şey yoktur ki insan eli kadar usla olsun.

Matelote'la Gibelotte da çalışanların arasına katılmışlardı. Gibelotte, gidip gelip kucak dolusu moloz parçaları taşıyordu. Yorgunluğu, barikatın yapımına yardımcı oluyordu. Tıpkı şarap servisi yaptığı gibi, uykulu bir halde kaldırım taşı servisi yapıyordu.

Yolun ucundan, iki beyaz at koşulu bir yolcu arabası geçiyordu.

Bossuet, kaldırım taşlarının üstünden atlayarak koştu, arabayı durdurdu, erkek yolcuları indirdi, "hanımefendiler"in inmelerine

el vererek yardım etti, sürücüye yol verdi ve atların dizginlerinden tutarak arabayla birlikte geri döndü.

– Yolcu arabaları Corinthe'in önünden geçemez, dedi. *Non licet omnibus adire Corinthum.*

Bir an sonra atlar çözülmüş, Mondétour Sokağı'ndan dışarıya doğru başıboş gitmekteydiler. Araba ise, yan yatırılmış olarak, sokağı kapayan barajı tamamlıyordu.

Mam Hucheloup, neye uğradığını şaşırmış bir halde, birinci kata sığınmıştı.

Bulanık gözlerle, görmeden bakıyordu. Alçak sesle feryat ediyor, feryatları korkudan gırtlağından dışarı çıkamıyordu.

– Dünyanın sonu bu, diye mırıldanıp duruyordu.

Joly, Mam Hucheloup'un kalın, kırmızı ve kırışıklar dolu boynuna bir öpücük kondurdu ve Grantaire'e dönerek "Azizim, ben bir kadının boynuna daima son derece narin ve zarif bir şey gözüyle bakmışımdır," dedi.

Beri yandan Grantaire, iltifatı en yüce doruklarına çıkartıyordu! Birinci kata çıkmış olan Matelote'u belinden yakalamış, uzun kahkahalarla pencereye doğru sürüklüyordu.

– Matelote çirkindir! diye bağırıyordu. Matelote, hayalet haline girmiş çirkinliktir! Matelote mitolojik bir ucubedir. Size onun doğuşundaki sırrı söyleyeyim. Katedrallerin oluklarını yapan bir gotik Pygmalion, günün birinde bu katedrallerden birine âşık olmuş. Aşk tanrısına gidip, bu katedrale can vermesi için yalvarmış ve böylece, Matelote meydana gelmiş. Ona bir bakın vatandaşlar! Saçları Tiziano'nun metresinin saçları gibi kurşun kromatı renginde, ama iyi bir kızdır o. Size garanti veririm ki iyi dövüşecektir. Her iyi kızın içinde bir kahraman vardır. Hucheloup Ana'ya gelince, yiğit bir kocakarıdır o. Şu bıyıklarına bir bakın! Ona kocasından miras kaldı bu bıyıklar. Tam bir hafif süvari! O da dövüşecektir. Sade bu ikisi bile bütün banliyöyü dehşete düşürmeye yeter. Yoldaşlar, hükümeti devireceğiz. Margarik asitle formik asit arasında on beş ara asit bulunduğu ne kadar doğruysa, hükümeti devireceğimiz de o kadar doğrudur. Efendiler, matematiğe bir türlü akıl erdiremediğim için babam beni hep hor görmüştür. Benim aklım yalnız aşka ve özgürlüğe erer. Ben iyi yürekli, saf çocuk Gran-

taire'im! Hiçbir zaman param olmadığından, bir türlü alışamadım paraya. Onun için de, hiçbir zaman para sıkıntısı çekmedim. Ama eğer zengin olsaydım, yeryüzünde tek bir yoksul bile kalmazdı! Görürlerdi o zaman! Ah! İyi yüreklilerin bir de keseleri şişkin olsaydı, her şey ne kadar iyi olurdu. İsa'nın, Rothschild'in servetine sahip olduğunu düşünüyorum. Ne iyilikler ederdi o zaman! Kucaklayın beni Matelote! Siz şehvetli, ama çekingensiniz! Yanaklarınız bir kız kardeş öpücüğü beklerken, dudaklarınız bir âşık öpüşü için can atıyor.

– Kes sesini, şarap fıçısı, dedi Courfeyrac.

Grantaire karşılık verdi:

– Bendeniz, Toulouse şehri belediye başkanı ve edebiyat yarışmaları yönetmeniyim!

Elde tüfek barajın tepesinde ayakta duran Enjolras, sert ifadeli güzel yüzünü kaldırdı. Bilindiği gibi, Enjolras hem Spartalı hem puriten mizaçlı bir insandı. Thermopyler'de Léonidas'la birlikte ölebilir, Cromwell'le birlikte Drogheda'yı yakalayabilirdi.

– Grantaire, diye bağırdı, git şarabını başka yerde mayala. Burası savaş sarhoşluğu yeri, ayyaşlık değil. Barikatın şerefini lekeleme.

Öfke dolu bu sözler, Grantaire'in üzerinde garip bir etki yarattı. Suratına bir bardak soğuk su yemiş gibi oldu. Birden sanki ayıldı.

Oturdu, pencerenin yanındaki bir masaya dirseklerini dayadı. Enjolras'a tarife gelmez yumuşak bir bakışla bakarak:

– Bırak beni burada uyuyayım, dedi.

– Başka yerde uyu, diye bağırdı Enjolras.

Buna rağmen Grantaire, yumuşak ve bulanık gözlerle ona bakmayı sürdürerek:

– Bırak beni burada uyuyayım, diye cevap verdi, burada ölene dek.

Enjolras onu küçümser bir bakışla süzdü:

– Grantaire, sen inanmaktan da, düşünmekten de, istemekten de, yaşamaktan da, ölmekten de aciz bir insansın.

Grantaire, ciddi bir sesle karşılık verdi:

– Görürsün.

Ardından anlaşılmaz birkaç kelime daha geveledikten sonra, başı bütün ağırlığıyla masanın üstüne düştü; ve Enjolras'ın onu ka-

baca sarsarak içine ittiği sarhoşluğun ikinci safhasının oldukça sık rastlanan etkisiyle, bir anda uykuya daldı.

IV
DUL HUCHELOUP KADIN'I AVUTMA DENEMESİ

Barikatın kurulmasından duyduğu sevinçle kendinden geçen Bahorel haykırıyordu:

– İşte sokak gerdanlık takındı! Ne kadar da yakıştı!

Courfeyrac, bir yandan meyhaneyi biraz daha yıkarken, bir yandan da dul meyhaneciyi teselli etmeye çalışıyordu.

– Hucheloup Ana, daha geçen gün Gibolette bir yatak örtüsünü pencerenizden silkeledi diye hakkınızda zabıt tutulduğu ve ceza kesildiği için yakınan siz değil miydiniz?

– Evet öyle, benim iyi yürekli Mösyö Courfeyrac'ım. Aman yarabbi! Bu masamı da mı koyacaksınız yoksa sizin şu gudubet şeye? Evet ya, hem o örtü hem de çatı odasından sokağa düşen çiçek saksısı için hükümet benden yüz frank ceza aldı. Bu haydutluk değil de nedir, Tanrı aşkına.

– İyi ya Hucheloup Ana, biz de sizin öcünüzü alıyoruz işte.

Hucheloup Ana, zararının bu şekilde karşılanmasından elde edeceği yararı pek anlamış görünmüyordu. Kocasından tokat yiyen Arap kadının öcünün alınış biçimine benziyordu bu. Kadın, tokadı yiyince feryat figan doğruca babasına koşup, ondan öcünü almasını istemiş. "Babacığım uğradığım bu hakaretin öcünü aynen almalısın," demiş. Baba sormuş: "Kocan tokadı hangi yanağına attı?" "Sol yanağıma." Bunun üzerine baba, onun sağ yanağına bir tokat aşk edip, "Al işte," demiş, "isteğin yerine geldi. Şimdi kocana gidip söyle, o benim kızımı tokatladıysa, ben de onun karısını tokatladım."

Yağmur dinmişti. Yeni yeni savaşçılar da gelip barikattakilere katılmışlardı. Tulumları içinde bazı işçiler, bir fıçı barut, bir sepet kezzap dolu şişe, iki üç karnaval meşalesi, yine bir sepet "kral bayramından kalma" (bu bayram 1 Mayıs'ta kutlandığına göre pek uzun bir süre geçmiş değildi) şenlik kandili getirmişlerdi. Bütün bu mühimmat, söylendiğine göre, Saint-Antoine Mahallesi'ndeki Pépin adında bir bakkal tarafından gönderilmişti. Chanvrerie So-

kağı'nın biricik feneri ile Saint-Denis Sokağı'nın lambası kırılmış; onlarla doğrudan ilişkili bütün öteki sokakların, yani Mondétour, Cygne, Prêcheurs, Grande-Truanderie ve Petite-Truanderie sokaklarının lambaları da aynı akıbete uğramıştı.

Her şey Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac tarafından yönetilmekteydi. Şimdi iki barikat birden inşa ediliyordu. İkisi de Corinthe'in binasına dayanan bu barikatlar, aralarında bir dik açı oluşturmaktaydılar. Büyük olanı Chanvrerie Sokağı'nı kapatırken, ötekisi de Cygne Sokağı tarafından Mondétour Sokağı'nı kapatıyordu. Bu sonraki barikat çok dar olduğundan, yapımında yalnızca fıçılar, sokak taşları kullanılıyordu. Aşağı yukarı elli işçi çalışıyordu bu işlerde ve bunların otuz kadarının tüfeği vardı; çünkü yolda gelirken rastladıkları bir silahçı dükkânından onların topunu ödünç olarak almışlardı.

Bu topluluk kadar garip, bu topluluk kadar yamalı bohça görünümünde bir şey olamazdı. Kimisi kısa bir ceket giymiş, bir süvari kılıcı ve iki eyer tabancası taşıyordu; bir başkası ceketsizdi, başında bir melon şapka vardı ve yanında bir barut torbası asılıydı; bir üçüncüsü, dokuz kat kaba kâğıda göğsünü zırhlamıştı ve silah olarak bir saraç bızı taşıyordu. İçlerinden biri, "Son kişisine kadar hepsini temizleyelim ve süngümüzün ucunda ölelim!" diye haykırıyordu. Ama adamın süngüsü yoktu. Bir başkası, redingotunun üstüne bir teçhizat askısı ve bir milli muhafız fişekliği takmıştı; fişekliğin kapağında kırmızı yünle işlenmiş bir yazı okunuyordu: kamu düzeni. Alay numarası taşıyan bir sürü tüfek, az sayıda şapka, birçok çıplak kol, birkaç mızrak vardı. Hiç boyunbağı yoktu. Bunlara bir de bütün yaşları, bütün yüzleri, solgun benizli ufak tefek delikanlıları, yanık tenli liman işçilerini ekleyiniz. Hepsi acele ediyor; ve bir yandan birbirlerine yardım ederken, bir yandan da çeşitli ihtimaller üzerine konuşuyorlardı. Saat sabahın üçüne doğru bazı yardımlar gelecekti, bir alayın kendilerine katılacağı kesindi, Paris tümüyle ayaklanacaktı. İçine yürekten gelme bir çeşit samimi neşenin karıştığı korkunç sözlerdi bunlar. Hepsi birbirinin kardeşi sanırdınız, oysa birbirlerinin adını bile bilmiyorlardı. Büyük tehlikelerin güzel yanı şudur ki, birbirlerini hiç tanımayan insanlar arasında kardeşliği gün ışığına çıkarır.

Mutfakta bir ateş yakılmıştı. Ateşin üzerinde bir mermi kalıbı içinde maşrapalar, çatallar, kaşıklar, yani meyhanenin gümüş geçinen bütün kalay sofra takımları eritilmekteydi. Bu arada içki içmekten de geri kalınmıyordu. Kapsüller, iri saçmalar masanın üstünde şarap bardaklarıyla birlikte karmakarışık sürükleniyordu. Bilardo salonunda, korkunun değişik hallere soktuğu Mam Hucheloup, Matelote ve Gibolette, kimisi alıklaşmış, kimisi soluğu kesilmiş, kimisi uykusundan uyandırılmış bir halde eski bezleri yırtıp yırtıp sargı bezi yapıyorlardı. Saçı başı karışık, sakallı ve bıyıklı üç iri kıyım isyancı, çamaşırcı kadınlar gibi parmaklarıyla bezlerin işe yaramaz kısımlarını ayıklayarak onlara yardım etmekte ve onları tir tir titretmekteydiler.

Courfeyrac, Combeferre ve Enjolras'ın Billettes Sokağı'nın köşesinde topluluğa katıldığını fark ettikleri uzun boylu adam, küçük barikatta çalışıyor ve yararlı işler görüyordu. Gavroche, büyük barikatta çalışıyordu. Courfeyrac'ın, evinde kendisini bekler bulduğu ve ona Marius'u soran genç ise, barikatı kurmak için çalışanların yolcu arabasını devirdikleri dakikalarda ortalıktan yok olmuştu.

Mutluluktan havalarda uçan Gavroche, işleri yoluna koymakla görevli kılmıştı kendini. Gidiyor, geliyor, çıkıyor, iniyor, tekrar çıkıyor, çevresine sesleniyor, kıvılcımlar saçıyordu. Varlık nedeni herkesi gayrete getirmekti sanki. Bir dürtükleyicisi mi vardı? Evet, kesinlikle: Sefaleti. Kanatları mı vardı? Evet, kesinlikle: Neşesi. Gavroche bir girdaptı. Herkes her an onu görüyor, her an onun sesini işitiyordu. Her yerde birden var olduğu için, havayı dolduruyordu. Nerdeyse öfkelendirici bir tanrısal her-yerdelikti bu. Bir an bile durmak imkânsızdı onun olduğu yerde. Heybetli barikat onu sürekli sırtında hissediyordu. Aylakların rahatını kaçırıyor, tembelleri dürtüklüyor, yorulanları canlandırıyor, düşünceye dalanların sabrını taşırıyor, bazılarını neşelendiriyor, bazılarının soluğunu kesiyor, bazılarını kızdırıyor, herkesi harekete geçiriyor, bir üniversite öğrencisini iğneliyor, bir işçiyi ısırıyor, şuraya konuyor, burada duruyor, tekrar kalkıyor, dağdağanın ve gayretin üstünde uçuyor, birinden öbürüne sıçrıyor, mırıldıyor, vızıldıyor ve bütün işe koşulmuşları sokup duruyordu; muazzam devrim arabasının atsineğiydi o.

Sonsuz hareket onun küçük kollarında, sonsuz haykırış onun küçük ciğerlerindeydi.

– Ha gayret, yoldaşlar! Biraz daha taş getirin! Birkaç fıçı daha! Biraz daha şu zımbırtılardan! Nerede vardı onlardan? Bir küfe sıva döküntüsü getirin de şu deliği tıkayayım. Sizin barikat da amma küçük ha! Yükseltin onu. Ne var ne yok koyun ona, atın, tıkın ne varsa içine. Kırın, parçalayın şu evi. Bir barikat, Gibou Ana'nın çayı demektir. Alın işte size bir camlı kapı.

Çalışanlar, bunu duyunca bir haykırış kopardılar:

– Ne! Bir camlı kapı mı? Camlı kapıyı ne yapalım biz, yumurcak?!

– Herküllere bakın hele! diye karşılık verdi Gavroche. Bir barikatta camlı kapı çok işe yarar. Ona saldırmayı önlemez ama onu zapt etmeyi zorlaştırır. Siz hiç üzerinde kırık şişe dipleri bulunan bir duvardan atlayıp elma araklamadınız mı? Bir camlı kapı, milli muhafızlar barikatın üstüne çıkmak istediklerinde, onların tabanlarındaki nasırları keser. Ya! İşte böyle, cam milleti haindir. Sizin hayal gücünüz de pek kısırmış, dostlarım.

Öte yandan, horozsuz tabancasına ateş püskürüyordu Gavroche. Ona buna başvurup bir tüfek istiyordu:

– Bir tüfek! Bir tüfek istiyorum! Niçin bana bir tüfek vermiyorlar?

– Sana tüfek ha! dedi Combeferre.

– Lafa bak! Niçin verilmezmiş, diye karşılık verdi Gavroche. 1830'da 10. Charles'la kozların paylaşılması sırasında, pekâlâ bir tüfeğim olmuştu.

Enjolras omuz silkti.

– Hele bir bütün büyüklerin tüfeği olsun, o zaman çocuklara da verilir.

Gavroche mağrur bir tavırla ona dönerek cevap verdi:

– Eğer benden önce ölürsen, senin tüfeğini alırım.

– Bacaksız! dedi Enjolras.

Gavroche'un cevabı:

– Ukala çaylak! oldu.

Tam o sırada, sokağın ucunda dolanıp duran, yolunu şaşırmış şık giyimli bir genç, konuyu saptırdı.

Gavroche ona seslendi:

– Delikanlı, gel sen de katıl bize! Şu yaşlı vatan için bir şeyler yapmak istemez misin?

Şık giyimli genç savuştu.

V
HAZIRLIKLAR

O dönemin gazeteleri, ele geçirilmesi hemen hemen imkânsız olarak nitelendirdikleri Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatın, bir binanın birinci katı yüksekliğinde olduğunu söylerlerken yanılıyorlardı. Gerçekte bu barikat, ortalama altı ya da yedi ayaktan daha yüksek değildi; ve savaşanların istedikleri zaman gerisinde gizlenebilecekleri ya da barajı kontrolleri altında tutabilecekleri ve hatta iç tarafta kademeli olarak üst üste konmuş dört sıra kaldırım taşı vasıtasıyla barikatın tepesine çıkabilecekleri şekilde yapılmıştı. Barikatın, yığma kaldırım taşından ve Anceau'nun arabasıyla yan yatırılan yolcu arabasının tekerlekleri arasından geçirilmiş kalas ve tahtalarla birbirine bağlanmış fıçılardan oluşan dış cephesi ise, dikenli ve son derece karmaşık bir görüntü arz ediyordu.

Evlerin duvarı ile barikatın meyhaneden en uzak ucu arasında bir insan geçebilecek kadar bir aralık bırakılmış, böylece gerektiğinde dışarıya çıkabilme imkânı sağlanmıştı. Yolcu arabasının oku yere dikilerek iplerle tutturulmuştu; ucuna takılan bir kızıl bayrak barikatın üzerinde dalgalanıyordu.

Mondétour Sokağı'ndaki küçük barikat, meyhanenin bulunduğu evin arkasında kaldığı için görünmüyordu. Bu iki barikat, burada gerçek bir tabya oluşturmaktaydılar. Enjolras ve Courfeyrac, Prêcheurs Sokağı üzerinden Halles istikametinde bir çıkış sağlayan Mondétour Sokağı'nın kalan bölümünü bir barikatla kapatmayı uygun bulmamışlardı. Hiç şüphesiz, ellerinde dışarıyla bir irtibat imkânı bulunsun istiyorlar; ve de Prêcheurs Sokağı denen o geçilmesi zor ve tehlikeli dar yoldan bir saldırıya uğramaktan pek korkmuyorlardı.

Folard'ın,[1] stratejik üslubuyla barsak[2] adını verebileceği bu ser-

1 Jean-Charles de Folard (1669-1752): Fransız subay ve askeri yazar – ç.n.

2 Siperleri birbirine bağlayan dolambaçlı, dar ve çukur yol – ç.n.

best çıkış yolu ile, Chanvrerie Sokağı'nda bırakılmış olan daracık aralığı hesaba katmazsak, barikatın içi –ki meyhane burada sivri bir çıkıntı oluşturuyordu– her yanı kapalı bir yamuk dörtkenar biçimindeydi. Büyük barajla sokağın sonundaki yüksek evler arasında yirmi adım kadar bir mesafe vardı. Dolayısıyla, barikatın sırtını bu evlere vermiş olduğu söylenebilirdi. Gerçi evlerin hepsinde oturanlar vardı, ama hepsi de yukarıdan aşağıya sımsıkı kapanmışlardı.

Bütün bu işler, hiç engelsiz ve bu bir avuç gözü pek insan, tek bir tüylü serpuş ya da bir süngü belirtisi bile görmeden, bir saatten kısa bir süre içinde kotarılmıştı. Ayaklanmanın bu aşamasında, hâlâ Saint-Denis Sokağı'ndan geçmeyi göze alan tek tük burjuvalar, Chanvrerie'ye bir göz atıp, barikatı görünce hemen adımlarını sıklaştırıp uzaklaşıyorlardı.

İki barikat da tamamlanıp arabanın dikilen okuna bayrak çekildikten sonra, meyhaneden dışarı bir masa çıkardılar. Courfeyrac masanın üstüne çıktı. Enjolras, dört köşe sandığı getirdi. Courfeyrac sandığı açtı. Sandık fişek doluydu. Fişeklerin görüntüsü, en babayiğitler arasında bir kıpırdanmaya yol açtı.

Courfeyrac, gülümseyerek fişekleri dağıttı.

Herkese otuzar fişek verildi. Çoğunun barutu vardı, dökülen kurşunlarla başka fişekler de yapmaya koyuldular. Barut fıçısına gelince, o, kapının yanında, başka bir masanın üstünde duruyordu. Onu yedek olarak ayırdılar.

Askerlerin toplan borusu aralıksız çalıyor, Paris'i bir baştan bir başa dolaşıp duruyordu, ama gitgide kimsenin umursamadığı monoton bir gürültüye dönüşmüştü. Ve bu gürültü, iç karartıcı dalgalar halinde kâh uzaklaşıyor kâh yaklaşıyordu.

Hep birlikte telaşsız, bir tören ciddiyeti içinde, tüfeklerini ve karabinalarını doldurdular. Enjolras, barikatların dışına çıkarak, biri Chanvrerie Sokağı'na ikincisi Prêcheurs Sokağı'na, üçüncüsü de Petite-Truanderie'nin köşesine olmak üzere üç nöbetçi dikti.

Ve sonra barikatlar kurulmuş, görevler belirlenmiş, tüfekler doldurulmuş olarak; artık kimsenin geçmez olduğu, dilsiz ve âdeta ölü ve içinde hiçbir insan kıpırtısı bulunmayan evlerle çevrili bu sokaklarda, bastırmaya başlayan alacakaranlığın siyahlığına gittikçe daha

çok bürünerek ve bu karanlığın, sessizliğin içinde bir şeyin, kim bilir nasıl bir trajik ve dehşetengiz şeyin yavaş yavaş ilerlediğini hissederek, bir başlarına, silahlı, kararlı ve sakin beklediler.

VI
BEKLERKEN

Bu bekleyiş saatlerinde neler yaptılar?

Bunu anlatmamız gerekiyor, çünkü ne de olsa tarihtir bu.

Erkekler fişek yapar, kadınlar sargı bezi hazırlar, kurşun kalıplarına dökülmek üzere eritilmiş kurşun ve kalayla dolu geniş bir tencere bir mangalın üstünde tüterken; barikatın tepesinde nöbetçiler silah elde nöbet tutar; dikkati asla dağılmayan Enjolras, nöbetçilere sürekli göz kulak olurken; Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel ve daha bazıları, bu güzelim genç adamlar, tıpkı öğrencilik çağlarında toplanarak sohbet ettikleri o huzur dolu günlerdeki gibi bir araya gelip, viraneye çevrilmiş meyhanenin bir köşesinde, kurmuş oldukları tabyanın iki adım ötesinde, fünyelenip doldurulmuş karabinaları iskemlelerinin arkalığına dayalı olarak oturmuş, ölüme bunca yakın oldukları bir saatte, aşk şiirleri okumaktaydılar.

Ne gibi şiirler mi? İşte şöyle:

Hatırlıyor musun hiç o tatlı günlerimizi
Bizi gören, körpecik iki fidan sanırdı
Başka arzumuz yoktu kendine çeken bizi
Bir şıklık ve zarafet, bir de aşkımız vardı

Sen ve ben yaşlarımızı ekleseydik üst üste
Kırk yıl bile etmezdi ikisinin toplamı
O küçücük, o sade yuvamızın içinde
Her şey, hatta kış bile bizim için bahardı.

Ne günlerdi! Manuel akıllı ve mağrurdu,
Sık sık kutsal şölenler coştururdu Paris'i.
Yıldırım saçardı Foy ve de batar dururdu
Sevdalı ellerime korsajının iğnesi.

Hayrandı herkes sana. Davasız avukat ben
Prado'da yemeğe götürdüğümde seni,
O kadar güzeldin ki, ne mümkün almak senden
Gözüm görmezdi bile karşımdaki gülşeni

Duyar gibi olurdum: Ne de güzel! derlerdi
Ne kadar hoş kokuyor! O saçlar dalga dalga!
Mantosunun altında mutlaka kanat gizli.
Sevimli bonesi de yeni açmış bir gonca.

Gezinirdik, elimde elin sıcak ve narin.
Görenler sanırdı ki, aşkın güçlü büyüsü
Baş göz etmiş şahsında bu mutlu ikilinin
Tatlı nisan ayıyla o güzelim mayısı.

Yaşıyorduk gizlenmiş, kapalı yuvamızda
Gıdamız sade aşktı, o leziz yasak yemiş,
Tek bu hitabım bile olmuyordu ki sana
Daha önce kalbinden cevabı verilmemiş

Sorbonne bize cennetti şiirsellikle dolu
Orda sana tapardım akşamdan ta sabaha
Aşık ruhumca buydu uygulamanın yolu,
Sevda haritasını o Latin diyarına.

Ey güzelim meydanlar! Sen ey Maubert! Ey Dauphine!
Taze bahar havalı yoksul yuvamızda sen
Çekerken çorabını bacağın üzre, narin,
Çatımızın ucunda bir yıldız görürdüm ben.

Çok Eflatun okudum, hepten unuttum ama;
Oysa sen. Malebranche'tan da, Lamennais'den de iyi
Kanıtlardın sunduğun tek bir çiçekle bana
Rahmet ve marifeti – göğün bize verdiği.

Ey! Nurlu çatı katı, orda sana sarılmak,
Seyretmek gün doğarken iç gömleğinle seni
Gidip gelirken ya da incelerken genç, parlak
Alnını el aynanda – geçmişten kalma, eski.

Mümkün mü hiç unutmak, gönlün her dem andığı
Ömrün seher vaktini o yıldızlar bağını;
Aşkın şuh bir argoyla pesten mırıldandığı
Kurdeleler, çiçekler, tüller, şallar çağını?

Bir lale saksısından ibaretti bahçemiz,
Bir eteklik örterdi pencerenin camını
Kilden mâmul bir kase kullanırdı bendeniz
Layık görerek sana bir Japon fincanını.

Ya o bizi güldüren afetlere ne denir?
Manşonunun yanması, kaybolan eldivenin!
Ve o aziz portre, duvardaki Shakespeare
Hani satmıştık onu akşam yemeği için!

Dilencindim ben senin, sen güzel hayırsever.
Kaçamaktan öperdim kolunun genç tenini.
Masaya ne gerek var? Bir Dante cildi yeter
Neşeyle yemek için bir avuç kestaneyi.

Sefil ama şenlikli odamda ilk olarak
Ateşli dudağının busesiyle yanmıştım
Ve sen giderken saçın çözük, yüzün sımsıcak
Nasıl sopsoluk kalıp Tanrı'ya inanmıştım.

Hiç var mı yad ettiğin nice mutlu günleri
Ve şimdi çaput olmuş eşarplarını tülden?
Hicran dolu bunca ah onları vermez geri
Sonsuz derinliğine göğün ağıp giderken.

Zaman, yer, yad edilen bu gençlik anıları, gökyüzünde parıldamaya başlayan birkaç yıldız, bu ıssız sokakların mezar sakinliği, için için hazırlanan amansız maceranın yakınlığı, hassas bir şair olduğunu evvelce söylediğimiz Jean Prouvaire'in alacakaranlığın içinde alçak bir sesle mırıldandığı bu mısralara hazin bir güzellik veriyordu.

Bu arada, küçük barikatta bir kandil; büyük barikatta ise, karnavalın son günü Courtille'e giden maskelilerle dolu arabaların önünde görülen balmumu meşalelerine benzer bir meşale yakıl-

mıştı. Bildiğimiz gibi, Saint-Antoine Mahallesi'nden gelme meşalelerdendi bu meşale.

Meşale, rüzgârdan korunmak için, kaldırım taşlarından yapılmış üç tarafı kapalı bir mahfaza içine konulmuş ve ışığı tümüyle bayrağa vuracak şekilde yerleştirilmişti. Sokak ve barikat karanlığa gömülmüş olarak kalmakta ve kocaman bir gizli fener tarafından aydınlatılmışçasına, kızıl bayraktan başka bir şey görünmemekteydi.

Bu ışık, bayrağın kızıllığına, bilmem nasıl bir dehşetengiz kızıllık daha katıyordu.

VII
TOPLULUĞA BILLETTES SOKAĞI'NDA KATILAN ADAM

Gece iyiden iyiye bastırmıştı. Olan biten bir şey yoktu. Sadece, ne olduğu belli olmayan bazı uğultular ve ara sıra silah sesleri duyuluyordu; tek tük, kısa süreli ve uzaklardan gelen silah sesleri... Uzayan bu duraklama safhası, hükümetin zaman kazanmaya çalıştığına ve kuvvet topladığına işaretti. Elli kişi, altmış bin kişinin gelmesini bekliyordu.

Enjolras, güçlü ruhların korkunç olaylar öncesinde kapıldıkları sabırsızlığa kapılmış hissediyordu kendini. Gidip Gavroche'u buldu. Gavroche, aşağı salonda fişek imal etmekle meşguldü; masaların üstüne barut zerreleri saçılmış olduğundan, ihtiyaten içki tezgâhının üstüne konulmuş olan iki mumun ölgün ışığında çalışıyordu. Bu iki mumdan dışarıya hiç ışık sızmıyordu. İsyancılar, ayrıca, üst katlarda kesinlikle ışık yakılmamasına dikkat etmekteydiler.

Enjolras geldiğinde, Gavroche pek meşguldü, ama sırf fişekleriyle değil.

Billettes Sokağı'ndaki adam, az önce aşağı salona gelmiş ve en az ışık alan masaya gidip oturmuştu. Dağıtımda payına düşen büyük tipte bir ordu tüfeğini bacaklarının arasında tutuyordu. O âna kadar bir sürü "eğlenceli" şeyle oyalanıp duran Gavroche, bu adamı görmemişti bile.

Adam içeri girince, Gavroche, gözleriyle mekânik bir şekilde onu izledi; adamın tüfeğine hayran olmuştu. Ama sonra adam oturunca, çocuk birdenbire ayağa fırladı. Bu adamı o âna kadar birisi gözlemiş olsaydı, onun gerek barikatı, gerekse isyancılar topluluğunu, özel bir dikkatle inceden inceye tetkik ettiğini görürdü. Fakat salona girdiğinden beri âdeta tamamen kendi içine kapanmış; çevresinde olup bitenlerin hiç farkında değilmiş gibi görünüyordu. Çocuk, bu düşünceli adama yaklaştı ve uyandırmaktan çekinilen bir kimsenin yanındaymış gibi parmaklarının ucuna basarak, onun çevresinde dolanmaya başladı. Aynı zamanda hem pek küstah hem pek edepli, hem pek yüzeysel hem pek derin, hem pek neşeli hem pek tasalı olan o çocuk çehresinde yaşlı adamların mimikleri dolaşıyordu. Şu anlamlara gelen mimiklerdi bunlar: Boş ver! İmkânsız! Şeşi beş mi görüyorum ne! Rüya görüyor olmalıyım! Olabilir mi? Hayır, o değil! Evet, o işte! Olamaz! Gavroche, topukları üzerinde sallanıyor, ceplerinin içinde yumruklarını sıkıyor, boynunu bir kuş gibi oynatıyor, alt dudağını olabildiğince uzatarak, onun bütün kavrayış gücünü harcıyordu. Şaşkın, kararsız, şüpheci, emin, çarpılmış bir haldeydi. Bir esir pazarında bir sürü kadın azmanı arasında bir Venüs keşfeden haremağası; veya bir yığın kötü resmin altında bir Raffaello'yu teşhis eden bir resim meraklısı gibiydi. Her şey çalışır durumdaydı onda: koku alan içgüdü ve birleştirici, düzenleyici zeka. Besbelli Gavroche'a bir şeyler olmuştu.

İşte, Gavroche'un kafasını meşgul eden düşüncelerin en yoğun olduğu bu anda Enjolras yanına geldi ve:

– Sen küçüksün, dedi, seni kimse görmez. Barikatların dışına çık; evlerin duvarları boyunca süzülerek, çevredeki sokakların her yanını şöyle bir kolaçan et ve dönüp oralarda olup bitenleri bana anlat.

Gavroche, kalçalarının üzerinde şöyle bir dikeldi.

– Demek, küçükler de bir işe yarıyorlarmış! Aman ne mutlu! Tamam, gidiyorum. Ama, siz bu arada küçüklere güvenin ve büyüklerden sakının...

Ve Gavroche, başını kaldırıp sesini alçaltarak, Billettes Sokağı'ndan gelen adamı gösterdikten sonra ekledi:

– Şu iri kıyım adamı görüyor musunuz?
– Evet, ne olmuş?
– O bir hafiye.
– Emin misin?
– Daha on beş gün bile olmadı, Pont Royal'de hava almak için köprünün kornişine oturmuştum, kulağımdan tutup beni kaldırdı.

Enjolras, hızla sokak çocuğunun yanından ayrılıp, orada bulunan, şarap nakliyatında çalışan bir işçiye çok alçak bir sesle bir şeyler söyledi. İşçi salondan çıktı ve çıkmasıyla, aynı işte çalışan başka üç işçiyle birlikte dönmesi bir oldu. Bu dört adam, geniş omuzlu dört hamal, Billettes Sokağı adamının hiç dikkatini çekmeyecek bir şekilde, gidip onun oturduğu masanın arkasında yer aldılar; onun üstüne atılmaya hazır oldukları açıkça görülüyordu.

O zaman, Enjolras adama yaklaşıp sordu:
– Kimsiniz siz?

Bu damdan düşme soru, adamı yerinden hoplattı. Adam, bakışlarını Enjolras'ın masum gözbebeklerinin ta derinliklerine daldırdı ve orada onun düşüncesini kavramış gibi bir tavır aldı. Dünyanın en küçümseyici, en güçlü ve en kararlı gülümseyişiyle gülümsedi ve kibirle karışık bir ciddiyetle cevap verdi:
– Niçin sorduğunuzu anlıyorum... Evet, öyle!
– Hafiye misiniz?
– Devletin memuruyum.
– Adınız ne?
– Javert.

Enjolras dört adama bir işaret çaktı. Javert daha arkasına dönüp bakmaya bile fırsat bulamadan, göz açıp kapayıncaya kadar, kıskıvrak yakalandı, yere yatırıldı, sımsıkı bağlandı, üstü arandı.

Üstünde, iki cam arasına yapıştırılmış küçük, yuvarlak bir kart bulundu. Kartın bir tarafında, kabartmalı olarak Fransa'nın arması ve altında "Denetle ve uyanık ol" ibaresi, öbür tarafında ise "JAVERT, polis müfettişi, elli iki yaşında" yazısı ile dönemin emniyet müdürü Mösyö Gisquet'nin imzası vardı.

Adamın üstünden ayrıca, bir saatle içinde birkaç altın bulunan bir para kesesi çıktı. Para kesesi ile saati ona bıraktılar. Yoklandığında, yelek cebinin dibinde saatin arkasında, zarf içinde bir kâğıt

ele geçti. Enjolras, kâğıdı açtı ve bizzat emniyet müdürü tarafından yazılmış olan şu beş satırlık yazıyı okudu:

> Müfettiş Javert, siyasi görevi sona erer ermez, özel bir teftiş yetkisiyle Seine Nehri'nin sağ kıyısında, Iéna Köprüsü civarında bazı suç erbabı kişilerin, söylendiği gibi, dolaşmakta olup olmadıklarını araştıracaktır.

Arama işi sona erince, Javert'i yerden kaldırdılar, ellerini arkadan bağladıktan sonra onu de aşağı, salonun ortasındaki –vaktiyle meyhaneye adını vermiş olan– ünlü direğe bağladılar.

Bu olup bitenlere baştan sona tanıklık etmiş ve her şeyi sessizce başını sallayarak onaylamış olan Gavroche, Javert'in yanına yaklaşarak, ona:

– Bu kez fare kediyi yakaladı, dedi.

Bütün bunlar, o kadar çabuk yapılmıştı ki, meyhanenin çevresindekiler farkına vardıklarında iş bitmişti bile.

Javert, hiç bağırıp çağırmamıştı.

Javert'in direğe bağlanmış olduğunu öğrenen herkes, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre ve iki barikata dağılmış olan adamlar, koşup geldiler.

Sırtı direğe dayalı, bedenini sımsıkı saran ipler yüzünden en ufak bir hareket bile yapamaz durumda olan Javert, ömründe hiç yalan söylememiş bir insanın pervasız sakinliği içinde, başını dimdik tutuyordu.

– O bir hafiye, dedi Enjolras.

Ve Javert'e dönerek:

– Barikat ele geçmeden on dakika önce kurşuna dizileceksiniz.

Javert, sesinin en amirane tonuyla karşılık verdi:

– Niçin hemen değil?

– Boş yere barut harcamak istemiyoruz.

– Öyleyse, bıçakla görün işinizi.

– Bana bak, hafiye, dedi yakışıklı Enjolras, bizler yargıcız, katil değil.

Sonra Gavroche'a seslendi:

– Hey, sen! Haydi işinin başına! Söylediklerimi yap.

– Gidiyorum, diye bağırdı Gavroche.

Tam yola koyuluyordu ki, birden durup:

– Ha! Aklıma gelmişken! dedi. Onun tüfeğini bana vereceksiniz. Zurnacı sizin olsun, ama zurnayı ben isterim.

Sokak çocuğu, bir asker selamı çaktı ve şen şatır büyük barikatın aralığından çıkıp gitti.

VIII
LE CABUC ADIYLA BİLİNEN AMA ASLINDA ADI BELKİ CABUC OLMAYAN BİRİ HAKKINDA SORU İŞARETLERİ

Gavroche'un yola düzülmesinden hemen sonra meydana gelen destansı bir vahşet ve dehşet dolu bir olayı belirtmeden geçecek olursak, burada resmetmeye çalıştığımız trajik tabloyu eksik bırakmış oluruz; ve okuyucu da, bunca çaba ve çırpınışı içeren bu toplumsal gebeliğin, bu devrimci doğuruşun büyük anlarını dakik ve gerçek çizgileri içinde görmemiş olur.

Bilindiği gibi, ajitasyon amacıyla toplanan kalabalıklar tıpkı kar topu gibidirler; yuvarlandıkça büyüyerek bir sürü insanı gürültülü bir yığın halinde bir araya toplarlar. Bu insanlar nereden geldiklerini sormazlar birbirlerine. Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac'ın önderliğindeki topluluğa katılan gelip-geçenler arasında, sırtında omuzları aşınmış bir hamal ceketi olan, el kol işaretleri yaparak öfkeyle bağırıp çağıran, suratı vahşi bir sarhoşunkine benzeyen biri vardı. Adı ya da lakabı Le Cabuc olan bu adam, onu tanıdığını ileri sürenler için bile aslında tamamen meçhuldü. Alabildiğine sarhoştu ya da kendini öyle gösteriyordu. Birkaç kişiyle birlikte meyhaneden çıkardıkları bir masanın başında oturuyordu. Bu Cabuc, bir yandan, kendisine karşı direnenleri ısrarla içmeye zorlarken, bir yandan da barikatın gerisindeki beş katlı ve her katı da bütün sokağa hakim durumda olan ve de Saint-Denis Sokağı'nın tam karşısında yer alan büyük evi düşünceli düşünceli gözlüyor gibiydi. Birden bağırdığı duyuldu:

– Arkadaşlar, biliyor musunuz? Bizim işte şu evden ateş etmemiz gerekir. O evde pencerelere yerleşecek olursak, bu sokağa girmeye kalkışacak bir kimsenin vay haline!

İçlerinden biri:

– İyi ama, o ev kapalı, dedi.

– Kapıya vuralım.

– Açmazlar.

– Biz de kapıyı kırarız!

Cabuc, kapıya koştu. Masif demirden iri bir tokmağı vardı kapının. Onunla kapıya vurdu. Kapı açılmadı. Bir daha vurdu. Hiç cevap yoktu. Üçüncü kez vurdu. Aynı sessizlik.

– Kimse yok mu burada? diye seslendi Cabuc.

Ses seda duyulmuyordu.

O zaman, Cabuc bir tüfek kapıp dipçiğiyle kapıya vurmaya başladı.

Eski bir taşlık kapısıydı bu; kemerli, alçak, dar, kavi, tümüyle meşeden, içten bir saç levha kaplı ve demir iskeletli gerçek bir zindan kapısı. Dipçik darbeleri evi titretiyor, ama kapıyı sarsamıyordu.

Ama yine de evdekiler endişe ve heyecana kapılmış olmalılar ki, sonunda üçüncü kattaki küçük dört köşe bir pencere aydınlanıp açıldı ve pencereden bir mumla, şaşkın ve korkmuş bir adamcağızın kır saçlı başı göründü. Kapıcıydı bu.

Kapıyı dipçikleyen adam durdu.

Kapıcı:

– Ne istiyorsunuz mösyö? diye sordu.

– Kapıyı aç! dedi Cabuc.

– Bu mümkün değil beyler.

– Aç diyorum sana!

– Bu imkânsız, mösyö!

Cabuc, tüfeğini kaptığı gibi, kapıcıya nişan aldı. Fakat kendisi aşağıda ve ortalık karanlık olduğundan, kapıcı onu göremiyordu.

– Açacak mısın, evet mi, hayır mı?

– Hayır, mösyö!

– Hayır mı diyorsun?

– Hayır diyorum, benim iyi...

Kapıcı sözünü tamamlayamadı. Tüfek patlamış ve kurşun adamın çenesinin altından girip gırtlağını delip geçerek enseden çıkmıştı.

İhtiyar, bir "gık" bile diyemeden yığılıp kaldı. Mum yere düşerek sönmüş ve pencerenin pervazına dayalı hareketsiz bir baştan ve dama doğru yükselen beyaz bir duman parçasından başka bir şey görünmez olmuştu.

Cabuc, tüfeğinin dipçiğini yere dayayarak, "İşte bu kadar!" dedi.

O, tam bu sözü söylemişti ki, bir elin kartal pençesi ağırlığıyla omzuna çöktüğünü hissetti ve bir sesin kendisine, "Diz çök!" dediğini duydu.

Katil döndü ve karşısında Enjolras'ın beyaz ve soluk yüzünü gördü.

Enjolras'ın elinde bir tabanca vardı.

Silah sesini duyunca koşup gelmişti.

Sol eliyle Cabuc'ün yakasını, ceketini, gömleğini ve askısını kavramıştı. "Diz çök!" diye tekrarladı.

Ve henüz yirmi yaşındaki bu narin yapılı delikanlı, o tıknaz ve güçlü kuvvetli hamalı bir saz gibi büküp, çamurların içine diz çöktürdü.

Cabuc direnmeye çalıştıysa da, insanüstü bir el kavramıştı sanki onu.

Solgun benzi, çıplak boynu, dağınık saçları, kadınsı çehresiyle Enjolras'ta, o an, antik Themis'ten[1] bir şeyler var gibiydi. Kabaran burun kanatları, yere eğik bakışları, onun acımasız Grek profiline –antik dünya görüşüyle– Adalet'e en uygun düşen, öfkeyle karışık bir iffet ifadesi veriyordu.

Barikattakilerin hepsi koşup gelmiş, biraz uzakta bir çember oluşturacak şekilde dizilmişlerdi; az sonra tanık olacakları şey karşısında tek bir söz bile söylemenin imkânsızlığını hissediyorlardı.

Yenik düşen Cabuc, artık direnmiyordu; her yanı titriyordu.

Enjolras onu bıraktı ve saatini çıkardı.

– Aklını başına topla, dedi. Ya dua et ya da düşün. Bir dakikan var.

Katil:

– Merhamet! diye yalvardı, sonra başını önüne eğip duaya benzer anlaşılmaz bir şeyler mırıldandı.

Enjolras, gözünü saatinden ayırmıyordu. Bir dakikanın dolma-

1 Yunan mitolojisinde, adaletin ve ebedi yasanın tanrıçası – ç.n.

sını bekledi, sonra saati yelek cebine koydu. Daha sonra, ulurcasına ah vah edip dizlerine sarılan Cabuc'ü saçlarından kavrayarak tabancasının namlusunu onun kulağına dayadı. Maceraların en müthişine kılları kıpırdamaksızın atılmış olan bu gözü pek insanların birçoğu, başlarını başka tarafa çevirdiler.

Tabancanın patladığı duyuldu ve katil yüzükoyun yere devrildi.

Enjolras doğruldu, inançlı ve sert bakışlarını çevresinde gezdirdi.

Sonra ayağıyla cesedi iterek:

– Atın şunu dışarı, dedi.

Üç adam, sefilin, biten hayatın son mekânik kasılmalarıyla sarsılan bedenini kaldırıp, küçük barikatın üstünden Mondétour Sokağı'na attılar.

Enjolras, bir süre düşünceye daldı. Kim bilir hangi soylu karanlıklar yayılmaktaydı ağır ağır onun o korkunç serinkanlılığı üzerine. Birden yüksek sesle konuşmaya başladı.

Herkes sustu.

– Yurttaşlar, dedi Enjolras, bu adamın yaptığı korkunç bir şeydi, benim yaptığım ise iğrenç. O, bir insanı öldürdü, bu nedenle ben de onu öldürdüm. Bunu yapmak zorundaydım, çünkü devrimin kendine özgü bir disiplini olması gerekir. Cinayet burada, başka bir yerde olduğundan daha büyük bir suçtur. Devrimin gözü bizim üstümüzde, bizler cumhuriyetin rahipleriyiz, bizler vazife kurbanlarıyız; kimse bizim kavgamıza iftira edememelidir. İşte bu nedenle ben, bu adamı yargıladım ve ölüme mahküm ettim. Bana, yani yaptığımı yapmak mecburiyetinde olan, ama bunu iğrenerek yapan bana gelince, ben kendimi de yargıladım. Kendimi hangi cezaya mahküm ettiğimi çok geçmeden öğreneceksiniz.

Bu sözler, dinleyenleri titretti.

Combeferre haykırdı:

– Biz de senin kaderini paylaşıyoruz.

Enjolras, yeniden söz alarak:

– Öyle olsun, dedi. Birkaç söz daha. Ben, bu adamı idam etmekle, zorunluluğa boyun eğdim. Ama zorunluluk eski dünyanın bir canavarıdır. Onun adı Kader'dir. Oysa ilerlemenin yasası, canavarların melekler karşısında yok olmasını; Kader'in, kardeşlik karşısında silinip gitmesini emreder. Gerçi, sevgi sözünü ağza almak

için kötü bir zamandayız. Varsın öyle olsun, ben yine de onu telaffuz ediyor, övgüyle yüceltiyorum. Sevgi! Gelecek senindir. Ölüm! Senden yararlanıyorum, ama nefret de ediyorum. Yurttaşlar! Gelecekte ne zulmet ne de yıldırım çarpması; ne yırtıcı cehalet ne de kanlı kısas olacak. Gelecekte İblis olmayacağına göre, Mikail de olmayacak. Gelecekte kimse kimseyi öldürmeyecek, yeryüzü nur saçacak, insanlık sevecek, yalnız sevecek. Bir gün gelecek, yurttaşlar, her şey beraberlik, ahenk, ışık, sevinç ve hayat olacak. Evet, o gün gelecek ve işte bizler o günün gelmesi uğruna öleceğiz.

Enjolras sustu. Bakire kız dudakları kapandı; kan döktüğü o yerde bir süre ayakta, bir mermer gibi hareketsiz kaldı. Aynı noktaya dikilmiş olan gözleri, çevresindekileri kısık sesle konuşmak zorunda bırakıyordu.

Jean Prouvaire ve Combeferre, sessizce ellerini sıkıyor ve barikatın köşesinde birbirlerine sokulmuş olarak; hem cellat hem rahip hem pırıl pırıl bir ışık hem bir sert kaya olan bu vakur gence acımayla karışık bir hayranlıkla bakıyorlardı.

Şunu hemen söyleyelim ki, her şey olup bittikten sonra, cesetler morga taşınıp üzerleri arandığında, Cabuc'ün üstünde bir polis ajanı kartı bulundu. Bu konuda 1832'de emniyet müdürlüğüne yazılmış özel bir rapor, 1848'de bu kitabın yazarının eline geçmiştir.

Şunu da ilave edelim: Garip ama doğru olması muhtemel bir polis rivayetine göre Cabuc, gerçekte Claquesous idi. Nitekim Cabuc'ün ölümünden sonra bir daha Claquesous'nun adı sanı geçmemiştir. Claquesous, hiçbir iz bırakmadan ortadan kayboldu, yer yarıldı da içine girdi âdeta. Onun hayatı karanlıktı, sonu zifiri karanlık oldu.

Bütün isyancılar topluluğu, soruşturması çarçabuk yapılıp çarçabuk sona erdirilen bu davanın heyecanından henüz sıyrılamamıştı ki, Courfeyrac, sabahleyin Marius'u sormak için evine gelen ufak tefek gencin barikatın içinde olduğunu gördü.

Bu mert ve pervasız görünüşlü çocuk, geceleyin ayaklanmacılara katılmaya gelmişti.

ON ÜÇÜNCÜ KİTAP

Marius Karanlığa Dalıyor

I
PLUMET SOKAĞI'NDAN SAINT-DENIS MAHALLESİ'NE

Giderek bastıran gecenin içinden kendisini Chanvrerie Sokağı'ndaki barikata çağıran o ses, Marius'a kaderin sesi gibi gelmişti. Ölmek istiyordu, işte fırsat kendini sunmuştu; mezarın kapısını çalıyordu, karanlığın içinden bir el, ona kapının anahtarını uzatıyordu. Ümitsizliğin önündeki karanlıklar içinde açılan bu ölümcül kapıların kışkırtıcı bir davetkârlığı vardır. Marius, parmaklığın bunca defa kendisine geçit vermiş olan çubuğunu ayırarak bahçeden dışarı çıktı ve kendi kendine, "Haydi gidelim!" dedi.

Istıraptan çılgına dönmüştü, sabit ve sağlam hiçbir şey hissedemiyordu beyninde. Gençliğin şehvetle karışık hoş sarhoşlukları ve aşk içinde geçen bu iki aydan ve ümitsizliğin türlü çeşit vehimleri altında ezilmişlikten sonra, artık kaderin hiçbir şeyini kabul edecek hali kalmamıştı onun. Tek bir isteği vardı artık, bir an önce bu işi bitirmek.

Hızlı hızlı yürümeye başladı. Üzerinde Javert'in tabancaları bulunduğu için yeterince silahlanmış sayılırdı.

Görmüş olduğunu sandığı genci sokakların içinde gözden kaybetmişti.

Marius, Plumet Sokağı'ndan bulvara çıktı, Esplanade'ı ve Invalides Köprüsü'nü, Champs-Élysées'yi, 15. Louis Meydanı'nı geçti ve Rivoli Caddesi'ne ulaştı. Burada mağazalar açıktı, kemerlerin havagazı lambaları yanıyor, mağazalarda kadınlar alışveriş yapıyor, Laiter Kafesi'nde dondurmalar, İngiliz pastanesinde küçük pastalar yeniyordu. Sadece Les Princes Oteli ile Meurice Oteli'nden birkaç yolcu arabasının dörtnala yola çıktığı görülüyordu.

Marius, Delorme Pasajı'ndan geçip, Saint-Honoré Sokağı'na girdi. Burada dükkânlar kapalıydı; satıcılar yarı açık kapılarının önünde sohbet ediyor, yayalar gidip geliyor, sokak lambaları yanıyordu. Birinci kattan itibaren bütün pencerelerde, her zamanki gibi ışıklar yanıyordu. Palais-Royal Meydanı'nda süvariler vardı.

Marius, Saint-Honoré Sokağı boyunca yürüdü. Palais-Royal'den uzaklaştıkça aydınlık pencereler azalıyordu. Dükkânlar tamamen kapalıydı, kapı eşiklerinde konuşanlara hiç rastlanmıyordu. Sokak gitgide karanlığa gömülmekte ve aynı zamanda, kalabalık tıkızlaşmaktaydı. Çünkü gelip geçenler, şimdi artık bir yığın halini almışlardı. Hiç kimse konuşmuyordu bu yığının içinde, ama yine de boğuk ve derin bir uğultu yükseliyordu ondan.

Arbre-Sec Çeşmesi'ne doğru, bazı "toplaşmalar"a rastlanıyordu. Bunlar hareketsiz ve karanlık cinsten gruplardı ki, yolda gidip gelenler arasında tıpkı bir su akıntısının ortasındaki taşlar gibi duruyorlardı.

Prouvaires Sokağı'nın başında, kalabalık artık yürümez olmuştu. Aralarında alçak sesle konuşan, dirençli, masif, katı, tıkız, hemen hemen nüfuz edilemez bir kitleydi bu. Burada, neredeyse hiç siyah elbise, melon şapka yoktu; iş gömleği, işçi ve köylü üstlüğü, kasket, fırça saçlı, tozlu topraklı başlar vardı sadece. Bu kalabalık, gecenin içinde belli belirsiz dalgalanıyordu. Fısıldaşmalarında, ortak bir heyecanın etkisiyle yayılan bir ürperişin boğuk sesi vardı. Hiç yürüyen olmadığı halde, çamurların içinde bir yerde sayma sesi duyuluyordu. Ve bu yoğun kalabalığın ötesinde, Roule Sokağı'nda, Prouvaires Sokağı'nda ve Saint-Honoré Sokağı'nın uzantısında, arkasında bir mumun parladığı tek bir pencere camı bile yoktu. Bütün bu sokaklarda, sayıları giderek azalan münferit fener dizileri görülüyordu. O devrin iplere asılı iri kırmızı yıldızlara ben-

zeyen fenerleri, kaldırım taşlarının üzerine kocaman bir örümceği andıran bir gölge salarlardı. Issız değildi bu sokaklar. Çatılmış tüfekler, kımıldayan süngüler ve kamp kurmuş askeri birlikler seçiliyordu karanlığın içinde. Hiçbir meraklı kimse bu sınırın ötesine geçemiyordu. Trafik orada duruyordu. Orada halk kitlesi bitiyor ve ordu başlıyordu.

Marius, hiçbir umudu kalmamış bir insanın azmiyle hareket ediyordu. Onu çağırmışlardı, mutlaka gitmesi gerekiyordu. Bir yolunu bulup kalabalığı ve birliklerin kampını geçti. Devriyeleri atlattı, nöbetçilerden sıyrıldı. Dolambaçlı bir yol izledi ve böylece Béthisy Sokağı'na ulaştıktan sonra Halles'e doğru yöneldi. Bourdonnais Sokağı'nın köşesinden sonra, tek bir fener bile yoktu artık.

Halk yığınının doldurduğu bölgeyi aşmış, askeri birliklerin kıyısından geçmiş, şimdi insanın içine korku salan bir şeyin içinde bulunuyordu. Ortalıkta ne bir yolcu ne bir asker ne bir ışık ne de bir tanrıkulu vardı; sadece yalnızlık, sessizlik, gece ve insanı kavrayıp saran tarife sığmaz bir soğuk. Böyle bir sokağa girmek, bir mahzene girmek demektir.

Marius, ilerlemeye devam etti.

Henüz birkaç adım atmıştı ki, yanından koşarak biri geçti. Bir erkek miydi? Bir kadın mıydı? Yoksa bir değil de birkaç kişi miydi? Bunu söyleyebilecek durumda değildi Marius. Her kimse bu, geçip gitmiş, yok oluvermişti.

Marius, yollarda dolana dolana, Poterie Sokağı olduğunu tahmin ettiği daracık bir yola geldi. Yolun ortalarına doğru, bir engele çarptı. Ellerini uzatıp yokladı. Yan yatırılmış bir arabaydı bu. Ayakları, bazı şeylerin varlığını fark etti; su birikintileri, çukurlar, şuraya buraya dağılmış ya da yığılmış kaldırım taşlarıydı bunlar. Başlanıp yarım bırakılmış bir barikat vardı burada. Taşların üstünden aşıp barajın öbür yanına geçti, kapı önlerindeki korkuluk taşlarını sıyıra sıyıra ve evlerin duvarlarını takip ede ede yürüyordu. Barikatın biraz ötesinde beyaz bir şey fark eder gibi oldu. Yaklaşınca bu beyaz şey şekillendi. İki beyaz attı bu şey; o sabah, Bossuet'nin yolcu arabasından çözdüğü atlardı. Bütün gün sokak sokak başıboş dolaşıp, sonunda buraya gelip durmuşlardı. Tıpkı Tanrı'nın eylemlerindeki hikmeti anlamayan insanlar gibi, insanların

eylemlerindeki hikmeti anlamayan hayvanların bezgin sabrı içinde bekliyorlardı.

Marius, atları geride bırakıp ilerledi. Tam Contrat-Social Sokağı olabileceğini düşündüğü bir sokağa girmek üzereydi ki, nereden ateşlendiği meçhul bir tüfeğin, karanlığı rastgele yararak gelen kurşunu, ıslık çalarak başının hemen üstünden geçti ve bir berber dükkânının önünde asılı duran bir tıraş tasını deldi. 1846'da, Contrat-Social Sokağı'nda, Halles direklerinin köşesinde, bu delik tıraş tası hâlâ görülüyordu.

Bu tüfek atımı, hayat alametiydi. O andan sonra, Marius hiçbir şeye rastlamadı.

Marius'un izlediği bütün bu güzergâh, karanlık basamaklardan bir inişe benziyordu.

Ama Marius, yine de ilerlemeye devam etti.

II
BAYKUŞ BAKIŞIYLA PARİS

O sırada, bir kimse, yarasa ya da baykuş kanatlarıyla Paris'in üzerinde uçacak olsa, aşağıda hazin bir manzaranın serili yattığını görürdü.

Adeta şehir içinde bir şehir olan bütün o Halles Mahallesi; içinden Saint-Denis Sokağı, Saint-Martin Sokağı geçen ve birbirleriyle kesişen daha bin bir tali sokağı olan ve isyancıların kendilerine müstahkem mevki haline getirdikleri bu mahalle, o kimseye Paris'in ortasında kocaman bir kara delik olarak görünürdü. Orada, gözler bir uçuruma düşüyordu. Kırık sokak fenerlerinden, kapalı pencerelerden, orada bütün ışık yansımaları, bütün hayal, bütün şehir gürültüsü, bütün hareketlilik son buluyordu. Ayaklanmanın görünmez polisi, her yeri göz altında tutuyor ve düzeni, yani geceyi koruyordu. Azınlığı geniş bir karanlık içinde boğmak ve her bir savaşçıyı bu karanlığın içerdiği imkânlarla çoğaltmak, ayaklanmanın zorunlu taktiğidir. Günbatımıyla birlikte, gerisinde bir mum yanan her pencereye bir kurşun sıkılmıştı. Böylece ışık söndürülmüş ve hatta bazen içeride oturan öldürülmüştü. Dolayısıyla, yaprak kımıldamıyordu. Oradaki evlerde, korku, matem ve şaşkınlık-

tan, sokaklardaysa bir çeşit kutsal dehşetten başka bir şey yoktu. Hatta orada uzanıp giden pencere ve kat dizileri, alçaklı yüksekli bacalar ve damlar, çamurlu ve ıslak kaldırım taşları üzerinde parlayan belli belirsiz ışık akisleri bile görülmüyordu. Bu karanlık yığına yüksekten bakan bir göz, olsa olsa, uzun aralıklarla şurada burada ne olduğu fark edilemeyen kırık, garip çizgiler, olağandışı yapı profilleri, harabeler arasında gidip gelen ışıklara benzer bir şeyler seçebilirdi belki. Bunlar, barikatlardı işte. Gerisi bir karanlıklar gölüydü; sisli, yoğun kasvetli; ve üzerinde Saint-Jacques Kulesi'nin, Saint-Merry Kilisesi'nin ve de insanoğlunun devler gibi yapıp da gecenin hayaletlere dönüştürdüğü o heybetli yapıların ikisi, üçü yükseliyordu.

Bu ıssız ve ürkütücü labirentin çevresinde, Paris trafiğinin yok olmadığı ve ender de olsa bazı sokak lambalarının yandığı mahallelerde, havadaki gözlemcinin fark edebileceği bir şey de, kılıç ve süngülerin madenî parıltıları, top arabalarının boğuk tekerlek sesleri ve miktarı her dakika biraz daha artan taburların sessizce kaynaşmasıydı. Ayaklanmanın çevresinde giderek daralıp kapanan muazzam bir çemberdi bu.

Kuşatılan mahalle, devasa bir mağaradan başka bir şey değildi artık. Orada her şey uyumuş ya da hareketsiz görünüyordu ve daha önce görmüş olduğumuz gibi, onun ulaşılabilen sokaklarının hiçbirinde karanlıktan başka bir şey yoktu.

Vahşi, tuzak dolu, nereden geldiği meçhul korkunç darbelerle girilmesi ürkütücü, içinde kalınması dehşet verici bir karanlık. Bu karanlığın içine girenler, orada kendilerini bekleyen şeyler karşısında titremekte, orada onları bekleyenler ise gelmekte olanın karşısında ürpertiler geçirmekteydiler. Her sokağın köşesinde mevzilenmiş görünmez savaşçılar; gecenin koyuluğu içinde gizlenmiş mezar-tuzaklar. Her şey bitmişti. Bundan böyle, orada tüfeklerin ateşinden başka aydınlık; ölümün birden, hızla ortaya çıkıvermesinden başka bir rastlantı ümit edilemezdi. Nerede? Nasıl? Ne zaman? Bunu bilen yoktu, ama bu kesin ve kaçınılmazdı. Orada, kapışma için belirlenmiş olan o yerde, hükümet ile devrim, milli muhafızlar ile halk dernekleri, burjuvazi ile isyan kapışmaya doğru el yordamıyla ilerliyorlardı. Her iki taraf için de aynı zorunlu-

luk söz konusuydu. Buradan ölmüş ya da yenmiş olarak çıkmak, tek mümkün çıkış yoluydu artık. Öylesine nihai bir durum, öylesine güçlü bir karanlıktı ki bu, orada en tereddütlüler bile kendilerini kararlı, en yiğitler bile kendilerini dehşet içinde hissediyorlardı.

Aslında her iki tarafta da aynı çılgın öfke, aynı azgın hırs, aynı kararlılık vardı. Taraflardan biri için ilerlemek ölmek demekti, ama kimse geri çekilmeyi düşünmüyordu; öbürü içinse olduğu yerde kalmak ölmek demekti, ama kimse kaçınayı aklından geçirmiyordu.

Ertesi gün, her şey mutlaka sona erecek, taraflardan biri ya da diğeri galip gelecek, ayaklanma ya bir devrim ya da önemsiz bir çatışma olacaktı. Taraflar gibi, hükümet de bunu anlıyordu; en sıradan burjuva bile bunu hissediyordu. Bu yüzden, her şeyin içinde nihai bir hükme bağlanacağı bu mahallenin nüfuz edilemez karanlığına yürek daraltıcı bir düşünce karışmakta, bir felakete gebe olan bu sessizliği çevreleyen bunaltıcı hava bir kat daha ağırlaşmaktaydı. Bir tek ses işitiliyordu: Saint-Merry'nin bir ölüm hırıltısı gibi iç parçalayıcı, bir beddua gibi tehdit edici alarm çanları. Karanlığın içinde çılgınca, umutsuzca yakınıp duran bu çanın haykırışları kadar insanın kanını donduran bir şey olamazdı.

Çoğu kez olduğu gibi, doğa da insanların yapmaya hazırlandıkları şeye uydurmuştu sanki kendini. Bu bütünün uğursuz ahengini bozan hiçbir şey yoktu ortada. Yıldızlar kaybolmuş; ağır bulutlar, melankolik kıvrımlarıyla ufku baştan başa doldurmuştu. Bütün bu ölü sokakların üstünü siyah bir gökyüzü kaplamıştı. Bu muazzam mezarın üstüne muazzam bir kefen örtülmüş gibiydi.

Daha önceleri de, birçok devrim vakasına tanıklık etmiş olan bu yerde, henüz sadece siyasi bir çarpışma hazırlanmakta iken; gençlik, gizli dernekler, okullar, bazı prensipler uğrunda, orta sınıf bazı menfaatler uğrunda çarpışmak, göğüs göğüse gelmek, rakiplerini yere sermek üzere birbirlerine yaklaşırlarken; her iki taraf da, sabırsızlık içinde, krizin son ve kesin saati bir an önce gelsin isterken; uzakta, bu uğursuz mahallenin dışında, o mutlu, o alabildiğine varlıklı Paris'in ihtişamı altında kaybolan eski sefil Paris'in dibi bulunmaz oyuklarının en derinlerinde, halkın sert, tehditkar sesinin gürlediği duyuluyordu.

Bu ses, vahşi hayvan kükremesiyle Tanrı sözünü kendinde birleştiren bu ürkütücü ve kutsal ses, zayıfları dehşete düşürür, akıllıları uyarır, aynı zamanda hem aslan sesi gibi aşağıdan, hem gök gürültüsü gibi yukarıdan gelir.

III
SON MERHALE

Marius, Halles'e ulaşmıştı.

Komşu sokaklara oranla burada her şey daha sakin, daha karanlık, daha hareketsizdi. Mezarın buz kesmiş sükûnu, topraktan çıkıp göğün altına yayılmıştı âdeta.

Ama yine de, bir kızıllık, bu siyah zemin üzerinde, Chanvrerie Sokağı'nı Saint-Eustache yönünden kesen evlerin yüksek damlarının siluetini belli etmekteydi. Corinthe barikatında yanan meşalenin yansıyan ışığıydı bu. Marius, bir kızıllığa doğru yöneldi, kızıllık, onu Marché-aux-Poirées'ye götürdü. Marius, orada Prêcheurs Sokağı'nın karanlık ağzını fark etti. Oraya daldı. İsyancıların, sokağın öbür ucunda nöbet tutan gözcüsü onu görmedi. Marius, kendisini aradığı şeyin çok yakınında hissediyor ve ayaklarının ucuna basa basa yürüyordu. Böylece –hatırlanabileceği gibi– Enjolras'ın dışarıyla tek irtibat yolu olarak, Mondétour sokakçığının kısa bir bölümünde bırakmış olduğu dar geçidin dirsek noktasına kadar geldi. Solundaki son evin köşesinden başını uzatarak geçidin içine baktı.

Marius, kendisini de saran siyah geniş bir gölge örtüsü savuran Chanvrerie Sokağı ile Mondétour sokakçığının oluşturdukları karanlık açının biraz ötesinde kaldırım taşlarına vuran bazı ışık akislerini, meyhanenin küçük bir kısmını ve arkada, sur duvarına benzer şekilsiz bir şeyin içinde göz kırparak yanan bir kandil ve de yere çömelmiş, tüfekleri dizlerinde birtakım insanlar gördü. Bütün bunlar, Marius'un on kulaç ötesindeydi. Barikatın içiydi bu.

Küçük sokağın sağ yanında dizili evler, meyhanenin geri kalan kısmını, büyük barikatı ve bayrağı saklıyorlardı Marius'un gözünden.

Marius için atılacak tek bir adım kalmıştı artık.

O zaman, bahtsız delikanlı bir korkuluk taşının üzerine oturup kollarını kavuşturdu ve babasını düşündü.

Düşündü o kahraman Albay Pontmercy'yi, o son derece mağrur askeri ki, cumhuriyet döneminde Fransa'nın sınırlarını korumuş, imparatorluk döneminde Rusya kapılarına dayanmış, Cenova'yı, İskenderiye'yi, Milano'yu, Torino'yu, Madrid'i, Viyana'yı, Dresden'i, Berlin'i, Moskova'yı görmüş; Avrupa'nın bütün zafer meydanlarında, Marius'un da damarlarında taşıdığı kandan damlalar bırakmış; itaat ederek, emir vererek vaktinden önce saçlarını ağartmış; teçhizat kayışı belinde, apoletleri göğsüne sarkmış, kokardı barut dumanından kararmış, miğferinin ağırlığı altında alnı kırışmış olarak barakalarda, ordugâhlarda, açık kamplarda, seyyar hastanelerde yaşamış; ve bir yirmi senenin sonunda, büyük savaşlardan yanağında bir yara izi ve gülümser bir çehre ile, sade, sakin, hayranlık uyandırıcı, bir çocuk gibi saf, Fransa için elinden gelen her şeyi yapmış, ona karşı hiçbir şey yapmamış olarak geri dönmüştü.

Marius, içinden, kendi son gününün de gelmiş, son saatinin çalmış olduğunu söylüyordu. O da, babasının ardından, tıpkı babası gibi mert, cesur, gözü pek olacak, kurşunlara karşı koşacak, göğsünü süngülere gerecek, kanını dökecek, düşmanı arayıp bulacak, ölüme atılacaktı. O da savaşacaktı, o da savaş meydanına inecekti; ama onun ineceği savaş meydanı sokaktı ve yapacağı savaş da vatandaş savaşıydı, iç savaştı.

Marius, iç savaşın önünde bir uçurum gibi açıldığını gördü. İşte bu uçuruma düşecekti o.

Birden titredi.

Babasının kılıcı geldi aklına. Dedesi, bir eskiciye satmıştı onu. Nasıl içi yanmıştı buna Marius'un. Ama şimdi onun, o yiğit ve şerefli kılıcın, eline düşmemek için kaçıp öfkeyle karanlıklar içinde kaybolmakla ne kadar iyi ettiğini düşündü. Onun böyle kaçıp gitmesi, akıllı ve geleceği önceden kestiren bir kılıç olduğunu gösteriyordu. Demek ki bu ayaklanmayı, yağmur dereleri savaşını, kaldırımlar savaşını, mahzenlerin havalandırma pencerelerinden açılan ateşleri, arkadan indirilen ve arkadan yenilen darbeleri önceden bilebiliyordu; demek ki Marengo'dan, Friedland'dan gelen o

kılıç, Chanvrerie Sokağı'na gitmek istemiyordu; demek ki, babasının elinde o yaptıklarından sonra, oğlunun elinde bunları yapmak istemiyordu! Marius düşündü ki, eğer o kılıç orada olsaydı da, onu, ölü babasının başucunda durduğu yerden almış bulunsaydı, şimdi Fransızlar arasında bir yol kavşağında yapılacak bu gece savaşı için buraya getirmeye kalkıştığında, hiç şüphe yok, kılıç onun ellerini yakar ve tıpkı meleğin kılıcı gibi karşısında alev alev yanardı. Ne mutlu ki, kılıç orada değildi, kaybolup gitmişti; en iyisi, en doğrusu da buydu zaten. Babasının şerefinin gerçek koruyucusu dedesiymiş meğerse. Albayın kılıcının bugün vatanın bağrına saplanacak, onun kanını dökecek yerde, mezada çıkarılması, eskicinin birine satılması, hurdaya atılması çok daha iyi olmuştu elbet.

Marius, bunları düşündükten sonra, acı acı ağlamaya başladı.

Korkunç bir şeydi bu. Cosette'siz yaşamak imkânsızdı onun için. O gittiğine göre, kendisinin ölmesi gerekiyordu. Şerefi üzerine yemin etmemiş miydi ona, öleceğine dair? Bunu bile bile gitmişti Cosette; demek ki ölmesini istiyordu. Hem sonra, Cosette'in böyle hiç habersiz, bir pusula, bir mektup yollamadan gidivermesi, onun artık kendisini sevmediğini gösteriyordu. Oysa adresini bildirmişti ona! Öyleyse, neye yarardı artık yaşamak ve de niçin yaşayacaktı? Sonra, ne yani! Sen tut buraya kadar gel, sonra geri dön! Tehlikenin dibine kadar sokul, sonra kaç! Barikatın içine bak, sonra sıvış! Korkudan titreyerek, "Daha fazlasında ben yokum, geldim, gördüm, bu kadarı yeter, iç savaş bu, hadi bana eyvallah," deyip sıvış! Seni bekleyen dostlarını yüzüstü bırak! Oysa sana ihtiyaçları vardı onların belki! Koca bir orduya karşı bir avuç insandılar! Bir hamlede hem aşkı hem dostluğu hem şeref sözünü tepmek! Tabansızlığını vatanseverlik bahanesiyle mazur göstermeye yeltenmek! Olamazdı böyle şey. Babasının hayaleti bu karanlığın içinde olsaydı, onu böyle ayakları geri geri gider görse, kılıcının yanıyla onu bir temiz pataklar ve yüzüne karşı şöyle haykırırdı: "Haydi yürü, alçak!"

Marius, başını önüne eğmiş, kendisini düşüncesinin bu gidiş gelişlerine kaptırmıştı.

Birden başını doğrulttu. Zihninde âdeta muhteşem bir düzelme olmuş, her şey yerli yerine oturmuştu. Mezara yakınlığın dü-

şünceye verdiği bir genişlik vardır; ölüme yakın olan insan, doğruyu görür. Katılmak üzere olduğunu hissettiği eylemin hayali, Marius'a artık yakınılacak bir şey olarak değil, muhteşem bir şey olarak görünüyordu. Sokak savaşı, ruhun bilinmez bir iç çatışmasıyla, onun düşüncesinde birdenbire değişip güzelleşmişti. Kuruntunun bütün o fırtınalı soru işaretleri, bir yığın halinde yeniden başına üşüştülerse de, bu kez hiç rahatsız etmediler onu. Hiçbirini cevapsız bırakmadı.

Bir kere, babasının hayal kırıklığına ve öfkeye kapılması için ne sebep olabilirdi? Başkaldırmanın bir görev mertebesine erdiği haller hiç yok mudur? Öyleyse girişilen bu savaşta, Albay Pontmercy'nin oğlu için küçük düşürücü ne olabilirdi? Bu ne bir Montmirail ne de bir Champaubert'dir;[1] bu başka bir şeydir. Burada söz konusu olan aziz bir ülke toprağı değil, kutsal bir fikirdir. Vatan şikayetçiymiş, tamam, ama insanlık alkışlıyor. Kaldı ki, vatanın şikayetçi olduğu da doğru mu acaba? Fransa kan kaybediyor gerçi, ama özgürlük gülümsüyor; ve özgürlüğün gülümsemesi karşısında Fransa yarasını unutuyor. Sonra, olaylara yüksekten bakılacak olursa, iç savaştan söz edilebilir mi?

Ne demek iç savaş? Dış savaş diye bir şey var mı ki? İnsanlar arasında her savaş, kardeşler arası savaş değil midir? Savaş, amacına göre anlam kazanır. Ne dış savaş ne de iç savaş vardır. İnsanlar arasında büyük ittifakın gerçekleşeceği güne kadar savaş, geçmekte geciken geçmişe karşı, gelmekte acele eden geleceğin çabası anlamında olmak üzere, zorunlu olabilir. Savaş ne zaman utanç verici, kılıç ne zaman hançer olur? Ancak hakkı, ilerlemeyi, aklı, uygarlığı, hakikati katlettiği zaman. O zaman, iç savaş da, dış savaş da haksızdır; böylesi bir savaşın adına cinayet denir. Adalet denen o kutsal şeyin dışında, bir savaş şekli, başka bir savaş şeklini ne hakla hor görebilir? Washington'un kılıcı, ne hakla Camille Desmoulins'in mızrağını inkâr edebilir? Dış düşmana karşı Leonidas, tirana karşı Timoleon; hangisi daha büyüktür? Birisi savunuyor, ötekisi kurtarıyor. Amaçla hiç ilgilenmeden, site içinde her silaha sarılmayı kınayacak mıyız? O halde, Brütüs'ü, Mar-

1 Montmirail ve Champaubert: Devrim'den sonra Fransa'yı istila etmek isteyen müttefiklerin Napolyon tarafından yenilgiye uğratıldıkları iki yer – ç.n.

cel'i, Arnould de Blankenheim'i, Coligny'yi hainlikle suçlayın. Pusu savaşı mı? Sokak savaşı mı? Niçin olmasın? Ambiorix'in, Artevelde'in, Marnix'in, Pelayo'nun savaşı böyleydi. Ama, Ambriorix Roma'ya, Artevelde Fransa'ya, Marnix İspanya'ya, Pelayo Mağripliler'e karşı savaşıyordu; hepsi de dışa karşı, yabancıya karşı savaşıyorlardı. İyi ama, monarşi de yabancıdır, baskı da yabancıdır, ilahi hukuk da yabancıdır. Despotizm ahlaki sınırı çiğner, tıpkı istilanın coğrafî sınırı çiğnemesi gibi. Tiranı kovmak veya İngiliz'i kovmak, her iki halde de kendi toprağını geri almaktır. Öyle bir an gelir ki, itiraz etmek artık yetmez olur; felsefeden sonra, aksiyon gelmelidir; fikrin başlattığını, canlı kuvvet tamamlar; zincire vurulan Prometheus başlar, Aristogiton[1] bitirir; ansiklopedi ruhları aydınlatır, 10 Ağustos[2] ruhları elektriklendirir. Aiskhylos'tan[3] sonra Thrasybulos;[4] Diderot'dan sonra Danton. Çokluğun, bir efendi edinmek gibi bir eğilimi vardır. Çokluğun kitlesi, bir kayıtsızlık tortusu peyda eder. Halk kalabalığı, itaat etmeyi kolayca benimser. İnsanlara, kurtuluşlarının yararlarını göstererek onları yerlerinden kımıldatmak, onları itmek, tartaklamak, hakikati onların gözlerine sokmak, onların suratına acımasızca avuç avuç ışık fırlatmak lazımdır. İnsanları biraz da kendi kurtuluşlarının yıldırımıyla çarpmak gerektir. Bu ışık çarpması onları uykularından uyandırır. Tehlike çanlarının, savaşların zorunluluğu buradan geliyor. Büyük savaşçıların ayağa fırlaması, cüret gösterip ulusları aydınlatması ve ilahi hukukun, anlı şanlı Sezarların, kaba kuvvetin, bağnazlığın, sorumsuz iktidarın ve mutlak hükümdarların gölgesi altında yaşayan bu kederli insanlığı –gecenin bu karanlık zaferlerini alık alık seyredip duran bu kuru kalabalığı– sarsması lazımdır. Kahrolsun zorba! Ama hangi zorba? Louis Philippe'e zorba mı diyorsunuz? Hayır; 16. Louis de değildi. Bunların ikisi de, tarihin iyi krallar dediği kişilerdendiler. Ne var ki, prensipler tek parçadırlar, parçalayamazsınız onları, hakikatin mantığı yekpare bir düz çizgi halinde

1 Dostu Harmodion ile birlikte, Atina tiranı Hippartikos'u bıçaklayarak öldüren Atinalı – ç.n.

2 10 Ağustos 1792: Fransız monarşisinin, ayaklanan halk tarafından yıkıldığı gün – ç.n.

3 Yunanlı tragedya yazarı (M.Ö. 525-456) – ç.n.

4 Atinalı general ve devlet adamı (M.Ö. 445-338) – ç.n.

uzanır, hatır gönül tanımamak onun özelliğidir. Dolayısıyla, taviz yok; insanın kişilik alanına her türlü tecavüz cezalandırılmalıdır. 16. Louis'de ilahi hukuk vardı; Bourbon olduğu için Louis Philippe'te de vardır. Her ikisi de, belli bir ölçüde hakkın gaspını temsil ederler. Bu nedenle, genel olarak gaspı yeryüzünden söküp atmak için, onlara karşı da savaşmak gerekir; gerekir, çünkü her zaman Fransa başı çeker. Efendi, Fransa'da düştü mü, her yerde düşer. Velhasıl, toplumsal hakikati yeniden geçerli kılmak, özgürlüğü yeniden tahtına oturtmak, halka halklığı, insana hükümranlığı geri vermek, Fransa'nın başına tekrar kızıl serpuşu koymak, aklın ve adaletin itibarını tümüyle iade etmek, herkesi kendi haklarına kavuşturup her türlü antagonizma tohumunu yok etmek, krallığın o muazzam evrensel ittifakın önünde oluşturduğu engeli yıkmak, insanlığı hak ve hukuk seviyesine çıkarmak... Bundan daha haklı bir dava, bundan daha büyük bir savaş olabilir mi? Barışı inşa eden savaşlardır bunlar. Bugün yeryüzünde kin ve nefretten kuleleriyle hâlâ ayakta duran koskoca bir önyargılar, ayrıcalıklar, yalanlar, haraççılıklar, suiistimaller, zorbalıklar, adaletsizlikler, karanlıklar kalesi var ki, mutlaka yerle bir edilmesi gerekiyor. Bu ucube kitle mutlaka yıkılmalıdır. Austerlitz'de yenmek, büyüktür; ama Bastille'i zapt etmek, muazzamdır.

Hiç kimse yoktur ki, kendi içinde bir şeyi fark etmemiş olsun. Ruhun, en çalkantılı hallerinde bile, soğukkanlılıkla muhakeme yürütmek gibi bir kabiliyeti vardır. Onun, aynı anda birçok yerde birden bulunabilmesi nedeniyle karmaşıklaşan birliğinin harikuladeliği buradan gelir. Bazen öyle olur ki, hüsrana uğrayan tutku ve derin umutsuzluk, en karanlık monologlarının son çırpınışları içinde bile bazı konuları işler, bazı tezleri tartışırlar. Kargaşaya mantık karışır ve muhakemenin ipi hiç kopmadan düşüncenin ölümcül fırtınası içinde dalgalanır durur. Marius, böyle bir ruh hali içindeydi işte.

Genç adam, bu düşünceler içinde bitkin, ama kararlıydı. Ancak, yine de tereddüt ediyor ve sonuç olarak, yapmak üzere olduğu şeyin karşısında titreyerek, bakışlarını barikatın içinde dolaştırıp duruyordu. Ayaklanmacılar, yavaş sesle, hiç kımıldamadan konuşuyorlardı. Bekleyişin son aşamasına gelindiğini gösteren yarı-ses-

sizliği hissediyordu insan. Ayaklanmacıların yukarılarında, üçüncü katlardan birinin küçük bir penceresinde, bir seyirciye ya da bir tanığa benzer birinin varlığını fark ediyordu Marius. Pek dikkatli bir kimseymiş gibi geliyordu bu seyirci ona. Cabuc'ün öldürdüğü kapıcıydı bu. Aşağıdan bakıldığında, kaldırım taşlarının arasına sokulmuş meşalenin yansıyan ışığında, bu kafa şöyle böyle görülebiliyordu. Bu donuk ve belirsiz aydınlıkta, bu kurşunimsi soluk renkli, hareketsiz, şaşkın, saçları dikenleşmiş, gözleri açık ve sabit bakışlı, ağzı aralık, merak ifade eden bir durumda sokağa doğru eğilmiş çehre kadar garip bir şey olamazdı. Sanki ölmüş olan, az sonra ölecek olanları seyrediyordu. Bu kafadan akan kan, kırmızımtrak şeritler halinde pencerenin kenarından birinci kat hizasına kadar iniyor ve orada duruyordu.

ON DÖRDÜNCÜ KİTAP

Umutsuzluktan Doğan Büyüklükler

I
BAYRAK: BİRİNCİ PERDE

Gelen giden yoktu henüz. Saint-Merry'nin saati onu çalmıştı. Enjolras ve Combeferre, karabinaları ellerinde büyük barikatın aralığına yakın bir yere gidip oturdular. Konuşmuyor, en derinden, en uzaktan gelen ayak seslerini bile duymaya çalışırmışçasına kulak kabartıyorlardı.

Birdenbire, kasvetli sessizliğin ortasında, Saint-Denis Sokağı'ndan doğru gelir gibi olan, berrak, genç, neşeli bir ses yükseldi ve açıkça anlaşılır bir şekilde, eski halk şarkısı *Au clair de la lune*'ün nağmeleriyle, bir nazım parçası söylemeye başladı. Şarkı, horoz ötüşünü andıran bir çığrışla bitiyordu:

Burnum ağlar durmadan
Azizim Bugeaud,
Yolla gelsin jandarma
Sözüm duysun o.
Mavi kaputlu tavuk,
Başında kavuk,
Al sana banliyö!
Ö–örö–ö–öö!

İki delikanlı el sıkıştılar.

– Gavroche bu, dedi Enjolras.

– Bizi uyarıyor, dedi Combeferre.

Telaşlı bir koşuşma, sokağın sessizliğini bozdu. Bir sirk palyaçosundan daha çevik birinin yolcu arabasına tırmandığı görüldü ve ardından Gavroche:

– Tüfeğim! Geliyorlar! diyerek barikatın içine atladı. Nefes nefeseydi.

Bütün barikatı elektrik çarpmış gibi bir titreme dolaştı ve tüfeklerini arayan ellerin çıkardığı ses duyuldu.

Enjolras, çocuğa:

– Benim karabinamı ister misin? diye sordu.

– Büyük tüfeği isterim, diye cevap verdi Gavroche.

Ve Javert'in tüfeğini aldı.

İki nöbetçi, Gavroche'la hemen hemen aynı zamanda geri çekilip, barikata girmişlerdi. Sokağın ucundaki nöbetçi ile Petite-Truanderie'deki gözcüydü bunlar. Küçük Prêcheurs Sokağı'ndaki gözcü, yerinde kalmıştı. Bu da, köprülerle Halles tarafından gelen bir şey olmadığına delalet ediyordu.

Bayrağa vuran ışığın yansımasıyla ancak bazı taşları görülebilen Chanvrerie Sokağı, yoğun bir duman içinde belli belirsiz açılmış büyük bir dehliz ağzı gibi görünüyordu isyancılara.

Herkes kendi savaş mevziine girmişti.

Kırk üç isyancı, bu arada Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel ve Gavroche barikatın içinde diz çökmüş, başları barajın tepe hizasında, tüfeklerinin ve karabinalarının namluları, mazgal deliklerini andıran kaldırım taşlarına dayalı, pürdikkat, sessiz, ateş etmeye hazır durumdaydılar. Feuilly'nin komutasında altı kişi, Corinthe'in iki katındaki pencerelerde nişan alma vaziyetinde mevzilenmişlerdi.

Bir süre daha geçti, sonra düzenli, yere sert sert basan, kalabalık adımların çıkardığı bir ses duyuldu. Açıkça Saint-Leu tarafından geliyordu bu ses. Önce hafif, sonra belirgin, daha sonra yoğun ve kesintisiz, sakin ve korkunç bir süreklilikle yaklaşmaktaydı. Yalnızca bu sesti duyulan. Şövalyenin Heykeli'nin[1] sessizliğiyle

1 Şövalyenin Heykeli: Don Juan'ın baştan çıkardığı bir kızın öldürdüğü babasının

gürültüsünün birleşmesiydi bu âdeta. Ama bu adımlarda öyle bir heybet ve çokluk vardı ki, aynı zamanda hem bir kalabalık hem de bir hayalet fikri uyandırıyordu zihinlerde. İnsan, Lejyon Heykeli'nin dehşet verici yürüyüşünü duyar gibi oluyordu. Bu adımlar yaklaştı, yaklaştı, yaklaştı ve durdu. Sokağın ucunda bir yığın insanın nefes alıp verdiği duyuluyordu sanki. Hiçbir şey görülmüyordu ama. Sadece en dipte, koyu karanlığın içinde, zor fark edilebilen iğne gibi ince bir sürü tel parçası –tıpkı uyumak üzereyken, uykunun ilk sisleri içinde, kapalı gözkapaklarının altında görülen o tarife gelmez karmaşık fosforlu çizgiler gibi– kımıldaşıp duruyordu. Meşalenin uzak akislerinin belirsizce aydınlattığı süngüler ve tüfek namlularıydı bunlar.

Yine bir sessizlik oldu. İki taraf da beklemedeydi sanki. Birdenbire, karanlığın derinlerinden bir bağırtı duyuldu. Kimseler görünmediği ve insana sanki karanlığın kendisi bağırıyormuş gibi geldiği için, büsbütün tehditkâr ve korkunç havası olan bir sesti bu.

– Kim var orda?

Aynı zamanda omuzlara yatırılan tüfeklerin tıkırtısı duyuldu.

Enjolras, gür ve vakur bir sesle karşılık verdi:

– Fransız Devrimi!

– Ateş! dedi ses.

Bir şimşek, kızgın bir fırının kapağı birden açılıp kapanmış gibi, binaların sokağa bakan cephelerini bir baştan bir başa kızıla boyadı. Barikatın üstünde müthiş bir patlama oldu. Kızıl bayrak yere düştü. Yaylım ateşi o kadar şiddetli ve yoğun olmuştu ki, gönder direğinin, yani yolcu arabasının okunun ucunu koparıp atmıştı.

Evlerin saçaklarından seken kurşunlar barikatın içine girip birçok kişiyi yaraladı.

Bu ilk yaylım ateşinin dondurucu bir etkisi oldu barikattakiler üzerinde. Hücum, pek sert ve en gözü pekleri bile düşündürecek nitelikteydi. Besbelli, karşılarında en azından koca bir alay vardı.

Courfeyrac:

---

heykeli. Çapkın adam, alay olsun diye heykeli yemeğe davet eder, ama heykel gerçekten davete uyarak çıkagelir (Molière, *Don Juan*, IV, 12 ve V, 6). Bir kimsenin, hiç beklenmedik bir anda çıkagelip, hazır bulunanları şaşkınlığa ve dehşete düşürmesini anlatmak için kullanılan bir deyim – ç.n.

– Arkadaşlar, diye bağırdı, barutumuzu ziyan etmeyelim. Karşılık vermek için, onların sokağa girmelerini bekleyelim.

– Her şeyden önce de, bayrağı kaldıralım! dedi Enjolras.

Ve ayaklarının dibine düşmüş olan bayrağı yerden aldı.

Dışarıda, harbilerin namlulardan çıkardığı sesler duyuluyordu.

Enjolras sordu:

– En cesur kim var burada? Bu bayrağı tekrar kim diker barikatın üstüne?

Kimseden ses çıkmadı. Şüphesiz yeniden namlulara hedef olduğu bir sırada barikatın üstüne çıkmak, düpedüz ölmek demekti. En yiğit kişi bile, kendini göz göre göre ölüme atmakta tereddüt eder. Nitekim, Enjolras'ı bile bir ürperti sarmıştı. Tekrar sordu:

– Kimse yok, öyle mi?

II
BAYRAK: İKİNCİ PERDE

Corinthe'e gelinip, barikatın yapımına başlandığından beri, Mabeuf Baba'ya hiç dikkat eden olmamıştı. Oysa Mösyö Mabeuf bir an olsun topluluktan ayrılmamıştı. Meyhanenin zemin katına girmiş ve tezgâhın arkasına oturmuştu. Orada, o, kendisi için bile yok olmuştu âdeta. Ne bakıyor ne de düşünüyordu sanki. Courfeyrac da, başkaları da, iki üç kez onun yanına yanaşıp tehlikeyi haber verecek, oradan çekilmesini söyleyecek olmuşlarsa da, o, söylenenleri hiç anlar gibi görünmemişti. Kendisiyle konuşulmadığı zaman, sanki birilerine cevap veriyormuş gibi ağzını oynatıyor, ama ona hitap edilir edilmez dudakları hareketsizleşip, gözleri canlılığını kaybediyordu.

Barikatın saldırıya uğramasından birkaç saat önce aldığı vaziyeti hiç değiştirmemişti. İki yumruğu iki dizinin üstünde, başı sanki bir uçurumdan aşağı bakıyormuş gibi eğik, öylece duruyordu. Hiçbir şey, onu bu vaziyetinden ayıramamıştı. Zihni sanki barikatta değil de başka bir yerdeydi. Herkes gidip kendi savaş mevziine girdiğinde, alt salonda direğe bağlı Javert, yalın kılıç onu bekleyen bir isyancı ve bir de o, Mabeuf, kalmıştı. Saldırı sırasında patlama olduğunda, fiziksel sarsıntı onu etkilemiş ve Mabeuf Baba, uyku-

dan uyanmışçasına birden ayağa kalkıp, salonu geçmiş ve tam Enjolras, "Kimse yok, öyle mi?" diye çağrısını tekrarladığı an, yaşlı adamın, meyhane kapısının eşiğinde belirdiği görülmüştü.

Onun ortaya çıkışı, gruplar üzerinde bir şok etkisi yarattı. Bir haykırış koptu:

– Seçmen bu! Konvansiyon üyesi! Halk temsilcisi!

Oysa muhtemelen hiçbir şey işitmiyordu o.

Doğruca Enjolras'ın yanına gitti; isyancılar dinî bir huşu içinde önünden çekilerek ona yol veriyorlardı. Donakalmış bir halde geri geri giden Enjolras'ın elinden bayrağı çekip aldı ve hiç kimse onu durdurmak ya da ona yardım etmek cesaretini kendinde bulamadan, bu titrek başlı, sağlam ayaklı seksenlik ihtiyar, barikatın içinde kaldırım taşlarından yapılmış olan merdivenden ağır ağır çıkmaya başladı. Öyle hazin, öyle yüce bir manzaraydı ki bu, çevresindekiler hep bir ağızdan haykırdılar: "Şapkalar çıksın!" Çıktığı her basamak, yüreklere korku salıyordu. Onun ak saçları, bitkin çehresi, çıplak ve kırışık geniş alnı, çökük gözleri, şaşkınca açık ağzı, kızıl bayrağı kaldıran ihtiyar kolu, karanlığın içinden çıkıp meşalenin kanlı aydınlığında büyüyorlardı. Bu görülen, sanki elinde terörün bayrağıyla topraktan çıkan 93'ün hayaletiydi.

Bu titrek ve korkunç hayalet son basamağın üzerine çıkıp da, bu yıkıntı parçasının tepesinde, bin iki yüz tüfeğin önünde ve ölümün karşısında, ölüme meydan okurcasına dikilince, bütün barikat karanlıklar içinde tabiatüstü ve devasa bir görüntüye büründü.

Ancak mucizelerin çevresinde oluşan sessizlikler gibi bir sessizlik oldu.

Ve bu sessizliğin ortasında, ihtiyar adam, kızıl bayrağı sallayarak haykırdı:

– Yaşasın devrim! Yaşasın cumhuriyet! Kardeşlik! Eşitlik! Ve ölüm!

Barikatın içindekiler, bir duayı bir an önce bitirmeye çalışan telaşlı bir rahibin mırıltısına benzer, alçak sesle, hızlı bir fısıltı duydular. Sokağın öbür başında bazı yasal ihtarlarda bulunan polis komiserinin sesiydi bu herhalde.

Sonra, "Kim var orda?" diye daha önce bağırmış olan aynı gür ses, yine bağırdı:

– Çekilin ordan!

Mösyö Mabeuf, yüzü sapsarı kesilmiş, vahşileşmiş, gözbebekleri aklını şaşırmışlığın hazin alevleriyle ışıldar bir halde, bayrağı alnının üstüne kaldırarak tekrar haykırdı:

– Yaşasın cumhuriyet!

– Ateş! dedi ses.

Salkım atışına benzer ikinci bir yaylım ateşi daha barikatın üstüne indi.

Yaşlı adam dizleri üzerine çöktü, sonra tekrar doğruldu, bayrağı elinden düşürdü ve kolları göğsünde çaprazlanmış olarak, geriye doğru, boylu boyunca, sırtüstü, yere düştü.

Altından kan derecikleri aktı. İhtiyar yüzü, solgun ve üzgün gökyüzüne bakıyor gibiydi.

İnsana, kendi nefsini bile korumayı unutturan o yüce heyecanlardan biri sarmıştı ayaklanmacıları. Saygı dolu bir korkuyla cesede yaklaştılar.

Enjolras:

– Ne adamlarmış ama şu kral katilleri! dedi.

Courfeyrac, Enjolras'ın kulağına eğildi:

– Yalnız sana söylüyorum. Heyecanı azaltmak istemem. Ama bu adam hiç de kral katili falan değildi. Onu tanırdım. Adı Mabeuf Baba idi. Bugün nesi vardı bilmem ama namuslu bir sarsaktı. Kafasına baksana.

– Sarsak kafalı ama Brütüs yürekli, diye cevap verdi Enjolras.

Sonra sesini yükseltti:

– Yurttaşlar! Yaşlıların gençlere verdikleri bir örnektir bu! Bizler tereddüt ediyorduk, o ortaya çıktı! Bizler geri çekiliyorduk, o öne atıldı! İşte yaşlılıktan titreyenlerin, korkudan titreyenlere verdikleri ders! Vatanın önünde bu dedenin alnı dimdik. Hayatı uzun, ölümü muhteşem oldu. Şimdi onun ölüsünü bağrımızda barındıralım. Her birimiz, bu yaşlı ölüyü, kendi yaşayan babasını savunur gibi savunsun ve onun aramızdaki varlığı, barikatı zapt edilemez yapsın.

Bu sözleri, matemli ve enerjik bir onaylama mırıltısı izledi.

Enjolras eğildi, ihtiyarın başını kaldırdı, sert bir tavırla onu alnından öptü. Sonra, onun kollarını ayırdı ve sanki ölünün canını

acıtmaktan korkuyormuş gibi şefkatli bir itina ile onun ceketini çıkardı ve ceketin kanlı deliklerini herkese göstererek:

– Şimdi artık bayrağımız bu işte, dedi.

III
GAVROCHE, ENJOLRAS'IN KARABİNASINI ALSA DAHA İYİ EDERDİ

Mabeuf Baba'nın üstüne, dul Hucheloup Kadın'ın siyah bir şalını örttüler. Altı kişi, tüfekleriyle bir sedye yaptılar, ölüyü onun üstüne koyup, başlar açık olarak ve törensel bir ağır yürüyüşle götürüp, alt salondaki büyük masanın üzerine yatırdılar.

Bu insanlar, yaptıkları ciddi ve kutsal işe kendilerini öylesine kaptırmışlardı ki, içinde bulundukları tehlikeli durumu artık düşünmez olmuşlardı.

Ceset, içinden geçenleri hiç belli etmeden öylece duran Javert'in yanından geçerken, Enjolras hafiyeye, "Sen de birazdan!" dedi.

Bütün bunlar olurken, mevziini terk etmeyip sürekli etrafı gözleyen Küçük Gavroche, birtakım adamların sinsi adımlarla barikata yaklaşmakta olduklarını görür gibi olmuştu. Birden haykırdı:

– Koşun, geliyorlar!

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet, hep birden telaşla meyhaneden fırladılar. Neredeyse iş işten geçmek üzereydi. Barikatın üstünde pırıltılı bir süngü kalabalığının dalgalandığı görülüyordu. Boylu boslu şehir muhafızlarından bazıları, yolcu arabasının üstünden aşarak, bazıları da aralıktan sızarak, barikatın içine girmekteydiler. Önlerine kattıkları Gavroche, geri çekiliyor, ama kaçmıyordu.

Kritik bir andı. Su baskınının ilk korkulu dakikasıydı bu; nehrin kabarıp su seddinin üst sınırına vardığı ve suların bendin çatlakları arasından sızmaya başladığı dakika. Bir saniye daha gecikildi mi, barikat düşmüş olacaktı.

Bahorel, barikata giren ilk şehir muhafızının üstüne atladı ve karabinasını adama dayayıp onu öldürdü. Ama ikinci muhafız da, bir süngü darbesiyle Bahorel'i öldürdü. Bir başkası ise, Courfeyrac'ı yere sermişti ve genç adam, "Yardım edin!" diye haykırıyor-

du. Hepsinden iri, dev gibi bir muhafız, süngüsünü doğrultmuş, Gavroche'un üstüne yürüyordu. Çocuk, Javert'in kocaman tüfeğine küçücük kollarıyla sarıldı ve doğruca deve nişan alarak tetiğe bastı. Tüfek ateş almadı. Javert, tüfeğini doldurmamıştı. Şehir muhafızı bir kahkaha kopardı ve süngüyü çocuğa saplamak üzere kaldırdı.

Ama süngü Gavroche'a değmeden, tüfek askerin elinden düştü; bir kurşun, şehir muhafızını alnının ortasından vurmuş ve onu sırt üstü yere yıkmıştı. İkinci bir kurşun, Courfeyrac'a saldıran öteki muhafızı göğsünden vurup, onu taşların üstüne serdi.

O sırada barikata giren Marius'tu bunları yapan.

IV
BARUT FIÇISI

Mondétour Sokağı'nın dirseğinde gizlenmiş olarak bekleyen Marius, çarpışmaların ilk safhasını kararsız bir halde ve titreyerek seyretmişti. Fakat uçurumun çağrısı denebilecek o esrarlı ve sarhoş edici baş dönmesine uzun süre direnemedi. Tehlikenin kapıya dayanmış olması, Mösyö Mabeuf'ün üzücü bir muamma olan ölümü, Bahorel'in öldürülmesi, Courfeyrac'ın, "Yardım edin!" diye haykırması, hayatı tehlikede olan şu çocuk, yardımlarına koşulması ya da öçlerinin alınması gereken dostları karşısında bütün tereddütleri yok olmuş, iki elinde iki tabanca ile kavganın içine atılmıştı. İlk kurşunla Gavroche'u, ikincisiyle de Courfeyrac'ı kurtarmıştı.

Tabanca sesleri ve vurulan muhafızların çığlıkları üzerine hücum edenler siperin üstüne tırmanmaya başlamışlardı. Şimdi siperin tepesinde vücutlarının yarı belden fazla kısmıyla ve ellerinde tüfekleriyle bir sürü şehir muhafızı, asker ve banliyöden gelme milli muhafız görülüyordu.

Bunlar daha şimdiden, barajın üçte ikisinden fazlasını kaplamaktaydılar. Ama içeriye atlamıyorlardı. Herhangi bir tuzağa düşmek korkusuyla tereddüt ediyor gibiydiler. Bir aslan inine bakar gibi, karanlık barikata bakıyorlardı. Meşalenin ışığı ancak süngüleri ve endişeli, ürkek yüzlerin üst kısmını aydınlatmaktaydı.

Marius'un silahı yoktu artık. Boşalan tabancalarını atmıştı; ama gözüne takılan bir şey vardı: Alt kattaki salonun kapısının yanında duran barut fıçısı.

O tarafa bakmak için yan döndüğü sırada, bir asker tüfeğini ona doğru omuzladı. Tam Marius'a nişan almış ateş ediyordu ki, birden bir el tüfeğin namlusunun ucuna doğru uzandı ve onun ağzını tıkadı. Kadife pantolonlu işçiydi bu ileri atılan. Tüfek patladı, kurşun, namluyu tıkayan eli ve belki elin sahibini de delip geçti –çünkü işçi yere düştü– ama Marius'a isabet etmedi. Bütün bunlar, bir sis içinde, görülmekten çok şöyle bir göze çarparcasına olup bitti. Marius da, alt salona girerken, pek az fark edebilmişti olayı. Ama kendi üzerine çevrilen namluyu ve onu tıkayan eli müphem bir şekilde de olsa görmüş ve tüfek sesini duymuştu. Bu gibi dakikalarda, görülen şeyler sallantılı ve hemen geçip gidicidir ve insan hiçbir şeyin üstünde durmaz; belirsiz bir şekilde, daha da karanlığa doğru itildiğini hisseder, her şey bulutlaşır.

Gafil avlanmış, ama korkuya kapılmamış olan isyancılar, yeniden toparlanıp birleşmişlerdi. Enjolras bağırdı: "Durun! Rastgele ateş etmeyin!" Gerçekten de, ilk karışıklıkta birbirlerini yaralayabilirlerdi. Birçoğu birinci kattaki pencereye ve çatı katlarına koşmuşlardı. Oralarda, saldıranlara karşı hakim durumda bulunuyorlardı.

İçlerinde en kararlı, en azimli olanlar, Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire ve Combeferre ile birlikte, sırtlarını gurur ve cesaretle dipteki evlere vermiş, barikatın tepesindeki asker ve muhafız dizilerine karşı açıkta, fütursuzca göğüslerini geriyorlardı.

Bütün bunlar hiç acelesiz, göğüs göğüse çarpışmalardan önceki o garip ve tehditkâr ciddiyetle yapılmaktaydı. İki taraf da birbirine dokunacak kadar yakın mesafeden karşılıklı nişan almaktaydılar. O kadar yakındılar ki, birbirleriyle bağırmadan konuşabilirlerdi.

Böylece, kıvılcımın çakacağı noktaya gelindiğinde, çelik boyunluklu ve kocaman apoletli bir subay kılıcını doğrultarak:

– Silahlarınızı bırakın! dedi.

– Ateş! dedi Enjolras.

İki taraftan birden silahlar patladı ve her şey duman içinde kayboldu.

İçinde can çekişenlerin ve yaralıların zayıf ve boğuk iniltilerle yerlerde süründükleri yakıcı ve boğucu bir dumandı bu.

Duman dağıldığında, her iki tarafta da çarpışanların, seyrelmekle birlikte, yerlerini korudukları ve sessizce silahlarını doldurmakta oldukları görüldü.

Birdenbire, gürleyen bir ses işitildi:

– Defolun, yoksa barikatı uçururum!

Herkes sesin geldiği yöne döndü.

Marius, alt salona girerek orada duran barut fıçısını almış, dumandan, barikatın içini dolduran o koyu sise benzer şeyden yararlanarak, barikat boyunca süzülüp, meşalenin içine yerleştirilmiş kaldırım taşlarından mahfazaya kadar gelmişti. Meşaleyi oradan çekip çıkarmak, yerine barut fıçısını koymak, kaldırım taşı yığınını fıçının altına itmek, fıçının üstünü hemen oracıkta kırıp açmak –ki fıçı bu kırma işlemine korkunç bir itaatle boyun eğmişti– bütün bunlar, Marius için eğilip kalkmak kadar kısa bir zamana mal olmuştu. Şimdi herkes, milli muhafızlar, şehir muhafızları, subaylar, askerler barikatın öbür ucunda yumak olmuş, bir ayağı kaldırım taşlarının üzerinde, elinde meşale, çehresi ölümcül bir kararla aydınlanmış, meşalenin alevini barut fıçısı olduğu fark edilen o dehşetengiz kümbete doğru eğen gence bakıyorlardı şaşkın şaşkın. Marius, müthiş bir haykırış kopardı:

– Defolun, yoksa barikatı uçururum!

Seksenlik ihtiyardan sonra, Marius'un barikatın üstünde belirmesi, yaşlı devrimden sonra genç devrimin beliren görüntüsü gibiydi. Bir çavuş:

– Barikatı uçurmak ha! Öyleyse sen de beraber! dedi.

Marius'un cevabı şu oldu:

– Evet, ben de beraber.

Ve meşaleyi barut fıçısına doğru yaklaştırdı.

Ama barajın üstünde kimse kalmamıştı artık. Saldıranlar, ölü ve yaralılarını bırakmış, karışık ve düzensiz bir şekilde sokağın ucuna doğru kaçmakta ve yeniden gecenin karanlığı içinde kaybolmaktaydılar. Ortalık can pazarına dönmüştü. Barikat kurtulmuştu.

V
JEAN PROUVAIRE'İN ŞİİRİNİN SONU

Hepsi Marius'un çevresini sardılar. Courfeyrac onun boynuna atıldı.

– Geldin demek!

– Ne büyük mutluluk! dedi Combeferre.

– Tam zamanında geldin! dedi Bossuet.

– Sen olmasaydın, ben ölmüştüm! dedi Courfeyrac.

– Siz olmasaydınız, ben hapı yutmuştum! diye ekledi Gavroche.

Marius sordu:

– Başkan nerede?

– O sensin, dedi Enjolras.

Marius'un beyni gün boyunca harlı bir fırın gibi yanmıştı; şimdi ise, fırının yerini bir kasırga almış bulunuyordu. Kendi içinde kopan bu kasırga, sanki onun dışındaymış da, onu alıp götürüyormuş hissini uyandırıyordu onda. Hayatla arasında çok, çok uzun bir mesafe varmış gibi geliyordu ona. Neşe ve aşkla geçen o iki ışık dolu ayının, hiç beklenmedik bir şekilde, sonunda gelip bu korkunç uçuruma dayanması, Cosette'i ebediyen kaybetmiş olması, bu barikat, Mösyö Mabeuf'ün cumhuriyet uğruna kendini ölüme atması, kendisinin isyancıların başı durumuna gelmesi, bütün bunlar ona korkunç bir kâbus gibi geliyordu. Çevresindeki her şeyin gerçek olduğunu hatırlayabilmek için, zihninin yorucu bir çaba harcaması gerekiyordu. Henüz pek gençti Marius; imkânsız görünen şey kadar, gerçekleşmesi yakın şey olmadığını; ve önceden görülmesi gereken şeyin, daima önceden görülememiş şey olduğunu bilecek kadar çok yaşamamıştı. Kendi öz dramını anlaşılmaz bir tiyatro oyunu gibi seyrediyordu.

Düşüncesini saran bu sisin içinde, Javert'i tanımadı. Direğinde bağlı duran Javert ise, barikata karşı girişilen saldırı sırasında başını kımıldatmamıştı bile; çevresindeki isyan hayhuyuna bir din şehidi tevekkülü ve bir yargıç azametiyle bakıyordu. Marius, onu fark etmedi bile.

Bu arada saldırı güçleri yerlerinden kımıldamıyorlardı artık. Sokağın sonunda yürüdükleri, kaynaştıkları duyuluyor, ama yeni bir

saldırıya kalkışmıyorlardı; ya bir emir ya da bu zapt edilmez istihkâma yeniden saldırmak için takviye kuvveti beklemekteydiler. Ayaklananlar, nöbetçiler yerleştirmişlerdi. Tıp öğrencisi olan bazıları da, yaralıların yaralarını tımar etmeye koyulmuşlardı.

Sargı bezi ve fişek yapımında kullanılan iki masa ile, Mabeuf Baba'nın yatırılmış olduğu masa dışında bütün masalar meyhaneden çıkarılarak barikata katılmış ve onların yerine alt kattaki salona dul Hucheloup ile hizmetçilerin şilteleri serilmişti. Yaralılar bu şiltelere yatırılıyorlardı. Corinthe'de oturan üç biçare varlığa gelince, onların ne olduklarını bilen yoktu. Ama arayınca, onları mahzende saklanmış olarak buldular.

Ne var ki, bu sırada büyük bir üzüntü, barikatın kurtuluş sevincine gölge düşürdü.

Yoklama yapılmış, ayaklanmacılardan birinin eksik olduğu görülmüştü. Ayaklanmacıların en yiğitlerinden biriydi bu eksik olan: Jean Prouvaire. Onun yaralılar arasında olup olmadığına baktılar, yoktu. Ölüler arasında olup olmadığına baktılar, orada da yoktu. Besbelli tutsak edilmişti.

Combeferre, Enjolras'a:

– Dostumuz onların elinde; ama onların ajanı da bizim elimizde. Bu hafiyenin ölmesi sence çok önemli mi? dedi.

– Önemli, diye karşılık verdi Enjolras, ama Jean Prouvaire'in hayatı kadar değil.

Bu konuşma alt katın salonunda, Javert'in bağlı olduğu direğe yakın bir yerde geçiyordu.

– Peki öyleyse, dedi Combeferre, bir sopanın ucuna mendilimi bağlar, görüşmeci olarak giderim; bizim adamımızla onların adamını değiş tokuş etmeyi teklif ederim onlara.

Enjolras, elini Combeferre'in koluna koydu:

– Dinle bak! dedi.

Sokağın ucunda anlamlı bir silah şakırtısı vardı.

Mert bir sesin bağırdığı duyuldu:

– Yaşasın Fransa! Yaşasın gelecek günler!

Prouvaire'in sesini tanıdılar.

Bir şimşek çaktı, bir patlama oldu.

Sonra, sessizlik geri geldi.

– Öldürdüler onu, diye haykırdı Combeferre.

Enjolras, Javert'e baktı ve ona:

– Dostların seni kurşuna dizdiler, dedi.

VI
HAYATIN CAN ÇEKİŞMESİNDEN SONRA ÖLÜMÜN CAN ÇEKİŞMESİ

Bu tür savaşların bir özelliği de şudur ki, barikatlara saldırı hemen her zaman cepheden olur ve saldıranlar, ya pusuya düşmekten korktukları ya da dolambaçlı yollara girmekten endişe ettikleri için, çevirme hareketlerine girişmekten kaçınırlar. Bu nedenle, isyancıların bütün dikkatleri büyük barikat üzerinde toplanıyordu. Çünkü sürekli tehdit altında olan ve çatışmanın kesinlikle yeniden başlayacağı nokta orasıydı. Buna rağmen Marius, küçük barikatı da düşünmemezlik etmeyerek, onu görmeye gitti. Orası ıssızdı ve tek bekçisi, kaldırım taşları arasında titrek bir ışıkla yanan bir kandildi. Bunun dışında, daracık Mondétour Sokağı ile Petite-Truanderie ve Cygne sokaklarının kavşakları tamamen sakindi.

Marius, tam denetlemesini bitirmiş, çekiliyordu ki, karanlıkta hafif bir sesle isminin söylendiğini duydu:

– Mösyö Marius!..

Titredi, çünkü bu sesi tanımıştı; iki saat önce Plumet Sokağı'ndaki parmaklığın arkasından kendisini çağıran sesti bu.

Yalnız bu kez, ses bir soluktan ibaretmiş gibi geldi ona.

Çevresine bakındı, ama kimseyi göremedi.

Marius, yanıldığını sandı; zihninin, gün boyunca çevresinde çatışıp durmuş olan olağanüstü gerçeklere kattığı bir hayal ürünü olduğunu düşündü bu sesin. Barikatın bulunduğu girintiden çıkmak için bir adım atmıştı ki, aynı ses tekrar:

– Mösyö Marius, dedi.

Bu kez şüphe edemezdi artık; açık seçik duymuştu sesi. Etrafa bakındı, ama hiçbir şey göremedi.

– Ayağınızın dibindeyim, dedi ses.

Marius eğildi ve karanlığın içinde kendisine doğru gelmeye çalışan bir şekil gördü.

Kaldırım taşlarının üzerinde sürüne sürüne ilerliyordu. Bu şekildi işte kendisine seslenen.

Kandil ışığının elverdiği ölçüde, bir işçi ceketi, kaba kadifeden yırtık bir pantolon, çıplak ayaklar ve kan birikintisine benzer bir şey görünüyordu. Marius, kendisine doğru uzanan soluk benizli bir baş fark etti.

– Beni tanımadınız mı? dedi bu baş ona.

– Hayır.

– Éponine.

Marius, hemen eğilip baktı. Gerçekten de, o talihsiz çocuktu bu. Erkek elbisesi giymişti.

– Nasıl geldiniz buraya? Ne yapıyorsunuz burada?

– Ölüyorum, dedi kız.

Bazı kelimeler ve olaylar vardır ki, felaketin kahrettiği insanları uyandırır. Marius sıçrayarak haykırdı:

– Yaralısınız siz! Durun, sizi salona götüreceğim. Yaranıza pansuman yapacaklar. Ağır mı? Canınızın yanmaması için nasıl tutayım sizi? Nereniz acıyor? Tanrım! Sen yardım et! İyi ama, ne işiniz var burada?

Ve kızı kaldırmak için elini onun altından geçirmek istedi.

Kaldırırken eli kızın eline çarptı.

Kız hafif bir çığlık attı.

– Canınızı acıttım mı? diye sordu Marius.

– Biraz.

– Ama sadece dokundum elinize.

Kız elini Marius'un görebileceği şekilde kaldırdı. Marius, bu elin ortasında kara bir delik gördü.

– Ne oldu elinize, diye sordu.

– Delindi.

– Delindi mi?

– Evet.

– Ne deldi?

– Bir kurşun.

– Nasıl?

– Size nişan alan bir tüfek gördünüz mü?

– Evet, ve de onu tıkayan bir el.

– Benim elimdi o.

Marius, bir ürperti geçirdi.

– Ne çılgınlık! Zavallı çocuk! Ama zararı yok, hepsi buysa önemli değil, gelin sizi ben bir yatağa götüreyim. Orada tedavi edilirsiniz, eli delindi diye ölmez insan.

Kız mırıldandı:

– Kurşun elimi deldi ama, sırtımdan çıktı. Beni buradan götürmenin hiç yararı yok. Beni bir cerrahtan daha iyi nasıl tedavi edebileceğinizi ben size söyleyeyim. Yanıma, şu taşın üstüne oturun.

Marius, denileni yaptı. Kız, başını Marius'un dizine koydu ve ona bakmadan konuştu:

– Oh! Böyle ne kadar iyi! Ne kadar rahat! Geçti işte! Hiç acı çekmiyorum artık.

Bir an suskun kaldı. Sonra, yüzünü gayretle Marius'a çevirerek, ona baktı.

– Biliyor musunuz, Mösyö Marius? O bahçeye girmeniz benim canımı sıkıyordu. Budalaca bir şeydi, çünkü o evi size ben göstermiştim. Hem sonra, düşünmem gerekirdi ki, sizin gibi bir genç...

Durdu. Hiç şüphesiz zihnini meşgul eden birtakım üzücü şeyleri atladıktan sonra, içler acısı bir gülümseyişle yeniden konuşmaya başladı:

– Beni çirkin buluyordunuz, değil mi?

Ve devam etti:

– Görüyorsunuz işte, mahvoldunuz! Şimdi artık kimse sağ çıkmayacak barikattan. Sizi buraya ben getirdim işte! Öleceksiniz, bundan eminim. Ama yine de, birinin size nişan aldığını görünce, elimi namlunun ağzına dayadım. Ne tuhaf! Sizden önce ölmek istiyordum da ondan. Kurşunu yiyince, sürüne sürüne buraya kadar geldim, kimse beni görmedi, beni yerden kaldırmadı. Sizi bekliyordum. Kendi kendime, "Anlaşılan gelmeyecek o!" diyordum. Bir bilseniz hep ceketimi ısırıyordum, o kadar acı çekiyordum! Şimdi iyiyim artık. Odanıza girip, aynanızda kendimi seyrettiğim günü hatırlıyor musunuz? Ve de sabah vakti bulvarda kadınların yanında size rastladığım günü? Nasıl cıvıldaşıyordu kuşlar! Çok zaman olmadı. Bana yüz metelik vermiştiniz de, ben size, "Sizin paranızı istemiyorum," demiştim. Paranızı aldı-

nız mı yerden bari? Zengin değilsiniz. Onu yerden alınanızı söylemeyi akıl edememiştim. Hava günlük güneşlikti, hiç üşümüyordu insan. Hatırlıyor musunuz Mösyö Marius? Ah! Ne kadar mutluyum! Herkes ölecek.

Heyecanlı, kaygı ve hüzün verici bir hali vardı. Yırtık gömleğinden, çıplak göğsü görünüyordu.

Konuşurken, delik elini göğsüne bastırıyor ve göğsündeki öbür delikten fışkıran şarap gibi, bir kan dalgası boşanıyordu.

Marius, bu bahtsız yaratığı derin bir şefkat ve merhametle seyrediyordu.

Genç kız birden:

– Aman, yine geliyor. Boğuluyorum! dedi. Ceketini tutup ısırdı. Bacakları taşların üstünde giderek soğuyordu.

Tam o sırada, Gavroche'un genç horoz sesi barikatta çınladı.

Çocuk bir masanın üstüne çıkmış, bir yandan tüfeğini doldururken, bir yandan da neşeli neşeli şarkı söylüyordu:

Görür görmez Lafayette'i
Jandarmada kalmaz çalım.
Ossaat atar benzi beti
Haykırarak der: Kaçalım.

Éponine, doğruldu, dinledi ve mırıldandı:

– Bu, o.

Ve Marius'a dönerek:

– Kardeşim orda, dedi. Beni görmemeli, yoksa bana çıkışır.

Kalbinin en acılı, en sancılı yerinde babasının, Thénardierlere karşı yerine getirilmek üzere ona miras bırakmış olduğu vazifeleri sürekli düşünen Marius, hemen sordu:

– Kardeşiniz mi? Kim o kardeşiniz?

– Bu küçük işte.

– Şarkı söyleyen mi?

– Evet.

Marius, davranacak oldu.

– Ne olur gitmeyin! dedi kız. Uzun sürmez zaten artık.

Neredeyse oturur durumdaydı, ama sesi çok az çıkıyor ve hıçkırıklarla kesiliyordu. Arada sırada, ölüm hırıltısı, onu susmak zo-

runda bırakıyordu. Yüzünü, elinden geldiğince Marius'un yüzüne yaklaştırarak, garip bir ifadeyle şu sözleri ekledi:

– Dinleyin, size oyun etmek istemem. Cebimde sizin için bir mektup var. Dünden beri. Onu postaya verınem söylenmişti. Ama ben onu sakladım. Elinize geçmesini istemiyordum. Fakat az sonra birbirimizi tekrar gördüğümüzde belki bana darılırsınız. Yine görüşeceğiz değil mi? Hadi, alın mektubunuzu.

Titreyen delik eliyle Marius'un elini ceketinin cebine soktu. Gerçekten de, Marius orada bir kâğıdın varlığını hissetti.

– Alın, dedi kız.

Marius, mektubu aldı.

Kız, memnuniyet ve gönül rızası belirten bir işaret yaptı.

– Şimdi, bu hizmetime karşılık söz verin bana...

Sözünün burasında durdu.

– Neye dair? diye sordu Marius.

– Söz verin!

– Söz veriyorum.

– Öldüğüm zaman beni alnımdan öpeceksiniz. Ben, onu duyarım.

Başını Marius'un dizine bıraktı ve gözkapakları kapandı. Marius, bu zavallı ruhun uçup gittiğini sandı. Éponine, hareketsiz duruyordu. Marius, onun sonsuz uykusuna daldığını sandığı anda, birdenbire kız yavaşça gözlerini açtı –gözlerinde ölümün karanlık derinliği görülüyordu– ve Marius'a, sanki başka bir dünyadan geliyormuşçasına yumuşak ve tatlı bir sesle:

– Sonra, şunu da bilin, Mösyö Marius, sanırım biraz âşıktım ben size, dedi.

Gülümsemeye çalıştı ve son nefesini verdi.

VII
MESAFELERİ HESAPLAMA USTASI GAVROCHE

Marius sözünü tuttu. Üstünde buz gibi soğuk ter taneleri dizili bu sapsarı alnı öptü.

Cosette'e sadakatsizlik değildi bu; sadece, bedbaht bir ruha ağırbaşlı ve müşfik bir veda idi.

Marius, Éponine'in ona verdiği mektubu alırken bir titreme geçirmeden edemedi. Mektubun, önemli bir olay içerdiğini hemen sezmişti. Onu okumak için sabırsızlanıyordu. İnsanoğlunun kalbi böyledir işte. Talihsiz çocuk, gözlerini daha yeni kapamışken, Marius'un aklı mektubu açıp okumaktaydı.

Éponine'i yavaşça yere bırakıp oradan uzaklaştı. İçinden bir ses, mektubu bu ölünün yanında okuyamayacağını söylüyordu.

Alt salonda bir mumun yanına gitti. Kadınlara özgü zarif bir itinayla katlanarak mühürlenmiş küçük bir pusulaydı bu. Adres, bir kadın eliyle yazılmıştı ve şu şekildeydi:

Mösyö Marius Pontmercy'ye,
Mösyö Courfeyrac'ın yerinde,
Verrerie Sokağı, No. 16

Marius, mührü açıp kâğıdı okudu.

Heyhat! Sevgilim,
Babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam, Homme-Armé Sokağı No. 7'de; sekiz gün sonra da İngiltere'de olacağız.

Cosette,
4 Haziran.

Aşkları öylesine masumdu ki, Cosette'in yazısını bile tanımıyordu Marius.

Neler olup bittiğini kısaca anlatabiliriz. Éponine, elinden gelen her şeyi yapmıştı. 3 Haziran akşamından sonra, kafasında iki düşünce vardı artık: Babası ile haydutların, Plumet Sokağı'ndaki evle ilgili tasarılarını boşa çıkarmak ve Marius'u Cosette'ten ayırmak. İlk karşısına çıkan ve kadın gibi giyinmeyi pek eğlenceli bulan delişmen bir oğlanla sırtındaki partalları değiştirip erkek kılığına girdi. Champ de Mars'da, o anlamlı "TAŞININ!" uyarısını yapan o idi. Nitekim Jean Valjean eve döndüğünde Cosette'e, "Bu akşam buradan gidiyoruz, Toussaint'le birlikte Homme-Armé Sokağı'na taşınacağız. Gelecek hafta da Londra'da olacağız," demişti. Bu beklenmedik darbeyle kahrolan Cosette, acele, Marius'a iki satırlık bir mektup yazmıştı. Ama mektubu postaya nasıl verecekti? Tek başına hiç çıkmıyordu dışarı. Toussaint ise, kendisine böyle bir iş

verilmesine pek şaşacak ve hiç şüphe yok, mektubu Mösyö Fauchelevent'a gösterecekti. Cosette, bu çaresizlik içinde kıvranırken, bahçe parmaklığından, erkek elbisesi içinde Éponine'i görmüştü; bahçenin çevresinde sürekli dolaşıp duruyordu kız. Cosette, "bu genç işçi"yi çağırıp, eline beş frank sıkıştırdı ve ona, "Bu mektubu derhal üstündeki adrese götürün," demişti. Éponine mektubu cebine koymuş ve ertesi gün, yani 5 Haziran'da, Courfeyrac'ın evine, Marius'u sormaya gitmişti. Maksadı ona mektubu vermek değil, fakat –her kıskanç ve âşık ruhun anlayacağı gibi– "onu görmek"ti. Orada, Marius'u ya da hiç değilse Courfeyrac'ı –yine sırf görmek için– beklemişti. Courfeyrac ona, "Barikata gidiyoruz," deyince, kafasında bir fikir doğmuştu Éponine'in. Başka herhangi bir ölüme atılır gibi bu ölüme atılmak ve Marius'u da buna sürüklemek. Courfeyrac'ı izleyerek barikatın kurulduğu yeri iyice öğrendikten sonra; mektuba el koymuş olduğundan Marius'un hiçbir şeyden haberi olmadığına göre, onun gün batarken her akşamki randevusuna geleceğinden emin olarak, Plumet Sokağı'na gitmiş, orada Marius'u beklemiş ve arkadaşları nâmına ona, barikata gitmesini sağlayacak çağrıyı yapmıştı. Marius'un, Cosette'i bulamadığı zaman düşeceği ümitsizliğe güveniyordu; aldanmamıştı da. Kendisi, Chanvrerie Sokağı'na dönmüştü. Éponine'in orada neler yaptığını görmüş bulunuyoruz. Sevdiklerini de kendileriyle birlikte ölüme sürükleyen ve "O, kimsenin olmayacak!" diyen kıskanç kalplerin trajik sevinci içinde öldü o.

Marius, Cosette'in mektubunu öpücüklere boğdu. Demek seviyordu onu Cosette! Bir an, artık ölmesine gerek kalmadığı fikrine kapıldıysa da, sonra "Ama gidiyor," diye düşündü. "Babası onu İngiltere'ye götürüyor. Büyükbabam da evlenmemi kabul etmiyor, kaderimde değişen bir şey yok." Marius gibi hayalperestlerin böyle yüce çöküşleri vardır ve bu çöküşlerden de umutsuz kararlar çıkar. Yaşamaktan duyulan yorgunluk dayanılmazdır; oysa, ölümde her şey çarçabuk olup biter. O zaman, kendisi için yapılacak iki iş kaldığını düşündü. Cosette'i ölümünden haberdar edip ona son bir vedada bulunmak ve gelmeye hazırlanan bu yakın felaketten Éponine'in kardeşi ve Thénardier'in oğlu olan şu zavallı çocuğu kurtarmak.

Üzerinde bir cüzdan, cüzdanın içinde de bir defter vardı. Cosette için, aşkla ilgili birçok düşüncesini yazmış olduğu defterdi bu. Ondan bir yaprak kopardı ve üzerine kurşun kalemle şu birkaç satırı yazdı:

"Evlenmemiz imkânsızdı. Büyükbabamdan izin istedim, vermedi; hiçbir servetim yok, senin de öyle. Hemen evine koştum; ama sen artık orada yoktun. Sana verdiğim sözü biliyorsun. Sözümü tutuyor ve ölüyorum. Seni seviyorum. Sen bu satırları okuduğun zaman, ruhum senin yanında olacak ve sana gülümseyecektir."

Mektubu mühürlemeye yarayacak bir şey bulunmadığı için, kâğıdı dörde katlamakla yetindi ve üzerine şu adresi yazdı:

Matmazel Cosette Fauchelevent'a,
Mösyö Fauchelevent'ın evinde,
Homme-Armé Sokağı No. 7.

Marius, mektubu katladıktan sonra bir an durup düşündü, yeniden cüzdanını çıkarıp açtı ve defterin ilk sayfasının üzerine, aynı kurşun kalemle şu dört satırı yazdı:

"Adım Marius Pontmercy. Cesedim, büyükbabam Mösyö Gillenormand'ın Filles-du-Calvaire Sokağı No. 6, Marais adresindeki evine götürülsün."

Cüzdanı tekrar ceketinin cebine koydu ve sonra Gavroche'u çağırdı.

Sokak çocuğu, Marius'un sesini duyar duymaz neşeli ve vefalı tavrıyla koşup geldi.

– Benim için bir şey yapar mısın?

– Ne isterseniz yaparım, dedi Gavroche. Ulu Tanrım! Siz olmasaydınız yanmıştım ben.

– Bu mektubu görüyor musun?

– Evet.

– Bunu al. Barikattan hemen çık (endişelenen Gavroche, kulağını kaşımaya başladı) ve yarın sabah, üzerinde yazılı adrese, Homme-Armé Sokağı No. 7'deki Mösyö Fauchelevent'ın evindeki Matmazel Cosette'e teslim et.

Yiğit çocuk:

– Peki ama! dedi. O zamana kadar barikat düşer, ben de burada bulunmamış olurum.

– Duruma bakıldığında öyle anlaşılıyor ki, barikat ancak gün doğarken hücuma uğrayabilir, daha önce değil ve öğleden evvel de düşmez.

Gerçekten de, barikata saldıranların, barikattakilere tanıdıkları yeni soluklanma süresi uzadıkça uzuyordu. Aslında gece çarpışmalarında sık rastlanan duraklamalardan biriydi bu. Bu gibi duraklamaların ardından, bir kat daha şiddetli çarpışmaların gelmesi âdettendir.

Gavroche:

– Peki, mektubunuzu yarın sabah götürsem ne olur? dedi.

– İş işten geçmiş olur. Büyük bir ihtimalle barikat her yandan sarılmış, bütün sokaklar gözetim altına alınmış olacaktır. Bu durumda dışarı çıkamazsın. Hemen şimdi git.

Gavroche, verecek cevap bulamadı. Kararsız bir halde kalakalmış, kederli kederli kulağını kaşıyordu.

Birdenbire, kendine özgü kuş gibi hafif hareketlerinden biriyle mektubu aldı.

– Pekâlâ, dedi.

Ve Mondétour Sokağı'ndan koşa koşa gitti.

Gavroche'un fikri şuydu:

– Vakit aşağı yukarı gece yarısı. Homme-Armé Sokağı uzak değil; mektubu hemen şimdi götürür, geç kalmadan geri dönerim.

ON BEŞİNCİ KİTAP

Homme-Armé Sokağı

I
BOŞBOĞAZ KURUTMA KÂĞIDI

Ruhun isyanları yanında bir şehrin deprenişleri nedir ki? Halk büyük bir derinliktir, ama insan halktan da büyük bir derinliktir. Jean Valjean, şu sıralar, korkunç bir isyanın pençesindeydi. Bütün uçurumlar, bir kere daha önünde açılmış bulunuyordu. O da, tıpkı Paris gibi, büyük ve karanlık bir devrimin eşiğinde titreyip durmaktaydı. Bunun için sadece birkaç saat yetmişti. Birdenbire koyu bir karanlık kaplayıvermişti kaderini ve vicdanını. Paris için söylenen onun için de söylenebilirdi: İki prensip karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Beyaz melek ve siyah melek, uçurumun köprüsünde göğüs göğüse kapışacaklardı. Acaba bu ikisinden hangisi, ötekini aşağıya yuvarlayacaktı?

5 Haziran gününün arifesinde Jean Valjean, Cosette ve Toussaint'le birlikte, Homme-Armé Sokağı'na yerleşmişti. Burada onu, hiç umulmadık bir olay beklemekteydi.

Cosette, Plumet Sokağı'ndan ayrılmaya bir türlü yanaşmak istememişti. Beraberce, yan yana yaşamaya başladıklarından beri ilk defadır ki, Cosette'in isteğiyle Jean Valjean'ın isteği birbirinden farklı oluyor, birbiriyle çatışıyor demesek bile, hiç değilse birbirine karşıtlık gösteriyordu. Bir tarafta itiraz, öbür tarafta sarsılmaz

bir esneksizlik vardı. Meçhul bir kimse tarafından Jean Valjean'a gönderilen bu tepeden inme, "TAŞININ!" tavsiyesi, onu bir zorba kesilme derecesinde telaşlandırmıştı. Jean Valjean, izinin bulunduğu, takip edildiği hissine kapılmıştı. Cosette, boyun eğmek zorunda kaldı.

İkisi de, kendi kişisel kaygılarına gömülmüş olarak, ağızlarını açıp tek bir kelime konuşmadan, Homme-Armé Sokağı'na gelmişlerdi. Ne Jean Valjean endişesinden, Cosette'in teessürünü ne de Cosette teessüründen, Jean Valjean'ın endişesini fark ediyordu.

Jean Valjean, Toussaint'i de yanında götürmüştü; daha önceki gidişlerinde hiç yapmadığı bir şeydi bu. Plumet Sokağı'na belki bir daha hiç dönmeyeceğini tahmin ediyor ve dolayısıyla, ne Toussaint'i geride bırakabiliyor ne de ona sırrını açabiliyordu. Onun vefakâr ve emniyetli bir insan olduğunu biliyordu zaten. Hizmetçinin, efendisine ihaneti merakla başlar. Oysa Toussaint, sırf Jean Valjean'a hizmetçilik etmek için doğmuş gibi hiç meraklı değildi. Barneville köylüsü ağzıyla, kekeleye kekeleye, "Ben aynımın aynısıyım; işimi şeylerim; gerisi benim işim değil," derdi.

Plumet Sokağı'ndan daha çok kaçışa benzeyen ayrılışları sırasında Jean Valjean, Cosette'in *ayrılmaz parça*'sı adını taktığı kokulu valizden başka hiçbir şey almamıştı yanına. İçi dolu sandıkları taşımak için nakliyecilere gerek vardı; nakliyeciler ise tanıklar demekti. Sokak kapısının önüne, Babylone Sokağı'ndan bir kiralık araba getirtmiş ve binip gitmişlerdi.

Toussaint, birkaç parça çamaşır ve giysi ile bazı tuvalet eşyasını paketleyebilmek için zar zor izin koparabilmişti. Cosette ise, sadece kâğıt ve kalemleriyle kurutma kâğıtlı el altlığını almıştı.

Jean Valjean, bu kayboluşun ıssızlığını ve karanlığını büsbütün arttırmak için, Plumet Sokağı'ndaki köşkü ancak günbatımında terk edecek şekilde ayarlamıştı işleri. Bu sayededir ki Cosette, Marius'a bir pusula yazacak vakti bulabilmişti. Homme-Armé Sokağı'na geldiklerinde gece olmuştu.

Sessizce yataklarına yattılar.

Homme-Armé Sokağı'ndaki daire arka avluya bakıyordu, ikinci kattaydı ve iki yatak odası, bir yemek odası ve buna bitişik bir mutfağı vardı. Ayrıca mutfakta küçük bir asma kat ve bunun için-

de portatif bir karyola bulunuyordu. Burası Toussaint'in payına düşmüştü. Yemek odası, aynı zamanda dairenin holüydü ve iki yatak odasını birbirinden ayırıyordu. Apartmanda her türlü ev eşyası mevcuttu.

İnsan çılgınca endişeye kapıldığı gibi, nerdeyse aynı derecede çılgınca kendini güvende hisseder; insan tabiatı böyledir. Jean Valjean Homme-Armé Sokağı'na gelir gelmez sıkıntısı hafifledi ve giderek kayboldu. Bazı sükûn verici yerler vardır ki, zihni adeta mekânik bir şekilde etkiler. Karanlık bir sokak, sakin insanlar. Jean Valjean, eski Paris'in bu eski sokakçığında bilinmez bir huzurun içine sızdığını hissetti. Sokak o kadar dardı ki, iki direk üzerine enlemesine yerleştirilmiş bir kalasla arabalara kapatılmıştı; gürültülü şehrin ortasında sağır ve dilsiz, güpegündüz alacakaranlıktı; âdeta ihtiyar yaşıtları gibi susan iki sıra asırdide yüksek evin arasında heyecan duymaktan aciz gibiydi. Unutulmuşluk bu sokakta durağanlaşmış, kalıplaşmıştı. Jean Valjean, burada geniş bir nefes aldı. Onu burada bulmaları mümkün müydü?

İlk işi, *ayrılmaz parça*'sını yanı başına koymak oldu. İyi uyudu. Gece, öğüt verirmiş; biz de ilave edelim: Gece teskin eder. Ertesi sabah, âdeta neşeli kalktı. Yemek odasını sevimli buldu. Oysa eski bir yuvarlak masa, üstünde eğik bir ayna duran alçak bir büfe, kurt yenikli bir koltuk ve üzerinde Toussaint'in paketleri yığılı –paketlerden birinin iyi kapanmayıp aralık kalmış bir yerinden Jean Valjean'ın milli muhafız üniforması görünüyordu– birkaç iskemle ile döşenmiş gudubet bir odaydı bu.

Cosette'e gelince, o, Toussaint'e söyleyip, odasına et suyu getirtti ve akşama kadar ortalıkta görünmedi.

Oraya buraya gidip gelen, bu küçük yerleşme işiyle pek meşgul görünen Toussaint, saat beşe doğru, yemek masasının üstüne soğuk bir piliç haşlaması koydu. Cosette, babasına saygısızlık olmasın diye, yemekle ilgilenir göründü. Sonra da, bir türlü geçmek bilmeyen bir baş ağrısını bahane ederek Jean Valjean'a iyi akşamlar diledi ve kendi yatak odasına kapandı. Jean Valjean, iştahla bir piliç kanadı yedi ve dirseklerini masaya dayayarak öylece kaldı. Yavaş yavaş tasalarından kurtulmakta ve güven duygusuna yeniden kavuşmaktaydı.

Jean Valjean, bu sade yemeği yerken, Toussaint'in iki üç kez, kekeleyerek kendisine bir şeyler söylediğini şöyle böyle hatırlıyordu. Toussaint, "Patırtı, gürültü var, Mösyö, Paris'te çarpışmalar oluyor," diyordu. Ancak Jean Valjean, zihnini kurcalayıp duran bir yığın düşünce arasında, bu söylenenlere hiç aldırış etmemişti. Daha doğrusu, bunları duymamıştı bile.

Masadan kalktı ve pencereyle kapı arasında gidip gelmeye başladı. Gittikçe daha da sakinleşiyordu.

İçinin rahatlamasıyla birlikte, onun biricik kaygı konusu Cosette, yeniden düşünce alanına giriyordu. Onun şu baş ağrısına üzüldüğü için değil, hayır, bu küçük sinir krizi, genç kız küskünlüğü, bu bir anlık bulutlanma, bir iki gün içinde geçip giderdi. Onun asıl düşündüğü gelecekti ve her zaman olduğu gibi sevgi, şefkat dolu duygularla düşünüyordu bunu. Her halükârda, mutlu hayatın yeniden eski seyrini alması için hiçbir engel görmüyordu. Bazı saatler vardır ki, her şey imkânsız görünür insana, başka bazı saatlerde ise her şey kolaymış gibi gelir. Jean Valjean, işte bu iyi saatlerden birini yaşıyordu. Bu iyi saatler, genellikle, kötü saatlerden sonra gelirler, tıpkı geceden sonra gündüzün gelmesi gibi. Art arda geliş ve karşıtlık kanunu gereğidir bu ve doğanın temelinde bulunan bu kanuna bazı sathi kafalar, antitez adını verirler. Jean Valjean, sığındığı bu sakin sokakta, bir süredir onu rahatsız edip duran her şeyden kurtuluyordu. Dolayısıyla, görmüş olduğu bunca karanlıktan sonra, biraz gök mavisi görmeye başlamış sayılırdı. Plumet Sokağı'ndan sorunsuz ve olaysız ayrılmış olmak, şüphesiz bundan sonrası için atılmış iyi bir adımdı. Hiç değilse memleketten ayrılmak ve Londra'ya gitmek, belki akıllıca bir hareket olurdu. Eh! Öyleyse gidilecekti. Ha Fransa'da olmuşsun, ha İngiltere'de, ne fark eder, yeter ki Cosette yanında olsun. Onun milleti Cosette'ti. Onun mutlu olması için Cosette yeterdi. Ama Cosette'in mutluluğu için onun varlığının yeterli olmayabileceği fikri; bir vakitler onu hasta eden, uykularını kaçıran bu fikir, aklının ucundan bile geçmiyordu. Bütün geçmiş acılar uyuşmuş, benliğini tümüyle bir iyimserlik sarmıştı. Cosette yanında olduğuna göre, kendisine aitmiş gibi geliyordu ona. Herkesin yaşayarak bildiği bir galat görüştür bu. Jean Valjean kendi kendine, gayet kolay bir şekilde,

Cosette'le birlikte İngiltere'ye gidiş planları yapıyor; ve hayallerinin perspektifi içinde, nerede olursa olsun mutluluğunun yeniden kurulduğunu görüyordu.

Odanın içinde ağır adımlarla enine boyuna yürüyüp dururken, birdenbire gözü garip bir şeye takıldı.

Tam karşısında, büfenin üstündeki eğik aynada, gayet belirgin bir şekilde şu dört satır yazıyı okudu:

> Heyhat! Sevgilim,
> Babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam, Homme-Armé Sokağı No. 7'de; sekiz gün sonra da İngiltere'de olacağız.
>
> Cosette,
> 4 Haziran

Jean Valjean, afallamış bir halde kalakaldı.

Cosette eve geldiğinde, kurutma kâğıtlı el altlığını büfenin üstüne, aynanın önüne koymuş ve kahredici üzüntüsü içinde onu orada unutmuştu. Hatta onu açık olarak –hem de yazdıktan sonra, Plumet Sokağı'ndan geçen genç işçiye vererek, üzerinde yazılı adrese götürünesini istediği o dört satırı kurutmak için bastırdığı sayfası açık olarak– bıraktığının farkında olmaksızın unutmuştu. Yazı kurutma kâğıdının üstüne çıkmıştı.

Ayna yazıyı aksettiriyordu.

Sonuç olarak, geometride simetrik şekil denen şey ortaya çıkmış oluyordu. Kurutma kâğıdı üzerinde tersine duran yazı aynada doğrulmuş olarak, tabii istikametinde görünmekteydi. Böylece Cosette'in bir gün önce Marius'a yazmış olduğu mektup, Jean Valjean'ın gözleri önüne serilmişti.

Olay basit ve yıldırım gibi çarpıcıydı.

Jean Valjean, aynaya yaklaştı. Dört satırı bir kere daha okudu, ama inanamıyordu. Bir şimşek ışığı gibi etkiliyordu bu dört satır onun gözlerini. Bir halüsinasyondu bu. İmkânsız bir şeydi. Yoktu.

Algı gücü yavaş yavaş daha bir dakiklik kazandı. Cosette'in kurutma kâğıdına baktı ve gerçek duygusunu yeniden elde etti. Kurutma kâğıdını aldı ve kendi kendine, "Buradan geliyor bu," dedi. Kurutma kâğıdına çıkmış olan dört satırı hummalı bir halde inceledi; harflerin ters olması, onları garip bir karalamaya dönüştürü-

yordu. Dolayısıyla, onlarda anlamlı bir taraf göremedi. Bunun üzerine, "İyi ama, hiçbir anlamı yok bunun," dedi kendi kendine, "burada yazılı hiçbir şey yok." Ve tarifsiz bir hafiflemeyle, derin bir nefes aldı. Buna benzer korkunç durumlarda, böyle budalaca sevinçlere kapılmamış bir kimse var mıdır? Ruh, bütün yanılsamaları tüketmeden kendini umutsuzluğa teslim etmez.

Jean Valjean, kurutma kâğıdını elinde tutuyor ve budalaca bir mutlulukla onu seyrediyordu; neredeyse kendini aldatan halüsinasyona gülecekti. Birdenbire gözleri tekrar aynaya takıldı ve yine o hayali gördü. O dört satır, orada acımasız bir şekilde resmediliyordu. Bir serap olamazdı bu artık. Bir hayalin nüksetmesi, onun bir gerçek olduğunu gösterir. Elle tutulabilirdi bu, tersken aynada düzelmiş yazıydı bu. Sonunda anladı.

Jean Valjean sendeledi, kurutma kâğıdı elinden düştü ve büfenin yanında duran eski koltuğun üzerine yığıldı, başı öne düştü, gözbebekleri donuklaşmış, dalgınlaşmıştı. Kendi kendine durumun apaçık ortada olduğunu, artık kendisi için yeryüzünde ışığın ebediyen söndüğünü, Cosette'in bu dört satırı birisine yazdığını söylüyordu. O zaman, tekrar eski korkunç haline bürünen ruhunun, karanlıklar içinden boğuk boğuk kükrediğini duydu. Aslanın elinden kafesindeki köpeği alın da görün bakalım!

İşin garip ve hazin yanı şu ki, o sırada, Marius henüz Cosette'in mektubunu almamıştı. Hain bir tesadüf, onu Marius'un eline ulaşmadan, Jean Valjean'ın eline geçirtmişti.

Jean Valjean, o güne kadar, feleğin hiçbir sınamasından yenik çıkmamıştı. Korkunç felaketlere uğramıştı; kaderin zalimliği, bütün ağır hükümler, bütün toplumsal yanılgılarla silahlanmış olarak onu hedef almış, onun üstüne çullanmıştı. Ama o, hiçbir şeyin önünde geri çekilmemiş, boyun eğmemişti. Gerektiğinde, her türlü fedakârlığa katlanmıştı. Yeniden elde ettiği kişisel dokunulmazlığını feda etmiş, özgürlüğünden vazgeçmiş, kellesini ortaya koymuş, her şeyini kaybetmiş, her acıya katlanmış, menfaat gözetmez ve stoik[1] olarak kalmayı bilmişti. Öyle ki, zaman zaman, bir din kurbanı gibi kendinden vazgeçmiş sanılırdı. Kötü talihin her türlü saldırısına karşı savaşta bilenmiş olan vicdanı, artık asla ele ge-

1 Stoik (stoa felsefesi yanlısı): Cesur, sarsılmaz, talihsizlikleri umursamaz, metin...

çirilmez sanılabilirdi. Oysa şu an Jean Valjean'ın benliğinin derinliklerini bir gören olsa, onun gücünü tümüyle kaybetmekte olduğunu mutlaka fark ederdi.

Çünkü kaderin Jean Valjean'a reva gördüğü bu uzun çile boyunca, onun çektiği işkencelerin en korkuncuydu bu. Hiçbir zaman böylesine amansız bir kıskaca yakalanmamıştı. Bütün gizli duyarlılıklarının esrarlı bir şekilde depreştiğini hissetti. İçinde meçhul bir tele vurulmuştu. Heyhat! En büyük çile, daha doğrusu biricik çile, sevilen varlığın kaybedilmesidir.

Zavallı yaşlı Jean Valjean, elbette, bir baba sevgisinden başka bir sevgiyle sevmiyordu Cosette'i. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, hayatının yalnızlığı, kimsesizliği, bu baba sevgisinin içine bütün öbür sevgileri de katmıştı. O, Cosette'i kızı gibi seviyordu; ve hiçbir zaman bir sevgilisi, bir karısı olmadığından ve de tabiat protesto kabul etmeyen bir alacaklı olduğundan, bütün duyguların en yok olmazı olan bu duygu da belirsizce, bilinmezce, körlüğün saflığıyla safça, bilinçsizce, semavice, melekçe, tanrısalca öteki duygulara karışmıştı. Aslında bir duygu olmaktan çok bir içgüdüydü bu, hatta içgüdüden de çok idrak edilemez, görülemez bir çekim gibi bir şeydi, ama gerçekti. Ve kelimenin tam anlamıyla aşk, onun Cosette'e olan sonsuz şefkatindeydi; tıpkı karanlık ve bakir bir dağın içindeki altın damarı gibi.

Daha önce belirtmiş olduğumuz bu kalp durumunu hatırlayalım. Aralarında bir evlilik mümkün değildi; hatta ruhlar arası bir evlilik bile. Ama kaderlerinin evli olduğu muhakkaktı. Cosette'i –yani bir çocuğu– bir yana bırakırsak, Jean Valjean'ın, uzun hayatı boyunca, seveceği bir insan hiç olmamıştı. Birbirini izleyen tutkular ve sevgiler, kışı geçiren yapraklarda –ve de ellisini geçen erkeklerde– görülen yeşillerin birbirini izlemesini, acı yeşil üzerinde tatlı yeşili hiç yaratmamıştı onda. Velhasıl birçok kez ısrarla belirttiğimiz gibi, bütün bu iç kaynaşma, toplamı yüksek bir erdem olan bütün bu beraberlik, Jean Valjean'ı Cosette için bir baba yapmaktaydı. Dededen, oğuldan, ağabeyden ve kocadan oluşan garip bir babaydı bu; içinde aynı zamanda bir ana bulunan bir baba; Cosette'i seven, ona tapan, onu kendisine ışık, yuva, aile, vatan, cennet yapan bir baba.

Onun için Jean Valjean, her şeyin kesin olarak bittiğini, Cosette'in kendisinden koptuğunu, ellerinin arasından kayıp gittiğini, kaçtığını, bir bulut olduğunu, su olduğunu görünce; gözlerinin önünde şu kahredici gerçek, onun yüreği bir başkası için çarpıyor, hayatının amacı bir başkası, bir sevgilisi var, ben sadece babayım, ben artık yokum gerçeği boy gösterince; artık şüphesi kalmayıp da, kendi kendine, "Benim içimden çıkıyor, benim dışıma gidiyor!" deyince, duyduğu acı dayanılması imkânsız bir hal aldı. Şimdiye kadar yaptıklarını, bu sonuca varmak için yapmıştı demek! Bir hiç olacaktı demek! O zaman, söylediğimiz gibi, tepeden tırnağa isyanla kesilip titredi. Saçlarının köküne kadar, bencilliğin içinde şahlandığını hissetti ve adamın ben'i uçurumunun dibinden uludu.

Bazı içten yıkılışlar vardır. Ümit kırıcı bir kesinliğin insanın içine işlemesi, insanın bizzat kendisi demek olan bazı derin unsurları ayırır ve parçalar. Istırap bu kerteye vardığında, vicdanın bütün güçleri, kendi canlarını kurtarma telaşına düşerler. Ölümcül krizlerdir bunlar. Pek azımız bu gibi krizlerden hiç değişmeden ve vazifesine sadakatle bağlı olarak çıkabilir. Istırabın sınırı aşıldı mı, en sarsılmaz erdem bile pusulayı şaşırır. Jean Valjean kurutma kâğıdını tekrar eline aldı ve bir kere daha emin oldu; gerçekliği su götürmez olan bu dört satırın üzerine eğilmiş olarak, âdeta donmuş gibi, sabit bir bakışla, öylece kaldı. İçine öyle bir bulut inmişti ki, bu ruhun bütün derunu yıkılıyor sanılırdı.

Jean Valjean, keşfini, hayal gücünün büyütmeleri arasından inceledi. Gözle görülür ve korkunç bir sükûnetle yaptı bu işi, çünkü bir insanın sükûneti heykel soğukluğuna varırsa, korkunç bir görüntü çıkar ortaya.

Jean Valjean, kaderinin, kendisi farkında olmadan attığı bu korkunç adımı ölçtü. Geçen yaz kapılmış olduğu kaygıları hatırladı; ne kadar sersemce atmıştı onları kafasından. Uçurumu tanıdı. Hep aynı uçurumdu bu. Ancak, bu kez onun kenarında değil, dibindeydi.

İşin hiç görülmedik, kahredici yanı da şuydu ki, hiç farkında olmadan düşmüştü bu uçuruma. Her zaman güneşi gördüğünü sanıp dururken, hayatının olanca ışığı da onunla birlikte uçuruma yuvarlanmıştı.

İçgüdüsü hiç tereddüt etmedi. Bazı durumlar, bazı tarihler, Cosette'in yüzündeki bazı kızarmalar, bazı solmalar arasında ilişkiler kurdu ve sonunda kendi kendine, "Bu, O'dur," dedi. Ümitsizliğin kehaneti, hedefini asla şaşmayan esrarlı bir oktur. Jean Valjean, daha ilk tahmininde Marius'a ulaşmıştı. Gerçi adını bilmiyordu, ama adamı hemen buldu. Anıların amansız çağrışımı sonunda, Lüksemburg Parkı'nda dolanıp duran o aylak herifi, gönül maceraları peşinde koşan o sefili, o ilan-ı aşk budalası haylazı, o ahmağı, o alçağı –evet o alçağı, çünkü yanlarında onları seven babaları bulunan kızlara göz süzmek alçaklıktır– açık seçik tanıdı.

Bu durumun temelinde o gencin bulunduğunu, her şeyin ondan kaynaklandığını kesin olarak tespit ettikten sonra, Jean Valjean, kendini yeni baştan yaratmış, ruhunu bunca yoğurup işlemiş, bütün hayatı, bütün sefaleti, bütün felaketi sevgi içinde eritmek için bunca çaba harcamış olan insan, gözlerini kendi içine çevirdi ve orada bir hayaletin varlığını gördü: kin.

Büyük anlar insanı bitkin ve yıkkın bırakır; onun yaşama cesaretini kırar. İçine girdikleri insan, benliğinden bir şeylerin eksildiğini hisseder. Gençlikte büyük acılara uğramak hazin, daha sonraları ise felakettir. Heyhat! Henüz kan damarlarda kaynarken, saçlar siyah, beden üstünde baş meşale üstünde alev gibi dururken, kaderin yumağı henüz kalınlığını korurken, arzular uyandıran bir aşkla dolup taşan yürek henüz atışlarına karşılık veren atışlara sahipken, insanın önünde kendini düzeltecek zamanı varken, bütün kadınlar, bütün gülümseyişler, bütün gelecek ve bütün ufuk şuracıkta hazır beklerken, yaşama gücü eksiksiz tastamamken, evet eğer böyleyken bile umutsuzluk korkunç bir şey ise, yaşlılıkta, yılların birbiri ardınca ve insanı gittikçe daha çok soldurarak hızla geçip gittiği çağda, o alacakaranlık vaktinde, mezarın yıldızları görülmeye başladığı saatte, o nasıl olur varın siz düşünün.

O, böyle düşünüp dururken, Toussaint içeri girdi. Jean Valjean ayağa kalktı ve ona sordu:

– Ne tarafta? Biliyor musunuz?

Birden şaşıran Toussaint, ona cevap veremedi.

– Efendim?

Jean Valjean, tekrarladı:

– Az önce, çarpışmalar oluyor dememiş miydiniz bana?

Toussaint:

– Ha! Evet, mösyö, diye cevap verdi. Saint-Merry tarafında.

Bazı öyle mekânik davranışlar vardır ki, düşüncemizin en derin yerinden gelen bir esinle, haberimiz bile olmadan yaparız onları. Hiç şüphesiz, böyle bir davranışla ve neredeyse bilinçsiz bir şekilde Jean Valjean, beş dakika sonra kendini dışarıda buldu.

Başı açık olarak, evin kapısı önündeki korkuluk taşının üzerinde oturuyordu.

Etrafı dinliyor gibiydi.

Gece olmuştu.

II
IŞIKLARA DÜŞMAN SOKAK ÇOCUĞU

Ne kadar zaman geçti böyle? Bu trajik meditasyonun gitgelleri nelerdi? Belini doğrultabildi mi? Yoksa eğik mi kaldı? Kırılacak kadar mı eğilmişti? Tekrar doğrulabilir ve vicdanında ayak basacak sağlam bir zemin bulabilir miydi? İhtimal, kendisi bile bunu söyleyebilecek durumda değildi.

Sokak ıssızdı. Hızlı adımlarla evlerine dönen birkaç endişeli burjuva, belki fark etmediler bile onu. Tehlike anlarında herkes kendi başının çaresine bakar. Sokak fenercisi, her zamanki gibi gelip, tam 7 numaralı kapının karşısına rastlayan feneri yaktı ve gitti. Bu karanlıkta Jean Valjean'a dikkatle bakan bir kimse, onun canlı olduğunu söyleyemezdi. Kapının önündeki korkuluk taşının üzerine oturmuş, buzdan bir hayalet gibi hareketsizdi. Ümitsizlikte insanı donduran bir şey vardır. Tehlike çanları ve ne olduğu belirsiz fırtınalı uğultular işitiliyordu. Çanın, ayaklanmaya karışan bu çırpınışları ortasında Saint-Paul'ün saati ağır ağır, hiç telaşsız, on biri çaldı; çünkü tehlike çanı insanın, saat ise Tanrı'nın işaretidir. Saatin geçmesi, Jean Valjean'ı hiç etkilemedi; Jean Valjean kıpırdamadı. O sırada, aşağı yukarı aynı anda, Halles tarafında şiddetli bir patlama oldu ve bunu, bir saniye sonra daha da şiddetli bir ikincisi izledi. Chanvrerie Sokağı'ndaki barikata yapılan ve Marius tarafından geri püskürtüldüğünü görmüş olduğumuz hücumdu bu muhteme-

len. Gecenin uyuşukluğu içinde şiddeti büsbütün artmışa benzeyen bu çifte yaylım ateş, Jean Valjean'ı titretti. Sesin geldiği tarafa doğru ayağa kalktı, ama sonra tekrar taşın üzerine çöktü, kollarını kavuşturdu ve başı yavaş yavaş yeniden göğsüne yaslandı.

Tekrar kendi kendisiyle karanlık diyaloguna daldı.

Birdenbire gözlerini kaldırdı, sokakta yürüyen biri vardı. Yakınında ayak sesleri duydu, baktı ve fenerlerin ışığında, sokağın arşiv deposuna doğru uzanan tarafında soluk, genç ve ışıltılı bir çehre gördü.

Gavroche, Homme-Armé Sokağı'na varmıştı.

Gavroche, yukarılara doğru bakıyor, bir şey arar gibi görünüyordu. Jean Valjean'ı çok iyi gördüğü halde, gördüğünün farkında değildi.

Gavroche, yukarıya baktıktan sonra, bir de aşağıya bakıyordu. Ayak parmaklarının üstünde yükseliyor, kapıları ve zemin kat pencerelerini yokluyordu; hepsi de kapalı, sürgülü ve kilitliydi. Bu şekilde sağlama alınmış beş, altı evin ön tarafını yokladıktan sonra, sokak çocuğu omuz silkti ve kendi kendine:

– Hay Allah! dedi.

Sonra yeniden yukarılara bakınmaya başladı.

Az önce, bir kimseye ne söz söyleyecek ne de cevap verecek halde olan Jean Valjean, bu çocukla konuşmak için dayanılmaz bir istek duydu içinde.

– Neyin var küçük senin? diye sordu.

Gavroche, açık, net bir cevap verdi:

– Neyim olacak, açım. Ve ekledi: Hem sonra, küçük sizsiniz.

Jean Valjean, kesesini karıştırdı ve içinden bir beş franklık çıkardı.

Fakat, tıpkı bir kuyruksallayan kuşu gibi bir anda bir davranıştan ötekine geçiveren Gavroche, yerden bir taş almıştı. Sokak fenerini görmüştü çünkü.

– Vay vay! dedi. Sizin burada lambalar hâlâ yanıyor demek. Kuralı çiğnemişsiniz, dostlarım. Düzensizlik bu. Kırın bakim bunu.

Ve taşı sokak fenerine fırlattı. Fenerin camı öyle bir şangırtıyla yere düştü ki, karşı evde perdelerinin arkasına sinmiş burjuvalar, bağrışmaktan alamadılar kendilerini: "93 geri geliyor!"

Fener, şiddetle sallanıp söndü. Sokak o anda kapkara kesildi.

– Hadi bakalım, ihtiyar sokak, dedi Gavroche, gece takkeni tak kafana.

Ve Jean Valjean'a dönerek:

– Ne diyorsunuz sokağın ucundaki o dev yapıya! dedi. Arşiv deposu, değil mi? O koca hayvan sütunlardan biraz verseler de bana, onlardan bir barikat yapsam güzelce.

Jean Valjean, Gavroche'a yaklaştı.

– Zavallı yavrucak, karnı aç, dedi yavaş sesle kendi kendine.

Ve yüz meteliklik parayı onun avucuna sıkıştırdı.

Bu koca metelik, Gavroche'u şaşırtmıştı. Burnunu kaldırdı, karanlıkta baktı ona. İri meteliğin beyazlığı gözlerini kamaştırdı. Beş franklık paraların varlığını biliyordu, kulaktan duymuştu; ona hoş gelen bir şöhretleri vardı. Şimdi onlardan birini yakından görmek onu büyülemişti. Kendi kendine, "Hele bir seyredelim şu kaplanı," dedi.

Kısa bir süre, kendinden geçmişçesine onu seyrettikten sonra, Jean Valjean'a dönerek parayı ona uzattı ve vakur bir edayla:

– Burjuva, ben lambaları kırmayı tercih ederim. Yırtıcı hayvanınız sizin olsun. Kimse beni yolumdan çıkaramaz. Beş tırnağı var bunun, ama tırmalayamaz beni.

– Annen var mı senin? diye sordu Jean Valjean.

Gavroche:

– Belki sizden fazla, diye cevap verdi.

– Eh, öyleyse bu parayı annen için sakla, dedi Jean Valjean.

Gavroche, içinde bir şeylerin kımıldadığını hissetti. Kaldı ki, kendisine bu sözleri söyleyen adamın başı açıktı ve bu da ona güven veriyordu.

– Doğru mu? dedi. Sokak fenerlerini kırmamam için vermiyorsunuz öyle mi bunu bana?

– Dilediğin her şeyi kırabilirsin.

– Siz mert bir insansınız, dedi Gavroche.

Ve beş franklık parayı ceplerinden birine koydu.

Güveni gittikçe artıyordu, ekledi:

– Bu sokakta mı oturuyorsunuz?

– Evet, niye sordun?

– 7 numaralı evi gösterebilir misiniz bana?

– Ne yapacaksın 7 numaralı evi?

Burada, çocuk duraladı, adama fazla açılmış olmaktan korktu, tırnaklarını hızla saçlarına daldırdı ve:

– Hiç, öyle işte! demekle yetindi.

Birden bir fikir geçti Jean Valjean'ın kafasından. Kahır, bazen böyle açık görüşlü yapar insanı. Çocuğa:

– Yoksa beklediğim mektubu bana sen mi getirdin?

– Size mi? dedi Gavroche. Ama siz bir kadın değilsiniz ki?

– Mektup Matmazel Cosette için, değil mi?

– Cosette, diye geveledi Gavroche. Evet, o acayip isimdi galiba.

– Tamam işte! dedi Jean Valjean. Mektubu ona verecek olan benim. Ver hadi.

– O zaman, beni barikattan gönderdiklerini de biliyorsunuzdur.

– Elbette, dedi Jean Valjean.

Gavroche, yumruğunu bu kez başka bir cebine daldırdı ve oradan dörde katlanmış bir kâğıt çıkardı.

Sonra, bir asker selamı çaktı.

– Acele mesaja saygı selamı bu, dedi. Geçici hükümetten geliyor.

– Ver, dedi Jean Valjean.

Gavroche, kâğıdı başının üstüne kaldırmış, orada tutuyordu.

– Sakın bunun bir aşk namesi olduğunu sanmayın. Gerçi bir kadına yazılmış, ama aslında halk için. Bizler hem savaşırız hem de cinsiyete hürmet ederiz. Yüksek sosyetedekilerden değilizdir biz; orada açgözlü develere piliç sunan aslanlar var.

– Ver.

Gavroche devam etti:

– Gerçekten mert bir insan gibi görünüyorsunuz bana.

– Çabuk ver.

– Alın.

Ve kâğıdı Jean Valjean'a verdi.

– Çabuk olun Mösyö Chose, zira Matmazel Chosette[1] bekliyor.

Gavroche, bu kelimeyi ürettiğine pek sevindi.

---

1 (Fr.) *Chose*: Şey. Gavroche, adını bilmediği için, Jean Valjean'a Mösyö Chose (şey) dedikten sonra Cosette için de, *chose*'dan ürettiği Chosette adını kullanıyor – ç.n.

Jean Valjean:

– Cevabı Saint-Merry'ye mi götürmek gerekiyor?

– Sakın ha! diye bağırdı Gavroche. Bir çuval inciri berbat etmiş olursunuz. Bu mektup, Chanvrerie Sokağı'ndaki barikattan geliyor. Şimdi ben de oraya dönüyorum. İyi akşamlar, yurttaş.

Gavroche, bunları dedikten sonra çekip gitti. Daha doğrusu, kafesinden kaçmış kuş gibi uçarak geldiği yere doğru, yine öyle uçarak gitti. Karanlığın içine, âdeta onu delen bir kurşun gibi, hızla dosdoğru dalıverdi. Homme-Armé Sokağı yeniden sessizliğe ve ıssızlığa gömüldü. Göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede, kendisinde gölgeden ve hayalden bir şeyler taşıyan bu garip çocuk, bu kara evler dizisinin sisleri içine dalmış, karanlıkta dağılan bir duman gibi kayboluvermişti. O kaybolduktan birkaç dakika sonra, şangırtılı bir cam kırılması ve bir sokak fenerinin kaldırım taşları üzerine gürültüyle yuvarlanması, bir kere daha burjuvaları tatlı uykularından uyandırdı. Gavroche'un buhar olup dağıldığı, yok olduğu sanılabilirdi. Chaume Sokağı'ndan geçen Gavroche'un işiydi bu.

III
COSETTE VE TOUSSAINT UYURLARKEN

Jean Valjean, Marius'un mektubuyla birlikte eve girdi.

Avını pençesinde tutan baykuş gibi karanlıktan memnun, el yordamıyla merdivenden çıktı ve odasının kapısını usulca açıp kapadı. Herhangi bir ses olup olmadığına kulak verdi ve görünüşe göre Cosette'le Toussaint'in uyudukları kanısına vardı. Alevi parlatmak için eczalı sıvı şişesine üç, dört kibrit çöpü daldırmak zorunda kaldı; o kadar titriyordu elleri; yapmış olduğu şeyin, hırsızlık denilebilecek bir yanı vardı çünkü. Sonunda mumu yakabildi. Dirseklerini masaya dayadı, kâğıdı açtı ve okudu.

Çok şiddetli heyecanlarda, insan okumaz, kâğıdı âdeta bir düşman gibi yere serer, sımsıkı kavrar, buruşturur, öfkeden ya da sevinçten ona tırnaklarını geçirir; sonuna koşar, başına sıçrar; dikkat, hummaya tutulmuştur, okunan şeyi kabataslak, şöyle böyle, ancak özü itibariyle anlar; bir noktaya takılır, gerisi tümüyle kay-

bolur. Marius'un Cosette'e yazdığı mektupta, Jean Valjean yalnızca şu kelimeleri gördü:

"Ölüyorum. Sen bu satırları okuduğun zaman, ruhum senin yanında olacak."

Bu iki satırın karşısında, gözleri dehşetle kamaştı; bir an, içinde meydana gelen heyecan değişikliğinin altında ezilmiş gibi kaldı. Marius'un mektubuna sarhoşça bir şaşkınlıkla bakıyordu, muhteşem bir şey vardı gözlerinin önünde: Nefret ettiği insanın ölümü.

İçinden canavarca bir sevinç çığlığı kopardı. Ummaya cesaret edemeyeceği kadar erken gelmişti sonuç. Kaderinin yolu üstüne dikilen varlık, ortadan kalkıyordu; kendiliğinden, serbestçe, kendi isteğiyle çekip gidiyordu. Kendisi, Jean Valjean, hiçbir şey yapmadan, ortada kendisinin herhangi bir suçu olmadan "o adam" ölecekti. Belki ölmüştü bile artık. –Bu noktada, hummalı hummalı birtakım hesaplar yaptı.– Hayır, henüz ölmemişti o. Mektup, besbelli, Cosette onu ertesi sabah okusun diye yazılmıştı. Saat on birle gece yarısı arasında işitilen şu iki yaylım ateş sesinden bu yana hiçbir şey olmamıştı. Barikat, ancak gün doğarken ciddi bir hücuma uğrayacaktı. Ama ne olursa olsun fark etmezdi; "o adam" bu savaşa bir kere katıldığına göre, mahvolmuş demekti; çarkın dişlerine kendini kaptırmıştı bir kere. Jean Valjean, kendini kurtulmuş hissetti. Demek ki Cosette'le başbaşa kalacaktı yine. Rekabet son buluyor, gelecek yeniden başlıyordu. Bu mektubu cebinde saklaması yeterdi. Cosette, "o adam"ın ne olduğunu hiçbir zaman bilmeyecekti. Olayları kendi akışına bırakmaktan başka yapacak şey yoktu. O adam, artık kurtulamazdı. Eğer henüz ölmediyse, öleceği kesindi. Ne mutluluktu bu!

Kendi kendine bunları söyledikten sonra, içine bir kasvet çöktü. Aşağıya inip kapıcıyı uyandırdı.

Yaklaşık bir saat sonra, Jean Valjean, milli muhafız üniformasını giymiş ve silahlarını kuşanmış olarak evden çıkıyordu. Kapıcı, onun teçhizatını tamamlaması için gerekli şeyleri o yakınlardan kolayca tedarik etmişti. Dolu bir tüfeği, palaskasına takılı içi dolu bir fişekliği vardı. Jean Valjean Halles'e doğru yola koyuldu.

IV
GAVROCHE'UN İŞGÜZARLIKLARI

Bunlar olurken, Gavroche'un başından da bir macera geçiyordu.

Gavroche, Chaume Sokağı'ndaki feneri vicdan huzuruyla taşladıktan sonra, Vieilles-Haudriettes Sokağı'na girdi ve orayı "in cin top oynarken" görünce, gücü yettiğince şarkı çığırmanın tam sırası olduğuna hükmetti. Şarkı söylemek, onun yürüyüşünü yavaşlatmak şöyle dursun, aksine, hızlandırıyordu. Böylece, uyuyan ya da dehşete kapılan evler boyunca şu ateşli kıtaları saçmaya başladı:

Yeşilliklerde öten bir kuş var.
İddia ediyor ki, Atala
Dün sırra kadem bastı bir Rusla.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Dostum Pierrot boşuna bu ağızlar,
Çünkü dün çağırdı beni Mila
Camına vurup, bir işmarla.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Şu yosmalar da ne kadar kibar,
Beni büyüleyen ağularıyla
Seni de çarparlar Mösyö Orfila.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Aşk dedim miydi yüreğim sızlar,
Her an ordadır Agnès, Paméla,
Lise beni yakarken kendi kavrula.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Şallarında ışıldar yaldızlar,
Bu şallar nasıl şey Suzette, Zéila?

Karıştı ruhum kıvrımlarıyla.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Vaktaki aşk karanlıkta parlar,
Güllerle bezer saçını Lola,
Nasıl kahrolmaz insan bununla?!
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Jeanne giyinirken aynaya bakar
Kalbim kuş olur uçar havaya,
Jeanne'a konar sonra gönül bu ya.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Kadril dönüşü gökte yıldızlar,
Onlara derim, işte Stella,
Hanginiz boy ölçüşür onunla?
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Gavroche, bir yandan şarkı söylüyor, bir yandan da bol bol pantomima yapıyordu. Jest, nakaratın dayanak noktasıdır. Gavroche'un tükenmez bir maske repartuarı olan yüzü, delik deşik bir çamaşırın, şiddetli bir rüzgârda oynayan ağızlarından bile daha acayip hareketler yapıyordu. Ne yazık ki o, gecenin içinde bir başınaydı ve onu ne bir gören vardı ne de o görülebilirdi. Böyle kaybolmuş nice değerler vardır.

Birdenbire durdu Gavroche.

– Romansı keselim hele, dedi.

Kedi gözbebekleri, bir arabalık kapısının girintisinde, resim sanatındaki adıyla bir topluluk (bir insanla bir nesnenin birlikteliği) seçmişti. Buradaki nesne, iki kollu bir el arabasıydı, insan ise arabanın içinde uyuyan bir Auvergneliydi.

Arabanın kolları kaldırım taşlarına, Auvergnelinin başı arabanın tablasına dayanmaktaydı. Adamın gövdesi, bu eğik yüzeyin üstünde, ayakları yere değer şekilde tortop olmuştu.

Bu dünyanın işlerinde tecrübe sahibi olan Gavroche, adamın sızmış bir ayyaş olduğunu hemen anladı. Mahallenin nakliye işlerini yapan biri olmalıydı bu ve çok içtiği için çok derin uyuyordu.

– Yaz geceleri neye yararmış görsünler işte, diye düşündü Gavroche. Auvergneli arabasında uyur. Araba cumhuriyet nâmına alınır ve Auvergneli monarşiye bırakılır.

Zihni parlak bir fikirle aydınlanmıştı:

– Bu el arabası, bizim barikatın üstünde pek güzel duracak.

Auvergneli horlayıp duruyordu.

Gavroche, el arabasını arkadan, sonra da Auvergneliyi önden, yani ayaklarından yavaşça tutup çekti. Bir dakika sonra Auvergneli, aynı rahatlıkla kaldırıma serilmiş uyuyordu.

El arabası kurtulmuştu.

Gavroche, beklenmedik durumlarla karşılaşmaya alışık olduğu için, daima üstünde her çeşit şey bulundururdu. Ceplerinden birini karıştırdı ve bir kâğıt parçasıyla, dülgerin birinden aşırılmış güdük bir kırmızı kalem çıkardı.

Ve şunu yazdı:

Fransa Cumhuriyeti
Araban teslim alınmıştır.

Ve imzaladı: "Gavroche."

Sonra da, kâğıdı Auvergnelinin kadife yeleğinin cebine koyarak, arabanın iki koluna iki avucuyla yapıştı ve Halles'e doğru yola koyuldu. Arabayı, bir zafer şamatası içinde dört nala sürüyordu.

Tehlikeli bir şeydi bu yaptığı. Kraliyet matbaasının orada bir karakol bulunuyordu. Gavroche, düşünmüyordu bunu; ve bu karakola, banliyöden getirilen milli muhafızlardan bir manga yerleştirilmişti. Uyarıcı bazı sesler, mangayı tedirgin etmeye başlamıştı; ranzalardan başlar doğruluyordu. Birbiri ardınca kırılan iki sokak feneri, kafa patlatırcasına okunan o şarkı; güneşin batmasıyla birlikte uykuya çekilmek isteyen ve mumlarını erkenden söndüren bu ödlek sokaklar için, tahammül edilir bir şey değildi. Bir saattir, bu sokak çocuğu, bu sakin mahallede, şişeye kapatılmış bir sineğin yaptığı gürültüyü yapıyordu. Banliyölü çavuş, kulak kabartmaktaydı. Bekliyordu. İhtiyatlı bir adamdı.

El arabasının çılgınca sürülmesi, daha fazla beklemeye tahammül bırakmadı ve çavuş, bir keşif girişiminde bulunmaya karar verdi.

– Koca bir çete olsalar gerek! dedi dikkatle. Usul usul gidelim.

Besbelli anarşi canavarı ininden çıkmış, mahallenin altını üstüne getiriyordu.

Ve çavuş, sessiz adımlarla karakoldan çıkmaya davrandı.

Gavroche, arabasını süre süre tam Vieilles-Haudriettes Sokağı'ndan çıkıyordu ki, bir anda kendisini bir üniforma, bir asker şapkası, bir sorguç ve bir tüfekle burun buruna buldu.

İkinci defa olarak durakaldı.

– Vay canına, dedi, ta kendisi. Günaydın, kamu düzeni.

Gavroche'un şaşkınlıkları kısa sürer, çarçabuk geçerdi.

– Nereye gidiyorsun, serseri? diye bağırdı çavuş.

– Yurttaş, dedi Gavroche, henüz size burjuva demedim. Niye bana hakaret ediyorsunuz?

– Nereye gidiyorsun, rezil herif?

– Mösyö, dedi Gavroche, dün belki akıllı bir adamdınız, ama bugün azledildiniz.

– Sana nereye gittiğini sordum, hergele.

Gavroche cevap verdi:

– Çok nazik konuşuyorsunuz. Doğrusu, yaşınızı hiç göstermiyorsunuz. Bütün saçlarınızı, tanesi yüz franktan satmalısınız. Böylece beş yüz frank kazanırsınız.

– Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyorsun, haydut?

Gavroche, karşılık verdi:

– Bak, bunlar kötü sözler. Bundan sonra size ilk meme verenin, ağzınızı daha iyi silmesi gerekir.

Çavuş, tüfeğine takılı süngüyü Gavroche'a doğrulttu.

– Son kez söylüyorum, nereye gittiğini söyleyecek misin, sefil?

– Generalim, dedi Gavroche, hekim çağırmaya gidiyorum, karımın doğum sancısı tuttu da.

– Silah başına! diye haykırdı çavuş.

Sizi mahveden şeyi kullanarak kurtulmak, kuvvetli insanlara özgü şaheser bir iştir. Gavroche, durumu bir bakışta etraflıca kavra-

dı. Onu tehlikeye atan el arabası olmuştu, öyleyse kurtarmak da ona düşüyordu.

Çavuş tam onun üzerine saldıracağı an, bir mermiye dönüşen ve bir kol hareketiyle ileriye fırlatılan araba, hışımla adamın üstüne yürüdü ve tam karnının ortasına tosladı. Çavuş, sırt üstü su yolunun içine yuvarlanırken, tüfeği de havaya doğru patladı.

Çavuşun feryatları üzerine, karakoldaki adamlar telaşla, karmakarışık dışarı fırladılar. Tüfeğin patlaması, rastgele genel bir salvoya yol açtı. Arkadan, silahlar yeniden doldurulup, yeniden ateşlendi.

Bu körebe atışları bir çeyrek saat kadar sürdü ve bazı pencere camlarını tuzla buz etti.

Bu arada, geri geri gidip çılgınca bir koşu tutturdu Gavroche; beş-altı sokak ötede durmuş ve Enfants-Rouges'un köşesindeki korkuluk taşının üzerine soluk soluğa oturmuştu.

Etrafa kulak kabartıyordu.

Bir süre soluklanıp dinlendikten sonra, yaylım ateşlerin ortalığı velveleye verdiği yöne dönerek sol elini burnunun hizasına kaldırıp, sağ eliyle ensesine vurarak, üç defa ileriye doğru salladı. Parisli sokak çocuklarının bütün Fransız alaycılığını içinde özetledikleri bu hareket, şüphesiz etkili bir jestti, çünkü yarım yüzyıl sürmüştü.

Ne var ki, acı bir düşünce bu keyfi bozdu.

– Evet, dedi kendi kendine Gavroche, gerçi gülüyorum, gülmekten katılıyorum, neşemden kabıma sığamıyorum, ama bir yandan da yolumu kaybediyorum, dolambaçlı yoldan gitmem gerekecek şimdi. Allah vere de, barikata vaktinde yetişsem!

Ve yeniden koşmaya başladı.

Koşup dururken:

– Ha evet! Nerede kalmıştık? dedi.

Ve hızla sokaktan sokağa dalarken, yeniden şarkısını söylemeye başladı. Karanlığın içinde şarkısının sesi giderek daha az duyuluyordu:

Ama başka Bastille'ler de var,
Onlara çekip bir güzel hola,
Düzen vereceğim topluma âlâ.

Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Kuka oynayan şu akılsızlar,
Bilmezler ki, yıkılır eski dünya
Gülle bir yuvarlandı mı hızla
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

İyi yürekli halkım, bahtsızlar,
Koltuk değneklerinle vur Louvre'a
Ki resmeder krallığı cakayla.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Zorladık eğildi parmaklık duvar,
10. Charles o sıra zaten tahtında
Hoş değildi, koptu bir dokunmayla.
Nereye gider güzel kızlar,
Lon la.

Karakolun silaha sarılması, hiç de boşuna olmadı. El arabası fethedildi, sarhoş arabacı tutsak alındı. Biri, müsadere edilmiş eşyalar deposuna konuldu; öteki, daha sonra askerî mahkemelerde biraz takibata uğradı. Zamanın savcılık makamı, bu vesileyle, toplumun huzurunu korumak konusunda nasıl yorulmak bilmez bir gayret içinde olduğunu kanıtlamak fırsatını buldu.

Gavroche'un, Temple Mahallesi'nin sözlü geleneğinde yer eden bu macerası, Marais'nin yaşlı burjuvalarının en müthiş anılarından biridir ve onların hafızasında şu adı taşır: Kraliyet Matbaasına Yapılan Gece Baskını.

BEŞİNCİ KISIM

Jean Valjean

Dört Duvar Arasında Savaş

I
SAINT-ANTOINE MAHALLESİ YAĞMURU VE TEMPLE MAHALLESİ DOLUSU

Toplumsal hastalıklar gözlemcisinin belleğinden silinmeyecek olan iki unutulmaz barikatın ortaya çıkışı, bu kitaptaki olayın geçtiği döneme rastlamaz. Her ikisi de korkunç bir durumun iki ayrı bakımdan simgesi olan bu barikatlar, tarihin görüp göreceği en büyük sokak savaşı diyebileceğimiz o kaçınılmaz Haziran 1848 Ayaklanması sırasında yoktan varoldu.

Ayaktakımı denen o umutsuzlar umutsuzu yaratığın kaygılarının, yılgınlıklarının, yoksunluklarının, hummalarının, felaketlerinin, acılarının, kara cahilliklerinin ve karanlıklarının dipsiz derinliğinden protestoya kalkışıp ilkelere, özgürlük, eşitlik ve kardeşliğe, hatta genel oya ve herkesin herkes tarafından yönetimine aykırı olarak, halka karşı savaş açtığı görülür bazen.

Baldırı çıplak takımı kamu hukukuna saldırır, sersefiller halka karşı ayaklanırlar.

İç karartıcı günlerdir bunlar; zira bu çılgınlıkta dahi belli bir ölçüde hak hukuk, bu düelloda bir intihar payı vardır. Birer hakaret yerine geçen "ayaktakımı", "sersefiller", "alt tabaka", "dilenci tayfası" gibisinden bütün o sözcükler, gel gör ki, düşkünlerden çok

egemenlerin, nasipsizlerden çok ayrıcalık sahiplerinin hatasını dile getirmektedir.

Bize gelince, biz bu sözcükleri her söyleyişimizde acı ve saygı duymaktayız; zira felsefe bu sözcüklerin denk düştüğü olguları enine boyuna incelemeye giriştiğinde, önemsiz şeylerin yanı sıra ve çoğu zaman, yüce şeyler de bulur. Atina bir sersefiller devletiydi, dilenci tayfası yarattı Hollanda'yı, Roma'yı ayaktakımı kurtardı kaç kere ve İsa'yı izleyenler hep alt tabaka insanlarıydı.

Tek bir düşünür yoktur ki alt tarafın görkemlerini zaman zaman seyre dalmış olmasın.

Ermiş Saint Jérôme, o gizemli *Fex urbis, lex orbis*[1] sözünü söylerken, içinden havarilerin ve din şehitlerinin yetişip geldiği o ayaktakımını, bütün o fakir fukarayı, bütün o serserileri, bütün o sersefilleri kastediyordu şüphesiz.

Acı çeken bu yaralı kalabalığın öfkeli saldırıları; kendi hayatını temellendiren ilkelere ters düşen şiddet gösterileri, hakkı hukuku darmadağın etmeye yönelik atılımları, halk tarafından gerçekleştirilmek istenen bir hükümet darbesidir aslında; dolayısıyla da bastırılmalıdır. Dürüst insan, kendisini bunları bastırmaya adayan insandır; ve doğrudan doğruya o ayaktakımına duyduğu sevgidir onu harekete geçiren. Ne var ki aynı dürüst insan, kafa tuttuğu o takımın mazur görülebilirliğini hissetmeden edemez! Ve ona karşı koyarken derin bir hayranlık duyar ve tapınır âdeta! Ödevimizi yaparken bizi allak bullak eden ve ileri gitmemizi engelleyen garip bir duyguya kapıldığımız ender anlardan birini yaşamaktayızdır; yaptığımız şeyin gerekliliği ve doğruluğu inancıyla devam ederiz. Ama vicdan rahatlığımız hüzün rengine bürünür çok geçmeden ve ödevimizi yerine getirmiş olmanın huzuru bir yürek daralmasıyla nitelik değiştirir.

Haziran 1848, hemen söylemek gerekiyor ki, tarih felsefesi içinde sınıflandırılması hemen hemen olanak dışı olan başlı başına bir olguydu. Hakkını isteyen emeğin kutsal kaygısını hissettiğimiz o olağanüstü ayaklanış söz konusu olduğunda, şu ana kadar ettiğimiz bütün sözlerin bir yana bırakılması gerekir. Ödevimiz, bastırıp yenmekti onu; zira o, cumhuriyete kastetmekteydi. Ama işin aslı

1 (Lat.) Şehrin en değersizleri dünyanın gidişatını belirler – e.n.

düşünülecek olursa, neydi Haziran 1848? Halkın kendi kendisine karşı giriştiği bir ayaklanma değildi de neydi?

Konu gözden uzak tutulmadıkça konudan uzaklaşmak diye bir şey söz konusu olamaz. Dolayısıyla da bir an için okurun dikkatini, demin sözünü ettiğimiz, kesinlikle tekil nitelikler taşıyan ve bu ayaklanmaya karakterini veren o iki barikat üzerine çekmemize izin verilsin.

Bunların birincisi Saint-Antoine Mahallesi'nin girişini tıkamakta, ikincisi ise Temple Mahallesi dolaylarını savunmaktaydı. İç savaşın bu iki ürkünç başyapıtını o masmavi parlak haziran göğü altında karşılarına dikilmiş olarak görenler, asla unutmayacaklardır onları.

Saint-Antoine barikatı ölçüye sığmaz büyüklüğüyle dikkati çekiyordu hemen; evlerin üçüncü katlarına kadar yükselmekteydi. Genişliği ise iki yüz elli metre kadardı. Mahallenin üç sokaktan oluşan zaten geniş ağzını bir köşeden öbürüne rahatça kapatıyordu. Hendekli, tırtıllı ve delik deşik koca bir yarıkla mazgallanmış ve kendileri de birer burç meydana getiren yığınlarla desteklenmişti. Böylece, mahallenin evlerinden oluşan iki büyük kuvvete vermiş oluyordu sırtını. 14 Temmuz'u yaşamış olan bu korkunç meydanın dibinde, ayaklanmış bir devi andırmaktaydı.

İşte bu ana barikatın gerisinde, sokakların derinliklerine doğru art arda, tam on dokuz barikat daha sıralanmaktaydı. Mahallede, can çekişen sonsuz bir acının ve yıkıma yönelmiş sinsi bir tehlikenin artık doruk noktasına ulaşmış bulunduğunu anlamak için, sadece bu barikatı görmek yeterliydi.

Nelerden yapılmıştı peki bu barikat? Bir söylentiye göre, daha çok, hemen oracıkta yıkılan altışar katlı üç evin çöküntü artıklarından; bir başka söylentiye göre ise, tüm öfkelerin mucizesinden... Gerçekten de, kin ve nefretin harcıyla yoğrulmuş bütün yapıların içler acısı görünüşü vardı onda da; kelimenin tam anlamıyla bir viraneydi! "Bunu kim yaptı?" diye sorulabilirdi. "Bunu kim yıktı?" diye de... Doğaçlamayla yaratılmış kaynamaydı bu... İşte! Şu parmaklık! Şu kepenk! Şu pervaz! Ve şu kırık maltız! Ve şu çatlak tencere! Verin hepsini! Ve hepsini atın, yuvarlayın, kaldırın ortadan! Hepsini devirin, hepsini! Altını üstüne getirip yıkın!

Taş ve molozun, kalasın ve demir çubuğun, paçavranın, sökülmüş pencerenin ve hasırı lime lime sandalyenin, lahana koçanının, paramparça fistanın ve daha dün giysi denilen pılı pırtının ve lanetin ve bedduanın işbirliğiydi bu. Büyüktü, ama küçüktü de aynı zamanda... Kargaşanın hemen oracıkta ve alay edercesine kopya etmeye giriştiği uçurumdu... Atomla kitlenin yan yana gelişi; koparılan duvar, kırılan çanak; bütün dökün tülerin tehdit dolu bir kaynaşımı. Sisifos kayasını atmıştı oraya, Eyüp de kırık çanağını. Korkunçtu, sözün kısası. Yoksulların kalesiydi. Devrilmiş yük arabaları, girintili çıkıntılı bir hale getirmişti yamacı; dingili gökyüzüne doğru uzanmış bir şekilde yatan kocaman bir yük arabası, bu gürültülü yüzeyde bir yara izi gibi duruyordu. Dehşete afacanlığı da eklemek istercesine, bir yolcu arabasını ite kaka yığınların ta tepesine çıkarıp oturtmuşlardı bu vahşiliğin mimarları; ve araba, atlardan boşalmış okunu gökteki hayalî atlara doğru uzatmaktaydı. Ayaklanmanın tortusu olan bu muazzam yığıntı, bütün devrimlerin üst üste devrilerek oluşturduğu bir dağı getiriyordu akla: 89'un üzerine 93, 10 Ağustos'un üzerine 9 Thermidor, 21 Ocak'ın üzerine 18 Brumaire, Prairial'in üzerine Vendémiaire, 1830'un üzerine 1848. Bu işin zahmetine değerdi meydan; barikat da tam Bastille'in ortadan kalktığı yeri kaplamaya layıktı. Bent kuracağı tutsa, tıpkı böyle kurardı herhalde okyanus da. Bu biçimsiz yığıntının üzerinde çılgın dalganın damgası seçilmekteydi. Hangi dalga mı? İnsan yığınlarının dalgası. Gördüğünüz şey, taş haline gelmiş gürültüydü âdeta. Sarsıcı ilerlemenin kocaman gizemli arılarının, kendi kovanlarının üzerindeymişçesine, bu barikatın üzerinde vızıldadıklarını işitir gibi oluyordunuz. Bir çalılık mıydı bu? Bir sarhoşlar cümbüşü müydü yoksa? Ya da bir kale miydi? Baş dönmesi, kanat vuruşlarıyla kurmuştu bunu sanki. Bir çirkef vardı bu tabyada; ve bu enkaz yığınında, Olimpos tanrılarına yaraşır cinsten bir yücelik sezilmekteydi. Çatı kirişlerinin, boyalı kâğıt kaplı çatı pencerelerinin, bütün camlarıyla birlikte yıkıntının içine saplanmış pencere çerçevelerinin, umutsuzluk dolu bir karmaşıklık içinde, top ateşini bekledikleri görülüyordu. Sökülmüş bacalar, masalar, sıralar, avazı çıktığı kadar uluyan, inleyen bir kargaşa... Dilencilerin bile almaya tenezzül etmeyeceği, içlerinde hem öfke hem

de hiçlik barındıran o bin bir çeşit yoksulluk nesneleri... Bir halkın pılı pırtı haline gelmiş giysisi denebilirdi buna; tahtadan, demirden, tunçtan, taştan oluşma bir pılı pırtı. Sanki Saint-Antoine Mahallesi dev boyutlu bir süpürgeyle bunları oraya, kapısının önüne itmiş ve kendi sefaletini yığmıştı bir barikat halinde. Cellat kütüğünü andırır kümeler, kopup dağılmış zincirler, darağacı biçiminde keresteler, yıkıntı arasından görülen yatay tekerlekler, bu anarşi yapısına halk tarafından daha önce çekilmiş işkencelerin karanlık ve kaygılı yüzünü eklemekteydi. Her şeyi silah olarak kullanıyordu Saint-Antoine barikatı; iç savaşın toplumun başına fırlatabileceği her şey oradan çıkmaktaydı. Çarpışma değildi bu, hayır; çılgınlığın son raddesiydi. Bu tabyayı koruyan karabinalar ve ağızları boru gibi geniş tüfekler, mermi yerine porselen kırıntıları, ufak kemik parçaları, elbise düğmeleri, bakırdan yapıldıkları için tehlikeli birer kurşun yerini tutan mobilya tekerlekleri yağdırmaktaydılar. Öfkeden çıldırmıştı âdeta bu barikat; bulutlu gökyüzüne doğru sözcüklere sığmaz bir şikayet, bir hoşnutsuzluk haykırışı salıyor; kimi zaman da orduyu korkutacak cinsten bir fırtınaya bürünüyordu. Ateş saçan bir kalabalık örtüyordu barikatı, kaynaşan bir kalabalık dolduruyordu. Tüfeklerden, kılıçlardan, sopalardan, baltalardan, mızraklardan ve süngülerden diken diken olmuş bir doruğu vardı. Büyük bir kırmızı bayrak dalgalanıyordu orada, rüzgârda. Komut bağırtıları, hücum türküleri, tranıpet sesleri, kadın hıçkırıkları, açlıktan ölenlerin gizemli kahkahaları işitilmekteydi. Barikat son derece büyüktü, evet; bir o kadar da canlıydı. Elektrik akımına tutulmuş bir hayvanın sırtı gibi, yıldırım kıvılcımları fışkırıyordu bedeninden. Tanrı'nın sesine benzer o halk sesinin gürlediği bu tepeyi, devrimin ruhu bulutlarla örtmüştü; garip bir görkem yayılıyordu bu muazzam moloz küfesinden. Bir yığın süprüntüydü bu karşınızda yükselen, ama aynı zamanda da Sina Dağı'ydı.

Yukarıda da belirttik, devrim adına saldırıya geçiyordu bu barikat. Neye? Devrim'e. Rastlantı, düzensizlik, telaş, korku, anlaşmazlık ve bilinmeyenden kurulu olan bu barikatın karşısında Millet Meclisi vardı, halk egemenliği vardı, genel seçim, ulus ve Cumhuriyet vardı. Milli Marş'a karşı yükselen ve meydan okuyan *Marseillaise*'di bu barikat.

Nasıl çılgınca ve ama nasıl kahramanca bir meydan okuyuş! Bu eski mahalle bir kahramandır! Mahalle ve istihkâm yardım ediyorlardı birbirlerine; mahalle barikata, barikat da mahalleye yaslanmış durmaktaydı. Afrika generallerinin stratejilerinin gelip parçalandığı sarp bir kıyı gibi uzanıyordu barikat göz alabildiğine. Mağaraları, türlü girinti ve çıkıntıları, siğilleri ve kamburlarıyla sanki suratını buruşturuyor, dumanlar altından alaylı alaylı sırıtıyordu. Misket ateşi, biçimsizlik içinde yitip gidiyordu orada. Mermiler oraya saplanıyor, sonra hemen gömülüp batıyordu. Gülleler ancak delikleri delebilmekteydiler. Bir hercümerci topa tutmak neye yarar sanki? Savaşın en dayanılmaz, en vahşi görüntülerine bile şerbetli olan alaylar, dev yapılı bir yabanıl hayvana benzeyen bu istihkâma enikonu kaygılı gözlerle bakmaktaydılar.

Hemen bir çeyrek fersah ötede, Château-d'Eau yakınındaki caddeye açılan Temple Sokağı'nın Dallemagne mağazasının vitriniyle meydana gelen köşesinden cesaret edip de başını uzatabilenler, uzakta, kanalın ötesindeki Belleville yokuşuna yükselen sokakta, yokuşun ta tepesinde acayip bir duvar fark ediyorlardı. Evlerin ikinci katlarının hizasındaydı bu duvar, sağ yakadaki evlerle sol yakadakileri birleştiriyordu. Birdenbire kapanmak için, en yüksek duvarını kendiliğinden ikiye katlamıştı sanki sokak. Duvar taştan örülmüştü. Soğukluk etkisi uyandıracak kadar dümdüz ve dosdoğru bir dikey duvardı bu. Gönye ile düzeltilmiş, alay ipiyle çekilmiş ve duvarcı çekülüyle çizilmişti âdeta. Çimentoyla örülmüş değildi gerçi; ama bu, bazı eski Roma duvarlarında da görüldüğü gibi, sert mimarisine ters düşmüyordu. Derinliği yüksekliğine bakılarak tahmin edilebilirdi kolayca. Üst tabanı alt tabanına matematiksel bir kesinlikle paraleldi. Kurşuni yüzeyinde, siyah iplikleri andıran mazgallar görülüyordu yer yer. Bu mazgallar, eşit aralıklarla ayrılmışlardı. Göz alabildiğine ıssızdı sokak. Bütün kapı ve pencereler kapalıydı. Ve en dipte, sokağı tam bir çıkmaz sokak haline sokan bu duvar yükseliyordu; hareketsiz, sakin duvar... Hiç kimse görünmüyordu orada. Ve dipsiz bir sessizliğe gömülüydü ortalık; geçin gürültüyü, bir soluk bile yükselmiyordu. Mezar. Ve parlak haziran güneşi, bu ürkünç şeyi ışığa gark ediyordu.

Bu da Temple Mahallesi'nin barikatıydı. Gelip görünce, bu gi-

zemli hayalet karşısında derin düşüncelere dalınamak imkânsızdı. En gözü pekler, en gözünü budaktan sakınmazlar için bile... İyice ayarlanıp düzene konmuş, derli toplu, istiflenmiş, hizaya sokulmuş, uyumlu bir hali vardı. Ama aynı zamanda hazindi de. Fen ile gizem el ele, iç içeydi burada. Barikat kumandanının hem matematik bilgini hem de bir hayalet olduğu daha ilk bakışta fark edilmekteydi. İnsanlar bu barikatı görür görmez, birdenbire alçak sesle konuşmaya başlıyorlardı.

Binde bir, bir Tanrı kulu –er, subay ya da halk temsilcisi– bu ıssız yolu kat etmeyi göze alacak olursa, tiz bir ıslık yükseliyordu hemen karşı taraftan ve cesur yolcu, yaralı ya da ölü olarak yere yuvarlanıyordu. Ya da yolcu, bir mucize sonucu kurtulduğunda, ıslık sesiyle gelen merminin kapalı bir panjura, bir duvar alçısına, taşlar arasındaki harca saplandığı görülüyordu rastgele. Mermi yerine bazen de bir misket oluyordu gelen; çünkü barikattakiler, dökme demirden iki havagazı borusunun birer ucunu kıtık ve kille tıkamak suretiyle, iki küçük top yapmayı da başarmışlardı. Boş yere barut harcamamaktaydılar katiyen; hemen hemen her atış tam isabet kaydediyordu. Duvar diplerinde ölüler, kaldırımlar üzerinde kan birikintileri vardı. Beyaz bir kelebeğin salına salına uçuştuğunu anımsıyorum; yaz mevsimi hakkını aramaktan vazgeçmemişti. Kapı önleri yaralılarla doluydu. Görünmeyen birileri size nişan alıyormuş duygusuna kapılıyordunuz ve boydan boya bütün caddenin hedef tutulduğunu anlıyordunuz hemen.

Mahallenin girişindeki kemerli kanal köprüsünün meydana getirdiği balık sırtının arkasına toplanmıştı "Hücum Birliği." Ölüm saçan bu kasvetli istihkâmı, bu ürkütücü hareketsizliği ve bu aldatıcı ilgisizliği kaygıyla seyrediyordu askerler. Bazen biri, kasketinin karşıdan görünmemesine dikkat ederek, kemerin tepesine kadar sürünüyordu yüzükoyun.

Gözü pek Albay Monteynard, ürpererek ama hayranlıkla bakıyordu barikata. Yanındaki temsilciye, "Nasıl da yapmışlar!" dedi. "Ne bir eksik ne bir fazla taş var. Porselen gibi."

Tam o sırada bir kurşun göğsündeki nişanı parçalamış, kendisi de yere yığılmıştı.

"Korkaklar!" diyorlardı. "Sıkıyorsa meydana çıksınlar hele! Gö-

rünsünler bakalım bir! Ama nerde o cesaret! Hep böyle saklanıp duracak bunlar!"

Sadece seksen kişinin koruduğu, buna karşılık tam on bin kişinin saldırdığı Temple Mahallesi barikatı üç gün dayandı. Dördüncü gün Cezayir kentlerini ele geçirmek için yapacaklarını yaptı saldıranlar; evleri deldiler, damlardan geldiler. Ve barikat alındı. O seksen korkaktan bir tanesi dahi kaçmayı düşünmedi. Biraz sonra sözünü edeceğimiz komutan Barthélemy dışında hepsi öldü orada.

Saint-Antoine barikatı, gök gürültüsüydü; Temple barikatı, sessizlik. Bu iki sığınak arasındaki fark, korkunç ile uğursuz arasındaki farktı. Birincisi bir canavar ağzıydı sanki, öbürü ise bir maske.

O karanlık, gizemli ve muazzam Haziran Ayaklanması'nın bir öfke ile bir bilmeceden meydana geldiğini kabul ettiğimiz takdirde, birinci barikatın içinde ejderhanın, ikincinin arkasında ise Sfenks'in varlığını hissedebiliriz.

Bu iki kale, biri Cournet, öbürü Barthélemy adında iki adam tarafından kurulmuştu. Cournet Saint-Antoine, Barthélemy de Temple barikatını dikmişti. Ve her barikat, kendini kurmuş olanı yansıtmaktaydı.

Uzun boylu bir adamdı Cournet. Geniş omuzlu, kırmızı yüzlüydü; ezici yumrukları, cesur bir yüreği, mert bir ruhu, saf ve dayanılmaz bakışları vardı. Korkusuzdu, güçlüydü, öfkeli ve heyecanlıydı. İnsanların en içteniydi ve en korkuncuydu savaşçıların. Çarpışma, savaş, dövüş nefes almak gibiydi onun için; şenlendirirdi onu. Deniz subaylığı yapmıştı. Enginlerden ve fırtınalardan çıkıp geldiği, davranışlarından ve sesinden anlaşılırdı hemen; savaşta da kasırgayı sürdürüyordu zaten. Deha hariç, Danton'dan bir şeyler vardı Cournet'de; tıpkı Danton'da da, tanrısallık hariç, Herkül'den bir şeyler olduğu gibi...

Barthélemy ise zayıf, çelimsiz, soluk benizli ve sessiz bir adamdı. Trajedilere layık bir çocuktu; küçükken bir belediye çavuşu kendisini tokatlamıştı; gözetledi, pusu kurdu, bekledi, öldürdü onu, on yedi yaşında küreğe mahkûm edildi. Oradan çıkınca da bu barikatı yaptı.

Sonradan, kaderin cilvesine bakın ki siz, ikisi de Londra'da sürgün hayatı yaşarken, Cournet'yi öldürdü Barthélemy. Uğursuz bir

düello oldu karşılaşmaları. Bir zaman sonra da Barthélemy, tutkuların rol oynadığı o karanlık maceralardan birinin çarkına kapılıp, Fransız adliyesinin hafifletici nedenler bulduğu ama İngiliz adliyesinin kesin ölümle cezalandırdığı bir felakete yol açtığı için idam edildi.

Karanlık ve içler acısı toplumsal yapının sonucu olarak, bir yandan maddesel yokluk, öte yandan ahlak düşüklüğü sayesinde, hiç şüphesiz güçlü ve hatta belki de büyük bir zekaya sahip olan bu zavallı yaratığın Fransa'da kürekle başlayan serüveni, İngiltere'de darağacında son buluyordu böylece. Sıkıya geldiğinde, yalnız korsan bayrağı çekerdi Barthélemy.

II
KONUŞULMAZ DA NE YAPILIR UÇURUMDA?

Ayaklanmanın yeraltı eğitiminde, on altı yılın büyük önemi vardır. Nitekim Haziran 1848, Haziran 1832'den daha tecrübeliydi ve daha çok şey biliyordu. Dolayısıyla da Chanvrerie Sokağı'ndaki barikat, az önce şöyle bir anlattığımız dev barikatın yanında bir taslak, bir embriyon sayılabilirdi ancak; ama gene de, yapıldığı çağa göre müthişti.

Enjolras'ın denetimi altındaki isyancılar –çünkü Marius'un hiçbir şeye baktığı yoktu artık– iyiden iyiye yararlanmışlardı geceden; barikat sadece onarılmakla kalmamış, aynı zamanda berkitilmişti; yarım metre daha yüksekti şimdi. Kaldırım taşlarının arasına saplanmış olan demir çubuklar, savrulmayı bekleyen mızraklara benziyordu. Dört bir yandan taşınıp getirilen her türlü moloz ve yıkıntı artıkları, dıştaki kargaşayı bir kat daha arttırıyordu. Tabya, içeriden duvarla, dışarıdan da çalıyla yeniden ve ustaca örülüp yapılmıştı.

Bir kale duvarına çıkar gibi yukarıya çıkmayı sağlayan taş merdiveni de kullanılır hale getirmişlerdi yeniden.

Barikatı düzene sokmuşlardı; alttaki alçak tavanlı salonu boşaltmış, mutfağı seyyar hastane haline getirmiş, yaralıların pansumanını tamamlamış, yerlere ve masaların üzerine dökülmüş olan barutu toplamış, kurşun eritmiş, mermi yapmış, sargı bezlerini ha-

zırlamış, düşen silahları dağıtmış, tabyanın içini temizlemiş, döküntüleri kaldırmış, ölüleri götürmüşlerdi.

Ölüleri, hâlâ ellerinde tuttukları küçük Mondétour Sokağı'na yığdılar. Buradaki kaldırım taşları uzun süredir kırmızıydı. Dört tane de banliyöden gelme muhafız askeri vardı ölüler arasında. Enjolras, bunların üniformalarını bir kenara kaldırttı.

İki saat uyumalarını öğütlemişti Enjolras. Onun öğüdü demek, emir demekti. Ama ancak üç dört kişi yararlandı bu emirden. Feuilly bu iki saati meyhanenin karşısındaki duvara şu sözleri kazımakla geçirdi:

YAŞASIN TÜM HALKLAR!

Sıva üzerine kazılmış olan bu üç sözcük, 1848'de hâlâ ordaydı ve okunmaktaydı.

Kadınlardan üçü, bu gece dinlenmesinden yararlanıp büsbütün ortadan kaybolmuştu. Bu da isyancıların daha rahat soluk almalarını sağladı.

Komşu evlerden birine sığınma olanağı bulmuştu kadınlar.

Yaralıların birçoğu dövüşebilirdi, dövüşmek istiyorlardı da. Seyyar hastane haline getirilen mutfakta, şilte ve saman demetlerinden yapılmış bir sedyenin üzerinde, ikisi muhafız askeri olmak üzere beş ağır yaralı vardı. İlkin muhafız askerlerini tedavi ettiler.

Siyah örtüsü altındaki Mabeuf'le direğe bağlı Javert'den başka hiç kimse kalmamıştı alt salonda artık.

Enjolras, "Burası ölüler salonu," dedi.

Ta dipteki mumla ucu ucuna aydınlanan bu salonda, ölünün bulunduğu masa direğin arkasında yatay bir çizgi gibi kaldığından, ayaktaki Javert'le yatan Mabeuf, büyük bir haçı andıran bir şekil meydana getirmekteydiler.

Yolcu arabasının oku yaylım ateşi altında kırılmıştı gerçi ama gene de bir bayrak taşıyabilecek kadar sağlam görünüyordu. Ve Enjolras dediğini daima yerine getiren gerçek bir lider yapısına sahipti. Öldürülen ihtiyarın delik deşik kanlı ceketini göndere bağladı hemen.

Herhangi bir şey yemek söz konusu değildi bundan böyle; ne ekmek vardı ne et. Barikattaki elli kişi, orada bulundukları on al-

tı saat içinde, meyhanenin zaten yetersiz yiyeceklerini son kırıntılara değin silip süpürmüşlerdi. Saldırıya dayanan her barikat gibi burası da, belirli bir anda ve kaçınılmaz bir şekilde, tamtakır kuru bakır hale gelivermişti; katlanmak gerekiyordu açlığa.

Saint-Merry barikatında, o kahramanlara layık 6 Haziran gününün ilk saatlerindeydiler. Jeanne'ın çevresini kuşatmış, ekmek istiyordu isyancılar. Ve Jeanne, "Yiyecek!" diye bağıran bütün o savaşçılara şöyle diyordu:

"Niçin? Saat üç. Ve dörtte hepimiz ölmüş olacağız!"

Artık herhangi bir şey yemek söz konusu olmadığından, içkiyi de yasakladı Enjolras. Şarabı kaldırdı, alkolü tayına bağladı.

Ağızları özenle kapatılıp mühürlenmiş on beş kadar şişe bulmuşlardı mahzende. Enjolras'la Combeferre, bunları incelediler. Combeferre, mahzenden yukarı döndüğünde:

"Bunlar, işe bakkallıkla başlayan Hucheloup Baba'nın eski sermayesinden arta kalanlar olsa gerek!" dedi.

Bossuet:

"Halis şarap bunlar," diye açıkladı düşüncesini. "Bereket versin ki Grantaire uyuyor! Şimdi ayakta olsaydı, bu şişeleri kurtarmakta bir hayli güçlük çekerdik!"

Enjolras, çeşitli itiraz mırıltılarına kulak asmayarak, vetosunu kullandı şişeler için. Ve onları, hiç kimsenin dokunmamasını sağlamak üzere, bir çeşit kutsallaştırma amacıyla Mabeuf Baba'nın yattığı masanın altına koydurdu.

Sabahın ikisine doğru sayım yaptılar. Otuz kişiydiler hâlâ. Tan yeri yavaş yavaş ağarmaya başlamıştı. Yeniden taş kafesine yerleştirilmiş olan meşaleyi henüz söndürmüşlerdi. Barikatın içi, yani sokaktan alınan o avlu gibi yer kapkaranlıktı. Çevrede yükselen alacakaranlığın insana dehşet veren bulanıklığı ortasında, kazaya uğramış bir geminin güvertesini andırıyordu. Sürekli hareket halindeki savaşçılar, birer karaltı gibi kımıldanıyorlardı şimdi orada. Bu korkunç gölge yuvasının üzerinde sessiz evlerin katları mosmor belirmekteydi. Daha da yukarılarda bacalar ağarıyordu. Yer yer beyaza, yer yer de maviye çalan iç açıcı bir renk kaplamıştı gökyüzünü. Kuşlar mutlu cıvıltılarla uçuşuyorlardı. Barikatın dip tarafını meydana getiren yüksek ev doğuya dönük olduğundan, pembe

bir parıltı belirmişti damında. Sabah meltemi, üçüncü katın küçük penceresindeki ölü adamın kır saçlarını okşamaktaydı.

Courfeyrac, Feuilly'ye:

"Meşaleyi söndürdükleri çok iyi oldu," diyordu. "Canımı sıkıyordu öyle çırpınıp duruşu rüzgârda. Korkar gibi bir hali vardı. Meşalelerin ışığı korkakların bilgeliğine benzer, titrediği için iyi aydınlatamaz."

Kuşlar gibi zihinleri de uyandırmıştı şafak. Herkes konuşmaktaydı.

Saçakta dolaşan bir kedi görmüştü Joly, bunun felsefesini yapıyordu:

"Nedir kedi?" diye sordu bağırarak. "Bir düzelticidir. Tanrı fareyi yaratınca, 'Tüh, bir yanlışlık yaptık!' demiş ve sonra da kediyi yaratmış. Farenin düzeltilişidir kedi. Kediyle fare, yaratılışın yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş şeklidir."

Çevresini almış olan öğrencilerle işçilere, ölülerden, Jean Prouvaire'den, Bahorel'den, Mabeuf'ten, hatta Cabuc'ten ve Enjolras'ın amansız kaderinden söz ediyordu Combeferre. Şöyle diyordu:

"Harmodius ve Aristogiton, Brütüs, Sezar, Stephanus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, bütün bunlar, bıçağı sapladıktan sonra, bir an için de olsa, kedere kapıldılar. İnsan yüreği öylesine heyecana hazırdır ve insan hayatı öylesine bir bilmecedir ki, siyasal bir cinayette bile, kurtarıcı bir cinayette bile –böyle bir cinayet varsa tabii– bir insanı vurmuş olmanın yol açtığı vicdan azabı, insanlığa hizmet etmiş olmanın sevincini bastırır."

Ve böylece, laf lafı açа açа, Jean Prouvaire'in dizelerine gelip dayandı söz. Oradan da Combeferre, Vergilius'un yapıtı *Géorgiques*'in çevirilerine getirdi sözü. Raux ile Cournand'ı, Cournand ile Delille'i karşılaştırdıktan sonra Malfilâtre'ın çevirdiği bazı parçalar ve bu arada özellikle de Sezar'ın ölümündeki mucizevi yanları anlatan parça üzerinde durdu. Sezar'ın adı geçer geçmez de, Brütüs'e döndü konuşma:

"Sezar'ın öldürülmesinde şaşılacak bir yan yok," diyordu Combeferre. "Cicero amansızca davranıyordu ona karşı. Ve haklıydı. Katiyen bir kınama, bir yerme, bir aşağılama değildir aslında bu şiddet. Fakat Zoïle ve Cicero farklıdırlar. Zoïle Homeros'a, Mæ-

vius Virgilius'a, Visé Molière'e, Pope Shakespeare'e, Frénon Voltaire'e hakaret ederken, eski bir kıskançlık ve kin yasası gerçekleşmiş oluyordu: Dehalar sövgüyü çeker, büyük adamlar az ya da çok hakarete uğramışlardır her zaman. Cicero, Brütüs'ün adaleti kılıçla yerine getirdiği yerde, fikirle savunmasını yapar adaletin. Ben kendi payıma şu birinci adaletin, yani kılıcın aleyhindeyim. Ama eskiçağ kabul ediyordu bunu. Sezar, Rubicon'u aşmakla, halktan gelen nişan ve rütbeleri kendisinden geliyormuş gibi dağıtmakla, Senato üyeleri toplantıya girerken ayağa kalkmamakla, nerdeyse bir zorba gibi davranmış oluyordu. Büyük adamdı, yazık! Ya da, ne iyi! Çünkü ibret, en iyi derstir!"

Bossuet, bir taş yığınının üzerine çıkmıştı. Tepeden bakıyordu konuşanlara. Sonra birden bağırdı:

"Ey Cydathenæcum, ey Myrrhinus, ey Probalinthe, ey Æantide'nin güzelleri! Ah, Homeros'un dizelerini bir Lavrionlu ya da bir Edapteonlu Eski Yunanlı gibi okumak kudretini bana kim bahşedecek?"

III
AYDINLANMA VE KARARMA

Evler boyunca süzülerek Mondétour Sokağı'ndan çıkıp bir keşfe çıkmıştı Enjolras.

Hemen belirtelim ki umut içindeydi isyancılar. Gece saldırısını püskürtmeleri, şafak sökerken başlayacak saldırıyı nerdeyse küçümsemelerine yol açmaktaydı. Alaycı bir gülümseyişle bekliyorlardı sabah saldırısını. Davalarına inandıkları kadar kazanacaklarına da inanmaktaydılar. Kaldı ki kendilerine bir yardım da gelecekti mutlaka. Hesaplarını ona göre yapıyorlardı. Fransız savaşçısının gücünü yaratan o kâhince öngörü kolaylığıyla, başlayacak olan günü, üç evreye bölmekteydiler: saat altıda, "çoktan davaya kazanılmış" bir alay onların safına geçecekti açıkça; öğle vakti tüm Paris ayaklanmış olacaktı; güneş batarken de devrim tamamlanmış olacaktı. Saint-Merry'nin dünden beri bir dakika bile susmayan alarm çanı gene işitilmekteydi; büyük barikatın, Jeanne'ın barikatının hâlâ aslanlar gibi dayandığını gösteriyordu bu.

Yeniden göründü Enjolras. Karanlıktaki tasalı kartal, gezisinden dönüyordu. Bir an kollarını kavuşturup, arkadaşlarının umut dolu konuşmalarını dinledi. Sonra, artık iyice belirginleşen sabah aydınlığında taze ve canlı bir sesle konuşmaya başladı:

"Savaşa bütün Paris ordusu katılıyor. Bu ordunun üçte biri, sizin içinde bulunduğunuz barikata yüklenmekte. Ayrıca muhafız askerleri de var. Bu arada, beşinci taburun kasketleriyle altıncı alayın bayraklarını rahatça seçebildim. Bir saate kadar saldıracaklar üstünüze. Halka gelince; dün kaynayan halk, bu sabah kımıldamıyor bile. Beklenecek ya da umulacak en ufak bir şey yok. Yardıma gelecek bir alay olmadığı gibi ayaklanacak bir mahalle de yok. Yüzüstü bıraktılar sizi."

Savaşçı kümelerinin üzerine düşen bu sözler, bir sağanağın ilk damlalarının bir arı sürüsü üzerindeki etkisini yaratmıştı; hepsi durdular. Ölümün uçtuğu, duyulabilecek, dile gelmez bir sessizlik oldu.

Çok kısa sürdü bu an. Sonra kümelerin en karanlık dibinden gelen bir ses yükseldi birdenbire:

"Öyle olsun! Altı metreye yükseltelim barikatı. Ve hepimiz burada kalalım. Yurttaşlar, ölerek protesto edelim bunu! Halk cumhuriyetçileri yüzüstü bıraksa bile cumhuriyetçilerin halkı yüzüstü bırakmayacaklarını ispatlayalım!"

Herkesin zihnini bireysel kaygıların ağır bulutundan kurtarmıştı bu sözler. Heyecanlı bir alkış koptu.

Hiçbir zaman öğrenilemeyecekti bu konuşmayı yapan adamın adı; herhangi bir işçiydi belki, belki de bir yabancıydı, unutulmuş biri, kahraman bir yolcuydu ya da. Belirli anlarda son sözü söyleyen ve yüce bir şekilde söyleyen, daima insansal bunalımlara ve toplumsal doğuşlara katılıp bir şimşeğin aydınlığında bir dakika için halkı ve Tanrı'yı temsil ettikten sonra karanlıklar arasında yiten o soylu ve kutsal adsızlardan biriydi işte!

6 Haziran 1832'nin havasını öylesine doldurmuştu ki bu sarsılmaz karar, hemen hemen aynı saatte Saint-Merry barikatında da isyancılar, mahkeme tutanaklarına geçen şu tarihsel çığlığı atıyorlardı:

"İster gelsinler bize yardıma, ister gelmesinler; ne çıkar! Burada, en sonuncumuza kadar kendimizi ölüme atalım!"

Görüldüğü gibi, mekân ve madde bakımından birbirinden ayrı olan bu iki barikat, aynı ruh yüceliğini bölüşmekteydi.

IV
BEŞ EKSİK, BİR FAZLA

Ölerek protesto etme kararını alan o adsız savaşçı konuşup da, ruhları birleştiren formülü ortaya koyduktan sonra, anlaşılmaz şekilde mutlu, korkunç ve acıklı, zafer yüklü bir haykırış yükselmişti tüm göğüslerden:

– Yaşasın ölüm! Hepimiz buradayız!

– Niçin hepimiz? diye sordu Enjolras.

Aynı haykırış yükseldi:

– Hepimiz! Hepimiz!

Enjolras:

– Yer iyi, barikat sağlam... dedi. Otuz kişi yeter. Neden kırk kişiyi feda edelim?

Buna hep bir ağızdan:

– Çünkü hiçbirimiz gitmek istemiyoruz buradan! diye cevap verdiler.

Enjolras:

– Yurttaşlar! diye bağırdı.

Öfkeli bir titreme vardı sesinde. Aynı sesle devam etti:

– Cumhuriyet insandan yana savurganca harcamalar yapacak kadar zengin değildir. Gururlanma demek, israf demektir. Bazıları için buradan gitmek bir ödevse, bu ödev de herhangi bir başka ödev gibi yerine getirilmelidir.

İlkelere bağlı bir adamdı Enjolras. Bundan dolayı da dindaşları üzerinde mutlak bir egemenliği vardı. Ve mutlak egemenliğe rağmen o anda, orada mırıldanmalar oldu. Gelgelelim tepeden tırnağa bir komutan olarak yaratılmıştı Enjolras. Memnun kalınmadığını görünce ayak diredi ve azametli bir tavırla sordu:

– Otuz kişi kalmaktan korkanlar kimler?

Mırıldanmalar arttı. Savaşçı kümelerinin birinden gelen bir ses:

– Buradan gidin demek kolaydır, dedi. Barikat her yandan kuşatılmış durumda.

Enjolras'ın cevabı hazırdı buna:

– Halles'den yana değil. Mondétour Sokağı'nda kimse yok. Prêcheurs Sokağı'ndan geçilerek Innocents Çarşısı'na ulaşılabilir.

Bir başka ses:

– Orada da yakayı ele verir insan, dedi. Bir alayın ya da bir karakolun kucağına düşersin. Sırtında işçi ceketi, başında kasketle geçerken görürler seni, "Nereden geliyorsun bakalım?" diye sorarlar. "Sakın barikatlardan olmasın?" Sonra da ellerine bakarlar; "Barut kokuyorsun!" derler ve kurşuna dizerler.

Buna hiç karşılık vermedi Enjolras, Combeferre'in omzuna dokundu sadece. Ve ikisi alt salona indiler, çok geçmeden de döndüler yukarıya. Enjolras, ileri doğru uzattığı ellerinde, daha önce bir kenara ayırmış olduğu o dört üniformayı tutuyordu. Combeferre de palaskaları, kayışları ve tüylü asker kasketlerini kucağında taşıyarak arkasından gelmekteydi.

Enjolras:

– Bu üniformayla insan askerlerin arasına karışıp kolayca kaçabilir, dedi. İşte dört üniforma.

Böyle diyerek, taşları sökülmüş sokağa attı üniformaları.

Gene hiçbir kımıldayış görülmedi savaşçılarda. Bunun üzerine Combeferre başladı konuşmaya:

– Hadi bakalım, biraz acıma duygularınızı geçirin harekete! Hem burada söz konusu olan nedir, biliyor musunuz? Kadınlarla çocuklardır. Bunu iyi belleyin: Kadınlar var mı yok mu bu dünyada? Çocuklar var mı yok mu? Ayaklarıyla beşik sallayarak bir yığın yavru büyüten analar var mı yok mu bu dünyada, söyleyin! Çocuğunu emziren bir kadının göğsünü hiç görmemiş olan var mıdır aramızda, varsa parmağını kaldırsın! Siz kendinizi öldürtmek istiyorsunuz, tamam. Şimdi size seslenen ben de onu istemekteyim. Ama ben, çevremde kollarını büken kadın hayaletleri görmek istemiyorum. Ölün, tamam; ama öldürmeyin. Birazdan burada gerçekleşecek olana benzer cinsten intiharlar, yüce girişimlerdir. Ama intihar olayının kendisi dardır, genişletmeye ve yaygınlaştırmaya gelmez. Hele yakınlarınızı kapsamına aldığı zaman, intiharın adı cinayet olur. Küçük sarışın kafaları ve ağarmış saçları düşünün. Dinleyin beni. Biraz önce Enjolras, kendisi anlattı bana,

Le Cygne Sokağı'ndaki binalardan birinin beşinci katında bir pencerede, mum ışığında bir ihtiyar kadın başı görmüş; bütün geceyi beklemekle geçirmiş olan o kadın belki de aranızdan birinin anasıdır. İşte ben de diyorum ki, içimizdeki o kimse gitsin hemen. Gitsin ve anasına, "Anacığım, işte ben geldim!" desin. Ve içi rahat etsin. Bilsin ki burada kalanlar gerekeni kusursuz biçimde yapacaklardır. İnsan emeğiyle yakınlarını destekliyorsa, kendini feda etme hakkına sahip olamaz. Ve hele kız çocuğu olanlar! Ve hele kız kardeşi olanlar! Düşünebiliyor musunuz? Siz kendinizi öldürteceksiniz, ölüp gideceksiniz, iyi pekâlâ. Peki yarın ne olacak? Yiyecek ekmek bulamayan genç kızlar, korkunç bir durumdur bu! Erkek dilenir, kadın satar. O şarkılar söyleyen, şakıyan, canlı birer parfüm gibi evlerimizi süsleyen, gurur veren o tapınılası zarif yaratıklar, bakirelikleriyle meleklerin varlığını ispatlayan o eşsiz varlıklar, o Jeannette'ler, Lise'ler, Mimi'ler... düşünün bir kere! Yarın hepsi aç kalacak! Daha ne diyeyim istiyorsunuz? Bu dünyada bir insan eti pazarı da var; ve sizler, ölü ellerinizle engelleyemezsiniz onların o pazara girmelerini! Sokağı düşünün, gelen geçen erkeklerle tıklım tıklım dolu kaldırımları getirin gözlerinizin önüne, ve orada yarı çıplak bir halde çamurların içinde bekleşen kadınları hayal edin. Düşünün ki onlar da bir vakitler tertemiz varlıklardı. Sefalet, fuhuş, ahlak zabıtası, hapishane: İşte o mayıs çiçekleri gibi taptaze ve pırıl pırıl kız kardeşleriniz ve çocuklarınızın düşecekleri yerler! Siz kendinizi öldürttünüz, öyle ya! Öyle ya, burada değilsiniz artık! Halkı krallığın boyunduruğundan kurtarmak istediniz: Kızlarınızı polise teslim ediyorsunuz! Dostlarım, beni dinleyin dikkatle: Kadınları, talihsiz kadınlarımızı düşünmek pek adet olmamıştır. Onların erkek eğitiminden geçmemiş oluşu bizlerce bir güven kaynağıdır. Okuyup yazmaları engellenir, düşünmeleri engellenir, politikayla uğraşmaları engellenir kadınların; ama aynı kadınların bu akşam morga gidip sizin ölülerinizi teşhis etmelerini engelleyebilir misiniz? Evet, arkadaşlarım! İçinizde aile sahibi olanların bize yardım edip buradan gitmeleri ve bizi işi tek başımıza görmeye bırakmaları gerekli. Biliyorum, gitmek cesaret ister; zordur gitmek. Ama zor olduğu oranda da şereflidir, inanın! Sonra bir de bu işin yarını var; gitmediğiniz takdirde siz o yarını görmeyeceksi-

niz, ama düşünün ki aileleriniz görecek. Hem de ne acılarla! Şimdi gözlerinizin önüne bir çocuk getirin. Sağlıklı, güzel, cici, elma yanaklı, gülen, oynayan bir çocuk. O çocuk kaderine terk edildiği zaman ne hale geliyor bilir misiniz? Ben biliyorum, gördüm öyle terk edilmiş bir çocuk. Babası ölmüştü, komşuları almışlardı yanlarına, ama onların da kendi yiyecekleri yoktu. Açtı çocuk, mevsim kara kıştı. Ağlamıyordu hiç. Durmadan sobanın yanına gidiyordu, oysa soba yanmıyordu ama boru, hep bildiğiniz gibi, killi toprakla sıvanmıştı. Çocuk işte o topraktan küçücük parmaklarıyla parçalar koparıyor ve yiyordu. Boğuk hırıltılar çıkarmaktaydı soluk yerine, yüzü bembeyazdı, bacakları tutmuyordu, karnı davul gibiydi. Hiçbir şey söylemiyordu. Konuşuyorlardı, hiç cevap vermiyordu. Ve öldü sonunda. Nöbetçi doktor olduğum Necker Hastanesi'ne getirdiler, orada gözlerimin önünde öldü. Midesini açtıklarında çamur gibi bir topak çıkardılar. Şimdi aranızda baba olanlar, o çocuğun kendi çocuğu olduğunu hayal etsin bir an! Ve kalplerinin sesini dinlesinler. İstatistikler terk edilmiş çocuklarda ölüm oranının yüzde elli beş olduğunu ortaya koymakta. Bir daha söylüyorum. Kadınlar, analar, genç kızlar ve çocuklardır burada söz konusu olan. Size sizden söz eden yok! Tek tek sizin ne olduğunuzu gayet iyi biliyoruz. Daha dün öğrenmiş değiliz nasıl kahramanlar olduğunuzu! Yüceler yücesi ereğimiz uğruna ölmenin zafer sevincini ruhlarınızda taşıdığınızı bilmeyen yok! Gene hepimiz biliyoruz ki hepiniz de, haklı olarak, yararlı bir şekilde ölmenin mutluluğunu tatmak istiyorsunuz. Zaferdeki payınıza sımsıkı ve haklı olarak bağlısınız! Bunu da biliyoruz. Ama bu dünyada siz yalnız değilsiniz, başkaları var düşünmeniz gereken. Ve bilmeniz gereken bir de gerçeklik var; size bencillik yaraşmaz!

Kaygılı bir tavırla başlarını önlerine eğmişlerdi.

Bu yükseliş anlarında insan yüreğinin akıl almaz çelişmeleri vardır. Yukarıdaki sözleri söyleyen Combeferre öksüz değildi. Öyleyken başkalarının analarını hatırlamakta, ama kendi anasını unutmaktaydı! Ve öldürtecekti kendini. Yani o da "bencil"di.

Marius açtı, ateşi vardı. Birbiri ardı sıra bütün umutlara veda etmiş; batışların en dipsizine, kedere dalmıştı. Sonun yaklaştığını seziyordu; ve bu, derin bir heyecan veriyordu ona. Gönüllü olarak

kabul edilen ölüm saatini önceleyen hayal âlemine benzer şaşkınlığın içine gömülüp gitmişti.

Kederin ve mutsuzluğun da sonsuz bir zevki vardır. İşte o noktaya gelmişti Marius. Her şeye, sanki kendisi her şeyin dışındaymış gibi bakıyordu. Gözlerinin önünde akıp geçen olaylar, pek uzaklarda olup biten şeylermiş gibi geliyordu ona. Bütünü kavrıyordu ama ayrıntıları algılayamıyordu. Bir parıltı arasından görüyordu gidip gelenleri. Ve sesleri bir uçurumun dibinden yükseliyormuşlar gibi işitmekteydi.

İşte bu duygulanma içinde bir tek tasası, gerçekleştirmek istediği bir tek düşüncesi vardı artık: Ölmek! Ve bu düşünceden katiyen ayrılmak istemiyordu. Yalnız, bu derin uyurgezerlik içinde kendisini ölüme atarken, aniden kavradı ki başkalarını kurtarmak hiç de yasak değildir.

– Enjolras'la Combeferre'in hakları var, dedi. Durup dururken fedakârlık etmek olmaz! Ben de onlara katılıyorum. Üstelik elimizi çabuk tutmamız gerek. Combeferre kesin konuştu: "Aranızda ailesi, anası, kız kardeşi, karısı, çocukları olanlar saflardan çekilsin!"

Kimse kımıldamadı gene. Marius haykırdı:

– Evli erkekler, aile direği olanlar, saflardan dışarı!

Sözü geçerdi Marius'un. Enjolras barikatın komutanıydı ama Marius kurtarıcıydı.

– Emrediyorum! diye bağırdı Enjolras.

– Sizden rica ediyorum, dedi Marius.

Ancak o zamandır ki, Combeferre'in sözleriyle heyecanlanan, Enjolras'ın emriyle sarsılan, Marius'un ricasıyla da duygulanan bu kahraman savaşçılar uyarmaya başladılar birbirlerini.

Nitekim bir delikanlı, olgun bir adama:

– Doğru, evet... diyordu. Sen aile babasının, git buradan.

Adamsa:

– Asıl senin gitmen gerekli, diye karşılık veriyordu ona. Avucuna bakan iki kız kardeşin var senin de!

İnanılmaz bir çekişme patlak veriyordu böylece. İnsanlar, kendilerini mezarın kapısından kovdurmamak için, işitilmedik bir çabaya girişiyorlardı.

– Çabuk olalım, dedi Courfeyrac. Birazdan iş işten geçmiş olacak!

Enjolras çözüm önerdi:

– Yurttaşlar! Burada cumhuriyet var, dolayısıyla da genel oylama her şeyin üstündedir. Gitmesi gerekenleri doğrudan doğruya siz kendiniz seçin!

Bu öneri kabul edildi. Birkaç dakika sonra da oybirliğiyle seçilen beş savaşçı saflardan ayrıldılar.

– Ama bunlar beş kişi! diye bağırdı Marius. Oysa ortada topu topu dört üniforma var.

Beş savaşçıdan biri hemen atıldı:

– Bu durumda birimizin kalması gerekiyor elbette!

Ve yeniden başladı ölüm kuyruğuna girme yarışı:

– Seni seven bir eşin var, bırakamazsın onu!

– Ama senin de yaşlı bir anan var!

– Peki ya senin üç kardeşin ne olacak?

– Sen de beş çocuk babasısın, unutma!

– Sen daha on yedi yaşındasın, yaşamak en doğal hakkın, git buradan!

Bu büyük devrim barikatları, kahramanlıkların el ele verdiği yerdi. En inanılmaz şeyler hemencecik olağanlık kazanıyordu burada.

– Çabuk olun! diye tekrarladı Courfeyrac.

Marius'a bağırdı gruplar:

– Kalması gerekeni siz seçin!

Artık hiç heyecan duymadığını sanan Marius, ölüme gidecek bir adam seçeceğini düşününce sarsıldı ve sapsarı kesildi. Kendisine gülümseyen beş adama doğru ilerledi. Her birinin gözlerinde hep o yüce özveri alevi parlamaktaydı.

Ne yapacağını bilemiyordu Marius. Bir onlara, bir de yerdeki dört üniformaya bakıyordu. Ve tam o sırada hiç beklenmedik bir şey oldu. Bir beşinci üniforma, gökten düşer gibi, öbür üniformaların üstüne düştü; beşinci adam kurtulmuştu!

Başını kaldırdı Marius, Mösyö Fauchelevent'ı tanıdı.

Jean Valjean barikattan içeri girmişti. Nasıl geldiği belli değildi. Mondétour Sokağı'ndan geçerek ilerlemişti. Üzerindeki muhafız üniforması sayesinde kolayca geçmişti sokaktan. İsyancıların Mondétour Sokağı'na yerleştirdikleri nöbetçi, tek başına gelen bir muhafız askeri için alarm vermeyi gereksiz bulmuş olmalıydı.

Jean Valjean'ın istihkâma girdiğini de fark etmemişti hiç kimse. Bütün gözler, beş ölüm adayı ile yerdeki dört üniformaya dikiliydi. Dolayısıyla da her şeyi görüp işitmişti Jean Valjean; ve sessizce elbisesini çıkarıp öbür üniformaların üzerine atmıştı. Heyecan içindeydi.

– Kim bu adam? diye sordu Bossuet.

– Başkalarını kurtaran bir adamdır bu, dedi Combeferre.

– Ben tanıyorum, diye tamamladı Marius kısık sesle.

Marius'un ona kefil olduğunu duyunca içlerine su serpilmişti. Enjolras, Jean Valjean'a dönerek:

– Hoşgeldin, yurttaş... dedi.

Ve ekledi:

– Öleceğimizi biliyorsun, değil mi?

Jean Valjean ona cevap verme gereği duymaksızın, kurtardığı savaşçının üniformayı giymesine yardım etti.

V
BARİKATIN ÜSTÜNDE GÖRÜLEN UFUK

Bu öldürücü saatte ve bu amansız yerde, sonuç olarak herkesin durumu Enjolras'ın yüce hüznünde dile geliyordu.

Devrim düşüncesinin tümü, Enjolras'ın kişiliğinde yaşıyordu, ama tam değildi; mutlak ne kadar mutlak olabilirse o kadar. Saint-Just'ten epey almıştı ama, Anacharsis Clootz'dan yeteri kadar değil; bununla birlikte ABC Dostları Derneği içinde, Combeferre'in düşüncelerinin oldukça etkisinde kalmıştı. Bir süredir yavaş yavaş dogmanın dar formundan sıyrılıyor, ilerlemenin ufuklarına doğru yürüyordu. Böylece, büyük Fransız Cumhuriyeti'nin, insanlık cumhuriyeti haline gelmesini, belirleyici ve olağanüstü bir gelişme olarak kabul edecek duruma gelmişti. Hemen başvurulması gereken çareler konusundaki düşüncesi, bir şiddet durumu söz konusu olduğundan, bu çarelerin de şiddetli olması biçimindeydi; bundan kesinlikle şaşmıyordu; "doksan üç" sözcüğünün özetlediği o destansı, korkunç ekole bağlı kalmıştı.

Enjolras bir dirseği karabinasının namlusu üzerinde olmak üzere, taş merdivende ayakta durmaktaydı. Düşünüyor, içinden esin-

tiler geçermiş gibi ürperiyordu. Ölümün bulunduğu yerler böyle etki yapar. Derin bir içe bakışla dopdolu olan gözlerinden boğulmuş ateşe benzer şeyler çıkıyordu. Birdenbire başını kaldırdı, yıldızlardan yapılmış zafer arabasına binmiş meleğin saçlarını andıran sarı saçları arkaya savruldu, ürkmüş bir aslanın parlak yelesine benzedi. Ve şöyle haykırdı:

– Yurttaşlar! Gözünüzün önüne geleceği getirebiliyor musunuz? Kentlerin ışığa boğulmuş sokakları, kapıların eşikleri üzerindeki yemyeşil dallar, kardeş uluslar, adil insanlar, çocuklara hayır duaları eden yaşlılar, bugünü seven geçmiş zaman, tam bir özgürlük içindeki düşünürler, tam bir eşitliğe kavuşmuş inançlılar. Tanrı dini uğruna, Tanrı ile kul arasında aracı yok, tek mihrap insan vicdanı, artık kin yok, işyerinde de okulda da kardeşlik; ceza da ödüllendirme de açıkça belli, her şeyde açıklık, herkese iş, herkese hak, herkese barış, huzur, kan dökmek yok, savaş yok, analar mutlu! Maddeye boyun eğdirmek bir başlangıçtır sadece, birinci adım budur, ikinci adım ideali gerçekleştirmektir. İlerlemenin şimdiye kadar gerçekleştirdiği şeyleri düşünün! Bir vakitler ilk insan ırkları, suları püskürterek yüzen deniz canavarını, ateş kusarak ilerleyen ejderhayı ve göklerde dehşet saçarak uçan kartal başlı kaplanı görürlerdi dehşet içinde. Bütün bu iğrenç yaratıklar hep insanın üstündeydiler, üstündüler insandan. Ama insanoğlu tuzaklarını birer birer kurdu ve avladı canavarları; zekanın tuzaklarıydı bunlar. Deniz canavarı boyun eğdi bize, buharlı gemi oldu; ejderha bugün lokomotif işte; kartal başlı kaplana da boyun eğdirmek üzereyiz, eğdirdik bile sayılır; balonu getirin gözlerinizin önüne! Prometheus'a layık bu yapıt tamamlanıp da insanoğlu eski üç canavarı iradesinin arabasına kesin olarak koşunca, suyun, ateşin ve havanın tartışmasız efendisi durumuna gelecektir; eski tanrılar onun için ne idiyse, insan da canlı yaratıkların kendi dışında kalanları için o olacaktır işte! Cesaret ve ilerleme! Nereye gidiyoruz, yurttaşlar? Hükümet haline gelen bilime, tek kamu gücü haline gelen eşyanın gücüne, yaptırımını ve yıldırıcılığını kendi içinde taşıyan doğa yasasına, gün doğuşu yerine geçen hakikat doğuşuna gidiyoruz. Halkların birliğine, insanın bütünlüğüne gidiyoruz. Hurafelerin ve asalaklaların olmadığı düzene gidiyoruz! Gerçeğin hakikat tarafından yöne-

tilmesi; işte amaç! Uygarlık, ilkin Avrupa'nın doruğunda yapacak oturumlarını; sonra da kıtaların merkezinde kurulacak olan büyük bir akıl parlamentosunda. Daha önce de görüldü bu; eski Yunan halk meclisleri yılda iki kez toplanırlardı; tanrılar diyarı Delfoi'de ve kahramanlar diyarı Termopilai'de. On dokuzuncu yüzyılın doğum sancısını çektiği ilerleme, işte budur. Eski Yunan'ın başladığını tamamlamak şimdi Fransa'ya düşüyor. Sen Feuilly, yiğit emekçi, halk adamı, halkların adamı, dinle beni. Sana tapınsam yeridir! Gelecek çağları apaçık görüyorsun sen, evet, haklısın. Senin ne baban vardı, Feuilly, ne de anan. Ana olarak insanlığı seçtin kendine, baba olarak da hakkı. Ve burada öleceksin, yani burada ereceksin zafere. Yurttaşlar! Bugün bizim burada yapacağımız, bozguna da uğrasak zafere de ulaşsak, bir devrimdir. Nasıl yangınlar bütün kenti aydınlatırsa, devrimler de tüm insan soyunu aydınlatır. Ve size biraz önce hangi tarz bir devrim yapacağımızı da söyledim: Doğru'nun devrimini yapacağız! Siyasal açıdan bir tek ilke vardır; insanın kendi üzerindeki egemenliği. Bu egemenliğin adı da özgürlüktür. İşte bu egemenliklerden ikisinin ya da daha çoğunun bir araya gelip birleştiği yerde devlet başlar. Ama bu bir araya gelişte hiç kimsenin hiçbir hakkından vazgeçmesi söz konusu olamaz. Her egemenlik, kamu hakkını oluşturmak üzere, kendi varlığının bir parçasını kendi iradesiyle verir. Ve bu parçanın miktarı herkes için aynıdır. İşte bu, her birimizin hepimize bir parçamızı verme özdeşliğimizin adı da "Eşitlik"tir. Kamu hukuku demek, tek tek bireylerin hakkının herkes tarafından korunması demektir, o kadar. Herkesi içeren bu korumanın adı da, "Kardeşlik"tir. Bütün bu egemenliklerin kavşak noktasıdır toplum. Bu kavşak noktası bir düğümdür; zira bir birleşme yeridir. Toplum bağı da buradan çıkar. Bazıları buna "toplum sözleşmesi" de der; bu tamamıyla aynı şeydir; zira sözleşme demek, bağlılaşma demektir. Eşitlik konusunda anlaşmamız gerekiyor; çünkü özgürlük doruksa, eşitlik temelidir. Yurttaşlar! Bütün bitkilerin aynı düzeyde olması anlamına gelmez eşitlik; büyük ot demetleriyle küçük boy ağaçlardan oluşan bir toplum anlamına gelmez. Eşitlik, birbirini boğazlayan kıskançlıklar komşuluğu değildir. Eşitlik, siyasal açıdan, bütün oyların aynı ağırlığı taşıması; dinsel açıdan, bütün vicdanların aynı hakka sa-

hip olması; toplumsal açıdan da bütün yeteneklere aynı gelişme olanağının tanınması demektir. Eşitliğin bir organı vardır; parasız ve mecburi öğrenim. Okuma yazma öğrenme hakkı. İşe buradan başlamak gerekiyor. İlkokul herkes için zorunlu olacak, yüksek okul, isteyen herkese sunulacaktır. İşte yasa! Eşit toplum, özdeş okuldan çıkar. Öğrenim, evet! Işık! Her şey ışıktan gelir ve her şey ışığa döner! Yurttaşlar! 19. yüzyıl yücedir, ama 20. yüzyıl mutlu olacaktır. O zaman eski tarihe benzeyen hiçbir şey kalmayacak. Bugün olduğu gibi, artık korkulacak bir fütuhat, bir istila, zorla alma, uluslar arasında silahlı yarışma, kralların evlenmesi nedeniyle uygarlığa ara verme, babadan oğla geçen tiranlıklarda doğumlar, kongrelerde bölünen uluslar, hanedanlıkların çökmesiyle meydana gelen parçalanmalar, bölünmeler, sonsuzluğun köprüsü üzerinde karşılaşan iki keçi gibi karşı karşıya gelen iki dinin savaşı kalmayacak. Artık kıtlıktan, sömürülmekten, yoksulluktan doğan fuhuştan, işsizlikten doğan sefaletten, darağacından, hançerden, savaştan, olaylar ormanında keyfî eşkıyalıklardan korkulmayacak. "Hiçbir olay olmayacak," bile denilebilir. İnsanlar mutlu olacak. Dünya yasalarını yerine getirdiği gibi, insanlık da yasalarını yerine getirecek; ruh ile yıldız arasında yeniden uyum kurulacak. Yıldız ışık çevresinde döndüğü gibi, ruh da gerçeğin çevresinde dönecek. Dostlar, içinde bulunduğumuz bu saat karanlık bir andır; ama bunlar geleceğin korkunç alışverişidirler. Bir devrim bir geçiş parçasıdır. Ah! İnsanlık kurtulacak, yükselecek, teselli bulacak! Biz bunu, bu barikatın üzerinden bildiriyoruz. Aşk çığlığını, özverinin en yüksek yerinde koparmayıp da nerede koparacağız ya? Ey kardeşlerim! İşte burası düşünenlerle acı çekenlerin birleşme yeridir; bu barikat ne taşla ne kirişle ne de demirle yapıldı; iki yığından yapıldı: bir yığın düşünce, bir yığın da acı. Sefalet burada idealle karşılaşır. Burada gündüz geceyi kucaklar; "Seninle birlikte öleceğim, sen de benimle birlikte yeniden doğacaksın," der. Bütün büyük üzüntülerin kucaklaşmasından inanç fışkırır. Acılar buraya can çekişmelerini getirirler, düşünceler de ölümsüzlüklerini. Bu can çekişmeyle ölümsüzlük karışacaklar ve bizim ölümümüzü meydana getirecekler. Kardeşler, burada her ölen, geleceğin parıltısı içinde ölür; bizler şafak dolu bir mezarın içine giriyoruz.

Enjolras sustu; sanki konuşmasını kendi kendine sürdürüyormuş gibi dudakları sessizce kımıldıyordu; bundan dolayı çevredekiler onu duyabilmek için dikkatle bakıyorlardı. Alkışlayan olmadı; ama uzun süre fısıldaştılar. Söz bir esinti olduğundan, zekaların ürpermesi yaprakların ürpermesine benzer.

VI
MARIUS DALGIN, JAVERT ÖZDEYİŞÇİ

Marius'un düşündüklerini anlatalım. İçinde bulunduğu ruhsal durumu anımsayın. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, onun için artık her şey görüntüydü. Kavrayışı bulanıktı. Bunda ısrar edelim; can çekişenlerin üzerine açılmış olan geniş, gizemli kanatların gölgesi altındaydı. Kendini mezara girmiş gibi görüyordu; canlıların yüzünü artık sadece bir ölünün gözleri ile görüyordu.

Mösyö Fauchelevent oraya nasıl gelmişti? Neden gelmişti? Ne yapmaya gelmişti? Marius bu soruların hiçbiri üzerinde durmadı. Zaten üzüntülerimizin kendimizle birlikte başkasını da içine alması gibi bir özelliği olduğundan, oraya herkesin ölmek üzere gelmiş olması ona pek mantıklı görünüyordu. Yalnız yüreği sızlayarak Cosette'i düşündü.

Mösyö Fauchelevent onunla konuşmadı, ona bakmadı; hatta Marius, "Ben tanıyorum," demek için sesini yükselttiği zaman bile onu işitmiyormuş gibi davrandı.

Mösyö Fauchelevent'ın bu tutumu Marius'un içine bir rahatlık veriyordu; ve böylesi duygular için bir deyim kullanmak olanaklı olsaydı, hoşuna gittiğini söylerdik. Kendisi için hem kuşku hem de saygı uyandıran bu gizemli adamla konuşmak ona öteden beri olanaksız gelirdi. Üstelik uzun zamandan beri de onu görmemişti; bu da çekingen, ihtiyatlı yaradılışı nedeniyle, olanaksızlığı daha da arttırıyordu.

Saptanan beş kişi Mondétour Sokağı'nı izleyerek barikattan çıktılar. Tıpatıp milli muhafızlara benziyorlardı. İçlerinden biri ağlamaktaydı.

Hayata geri yollanan bu beş kişi gittikten sonra Enjolras, idam mahkûmunu hatırladı.

Mahkûmun bulunduğu salona geçti. Direğe bağlı Javert düşünmekteydi.

– Bir şeye gereksinimin var mı? diye sordu Enjolras.

Javert cevap verdi:

– Beni ne zaman öldüreceksiniz?

– Biraz bekle, şu anda kartuşlarımızın hepsine ihtiyacımız var.

– Öyleyse bana içecek bir şey verin, dedi Javert.

Enjolras kendi eliyle ona bir bardak su verdi. Javert sıkı sıkıya bağlı olduğundan içmesine de yardım etti.

– Hepsi bu kadar mı? diye sordu Enjolras.

– Bu direkte çok rahatsızım, dedi Javert. Bana bütün geceyi burada geçirteceğinize göre pek de şefkatli sayılmazsınız. Beni istediğiniz gibi bağlayın, ama hiç olmazsa öbürü gibi bir masanın üzerine yatırın.

Mabeuf'ün ölüsünü gösterdi başıyla.

Anımsanacağı gibi, salonun diğer ucunda, üzerinde kurşunların eritilip kartuşların doldurulduğu büyük, uzun bir masa vardı. Bütün kartuşlar hazırlanmış olduğundan ve barut da bittiğinden o masa boştu.

Enjolras'ın emri üzerine, dört isyancı Javert'i direkten çözdü. Bu sırada beşinci bir kişi de süngüsünü onun göğsüne dayalı tutmaktaydı. Ellerini arkasından bağlı olarak bıraktılar, ayaklarını da darağacına çıkarılanlarda olduğu gibi ancak küçük bir adım atabilecek şekilde, iplerle sıkıca bağladılar, sonra salonun dibindeki masaya kadar yürüterek masaya yatırdılar, belinden sımsıkı bağladılar. Güvenliği daha da arttırmak için, boynuna sabit bir kiriş geçirerek onu hiçbir zaman kaçamayacak hale getirdiler. Bu, hapishanelerde "kelepser" adıyla anılan bir yöntemdir; bağ enseden başlar, karnın üzerinden ikiye ayrılır, bacakların arasından geçtikten sonra gene ellere ulaşır.

Javert'i sıkı sıkıya bağladıkları sırada, kapının eşiğinde duran bir adam dikkatle onu izliyordu. Bu adamın meydana getirdiği gölgeye doğru başını çevirdi Javert. Gözlerini kaldırdı ve Jean Valjean'ı tanıdı. Ürpermedi bile. Azametle gözlerini yumdu: "Basit bir şey bu," demekle yetindi.

VII
DURUM AĞIRLAŞIYOR

Güneş hızla yükseliyordu. Ama ne bir pencere açılıyor ne bir kapı aralanıyordu; gün doğuşuydu bu, uyanma değil. Chanvrerie Sokağı'nın barikata karşı olan ucunu, önceden de sözünü ettiğimiz gibi, askerî birlikler boşaltmışlardı; boş görünüyordu ve uğursuz bir sessizlikle gelip geçenlere açık bulunuyordu. Saint-Denis Sokağı, Thebai'deki Sfenks Caddesi gibi sessizdi. Güneş ışıklarının ağartmakta olduğu dört yol ağızlarında bir tek yaratık yoktu. Issız sokaklardaki bu aydınlık kadar hüzün verici bir şey yoktur.

Hiçbir şey görülmüyordu ama işitiliyordu. Bir yerlerde gizemli bir kımıldanma vardı. Önemli anın yaklaştığına kuşku yoktu. Bir akşam önce olduğu gibi, devriyeler dönüp geldiler; ama bu defa hepsi gelmişti.

Barikat ilk saldırıda olduğundan daha güçlüydü. Beş kişinin ayrılmasının ardından barikatı daha da yükseltmişlerdi.

Halles bölgesini gözetleyen devriyenin düşüncesinden yola çıkan Enjolras, arkadan gelecek beklenmedik bir saldırı endişesiyle önemli bir karar aldı. O zamana dek açık kalan Mondétour Sokağı'nın dar girişine de barikat kurdurdu. Bu iş için birkaç ev boyunca sokağın taşlarını söktüler. Böylece üç sokak da, yani Chanvrerie, solda Cygne ile Petit-Truanderie, sağda Mondétour sokakları kapatılınca barikat, gerçekten de hiçbir saldırıyla ele geçirilemez bir duruma gelmişti. Üç cephesi vardı ama çıkış yeri yoktu.

"Kale ama fare kapanı gibi!" dedi Courfeyrac gülerek.

Enjolras, Bossuet'nin "fazladan sökülmüş" dediği otuza yakın kaldırım taşını meyhane kapısının yanına yığdırdı. Saldırının geleceği yönde sessizlik öylesine derindi ki, Enjolras herkesi savaş postalarına yerleştirdi.

Hepsine bir miktar içki verildi.

Bir top göründü. Topçuların ittiği bu top atılmaya hazır durumdaydı, ön tekerlekleri ayrılmıştı. İki kişi topun kundağını tutuyor, dört kişi tekerleklerin yanı sıra yürüyor, ötekiler cephane sandığıyla birlikte arkadan geliyorlardı. Yanan fitilin tüten dumanı görülüyordu.

– Ateş! diye haykırdı Enjolras.

Bütün barikat ateş açtı. Patlama korkunçtu. Bir duman kitlesi, topu ve adamları örttü, yok etti. Birkaç saniye sonra bulut dağıldı, top ve adamlar yeniden belirdi. Topun bakıcıları, ağır ağır, düzenli biçimde, karışıklığa yol açmadan, topu barikatın tam karşısına yerleştiriyorlardı. Biri bile vurulmamıştı. Ardından topçu birliğinin komutanı, topu yükseltmek için kundağına abanarak dürbününü ayarlayan bir astronom ağırbaşlılığıyla nişan almaya koyuldu.

– Bravo topçular! diye haykırdı Bossuet.

Ve bütün barikat alkışladı. Bir süre sonra top, sokağın tam orta yerine güzelce yerleştirilmişti; ortadan, tekerleklerin arasından akan bir su birikintisi vardı; top ateşe hazırdı. Barikatın üzerine doğru korkunç bir canavar ağzı açılmıştı.

– Hadi bakalım! dedi Courfeyrac. İşte vahşet karşımızda. Fiskeden sonra yumruk. Ordu koca pençesini bize doğru uzatıyor. Barikat önemli ölçüde sarsılacak. Tüfek yoklar, top ele geçirir.

– Yeni model, tunçtan, sekizlik bir top bu, diye ekledi Combeferre. Bu toplar yüz ölçü bakıra on ölçü kalay koyarak yapılır; ölçü birazcık aşıldı mı, hemen infilak eder. Kalayın çok olması bunları pek yumuşak duruma getirir. Böyle olunca da içlerinde boşluklar, delikler oluşur. Bu sakıncayı gidermek amacıyla, belki de ateşi takviye etmek için, 14. yüzyılda kullanılan bir yönteme, çemberlemeye, yani topu dışından, kundağından namlusuna dek lehimsiz çelik halkalarla kaplama yöntemine başvurulmalıdır. Şimdilik bu eksikliği elden geldiğince gidermek için çareler araştırılıyor, toptaki deliklerin, çukurların yerini saptamak için çok pençeli demir çubuklar kullanılıyor. Ama daha iyi bir yol var; o da Gribeauval'in müteharrik yıldızıdır.

– 16. yüzyılda toplara yiv yaparlardı, diye söze karıştı Bossuet.

– Evet... diye cevap verdi Combeferre. Bu, topun gücünü arttırır ama isabeti azaltır. Ayrıca, kısa mesafeden yapılan atışlarda, mermi yolu istenilen kesinlikte olmaz, parabol aşırı gider, mermi yolu doğrudan hedefi vuracak biçimde düz değildir; bu ise, düşmanın yakınlığı, atışın hızı oranında önemi artan bir savaş gereğidir. 16. yüzyıl yivli toplarında, bu merminin çizdiği eğrideki gergin-

lik eksikliği, topa konulan barutun azlığından doğuyordu; bu tür toplara az barut koymak, balistik zorunluluklardan ötürü kaçınılmaz bir durumdu, tıpkı top kundaklarının korunduğu gibi. Kısacası, top denilen bu despot her istediğini yapamaz, büyük eksiklikler taşır. Bir top güllesi saatte ancak altı yüz fersah yol alır; ışık saniyede yetmiş bin fersah gider. İşte Napolyon'a karşı Tanrı'nın üstünlüğü!

– Silah doldur, dedi Enjolras.

Acaba barikat top güllelerine dayanacak mıydı? Vuruş gedik açabilecek miydi? Bütün sorun buradaydı. İsyancılar tüfeklerini yeniden doldururken, topçular da topu dolduruyordu.

Barikatta kaygı çok derindi. Ateş edildi, top patladı.

– Buradayım! diye haykırdı neşeli bir ses.

Güllenin barikata düşmesiyle Gavroche da içeri daldı. Cygne Sokağı'ndan geliyordu. Petite-Truanderie'nin köşesinin karşısındaki ek barikatı bir kedi çevikliğiyle aşıvermişti. Barikatta gülleden daha büyük etki yarattı Gavroche.

Gülle enkaz yığınlarının arasında yitmişti. Güllenin verdiği zarar yolcu arabasının bir tekerleğini kırmaktan, Anceau'nun eski arabasını tümüyle parçalamaktan öteye gidememişti. Bunu gören barikatçılar gülmeye başladılar.

– Bir daha! diye haykırdı Bossuet topçulara.

VIII
TOPÇULAR KENDİLERİNİ CİDDİYE ALDIRIYOR

Gavroche'un çevresini sardılar.

Fakat çocuk bir şey anlatmaya olanak bulamadı.

Marius, titreyerek onu bir kıyıya çekti:

– Buraya ne yapmaya geldin?

– Hele bak! dedi çocuk. Peki, siz?

Ve Marius'a destanlara yaraşır bir kasılmayla, gözünü kırpmadan baktı. İki gözü de içlerindeki büyüklük pırıltısıyla irileşiyordu.

Marius sert bir sesle devam etti:

– Kim dedi sana dön gel diye? Mektubumu adrese ulaştırdın mı bari?

Mektup konusunda Gavroche'un içi pek rahat değildi. Barikata geri dönebilmenin acelesiyle, onu yerine vermekten çok, başından atmıştı. Mektubu rastgele, yüzünü bile ayırt edemediği bir yabancıya vermiş olduğunu kendi kendine itiraf etmek zorundaydı. Adamın başının açık olduğu bir gerçekti ama, bu yeterli değildi. Bu konuda Gavroche kendi kendine çıkışıyor, Marius'un azarlamasından da korkuyordu. Bu işten sıyrılmak için en doğal çareye başvurdu, yalan söyledi:

– Mektubu olduğu gibi kapıcıya verdim, yurttaş. Hanım uyuyordu. Mektubu uyanınca alacak.

Marius'un bu mektubu yollamakta iki amacı vardı: Cosette ile vedalaşmak ve Gavroche'u kurtarmak. İsteğinin yarısıyla yetinmek zorunda kaldı. Ardından, hem gönderdiği mektubu düşündü hem de Mösyö Fauchelevent'ın barikatta bulunuşunu. İkisi arasındaki bağlantı aklına takıldı. Gavroche'a Mösyö Fauchelevent'ı gösterdi:

– Bu adamı tanıyor musun?

– Hayır, dedi Gavroche.

Gerçekten de, az önce anımsattığımız gibi, Jean Valjean'ı ancak gece karanlığında görmüştü.

Marius'un düşüncesinde beliren o bulanık ve marazi olasılıklar dağıldı. Mösyö Fauchelevent'ın görüşlerini biliyor muydu ki? Cumhuriyetçiydi belki de ve bu çarpışmada bulunması da pek doğaldı.

Bu arada Gavroche:

– Tüfeğim! diye haykırarak barikatın öbür ucuna gitmişti bile.

Courfeyrac ona tüfeğini geri verdirdi.

Gavroche "arkadaşlar"a –onlara böyle diyordu– barikatın sarılmış olduğu haberini verdi. Gelirken çok güçlük çekmişti. Bir tabur, silahlarını Petite-Truanderie Sokağı'na çatmış Cygne Sokağı'nı gözetliyordu; öte yandan, şehir muhafızları Prêcheurs Sokağı'nı tutmuştu. Ordunun bütün kuvvetleri ise tam karşıda bulunuyordu. Onlara bu bilgiyi veren Gavroche ekledi:

– Bunlara esaslı bir ders vermenizi istiyorum! dedi.

Bu sırada, mazgalından ayrılmamış olan Enjolras kulak kabartmış, ortalığı gözetliyordu. Saldırganlar, güllenin yarattığı etkiden pek hoşnut kalmadıkları için, bir daha ateş etmemişlerdi.

Savaş durumundaki bir piyade bölüğü, topun arkasında, sokağın ucunu tutmuştu. Askerler sokağın taşlarını söküyorlar, bu taşlarla alçak bir duvar örüyorlardı. Tam barikatın karşısında, ancak iki karış yüksekliğinde olan bir tabya siper koltuğuydu bu. Duvarın sol köşesinde de, Saint-Denis Sokağı'nda toplanmış olan bir banliyö taburunun ilk safları görülüyordu.

Enjolras, gözetleme yerinde, misket kutularının sandıklarından çekilirken çıkarttıkları sesi duyar gibi oldu; topçu birliğinin komutanının hedef noktasını değiştirdiğini, topun ağzını hafifçe sola doğru eğdiğini gördü. Sonra topçular topu doldurmaya başladılar. Komutan fitil sırığını yakaladı, topun falya deliğine yaklaştırdı.

– Başınızı eğin, duvara sokulun ve hepiniz barikat boyunca diz çökün! diye haykırdı Enjolras.

İsyancılar dağınık biçimde meyhanenin önünde duruyorlardı, Gavroche gelince savaş yerlerinden ayrılmışlardı; şimdi karışık bir biçimde barikata doğru koştular; fakat Enjolras'ın komutu yerine getirilemeden top, bir misket atışının korkunç gürültüsüyle patladı. Bu, gerçekten de bir misket ateşiydi.

Barikatın çatlağına yöneltilmiş olan top ateşi duvarın üzerinden sekmişti; iki ölü, üç de yaralı vardı. Bu böyle sürerse, barikatın korunması olanaksızlaşacaktı. Misket ateşi içeri giriyordu. Bir şaşkınlık ve korku uğultusu oldu.

– İkinci vuruşa engel olalım her zaman, dedi Enjolras.

Karabinasını eğdi, o sırada topun kundağı üzerine eğilmiş, nişan noktasını kesin olarak saptamakta olan topçu komutanına nişan aldı. Komutan gencecik, sarışın, tatlı yüzlü, yakışıklı bir topçu çavuşuydu; korkunçluğunu geliştirerek ileride savaşa son verdirecek olan bu tarihsel silaha pek yakışan akıllı bir görünüşü vardı. Combeferre, Enjolras'ın yanında ayakta durmuş, bu delikanlıyı inceliyordu.

– Ne yazık! dedi Combeferre. Çok kötü bu kan dökmeler. Hadi bakalım, yeryüzünde hiç kral kalmayınca savaş da kalmaz. Enjolras, sen bu çavuşa nişan alıyorsun ama ona bakmıyorsun. Düşün ki pek sevimli bir delikanlı! Gözü pek biri, kafasının da çalıştığı belli. Topçu sınıfının bu delikanlıları çok bilgilidirler. Besbelli

anası, babası, ailesi vardır; belki sevgilisi de vardır. Olsa olsa yirmi beş yaşında, senin kardeşin olabilirdi.

– Öyledir, dedi Enjolras.

– Evet, diye sürdürdü Combeferre. Ve benim de. Öyleyse onu öldürmeyelim.

Enjolras:

– Bırak beni! Gereken yapılmalı! dedi.

Heykeli andıran yanağından bir damla gözyaşı ağır ağır süzüldü.

Aynı anda da karabinasının tetiğini çekti, şimşek çaktı; topçu çavuşu, kolları öne doğru uzanmış, havayı solumak istercesine başı yukarı kalkık, iki üç kez bulunduğu yerde döndü, sonra topun üzerine yan düştü, kımıldamadan kaldı. Sırtının orta yerinden dereler gibi kan akıyordu. Kurşun göğsünü delip geçmişti. Ölmüştü çavuş.

Onu bulunduğu yerden alıp götürmek, yerine başkasını koymak gerekiyordu. Bu da birkaç dakika zaman kazanılmasını sağlayacaktı.

IX
1796 MAHKÛMİYETİNİ ETKİLEMİŞ OLAN O ESKİ KAÇAK AVCI YETENEĞİNİN VE O ŞAŞMAZ TÜFEK ATEŞİNİN KULLANIMI

Barikat içinde görüşler çarpışıyordu. Top ateşi yeniden başlayacaktı. Bu misket ateşine on beş dakika dayanamazlardı. Darbelerin hızını kesmek gerekiyordu mutlaka. Şu emri verdi Enjolras:

– Şuraya bir şilte koymak gerekir.

– Şiltemiz yok, dedi Combeferre. Üzerinde yaralılar yatıyor.

Jean Valjean, meyhanenin bir köşesinde binek taşının üzerinde, tüfeği bacaklarının arasında oturuyordu. O zamana kadar olanların hiçbirine karışmamıştı. Çevresindeki savaşçıların, "İşte hiçbir işe yaramayan bir tüfek!" dediklerini duymuyordu bile. Enjolras'ın verdiği emir üzerine ayağa kalktı.

Anımsanacağı gibi, isyancılar topluluğu Chanvrerie Sokağı'na geldiğinde, yaşlı bir kadın, atılacak kurşunları hesap ederek, penceresinin önüne şiltesini koymuştu. Bu pencere, tavan arası pen-

ceresi, barikatın biraz dışında kalan altı katlı bir evin damındaydı. Şilte yan olarak konulmuş; alttan çamaşır asmaya yarayan iki sırığa dayanmış; üstten de, uzaktan iki sicime benzeyen, tavan arası penceresinin pervazına çakılı iki çiviye bağlanmış iki iple tutturulmuştu. Bu iki ip gökyüzünde iki tel saç gibi görünüyordu.

– Biri bana çift vuruşlu bir karabinayı ödünç verebilir mi? dedi Jean Valjean.

Enjolras karabinasını daha yeni doldurmuştu, ona uzattı.

Jean Valjean tavan arasına nişan aldı ve ateş etti. Şiltenin iki ipinden biri kopmuştu.

Şilte şimdi tek bir ipe bağlı olarak sallanıyordu. Jean Valjean bir kez daha ateş etti. İkinci ip pencerenin camına hızla çarptı. Şilte iki sırık arasından kayarak sokağa düştü.

Barikattakiler alkışladılar. Hep bir ağızdan:

– İşte bir şilte! diye bağırdılar.

– Evet, kim gidip getirecek onu? dedi Combeferre.

Gerçekten de şilte barikatın dışına, etrafı sarılanlarla etrafı saranlar arasına düşmüştü. Topçu çavuşunun ölümü, birliği kızdırmış olduğundan, askerler birkaç dakikadan beri yükselttikleri taş siperin arkasında yüzükoyun yatmışlar, hizmete hazır oluncaya kadar susan topun bu zorunlu sessizliğinin eksikliğini kapamak için, barikata karşı tüfek ateşi açmışlardı. İsyancılar bu ateşe, cephanelerini boşuna harcamamak için karşılık vermiyorlardı. Tüfek ateşi barikatta kırılıyordu ama, kurşun yağmuruna tutulan sokağın hali korkunçtu.

Jean Valjean yarıktan çıktı, sokağa girdi, kurşun yağmurunu geçti, şilteyi yerden alarak barikata döndü. Yarığa şilteyi kendisi yerleştirdi, topçuların göremeyeceği şekilde koydu.

Bu iş bittikten sonra misket atışını beklediler. Çok geçmeden, top korkunç bir sesle, domuz saçması yükünü kustu. Fakat bu sefer isabet tamdı. Misket şiltenin üzerine düştü. Tasarlanan sonuç elde edilmişti. Barikat korunmuştu.

Bossuet hayranlıkla gülerek haykırdı:

– Bir şiltenin bu kadar güçlü olması ahlaksızlıktır! Bükülenin yıldırım yağdırana karşı zaferi. Ama ne olursa olsun, yaşasın topun etkisini yok eden şilte!

X
GÜN DOĞUŞU

Ve Cosette uyanıyordu.

Dar ve temiz odası, evin arka avlusuna bakan penceresiyle gözden uzaktı.

Cosette'in haberi yoktu Paris'te olup bitenlerden. Bir gün önce orada değildi. Toussaint "Şenlik başlıyor galiba," dediğinde Cosette çoktan odasına çekilmişti.

Birkaç saat ama iyi uyumuştu. Pek tatlı rüyalar görmüştü; belki bu da küçücük yatağının bembeyaz olmasındandı. Gözleri ışıklar içinde birisini görmüştü; Marius'tu bu. Gözlerinin içine giren güneşle uyandı; bunu rüyanın devamı sandı ilkin.

Bu rüyadan çıkan ilk düşüncesi neşeliydi. Kendini tam olarak güvende hissediyordu. Birkaç saat önce Jean Valjean'da olduğu gibi, o da hiç felaket istemeyen bir ruh hali içinde bulunuyordu. Neden olduğunu bilmeden, bütün gücüyle, bir şeyler umut etmeye başladı. Sonra içini bir sıkıntı kapladı. Tam üç gündür Marius'u görmemişti. Ama mektubunu almış olacağını, nerede bulunduğunu bildiğini düşünüyordu; Marius çok akıllıydı, ona ulaşmak için bir çare bulurdu mutlaka. Hem de o gün, belki de o sabah gelecekti. Ortalık iyice ağarmıştı; ama güneş ışığı pek eğik geliyordu, vakit erken olsa gerekti. Marius'u karşılamak için gene de kalkmalıydı.

Marius'suz yaşayamayacağını hissediyordu. Bunu anlaması bile ona yeterdi: Marius gelecekti. Muhakkak gelecekti. Hiçbir itiraz kabul edemezdi. Korkunç bir şeydi üç gün acı çekmek. Marius'un üç gün görünmemesi, korkunç bir şeydi. Şimdi artık yukarıdakinin bu acı şakası geçmişte kalan, kötü bir tecrübeydi. Marius gelecek ve iyi haberler getirecekti. Gençlik böyledir işte; gözyaşlarını çabucak siler, acıyı yersiz bulur, onu kabul etmez. Gençlik; kendisinden başka bir şey olmayan, onun için pek olağan bir şeydir. Sanki soluk alışı umuttan yapılmıştır.

Zaten Marius'un bir gün sürecek o yokluğu hakkında neler söylediğini, kendisine nasıl bir açıklama yaptığını bir türlü hatırlayamıyordu Cosette. Yere düşen bir paranın nasıl bir ustalıkla yuvarlanıp gizlendiğini, kendisini nasıl bir ince sanatla bulunmaz ha-

le getirdiğini herkes bilir. Bize aynı oyunu oynayan düşünceler de vardır. Beynimizin bir köşesine büzülüp saklanırlar; artık bitmiş, kaybolmuştur; olanaksızdır belleğin onları ele geçirmesi. Cosette belleğinin gösterdiği bu faydasız çabaya öfkeleniyordu. Bunun kendisine hiç yakışmadığını, Marius'un söylediği sözleri unutmakla suçlu olduğunu düşünmekteydi.

Yataktan çıktı, ruhunun ve vücudunun çifte temizliğine girişti; duasını okudu ve tuvaletini yaptı.

Okur, gerektiğinde bir gerdek odasına sokulabilir, ama bir bekaret odasına asla! Buna ancak mısralar cesaret edebilir, nesir bunu hiçbir zaman yapmamalıdır. Henüz gonca halinde bir çiçeğin içidir bu; karanlık içinde bir beyazlıktır; güneş görmedikçe erkek gözünün de görmemesi gereken, kapalı bir zambak çiçeğinin en gizli hücresidir. Tomurcuk halindeki kutsallıktır. Açılan şu masum yatak, kendi kendinden korkan şu yarı çıplaklık, bir terliğin içine sığınan şu beyaz ayak, sanki ayna görmüş gibi karşısında örtünen şu göğüs, çatırdayan bir mobilya ya da yoldan geçen bir araba, üzerine doğru kalkıp omzunu örtmek telaşına kapılan şu gecelik, bağlanan kordonlar, iliklenen düğmeler, sıkılan bağlar, o titremeler, soğuktan, utangaçlıktan doğan o küçük ürpertiler, tüm davranışlardaki o tatlı ürkeklik, korkulacak hiçbir şey bulunmayan yerlerde âdeta kanatlanan o kaygı, giyinme sırasında tan yerinin bulutları kadar sevimli ve sürekli değişik haller... Bütün bunların anlatılması hiç yakışık almaz; hatta onları belirtmek, biraz aşırıya kaçmaktır.

İnsan gözü bir genç kızın yataktan kalkışı karşısında, bir yıldızın doğuşu karşısında olduğundan da çok saygı duymalıdır. Ulaşma olanağı, saygı artışına dönüşmelidir. Şeftalinin havı, eriğin incecik buğusu, kar tanesinin parlak kristali, kelebeğin incecik toz serpilmiş kanadı saflığından haberi bile olmayan bu iffetin yanında pek kaba şeylerdir. Genç kız sadece bir hayal ışığıdır, bir heykel olmamıştır daha. Onun yatağı idealin karanlık kesiminde gizlidir; bakışın saygısız dokunuşu bu belli belirsiz alacakaranlığı incitir. Burada seyretmek, günaha girmektir.

Biz de Cosette'in uyanışının bu tatlı, küçük kargaşasından hiçbir şey göstermeyeceğiz. Bir Doğu masalına göre, Tanrı gülü be-

yaz olarak yaratmıştı, tam aralandığı sırada Adem Peygamber ona baktığı için utandı ve kırmızılaştı. Biz, saygıya layık oldukları için, genç kızların ve çiçeklerin karşısında şaşkınlığa uğrayan kimselerdeniz.

Çabucak giyindi Cosette, saçlarını taradı, düzeltti; o tarihlerde kadınlar, buklelerini, saç örgülerini küçük destekler, borularla kabartıp saçlarının içine tel çemberler koymadıklarından, pek kolay ve sade bir şeydi bu iş. Sokağın bir parçasını, bir evin köşesini, kaldırımın bir ucunu görmek, Marius'un gelişini görebilmek umuduyla pencereyi açtı, bakışlarını çevrede dolaştırdı. Ama dışarıda bir şey görebilmek olanaksızdı. Arka avlu oldukça yüksek duvarlarla çevrilmişti, ancak birkaç bahçe görünüyordu manzara olarak. Cosette bu bahçelerin korkunç bir görünüşü olduğunu kabul etti; hayatında ilk defa çiçekleri çirkin buluyordu. Sokak başındaki bir çirkef dereciği onun daha çok işine yarardı. O da gökyüzüne bakmaya karar verdi. Marius'un oradan geleceğini düşünüyordu sanki.

Ansızın hüngür hüngür ağlamaya başladı. Ruh değişikliğinden değil, bezginlikle parçalanan umutlardan ötürüydü bu. Belli belirsiz, dile gelmez, korkunç şeyler hissetti. Gerçekten de bazı şeyler havadan geçerler. Hiçbir şeyden emin olmadığını, birbirini görmemenin birbirini yitirmek olduğunu geçirdi aklından; Marius'un gökyüzünden geleceği düşüncesi artık ona sevimli değil, hazin göründü.

Sonra –böyledir bu bulutlar– sessizliğe, umuda ve bilinçsiz olmakla birlikte Tanrı'ya güvenen bir gülümseyişe kavuştu.

Evde herkes yatıyordu. Bir ölüm sessizliği hüküm sürüyordu. Hiçbir panjur açılmamıştı. Kapıcının kulübesi kapalıydı, Toussaint kalkmamıştı. Cosette, doğal olarak, babasının da uyuduğunu düşündü. Çok acı çekmişti, hâlâ da acı çekiyor olmalıydı, çünkü babasının ona kötü davrandığını düşünüyordu; Marius'a güveniyordu bir tek. Böyle bir ışık hiçbir zaman kararmazdı. Dua etti. Zaman zaman, uzaktan uzağa, birtakım boğuk sarsıntılar duyuyor, kendi kendine, "Sokak kapılarını bu kadar erken açıp kapamaları görülmemiş bir şey!" diyordu. Bunlar barikatı döven top sesleriydi.

Cosette'in penceresinin biraz altında, duvarın kapkara saçağında bir kırlangıç yuvası vardı. Bu kuş yuvası saçaktan biraz dışarı taşıyordu; öyle ki, yukarıdan o küçük cennetin içi görülebiliyordu. Anne kuş oradaydı, yavrularının üzerine kanatlarını yelpaze gibi germişti; baba kuş uçup gidiyor, sonra gagasında yiyecekler ve öpücükler getiriyordu dönüşte. Doğan gün bu mutluluğa altın tozu serpiyordu. Doğanın o yüce "çoğalınız" yasası, burada güler yüzlü ve görkemliydi; bu tatlı bilmece sabahın zaferi içinde açılıyordu. Cosette saçları güneş, ruhu hayallerle yıkanmış; içinden aşkla, dışından günle aydınlanmıştı. Dalgın bir tavırla ve de Marius'u düşündüğünü itirafa cesaret edemeden, dışarı doğru eğildi; bu kuşlara, bu aileye, bu erkekle dişiye, bu ana ile yavrulara, bir kuş yuvasının genç bir kıza verdiği derin heyecanla bakmaya başladı.

XI
HER HEDEFE İSABET EDEN FAKAT HİÇ KİMSEYİ ÖLDÜRMEYEN TÜFEK ATIŞI

Saldıranların ateşi devam etmekteydi. Top ve tüfek ateşleri gerçekte pek zarara yol açmadan birbirini kovalıyordu. Corinthe Meyhanesi'nin cephesinin üst kısmı harap olmuştu yalnız; iri saçmalar ve küçük demir güllelerle delik deşik olan ilk katın penceresiyle tavan arası penceresi yavaş yavaş biçimini kaybediyordu. Burada mevzilenen savaşçılar çekilmek zorunda kalmışlardı. Barikat taarruzlarının bir taktiğidir bu; isyancılar karşılık vermek gafletine düşerlerse, cephanelerini tüketmek için uzun zaman ateş ederler. Atış hızının kesilmesinden, isyancıların kurşunlarının ve barutlarının kalmadığı anlaşılır ve o anda saldırıya geçilir. Enjolras bu tuzağa düşmemişti, hiç karşı ateşe geçmiyordu barikat.

Gavroche her atışta, üstün bir alay işareti olarak diliyle yanağını şişiriyor, "Şahane!" diyordu. "Yırtın bakalım bezleri, sargı bezine ihtiyacımız var."

Courfeyrac neden misket ateşinin etkisinin az olduğunu soruyor ve topa, "Adamcağızım, lafı pek uzatıyorsun!" diyordu.

Baloda olduğu gibi savaşta da tasalanacak şeyler vardır. Hiç şüphesiz, barikatın bu uzun suskunluğu, kuşatanlara tasa vermeye

başlıyor, beklenmedik bir olay korkusu uyandırıyordu. Bu taş yığınının arkasını görmek, hiç tepki göstermeden yumrukları yiyen bu duygusuz duvarın ardında olup bitenleri anlamak ihtiyacını hissetmekteydiler. Aniden komşu bir damın üzerinde, güneşte parlayan bir miğfer gördü isyancılar. Bir itfaiye eri yüksek bir bacaya yaslanmış nöbet bekler gibi duruyordu. Bakışları barikatın içine dalıyordu diklemesine.

"İşte rahatsız edici bir gözcü!" dedi Enjolras.

Jean Valjean Enjolras'ın karabinasını geri vermişti, ama kendi tüfeği vardı.

Bir kelime bile söylemeden, itfaiye erine nişan aldı ve bir saniye sonra, miğferi kurşunu yemiş, gürültüyle sokağa düşmüştü. Asker de ürkmüştü, çabucak ortadan kayboldu. İkinci bir gözcü onun yerini aldı. Bir subaydı bu.

Jean Valjean tüfeğini yeniden doldurarak yeni gelene nişan aldı, subayın miğferini de erin miğferinin yanına yolladı. Subay direnmedi, hemen geri çekildi. Uyarı anlaşılmıştı bu sefer. Damın üzerine kimse çıkmadı; böylece barikatı gözetlemekten vazgeçtiler.

"Herifi niçin öldürmediniz?" diye sordu Bossuet, Jean Valjean'a.

Jean Valjean karşılık vermedi.

XII
DÜZENİN DÜZENSİZ TARAFTARI

Bossuet, Combeferre'in kulağına fısıldadı:

– Soruma cevap vermedi.

– Tüfekle iyilik eden bir adam bu, dedi Combeferre.

Artık uzakta kalan o günleri unutmamış olanlar, banliyö milli muhafızlarının ayaklanmalara karşı kahramanca davrandığını bilirler. Hele Haziran 1832 günlerinde pek inatçı, pek korkusuzdular. Pantin, Vertus ya da Cunette Meyhanesi'nin sahibi, ayaklanmanın "kuruluş"unu işsiz bıraktığını, dans salonunun ıssız kaldığını görünce aslan kesiliyor, koltuk meyhanesinin temsil ettiği düzeni kurtarmak için kendini ölüme atıyordu. Hem burjuva hem de kahramanca olan bu devirde, koruyucu şövalyelere sahip bulunan fikirler karşısında, çıkarcıların da maceracı silahşorları vardı. Ne-

denin bayağılığı hareketin yiğitliğini asla azaltamaz. Para kulesindeki bir düşüş, bankerlere *Marseillaise*'i söyletmekteydi. Tezgâh uğruna kanlarını lirik bir biçimde döküyorlardı bunlar ve vatanın son derece küçültülmüş bir şekli olan dükkânı, bir Spartalı coşkunluğuyla korumaktaydılar. Aslında, belirtelim ki, bütün bunlarda pek ciddi bir şey yoktu. Dengenin gelmesini bekleyerek mücadeleye sürüklenen toplumsal unsurlardı bunlar.

Bu devrin bir başka alameti de, hükümetçiliğe –dürüst tarafın barbar adı– bulaşan anarşiydi. Düzen için disiplinsizlikle birlik olunuyordu. Milli muhafız alayının falanca albayının emriyle trampet, beklenmedik bir zamanda, keyfî olarak toplanma emrini bildirir; falan yüzbaşı, aklına eser, ateşe atılırdı; filan muhafız askeri "akıldan" kendi hesabına dövüşürdü. Bunalımlı zamanlarda "harekât"ta, komutanlardan çok, içgüdülerin öğütlerine uyulurdu. Düzenli orduda gerçek başıbozuk askerler vardı; kimisi Fannicot gibi ordudandı; kimisi de Henri Fonfrède gibi edebiyat adamıydı.

Ne yazık ki bu devirde uygarlık, prensip sahibi bir zümre tarafından temsil edileceği yerde, bir çıkarcılar topluluğu ile temsil edilmekteydi; onun için tehlikedeydi ya da kendini tehlikede sanıyordu ve alarm çığlığı kopanıyordu; kendini merkez sanan herkes, aklına estiği gibi savunuyor, yardım ediyor, koruyordu onu; her önüne gelen, toplumu kurtarma ödevini üzerine alıyordu.

İşgüzarlık imhaya kadar varıyordu bazen. Falanca milli muhafız kıtası, kendi yetkisine dayanarak, kendini askerî mahkeme ilan ediyor, esir alınan bir isyancıyı beş dakikada yargılayıp idam ediyordu. Jean Prouvaire'i de buna benzer bir topluluk yargılayıp öldürmüştü. Vahşi linç yasası. Bundan dolayı hiçbir partinin öbürünü suçlamaya hakkı yoktur. Çünkü bu yasayı Avrupa'da krallık, Amerika'da da cumhuriyet kullanıyordu. Yanılmalar da karışıyordu bu linç yasasına. Bir ayaklanma gününde, Paul-Aimé Garnier adındaki genç bir şairi göğsüne dayadıkları süngüyle Royale Meydanı'nda kovaladılar; ancak altı numaralı evin kapısına gizlenerek kurtulabildi. "İşte Saint-Simonculardan biri daha!" diye haykırıyor ve onu öldürmek istiyorlardı. Koltuğunun altında Saint-Simon'un anı kitabı vardı. Bir milli muhafız askeri bu kitabın üzerinde Saint-Simon kelimesini okumuş ve "Ölüm!" diye haykırmıştı.

6 Haziran 1832'de yukarıda sözü edilen Yüzbaşı Fannicot komutasındaki bir banliyö muhafız müfrezesi, fantezi ve hevesle Chanvrerie Sokağı'nda kendini ölüme attı. Bu olay, ne kadar garip olursa olsun, 1832 isyanından sonra açılan adli soruşturmada saptanmıştır. Sabırsız ve gözü pek bir burjuva, az önce karakterize ettiğimiz türden bir devşirme subay, fanatik ve itaatsiz bir hükümetçi olan yüzbaşı Fannicot, vaktinden önce ateş açmak, yalnız başına, kendi müfrezesiyle birlikte, barikatı ele geçirmek isteğine karşı duramadı. Kırmızı bayraktan sonra, siyah bayrak sandığı o eski elbisenin ortaya çıkmasına sinirlenmiş, generalleri, komutanları yüksek sesle eleştiriyordu. Bu generaller, komutanlar, toplantılar yapıyorlardı; ama kesin saldırı zamanının geldiğine karar veremiyorlardı bir türlü; içlerinden birinin ünlü deyimiyle, "ayaklanmayı kendi haline" bırakmışlardı. Yüzbaşı ise olgunlaşmış görüyordu barikatı; her olgunlaşan şeyin düşmesi gerekiyordu ve düşürmeyi denedi.

Kendisi gibi kararlı adamlara, bir tanığın söylediği gibi "kudurmuşlara" komuta ediyordu yüzbaşı Fannicot. Müfrezesi, şair Jean Prouvaire'i kurşuna dizen taburun, köşe başına mevzilendirilen birinci müfrezesiydi. Hiç umulmadık bir anda, yüzbaşı barikatın üzerine saldırttı adamlarını; stratejiden çok iyi niyetle yapılan bu hareket, Fannicot müfrezesine pahalıya mal oldu. Sokağın üçte ikisine gelmeden, barikattan gelen bir yaylım ateşi karşıladı onları. Önden koşan en gözü pek dört kişi, tam barikatın duvarı dibinde, çok yakından isabet alınarak vuruldular. Son derece cesur ama askeri rabıtadan yoksun kimseler olan bu atak milli muhafız kalabalığı, biraz durakladıktan sonra, kaldırım taşlarının üzerinde on beş ceset bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Duraklama, isyancılara silahlarını yeniden dolduracak zamanı kazandırmıştı; pek öldürücü olan ikinci bir yaylım ateş, sığınağı olan köşe başına ulaşamadan yakalamıştı müfrezeyi. Bir an için iki ateş arasında kalmıştı müfreze. Emir almadığı için ateşi kesmemiş olan misketin yağmuruna hedef oldu. Korkusuz, ihtiyatsız Fannicot da bu misket ateşiyle ölenlerden biriydi. Top, yani düzen tarafından öldürülmüştü.

Ciddi olmaktan çok öfkeli olan bu saldırı kızdırmıştı Enjolras'ı:

"Budalalar!" dedi. "Boş yere hem kendi adamlarını öldürtüyorlar hem de bize cephane harcatıyorlar!"

Gerçek bir ayaklanma generali gibi konuşuyordu ve gerçekten de öyleydi. Ayaklanma ve bastırma eşit silahlarla çarpışmaz. Ayaklanma büyük bir hızla tükenebilir; dolayısıyla da sıkacak kurşunu, harcayacak adamı sayılıdır. Boşalan bir fişek torbasının, ölen bir adamın yeri başkasıyla doldurulamaz. Elinde ordu bulunan bastırma ise adamlarının sayısına bakmaz; ve elinde Vincennes'i olduğundan, attığı topları saymaz. Barikatta kaç kişi varsa bastırmanın o kadar alayı, barikattaki fişeklik kadar da cephaneliği vardır. Onun için bunlar yüze karşı bir oranında çarpışmalardır; hep de barikatların ezilmesiyle sonuçlanırlar. Meğerki devrim, aniden ortaya çıkarak, terazinin kefesine alev alev yanan kurtarıcı melek kılıcını atmaya gelsin. Olur bu. O zaman her şey ayağa kalkar, kaldırım taşları yerinden oynamaya başlar, halk barikatları her yanı kaplar, Paris ölçüsüz bir titremeye kapılır, *quid divinum*[1] yayılır, havada bir 10 Ağustos vardır, bir 29 Temmuz vardır; mucizevi bir ışık belirir, kuvvetin açık canavar ağzı geriler ve ordu, bu aslan, kendi önünde, ayakta ve sakin, bu peygamberi, Fransa'yı görür.

XIII
GEÇİCİ PARILTILAR

Bir barikatı savunan duygular ve tutkular kargaşası içinde her şey vardır; kahramanlık, gençlik, şeref anlayışı, heyecan, ideal, inanç, kumarbaz inadı ve özellikle de ara sıra parlayan umutlar vardır.

İşte bu kesik kesik, bu belli belirsiz umut ürpertilerinden biri, aniden, hiç umulmadık bir anda Chanvrerie Sokağı'ndaki barikattan da geçti.

Enjolras hâlâ gözetleme yerindeydi, birdenbire bağırdı:

– Dinleyin, bana öyle geliyor ki Paris uyanıyor!

Muhakkak ki 6 Haziran sabahında isyan, bir iki saat süreyle, biraz daha şiddetlenmişti. Saint-Merry çanının inatçı, imdat sesi bazı zayıf iradeleri canlandırmıştı. Poirier Sokağı'nda, Gravilliers Sokağı'nda barikatlar yapılmaya başlandı. Saint-Martin Kapısı önünde, elinde bir karabina, tek başına bir süvari taburuna saldırdı bir delikanlı. Açıklıkta, caddenin ortasında bir dizini yere koydu, si-

1 (Lat.) Kutsal şey – ç.n.

lahını omuzladı, ateş ederek tabur komutanını öldürdü. "İşte artık bize zarar veremeyecek olanlardan birisi daha!" diyerek döndü. Saint-Denis Sokağı'nda bir kadın, muhafız askerlerine ateş ediyordu. Her atışta panjur tahtalarının titrediği görülüyordu. Cossonnerie Sokağı'nda cepleri fişek dolu, on dört yaşlarında bir çocuk yakalandı. Pek çok karakol saldırıya uğradı Bertin-Poirée Sokağı'nın ağzında, hiç umulmadık bir anda bir yaylım ateşi, başında general Cavaignac de Baragne'ın ilerlediği bir süvari alayını karşıladı. Planche-Mibray Sokağı'nda damların üzerinden askerlerin tepesine kırık çanak çömlek ve daha bir sürü şey attılar. İyiye alamet değildi. Bu olayı mareşal Soult'a bildirdiklerinde Napolyon'un yaşlı yaveri, Zaragoza'da Suchet'nin söylediği sözleri hatırlayarak düşünceye daldı: "Yaşlı kadınlar oturaklarını başımıza boşalttıkları vakit mahvolmuşuz demektir."

İsyanın mevzileştiği sanıldığı anda kendini gösteren bu genel belirtiler, üste çıkan bu öfke nöbeti, Paris mahalleleri denen o derin ve tutuşucu kitleler üzerinde şurada burada uçuşan kıvılcımlar, bütün bunlar komutanları kuşkulandırdı. Aceleyle bu yangının önünü almaya çalıştılar. Fışkırıp gelen pırıltılı çatırtılar bastırılıncaya kadar yalnız onlarla uğraşmak, hepsini bir çırpıda bitirebilmek için Maubuée, Chanvrerie, Saint-Merry barikatlarına saldırıyı erteleddiler; kaynaşma halindeki sokaklara askerî müfrezeler yollandı; bunlar büyükleri süpürdü, küçükleri, sağda solda, bazen ihtiyatla, yavaş yavaş, bazen de hücum adımıyla temizledi. Askerler ateş açılan evlerin kapılarını kırıyorlardı. Süvari manevraları da caddelerdeki toplulukları dağıtıyordu. Bu bastırma, orduyla halk arasındaki çatışmalara özgü olan o gürültülü çatırtı olmadan yapılamadı. İşte Enjolras'ın mermi, misket atışları arasında işittiği bunlardı. Sokağın diğer ucundan sedyeler üzerinde götürülen yaralılar da görmüştü ayrıca. Ve Courfeyrac'a, "Bu yaralılar bizim taraftan değil," diyordu.

Umut kısa sürdü, ışık sönüverdi çabucak. Yarım saate kalmadan, havada bulunan şey yok oldu; yıldırımsız bir şimşek gibi bir şeydi bu. İsyancılar, halkın ilgisizliğinin direnenler üzerine attığı o kurşun gibi kaftanın tepelerine indiğini sezdiler.

Genişler gibi görünen genel harekât başarısızlığa uğramıştı. Sa-

vunma Bakanı'nın dikkati ve generallerin stratejisi, ayakta kalan üç, dört barikatın üzerinde yoğunlaşabilirdi artık.

Güneş ufuktan yükseliyordu. Bir isyancı Enjolras'a seslendi:

– Biz burada açız. Gerçekten de aç mı öleceğiz?

Enjolras hâlâ dirsekleri mazgalına dayalı duruyordu. Sokağın ucundan gözlerini ayırmadan, bir onaylama işareti yaptı başıyla.

XIV
BURADA ENJOLRAS'IN SEVGİLİSİNİN ADINI OKUYACAKSINIZ

Courfeyrac, Enjolras'ın yanında bir taşın üzerine oturmuş, hâlâ topa küfrediyordu. Adına misket denilen o karanlık mermi bulutunun vahşi, müthiş bir gürültüyle her geçişinde bir alay dalgasıyla karşılaşmaktaydı.

"Nefesini tüketiyorsun, zavallı kaba ihtiyar! Senin durumuna içim paralanıyor. Patırtın boşlukta kayıplara karışıyor. Gök gürültüsü değil bu, bir öksürük sadece."

Etrafındakiler gülüyorlardı.

Courfeyrac'la Bossuet'nin, tehlike arttıkça neşeleri de artmıştı, Madame Scarron gibi şakayı besin yerine koyuyorlar, şarap yerine herkese neşe sunuyorlardı.

"Enjolras'a hayranım!" diyordu Bossuet. "Sarsılmaz cesareti şaşırtıyor beni. Yalnız yaşıyor, onu bir parça kederli yapan da belki budur. Kendisini dulluğa mahkûm eden üstünlüğünden şikayet ediyor. Bize gelince, bizi çıldırtan, yani yüreklendiren sevgililerimiz var. İnsan âşık olursa, en azından aslan gibi vuruşur. O küçük sevgililerimizin bize attıkları okların öcünü alınanın bir yoludur bu. Roland, Angélique'i sinirlendirmek için kendini öldürtür. Bütün bu kahramanlıklarımız kadınlarımızdan geliyor. Horozsuz bir tabanca gibidir kadınsız bir erkek. Erkeği ateşleyen kadındır. İşte böyle, Enjolras'ın kadını yok. Âşık değil ama gene de cesur olmanın çaresini buluyor. Buz gibi soğuk, ateş gibi cesur olmak duyulmuş bir şey değildir."

Dinliyormuş gibi görünüyordu Enjolras, ama yanında birisi olsaydı onun alçak sesle "*Patria*"[1] diye mırıldandığını duyardı.

1 (Lat.) Vatan – ç.n.

Bossuet hâlâ gülerken, Courfeyrac haykırdı:

– İşte bir yenisi daha!

Ve sonra anons yapan bir mübaşir sesiyle ekledi:

– Sekizlik top derler adıma.

Sahneye yeni bir oyuncu girmişti gerçekten de. İkinci toptu bu. Topçular gereken manevrayı çabucak yaptılar, bu ikinci topu ilk topun yanına yerleştirdiler. Sonun başlangıcıydı bu. Birkaç saniye içinde doldurulan her iki top da barikata karşı cepheden ateş açtı, şehir muhafızlarıyla banliyö askerlerinin yaylım ateşi de top ateşini desteklemekteydi.

Biraz ötede de başka bir top sesi duyuluyordu. Chanvrerie Sokağı'ndaki barikata iki top birden yüklenirken, biri Saint-Denis, diğeri de Aubry-le-Boucher Sokağı'na dikilen iki ayrı top Saint-Merry barikatına ateş yağdırmaktaydı. Dört top, acı acı yankılanıyordu karşılıklı olarak. Savaşın endişeli köpeklerinin havlayışları birbirlerine karşılık veriyordu.

Şimdi Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatı döven iki toptan biri misket yağdırıyor, öbürü gülle savuruyordu. Gülle atan top yukarı doğru çevrilmişti ve atışı öyle hesaplanmıştı ki, gülle barikatın tam üst tarafına vuruyordu. Tabyanın tepesini tahrip ediyor, taşları ufalayarak misket mermisi gibi isyancıların üzerine serpiyordu. Bu biçim atışın amacı, savaşçıları istihkâmın tepesinden uzaklaştırıp içeriye tıkılmaya zorlamaktı; yani bu atış, hücumu haber veriyordu. Barikatın tepesindeki savaşçılar gülle ile, meyhanenin pencerelerindekiler misketle uzaklaştırıldıktan sonra, hücum kolları, silahlara hedef olmadan ve belki de görünmeden sokağa girebilecekler, barikatı, tıpkı bir akşam önceki gibi, aniden aşıverecekler, belki de şaşırtarak ele geçireceklerdi.

Enjolras, "Bu topların yarattığı tahribatı mutlaka azaltmalıyız," dedikten sonra, "topçulara ateş!" diye haykırdı.

Hepsi hazır bekliyordu zaten. Bunca zamandır sessizliğini koruyan barikat, çılgıncasına ateş açtı. Bir çeşit öfkeyle ve sevinçle yedi sekiz atış birbirini kovaladı. Gözleri kör edici bir duman doldurdu sokağı. Birkaç dakika sonra da baştan sona alevden çizgilerle dolan bu sisin içinden, topçuların üçte ikisinin topların tekerlekleri altında yere serildikleri hayal meyal görülüyordu. Ayakta kal-

mış olanlar, amansız bir sessizlik içinde topları doldurmaya devam ediyorlardı, ama atışın hızı yavaşlamıştı.

Bossuet, Enjolras'a:

– İşte bu iyi oldu, dedi. Başardık!

Enjolras başını salladı:

– Başarı on beş dakika daha sürerse barikatta on tane bile fişek kalmaz, dedi.

Gavroche bu sözü işitti galiba.

XV
GAVROCHE DIŞARIDA

Courfeyrac, aniden barikatın dibinde, kurşun yağmuru altında kalan birini gördü.

Gavroche meyhaneden şişe taşımaya yarayan bir sepet almıştı ve büyük bir sakinlikle barikatın yamacındaki ölü askerlerin çantalarındaki dolu fişekleri bu sepete boşaltıyordu.

– Ne arıyorsun orada sen? dedi Courfeyrac.

Gavroche başını kaldırarak cevap verdi:

– Sepetimi dolduruyorum yurttaş.

– Misket ateşini görmüyor musun?

Gavroche cevap verdi:

– Evet, yağmur yağıyor, dedi. Ne var bunda?

– Gir içeri! diye haykırdı Courfeyrac.

– Az sonra, dedi Gavroche.

Ve bir sıçrayışta sokağa fırladı.

Hatırlanacağı gibi Fannicot müfrezesi geri çekilirken ardında bir sürü ölü bırakmıştı. Sokak boyunca, şurada burada, taşların üzerinde yirmiye yakın ölü yatıyordu. Gavroche için yirmiye yakın fişek demekti bunlar; barikat için de epeyce cephane.

Sokaktaki duman sis gibiydi. İki yalçın kaya arasındaki bir dağ geçidine inen bulutu görmüş olan bir kimse, yüksek evlerin arasında iki karanlık çizgiyle âdeta kalınlaşan, yoğunlaşan bir dumanı gözünün önüne getirebilir. Duman yavaş yavaş yükseliyor ve durmadan yenileniyordu; gün ışığını bile soluk hale getiren bir kararma oluyordu bu yüzden. Sokak uzun değildi ama savaşanlar, yo-

lun bir ucundan diğerine birbirlerini belli belirsiz görebiliyorlardı.

Barikat üzerine yapılacak saldırıyı yönetecek olan komutanların belki de tek istedikleri ve tasarladıkları bu karanlık, Gavroche'a yaradı. Bu duman örtüsünün kıvrımları arasında, küçücük gövdesi sayesinde görülmeden, sokaktan epeyce uzağa kadar gidebildi. İlk yedi sekiz kişinin çantasını tehlikeye atılmaksızın boşalttı. Yüzükoyun emekliyor, elleri ve dizleri üzerinde dört nala kalkıyordu. Sepeti dişleriyle yakalıyor, kıvrılıyor, kayıyor, dalgalanıyor, bir ölüden öbürüne süzülüyordu. Oldukça yakınında bulunduğu barikattan bakanlar, dikkati onun üzerine çekmekten korkarak geri dönmesi için bağırma cesaretini bulamıyorlardı.

Gavroche, bir onbaşı cesedinin üzerinde bir barut torbası buldu, onu cebine koyarken, "Susuzluğa karşı!" dedi.

İleri doğru giderek tüfeğin ateş sesinin hafiflediği noktaya kadar ulaştı, öyle ki kaldırım taşlarından örülmüş siperlerin arkasındaki müfrezenin avcılarıyla sokağın köşesine yığılmış banliyö müfrezesinin avcıları, aniden, dumanın içinde kımıldayan bir şeyi birbirlerine gösterdiler.

Gavroche bir binek taşının yanında yatan çavuşu fişeklerin yükünden kurtardığı sırada ölüye bir kurşun isabet etti.

"Vay canına," dedi Gavroche. "Şimdi de benim ölülerimi öldürüyorlar."

İkinci bir kurşun kaldırım taşını kıvılcımlandırdı. Bir üçüncüsü sepeti devirdi. Gavroche baktı, bunun banliyö müfrezesinden geldiğini gördü. Ayağa kalktı, saçları rüzgârda, elleri kalçalarında, gözleri ateş eden milli muhafız askerlerine dimdik bakarak türkü söylemeye başladı:

Kalmadı güzel Narterre'de,
Kabahat kimde? Voltaire'de.
Ahmaklar Palaiseau'da,
Kabahat kimde? Rousseau'da.

Sonra sepetini yerden aldı, birisini bile kaybetmeden, yere dökülen fişeklerini içine koydu, tüfek ateşine doğru ilerleyerek bir başka fişek çantasına boşalttı. Orada dördüncü kurşun da hedefini bulamadı. Gavroche türküsüne devam etti:

Olamam ki ben noter,
Kabahatli kim? Voltaire.
Yoksa cebimde paso,
Kabahatli kim? Rousseau.

Ona türküsünün üçüncü parçasını söyletmekten başka bir şeye yaramadı bir beşinci kurşun:

Boş vermişim her derde,
Kabahat kimde? Voltaire'de.
Ekmeğim kirli suda,
Kabahat kimde? Rousseau'da.

Bir süre böylece devam etti bu.

Manzara hem korkunç hem de güzeldi. Ateş yağmuruna tutulmuşken, bu ateşle alay ediyordu Gavroche. Keyifleniyor gibi bir hali vardı. Avcıları gagalayan bir serçeydi o. Her atışa türküden bir dörtlükle cevap veriyordu. Ona durmadan nişan alıyor, ama hep karavana atıyorlardı. Askerler gülüyorlardı ona nişan alırken. Yere yatıyor, sonra doğruluyor, bir kapının köşesinde kayboluveriyor, sonra sıçrıyor, kayboluyor, yeniden görünüyordu. Bu arada fişekleri yağma ediyor, fişek torbalarını boşaltıyor, sepetini dolduruyordu. İsyancılar kaygıdan, acıdan solukları kesilmiş bir halde izliyorlardı onu. Bütün barikat halkı titriyor, o ise türkü söylüyordu. Bir çocuk, bir insan değil, külhanbeyi kılığında bir peri padişahının oğluydu sanki; savaşların kurşun işlemez cücesiydi o. Kurşunlar peşinden koşuyordu, ama o bu kurşunlardan daha atikti. Gizemli, korkunç bir saklambaç oynuyordu ölümle. Hayaletin dost yüzü kendisine her yaklaştığında çocuk ona bir fiske vuruyordu.

Ne çare ki iyi nişan alınmış bir kurşun, en sonunda bu ateşböceği çocuğa isabet etti. Gavroche'un sarsıldığı görüldü, sonra yere yığıldı. Bir çığlık koptu barikattan. Yalnız bu curcunada bir Antaios[1] vardı. Bu küçük külhanbeyi için kaldırıma düşmek, devin toprağa serilmesi gibidir. Yeniden doğrulmak üzere düşmüştü. Dizlerinin üzerine oturdu; uzun bir kan sızıntısı çiziyordu yüzünü. İki

1 Efsaneye göre, Antaios öyle bir devdi ki, yere serildikçe güçleniyordu, çünkü toprağın oğluydu – ç.n.

kolunu havaya kaldırarak kurşunun geldiği yöne doğru türkü söylemeye başladı:

Ayağım kaydı, başım yerde,
Kabahat kimde? Voltaire'de.
Saçlarım kirli suda,
Kabahat kim...

Sonunu getiremedi. Aynı nişancının ikinci bir kurşunu birdenbire durdurdu onu. Bu sefer yüzükoyun kaldırıma düştü ve bir daha da kımıldamadı. Bu küçücük yüce ruh kanatlanmıştı.

XVI
KARDEŞ NASIL BABA OLUR

Tam o anda Lüksemburg Bahçesi'nde –çünkü dramın her yanda hazır bulunmalıdır– el ele tutuşan iki çocuk vardı. Biri yedi yaşında, öbürü de beş. Yağmurdan ıslanmış, bahçenin güneşli yollarında yürüyorlardı. Ağabey küçüğe yol gösteriyordu. İkisinin de giysileri eski, benizleri soluktu; ürkek kuşlara benziyorlardı. Ufak olanı, "Çok acıktım," diyordu.

Ağabey daha o yaşta biraz koruyucu bir tavır takınmıştı, sağ elinde bir değnek vardı, kardeşini sol eliyle yönlendirebiliyordu.

Issız bahçede yalnızdılar; ayaklanma yüzünden inzibat tedbiri olarak demir parmaklıklar konmuştu. Orada konaklamış olan askerler, savaşa katılmak üzere ayrılmışlardı.

Bu çocuklar nasıl oluyor da burada bulunuyorlardı? Kapısı aralık kalan bir karakoldan kaçmışlardı belki; belki de o dolaylarda Enfer Kapısı'nda ya da Observatoire Meydanı'nda ve cephesinde, *invenerunt parvulum pannis involutum*[1] yazılı bir anıt bulunan yol kavşağındaki bir sokak cambazının barakasından tüymüşlerdi; belki de bir akşam önce, kapanma saatinde, park bekçilerinin gözünden kaçıp, geceyi gazete okunan şu nöbetçi kulübelerinden birinde geçirmişlerdi. Gerçek olan şu ki, bu iki başıboş çocuk dolaşmaktaydı. Başıboş dolaşmak, serbest olmak, kaybolmuş olmaktı. Bu zavallı küçükler gerçekten de kaybolmuşlardı.

1 (Lat.) Örtünmek için küçücük bir paçavra buldular – ç.n.

Gavroche'un merak ettiği ve okurun hatırlayacağı çocuklardı bunlar. Thénardierlerin Magnon'a kiralanan ve Mösyö Gillenormand'ın sanılan çocukları; şimdi bütün bu köksüz dallardan düşen ve rüzgârla yerlerde yuvarlanan yapraklar. Magnon zamanında temiz olan, Mösyö Gillenormand'a karşı birer belge yerine geçen elbiseleri paçavra haline gelmişti. Bu yaratıklar artık polisin Paris kaldırımlarında görüp topladığı, kaybedip yeniden bulduğu o "terk edilmiş çocuklar" sınıfına aitti.

Böyle bir heyecanı gerektiriyordu bu küçük sefillerin bahçede bulunması. Yoksa bekçiler onları görmüş olsaydı, bu paçavraları kovardı: "Yoksul küçükler parka giremez!" Oysa çocuk olarak onların da çiçeklerde hakkı vardı.

Bunlar kapalı kapılar sayesinde buradaydılar. Yasalara aykırı davranıyorlardı. Bahçeye gizlice girmişler ve orada kalmışlardı. Kapanan demir kapılar park bekçilerinin oradan ayrılmalarına izin vermiyor, gözetlemenin devam etmesi gerekiyordu. Ama onlar da gevşiyor, dinleniyor, genel kaygıyla heyecanlanıyorlardı. İçeriden çok dışarıyla ilgilendikleri için parka artık bakmıyorlardı. Suçlu iki çocuğu görmemişlerdi.

Gece yağmur yağmış, hatta sabahleyin de bir parça serpelemişti. Ama haziran ayında sağanağın ne hükmü olur ki. Fırtınadan bir saat sonra, bu güzel günün ağlamış olduğu anlaşılmazdı. Yazın toprak, bir çocuğun yanağı kadar çabuk kurur.

Yazın en uzun günlerinde öğle güneşi acı verecek kadar yakar her şeyi, kasıp kavurur. Toprağa sanki emer gibi yapışır. Sanırsınız ki susamıştır güneş. Bir sağanak, bir bardak sudur. Yağmur hemen içilir. Sabahleyin her şey sırılsıklamdı, öğleden sonra ise her şey toz içindeydi.

Yağmurla yıkanan, güneş ışığıyla kuruyan yeşillik kadar güzel şey olamaz; sıcak bir serinliktir bu. Bahçeler, çiçeklerinde güneş bulunduğundan, birer buhurdan haline gelir; bütün kokuları aynı zamanda yayarlar. Her şey gülüp türkü söyler ve kendini sunar. İnsan tatlı bir sarhoşluk duyar; ilkbahar geçici bir cennettir. İnsanın sabırlı olmasına yardım eder güneş.

Gökyüzünün mavisine sahip olup, "Bu kadarı da yeter," diyen canlılardır bunlar, mucizeye dalmış hayalcilerdir. Doğa aşkından

iyinin ve kötünün kayıtsızlığını alırlar; ağaçlar altında hayal kurmak dururken, şunların açlığıyla, bunların susuzluğuyla, kışın yoksulun çıplaklığıyla, küçük bir belkemiğinin eğikliğiyle, kuru bir ot yatak, samanlık, zindan ve soğuğun etkisiyle titreyen genç kızların eski ve yırtık elbiseleriyle ilgilendiğini anlamayan insandan uzak hayvanlar, amansızca mutlu ve sakin kafalar... Garip şey, sonsuzluk onlara yetiyordu. Kucaklaşmayı kabul eden sınırlılıktan haberleri yoktur. Bu yüce çalışmayı, ilerlemeyi kabul eden sınırlılığı akıllarına bile getirmezler. Sonsuzlukla sınırlılığın hem insancıl, hem tanrıca birleşmesinden doğan sınırsızı kavrayamazlar. Yeter ki sonsuz büyüklükle karşı karşıya olsunlar. Gülümserler. Neşe değil; her zaman coşkunluk. Kendini kaptırmak, işte onların hayatı. Onlar için insanlık tarihi parçalara ayrılmış bir plandan başka bir şey değildir. Orada "bütün" yoktur. Gerçek "bütün" dışarıdadır. İnsan denilen şu ayrıntıyla uğraşmak neye yarar? İnsan acı çekiyor olabilir; ama doğan şu Aldebaran Yıldızı'na bakın! Ananın hiç sütü yok, doğan yavru ölüyor! Mikroskopla incelenen bir çam ağacı kozalağının eşsiz manzarasını seyredin! Bu düşünürler sevmeyi unuturlar. Burçlar onları öylesine etkiler ki ağlayan çocuğu göremez olurlar. Ruhlarını karartır Tanrı. Bunlar aynı zamanda hem küçük hem de büyük zekalar ailesini meydana getirirler. Horatius bunlardandı, Goethe bunlardandı, belki La Fontaine de. Hava güzel olursa Neron'u görmeyen sonsuzluğun şahane bencilleri, acının sakin seyircileri... Bunlar giyotini ancak bir ışık olayını yakalamaya çalışarak seyrederler; ne ölüm hırıltısı ne de matem çanları duyarlar. Mademki mayıs ayı vardır, her şey iyidir onlar için. Başlarının üzerinde kızıl altın sarısı bulutlar bulundukça memnundurlar ve tükeninceye değin mutlu olmaya karar vermişlerdir.

Parlak karanlıklardır bunlar. Acınacak durumda olduklarının farkında değildirler. Hiç şüphesiz acınacak haldedirler. Ağlamayan görmez. Aynı zamanda hem gece hem gündüz olan, kaşlarının altında gözü olmayan, alnının ortasında bir yıldız bulunan yaratığa nasıl hayran olursak bunlara da öyle hayran olmak ve acımak gerek.

Bu düşünürlerin ilgisizliği böyle üstün bir felsefedir kimilerine göre. Ama bu üstünlükte sakatlık vardır. Hem ölümsüz hem de to-

pal olabilir insan. Vulcain buna tanıktır. İnsanüstü de olunabilir; insandan eksik de. Güneşin kör olmadığını kim bilebilir?

Öyleyse, ne? Kime güveneceğiz? *Solem quis dicere falsum audeat?*[1] Demek ki dehalar, Pek-yüce kişiler, ünlü insanlar bile aklanabiliyor. Yukarıda, tepede, başucundaki şey, yeryüzüne ışık gönderen o şey az görecek, kötü görecek ya da hiç görmeyecek demek ki. Bu üzüntü verici bir durum değil midir? Hayır. Öyleyse güneşten üstün ne var? Tanrı.

Lüksemburg, 6 Haziran 1832'de sabah saat on bire doğru ıssız ve pek sevimliydi. Ağaç dizileri, çiçek tarhları ışığın ortasında kokular ve pırıltılar yolluyorlardı birbirlerine. Öğle aydınlığında çılgına dönen dallar, kucaklaşmak için çabalıyor gibiydiler. Firavun inciri ağaçlarında bir bülbül cümbüşü vardı, zafer çığlıkları atıyordu serçeler. Bütün çiçekler zambağın yasal hükümdarlığını kabul etmişti; kokuların en görkemlisi, beyazlıktan çıkanıdır. Karanfillerin yakıcı kokusu yayılıyordu çevreye. Marie de Médicis'nin yıllanmış kuzgunları ulu ağaçlarda aşk içinde yüzüyorlardı. Güneş, çiçek haline gelmiş alevin değişik çeşitlerinden başka bir şey olmayan lalelere altın pırıltıları serpiyor, alevlendiriyordu onları. Lale tarhlarının çevresinde de bu alevden çiçeklerin kıvılcımı olan arılar uçuşuyordu. Her şey, hatta düşmesi yakın olan yağmur bile, zarafet ve neşeydi. İnci çiçekleriyle hanımelilerinin yararlanacağı ikinci sağanakta korkulacak bir şey yoktu katiyen. Kırlangıçlar alçaktan uçuyordu; mutluluk solunuyordu buradaki her şeyde. Hayat güzel kokuyordu; gökten dökülen düşünceler bir çocuğun öpülen küçücük eli gibi yumuşacıktı.

Ağaçların altındaki çıplak ve beyaz heykellerin ışıkla oyulmuş gölgeden elbiseleri vardı. Bu tanrıçalar güneşten yapılma paçavralar içindeydiler, her yanlarından ışıklar sallanıyordu. Büyük havuzun çevresindeki toprak, ateş kesilircesine kurumuştu.

Işık bolluğu, güven verici bir etki yaratıyordu. Hayal dolup taşıyordu her yan. Aşk dolu bütün bu esintilerde, aydınlığın bu sonsuz harcanışında, erimiş altının bu sonsuz akıtılışında tükenmenin cömertliği vardı. Ve bu görkemin ardında bir alev perdesinin arkasındaymış gibi duran o yıldız milyoneri Tanrı fark ediliyordu.

1 (Lat.) Güneşin sahte olduğunu söylemeye kim cesaret etsin? – ç.n.

Kum sayesinde en ufak bir çamur lekesi yoktu. Çiçek demetleri yıkanmıştı. Bir tek toz yoktu yağmur sayesinde. Tertemiz bir görkemdi bu. Bin bir müzik yerine geçen tanrısal sessizlik, kuş yuvalarının cıvıltısı, arı kümelerinin vızıltısı, esintinin çarpıntısı... Mevsimin bütün uyumu zarif bir bütünlük içinde gelişiyordu. İlkbahar belirli bir düzen içinde oluşuyor, leylaklar bitiyor, yasemin-ler başlıyordu. Gelişmiş birkaç çiçek, erken gelmiş birkaç böcek, mayısın beyaz kelebek artçıları aralarında kardeşlik kuruyorlardı. Çınarlar elbiselerini yeniliyor; rüzgâr at kestanelerinin ulu yüceliğinde dalgalar oluşturuyordu. Her şey mükemmeldi. Demir parmaklıklar arasından bakan komşu kışlaya bağlı bir asker, "İşte, töreni üniformasıyla selam duran ilkbahar," diyordu.

Bütün doğa sabah kahvaltısındaydı; yaradılış sofraya oturmuştu; büyük mavi örtü gökyüzüne serilmişti, büyük yeşil örtü de yeryüzüne; güneş parlak bir ışıkla ortalığı aydınlatıyordu. Evrensel yemeği dağıtıyordu Tanrı. Her yaratık payını alıyordu. Az çok birbirini yemekteydi bütün her şey. Bu da, iyiye karışan kötünün bilmecesidir. Fakat hiçbir hayvanın midesi boş değildi.

Terk edilmiş iki küçük, büyük havuzun yanına gelmişlerdi ve bütün bu aydınlık karşısında biraz afallamışlardı; bu görkem karşısında, yoksulluk ve güçsüzlüğün içgüdüsüyle saklanmaya çalışıyorlardı ve kuğuların barakasının arkasında duruyorlardı.

Ara sıra, rüzgâr esince şurada burada belli belirsiz haykırışlar ve boğuk vuruşlar duyuluyordu. Top sesleriydi bunlar. Uzakta seslenir gibi görünen bir çan çalıyordu. Çocuklar bu gürültüyü duymuyorlardı. Bazen alçak sesle "Karnım aç!" diyordu küçük.

İki çocukla aşağı yukarı aynı anda iki kişi daha küçük havuza yaklaşmaktaydılar; elli yaşlarında bir adamla onun elinden tuttuğu altı yaşlarında bir çocuktu bunlar. Bir baba ve oğluydu herhalde. Altı yaşlarındaki küçük çocuğun elinde bir çörek vardı.

O çağda, Madame ve Enfer sokaklarındaki bazı evlerde Lüksemburg Parkı'nın anahtarı vardı; böylece kiracılar, bahçe kapalı olduğu zaman parktan yararlanıyorlardı. Bu hak sonraları kaldırılmıştır. Bu baba ve oğul muhakkak ki bu evlerin birinden gelmekteydiler. İki küçük fakir, "bu mösyö"nün geldiğini gördüler ve biraz daha saklandılar.

Bir burjuvaydı bu. Marius da, aşk nöbetine yakalandığı günlerden birinde, aynı büyük havuzun yanında bir adamın oğluna "aşırılıklar"dan kaçınmasını öğütlediğini duymuştu; belki de o adamdı bu gelen. Nazik, vakur bir hali, hiç kapanmadığı için sürekli gülen bir ağzı vardı. Çene kemiğinin iri olmasından ve derinin azlığından meydana gelen bu mekânik gülümseme, ruhtan çok dişleri gösterir. Bir türlü bitiremediği ısırılmış çöreğiyle tıka basa doymuş gibiydi çocuk. İsyan yüzünden ona milli muhafız üniforması giydirilmişti, baba da tedbirli davranarak şehirli kıyafetiyle kalmıştı.

Baba ile oğul, kuğunun oynadığı havuzun yanında durmuşlardı. Kuğulara karşı özel bir hayranlığı var gibiydi bu burjuvanın. Bir bakıma, onlar gibi yürüdüğü için onlara benziyordu.

Kuğular yüzüyorlardı o anda ki bu onların asıl meziyetleridir; çok görkemlidirler yüzerken.

Eğer iki küçük yoksul, konuşmayı dinleseler ve duyduklarını anlayacak yaşta olsalardı, ciddi bir adamın şu sözlerini işitirlerdi:

– Akıllı insan azla yetinerek yaşar. Beni gözünün önüne getir, oğlum. Şatafatlı hayattan hoşlanmam. Sırmalı, işlemeli elbiseler giymedim hiçbir zaman. Kötü şekillenmiş ruhlara bıraktım bu sahte parıltıları.

Sözün burasında, Halles dolaylarından gelen derin haykırışlar çan seslerinin uğultusunun artmasıyla gümbürder gibi oldu.

– Bu ne? diye sordu çocuk.

– Sokak eğlenceleri bunlar, diye cevap verdi baba.

Aniden hırpani kılıklı iki çocuk gördü:

– İşte başlangıç, dedi.

Ve bir sessizlikten sonra:

– Anarşi bu parka da giriyor, diye ekledi.

Bu arada çocuk çöreği ısırdı ve tükürdü, sonra ağlamaya başladı.

Niçin ağladığını sordu babası.

– Karnım tok, dedi çocuk.

Babası gülümsemesini iyice yüzüne yayarak:

– Çörek yemek için karnının aç olmasına gerek yok ki, dedi.

– Bu çörek hoşuma gitmedi. Bayatlamış.

– Yemeyecek misin?

– Hayır.

Baba kuğuları göstererek:

– Şuradaki kuşlara atıver, dedi.

Çocuk durakladı. İnsan çöreğini artık yemek istemeyebilir ama bu onu başkasına vermek için bir neden değildir.

Baba devam etti:

– İyi yürekli ol. Hayvanlara acımak gerek, dedi.

Oğlunun elinden çöreği alıp havuza attı. Çörek kıyıya oldukça yakın düştü. Kuğular kendi havalarındaydı. Ne adamı ne de çöreği gördüler. Burjuva, çöreğin batma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını görmüş, bu çaresiz batıştan duygulanmıştı; telegrafik işaretlere girişti, en sonunda kuğuların dikkati çekebildi; suyun üzerinde yüzen şeyi fark ettiler ve gemi gibi dümen kırarak kendilerine yaraşan bir azametle çöreğe doğru ağır ağır ilerlediler.

Burjuva, zekasıyla övünür gibi:

– Kuğular işaretten anlıyor, dedi.

O anda şehrin uzaktan gelen gürültüsü aniden arttı. Müthiş ve korkunçtu. Rüzgârın esintileri anlamlıydı. Tüm sesleri açıkça getiriyordu esinti. Bu durum güneşi aniden gizleyen kara bulutun belirdiği zamana rastladı. Kuğular daha çöreğe ulaşmamışlardı.

– Dönelim, dedi baba. Tuileries'ye saldırıyorlar.

Çocuk:

– Kuğuları benim çöreğimi yerken seyretmek istiyordum, dedi.

– İhtiyatsızlık olur, dedi babası ve küçük burjuvasını alıp götürdü.

Çocuk, kuğuları görmek için parktan çıkıncaya kadar başı havuza doğru çevrili yürüdü.

Bu arada kuğularla birlikte iki küçük serseri de çöreğe yaklaştılar. Küçük, yüzen çöreğe bakıyordu, büyük ise uzaklaşan burjuvaya. Baba ile oğul Madame Sokağı'nın yanındaki koruluğa çıkan büyük merdivene doğru, dolambaçlı yollara dalmışlardı.

Onlar gözden kaybolur olmaz ağabey, suya düşecek gibi eğilerek elindeki sopayı çöreğe doğru uzattı. Kuğular düşmanı görünce telaşla ilerleyerek göğüsleriyle küçük avcının işine yarayan bir olay yarattılar. Kuğuların önündeki su dalgalandı, bu dalgalardan biri çöreği yavaşça çocuğun değneğine doğru itti. Tam kuğuların

geldiği sırada çörek değneğe dokundu. Çocuk hızla vurdu, çöreği yaklaştırdı, kuğuları ürküttü, avını kaptı ve doğruldu. Çörek ıslaktı ama onlar da aç ve susuzdular. Büyüğü çöreği ikiye böldü; biri iriceydi, öbürü ise daha ufak. Küçük parçayı kendine aldı, büyüğü kardeşine verdi.

"Şunu mideye indir bakalım."

XVII
MORTUUS PATER FILIUM MORITURUM EXPECTAT[1]

Barikattan dışarı fırlamıştı Marius. Combeferre de onun peşinden atılmıştı, ama artık iş işten geçmişti. Gavroche ölmüştü. Combeferre fişek sepetini, Marius çocuğu getirdi.

"Heyhat!" diye düşünüyordu: Gavroche'un babasının Marius'un babasına yaptığını, Marius onun oğluna ödüyordu; yalnız Thénardier onun babasını sağ olarak getirmişti, kendisi ise ölü olarak geri getiriyordu çocuğu.

Marius, kucağında Gavroche'la barikattan içeri girdiği zaman, çocuğunki gibi kendi yüzü de kan içindeydi. Gavroche'u yerden kaldırmak üzere eğildiği sırada bir kurşun sıyırmıştı başını ama bunun farkında bile değildi. Courfeyrac boyunbağını çözdü, alnını sardı Marius'un.

Mabeuf'le Gavroche'u aynı masaya yerleştirdiler; her iki ölünün üzerine de siyah şal örttüler. İhtiyarla çocuğa yetecek kadar genişti şal.

Combeferre getirdiği sepetteki fişekleri dağıtmıştı. Adam başına on beş atış sağlıyordu bu.

Jean Valjean hâlâ aynı yerde, binek taşında, hiç kımıldamadan oturuyordu. Combeferre ona fişekleri uzatınca başını salladı.

Combeferre, alçak sesle Enjolras'a:

– İşte ender rastlanan garip bir adam! dedi. Bu barikatta savaşmamanın yolunu buluyor.

– Ama barikatı korumasına engel olmuyor bu, diye cevap verdi Enjolras.

Combeferre:

---

1 (Lat.) Ölen baba, ölmeye hazırlanan oğluna bakıyor – ç.n.

– Kahramanlığın garip temsilcileri vardır, diye fikir yürüttü.

Courfeyrac da işitmişti konuşmayı:

– Mabeuf Baba'nın bir başka türlüsü! dedi.

Barikatı döven ateş, içeride pek az kargaşa yaratıyordu. Bu çeşit savaşların kasırgasından hiçbir zaman geçmemiş olanlar, bu heyecanlara karışan garip sessizlik dakikalarını asla anlayamazlar. İnsan gelir, gider, şaka eder, konuşur, avare dolaşır. Tanıdıklarımızdan biri, top ateşinin ortasında bir askerin şunları söylediğini duymuş: "Biz burada bir delikanlılar şölenindeyiz." Chanvrerie Sokağı'ndaki istihkâm, içerden bakınca pek sakin görünmekteydi.

Başvurulacak bütün olanaklar tükenmişti ya da tükenmek üzereydi. Durum tehlikeliyken korkulu olmuştu ve belli ki çok geçmeden umutsuz bir şekle girecekti. Kahramanlık ışığı, barikatı daha da çok aydınlatıyordu şimdi. Yalın kılıcını Epidotas'ın dehasına adayan genç bir Spartalı tutumuyla ciddi ve ağırbaşlı olan Enjolras, sözüne hükümrandı barikatta.

Combeferre, önünde bir önlükle yaralılara pansuman yapıyor; Bossuet ile Feuilly de Gavroche'un ölü onbaşıdan aldığı barutla fişek hazırlıyorlardı. Bossuet, Feuilly'ye, "Yakında başka âleme gitmek için posta arabasına bineceğiz," diyordu. Courfeyrac Enjolras'ın yanında kendine birkaç kaldırım taşı ayırmış, bütün cephanesini, kılıçlı bastonunu, ağızdan dolma iki tüfeğini, küçük cep tabancasını, bir genç kızın değerli şeylerini yerleştirirken gösterdiği özenle sıralıyor, hazırlıyordu. Jean Valjean sessizce karşısındaki duvara bakıyordu. Bir işçi Hucheloup Ana'nın geniş bir hasır şapkasını almış, dediğine göre güneş çarpmasından korktuğu için bir kordonla başına yerleştirmişti. Cougourde d'Aix Derneği'ne bağlı delikanlılar, sanki son defa olarak kendi lehçelerini konuşmak için acele ediyorlarmış gibi, aralarında neşeyle söyleşip şakalaşmaktaydılar. Joly duvardan Hucheloup Kadın'ın aynasını almış, dilini inceliyordu. Birkaç savaşçı bir çekmecenin içinde buldukları küflenmiş ekmek kabuklarını iştahla atıştırmaktaydılar. Marius, babasının kendisine neler söyleyeceğini düşünerek kaygılanıyordu.

XVIII
AV HALİNE GELEN AKBABA

Barikatlara özgü bir psikolojik olay üzerinde duralım. Bu şaşırtıcı sokak savaşını karakterize eden şeylerin hiçbiri bir yana bırakılmamalı.

Az önce sözünü ettiğimiz o garip sessizlik ne olursa olsun, içinde bulunanlar için barikat, gene de anımsanmayacak bir görüntü olmaktan geri kalmaz.

İç savaşta mahşere benzer bir şeyler vardır; o vahşi alevlere karışır bilinmezliğin bütün sisleri; devrimler Sfenks'tir, barikattan geçen bir kimse bir rüya âleminden geçtiğini sanır.

Buralarda duyulanlar –Marius konusunda belirtmiştik ve şimdi sonuçlarını da göreceğiz– hayattakinden hem daha fazladır hem daha azdır. Bir barikattan çıktıktan sonra insan orada neler gördüğünü hatırlayamaz. Müthiş bir şey yaşamıştır ve haberi yoktur bundan. İnsan yüzlü savaşçı düşünceleriyle çevrilidiydi etraf, geleceğin ışığı içinde bir baş. Ayakta duran hayaletler, yere uzanmış cesetler vardı. Saatler geçmek bilmiyor, sonsuzluk saatlerine benziyordu. Ölüm içinde yaşanılır. Gölgeler geçip gittiler. Kimlerdi onlar? Kana bulanmış eller görüldü; sağır edici korkunç bir gürültü vardı; korkunç bir sessizlikte bağıran açık ağızlar, susan başka açık ağızlar vardı; duman içinde, belki de gece karanlığının içindeydiler. Bilinmez derinliklerin uğursuz sızıntılarına elini dokundurduğunu sanırdı insan. Tırnaklardaki kırmızı şeye bakılıyordu ve artık hiçbir şey hatırlanmıyordu.

Chanvrerie Sokağı'na dönelim. Birden iki ateş arasında, uzaktan gelen bir saat sesi duyuldu.

"Öğlen vakti," dedi Combeferre.

On ikinci vuruş daha bitmemişti ki ayağa fırladı Enjolras, barikatın üzerinden gür sesiyle emir verdi:

"Evin içine taş taşıyın! Pencerelerin kenarına yerleştirin! Adamların yarısı taşların başına, öbür yarısı da tüfek başına! Kaybedecek bir dakika bile yok!"

Sokağın öbür başında, omuzlarında baltalarla savaş düzeninde bir itfaiye takımı belirmişti.

Askeri kolun başından başka bir şey değildi bu. Hem de hangi kolun? Elbette hücum kolunun. Barikatı yıkmakla görevli itfaiyecilerin, onu aşmakla görevli askerlerin önüne gelmeleri gerekiyordu. Açıktı ki Mösyö Clermont-Tonnerre'in 1822'de "boyunduruk oyunu" adını verdiği ana gelinmişti artık.

Enjolras'ın emri, kaçmanın olanak dışı olduğu iki savaş yerine, yani yeni ve barikatlara özgü o düzenli çabuklukla yerine getirildi. Bir dakikadan daha kısa bir zamanda, Enjolras'ın Corinthe Meyhanesi'nin kapısına yığdırmış olduğu kaldırım taşlarının üçte ikisi birinci kata, tavan arasına çıkarılmış bulunmaktaydı. İkinci bir dakika geçmeden, birbiri üzerine büyük bir maharetle yerleştirilen bu taşlardan, birinci katla tavan arası pencerelerinin yarısına kadar siperler yapıldı. Bu siperlerin esas yapıcısı olan Feuilly, özenle birkaç mazgal da hazırlamıştı; tüfeklerin namlularını geçirebilirlerdi bu deliklerden. Pencerelere bu silahların yerleştirilmesi misket ateşi kesildiği için kolaylıkla yapılabildi. Şimdi her iki delikanlı orada bir delik –olanak çıkarsa hücum için bir gedik– açabilmek üzere, barikatın tam merkezine gülle yağdırıyordu.

Son savunmaya ayrılan kaldırım taşları yerine konunca Enjolras, Mabeuf'ün bulunduğu masanın altına koydurduğu şarap şişelerini birinci kata taşıttı.

Bossuet sordu:

– Kim içecek bunları?

– Onlar, diye cevap verdi Enjolras.

Sonra alt katın penceresini sağlamlaştırdılar ve meyhanenin kapısını içerden kapamaya yarayan demir çubukları hazırladılar.

Kale tamamdı. Barikat surları, meyhane de burçları temsil ediyordu. Kalan kaldırım taşlarıyla da yarığı örttüler.

Barikat koruyucuları cephaneleri tutumlu harcamak zorunda oldukları ve diğerleri de bunu bildikleri için, kuşatıcılar hazırlıklarını sinir bozucu bir ağırlıkla yapar, kendilerini vaktinden önce ateşle karşı karşıya bırakırlar; ama bu daha çok görünüştedir; hiç telaş etmezler. Saldırı hazırlıkları yöntemsel bir yavaşlıkla yapılır; ondan sonrası ise yıldırım hızıyla yürür.

Bu yavaşlık Enjolras'a her şeyi gözden geçirmek, her şeyi yetkinleştirmek olanağını verdi. Madem ki bu savaşta insanlar ölecekler-

di, başlı başına bir başyapıt olmalıydı ölümleri.

Marius'a:

– İkimiz de komutanız, dedi Enjolras. Ben içeride son emirleri vereceğim. Sen dışarıda kal, göz kulak ol!

Barikatın tepesindeki gözetleme kulesine yerleşti Marius. Enjolras, anımsanacağı gibi, seyyar bir hastane olan mutfağın kapısını çiviletti. "Yaralılara tehlike bulaşmasın," diyordu.

Alt salonda son emirleri, kesin ama son derece sakin bir sesle bildirdi. Feuilly onu dinliyor, herkesin adına cevap veriyordu.

– Baltalar burada mı? Birinci katta merdiveni kesmek için baltalar hazır mı?

– Evet, dedi Feuilly.

– Kaç tane?

– İki balta ve bir oduncu baltası.

– Pekâlâ. Kaç tüfek var? Sağlam olarak yirmi altı kişiyiz.

– Otuz dört.

– Sekiz tanesi fazla. Bu sekiz tüfeği de elimizin altında bulunduralım. Tabancalar ve kılıçlar belde olacak. Altı kişi, kaldırım taşlarının arasındaki mazgallardan kuşatanlara ateş etmek üzere tavan arasına, birinci kat pencerelerine, yirmi kişi de barikata gitsin. Boş duran hiç kimse kalmasın. Hücum borusu birazdan çalınca, aşağıdaki yirmi savaşçı barikata koşsun. İlk gelenler en iyi yerleri tutacaklar.

Bu hazırlıklar bittikten sonra Javert'e doğru döndü.

– Seni az daha unutuyordum, dedi.

Tabancasını masanın üzerine koyarak ekledi:

– Buradan en son çıkan, hafiyenin kafasını patlatsın.

Bir ses:

– Burada mı? diye sordu.

– Hayır, bu cesedi bizimkilerle karıştırmayalım! Mondétour Sokağı'na bakan ve yüksekliği ancak bir metre kadar olan bu küçük barikat kolayca aşılabilir. Adamın eli ayağı sıkıca bağlı; onu oraya götürüp hükmü orada infaz etmeli.

O anda Enjolras'tan daha lakayt duran biri vardı; Javert'ti bu.

Bu sırada Jean Valjean göründü.

İsyancı grupların arasından çıktı ve Enjolras'a:

– Komutan siz misiniz? dedi.

– Evet.

– Az önce bana teşekkür ettiniz.

– Cumhuriyet adına. Barikatın iki kurtarıcısı var: Marius Pontmercy ve siz.

– Bir ödülü hak ettiğimi düşünmüşsünüzdür.

– Elbette.

– Öyleyse bir ödül istiyorum.

– Nasıl?

– Kurşunu bu adamın beynine ben sıkayım.

Javert başını kaldırdı, Jean Valjean'ı gördü, belli belirsiz bir hareket yaptı:

– İyi olur, dedi.

Enjolras'a gelince, karabinasını doldurmaya başlamıştı.

Çevresine bakındı:

– İtiraz eden var mı? diye sordu.

Jean Valjean'a doğru döndü:

– Hafiyeyi teslim alın.

Jean Valjean, gerçekten de masanın ucuna oturarak Javert'i teslim aldı. Tabancayı eline aldı ve hafif bir tıkırtı ile emniyeti açtı.

Aynı anda bir boru sesi işitildi. Barikatın tepesindeki Marius bağırdı:

– Silah başına! diye haykırdı Marius.

Barikatın üstünden Javert, kendine özgü o sessiz gülüşüyle isyancılara dimdik bakarak:

– Sizin durumunuz da benimkinden iyi değil! dedi.

– Herkes dışarı! diye haykırdı Enjolras.

İsyancılar gürültüyle saldırdılar; kapıdan çıkarken Javert onların arkasından şu sözü söyledi:

– Az sonra görüşürüz!

XIX
JEAN VALJEAN ÖÇ ALIYOR

Jean Valjean, Javert'le yalnız kalınca, tutsağı belinden sımsıkı bağlayan ipi çözdü. Kalkması için ona işaret etti. Javert, zincire vurulmuş otoritenin yoğunlaştığı o tarifsiz gülümsemeyle itaat etti.

Jean Valjean, bir yük hayvanının boyunduruğundan tutar gibi kayışından tuttu onu ve ağır ağır meyhaneden çıktı. Javert, ayakları bağlı olduğu için ancak küçük adımlarla ilerleyebiliyordu.

Jean Valjean tabancasını elinde tutuyordu.

Barikatın iç trapezinden böylece geçtiler. Beklenen saldırıya kendilerini kaptırmış isyancıların sırtı dönüktü. Yalnız Marius barikatın sol ucunda, yanda duruyordu; onların geçtiğini gördü. Cellatla mahkûmun meydana getirdiği bu topluluk, ruhundaki ölüm ışığıyla aydınlandı.

Jean Valjean sımsıkı bağlı Javert'i, güçlükle, ama bir saniye bile bırakmadan, Mondétour Sokağı'ndaki küçük siperden atladı ve her ikisi de sokakta yalnız kaldılar. Artık kimse onları görmüyordu; evler, isyancılardan gizliyordu onları. Barikattan çıkarılan ölüler birkaç adım ilerde korkunç bir yığın meydana getirmişti.

Ölüler yığını içinde, morarmış bir yüz, çözülmüş saçlar, delik deşik bir el ve yarı çıplak bir kadın göğsü fark ediliyordu. Éponine'di bu.

Javert bu ölüye şöyle bir baktı ve derin bir sükûnetle, "Bu kızı tanıyor gibiyim," dedi kısık sesle.

Sonra Jean Valjean'a doğru döndü.

Jean Valjean tabancayı koltuğunun altına koydu ve gözlerini Javert'in üzerine öyle bir dikti ki, "Javert, işte benim!" demek için başka bir söze gerek yoktu.

Javert cevap verdi:

– Öcünü al.

Jean Valjean yelek cebinden bir bıçak çıkardı ve açtı.

– Bir hançer! diye haykırdı Javert. Haklısın. Böylesi daha uygun.

Jean Valjean, Javert'in boynundaki kayışı kesti. Sonra bileklerindeki ipleri kesti, sonra eğilerek ayaklarındaki ipleri kesti ve doğrularak, "Serbestsiniz," dedi.

Kolay kolay şaşırmazdı Javert. Kendine iyice hakim olmakla birlikte, heyecanını zapt edemedi. Ağzı açık, öylece kalakaldı.

Jean Valjean devam etti:

– Buradan sağ kurtulacağımı sanmıyorum, ama tesadüfen kurtulursam, Fauchelevent adı altında, Homme-Armé Sokağı 7 numarada oturuyorum.

Javert, ağzının bir köşesini aralayan bir kaplan gibi sırıttı ve dişlerinin arasından mırıldandı:

– Koru kendini!

Jean Valjean:

– Hadi, dedi.

Javert:

– Fauchelevent, Homme-Armé Sokağı dedin, öyle mi?

– 7 Numara.

Javert alçak sesle tekrarladı:

– 7 Numara.

Redingotunu ilikledi, omuzlarına bir asker dikliği verdi ve hafifçe döndü. Halles yönüne doğru yürümeye koyuldu. Jean Valjean onu gözleriyle izliyordu. Birkaç adım sonra, Javert arkasına döndü, Jean Valjean'a seslendi:

– Canımı sıkıyorsunuz! Derhal öldürün beni.

Javert artık Jean Valjean'a sen diye hitap etmediğinin de farkında değildi.

Jean Valjean:

– Defolun buradan! dedi.

Javert ağır adımlarla uzaklaştı. Bir an sonra Prêcheurs Sokağı'nın köşesini dönmüştü.

Javert gözden kaybolunca Jean Valjean tabancasını havaya sıktı. Sonra barikata döndü ve "Bu iş tamam," dedi.

Bu arada bakın neler olmuştu.

Marius, içeriden çok dışarıyla ilgilendiği için, o zamana kadar salonun karanlık köşesinde bağlı duran hafiyeye dikkatle bakmamıştı bile.

Onu gün ışığında, ölüme gitmek üzere barikatı atlarken gördü ve tanıdı. Kafasında birden bir anı canlandı. Pontoise Sokağı'ndaki polis müfettişini, kendisine vermiş olduğu ve kendisinin de bu barikatta kullandığı tabancayı hatırladı; adamın yalnız yüzünü değil, adını bile hatırlamıştı.

Ama bütün düşünceleri gibi bu anı da sisli ve bulanıktı.

Kendi kendine bir soru yöneltti: "Bu, bana adının Javert olduğunu söyleyen polis müfettişi mi yoksa?"

Belki de bu adamı kurtarmak için harekete geçme zamanı he-

nüz geçmemiştir, kim bilir? Fakat önce onun Javert olup olmadığını öğrenmek gerekti.

Marius, barikatın öbür ucuna daha yeni yerleşen Enjolras'a seslendi:

– Enjolras!

– Ne var?

– O adamın adı ne?

– Kimin?

– Polis memurunun. Adını biliyor musun?

– Tabii. Adını bize söyledi.

– Nedir adı?

– Javert.

Marius doğruldu.

Tam o sırada bir tabanca sesi işitildi.

Jean Valjean göründü ve haykırdı: "Bu iş tamam." Derin bir soğukluk bürüdü Marius'un yüreğini.

XX
ÖLÜLER HAKLI, YAŞAYANLARSA HAKSIZ DEĞİL

Barikatın can çekişmesi başlamak üzereydi.

Her şey yardım ediyordu bu yüce anın trajik görkemine. Havada yüzlerce esrarlı gürültü; harekete geçirilen silahlı kitlelerin soluğu; süvarilerin aralıklı nal sesleri; topçuların ağır ateşleri, top sesleri, damların üzerinde yükselen savaş dumanları, her yanda korkunç şimşekler. Saint Merry'nin artık hıçkırık sesini andıran imdat çanı, mevsimin tatlılığı, güneş ve bulut dolu gökyüzünün görkemi, günün güzelliği, evlerin dehşet verici sessizliği. Bir akşam önceden beri, Chanvrerie Sokağı'nın iki sıra evleri iki duvar kesilmişti; ürkek duvarlar, kapalı kapılar, kapalı pencereler, kapalı panjurlar.

İçinde yaşadığımız çağdan çok farklı olan o günlerde artık öyle bir an gelmişti ki, halk uzun zamandır sürüp giden bu durumdan, verilen bir imtiyazla ya da seçim hakkıyla kurtulmak istiyordu; bütün havaya genel bir öfke yayılmış, sokakların ayaklanma-

sına razı olmuştu şehir. Ayaklanma, burjuvazinin kulağına parolayı fısıldayarak onu gülümsetmişti. Durum daha olgunlaşmamışsa, ayaklanma kesin olarak kabul edilmemişse, kitle hareketi yalanlıyorsa savaşçılara olan oldu demekti; isyanın çevresindeki şehir çöle dönerdi; sığınak kapanır, ruhlar buz kesilir, barikatı ele geçirmek için orduya yardımcı olmak üzere geçit haline gelirdi sokak.

Bir halkı ansızın, istediğinden daha hızlı yürütmek elde değildir. Onu zorlamak isteyenin vay haline! Bir halk oldu bittiye getirilemez. O zaman ayaklanmayı olduğu gibi bırakır o halk. İsyancılar lanetlenmiş kişiler olarak görülür. Bir ev dik bir yamaçtır, bir kapı bir ret oluverir, bir evin yüzü bir duvardır. Bu duvar görür, duyar ve istemez. Aralanabilir ve sizi kurtarabilir. Hayır. Bu duvar, bir yargıçtır. Size bakar, mahkûm eder. Şu kapalı evler ne hazin şeylerdir! Ölmüş görünürler, canlıdırlar. Orada durdurulmuş gibi olan hayat devam etmektedir. Yirmi dört saattir kimsenin çıktığı görülmemiştir oradan; ama kimse eksik de değildir. Bu koca kayanın içinde giderler, gelirler, yatarlar, kalkarlar; orada aile içindedirler. Korku, bu müthiş konuk sevmezliği mazur görür; hafifletici bir neden ve telaşlı bir dehşet de ona karışır. Hatta korku, bazen görüldüğü gibi, bir tutku halini alır. Şu derin söz, "itidal çılgınları" sözü buradan gelir. Öfkenin hüzünlü bir duman gibi çıktığı, sonsuz dereceye varmış dehşet parıltıları vardır. "Bu insanlar ne istiyorlar? Hiçbir zaman memnun olmazlar. Sakin kimseleri de tehlikeye atıyorlar. Sanki devrimlerden bıkılmamış gibi! Ne yapmaya geldiler buraya? Gitsinler buradan! Oh olsun onlara! Kendi kabahatleri. Bizim umurumuzda değil, ne halleri varsa görsünler! İşte zavallı sokağımız kurşunla delik deşik oldu. Bir alay serseri topluluğu. Aman sakın ha kapıyı açmayın!" Ev bir mezar suratı takınır böylece. İsyancı bu kapının önünde can çekişir; misket ateşinin, yalın kılıcın geldiğini görür; bağırsa kendisini dinlediklerini bilir, ama kimsenin gelmeyeceğini de bilir. Kimi suçlamalı?

Hiç kimseyi ve herkesi.

İçinde yaşadığımız eksiklik çağı.

Uzaktaki ütopya, bütün sorumluluk kendine ait olmak üzere,

ayaklanma şekline girer ve felsefi itirazlar silahlı itiraza dönüşür. Minerva iken Pallas[1] olur. Sabırsızlanan, ayaklanmaya dönüşen ütopya, kendisini neyin beklediğini iyi bilir; hemen daima çok erken gelir; o zaman zafere ulaşacağı yerde, felakete büyük bir metanetle katlanır ve onu kabul eder. Kendisini inkâr edenlere, hiç şikayet etmeden, hatta onları suçsuz göstererek hizmet eder; onun gönül yüceliği, yüzüstü bırakılmaya razı olmaktır. Engele karşı yamandır, ama nankörlük karşısında yumuşaktır.

Peki, bu nankörlük müdür? İnsanlık açısından, evet. Birey açısından, hayır.

İnsanlığın varoluş biçimidir ilerleme, varoluş kalıbıdır. İnsanoğlunun genel hayatının adı İlerleme'dir. İlerleme yürür; göksel ve tanrısal olana doğru çıkılan insansal ve dünyasal geziyi, o büyük yolculuğu gerçekleştirir. Geciken sürüleri toplamak için durakları vardır. Ansızın ufkunu açan parlak bir Kenan ili karşısında düşünceye daldığı duraklamalardır bunlar. Uyuduğu geceler vardır. Bu uyuyan ilerleyişi uyandırmadan insan ruhunun üzerindeki gölgeyi görmek, karanlıkları el yordamıyla yoklamak, düşünürün en iç sızlatıcı kaygılarından biridir.

İlerlemeyi Tanrı'yla karıştıran ve hareketin kesintiye uğramasını Yaratan'ın ölümü sanan Gerard de Nerval, bu satırların yazarına, "Tanrı belki de ölmüştür!" demişti günün birinde.

Umutsuzluğa kapılan haksızdır. İlerleme kaçınılmaz olarak uyanır. Ve uyurken bile yürümüş olduğu söylenebilir, çünkü büyümüştür. Onu ayakta görünce anlaşılır boy atmış olduğu. Daima sakin olmak, ırmak gibi ilerlemenin de elinde değildir; ona set çekmeyin, kayalara fırlatmayın onu. Engel, suyun köpüklenmesine, insanlığın galeyana gelmesine yol açar. Bulanmalar, karışıklıklar bundan kaynaklanır. Ne var ki bu bulanmalardan sonra anlaşılır yol alınmış olduğu. Evrensel barıştan başka bir şey olmayan düzen yerleşinceye kadar, birlik ve uyum hükümran oluncaya kadar, ilerlemenin aşamaları devrimler olacaktır.

İlerleme nedir öyleyse? Dediğimiz gibi, halkların sürekli, kesintisiz hayatıdır.

---

1 Zeus'un kızı Minerva zeka, bilim, sanat tanrıçasıdır. Pallas ise, Minerva'nın savaş tanrıçası olduğu zaman aldığı addır – ç.n.

Oysa bazen bireyin kısa hayatı, insanlığın ölümsüz hayatına karşı direnir.

Çekinmeden söyleyelim ki, ayrı çıkarı vardır bireyin ve görevini kötüye kullanmadan, bu çıkar için koşullar ortaya koyabilir ve onu savunabilir; içinde bulunulan anın, olağan sayılabilecek bir bencillik payı vardır, şu anki hayatın kendi hakkı vardır ve gelecek uğruna kendini feda edemez sürekli olarak. Şu anda, yeryüzü üzerinde kendi ömrünü sürmekte olan kuşak, daha sonra gelecek olan, kendisine denk kuşaklar uğruna, kendi haklarını kısıtlamaya zorlanamaz. Adı Herkes olan bu biri, "Varım ben," diye mırıldanmaktadır; "Gencim ve seviyorum, yaşlıyım ve dinlenmek istiyorum; aile babasıyım, çalışıyorum, varsıllaşıyorum, iyi işler yapıyorum, kirada evlerim var, devlet tahvillerim var, mutluyum, eşim ve çocuklarım var, bütün bunlardan hoşlanıyorum, yaşamayı seviyorum, rahat bırakın beni." Bazı zamanlarda insan soyunun yüce gönüllü öncüleri üzerinde derin bir soğukluk olması bundandır.

Hem şunu kabul etmek gerekir ki, ütopya, ışık saçan seferinden savaşarak çıkar. O, yani yarının hakikati, kendi yöntemini, savaş yöntemini dünün yalanından alır. Ütopya, yani gelecek, geçmişin yolunu tutar. Ütopya, yani saf fikir, çatışma olur. Ütopya, kendi kahramanlığını, hesabını vereceği bir şiddetle, prensiplere karşı, fırsatçılığın ve çaresizliğin şiddetiyle ve de cezalanması mukadder olan şiddetle karışık hale gelir. Ayaklanma biçimine giren ütopya, yani yumruğa dayanan eski askeri yasa, casusları kurşuna dizer, hainleri idam eder, canlı yaratıkları ortadan kaldırarak bilinmeyen karanlıklara fırlatır. Ölümden yararlanır. Tehlikeli şey. Öyle görünüyor ki baştan çıkartamaz, karşı konulamaz gücü olan parıltıya artık güveni kalmamıştır ütopyanın. Kılıçla vurur, oysa hiçbir kılıç yalın değildir. Her kılıcın keskin iki yanı vardır; bir yanıyla yaralayan, öbür yanıyla yaralanır.

Bu ihtiyat kaydını, hem de bütün ciddiyetiyle ortaya koyduktan sonra, başarıya ulaşsınlar ulaşmasınlar, geleceğin şanlı savaşçılarına, hayata inanmışlara hayran olmamak elimizde değildir. Başarısızlığa uğrasalar bile gene de saygıdeğerdirler; belki de yücelikleri başarısızlıklarından daha da büyüktür. Zafer, ilerlemeyle uyumlu olduğu zaman, halkların alkışını hak eder; ama kahramanca bir

yenilgi de, şefkate layıktır. Biri gösterişlidir, öbürü yüce. İşkenceyi başarıya tercih eden John Brown, Washington'dan daha büyüktür; Pisacane de Garibaldi'den daha yücedir. Tabii ki birisinin yenilerden yana olması gerekir. Bu yüce gelecek derleyicileri, başarıya ulaşamayınca haksızlığa uğrarlar.

Devrimciler, korku salmakla itham edilirler. Her barikat bir suikast gibi görünür. Teorileri hor görülür, amaçlarından şüphelenilir, art düşüncelerinden korku duyulur. Vicdanları mahkûm edilir. Genel toplumsal olaya karşı sefaletten, acıdan, haksızlıktan, kinden, umutsuzluktan meydana gelen bir kümeyi yükseltmek, düzenlemek ve yığmakla, aşağı tabakalardan mazgallar meydana getirip savaşmak için karanlık kitleleri koparmakla suçlanırlar. "Cehennemin taşlarını söküyorsunuz!" diye bağırırlar onlara. Onlar buna şöyle karşılık verebilirlerdi: "İşte bunun için barikatımız iyi niyetten yapılmıştır."

Şüphesiz en iyi yol barışsever olanıdır. Kabul edelim ki, insan kaldırım taşını görünce nasırını anımsar. Bu toplumu endişelendiren bir iyi niyettir. Fakat kendi kendini kurtarmak toplumun elindedir; biz onun kendi sağduyusuna sesleniyoruz. Şiddetli hiçbir çareye gerek yok. Kötülüğü dostça, gönül rızasıyla incelemeli, enikonu saptamalı önce, sonra iyileştirmeli. İşte biz, toplumu buna çağırmaktayız.

Her ne olursa olsun, düşmüş bile olsalar –hele düşmüşlerse– dünyanın dört bir yanında gözleri Fransa'ya çevrilmiş, ülkünün eğilmez mantığıyla yüce yapıt için çarpışan bu insanlar ulu kişilerdir. Hayatlarını bağış olarak veriyorlar İlerleme'ye; Tanrı'nın dileğini yerine getiriyorlar; dinsel bir harekette bulunuyorlar. Vakti gelince, sahne sırası gelen bir oyuncu kadar boş vermişlikle, kaderin senaryosuna uyarak mezara girerler. Bu umutsuz savaşı, bu metanet ve cesaretle yok olmayı, 14 Temmuz 1789'da karşı çıkılmaz bir şekilde başlayan hareketi de evrensel, parlak, yüce amaçlarına ulaştırmak için kabul ederler. Bu askerler din adamıdırlar. Tanrı'nın bir jestidir Fransız Devrimi.

Öte yandan –bu detayı daha önce başka bir bölümde açıklanan detaylara eklemeli– devrim adını alan boyun eğilmiş isyanlar vardır; isyan adı verilen reddedilmiş devrimler vardır. Patlak veren

bir isyan, halk önünde sınav veren bir fikirdir. Halk siyah oy verirse fikir başarısızlığa uğramış demektir; isyan da önemsiz bir kavga olur.

Her çağda ve ütopyanın her istediği anda savaşa girmek halkın harcı değildir; halkta her zaman, her saatte kahramanların, fikir şehitlerinin coşkusu yoktur. Halk olumludur. Deneyim birikimi bile gerektirmeyen bir sezgiyle isyandan nefret eder; çünkü ilk olarak, sonuç çoğu zaman bir felakettir; ikinci olarak da, çıkış noktası daima soyut bir fikirdir. Çünkü –işte bu güzeldir– özveride bulunanlar her zaman ideal için, ancak ve ancak ideal için kendilerini feda ederler. İsyan bir heyecandır. Heyecan bazen öfkeye kapılabilir; silahlanmalar ondan doğar. Ama bir hükümete ya da rejime nişan alan her isyan daha yukarıyı hedef olarak alır. Örneğin –bu konuda ısrar edelim– 1832 isyanının komutanlarının, özellikle Chanvrerie Sokağı'ndaki gençlerin savaş açtıkları, tam olarak Louis-Philippe değildi. Açık kalplilikle, içtenlikle konuşurken, bu yarı devrimci, yarı krallık yanlısı kralın becerilerini kabul ediyordu pek çoğu. Hiçbiri ondan nefret etmiyordu. Ama nasıl daha önce 10. Charles'ın kişiliğinde krallığın büyük koluna saldırdı ise, Louis-Philippe'in kişiliğinde de küçük kola saldırıyordu; Fransa'da krallığı devirirken, yıkmak istediği –daha önce de belirtmiştik– bütün dünyada insanın insan üzerindeki zorbalığı, tahakkümü ve hukuk üzerindeki ayrıcalığıydı. Kralsız Paris demek, despotsuz dünya demekti. Onlar böyle düşünüyorlardı. Şüphesiz hedefleri çok uzaktaydı, belki de belirsizdi, çabanın önünde gerilemekteydi; ama büyüktü.

Böyledir bu. Gözden çıkarılanlar için hemen, daima hayal olan, ama bütün insanlığa özgü kesinliğin karışmış olduğu o hayaller uğruna feda ederler kendilerini. İsyancı isyanını şiir haline sokar, yaldıza bular. Girişeceği uğraşlarla sarhoş olarak bu feci işlerin içine dalar insan. Kim bilir belki de başarıya ulaşabilirler. Onlar azınlıktadırlar; karşılarında bütün bir ordu vardır; ama hakkı, doğal yasayı, feragat kabul etmeyen herkesin kendi üzerindeki egemenliğini, adaleti, gerçeği korurlar. Gerekirse 300 Spartalı gibi ölürler de... Don Quijote'yi değil, Leonidas'ı getirirler akıllarına. Hak belledikleri yolda dosdoğru ilerlerler; o yola da bir kere girince geri

dönmezler artık; işitilmemiş bir zaferi, tamamlanan Devrim'i, özgürlüğe kavuşturulan İlerleme'yi, insanlığın yüceltilmesini, evrensel kurtuluşu umarak gözleri kapalı ileri atılırlar; en kötü olasılıkla Termofil'i umarlar.

İlerleme uğruna girişilen bu silaha sarılmalar başarıya ulaşamaz çoğu zaman; nedenini de açıkladık; halk kalabalığı, kahramanların kışkırtmasına direnir. Ağır halk kitleleri, kalabalıklar, ağırlıkları yüzünden kolay kırılabilir oldukları için, maceradan çekinirler; idealde de macera vardır hep.

Şunu da akıldan çıkarmamak gerek: Ülküyle duygunun pek fazla dostu olmayan çıkarlar vardır ortada. Bazen mide, kalbi felce uğratır.

Fransa'nın büyüklüğü, güzelliği öteki uluslardan daha az göbeklenmesindedir; kemeri daha kolaylıkla sıkabilir Fransa. İlk uyanan ve son uykuya dalandır. Önde gider, arayıcıdır. Sanatçı oluşundandır bu. Yetkinlik gerçeğin dostu olduğu gibi, ülkü de mantığın en yüksek tepesinden başka bir şey değildir.

Sanatçı halklar aynı zamanda en tutarlı halklardır. Güzelliği sevmek aydınlık istemektir. Bunun içindir ki, Avrupa'nın, yani uygarlığın meşalesini önce Eski Yunanistan taşıdı, İtalya'ya geçirdi onu, o da Fransa'ya devretti: Işık saçan kutsal halklar! *Vitaï lampada tradunt.*[1]

Hayranlık verici nokta şudur: Bir halkın şiiri, onun ilerlemesinin temel unsurudur. Uygarlık, hayal gücüyle orantılıdır. Yalnız uygarlıkçı bir halk güçlü bir halk olarak kalmalıdır. Korinthos, evet; Sybaris, hayır.[2] Gevşeyen ırk soysuzlaşır. Ne amatör ne de virtüöz olmalı; sanatçı olmalı. Uygarlık konusunda inceltmek değil, yüceltmek önemlidir. Ancak bu koşulla ülkünün kalıbı verilir insanlığa.

Çağdaş ülkü, sanatta örneğini, bilimde olanaklarını buluyor. Şairlerin şu yüce hayali, toplumsal yetkinlik, bilimle gerçekleştirilebilir ancak. Cennet A + B ile yeniden yaratılacaktır. Uygarlığın ulaştığı noktada dosdoğruluk ve kesinlik, şahane olanın vazgeçilmez bir

1 (Lat.) Yaşam ışığını elden ele geçirdiler – ç.n.

2 Eski Yunanistan'da Korinthos bir sanat kentiydi, Sybaris ise şehvetli yaşamıyla ünlüydü – ç.n.

unsurudur. Bilim sadece hizmet etmekle kalmaz sanat duygusuna; aynı zamanda tamamlar onu; hayal, hesap da bilmelidir. Cihangir olan sanatın dayanak noktası, daima yürüyen bilim olmalıdır. Çağdaş fikir Yunanistan'ın dehasıdır; onun da arabası Hindistan olmuştur; kesin fikirle katılaşmış ya da çıkar kaygısıyla ahlakı bozulmuş ırklar uygarlığı yönetmeye uygun değildirler. Putun ya da paranın karşısında diz çökmek, yürüyen kasları ve ilerleyen iradeyi köreltir. Ruhbanlığa ya da ticarete dalmak parıltısını azaltır bir ulusun; seviyesini düşürerek ufkunu alçaltır. Misyoner halkları yaratan, evrensel hedefin hem o insanca hem de tanrıca zekasını ondan geri alır. Babil'in ülküsü yoktur; Kartaca'nın ülküsü yoktur. Oysa Atina'da ve Roma'da yüzyılların kalın karanlıkları arasında bile seçilebilen uygarlık odakları var, bugün de onları ellerinde tutuyorlar.

Fransa da, eski Yunanistan ve İtalya gibi aynı halk özelliğini taşıyan bir ülkedir; mükemmelle Atinalıdır, yüce ile de Romalıdır. Üstelik iyidir de. Kendini verir. Başka uluslardan daha çok vefakârlık, fedakârlık yapacak yaradılıştadır. Yalnız bu fikir gelir geçer. İşte bu, o yürümek isterken koşanları, o durmak isterken yürüyenleri bekleyen en büyük tehlikedir. Fransa'nın maddecilik hevesinin teptiği anlar vardır; bazı bazı bu yüce beyni tıkayan fikirlerin Fransız ululuğunu hatırlatan hiçbir yanları yoktur, bir Missouri ya da Güney Carolina ölçüsündedir o fikirler. Buna karşı ne çare bulmalı? Dev cüceliğe özenir; engin Fransa'nın da küçüklük hevesleri vardır. Hepsi bu. Buna karşı söylenecek söz yoktur. Yıldızlar gibi halkların da kararmaya hakları vardır. Işığın geri gelmesi, kararmanın büsbütün geceye dönmemesi koşuluyla her şey yolundadır gene. "Şafak" ve "Yeniden Doğuş" eş anlamlıdır. Işığın yeniden belirmesi, "ben"in devam etmesi ile bir ve aynı şeydir.

Bu gerçekleri sükûnetle belirtelim. Barikatta ölüm ya da sürgünde mezar; fedakârlık için kabul edilebilir seçeneklerdir bunlar. Fedakârlığın gerçek anlamı kişisel çıkar duygusundan arınmış olmaktır. Yüzüstü bırakılanlar bırakılışlarına, sürgünler sürgün edilişlerine katlansınlar, biz de büyük halkların geri çekildikleri zaman çok uzaklara kadar gerilememelerini rica etmekle yetinelim! Doğru yola geri dönmek bahanesiyle yokuşta çok aşağılara doğru inmemek gerekir.

Madde, incelik, çıkarlar vardır, mide de vardır; ama midenin tek akıllılık olmaması gerekir. Gerçi anlık, günlük hayatın hakkı vardır, onu kabul ediyoruz; ama sürekli, kesintisiz hayatın da kendi hakları vardır. Yükselmiş olmak düşmeyi önleyemez ne yazık ki. Tarihte çok örneği var bunun. Bir ulus ünlüdür; ülküyü tadar, sonra çöplüğe eğilir ve bundan da haz duyar. Kendisine Falstaff uğruna Sokrates'ten neden vazgeçtiği sorulduğunda, "Çünkü devlet adamlarını severim!" der.

Savaşa dönmeden önce bir söz daha: Şu anda anlattığımız gibi bir savaş, ülküye doğru bir atılıştan başka bir şey değildir. Engellenen İlerleme, hastalıklıdır. Korkunç sara nöbetleri vardır, İlerleme'nin hastalığı olan iç savaşa yolumuzun üzerinde rastladık. Ekseni bir toplum lanetlisi, gerçek adı da İlerleme olan dramın uğursuz bölümlerinden biri, hem perdesi hem perde arasıdır bu.

İlerleme! Sık sık attığımız bu çığlık bizim bütün düşüncemizdir. Bu dramın, bulunduğumuz noktasında, içindeki fikir daha birçok değişikliğe uğrayacağından, üzerindeki örtüyü kaldırmak değilse bile, hiç olmazsa ışığını açıkça ortaya koymamıza belki izin verilir.

Şu anda okurun eli altında bulunan kitap, eksikleri, üstün ya da zayıf yanları ne olursa olsun baştan sona, bütününde de, ayrıntılarında da kötülükten iyiliğe, adaletsizlikten adalete, sahteden gerçeğe, geceden gündüze, kör tutkudan vicdana, çürümüşlükten hayata, canavarlıktan ödeve, cehennemden cennete, yokluktan Tanrı'ya doğru bir yürüyüştür. Çıkış noktası, madde; vardığı nokta, ruh. Başlangıçta canavar, sonuçta melek.

XXI
KAHRAMANLAR

Aniden hücum borusu çaldı.

Saldırı şiddetliydi. Bir akşam önce, karanlıkta, sessizce, bir boa yılanı gibi barikata yaklaşmışlardı. Güpegündüz bu geniş sokakta aniden baskın yapmak olanaksızdı; askeri kuvvet açıkça ortaya çıkmış, top ateş saçmaya başlamıştı birden. Ordu barikata saldırdı. Güçlü bir piyade kolu, milli muhafızlar ve şehir muhafızlarıyla da yer yer takviye edilerek görünmeyen ama işitilen büyük kit-

lelere yaslanarak, trampetlerini ve borularını çala çala süngüler çatılmış, önde baltacı erler olmak üzere, koşar adım sokağa girdiler, mermi yağmuru altında sakin ve telaşsız, dosdoğru barikatın üzerine yürüdüler.

İsyancılar şiddetle ateş açmıştı. Şimşekten bir yelesi vardı barikatın. Saldırı öylesine zorluydu ki bir an saldıranlarla doldu barikat; ama hemen sonra, aslanın köpekleri silkelemesi gibi silkeledi askerleri.

Hücum kolu geri çekilmek zorunda kalınca sokakta, açıkta, yığılı kaldı bütün dehşetiyle ve istihkâma korkunç bir ateşle karşılık verdi. Havai fişek görmüş olan herkes "demet" adı verilen yıldırım çatışmasından meydana gelen desteyi hatırlar. Bu demeti dikine değil de yatay durumda, ateş fıskiyesinin her ucunda bir kurşun; bir domuz saçması, bir mermi taşıyan, gök gürültülü salkımlarında ölüm sıralanan bir demet olarak düşünün; işte bunun altındaydı barikat.

Her iki yanda da istek ve karar eşitti. Vahşete kadar dayanıyordu buradaki kahramanlık. Bir milli muhafız askerinin bir zuhaf askeri gibi savaştığı devirdi. Askeri kuvvet kesin sonuca varmak istiyordu; isyan, çarpışmak istiyordu. Bu çarpışmada herkeste ölüm saatinin yüceliği vardı. Ölülerle doldu sokak.

Barikatın bir ucunda Enjolras, diğer ucunda Marius bulunuyordu. Enjolras bütün barikatın komutası kendisinde olduğu için kendini koruyor, siperleniyordu; bulunduğu mazgalın altında, onu fark etmeden üç asker düşüp öldü. Marius kendini mermilere hedef etmiş, açıkta savaşıyordu. Bir rüyada gibi atılmıştı savaşa; ateş eden bir hayalet sanırdınız onu.

Kuşatılmış olanların fişekleri tükeniyordu ama acı alayları asla. İçinde bulundukları bu ölüm girdabına gülüyorlardı.

Courfeyrac'ın başı açıktı.

Bossuet:

"Şapkanı ne yaptın sen, kuzum?" diye sordu.

Courfeyrac:

"En sonunda onu benden gülle ata ata aldılar!" dedi.

Ya da yüce şeylerden söz ediyorlardı.

Feuilly acı acı:

"Bize katılacaklarına, bize yardım edeceklerine dair ant içen, şeref sözü veren bu adamları anlamaya imkân var mı?" diyordu. "Bize komutan oldular, sonra yüzüstü bıraktılar."

Bu arada birtakım adlar da sayıyordu. Bunlar, eski ordudan herkesin tanıdığı birçoğu ünlü kimselerdi.

Combeferre ciddi bir gülümseyişle şu karşılığı vermekle yetiniyordu:

"Şeref kurallarına, yıldızları inceler gibi, pek uzaktan bakan kimseler vardır."

Barikatın içinde o kadar yırtılıp atılan fişek vardı ki, kar yağmış gibiydi yerlere.

Kuşatanlarda sayıca üstünlük, kuşatılanlarda ise durum üstünlüğü vardı. Bir duvarın tepesindeydiler; yaralılarla ölülere ayakları takılan, dik duvara çarpan askerleri menzilden ateş yağmuruna tutuyorlardı. Gerçekten bu barikat, yapılış şekliyle de, olağanüstü desteklenişiyle de, bir avuç adamın bir orduyu bozguna uğratabileceği bir durumdaydı. Ne var ki boyuna takviye alan, kurşun yağmuru altında gittikçe büyüyen hücum kolu karşı konulmaz bir şekilde yaklaşıyordu; ordu şimdi azar azar, adım adım, ama kesinlikle vidanın mengeneyi sıkıştırması gibi sıkıştırıyordu barikatı.

Saldırıların ardı arkası kesilmiyor, dehşet gittikçe artıyordu. İşte o zaman bu taş yığını üzerinde, bu Chanvrerie Sokağı'nda Troya surlarına layık bir savaş başladı. Bu solgun çehreli, yorgun, yirmi dört saatten beri yemek yememiş, uyku uyumamış, ancak birkaç el ateşi kalan hemen hepsi yaralı, başı ya da kolu pas lekesi içinde rengi karaya çalan bir bezle sarılı, elbiselerinde kan akan delikler bulunan, kötü tüfekler, ağzı çentikli eski kılıçlarla yarım yamalak silahlı adamlar, birer dev kesildiler. Barikata on defa yaklaşıldı, sarıldı, üzerine tırmanıldı; ama ele geçirilemedi asla.

Bu çarpışma hakkında bir fikir edinmek için, bir yığın müthiş gayretin ateş açışını göz önüne getirmeli ve seyretmeli yangını. Bu bir fırındı, savaş değil; ağızlardan soluk yerine alev fışkırıyordu; yüzler olağanüstü bir haldeydi; insan insanlıktan çıkmıştı; savaşçılar alev alevdi. Bu kıpkırmızı duman içinde, bu semenderlerin gidişgelişini görmek korkunç bir şeydi. Birbirini kovalayan pek çok ölüm sahnesini betimlemekten vazgeçiyoruz. Bir savaşla on iki

bin dize doldurmaya ancak destanın hakkı vardır. Veda'nın Kılıçlar Ormanı adını verdiği o Brahmanlık cehennemi, on yedi uçurumun en korkuncu işte buydu denilebilir.

Göğüs göğüse, adım adım, kılıçla, tabancayla, yumrukla, uzaktan yakından, yukarıdan aşağıdan, her yandan, evlerin damından, meyhanenin pencerelerinden, bir kısmının siperlendiği bodrum pencerelerinden vuruşuyorlardı. Altmışa karşı bir kişiydiler. Yarı yarıya yıkılan Corinthe'in cephesi korkunçtu. Kurşunların dövmeler meydana getirdiği pencerede, ne cam kalmıştı ne çerçeve. Şimdi taşlarla gürültülü bir şekilde tıkanan biçimsiz bir delikti, o kadar.

Bossuet öldü, Feuilly öldü, Courfeyrac öldü, Joly öldü; yaralı bir askeri kaldırırken göğsüne üç süngü yiyen Combeferre ancak gökyüzüne bakacak zaman bulabildi, can vermeden önce.

Marius hâlâ çarpışmaya devam ediyordu. Başından öyle yaralanmıştı ki, yüzü kan içinde kaybolmuş, kırmızı bir mendille örtülmüş gibiydi.

Yalnız Enjolras isabet almamıştı. Artık silahı kalmadığı için sağa sola uzatıyordu elini; isyancılardan biri avucuna ne tutuşturursa alıp silah yerine kullanıyordu. Elinde ancak dört kılıçlık bir demet kalmıştı; Marignan Savaşı'nda 1. François'nın elinde kalanlardan bir fazla.

Homeros der ki: "Diomedes mutlu Arisbe'de oturan Teuthranus'un oğlu Aksylos'u boğazladı; Mekistea'nın oğlu Euryalos da Dresos'u, Opheltios'u, Aisepos'u, deniz perisi Abarbaree'nin kusursuz Bukolion'dan olan oğlu Pedasos'u öldürdü; Odysseus Perkosalı Pidytes'i devirdi; Antilokhos, Ableros'u; Polypoites, Astyales'i; Polydamas, Kylleneli Olos'u; Tenkros da Aretaon'u. Kahramanların kralı Agamemnon, gürültülü Satnoeis Irmağı'nın suladığı sarp yalçın kayalık şehirde doğan Elatos'u hakladı." Bizim eski destanlarımızda Esplandian, dev gibi Swantibore Markisi'ne ateşte kızdırılmış baltayla saldırır; o da kendini korumak için temelinden söktüğü kalelerle şövalyeyi taş yağmuruna tutar. Eski duvar resimlerimiz Bretagne ve Bourbon düklerini, silahlı arınalı, savaşa hazır, at üstünde, elde savaş baltası, demir maskeli, demir çizmeli, demir eldivenli, birinin sırtında kakım kürkü, öbürü mavi atlaslar

içinde, birbirlerine yaklaşırken gösterir. Bretagne Dükü'nün tacının iki çatalı arasında aslan kabartması vardır. Bourbon Dükü'nün miğferi güneşli kocaman bir zambak çiçeğidir. Ama görkemli olmak için Yvon gibi dukalık miğferi giymeye, Esplandian gibi elinde canlı alev taşımaya, Polydamos'un babası Phylas gibi, Ephyra'dan, kralın Euphrates'in adamlarına bir hediyesi olan bir zırhla dönmeye hiç gerek yoktur; bir inanç ya da dürüstlük uğruna hayatını vermek yeter.

Belinde bir asker kamasıyla Lüksemburg Parkı'ndaki dadıların çevresinde dolaşan dünkü Beauce ya da Limousin köylüsü olan şu küçük askeri, sakalını makasla kesen sarışın delikanlıyı, bir anatomi parçası ya da bir kitap üzerine eğilmiş soluk benizli şu genç öğrenciyi alın ele, bunlara bir ödev duygusu esinleyin. Boucherat dört yol ağzında ya da Planche-Mibray çıkmaz sokağında karşı karşıya getirin; biri sancağı, öbürü de ülküsü için savaşsın, her ikisi de yurdu için çarpıştığını sansın. Karşılaşma muazzam olur; silaha sarılan bu piyade eriyle tıbbiye öğrencisinin insanlığın çarpıştığı o yüce destansı savaş alanındaki gölgesi, kaplanlarla dolu Likya Kralı Megaron'un tanrılarıyla eşit koskoca Ajax'la göğüs göğse savaşırken ortaya çıkacak gölgeye eş olur.

XXII
ADIM ADIM

Barikatın iki ucundaki Enjolras ve Marius'tan başka hiçbir komutan kalmayınca, uzun süre Courfeyrac'ın, Joly'nin, Bossuet'nin, Feuilly'nin, Combeferre'in desteklediği merkez geri çekildi. Top, geçebilecek gedik açamamışsa da, istihkâmın ortasında oldukça geniş bir yarık yaratmıştı. Duvarın üstünü gülleler yıkıp yok etmiş; bir kısmı içeri bir kısmı dışarı düşen molozlar yığılarak, en sonunda barikatın her iki yanında da, biri içeride biri dışarıda olmak üzere iki yamaç meydana getirmişti. Dış yamaç barikata yanaşarak eğik bir alan oluşturmuştu.

Son hücum oradan yapıldı ve başarıya ulaşıldı. Düzenli adımlarla saldıran kitle, süngüleriyle karşı konulmaz bir şekilde geldi; hücum kolunun savaş cephesi dumanlar arasından dik duvarın için-

de göründü. Bu sefer her şey bitmişti. Merkezi koruyan isyancılar topluluğu karmakarışık bir şekilde geri çekildi.

O zaman karanlıklara gömülmüş yaşam sevgisi uyandı bazılarında. Bu tüfek ormanının nişanına hedef olunca, pek çoğu ölmek istemedi. Korunma içgüdüsünün çığlıklar kopardığı, insanda hayvanın ortaya çıktığı dakikadır bu.

İstihkamın dibini oluşturan altı katlı yüksek eve kadar çekilmişler, oraya sıkıştırılmışlardı. Barikatla çevrili ev kurtuluşları olabilirdi. Yukardan aşağıya örülmüştü sanki. Savaş birliği istihkâmın içine girmeden bir kapı açılıp kapanacak kadar zaman bulabilirdi; bir şimşek çakımı zaman buna yeterdi; bu evin birdenbire aralanıp hemen kapanıveren kapısı, bu umutsuz adamlar için hayat demekti. Bu evin arkasında sokaklar, kaçmak imkânı, kurtuluş vardı. Dipçiklerle, bağırarak, yakararak, ellerini açarak vurmaya başladılar kapıya. Üçüncü kattaki küçük pencereden ölü bir kafa onlara bakıyordu.

Enjolras'la Marius ve onlara katılan yedi, sekiz kişi ileriye atılmışlar, kaçanları koruyorlardı. Enjolras askerlere, "İlerlemeyin!" diye bağırmış; bir subay söz dinlemeyince de Enjolras tarafından öldürülmüştü. Şimdi barikatın küçük avlusundaydı; Corinthe Meyhanesi'ne sırtını dayamış, bir elinde karabina, diğer elinde kılıç, saldıranların yolunu keserek meyhanenin kapısını aralık tutuyordu.

Çırpınanlara, "Bir tek açık kapı var! O da bu!" diye bağırdı. Onlara gövdesini siper ederek, bir tabura karşı tek başına durdu öylece. Hepsi oraya daldılar. Enjolras, artık bir sopa gibi kullandığı karabinasını dört bir yana savurarak önlerindeki, yanlarındaki süngüleri devirdi, kendisi de sonuncu olarak girdi içeri. Askerler içeri girmek, isyancılar kapıyı kapatmak isterken korkunç bir şey oldu; kapı aniden öyle hızlı kapandı ki bir askerin oraya sıkışan ve kopan beş parmağı göründü.

Marius dışarıda kalmıştı. Bir kurşun köprücük kemiğini kırmıştı. Düştüğünü, bayıldığını biliyordu; gözleri kapandıktan sonra da kendisini yakalayan güçlü bir elin sarsıntısını duydu. İçine daldığı o baygınlık, Cosette'in son hatırasına karışan şu düşünceye ancak zaman bıraktı: "Esir edildim, kurşuna dizileceğim."

Meyhanede bulunanlar arasında Marius'u göremeyen Enjolras da aynı şeyi düşündü. Ama herkesin sadece kendi ölümünü düşündüğü o andaydılar. Enjolras kapıyı arkasından sürgüledi, anahtarı iki defa çevirdi, asma kilidi de çengellere taktı. Bu sırada, dışarıdaki askerler dipçikle, itfaiye erleri baltalarla kapıya şiddetle vuruyorlardı. Saldıranlar kapının önünde toplanmışlardı.

Meyhanenin kuşatılması başlıyordu artık.

Şunu da söyleyelim, askerler öfke içindeydiler. Topçu çavuşunun ölümü onları kızdırmıştı; ayrıca –daha da kötüsü– saldırıdan önceki bir iki saat içinde, isyancıların esirleri sakatladığı, meyhanede bir askerin başsız ölüsünün bulunduğu söylentisi çıkmıştı. Bu çeşit uğursuz uydurmalar iç savaşların her zamanki söylentileridir; buna benzer yanlış bir haber de, daha sonra, Transnonain Sokağı felaketine sebep olmuştur.

Kapı sıkı sıkı kapandıktan sonra Enjolras, "Kendimizi pahalıya satalım!" dedi.

Sonra Mabeuf'le Gavroche'un yattıkları masaya yaklaştı. Siyah örtünün altında biri büyük, biri küçük, dimdik, dümdüz iki şekil görünüyordu; kefenin soğuk kıvrımları arasında iki tane yüz hayal meyal belliydi. Kefenin altından bir el çıkmış, yere doğru sarkmıştı; ihtiyarın eliydi bu.

Enjolras eğildi, tıpkı bir gün önceki gibi, bu saygıya değer eli öptü; hayatı boyunca verdiği ilk ve son öpücüktü bu.

Uzatmayalım. Barikat Thebai'deki bir kapı gibi savaşmıştı. Meyhane Zaragoza'daki bir ev gibi karşı koydu. Bu direnmeler çetindir. Af yoktur. Hiçbir anlaşma olanağı yoktur. Herkes ölmek ister; yeter ki öldürsünler. Suchet "Teslim olun!" dediği zaman Palafox, "Topla savaştan sonra, bıçakla savaş!" diye karşılık verir. Hucheloup'un meyhanesinin hücumla zaptında hiçbir şey eksik değildir. Pencerelerden, damdan saldıranların üzerine yağan, korkunç bir şekilde ezildikleri için askerleri fena halde öfkelendiren taş yağmuru; tavan arasından, bodrumdan açılan ateş; saldırının şiddeti, savunmanın öfkesi; kapı kırıldığında şiddetli öldürme istekleri... Hepsi tamamdı.

Meyhaneye saldıran hücum erleri kırılan, yere serilen kapının parçalarına ayakları takılarak meyhaneye girdiklerinde, tek bir sa-

vaşçı bulamadılar orada. Baltayla kırılarak devrilen sarmal merdiven alt salonun ortasında yatıyordu; birkaç yaralı son nefesini veriyordu; öldürülemeyen kim varsa birinci kattaydı. Orada, tavanda merdivenin çıkış yeri olan delikten, korkunç bir ateş başladı. Son fişeklerdi bunlar. Bunlar da bittikten sonra, can çekişenlerin artık cephaneleri kalmayınca, her biri eline Enjolras'ın ayırmış olduğu, daha önce de sözünü ettiğimiz o şişelerden ikişer tane aldı; korkunç derecede narin olan bu balyozlarla, merdiven ağzında, yukarıya saldıranlara karşı koydular. Bunlar kezzap şişeleriydi. Bu boğazlaşmanın acı olaylarını, gerçekte olduğu gibi, hiçbir şey gizlemeden anlatıyoruz. Çevresi sarılan –ne yazık ki– her şeyi silah olarak kullanır. Bizanslıların ateşli suyu, Arkhimedes'in şerefini lekelemedi; erimiş zift, Bayard'ın şerefine gölge düşürmedi. Savaş bütünüyle dehşettir, seçme hakkı yoktur. Kuşatanların tüfek ateşi hayli zorlukla karşılaşmıştı; aşağıdan yukarı doğru olmasına rağmen gene de öldürücüydü.

Tavandaki deliğin çevresi az sonra, duman tüten, üzerinden kırmızı iplikler akan ölü başlarla doldu. Gürültü anlatılmaz bir derecedeydi. Dehşetin böylesini anlatmak için kelime bulamıyor insan. Şimdi cehennemi bir hal alan bu savaşta artık insan kalmamıştı. Artık devler, dev gibi adamlar değildi karşılaşanlar. Homeros'tan çok Milton'u, Dante'yi hatırlatıyordu sahne; cinler saldırıyor, hayaletler karşı koyuyordu.

Canavarlaşan kahramanlıktı bu.

XXIII
AÇ ORESTES'LE SARHOŞ PULADES

Sonunda yirmi kadar askerle milli muhafız, şehir muhafızları, birbirlerine arka vererek, merdiven iskeletinden yararlanıp duvarlara tırmanarak, tavana asılarak birinci katın salonuna girdiler; direnmeye devam eden sonuncuları ağır yaraladılar. Karmakarışık bir haldeydiler; pek çoğu bu korkunç tırmanma sırasında yüzlerinde meydana gelen yaralarla tanınmaz hale gelmişlerdi; akan kanla gözleri körleşmiş, öfkelenmiş, vahşileşmişlerdi. Orada ayakta duran tek bir adam vardı: Enjolras. Fişeksiz, kılıçsızdı; dipçiğini içeri girenlerin kafasında kırdığı karabinanın namlusu kalmıştı elin-

de sadece. Saldıranlarla arasına bilardo masasını almıştı; salonun köşesine kadar geri çekilmişti; orada, bakışları vakur, başı dimdik, elinde o silah koçanıyla, kimsenin yanına yaklaşmaya cesaret edemeyeceği kadar korkunç duruyordu.

Bir ses yükseldi:

– İşte komutan bu! Topçuyu bu öldürdü. Mademki burada, bulunduğu yer pek uygundur. Onu hemen şuracıkta kurşuna dizelim.

Enjolras:

– Beni kurşuna dizin! dedi.

Kırık karabinayı atarak, kollarını kavuşturdu, göğsünü meydanda bıraktı.

Korkusuzca ölmek cesareti insanları daima duygulandırır. Enjolras da, sonunu kabul ederek kollarını kavuşturunca, salonda çarpışmanın gürültüsü son buldu; bu hercümerç, bir mezar kutsallığı içinde, birdenbire sakinleşiverdi. Silahsız ve kımıldamadan duran Enjolras'ın ürkütücü heybeti, bu gürültünün üzerine çökmüştü sanki; yaralanmayan tek kişi olan, görkemli, kan içinde, son derece sevimli, yaralanması kabil olmayan bir kimse gibi ilgisiz duran bu delikanlı, âdeta bakışlarının kudretiyle, bu uğursuz kalabalığı kendisini saygıyla öldürmek zorunda bıraktı. O anda gururuyla daha da artan güzelliği bir parıltıydı, sanki o geçen korkunç yirmi dört saatten sonra yaralı olmadığı gibi yorgun da olamazmış gibi, yanakları al al, pembe beyazdı. Daha sonra askeri mahkeme önünde konuşan bir tanık,"Adının Apollon olduğunu duyduğum bir isyancı vardı!" derken belki de ondan söz ediyordu. Enjolras'a nişan alan milli muhafız:

– Bir çiçeği kurşuna dizecekmişim gibi geliyor bana! diyerek silahını indirdi.

Enjolras'ın bulunduğu köşenin tam karşısında on iki er takım oldular, sessizce tüfeklerini hazırladılar, sonra bir çavuş bağırdı:

– Nişan al!

Bir subay işe karıştı:

– Durun! dedi.

Sonra Enjolras'a döndü:

– Gözlerinizin bağlanmasını ister misiniz?

– Hayır.

– Topçu çavuşunu öldüren gerçekten siz miydiniz?

– Evet.

Grantaire uyanalı birkaç dakika olmuştu. Hatırlanacağı gibi, bir gün öncesinden beri meyhanenin üst salonunda bir sandalye üzerinde, masaya yığılmış uyuyordu. Bütün şiddetiyle canlandırıyordu "ölü gibi sarhoş" deyimini. Berbat pelin şarabı onu yarı ölü hale getirmişti. Masasını, küçük olduğundan, barikata da yararlı olamayacağı için kendisine bırakmışlardı. Hâlâ aynı şekilde oturmaktaydı; göğsü masanın üzerine katlanmış, kavuşan kollarının üzerine kafası dayanmıştı; çevresinde içki kupaları, şişeler vardı. Soğuktan uyuşmuş bir ayının ya da iyice doymuş bir sülüğün o ağır uykusuyla uyuyordu. Hiçbir şey rahatsız etmiyordu onu. Ne kurşunlar ne gülleler ne içinde bulunduğu salonun penceresinden giren misket parçaları ne de saldırının korkunç gürültüsü... Yalnız arada sırada top sesine bir horultuyla karşılık veriyordu. Bir merminin gelip kendisini uyanmak zahmetinden kurtarmasını bekler gibiydi. Bir alay ölü uzanmış yatıyordu çevresinde; ilk bakışta onu bu derin ölüm uykusundakilerden ayırt etmek kabil değildi.

Sarhoşu gürültü uyandırmaz, sessizlik uyandırır. Bu garip olay pek çok kez görülmüştür. Çevresindeki her şeyin yıkılması Grantaire'in perişanlığını artırıyordu. Çöküntü ona ninni gibi geliyordu. Gürültünün Enjolras karşısında bir ara kesilmesi, bu ağır uyku için bir sarsıntı yerine geçti. Dörtnala giden bir arabanın birdenbire durması nasıl bir etki yaratırsa, bu da öyle olmuştu. Uyuyanlar bunun üzerine uyanır. Grantaire sıçrayarak doğruldu, kollarını uzattı, gözlerini ovuşturdu, baktı, esnedi, anladı.

Sona eren sarhoşluk, yırtılan bir perdeye benzer; gizlediği şeylerin hepsi bütünüyle, ilk bakışta görülür. Her şey birden canlanır o bellekte; yirmi dört saattir neler olup bittiğini bilmeyen sarhoş, gözlerini açar açmaz, kendini hemen olayın içinde bulur. Her şeyi birden açıkça hatırlar; dimağı örten bir buhar olan sarhoşluğun buğusu ortadan kalkar, yerini gerçeklerin duru, eksiksiz kaygısına bırakır.

Grantaire bir kenara çekilmiş, bilardonun arkasına sığınmış gibi olduğu için, gözleri Enjolras'a dikili olan askerler onu fark etmemişlerdi bile. Çavuş "Nişan al!" emrini tekrarlamaya hazırlanıyordu ki, aniden yanlarından gür bir sesin yükseldiğini duydular:

– Yaşasın Cumhuriyet! Ben de ondan yanayım.

Ayağa kalkmıştı Grantaire. Yüzü değişen sarhoşun parlak gözlerinde, yetişemediği, katılamadığı bütün savaşın sonsuz parıltısı belirdi.

Tekrar:

– Yaşasın Cumhuriyet! diye bağırdı.

Sert adımlarla salona geçti, Enjolras'ın yanında, tüfeklerin karşısında ayakta durdu.

– Bir taşla iki kuş vurun! dedi.

Sonra tatlı bir tavırla, Enjolras'a doğru döndü:

– İzin verir misiniz?

Enjolras gülerek elini sıktı onun. Bu gülümseme daha tamamlanmamıştı ki ateş sesi duyuldu. Enjolras sekiz kurşun yedi, kurşunlar onu oraya çivilemiş gibi duvara dayalı kaldı. Yalnız başını öne eğdi. Grantaire, yıldırımla vurulmuş gibi, onun ayaklarının dibine yığılmıştı.

Birkaç dakika sonra askerler son isyancıları bulundukları yerden çıkarıyorlardı. Tavan arasındaki tahta bir kafesin arasından ateş ediyorlardı. Henüz canlı olan yaralıları da ölü sanıp pencereden aşağıya atıyorlardı. Parçalanan bir yolcu arabasını doğrultmaya çalışan iki hafif piyade eri, tavan arasından atılan iki karabina kurşunuyla ölmüştü. Sırtında işçi elbisesi olan bir adam, karnında bir süngü yarasıyla oradan fırlatılmış, yerde can çekişiyordu. Bir askerle bir isyancı, damın kiremitleri üzerinde kayıyorlardı; vahşice kucaklaşmış bir durumda birbirlerini sımsıkı tutarak düşmekteydiler. Bodrumdaki savaş da bunun gibiydi. Bağırma, tüfek ateşi, öfkeli ayak sesleri ve sessizlik! Barikat ele geçirilmişti. Askerler yakın evleri aramaya ve kaçanları kovalamaya başladılar.

XXIV
TUTSAK

Marius, gerçekten Jean Valjean'ın tutsağıydı. Tam yere düşerken onu arkadan kucaklayan el, Marius'un bayılırken yakalayışını hissettiği el, Jean Valjean'ın eliydi.

Jean Valjean, çarpışmaya kendisini atar gibi katılmamıştı. O ol-

masaydı, can çekişmenin bu son bölümünde yaralıları hiç kimse düşünmezdi. Çarpışmanın her tarafında tanrısal bir varlık gibi hazır bulunan Jean Valjean sayesinde düşenler kaldırılıyor, alt salona götürülerek yaraları sarılıyordu. Ama bir ateşe, bir saldırıya ya da özel savunmaya benzer hiçbir şey onun elinden çıkmadı. Susuyor, yardım ediyordu. Vücudunda birkaç sıyrık vardı. Kurşunlar istememişlerdi onu. Bu mezara gelirken, hayal ettiği şeyler arasında kendini öldürmek düşüncesi vardıysa da bu düşünce başarıya ulaşamamıştı.

Jean Valjean, çarpışmanın yoğun bulutu içinde Marius'u görmüyor gibiydi; gerçekte ise gözlerini ondan hiç ayırmıyordu. Bir kurşun Marius'u yere devirdiği an Jean Valjean, bir kaplan çevikliğiyle ona doğru fırladı ve onu oradan alıp götürdü.

O anda hücumun kasırgası Enjolras'la, meyhanenin kapısının önünde öyle bir şiddetle yoğunlaşmıştı ki, baygın Marius'a kollarıyla destek olan Jean Valjean'ın, barikatın taşları sökülmüş avlusunu geçerek Corinthe Meyhanesi'nin arkasında kaybolduğunu kimse görmedi.

Sokakta bir burun teşkil eden bu köşe hatırlardadır; birkaç karışlık yeri kurşunlardan, mermilerden ve gözlerden koruyordu bu köşe. Bazen yangınlarda da yanmayan bir oda; en dalgalı denizlerde, bir burun ötesinde ya da sığlık bir küçük koyun dibinde sakin, küçük bir köşe vardır. Éponine barikatın işte bu kıvrım gibi yerinde can çekişmişti.

Jean Valjean orada durdu. Marius'u yerde kaydırdı, sırtını duvara dayadı, çevresine şöyle bir bakındı. Durum dehşet vericiydi.

Şimdilik, belki de iki üç dakika için bu duvar, bir sığınaktı; ama bu boğuşmadan nasıl kurtulmalıydı acaba? Sekiz yıl önce Polonceau Sokağı'nda duyduğu kaygıyı, sonra nasıl kurtulduğunu anımsıyordu; o zaman zordu, bugün ise imkânsız. Önünde, pencereden sarkan ölü adamdan başka kimse yokmuş gibi görünen o merhametsiz, sağır altı katlı ev; sağında Petite-Truanderie'yi kapatan hayli alçak bir barikat vardı; bu engeli aşmak kolaya benziyordu, ama setin üzerinden bir sıra süngü görünüyordu. Barikatın ötesine gözetleme için konulan savaş birliğiydi bu. Hiç şüphesiz, barikatı aşmak kendini müfreze ateşinin içine atmak olurdu; taş du-

varın tepesini aşmayı göze alan her baş, altmış tüfeğin ateşine hedef olacaktı. Solunda savaş alanı vardı. Duvarın ardındaydı ölüm.

Buradan bir kuş kurtulabilirdi ancak. Ne var ki hemen karar vermeli, bir çare bulmalıydı. Birkaç adım ilerisinde çarpışılıyordu; bereket versin hepsi bir noktaya, meyhanenin kapısına inatla hücum ediyorlardı; bir erin, tek bir erin aklına evi dolanmak ya da yandan saldırmak düşüncesi gelseydi, her şey bitmiş olurdu.

Jean Valjean karşısındaki eve, yanındaki barikata baktı; sonra son ânın şiddetiyle, çılgıncasına, sanki gözleriyle orada bir delik açmak istiyormuş gibi yere baktı. Birkaç adım ötesinde dıştan, amansızca korunan, gözlenen küçük setin dibinde, onu yarı yarıya saklayan bir taş döküntüsünün altında, toprak hizasında, dümdüz konulmuş bir demir ızgara gördü. Uzunlamasına kalın çubuklardan yapılmış olan bu ızgara iki karış kadardı. Onu tutan taş çerçeve koparılmış, âdeta yerinden sökülmüş gibiydi. Parmaklıklar arasında açık bir karanlık, bir ocak bacasına ya da sarnıç ağzına benzer bir şey görülüyordu. Jean Valjean atıldı. Eski kaçma ustalığı bir şimşek gibi aydınlattı beynini. Taşları çekmek, ızgarayı kaldırmak, baygın Marius'u omuzlarına almak, sırtında bir yükle, dirseklerinin, dizlerinin yardımıyla, bereket pek derin olmayan bu kuyuya benzer yere inmek, üzerine yerinden oynayan taşların düştüğü ağır demir kapağı başının üstündeki eski yerine yerleştirmek, yerin üç metre altında taş döşeli bir zemine ayak basmak... Bütün bunlar taşkınlık içinde, bir dev gücüyle ve bir kartal hızıyla yapılan işler gibi yerine getirildi; hepsi ancak birkaç dakika sürdü.

Hâlâ baygın olan Marius'la birlikte, uzun bir yeraltı koridorunda buldu kendini Jean Valjean. Orada derin bir durgunluk, kesin bir sessizlik, gece vardı.

Bir vakitler sokaktan manastıra atladığı zaman yaşadığı duygular uyandı içinde yeniden. Yalnız bugün taşıdığı Cosette değil, Marius'tu. Hücumla ele geçen meyhanedeki müthiş gürültüyü, başının üzerinde belli belirsiz bir mırıltı gibi güçlükle işitiyordu.

İKİNCİ KİTAP

Leviathan'ın Barsağı

I
DENİZİN YOKSULLAŞTIRDIĞI TOPRAK

Yılda yirmi beş milyonu suya atar Paris, mecazi anlamda değil hem de. Nasıl ve ne şekilde? Geceli gündüzlü. Ne amaçla? Hiçbir amacı olmadan. Hangi düşünceyle? Hiç düşünmeksizin. Ne yapmak için? Hiç. Hangi uzvuyla? Bağırsağıyla. Nedir onun bağırsağı? Lağım.

Bu konuyla uğraşan bilimsel hesapların ortalama olarak ortaya koyduğu sayıların en azıdır yirmi beş milyon. Uzun araştırmalardan sonra, insan gübresinin gübrelerin en verimli ve etkilisi olduğunu bilim artık biliyor. Çinliler –utanarak söyleyelim– bunu bizden önce biliyorlardı. Eckeberg'in söylediğine göre, hiçbir Çinli köylü, iki ucunda bizim pislik diye adlandırdığımız şeyle dolu iki kova bulunan kamışını getirmeden şehre gitmez. Bu gübre sayesinde de Çin toprağı, bugün hâlâ Hz. İbrahim dönemindeki gibi tazedir. Bire yirmi dört verir Çin toprağı. Verimlilik konusunda, hiçbir kuş gübresi bir başkentin sürükledikleriyle boy ölçüşemez. Gübreliklerin en güçlüsüdür büyük kent. Ovanın gübrelenmesinde şehirden yararlanmak en başarılı çözüm olacaktır. Altınımız gübre ise eğer, gübremiz de altın değerindedir.

Bu altın gübre ne yapılır? Uçuruma süpürülür.

Deniz ördeği ve penguen pisliği toplamak için Güney Kutbu'na büyük masraflarla gemi kafileleri yollanır da, hemen el altında bulunan zenginlikler denize akıtılır. Dünyanın yitirdiği insan ve hayvan gübresi denize atılacağına toprağa geri verilmiş olsaydı, herkesi beslemeye yeterdi.

Yol kenarındaki o çöp yığınları, gece sokaklardan sarsılarak geçen o çamur arabaları, o korkunç süprüntü fıçıları, kaldırım taşlarının sizden gizlediği o pis kokulu yeraltı balçık akıntılarının ne olduğunu bilir misiniz? Çiçeklerle dolu çayır, yemyeşil ot, yabani kekik, adaçayıdır; av hayvanı, hayvan sürüleridir; kocaman sığırların memnun böğürtüsüdür akşam vakti; mis kokulu kuru ot, altın sarısı buğday, masanızın üstündeki ekmektir; damarlarınızdaki sıcak kan, sıhhattir; neşedir, hayattır. Bunu istiyor işte yeryüzünde biçim değişimi, gökyüzünde ruh değişimi olan o esrarlı yaradılış.

Yeniden büyük potaya koyun bunu; bolluk ve bereketiniz çıkacaktır oradan. Ovaların beslenmesi, insanların besinini oluşturur.

Siz bu serveti yitirmekte, üstelik de beni gülünç bulmakta özgürsünüz. Bu ancak cahilliğinizin başyapıtı olur.

Yalnızca Fransa'nın, ırmaklarıyla her yıl Atlas Okyanusu'na yarım milyar döktüğünü istatistikler saptadılar. Şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki, beş yüz milyonla bütçe harcamalarının dörtte biri ödenebilir. Şu insan beceriksizliği öyledir ki, bu beş yüz milyonu ırmağa atmayı daha fazla ister. Lağımlarımızla ırmaklara ulaşan sefil kusmuk, ırmaklarımızla okyanusa akıp giden muazzam kusmuk, şurada damla damla, orada ise dalga dalga halkın öz maddesini alıp götürür. Lağım çukurlarının her hıçkırığı bin franga mal olur bize. Böylece iki sonuca varılır: yoksullaşan toprak ve kirlenen su. Saban izinden çıkan açlık, ırmaktan yükselen hastalık.

Şu anda Tamise Irmağı'nın Londra'yı zehirlemekte olduğunu herkes bilir. Paris'e gelince, son zamanlarda lağım ağızlarından büyük bir çoğunluğunu aşağılara, son köprünün altına doğru götürmek zorunda kaldılar.

Akciğerlerimizde olduğu gibi basit ve ilkel bir boşaltma yöntemi vardır İngiltere'nin birçok yöresinde; pistonlu, supaplı, emme basma düzenli, çift borulu bir düzenek, kırlardaki arı ve temiz suyu kentlerimize iletip, kentlerin zengin suyunu tarlalara göndermeye

yeterli olacaktı; hiçbir zorluğu olmayan bu gidiş geliş, dışarı attığımız beş yüz milyonun yurdumuzda kalmasını sağlardı.

Bugünkü yöntemle iyilik yapılmak istenirken kötülük yapılıyor. Amaç iyi, ancak sonuç acı, kentin temizliği halkın yoksullaştırılmasına sebep oluyor. Bir lağım, bir anlaşmazlığı getiriyor. Basit olmakla birlikte yoksulluğa neden olan lağım yerine, her yerde, aldığını geri veren o çift görevli boşaltma yöntemi kullanılsa, bu yöntem ekonomik kurallarla birlikte yürütülse, topraktan elde edilen ürün on kat artar, yoksullar sorunu da şaşılacak biçimde hafifler. Asalakların ortadan kalkmasıyla da yoksulluk sorunu çözümlenmiş olur. Şu durumda kamu serveti ırmağa gidiyor, yani israf sürüyor. Tam yerinde bir sözcük israf. Avrupa, böylece, tükeniyor, iflas ediyor, kısaca mahvoluyor.

Fransa'daki tüm zararın miktarını daha önce belirttik. Paris ise bütün Fransız nüfusunun yirmi beşte birini barındırdığından, gübresinin de hepsinin içinde en verimli olması gerektiğinden, Fransa'nın her yıl dışarı attığı yarım milyarın içinde Paris'in kaybının yirmi beş milyon olarak hesaplanması gerçek miktarın çok altında kalır. Bu saptanan yirmi beş milyon, yarın bağış olarak Paris için kullanılsa, kentin görkemi büyük ölçüde artar. Oysaki kent, bu geliri lağım suyu olarak yitiriyor. Sonuç olarak denebilir ki, Paris'in israfı, avuç dolusu altının akıtılması, görkem ve şatafatı, yani tüm zenginliği lağımıdır.

Böylece, kötü bir ekonomik yöntem yüzünden, refahı sağlayacak zenginlikler suyun akıntısında, girdaplarında yok olmakta, buna göz yumulmakta. Kamu servetini korumak için orada Saint-Cloud'un ağlarının bulunması gerekli.

Ekonomik açıdan şöyle özetlenebilir: Paris müsriftir. Her ulusun bir kopyasını yapmaya çalıştığı örnek kent Paris, iyi düzenlenmiş kentlerin modeli, ülkünün başkenti, özel teşebbüsün, her türlü atılımın, denemelerin yüce yurdu, yaratıcılığın merkezi, geleceğin kovanı, Babil'le Korinthos'un bu mükemmel karışımı; sözünü ettiğimiz şu konuda Fo-Kian'ın bir köylüsüne parmak ısırttırdı.

Paris'i model olarak alın, iflas edersiniz. Belki de, bu ezelden beri süregelen, hiçbir mantığı olmayan anlamsız tüketim de Paris'i taklit ediyordur.

Yeni bir ahmaklık örneği değildir bu şaşırtıcı beceriksizlikler. Eskiden de böyle davranıldı. Liebig'in dediği gibi, "Romanın lağımları Roma köylüsünün bütün refahını yuttu." Tarlalarını kendi lağımıyla yok ettikten sonra Roma İtalya'yı da mahvetti, kendi çirkefine boğdu, oradan Sicilya'yı, sonra Sardinya'yı, sonra Afrika'yı mahvetti. Roma lağımı bütün dünyayı yuttu. Hem kendi kentlerini hem de evreni içine aldı bu çirkef çukuru. *Urbi et Orbi.*[1] Roma, bunda da örnek alınır, pek çok şeyde olduğu gibi. Paris de üretici, değişimci kentlere özgü o aptallıkla Roma'yı izlemiştir.

Üzerinde açıklama yapmaya çalıştığımız işlemin gerektirdiği ihtiyaçların karşılanması için Paris'in altında bir başka Paris daha kurulmuştur: Bir lağım Paris'i. Sokakları, kavşakları, meydanları, çıkmaz sokakları, ana caddeleri, sadece insan şeklinin bulunmadığı balçıktan oluşan bir trafiği vardır onun da. Hiçbir şeye, hatta büyük bir millete bile dalkavukluk etmemenin gerektiği ortaya çıkar böylece; her şeyin bulunduğu yerde, yüceliğin yanında alçaklık da vardır. Paris'te, ışık kenti Atina, kudret kenti Tir, fazilet kenti Sparta, mucize kenti Ninova olduğu gibi, çamur kenti Lutecia da vardır.

Zaten Paris gücünü de buradan alır; tarih boyunca Makyavelli, Bacon, Mirabeau gibi birkaç adamın ortaya koyduğu şu garip "yüce küçüklük" ilkesini onaylarcasına, kentin dev yapılı batakhanesi, görkemli anıtlar arasında yükselir.

Gözümüz Paris'in bodrum katının içine dek işleyebilseydi, koloniler halindeki görkemli mercan tarlalarını görebilirdi. Bir süngerde bile, eski büyük kentin bulunduğu altı fersahlık toprak yığınındakinden daha çok geçitler, delikler ve yollar yoktur. Ayrı birer bodrum olan cenaze mahzenlerini, havagazı borularının çapraşık kafeslerini, küçük çeşmelere değin içme suyu dağıtan boru şebekesini saymazsak, lağımlar her iki kıyıda da karışık, esrarlı ve olağanüstü bir ağ oluştururlar; akıntısı meyilinde olan çapraşık yollar.

Paris'in doğurduğunu varsayabileceğimiz fareler, orada, o ıslak sis içinde ortaya çıkarlar.

---

1 (Lat.) Şehre (yani Roma'ya ve evrene) Papa'nın takdis formülü – ç.n.

II
LAĞIMIN TARİHİ

Paris'in bir kapak gibi kaldırıldığı göz önüne getirilsin. Lağımların yeraltı şebekesi, tepeden, her iki kıyıda da şehre aşılanan büyük bir dal gibi görünürler. Bu dalın gövdesi sağ rıhtımdaki ana lağımı oluşturur, daha küçük boyda olanlar ve çıkmaz sokaklardakiler de küçük dallardır.

Bu benzetmede yarı yarıya gerçeklik vardır; çünkü, bu çeşit yeraltı şebekelerinde görülen dik açıya bitkilerde çok az rastlanır.

Bu anlamsız geometrik plana dair daha yakın bir fikir edinmek için, karanlık zemin üzerinde düzensiz bir şehir gibi karmakarışık bir Doğu alfabesi düşünün; bu alfabenin şekilsiz harfleri, belirli ama anlaşılmayan bir düzensizlik içinde, âdeta tesadüfen, bazen bir köşesinden bazen uçlarından birbirine perçinlenmiş gibidirler.

Yeraltında oluşan bu bataklıkların, lağımların, ortaçağda, Bizans İmparatorluğu'nda, eski çağ Doğu ülkelerinde çok önemli işlevleri vardı. Veba buradan doğar, asiler de burada ölürlerdi. Bu kokuşmuş yataklara, ölüm kokan bu korkunç beşiklere âdeta dinî bir korkuyla bakarlardı insanlar. Bénarès'in böcekli kuyuları, Babil'in aslanlı kuyusundan daha az baş döndürücü değildi. Tiglath-Palasar'ın Ninova'daki yeraltı bataklığı üzerine ant içtiğini yazar eski Musevi kitapları.

Leydenli Jan'ın yapma ayını Munster lağımından çıkarması gibi, onun Doğulu benzeri olan Horasan'ın peçeli peygamberi Muhanna da yapma güneşini Kehşef'in çirkef kuyusundan çıkarıyordu.

Çirkefliğin tarihi, insanlık tarihinin bir yansımasıdır. İşkence çekerek ölenlerin sergilendikleri *gemoniae*leriyle Roma anlatılır. Paris lağımı ise eskiden beri korkunçluğunu sürdürür. Mezar olur, sığınak olur. Suçluların, toplumun tepkisine uğramışların, özgürlüklerin, düşünce ve yasaların kovalamakta ya da kovalamış olduğu kişilerin gizlendiği bir delikti burası. 14. yüzyılda, 6. Charles'ın amcalarının yönetimi sırasında, vergi baskısına karşı ayaklanan Parisliler, 15. yüzyılda manto çalan gece serserileri, 16. yüzyılda Protestanlar, 17. yüzyılda Morin meczupları, 18. yüzyılda ateşçiler... Yüz yıl önce, hançerler oradan çekilirdi, tehlikede olan hırsız

oraya süzülürdü; ormandaki mağara yerine Paris'in lağımı vardı. Şu Galyalı serseriler, dilenciler güruhu tarafından lağım, "Serseriler Yatağı"nın bir şubesi olarak benimsenmişti. Bu düzenbaz külhanbeyler akşamları Maubuée'deki pislik akıntılarının altına yatak odalarına girer gibi girerlerdi.

Günlük çalışmalarını Vide-Gousset Çıkmazı'nda ya da Coupe-Gorge Sokağı'nda yürütenlerin, gece meskeni olarak Chemin-Vert Köprüsü'nü ya da Hurepoix'yı seçmeleri çok olağandı. Bu dönemden bir yığın anı kaldı. Bu uzun ve tenha geçitlerde her çeşit hayalet vardır, her yanı kokuşmuşluk, pislik birikintileri ile doludur, şurada burada, içerdeki Villon'un dışarıdaki Rabelais ile konuştuğu delikleri görmek mümkündür.

Eski Paris'te bütün birikimlerin, denemelerin buluşma yeridir lağım. İktisat bilimi orada bir döküntü görür, toplum felsefesinin bulduğu ise bir tortudan ibarettir.

Şehrin vicdanıdır lağım. Her şeyin yöneldiği ve karşılaştığı yerdir burası. Bu hareketsiz yer karanlıklar içindedir ama, hiçbir gizi yoktur. Her şeyin en yalın görünümü ya da hiç değilse kesin görünümü vardır orada. Pislik yığınlarının hiçbir yalanı barındırmamaları iyi yanlarıdır. Saflık oraya sığınmıştır. Basile'in maskesi orada bulunur, ama mukavvası, sicimleri ortada, içi de dışı gibi görünür halde, dürüst bir çamurla daha belirli bir haldedir. Onun yanında da Scapin'in takma burnu bulunur. Çağdaşlığın bütün pisliği, artık kullanılamaz duruma gelince, toplumsal evrimin sonuçlandığı bu gerçeklik çukuruna düşer ve gömülür, ama yayılarak. Bu karmakarışıklık bir itiraftır. Yapay görünüşler yoktur artık orada. Hiçbir yanın örtülmesi mümkün değildir artık; pislik giysilerini çıkarır; tartışmasız bir çıplaklık, düşlerin geriye kaçışı... Artık, biten bir şeyin korkunç yüzüne bürünmüş gerçekten başka hiçbir şey yoktur. Gerçek ve yok olma. Şurada görülen bir şişe gibi sarhoşluğu gizleyemez, bir sepetin sapı uşaklığı anlatır; burada, eskiden edebi düşünceleri olan bir elma koçanı yeniden elma koçanı görünümüne bürünür; madenî paranın üzerindeki kabartma, görünür bir şekilde pas tutar; Kayfa'nın tükürüğü Falstaff'ın kusmuğuna karışır; kumarhaneden gelen Louis altını, intihar ipinin ucunda sallanan çiviye toslar; geçen karnavalda Opéra'da dans etmiş, telli tülle-

re sarılı mosmor bir fetüs yuvarlanır durur. Eskiden Margoton'un etekliği olan çürümüş paçavranın yanında, insanları yargılamış olan bir yargıcın başlığı uzanır yatar; kardeşlikten de öte, bir senli-benliliktir bu. Eskiden süslü püslü olan her şey kirlenir burada. Son örtü kapatılmıştır. Lağım, her şeyi söyleyen bir utanmazdır.

Pislikteki bu içtenlikten hoşlanırsınız, ruhunuzu dinlendirir. İnsan bütün ömrü boyunca hükümet kararlarının gerekçelerine, yeminlere, siyaset felsefesine, adalete, meslek ahlakına, katılıklara, ayartılamaz yargıçların takındıkları azametli tavırları seyretmeye katlandıktan sonra bir lağıma girdiğinde tümüne uygun olan balçığı seyredince avunmaya başlar.

Bunun aynı zamanda öğretici bir yanı da vardır. Az önce söylediğimiz gibi, tarih lağımdan geçer. Saint-Barthélemy'ler orada taşların arasından damla damla sızarlar. Büyük cinayetler, siyasal ve dinsel boğazlaşmalar hep çağdaşlığın yeraltındaki bu bölümünden geçer, cesetlerini de oraya sürükleyerek. Düşünürün gözünde, eski katiller oradadır; tiksindirici alacakaranlık diz çökmüş, kefenlerinin bir ucunu önlük olarak kullanarak, yaptıkları işi silerler hazin hazin. 11. Louis Tristan'la, 1. François da Duprat ile oradadır; Louvois da, Letellier de orada; Hébert'le Maillard da oradadır, taşları kazıyarak, yaptıklarının izini örtmeye çalışarak. Bu hayallerin süpürge sesleri duyulur kubbelerin altında. Köşelerdeki kızılımtırak parıltılar, kanlı ellerin yıkanmış olduğu korkunç sudan yansımaktadır.

Toplumbilimciler bu karanlıklara girmelidir. Bunlar onun laboratuvarının bir bölümüdür. Felsefe, düşüncenin mikroskobudur. Her şey ondan kaçmak ister ama, hiçbir şey ondan kurtulamaz. Çetrefilli yollara kaçmak boşunadır. Çetrefil yollara sapan insan hangi yüzünü gösterir? Utanılası yüzünü. Felsefe dürüst bakışlarıyla kötülüğü defeder, uzaklara kaçmasına izin vermez. Silinip kaybolan, küçülüp yok olan her şeyi tanır. Paçavradan saltanat hırkasını, bez parçasından da kadını yeniden oluşturur. Çirkefle kenti yeniden kurar; balçıkla gelenekleri yeniden yaratır. Kırık parçalarından bile antika çanağı, testiyi bilir. Judengasse Yahudiliği'nin Getto Yahudiliği'nden farkını, yazılı bir derinin üzerindeki tırnak izinden bulur. Geriye kalanlardan; iyinin, kötünün, yapa-

yın, doğrunun, sarayın kan lekesiyle, mağaranın mürekkep lekesinin, genelevin yağ damlasının, katlanılan eziyetlerin, hoş karşılanan dürtülerin, kusulan sefaletlerin, kişilerin boyun eğerek edindikleri kırışıklıkların, ruhlarının kabalıkları yüzünden sürüklendikleri namussuzlukların, Roma hamallarının ceketlerinin üzerinde Messalina'nın dirsek vuruşu izlerinin neler olduğunu anlar.

III
BRUNESEAU

Ortaçağda Paris lağımı efsaneleşmişti. 17. yüzyılda 2. Henri, başarısızlığa uğrayan bir araştırma denemesi yaptırdı. Mercier'nin tanıklığına göre, bundan yüzyıl önce bu çirkef çukuru kendi haline bırakılmıştı. İstediği kalıba giriyordu.

Kavgalara, kararsızlıklara, bilinçsizliklere bırakılan o eski Paris işte böyleydi ve uzun zaman da böyle kaldı. Daha sonra 1789, kentlerin nasıl bilinçlendiğini gösterdi; ama o güzelim eski zamanlarda başkent pek akıllı değildi; işlerini ne somut ne de soyut anlamda sürdürebiliyordu; pisliği temizlemesini bilmediği gibi, kötülükleri de temizleyemiyordu. Bunu engelleyebilmesi için gereken her şey bir sorun oldu. Örneğin lağım hiçbir plana uymazdı. Bu çöplükte yönünü bulmak güçtü, tıpkı kentte insanların birbirini anlamasının güçlüğü gibi; yukarıda anlaşmazlık, aşağıda içinden çıkılmazlık; dillerin karışıklığı altında, mahzenlerin karışıklığı; Babil'e eklenen dolambaçlı yollar.

Bazen Paris lağımı taşmaya kalkışırdı; öfkelenirdi sanki bu değeri anlaşılmayan Nil. İğrenç şey ama, lağım suları ortalığı basardı. Zaman zaman çağ dışılığın midesi bozulur, kusmuk gerisin geriye kentin gırtlağına akardı. Kendi çamurunun tadı kaplardı her yanı. Lağımla vicdan azabının bu benzeşmesinde bir hayır vardı; bir uyarıydı bunlar, ama yeterince değerlendirilmesi beklenemezdi. Kent, pisliğin bu densizliğine öfkelenir, geri dönmesini kabul etmezdi. Onu çıkınamacasına defedin!

1802 lağım baskını, seksen yaşındaki Parislilerin anılarında tazeliğini yitirmemiştir. 14. Louis heykelinin bulunduğu Victoires Meydanı'na haç şeklinde yayılan balçık, Champs-Élysées'de-

ki bir iki lağım ağzından Saint-Honoré Caddesi'ne; Saint-Florentin lağımından Saint Florentin Sokağı'na; Sonnerie lağımından Pierre-à-Poisson Sokağı'na; Chemin-Vert lağımından Popincourt Sokağı'na; Lappe Sokağı'ndaki lağımdan Roquette Sokağı'na girdi, Champs-Élysées'de caddenin taş oluklarını iki karış kalınlığında kapladı; güneyde, Seine Irmağı'nın ağzını aksi yöne çevirerek, Mazarin'e, Échaudé'ye, Marais'ye daldı. Yüz dokuz metre uzunlukta bir yeri kaplamakla birlikte, tam da eskiden Racine'in oturduğu evin birkaç adım berisinde durdu; kraldan çok, 17. yüzyıl ozanına saygı gösteriyordu sanki. En yüksek düzeye Saint-Pierre Caddesi'nde erişti; orada oluk ağzından taşların üç ayak yukarısına kadar yükseldi, en geniş alana da Saint-Sabin Caddesi'nde erişti, iki yüz otuz sekiz metre uzunluğunda yayıldı.

Bu yüzyıl başlarında da Paris lağımı hâlâ gizemini koruyordu. Çamurun hiçbir zaman iyi bir ünü yoktur ama burada ürkütücü bir görünüm kazanıyordu. Paris, altındaki korkunç mahzenin varlığını, belli belirsiz de olsa biliyordu. Thebai'de, içinde beş metre boyunda kırkayakların kaynaştığı bir bataklık varmış, Béhémoth'un banyo yapabileceği cinsten korkunç bir bataklık. Paris lağımına da, sözü edilen bu bataklık gibi bakılıyordu. Bilinen birtakım noktalardan hiç öteye gidemezdi lağımcıların çizmeleri. Hiç de uzak olmayan çağlarda, üzerinde Sainte-Foix'yla Créqui Markisi'nin dostluk kurdukları çöp arabalarının doğrudan doğruya lağıma boşaltıldığı bilinirdi. Temizlik işi yağmurlara emanet edilmişti; o da temizlemekten çok, yolları tıkıyordu. Roma, çirkef kuyusuna, biraz şiirsel bir havayla *gemoniae* adını vermişti. Paris ise kendisininkine Pis Kokulu Delik adını vererek hakaret etmişti. Bilimle boş inanç dehşet konusunda ortak nokta bulmuşlardı. Pis kokulu delik, hem sağlık hem de efsane bakımından iğrençti. Karakoncolos, Mouffetard lağımının pis kokulu kemerinin altında göründü, Marmousetlerin cesetleri Barillerie lağımına atılmıştı. Fagon, 1685 yılındaki o korkunç hummanın nedeni olarak, Saint-Louis Caddesi'nde "Messager Galant" levhasının hemen hemen tam karşısında 1833'e dek açık kalan büyük bir boşluğu, Marais lağımının ağzını gösterir. Mortellerie Sokağı'ndaki lağım ağzı, oradan çıkan pisliklerle ünlüdür; o uğursuz sokakta, bir sıra dişi andıran sivri uçlu

demir parmaklıklarıyla bu lağım ağzı, cehennemi insanların üstüne doğru püskürten bir ejderha ağzını andırıyordu. Paris'in bu bulaşık çukuru, halkın düş gücüyle, iğrenç ve bilinmez bir sonsuzlukla süsleniyordu. Lağımın ucu bucağı yoktu, eşkıya yatağıydı. Bu pis, yaralı yerleri deşmek polisin aklının ucundan geçmiyordu. Bu bilinmezliği deşmek, bu karanlık hakkında bilgi edinmek, bu uçurumu keşfe kalkışmak... Buna kimin cesareti olabilir ki? Dehşet verici bir şeydi bu. Sonunda birisi ortaya çıktı. Çirkef kuyusunun Kristof Kolomb'u kendini gösterdi.

1805 yılında bir gün İmparator'un Paris'te pek seyrek göründüğü günlerden birinde, ,İçişleri Bakanı –Decrès ya da Crétet adında biri– efendisinin yataktan kalkıp teşrif ettiği törene katıldı. Büyük cumhuriyetin, yüce imparatorluğun o muhteşem askerlerinin kılıç şıkırtıları işitilmekteydi Carrousel'de. Napolyon'un kapısında büyük bir kahramanlar kalabalığı vardı: Ren'den, Escaut'dan, Adige'den, Nil'den gelenler; Joubert'in Desaix'nin, Marceau'nun, Hoche'un, Kléber'in arkadaşları; Fleurus'un baloncu askerleri, Mayence'in humbaracıları, Cenova'nın köprücü askerleri, ehramların seyrettiği hafif süvariler, Junot'nun güllelerinin serpintilerine uğrayan topçular, Zuyderzée'de demir atmış donanmayı baskınla ele geçirmiş olan zırhlı askerler. Kimisi Bonapart'la Lodi Köprüsü'ne, kimisi de Marat'yla Mantua Boğazı'na gitmişti; kalanlar da Montebello hendeklerine Lannes'dan önce gelmişlerdi. O çağın bütün ordusu orada, Tuilleries Sarayı'nın avlusundaydı; ya bir takımla ya da bir mangayla temsil ediliyorlar, dinlenmekte olan Napolyon'u koruyorlardı. Bu dönem, Büyük Ordu'nun arkasında Marengo, önünde Austerlitz'in bulunduğu o en parlak dönemdi. "Haşmetmeap," diyordu, İçişleri Bakanı Napolyon'a, "dün imparatorluğumuzun en korkusuz adamını gördüm." Napolyon, birdenbire, "Kim bu adam?" diye sordu. "Yaptığı iş nedir?"

– Bir şey yapmak istiyor, Haşmetmeap.

– Ne yapmak istiyor?

– Paris lağımlarını dolaşmak.

Gerçekten de var olan bu adamın adı Bruneseau'ydu.

IV
BİLİNMEYEN AYRINTILAR

Lağımlar gezildi. Müthiş bir yolculuk oldu bu; vebaya ve havasızlığa karşı bir gece savaşı, aynı zamanda bir keşif seferi oldu. Daha bundan birkaç yıl öncesine kadar, bu yolculuğa katılanlardan bugün sağ kalan biri –o çağda çok genç olan akıllı bir işçi– çok ilgi çekici şeyler anlatıyordu. Bu anlattıklarını Bruneseau, polis müdürüne verdiği rapor ve resmî yazıya uygun görmeyerek dosyaya koymamış.

O devirde mikroplara karşı kullanılan ilaçlar çok ilkeldi. Bruneseau yeraltı şebekesinin ilk bölümlerini geçer geçmez, yanındaki yirmi işçiden sekizi, daha öteye gitmek istemediler. Yapılacak iş oldukça karışıktı. Temizlik yapılmasını gerektiriyordu bu gezinti; dolaşılan yerler hem temizlenecek hem de arşınlanacaktı; su yollarının giriş yerlerini bulmak, ızgaraları saymak, ana yoldan ayrılan kolları uzun uzun yazmak, kavşak noktalarındaki akıntıları belirtmek, birçok bölgeden her birinin sınırlarını çizmek, ana lağıma eklenen yan lağımları yoklamak, lağım ve kubbelerinin hem ızgaraların başlangıcında hem de bitimindeki yüksekliğini, genişliğini ölçmek, su yolları girişlerinin lağım kanal tabanına ve sokak düzeyine olan uzaklıklarını bildirmek gerekiyordu. Büyük güçlüklerle yol alınıyordu. Birçok yerde merdivenlerin, üç ayak derinliğinde batağa gömüldüğü oluyordu. El fenerleri pis havada can çekişiyordu. Arada sırada bayılınalar oluyordu. Bazı noktalarda da uçurum vardı. Zemin çöküntüye uğramış, döşeme taşları çıkmıştı; lağım tam bir dipsiz kuyu görünümündeydi. Ayak basacak yer bulmak olanaksızdı. Birdenbire bir adam kayboldu, adamı oradan büyük zorluklarla kurtardılar. Fourcroy'un öğütlerine uyarak, yer yer buldukları temiz sayılabilecek köşelerde, büyük kafesler içinde, reçineye batırılmış üstübü yakıyorlardı. Duvarlarda zaman zaman şekilsiz kabarıklıklara rastlıyorlardı, bunları insan ur sanabilirdi. Bu nefessiz yerde taşlar bile hasta görünüyordu.

Bruneseau, akıntının başından kavşağına doğru yola koyuldu. Grand-Hurleur'ün iki su yolu terazisinin bulunduğu noktada, çıkıntılı gibi duran bir taşın üzerinde 1550 tarihini okudu. Bu taş, 2.

Henri tarafından Paris yeraltı yollarını dolaşmakla görevlendirilen Philibert Delorme'un durduğu yeri göstermekteydi. 15. yüzyılın lağımda bıraktığı bir damgaydı bu taş. Bruneseau, 17. yüzyıl işçiliğine 1600-1650 yılları arasında kubbeleri yapılan Ponceau Kanalı ile; Vieille-du-Temple Caddesi'ndeki kanalda rastladı; ana yolun batısında, duvarı ve kubbesi 1740'ta örülen kesimde de 18. yüzyıl işçiliğini buldu. Bu iki kubbe, hele 1740'ta yapılan yenisi, 1412'de örülen çevre lağım duvarlarından daha harap ve çatlaktı. Bu tarihte Ménilmontant Irmağı'nın canlı suları, Paris ana lağımı mertebesine yükselmişti; bir köylünün kralın baş oda uşağı olmasına benzer bir yükseliş, Gros-Jean'ın Lebel olması gibi bir şey.

Sağda solda, özellikle de Adliye Sarayı'nın altında lağımın içine dek giren eski zindan hücrelerini buldular, iğrenç ölüm hücrelerini. Bu hücrelerden birinde, sarkan bir demir halka gördüler. Tümü duvarlarla çevriliydi. Rastladıkları bazı şeyler pek garipti; örneğin 1800 yılında Botanik Bahçesi'nde kaybolan orangutanın iskeleti bulundu. 18. yüzyılın son yılında Bernardins Sokağı'nda görünen şeytanın kayboluşuyla ilgiliydi bu hiç şüphesiz. Zavallı şeytan sonunda lağım sularında boğulmuştu.

Arche-Marion'a ulaşan kemerli uzun geçitte, ustasını bile hayran bıraktıracak kadar mükemmel ve iyi korunmuş bir paçavracı küfesi bulundu. Artık lağımcıların korkusuzca karıştırmaya alıştıkları balçığın her tarafında bir yığın değerli eşya, altın, gümüş süs eşyası, kıymetli taşlar, paralar vardı. Bir dev bu balçığı bir süzgeçten geçirebilse, yüzyıllardan beri birikmiş bir servetin sahibi olurdu. Temple Sokağı ile Saint-Avoye Sokağı'nın ayrıldığı noktada garip bir Protestan madalyası bulundu: bir yüzünde, başında kardinal şapkası bulunan bir domuz vardı; diğer yüzünde ise başında papalık tacı bulunan bir kurt...

En şaşırtıcı olanıyla ana lağımın girişinde karşılaştılar. Bugün sadece menteşeleri kalmış olan parmaklık, eskiden burasının kapatıldığını gösteriyordu. Bu menteşelerden birinde, geçerken oraya takıldığı şüphe götürmez pis bir paçavra sallanıyordu; o karanlıkta asılı kalmıştı ve gittikçe de yırtılıyordu. Bruneseau, el fenerini yaklaştırarak paçavrayı inceledi. Çok ince bir patiska parçasıydı bu; bir asalet tacının sağlam kalabilmiş bir köşesinde okunabi-

len yedi harf –LAVBESP harfleri– görülebiliyordu. Bir marki tacıydı ve o yedi harf de *Laubespine* anlamına geliyordu. Öyle anlaşılıyordu ki, gözlerinin önündeki şey Marat'nın kefeninden bir parçaydı. Gençliğinde aşk maceraları olmuştu Marat'nın. Artois Kontu'nun yanında has ahırlar baytarı olarak bulunduğu günlerde geçer bu aşk. Asilzade bir hanımla tarihe geçen bu aşktan kendisine, ancak adı geçen yatak çarşafı kalmıştı bir anı olarak. Öldüğünde de, evinde bulunan en iyi cins çarşaf olan bu kumaş parçasına sarmışlardı onu. İhtiyar kadınlar, şu "halkın dostu" zavallıyı, gömülmek üzere, şehvet izleriyle dolu çarşafa sarınışlardı.

Bruneseau bununla pek ilgilenmedi, geçti gitti. Paçavrayı buldukları yerde bıraktılar, tümüyle yok etmediler; aşağılamak mıydı bu, yoksa saygı mı? Marat her ikisini de hak etmişti. Sonra kader, insanın dokunmaya çekineceği biçimde orada izini bırakmıştı. Zaten öbür dünyaya ait bulguları, kendi seçtikleri yerde bırakmak en doğrusu. Kısacası, buluntu ilginçti; bir markiz onun içinde uyumuştu, Marat ise orada çürümüştü; aynı bez Panthéon'u geçerek lağım farelerine kadar ulaşmıştı. Vaktiyle Watteau'nun bütün kıvrımlarını büyük bir zevkle çizebileceği bu yatak odası kumaşı, en sonunda Dante'nin sabit bakışlarına layık olacak bir duruma gelmişti.

Paris'in yeraltı çöplüğünü bir uçtan bir uca dolaşmak, 1805'ten 1812'ye dek tam yedi yıl sürdü. Bu gezinti sırasında Bruneseau, önemli işleri saptıyor, çalışmaları yönetiyor, hatta sonuçlandırıyordu: 1808'de Ponceau ızgarasını alçalttı; lağımı da, yeni hatlar açtırarak, 1809'da Saint-Denis Caddesi'nin altından Innocent Çeşmesi'ne kadar büyüttü, 1810'da Froidmanteau Sokağı'nın, Salpêtrière'in altına dek, 1811'de Neuve-de-Petits-Pères, Mail, Echarpe sokaklarının, Royale Meydanı'nın, 1812'de Paix Sokağı'nın, Antin yolunun alt tarafları da lağım şebekesinin uzantıları haline geldiler. Bu işleri yaparken bir de bütün ağı dezenfekte ettiriyor, temizletiyordu. İkinci yıldan sonra ise damadı Nargaud'yu yardımcı olarak yanına almıştı,.

Böylece, bu yüzyılın başında eski toplum, lağımını süsleyerek astarını temizlemiş oldu. Hiç olmazsa bir parça ayıklanmış oldu.

Çatlak taşları sökülmüş şekilsiz çukurlarla dolu, anlamsız enge-

beler ve garip köşeler, pis kokulu, vahşi, yabani bir dehliz; taşları yara bere içinde, duvarlarıysa delik deşik, korkunç, karanlık bir dehliz... İşte Paris'in eski lağımı geçmişte böyleydi. Her yöne ayrılan kollar, birbirini kesen hendekler, ana borudan ayrılan küçük hatlar, birleşen yollar, bağırsaklar, çıkmaz sokaklar, güherçileli kubbeler, pis kokulu çukurlar, çeperlerde balgamlı sızıntılar, tavanlardan düşen damlalar, uçsuz bucaksız karanlık... Babil'in sindirim aygıtına benzeyen o yeraltı mezarının verdiği ürküntüyü verebilecek başka bir şey bulamayız; bir çukur, bir mağara, sokaklarda açılmış bir uçurum, dev bir köstebeğin açtığı bir yuvadır bu; orada, karanlıklar arasında, zamanında bir görkem belirtisi olan çöplüğün içinden geçmiş olduğu söylenen kocaman kör köstebeğin dolaştığını görür gibi olur insan; halen işe yarayan eski bir yuvadır burası.

Bu, tekrar ediyoruz, eski devrin lağımıydı.

V
ÇAĞDAŞ İLERLEMELER

Bugün artık lağım temiz, soğuk ve kusursuzdur. Aşağı yukarı, İngiltere'de "saygıdeğer" kelimesinin verdiği anlamı taşır. Ağır başlıdır, kurşuniye yakın bir rengi vardır, âdeta iki dirhem bir çekirdek sayılabilecek şekilde çekidüzen verilmiştir. Bir müteahhidin danıştay üyeliğine seçilmesine benzer. İçerisi oldukça iyidir. Balçık usludur. İlk bakışta onu, "halkın kralını sevdiği" o eski dönemlerdeki gibi, hükümdarlarla prenslerin kaçmasına yarayan yeraltı geçitlerine benzetmek olanaklıdır. Bugünkü lağım güzeldir, saf bir görünümü vardır; şiirden kovulup da mimariye sığınmışa benzeyen klasik on iki heceli ölçü, bu uzun, esrarlı, beyazımsı kubbenin her taşına sinmiş gibidir; her savak bir kemerdir; Rivoli Caddesi'nin bir benzerini bu çirkef çukurunda görmek mümkündür. Zaten büyük bir kentin gübre hendeği, geometrik biçimlerin tam da yerine oturduğu yerlerdir. Orada her şey en kısa yola bağlanmalıdır. Bugün lağım bir yere kadar resmî bir görünüm almıştır. Bazen kendisinin konu edildiği polis raporları bile artık ona saygısızlık yapmıyorlar. Resmî dilde tarif edildiği kelimeler, ağırbaşlıdır. Eskiden

"lağım" denilen şeye şimdi "galeri" diyorlar; "delik" denen şeyin adı şimdi "baca" olarak geçiyor. Villon bile eski yedek barınağını görse, şimdi tanıyamaz. Bu mahzen şebekesinin bilinmeyen çağlardan beri süregelen kemirici halkı, her zamankinden çok daha kalabalıktır. Arada sırada bir fare, bir kocamış asker, lağımın penceresinden uzatır kafasını, Parislileri süzer; ama bu yeraltı sarayından hoşnut olan o zararlı hayvan bile evcilleşmekte. Bu çirkef çukurunun eski vahşiliğinden pek bir şey kalmamakta. Eski devirde lağımı kirleten yağmur, şimdi temizliyor. Gene de pek güvenmemek gerek. Orada hâlâ mikroplu pis bir hava vardır. Kusursuz bir ikiyüzlülük hüküm sürer. Polis Müdürlüğü ve Sağlık Müdürlüğü ellerinden geleni yaptılar. Bütün temizlik yöntemlerine rağmen, Tartuffe'ün, suçunu itiraf ettikten sonraki durumuna benzeyen, belli belirsiz, şüpheli bir koku yaymaktadır.

Her şeye rağmen, itiraf edelim ki, temizliğin lağımın uygarlığa bir saygısı olduğunu söyleyebilir, Tartuffe'ün vicdanını Augias'ın ahırına[1] yeğleyip Paris'in lağımının düzeldiğini kabul edebiliriz.

Bu, sadece bir ilerleme değil, daha da fazlası, bir değişmedir. Eski lağımla yeni lağım arasında bir devrim vardır. Kim yaptı bu devrimi? Hiç kimsenin hatırlayamadığı, bizim adını açıkladığımız adam: Bruneseau.

VI
GELECEK İLERLEMELER

Paris lağımının ortaya çıkması hiç de küçük bir iş değildi. Son on yüzyıl boyunca, tıpkı Paris'i bitiremedikleri gibi, bunun da üzerinde çalıştılar ama bitiremediler. Gerçekten de, Paris'in gelişmesine karşıt tepkilerden etkileniyordu lağım. Yerüstündeki kent büyüdükçe, yeraltında bin kollu ahtapot gibi bir şey büyür. Kente yeni açılan her sokağa lağım da bir kol uzatır. Eski krallık devrinde ancak yirmi üç bin üç yüz metre lağım yapılabilmişti; 1 Ocak 1806'da Paris'te varılan nokta buydu. Biraz ileride gene sözünü edeceğimiz bu devirden sonra, düzenlemeler büyük bir gayretle, yarar-

1 Efsaneye göre kral, 300 sığırın bulunduğu ve 30 yıl hiç temizlenmeyen ahırların sahibidir – ç.n.

lı bir çalışmayla başladı ve devam etti. Şu rakamların garipliğine bakın: Napolyon dört bin sekiz yüz dört metre, 17. Louis beş bin yedi yüz dokuz metre, 10. Charles on bin sekiz yüz otuz altı metre, Louis-Philippe seksen dokuz bin yirmi metre, 1848 Cumhuriyeti yirmi üç bin üç yüz seksen bir metre, şimdiki yönetim yetmiş bin beş yüz metre lağım yaptırdı. Şu anda tümünün toplamı iki yüz yirmi altı bin altı yüz on metre tutuyor. Yani altmış fersah lağım, Paris'in muazzam bağırsağı. Hiç durmadan çalışan, sırlarla dolu ağ, sonsuz yapı.

Görüldüğü üzere, Paris'in yeraltı dehlizleri, yüzyıl başına göre on kat daha büyüktür şimdi. Lağımı, oldukça mükemmel olan bugünkü durumuna getirebilmek için ne kadar sabır ve çaba gerektiğini düşlemek bile kolay değildir. 1806'dan önce açılan beş fersahlık lağım, eski krallık yönetimiyle, 18. yüzyılın son on yılında yönetimde olan devrim belediyesi tarafından büyük güçlüklerle açılmıştı. Çalışmanın ilerlemesini engelleyen bir yığın etken vardı; toprağın cinsiyle ilgili engeller bir yana, Paris'in emekçi halkının önyargıları da işe sekte vuruyordu. Paris toprağının, kazmaya, çapaya, iskandile, insan eline şaşılacak derecede karşı gelen bir yapısı vardır, çok sert bir zemine oturmuştur kent. Paris denen o olağanüstü tarihsel yapının oturduğu o jeolojik bünyeyi oymak, içine girmek kadar zor bir şey olamaz; çalışma şu ya da bu şekilde başlayıp da, bu balçıklı tabakaya gelindiğinde yeraltında direnmeler, engeller artar. Erimiş halde bulunan kil tabakası, su kaynakları, sert kayalar, konuyla ilgilenen bilim dalının "hardal" adını verdiği yumuşak ve derin balçık yapı bu engellerin başlıcalarıdır. Ayrıca ince lüleci çamur damarları ve şistli katmanlarla birlikte, Adem'den önceki okyanuslara eklenmiş istiridye kabuklarından oluşan tabakalarla kireçli katmanların birbiri üzerine yerleşerek oluşturdukları bu topraklarda sivri kazma pek zor ilerler. Bazen yapılmakta olan bir kubbeyi bir dere alır götürür, işçiler selin ortasında kalır; ya da içinde kireç bulunan bir balçık akıntısı çıkar ortaya ve bir çağlayan hızıyla saldırarak, en kalın destek köşelerini bile cam gibi kırar atar. Bir başka olay da pek yakınlarda, Villette'te meydana geldi: Kanalı boşaltmadan ve seferleri kaldırmadan, ana lağımı Saint-Martin Kanalı'nın altından geçirmek gerektiğinde, kanalın dibinde bir çatlak oluştu ve

her tarafı sular kapladı, suyun gücü yeraltı şantiyesinin ve pompaların gücünün çok üstündeydi; bir dalgıç çatlağın nedenini araştırmakla görevlendirildi; büyük havuzun dar liman ağzında oluşan çatlağın kapatılması ise büyük güçlüklerle gerçekleşti. Başka yerlerde, Seine yakınlarında, hatta ırmaktan epeyce uzakta, örneğin Belleville'de, Grande-Rue'de, Lunière Geçidi'nde, insanın içine gömülüp göz göre göre kaybolduğu dipsiz kumlara rastlanır. Bir de, pis kokulardan boğulmalar, yıkıntılar altında kalmalar, birdenbire oluşuveren çökmeler ve işçileri yavaş yavaş saran tifüs... Bugün ustabaşı Monnot ölmüş bulunuyor. Monnot, on metre derinlikte, Ourcq ana su borusunu da içine alan hendek şeklindeki Clichy galerisini açtı; genellikle pis kokulu olan yıkıntılar arasında çalışarak kazıklar, lağım payandaları hazırladı ve Seine'e dek uzayan Hôpital Caddesi'ndeki Bièvre Kubbesi'ni yaptı; Paris'i Montmartre'dan gelen sel sularından korumak amacıyla, Martyrs Kapısı yakınındaki bu dokuz hektarlık durgun göle akıntı verdi; Blanche Kapısı'ndan Aubervilliers yoluna dek uzayan lağım hattını, dört ay gece gündüz çalışarak, on bir metre derinlikte döşedi; şimdiye dek görülmemiş bir şey olan, Barre-du-Bec Caddesi'nde, hendek yapmadan, yerin altı metre altına bir lağım yaptı. Bugün mimar Duleau da ölmüş bulunuyor. Duleau, Traversière-Saint-Antoine Caddesi'yle Lourcine Caddesi arasındaki üç bin metrelik lağımı, kentin her noktasında kubbeledi; Censier-Mouffetard Kavşağı'nı yağmur sellerinden kurtarmak için Arbalète'in ana boruya bağlanmasını sağladı; kaygan kumların içine atılan temeller ve betonlar üzerine Saint-Georges lağımını kurdu; Notre-Dame-de-Nazareth kolundaki olağanüstü büyük ızgaranın alçaltılması işini yönetti. Bu kahramanlıklar, resmen bildirilmedi; oysaki bunlar, savaş alanlarındaki budalaca boğazlaşmaların çok daha üstünde, yararlı şeylerdir.

1832'de Paris lağım şebekesi, bugünkü durumundan çok uzaktı. Bruneseau'nun başlama işaretini vermesine rağmen, sonraki büyük şebekenin ortaya çıkması için koleranın baş göstermesi gerekmişti. Söylesek şaşarsınız; kentin dışını çepeçevre saran, Venedik'te olduğu gibi Büyük Kanal diye adlandırılan lağımın bir bölümü, Gourdes Caddesi'nde üstü açık, pis kokular yayan durgun bir göl görünümündeydi. Bu ayıbın örtülmesi için gereken iki yüz alt-

mış altı bin seksen frank altı santim, ancak 1823 yılında bulunabildi. Savakları, aygıtları, çukurları, yan kollarıyla Combat, Cunette, Saint-Mandé'deki üç kuyu ancak 1836'da tamamlanabildi. Paris'in iç yolları yeniden yapıldı ve belirttiğimiz gibi, bir çeyrek yüzyıl içinde on kat büyüdü.

Otuz yıl önceki 5-6 Haziran Ayaklanması sırasında, birçok yerde hâlâ eski lağımlar vardı. Bugün hafif bombeli yolların büyük bir kısmı, o devirde yer yer delik deşik haldeki şoselerdi. Genellikle bir caddenin ya da kavşağın ulaştığı eğimli noktalarda, gelip geçenlerin ayakları altında parlak bir hale gelen, kalın demir parmaklıklı, geniş dört köşe ızgaralar görülür, arabalar için tehlikeli ve kaygan olan bu ızgaralar, zaman zaman atların düşmesine neden olurdu. Yollar ve Köprüler İdaresi'nce kullanılan resmî dilde bu eğimli noktalardaki ızgaraların "ters oluk" gibi anlamlı bir adı vardı. 1832'de birçok caddede, Étoile, Saint-Louis, Temple, Vieille-du-Temple, Notre-Dame-de-Nazareth, Folie-Méricourt caddelerinde, Fleurs rıhtım caddesinde, Petit-Musc, Normandie, Pont-aux-Biches, Marais, Notre-Dame-des-Victories caddelerinde, Saint-Martin ve Montmartre Mahallesi'nde, Grange-Batelière Caddesi'nde, Champs-Élyées'de, Jacob ve Tournon caddelerinde, bu eski gotik yapılı kuyu, çekinmeden, ağzı açık bekliyordu. Bunlar, bazen çevresi binek taşlarıyla örtülü, şahane bir umarsızlıkla yerleşmiş büyük boşluklar şeklindeydi.

1806'da Paris'in lağım sayısı, 1663 Mayısı'ndaki kayıtlara tıpatıp uyuyordu: beş bin üç yüz yirmi sekiz kulaç. 1 Ocak 1832'de ulaşılan kırk bin üç yüz metre, Bruneseau'dan sonra gerçekleşenlerdi. 1806-1831 yılları arasında, yılda ortalama yedi yüz elli metre lağım yapılmıştır; o zamandan beri de her yıl sekiz bin, hatta on bin metre, beton temeller üzerinde su kireci karışımıyla tahta galerilerden oluşan sistem yapıldı. Bugünkü Paris lağımı, altmış fersah eden büyüklüğüyle, metresi iki yüz franktan kırk sekiz milyon eder.

Baştan beri sözünü ettiğimiz ekonomik gelişmelerin yanı sıra, çok büyük bir yapı oluşturan Paris lağımları, oldukça önemli sağlık sorunlarıyla da iç içedir.

Paris iki tabaka arasında yer alır: bir su tabakası, bir de hava tabakası. Oldukça derinde yer alan, ama gene de iki kez delinerek

yoklanan su yatağı, tebeşir ve Jura kireci arasında, yeşil kumlu taş tabakasından oluşmuştur. Bu tabaka, yirmi beş fersah yarıçapında bir daire içinde yer alır. Toprak katmanları arasından sızan bir sürü ırmak ve dere suyu orada birikir. Grenelle Kuyusu'ndan içilecek bir bardak suyun içine Seine, Marne, Yonne, Oise, Aisne Cher, Vienne, Loire ırmakları karışmıştır. Önce gökten, sonra da topraktan gelen su tabakası sağlığa elverişlidir. Ancak hava tabakasına baktığımızda, aynı sağlıklılıktan söz edemeyiz. Lağımın bütün pis kokuları, buharları, şehrin soluduğu havaya karışır. Solukların pis kokmasının nedeni budur. Bilimsel açıdan tespit edilmiştir ki, bir gübreliğin üzerinde solunan hava, Paris'te alınan havadan çok daha temizdir. Gelişme sağlandıkça, belirli bir sürenin sonunda, değişik yöntemlerle berraklık elde edilebildiği zaman, havayı temizlemek için su tabakasından yararlanılacaktır. Yani lağım yıkanabilecektir. Bilindiği gibi, lağımın yıkanması, toprağın balçıkla temizlenmesi, yani gübrenin kırlara, tarlalara aktarılması demektir. Bu kadar basit olmasına karşın bu olay, tüm ülkelerde yoksulluğun azalmasını, sağlığın düzelmesini sağlayacaktır. İçinde yaşadığımız şu dönemde, Paris'te hastalıklar –Louvre bu vebalı pisliğin hareket noktası olarak kabul edilirse– elli fersahlık bir alana yayılır.

On yüzyıldan beri lağım Paris'in hastalığıdır denebilir. Kentin kanına işlemiş bir kötülük. Halkın içgüdüsü burada hiç yanılmamıştır.

Bu lağımcılık işi, eskiden tehlikeli ve tiksinti verici bir işti, tıpkı hayvan paralayıcılığı gibi. Bir duvarcı, ancak çok yüksek bir ücret karşılığında bu pis kokulu yere inmeye razı oluyordu; kuyucu, merdivenini oraya indirmeye çekinirdi. "Lağıma inmek mezara girmektir" deyimi benimsenmişti. Söylediğimiz gibi, birçok iğrenç söylentiler vardı bu muazzam bataklık üzerine; hem yeryüzü evrimlerinin hem de insanlık devrimlerinin izlerini taşıyan ürkütücü bir bataklıktı; orada bütün değişimin izlerini bulma olanağı vardı, tufanın sedeflerinden Marat'nın paçavrasına dek.

Çamur Ama Ruh

I
LAĞIM VE BEKLENMEDİK OLAYLAR

Jean Valjean Paris lağımındaydı.

Paris'le deniz arasındaki benzerliklerden biri daha: Burada da dalan bir kimse kaybolabilir.

Bu geçiş rastlanır cinsten değildi. Jean Valjean kentin göbeğinde, kentten ayrılmıştı; hem de bunu kaşla göz arasında, bir kapağın açılıp kapanma süresi içinde yapmıştı; gün ışığından zifiri karanlığa, öğle vaktinden gece yarısına, gürültüden sessizliğe, gök gürültüsünden mezar dinginliğine, sonsuz bir tehlikeden mutlak bir güvenliğe geçivermişti, Polonceau Caddesi'ndekinden çok daha şaşırtıcı bir olayla.

Birdenbire bir karanlığa düşüş, Paris'in yeraltı zindanında kaybolma, ölümün kol gezdiği bu sokaktan hayat izleri taşıyan bir mezara geçiş; oldukça garip bir dakikaydı bu. Birkaç saniye duraksadı, şaşkın şaşkın çevreyi dinliyordu. Kurtuluşun kapağı, altında açılıvermişti birdenbire. Tanrı'nın merhameti âdeta hileyle kurtarmıştı onu. Kaderin hoş tuzakları!

Yalnız yaralıda hiçbir hareket yoktu. Jean Valjean bulunduğu çukurda, taşıdığı şeyin canlı mı, ölü mü olduğunu bilmiyordu.

İlk duyduğu şey, ani bir körleşmeydi. Birdenbire hiçbir şey gö-

remez oldu. Bunu bir anlık sağırlaşma izledi. Hiçbir şey işitemiyordu. Birkaç adım üstündeki şiddetli boğazlaşmanın gürültüsünü, söz ettiğimiz toprak kalınlığı engelliyor, ona ancak çok hafif, belirsiz, derinlerden gelen bir uğultu gibi geliyordu. Ayağını bastığı zeminin sağlam olduğunu anlamıştı, hepsi o kadar; ayrıca bu da onun için yeterliydi. Önce bir kolunu, sonra ötekini uzattı, duvarı her iki yandan da hissetti, böylece geçidin oldukça dar olduğunu anladı; ayağı kaydı, zemindeki taşlar ıslaktı. Bir delik, çukur veya uçurum bulunabileceğinden korkarak bir ayağını ihtiyatla ileri attı; taş döşeli zemin devam ediyordu. Kokulu bir esinti de nerede olduğunu bildiriyordu.

Körlüğü birkaç dakika sürdü, şimdi çevresini görebiliyordu. İçeri süzüldüğü delikten çok az ışık sızıyordu. Gözleri mahzene alıştı, bir şeyler fark edebiliyordu. İçine saklandığı koridor –bulunduğu yeri hiçbir kelime bundan daha iyi anlatamaz– arkadan duvarla örülüydü. Kendi dilinde "ana borudan ayrılan kol" diye adlandırılan o çıkmaz sokaklardan birindeydi. Önünde başka bir karanlık duvar vardı. Yukarıdaki delikten sızan ışık, Jean Valjean'ın bulunduğu yerin on, on iki adım ötesinde bitiyor, birkaç metrelik bir uzaklıkta donuk bir beyazlık yaratıyordu. Onun ötesinde karanlık artıyordu. Yola koyulmanın ürkütücü bir yanı vardı, denize batmak gibi. Oysa bu sis duvarında kaybolabilirdi, kaybolmalıydı da; hatta acele etmeliydi. Taşların altında fark ettiği o ızgarayı askerlerin de görebileceğini, her şeyin bu rastlantıya bağlı olduğunu düşündü. Onlar da bu dehlize girebilirler, araştırma yapabilirlerdi. Kaybedeceği bir dakikası bile yoktu. Yere bıraktığı Marius'u aldı –bu da tam yerinde bir sözdür– yeniden sırtlandı, yürümeye başladı, karanlıklara büyük bir kararlılıkla daldı.

Jean Valjean'ın sezinlediği kurtuluşun henüz gerçekleşmediği açıktı. Daha öncekiler kadar büyük, ancak başka türlü tehlikelerle dolu bir yolculuk bekliyordu onları. Savaşın şiddetli kasırgasından sonra ulaşılan yer, pis bataklıklar, tuzaklarla dolu geçitler, onca karışıklıktan sonra bir çirkef çukuru. Jean Valjean, cehennemin bir bölümünden öbürüne düşmüştü sanki.

Elli adım yürüdükten sonra durmak zorunda kaldı. Ortada bir sorun belirmişti: Geçit, bir başka dar, uzun yola ulaşıp onu yanla-

masına kesiyordu. Ortada iki yol vardı. Hangisine sapmalıydı acaba? Sağa mı, yoksa sola mı dönmeliydi? Bu karanlıklar içindeki dehlizde yönünü nasıl bulmalıydı? Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu dehlizlerdeki eğim, tek yol göstericidir. Eğimi izlemek, ırmağa ulaşmak demektir. Jean Valjean bunu hemen anladı. Halles lağımında bulunduğunu, soldaki yolu seçip eğimi izlerse, bir çeyrek saate kadar Pont-au-Change ile Pont-Neuf arasında, Seine üzerinde bir kavşağa ulaşacağını, bunun da güpegündüz Paris'in kalabalık noktalarından birinde ortaya çıkmak olduğunu düşündü. Bir kavşaktan çıkmak da olasıydı. Ayaklarının dibinden, kanlara bulanmış iki adamın çıkmasıyla yolcuların düşeceği şaşkınlık, belediye çavuşlarının birdenbire çıkıp gelmeleri, yakındaki karakol askerlerinin silaha sarılmaları. Daha dışarı çıkmadan yakalanırlardı. En iyisi karanlıklara dalmak ve güven duygusunu yitirmemek, bir yerlerde ortaya çıkmak için de Tanrı'ya teslim olmaktı. Eğimin ters yönüne, sağa saptı.

Köşeyi döner dönmez, ızgaradan gelen uzak ışığı artık göremez oldu, karanlık bir perde üzerine yeniden kapandı, Jean Valjean yeni bir körlüğe gömüldü. Gene de yoluna devam etti, hem de hiç duraksamadan. Marius'un iki kolunu boynuna dolamıştı, ayakları da arkasında sallanıyordu. Jean Valjean bir eliyle iki kolu tutuyor, öbür eliyle duvarı yokluyordu. Marius'un kanlı yanağı yanağına yapışıyordu. Yaralıdan sızan ılık bir derenin üzerine aktığını ve elbiselerinden içine doğru sızdığını hissediyordu. Yaralının ağzı kulağına değdikçe de ıslak bir sıcaklık duyuyor, bu da onun soluk aldığını, yani yaşadığını haber veriyordu.

Jean Valjean şimdi, birincisinden çok daha dar bir koridorda yol alıyordu. Burada yürümek oldukça zordu. Bir gün önce yağan yağmur suları, ark tabanının ortasında küçük bir sel oluşturmuştu; ayaklarını olabildiğince suya sokmamak için duvara doğru büzülmek zorunda kalıyordu. Böylece karanlıklar içinde yürüyor, yeraltında kaybolmuş, görünmezlikler içinde el yordamıyla yolunu bulmaya çalışan gece yaratıklarına benziyordu.

Ancak zaman geçtikçe, ya uzaklardaki deliklerin bu yoğun sis içine yolladığı titrek ışıktan ya da gözleri karanlığa alıştığından, giderek belli belirsiz bir görüşe kavuştu. Bazen dokunduğu duvarı,

bazen de altından geçtiği kubbeyi hayal meyal seçebiliyordu. Gece karanlığında genişleyen gözbebekleri, eninde sonunda bir ışığı seçer; bunun gibi, felaket içinde de ruh genişler ve sonunda Tanrı'yı bulur.

Lağım içinde yön bulmak oldukça zordu. Dehlizlerin planları, üzerinden geçen yollara göredir. O devrin Paris'inde de iki bin iki yüz sokak vardı. Buna bir de lağım denen o karanlık kollar ağını ekleyin. O devirde lağım yolları uç uca eklense on bir fersah ederdi. Daha önce de söylediğimiz gibi, son otuz yılın özel çabaları sayesinde bugünkü şebeke altmış fersahı geçmiştir.

Jean Valjean yol konusunda yanılmaya başladı. Saint-Denis'in altında olduğunu sandı; orada olmayışı gerçekten de üzücüydü. Saint-Denis'in altında 13. Louis döneminden kalma eski, taş bir lağım vardı; bu lağım doğuda, Büyük Lağım denen ana boruya ulaşır, sağda Eski Serseriler Yatağı hizasında bir tek köşeyle bağlanır, bir kol olarak da Saint-Martin lağımının kolunu alır ve bu dört kol haçvari biçimde kesişir. Yalnızca girişi Corinthe Meyhanesi'nin yanında olan Petite-Truanderie'nin dar lağım kanalı Saint-Denis ile birleşmez, o yol Montmartre lağımıyla birleşir. İşte Jean Valjean'ın şu an izlediği yol budur. Eski şebekenin en karışık lağımıdır Montmartre lağımı. Ancak bereket versin ki, bir yığın karmakarışık geometrik planlı yelken direği biçiminde görülen Halles lağımını arkada bırakmıştı Jean Valjean, ama önünde bir yığın soru işareti gibi duran pek çok sokak köşesi ve can sıkıcı rastlantılar vardı; evet, gerçekten de bunlar birer sokaktılar. Birincisi, solundaki geniş Plâtrière lağımı – karmakarışık bir bilmece gibi durmakta, birtakım T ve Z'ler çizerek postane ve buğday halinin altından geçer, Seine'e ulaşıp Y yaparak sona erer–; ikincisi, sağında, her biri birer çıkmaz sokakla sonuçlanan üç dişli Cadran'ın eğri koridoru; üçüncüsü, gene solunda, hemen girişte bir çatalla karışık hale gelen, zikzaklı yapısıyla her tarafa dağılarak Louvre'un büyük yeraltı mezarına varan Mail kolu; gene sağda, Jeüneurs Sokağı'nın çıkmaz sokak dehlizi. Bu büyük lağım kollarının yanı sıra sağda solda küçük bölmeler olmakla birlikte, bu çevredeki lağım onu güvenli bir çıkışa ulaştırabilecekti.

Burada anlatılanlar hakkında Jean Valjean'ın en küçük bir bilgisi olsaydı eğer, Saint-Denis Sokağı'nın yeraltı galerisinde bulun-

madığını anlaması için sadece duvarları yoklaması yetebilirdi. Lağım içinde bile görkemli, şatafatlı olan eski taş işçiliği yerine, el altında, tutumluluk olsun diye tercih edilmiş bugünün ucuz işçiliğini hissederdi; eski yapı, granitten temel taşları, yağlı kireç harcıyla kulacı sekiz yüz franga gelirdi; bugün yapılan ucuz iş ise, beton üzerine hamam döşemesinde kullanılan taşlar ve sulu harçla metresi iki yüz franga mal olur. Anlatılanların tümünden habersiz olan Jean Valjean, hiçbir şey görmeden, bilmeden kendini kadere ve tesadüflere bırakarak, kaygıyla ama metanetini de koruyarak yoluna devam ediyordu.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, giderek içine bir korku yayılmaya başlamıştı. Çevresindeki karanlık, düşüncelerini de etkiliyor, çevresini saran bir bilinmezlik içinde yürüyordu. İçinde bulunduğu çirkef, korkunç ve baş döndürecek kadar karmaşıktı. Karanlıklar Parisi'ne dalmış olmak hazin bir şeydir. Jean Valjean, görmeden yolunu bulmak, her adımda onu yeniden yaratmak zorundaydı. Bu giz içinde attığı her adım sonuncusu olabilirdi. Nasıl kurtulacaktı buradan acaba? Bir çıkış yeri bulabilecek miydi? Veya onu zamanında bulabilecek miydi? Delikleri taşları olan bu muazzam yeraltı süngerini delip geçmek olanaklı mıydı acaba? Yoksa bir karanlık düğümle mi karşılaşacaktı hiç beklemeden? İçinden çıkamayacağı, aşılmaz bir güçlük mü bulacaktı onu? O yerde, Marius kan kaybından, kendisi de açlıktan mı ölecekti? Her ikisi de karanlıklar içinde kaybolup bir köşede iskelet halinde mi kalacaklardı? Bilmiyordu. Bunların tümünü kendine soruyor ama bir karşılık bulamıyordu. Uçuruma benzer Paris'in bağırsağı. Peygamber gibi, o da canavarın kanındaydı.

Ansızın hiç ummadığı bir şeyi fark etti. Hiç beklemediği bir anda, dümdüz yürürken, artık yukarıya doğru çıkmadığını, ortadaki derenin ayak uçlarına gelen su düzeyinin şimdi topuklarına dek yükseldiğini sezdi. Lağım artık aşağı doğru iniyordu. Niçin? Yoksa birdenbire kendini Seine'de mi bulacaktı? Tehlike büyüktü ama geri çekilmenin getireceği tehlikenin daha fazla olacağını düşünerek yoluna devam etti.

Hayır, Seine'e doğru gitmiyordu. Paris'in oturduğu zeminin ırmağın sağ yakasındaki bölümü bir sırt şeklindedir; bu sırtın bir ya-

nı Seine'e, öbürü de Büyük Lağım'a dökülür. Böylece doruk noktası, sularla gelişigüzel bir şekilde ikiye bölünmüş olur. Akıntıların ikiye ayrıldığı en yüksek nokta, Sainte-Avoye lağımının Michel-Le-Comte Caddesi'ne rastlayan bölümünün ötesine düşer; Louvre lağımında ise bulvarların yakınında, Montmartre lağımındaysa Halles'in yakınındadır. İşte Jean Valjean bu en yüksek noktaya ulaşmıştı. Çevredeki lağıma doğru ilerliyordu. Bilmeksizin doğru bir yolda yürüyordu.

Yeni bir kola rastladıkça köşeleri yokluyor, bulunduğu koridordan daha küçük kollara hiç girmiyordu; çok doğru bir yaklaşımla, her küçük dehlizin bir çıkınazla sonuçlanacağını, bunun kendisini hedeften uzaklaştıracağını hesaplayarak yoluna devam ediyordu. Böylece, daha önce sözünü ettiğimiz o dört dehlizin, karanlıkta kendisine kurdukları dörtlü tuzağa düşmemiş oldu.

Bir an geldi ki, Paris'in ayaklanma nedeniyle donup kalmış bölümünden çıktığını anladı; o bölümde, barikatlarla yollardaki gidiş-geliş durdurulmuştu, oysa şimdi bulunduğu yerde, artık canlı ve tabii Paris'in altındaydı. Birden başının üstünde, çok derinden sürekli uğultuya benzer bir ses duydu. Bu, araba tekerleklerinin çıkardığı sesti.

Kendi yaptığı hesaba göre, yarım saate yakındır yürüyordu, dinlenmeyi aklına bile getirmemişti; yalnızca Marius'u diğer eliyle tutmaya başlamıştı. Karanlık, her zamankinden daha dipsizdi; ne var ki, ona güven veriyordu.

Birdenbire önüne düşen gölgesini gördü. Gölge, ayaklarının dibindeki ark tabanını, başının üzerindeki kubbeyi, sağındaki ve solundaki kaygan koridor duvarlarını aydınlatan, çok hafif ve titrek kırmızımtırak ışığın üzerine düşüyordu. Şaşkınlıkla arkasını döndü.

Arkasında, koridorun biraz önce geçtiği kısmında, uzun olduğunu sandığı uzaklıkta, kendisine gözlerini dikmiş gibi görünen korkunç bir yıldız, karanlıklar içinden ışıldıyordu.

Polisin kasvetli yıldızıydı bu; lağımın içinde doğmuş kaygı verici bir yıldız. Arkasında ise, sekiz on tane dimdik, siyah, belli belirsiz görünen ürküntü verici hayaller düzensizce kımıldıyordu.

II
AÇIKLAMA

6 Haziran günü lağımlarda bir araştırma yapılması için emir verilmişti. Ayaklanmada yenilenlerin orada barınmalarından korkuluyordu. General Bugeaud aşikar olan Paris'i ayıklarken, Vali Gisquet de gizli Paris'i araştırmak zorunda kaldı; üst düzeyde ordunun, daha aşağıda polisin temsil ettiği devlet gücünün çifte işbölümünü gerektiren, birbiriyle ilintili iki eylemdi bu. Polis memurları ve lağımcılardan kurulu üç takım, Paris'in yeraltı geçitlerini araştırdılar: birincisi sağ kıyıyı, ikincisi sol kıyıyı, üçüncüsü Cité Adası'nı.

Polis memurları karabinalar, lobutlar, kılıçlar ve hançerlerle donatılmışlardı.

O sırada Jean Valjean'ın üzerine doğru yönelmiş olan ışık, sağ kıyının devriye feneriydi. Bu devriye, Cadran'ın altındaki üç çıkmazla yuvarlak galeriyi araştırmıştı. Fenerin titrek ışığı bu çıkmazların içinde dolaşırken, Jean Valjean, yolunun üzerinde rastladığı bu galeriye, içinde bulunduğu koridordan daha dar olduğu için girmemiş, atlayıp geçmişti. Polisler, Cadran galerisinden dönerlerken, çevre lağımdan gelen bir ayak sesi duyar gibi olmuşlardı. Gerçekten de bunlar Jean Valjean'ın ayak sesleriydi. Devriye başçavuşu fenerini yukarı kaldırmış, diğerleri de sisin içine, sesin geldiği yöne doğru bakmaya başlamışlardı.

Jean Valjean'ın unutamayacağı bir dakikaydı bu. Bereket versin, feneri iyi görebilmesine karşın, fener onu iyice aydınlatamıyordu. Fener ışıktı, o ise karanlık. Çok uzakta olduğu için bulunduğu yer karanlıktan ayırt edilemiyordu, karanlığa karışmıştı âdeta. Duvarın dibine büzüldü, hareketsiz kaldı. Zaten arkasında yanan şeyin ne olduğunu anlamamıştı. Uykusuzluk, açlık ve heyecan, hayalet görebilecek hale sokmuştu onu. Bir parıltıyla birlikte kara kara hayaletler görmeye başlamıştı. Neydi acaba? Anlayamıyordu.

Jean Valjean'ın durması gürültüyü de sona erdirmişti. Devriyeler dinliyorlar, hiçbir şey duyamıyorlardı; bakıyorlar ama hiçbir şey göremiyorlardı. Aralarında fısıldaştılar.

O dönemde Montmartre lağımının o noktasında, yağmur suları sellerinin birikerek küçük bir iç göl oluşturdukları, "servis mey-

danı" denilen bir kavşak vardı; bu yüzden daha sonra kaldırıldı. Devriye işte bu alanda toplandı. Jean Valjean, o günahkâr ruhların bir halka meydana getirdiklerini gördü. Yaklaşan buldok başları fısıldaştı.

Bu toplantının sonunda, bekçi köpeklerinin yanıldıklarına karar verdiler; hiçbir gürültü olmamıştı, orada kimse görünmüyordu, çevre lağımına dalmanın bir anlamı yoktu, boşuna bir zaman kaybıydı; aksine, Saint-Mery'ye doğru gitmek için acele edilmeliydi; bir şey yapacaklarsa ve yakalanacak bir "bousingot" varsa mutlaka oralarda bulunabilirdi. Siyasi partiler, eski sövgülere yeni bir kalıp bulurlar. 1832'de "bousingot" sözcüğü, tabanı patlamış "jacobin" sözcüğüyle, o dönemde henüz kullanılmayan, ancak o günden bu yana epeyce işe yarayan "demagog" kelimesi arasında yer alıyordu.

Seine yamacına doğru, sola dönülmesini emretti çavuş. İki mangaya ayrılarak iki ayrı yöne gitmeyi akıl edebilselerdi, Jean Valjean yakalanırdı. Ve az daha da oluyordu bu. Merkezin emrine göre, bir çarpışma ya da kalabalık sayıda isyancı grubu olasılığına karşı devriyenin ikiye bölünmesi yasaklanmıştı. Bu yüzden devriye ona arkasını dönerek yoluna devam etti. Jean Valjean bütün bu olan bitenden hiçbir şey anlamamakla birlikte, fenerin aniden geri dönüp kaybolması fark edebildiği tek şeydi.

Tamamen çekip gitmeden önce çavuş, polis vicdanının rahatlığı için, geriye, Jean Valjean'a doğru karabinasıyla bir el ateş etti. Silah sesi mahzende, bu dev bağırsağın gurultusuymuş gibi yankılandı. Jean Valjean birkaç adım ötesinde, dereye düşerek suyu şıkırdatan bir sıva parçasından, kurşunun başının üzerindeki kubbeye çarptığını anladı.

Tekdüze, ağır adımların sesi duyuldu bir süre ark tabanında, uzaklaşmanın artmasıyla da gitgide silindi; siyah şekiller grubu dağıldı, bir ışık titreyerek, kubbede gittikçe azalan, kırmızımtırak bir çizgi şeklinde uçuştu ve kayboldu. Sessizlik ve karanlık yeniden derinleşerek tamamlandı, körlük ve sağırlık uçsuz bucaksız karanlıkları yeniden kapladı, Jean Valjean, hâlâ kımıldamaya cesaret edemeyerek uzun zaman duvara dayalı, öylece kaldı; gözbebekleri iyice büyümüş, kulağı kirişte, uzaklarda yitip giden bu hayalet devriye koluna bakıyordu.

III
İZLENEN ADAM

O devirdeki polisin hakkını teslim etmek gerekir; en kritik anlarda bile, devriye gezmek, ortalığı gözetmek görevini, hiç aksamadan yerine getiriyordu. Bir ayaklanmada hiçbir zaman suçluları başıboş bırakmaya, hükümet tehlikede diye toplumu ihmal etmeye hiç gerek yoktu ona göre. Olağanüstü durumlardaki çalışma temposunun yanı sıra günlük hizmetler de hiç aksamadan yapılıyor, kesintiye uğramıyordu. Beklenmedik bir siyasi olay ortasında, her an patlayacak bir karışıklığın baskısı altında bile, ayaklanma ve barikatla oyalanmadan, bir memur bir hırsızı "gizlice izleyebiliyordu".

Haziran'ın altıncı günü öğleden sonra, Seine'in sağ yakasındaki kıyı yolunun Invalides Köprüsü'nün biraz ötesine düşen yanında, buna benzer bir olay gerçekleşiyordu. Bugün, orada bir kıyı yolu yok artık. Oraların görünümü çok değişti.

Bu kıyı yolundaki iki adam, araları oldukça açık, birbirlerinden kaçınıyor ama birbirlerini gözetliyor gibiydiler. Öndeki uzaklaşmaya, arkadaki ise yaklaşmaya çabalıyordu.

Uzaktan bakıldığında, sessizce oynanan bir satranç oyununa benziyordu bu. Ne biri ne öteki acele eder görünüyordu. Her ikisi de, sanki birbirlerini hızlı gitmeye zorlamaktan korkarcasına yavaş yürüyorlardı. Bir avcının hiç belli etmeden bir avı kovalamasına benziyordu bu. Sinsiydi av ve tetikteydi.

Kapana kısılmış bir sansar ile peşinden koşan av köpeği arasındaki ilinti burada da kuruluyordu. Kurtulmaya çalışanın durumu pek iyi değildi; oldukça çelimsiz bir görünümü vardı; oysa kovalayan uzun boylu bir delikanlıydı, görünüşünün sertliğinden, onunla karşılaşmanın da sert olacağı anlaşılıyordu. Birincinin kaçışında, zayıf olduğunun bilinci vardı, buna rağmen öfkeliydi; onu inceleyen kişi, gözlerindeki kaygılı düşmanlığı, korku halindeki son cesareti görebilirdi.

Kıyı yolu oldukça ıssızdı, gelip geçen hiç kimse yoktu; öyle ki, şuraya buraya yanaşmış kayıklarda bile ne kayıkçı ne de hamal vardı.

Bu iki adamı daha rahat görebilmek için karşı kıyıda olmak ge-

rekirdi; o uzaklıkta bunları izleyen biri için, ne birinci adam paçavra gibi olmuş bir işçi ceketi altında titreyen, saçı sakalı birbirine karışmış, hırpani kılıklı, kötü düşünceli, tasalı biri gibi görünür ne de öteki sırtındaki beylik redingotu çenesine dek iliklenmiş, olağan resmî bir kişi gibi. Okuyucu bu iki adamı biraz daha yakından görebilse, tanıyabilirdi.

İkincisinin hedefi neydi? Belki de, daha sıcak tutacak bir şeyler giydirebilmekti birinciye.

Devlet tarafından giydirilen bir kimse hırpani kılıklı birini izlediği zaman, onu da devletin giydirdiği bir adam haline getirmek istiyor demektir. Ancak bütün sorun renktedir. Maviler giymek oldukça şerefli bir iştir, kırmızılar ise sevimsiz. Bir de aşağı tabaka kırmızısı vardır. Öndeki, böyle sevimsiz bir kırmızı elbise giymemek için kaçıyordu belki de.

Öbürü onun önden gitmesine göz yumuyor ve hâlâ yakalamıyorsa, görünüşe göre bu, öndekinin önemli bir buluşma yerine, bir av topluluğuna ulaştığını görme umudunu taşıyor demektir.

Önü ilikli adamın, kıyı yolundan, rıhtım caddesinden geçen boş bir arabayı görünce arabacıya işaret etmesi, bu olasılığı kuvvetlendiren bir durum oldu. Arabacı anladı, işaret edeni tanıdığı belliydi. Arabayı çevirdi, rıhtımdan iki adamı izlemeye başladı. Önden giden, o şüphelenilen, lekeli adam bu olayı fark etmedi. Kira arabası, Champs-Élysées'deki ağaçlar boyunca ilerliyordu. Korkuluğun üstünden arabacının elindeki kamçısıyla gövdesi görünüyordu.

Zabıta memurlarına verilen gizli emirlerden birinde şu madde yer alır: "Tedbir olarak, daima elinizin altında bir kira arabası bulundurun."

Her biri kendi oyununu kusursuz bir şekilde oynayan bu iki adam, oyunu sürdürürken rıhtımdaki hafif sırta doğru yaklaşıyorlardı. O devirde, yokuşun kıyıya dek inmesi, Passy'den gelen arabaların sürücülerinin ırmağa gelerek atlarına su içirmesini sağlıyordu. O günden bugüne, güzellik uğruna bu sırt yok edildi; atlar susuzluktan çatlıyor ama gözler bu güzelliği görmekten hoşnut.

İşçi ceketli adamın kaçıp kurtulmasını sağlayacak ağaçlarla bezeli Champs-Élysée'ye ulaşması bunun için de bu hafif yokuşu tırmanması en akla yakın çözümdü. Evet, orası ağaçlıydı ama buna

karşılık polislerin orada bulunduğu da gerçekti; öbürü kolaylıkla yardımcı bulabilirdi.

1824'te Albay Brack tarafından Moret'den kopya edilerek getirilen, 1. François'nın evi denilen evden pek de uzakta değildi bu yöre. Hemen oralarda bir de karakol vardı.

İzleyeni şaşırtan bir şey oldu; izlenen adam, sözü geçen bu yola sapacağına, rıhtım boyunca kıyıdan yürümeyi sürdürdü. Durumu oldukça tehlikeliydi. Seine sularına kendini atmayacaksa ne yapacaktı ki acaba?

Artık rıhtıma çıkabilmek için hiçbir olanağı kalmamıştı, ne o yokuş ne de merdiven; hem kıyının o noktası, Iéna Köprüsü'ne çok yakındır ve burada kıyı gitgide daralarak ince bir şerit haline gelir ve kaybolur. Adamın artık orada hiçbir çaresi kalmayacaktı; sağında dik duvar, solunda ve karşısında ırmak, arkasından da hükümet kuvvetleriyle kuşatılmış olacaktı.

Ancak kıyının bitiminde, altı yedi ayak yüksekliğinde, hangi yıkıntıdan geldiği pek belli olmayan bir moloz yığınının olduğu biliniyordu. Ama bu moloz yığınının ardında gizlenmenin kendisine bir yararı mı olacağını sanıyordu bu adam? Çözüm pek çocukça olurdu. Bunu aklına getirmediği kuşku götürmez. Hırsızlar o kadar saf değillerdir.

Kıyıdaki moloz yığını rıhtımın duvarına dek burun şeklinde uzanan bir çıkıntı oluşturmuştu. İzlenen adam bu sözünü ettiğimiz yere geldi, orayı geçti, böylece öbürü onu göremez oldu.

Göremediği için kendisinin de görülmediğini bilerek gizlenmeyi bırakıp hızlı hızlı yürümeye başladı. Birkaç dakikada moloz yığınının yanındaydı, orayı dolandı. Büyük bir şaşkınlıkla durdu. Kovaladığı o işçi ceketli adam kaybolmuştu.

Moloz yığınının bitiminde kıyı yolu ancak otuz adım kadar daha sürüyor, sonra gelip rıhtımın duvarını döven suyun altında yitip gidiyordu. Kaçan kişi, kendini izleyene görünmeden ne Seine'e atlayabilir ne de rıhtıma tırmanabilirdi. Olan biten neydi öyleyse?

Redingotu ilikli adam yolun sonuna dek yürüdü; orada, yumrukları sıkılı, gözleriyle çevreyi yoklayarak, düşüncelere daldı bir süre. Birdenbire alnına vurdu. Kıyının bitip suyun başladığı noktada geniş, alçak kemerli, sağlam bir kilit ve üç ağır menteşesi bu-

lunan demir bir ızgara görmüştü. Rıhtımın altındaki bir kapıya benzeyen bu ızgara, ırmağa olduğu gibi kıyı yoluna da açılıyordu. Altındaki kapkara dere Seine'e boşalıyordu. Paslı parmaklıkların içinden, ötedeki karanlık koridor fark ediliyordu.

Parmaklıkları yerinden oynatmaya çalışan adamın zihninde beliren bu gerçek, şu heyecanlı sözleri getirdi sonunda: "Bu kadarı da olmaz doğrusu! İşte hükümetin anahtarı!"

Sonra sakinleşti birdenbire ve kafasından geçenleri, âdeta alaylı bir sesle, tek heceyle dile getirdi: "Vay! Vay! Vay!"

Bunları söyledikten sonra, bilinmez bir umutla, ya giren adamın geri çıkmasını ya da başka birilerinin girişini izleyebilmek için, bir av köpeği öfkesiyle, moloz yığınının ardına yerleşerek gözetlemeye koyuldu.

Öte yandan, onun davranışlarına göre kendini ayarlayan araba, korkuluğun yanında onun yukarısında durmuştu. Uzun bir bekleyiş olabileceğini hesaplayan arabacı da atların başına altı nemli yulaf torbasını geçirdi. Sözün burasında belirtelim, Parisliler bu yem torbasını çok iyi bilirler, çünkü hükümetler de bazen onların başına böyle torbalar geçirirler. Çok az da olsa Iéna Köprüsü'nden geçen yolcular, uzaklaşmadan önce, değişmez manzaranın şu iki ayrıntısına, kıyı yolunda bekleyen adamla rıhtımdaki arabaya bakmak için bir an başlarını çeviriyorlardı.

IV
O DA KENDİ HAÇINI TAŞIYOR

Jean Valjean yürümeye başlamıştı ve bir daha da durmamıştı.

Yürüyüş gittikçe zorlaşıyordu. Kubbelerin yükseklikleri hep aynı değildir; ortalama yükseklik bir metre yetmiş santim kadar, yani bir adamın boyuna göre alınmıştır. Jean Valjean, Marius'un kubbeye çarpmasını önlemek için eğilmek zorundaydı; her dakika eğilip doğrulmak, bu arada durmadan duvarı yoklamak zorundaydı. Rutubetli taşlar ve kaygan ark tabanı, el ve ayak için kötü bir dayanak noktası halindeydi. Kentin iğrenç gübreliği içinde sendelemek zorunda kalıyordu Jean Valjean. Çok uzun aralıklarla, bodrum pencerelerinin aydınlığı beliriyordu. Ancak bu, güneş aydın-

lığını ay aydınlığına dönüştürecek biçimde, öylesine solgundu ki, onun gerisinde her şey pis kokulu buhar, donukluk ve zifiri karanlıktı. Jean Valjean acıkmış ve susamıştı; özellikle de susamıştı. Bulunduğu yerdeki su ise deniz suyu gibi içilmeyen cinstendi. Bilindiği üzere olağanüstü gibi görünen, temiz ve azla yetinir yaşayışı ona, yaşlanmasına rağmen eksilmeyen bir güç kazandırmıştı. Ancak öyleyken bile şimdi gevşemeye başlıyordu bu güç. Gittikçe yoruluyor, gücünün azalması, yükünün artmasına neden oluyordu. Belki de Marius ölmüş ve cansız vücudu ağırlaşmıştı. Jean Valjean onu, göğsü rahat durumda, soluk alabilecek şekilde tutuyordu. Farelerin bacaklarının arasından hızla kaydığını duyuyordu. Hele bir tanesi onu ısıracak kadar ürktü. Ara sıra lağım bacalarının aralıklarından temiz hava geliyor, bu da onu biraz daha canlandırıyordu.

Öğleden sonra üç sularında olsa gerek, çevre lağımına geldi. Bulunduğu yerin birdenbire genişlemiş olmasına şaşırdı önce. İki elinin duvarlara yetişmediği bir koridor ve başının değmediği bir kubbe altında buldu kendini. Hissettiği üzere, Büyük Lağım'ın eni iki buçuk, yüksekliği ise iki metre kadardı.

Montmartre lağımıyla Büyük Lağım'ın birbirine kavuştuğu noktada iki yeraltı galerisi –Provence Caddesi'nden gelenle mezbahanın lağımı– bu kavşağı oluştururlar. Daha az kararlı birisi orada durup kalırdı. Jean Valjean en geniş olanına, çevre lağımına saptı. Yalnız burada da aynı soru gündeme geldi: Çıkmalı mı, inmeli mi? Sıkışık bir durumda olduğunu, her şeyi göze alıp Seine'e ulaşmak, yani inmek gerektiğini düşünerek sola döndü.

Yaptığı iş son derece yerindeydi. Çünkü "çevre" sözünden hareketle onun Paris'in sağ yakasını çevirdiğini sanmak, Bercy ve Passy'ye doğru iki çıkışı olduğunu düşünmek çok yanlış olurdu. Hatırlamakta yarar var; Büyük Lağım, eski Ménilmontant Deresi'nden başka bir şey olmayıp, yukarı doğru çıkıldığı zaman, bir çıkmaz yola, yani başlangıçta Ménilmontant tepeciğinin dibinde olan eski çıkış noktasına varır. Popincourt'u başlangıç olarak alıp Paris sularını toplayan, Seine'e eski Louviers Adası'nın üzerindeki Amelot lağımıyla dökülen kolla hiçbir ilintisi yoktur. Ana lağımın tamamlayıcısı olan bu kol, tam Ménilmontant Sokağı'nın altında, suların aşağı ya da yukarı doğru ayrıldığını belirten sağlam bir ya-

pıyla ana lağımdan ayrılır. Jean Valjean eğer geçitten yukarı doğru çıkmayı seçseydi, onca güçlükten sonra yorgunluktan bitkin, soluk soluğa, kapkaranlık bir duvara ulaşacaktı. Bu onun mahvolması demekti.

Gerekirse biraz geri dönerek, Boucherat'da duralayarak, Filles-du-Calvaire dehlizine girer, Saint-Louis Geçidi'ni, solda Saint-Gilles dar koridorunu geçebilir, sağa saparak, Saint-Sebastien galerisini atlayarak Amelot lağımına varabilirdi; orada da, Bastille'in altındaki o F'ye benzeyen yerde yolunu şaşırmamak koşuluyla, Seine üzerinde tersane yanında bulunan çıkış yerine gelebilirdi. Ama bütün bunlar, lağım diye adlandırılan o kocaman ahtapotun bütün dalları ve bütün delikleriyle iyice tanınmasını gerektirir. Oysa –bu konuda ısrarlı olmalıyız– yol aldığı bu korkunç lağım hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Neyin içinde bulunduğu kendisine sorulsaydı eğer, "Gecenin karanlıkları içinde," derdi. İçgüdüsünün iyi iş görmesiydi ona yol gösteren. İnmesi, gerçekten de kurtuluş yolu olabilirdi.

Laffitte ile Saint-Georges Caddesi'nin altında pençe gibi dallanıp budaklanan ilk geçit ve Antin şosesinin çatallı koridorunu ardında bıraktı. Madeleine kolu olabilecek bir kolun az ötesinde mola verdi. Büyük bir yorgunluk duyuyordu. Anjou Caddesi'nin lağım bacası olan genişçe bir ızgaradan epeyce parlak bir ışık sızıyordu. Marius'u, yaralı kardeşine ağabeyinin gösterebileceği yumuşak bir tavırla lağımın yüksek kaldırımına yerleştirdi. Yukarıdan düşen beyaz ışık altında Marius'un kanlı yüzü bir mezar dibindeymiş gibiydi. Gözleri kapalıydı, saçları ise fırçaların kırmızı boya içinde kurutulmuş şekli gibi şakaklarına yapışmıştı, sarkan elleri cansız, kolları ve bacakları soğuktu, bir kan izi, dudaklarının ucunda kurumuş kalmıştı. Boyunbağının düğümünde bile kurumuş kan pıhtısı birikmişti; gömlek yaraların içine giriyor, açılmış olan yaraların kanlı etlerine de elbisenin kumaşı değiyordu. Elbiseleri iterek elini Marius'un göğsüne dayadı, kalbi hâlâ çarpıyordu. Üzerindeki gömleği yırtarak elinden geldiğince yaraları sardı, akan kanı durdurdu; sonra da, bu yarı aydınlıkta, henüz ayılmamış, âdeta nefes almayan Marius'un üzerine eğildiğinde, anlatılamaz bir kin vardı bakışlarında.

Marius'un giysilerini çekiştirirken iki şey bulmuştu ceplerinde: bir gün önceden kalma ekmekle Marius'un cüzdanı. Ekmeği yedi, sonra da cüzdanı açtı. İlk sayfada Marius'a ait dört satır buldu. Hatırlardadır: "Adım Marius Pontmercy. Cesedimi Marais'deki Filles-du-Calvaire Sokağı No. 6'da oturan dedem Mösyö Gillenormand'a götürün."

Bu dört satırı, yukarıdan gelen ışık altında okudu Jean Valjean. Bir an kendi düşüncelerine dalmışçasına, alçak sesle, "Filles-du-Calvaire Sokağı, No. 6, Mösyö Gillenormand..." diye tekrarladı. Cüzdanı gene Marius'un cebine yerleştirdi. Ekmek yeni bir güç katmıştı; Marius'u yeniden sırtına aldı, başını yavaşça omzuna dayadı ve lağımı inmeyi sürdürdü.

Ana lağım, Ménilmontant Vadisi'nin su toplanma hattına göre yönlendirilmiş olup, aşağı yukarı iki fersah uzunluğundadır. Yolun büyük bir kısmı da taş döşenmiştir.

Jean Valjean'ın yerin altında sürüp giden bu yürüyüşünü okuyucuya daha iyi anlatabilmek için kullandığımız bu sokak adlarının tümünden kendisi haberdar değildi. Kentin hangi bölgesinden geçtiğini, ne kadar yol aldığını belirleyen hiçbir şey göremiyordu çevresinde. Yalnızca, arada sırada karşılaştığı ışık sızıntılarının gücünü yitirmesiyle, günbatımının pek de uzak olmadığını anlıyordu; başının üstünden gelen gürültülerin de sürekliyken seyrekleşivermesinden, sonra da âdeta kesilivermesinden, artık Paris'in merkezinde bulunmadığı; dış yollara ya da uçtaki rıhtımlara yakın ıssız bölgelerden birine yaklaşmakta olduğunu sanıyordu. O taraflarda daha az ev ve daha az sokak olduğundan lağıma açılan pencereler daha azdır. Jean Valjean'ın bu yüzden çevresindeki karanlık yoğunlaşmaya başladı. El yordamıyla yürümeye devam etti. Sonra da bu yoğun karanlık korkunç bir hale geldi.

V
KUMUN DA KADINLAR GİBİ HAİN BİR İNCELİĞİ VARDIR

Artık suda bulunduğunu, ayaklarının altındakinin de taş değil balçık olduğunu seziyordu. Britanya'da, İskoçya'nın bazı kıyılarında,

bir adamın –bir yolcunun, bir balıkçının– sular çekildiği zaman, kıyıdan uzakta, kumsalda yürürken, birdenbire, uzunca bir süredir zorlukla adım attığını fark ettiği olur. Ayaklarının altındaki kumlar zift gibidir âdeta; tabanı yapışır kalır; artık kum değil öksedir bu. Kumsal kupkurudur ama her adım atışta, ayağın kalkmasıyla oluşan izin içine su dolar. Başlangıçta göz bu değişikliğin farkında değildir; uçsuz bucaksız kumsal dümdüz ve durgundur; kumun görünüşü aynıdır; sağlam ve kaygan toprağı ayırt edici hiçbir şey görünmez ortada, deniz sineklerinin neşeli küçük bulutu ayakların üstünde uçuşup durur. Yoluna devam eder adam, yere basarak dosdoğru kıyıya yaklaşmaya çalışır. Kaygılı değildir. Neden kaygılanacak? Ancak, sanki her adımında ayaklarının ağırlığı artıyormuş gibidir. Birdenbire gömülmeye başlar, önce iki üç parmaktır bu. Doğru yol üzerinde olmadığı şüphe götürmez, yönünü bulmak için durur. Ayaklarını görür birden; kaybolmuşlardır, kum onları örtmüştür. Ayaklarını kumdan çekerek geri dönmek ister; döner ama daha derine batar. Kum ayak bileklerine gelir, oradan da kurtarır kendini, sola atılır, kum bacağının yarısındadır artık; sağa atılır, kum dizlerine kadar çıkar. İşte o zaman, tanımlanamaz, tarif edilemez bir dehşetle anlar ki, yürüyen kumsala dalmıştır, altında, balığın yüzemeyeceği, insanın ise hiç yürüyemeyeceği kadar korkunç bir zemin vardır. Varsa, yükünü hafifletir, fırtınaya tutulup batmak üzere olan bir gemiye benzer biçimde üzerinde ne varsa fırlatıp atar. Ne var ki, artık yapılacak hiçbir şey yoktur; kum dizlerin üzerindedir.

Seslenir, şapkasını, mendilini sallar; daha fazla gömülür kumlara. Kumsal ıssızsa, kara da uzaktaysa, kum tabakasının kötü bir ünü varsa, yakınlarda kahraman bir kişi yoksa her şeyin sonu geldi demektir. Kuma gömülmeye mahkûmdur. Bu, kurtuluşu olanaksız, amansız, uzun, korkunç bir gömülmedir; ne geciktirmek ne de çabuklaştırmak olanağı yoktur. Saatlerce sürer ve bir türlü bitmek bilmez. Sizi ayakta, serbest, sapasağlam yakalamıştır. Ayaklarınızı tutmuştur, denediğiniz her çaba, attığınız her çığlık biraz daha gömülmenizi sağlar, direnmeniz, artan bir kucaklanma ile cezalandırılır gibidir. Ağaçlara, ufka, yemyeşil çayırlara, ovadaki köylerin dumanlarına, denizdeki gemilerin yelkenlerine, uçan ve şakı-

yan kuşlara, güneşe, gökyüzüne bol bol bakabileceğiniz zamanı da bırakarak sizi ağır ağır çeker ve sonunda toprağa gömer.

Denize benzeyen, toprağın derinlerinden insana doğru yükselen bir mezara girmektir kuma gömülmek. Her dakika kaçınılmaz bir gömücüdür. Zavallı, oturmayı, yatmayı, emeklemeyi dener; yapılan her hareket onun biraz daha gömülmesini sağlar; doğrulur, gömülür, battığını anlar. Çığlık atar, yalvarır, bulutlara seslenir, kollarıyla kıvranır, perişandır. İşte artık kum göbeğine kadar gelmiştir; göğsünü kaplar; ancak omuzları görünen bir heykeldir şimdi. Ellerini kaldırarak korkunç iniltiler koparır. Tırnaklarını kuma gömer, tutunmak ister, bu gevşek kılıftan kurtulabilmek için dirseklerine dayanır, çılgıncasına ağlar. Kum yükselir. Kum omuzlarına çıkar, boynuna gelir. Şimdi ancak yüzü ortalıktadır, bağıran ağzı kum doludur. Sessizlik. Gözler hâlâ bakar, kum onları da kapatır ve karanlık. Sonra alın küçülür, kumun üzerinde bir tutam saç titrer. Bir el çıkar, kumsalın yüzünü delerek kımıldanır, sallanır, kaybolur. Bir adamın korkunç yitişidir bu. Bazen atıyla birlikte bir süvari, bazen de arabasıyla bir arabacı gömülür kuma; kumun altında kaybolur gider her şey. Sudan başka bir yerde gömülmektir bu. İnsanı boğan şey, topraktır. Uçsuz bucaksız görünümdeki toprak, aslında tuzaktır. Ova gibidir görüntüsü, oysa su gibi yarılır. Uçurumun da böyle hainlikleri vardır.

Denizde ya da herhangi bir kumsalda her zaman başa gelebilecek türden bu acı serüven, otuz yıl önce, Paris lağımında da olabilirdi. 1833'te başlamış olan önemli çalışmalardan önce, Paris yeraltı dehlizlerinde aniden çöküntüler oluşuyordu. Hele alttaki toprak tabakası yumuşaksa, su sızabiliyordu; ark tabanı da, ister eski lağımlarda olduğu gibi taş döşeli olsun, isterse yeni galerilerdeki gibi beton ve üzeri su kireci olarak yapılsın, desteğini kaybettiği için çöküyordu. Bu türlü bir döşemede her çöküntü bir çatlaktır; çatlak da yıkıntı demektir. Ark tabanı belli bir uzunlukta çöküntüye uğruyordu. Bir çamur deryasında çukurun özel adı "toprak çöküntüsü"dür. Peki nedir toprak çöküntüsü? Deniz kıyılarının kaygan kumlarına yeraltında yeniden rastlanmasıdır. Bir lağımdaki Saint-Michel kumsalıdır. Sular içindeki toprak kaynama halindedir; bütün molekülleri yumuşak ortamın yarattığı boşlukta gibi-

dir. Toprak değildir, su da denemez. Bazen çok derindir. Rastlantının daha korkuncunu düşünemezsiniz bu durumda. Bu ne olduğu belirsiz karışımın su oranı fazlaysa eğer ölüm çok çabuk gelir, boğulma olur; toprak oranının fazla olması durumunda ise ölüm ağır ağır gelir, sonunda kuma gömülmek vardır.

Böyle bir ölümü gözünüzün önüne getirebilir misiniz? Kumsalda bile korkunç olan kuma gömülme olayı, bu çirkef çukurunda ne olmaz ki? Açık, pırıl pırıl bir hava, günün ortası; şu aydınlık ufuk, şurada işitilen büyük gürültü, hayat serpen yüzen bulutlar, uzaktan fark edilen sandallar, her türlü kalıba giren şu umut, gelebilecek yolcular, kurtulma olasılığı, son dakikaya dek... Bütün bunların yerine sağırlık, körlük, kapkara bir kubbe, ölmeden bir mezarın içini hissetmek, bir kapak ardındaki çamur içinde ölüm, pislikle ağır ağır boğulma, havasızlığın, balçık içindeki pençesiyle sizi gırtlağınızdan yakaladığı bir taş kutu, ölüm hırıltısıyla birlikte hissedilen pis koku, kumsal yerine bataklık, kasırga yerine sülfürlü hidrojen, uçsuz bucaksızlık yerine pislik! Hiçbir şeyden haberi olmayan kent başınızın üzerinde dururken seslenmek, diş gıcırdatmak, kıvranmak, debelenmek ve sonunda can vermek!

Böylesi bir ölümün tarife sığmaz dehşeti! Ölüm kimi zaman, büyük bir vakarla acımasızlığını hafifletir. Ateş yığınının üzerinde veya batan bir gemide insan yüceleşebilir; deniz köpüğündeki gibi alevler içinde bile vakur davranılabilir; insan oralarda bitip tükenirken yüce bir değişikliğe uğrar. Ama burada asla! Ölüm pistir burada. Son nefes büyük bir utançla verilir. Uçuşan son hayaller hep iğrençlik üzerinedir. Çamur utançla eşanlamlıdır. Çirkin, aşağılık, alçak bir şeydir bu. Clarence gibi bir ton şarabın içinde ölmek gibi değil de, Escoubleau gibi süprüntü çukurunda ölmek, işte budur dehşet verici olan. Pislik içinde çırpınmak iğrençtir; bir yandan can verirken, bir yandan da tereddüde düşer insan. Cehennemsi bir karanlık vardır, murdarlık çukuru sayılacak kadar da pis çamur; ölmekte olan, bir hayalete mi döneceğini, yoksa kara bir kurbağa mı olacağını önceden kestiremez. Başka bir yerde mezarın uğursuz görünümündedir, burada ise çok çirkindir.

Bu söz ettiğimiz çöküntülerin derinliği, uzunluğu, yoğunluğu, en altta bulunan toprağın az ya da çok kötü cinsten olmasına göre

değişiyordu. Bir çöküntünün derinliği bazen üç, dört ayak, bazen de sekiz, on ayağı bulurdu; bazen de dibini bulmak olanaksızdı. Balçık orada oldukça sert, burada ise suya benziyordu. Lunière çöküntüsünde bir adamın yok olması için bir gün gerekliydi, Phélippeaux çukurunda ise beş dakikada yutulup giderdi. Bataklığın etkisi, yoğunluğunun az ya da çok oluşuna bağlıydı. Bir adamın kaybolduğu yerde bir çocuk kurtulabilir. Kurtulmanın da ilk koşulu, üzerindeki her türlü yükü boşaltmaktır. Ayağının altındaki toprağın yumuşadığını sezer sezmez, her lağımcı, avadanlık çantasını, küfesini, kovasını atmakla başlardı işe.

Bu toprak çöküntüleri değişik nedenlerle oluşmuşlardır: yumuşak toprak, çok derinlerdeki bir yıkıntı, şiddetli yaz sağanakları, hiç bitmek bilmeyen kış yağmurları, hafif ama çok uzun süren yağmurlar. Bazen de killi ya da kumlu toprak üzerine kurulu evlerin ağırlığı ile kubbelerin biçimi bozulur ya da bu ezici baskı altında ark tabanı çatlar, yarılırdı. Yüzyıl önce, Panthéon'un basıncıyla, Sainte-Geneviève Dağı'ndaki mahzenlerin bir bölümü böyle kapanmıştı. Bazen de sokakların döşeme taşlarının testere dişleri gibi ayrılmasından, bir lağımın evlerin basıncına dayanamayarak yıkıldığı anlaşılırdı. Kubbe uzunluğunca eğri büğrü çizgilerle gelişen bu çatlaklar, hastalık belirlendiğinden kolaylıkla onarılabilirdi. Çoğu zaman da yeraltındaki çökmelerde, hiçbir dış çatlak görülemezdi. Böylesi durumlarda vay lağımcıların haline! Tedbir almaksızın çöken lağıma girdiklerinde, orada kolaylıkla kaybolabilirlerdi. Toprak çöküntüsü nedeniyle bu şekilde çamurlara gömülüp giden birkaç kuyucudan söz eder eski kayıtlar. Ayrıca ad da belirtirler; bu adlar arasında, Carême-Prenant Sokağı'nın köşesindeki bir lağım çöküntüsünde gömülüp giden Blaise Poutrain adındaki lağımcı da vardır. Bu Blaise Poutrain, 1785'te tarihe karışan, Innocents Kilisesi'nin ölü mahzeni denen mezarlığın son mezarcısı olan Nicolas Poutrain'in kardeşiydi.

Ayrıca, daha önce sözünü ettiğimiz Escoubleau Vikontu –başta ipek çoraplar ve kemanlara karşı olmak üzere saldırılan Lérida kuşatmasının kahramanlarından biri olan şu genç, sevimli vikont– da adı geçenler arasındaydı. Bir gece dayısının kızı Sourdis Düşesi'nin evinde dük tarafından basılınca, ondan kurtulmak için sığın-

mak zorunda kaldığı Beautreillis lağımındaki bir bataklıkta boğuldu. Düşes, kendisine bu ölüm anlatıldığı zaman, küçük şişesini isteyerek tuz ruhu koklaya koklaya ağlamayı kesti. Bu durumlarda aşkın pek önemi yoktur, çirkef onu yok eder. Hero, Leandros'un ölüsünü yıkamaya yanaşmaz, Tispe de Piremus'un karşısında burnunu tıkayarak "püf" der.[1]

VI
TOPRAK ÇÖKÜNTÜSÜ

Jean Valjean aynı türden bir toprak çöküntüsüyle karşı karşıyaydı. Buna benzer çöküntüler, o devirde Champs-Élysées'nin altındaki toprak tabakasında pek sık görülürdü; çünkü bu yöredeki toprak yapısı, suyun iletilmesinde kullanılmak için hiç de elverişli değildir; aşırı geçirgenliği, akışkanlığı yüzünden yeraltı yapılarını pek koruyamaz. Bu akıcılık, Saint-Georges Mahallesi'nin kumlarından bile fazladır; suyun içine kurulan beton temeller sayesinde, bu kumulların ve Martyrs Mahallesi'nin pis gazlarla dolu balçık tabakalarının akışkanlıkları engellenebilmiştir. Bu balçık tabakalarında su oranı o kadar fazladır ki, Martyrs galerisinin altındaki geçit, ancak dökme bir boru sayesinde açılabilmiştir. Jean Valjean'ın o sırada içinde bulunduğu lağımın Saint-Honoré Mahallesi'nin altına gelen bölümü, 1836'da yeniden yapılmak üzere yıkılmış, ancak, Champs-Élysée'nin Seine'e kadar olan bölümünün yeraltı lağımı zemini olan akışkan kum yüzünden çalışmalar, –o yakınlardaki, özellikle konaklı ve arabalı olan zenginlerin bütün feryatlarına rağmen– altı ay süreyle ertelenmek zorunda kalmıştı. Çalışmalar, zahmetli olmaktan da öte, tehlikeli oldu; dört buçuk ay süreyle yağmur yağdığı, bu yüzden Seine'in üç kez taştığı da bir gerçekti.

Jean Valjean'ın rastladığı çöküntü, bir gün önceki yağmurdan ötürüydü. Zemine iyice oturtulmayan taşların çökmesi yüzünden tıkanıklık olmuştu. İçeriye kadar sızan suların meydana getirdiği yıkıntı, ark tabanı parçalanarak bataklığın içine çökmüştü. Ne

1 Artemis rahibesi Hero ile Leandros, gene Tispe ile Babilonlu delikanlı Piremus, Grek ozanı Musaios'un ve Latin ozan Ovidius'un şiirlerinde yarattıkları, birbirlerine son derece bağlı sevgililerdir – ç.n.

uzunlukta? Söylemek olanaksız. Buradaki karanlık daha yoğundu. Kapkara bir mağarada bir çamur deliğine benziyordu.

Jean Valjean ayağının altındaki taşları hissedemez olmuştu. İyice balçığın içine girdi. Balçık, yüzeydeki su tabakası ve dibindeki bataklıktan oluşmuştu. Geçmek gerekiyordu, geri dönmek olanaksızdı. Marius can çekişiyordu ve Jean Valjean da yorgunluktan bitmişti. Gidebilecek başka neresi vardı ki? İlerledi. İlk adımlarda çamur tabakası pek derin değil gibiydi. Adım attıkça ayakları gömülmeye başladı. Kısa zaman sonra, bacaklarının yarısına kadar bataklıktaydı ve dizlerinin üstüne kadar suya gömülmüştü. İki koluyla Marius'u kaldırabildiği kadar su yüzünde tutarak yürüyordu. Şimdi ise çamur dizlerine dek gelmiş, su da beline yükselmişti. Artık gerilemek için çok geçti. Gitgide daha çok çamura gömülüyordu. Bir insanın ağırlığını çekemeyecek kadar yoğun olan balçık, hiç şüphesiz iki kişiyi taşıyamazdı. Marius ve Jean Valjean, ayrı ayrı geçebilselerdi belki kurtulabilirlerdi. Oysa Jean Valjean, belki de ölmüş olan bu hareketsiz adamı mümkün olduğu kadar yüksekte tutarak ilerlemeyi de sürdürüyordu.

Su, koltuklarına kadar yükselmişti; dibe doğru çekiliyor, yürümeye çalıştığı çamurun derinliğinde güçlükle ilerliyordu. Çamurun yoğunluğu gittikçe buna engel olan bir nitelik kazanıyordu. O ise hâlâ Marius'u kaldırıyor, görülmemiş bir çabayla taşıyordu, ama gittikçe batarak. Artık sadece başı suyun dışında kalmıştı, iki koluyla Marius'u kaldırmaya devam ediyordu. Eski tufan resimlerinde, çocuğunu böyle tutan bir anne figürü vardır.

Daha da gömüldü; suyun engellemesini azaltmak, soluk alabilmek için başını arkaya doğru devirdi. Onu bu karanlıkta bir gören olsaydı, karanlıkta yüzen bir maske sanırdı. Jean Valjean, Marius'un üzerinde sallanan başını, morarmış yüzünü belli belirsiz görebiliyordu. Umutsuz son bir çabayla ayağını öne doğru attı. Parmak uçları, sert bir şeye çarptı. Bir dayanak. Tam zamanıydı.

Doğrularak çaba gösterdi, bu dayanak noktasına çılgınca tutunmayı başardı. Bu, onu hayata döndüren bir merdivenin ilk basamağı gibiydi.

Bataklık içinde son anda rastladığı bu dayanak noktası, kanal tabanında çöken bölümün öbür ucuydu; kırılmadan eğilmiş bir tah-

ta gibi tek parça halinde su altına sarkmıştı. Sağlam yapılı taş döşemeler, bir kubbe oluştururlar, böyle dayanıklıdırlar. Bir bölümü su altında kalmış ama sağlamlığını yitirmemiş olan bu ark tabanı, gerçek bir binek taşıydı; bir kez oraya kendini attıktan sonra kurtuluş tamamdı. Jean Valjean bu eğimli alana çıktı ve bataklığın öte yanına geçti.

Sudan çıkarken bir taşa çarptı, dizlerinin üzerine düştü. Bunun çok yerinde olduğunu düşünerek, ruhu Tanrı'ya ulaştırıp ulaştırmadığı bilinmez sözlere dalarak bir süre orada kaldı.

Soğuktan donmuş bir durumda titreyerek, pislik içinde, taşıyıp durduğu bu can çekişen insanın yükü altında iki büklüm olmuş, üzerinden çamurlar aka aka, garip bir ışıkla dolu ruhuyla, ayağa kalktı.

VII
İNSAN BAZEN KARAYA ÇIKTIĞINI SANDIĞI YERDE KARAYA OTURUR

Yeniden yola koyuldu. Bataklıkta can vermediyse de, bütün gücünü verdiği belliydi. Bu son çaba onu tüketmişti. Şu anda öylesine yorgundu ki, her üç dört adımda bir, Marius'un durumunu değiştirmek üzere yandaki setin üzerine oturmak zorunda kaldı ve tekrar doğrulamayacağını sandı. Ancak maddi gücü tükenmekle birlikte manevi gücü yerindeydi. Yeniden ayağa kalktı.

Çaresizlik içinde, epeyce hızlı yürüdü; bu halde, başını bile kaldırmaksızın, hemen hemen soluk bile almadan, yüz adım kadar ilerleyebildi; birdenbire bir duvara çarptı. Lağım bir dirsek veriyordu; sağı solu gözlemeden, gözü kapalı, köşeye gelince duvara rastlamıştı. Başını nihayet kaldırdı ve koridorun tam ucunda, çok uzaklardan gelen bir ışık demeti sezdi. Bu kez rastladığı, önceki gibi tehlike habercisi bir ışık değildi; iyi ve beyaz bir ışıktı bu, gün ışığı. Çıkış yerini görebiliyordu.

Ateşin ortasındayken, cehennemin çıkış kapısını birdenbire görüveren günahkâr bir ruh da, Jean Valjean'ın duyduklarını duyabilir; yanmış kanatlarıyla, çılgıncasına, kapıya doğru uçabilirdi. Jean Valjean'ın yorgunluğu kesilivermişti; Marius'un ağırlığını

bile duymadı. Çelik gibi kaslarına yeniden kavuştu, yürümekten öte, koştu; yol aldıkça, çıkış noktası daha da belirginleşiyordu. Kemerli bir köprü çıkışıydı bu; kubbe gittikçe alçalarak daralıyordu; kubbenin alçalmasıyla daralan galeriden daha dardı. Tünelin bitimi huniye benziyordu; hapishane kapılarından örnek alınmış tehlikeli bir daralmadır bu, hapishanedekinin bir mantığı vardır ama lağım için oldukça mantık dışı bir çözüm; o zamandan beri de bu kusur düzeltilmemiştir.

Jean Valjean çıkışa vardı. Orada durdu. Çıkmanın olanaksız olduğu bir çıkış yeriydi bu.

Kalın, sağlam bir parmaklıkla kapalıydı kemer; pas tutmuş menteşelerinden çok az kaldırıldığı anlaşılan parmaklık, pas yüzünden kıpkırmızı kocaman bir tuğlaya dönen kalın bir kilitle taş çerçeveye tutturulmuştu. Anahtar deliği de, demir kilit yuvasına derin bir biçimde oturmuş olan sağlam kilit de görünüyordu. Görünüşe bakılırsa, anahtar iki kez çevrilerek kilitlenmişti. Eski Paris'te zindanlarda kullanılan kilitlerden biriydi bu.

Parmaklığın ötesinde, açık ve temiz hava, ırmak aydınlık, daracık olmasına karşın yürümeye elverişli kıyı yolu, uzaktaki rıhtımlar ve Paris, insanın içinde kolayca kaybolabileceği o karmaşa, geniş ufuk ve özgürlük. Sağda ırmağın aşağısına doğru Iéna Köprüsü; solda, daha yukarıda Invalides Köprüsü görünüyordu. Geceyi bekleyip kolayca kaçabileceği bir yerdi burası. Paris'in en ıssız yerlerinden biriydi; Gros-Caillou'nun tam karşısındaki kıyı yoluydu. Demir parmaklıkların arasından sinekler girip çıkıyorlardı.

Vakit, akşamın sekiz buçuğu sularında olmalıydı. Gün batıyordu.

Jean Valjean duvarın dibinde daha kuru olan ark tabanına bıraktı Marius'u. Sonra parmaklığın yanına giderek demir çubukları yumrukları arasında sıktı. Şiddetle salladı ama hiçbir sarsıntı olmadı. Izgara yerinden bile oynamadı. Jean Valjean, en zayıfını koparabilmek umuduyla demir çubukları teker teker zorladı, belki de kapıyı yerinden kaldırmak ya da kilidi kırmak mümkün olabilecekti. Ancak hiçbir çubuk yerinden kımıldamadı. Bir kaplanın dişleri bundan daha sağlam olamazdı. Kaldıraç olmadığından yeterince yüklenemiyordu. Karşısındaki engel yenilmez cinstendi. Kapıyı açmasının hiçbir yolu yoktu.

Orada ölmesi mi gerekecekti? Ne yapmalıydı? Ne etmeliydi ki geriye dönmek, geçtiği o korkunç yolu yeniden aşmak zorunda kalmasın? Buna da hiç gücü kalmamıştı ayrıca... Zaten mucize sonucu kurtulduğu o bataktan yeniden nasıl geçebilirdi ki? Bataklıktan başka, artık ikinci kez kurtulmasının mümkün olmadığı o polis devriyesi yok muydu? Sonra, nereye gitmeli? Ne yana yönelmeli? Yokuş yukarı çıkmak hedefe ulaşmak demek değildi ki. Bir başka çıkışa ulaşsaydı bile, onu da ya bir tıkaçla ya da bir parmaklıkla kapalı bulacağı belliydi. Bütün çıkışlar muhakkak bu şekilde kapanmıştı. İçinden girebildiği ızgara kilidi tesadüfen sökebilmişti ama lağımın diğer bacaları kilitliydi şüphesiz.

Bir hapishaneye kaçabilmişti ancak. Her şey bitmişti işte. Jean Valjean'ın bütün yaptıkları yararsızdı. Tanrı kabul etmemişti.

Her ikisi de, ölümün kapkara, sonsuz ağında debeleniyorlardı. Jean Valjean, korkunç örümceğin o kapkara iplikler üzerinde, karanlıkta titreyerek koştuğunu sezebiliyordu.

Oturmaktan çok çöker durumda, sırtını parmaklığa döndü ve hâlâ kımıldamadan yatan Marius'un yanına, taşların üzerine yığıldı, başı dizlerinin arasına düştü. Çıkış yoktu. Acının son damlasıydı bu.

Bu derin bitkinlik anında kimi düşünüyordu acaba? Ne kendini ne Marius'u; Cosette'i düşünüyordu.

VIII
YIRTILMIŞ ELBİSENİN ETEĞİ

Bu perişanlığın içinde, omzuna bir el kondu. Alçak sesle konuşan biri, "Yarı yarıya," dedi.

Bu karanlığın içinden birisi mi çıkmıştı? Umutsuzluk, en çok rüyaya benzeyen bir şeydir. Jean Valjean rüya gördüğünü sandı. Ayak sesi duymamıştı. Olacak şey değildi bu. Gözlerini kaldırdı, karşısında bir adam duruyordu.

Üzerinde bir işçi ceketi olan adamın ayakları çıplaktı, ayakkabılarını sol elinde tutuyordu; Jean Valjean'ın, yürüdüğünü duymaması için çıkarmış olsa gerekti.

Jean Valjean bir an bile duraksamadı. Ne kadar da beklenme-

dik bir rastlantı olursa olsun, bu adamı tanıyordu. Thénardier'di bu adam!

Adeta sıçrayarak uyanmasına rağmen Jean Valjean, ani baskınlara alışık olduğu, beklenmedik olaylara hazırlıklı bulunduğu için, düşünme gücünü hemen toparladı. Durumu bundan daha beter olamazdı zaten. Felaket, artık artamayacağı bir dereceye dek gelir. Thénardier bile bu karanlığa bir şey ekleyemezdi.

Bir an bir sessizlik oldu. Thénardier sağ elini alnına götürerek gözlerine siper etti. Sonra da gözlerini kırpıştırarak kaşlarını çattı. Hafif bir ağız büzülmesinin de ekleneceği hareket, bir adamın başka bir adamı hatırlamak için harcadığı çabayı belirtir. Hatırlayamadı. Belirttiğimiz gibi, Jean Valjean'ın sırtı ışığa dönüktü; ayrıca o kadar kir içindeydi ve çamura bulanmıştı ki, gündüz gözüyle bile tanınmaz bir durumdaydı. Thénardier ise aksine, tam karşıdan, parmaklıktan gelen ışıkla aydınlanıyordu; aslında mor renkli bir mahzen aydınlığıydı bu, ama morluğu içinde bile onun olduğu kesinlikle anlaşılıyordu. Onun için Thénardier, –o yavan, basmakalıp deyimi kullanırsak şayet– Jean Valjean'ın hemen gözüne çarptı. Konumlarındaki bu eşitsizlik, bu iki durumla iki adam arasında başlayacak olan gizemli bir çarpışmada, Jean Valjean lehine bazı üstünlükler sağlamaya yeterdi. Karşılaşma, maskeli Jean Valjean ile maskesiz Thénardier arasında gerçekleşecekti.

Jean Valjean, Thénardier'nin kendisini tanımadığını hemen anlamıştı. Birbirlerini tartarcasına bu alacakaranlıkta bir süre bakıştılar. Önce Thénardier bozdu sessizliği:

– Buradan kurtulmak için ne yapacaksın?

Jean Valjean buna hiç karşılık vermedi. Devam etti Thénardier:

– Kapıyı maymuncukla açmak olanaksız. Oysa buradan mutlaka çıkman gerekecek.

– Doğru, dedi Jean Valjean.

– Pekâlâ, öyleyse yarı yarıya.

– Ne demek istiyorsun?

– Sen adamı öldürdün, peki. Bende de anahtar var.

Thénardier parmağıyla Marius'u gösteriyordu. Konuşmaya devam etti:

– Seni tanımıyorum ama yardım etmek istiyorum. Dostlardan biri olmalısın.

Jean Valjean anlamaya başlıyordu. Thénardier katil sanıyordu onu. Thénardier:

– Bak dinle, arkadaş, dedi. Sen bu adamı ceplerinde ne olduğuna bakmadan öldürmedin. Benim payımı verirsen sana kapıyı açarım.

Delik deşik ceketinin altından koskoca bir anahtarı yarıya kadar çekip ekledi:

– Bu kaçışı gerçekleştirecek olan anahtar nasıl bir şey, görmek ister misin? İşte bak!

Jean Valjean, yaşlı Corneille'in söylediği gibi, "afalladı kaldı"; gördüğü şeyin gerçek olduğuna inanamayacak kadar derindi şaşkınlığı. Korkunç şekliyle görünen kader veya Thénardier kılığında topraktan çıkan kurtarıcı bir melekti bu.

Thénardier, ceketinin altındaki gizli geniş bir cebe elini sokarak bir ip çıkardı, Jean Valjean'a uzattı.

– Al, dedi. Ayrıca sana ip de veriyorum.

– Ne işe yarayacak bu ip?

– Sana bir de taş gerek, ama onu dışarıdan da sağlarsın. Şuralarda bir moloz yığını var.

– Taş ne işe yarayacak?

– Budala! Şunu ırmağa atacağına göre, bir taş bir de ip ister; yoksa suyun üstünde yüzer.

Jean Valjean ipi aldı. Böyle mekânik bir biçimde boyun eğmemiş hiç kimse yoktur.

Thénardier, aklına birdenbire bir fikir gelmiş gibi parmaklarını şaklatarak:

– Şuraya bak, arkadaş! Balçık çukurundan kurtulmak için ne yaptın sen kuzum? Ben denemeye bile cesaret edemedim. Pöf! Hiç de hoş bir kokun yok, dedi.

Thénardier biraz sustuktan sonra gene söze girişti:

– Sana bir sürü şey sorduğum halde cevap vermemekte haklısın. Sorgu yargıcının karşısında geçireceğin zorlu dakikalara hazırlık olur bu. Sonra, hiç konuşmayan insanın gevezelik etme tehlikesi de yoktur. Her neyse, senin yüzünü görmüyorum, adını da bilmiyorum diye ne olduğunu ve ne istediğini bilmediğimi sanma. Bel-

li ki şu bayı birazcık okşamışsın, şimdi de bir yere kaldırmak istiyorsun. Bunun için de sana, o sır saklamayı bilen ırmak gerek. Seni bu sıkıntıdan kurtaracağım. Başı dertte olan iyi bir insana yardım etmekten hoşlanırım.

Jean Valjean'ın susmasını doğru bulmakla birlikte, onun konuşmasını sağlamaya çalıştığı da gözden kaçmıyordu. Yüzünü yandan görebilmek için omzunu çevirdi ve sesini yükseltmeden bağırdı:

– Şu çamur çukuru aklıma geldi. Koca bir hayvansın sen! Niçin oraya atıvermedin herifi?

Jean Valjean gene sesini çıkartmadı. Thénardier boyunbağı gibi kullandığı paçavrayı gırtlağına dek yükseltti; ciddi bir adamın kendinden emin havasını tamamlayıcı bir davranıştı bu.

– Aslında, belki de akıllıca hareket ettin. Deliği kapamak için gelen işçiler belki de oradaki ölüyü bulabilirlerdi, kılı kırk yararak, ince eleyip sık dokuyarak izini sürerler ve sonunda seni bulurlardı. Birisi lağımdan geçmiş. Kim? Nereden çıktı? Çıkarken gören oldu mu? Polis oldukça akıllıdır. Lağım kalleştir, seni ele verir. Böyle bir iş çok az rastlanır cinstendir, dikkat ister. Pek az kimse birtakım işleri için lağımı kullanır, oysa ırmak herkesin malıdır. Irmak gerçek bir mezardır. Bir ay sonra adamı Saint-Cloud'daki ağlardan çıkarabilirler. Bunun hiçbir önemi yoktur. Olsa olsa çürümüş bir cesettir o kadar. Bu adamı kim öldürdü? Paris. Adliye soruşturma açmaya gerek bile duymaz. İyi ettin!

Thénardier'nin gevezeliği ölçüsünde Jean Valjean susmayı sürdürüyordu. Thénardier gene omuzlarını sarstı:

– Şimdi işimizi bitirelim. Parayı bölüşelim. Sen bendeki anahtarı gördün, şimdi parayı göster bana.

Thénardier vahşi, şüpheli, hatta biraz da tehdit eder gibi konuşmasına rağmen samimiydi gene de. Ancak gariptir ki davranışları hiç doğal değildi: İçinin rahat olduğu söylenemezdi; esrarlı bir hal takınmamakla birlikte yavaş sesle konuşuyordu; ara sıra da elini dudaklarına götürerek susmasını işaret ediyordu. Neden böyle yaptığını tahmin etmek zordu. Çünkü orada ikisinden başka kimse yoktu. Jean Valjean, belki de pek uzakta olmayan bir köşede başka haydutların gizlenmiş olabileceğini, Thénardier'nin parayı onlarla bölüşmek istemediğini düşündü.

Thénardier yeniden:

– Bitirelim artık, dedi. Şunun ceplerinde ne kadar para vardı?

Jean Valjean ceplerini araştırdı. Hatırlanacağı üzere yanında para bulundurmak onun alışkanlıkları arasındaydı. Mahkûm olduğu o acılarla dolu kaçak hayatında bunun bir zorunluluk olduğunu biliyordu. Ne var ki, bu kez hazırlıksız yakalanmıştı. Bir akşam önce, milli muhafız üniformasını giyerken, kafası acı bir biçimde meşgul olduğu için, cüzdanını almayı unutmuştu. Yeleğinin cebinde otuz frank kadar bir şey vardı. Çamur içindeki cebini iyice yokladı, bir Louis altını, iki madenî beş frank, beş altı tane de bozuk para çıkartıp arkın yüksek taş döşemesi üzerine koydu.

Thénardier, gizli bir anlamı olan bıyık bükmeyle alt dudağını ileriye doğru uzatarak:

– Yok pahasına öldürmüşsün, dedi.

Sonra büyük bir laubalilikle Jean Valjean'ın ve Marius'un ceplerini karıştırmaya koyuldu, Jean Valjean ise, her şeyden çok, ışığın sırtından gelmesini sağlamak kaygısıyla onu rahat bırakmayı yeğliyordu. Thénardier, Marius'un elbisesini ellerken, bir yankesicinin el çabukluğuyla, Jean Valjean farkına bile varmadan, kumaştan bir parça koparıp cebine atma olanağını buldu; daha sonra, ölen adamla onu öldüreni tanımak için bu kumaş parçasından yararlanacağını düşünüyordu besbelli. Otuz franktan başka bir şey bulamadı.

– Doğru, dedi. Al birini vur ötekine. İkinizde de bundan başka hiçbir şey yokmuş.

"Yarı yarıya" sözünü unutarak ne bulduysa aldı. Bozuk paraların karşısında bir an duraladı. Biraz düşündükten sonra, homurdanarak, onları da aldı: "Ne olursa olsun, yok pahasına insan öldürmek de buna denir."

Sonra ceketinin altındaki anahtarı çıkardı.

– İşte şimdi buradan çıkabilirsin, arkadaş. Panayırlarda olduğu gibi burada da parayı çıkarken verirler. Paranı verdin, artık çık.

Gülmeye başladı. Elindeki anahtarla bir yabancıya yardım etmek, bu delikten bir başkasının çıkmasını sağlamak, bir katili kurtarmak gibi temiz, çıkarsız, yardımseverlikle mi doluydu acaba? İşte bu konuda şüphe duymak en doğal hakkımızdır.

Thénardier, Jean Valjean'a Marius'u yeniden sırtlaması için yardım etti; sonra arkasından gelmesi için Jean Valjean'a işaret ederek parmaklıklı kapıya doğru yürüdü. Dışarıya baktı, parmağını dudaklarına götürdü, birkaç saniye durdu. Dışarıyı gözden geçirdikten sonra anahtarı kilide soktu. Kilidin dili kaydı, kapı döndü. Ne çatırtı duyuldu ne de gıcırtı. Yavaşçacık kapı açıldı. Özenle yağlanan menteşelerinden, bu parmaklıklı kapının sanıldığından çok sık açıldığı belli oluyordu; bu yumuşaklık, korkunç şeyler anımsatıyordu insana; gece insanlarının gizli geliş gidişleri, sessizce giriş çıkışlar, suçun sessiz adımları seziliyordu bu yumuşaklıkta. Belli ki lağım, bir çeteyle suç ortaklığı halindeydi. Bu sessiz demir kapı, bir hırsız yatağı olarak kullanılıyordu.

Thénardier kapıyı ancak Jean Valjean'ın geçebileceği biçimde araladı; sonra kapadı ve anahtarı kilitte iki kez çevirdi, bir soluktan bile daha sessizce karanlıklarda kayboldu. Kaplanın kadife ayakları ile yürür gibiydi. Bir dakika sonra, bu iğrenç kurtarıcı görünmez bir dünyaya dalmıştı.

Jean Valjean artık dışarıdaydı.

IX
İŞTEN ANLAYAN BİR KİMSEYE MARIUS ÖLMÜŞ GİBİ GÖRÜNÜYOR

Marius'u kıyıdaki yola indirdi, yere bıraktı.

Dışarıdaydılar!

Pis kokulu dumanlar, karanlık, dehşet artık arkada kalmıştı. Dışarıda temiz, saf, canlı, neşeli, rahatça solunan bir hava vardı. Masmavi gökte batan güneşin sevimli sessizliği sinmişti çevreye. Alacakaranlık bastırmak üzereydi; büyük kurtarıcı, acılardan kurtulmak için gölgelere sığınmak isteyenlerin dostu olan gece yaklaşıyordu. Gökyüzünün her yanında bir dinginlik vardı. Irmak bir öpücük gibi ayaklarına ulaşıyordu. Champs-Élysée'nin karaağaçlarındaki yuvalardan birbirlerine iyi geceler dileyen konuşmalar, havada yayılarak ona kadar ulaşıyordu. Göğün açık mavisinde, yalnız hayal dünyası geniş olanlarca görülebilen birkaç yıldız ya da bu sonsuzluk içinde ancak fark edilebilen küçük pırıltılar var-

dı. Jean Valjean'ın başı üzerinde akşam, sonsuzluğun bütün güzelliklerini yayıyordu.

Bu an –ne evet'i, ne de hayır'ı olan kararsız– olağanüstü güzel bir andı. Uzaklarda insanın içinde kaybolabileceğini hissettiği karanlık, yakınlarda insanların birbirlerini tanıyabileceği bir aydınlığa dönüşmüştü.

Jean Valjean birkaç saniye, bütün bu görkem ve okşayıcı sessizliğe karşı koymaksızın yenildi. Böyle kendini kapıp koyuverdiği anları vardır insanların; acı, zavallıyı hırpalamaktan cayar, zihinden her şey silinir, bir gece gibi huzur kaplar düşüneni ve bu sırada ruh da, parıldayan alacakaranlık içinde ışıyan gökyüzünü taklit eder, yıldızlanır. Jean Valjean, üzerindeki bu aydınlık geniş gölgeyi seyretmekten kendini alamadı; kafasındaki düşüncelerle, ölümsüz gökyüzünün görkemli süküneti içinde kendinden geçiyor, dualarla doluyordu. Sonra, yapması gereken bir ödevi hatırlar gibi, birdenbire Marius'a doğru eğildi, avucuna su doldurarak yavaşça onun yüzüne birkaç damla akıttı. Marius'un gözkapakları kımıldamadı, ancak aralık ağzından soluk aldığı belli oluyordu.

Jean Valjean, elini gene ırmağa daldırmak üzereyken, birdenbire, anlamsız bir sıkıntı duydu içinde; hani insana, görmediği halde arkasında birisi varmış gibi geldiği olur ya, tıpkı öyle. Herkesin bildiği bu duygudan daha önce söz etmiştik. Arkasını döndü.

Gerçekten de hissettiği gibi, arkasında birisi vardı; uzun boylu, uzun redingotlu bir adam; kollarını göğsünde kavuşturmuş, sağ elinde, kurşun yuvarlağı gibi görünen bir lobut tutuyor, Marius'a doğru çömelmiş olan Jean Valjean'ın birkaç adım arkasında, karanlığın da yardımıyla bir hayalet gibi duruyordu. Saf bir adam alacakaranlık yüzünden, akıllı bir adam da lobut yüzünden ondan ürkerdi. Jean Valjean, Javert'i tanıdı.

Thénardier'yi adım adım izleyip sıkıştıranın Javert'den başkası olmadığını okuyucu tahmin etmiştir herhalde. Hiç ummadığı bir biçimde barikattan kurtulan Javert, doğru polis müdürlüğüne gitmiş, sözlü raporunu kısa bir görüşmeyle polis müdürüne aktarmış, sonra hemen görevine başlamıştı. Yakalandığında üzerinden çıkan notlardaki yazı hatırlanırsa, görevi, bir zamandan beri polisin dikkatini çeken sağ yakadaki kıyı yolundan Champs-Élysées'ye

kadar olan bölümü gözetlemekti. Orada Thénardier'yi görmüş ve peşine takılmıştı. Sonrasını biliyoruz.

Jean Valjean'ın önüne, öylesine yumuşaklıkla açılan o demir parmaklıklı kapının da Thénardier'nin düzeninden başka bir şey olmadığı anlaşılıyordu. Javert'in hâlâ oralarda olduğunu kestiriyordu Thénardier. Gözetlenen bir adamın pek fazla yanılmayan bir koku alma yetisi vardır; bir av köpeğinin önüne bir kemik atma isteği. Hem de bir katil... Ne nimet! Ateş payıydı bu, hiçbir zaman ihmale gelmezdi. Thénardier kendi yerine Jean Valjean'ı dışarı çıkararak polise bir av veriyor, bunun karşılığında kendi izini kaybettiriyordu; daha önemli bir olayla, kendini unutturuyor, Javert'in bekleyişine karşılık bir armağan veriyordu ki bu da bir hafiyenin çok hoşuna gider. Kendisine gelince, bu alışveriş sayesinde kurtulacağını hesaplamıştı.

Jean Valjean bir badireden çıkıp bir diğerine düşmüştü. Üst üste iki rastlantı, Thénardier ve daha sonra Javert'le karşılaşmak, pek ağırdı doğrusu.

Söylediğimiz gibi, Jean Valjean eski haline hiç benzemiyordu. Javert bile onu tanımadı. Kollarını göğsünden çözmeden, belli belirsiz bir hareketle lobutu avucunda emniyete aldı ve sordu:

– Kimsin sen?

– Ben.

– Sen kimsin?

– Jean Valjean.

Javert, lobutu dişlerinin arasına kıstırarak dizlerini büktü, eğildi, güçlü ellerini Jean Valjean'ın omuzlarına koydu; bir mengeneyle sıkılmış gibiydi omuzlar. Onu inceledi ve tanıdı. Yüzleri birbirlerine değecek gibi yakındı artık. Javert'in bakışları korkunçtu. Jean Valjean ise, bir vaşağın pençesi altındaki aslan gibi Javert'in baskısı altında kımıldamadan kaldı.

– Müfettiş Javert, dedi. İşte şimdi elinizdeyim. Zaten bu sabahtan beri, kendimi sizin esiriniz olarak görüyordum. Elinizden kurtulmak için adresimi vermedim. Beni tutuklayın. Yalnız bir lütufta bulunun.

Javert hiçbir şey duymuyor gibiydi. Bakışları Jean Valjean'ın üzerine dikili, çenesi kasılmış, dudaklarını burnuna doğru itiyor-

du; bu da vahşi bir düşüncenin belirtisiydi. Nihayet Jean Valjean'ı bıraktı, bir hamlede doğruldu ve lobutu avucuna aldı. Konuşmaktan çok, bir sayıklamayı andırır gibi:

– Burada ne yapıyorsunuz? Bu adam da neyin nesi? diye sordu.

Jean Valjean'a gene "siz" diye hitap ediyordu.

Jean Valjean öyle bir sesle karşılık verdi ki buna, sesindeki edayla Javert'i daldığı rüyadan uyandırır gibi oldu:

– İşte size bu adamdan söz etmek istiyordum. İstediğiniz an emrinizdeyim, ama önce onu evine götürmem için bana yardım edin. Sizden istediğim tek şey bu.

Javert'in yüzü, ancak ödün verebileceği anda görüldüğü biçimde gerildi. "Olmaz" demedi. Yeniden eğildi, cebinden bir mendil çıkardı, suya batırarak Marius'un kan içindeki alnını sildi. Kendi kendine konuşur gibi, yavaş bir sesle:

– Barikattaydı bu adam, dedi. Marius dedikleri işte buydu.

Öleceğini hissettiği anda bile, her şeyi inceden inceye süzen, dinleyen, işiten, her şeyi aklında tutan birinci sınıf bir hafiye can çekişirken bile gözetleyebilir. Mezarlığın birinci basamağına dirseklerini dayayarak her şeyi not etmişti.

Marius'un elini yakaladı, nabzını yokladı.

– Yaralı, dedi Jean Valjean.

– Ölü, dedi Javert.

Jean Valjean cevap verdi:

– Hayır, daha ölmedi, dedi.

Javert:

– Demek onu barikattan bu yana taşıyorsunuz? diye sordu.

Son derece düşünceli olduğu, lağımdan gelen bu kuşkulu kurtuluşun üzerinde durmamasından anlaşılıyordu. Sorduğu şeye Jean Valjean'ın cevap vermediğini fark etmedi.

Öte yandan Jean Valjean da sanki tek bir şeyi düşünür görünüyordu: "Marais'de, Filles-du-Calvaire'de, dedesinin evinde oturuyor... Adını bilmiyorum."

Marius'un elbisesini karıştırarak cüzdanını çıkardı, karalamış olduğu sayfayı açtı, Javert'e uzattı.

Okumaya yetecek kadar hafif bir aydınlık vardı ortalıkta. Ayrıca Javert'in gözleri, gece kuşlarının sinsi fosforlu ışığıyla doluydu.

Marius'un yazdığı birkaç satırı okudu: "Gillenormand, Filles-du-Calvaire, numara 6," diye homurdandı.

Sonra, "Arabacı!" diye seslendi.

Ne olur ne olmaz diye bekletilen arabayı unutmadınız umarım.

Javert, Marius'un cüzdanını vermedi.

Bir dakika sonra sulama rampasından aşağı inmiş, kıyı yoluna varmıştı araba... Marius dipteki sıraya yerleştirilmiş, Javert öndeki sıraya, Jean Valjean'ın yanına oturmuştu. Kapısı kapanan araba, rıhtımdan Bastille'e doğru hızla uzaklaştı.

Rıhtımdan ayrılarak birtakım sokaklara saptılar. Arabacı, kapkara bir hayal gibi yerinde oturmuş sıska beygirleri kamçılıyor, arabanın içindeyse dondurucu bir sessizlik hüküm sürüyordu. Marius, dipteki köşeye dayalı bedeni, göğsünün üzerine düşmüş başı, sarkık kolları, dimdik bacaklarıyla kımıldamadan duruyordu; bir tabut bekler gibi bir görünüşü vardı. Jean Valjean bir gölgeydi, Javert ise bir taş; ve sokak lambalarının önünden her geçişte, şimşek çakmış gibi içi morararak ağaran karanlık arabada rastlantı, bu üç trajik görüntüyü bir araya getiriyor ve trajik bir şekilde birbirleriyle birleştiriyordu: ölü, hayalet ve heykel.

X
HAYATINA KARIŞMIŞ HOVARDA BİR ÇOCUĞUN DÖNÜŞÜ

Arabanın taşlar üzerinde her sarsılışında, Marius'un saçlarından bir damla kan düşüyordu. Araba, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki 6 numaraya ulaştığında artık gece iyice bastırmıştı.

Önce Javert indi arabadan. Sokak kapısı üzerindeki numaraya göz attı. Eski modaya uyularak, kafa kafaya gelmiş bir teke ile kır tanrısı figürüyle süslenmiş ağır tokmağı kaldırarak hızlı hızlı vurdu. Kapı kanadı aralandı ve Javert itti. Uyandığı belli olmayan bir kapıcı elinde bir mumla, esneyerek ortaya çıktı.

Evde herkes uyuyordu. Marais'de, özellikle ayaklanma günlerinde erkenden yatılır. Bu kocaman eski mahallede, devrimden korkulduğu için, tıpkı öcü geleceği söylendiğinde başlarını çabucak yorganın altına sokan çocuklar gibi uykuya sığınılırdı.

Bu sırada Jean Valjean ve arabacı, Marius'u arabadan dışarı çıkarıyorlardı. Jean Valjean onu koltuklarından, arabacı da dizlerinin altından tutuyordu.

Marius'u böylece götürürken, Jean Valjean epeyce yırtık olan elbisesinin altına soktuğu eliyle onun göğsünü yokladı, kalbin hâlâ attığına emin oldu; hatta Marius'un kalbi, sanki arabanın sarsıntısından etkilenmişçesine canlılık kazanmış, eskisinden biraz daha kuvvetle çarpar olmuştu.

Javert, bir asinin kapıcısı karşısındaki hükümet kuvvetine yaraşacak bir sesle kapıcıya seslendi:

– Gillenormand adında biri var mı burada?

– Burada. Ne istiyorsunuz?

– Oğlunu getirdik ona.

Kapıcı büyük bir şaşkınlıkla:

– Oğlu mu? diye sordu.

– Ölü.

Jean Valjean ise, Javert'in arkasından, o hırpani kılığıyla kan içinde geliyordu. Kapıcı ona dehşetli bakışlarla bakıyordu. Jean Valjean ona başıyla "hayır" anlamına gelen bir işaret yaptı. Öte yandan kapıcı ne Javert'in sözlerini ne de Jean Valjean'ın işaretini anlamışa benziyordu.

Javert:

– Barikata gitmişti. İşte böyle, diye sürdürdü.

– Barikata mı? diye haykırdı kapıcı.

– Kendini öldürttü. Gidin babasını uyandırın.

Kapıcı şaşkınlıktan yerinden kımıldayamıyordu.

– Gitsene, hadi! diye üsteledi Javert.

Ve ekledi:

– Yarın cenaze merasimi var burada.

Javert'e göre, hayatın içindeki tüm olaylar sınıflandırılmalıydı. Bu da ileriyi görmenin, gözetlemenin ilk aşamasıydı; her olasılığın ayrı bir yeri vardı; olabileceğine inandığımız bütün olaylar, bir bakıma birer çekmecenin içindeydiler; gerektiği zaman oradan değişik oranlarda çıkarlardı; sokaklarda her zaman gürültü, ayaklanma, karnaval veya cenaze alayı bulunabilirdi.

Kapıcı, Basque'ı uyandırmayı yeterli buldu. Basque da Nicolet-

te'i uyandırdı, Nicolette de Gillenormand Teyze'yi. Büyükbabaya gelince, onu uyandırmadılar, nasıl olsa olayı öğrenecekti.

Komşular farkına varmadan Marius'u birinci kata çıkardılar, Mösyö Gillenormand'ın bekleme odasındaki eski bir kanepenin üzerine yatırdılar. Basque, hekim çağırmaya gittiği; Nicolette ise çamaşır dolabını açtığı sırada Jean Valjean, omzunda Javert'in elini hissetti. Anlayarak aşağı indi; arkasında Javert'in ayak seslerini duyuyordu.

Kapıcı onların gidişlerini, gelişlerinde olduğu gibi aynı uykulu dehşetle seyretti. Arabaya bindiler. Arabacı da yerine geçti.

Jean Valjean:

– Müfettiş Javert, dedi. Bana bir lütufta daha bulunur musunuz?

Javert sert bir sesle:

– Nedir o? diye sordu.

– Bir anlığına eve gitmeme izin verin, ondan sonra bana ne yaparsanız yapın.

Javert, bir süre, çenesi redingotunun içine girmiş bir halde sessizce durdu, sonra öndeki camı indirip:

– Arabacı, dedi. Homme-Armé Sokağı, 7 numara.

XI
KESİN BİR SARSINTI

Yol boyunca ağızlarını bile açmadılar. Jean Valjean ne istiyordu? Başladığı şeyi tamamlamak: Cosette'e haber vermek, Marius'un yerini bildirmek, belki de işine yarayacak bazı bilgiler vermek, yapabildiği takdirde birtakım son hazırlıklarda bulunmak. Doğrudan doğruya kendini ilgilendiren şeylere gelince, her şey bitmiş, Javert'in eline düşmüştü, ayrıca buna da karşı koymuyordu. Bir başkası onun yerinde olsa, böylesi bir durumda ilk düşüneceği şey, belki de, Thénardier'nin verdiği ip ve hapishanenin parmaklıkları olacaktı; ama Jean Valjean'da, piskopostan beri, her suikast karşısında, kendi aleyhinde bile olsa –bu konuda ısrarlıydı– derin ve dindar bir kararsızlık vardı. Bilinmezliğe karşı çözümü olanaksız bir şiddet eylemi demek olan ve içinde ruhun ölümünü taşıyan intihar, Jean Valjean'ın yapamayacağı bir şeydi.

Yolun, arabaların girişini engelleyecek biçimde dar oluşu yüzünden araba Homme-Armé Sokağı'nın girişinde durmak zorunda kaldı. Javert ile Jean Valjean indiler.

Arabasının Utrecht kadifesinden yapılma döşemesinin öldürülen adamın kanıyla ve katilin çamuruyla kirlendiğini gören arabacı, bunu müfettiş beye acizane bir şekilde bildirdi. Anladığı tek şey buydu. Kendisine bir tazminat verilmesi gerektiğini söylüyordu. Cebinden bir kâğıt parçası çıkararak, müfettiş beyden "bunun böyle olduğuna dair küçük bir belge" yazıvermesini rica etti. Javert, arabacının defterini eliyle iterek:

– Bekleme ücretiyle birlikte ne kadar istiyorsun? diye sordu.

– Yedi saat, bir çeyrek, dedi arabacı. Kadifem de yepyeniydi. Tümü seksen frank ediyor Müfettiş Bey.

Javert dört Napolyon altını çıkardı cebinden ve arabayı gönderdi.

Bunun üzerine Jean Valjean, Javert'in kendisini yakınlardaki Blancs-Manteaux ya da Archives karakollarından birine yayan olarak götüreceğini düşündü. Sokağa girdiler. Sokak her zamanki gibi sessizdi. Jean Valjean'ın arkasında yürüyordu Javert. Böylece 7 numaraya geldiler. Jean Valjean kapıyı çaldı. Kapı açıldı.

Javert:

– Pekâlâ, dedi. Çıkın.

Sanki böyle konuşmaya kendisini zorluyormuşçasına garip bir tavırla ekledi:

– Sizi burada bekliyorum.

Jean Valjean, Javert'e doğru başını çevirdi. Bu tür davranışlar hiç de Javert'in alışkanlıklarından değildi. Ama mademki şimdi kendine sonsuz bir güveni vardı –pençesinin uzanabildiği kadar fareye bir serbestlik tanıyan kedinin güveniydi bu– Jean Valjean da teslim olup bu işi artık bitirmeye kararlıydı; doğrusu bu Javert'in hiç de şaşıracağı cinsten bir şey olmazdı. Kapıyı itti ve içeri girdi. Kapıcı yatmıştı, bu yüzden de kapının ipi yuvasından çekilmişti. Jean Valjean:

– Ben geldim, diye seslendi ve merdivenden yukarı çıkmaya başladı.

Birinci kata gelince durakladı. Acıyla kat edilen tüm yolların durakları vardır. Merdiven sahanlığının sürme penceresi açık bıra-

kılmıştı. Eski evlerin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi merdiven, ışığını ve manzarasını sokaktan alıyordu. Tam karşıdaki sokak lambası, basamakları biraz da olsa aydınlatıyor, bu da ışık parasından tasarruf sağlıyordu.

Jean Valjean ya hava almak için ya da dalgınlıkla, hiç düşünmeksizin başını pencereden çıkardı ve sokağa doğru eğildi. Sokak küçük olduğu için fener her tarafını aydınlatabiliyordu. Jean Valjean'ın şaşkınlıktan gözleri karardı; sokakta kimsecikler yoktu, Javert gitmişti.

XII
DEDE

Marius, getirildiğinde yatırdıkları kanepede, hâlâ kımıldamadan uzanıyordu. Basque'la kapıcı onu salona taşıdılar ve hemen bir hekim çağırmaya koştular; hekim de çabucak bulundu. Matmazel Gillenormand da kalkmıştı.

Dehşet içinde, ellerini kavuşturmuş bir halde, "Tanrım, olur şey değil!" demekten başka hiçbir şey yapmadan oradan oraya gidip geliyordu. Arada sırada, "Her şey kana bulanacak," sözcükleri çıkıyordu ağzından. İlk andaki panik geçince, durumun bir kritiğini yapmak isteği uyandı onda bile. Şu sözlerle özetleyebildi: "Bunun sonunda böyle olacağı belliydi." Bereket versin ki, bu türlü durumlarda âdet olduğu üzere "ben zaten demiştim"e kadar ulaşmadı.

Hekimin emri üzerine, kanepenin yanına bir de karyola kondu. Nabzın attığı, yaralının göğsünde hiçbir derin yara bulunmadığı, dudaklarındaki kanın ise burun deliklerinden indiği hekim muayenesi sonucunda anlaşıldıktan sonra, soluk alışını kolaylaştırmak için yastıksız olarak, dümdüz, başıyla bedeni aynı hizada, hatta başı biraz daha aşağıda, belden yukarısı çıplak, sırt üstü yatağa yatırıldı. Marius'un elbiselerinin çıkarıldığı sırada Gillenormand Teyze odasına çekildi ve tespih çekmeye başladı.

Marius'un bedeninde içten hiçbir yara ve bere yoktu, cüzdan tarafından hızı kesilen kurşun yolunu değiştirmiş, kötü bir yırtık açarak kaburgaları dolaşmıştı ama pek derin bir yara açmamıştı,

tehlikesizdi. Ancak yeraltındaki uzun yürüyüş sırasında kırık köprücük kemiği tamamen dağılmıştı, o bölgede önemli bir deformasyon vardı. Kollarında kılıç yaraları vardı ama yüzünde hiçbir yara izi yoktu. Başında önemli yara ve çizikler vardı. Baştaki bu yaraların önemi neydi? Yüzeysel miydi, yoksa kafatasının içine dek işlemiş miydi? Bu konuda henüz bir şey söylenemezdi. Önemli bir belirti vardı: Hasta baygındı, bu bayılmalardan ayılmak da mümkün olmayabilirdi. Üstelik kan kaybı yüzünden hastanın gücü büyük ölçüde azalmıştı. Vücudun belden aşağısını ise barikat koruyabilmişti.

Basque'la Nicolette çarşafları yırtarak sargı bezi hazırlıyordu. Sargı bezleri yetmediği için, hekim yaralardaki kanı pamuk tıkaçlarla durdurabilmişti geçici olarak. Yatağın yanındaki cerrahi aletlerle dolu masada üç mum yanıyordu. Hekim, Marius'un yüzünü ve saçlarını soğuk suyla yıkadı. Kovanın içindeki su birden kıpkırmızı kesildi. Kapıcı elindeki mumla odanın aydınlanmasını sağlıyordu.

Hekimin yüzünde derin bir düşüncenin izlerini görmek mümkündü. Arada sırada başıyla yaptığı olumsuz bir işaretle sanki kendi sorusuna kendisi yanıt verir gibiydi. Hekimin esrarengiz, kendi kendine konuşmaları, hasta için pek hayra alamet değildi.

Hastanın yüzünü kurulayan hekim, hâlâ kapalı duran gözkapaklarına parmağıyla hafifçe dokunurken, salonun dibindeki kapı açılarak soluk benizli uzun bir yüz içeri girdi. Gelen dedeydi.

İki gündür süren ayaklanma, Mösyö Gillenormand'ı heyecanlandırmış, öfkelendirmiş, bütün zamanını almıştı. Bir gece boyunca hiç uyuyamamış, bütün gün de ateşi çıkmıştı. Akşam olunca da, evde her yerin kilitlenmesini, sürgülenmesini emretmiş, erkenden yatmış, yorgunluktan da hemen uyuyakalmıştı. Yaşlıların uykusu hafif olur. Mösyö Gillenormand'ın yatak odası salonun bitişiğindeydi, alınan bütün önlemlere rağmen gürültü yüzünden uyanmıştı. Kapısının altından sızan ışık çizgisi onu şaşırtmış, yatağından kalkarak el yordamıyla gelmişti. Bir eli kapının topuzunda, başı azıcık öne doğru eğik, ürpererek şaşkın bakışlarla eşikte öylece duruyordu; üzerinde, kefene benzer kırışıksız beyaz bir entari vardı; bu haliyle bir mezarın içini gözleyen bir hayalete benziyordu.

Dede, önce karyolayı, sonra da şiltenin üzerinde parlak bir ışık altında kanlar içinde yatan hareketsiz delikanlıyı ve onun mum gibi bembeyaz halini, kapalı gözlerini, açık ağzını, soluk dudaklarını, yarı çıplaklığını ve her tarafı kızıl yaralar içindeki bedenini fark etti.

İskeletleşmiş kol ve bacaklardan beklenecek azami ürpermeyle baştan aşağı titredi; ilerlemiş yaşı sonucu akları sararmış gözleri donuk bir ışıltıyla kaplandı; yüzü bir anda topraklaşmış köşeli bir kurukafa görünümü aldı, yayı kopmuşçasına kolları iki yana düştü, duyduğu şaşkınlığı, titrek yaşlı iki elindeki bütün parmaklarının açılmasıyla kendisini gösterdi; beyaz kıllarla kaplı zavallı çıplak bacakları, entarisinin içinden öne doğru büküldü.

– Marius! diye mırıldandı.

Basque:

– Beyefendi, dedi, mösyöyü az önce getirdiler. Barikata gitmiş.

Yaşlı adam, korkunç bir sesle:

– Ölmüş! diye haykırdı. Ah haydut!

Sonra da korkunç bir değişiklikle, yüzyıllık ihtiyar bir delikanlı gibi dimdik bir hale geldi.

– Bayım, siz hekimsiniz. Bana önce şunu söyleyin; öldü, değil mi?

Hekim son derece saygılı bir tavırla susuyordu. Mösyö Gillenormand korkunç bir kahkahayla ellerini ovuşturdu.

– Öldü! Öldü demek! Barikatlarda öldürdü kendini! Benden nefret ederek! Bana inat yaptı bunu! Ah vampir! Bana bu halde dönüyor! Hayatımı zehir etti... Öldü.

Sonra pencereye gitti, boğulurmuşçasına camı sonuna dek açtı, karanlığın karşısında durarak sokaktaki karanlığa doğru konuşmaya başladı: "Delik deşik olmuş, kılıçtan geçirilmiş, boğazlanmış, bitmiş, didiklenmiş, parçalanmış! Şu serseriyi görüyor musunuz? Onu beklediğimi, odasını hazırlattığımı, çocukluk resmini başucuna koydurttuğumu pekâlâ biliyordu! Sadece gelmesinin bana yeteceğini, uzun yıllardan beri onu çağırdığımı, akşamları ocak başında ellerim dizlerimde ne yapacağımı bilemeden oturup kaldığımı, bir budala gibi onu beklediğimi biliyordu! Bunları biliyordun sen! Eve gelip 'işte ben geldim' demenin yeterli olacağını da.

Evin efendisi sendin, bense sana boyun eğmeye razıydım. Şu ihtiyar mankafa deden, ne istersen onu yapacaktı. Biliyordun bunların hepsini, biliyordun ama, 'Hayır, o kral taraftarıdır, gitmem oraya!' dedin. Barikatları tercih ettin... Bana kötülük olsun diye canına kıydırttın! Sana Berry Dükü için söylediklerim yüzünden, öcünü almak için! Buna alçaklık derler! Hadi yatın artık, rahatça uyuyun. Ölmüş. İşte uyandım artık."

Hekimin kaygısı bu kez iki taraflı olmuştu; bir an için Marius'tan ayrılarak Mösyö Gillenormand'ın yanına gitti, kolunu tuttu.

Dede ona doğru döndü, büyümüş ve kanlanmış gibi duran gözleriyle baktı, sakin bir tavırla:

– Teşekkür ederim efendim, dedi. Sakinim, kaygılanmayın. Ben bir erkeğim, 16. Louis'nin ölümünü gördüm, dayanmasını biliyorum olaylara. Yalnız korkunç olan bir şey var ki, o da bütün bu kötülüğün sizin gazetelerinizden çıktığını bilmek. Yazar bozuntularınız, sözcüleriniz, avukatlarınız, hatipleriniz, kürsüleriniz, tartışmalarınız, İlerleme'niz, ışıklarınız, insan haklarınız, basın özgürlüğünüz olabilir ama, işte bakın, evlerinize çocuklarınız nasıl dönüyorlar. Ah! Marius! Korkunç bir şey bu. Katledilmek! Benden önce ölmek! Bir barikat! Ah haydut! Doktor, galiba siz bu mahallede oturuyorsunuz? Oh! Sizi tanıyorum. Penceremden arabanızla geçtiğinizi görüyorum. Bakın, size söyleyeyim, beni öfkeli sanıyorsanız aldanıyorsunuz. İnsan bir ölüye öfkelenemez. Çok aptalca bir şey olur bu. Benim yetiştirdiğim bir çocuktur o. Daha küçücükken ben oldukça yaşlıydım. Tuilleries'de küçük küreğiyle, küçük sandalyesiyle oyunlar oynardı; ben de bekçiler azarlamasınlar diye, onun kürekle toprakta açtığı delikleri bastonumla kapatırdım. Bir gün, "Kahrolsun 18. Louis!" diye bağırarak kalktı gitti. Benim hiçbir suçum yok. Pespembe, sarışın bir çocuktu. Annesi öldü. Bütün küçük çocuklar sarışın olurlar, hiç dikkat ettiniz mi? Bu neden böyle acaba? Loire haydutlarından birinin oğludur o. Ama çocuklar babalarının günahlarını taşımamalıdırlar. Onu şu kadarcıkken hatırlıyorum. Bir türlü d'leri söyleyemezdi. Kuş ötüşüne benzer tatlı ve karışık bir konuşması vardı. Bir kez, hatırlıyorum, Farnèse Hercules'ün heykeli karşısındayken, herkes onun çevresine toplanmış, hayranlık dolu bakışlarla süzüyorlardı, o kadar güzel bir

çocuktu! Tablolardakine benzer bir yüzü vardı. Onu bazen azarlar, bastonumla korkuturdum ama şaka olduğunu bilirdi. Sabahleyin odama girdiği zaman, söylenir dururdu ama bir güneşe benzerdi onun içeriye girişi. Bu yumurcaklara karşı insan kendini koruyamaz ki. Sizi yakalamaları, elde etmeleri çok kolaydır. Gerçek şu ki, bu çocuktan daha sevimlisi olamaz. Şimdi artık onu öldüren Lafayette'lerinize, Benjamin Gonstant'larınıza, Tirecuir de Corcelles'lerinize ne dersiniz. Bu iş böyle yürümemeli.

Marius hâlâ renksiz ve hareketsiz yatıyordu, hekim yeniden onun başucuna gelmişti. Bay Gillenormand, Marius'a yaklaştı, ellerini ovuşturmaya başladı. Bembeyaz kesilen dudakları, istemi dışında kımıldıyordu.

– Ah! Kalpsiz! Ah alçak! Ah! Rezil! Ah *septembriseur*![1]

Can çekişen birinin bir ölüye alçak sesle çıkışmaları, heyecanları, taşkınlıkları, ne yaparsanız yapın ortaya çıkar; onun için kelimeler yavaş yavaş eklenmeye başladı, ama büyükbabanın bunları söyleyecek gücü artık pek kalmamıştı. Sesi son derece boğuk ve sönüktü, öyle ki uçurumun öte yakasından gelir gibiydi:

– Cehenneme kadar! Ben de öleceğim eninde sonunda. Koca Paris'te, bu sefili mutlu etmekle mutlu olacak bir kız bulunmaz mıydı? Eğlenip keyif çatacağı yerde, gidip savaşarak hayvan gibi kendini kurşunlatan bir alçak bu! Hem de kimin için, ne için? Cumhuriyet için! Delikanlılığın gereklerini yerine getirip Chaumière'de dans edeceği yerde! Yirmi yaşına yazık! Cumhuriyetçiymiş... Güzel bir aptallık doğrusu! Zavallı analar, güzel güzel çocuklar doğurmaya bakın siz. Hadi bakalım, artık ölmüş, kapıdan iki cenaze çıkacak. Kendini bak ne hallere sokmuşsun o General Lamarque'ın hatrı uğruna! O General Lamarque sana ne iyilik etti ki? Kaba bir asker? Bir boşboğaz? Bir ölü uğruna kendini öldürttün! Deli olmaz da ne olur insan! Şuna bakın, yirmi yaşında! Hem de arkasında bir şey bırakıp bırakmadığına bakmak için başını bile çevirmeden! İşte şimdi, yapayalnız ölmek zorundalar, zavallı ihtiyarcıklar. Köşede geber, baykuş! Neyse, aslında belki de daha iyi... Ben de böylesini umuyordum. Beni apansız öldürür bu. Çok yaşlıyım... Yüz bin yaşındayım... Çoktan ölmüş olmalıydım. Bu darbey-

1 (Fr.) Paris'te 26 Eylül 1792 katliamına katılan kimse – ç.n.

le bu iş oldu demektir. Her şey bitti demek! Ne mutlu! Bu amonyakla ilaçları koklatmak ona, ne işe yarar ki? Bunca emek boşuna, budala hekim! Hadi, işte, öldü, hepten öldü. Ben de bir ölü olduğum için bu işten çok iyi anlarım. O işi yarın bırakmamıştır mutlaka. Evet, devir alçaktır, alçak, alçak. İşte sizler, sizin gibiler, sizin doktorlarınız, yazar müsveddeleriniz, serseri filozoflarınız... Altmış yıldan beri Tuilleries'deki karga sürüsünü korkutan devrimler hakkındaki düşüncelerim işte bunlar! Madem böyle can vererek kendine acımadın, ben de ölümüne üzülmeyeceğim, anladın mı katil?

Tam o sırada Marius ağır ağır gözkapaklarını kaldırdı, hâlâ baygınlığın etkisiyle buğulu olan bakışları Mösyö Gillenormand'ın üzerinde durdu.

İhtiyar adam, "Marius!" diye bağırdı. "Marius! Marius! Yavrum! Oğlum! Benim sevgili oğlum! Gözlerini açtın, baktın bana, yaşıyorsun... Sağ ol!"

Ve düşüp bayıldı.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Raydan Çıkan Javert

Homme-Armé Sokağı'ndan ağır adımlarla uzaklaşınıştı Javert. Ömrü boyunca ilk kez başı eğik yürüyordu ve gene ilk kez elleri arkasındaydı. O güne dek, Napolyon'un duruşlarından en çok, kararlılık sembolü olarak kolların göğüste kavuştuğu duruşu benimsemişti; kararsızlık simgesi olan ellerin arkada kavuşması, onun için çok yabancıydı. Oysaki şimdi bir değişiklik olmuştu; içinden çıkılmaz, anlaşılmaz bir görünüm alan kişiliği kaygı doluydu.

Sessiz sokaklara daldı. Bununla birlikte, gene de bir yön tutturmuştu. Kestirmeden Seine'e doğru yollandı, Ormes Rıhtım Caddesi'ne ulaştı, kıyı boyunca yürüdü, Grève Meydanı'nı geçerek, Notre-Dame Köprüsü köşesindeki Châtelet Meydanı'ndaki karakolun biraz ötesinde durdu. O yörede Seine, bir yanda Notre-Dame Köprüsü ile Pont-au-Change arasında, diğer yanda da Mégisserie rıhtım caddesiyle Fleurs arasında, ortasından bir akıntının geçtiği dört köşe bir göl oluşturur.

Seine'in bu noktası, ırmak gemicilerinin en korktuğu yerdi. Köprüdeki değirmenin çarklarının basıncıyla daha da sıkışıp artan bu akıntı oldukça tehlikelidir; değirmen bugün yıkılmıştır. İki köprünün de birbirine bu kadar yakın olması, tehlikeyi daha da artırıyor; kemerlerin altına şiddetle saldıran su, orada müthiş geniş dalgalar oluşturuyor, toplanıp yığılıyor, söküp koparmak is-

tercesine köprünün ayaklarına yükleniyordu. O bölgede suya düşen kişiler, en iyi yüzücülerden bile olsalar, bir daha su yüzüne çıkamazlar.

Dirseklerini korkuluğa dayamış olan Javert, çenesini ellerinin içine almış, farkında olmadan tırnaklarıyla favorilerini karıştırırken, bir yandan da düşünüyordu. Benliğinin ta derinliklerinde bir değişim, bir devrim, bir sarsıntı olmuştu; kendi kendine çözmesi gereken bir şeyler vardı. Birkaç saattir tüm doğallığını yitirmişti. Allak bullak olmuştu. Tüm körlüğüne rağmen gene de berrak olan beyni saydamlığını yitirmişti, bu berraklığın yanı sıra birtakım bulutlar da dolaşıyordu. Vicdanı ona, görevinin ikiye bölündüğünü söylüyor, bunu da kendisinden gizlemiyordu. Seine kıyısında ansızın Jean Valjean'la karşılaştığı zaman, avını yeniden yakalayan bir kurtla sahibini bulan bir köpek gibi birbirine zıt iki ayrı duygu uyanmıştı içinde.

Dümdüz olmakla birlikte iki yol vardı önünde; hayatında sadece tek bir doğru yol bildiğinden bu durum oldukça korkutucu görünüyordu. Daha da kötüsü o iki yolun tamamen birbirine zıt olmasıydı. Bu yollardan birini seçmek, diğerini terk etmek anlamına geliyordu. Hangisi gerçek olanıydı? İçine düştüğü bunalım anlatılır cinsten değildi.

Hayatını bir caniye borçlu olmak, bu borcu kabul etmek ve onu ödemek için de bir sabıkalıyla aynı düzeyde olmak, onun kendisine yaptığı bir iyiliği, bir başka iyilikle ödemek; kendisine "Hadi git," dedirterek, ona "serbestsin" diyebilmek; görev denilen ve genellikle büyük bir ciddilikle yüklendiği bu sorumluluğu, kişisel nedenlerle feda etmek, ancak bunu yapmış olmakla birlikte, özel saydığı nedenlerde çok önemli, belki de görev duygusundan daha yüce bir şeyler olduğunu sezmek... İşte bütün bu saçmalıkların gelip kendisini bulması onu çileden çıkarıyordu.

Jean Valjean'ın onu bağışlaması gerçekten çok şaşırtıcıydı; onun da Jean Valjean'ı bağışlaması en az bunun kadar şaşırtıcıydı. Ne olmuştu ona? Kendini arıyor ama bulamıyordu.

Ne yapmalı şimdi? Jean Valjean'ı teslim etse olmaz, serbest bıraksa gene olmazdı. Birinci durumda, bir hükümet adamı, bir kürek mahkûmunun karşısında küçük düşüyor; ikincisindeyse, bir

kürek mahkümu yasadan daha üstün sayılıyor, ayağıyla üzerine basıyordu. Her iki durum da Javert için bir şerefsizlikti. Alınacak bütün kararlar, bir düşüşün izlerini taşıyacaktı. Kaderin bazen bütün olanaksızlıkları taşıyan böyle uçları vardır, onların ötesinde ise hayat bir uçurumdan farksızdır. Javert işte bu uçlardan birindeydi.

Düşünmeye böylesine zorlanmış olması sıkıntılarının en önemlilerinden biriydi. Bütün bu birbirine karşıt heyecanların şiddeti, onu düşünmeye zorluyordu. Oysa bu, onun için kullanılmayan ve kullanıldığında acı veren bir şeydi. Düşüncede her zaman biraz, içten içe bir isyan havası sezilir. Javert kendinde de buna benzer şeylerin bulunmasına öfkeleniyordu. Görevinin kapsamı dışındaki konularda kafa yormak ona her zaman gereksiz ve boşuna bir yorgunluk gibi gelirdi, hele geçen gün yaşadığı şeylere ilişkin düşünceler âdeta bir işkenceydi. Ancak bu tür sarsıntılardan sonra, insanın vicdanıyla baş başa kalıp kendi kendinin hesabını, gene kendi kendisine vermesi gerekti.

Yapmış olduğu şey onu hâlâ ürpertiyordu. O, Javert, bütün polis kurallarına, toplum ve adalet ilkelerine, yani yasaların tümüne karşı gelerek bir suçluyu bırakmaya karar vermiş, bu da ona en doğrusu gibi görünmüştü. Kendi özel işleri, ödevlerinin yerine geçmişti. Çirkin bir şey değil miydi bu? Yapmış olduğu bu anlamsız hareketin her eleştirisinde baştan aşağı titriyordu. Sonunda neye karar vermeliydi? Tek çare vardı: En kısa zamanda Homme-Armé Sokağı'na dönerek Jean Valjean'ı yakalamak.

Yapılması gerekenin bu olduğu açıktı. Ama hayır, yapamazdı. Anlayamadığı bir şey o yolu tıkıyordu. Bir şey mi? Ne olabilirdi bu bir şey? Dünyada, mahkemelerden, uygulanan yasalardan, polisten, hükümetten başka bir şey olabilir miydi ki?

Javert'in şaşkınlığı anlatılamaz. Kutsal bir kürek mahkümu! Adaletin yakalayamayacağı bir forsa! Hepsi de kendi yüzünden!

Javert'le Jean Valjean, cezalandırmak için yaratılmış bir adamla cezaya katlanmak için yaratılmış bir insan, yani her ikisi de yasanın malı olan iki adam, gene yasaların üstüne çıkabilmişlerdi... Korkunç bir şey değil miydi bu?

Yani ne demekti bu! Bunca densizlikten sonra hiç kimse ceza görmeyecekti, öyle mi? Toplum düzeninden daha güçlü olan Jean

Valjean serbest kalacaktı da Javert hükümetin ekmeğini yemeyi sürdürecekti, öyle mi?

Düşünceleri yavaş yavaş korkunçlaşmaya başlamıştı.

Bu düşünceleri arasında bir de, Filles-du-Calvaire Sokağı'na geri götürülen isyancı konusuna da dönerek kendini eleştirebiliyordu; ama onu pek düşünmüyordu. Küçük suç büyüğünün içinde kayboluyordu. Zaten bu isyancı, şüphesiz ölmüş biriydi; yasaya göre, ölüm halinde kovuşturma düşer. Jean Valjean'dı; düşüncesini, fikrini ezen bütün ağırlık buydu işte.

Jean Valjean onu şaşırtıyordu. Hayatının dayanak noktasını oluşturan ve değişmez gibi görünen tüm gerçekler bu adamın karşısında çöküyor, Jean Valjean'ın kendisine gösterdiği yüce gönüllülük karşısında eziliyordu. Belleğini yokladıkça, eskiden yalan ve delice diye nitelendirdiği başka olaylar şimdi birer gerçek olarak karşısına dikiliyordu. Sonra Mösyö Madeleine yeniden beliriyordu Jean Valjean'ın arkasında ve bu iki yüz, Javert'in zihninde saygıdeğer tek bir yüz halini alıyordu. Korkunç bir şey olarak nitelendirdiği olay başına gelmişti işte, bir forsaya hayranlığı ruhuna dek işlemişti. Bir kürek mahkûmuna hayranlık... Olacak iş midir? Bundan ürpermekle birlikte kendini kurtarması da artık olanaklı değildi. Elinden geldiğince çırpınıyor ama gene de ta içinden, bu sefilin yüceliğini itiraf etmek zorunda kalıyordu. Bu, iğrenç bir şeydi.

İyiliksever bir "kötü adam" acıma duygusuyla dopdolu, iyi kalpli, bağışlayıcı, kötülüğe karşı iyilik yapmayı, kine karşı da affetmeyi bilen, acımayı öç almaya tercih eden, düşmanını yok etmektense kendini feda eden, kendine vuranı kurtaran, erdemin doruğuna diz çöken, insandan öte meleğe yakın olan bir forsa. Javert böyle bir canavarın varlığını itiraf etmek zorundaydı. Bu böyle süremezdi.

Şüphesiz, ve bu konuda ısrar ediyoruz; şaşmakla birlikte öfkelendiği bu canavara, bu alçak meleğe, bu iğrenç kahramana direnmeksizin teslim olmuş değildi. Jean Valjean'la birlikteyken, içinde yer alan kaplan yirmi kez kükremişti. Yirmi kez Jean Valjean'ı üzerine atılarak yakalayıp yutmak, kısaca tutuklamak istemişti. Bundan daha kolay bir şey yoktu gerçekten de. Önünden geçilen ilk karakola doğru, "İşte hapishaneden kaçan bir sabıkalı!" diye ba-

ğırmak, jandarmaları çağırıp "İşte sizindir şimdi bu adam," demek ve çekip gitmek, bu lanetlenmiş adamı orada bırakıp gerisini hiç umursamamak, hiçbir şeyle ilgilenmemek istemişti. Ölünceye dek yasaların esiridir bu adam, yasa ne isterse onu yapar. Bundan daha adil bir çözüm olamazdı. Javert bütün bunları içinden geçirmiş, umursamadan eyleme geçip adamı yakalamak istemişti; ama şimdi olduğu gibi o zaman da yapamamıştı bunu. Jean Valjean'ın yakasına elini titreye titreye her uzatışında büyük bir yük altında hissetmiş ve geriye çekmişti kendini; beyninin derinliklerinden gelen bir sesin, "İyi, iyi. Kurtarıcını teslim et. Sonra da Pontius Pilatus'un tasını getirterek pençelerini yıka," diye bağırdığını hissetmişti.

Sonra düşüncesini tekrar kendi üzerine çeviriyordu; büyüyen Jean Valjean'dı, kendisi ise gittikçe küçülüyordu. Velinimeti bir forsaydı.

Peki o halde bu adamın kendisini öldürmemesine nasıl göz yummuştu? O barikatta ölmeyi hak etmişti. Bu hakkı kullanmalıydı. Jean Valjean'a karşın öteki isyancıları yardıma çağırıp kendini zorla kurşuna dizdirmesi çok daha yerinde bir davranış olurdu.

İşin acı olan yanı, kesin yargı ve inançlarının yok oluşuydu. Kendini köklerinden koparılmış gibi görüyordu. Yasaların karşısında ancak bir koçan sayılabilirdi. Şimdiye dek tanımadığı vicdani kaygılarla doluydu. Tek ölçü olarak kabul ettiği yasal kesinlikten farklı duygular içindeydi. Eski, bildik bir dürüstlüğün sınırları içinde olmak artık yetmiyordu. Beklenmedik bir sürü gerçek onu etkisi altına almıştı. Ruhunda yepyeni bir dünya doğuyordu; kabul edilip geri verilen iyilikler, fedakârlık, acıma, hoşgörü, merhametin şiddete üstünlüğü, kişilerin de artık var olduğu, kesin suçlamaların boşunalığı, lanetlemenin yok oluşu, yasanın da gözünün yaşarabilmesi, insan adaletinden öte bir Tanrı adaletinin varlığı, sonsuz karanlıklar içinde bilinmez bir manevi güneşin korkunç doğuşunu görebiliyordu; ondan korkuyor, gözleri kamaşıyordu. Kartal bakışlarına zorlanan baykuş.

Hükümet kuvvetlerinin de kararsızlık içinde kalacağı bazı kural dışı durumların olabileceğini, bir olay karşısında kuralların yetersiz kalabileceğini, her şeyin yasa çerçevesi içinde olmadığını, beklenmedik olaylar karşısında insanın boyun eğebileceğini, bir for-

sanın, bir memurdan daha erdemli olabileceğini, canavara benzeyen birinin melek olabileceğini, kaderin böylesine şaşırtıcı tuzakları bulunabileceğini düşünüyor, kendisinin de bu beklenmedik olaylar karşısında çaresiz kaldığını itiraf ediyordu.

İyiliğin var olduğunu kabul etmek zorundaydı şimdi; bir forsa iyilik etmişti ona, kendisi de –görülmemiş şey– az önce iyiliğine karşılık vermişti. Öyleyse raydan çıkmak üzereydi. Kendini alçak olarak görüyor, iğreniyordu. Javert için seçkin insan olmak, büyük ve yüce erdemli olmak değil, kusursuz olmakla eşanlamlıydı. İşte hata yapmıştı.

Nasıl olmuştu da o duruma düşmüştü? Bütün bunlar nasıl olmuştu böyle birdenbire? Kendine bile bunu açıklamaktan acizdi. Başını iki eli arasına almış, ne yaparsa yapsın bir türlü hiçbir şeye anlam veremiyordu.

Kaçınılmaz bir biçimde tutsağı olduğu yasalara Jean Valjean'ı teslim etmek niyetindeydi. Onu tutukladığı sürece, salıvermeyi bir an olsun düşünmemişti. Ancak kendisi bile farkına varmadan eli açılmış ve onu salıvermişti.

Gözlerinin önünde türlü türlü soru işaretleri beliriyordu. Kendine sorduğu sorulara, gene kendi cevaplar vermeye çalışıyor, ancak verdiği karşılıklar onu ürkütmekten başka bir işe yaramıyordu. Şöyle diyordu: "İşkence edercesine kovaladığın bu forsa seni ayağının altına almış, öç alabilecek durumdayken, hatta hem içindeki kin hem de güvenliği bakımından öç almak zorundayken; seni affetmekle, hayatını bağışlamakla ne yapmaya çalıştı? Ödevini mi? Hayır, ondan da yüce bir şeyi... Ya ben, onu bağışlarken ne yapmaya çalıştım? Görevimi mi? Hayır. Daha yüce bir şeyi. Öyleyse görevden de üstün bir şey mi var?" İşte burada korkuya kapılıyordu, terazisinin dengesi büsbütün bozuluyor, bir kefesi uçuruma düşerken, diğeri göklere yükseliyordu. Javert, aşağıdakinden, yukarıdaki kadar kaygılanıyordu. Hiç de bir Voltaireci, bir imansız değildi; tam aksine, kiliseye içgüdüsel bir saygınlığı vardı, öyleyken bile onu ancak toplumun kutsal bir parçası olarak biliyordu; kurulu düzen onun için bir dogmaydı ve bu da ona yetiyordu, erkeklik ve daha sonra memurluk çağına geldiğinde –burada sözcükleri en gerçek anlamında alıyoruz– rahip olurcasına hafiye olduğun-

dan, bütün dinî inancı polis mesleği olmuştu. Bir amiri vardı, Mösyö Gisquet; o güne dek öteki amiri Tanrı'yı pek düşünmemişti.

Bu yeni amir, Tanrı, kendisini ona hissettiriyor ve onu şaşkına çeviriyordu.

Bu beklenmedik durumda yolunu şaşırmıştı. Bu amire karşı nasıl davranması gerektiğini çıkaramıyordu, oysa bir memurun daima sadakat göstermesi; başkaldırmaması, eleştirmemesi, tartışmaması gerektiğini biliyor, ama kendisini şaşkınlığa uğratan bir amir karşısındaki tavrın, memurun istifasından başka bir şey olamayacağını kestirebiliyordu.

Peki ama Tanrı'ya istifasını nasıl sunabilirdi? Nereden başlarsa başlasın, dönüp dolaşıp oraya geliyordu, ona göre, bir olay vardı ki, her şeyden üstündü; korkunç bir suç işlemişti. Hapishane kaçağı bir sabıkalıya göz yummuş, bir kürek mahkûmunu özgür kılmıştı. Yasalara ait olan bir adamı; gene yasalardan çalmıştı. Bunu yapmıştı işte; kendini anlamaktan artık yoksundu; varlığından bile emin değildi. Davranışlarının nedenlerini de anlayamıyordu, başı dönüyordu sadece. O zamana dek, karanlık bir dürüstlük olan o kör inancın içinde yaşamıştı. Şimdi ise o inanç kendisini bırakıp gidiyordu, namusluluk yok oluyordu. İnandığı her şeyi yitiriyordu. İstemediği birtakım gerçeklerin hışmına uğramıştı. Bundan böyle başka bir insan olması gerekecekti. Gözündeki perde birdenbire ameliyatla ortadan kalkan bir vicdanın acısıyla kıvranıyordu. Görmekten iğrendiği her şeyi görüyordu. Kendisini koflaşmış, yararsız, geçmişinden kopuk azledilmiş görüyordu. İçindeki otorite korkusu yok olmuştu.

Korkunç bir durumla karşı karşıyaydı, duygulanmıştı. Granitten yaratılıp, şüphe edebilmek! Yasa kalıbında tek parça halinde dökme bir ceza heykeli olmak ve de tunç göğsünün altında birdenbire bir yüreğin varlığını, söz dinlemez bir şey bulunduğunu fark etmek! O güne dek bu iyiliğin aslında kötülük olduğunu kendi kendine söylemekle birlikte, iyiliğe iyilikle karşılık verecek duruma düşmek. Bekçi köpeği olduğu halde ısıracağı yerde yalamak! Buz olup erimek! Kıskaçken el oluvermek! Parmaklarının birdenbire açıldığını hissetmek! Tuttuğu şeyi salıvermek! Korkunç şey! Yolunu şaşırıp geri tepen insan kılığındaki mermi!

Sonunda şunu kendisine itiraf etmek zorundaydı ki, yanılmazlık da yanılabilir. Her türlü inançta aldanma payı vardır; bir yasa konuştuğunda son söz söylenmemiş olabilir; toplum kusursuz değildir; otorite dalgalanmalarla, kararsızlıklarla, sarsılmaz olan da çatırtılarla dolu olabilir; yargıçlar da insandır. Yasalar yanılabilir; mahkemeler de aldanabilir! Gökyüzünün billur gibi mavisinde bir çatlak görmek gibi bir şeydir bu.

Javert'in içinden geçenler, dümdüz bir vicdanın, bir ruhun yoldan çıkması, şaşmaz bir düz hat üzerinden fırlatılan, gidip ta Tanrı'da parçalanan bir dürüstlüğün ezilmesiydi. Pek garip bir şeydi bu kuşkusuz. Düzenin şaşmaz yolunda giden demir at üzerindeki ocakçısı, otoritenin makinisti, bir ışık çarpması sonucu attan düşsün! Yasanın dokunamadığı doğrulukta; şaşmaz, etkilenmez, kusursuz biri eğilebilsin! Lokomotif için bir Şam yolu bulunsun!

Kişinin içinde her zaman bulunan, hiçbir etkiyle bozulmayan Tanrı duygusu; aldatıcı vicdana karşı gerçek vicdan; kıvılcıma sönmeyi yasaklayan, ışığa güneşi hatırlatan, şaşırtıcı, düşsel mutlaklıkla karşılaşan ruh, gerçek mutlağı gösteren, yitirilemeyecek bir insanlık, tartışılamayacak bir insan yüreği demek olan şu şahane olay, belki de iç mucizelerin en güzeli... Javert bunu anlıyor muydu acaba? Ona erişebiliyor, farkına varıyor muydu? Elbette ki hayır. Ancak bu anlayamadığı, karşı çıkamadığı şeyin basıncı altında beyninin aralandığını da seziyordu. Bu inanılmaz olayın değişimine uğrayan bir kişiden çok, onun bir kurbanıydı. Üzerindeki etkiye de ancak çileden çıkarak katlanabiliyordu. Bütün olan bitende, sonsuz bir yaşama güçlüğü görüyordu. Bundan böyle artık soluk alması güçleşmişti. Başının üzerinde bilmediği bir şeyin bulunması! O buna alışık değildi. Şimdiye dek üzerinde bulunan her şeyi bakışlarıyla açık, yalın, duru bir biçimde algılıyordu; orada bilinmeyen, karanlık hiçbir şey yoktu. Çevresinde belirli, düzenli, birbiriyle ilişkili, kesin, tam olarak çizilmiş veya bitirilmiş olanın dışında hiçbir şey yoktu; her şey önceden düşünülmüş ve planlanmıştı, otorite düpedüz bir şeydi, hiçbir sapma ve dönme olamazdı. Javert, bilinmezi yalnızca aşağı tabakada görmüştü. Düzen dışı, beklenilmeyen şeyler, karmakarışıklık, bir uçuruma düşme olasılığı, bütün bunlar ancak alt tabakalara, isyancılara, kötülere özgü olaylardır. Şu anda

Javert tepetaklak devrilmiş, şu duyulmamış görüntünün karşısında birdenbire korkuya kapılmıştı. Zirvenin uçurumu. Ne demek oluyordu bu? Neye güvenmeliydi? Baştanbaşa yıkıntıya uğramıştı! Her şey boşa gitmişti! İnandığı her şey yıkılıyordu.

Vay canına! Tepeden tırnağa felce mi uğramıştık? Kesinlikle mi çaresizdik? Neye güvenecektik peki? Adımız gibi bildiğimiz her şey kof çıkıyordu! Şuna bak! Toplumun kuşandığı zırhtaki hatayı cüce ruhlu bir sefil bulabiliyordu demek? Yasaların dürüst bir hizmetkârı, kendisini birdenbire iki suç arasında, bir adamı elinden kaçırmak suçuyla onu tutuklamak suçu arasında bulabilirdi demek? Devletin memura verdiği talimattaki her şey kesinliğe kavuşmamıştı, öyle mi? Görevde birtakım açmazlar da vardı öyleyse? Ne demekti bu? Bütün bunlar gerçek miydi? İnanılır şey değildi! Şekli değişen bir suçun karşısında yasalar özür dileyerek geriye çekilebiliyorlardı demek ki!

Evet, bunun böyle olduğu gerçeğini Javert görüyordu. Hemen onun yanı başındaydı. Hem de değil karşı çıkmak, onu onaylıyordu bile, işte gerçek buydu. Gerçeğin, böylesine biçimsizce ortaya çıkması berbat bir şeydi.

Olaylar eğer işlerini yapsalardı, yasaların kanatları olurlardı ancak; oysa olayları yaratan Tanrı'dır. Şimdi anarşi yukarıdan mı inecekti?

Bu durumda –sıkıntı ve üzüntünün yarattığı sağlıksızlık, duygularını düzeltebilmesini engelliyor; toplum, insanlık, evren artık gözünde sade, iğrenç çizgiler taşıyordu– ceza yöntemleri, verilen hükümler, yasaya dayanan güçlülük, yüce divanların ilamları, memurluk, yargıçlık, hükümet, suçluluk bunu önleme, cezalandırma, idari ilimler, hukukun yanılmazlığı, hükümetin sözüne güvenirlik, siyasetin ve güvenliğin dayandığı kurallar, egemenlik, adalet, yasaların mantığı, toplumun mutlak ve genel gerçekleri... Bütün bunlar bir yıkıntı, bir çöplük, bir derbederlikti; Javert'de düzenin bekçisi, zabıta hizmetinde baştan çıkmazlık, dürüstlük, toplumu koruyan buldok köpeği yenilmiş, yere serilmişti. Tüm bu yıkıntının üzerinde, başında yeşil başlığı, alnında ayı ile ayakta duran bir adam, işte sonunda vardığı karmaşa. Bütün bunlar ruhundaki korkunç manzaraydı.

Buna nasıl dayanabilirdi insan? Hayır, dayanamazdı. Karşılaşılabilecek en ağır durumdu bu. Kurtulmanın ise ancak iki yolu vardı. Biri, karar verip Jean Valjean'a giderek kürek mahkûmunu yeniden zindana göndermek; öbürü ise...

Javert parmaklıktan ayrıldı; bu kez başı yukarda, Châtelet Meydanı'nın köşelerinden birinde bir belediye çavuşunu gördü ve içeri girdi. Polis mensupları, birbirlerini, sadece bir karakolun kapısını itiş şekillerinden tanıyabilirler. Javert çavuşa adını bildirdi, kimlik kartını gösterdi, üzerinde bir mum yanan karakol masasına oturdu. Masanın üzerinde bir kalem, zabıtlar, gece devriyelerinin raporları için kâğıt vardı. Hasır sandalyeyle tamamlanan bir masa, bir tesis demektir; üzerinde testere tozu dolu şimşirden yapılma bir tabak ve balmumu desteleri dolu bir mukavva kutu, karakollardaki hiç değişmeyen eşyalardandır ve resmî stilin en aşağı katını oluştururlar. Devlet edebiyatı onlarla başlar.

Javert kalem ve bir tabaka kâğıt alarak şunları yazmaya başladı:

HİZMET YARARINA BAZI GÖZLEMLER

Birincisi: Sayın polis müdürünün bir göz atmasını rica ederim.

İkincisi: Soruşturması tamamlanarak gelen tutuklular ayakkabılarını çıkararak üzerlerinin aranması sırasında taşların üstünde yalınayak duruyorlar. Hapishaneye girdiklerinde pek çoğu öksürüğe tutuluyor; bu da sağlık masraflarını arttırıyor.

Üçüncüsü: İzleme yöntemi, belirli aralıklarla memur konulmasıyla daha iyi olacaktır. Ama önemli olaylarda, en aşağı iki memurun birbirini gözden kaybetmemesi gerekir; bu da bir memurun herhangi bir nedenle hizmet sırasında gücünün kesilmesi anında, öbürünün onun yerini almasını sağlayacaktır.

Dördüncüsü: Madelonnettes Hapishane Yönetmeliği'nin, paralarını ödeseler bile, mahkûmlara bir sandalye verilmesine neden engel olduğu bir türlü anlaşılamamaktadır.

Beşincisi: Madelonnettes'teki kantinde sadece iki parmaklık bulunuyor, bu durum da mahkûmların kantinci kadının elini tutmasına olanak sağlıyor.

Altıncısı: Diğer mahkûmları görüşme odasına çağıran ve çığırtkan denilen mahkûmlar; adlarını daha anlaşılır biçimde bağırmak

için, her mahkûmdan iki metelik alıyorlardı. Bu hırsızlıktır.

Yedincisi: Dokuma atölyesinde, kaçan bir iplik için mahpustan on metelik kesiyorlar; müteahhidin bir yolsuzluğudur bu. Çünkü dokuma çok kötü dokunmuyor.

Sekizincisi: Force Hapishanesi'nde ziyaretçilerin, Sainte-Marie-l'Égytienne görüşme odasına giderken sübyan avlusundan geçmeleri hoş bir şey değil.

Dokuzuncusu: Polis Müdürlüğü'nün avlusunda jandarmalar, tutukluların her gün sorgu yargıçları tarafından yapılan soruşturmalarını anlatıyorlar. Kutsal bir yapısı olması gereken jandarmaların soruşturma odasında duyduklarını anlatmaları, önemli bir düzensizliktir.

Onuncusu: Matmazel Henry dürüst bir kadındır ve kantini çok temizdir, ancak bir kadının gözetleme hücrelerinin kapısında bulunması doğru değildir. Uygar olması gereken Conciergerie Hapishanesi'ne yakışır bir şey değildir bu.

Javert, yukarıdaki satırları büyük bir itinayla, en düzgün yazısıyla, tek virgül bile atlamadan, kalemini kâğıdın üzerinde gıcırdatarak yazdı. Son satırın altına da imzasını attı.

JAVERT
Birinci sınıf Müfettiş
Châtelet Meydanı Karakolu'nda,
7 Haziran 1832, saat sabahın birine doğru.

Yazıyı kurutarak kâğıdı mektup gibi katladı, mühürledi; üzerine "Yönetim için not" diye yazdı ve masanın üzerine bıraktı, karakoldan çıktı. Canlı ve parmaklıklı kapı ardından kapandı.

Yeniden Châtelet Meydanı'nı geçti, rıhtıma döndü; dalgın ama kararlı bir tavırla, bir çeyrek saat önce ayrıldığı yere döndü; dirseklerini dayadı, korkuluğun aynı yerinde, aynı durumdaydı. Oradan hiç ayrılmamış gibiydi.

Ortalık zifiri karanlıktı. Gece yarısından sonraki mezara benzer andır bu. Buluttan oluşmuş bir tavan, yıldızları gizliyordu. Gökyüzü uğursuz bir görünüm almıştı. Cité'deki evlerde tek bir ışığa rastlanmıyordu; kimsecikler geçmiyordu, görünen bütün sokaklar ve rıhtımlar ıssızdı; Notre Dame Kilisesi ve Adliye Sarayı'nın

kuleleri, gecenin siluetleriydi. Uzakta, bir sokak fenerinin rıhtımın ucunu kızıla boyadığı seçiliyordu. Köprülerin siluetleri, birbiri ardına bozuluyordu sis içinde. Yağmurlar yüzünden ırmak suları kabarmıştı.

Javert'in dayandığı yer, hatırlanacağı üzere, Seine'deki akıntıların yoğunlaştığı bölümde, sonsuz bir burgu gibi bükülüp yeniden çözülen korkunç helezonun tam tepesindeydi.

Başını eğerek aşağıya baktı. Her şey kapkaraydı, hiçbir şeyi seçemiyordu. Irmağın varlığını, aşağıdan gelen bir köpük sesi bildiriyordu. Bu baş döndürücü derinlikte zaman zaman bir ışık beliriyor, belirsizce kıvranıyordu. Çok karanlık gecede bile suyun, nereden geldiği bilinmeyen bir ışığı alarak yılan haline sokmak kudreti olduğu bilinir. Daha sonra ışık kayboluyor, her şey gene belirsiz şekline dönüyordu. Sonsuzluk oradaydı. İnsanın altındaki şey su değil, bir uçurumdu. Rıhtımın duvarı ise, belli belirsiz, buhar içinde kaybolmuş, sonsuzluğun dik bir yamacı gibiydi sanki.

Hiçbir şey görünmemesine karşın, suyun düşmanca soğukluğu, ıslak taşların yavan kokusu seziliyordu. Uçurumdan gelen vahşi bir esinti yukarıya dek ulaşıyordu. Irmak sularının görülmekten öte sezilen kabarması, dalgaların trajik fısıltıları, köprü kemerlerinin uğursuz büyüklüğü ve sonunda bu karanlık boşluğa düşme tehlikesi Bütün bunlar ürküntücü şeylerdi.

Javert, karanlıkta açılan bu kocaman ağzı bir süre hiç kımıldamadan izledi. Bu görünmez boşluğu, dikkatli ve şaşmaz bakışlarla seyrediyordu. Suyun çağlaması işitiliyordu. Birdenbire şapkasını çıkardı, rıhtımın ucuna koydu. Bir süre sonra, oralardan geçen gecikmiş bir yolcunun hayalete benzetebileceği yüksek, kara bir figür, korkuluğun üzerinde, ayakta göründü. Seine sularına doğru eğildi, sonra yeniden doğrularak, dimdik, karanlıklara doğru düştü. Boğuk bir su şapırtısı oldu; yalnızca karanlık gördü suyun altında kaybolan bu belirsiz şeklin gizli kıvrımlarını.

BEŞİNCİ KİTAP

Torunla Büyükbaba

I
ÇİNKO KAPLI AĞACIN YENİDEN GÖRÜLMESİ

Anlattığımız bu olaylardan bir süre sonra, Mösyö Boulatruelle şiddetli bir heyecana kapıldı. Bu Mösyö Boulatruelle kitabın karanlık bölümlerinde daha önce gördüğümüz, Montfermeil'deki yol bakıcısıdır.

Boulatruelle, hatırlanabileceği gibi, karışık ve çeşitli şeylerle uğraşan bir adamdı. Taş kırar, ama anayoldaki yolculara da zarar verirdi. Hem yol bakıcısıydı hem de hırsızlarda olduğu gibi birtakım hayaller peşinde koşardı: Montfermeil Ormanı'nda gömülü definelere inanıyordu. Bir gün bir ağacın dibinde toprağa gömülü bir para bulacağını umuyordu, yalnız o zamana dek parayı gelip geçenlerin cebinden sağlıyordu.

Ama gene de şimdilik dikkatli davranıyordu. Tehlikeden güçbela kurtulmuştu. Bilindiği üzere, kendisi gibi daha başka haydutlarla birlikte, Jondrettelerin o pis evinde yakalanmıştı. Bir pisliğin yararı, sarhoşluğu onu kurtarmıştı. Onun orada bir hırsız olarak mı, yoksa soyulanlardan biri olarak mı bulunduğu bir türlü açıklığa kavuşmamıştı. Aynı gece, iyice belirli olan sarhoşluğuna dayanarak mahkeme kararı ile serbest bırakılmıştı. Derhal ortalıktan kaybolmuştu. Başı önünde, oldukça düşünceli, az daha mahvolacağı

hırsızlık işinden biraz soğumuş olarak, ama kendisini kurtaran şaraba daha büyük bir sevgiyle bağlanarak, devlet hesabına, yönetimin gözetimi altında, Gagny'den Lagny yoluna taş döşeme işine dönmüştü.

Yol bakım barakasının otlarla örtülü damının altına sığındıktan sonra duyduğu heyecana gelince, şöyle oldu:

Bir sabah, Boulatruelle, her zamanki gibi gün doğuşundan az önce işine, belki de gözetleme görevine giderken, dalların arasında bir adam gördü; ancak sırtını görebilmesine karşın, o uzaklıktan görebildiği kadarıyla, pek de yabancı gelmedi. Ayyaştı ama şaşmaz ve canlı bir belleği vardı; bu da, yasal düzenle arası bir parça bozuk olan bir kişi için vazgeçilmez bir savunma silahıdır.

Kendi kendine, "Şu adama benzer şeyi hangi cehennemin dibinde gördüm acaba?" diye sordu. Ancak bu soruya pek kayda değer bir yanıt veremedi; zihninde belli belirsiz izi olan biriydi. Bir yandan da birtakım hesaplar yaparak bir şeyler çıkartmaya çalışıyordu. Bu adam buralı değildi; dışarıdan gelmişti. O saatlerde Montfermeil'den geçen bir yolcu arabasına rastlamak mümkün değildir. Bütün gece yürümüş olmalıydı. Nereden geliyordu? Pek uzaktan değildi herhalde, çünkü ne yol çantası vardı ne de bir bohçası. Mutlaka Paris'ten geliyordu. Niçin bu ormandaydı? Niçin böyle bir saatte buradan geçiyordu? Ne yapmaya geliyordu?

Boulatruelle defineyi düşündü. Belleğini zorlayarak, yıllarca önce, bu adama benzer biri yüzünden, buna benzer bir telaşa kapıldığını belli belirsiz hatırladı.

Düşündüğü sırada, düşüncelerin yükü altında başını eğmişti. Bu doğal bir şey olmakla birlikte pek de akıllıca sayılmazdı. Çünkü başını kaldırdığında, hiçbir şey göremiyordu. Adam, ormanın karanlığı içinde kaybolup gitmişti.

"Hay kör şeytan," dedi. "Onu mutlaka bulurum. Kim olduğunu anlarım. Bu adamının karga bokunu yemeden buralarda gezinmesinin mutlaka bir nedeni olmalı, onu öğrenmeliyim. Benim ormanımda, benden habersiz hiçbir sır barınamaz."

Sivri bir kazması vardı, onu aldı. Homurdanarak, "İşte," dedi, "bu, hem toprağı hem de bir adamı deşip araştırmaya yeter."

İpliğin iki ucunu birbirine eklercesine adamın ardından atıldı,

geçmiş olması gereken yoldan, elinden geldiğince sık adımlarla ilerleyerek, ormanın derinliklerine daldı.

Yüz adım gitmişti ki, gittikçe yükselen gün ona yardımcı olmaya başladı. Kumun üzerinde veya orada burada görülen ayak takip etti, ezilen otlar, kırılan fundalar, çalılar arasında bükülen, uykudan uyanmakta olan bir güzelin kolları gibi zarif bir bükülmeyle doğrulan körpe dallar ona ipuçları veriyordu. Bu izleri takip etti, sonra izi kaybetti. Vakit ilerliyordu. Ormanın daha da derinlerine dek ilerledi, yüksekçe bir yere vardı. Bir sabah avcısı Guillery şarkısını ıslıkla çalarak uzaktaki bir keçiyolundan yürüyordu; aklına, bir ağaca tırmanma düşüncesi geldi. Yaşlıydı ama çevikti. Vergilius'un çobanı gibi, Boulatruelle'e de layık bir yüksek kayın ağacı vardı. Ağacın çıkabileceği en yüksek noktasına çıktı. İyi bir fikirdi bu. Ormanın en sık ve vahşi kesimini gözleriyle araştırırken, birden adamı gördü. Görür görmez de yeniden gözden kaybetti.

Adam, ormanın büyük ağaçlarla kaplı, oldukça uzak, açıklık bir yerine girmiş, daha doğrusu kayıvermişti. Boulatruelle orayı iyi bilirdi, çünkü orada, kocaman bir değirmen taşı yığınının yanında, gövdesine bir çinko levha çivilenmiş hasta bir kestane ağacı görmüştü. Bu açıklık alan, eskiden Blaru Arazisi denilen yerdi. Otuz yıl önce orada keşfedilen ve hangi işte kullanıldığı kesinlikle saptanamayan o taş kuşkusuz hâlâ oradadır. Bir taş yığınının kalıcılığına, bir tahta parmaklık ancak yetişebilir. Oraya geçici olarak konulmuştur. Hâlâ orada olması için iyi bir neden.

Boulatruelle, duyduğu sevincin hızıyla ağaçtan kendini atarcasına indi. İn bulunmuştu, hayvanı ele geçirmek söz konusuydu şimdi. Hayal ettiği o ünlü hazine oradaydı muhakkak. Binlerce kıvrımdan oluşmuş keçiyollarından geçerek oraya ulaşması bir çeyrek saat demekti. Dosdoğru gittiği takdirde, şaşılacak derecede sık dikenli, haşin bir görünümü olan ormandan geçmesi gerekecekti ki, bu da en az yarım saatini alırdı. İşte Boulatruelle'in anlamamak gafletinde bulunduğu şey buydu. Dosdoğru gitmesi gerektiğine inandı. Saygıdeğer bir görüşün yanıltıcı oluşu pek çok insanı mahveder. Ne kadar diken olursa olsun, sık orman ona en uygun çözüm olarak görünmüştü.

– Kurtların geçtiği Rivoli yolunu kullanalım, diyordu.

Oysa zigzaglı yolda gitmeye alışkındı ama bu kez düz yoldan gitmek gafletinde bulundu. Büyük bir azimle çalılıkların arasına daldı. Çoban püskülleri, ısırganlar, akdikenler, yaban gülleri, devedikenleriyle, öfkeli böğürtlenlerle çarpışmak zorunda kaldı. Her yanı fena halde tırmalandı. Sel yatağındaki suyu da geçmek zorunda kaldı. Sonunda, kırk dakika sonra, sırılsıklam, ter içinde, soluk soluğa, her tarafı yara bere içinde, oldukça vahşi bir görünümle açıklık yere vardı. Ancak hiç kimseyi bulamadı.

Taş yığınına doğru koştu. Yerindeydi, onu götürmemişlerdi. Adam ise ormanın içinde yok olup gitmişti. Kaçmıştı. Nereye? Ne yana? Hangi yöne? Kestirebilmek olanaksızdı.

Asıl hayıflanılacak şey, taş yığınının arkasındaki çinko levhalı ağacın önünde, taptaze, yeni açılmış toprak ve unutulmuş ya da bırakılmış bir kazma ve çukur vardı. Ancak çukur boştu.

Boulatruelle iki yumruğunu havaya doğru sallayarak, "Hırsız!" diye bağırdı.

II
MARIUS İÇ SAVAŞTAN ÇIKIP AİLE SAVAŞINA HAZIRLANIYOR

Marius uzun süre, ne ölü ne de canlıydı. Haftalarca sayıklamalar içinde yüksek ateşle yattı, en çok başındaki yaralar yüzünden mühim birtakım sakatlık belirtileri gösterdi.

Ateşin getirdiği acıklı gevezelikle, can çekişmenin kaygı verici durumuyla, geceler boyu Cosette'i sayıkladı. Bazı geniş yaralar ciddi bir tehlike gösterdi. Geniş yaraların irini içeride birikerek bazı hava koşulları altında hastayı öldürebilir; onun için her hava değişiminde, en ufak bir fırtınada, hekim kaygılanıyor, "Aman hasta sakın heyecanlanmasın!" diyordu. Aletlerin, bezlerin zamklı şeritlerle tutturulması o devirde henüz düşünülmediğinden, pansumanlar çok zor oluyordu. Nicolette, "tavana dek uzayan" büyük bir çarşafı, gazlı bez olarak harcadı. Klorürlü losyonlar ve gümüş nitrat, bir hayli zorlukla kangreni yendi. Tehlike devam ettiği sürece torununun başucundan ayrılmayan Mösyö Gillenormand da Marius gibiydi. Ne ölü ne de canlı.

Her gün, hatta bazen günde iki kez, kapıcının tarifine göre ak saçlı, temiz giyimli biri gelip yaralının ne durumda olduğunu soruyor, pansuman için bir paket gazlı bez bırakıyordu.

Nihayet 7 Eylül'de, Marius'un dede evine ölüm halinde getirildiği günden tam dört ay sonra, doktor tehlikenin artık atlatıldığını bildirdi. İyileşme dönemi başlıyordu artık. Ancak, kırık köprücük kemiğinin oluşturduğu aksaklıklar yüzünden Marius, iki aydan fazla bir süre daha şezlongda yatmak zorundaydı. Hastanın şikayetlerine rağmen, bu gibi durumlarda hep böyle kapanmak bilmeyen, pansuman gerektiren son bir yara vardır.

Ancak bu uzun süren hastalık ve iyileşme dönemleri Marius'u kovalanmaktan kurtardı. Fransa'da altı ayın söndüremediği hiçbir öfke yok gibidir, genel bir öfke bile olsa. Toplumun içinde bulunduğu durumda, o kadar çok kişinin hatası vardır ki, arkalarından bir yere kadar göz yummak bir ihtiyaçtır. Şunu da ekleyebiliriz ki hekimleri, tedavi ettikleri her yaralıyı bildirmeleri için zorunlu kılan o nahoş Gisquet emri yalnızca halkı değil kralı bile kızdırdığından yaralıları ispiyonlanmaktan korudu; askeri mahkemeler, savaşta esir aldıklarının dışında kimseyi rahatsız etmeyi göze alamadılar. Böylece Marius rahat bırakılmış oldu.

Mösyö Gillenormand, baştaki bütün sıkıntılardan sonra, bütün coşku hallerinden de geçti. Her geceyi yaralının yanında geçirmesine engel olunmak istendiyse de büyük koltuğunu Marius'un yanına getirtti; kızını evin en güzel çarşaflarını alıp onlardan kompres, sargı bezi hazırlamaya zorladı. Gillenormand Teyze de akıllı, uslu bir insan olarak dedeyi, emirlerinin yerine getirildiğine inandırmakla birlikte, o güzel çarşafları koruyabildi. Mösyö Gillenormand, sargı bezi olarak, ince patiskanın kalın dokuma bezden, yeni ketenin de eski kullanılmış ketenden daha az elverişli olduğuna dair hiçbir açıklamaya kulak asmadı. Kızının utanarak uzaklaştığı her pansumanı izliyor, ölmüş etlerin makasla kesilmesi sırasında "Ay ay!" diye bağırıyordu. Yaşlı ellerinin o tatlı titremesiyle, yaralının çay fincanını tutmaya çalışması kadar dokunaklı bir şey olamazdı. Hekime hep aynı soruları sorduğunu fark etmeksizin soru üstüne soru yağdırıyordu.

Hekimin kendisine Marius'un tehlikeyi atlattığını bildirdiği gün,

adamcağız çılgınlar gibi sevindi. Kapıcıya üç altın bahşiş verdi. Akşam, yatak odasına girince, başparmağıyla ortaparmağını çalpara gibi şıkırdatarak oynadı ve şu türküyü söyledi:

Jeanne, Fougère'de doğmuştu,
Gerçek bir çoban kızı yuvasında.
Bayılırım onun insan avcısı
Etekliğine.

Aşk, sen onda yaşamaktasın!
Onun gözbebeklerine
Koyarsın zira her zaman
Sadağını.

Ben onu söyler, onu severim
Diane'den de çok!
En sevdiğim Jeanne ve o sert
Memeleri!

Sonra bir sandalyenin üzerine diz çöktü ve Basque onu aralık kapıdan gözetlerken, yakarıyor sandı. Mösyö Gillenormand o ana değin Tanrı'ya pek inanmamıştı.

Gitgide daha belirli duruma gelen her yeni iyileşme aşamasında, dede saçma sapan şeyler yapıyor, sevinç dolu bir yığın mekânik davranışta bulunuyordu. Nedenini bilmeden basamakları inip çıkıyordu. Hayli güzel bir komşu kadın, bir sabah koca bir buket çiçek alınca pek şaşırdı; bunu ona Mösyö Gillenormand gönderiyordu. Kocası bir güzel kıskançlık kavgası çıkardı. Mösyö Gillenormand Nicolette'i dizlerinin üstüne oturtmaya çalışıyordu. Marius'a Mösyö Baron diyordu; "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırıyordu. Dakika geçmiyordu ki hekime, "Artık hiç tehlike kalmadı, değil mi?" diye sormasın. Marius'a nine gibi bakıyordu. Yemek yerken gözlerini onun üzerinden ayırmıyordu. Kendini artık tanımıyordu. Kendini yok sayıyordu. Marius evin efendisiydi; sevincinde, olduğu yerden vazgeçiş vardı. Adeta torunun torunuydu.

İçinde bulunduğu bu neşeli haliyle, çocukların en saygıdeğeri durumuna gelmişti. İyileşmekte olan hastayı yormaktan, tedirgin etmekten çekindiğinden, ona gülümsemek için arkasına geçi-

yordu. Hoşnut, neşeli, hayran, sevimli, gençti; ak saçları yüzündeki sevinçli aydınlığa tatlı bir görkem ekliyordu. Yüz buruşukluklarına incelik karışınca pek güzel olur. İlerlemiş yaşlılıkta, nedendir bilinmez, bir şafak aydınlığı vardır.

Marius'a gelince, kendini pansumanlara, bakıma bırakırken tek bir sabit fikri vardı: Cosette.

Yüksek ateşten, sayıklamadan kurtulduğundan beri bu adı anmıyordu ve onu artık düşünmediği sanılabilirdi. Susuyordu, çünkü ruhu oradaydı kesinlikle.

Cosette'in ne durumda olduğunu bilmiyordu. Chanvrerie Sokağı'nda geçen bütün olay belleğinde bir bulut gibiydi, düşüncesinde belli belirsiz düşler dolaşıyordu: Éponine, Gavroche, Mabeuf, Thénardierler, acıklı bir biçimde barikatın dumanına karışan bütün dostları.

Bu kanlı macera arasından Mösyö Fauchelevent'ın garip geçişi ona fırtına içinde bir bilmece gibi geliyordu. Kendi hayatından bir şey anlamıyordu; nasıl kurtulduğunu, kimin kurtardığını bilmiyordu, çevresindekilerden de bunu öğrenemiyordu. Kendisine bütün söylenen, bir gece arabayla Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan getirildiğiydi. Geçmiş, bugün, gelecek, bütün her şey onun içinde belirsiz bir düşüncenin sisiydi, yalnız bu sisin içinde kımıldamayan bir nokta vardı; belirli, kesin bir çizgi gibi sağlam bir şeyle bir karar, bir istek: Cosette'i bulmak. Kendisi için hayat düşüncesi, Cosette düşüncesinden ayrı değildi; içinden, biri olmazsa ötekini kabul etmeyeceğine karar vermişti; onu yaşamaya zorlayacak olan her kim olursa olsun, büyükbabası, yazgısı, cehennem, Marius yiten cennetin geri getirilmesini ondan istemeye sarsılmaz biçimde kararlıydı.

Yine de engeller bulunduğunu da görmezlikten gelmiyordu.

Burada şu noktayı belirtelim: Büyükbabasının bütün özenine, sevgisine karşın biraz olsun yumuşamamış, ona karşı hissettikleri hiç değişmemişti. Hem bu sevginin ve özenin nedenini bilmiyordu; sonra belki hâlâ ateşin etkisinde olan hasta düşünceleriyle, kendisini aldatmak amacını güden garip şeylermiş gibi, tüm bu yumuşaklıklardan kuşkulanıyordu. Davranışları soğuktu. Büyükbaba, o zavallı ihtiyar, gülüşünü boş yere harcıyordu. Marius için-

den, tüm bunların kendisiyle konuşmadığı, onu istediğini yapmakta özgür bıraktığı sürece mümkün olacağını düşündü; ama Cosette söz konusu olunca bir başka tavırla karşılaşacağını, işte o zaman dedenin gerçek yüzünün ortaya çıkacağını tahmin ediyordu. Durumun biraz daha sertleşeceği açıktı; aile sorunlarının hatırlanması, durum karşılaştırmaları, bütün ince alaylar, karşı koymalar, Fauchelevent, Coupelevent, servet, yoksulluk, sefalet, boyundaki taş, gelecek, bütün bunlar ortaya serilecekti. Şiddetli direnişin sonucu reddedilmeydi. Marius daha baştan kendini hazırlıyordu buna.

Ve sonra, yeniden hayata döndükçe, eski dargınlıklar ortaya çıkıyor, belleğinde kalan eski yaralar deşiliyordu. Geçmişini düşünüyordu. Albay Pontmercy yeniden Mösyö Gillenormand'la Marius'un arasındaki eski yerine yerleşiyordu. Kendi kendine, babasına karşı bunca haksız ve sert tavır koymuş olan birinden hiçbir gerçek iyilik umamayacağını söylüyordu. Ve sağlığını yeniden kazandıkça, dedesine karşı duyduğu tepki yeniden beliriyordu. İhtiyar adam sessiz bir acı içindeydi.

Mösyö Gillenormand, bu konuda hiçbir şey belli etmemekle birlikte, Marius'un eve getirildiğinden beri ya da kendine geldiğinden beri ona bir kez olsun babacığım dememiş olduğunu görüyordu. "Mösyö" demiyordu, doğru, ama konuşmalarını evirip çevirerek, ne birini ne de ötekini söylememeyi beceriyordu.

Bunalımın çok uzakta olmadığı kuşkusuzdu.

Bu gibi durumlarda daima olduğu gibi, Marius kendini sınamak için, asıl savaşa başlamadan önce ufak çarpışmalar yaptı. Buna zemini yoklamak denir. Bir sabah Mösyö Gillenormand, eline düşen bir gazete yüzünden Konvansiyon hakkında biraz ileri geri laflar etti ve Danton, Saint Just, Robespierre üzerine kralcı bir nutuk çekti.

Marius sert bir tavırla, "93'ün insanları birer devdi," dedi.

İhtiyar sustu ve gün boyunca ağzını açmadı. Marius'un aklında hep o eski yılların bükülmez büyükbabası kaldığı için, bu sessizlikte, yoğunlaşmakta olan bir öfkeyi sezer gibi oldu; bundan da şiddetli bir savaş patlayacağına inanarak, düşüncesinin arka köşelerinde olası bir savaşa karşı hazırlıklarını arttırdı. Olumsuz bir ya-

nıtta tüm aletleri kıracağına, köprücük kemiğini dağıtacağına, bütün yiyecekleri geri çevireceğine dair kesin bir karara vardı. Yaraları onun savaş malzemeleriydi. Ya Cosette'e kavuşacak ya da ölecekti.

Hasta bir insanın sinsi sabrıyla elverişli bir anı kolladı ve o an geldi.

III
MARIUS SALDIRIYOR

Bir gün Mösyö Gillenormand, kızı komodinin merıneri üzerindeki şişeleri ve fincanları düzeltmekle uğraştığı sırada, Marius'a doğru eğilmiş, ona en şefkatli sesiyle şunları söylüyordu:

– Bak, Mariuscuğum, ben senin yerinde olsam, şimdi balıktan çok et yerdim. İyileşme dönemindeki bir insan için dil balığı şahanedir ama bir hastanın ayağa kalkması için güzel bir pirzoladan daha iyi bir şey düşünemiyorum.

Bütün gücü yerine gelen Marius, bu güçlerin hepsini bir araya toplayarak oturduğu yerde doğruldu, yumruklarını sıkarak yatak çarşaflarının üzerine bastırdı ve dedesinin yüzüne baktı. Yüzü korkunçtu:

– Bu beni, size bir şey söylemeye zorluyor, dedi.

– Neyi?

– Evlenmek istediğimi.

– Bilinen şey, dedi dede bir kahkaha atarak.

– Nasıl? Bilinen şey mi?

– Evet, bilinen şey. Kızcağızına kavuşacaksın.

Marius şaşırmış, bu şaşkınlık onu bitkin düşürmüştü; bütün bedeni titredi.

Mösyö Gillenormand sürdürdü konuşmasını:

– Evet, o güzel dilberine kavuşacaksın. İhtiyar bir mösyö kılığında her gün gelerek senden haber alıyor. Sen yaralandığından beri her günü ağlamak ve sargı bezi yapmakla geçiyor. Araştırdım, Homme-Arıné Sokağı'nda 7 numarada oturuyor. Ya! İşte asıl konuya geldik. Sen onu istiyorsun. İyi ya, alırsın. Yakalandın. Kendi kendine bir düzen hazırlamıştın, içinden şöyle düşünüyordun:

"Büyükbabaya, Régence'ın ve Direktuvar'ın şu mumyasına, şu eski hovardaya, şimdi pinponlaşmış şu eski çapkına açıkça söylerim; onun da zamanında birtakım hafiflikleri, sevgilileri, Cosetteleri olmuştur, o da gösteriş yaptı, onun da kanatları vardı, ilkbahar nimetlerinden tattı, şimdi bunları hatırlaması gerek. Görüşeceğiz." Savaş... Ah! Mayıs böceğini boynuzlarından tuttun sen, iyi bu. Ben sana pirzola yemeni teklif ediyorum, sense bana "Söz açılmışken evlenmek istiyorum," diye cevap veriyorsun. Bir sözü değiştirmek diye buna derler işte. Ya! Sen incir çekirdeğini doldurmaz bir kavgaya hazırdın! Benim kocamış bir korkak olduğumu biliyordun. İşte şimdi buna ne dersin? Hayal kırıklığına uğradın. Dedeni, kendinden daha aptal bilmek... İşte bunu hiç beklemiyordun. Bana vereceğin nutku unuttun, avukat bey! Pek hoş doğrusu! Olsun, bana ne, senin bileceğin iş. İstediğini yapıyorsun işte, seni şaşırttım budala! Dinle. Ben de araştırma yaptım, kurnazın biriyim ben de. Kız çok sevimli ve akıllı. Mızraklı süvari de doğru değil. Bir yığın sargı bezi yaptı. Pırlanta gibi bir kız. Ayrıca sana da delice âşık. Sen ölseydin eğer üç kişi olacaktık; onun tabutu da bana eşlik edecekti. Sen biraz iyileşir iyileşmez onu senin başına oturtmayı düşündüm ama genç kızları, ilgilendikleri yaralıların yanına teklifsizce ancak romanlarda sokarlar. Yapılır cinsten değildi. Teyzen ne derdi sonra? Zamanın dörtte üçü tamamen soyunuktun yavrucağım. Nicolette yanından bir dakika bile ayrılmadı, ona sor da bak, senin yanına bir kadın almanın olanağı var mıydı? Sonra hekim ne diyecekti bu işe? Güzel bir kız, bir hastanın iyileşmesini sağlamaz. Neyse, iyi işte, artık bu konuyu kapatalım, konuşuldu ve bir anlaşmaya varıldı. Al onu. Benim canavarlığım böyle işte. Görüyor musun bak, beni sevmediğini anlıyordum. "Şu hayvanın beni sevmesi için ne yapabilirim acaba?" dedim. Sonra "Hay Allah, elimin atlında Cosette var ya, onu kendisine verirsem o zaman beni biraz sever, sevmezse de neden olduğunu söylemesi gerekir." Ya! Sence ihtiyar kıyametleri koparacak, bağırıp çağıracak, doğan bu güneşin üzerine bastonunu kaldıracaktı. Hiç de değil! Cosette mi, aşk mı, peki. Oysa benim de istediğim buydu. Lütfen evlenmek zahmetine katlanın bayım. Mutlu olmalısın sevgili yavrum.

İhtiyar bunu söyledikten sonra hıçkıra hıçkıra ağlamaya başla-

dı. Marius'un başını kollarıyla göğsüne bastırdı. Her ikisi de ağlamaya başladılar. İşte bu, yüce mutluluğun şekillerinden biriydi...

– Babacığım! diye bağırdı Marius.

– Ya! Demek ki beni seviyorsun? dedi ihtiyar,

Sözle anlatılamayacak bir andı. İkisi de konuşamıyor, âdeta boğuluyorlardı. Sonunda yaşlı adam kekeledi:

– Hadi bakalım! İşte açıldı ve bana, "babacığım" dedi.

Marius başını dedesinin kollarından kurtararak, alçak sesle:

– Ama babacığım... dedi. Artık iyileştim, bana onu görebilirim gibi geliyor.

– Bu da düşünüldü. Yarın onu göreceksin.

– Babacığım!

– Ne var?

– Neden bugün değil?

– Pekâlâ, bugün. Hadi bugün olsun. Bana üç kez babacığım dedin. Bu ona değer doğrusu. Ben hemen bu işle ilgilenirim. Onu sana getirirler. Sana düşünüldü dedim ya. Bunu zamanında şiire de dökmüşlerdi. *Genç Hasta* adlı ağıtın sonudur. André Chénier yazmıştı. Canilerin... 93 aslanlarının boğazladıkları André Chénier.

Mösyö Gillenormand, Marius'un kaşlarını hafifçe çattığını görür gibi oldu; ama Marius –ki gerçekten söylemek zorundayız– hayranlık içinde yüzdüğünden, Cosette'i 1793'ten daha çok düşündüğünden, onu dinlemiyordu bile.

Büyükbaba, André Chénier'yi pek uygunsuz bir şekilde araya karıştırdığından içi ürpererek, sözünün arkasını çabuk çabuk getirdi:

– Boğazlandı, tam yerinde bir sözcük değil. Gerçek olan şu ki, büyük devrimci dehalar her zaman kötü insanlar değildirler, bu yadsınamaz; kahramandırlar hiç şüphesiz! Yalnız André Chénier'yi bir parça kendilerini rahatsız eder gibi görüyorlardı, onu böylesine... yani, o büyük adamlar, 7 Thermidor'da, genel kurtuluş uğruna, André Chénier'den bu dünyadan gitmesini istediler...

Mösyö Gillenormand'ın sözleri boğazında düğümlenmişti; arkasını getiremedi. Sözlerini ne bitirebilir ne de sürdürebilirdi. Kızı, Marius'un arkasındaki yastığı düzeltirken böylesine heyecanla sarsılan yaşlı adam, yaşının elverdiğince hızla yatak odasından dı-

şarı attı kendini, arkasından kapıyı itip kapattı; mosmor olmuştu, boğulur gibi ağzı köpürerek, gözleri yuvalarından çıkmış bir şekilde yandaki odaya daldı, ayakkabıları parlatan zavallı Basque'la burun buruna geldi. Basque'ın yakasına yapışarak şiddetli bir öfkeyle onun yüzüne haykırdı:

– Yüz bin şeytana lanet olsun ki bu haydutlar onu katlettiler!

– Kimi Mösyö?

– André Chénier'yi!

Basque büyük bir ürküntüyle:

– Evet Mösyö, dedi.

IV
MATMAZEL GILLENORMAND, MÖSYÖ FAUCHELEVENT'IN KOLTUĞUNUN ALTINDAKİ ŞEYLE İÇERİ GİRMESİNİ PEK DE ÖYLE KÖTÜ KARŞILAMADI

Cosette ve Marius yeniden görüştüler.

Görüşmenin nasıl geçtiğinden söz etmek istemiyoruz.

Öyle şeyler vardır ki –güneş gibi– bunların resmini çizmeye çalışmamak gerekir.

Cosette içeri girdiği anda, Basque ve Nicolette de dahil olmak üzere bütün aile Marius'un odasında toplanmıştı.

Cosette eşikte göründüğü zaman, bir ışık çemberi içinde gibiydi. Tam o sırada burnunu silmek üzere olan büyükbaba, mendili burnunda, öylece Cosette'e baktı, kaldı.

– Hayranlık verici, diye bağırdı.

Sonra da burnunu gürültüyle sildi.

Cosette, kendinden geçmiş, hayran ve ürkekti; havalarda uçuyordu. Bir insan mutluluktan ne derece korkarsa, o da o derece korkmuştu. Yüzü sapsarı kesilmiş, kekeliyordu; Marius'un kollarına atılmak istiyor, fakat cesaret edemiyordu. Bu kalabalığın karşısında sevmekten utanıyordu. Mutlu sevgililere herkes acımasız davranır, onların en fazla yalnız kalmak istedikleri anda, bir türlü oradan ayrılmazlar. Onların ise insanlara gereksinimleri yoktur.

Cosette'le birlikte ve sonuncu olarak ak saçlı, ciddi, yine de gülümseyen ama anlamı belirsiz ve dokunaklı bir şekilde gülümse-

yen bir de erkek girmişti. Mösyö Fauchelevent'dı bu; Jean Valjean'dı.

Kapıcının söylemiş olduğu gibi pek iyi giyinmişti, siyah elbisesi yepyeniydi, kravatı ise beyaz. Kapıcı, belki de noter olan bu düzgün kıyafetli burjuvada, 7 Haziran gecesi aniden kapıda beliren, çamur içinde, pis ve iğrenç, şaşkın, suratı kan ve çamurla kaplı, kucağında baygın Marius'u taşıyan, o korkunç ölü taşıyıcıyı tanımaktan oldukça uzaktı; bununla birlikte kapıcılık duygusu uyanarak, karısına alçak sesle, şunları da söylemekten kendini alamamıştı: "Neden bilmem, bana öyle geliyor ki ben bu yüzü daha önce gördüm." Mösyö Fauchelevent, Marius'un odasında biraz kıyıda kalmış gibi kapının yanında duruyordu. Kolunun altında ise, kitabı andıran, kâğıda sarılı bir paket vardı. Paketin kâğıdı küflü görünümlü yeşilimtıraktı.

Matmazel Gillenormand kitapları hiç sevmezdi, Nicolette'e alçak sesle sordu:

– Bu mösyö hep böyle kolunun altında kitap mı taşır?

Mösyö Gillenormand bunu duymuştu, o da sesini alçaltarak:

– E, bilgin bir adam. Ne varmış bunda? Adamın suçu mu? Bir zamanlar tanıdığım Mösyö Boulard da hiçbir zaman sokağa kitapsız çıkmazdı; tıpkı bunun gibi, onun da yüreğinin üzerinde daima bir kitap bulunurdu.

Sonra yeni geleni selamlayarak, yüksek sesle:

– Mösyö Tranchelevent... dedi.

Gillenormand Baba bunu kasıtlı yapmıyordu, ama soyadlarını aklında tutmamak, onda bir tür kibarlık alışkanlığıydı.

– Mösyö Tranchelevent, torunum Baron Marius Pontmercy adına kızınızı istemekle onur duyuyorum.

Mösyö "Tranchelevent" eğildi.

– Durum bu, dedi.

Sonra kollarını uzatarak onları kutsar gibi Marius'la Cosette'e doğru döndü:

– Birbirinizi sevebilirsiniz artık, dedi.

Gençler bunu bir daha yineletmediler. Derhal! Hemen cıvıltı başladı. Alçak sesle konuşuyorlardı. Marius şezlonga kollarını dayamış, Cosette de onun yanında ayaktaydı.

Cosette:

– Aman Tanrım, diye mırıldandı. Sizi yeniden görebildim. Sensin! Sizsiniz! Kalkıp çarpışmaya girmek! Ama neden? Korkunç bir şey. Dört aydır ölü gibiyim. Ah! Savaşa gitmek ne haince bir şey! Ben size ne yapmıştım ki? Sizi bağışlarım, ama bir daha yapmazsanız. Biraz önce bizi çağırmaya geldiklerinde, gene öleceğimi sandım, ama bu kez sevinçten! Öyle kaygılıydım ki, giyinmeye bile zaman bulamadım. Durumum sizi korkutuyordur. Beni buruşuk bir yakayla görünce aileniz ne der sonra? Bir şeyler söylesenize! Ben kendi kendime konuşuyorum. Biz gene Homme-Armé Sokağı'ndaki evdeyiz. Söylediklerine göre, omuzun çok kötüymüş. İçine bir yumruk sığabileceğini söylüyorlardı. Sonra da etlerinizi makasla kesmişler. İşte asıl bu çok korkunçtu. Ağladım ama artık gözyaşım kalmadı. Doğrusu böyle acı çekmek çok garipti. Büyükbabanız çok iyi bir insana benziyor. Rahatsız olmayın, dirseğinize yaslanmayın, dikkat edin; bir yerinizi inciteceksiniz. Ah! Ne kadar mutluyum! Demek ki artık felaket bitti. Aptallaştım. Size bir sürü şey söylemek istiyordum, ama hepsini unuttum, hiçbirini anımsamıyorum. Beni hâlâ seviyor musunuz? Homme-Armé Sokağı'nda oturuyoruz, bahçemiz yok. Durmadan sargı bezi hazırladım; işte mösyö, bakın, suç sizde, parmaklarım nasır bağladı.

– Melek, dedi Marius.

Melek, dilin hiçbir zaman eskimeyen sözcüğüdür. Başka hiçbir sözcük, sevgililerin amansızca kullanmasına onun kadar dayanamaz.

Sonra odada başkalarının da olduğunu anımsayarak sustular, yavaşça ellerini birbirlerine dokundurmakla yetindiler, bir tek sözcük bile konuşmadan öylece kaldılar. Mösyö Gillenormand odada bulunanların hepsine birden dönerek:

– Aman biraz yüksek sesle konuşun! Sizler, sahne dışındakiler yani, gürültü yapın! Hadi bakalım canım, biraz patırtı! Şu çocuklar rahatlıkla cıvıldaşabilsinler.

Sonra Marius ile Cosette'e yaklaşarak oldukça alçak bir sesle:

– Rahatça konuşun, çekinmeyin... dedi.

Gillenormand Teyze, evdeki ışık baskınını şaşkınlıkla seyredi-

yordu. Bu şaşkınlıkta saldırgan bir yan yoktu; bu hiç de iki kumruyu seyreden baykuşun rezilce ve utanmış görünen o kıskanç bakışı değildi, elli yedi yaşındaki zavallı bir masumun aptal bakışıydı; başarısızlığa uğramış bir hayatın aşka, zafere bakışıydı.

Babası:

– Matmazel Gillenormand, diyordu. Başına bir gün böyle bir şeyin geleceğini ben sana söylemiştim.

Bir süre susmuş ve sonra eklemişti:

– Başkalarının mutluluğuna bak!

Sonra Cosette'e doğru döndü:

– Aman ne kadar güzel kız! Ne güzel! Greuze'ün bir tablosu! Çapkın! Ah! Seni yaramaz seni! Doğrusu elimden iyi kurtuldun. Şanslısın. On beş yaş daha genç olsam, onu elinden almak için kılıç kılıca vuruşurduk. İşte bakın matmazel, size aşığım! Bu kadarı da olağandır. Bu sizin hakkınızdır. Ah! Ne güzel, ne hoş, ne tatlı düğün olacaktır! Bağlı olduğumuz kilise Saint-Denis du Saint-Sacrement'dir, ama papadan özel izin alırım, Saint-Paul Kilisesi'nde evlenirsiniz. O kilise daha iyidir. Onu Cizvitler yaptırdı, daha da zariftir. Birague Kardinali Çeşmesi'nin karşısında. Cizvit mimarisinin başyapıtı Namur'dedir. Adı da Saint-Loup'dur. Evlenince oraya gitmelisiniz, yolculuğa değer. Ben tamamen sizden yanayım matmazel, sizlerin evlenmesini isterim. Onlar bunun için yaratılmışlardır. Ermiş Catherine diye biri var, ben onu hep başı açık görmek isterim. Bakire kalmak güzeldir, ancak soğuktur. İncil şöyle der: Çoğalınız. Halkı kurtarmak için Jeanne d'Arc gerekir, ama halkı yaratmak için ise Gigogne Ana şarttır. Onun için güzeller, evlenin. Doğrusu bakire kalmanın neye yaradığını hiç anlamıyorum. Kilisede ayrı bir yerler olduğunu, Meryem birliğine dahil olduklarını biliyorum; iyi ama, hay Allah! Güzel bir koca, namuslu iyi bir insan... Bir yıl sonra da sarışın, koskoca bir bebek, kuvvetle meme emen, bıngıl bıngıl bacaklı, şafak mutluluğu içinde gülerek pembe küçük pençeleriyle göğsünüzü mıncıklayan bir yavru, akşam dualarında mum tutarak, *Turris eburnea* ilahisi söylemekten daha iyidir bu.

Doksanlık topuklarının üzerinde bir fırıldak gibi dönen büyükbaba, boşalan bir yay gibi konuşmaya başladı.

Böylece hülyalarına son veriyorsun.
Demek, Alcippe, sen de yakında evleniyorsun.

– Aklıma geldi.
– Nedir babacığım?
– Senin samimi bir dostun yok muydu?
– Evet, Courfeyrac.
– Ne oldu o?
– Öldü.
– Pekâlâ.

Onların yanına oturdu, Cosette'i de oturttu; ellerini yaşlı, buruşuk elleri arasına aldı.

– Bu çok zarif, sevimli, küçük bir şey. Bu Cosette bir başyapıt! Hem minimini bir küçükhanım kız hem de soylu bir kadın. Soyluluk derecesi düşecek, fakat bir baron olacak; oysa markiz olarak doğmuş. Şu kirpiklere bakın! Çocuklarım, şunu iyice aklınıza koyun, gerçeğin tam içindesiniz. Birbirinizi sevin. Aşktan serseme dönün. Aşk, insanların aptallığı, ama Tanrı'nın ruhudur. Birbirinize tapın. Yalnız...

Birdenbire üzgün bir tavırla ekledi:

– Ne felaket! İşte şimdi düşünüyorum da! Ben ölünceye kadar varlığımın yarısından çoğu benim; ben sağ oldukça bu böyle sürer, aşağı-yukarı yirmi yıl sonra, ben ölünce, ah! Zavallı evlatlarım, bir meteliğiniz bile kalmayacak! Madam Barones, o güzel elleriniz meteliğe kurşun sıkacak!

Burada ciddi, sakin bir ses duyuldu:

– Matmazel Euphrasie Fauchelevent'ın altı yüz bin frangı var!

Jean Valjean'ın sesiydi bu.

O ana kadar bir tek sözcük bile söylememişti o, orada olduğunun kimse farkında bile değildi. Bütün bu mutlu insanların arkasında, ayakta, kıpırdamadan duruyordu.

Büyükbaba telaşlanarak:

– Kimmiş o söz konusu olan Matmazel Euphrasie? diye sordu.
– Ben! diye söze katıldı Cosette.
– Altı yüz bin frank, diye cevap verdi Mösyö Gillenormand.
– Belki de on dört, on beş bin frank eksiktir... dedi Jean Valjean.

Gillenormand Teyze'nin kitap sandığı paketi masanın üzerine koydu ve açtı. Bu bir deste banknottu. Karıştırdılar, saydılar. Beş yüz tane bin frankla yüz atmış sekiz tane beş yüz frank vardı. Tümü birden beş yüz seksen dört bin frank ediyordu.

Mösyö Gillenormand:

– İşte güzel bir kitap... dedi.

– Beş yüz seksen dört bin frank! diye mırıldandı teyze.

Büyükbaba:

– Matmazel Gillenormand, bu birçok şeyi çözümler, değil mi? diye söze gene başladı. Şu yaramaz Marius hayat ağacından bir milyoner bulup çıkarmış. Haydi şimdi gelin de delikanlının sevgisine güvenin bakalım. Okullu delikanlılar, okullu milyoner kızlar buluveriyorlar. Toy delikanlı Rothschild'den daha iyi iş görüyor.

Matmazel Gillenormand alçak sesle:

– Beş yüz seksen dört bin frank! diye tekrarlıyordu. Beş yüz seksen dört mü? Altı yüz bin demek daha doğru olur, değil mi ya?

Marius ile Cosette'e gelince, onlar o sırada hep birbirlerine bakıyorlardı; bu ayrıntı dikkatlerini çekmedi.

V
PARANIZI FALANCA NOTERE YATIRMAKTANSA FİLANCA ORMANA YATIRIN

Uzun uzun açıklamalara gerek kalmadan, elbette, anlamışsınızdır sanırız: Jean Valjean, Champmathieu olayından sonraki birkaç günlük kaçışında Paris'e gelmiş, Montreuil-sur-Mer'de Mösyö Madeleine adı altında kazandığı parayı Laffitte'ten tam zamanında çekmişti. Ancak yeniden yakalanmaktan da korkmaktaydı, nitekim kısa bir süre sonra böyle de olmuştu. Bu parayı Montfermeil Ormanı'nda, Blaru Arazisi denen yere gömmüştü. Altı yüz bin frank olan banknot halindeki para az yer kaplıyordu; bir kutuya sığmıştı, yalnız kutuyu nemden korumak için içi kestane ağacı yongası dolu olan meşe ağacından bir kasaya koymuştu. Aynı kasaya diğer serveti olan Piskopos'un şamdanlarını da koymuştu. Anımsanacağı üzere, Montreuil-sur-Mer'den kaçarken bu şamdanları da yanında götürmüştü.

Bir akşam Boulatruelle tarafından ilk kez görülen adam Jean Valjean'dı. Daha sonraları Jean Valjean, paraya her gereksinimi olduğunda gelip ormandan alıyordu. Sözünü ettiğimiz ortadan yok olmalar bunlardı. Orada, fundaların arasında, yerini yalnız kendisinin bildiği gizli bir yerde kazması vardı. Marius'un iyileşme dönemine girdiğini duyduğunda, bu paraların artık yararlı olabileceğini düşünerek gidip almıştı. Boulatruelle'in ormanda gördüğü gene oydu ama bu kez, akşam değil de sabah vaktiydi ve kazma ona miras kalmıştı.

Gerçek miktar beş yüz seksen dört bin beş yüz franktı. Jean Valjean, beş yüz frangı kendisine ayırdı. İçinden:

– Sonra düşünürüz, diyordu.

Bu miktarla Laffitte'den çekilen altı yüz bin frank arasındaki fark 1823 ile 1833 arasındaki on yılın masrafıydı. Manastırdaki beş yıl beş bin frank harcanmıştı sadece.

Jean Valjean iki gümüş şamdanı ocağın üzerine koydu, onlar pırıl pırıl parladıkça Toussaint hayran hayran bakıyordu. Jean Valjean artık Javert'den kurtulduğunu biliyordu. Olayı onun önünde anlatmışlar, kendisi de *Moniteur* gazetesinde okumuştu. Javert adında bir polis müfettişi, Pont-au-Change'la Pont-Neuf arasında, bir çamaşırcı kayığının altında boğulmuş olarak bulunmuştu. Amirlerinin çok takdirini kazanmış olan bu kusursuz adamın bıraktığı bir yazı, onun birden çılgınlığa kapılıp intihar ettiğini düşündürüyordu.

Jean Valjean da öyle düşündü: "Gerçekten de, elinde olduğum halde beni serbest bıraktığına göre, daha o zaman çıldırmış olmalı."

VI
İKİ YAŞLI KİŞİ, HER BİRİ KENDİ TARZINDA COSETTE MUTLU OLSUN DİYE HER ŞEYİ YAPIYORLAR

Evlilik için her şeyi tamamladılar. Danışılan hekim, şubatta olabileceğini bildirdi. Aralık ayındaydılar; mutlulukla dolu güzel birkaç hafta geçmişti. Büyükbaba onlardan daha az mutlu değildi. Cosette'in karşısına geçip saatlerce onu izliyordu.

– Harika güzel kız! diye haykırıyordu. Ve de ne denli iyi bir in-

san! Canımın içinden başka söyleyecek tek söz yok doğrusu; hayatımda gördüğüm en sevimli kız bu. Sonraları menekşe kokulu özellikleri de çıkacaktır ortaya. Bir lütuf bu, öyle ya! Böyle bir yaratıkla ancak bir soylu hayatı yaşanır. Marius, oğlum, baronsun, varlıklısın, avukatçılık yapma, yalvarırım.

Cosette ile Marius birdenbire gömülü oldukları yerden cennete geçmişlerdi. Geçiş pek hazırlıksız olmuştu; gözleri kamaşmamış olsaydı bu olaydan serseme dönerlerdi.

Marius Cosette'e:

– Sen bundan bir şey anlıyor musun? diyordu.

Cosette de:

– Hayır, diyordu. Yalnız, Tanrı bize bakıyormuş gibi geliyor bana.

Jean Valjean her şeyi yaptı, her şeyi yoluna koydu, her şeyi uzlaştırdı, her şeyi kolaylaştırdı. Cosette'in mutluluğuna Cosette'in kendisi kadar ivecenlikle, görünüşte sevinçle koşuyordu. Geçmişte belediye başkanlığı yapmış olduğundan, gizini kendisinden başkasının bilmediği ince bir konuyu, Cosette'in kimlik kayıt işini çözebildi. Gerçeği açıkça söylemek, kim bilir, belki de evliliği engelleyebilirdi. Cosette'i tüm güçlüklerden kurtardı. Hiçbir itirazla karşılaşmamak için, ona hepsi de ölmüş kişilerden bir aile kurdu. Cosette sönüp giden bir ailenin son çocuğuymuş, kendi öz çocuğu değilmiş ama bir başka Fauchelevent'ın kızıymış. İki Fauchelevent kardeş Petit-Picpus Manastırı'nda bahçıvanlık etmişler. O manastıra gittiler, bu konuda gayet güzel bilgiler aldılar, saygıdeğer sözler duydular. Saf rahibeler, babalık konularına pek akılları ermediği ve bu gibi konulara ilgi duymadıkları için, hileden, dalavereden anlamadıklarından, küçük Cosette'in iki Fauchelevent'dan hangisinin kızı olduğunu hiçbir zaman tam olarak kestirememişlerdi. İstenileni söylediler. Hem de büyük bir çaba ve istekle söylediler. Resmî bir belge düzenlendi. Cosette yasa karşısında Matmazel Euphraise Fauchelevent oldu. Öksüz olduğu yazıldı. Jean Valjean kendisinin, Fauchelevent adı altında Cosette'e koruyucu olarak atanmasını sağladı. Gillenormand da ikinci vasi oldu. Beş yüz seksen dört bin franga gelince, bu parayı adını açıklamak istemeyen ölmüş birisi Cosette'e miras bırakmıştı. Asıl miras beş

yüz doksan dört bin franktı ama on bin frank Euphrasie'nin eğitimine kullanılmıştı, bunun da beş bin frangı manastıra ödenmişti. Bir üçüncü kişinin güvencesine verilen bu miras, Cosette'e erginlik yaşına geldiğinde ya da evlendiğinde verilecekti. Görüldüğü gibi tüm bunlar onaylanabilir şeylerdi, hele ortada yarım milyondan çok bir para olunca. Ortada bazı gariplikler yok değildi ama onları görmediler; ilgililerden birinin gözleri aşkla, ötekilerin de altı yüz bin lirayla bağlanmıştı.

Cosette uzun süredir baba dediği bu ihtiyar adamın kızı olmadığını öğrendi. Ne var ki bir akrabanın, bir başka Fauchelevent'ın kızıymış. Başka zaman olsa çok üzülürdü ama içinde bulunduğu anlatılmaz saatlerde bu ancak bir parça gölge, hafif bir karartı olabildi; öylesine neşeli ve sevinçliydi ki bu bulut pek kısa sürdü. Onun Marius'u vardı. Delikanlı geliyor, yaşlı adam siliniyordu. Hayat böyledir işte.

Ve uzun yıllardan beri çevresinde bilmeceler görmeye alışmıştı; gizemli bir çocukluk devresi geçirmiş olan her insan bazı özverilere katlanmaya hazırdır. Ama Jean Valjean'a "baba" diyordu yine.

Kızcağız göklerde uçuyordu. Bu arada Gillenormand Baba'yı da pek seviyordu. Gerçek şu ki, o Cosette'i şiirlere, armağanlara boğuyordu. Jean Valjean Cosette'e toplum içinde doğru dürüst bir durum, her türlü tehlikeden uzak bir kimlik sunmaya çalışırken, Mösyö Gillenormand da çeyizle ilgileniyordu. Eli açık olmak kadar hiçbir şey onu hoşnut etmezdi. Bu arada, Cosette'e büyükannesinden kalma bir giysi de vermişti.

– Bunlar yeniden moda oluyor, diyordu. Antikalar pek ilgi görüyor; yaşlılığımın genç kadınları, çocukluğumun yaşlı kadınları gibi giyiniyorlar.

Yıllardan beri açılmamış olan yuvarlak karınlı, Coromandel lake, ağırbaşlı konsollarını boşaltıyordu:

– Bu ihtiyarların günahını çıkartalım, diyordu. Bakalım iri göbeklerinde neler var!

Bütün eşlerinin, bütün sevgililerinin, bütün ninelerinin giysileriyle dopdolu olan karınlı çekmecelerin hayatına gürültüyle giriyordu. Çin canfesi, Şam kumaşları, ipekliler, menevişli kumaşlar, yanar-döner kalın Tours ipeklisinden giysiler, yıkanabilir sır-

ma tellerle işlenmiş Hint mendilleri, tersi yüzü bir çiçekli ipekliler, Cenova Alençon dantelleri, antika bilezikler, minimini savaş sahneleriyle bezenmiş fildişi şekerlikler, süsler, kurdeleler... Her şeyi Cosette'e bol bol veriyordu. Cosette de hayranlık içinde, Marius'a âşık, Mösyö Gillenormand'a minnetle dolup taşarak, satenler, kadifeler giyinmiş sonsuz bir mutluluk düşlüyordu. Ruhu göklere dantelden kanatlarla yükseliyordu. Dediğimiz gibi, büyükbabanın hayranlığı sevgililerin esrikliğine eşti. Filles-du-Calvaire Sokağı'nda şenlik vardı sanki. Her sabah büyükbabadan Cosette'e adaklar yağıyordu. Akla gelen her türlü süs, genç kızın çevresinde görkemli bir biçimde açılıp saçılıyordu. Marius mutluluğunun arasında ciddi konuşmalar da yapıyordu. Bir sabah bilmem hangi olaydan ötürü şunları söyledi:

– Devrimin adamları öylesine büyüktürler ki, Caton gibi, Phocion gibi, yüzyılların saygısını şimdiden kazanmışlardır; onların her biri eski bir anı gibidir.

Yaşlı adam:

– Eski zaman işi menevişli kumaş! diye haykırdı. Sağ ol Marius. İşte bu tam benim aradığım şey!

Ertesi gün eski zaman işi menevişli kumaştan çay rengi görkemli bir giysi Cosette'in çeyizine ekleniyordu. Büyükbaba bu eski kumaşlardan birtakım buluşlar yapıyordu:

– Aşk, iyi bir şey bu, ama yanında bunları da ister. Mutlulukta yararsız sayılan şeyler de bulunmalıdır. Mutluluk, ancak zorunlu olandır. Onu gereksizle bol bol süsleyin bana bakayım. Bir saraylı onun yüreği. Onun yüreğiyle Louvre Sarayı. Onun yüreğiyle Versailles'ın büyük suları. Çoban kızını verin bana ve uğraşın da düşes olsun. Başında peygamberçiçeklerinden tacıyla Philis'i getirin, ona yüz bin lira da gelir ekleyin. Mermer dikmeler arasında bana göz alabildiğine bir kır hayatı gösterin. Köy hayatına da, mermer ve altın cümbüşüne de razıyım. Kuru mutluluk yavan ekmeğe benzer. İnsan doyar ama yemek yemiş olmaz. Ben gereksizi, çok olanı, aşırı olanı, hiçbir işe yaramayanı isterim. Strasbourg Katedrali'nde, üç katlı bir ev yüksekliğinde saati bildiren, saati bildirme iyiliğinde bulunan ama hiç de bu iş için yapılmışa benzemeyen bir saat gördüğümü anımsıyorum. Öğleyi, gece yarısını, güneşin saati

olan öğleyi, aşkın saati olan gece yarısını ya da istediğiniz herhangi bir saati çaldıktan sonra, size aynı yıldızları, toprakları, denizi, kuşları, balıkları, Phebus ve Phoebe'yi, bir yuvadan çıkan yığınla şeyi, on iki havariyi, İmparator Şarlken'i, Éponine'le Sabinus'u, daha bir sürü yaldızlı, üstelik de trampet çalan küçük adamcağızları gösteriyordu. Nedendir bilinmez, her durumda çevresine yaydığı neşeli sesler de cabası. Saatleri göstermekten başka bir marifeti olmayan bu kötü kadran, bu kadar şeye değer mi? Ben Strasbourg'un kocaman saatiyle aynı düşüncedeyim, onu Kara Orman'ın guguklu saatine yeğlerim.

Mösyö Gillenormand özellikle de düğün konusunda çok saçmalıyordu; düzensiz sözlerinde 18. yüzyılın bütün köhnelikleri karmakarışık bir durumda geçiyordu.

– Siz eğlence sanatını bilmiyorsunuz! Bu zamanlarda bir eğlence günü yaratmasını bilmiyorsunuz siz! diye haykırıyordu. Sizin 19. yüzyılınız güçsüz, çabasız. Onda aşırılık eksik. Varsılı bilmiyor, soyluyu bilmiyor. Her konuda da dibinden kırpılmış. Sizin halk tabakanız tatsız, kokusuz, renksiz bir şey. Evlenen kadınlarımızın bütün düşü, onların dediği gibi söyleyeyim, pelesenk ağacından eşya ile hassa kumaşıyla yeni süslenmiş sevimli küçük bir salon. Savulun! Savulun! Bay Grigou Bayan Grippesou ile evleniyor. Ne debdebe, ne soyluluk! Mumlardan birine bir altın yapıştırdılar. İşte devir bu. Sarmatlardan[1] daha öteye kaçmak istiyorum. Ah! Daha 1787'de, Léon Prensi, Chabot Dükü, Montbazon Dükü, Soubise Markisi, Thouars Kontu, Fransa senato üyesi Rohan Dükü'nün Longchamps'a tahtırevanla gittiğini gördüğüm gün, her şeyin yıkıldığını derhal anlamıştım; meyvelerini verdi işte. Bu yüzyılda herkes iş görüyor, borsa oyunlarına katılıyor; para kazanıyor, cimrilik ediyor. Dış görünüş temizlenip cilalanıyor; herkes iki dirhem bir çekirdek, yıkanmış, sabunlanmış, perdahlanmış, tıraş olmuş, cilalanmış, düzeltilmiş, parlatılmış, fırçalanmış, temizlenmiştir ama hep dıştan; bir çakıl taşı parlaklığında, ağzı sıkı, saygılı, aynı zamanda da yemin ederim ki, vicdanın derinliklerinde eline sümküren sığır çobanını ürkütecek gübre yığınları, çirkef çu-

1 Orta Asya'dan gelip Karadeniz'in kuzey bölgelerinden Baltık Denizi'ne kadar yayılan eski bir kavim. Kadınları da savaşa katılırlardı – ç.n.

kurları. Bu devre ben şu özlü sözü ihsan ediyorum: "Pis temizlik." Kızına Marius, izin ver de konuşayım. Görüyorsun, halkı kötülüyor değilim, senin halkınla gırtlağıma dek doluyum; ama burjuvaya bir parça şamar atmamı hoş görüver. Ben de onlardanım. Şu var ki, çok seven iyi cezalandırır. Şimdi, bak açıkça söylüyorum: Bugün evleniyorlar, ama evlenmesini bilmiyorlar. Ah! Gerçek bu, eski geleneklerin sevimliliğini özledim; her şeyi özledim. O güzellik, o şövalye ruhu, o ince, güzel davranışlar, herkeste neşeli bir süsleniş, müzik düğünün bir parçası, yukarıda senfoni, aşağıda trampet, danslar, sofra başına kurulmuş keyifli yüzler, süzme şiirler, şarkılar, havai fişekler, içten gelen gülmeler, kocaman kurdele fiyonkları. Gelinin çorap lastiğini özledim. Gelinin çorap lastiği Venüs kuşağıyla kardeş çocuğu olur. Troya Savaşı'nın dayandığı şey nedir? Kuşkusuz Helena'nın çorap bağına dayanır. Niçin çarpışıyorlar? Niçin kutsal Diomedes on sivri uçlu tunç miğferi Merionea'nın başında kırınıştır? Niçin Akhilleus'la Hektor koca koca mızraklarla birbirlerine saldırıyorlar? Çünkü Helena çorap bağını Paris'e kaptırdı. Cosette'in çorap lastiği ile Homeros İlyada Destanı'nı yaratırdı. Şiirine benim gibi bir geveze yerleştirir, adını Nestor koyardı. Eski devirde, o sevimli eski devirde, insanlar sanatçı gibi evlenirlerdi dostlarım. Sağlam bir sözleşme yapılırdı, sonra da yenilip içilirdi. Cujas çıkar çıkmaz Gamache[1] girerdi. Ama ne yaparsınız? Mide –alacağını isteyen, kendisi de bayram etmek isteyen mide– sevimli bir aptaldır. Eksiksiz şölen olurdu; masada, yanı başınızda gerdanını pek saklamayan, dantel yaka kullanmayan güzel bir hanım olurdu. Oh! O gülen geniş ağızlar! O devirde herkes ne kadar neşeliydi! Gençlik bir çiçek demeti gibiydi; her delikanlı sözünü bir leylak dalı ya da bir demet gülle bitirirdi; savaşçı bile olsalar, gönül çobanıydılar; söz gelişi dragon süvari yüzbaşısı idiyseler, Florin adını taşımak çaresini bulurlardı. Güzel olmaya önem verirlerdi. İşlemeler, süsler kullanırlardı. Bir beyefendi çiçeğe benzerdi, bir marki değerli taş gibiydi. Pantolonların ayak kayışı yoktu, çizme giyen yoktu. Delikanlılar, parlak, menevişli, mor renkli kumaşlarla pek incelikli giyinirlerdi, daldan dala konan, se-

1 Cujas (1520-90) ünlü bir Fransız hukukçusudur; Gamache ise Cervantes'in Don Quijote'sinde midesine düşkün bir köy ağasıdır – ç.n.

vimsiz züppe bir durumları vardı ama kılıç taşımalarına engel değildi bu. Dişli, pençeli sinekkuşu. *Indes Galantes* operalarının zamanıydı o zaman. Yüzyılın bir yanı incelikli, öbür yanı görkemliydi ve inanın, herkes de eğlenirdi. Bugün insanlar asık yüzlü. Burjuva eli sıkıdır, burjuva erdem taslar; sizin yüzyılınızın yazgısı kötü. Hani nerdeyse perilerini yakaları çok açık diye kovacaklar. Ne yazık! Güzelliği bir çirkinlikmiş gibi gizliyorlar. Devrimden beri her şey pantolonlu, dansözler bile. Meydan soytarısı asık yüzlü olmak zorunda. Sizin dans havalarınız papaz kılıklı. Görkemli olmak gerek. Bir delikanlının çenesi boyunbağının içinde olmazsa üzülüyorlar. Evlenen yirmi yaşındaki haylazın amacı Mösyö Royer-Collard'a benzemektir. Ve bu görkemle insan nereye ulaşır, bilir misiniz? Küçük olmaya. Şunu öğrenin: Neşe yalnız neşeli değildir, büyüktür. Neşeyle tutkunlaşın, a canım! Evlenin bakalım, evlendiğiniz zaman da ateşiyle, çılgınlığıyla, gürültüsüyle, patırtısıyla evlenin! Kilisede ağırbaşlılık, peki. Ama tören biter bitmez, hayda! Yeni gelinin çevresinde bir düşler evreni savrulmalı. Bir evlenme görkemli olduğu denli de düş dolu olmalıdır; evlenme kendi törenini Reims Katedrali'nden Chanteloup Pagodası'na taşımalıdır. Korkak bir düğünden hiç hoşlanmam. Hiç olmazsa o gün, Olimpos Dağı'nın doruğuna çıkın canım! Tanrılaşın. Ya! İnsan hava perisi, aşk ve oyun tanrısı, Büyük İskender'in koruma askeri olabilir; onun yerine birer pinti oluyorlar! Dostlarım, her yeni güvey Aldobrandini Prensi olmalıdır. Hayatın bu tek güzel anından yararlanmak ertesi gün kurbağaların kentsoyluluğuna düşmek bedeliyle de olsa, kuğularla, kartallarla birlikte tanrıların bulunduğu yedinci kat gökyüzüne uçun. Evlilik üzerinde cimrilik etmeyin; onun pırıltılarını kemirmeyin; ışıdığınız bugünün üzerine pazarlık etmeyin. Düğün ev yönetmek değildir. Ah! İstediğimi yapabilseydim çok hoş olurdu; ağaçlardan bile keman sesleri gelirdi. İşte benim programım: Gök mavisi, gümüş rengi cümbüşe kır tanrılarını katardım; orman perileriyle su perilerini de çağırırdım. Deniz tanrıçası Amphitrite'nin düğünü, pembe bir bulut; süslü, çırılçıplak periler; tanrıçaya dizeler sunan bir akademi üyesi; deniz canavarlarının çektiği bir utku arabası.

Denizkızı önden gider, kabuğundan sesler salar,
Öyle güzel seslerdir ki, bayılırlar hep duyanlar.

– İşte size bir şenlik programı; hem de ne biçim! Ya da ben hiçbir şeyden anlamıyorum demektir, atın çöp sepetine!

Büyükbaba şiirsel coşkunluğa dalmış, kendi söylediğini kendisi dinlerken, Cosette ile Marius birbirlerini serbestçe seyretmenin sarhoşluğuna dalmışlardı. Gillenormand Teyze bütün bunları o sarsılmaz sükûnetiyle izliyordu. Beş, altı aydan beri epeyce heyecan geçirmişti; dönüp gelen Marius, kan içinde getirilen Marius, bir barikattan getirilen Marius, ölü ve sonra da canlı Marius, barışan Marius, nişanlanan Marius. Altı yüz bin frank onun en son şaşırması olmuştu. Ondan sonra ilk kez dinsel ayine katılan masum kızcağız ilgisizliğine dönmüştü. Hiç kaçırmadan kilisedeki ayinlere gidiyordu; evdeyken de tespihini çekiyor, dua kitabını okuyordu; evin bir köşesinde *I love you* diye fısıldarken, öbür köşesinde Ave duasını mırıldanıyordu. Marius ile Cosette'i belli belirsiz iki gölge gibi görüyordu. Gerçekte gölge kendisiydi.

Cansız bir dindarlık hali vardır ki, ruh uyuşukluğun elinde nötralize olur. Yaşamak sorunu diyebileceğimiz şeye yabancılaşır; depremlerin, felaketlerin dışında hiçbir insanca duygu duymaz; ne hoşa giden duyguları ne de kederli olanları. Gillenormand Baba kızına, "Bu dindarlık," diyordu, "nezleye benzer. Hayatın hiçbir şeyini duymuyorsun. Ne pis koku ne de güzel koku."

Ayrıca altı yüz bin frank ihtiyar kızın kararsızlığını büsbütün derinleştirmişti. Babası onu o kadar az hesaba katmaya alışmıştı ki, Marius'un evlenmesi konusunda onun görüşünü sormamıştı bile. Büyükbaba alışık olduğu üzere bir an heyecanla davranmış, zorbayken köle olmuştu; Marius'u hoşnut kılmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Teyzeye gelince, babası onun varlığını, onun da bir düşüncesi bulunabileceğini aklına bile getirmemişti; kuzu gibi bir insan olmasına karşın bu onu gücendirmişti. İçinden oldukça öfkelenmiş, başkaldırmıştı ama üzüntüsünü hiç belli etmemişti. Kendi kendine, "Babam, evlenme konusunu bensiz sonuçlandırıyor; ben de miras sorununu onsuz çözümlerim," diyordu. Gerçekten de kendisi zengindi, babası değildi. O da kararını bu konuya

saklamıştı. Bu evlenme yoksul bir evlenme olsaydı, onu öylece o yokluğun içinde bırakabilirdi belki. "Oh olsun yeğenim mösyöye! Bir dilenciyle evleniyor, o da dilenci olsun varsın." Ama Cosette'in yarın milyonu teyzenin hoşuna gitti, bu bir çifte karşı onun iç durumunu değiştirdi. Altı yüz bin frank saygı görmeye değer. Demek ki artık ona gereksinimleri yoktu, varlığını bu gençlere bırakmaktan başka bir şey yapamayacağı besbelliydi.

Eşlerin büyükbabanın evinde oturmaları kararlaştırıldı. Mösyö Gillenormand evin en güzel odası olan kendi yatak odasını onlara vermekte ısrar etti. "Bu beni gençleştirir," diyordu. "Eski bir tasarıdır. Odamda cümbüş yapmak düşündüğüm bir şeydi." Bu odayı bir yığın eski çapkın bibloyla süsledi. Tavanı yeniletti, duvarları pek değişik bir kumaşla kaplattı; kendisinde parça halinde bulunan bir kumaş vardı ki Utrech kumaşı sanıyordu; parlak sarı üzerine kadifeden ayı tabanı çiçek serpili bir kumaş.

"La Roche-Guyon'da Anville Düşesi'nin karyolası işte bu kumaşla kaplı," diyordu.

Ocağın üzerine, çıplak karnının üzerinde bir manşon taşıyan, Saxe porseleninden bir heykel koydu.

Mösyö Gillenormand'ın kütüphanesi, Marius için çok gerekli olan avukat yazıhanesi oldu; anımsanacağı gibi, bu yasal bir zorunluluktu.

VII
MUTLULUĞA KARIŞAN DÜŞ İZLENİMLERİ

Sevgililer her gün görüşüyorlardı. Cosette, Mösyö Fauchelevent'la birlikte geliyordu. Gillenormand, "Dünya tersine döndü," diyordu. "Gelin, böyle damadın evine gelsin de kendine kur yaptırsın!'" Marius'un iyileşme devri buna yol açmıştı. Ayrıca Filles-du-Calvaire Sokağı'nda başbaşa kalmak için oturdukları koltuklar, Homme-Armé Sokağı'ndaki koltuklardan daha rahat olduğundan bu alışkanlık haline gelmişti. Marius ile Mösyö Fauchelevent birbirlerini gördükleri halde konuşmuyorlardı. Bu sanki kararlaştırılmış gibiydi. Her genç kızın bir koruyucuya gereksinimi vardı. Mösyö Fauchelevent olmasaydı Cosette dışarı çıkamazdı. Mösyö Fa-

uchelevent, Marius'un gözünde Cosette'in ayrılmaz bir parçasıydı. Bunu kabulleniyordu. Siyasal konuları, belirsizce, üstü kapalı, toplum yazgısının düzelmesi açısından ele alıyorlardı. Evet ya da hayır dışında da bir şeyler söyleyebiliyorlardı. Bir keresinde eğitim konusunda uyuştular: Marius, eğitimin parasız ve zorunlu olmasını, herkese hava, güneş gibi bol bol verilmesini, özetle bütün halkın yararlanmasını savunuyordu. Buradan da Mösyö Fauchelevent'ın giderek iyi, hatta biraz da üstün bir dille konuştuğunu fark etti. Yalnız onda isimlendiremediği bir eksiklik vardı: Mösyö Fauchelevent'da bir sosyete adamından hem eksik hem de fazla bir şey vardı.

Marius, içinde, düşüncesinin derinliklerinde, kendisine karşı ancak iyi niyetli ama soğuk davranan bu Mösyö Fauchelevent'ı türlü sessiz sorularla kuşatıyordu. Zaman zaman kendi anılarından bile kuşkulanıyordu. Belleğinde bir delik, kapkara bir yer; dört ay süren komanın yarattığı bir uçurum vardı. Pek çok şey orada kaybolmuştu. Bu kadar ciddi, sakin bir adamı, Mösyö Fauchelevent'ı, barikatta gerçekten görüp görmediğini düşünür hale gelmişti.

Bu, geçmişin bir görünüp bir kaybolmasının düşüncede bıraktığı tek şaşkınlık değildi. Hayatta memnun, mutlu bile olsak belleğimiz bizleri üzgün üzgün geriye doğru bakmaya zorlar. Marius da belleğinin bu kaygılarından tümüyle kurtulmuş değildir. Kaybolan ufuklara doğru dönmeyen bir kafada ne düşünce ne de aşk vardır. Marius, ara sıra başını ellerinin arasına alıyor ve belli belirsiz, gürültülü geçmiş zaman beyninin alacakaranlıklarında canlanıyordu. Mabeuf'ün düştüğünü görüyor, Gavroche'un top ateşi altında türkü söylediğini işitiyor, Éponine'in alnının soğukluğunu dudaklarında duyuyordu. Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Combeferre, Bossuet, Grantaire, bütün dostları önce karşısına dikiliyor, sonra da kayboluyordu. Bütün bu sevgili, açık, yiğit, sevimli ya da trajik yaratıkların hepsi birer hayal mi olmuşlardı? Yaşamışlar mıydı gerçekten? Ayaklanma, her şeyi duman içine fırlatmıştı. Bu büyük coşkunlukların büyük hayalleri vardır. Kendi kendine sorular soruyor, kendini yokluyordu, bütün bu gerçeklerin yok olması başını döndürüyordu. Bunların tümü neredeydiler?

Acaba hepsinin öldüğü doğru muydu? Karanlıkların içine düşüş, hepsini kendinden alıp uzaklaştırmıştı. Bütün bunlar sanki ona bir tiyatro perdesinin arkasında kaybolmuş gibi geliyordu. Böyle perdelerin hayata indiği görülmüştür. Tanrı piyesin bir perdesini kapatıp, diğer perdesine geçer.

Peki kendisi gerçekten aynı adam mıydı? Eskiden yoksulken şimdi varsıldı; kimsesizken şimdi bir ailesi vardı; umutsuzluğa boğulmuşken şimdi Cosette'le evleniyordu. Sanki bir mezardan geçmiş, oraya kapkara girmiş bembeyaz çıkmıştı. Diğerleri bu mezarda kalmıştı. Kimi zamanlar, geçmişteki bütün bu insanlar geri gelip onun çevresinde halka oluyorlar, onu tasalandırıyorlardı; o zaman Cosette'i düşünüyor, yeniden dinginleşiyordu. Fakat o felaketi unutturmak için gerekli olan tek şey böyle bir mutluluktu.

Mösyö Fauchelevent da hemen hemen bu kaybolan insanlar arasındaydı. Barikattaki Fauchelevent ile Cosette'in yanında öylesine ağırbaşlılıkla oturan, bu etten ve kemikten yapılmış Fauchelevent'ın aynı insan olduğuna Marius bir türlü inanamıyordu. Birinci Fauchelevent, hiç kuşkusuz sayıklama anlarının kâbuslarından biriydi. Kaldı ki her ikisi de çetin yaradılışlı olduklarından, Marius'un Mösyö Fauchelevent'a bir şey sorması olanaksızdı. Bu fikir onun aklına bile gelmedi. Bu dikkate değer noktayı daha önce de belirtmiştik.

Ortak bir gizi olan ve bu konuda, sessiz bir anlaşmayla hiçbir şey konuşmayan iki erkeğe sanıldığından da az rastlanır. Marius, yalnız bir defa bir girişimde bulundu: Lafı Chanvrerie Sokağı'na getirdi ve Mösyö Fauchelevent'a dönerek:

– O sokağı bilirsiniz, değil mi? diye sordu.

– Hangi sokağı?

– Chanvrerie Sokağı'nı!

Mösyö Fauchelevent, dünyanın en doğal sesiyle:

– Bu sokağın adıyla ilgili hiçbir fikrim yok... dedi.

Sokağın yalnız adıyla ilgilenen, sokağın kendisinden hiç söz etmeyen bu cevap, Marius'a olduğundan daha da inandırıcı göründü.

– Mutlaka düş gördüm... diye düşündü. Hayal görmüş olmalıyım. Ona benzeyen birisiydi. Mösyö Fauchelevent orada bulunmamıştır.

VIII
BULUNMASI İMKÂNSIZ İKİ ADAM

Büyülü sevinç ne denli büyük olsa da, Marius'un zihninden bazı düşünceleri silemedi gene de. Evlenme hazırlığı içinde kararlaştırılan tarih beklenirken, geriye dönük zor ve dikkatli araştırmalar yaptı.

Pek çok yönlerden şükran borcu vardı; hem babası hem de kendi adına. Thénardier vardı; kendini Mösyö Gillenormand'a getiren o yabancı adam vardı. Marius bu iki adamı bulmaya çok önem veriyor, evlenip mutlu olunca dahi onları unutmayı kesinlikle kabul etmiyordu. Bu ödenmeyen borçlarının bundan sonra da, ne kadar aydınlık olursa olsun, hayatına gölge düşürmesinden korkuyordu. Bütün bu geciken borçları geride, sürüncemede bırakmak onun için olanaksızdı; geleceğe neşeyle girmeden önce geçmişin bütün hesabını tasfiye etmek istiyordu.

Thénardier'nin bir alçak olması, onun Albay Pontmercy'yi kurtarmış olduğu gerçeğini değiştiremezdi. Marius dışında herkes için Thénardier bir hayduttu.

Marius da Waterloo savaş alanındaki gerçek sahneyi bilmediği için, işin şu garip tarafından habersizdi; babası –acayip bir durum– Thénardier'ye hayatını borçluydu, ama teşekkür borcu yoktu.

Marius'un görevlendirdiği adamlardan hiçbiri Thénardier'nin izini bulamamıştı. Bu açıdan tam anlamıyla kaybolmuştu. Thénardier'nin karısı soruşturma sırasında hapishanede ölmüştü. O yürekler acısı topluluktan geri kalan iki kişi, Thénardier ile Azelma, karanlıklara gömülmüşlerdi. Toplumun bilinmezlik örtüsü bu kişilerin üzerine kapanmıştı. Bu kapanan yüzeye bir şeyin düştüğünü, oraya bir iskandil atılabileceğini haber veren o karanlık iç içe halkalar, o titreme, o ürperme bile görünmüyordu.

Thénardier Kadın öldüğü, Boulatruelle dava dışı bırakıldığı, Claquesous kaybolduğu, önemli sanıklar da hapisten kaçtığı için Gorbeau viranesindeki tuzak davası da neredeyse düşmüştü. Olay oldukça karanlıkta kalmıştı: Cinayet mahkemesi ikinci derecedeki suçlularla, Panchaud, diğer adıyla Bahar Çiçeği ya da Sarımsakçı ve Demi-Liard, öteki adıyla İkimilyar'la yetinmek zorunda kaldı. Bun-

lar onar yıl küreğe mahkûm oldular. Kaçan diğer suç ortaklarına ise gıyaben müebbet hapis cezası verildi. Elebaşı olan Thénardier de gıyaben ölüme mahkûm edilmişti. Bu mahkûmiyet Thénardier'ye ait olarak kalan tek şeydi; bir tabutun yanındaki mum gibi, gömülmüş olan o ada uğursuz ışığını saçıyordu. Ayrıca bu mahkûmiyet, yeniden ele geçmek korkusuyla Thénardier'yi en derin karanlıklara itiyor ve bu adamı örten gizli karanlığı daha da arttırıyordu.

Diğerine, Marius'u kurtaran bilinmeyen adama gelince, başlangıçta araştırmalar bazı sonuçlar verdi, sonra birdenbire kesildi. 6 Haziran gecesi, Marius'u Filles-du-Calvaire Sokağı'na getirmiş olan araba bulundu.

Arabacının anlattığına göre, 6 Haziran günü bir polis memurunun emriyle öğleden sonra saat üçten geceye kadar Champs-Élysées Rıhtımı'nda, ana lağımın çıkış noktası üzerinde beklemişti. Akşam saat dokuza doğru kıyı yoluna bakan lağım kapısı açılmış, sırtında ölüye benzeyen birini taşıyan bir adam dışarı çıkmıştı. O noktayı gözetleyen memur canlı adamı tutuklamış, ölüyü de ele geçirmişti. Memurun emri üzerine arabacı, "bütün bu kalabalığı" arabasına almıştı. Önce Filles-du-Calvaire Sokağı'na gitmişler, ölü adamı oraya bırakmışlardı; ölü adam dediği Mösyö Marius'tu. Her ne kadar bu kez canlıydıysa da arabacı onu tanımıştı. Ondan sonra gene arabaya binmişlerdi, arabacı atlarını kırbaçlamıştı; Archives Kapısı'nın birkaç adım ötesinde durmasını söylemişler, orada onun parasını vermişler ve ayrılmışlardı. Memur diğer adamı alıp götürmüştü. Bundan başka bir şey bilmiyordu, çünkü hava çok karanlıktı.

Marius, dediğimiz gibi, hiçbir şey anımsamıyordu. Yalnızca barikatta sırtüstü düşmekteyken, kuvvetli bir elin kendisini arkadan yakaladığını anımsıyor; ondan sonra da her şey siliniyordu.

Ancak Mösyö Gillenormand'ın evinde kendine gelebilmişti.

Bir sürü tahmin yürütüyordu.

Kendi öz benliğinden şüpheye düşmesi imkânsız bir şeydi. O halde nasıl oluyordu da Chanvrerie Sokağı'na düşüyordu ve kendisini bir polis Invalides Köprüsü yanında, Seine kıyı yolunda buluyordu? Halles Mahallesi'nden Champs-Élysées'ye onu birisi taşımıştı, ama nasıl? Lağımdan. Duyulmamış özveri! Birisi.

Kim? Marius'un aradığı işte bu adam.

Kurtarıcısı olan adamdan hiçbir haber, hiçbir iz yoktu; en küçük bir ipucu bile.

Marius, bu yandan her ne kadar büyük bir dikkat göstermek zorundaysa da araştırmalarını polis müdürlüğüne kadar uzattı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da elde edilen bilgilerde hiçbir açıklık bulamadı. Polis müdürlüğü bu konuda arabacıdan daha az şey biliyordu. 6 Haziran'da lağımın demir kapısında yapılan herhangi bir tutuklamadan haberleri yoktu. Bu olay hakkında hiçbir görevliden rapor alınmamıştı; bu konuya müdüriyet bir masal gözüyle bakıyordu. Bu masalın uydurulmasını arabacıya yüklüyordu. Bahşiş koparmak isteyen bir arabacı her şeye yatkın olabilir. Hatta düşe bile. Oysa olay gerçekti. Marius, daha önce de dediğimiz gibi kendi kişiliğinden kuşkuya düşmedikçe bundan da kuşkulanamazdı. Bu garip bilmecede hiçbir şey anlaşılır gibi değildi.

Arabacının, sırtında baygın Marius'u taşıyarak ana lağım kapısından çıktığını gördüğü, polis görevlisinin de bir isyancıyı kurtardı diye tutukladığı o adam, o gizemli adam ne olmuştu? Ayrıca polis ne olmuştu? Bu polis niçin susmuştu? Adam kaçabilmiş miydi? Polisi rüşvetle baştan mı çıkarmıştı acaba? Bu adam kendisine her şeyini borçlu olan Marius'a niçin hayatta olduğuna ilişkin bir işaret vermiyordu? Çıkar peşinde olmaması da, özverisinden daha az şaşılacak şey değildi. Belki her türlü ödülün üstündeydi ama hiç kimse borçluluk duygusunun üstünde olamaz. Acaba ölmüş müydü? Nasıl bir adamdı acaba? Yüzü nasıldı? Hiç kimse bir şey söylemiyordu.

Arabacı, "Gece çok karanlıktı," diye cevap veriyordu. Basque ve Nicolette şaşırmışlar ancak kanlar içindeki küçük beylerine bakmışlardı.

Marius'un acıklı gelişini mumuyla aydınlatan kapıcı, söz konusu adamı fark eden tek insandı; onun verdiği tanım da şuydu:

– Korkunç bir adamdı o!

Marius kendisini dedesine getirdiklerinde, üstündeki kanlı giysileri araştırmalarında yararlanmak üzere saklattı. Giysiyi incelerken bir eteğinin garip bir biçimde yırtılmış olduğu fark edildi; bir parça eksikti.

Bir akşam Marius, Cosette'le Jean Valjean'ın yanında, bütün bu garip maceradan, elde ettiği sayısız bilgilerden, çabalarının boşa çıktığından söz ediyordu. "Fauchelevent"ın soğuk yüzü delikanlının sabrını tüketti. Sanki öfkeden titreyen bir şiddetle haykırdı:

– Evet, bu adam kim olursa olsun, yüce ruhlu bir insandır. Ne yaptı, biliyor musunuz, mösyö? Koruyucu melek gibi yetişti. Savaşın ortasına atıldı, beni alıp kaçırdı, lağımı açtı, beni oraya sürükledi, sırtında taşıdı... Korkunç çirkef içinde, bir buçuk fersahtan fazla yol aldı mösyö. Hem de sırtında bir cesetle. Hem de ne amaçla? Bu cesedi kurtarmak amacıyla. Ceset bendim. Kendi kendine, "Belki hâlâ bir hayat ışığı vardır; bu zavallı kıvılcım için kendi hayatımı tehlikeye atacağım," diyordu. Hayatını bir kez değil, yirmi kez tehlikeye attı. İşte kanıtı: Lağımdan çıkar çıkmaz tutuklandı. Bu adam bütün bunları yaptı, biliyor musunuz, mösyö? Hiçbir ödül beklemeden. Ben neyim? Bir başkaldıran. Ben neydim? Bir mağlup. Ah! Cosette'in altı yüz bin frangı benim olsaydı...

Jean Valjean:

– Onlar sizin... diye sözünü kesti.

Marius:

– Evet... diye sürdürdü. O adamı bulmak için hepsini verirdim!

Jean Valjean hiç sesini çıkarmadı.

ALTINCI KİTAP

Uykusuz Geçen Gece

I
16 ŞUBAT 1833

1833 yılının 16-17 Şubat gecesi kutsal bir geceydi. Gecenin karanlığı üzerinde gökyüzü açıktı. Marius'la Cosette'in düğün gecesiydi bu.

Tüm gün çok güzel geçmişti.

Bu büyükbabanın hayal ettiği mavi şenlik, yeni evlilerin başı üzerinde aşk perileriyle meleklerin uçuştuğu, bir zafer takını süslemeye layık tabloları andıran bir düğün değildi; ama tatlı ve güler yüzlü bir düğündü.

1833'teki düğünler bugünküler gibi değildi. Karısını kaçırmak, kiliseden çıkar çıkmaz savuşmak, mutluluğundan dolayı utançla saklanmak, *Cantique des Cantiques* nağmelerinin güzelliğine bir müflisin davranışını karıştırmak gibi incelikleri Fransa İngiltere'den kapmamıştı henüz. Cennetini posta arabasında sarsmanın, esrarını nal sesleriyle parçalamanın, bir otel yatağını gelin yatağı olarak almanın, gecesi şu kadardan adi bir yatak odasında hayattaki anılarının en kutsalına, yolcu arabasının kondüktörüyle otel hizmetçisinin baş başa kalışları arasına bırakmanın pek güzel, tertemiz, iffetli ve uygun bir şey olduğu henüz anlaşılmamıştı.

19. yüzyılın içinde bulunduğumuz şu ikinci yarısında belediye,

rahip, yasa, Tanrı yetmiyor artık; bunları Longjumeau sürücüsüyle tamamlamak gerek: Yenleri ve yakası kırmızılı mavi ceket, çıngıraklı düğmeler, kolda plaka, deri yeşil pantolon, Normandiya atlarına küfürler, taklit sırmalar, muşamba şapka, pudra kokulu saçlar, koskoca kamçı, sağlam çizmeler. Fransa, zarafeti İngiliz "kibarlığı" derecesine getirerek evlilerin bindiği posta arabasına topuğu patlamış terlikler, eski pabuçlar yağdırmaya başlamamıştı daha. Bu âdet, daha sonraları Marlborough ya da Malbrouck olan Churchill'in evlendiği gün bir öfkeli teyzenin, kendisine uğurlu gelen saldırısının anısından kalmadır. Pabuçlar, terlikler evlenme törenlerimize daha katılmamıştı; ama sabredin biraz, sağduyu yayılmaya devam ettiğine göre pek yakında o da olur.

1833'te dörtnala düğünler yapılmıyordu.

Garip ama o devirde, evliliğin toplum içinde özel bir eğlence olduğu düşünülüyordu. Büyükbabanın evindeki ziyafet ailenin şanına zarar vermezdi; neşenin, aşırı bile olsa dürüst, namuslu olduktan sonra hiçbir kötülüğü dokunmazdı mutluluğa. Bir ailenin doğacağı bu iki kaderin birleşmesinin evin içinde başlaması, gelin odasının yuvanın tanığı olması pek saygıya değer, uygun bir şeydi.

Bu düşüncelerle herkes kendi evinde evlenme ayıbını işlemekteydi.

Böylece Cosette'le Marius'un düğünleri de, köhne bir modaya uyarak Mösyö Gillenormand'ın evinde yapıldı.

Şu evlenme olayı ne kadar doğal ve olağan bir şey olursa olsun, yayınlanacak ilanlar, hazırlanacak sözleşmeler, kilise, belediye daima birtakım güçlükler çıkarır insanlara. Hazırlıklar 16 Şubat'tan önce bitirilemedi.

Şu noktayı sadece gerçeği yansıtmak için not ediyorum: Karnavalın son günüydü 16 Şubat. Özellikle Gillenormand Teyze'den gelen kuruntular ve duraksamalar...

– Karnavalın son günü! diye haykırdı dede. Aman ne iyi! Bir atasözü vardır: Karnavalın son günü düğününden hayırsız çocuk çıkmaz hiç. Kulak asma 16'sına, tamam. Daha geç olsun ister misin Marius?

– Elbette hayır! dedi genç âşık.

– Evleniyorsunuz öyleyse, dedi büyükbaba.

Böylece düğün ayın 16'sında neşe içinde yapıldı. O gün yağmur yağıyordu; ama geri kalan tüm evren bir şemsiyenin altından ibaret bile olsa, yalnızca âşıkların gördüğü, mutluluğun emrinde küçük bir mavi köşe vardı gökyüzünde.

Bir gün önce Jean Valjean Marius'a, Mösyö Gillenormand'ın yanında, beş yüz seksen dört bin frangı vermişti.

Evlenme mal birliği esasına dayandığından sözleşmeler pek sade oldu.

Toussaint, Jean Valjean'a gerekli değildi artık, Cosette'e miras kaldı; o da onu oda hizmetçisi mertebesine yükseltti. Jean Valjean'a gelince, Gillenormandların evinde kendisi için özel olarak döşenmiş güzel bir oda vardı; Cosette de ona o kadar dayanılmaz bir şekilde "Babacığım, rica ederim!" demişti ki, orada oturacağına hemen söz vermek zorunda kaldı Jean Valjean.

Düğün gününden birkaç gün önce bir kaza gelmişti Jean Valjean'ın başına; sağ elinin baş parmağını biraz ezmişti. Pek önemli bir şey değildi; hiç kimsenin ilgilenmesine, pansuman yapmasına, yarasını görmesine izin vermemişti, Cosette'e bile. Yalnız bu yara onu, elini bir bezle sarıp, kolunu boynuna asmak zorunda bırakmış, bir şeyler imzalamasına engel olmuştu. Cosette'in vasi vekili olarak Mösyö Gillenormand imza atmıştı onun yerine.

Ne belediye dairesine ne de kiliseye götüreceğiz okuru. İki sevgilinin ardından oraya kadar gidilmez hiçbir zaman; göğsüne güvey çiçeğini yerleştirir yerleştirmez drama sırt çevirmek âdet olmuştur. Biz, düğündekilerin fark etmediği bir olayı anlatmakla yetineceğiz sadece. Bu olay, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan Saint-Paul Kilisesi'ne kadar yolculuğa damgasını vuran olaydır.

O tarihte Saint-Louis Sokağı'nın kuzey ucuna kaldırım döşenmekteydi. Parc-Royal Sokağı'ndan yukarısı kapatılmıştı ulaşıma. Düğün arabalarının dosdoğru Saint-Paul'e gitmesi olanaksızdı. Değiştirmek gerekiyordu yolu, en doğrusu da caddeden dolaşmaktı. Davetlilerden biri, karnaval şenlikleri dolayısıyla, orada yolun arabalarla tıkalı olacağını hatırlattı.

Gillenormand Baba:

– Niçin? diye sordu.

– Maskeliler yüzünden.

Dede:

– İyi ya işte! dedi. Oradan geçelim. Evleniyor bu gençler; hayatın ciddiyetine girecekler. Bir parça maskaralık görmek ciddiyete daha iyi hazırlar onları.

Bulvara saptılar. İlk düğün arabasında Cosette'le Gillenormand Teyze, Mösyö Gillenormand'la, Jean Valjean vardı. Marius, âdet öyle olduğu için, nişanlısından ayrı bulunuyordu; ikinci arabadaydı. Düğün alayı, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan çıkınca, Madeleine'den Bastille'e, Bastille'den Madeleine'e uzun bir dizi meydana getiren araba kafilesinin içine daldı.

Bulvar maskelilerden geçilmiyordu gerçekten. Ara sıra yağmur yağmasına rağmen Paillase, Pantalon ve Gille direnmekteydiler. Bu 1833 kışının neşesi içinde Venedik kılığına girmişti Paris. Bugün artık o karnavallar kalmadı. Her şey karnaval haline geldi çünkü!

Ara yollarda bir yığın yolcu, pencerelerde de meraklılar vardı. Seyirciler sıralanmıştı tiyatroların giriş yerlerini süsleyen teraslara. Maskelilerden başka, Longchamp'a olduğu kadar karnavala da özgü bu çeşit çeşit araba defilesini seyrediyorlardı. Bütün bu değişik cinsteki arabalar, polis kurallarına uyarak uç uca perçinlenmiş de rayların üzerinde gidiyormuş gibi bir düzenlilik içinde ilerliyorlardı. Bu arabalardan herhangi birinde bulunan bir kimse, hem seyredilen hem seyredendi. Belediye çavuşları, birbirine aykırı yönlerde giden bu iki sonsuz diziyi caddenin dış taraflarında tutuyor; biri aşağı öbürü yukarı doğru, biri Antin şosesine öbürü Saint-Antoine Mahallesi'ne doğru akan bu iki araba selinin çift yönlü akışını hiçbir şeyin engellememesi için çaba harcıyorlardı özellikle. Senato üyeleriyle elçilerin armalı arabaları yolun ortasını kaplamış, serbestçe gidip gelmekteydiler. Görkemli ve neşeli kafilelerden bazıları, özellikle Bœuf Gras aynı ayrıcalıktan yararlanıyordu. İngiltere, kamçısını şaklatıyordu bu Paris neşesinin içinde. Lord Seymour'un arabası ayaktakımının hareketi arasında, büyük bir gürültüyle geçip gitti.

Belediye zabıtasının, çoban köpekleri gibi yanlarında dörtnala gittiği bu çift araba dizisinde, büyük teyzelerle ve ninelerle dolu aklı başında aile yakınlarının kapı pencerelerinde kıyafet değiştirmiş körpe çocuk salkımları asılıydı; yedi yaşında soytarı oğlanlar, altı yaşında paspal kızlar, cana yakın minicik yaratıklar hep bu ge-

nel neşenin bir parçası olduklarını anlıyorlardı. Maskaralıklarının ağırlığını kavramış ve bir memur ciddiyeti takınmışlardı.

Arada sırada, araba dizisinin bir yerinde bir duraklama, bir tıkanıklık meydana geliyor ve düğüm çözülünceye kadar iki yan sıradan biri duruyordu; yolunda kalan bir araba bütün sırayı durduruyordu. Sonra yeniden ilerlemeye koyuluyorlardı.

Düğün arabaları, caddenin sağından Bastille'e doğru giden dizideydi. Pont-aux-Choux Sokağı'nın başında bir süre duruldu. Hemen hemen aynı anda, bulvarın karşı tarafında Madeleine'e doğru gitmekte olan dizi de durdu. Maskelilerin bindiği bir araba vardı bu dizinin durma noktasında.

Bu arabalar, daha doğrusu araba dolu maskeler Paris'te pek ünlüdür. Bir karnavalda ya da Büyük Perhiz'de görünmeyecek olsalar kötüye yorulur, "İşin içinde iş var mutlaka. Galiba hükümette değişiklik olacak!" denir hemen. Bir Cassandre'lar, Arlequin'ler, ve Colombine'ler yığını yolcuların başına tebelleş olurlar. Türk'ten vahşiye kadar, akla gelen her türlü gülünç kılık; markizi havaya kaldıran pehlivanlar, Rabelais'ye bile kulak zarını tıkatacak ağzı bozuk bayanlar, Aristofanes'in dahi gözlerini önüne eğdirecek ahlaksız kadınlar; kenevir tiftiğinden perukalar, pembe etekler, şık züppe şapkalar, asık surat gözlükleri, bir kelebeğin sataştığı üç köşe Janot şapkaları, yayalara savrulan çığlıklar, kalçalarda yumruklar, cüretli pozlar, çıplak omuzlar, maskeli yüzler, zincirden boşanmış hayâsızlıklar; başı çiçeklerle süslü bir arabacının dolaştırdığı küstahlıklar kargaşası; işte budur bu şenlik.

Eski Yunanistan'ın Thespis'in el arabasına ihtiyacı vardı. Fransa'nın da Vadé'nin kira arabasına ihtiyacı vardır. Her şey taklit edilebilir, taklit bile. Eskiçağ güzelliğinin bir yüz buruşturması olan Satürn Şenlikleri kabalaşarak karnaval haline gelir; çok eskiden yapraklı asma dallarıyla süslenen, güneşle yıkanan, kutsal bir yarı çıplaklık içinde mermer göğüslerini gösteren eski şarap şenlikleri, bugün kuzeyin ıslak paçavra elbiselerinin içinde biçimini yitirmiş ve maskara maskesi adını almıştır.

Maskeli arabalar geleneği monarşinin en eski dönemlerine kadar uzanır. 11. Louis maliyesi, saray vekilharcına "dört yol ağızlarındaki üç maskara arabası için yirmi metelik ödenek" verirdi.

Günümüzde gönüllü insan yığınları genel olarak tepesine doluştukları rastgele eski bir arabayla dolaşmakta ya da tentesi indirilmiş bir şirket arabasını patırtılı topluluklarla doldurmaktalar. Altı kişilik bir arabaya yirmi kişi tıkışıyor. Sıraların üzeri, açılır kapanır iskemleler, tentelikler, arabaların okları insanla dolu. Arabanın fenerlerine bile binenler var. Ayakta olanlar, yatanlar, oturanlar, dizlerini bükenler, bacaklarını sallayanlar var. Kadınlar erkeklerin dizlerini işgal eder. Uzaktan, başların kaynaşması üzerinde onların meydana getirdiği çılgın piramitler görünmekte. Kalabalığın ortasında neşe dağları gibi durur bu arabalar. Bunlardan külhanbeyi ağzıyla bir kat daha zenginleşen Collé, Panard, Piron dökülür. Halkın üzerine aşağılık laflar tükürülür yukarıdan. Yükünün çokluğuyla alabildiğine büyüyen şu araba, bir fetih havası taşır. Gürültü önde, kargaşalık arkadadır. Avaz avaz bağırılır orada, çığlık atılır, haykırılır, kahkaha koyuverilir, mutluluktan kıvranılır; neşe gürler, alay alevlenir; güneş gibi açılmış şapkayı iki uyuz beygir taşır: Kahkaha'nın zafer arabasıdır bu.

Açık, dürüst olmayacak kadar hayâsız bir kahkaha. Gerçekten de kuşku uyandırır bu gülüş. Bu gülüşün gizli bir ödevi vardır: Parislilere Karnavalı ispat etmek!

İçlerinde anlatılmaz karanlıklar sezilen bu ayaktakımı arabaları, filozof için pek düşündürücüdür; hükümet vardır içlerinde. Halk adamlarıyla kötü kadınların esrarlı benzerliği orada elle tutulur bir hal almıştır artık.

Birbiri üzerine kurulu rezaletlerin bir neşe toplamı vermesi, alçaklığın yüzkarasıyla el ele tutuşup bir halkın iştahını kabartması, fuhuşa destek olan casusluğun kafa tutarak yığınları eğlendirmesi, ahalinin bir arabanın dört tekerleği üzerinde bu hırpani ve yarı pislik yarı aydınlık ve hem uluyup hem türkü söyleyen canavarımsı korkunç canlı yığının geçişini görmekten hoşlanması, bütün ayıplardan meydana gelen bu zafere el çırpılması, kalabalıkların ancak polis o yirmi başlı sevinç ejderini aralarında dolaştırdığı vakit cümbüş yapması... Elbette hazin bir şeydir. Ama ne gelir elden? Kurdeleli, çiçekli çamur arabaları önce hakarete, sonra halkın kahkahasıyla affa uğrar. Herkesin kahkahası genel çöküşün suç ortağıdır. Bazı zararlı şenlikler vardır ki halkı çözer, ayaktakı-

mı yapar; zorbalara olduğu gibi ayaktakımına da soytarılar gereklidir. Kralın Roquelaure'u var, halkın Paillasse'ı. O büyük ve soylu yüce kent olmadığı her seferinde büyük çılgınlığın kentidir Paris. Orada karnaval, siyasetin bir parçasıdır. Paris, itiraf edelim ki, alçaklığın komedisini gönül rahatlığıyla kabul eder. Efendilerinden –efendileri olduğu zaman– bir tek şey ister: çamuru süslemelerini. Roma da aynı yaratılıştaydı. Neron'u severdi Roma. Neron dev bir karnaval soytarısıydı.

Yukarıda söylediğimiz gibi, düğün alayı tesadüfen bulvarın sağında dururken, bu maskeli kadınlarla erkeklerin meydana getirdiği, kocaman bir araba tarafından taşınan biçimsiz salkımlardan biri de sol tarafta durdu. Bulvarın bir ucundan öbürüne maskelilerin bulunduğu araba gelin arabasını gördü.

Maskelerden biri:

– Bak, bak! dedi. Düğün alayı!

– Yalancı bir düğün alayı! dedi bir başka maske. Gerçek düğün alayı bizimki.

Düğün alayına seslenemeyecek kadar uzakta bulunduklarından, ayrıca belediye çavuşlarının da dikkatini çekmekten korktuklarından, iki maske başka yöne doğru baktılar.

Birkaç dakika sonra araba dolusu maskelilerin başı derde girdi. Halk onları yuhalamaya başlamıştı; halkın maskaralıkları okşayışıdır bu. Az önce konuşan iki maske, arkadaşlarıyla birlikte, ahaliye karşı koymak zorunda kaldılar; halkın korkunç ağız dalaşına karşılık vermek üzere, sokak edebiyatının tüm cephaneliği seferber edildi. Maskelerle halk arasında korkunç bir hazırcevaplık değiş tokuş oldu.

Bu arada, aynı arabada iki maskeli, ihtiyar tavırlı, kocaman burunlu, upuzun bıyıklı bir İspanyol'la, yüzünde kadife maske, sıska, düşük seviyeli, pek genç bir kız da gelin arabasını görmüşlerdi ve arkadaşları gelip geçenlerle küfürleşirken, aralarında alçak sesle bir diyaloga başlamışlardı.

Onların bu gizli konuşmaları gürültüye karışıyor, kayboluyordu. Yağmur, üstü açık arabayı ıslatmıştı. Şubat rüzgârı sıcak değildi. İspanyol'a karşılık verirken, göğsü bağrı açık sokak kızı soğuktan titriyor, gülüyor, öksürüyordu.

İşte diyalog:
– Baksana!
– Ne var, babalık?
– Şu moruğu görüyor musun?
– Hangi moruğu?
– Şurada, ilk düğün arabasında, bizden yana.
– Kolu siyah bir mendille asılı olan mı?
– Evet.
– Peki, ne olmuş?
– Onu tanıdığıma eminim.
– Ya!
– Ben bu Parisliyi tanımıyorsam kellemi kessinler.
– Paris bugün başkent oldu.
– Biraz eğilirsen gelini görebilir misin acaba?
– Hayır.
– Ya güveyi?
– Bu arabada güvey yok.
– Amma yaptın ha!
– Yo, güvey öbür ihtiyarsa, diyecek sözüm yok.
– İyice eğilerek gelinin yüzünü görmeye çalış biraz.
– Göremiyorum.
– Boş ver. Yakasında bir şey olan şu ihtiyarı tanıyorum, buna eminim.
– Tanırsan ne olacak?
– Belli olmaz. Bazen...
– Moruklar hiç umurumda değil benim.
– Onu tanıyorum!
– Canının istediği kadar tanı!
– Nasıl olmuş da düğüne katılmış acaba?
– Biz de düğün alayındayız ya!
– Bu düğün nereden geliyor acaba?
– Ne bileyim ben!
– Dinle!
– Ne var?
– Sen bir şey yapmalısın.
– Ne?

– Bu arabadan inip o düğün alayının peşine takıl!
– Neye yarar?
– Nereye gittiğini, neyin nesi olduğunu öğrenirsin, çabucak iniver... Koş, kızım, sen gençsin.
– Arabadan ayrılamam.
– Nedenmiş?
– Kiralandım.
– Vay canına!
– Bütün gün polis müdürlüğünün hesabına çalışacağım.
– Doğru.
– Arabadan ayrılırsam, beni gören ilk polis müfettişi derhal enseler. Sen de biliyorsun bunu.
– Evet, biliyorum.
– Bugün hükümet tarafından satın alındım.
– Boş ver. Şu moruk canımı sıkıyor.
– Moruk canını mı sıkıyor? Ama sen de genç kız değilsin ya!
– İlk arabada oturuyor.
– Ne olmuş yani?
– Gelinin arabasında.
– Peki, sonra?
– Demek gelinin babası o.
– Neme gerek benim!
– Kızın babası diyorum sana!
– Ondan başka baba yok değil ya!
– Dinle.
– Ne var?
– Ben sokağa ancak maskeli çıkabilirim. Burada saklıyım, kim olduğumu kimse bilmiyor. Ama yarın, artık maske yok. Karnavalın ertesi çarşamba. Yakayı ele vermem tehlikesi var. Deliğime girmem gerek. Sense serbestsin.
– E peki, sonra?
– Bu düğün alayının nereye gittiğini öğrenmeye çalışmalısın.
– Nereye mi gidiyor?
– Evet.
– Ben biliyorum.
– Nereye gidiyor öyleyse?

– Cadran Bleu'ye.
– Bir kere Cadran-Bleu bu tarafta değil.
– Öyleyse Râpée'ye.
– Ya da başka bir yere.
– Nereye giderse gitsin. Düğünler serbesttir.
– Bildiğin gibi değil; şu ihtiyarın katıldığı bu düğünün kimin düğünü olduğunu, bunların nerede oturduğunu öğrenmeye çalışmalısın bana diyorum sana.
– Amma da yaptın! Pek tuhaf iş doğrusu! Paris'te karnaval günü geçen bir düğünü sekiz gün sonra bulmak kolay mı? Bir saman ambarında iğne aramaya benzer! İmkan var mı?
– Ne olursa olsun, gayret etmeli. Anladın mı, Azelma?
Her iki sıra da bulvarın iki yanında birbirine ters yönde yola koyuldu yeniden. Maskelilerin arabası gelin arabasını gözden kaybetti.

II
JEAN VALJEAN'IN KOLU HÂLÂ BOYNUNA ASILI

Hayalini gerçekleştirmek. Bu kime kısmet olmuştur ki? Bunun için gökyüzünde seçim yapılması gerek; hiç haberimiz olmadan hepimiz adayız. Cosette'le Marius seçilmişlerdi.
Cosette, kilisede de, belediye dairesinde de dokunaklı ve ışıldayan bir biçimde güzeldi. Nicolette'in yardımıyla Toussaint giydirmişti onu. İnce dantelden elbisesi, beyaz tafta bir etek üzerine küçük çiçeklerle işlenmiş duvağı, kıymetli inci gerdanlığı, limon çiçeğinden de bir tacı vardı. Bunların hepsi beyazdı, bu beyazlık içinde ışık saçıyordu Cosette. Aydınlık içinde genişleyen, yüzü değişen nefis bir saflıktı bu. Tanrıça olmak üzere bekleyen bir bakireyi andırıyordu.
Marius'un o güzel saçlarına kokular sürülmüştü; dalgalı gür saçları arasında, yer yer barikatın yara izleri olan soluk çizgiler görünüyordu.
Tuvaletinde her zamankinden de daha çok Barras devrinin bütün inceliklerini birleştiren büyükbaba, vakar ve azametle Cosette'e eşlik ediyordu. Boynunda asılı olan kolu yüzünden elini ge-

line veremeyen Jean Valjean'a vekalet etmekteydi. Jean Valjean gülümseyerek siyah elbiseleriyle arkadan geliyordu.

Dede ona "Mösyö Fauchelevent" demekteydi.

– İşte şahane bir gün! Büyük acılar artık son bulsun istiyorum. Artık hiçbir yerde üzüntü olmasın. Kötülüğün yaşamaya hakkı yoktur. Aslında felakete uğramış insanların olması, gökyüzünün mavisine yakışmaz. Kötülüğün aslında iyi olan bir insandan geldiği söylenemez. Bütün sefaletlerin başkenti cehennemdir, yani şeytanın Tuileries Sarayı. Şimdi de saçmalamaya başladım ben, demagoji yapıyorum. Artık hiçbir siyasal inancım yok aslında. Bütün insanlar zengin, neşeli olsunlar; bu da bana yeter.

Olagelen bütün törenlerin sonunda, belediye başkanıyla rahibin karşısında gerekli bütün evetler söylenip belediye ve kilise kütüğüne gerekli imzalar atıldıktan sonra yüzüklerini taktılar. Buhurdanın dumanı arasında işlemeli beyaz nikah örtüsünün altına diz çöktüler. El ele tutuşarak, herkesin hayran bakışları arasında Marius siyahlar içinde, Cosette beyazlara bezenmiş, önlerinde mızrağını döşeme taşlarına vuran albay apoletli kilise kavası olduğu halde, hayranlıktan şaşkına dönen misafirlerin arasından geçtiler. Arabaya binmek için, ardına kadar açılan kilisenin kapısına geldiler. Her şeyin bu kadar çabuk olup bitmesine Cosette hâlâ inanamıyordu. Marius'a bakıyordu ve uyanmaktan korkar gibiydi. Üzerindeki şaşkın ve kaygılı hali, ona daha da esrarengiz bir hava veriyordu. Geri dönerken ikisi de aynı arabaya bindiler. Marius Cosette'in yanındaydı; Mösyö Gillenormand'la Jean Valjean onların karşısında oturuyorlardı. Gillenormand Teyze bir adım gerilemişti, ikinci arabada oturmaktaydı.

Dede:

– İşte şimdi siz yıllık geliri otuz bin lira olan Mösyö Le Baron'la ve Madam La Barones oldunuz, evlatlarım... diyordu.

Cosette de Marius'un kulağını okşayarak fısıldadı:

– Demek gerçek bu. Adım Marius. Madam Sen yani.

Bu iki yaratık etraflarına ışık saçıyorlardı. Aramakla bulunmayan, bulunduktan sonra da geri dönmesi mümkün olmayan bir anda bütün gençliğin bütün sevinciyle doruk noktasındaydılar. Jean Prouvaire'in mısraını canlandırıyorlardı. Bu iki zambak birbirleri-

ni görmüyorlar ama buna karşın birbirlerini hayran hayran seyrediyorlardı.

Geçirmiş oldukları sıkıntılı günleri hatırlayarak heyecanlanıyorlardı. Sanki kederleri, uykusuz geçirdikleri günler, acı gözyaşları, korkular, umutsuzluklar şimdi okşama haline gelerek yaklaşan saati daha da güzelleştiriyordu, sanki üzüntüler neşeyi süsleyen birer hizmetçiydiler. Ne güzel şey acı çekmek! Geçirmiş olduğu ıstıraplar şu anda mutluluklarına ışık saçmaktaydı. Aşklarının uzun can çekişmeleri, şimdi bir yükselişle sonuçlanıyordu.

Her ikisinde de aynı sevinç vardı. Marius'taki şehvetle, Cosette'teki ise utançla renkleniyordu. Sessizce birbirine, "Plumet Sokağı'ndaki küçük bahçemizi görmeye gideriz," diyorlardı.

Hayalle gerçeğin anlatılmaz bir karışımı ancak böyle bir günde yaşanılır. İnsan elde etmiştir ama hâlâ hayal eder. Tahminde bulunmak için insanın önünde uzunca bir vakit vardır. O gün, öğle saatinde olup da geceyi düşünmek anlatılmaz bir heyecandı. Bu iki müşterek kalbin duyduğu zevk, kalabalığın üzerine taşıyor, yolculara da neşe veriyordu. Saint-Paul Kilisesi'nin önünde duranlar, arabanın camları arkasından Cosette'in başındaki çiçeklerin ahenkli salınışını seyrediyorlardı.

Sonra Filles-du-Calvaire Sokağı'na, evlerine döndüler.

Her ikisi yan yana, daha önce Marius'un yarı ölü bir halde sürüklenerek çıkartıldığı o merdivenden, bu kez mutlu ve zafer kazanmış bir kumandan edasıyla ışıklar saçarak çıktı. Kapının önünde biriken, onların serptiği parayı paylaşan yoksullar dualar ediyorlardı. Her yanda çiçeklerin yer alması, kilisenin içi gibi evi de kokularla doldurmuştu. Günlük buhurdan, sonra güller. Sonsuzluklarda şarkı söyleyen sesler duyar gibi oluyorlardı. Sanki Tanrı onların kalbindeydi ve kaderleri onlara yıldızlı bir tavan gibi görünüyordu; başlarının üzerinde doğan bir güneş ışığını görüyorlardı. Aniden saat çaldı. Marius Cosette'in sevimli çıplak koluna, danteller arasında belli belirsiz fark edilen pembeliklere baktı. Onun bakışını fark eden Cosette, gözlerinin aklarına kadar kızardı.

Gillenormand ailesinin çok sayıdaki eski dostu davetliydi. Herkes Cosette'in etrafını sarmıştı. Ona Madam Barones demek için bir yarış başlamıştı âdeta.

Şimdi yüzbaşı olan Théodule Gillenormand, dairesinin bulunduğu Chartres'dan düğüne katılmak için gelmişti. O da kadınların daima yakışıklılığından bahsetmesine alıştığı için, herhangi bir kadın gibi, Cosette'i de hiç hatırlamadı.

Gillenormand Baba içinden:

– Bu mızraklı süvari hikâyesine kanmamakta ne kadar haklıymışım! dedi.

Cosette, Jean Valjean'a karşı hiçbir zaman bu kadar şefkatli olmamıştı. Gillenormand Baba'yla aynı düzeydeydi: Büyükbaba çevresini tatlı konuşmaları ve atasözleriyle yüceltirken, Cosette de güzel bir koku gibi sevgi, neşe ve iyilik saçıyordu. Mutluluk, herkesi mutlu görmek ister.

Jean Valjean'la konuşurken küçüklüğündeki gibi sesi titriyordu. Gülümseyişiyle onu okşuyordu âdeta.

Ziyafet yemek odasına hazırlanmıştı. Büyük bir sevincin zorunlu süsüdür bol bir ışık. Mutlu olanlar karanlığı kesinlikle kabul etmezler. Kapkara olmaya razı olmazlar. Gece, evet geceye ve korkunç karanlığa asla razı gelinmez. Güneş yoksa yaratmalı.

Yemek odası, neşeli şeyler ocağıydı. Mumların üzerinde bulunduğu ortadaki bembeyaz pırıl pırıl masanın üzerine mavi, mor, kırmızı, yeşil kuşlar konmuştu. Tavandaki avizenin çevresinde şamdan kolları, duvarda üç beş kollu aplikler, aynalar, kristaller, cam eşya, yemek tabakları, porselenler, çini tabaklar, toprak çanaklar, altın takımlar, gümüş takımlar, bütün bunlar bir renk cümbüşü içinde etrafına ışık saçıyordu. Herkes sevinç içindeydi. Şamdanlar arasındaki boşluk çiçek demetleriyle doldurulmuştu. Öyle ki, ışık olmayan yerde çiçek vardı.

Yandaki odada üç kemanla bir flüt Haydn'dan parçalar çalıyordu.

Jean Valjean salonda, kapının arkasındaki bir iskemlede oturuyordu. Kapı, onu hemen hemen gizleyecek şekilde arkaya kıvrılmıştı. Sofraya oturmadan birkaç dakika önce, sanki aklına esmiş gibi Cosette geldi, iki eliyle gelinliğinin eteklerini yayarak derin bir reverans yaptı; tatlı ve muzip bir bakışla:

– Memnun musunuz baba? dedi.

– Evet, diye cevap verdi Jean Valjean. Memnunum.

– Peki, gülün öyleyse.

Jean Valjean gülmeye başladı.

Bir süre sonra Basque, yemeğin hazır olduğunu bildirdi. Konuklar, kolunda Cosette'le önde giden Mösyö Gillenormand'ın arkasından, yemek odasına geçtiler, gereken protokole uyarak masaya oturdular. Gelinin sağında ve solunda iki büyük koltuk vardı; birincisi Mösyö Gillenormand, ikincisi Jean Valjean içindi. Ve Gillenormand oturdu, her nedense öbür koltuk boş kaldı.

Herkes gözleriyle "Mösyö Fauchelevent"ı aradı. Ancak görünürlerde yoktu. Mösyö Gillenoramand Basque'ı çağırdı.

– Bay Fauchelevent nerede, biliyor musun?

– Az önce, rahatsız olan elinin kendisine ıstırap verdiğini, baron ve baronesle birlikte yemekte bulunamayacağını size söylememi bildirdi bana, efendim. Yarın sabah gelecekmiş, demin dışarı çıktı.

Bu boş koltuk düğün yemeğinin sevincini kısa bir süre için soğuttu. Mösyö Fauchelevent yoktu ama Mösyö Gillenormand oradaydı. Büyükbaba etrafına iki kişilik neşe saçıyordu. Mösyö Fauchelevent'ın rahatsızlığından ötürü erken yatmakta haklı olduğunu söylüyordu ve bu açıklama yeterli görüldü. Zaten böyle bir neşe taşkınlığı içinde karanlık bir nokta neydi ki? Cosette ile Marius mutluluğu hissetmekten başka bir duyguya yer bırakmayan bencil, ama kutsal anlardan birindeydiler. Derken, Mösyö Gillenormand'ın aklına bir şey geldi.

– Şu koltuk boş. Gel buraya Marius. Teyzenin senin üzerinde hakkı var, buna izin verir. Çünkü bu koltuk senin için. Hem haklı hem de hoş bir şey olur. Bayan mutlunun yanında bay mutlu!

Bütün masanın bu sözleri alkışlamasından sonra Marius Cosette'in yanında, Jean Valjean'ın yerini aldı. Cosette, Jean Valjean'ın yokluğundan dolayı önceleri hüzünlüydü, ancak işler öylesine bir düzene girdi ki, sonunda buna sevindi. Cosette o anda Tanrı'yı bile aramazdı, Jean Valjean'ın yerine gelen Marius olduktan sonra. Cosette, Marius'un ayağının üzerine beyaz saten iskarpinli sevimli, narin ayağını koydu.

Koltuğa bir başkası oturunca, Mösyö Fauchelevent zihinlerden silindi; hiçbir eksik kalmadı. Beş dakika sonra masada bulunanlar unutmanın coşkunluğuyla gülüp eğleniyorlardı.

Yemeğin sonunda Mösyö Gillenormand, doksan iki yaşın ne-

den olduğu titremelerinin taşırmaması için ancak yarıya kadar dolu şampanya kadehiyle doğrularak ayağa kalktı, yeni evlilerin sağlığına içti.

– İki vaizden kurtulamazsınız! diye haykırdı. Sabahleyin rahibi dinlediniz, şimdi de büyükbabayı dinleyeceksiniz. Beni dinleyin, sizlere bir nasihat vereceğim: Birbirinizi sevin! Bir sürü cilve yapacak değilim, doğru hedefe giderim. Mutlu olunuz. Bütün evrende kumrulardan daha zeki yaratık yoktur. Filozoflar şöyle der: Neşenizi ölçülü tutun. Bense diyorum ki: Neşenizi serbest bırakın. Şeytanlar gibi âşık olun. Çılgınlaşın. Filozoflar saçmalıyorlar. Onların görüşlerini gırtlaklarına tıkmak isterdim. Yaşamda fazla koku, fazla yeşil yaprak, yeni açmış fazla gonca gül, şakıyan fazla bülbül, fazla şafak olur mu hiç? Sevmenin de fazlası olur mu? Birbirinden hoşlanmanın fazlası olur mu? Dikkatli ol Estelle, sen aşırı güzelsin! Dikkat et Némorin, sen aşırı yakışıklısın! Ne aptalca şey! İnsan karşısındaki böyle büyüler mi, fazla nazlandırır mı, fazla sever mi? İnsan aşırı canlı olabilir mi? Mutluluğun fazlası olur mu? Sevincinizi kısıtlayacakmışsınız! Aman! Kahrolsun filozoflar! Bilgelik neşenin coşmasıdır. Sevinin, sevinelim. Mutlu olduğumuz için mi iyiyiz, yoksa iyi olduğumuz için mi mutluyuz? Sancy dedikleri elmas Harlay de Sancy'e ait olduğu için mi Sancy adını almıştır, yoksa yüz altı karat ağırlığında olduğu için mi? İşte hayat böyle sorularla doludur. Önemli olan Sancy dedikleri elmasa ya da mutluluğa sahip olmaktır. Tartışmadan mutlu olmak! Güneşe gözü kapalı boyun eğelim. Güneş nedir? Aşktır! Aşk demek kadın demektir. Evet! Evet! İşte sarsılmaz güç: kadın. Şu safsatacı Marius'a sorun bakalım, şu dişi zorba Cosette'in esiri mi, değil mi? Üstelik kendi isteğiyle, alçak! Kadın! Buna karşı duracak bir tek Robespierre yoktur; kadının sözü geçer, ben ise o krallığın kralcısıyım. Adem kimdir? Havva'nın saltanatı. Havva için 89 diye bir şey yoktur. Üstünde zambak çiçeği olan kral asası vardır. Üzerinde bir küre bulunan imparator asası vardır, Şarlman'ın demirden asası vardı. Louis le Grand'ın altın asası vardı; devrim onları başparmağı ile işaret parmağı arasında büktü, tıpkı iki paralık saman çöpü gibi. Her şey bitti, kırıldı, yere devrildi, artık asa yok; ama şu mis gibi kokan işlemeli küçük mendile karşı devrim yapın da göreyim! Bir deneyin. Neden dayanıklıdır

bu? Çünkü bir kumaş parçası olduğu için. Ah! Siz 19. yüzyıl mısınız? E, sonra? Biz de 18. yüzyıldık! Bizler de aptaldık. Şeylerin adını değiştirmekle dünyada büyük değişiklikler yaptığınız zannına kapılmayın! Kadınları daima çok sevin! Ve bu yoldan ayrılmayı size yasak ederim ki, o şeytancıklar bizim meleklerimizdir. Evet, aşk, kadın, öpüşme bir dairedir; onun içinden çıkmayın. Bana gelince, ben onun içine yeniden girmeyi pek isterdim. Uçurumun ulu güzeli, okyanusun Célimène'i olan Venüs yıldızının, hükmü altındaki her şeyi yatıştırarak, bir kadın gibi dalgalara bakarak sonsuzluklar içinde doğduğunu hanginiz görmüştür? Okyanus, işte hırçın Alceste. Ama boş yere homurdanır durur. Venüs yıldızı görününce gülümsemeden duramaz. Ona boyun eğer. İşte hepimiz böyleyizdir. Öfke, fırtına, yıldırım, tavanlara kadar köpük. Bir kadın sahneye girer, bir yıldız doğar ve hemen yerlere kapanırız. Altı ay önce Marius çarpışıyordu; bugün evleniyor. Çok güzel oldu, evet Marius, evet Cosette, haklısınız. Cesaretle birbiriniz için yaşayın, çok sevişin, sizler gibi yapamadığımız için bizi kudurtun, birbirinize tapın. Gagalarınıza dünyadaki bütün mutluluk kırıntılarını alın, onlarla kendiniz için bir hayat yuvası kurun. Sevmek ve sevilmek gençliğin güzel mucizesi! Bunu sizler icat ettiniz sanmayın. Ben de hayal ettim, düşündüm, içimi çektim, benim de ay ışığı gibi bir ruhum vardı. Aşk altı bin yaşında bir çocuktur. Aşk uzun, beyaz bir sakala hak kazanmıştır. Cupidon'un yanında Mathusalem çocuk kalır. Altmış yüzyıldan beri erkekle kadın severek işin içinden sıyrılıyorlar. Kurnaz şeytan erkekten nefret etti, ondan daha da kurnaz olan erkek de kadını sevmeye başladı. Böylece, kendi kendine, şeytanın ona yaptığı kötülükten daha fazla iyilik yaptı. Bu incelik yeryüzü cenneti kuruluşunda keşfedilmişti. Dostlarım, keşif eskidir ama hâlâ yepyenidir. Dolayısıyla ondan yararlanmaya bakın. Philémon'la Baucis oluncaya kadar Daphnis'le Chloé olun. Davranışınız öyle olmalı ki, bir arada olunca hiçbir eksiğiniz olmasın; Cosette Marius'un güneşi, Marius da Cosette'in evreni olsun. Cosette, senin için güzel hava, eşinin gülüşü olsun; Marius, senin yağmurun da eşinin gözyaşları olsun. Yuvanızda hiç yağmur yağmamasını dilerim. İkramiyenin büyüğünü ve evlenmenizi aşk üzerine kurdunuz; işte size en büyük ikramiye çıktı. Bu ikramiyeyi iyi kullanın ve gelişigüzel har-

camayın. Birbirinizi taparcasına sevin, gerisine aldırış etmeyin. Bütün bu söylediklerime inanın. Deneyimlerimin sesidir bu; gerçeklerin sesi. Gerçekler hiç yalan söylemez. Birbiriniz için bir din kadar kutsal olun. Tanrı'ya herkes bildiği gibi tapınır. Tanrı'ya tapınmanın en iyi yolu eşini sevmektir. Seni seviyorum! İşte benim dinim. Seven insan, dine uygun davranıyor demektir. 4. Henri'nin sövgüsü, patlayıncaya kadar yiyip içmekle sarhoşluğun arasına yerleştirir kutsallığı. *Ventre-Saint-Gris*![1] Ben bu sövgünün dininden değilim. Orada kadın unutulmuştur. 4. Henri'nin sövgüsü beni şaşırtıyor. Dostlarım, yaşasın kadın! Kulağıma geldiği kadarıyla ihtiyarmışım ben, kendimi ne kadar gençleşmiş hissettiğimi bilseler şaşarlardı. Ormana gidip gayda dinlemek isterdim. Güzel, mutlu olmayı başaran bu çocuklar benim başımı döndürüyor. İsteyen biri olsa hemen evlenirdim. Tanrı'nın bizi taparcasına sevmek, kumrular gibi dem çekmek, süslemek, güvercin olmak, sabahtan akşama kadar dudak dudağa cıvıldamak, sevimli küçük eşinizde kendi hayalimizi görmek, gururlanmak, gevezelik etmekten başka bir şey için yaratmış olduğunu düşünmek imkânsızdır; hayatın hedefi ancak bunlardır. İşte, siz ne derseniz deyin, bizler gençken böyle düşünüyorduk. Ah! O tarihlerde ne güzel kadınlar, ne sevimli yüzler, ne zarif endamlar vardı! Ben de nice başarılar elde ettim. Kısaca sevinç. İlkbahar neye yarardı ki insanlar sevişmeseydi? Bana gelince, Tanrı'dan dilerim ki bize gösterdiği tüm güzel şeyleri bir araya getirsin, bizden alsın; çiçekleri, kuşları, güzel kızları kutusuna saklasın. Çocuklarım, bu yaşlı adamın hayır dualarını kabul edin.

Gece tatlı, canlı ve pek sevinçli geçti. Büyükbabanın canlı neşesi geceye bayram havası verdi ve herkes kendini bu yüzyıllık samimiyete göre ayarladı. Biraz dans edildi, çokça gülüşüldü; saf, temiz, neşeli bir düğün oldu. Oraya, pekâlâ Geçmiş Zaman adındaki adamcağız da çağırılabilirdi. Zaten o, Gillenormand Baba'nın kişiliğinde temsil edilmekteydi.

Gürültü ve sonra sessizlik. Genç evlilerin kaybolmasıyla birlikte gece yarısından az sonra Gillenormand'ın evi sessizliğe büründü.

Burada duralım. Gerdek gecelerinin eşiğinde, bir melek parmağı

1 (Fr.) Kutsal Ruh'un Karnı gibi bir anlama gelen, zamanla değişime uğramış bir sözcük tamlaması – e.n.

dudağında ayakta durur. Ruh, aşk ayininin yapıldığı bu tapınak karşısında hayranlığa dalar. Işıklar vardır bu evler üzerinde mutlaka. Onlardaki sevinç, duvar taşlarının arasından kaçıp karanlıkları belli belirsiz ışıklandırıyordur. Bu kutsal, kaçınılmaz şenliğin ölümsüzlüğe Tanrı'dan bir pırıltı yollamaması imkânsızdır. Kadınla erkeğin, içinde eridiği bir kaptır aşk! Tek yaratık, yani insanın üçlü varlığı buradan çıkar. Karanlıklar için bir heyecan kaynağıdır iki ruhun bir tek olarak doğması. Işık rahiptir; hayran olan bakire dehşete düşer. Bu sevinç bir parça Tanrı'ya da ulaşır. Gerçekten evlilik olan yerde, yani aşk olan yerde, hayal de vardır. Bir gerdek yatağı karanlıklarda bir şafak yaratır. İnsan gözü yüce hayatın korkunç, sevimli hayallerini görebilseydi, belki de gecenin şekillerini, bilinmezin kanatlarını, görünmezin mavi yolcularını, kapkara başlar gibi, aydınlık evin etrafında, sevinçli, birbirlerine yeni gelin bakireyi göstererek, hafifçe ürkek, kutsal yüzlerinde insanlık mutluluğunun aydınlığını taşıyarak eğildikleri görülürdü. O ulu anda şehvetle şaşıran, hayrete düşen eşler, kendilerini yalnız sandıkları odalarını dinleselerdi, belli belirsiz kanat sesleri duyarlardı. Mükemmel mutluluk, meleklerin işbirliğine dayanır. Bu küçük yatağın karanlık tavanı gökyüzüdür. Aşkın kutsallaştırdığı iki dudak, yaratmak için birbirine yaklaştığı zaman, bu anlatılmaz öpüşmenin üzerinde, yıldızların sonsuz ketumluğu içinde bir ürperme olmaması imkânsızdır.

Gerçek mutluluk bu gibi mutluluklardır. Bu sevinçlerin dışında başka sevinç yoktur. Orada aşk, coşkunun birliğidir. Geri kalan her şey ağlar.

Sevmek ve sevmiş olmak... Bu kadarı yeter. Gerisi? Başka bir şey istemeyin. Hayatın karanlık kıvrımları içinde bulunacak başka inci yoktur. Sevmek bir tür tamamlanmaktır.

III
AYRILMAZ OLAN

Ne olmuştu Jean Valjean'a? Cosette'in kendisini uyarması üzerine güldükten sonra, kimse ona dikkat etmiyorken ayağa kalkmış, görünmeden bekleme odasına geçmişti. Sekiz ay önce bütünüyle çamur, kan, barut içinde, torununu dedesine getirdiği zaman girdi-

ği odaydı burası. Eski tahta kaplamalar yapraklarla, çiçeklerle süslenmişti. Çalgıcılar, o gece Marius'u üzerine yatırdıkları kanepede oturuyorlardı. Basque, siyah elbisesi, kısa pantolonu, beyaz çorapları, beyaz eldivenleriyle sofraya götürülecek tabakların kenarlarına güller yerleştiriyordu. Jean Valjean ona boynuna asılı kolunu göstererek, gidişini açıklamasını tembih etti ve çıktı.

Yemek odasının pencereleri sokağa bakıyordu. Jean Valjean bu ışık saçan pencerelerin altında, karanlıkta birkaç dakika durdu. Dinliyordu. Belirsiz gürültü ona kadar geliyordu. Büyükbabanın yüksek, emredici sesini, kemanları, tabakların, bardakların şıkırtısını, kahkahaları; bütün bu neşeli uğultu arasında Cosette'in tatlı, neşeli sesini seçebiliyordu.

Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan çıktı, Homme-Armé Sokağı'na döndü. Oraya gelmek için Saint-Louis, Culture-Saint-Catherine, Blancs-Manteaux sokaklarından geçti. Yol azıcık uzundu ama Vielle-du-Temple Sokağı'nın çamurlarından, tıkanıklığından kurtulmak için üç aydan beri Cosette'le her gün Homme-Armé Sokağı'ndan Filles-du-Calvaire Sokağı'na giderken geçmek alışkanlığında olduğu yoldu. Cosette'in geçtiği bu sokaklar onun gözünde diğer yolları ortadan kaldırmaktaydı.

Jean Valjean evine girdi. Mumu yaktı, yukarı çıktı. Ev bomboştu, Toussaint bile yoktu. Jean Valjean'ın ayak sesleri her zamankinden daha gürültülü çıkıyordu. Bütün dolaplar açıktı. Cosette'in odasına girdi, yatakta çarşaf yoktu. Kılıfsız, dantelsiz keten yastık, dokuma yüzü görünen, artık kimsenin yatmayacağı şiltenin ayakucuna yığılmış, bırakılmış battaniyelerin üzerinde duruyordu. Cosette'in önem verdiği bütün o küçük kadınca eşyaların hepsi götürülmüştü. Sadece büyük eşyalarla dört duvar kalmıştı. Toussaint'in yatağı bozulmuştu. Bir tek yatak hazırlanmıştı, birini bekler gibi duruyordu. Jean Valjean'ın yatağıydı bu.

Duvarlara baktı, açık olan dolapların kapağını kapadı, odalar arasında mekik dokumaya başladı. Daha sonra kendi odasına dönerek mumu masanın üzerine koydu. Sargıları kolundan çıkartmıştı, sağ elini de sanki acı çekiyormuş gibi kullanıyordu.

Yatağına yaklaştı ve gözleri, –bir rastlantı olarak ya da isteyerek– Cosette'in bile kıskandığı ayrılmaz parçasına, Jean Valjean'ı

hiç yalnız bırakmayan küçük bavulun üzerinde durdu. 4 Haziran'da Homme-Armé Sokağı'na gelir gelmez başucundaki bir sehpanın üzerine koymuştu. Telaşla o sehpaya doğru yürüdü, cebinden anahtarı çıkararak bavulu açtı. İçinden, on yıl önce Cosette'in Montfermeil'den ayrıldığı zaman sırtına geçirdiği elbiseleri çıkarttı. Önce küçük siyah elbisesini, daha sonra siyah atkısını ve kaba çocuk ayakkabılarını –ki Cosette bugün bile giyebilirdi bunları, ayakları öylesine ufacıktı– sonra kalın pazen gömleğini, yün etekliğini, yün çoraplarını çıkardı. Küçük bir bacağın biçimini alan bu çoraplar Jean Valjean'ın elinden daha uzun değildi. Bunların hepsi siyahtı. Bu giyecekleri Montfermeil'e kendisi götürmüştü. Onları bavuldan çıkarıp tek tek yatağın üzerine yerleştiriyordu. Soğuk bir aralık ayı çocuk, hırpani elbiseler içinde yarı çıplak, soğuktan titriyordu; soğuktan morarmış o zavallı ayakları tahta tabanlı pabuçlar içindeydi. Kendisi, Jean Valjean ona o dökük elbiseleri çıkarıp bu matem kıyafetini giydirmişti. Kızını matem kıyafetleriyle gören ana mezarında memnun olmuştur ama daha çok onun üstünde elbise olduğu, ısındığı için sevinmiştir. Jean Valjean, Montfermeil Ormanı'nı düşünüyordu. Birlikte oradan geçmişlerdi. O günkü havayı, yapraksız ağaçları, kuşsuz ormanı, güneşsiz gökyüzünü düşünüyordu. Bu küçük eşyaları yatağın üzerine yerleştirdi, atkıyı etekliğin yanına, çorapları ayakkabıların yanına, gömleği etekliğin yanına koydu ve hepsine tek tek baktı. Boyu kısacıktı ama kucağında kocaman bebeği vardı, altın parasını önlüğünün cebine koymuştu; çocuk gülüyordu, el ele tutuşarak yürüyorlardı ve çocuğun dünyada ondan başka kimsesi yoktu.

İşte o an mübarek başı yatağın üzerine düştü, bu yaşlı kalp paramparça oldu ve yüzü Cosette'in elbiselerinin içine gömüldü. O anda merdivenlerden birisi geçseydi hıçkırıklarını herhalde duyardı.

IV
IMMORTALE JECUR[1]

Çeşitli aşamalarını görmüş olduğumuz korkunç, eski savaş yeniden başlamıştı.

1 (Lat.) Sonsuz azap – ç.n.

Yakup, melekle bir gece savaştı ancak. Jean Valjean'ın sonsuz karanlıklarda vicdanıyla karşı karşıya gelerek onunla çılgınca çarpışmalara girdiğini kaç kere gördük oysa!

Görülmemiş savaş! Kimi zaman ayak kayar, kimi zaman toprak çöker. İyiye çılgınca sarılan bu vicdan kaç defa onu yakalamış, ezmişti. Kaç defa amansız gerçek onu yere vurup dizini göğsüne bastırmıştı. Kaç defa kendisini yere seren ışıktan aman dilemişti. Kaç defa Piskopos'un onun içinde, üzerinde yaktığı o ışık hiçbir şey görmek istemediği anlarda zorla gözlerini kamaştırmıştı. Kaç defa savaşta dikilmiş, kayalara tutunmuş, safsataya yaslanmış, topraklar içinde ve bazen de altında sürünmüştü. Kaç defa bir çelişmeden, bencilliğin aldatıcı itirazından sonra, öfkelenen vicdanının kulağına "Çelme atma sefil!" diye bağırdığını duymuştu. Kaç defa kaçmaya yeltenen düşüncesi ödevin kesinliği karşısında titreyerek inlemişti. Tanrı'ya direniş. Ölüm terleri. Kanadığını yalnız kendisinin duyduğu nice gizli yaralar. İçler acısı hayatında nice sıyrıklar. Kaç defa kan içinde, yaralı, parça parça, nurlanmış, kalbi keder içinde, ruhu sükûnete kavuşmuş olarak doğrulmuştu. Yenildiği halde kendini yenmiş gibi görüyordu. Vicdanı, onu parçaladıktan sonra karşısına dikilir; korkunç, pırıl pırıl, sakin bir halde ona, "Şimdi, huzur içinde yürü," derdi.

Ama böyle korkunç bir savaştan çıkarken, ne acı bir huzurdu o, hayret!

Jean Valjean bu akşam son savaşını yaptığını anlıyordu.

Yüreğe işleyen soru kendisini gösteriyordu.

Kader çizgilerinin hepsi düz değildir. İnsanın önünde dümdüz caddeler gibi açılıp gelişmez; çıkmaz sokakları vardır, kör düğümleri vardır, karanlık dönemeçleri, birçok yola açılan korkunç dört yol ağızları vardır. Jean Valjean şu anda yoldaki kavşakların en tehlikelisinde mola veriyordu.

İyiyle kötünün son yol ayrımına gelmişti. O kapkaranlık kesişme noktası gözlerinin önündeydi. Daha başka acıklı olaylarda olduğu gibi bu sefer de önünde iki yol açılıyordu; biri çekici, öbürü korkunçtu. Hangisini seçmeliydi?

Gözlerimizi karanlığa her dikişimizde fark ettiğimiz yol gösterici gizemli parmak, korkunç yolu salık veriyordu. Jean Valjean bir

kere daha korkunç limanla gülümseyen tuzak arasında bir seçim yapmaya zorlanıyordu.

Demek doğruydu bu? Ruh iyileşebilir, kaderse hayır. Kendini gösteren soru işte: Cosette'le Marius'un mutluluklarında Jean Valjean nasıl davranacaktı? Bu mutluluğu kendisi istemiş, kendisi yaratmıştı. Onu kalbine kendisi saplamıştı, ona dikkatle bakınca, kalbinden çıkardığı kanı tüten bıçağın üzerinde kendi emeğinin işaretini gören silahçının duyacağı sevinci duyabilirdi.

Cosette'in Marius'u vardı, Marius Cosette'e sahipti.

Her şeyleri vardı, hatta servetleri bile. Bu da kendi eseriydi.

Mademki bu mutluluk artık yaratılmıştı ve şimdi karşısındaydı, Jean Valjean onu ne yapacaktı? Bu mutluluğa kendini zorla mı kabul ettirecekti? Kendine aitmiş gibi mi davranacaktı ona? Gerçi Cosette bir başkasınındı, ama Jean Valjean Cosette'ten elde edebileceği kadarını isteyecek miydi? O güne kadar olduğu gibi, gene ara sıra farkına varılan, ama saygı gören bir baba durumunda kalacak mıydı? Sakin sakin Cosette'in evine yerleşebilecek miydi? Bu geleceğe geçmişini götürebilecek miydi? Bu aydınlık yuvada kendini saklayarak oturabilecek miydi? Bu iki masumun ellerini gülümseyerek kendi feci ellerinin arasına alabilecek miydi? Gillenormand'ın salonundaki sakin ocak demirlerine kanunun yüz kızartıcı gölgesini arkalarından sürükleyen ayaklarını dayayabilecek miydi? Talihini Cosette'le Marius'un talihiyle birleştirebilecek miydi? Kısacası bu mutlu iki yaratığın yanında kaderin uğursuz dilsizi gibi mi olacaktı?

Bazı sorular zihnimizde korkunç ve acı çıplaklığıyla belirdiği zaman, gözlerimizi aralayabilmeye cesaret edebilmemiz için uğursuzluklara, rastlantılarına alışık olmak gerekir. İyiyle kötü bu ciddi soru işaretinin arkasındadır. Sfenks soruyordu: "Ne yapacaksın?"

Jean Valjean alışıktı bu acı tecrübelere. Sfenks'e gözlerini kırpmadan baktı. Bu amansız konuyu bütün yönleriyle inceledi.

O sevimli varlık, Cosette, bu adamın, bu kazazedenin deniz ortasındaki salıydı. Ne yapmalı acaba? Ona yapışmalı mı yoksa onu bırakmalı mı? Ona yapışıyordu, felaketten sıyrılıyor, gün ışığına çıkıyor, elbiselerinden, saçlarından acı sular akıtıyor, kurtuluyor ve yaşıyordu. Yoksa bırakacak mıydı? O zaman uçurum.

Böylece düşüncesiyle tartışıyordu; daha doğrusu çarpışıyordu. Bazen iradesine, bazen inançlarına korkunç bir öfkeyle içinden saldırıyordu.

Gözyaşı dökebilmek Jean Valjean için mutluluk oldu.

Bu belki de onu aydınlattı. Yalnız başlangıç pek korkunç oldu. Kendisini vaktiyle Arras'a doğru iten fırtınadan daha şiddetlisi patlak verdi. Geçmiş bugünün karşısına geliyordu. İkisini karşılaştırıyor, hıçkırarak ağlıyordu. Gözyaşlarının bendi açılınca talihsiz adam kıvrandı.

Karara vardığını hissediyordu. Heyhat! Bencilliğimizle ödevimiz arasında başlayan bu ölesiye çekişmede, değişmez ereğimizin karşısında böyle şaşkın, inatçı, boyun eğmekten hırs duyarak, mevkiimizi korumaya çalışarak, mümkün olabilecek bir kaçışı umarak, bir kurtuluş yolu arayarak adım adım gerilediğimiz zaman, arkamızdaki duvar birden, uğursuz bir şekilde direnir!

Engel olan kutsal gölgeyi hissetmek! Amansız bilinmezlik, ne korkunç kâbus!

Demek ki insan hiçbir zaman vicdanıyla hesap kesemez. Kararını ver, Brütüs! Kararını ver, Caton! Vicdan, Tanrı olduğu için, sonsuzdur. Bu kuyuya insan bütün hayatının emeğini atar, servetini atar, zenginliğini atar, başarısını atar, özgürlüğünü ya da yurdunu atar, rahatını atar, sevincini atar. Kabı boşaltın, kutuyu eğin! En sonunda oraya kalbini atmak gerekir. Eski cehennemlerin sisleri içindeki bir yerlerde buna benzer bir kuyu vardır.

Sonunda reddetmekle insan affa uğramaz mı? Tükenmezliğin bir hakkı olabilir mi? Sonsuz zincirler insan gücünün üstünde değil midir? Sisifos'la Jean Valjean'ı "yeter artık" dedikleri için kim ayıplayabilir? Maddenin itaati sürtünmeyle sınırlıdır; peki ruhun boyun eğmesine hiçbir sınır yok mudur? Madem sürekli devinim imkânsızdır, devamlı fedakârlık zorunlu olabilir mi?

İlk adım hiçbir şey değildir, zor olan sonuncusudur. Cosette'in evlenmesi ve bu evlenmenin getirdiklerinin yanında Champmathieu işi neydi ki? Yokluğa girmenin yanında, küreğe girmek nedir ki?

Ey aşağı indiren ilk basamak, sen ne kadar karanlıksın!

Ey ikinci basamak, sen ne kadar kapkarasın! Bu sefer baş nasıl geriye çevrilmez ki?

Bir yüceliştir dava uğrunda ölmek, yakıcı bir yüceliş. Kutsallaştıran bir işkencedir bu. İlk anda insan ona razı olur, kızgın demirden tahtın üzerine oturur, alnına kızgın demirden tacı yerleştirir, kızgın demirden küreyi kabul eder, kızgın demirden asayı eline alır, ama alevden gömleği giymek de gerek. Sefil tenin isyan ettiği işkence tahtından feragat edilen bir an yok mudur?

Jean Valjean en sonunda yorgunluğun sükûnetine girdi.

Tarttı, düşündü, ışıkla gölgenin esrarlı terazisinin bütün ihtimallerini dikkatle inceledi. Işık saçan bu iki çocuğa kendi kürek mahkûmiyetini zorla kabul ettirmek ya da çaresiz batışını kendi elleriyle başlatmak. Bir yanda Cosette'in fedakârlığı, öte yandan kendininki.

Hangi çözümde durdu? Nasıl bir karar aldı? Kaderin şaşmaz sorusuna kendi içinden nasıl bir karşılık verdi? Hangi kapıyı açmaya karar verecek acaba? Hayatın hangi yanını yakalayıp mahkûm etmeye karar verdi acaba? Onu çevreleyen bütün bu aşılmaz dik yamaçlar arasında hangisini seçti acaba? Hangi sonucu kabul etti? O uçurumlardan hangisini işaret etti başıyla?

Baş döndürücü düşünceleri bütün gece sürdü.

Sabaha kadar orada, aynı durumda, yatağın üzerinde iki kat olmuş, kaderin ağırlığı altında, ezilmiş olarak, yumrukları sıkılmış bir halde, kolları çarmıha çivilenip yüzükoyun yere atılmış bir insan gibi, kolları açık öylece kaldı. On iki saat, uzun bir kış gecesinin on iki saati, soğuktan donarak, başını kaldırmadan, bir tek kelime söylemeden orada kaldı. Düşüncesi kâh yerlerde yuvarlanır kâh bir kartal gibi havalarda uçarken o, bir ölü gibi hareketsizdi. Onu gören ölü sanırdı. Birdenbire titreyerek ürperiyor, Cosette'in elbiselerine yapışan dudakları onları öpüyordu, ancak o zaman yaşadığı anlaşılabiliyordu.

Kim? Görenler dediğimiz kim? Madem Jean Valjean yalnızdı, orada kimsecikler yoktu. O halde karanlıklar içinde gören gözdü bu.

YEDİNCİ KİTAP

Ağu Kasesinin Son Yudumu

I
YEDİNCİ DÖNENCE VE SEKİZİNCİ GÖK

Düğünlerin ertesi günü tenha olur; saygı gösterilir mutlu insanların yalnızlığına. Bir de, biraz geciken uykularına. Ziyaretlerin ve kutlamaların gürültü patırtısı daha sonra başlar.

17 Şubat sabahı Basque bekleme odasını toz beziyle temizlemekteyken kapının hafifçe vurulduğunu işittiğinde vakit öğleyi geçiyordu. Kapının çıngırağı çalınmamıştı, saygılı bir davranıştı bu böyle bir günde. Basque kapıyı açtı. Mösyö Fauchelevent'ı gördü; onu, hâlâ dağınık, altı üstüne gelmiş olan, bir gün önceki cümbüşün şimdi savaş alanına benzeyen salonuna aldı.

– Görüyorsunuz, mösyö, yeni kalktık da!

– Efendiniz kalktı mı?

– Kolunuz nasıl oldu? diye cevap verdi Basque.

– Daha iyi. Efendiniz kalktı mı?

– Hangisi? Eskisi mi, yenisi mi?

– Mösyö Pontmercy.

– Mösyö Baron mu? diye dikleşti Basque.

Baron, özellikle uşakları için barondur. Bundan uşaklara bir şeref payı sıçrar, bir filozofun dediği gibi, üzerlerinde unvan zifosu vardır; bu da uşakların hoşuna gider. Şunu da belirtelim. Ma-

rius çalışkan bir cumhuriyetçiydi ve bunu da ispat etmişti. Şimdi ise kendi isteği dışında barondu. Bu unvan konusunda, ailede küçük bir devrim olmuştu. Şimdi ona Mösyö Gillenormand önem veriyordu. Marius ise kaçmıyordu. Ama Albay Pontmercy, "Oğlum unvanını taşıyacaktır!" demişti.

Marius buna boyun eğiyordu. Sonra, içinde yavaş yavaş kadınlık filizlenmeye başladığı için, Cosette de barones olmaktan mutluydu.

– Mösyö Baron mu? Gidip bakayım, sizin geldiğinizi kendisine bildireyim.

– Hayır, Mösyö Fauchelevent geldi, demeyin. Kendisiyle özel olarak görüşmek isteyen birinin geldiğini söyleyin.

– Ya! dedi Basque.

– Kendisine bir sürpriz yapmak istiyorum.

– Ya! diye tekrarladı Basque ama bu ikinci "Ya"yı söyleyişindeki edada, kendisi için bir açıklama vardı âdeta.

Uşak çıkmış, Jean Valjean yalnız kalmıştı. Dediğimiz gibi, karmakarışıktı salon. Parkenin üzerinde çelenklerden, kadınların saçlarından düşen çiçekler vardı. Sonuna kadar yanan mumlar avizenin kristallerine erimiş mumlardan uzantılar ekliyordu. Bütün eşyaların yeri değişmişti. Birbirine yaklaştırıp çember biçimine sokulmuş koltuklar, sanki hâlâ sohbet eder gibiydiler. Tümüyle neşeliydi burası, gene de daha bir parça güzellik vardı; birbirine karışmış odanın içindeki sandalyelerin üzerinde, şu solan çiçeklerin arasında, şu sönmüş ışıkların altında insanlar sevinç düşleri görmüştü. Güneş şu anda avizenin yerini almakta ve salonu neşeyle aydınlatmaktaydı.

Birkaç dakika geçti aradan. Basque'ın kendisini bıraktığı yerde duruyordu Jean Valjean. Rengi soluktu, gözleri çukurlaşmıştı; uykusuzluktan, kaybolmuş duygusunu uyandıracak kadar derinlemesine gömülmüşlerdi yuvalarına. Siyah kostümünde gece sırttan çıkarılmayan bir elbisenin buruşuklukları vardı. Jean Valjean ayaklarının dibine, parkenin üzerine güneşin çizdiği pencereye bakıyordu.

Kapıda duyduğu sesle irkildi. Marius, başı yukarıda, dudaklarında gülümseyiş, yüzünde bilinmez bir ışık, alnı parlak, bakışı muzaffer içeri girdi. O da uyumamıştı.

Jean Valjean'ı görür görmez:

– Babacığım siz misiniz? dedi. Şu sersem Basque esrarlı havalar takınmıştı! Çok erken geldiniz. Daha saat yarım. Cosette uyuyor.

Marius'un Mösyö Fauchelevent'a söylediği bu "Babacığım" sözü, yüce bir mutluluk demekti. Bilindiği gibi aralarında sürekli soğukluk, gerginlik, kırılması ya da eritilmesi gereken buzlar olmuştu. Marius öyle bir sarhoşluk haline girmişti ki soğukluk kalkmış, buzlar erimeye başlamıştı. Mösyö Fauchelevent da Cosette için olduğu kadar, onun için de bir baba olmuştu.

– Sizi gördüğüme ne kadar sevindim! Bilseniz dün sizi ne kadar çok aradık. Eliniz nasıl oldu? Daha iyi, değil mi? İkimiz de sizi andık. Cosette sizi fazlasıyla seviyor, odanızın burada olduğunu sakın unutmayın. Homme-Armé Sokağı'nı istemiyoruz artık. Bozuk, homurtulu, çirkin, bir ucunda parmaklık olan, insanı üşüten, içine girilemeyen öyle bir sokakta nasıl da oturabildiniz? Buraya yerleşeceksiniz. Hem de şu andan itibaren. Bakın haber vereyim. Cosette ikimizi de parmağının ucunda oynatmak istiyor. Odanızı gördünüz, değil mi? Bizimkinin yanı başında, balıçelere bakan bir penceresi var. Her şey sizin için hazırlandı, bir gelmeniz kaldı. Cosette yatağınızın yanına Utrecht kadifesiyle kaplı büyük bir koltuk yerleştirdi; pencerenizin karşısındaki akasya ağaçlarına iki aya kalmaz bülbül gelir. Onun yuvası solunuzda, bizimkisi ise sağınızda. Gece bülbül şakır, gündüz de Cosette konuşur; Cosette odanızın güneyden yana olan kısmına kitaplarınızı yerleştirir. Kaptan Cook'un gezileri, bir de öbürü, Vancouver'ınkini. Galiba sizin çok önem verdiğiniz küçük bir valiz varmış, onun için de özel bir yer ayırdım. Büyükbabamla iyi uyuşuyorsunuz. Hep beraber yaşarız. Whist oyununu bilir misiniz? İşte o zaman büyükbabamı mutlu edersiniz. Benim adliyede meşgul olduğum günlerde Cosette'i siz gezdirirsiniz. Eskiden Lüksemburg'da olduğu gibi ona kolunuzu verirsiniz. Biz fazlasıyla mutlu olmaya karar verdik. Siz de bizim mutluluğumuza katılacaksınız, babacığım, anladınız mı? Tabii ki bugün yemekte bizimle berabersiniz, değil mi?

– Mösyö, size söyleyecek bir sözüm var. Ben eski bir kürek mahkûmuyum!

Duyulabilecek tiz seslerin sınırı kulak için aşılabilir, zihin için

de. Şu Mösyö Fauchelevent'ın ağzından çıkıp Marius'un kulağına giren "Ben eski bir kürek mahkûmuyum" kelimeleri de duymanın sınırlarını aşıyordu. Marius duymadı. Kendisine bir şey söylendiğini sandı, ama anlayamadı ne olduğunu.

O zaman kendisiyle konuşan adamın korkunç bir görünüşü olduğunu gördü. Kendi parlak ruh durumu içinde o ana kadar karşısındaki korkunç solukluğu fark etmemişti.

Jean Valjean sağ kolunu tutan kara mendili çözdü, eline sarılı bezleri açtı, başparmağını açığa çıkardı, Marius'a gösterdi:

– Elimde bir şey yok.

Başparmağa baktı Marius:

– Zaten parmağıma bir şey olmamıştı. Sizin evlenmenizde bulunmamam gerekiyordu. Elimden geldiği kadar da bulunmadım. Bir sahtekârlık yaparak evlenme akitlerinizi hükümsüz kılmayayım diye, imza atmaktan kaçınmak için bu yarayı icat ettim.

Marius kızararak sordu:

– Ne demek istiyorsunuz?

– Bunun anlamı şu, diye cevap verdi Jean Valjean, küreğe mahküm olmuştum.

– Beni delirtiyorsunuz, diye haykırdı Marius dehşetle.

– On dokuz yıl kürekteydim, Bay Pontmercy. Hırsızlıktan. Sonra müebbet hapis. Hırsızlıktan. Sabıkadan. Şimdi ise hapishane kaçağıyım.

Marius gerçeğin önünden ne kadar kaçarsa kaçsın ve konuyu reddetsin, kesinliğine karşı çıksın, kabul etmek zorundaydı. Anlamaya başladı. Böyle durumlarda her zaman olduğu gibi, olduğundan fazlasını anladı. İğrenç bir olayın ortaya çıkmasının korkunçluğunu duydu. Aklından bir düşünce geçti, titredi. Kendisi için çirkin bir kader görür gibi oldu.

Bağırarak:

– Hepsini anlatın, anlatın. Siz Cosette'in babasısınız.

İrkilip iki adım geriye gitti.

Jean Valjean öylesine bir edayla başını doğrulttu ki sanki bir devdi.

– Burada bana güvenmeniz gerek, mösyö. Her ne kadar bizlerin ettiği yemin adliyece geçerli sayılmasa da...

Bir süre sustu. Sonra ulu ve gizemli bir otoriteyle hecelerin üzerine basa basa sözünün arkasını getirdi:

– Bana inanacaksınız. Ben Cosette'in babası mıyım? Ulu Tanrı huzurunda yemin ederim ki, hayır. Baron Pontmercy, ben Faverolleslü bir köylüyüm. Ağaç budayarak geçimimi sağlıyordum. Adım Fauchelevent değil. Benim adım Jean Valjean; Cosette'in hiçbir şeyi olmuyorum. Dolayısıyla içiniz rahat etsin.

Marius:

– Bunu kim ispat edebilir?

– Söylediğime göre, ben.

Marius adama bakarak, acıklı ve sakin bir hali olduğunu gördü. Böylesine sakin bir insanın yalan söylemesi olanaksızdı. Ve bu sakin yüzde gerçek sezilmekteydi.

– Size inanıyorum.

Jean Valjean bunu bir söz verme sayıyormuş gibi başını eğdi:

– Cosette için ben neyim? Bir yolcu. On yıl önce varlığımdan haberi bile yoktu onun. Doğru olan onu sevdiğimdir. Yaşlı bir insan küçük bir çocuğu görürse sever. Yaşlanınca kendini bütün çocuklar için bir büyükbaba gibi görür. Elbette bende de kalbe benzer bir şey bulunduğunu kabul edebilirsiniz. Ne anası vardı ne babası. Bir babaya ihtiyacı vardı. İşte bundan dolayı onu kendi çocuğummuş gibi sevmeye başladım. Çocuklar o kadar çaresizdir ki ilk karşılaştıkları, hatta benim gibi biri bile onların koruyucusu olabilir. Ben de bana rastlayan Cosette'e karşı bir görevi yerine getirdim. Benim yerimde olan herkesin yapabileceği bir şeydi bu ama bunu benim yapmam iyi bir şey sayılmaz herhalde. İyi bir davranışsa bu şayet, ben de iyi bir davranışta bulundum diyelim. Bu hafifletici nedeni kaydedin. Bugün Cosette hayatımdan çıkıyor, ikimizin de yolları ayrılıyor. Bundan sonra onun için bir şey yapmak elimden gelmez. O artık Madam Pontmercy'dir. Bütün hayatı değişti. Üstelik bu değişiklik Cosette'e yaradı da. Artık her şey yoluna girdi. Altı yüz bin franga gelince, siz ondan söz etmiyorsunuz ama ben sizin düşüncenize karşılık vereyim. O bir emanettir. Bu emanet benim elime nasıl geçti? Bunu düşünmeyin. Ben emaneti geri veriyorum. Dolayısıyla benden isteyebileceğiniz başka bir şey yok. Emaneti geri vermeyi gerçek adımı söyleyerek tamamlıyorum. İşin

bu yanı da beni ilgilendirir. Benim kim olduğumu bilmenize ben önem veriyorum.

Jean Valjean doğrudan Marius'un yüzüne baktı. Marius'un bütün duyguları fırtınalı, birbirini tutmaz şekildeydi. Kaderin buna benzer esintileri ruhumuzda böyle dalgalar yaratır. Hepimizin, içimizdeki her şeyi dağıtan böyle karışık anları olmuştur. Aklımıza ilk gelen şeyleri söyleriz; oysa onlar her zaman tam olarak söylenmesi gereken şeyler değildir. İnsanın dayanamayıp ansızın yaptığı birtakım açıklamalar vardır ki uğursuz bir şarap gibi sersemletir. Marius karşısına çıkan bu yeni durumdan şaşkına dönmüştü; öyle ki, konuşmasından dolayı bu adama öfkelenmiş gibiydi.

– Peki ama bütün bunları bana niçin anlatıyorsunuz? Hangi nedenler sizi bu açıklamayı yapmaya zorluyor? Bu sırrı açıklamayabilirdiniz. Ne sizi kovalayan ne de zorlayıp sıkıştıran var. Bu kadar rahat bir şekilde itirafta bulunmak için bir neden olmalı? Bu itirafı ne maksatla yapıyorsunuz? Tamamlayın.

– Ne maksatla mı?

Bunu söylerken, alçak ve boğuk bir ses tonu kullanmıştı. Marius'tan çok kendi kendiyle konuşur gibiydi.

– Bir kürek mahkûmu neden bu itirafta bulunuyor? Bunun nedeni gariptir. Doğruluktan işte. Bakın işin en acı yanı şudur ki, şurada, yüreğimde beni bağlayan bir bağ var. Hele insan ihtiyarlayınca bu bağlar daha da sağlamlaşır. Etraftaki bütün hayat dağılır, çözülür ama bu bağlar dayanır. Bu bağı koparabilseydim, düğümü çözebilseydim ya da kesebilseydim, uzaklara gidebilseydim kurtulurdum. O ipi koparmayı çok denedim ama kopmadı; onunla birlikte kalbimi de yolladım. Dedim ki, "Buradan başka yerde yaşayamam. Kalmam gerek. Ben bir budalayım, aptalın tekiyim. Oturup kalsam ya! Evinizde bana bir oda veriyorsunuz. Madam Pontmercy beni çok seviyor, şu koltuğa kollarını uzat diyor. Büyükbabanız beni büyük bir sevgiyle karşılıyor. Onunla çok iyi anlaşıyoruz. Hep beraber oturacağız ve aynı şeyleri paylaşacağız, Cosette'i, pardon... alışkanlık, Madam Pontmercy'yi yanıma alıp gezmeye götüreceğim. Her şeyi ama her şeyi birlikte paylaşacağız. Bu sevinçtir, bu mutluluktur. Ailece yaşayacağız!"

Jean Valjean bu söz üzerine garip ve ürkütücü bir hal aldı. Kol-

larını kavuşturdu, ayaklarının ucundaki döşemeye âdeta uçurum kazacakmış gibi dikkatle baktı, ses tonu birdenbire şiddetlendi:

– Ailece! Hayır... dedi. Ben hiçbir aileden değilim. Sizin ailenizden değilim. İnsanoğlu ailesinden değilim ben. İnsanların baş başa bulundukları yerlerde fazlalığım ben. Aileler var ama benim için değil bunlar. Ben kadersiz bir kişiyim, dışarıdayım. Anam ve babam oldu mu acaba? Şüphe ediyorum. Bu çocuğu evlendirdiğim gün her şey tümüyle bitti. Onu sevdiği kişinin yanında mutlu gördüm. Burada iyi yürekli bir ihtiyarla iki meleğin yuvası olduğunu; bütün sevinçlerin bu evde bulunduğunu; her şeyin yolunda gittiğini gördüm. Kendi kendime "Senin bu mutlu kişiler arasında olman doğru değil," dedim. Yalan söylemeye devam edebilirdim. Hepinizi aldatarak Mösyö Fauchelevent olarak kalabilirdim. Onun hatırı için yalan söyleyebilirdim. Bu sefer de kendim için yalan söylemiş olurdum. Buna da hakkım yok. Sesimi çıkarmamak yeterliydi. Her şey eskisi gibi giderdi. Evet! Beni konuşmaya neyin zorladığını soruyorsunuz? Vicdanım. Susmak o kadar kolay olmadı. Geceyi kendimi kandırmakla geçirdim. Siz benim günahımı çıkartıyorsunuz. Size burada anlattıklarım o kadar olağanüstü şeyler ki, böyle davranmakta haklısınız. Evet, bütün gece kendime bir neden bulmaya çalıştım. Kendi kendime bir sürü bahane buldum. Elimden geleni yaptım. Ama başaramadığım iki şey vardı. Ne beni kalbimden yakalayan ipi koparabildim ne de ben yalnızken bana hitap eden birisini susturabildim. İşte o yüzden bütün her şeyi size anlatmaya geldim. Aşağı yukarı her şeyi. Yalnız beni ilgilendiren şeyi söylemekte fayda yok, onu kendime saklıyorum. Asıl olayı biliyorsunuz. Böylece bilmecemi alıp size getirdim. Sizin gözlerinizin önünde sırrımı açıkladım. Kolayca alınan bir karar değil bu. Bütün gece çırpınıp durdum. Bu bir Champmathieu olayı değildi. Adımı saklayarak kimseye kötülük etmemiştim. Fauchelevent, adını bana kendisi vermişti. Bu adı gene kullanabilirdim. Bana ayırdığınız o odada mutlu olabilirdiniz, hiç kimseyi tedirgin etmezdim. Bir köşede durur, siz Cosette'e sahipken ben de onunla aynı evde bulunmak düşüncesiyle avunabilirdim. Bunları düşünmedim mi sanıyorsunuz? Herkes kendine göre mutlu olurdu. Mösyö Fauchelevent olmaya devam etmek her şeyi düzenli kı-

lıyordu. Evet, ama benim ruhumu değil. Benim dışımda her yerde sevinç vardı, ruhumun derinliği kapkara kalıyordu. Mutlu olmak yetmez, memnun olmak da gerek. Böylece sizin parlak geleceğiniz karşısında benim bir sırrım olurdu. Sizin gün ışığınız karşısında benim sonsuz karanlıklarım olurdu. Böylece, size hiç haber vermeden, rahat rahat yuvanıza kürek mahkûmluğumu sokacaktım. Sofranıza benim kim olduğumu bilseler kovarlar düşüncesiyle oturacaktım. Bilseler, ne iğrenç şey diyecek olan uşaklarınıza hizmet gördürecektim. İstememekte haklı olduğunuz dirseğimi size dokunduracaktım. Elinizi sıkarak şerefinizi çalacaktım. Evinizde saygıya değer ak saçlarla lekelenmiş ak saçlar arasında saygı bölünmesi olacaktı. En gizli saatlerinizde, bütün kalpler birbirleri için bütün derinliklerine kadar açıldığında, dördümüz bir arada olduğumuz zamanlarda dedeniz, siz ikiniz, ben ve orada yabancı biri bulunacaktı. Hayatınızda sizinle omuz omuza olacaktım yalnız, o korkunç kuyunun kapağını oynatmamaya bakacaktım. Böylece bir ölü olan ben, canlı olan sizlere kendimi kabul ettirecektim. Siz, Cosette ve ben yeşil başlığın içinde üç başlı olacaktık. Bu sizi tedirgin etmiyor mu? Şimdi ancak insanların en acı çekmişiyken, o zaman en zalimi olacaktım. Bu suçu da her gün işleyecektim. O karanlık görünüşü her zaman yüzümde taşıyacaktım. Alnımdaki lekeden size de düşen payı azar azar verecektim. Siz sevgililerime, siz evlatlarıma, masumlarıma. Susmak bir şey değil, öyle mi? Sessiz kalmak kolay, öyle mi? Hayır kolay değil. Yalan söyleyen bir sessizlik vardır. Ben de yalanımı, sahtekarlığımı, kötülüğümü, alçaklığımı, ihanetimi, suçumu damla damla içecektim. Onu tükürüp sonra gene içecektim, gece yarısı bitirip öğleyin yeniden başlayacaktım. Günaydınlarım, iyi gecelerim yalan söyleyecekti, ben de o yalanla uyuyacaktım, onu ekmeğime katık edecektim. Cosette'in gözlerinin içine bakacaktım, onun melek gülümsemesine lanetlenmişin gülümsemesiyle karşılık verecektim, iğrenç bir hilekâr olacaktım. Ne için? Mutlu olmak için. Benim mutlu olmaya hakkım var mı acaba? Ben hayatın dışında bir insanım mösyö.

Jean Valjean durdu. Marius dinliyordu. Buna benzer bir düşünce, bir acı zinciri aniden kesilmez. Jean Valjean yeniden ses tonunu alçalttı. Bu artık boğuk bir ses değil, korkunç bir sesti.

– Niçin itirafta bulunduğumu mu soruyorsunuz? İhbar eden, kovalayan, sıkıştıran yok diyorsunuz. Evet! İhbar edildim, kovalanıyorum, sıkıştırılıyorum. Kim tarafından? Kendi tarafımdan. Kendi yolumu kapayan gene benim. Kendi kendimi sürüklüyorum, kendi kendimi itiyorum, kendimi yakalıyorum, hükmümü yerine getiriyorum, insan kendi kendini yakalayınca, kolay kolay salıvermez.

Kendi yakasını avuçlarıyla yakalayıp Marius'a doğru çekti.

– Şu yumruğu görüyor musunuz? Şu yakayı bir daha bırakmamak üzere yakaladığını biliyor musunuz? İşte, vicdan da başka bir bilektir. Mutlu olmak isteniyorsa ödevin ne olduğunu anlamak gerekir. Çünkü anlar anlamaz ödev amansızlaşır. Sanırsınız ki anladığınız için sizi cezalandırıyor. Yo hayır, anladığınız için sizi mükâfatlandırıyor, çünkü sizi hemen yanınızda Tanrı'yı hissettiğiniz bir cehenneme yerleştiriyor. İnsan kalbini parçalar parçalamaz kendi vicdanıyla barış haline girer Mösyö Pontmercy, bu mantığa aykırı bir şey ama ben dürüst bir adamım. Kendimi sizin gözünüzde alçaltarak kendi gözümde yükseliyorum. Bu bir kere daha başıma geldi. Yalnız bu kadar acı olmamıştı, o hiçbir şey değildi. Evet, dürüst bir insanım. Siz bana saygı göstermeye devam etseydiniz dürüst olmazdım, ama mademki şimdi beni hor görüyorsunuz, namuslu bir adamım. Benim öyle bir kaderim var ki, çalınmış bir itibardan başka itibarım olmadığı için bu saygı beni küçük düşürüyor. Kendi kendime saygı duyabilmem için, beni hor görmeleri gerek. İşte o zaman kendi gözümde doğrulabiliyorum. Ben kaderine boyun eğen bir kürek mahkûmuyum. Bunun pek akla yakın bir şey olmadığını biliyorum ama ne yapabilirim, böyle bu. Kendime karşı sorumluluklarım var, onları yerine getiriyorum. Bizi bağlayan karşılaşmalar, bizi ödeve sürükleyen tesadüfler vardır. Bilseniz Mösyö Pontmercy, hayatta başıma neler geldi.

Jean Valjean bir süre durakladı. Sanki sözlerinin acı bir lezzet kalıntısı varmış gibi güçlükle yutkundu, sonra yeniden söze başladı:

– İnsanın üzerinde böyle bir dehşet bulununca, bundan haberi olmayanlarla paylaşmaya hakkı yoktur. Kendileri farkında olmadan onları da uçurumuna sürüklemeye hakkı yoktur; kendi kırmızı kazağını onların üzerine geçirmeye hakkı yoktur; kendi sefale-

tiyle başkalarının mutluluğunda yer almaya hakkı yoktur. Sağlam insanlara yaklaşıp, karanlıkta, görünmez yaralarını onlara sürmek iğrenç bir şeydir. Fauchelevent istediği kadar adını bana vermiş olsun, onu kullanmaya hakkım yok; o bana adını verebilir, ben kabul edemem. Bir ad bir kişiliktir. Bakın mösyö, bir köylü olmama rağmen ben az buçuk düşündüm, az buçuk okudum; böylece olayları anlayabiliyorum. Düzgünce konuşabildiğimi de görüyorsunuz. Kendime göre kendimi eğitebildim. İşte böyle. Evet, bir adı çalmak, onun altına gizlenmek namussuzluktur. Alfabenin harfleri de cüzdan gibi, saat gibi çalınabilir. Etiyle, kemiğiyle sahte bir insan olmak, canlı bir maymun olmak, namuslu insanların kilidini maymuncukla açarak onların evine girmek, açıkça bakamamak, içinden daima alçak olmak... Hayır! Acı çekmek, içi kanamak, ağlamak, tırnaklarıyla etinin derisini koparmak, işkenceler içinde geceler boyu kıvranmak, kalbini, ruhunu kemirmek daha iyidir. İşte bunun için gelip her şeyi size anlattım! Gönül rahatlığıyla, sizin söylediğiniz gibi.

Güçlükle soluk aldı, şu son sözü söyledi:

– Çok eskiden, yaşamak için ekmek çaldım. Bugün yaşamak için bir isim çalmak istemiyorum.

Marius:

– Yaşamak için mi? diye onun sözünü kesti. Yaşamak için bu isme muhtaç değilsiniz sanırım?

Jean Valjean başını üst üste birkaç defa ağır ağır kaldırıp indirerek:

– Ah! Ne dediğimi bilirim ben! diye karşılık verdi.

Bir sessizlik oldu. Her biri bir düşünce çevrintisine dalmış, ikisi de susuyordu. Marius bir masanın yanına oturmuş, kıvrık parmaklarını ağzının kenarına dayamıştı. Jean Valjean bir ileri bir geri gidip geliyordu. Bir aynanın önünde durdu, kımıldamadan öyle kaldı. Sonra, sanki bir iç konuşmaya karşılık veriyormuş gibi, görmeden baktığı o aynaya doğru:

– Şimdi ferahlamış bulunuyorum, dedi.

Gene yürümeye başladı, salonun öbür ucuna kadar gitti. Tam döndüğü sırada, Marius'un yürüyüşünü seyrettiğini gördü. O zaman anlatılmaz bir sesle:

– Bacağımı biraz sürüklüyorum. Neden olduğunu şimdi anladınız, dedi.

Sonra tamamen Marius'a doğru döndü:

– Ve şimdi, şunu düşündüm Mösyö: Hiçbir şey söylemedim, Fauchelevent olarak kaldım, evinizdeki yerimi aldım, sizlerden biri oldum. Yatak odamdayım, sabahleyin ayağımda terlikle kahvaltı ediyorum; akşam üçümüz birlikte tiyatroya gidiyoruz, Madam Pontmercy'ye Tuileries'de, Royale Meydanı'nda eşlik ediyorum; hep bir aradayız, beni denginiz sanıyorsunuz; günün birinde, ben buradayım, siz şurada, sohbet ediyoruz, gülüyoruz. Aniden bir sesin haykırdığını duyuyorsunuz: Jean Valjean! O korkunç el, polis, karanlıktan birdenbire maskemi koparıp alıyor!

Gene sustu. Marius ürpererek ayağa kalkmıştı. Jean Valjean sözünün arkasını getirdi:

– Buna ne buyrulur?

Marius'un sessizliği buna yeterli bir cevaptı. Jean Valjean devam etti:

– Görüyorsunuz ya, susmakta haklıyım. Bakın, mutlu olun, göklerde uçun, bir meleğin meleği olun, güneşte yaşayın, onunla yetinin, zavallı bir lanetlinin kalbini parçalayışıyla, ödevini yerine getirişiyle tasalanmayın. Karşınızda sefil bir adam var.

Marius yavaş yavaş salonu geçti, Jean Valjean'ın yanına gelince elini uzattı. Uzanmayan eli kendisi almak zorunda kaldı. Jean Valjean elini ona bıraktı; Marius'a mermerden bir el sıkıyormuş gibi geldi.

Marius:

– Büyükbabamın dostları var, affedilmenizi sağlayabilirdim, dedi.

Jean Valjean:

– Faydasız. Beni öldü sanıyorlar, bu yeter. Ölüler gözetleme altında değildirler. Onların rahat rahat çürümeleri beklenir. Ölüm, afla aynı şeydir.

Ve Jean Valjean Marius'un tuttuğu elini çekerek, amansız bir vakarla şunları ekledi:

– Zaten görevimi yerine getirmektir amaç. İşte benim başvurduğum dost! Bir tek affa ihtiyacım var; vicdanımın affına.

O sırada salonun öbür ucundaki kapı yavaşça aralandı; Co-

sette'in başı göründü. Ancak tatlı yüzü fark ediliyordu; saçları şahane bir karışıklık içindeydi; gözkapakları hâlâ uyku doluydu. Başını yuvadan uzatan bir kuş gibi, önce kocasına baktı, sonra Jean Valjean'a; gülerek onlara seslendi. Bir gülün içindeki gülümsemeyi görür gibi oluyordu insan.

– İddiaya girerim ki politikadan söz ediyordunuz! Ne saçma şey, yanıma gelmek varken!

Jean Valjean titredi.

– Cosette!.. diye kekeledi Marius. Durdu. İki suçluya benziyorlardı.

Cosette ışık ve neşe saçar gibiydi. Sırayla bir ona bir ötekine bakmaya devam ediyordu. Gözlerinde cennet görüntüleri vardı.

– Sizi suçüstü yakaladım, dedi. Kapının arkasından Fauchelevent Baba'nın "Vicdan... Ödevi yerine getirmek..." dediğini duydum. Politikadır bu, biliyorum. Ama istemiyorum. Hemen ertesi günü siyaset konuşmamalı. Hiç doğru değil.

Marius:

– Yanılıyorsun, Cosette! İş konuşuyoruz. Senin altı yüz bin frangı daha iyi bir işe yatırmaktan söz ediyoruz...

Cosette:

– Pek de öyle değil, diye onun sözünü kesti. Geliyorum işte. Beni aranızda istiyor musunuz?

Kararlı bir halde eşiği aşıp salona girdi. Sırtında, boynundan ayaklarına kadar inen uzun, bol kollu, bin bir kıvrımlı, geniş, beyaz bir sabahlık vardı. Eski gotik tabloların altın göklerinde, içine bir melek konacak böyle çantalar vardır. Büyük bir aynada kendini baştan aşağıya seyretti, sonra anlatılamaz bir hayranlık taşkınlığıyla haykırdı:

– Çok eski zamanlarda bir kralla bir kraliçe varmış. Ah! Ne kadar memnunum!

Bu sözlerden sonra Marius'la Jean Valjean'ın önünde eğilerek selam verdi.

– İşte böyle, dedi. Sizin yanınızda bir koltuğa yerleşeceğim. Yarım saat sonra öğle yemeği yenecek. Ne isterseniz söyleyebilirsiniz. Erkeklerin konuşmaları gereklidir, bunu biliyorum, uslu uslu otururum.

Marius onun kolunu tuttu, sevgi dolu bir sesle:

– Biz iş konuşuyoruz, dedi.

Cosette buna karşılık:

– A sahi, aklıma geldi! Penceremi açtım, bahçeye bir yığın soytarı girdi az önce. Maskeli soytarılardan değil; kuş. Bugün karnavalın ertesi günü ama kuşlar için değil elbette.

– İş konuştuğumuzu sana söyledim, Cosetteciğim. Bizi yalnız bırak, rakamlarla uğraşıyoruz. Senin canın sıkılır.

– Bu sabah çok güzel bir boyunbağı takmışsın Marius. Pek şıksınız, mösyö. Hayır, hiç de canım sıkılmaz.

– İnan ki sıkılırsın.

– Hayır. Konuşan sizlersiniz. Konuştuklarınızı anlamasam da dinlerim. İnsan sevdiği sesleri duyduğu zaman ne söylediklerini anlamaya ihtiyacı yoktur ki. Burada hep bir arada olmak, bütün istediğim bu. Sizin yanınızda kalıyorum işte.

– Sen benim sevgili Cosetteciğimsin! Olmaz!

– Olmaz mı?

– Evet.

– Pekâlâ, dedi Cosette. Size verilecek bir sürü haberim vardı. Büyükbabamın hâlâ uyuduğunu, teyzenizin ayinde bulunduğunu, Fauchelevent Baba'nın ocağının tüttüğünü, Nicolette'in ocakçıyı getirttiğini, Toussaint'le Nicolette'in daha şimdiden kavga ettiklerini, Nicolette'in kekemeliğiyle alay ettiğini söyleyecektim. İyi ya işte, hiçbir şey öğrenemeyeceksiniz. Ya! Olmaz, öyle mi? Ben de size, "Olmaz!" derim efendim, bak görürsünüz! Bakalım hangimiz zararlı çıkacağız! Rica ederim, Mariuscuğum, bırak da burada ikinizin yanında kalayım.

– Ama ikimizin yalnız kalması gerek.

– Peki, ama ben herhangi biri miyim ki?

Jean Valjean bir tek kelime söylemiyordu. Cosette ona doğru döndü:

– Önce babacığım, gelip beni öpmenizi istiyorum. Ne yapıyorsunuz orada, benden yana çıkacak yerde ağzınızı açıp tek kelime söylemediniz, böyle bir babayı bana kim verdi? Görüyorsunuz ki aile hayatında çok mutsuzum. Kocam beni dövüyor. Hadi bakalım, hemen beni öpün!

Jean Valjean yaklaştı. Cosette Marius'a doğru döndü.

– Size gelince, size surat asıyorum!

Sonra alnını Jean Valjean'a doğru uzattı. Jean Valjean ona doğru bir adım attı. Cosette geriledi.

– Babacığım yüzünüz sapsarı. Kolunuz mu acıyor yoksa?

– Kolum iyileşti, dedi Jean Valjean.

– Yoksa iyi uyumadınız mı?

– Yo.

– Kederli misiniz?

– Hayır.

– Öpün beni. Sağlığınız yerindeyse, iyi uyuyorsanız, memnunsanız, ben de sizi azarlamam.

Yeniden ona alnını uzattı. Jean Valjean, tanrısal pırıltılar içindeki bu alnı öptü.

– Gülümseyin, dedi Cosette.

Jean Valjean bunu da yerine getirdi. Bir hayalet gülüşüydü bu.

– Şimdi de beni kocama karşı koruyun.

– Cosette! dedi Marius.

– Öfkelenin babacığım. Burada kalmam gerektiğini ona söyleyin. Benim yanımda pekâlâ konuşabilirsiniz. Demek ki beni bu kadar aptal buluyorsunuz ya da söylediklerinizi o kadar şaşılacak şeyler! İşler, paranın bir bankaya yatırılması işte, önemli şeyler! Erkekler bir hiç için esrarlı havalara bürünürler. Ben burada kalmak isterim. Bu sabah çok güzelim; bak bana, Marius.

Tatlı bir omuz oynatışıyla anlatılmaz nefis bir güceniklik içinde Marius'a baktı. Sanki bu iki yaratık arasında şimşek çaktı. Orada birisinin bulunması hiç de önemli değildi.

– Seni seviyorum! dedi Marius.

– Sana tapıyorum! dedi. Cosette.

Karşı konulmaz bir atılışla birbirlerinin kollarına düştüler.

Cosette, sabahlığının kıvrımını düzelterek, muzaffer bir dudak büküşle:

– Şimdi artık kalıyorum! dedi.

Marius yalvaran bir sesle:

– Olmaz. Bitirilecek bazı işlerimiz var! diye cevap verdi.

– Gene mi hayır?

Marius ciddi bir sesle:

– İnan Cosette, imkânsız! dedi.

– Ah! Bakıyorum şimdi de erkek tavrıyla konuşmaya başladınız, mösyö. Peki, peki gidiyorum. Babacığım siz beni desteklemediniz. Sayın eşim, sayın babam, siz ikiniz de zalimsiniz. Bunu büyükbabama söyleyeceğim. Gene geleceğim, boyun eğeceğimi sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Ben azimliyimdir. Şimdi ben sizi bekleyeceğim. Ben olmayınca bakın ne kadar sıkılacaksınız! İşte gidiyorum, iyi oldu.

Çıktı. İki saniye sonra kapı gene açıldı. Cosette'in kızaran körpe başı iki kanadın arasından bir kere daha uzandı.

– Fena halde öfkelendim! diye bağırdı.

Kapı kapandı, ortalığı gene bir karanlık kapladı. O, yolu kesilen güneş ışığı gibiydi; hiç farkında olmadan, birdenbire karanlığın içinden geçiveren güneş ışığı. Marius kapının iyice kapandığına emin olduktan sonra:

– Zavallı Cosette! Gerçeği öğrendiği vakit... diye mırıldandı.

Bu söz üzerine Jean Valjean baştan aşağı titredi, Marius'a şaşkın şaşkın baktı.

– Cosette! Ah! Evet, doğru. Bunu Cosette'e söyleyeceksiniz. Haklısınız, bak hele, bunu hiç düşünmemiştim. İnsan bir şey için kendinde güç buluyor da başka bir şey için bulamıyor. Mösyö, yalvarırım size, rica ederim mösyö, bana namus sözü veriniz: Ona bundan söz etmeyeceksiniz. Sizin bilmeniz yetmez mi? Bunu ben kendiliğimden, zorlamadan söyledim; herkese, bütün dünyaya da söyleyebilirim, umurumda bile değil. Ama o bunun ne demek olduğunu bilmiyor; bu onu dehşete düşürür. Bir forsa da neymiş? Bunu ona açıklamak, "kalyonlarda zincire vurulan bir adam" demek gerekecek. Bir gün onlardan bir kısmının geçtiğini görmüştü. Aman Tanrım!

Bir koltuğun üzerine çöktü, yüzünü iki elinin arasına gizledi. Sesini ayarladı, ama omuzlarının sarsılmasından ağladığı anlaşılıyordu. Sessiz gözyaşları, korkunç gözyaşları. Hıçkırıkta bir boğulma vardır. Onu bir boğulma yakaladı; sanki soluk almak istermiş gibi koltuğun arkasına yaslandı. Gözyaşlarıyla sırılsıklam olan yüzünü Marius'un gözlerinin önüne serdi. Marius onun sonsuz bir derinlikten gelirmiş gibi çok alçak bir sesle mırıldandığını duydu.

– Ah! Ölmek isterdim!

Marius:

– Gönlünüz rahat etsin. Sırrını yalnız kendime saklayacağım, dedi.

Belki de gerektiğinden daha az duygulanmıştı. Yalnız bir saatten beri bu korkunç ve beklemedik duruma alışmak zorunda kalmıştı; gözlerinin önünde Mösyö Fauchelevent'ın yerini yavaş yavaş bir kürek mahkûmunun aldığını görmüştü; bu acı gerçeği ağır ağır kavramış, durumun tabii oluşuna kapılarak bu adamla kendisi arasındaki mesafeyi görmüştü.

– Sizin bana o kadar sadakatle, dürüstlükle teslim ettiğiniz emanet konusunda size bir şeyler söylemeden duramayacağım, diye ekledi. Son derece dürüst bir davranış bu. Size bir ödül verilmesi yerinde olur. Ne kadar istediğinizi siz tayin edin, size o miktar ödenecektir. Miktarı yüksek tutmaktan çekinmeyin.

Jean Valjean buna tatlı bir sesle:

– Teşekkür ederim, mösyö, diye cevap verdi.

Bir süre düşünceli kaldı; sonra sesini yükseltti:

– Her şey aşağı yukarı sonuca bağlandı. Benim için son bir şey kalıyor...

– Nedir o?

Jean Valjean son bir kez durdu; sesi tıkanarak, âdeta soluk bile alamadan, konuşmaktan çok mırıldandı:

– Şimdi gerçeği öğrendiniz; evin efendisi de sizsiniz. Cosette'i bir daha görmemem gerektiğini mi düşünüyorsunuz mösyö?

Marius, soğuk bir tavırla:

– Öylesi daha iyi olur sanırım, dedi.

– Bir daha onu görmem, diye mırıldandı Jean Valjean.

Ve kapıya doğru yürüdü, elini kapının topuzuna doğru uzattı Jean Valjean. Geçebilmek için kapıyı açtı; bir saniye kımıldamadan durdu; sonra kapıyı kapadı ve Marius'a doğru döndü. Yüzü morarmıştı. Gözlerinde yaş değil de korkunç bir alev vardı. Sesi gene garip bir şekilde durgunlaşmıştı.

– Bakın mösyö, isterseniz onu görmeye gelirim. Inanın çok istiyorum. Cosette'i görmeye önem vermeseydim, size bu itirafı yapmaz çıkar giderdim. Cosette'in bulunduğu yerde kalmak istedi-

ğim, onu görmeye devam etmek istediğim için, dürüstçe, her şeyi size anlattım. Düşüncelerimi anlıyorsunuz, değil mi? Bunlar kolayca anlaşılacak şeylerdir. Bakın, dokuz yıldan fazla bir zamandan beri o benim yanımda. Önce caddedeki o virane evde oturduk, sonra manastırda, sonra Lüksemburg yakınında. Siz onu ilk defa işte orada gördünüz. Mavi kadife şapkasını hatırlarsınız. Ondan sonra Invalides Mahallesi'nde, kapısı demir parmaklıklı olan bahçeli eve taşındık. Plumet Sokağı. Küçük bir arka avluda oturuyordum; oradan onun piyanosunun sesini duyuyordum. Birbirimizden hiç ayrılmıyorduk. Bu böylece dokuz yıl birkaç ay sürdü. Onun babası gibiydim, o da benim çocuğum; bilmem beni anlıyor musunuz Mösyö Pontmercy. Şimdi çekilip gitmek, onu bir daha görmemek, onunla bir daha konuşmamak, her şeyden yoksun kalmak, güç olacak bu. Bir sakınca görmezseniz, arada sırada gelip Cosette'i görürüm. Çok uzun zaman kalmam. Beni zemin kata almalarını tembih edersiniz. Arkadaki uşak kapısından da girebilirim ama belki bu başkalarını kuşkulandırır. Herkesin girdiği kapıdan girmek daha uygun sanırım. Cosette'i tekrar görmek isterdim. İstediğiniz kadar seyrek. Kendinizi benim yerime koyun. Ondan başka hiçbir şeyim yok. Hem dikkatli olmak gerek; hiç gelmeyecek olursam kötü bir etki yapar, garip karşılanır. Mesela şöyle yapabilirim; akşam ortalık karardıktan sonra gelirim.

– Her akşam gelebilirsiniz, Cosette sizi bekleyecektir.

– Çok iyi yüreklisiniz mösyö, dedi Jean Valjean.

Marius, Jean Valjean'ı selamladı; kapıya kadar uğurladı. İki adam birbirlerinden ayrıldılar.

II
BİR İTİRAFIN TAŞIYABİLECEĞİ KARANLIKLAR

Marius altüst olmuştu.

Cosette'in yanında gördüğü bu adama karşı eskiden beri beslediği uzaklık duygusu şimdi açıklığa kavuşmuş oluyordu. Bu adamda muammalı bir şey vardı; Marius bunu içgüdüsüyle seziyordu. Bu bilmece meğerse ayıpların en iğrenci, kürek mahkümluğuymuş; bu Mösyö Fauchelevent forsa Jean Valjean'mış.

Mutluluğunun ortasında böyle bir sır bulmak, kumru yuvasında akrep bulmaktan farksızdır. Marius'la Cosette'in mutlulukları bundan sonra bu adamla komşu yaşamaya mı mahkûm edilmişti? Bu bir oldu bitti miydi? Bu adamın kabul edilmesi daha yeni başlayan evlilik hayatının bir parçası mıydı? Yapılacak başka bir şey kalmamış mıydı?

Marius forsayla da mı evlenmişti?

İnsan istediği kadar ışık ve neşeyle çevrilmiş olursa olsun, hayatın parlak yüce saatini, mutlu aşkı istediği kadar tatsın; bu gibi sarsıntılar, vecd halindeki bir meleği, zaferi içindeki yarı-tanrıyı bile titretirdi.

Böylesi değişimlerde her zaman olduğu gibi, Marius bir kusurum mu var acaba, diye soruyordu kendi kendine. Uzak görüşlülükten mi yoksundu? İhtiyatlı mı değildi? Elinde olmayarak tedbirsizlik mi etmişti? Evet, biraz, belki de Cosette'le evlenmesine varan bu aşk macerasına, etrafı aydınlatmak için yeterli dikkati göstermeden mi girişmişti? Görüyordu, –böylece kendimizin yine kendimize dair birbirini kovalayan, yine kendi gözlemlerimizin sıralanışıyla, hayat bizi adım adım cezalandırır– evet, yaratılışının hayalci ve tuhaf yanını, çoğu yaratıklara özgü o bir çeşit deruni bulutu görüyordu; o bulut ki, ihtiras ve acının son kertesinde, ruh hararetinin değişmesinden ötürü genişler ve insanoğlunu, sisler içinde yüzen bir vicdandan ibaret bir şey haline getirerek hepten sarar. Marius'un kişiliğindeki bu kesin özelliği pek çok defalar belirttik.

Anımsıyordu; aşkının sarhoşluğu içinde, Plumet Sokağı'nda, en heyecan dolu yedi, sekiz hafta içinde, Gorbeau viranesinde geçen o olayda kurban olan kimsenin bütün mücadele süresince garip bir sessizliğe büründüğünü, sonra da acayip bir şekilde ortadan kaybolduğunu. Cosette'e hiç anlatmamıştı. Nasıl olmuştu da Cosette'e bunu hiç söylememişti? Oysa o kadar yakında olmuş, o kadar korkunç bir şeydi ki! Nasıl olmuştu da ona Thénardierlerin adını bile anmamıştı. Hele Éponine'e rastladığı gün? O zamanki sususunu şimdi kendine açıklamakta zorluk çekiyordu. Yalnız bir şeyin farkındaydı: Unutkanlığını, Cosette'in verdiği sarhoşluğu hatırlıyordu; aşkı her şeyi yutuyordu; hayal içinde birbirlerini kaçırıyorlar-

dı. Belki de içinde, hem şiddetli hem de sevimli ruh haline karışan pek az miktardaki düşünce gibi, sağır, belirsiz bir içgüdü vardı. Dokunmaktan bile ürktüğü, içinde hiçbir rolünün bulunmasını istemediği o korkunç macerayı saklamak istiyordu; ondan kaçınıyordu, çünkü suçlandırıcı olmaksızın bu maceranın ne anlatıcısı olabilirdi ne de tanığı. Zaten o birkaç hafta şimşek hızıyla geçmişti; birbirlerini sevmekten başka hiçbir şeye vakitleri olmamıştı. Şu da var ki ölçüp, tasarlayıp inceledikten sonra, Gorbeau tuzağını Cosette'e anlatsaydı, Thénardierlerin adını söyleseydi, kendisi de Jean Valjean'ın eski bir forsa olduğunu keşfetseydi, ne olacaktı? Marius'u değiştirecek miydi, Cosette'i değiştirecek miydi bu? Marius gerileyecek miydi? Hayır. Meydana gelen olaylarda bir değişiklik olacak mıydı? Hayır. Demek ki kendilerini suçlayacak ve pişman olacak hiçbir konu yoktu.

Her şey yolundaydı. Âşıklar denen şu sarhoşlar için bir tek Tanrı vardır. Marius gözü kapalı olarak da, aklı başındayken tutacağı yoldan yürümüştü. Aşk onun gözlerini bağlamıştı; nereye götürmek için? Cennete.

Ne var ki bu cennet bundan böyle bir cehennemin yakınlığıyla karmaşıklaşmıştı.

Marius'un bu adama, Jean Vealjan'laşan bu Fauchelevent'a karşı eskiden duyduğu uzaklaşma duygusuna şimdi bir de ürküntü karışıyordu. Bu ürküntüde, hemen söyleyelim ki biraz acıma, bir parça şaşkınlık bile vardı. Bu sabıkalı hırsız, bir emaneti yerine teslim etmişti. Altı yüz bin frank. Emanetin sırrını yalnız o biliyordu. Hepsini alıkoyabilirdi, ama hepsini geri vermişti.

Bunun dışında, durumunu da kendiliğinden açıklamıştı. Onu zorlayan hiçbir şey yoktu. Kim olduğu biliniyorsa, bildiren ta kendisiydi. Bu itirafta hor görülmeyi kabul etmekten çok, tehlikenin kabul edilmesi vardı. Bir mahkûm için maske maske değil, barınaktır. O bu barınaktan vazgeçmişti. Sahte ad bir güvenliktir; o bu sahte adı reddetmişti. Onun gibi bir kürek mahkûmu namuslu bir aile yuvasında sonsuza dek gizlenebilirdi; o bu dürtüye karşı koymuştu. Hem de niçin? Vicdan rahatlığı için. Bunu kendisi gerçekliğin karşı konulmaz vurgusuyla açıklamıştı. Sonuç olarak, bu Jean Valjean her kim olursa olsun, itiraz kabul etmez bir şekilde uya-

nık bir vicdandı. Bu davranışında başlamış olan esrarlı bir düzelme vardı; hatta resmin tümüne bakılırsa vicdanının sesi uzun zamandır bu adama hükmediyordu. Dürüstlük ve iyiliğin böyle nöbetleri, aşağılık yaratılıştaki kimselerde görülemez. Vicdanın uyanışı ruh yüceliğidir.

Jean Valjean samimiydi. Kendisine verdiği acıyla bile belli olan samimiyet, gözle görülen, elle tutulan bu samimiyet, araştırmaları gereksiz hale sokuyor, bu adamın söylediği her şeye bir güç kazandırıyordu. Burada Marius için pek garip bir durum değişikliği vardı. Mösyö Fauchelevent neyi telkin ediyordu? Güvensizliği. Jean Valjean'dan çevreye yayılan neydi? Sonsuz güven.

Marius, Jean Valjean için zihninde hazırladığı esrarlı bilançoda aktife bakıyor, pasifi inceliyor, bir denge kurmaya çalışıyordu. Yalnız bütün bunlar bir fırtınanın içinde gibiydi. Bu adamı, hakkında apaçık bir fikir edinmek isteyerek, Jean Valjean'ı düşüncesinin derinliklerine kadar kovalayarak bazen uğursuz bir sis içinde kaybediyor, bazen de ele geçiriyordu.

Dürüstçe geri verilen emanet, itirafın doğruluğu... Bunlar iyi şeylerdi, bulutlar arasında bir aydınlık yaratıyordu. Sonra bulut yine kapkaranlık oluveriyordu. Marius'un düşünceleri ne kadar bulanık olursa olsun, gene de bazı gölgeleri hatırlayabiliyordu.

Şu Jondrette kulübesindeki macera gerçekte neydi? Polis gelince, bu adam şikâyet edeceğine niye kaçmıştı? Marius buna verilecek karşılığı şimdi bulabiliyordu: Çünkü bu adam hapisten kaçan bir sabıkalıydı.

Başka bir soru: Bu adam niçin barikata gelmişti? Marius şimdi hatıralarının, ateşe tutulan gizli bir mürekkep gibi, heyecanlarının arasından açıkça ortaya çıktığını görüyordu: Bu adam barikattaydı. Savaşmıyordu. Ne yapmaya gelmişti oraya? Bir hayalet bu sorunun karşısına dikiliyor ve cevabı meydana getiriyordu.

Marius şu saatte Jean Valjean'ın eli kolu bağlı, Javert'i barikatın dışına sürükleyen o uğursuz hayalini mükemmelen hatırlıyor, Mondétour Sokağı'nın köşesinden gelen korkunç silah sesini işitiyordu. O hafiyeyle bu kürek mahkûmu arasında görünüşe göre kin vardı. Biri öbürünü tedirgin ediyordu. Jean Valjean öç almak için gelmişti barikata. Yalnız geç kalmıştı. Belki de Javert'in ora-

da tutsak edildiğini biliyordu. Korsikalıların kan davası bazı alt tabakalara sinmiştir, orada kanun yerine geçer; bu o kadar olağandır ki, yarı yarıya iyiliğe yönelen kişiler bile buna hiç şaşmazlar; bu kalpler öylesine yapılmıştır ki pişmanlık duymaya başlayan bir suçlu, hırsızlık konusunda sert davranır. Jean Valjean Javert'i öldürmüştü. Hiç değilse öyle görünüyordu.

Son bir soru nihayet, ama bunun cevabı yoktu. Bu soru Marius'a bir kıskaç gibi geliyordu. Nasıl oluyor da Jean Valjean'ın mevcudiyeti bunca zamandır Cosette'inkiyle yan yana yürüyordu? Kaderin hangi garip cilvesi bu çocuğu bu adamla birleştirmişti? Yukarıda da böyle iki ipin ucunu bağlayan zincirler mi vardı? Tanrı melekle şeytanı yan yana getirmekten hoşlanıyor muydu? Demek suçla suçsuzluk, sefaletin esrarlı küreğinde koğuş arkadaşlığı edebiliyorlardı, öyle mi? İnsan kaderi denilen o mahkûmlar kafilesinde biri temiz, öbürü korkunç; biri şafağın kutsal beyazlığıyla aydınlanmış, öbürü sonsuz bir şimşeğin parıltısıyla ebediyen sararmış iki yüz, birbirlerinin yanından geçebilir miydi? Bu anlatılmaz düzeni kim tasarlamış, kim kararlaştırmıştı? Ne şekilde, hangi mucize sonucu, bu tanrısal küçük kızla bu lanete uğramış ihtiyar adam arasında hayat birliği kurulabilmişti? Kuzuyu kurda kim bağlayabilmişti? Daha da anlaşılmaz şey, kurdu kuzuya kim benzetmişti? Çünkü kurt kuzuyu seviyordu. Vahşi yaratık, zayıf yaratığa tapıyordu; dokuz yıl boyunca meleğin dayanak noktası bu canavar olmuştu. Cosette'in çocukluğunu, genç kızlığını, ortaya çıkışını, hayata, aydınlığa doğru bakir gelişmesini bu çirkin fedakârlık korumuştu. Burada sorulur, denebilir ki, sayısız bilmecelere bölünüyordu, uçurumların dibinde uçurumlar açılıyordu. Marius, Jean Valjean'a doğru artık başı dönmeden eğilemiyordu. Bu uçurum adam neyin nesiydi acaba?

Evrenin kuruluşuna ait eski semboller ebedidir; insan toplumunda, daha büyük bir ışığın onu değiştireceği güne kadar, değişmez iki insan vardır: biri üstün, öbürü aşağılık. İyilik yolunda olan Habil'dir; kötülük yolunda olan Kabil'dir. Bu sevgi dolu Kabil neyin nesiydi? Bir bakirenin sevgisine kendini dine verir gibi kaptıran, onu gözeten, yetiştiren, koruyan, kutsallaştıran, kendisi kirliyken onu temizlikle çevreleyen bu eşkıya nasıl bir kişiydi? Bu

masumiyeti üzerine bir tek leke düşürmeyecek şekilde kutsallaştıran bu çirkef neyin nesiydi acaba? Cosette'i eğiten bu Jean Valjean kimdi? Tek tasası bir yıldızın doğuşunu her türlü gölgeden korumak olan bu karanlık yüz nasıl bir şeydi?

İşte Jean Valjean'ın sırrı buradaydı; Tanrı'nın sırrı da oradaydı.

Bu çifte sır karşısında Marius geriliyordu. Bir bakıma birisi ona öbüründen daha çok güven veriyordu. Bu macerada Tanrı, Jean Valjean kadar gözle görülebilir bir haldeydi. Tanrı'nın araçları vardır, istediği aracı kullanır. İnsan karşısında sorumlu değildir. Tanrı'nın nasıl davrandığını biz bilebilir miyiz? Jean Valjean, Cosette için çalışmıştı. Onun ruhuna bir dereceye kadar biçim vermişti. İnkâr götürmezdi bu. Peki sonra? İşçi korkunçtu ama eser şahaneydi. Tanrı mucizelerini istediği gibi yaratır. Şu sevimli Cosette'i yaratmıştı, bu işte de Jean Valjean'ı kullanmıştı. Bu garip yardımcıyı seçmek hoşuna gitmişti. Biz O'na hesap mı soracağız! İlk defa mı gübrelik gülün yaratılması için bahara yardım ediyor?

Marius kendi kendine sorulan sorulara bu karşılıkları veriyor, bunların yerinde olduğunu düşünüyordu. İşaret ettiğimiz bütün noktalarda Jean Valjean'ı, kendi kendine itiraf etmemekle birlikte, sıkıştırmaya cesaret edememişti. Cosette'e tapıyordu, Cosette'i elde etmişti. Cosette şahane bir temizlik içindeydi. Bu ona yetiyordu. Başka hangi aydınlanmaya ihtiyacı vardı? Cosette'in kendisi bir ışıktı. Işığın aydınlanmaya ihtiyacı var mıdır? Her şeye sahipti; daha ne isteyebilirdi ki? Her şey, yetmez mi? Jean Valjean'ın özel işleri onu ilgilendirmezdi. Bu adamın uğursuz gölgesinin üstüne eğilerek o sefilin şu kesin açıklamasına dört elle sarılıyordu: "Cosette'in hiçbir şeyi değilim. On yıl önce onun varlığından bile haberim yoktu."

Jean Valjean gelip geçen biriydi. Bunu kendisi söylemişti. Peki, işte geçip gidiyordu. Her kim olursa olsun rolü bitmişti. Bundan böyle Cosette'in yanında Tanrı'nın işlerini yerine getirmek üzere Marius bulunacaktı. Cosette gökte kendi benzerini, âşığını, ulu erkeğini bulmuştu. Kanatlanıp biçim değiştirerek uçarken, yerde, arkasında boş iğrenç kozasını, Jean Valjean'ı bırakıyordu.

Marius hangi düşünce çemberi içinde dönerse dönsün, hep Jean Valjean'a yönelen bir ürküntüyle karşılaşıyordu. Belki de kutsal

bir ürküntüydü bu; çünkü, belirttiğimiz gibi, bu adamda bir *quid divinium*[1] seziyordu. Ama ne yapılırsa yapılsın, ne türlü hafifletici sebep aranırsa aransın, hep şunun üzerine düşmek gerekiyordu: o bir forsaydı. Yani toplum merdivenin son basamağının altında bulunduğu için, yeri bile olmayan bir yaratık. İnsanların en alçağından sonra forsa gelir. Forsa, denilebilir ki, canlıların benzeri değildir artık. Yasa ondan bir insandan alabileceği bütün insanlığı kaldırmıştır.

Marius bu ceza maddeleri konusunda demokrat düşünceli olmakla birlikte, yine de yürürlükteki sisteme bağlıydı. Yasanın vurduğu herkes konusunda yasa gibi düşünmekteydi. Şunu da söyleyelim, daha henüz bütün aşamaları tamamlayamamıştı. Kul eliyle kazılanla Tanrı'nın yazdığını, yasayla hakkı ayırt edecek duruma daha gelmemişti. İnsanın geri alınamaz, tamir edilemez şeyi istediği gibi kullanma hakkı olduğunu asla incelememiş, tartışmamıştı. Kovuşturma kelimesi onu isyan ettirmiyordu. Yalnız kanunun maddelerine aykırı davranmanın sonsuz cezaya çarptırılmasını pek olağan buluyor, toplumun lanetlemesini uygarlık gereği olarak kabul ediyordu. Marius daha bu noktadaydı ama yaradılışının esası iyi olduğundan, daha sonra kaçınılmaz şekilde ilerlemesi beklenebilirdi.

Bu düşünceler etrafında baktığında Jean Valjean ona çirkin, iğrenç görünüyordu. Cehennemlik bir forsaydı o. Bu kelime onun gözünde adaletin sesiydi. Jean Valjean'ı uzun süre dikkatle inceledikten sonra, en son hareketi başını çevirmek oldu. *Vade retro.*[2]

Marius –kabul etmek, hatta ısrar etmek gerekir ki– Jean Valjean'a, "Bana günah çıkarttırıyorsunuz!" dedirtecek derecede onu sorguya çekmesine rağmen kesin iki, üç sorudan başka hiçbir şey sormamıştı. Aklına gelmediği için değil, korktuğu için sormamıştı. Jondrette viranesi? Barikat? Javert? Kim bilir açıklamalar nereye kadar dayanacaktı? Jean Valjean gerileyecek adama benzemiyordu. Kim bilir, belki de Marius onu ittikten sonra durdurmak isteğine kapılacaktı.

---

1 (Lat.) Kutsal bir şey – ç.n.

2 (Lat.) "Geri çekil!" anlamına gelen bu sözü, İncil'e göre, İsa Şeytan'a söylemiştir – ç.n.

Bazı zor durumlarda, bir soru sorduktan sonra karşılığını işitmemek için kulaklarımızı tıkamak hepimizin başına gelmiş bir şey değil midir? İnsan, hele sevdiği zamanlar bu alçaklıklara başvurur. Uğursuz durumları aşırı derecede sorguya çekmek, hele hayatımızın bölünmez bir parçası buna kaçınılmaz bir şekilde karışmazsa, pek akıllıca bir iş değildir, Jean Valjean'ın umutsuz açıklamalarından birtakım korkunç ışıklar çıkabilirdi. Bu iğrenç ışığın Cosette'e kadar sıçramayacağını kim bilebilirdi ki? Şimşeğin serpintisi gene de yıldırımdır. Kaderin böyle bağlılıkları vardır, onlarda masumiyetin kendisi bile, renkli ışıkların karanlık kanunu sonucunda, suçun izlerini taşır. En temiz yüzler bile korkunç bir yakınlığın lekesini sonsuza kadar taşıyabilir. Haklı ya da haksız, Marius korkmuştu. Zaten gerekenden fazlasını öğrenmişti. Jean Valjean, gözlerini yumarak Cosette'i kucağına alıp çılgınlar gibi kaçıyordu.

Bu adam bir geceydi; canlı, korkunç bir gece. İnsan onun dibini araştırmaya nasıl kalkışabilir? Gölgeyi sorguya çekmek bir kâbustur. Kim bilir nasıl karşılık verir! Şafak bundan dolayı kararabilirdi.

Bu ruh hali içinde, bu adamın Cosette'le bundan böyle herhangi bir temasta bulunabileceği düşüncesi Marius'un içinde içler acısı bir şaşkınlık yaratıyordu. Ününden kaçtığı, belki de içinden amansız, katı bir kararın çıkacağı bu korkunç soruları sormadığı için şimdi de âdeta kendi kendine çıkışıyordu. Kendini gerekenden daha iyi, pek yumuşak, hatta zayıf buluyordu. Bu zayıflık onu ihtiyatsız bir tavize sürüklemişti. Duygulanmaya elverişli davranmıştı ama hata etmişti. Jean Valjean'ı kayıtsız şartsız reddetmeliydi. Evini bu adamdan temizlemeli, kurtarmalıydı. Kendi kendine kızıyordu, kendisini sağırlaştıran, körleştiren, sürükleyen bu heyecan kasırgasının şiddetine kızıyordu. Hoşnut değildi kendisinden.

Şimdi ne yapmalıydı? Jean Valjean'ın Cosette'i görmeye gelmesinden hiç hoşlanmıyordu. Evinde ne işi vardı bu adamın? Burada kendini oyalıyordu. Marius deşmek, derinleştirmek istemiyordu; kendi kendini derinlemesine araştırmak istemiyordu. Söz vermişti, söz vermeye kendini mahkûm etmişti. Jean Valjean ondan söz almıştı. Bir forsa da olsa verilen sözü yerine getirmek gerekti. Ama muhakkak ki ilk ödevi Cosette'e karşıydı. Kısacası bütün bunlara eklenen tiksinme onu isyan ettiriyordu.

Marius birinden öbürüne geçerek ve hepsinde de sarsıntıya uğrayarak bu düşünceleri zihninde evirip çeviriyordu. Bundan da derin bir huzursuzluk duyuyordu. Bu huzursuzluk ve endişeyi Cosette'ten saklamak kolay olmadı ama sonuçta aşk bir sanattır ve Marius bunu başardı. Üstelik hiçbir şeyden kuşkulanmayan Cosette'e birtakım sorular da sordu; ona çocukluğundan, genç kızlığından laf açtırdı; bir insanda bulunabilecek ne kadar iyilik, babalık, saygıdeğer şey varsa, bu forsanın da Cosette'e karşı öyle davranmış olduğuna gitgide daha çok inandı. Marius'un fark ettiği, tahmin ettiği şeylerin hepsi gerçekti. O uğursuz ısırgan bu zambak çiçeğini sevmiş ve korumuştu.

SEKİZİNCİ KİTAP

Alacakaranlığın Çöküşü

I
AŞAĞIDAKİ ODA

Ertesi gün, akşam olmak üzereyken, Jean Valjean Gillenormandların kapısını çalmaktaydı. Onu Basque karşıladı; sanki emir almış gibi tam zamanında bahçede bulunuyordu. Zaman gelir ki bir hizmetçiye, "Falanca mösyö geldiğinde gözetleyeceksiniz," denir.

Basque, Jean Valjean'ın kendisini toparlamasına fırsat vermeden:

– Baron Hazretleri, mösyönün yukarı çıkmak mı, yoksa aşağıda kalmak mı istediklerini sormamı emrettiler! dedi.

Jean Valjean:

– Aşağıda kalmak isterim, dedi.

Basque son derece saygılı bir uşaktı, alt kattaki salonu açtı.

– Madama haber vereyim, dedi.

Jean Valjean'ın girdiği oda alt katta rutubetli, kubbeli bir yerdi. Gerekirse kiler diye kullanılıyordu; caddeye bakıyordu, tabanı kırmızı taşlarla döşenmişti, demir parmaklıklı pencereden pek az ışık alıyordu. Geniş geniş yayılan, ölü sineklerle süslü, kapkara, güzel bir örümcek ağı, pencerenin camlarının birinde bir yıldız meydana getirmişti. Basık tavanlı bu küçük oda bir köşeye yığılan bir sürü boş şişeyle döşenmişti. Sarı badanalı duvarlar lekelerle doluydu. Dipte siyah boyalı tahtadan dar kenarlı bir ocak vardı.

İçinde ateş yakılmıştı. Bu da göstermekteydi ki, Jean Valjean'dan, "Aşağıda kalacağım," cevabı bekleniyordu. Ocağın iki yanına birer koltuk konmuştu. Koltukların arasına, halı yerine eski bir karyola önü seccadesi serilmişti. Onun da yünden çok ipliği kalmıştı. Odada ışık diye ocağın ateşiyle pencerenin alacakaranlığından başka bir şey yoktu.

Jean Valjean yorgundu. Günlerden beri ne yemek yiyor ne de uyuyordu. Koltuklardan birine yığılıverdi. Basque dönüp geldi, ocağın üzerine yanan bir mum bıraktı, geri çekildi. Jean Valjean'ın başı önüne düşmüş, çenesi göğsüne değiyordu; ne Basque'ı ne de mumu fark etti.

Aniden sıçrayarak doğruldu. Cosette arkasında duruyordu. Onun girdiğini görmemişti ama sezinlemişti. Arkasını döndü. Cosette'i seyretti. Çok güzeldi. Yalnız onun derin bakışıyla seyrettiği güzellik değil, ruhtu.

Cosette:

– A! Bu iyi! diye bağırdı. Şu düşünceye bakın! Babacığım garip yaradılışınızı biliyordum ama bu kadarını hiç beklemiyordum doğrusu. Sizi burada görmemi istemişsiniz. Marius böyle söyledi.

– Evet, ben istedim.

– Böyle diyeceğinizi biliyordum. Güzel. Sizinle kavga edeceğim, haber vereyim. Başından başlayalım. Öpün beni, babacığım.

Yanağını uzattı, Jean Valjean kımıldamadan duruyordu.

– Yerinizden kımıldamıyorsunuz, farkındayım. Suçlu davranışı bu ama zararı yok, ben sizi bağışlıyorum. İsa ne demişti, "Öbür yanağınızı uzatın!" İşte buyurun.

Öbür yanağını uzattı. Jean Valjean gene kımıldamadı. Sanki ayakları yere mıhlanmış gibiydi.

Cosette:

– Mesele önem kazanıyor, dedi. Ben size ne yaptım? Söylüyorum size, küstüm. Bana özür borçlusunuz. Akşam yemeğine kalacaksınız.

– Yemek yedim.

– Doğru söylemiyorsunuz. Sizi Mösyö Gillenormand'a azarlatacağım. Büyükbabalar babalara çıkışmak için yaratılmışlardır. Hadi bakalım. Benimle yukarıya, salona gelin. Derhal!

– Olmaz.

Burada Cosette biraz yenilgiye uğradığını anladı. Emir vermekten vazgeçerek soru sormaya başladı.

– Ama niçin? Beni görmek için de evin en çirkin odasını seçiyorsunuz. Burası berbat bir yer.

– Biliyorsun ki... Jean Valjean kendini topladı. Bilirsizin ki madam, ben garip yaradılışlı bir insanımdır, kendime göre isteklerim vardır.

Cosette o küçücük ellerini birbirine vurdu.

– Madam! Bilirsiniz ki! Bir yenilik daha! Ne demek bu?

Jean Valjean arada sırada takındığı o kederli gülüşüyle baktı.

– Madam olmak istediniz. İşte oldunuz.

– Ama sizin için değil babacığım.

– Bana artık baba demeyin.

– Nasıl?

– Bana Mösyö Jean deyin. İsterseniz sadece Jean deyin.

– Siz artık benim babam değil misiniz? Ben artık Cosette değil miyim yoksa? Mösyö Jean mı? Ne demek bütün bunlar? Ama devrim derler buna! Ne oldu böyle? İyice yüzüme bakın biraz. Bizimle bir arada oturmak da istemiyorsunuz! Benim odama çıkmak da istemiyorsunuz! Ben size ne yaptım? Bir şey mi oldu yoksa?

– Hiç.

– Söyleyin haydi!

– Her şey gene eskisi gibi.

– Adınızı niçin değiştiriyorsunuz?

Jean Valjean:

– Siz pekâlâ değiştirdiniz ya! dedi gene aynı gülümseyişle gülümsedi. Mademki siz Madam Pontmercy'siniz, ben de Mösyö Jean olabilirim, dedi.

– Hiçbir şey anlamıyorum. Bütün bunlar budalaca şeyler. Sizin Mösyö Jean olmanız için kocamdan izin isteyeceğim. Umarım ki razı olmayacaktır. Beni çok üzüyorsunuz. İnsanın garip huyları olur ama Cosetteciğini böyle üzmez. Bu çok kötü bir şey. Siz ki iyi bir insansınız, kötülük etmeye hiç hakkınız yok.

Jean Valjean cevap vermedi.

Cosette şiddetle onun ellerini yakaladı, karşı konulamaz bir ha-

reketle onları yüzüne doğru kaldırarak boynuna, çenesinin altına bastırdı.

– Ah! İyi olunuz! dedi ona. Bununla bakın ne demek istiyorum. Sevimli olun, gelip burada oturun, eski gezintilerimize yeniden başlayalım. Plumet Sokağı'nda olduğu gibi burada da kuşlar var. Bizimle kalırsınız. Homme-Armé Sokağı'ndaki o izbeden ayrılırsınız. Bizi bilmece çözmeye zorlamayın. Herkes gibi olun; bizimle akşam yemeği yersiniz, öğle yemeği yersiniz, gene babam olursunuz.

Jean Valjean ellerini kurtardı.

– Babaya ihtiyacınız yok, kocanız var.

Cosette öfkelendi:

– Artık babaya ihtiyacım yok mu? Böyle şeylerin akla uyar bir yanı yoktur. Doğrusu insan ne diyeceğini şaşırıyor.

Jean Valjean, kuvvetli kanıtlar arayan, her dala yapışan bir insan gibi şöyle dedi:

– Toussaint burada bulunsaydı, benim hep kendime göre davranışlarım olduğunu kabul ederdi. Yeni hiçbir şey yok. Ben yine karanlık köşemi tercih ettim.

– Ama burası soğuk. Etraf seçilemeyecek kadar karanlık. Mösyö Jean olmak istemenize gelince, o berbat bir şey. Bana "siz" demenizi istemiyorum.

– Az önce buraya gelirken Saint-Louis Caddesi'nde bir mobilya gördüm, dedi Jean Valjean. Güzel bir kadın olsaydım, onu kendime alırdım. Çok güzel bir tuvalet masası, şimdiki modaya uygun. Sizin galiba gül ağacı dediğiniz şeyden. Kakmalı. Oldukça büyük bir aynası var. Çekmeceleri de var. Pek güzel.

– Hıh! diye cevap verdi Cosette. Huysuz kurt!

Ve son derece sevimli bir hareketle dişlerini sıkıp dudaklarını açarak Jean Valjean'a doğru üfledi. Kedi taklidi yapan bir zarafet tanrıçasıydı bu.

– Fena halde sinirlendim, dedi. Dünden beri hepiniz beni aldatıyorsunuz. Çok kızıyorum. Hiçbir şey anlamıyorum. Siz beni Marius'a karşı korumuyorsunuz. Marius beni size karşı desteklemiyor. Yapayalnızım. Pek güzel bir oda döşedim. Elimden gelse onun içine Tanrı'yı yerleştiririm. Oda başıma kalıyor. Kiracım verdiği sözü tutmuyor. Nicolette'e güzel bir yemek hazırlamasını emrediyorum. Si-

zin yemeğinizi istemiyorlar. Madam! Fauchelevent Babacığım kendisine Mösyö Jean dememi, kendisini berbat, eski, küflü bir mahzende karşılamamı istiyor. Duvarlarında sakallar çıkmış billur adında boş şişeleri, perde yerine örümcek ağları olan berbat bir bodrum! Garip yaradılışlısınız, bunu kabul ediyorum; bu sizin yaradılışınız ama daha yeni evlenen insanlara biraz zaman bırakılır. Hemen garip yaradılışınıza dönmemeliydiniz. Demek ki o iğrenç Homme-Armé Sokağı'nızda hoşnut yaşayacaksınız. Ben orada pek umutsuzdum. Bana karşı neyiniz var sizin? Beni çok üzüyorsunuz. Yazıklar olsun.

Ve aniden ciddileşerek gözlerini Jean Valjean'a dikti:

– Mutlu olduğum için mi darıldınız bana?

Saflık çoğu zaman, farkında olmadan çok etkileyici olur. Cosette için pek sade olan soru, Jean Valjean için çok derindi. Cosette tırmalamak istemişti; oysa bunun Jean Valjean'a olan etkisi parçalanmaktı.

Jean Valjean sarardı. Karşılık vermeden, bir süre sonra anlatılmaz bir sesle kendi kendine konuşarak mırıldandı:

– Onun mutluluğu benim hayattaki tek amacımdı. Şimdi Tanrı dönüş kâğıdımı imzalayabilir. Cosette, sen mutlusun; benim vaktim tamamlandı.

– Ah! Bana "sen" dediniz! diye bağırdı Cosette ve hemen Jean Valjean'ın boynuna atıldı.

Jean Valjean çılgınlar gibi onu bağrına bastı. Onu âdeta geri alıyormuş gibiydi.

Cosette:

– Teşekkür ederim babacığım! dedi.

Kendini bırakması Jean Valjean için çok acıklı olacaktı. Yavaşça Cosette'in kollarından sıyrıldı, şapkasını aldı.

– Ne var? diye sordu Cosette.

Jean Valjean:

– Sizden ayrılıyorum, hanımefendi; sizi bekliyorlar.

Sonra kapının eşiğinde ekledi:

– Size "sen" dedim. Eşinize söyleyin bunu bir daha tekrarlamayacağım. Beni affedin.

Cosette bu acayip ayrılmadan şaşkına dönmüştü. Jean Valjean onu o halde bırakarak çıktı.

II
GERİYE DOĞRU DAHA BAŞKA ADIMLAR

Ertesi gün aynı saatte, Jean Valjean geldi. Cosette ona bir şey sormadı, şaşmadı, üşüdüğünü söylemedi, salondan söz etmedi. Ne baba ne de Mösyö Jean diyemedi. Onun kendisine "siz" demesine ses çıkarmadı. Madam demesine göz yumdu. Yalnız, onda belirgin bir keyifsizlik vardı; kederli olmak elinde olsa kederli kalacaktı.

Öyle konuşmalar vardır ki sevilen erkek istediğini söyler, hiçbir şey açıklamış olmaz ama sevilen kadın bununla yetinir; belki de Marius'la Cosette arasında bu konuşmalardan biri geçmişti. Âşıkların merakı kendi aşklarından pek uzağa gitmez.

Alt kattaki oda biraz süslenmişti. Basque şişeleri, Nicolette de örümcekleri ortadan kaldırmıştı.

Ondan sonraki bütün günler Jean Valjean'ı aynı saatte oraya sürükledi. Marius'un sözlerini harfi harfine kabul etmekten başka bir yol tutmaya gücü yetmediğinden, her gün geldi. Marius işlerini Jean Valjean geldiği saatlerde evde bulunmayacak şekilde düzenledi. Ev halkı Mösyö Fauchelevent'ın bu yeni tutumuna alıştı. Bunda Toussaint'in de payı oldu; "Mösyö hep böyledir," diye tekrarlıyordu. Büyükbabaysa, "Orijinal bir adam bu," diye hüküm verdi. Her şey söylenmiş oldu. Zaten doksan yaşında ilişki imkânsızdır artık, her şey birbirine eklenir; her yeni gelen bir tedirginliktir. Artık yer yoktur, bütün alışkanlıklar yer etmiştir. Mösyö Fauchelevent, Mösyö Tranchelevent ya da her kimse, Gillenormand Baba "bu mösyö"den kurtulmuş olmaktan pek memnundu. Ve ekliyordu: "Böyle orijinal adamlar pek nadir değildir. Her türlü garabeti yaparlar. Neden? Nedeni yok. Canaples Markisi beterin beteriydi. Samanlıkta oturmak için bir saray satın aldı. Bunlar insanların fantastik görünüşleridirler."

Hiç kimse konunun korkunç içyüzünü fark etmedi. Zaten böyle bir şeyi kim tahmin edebilirdi ki? Hindistan'da bataklık vardır; su olağanüstü, anlatılmaz derecede güzel görünür; rüzgâr olmadığı halde ürpertilidir; durgun olması gereken yerlerde dalgalıdır. Yüzeydeki bu yersiz kaynamalara bakılır, dipte sürünen ejderha fark edilmez. İnsanların çoğunda da böyle gizli bir ejder, için için bes-

ledikleri bir dert, kemiren bir canavar, onların gecelerine yerleşen bir keder vardı. Adam başkalarına benzer; gider, gelir. Falan adam filan adamlara benzer. Kimse bilmez ki, o sefilin içinde yaşayan ve onu öldüren bin dişli, korkunç bir zehirli asalak vardır. Kimse bilmez ki, bu adam bir gayya kuyusudur. Durgun ama derindir. Arada sırada, yüzeyinde, nedeni anlaşılmayan bir karışıklık olur. Esrarlı bir buruşuk çıkar, yok olur, sonra yeniden belirir; bir hava kabarcığı yükselip patlar. Bu küçük bir şeydir ama korkunçtur. Bilinmeyen ejderin soluk alışıdır.

Herkesin gitmeye başladığı bir saatte gelmek, başkaları kendini gösterirken ortadan kaybolmak, duvar rengi diyebileceğimiz mantoyu sırtından çıkarmamak, ıssız yolu aramak, tenha sokağı tercih etmek, konuşmalara hiç katılmamak, kalabalıklardan, şenliklerden kaçınmak, zengin gibi görünüp fakir gibi yaşamak, çok zengin olduğu halde cebinde anahtarı, kapıcıda mumu bulunmak, arka kapıdan girmek, gizli merdivenden yukarı çıkmak gibi bazı acayip alışkanlıklar, kırışıklar, hava kabarcıkları, yüzeydeki kaçamak buruşuklar çoğu zaman ürkütücü bir derinlikten çıkar.

Böylece haftalar geçti. Yeni bir hayat azar azar Cosette'i sardı; evliliğin meydana getirdiği ilişkiler, ziyaretler, ev işleri, eğlenceler, bütün bu büyük işler. Cosette'in eğlenceleri pahalı değildi, bir tekti; Marius'la birlikte olmak, onunla gezmek, onunla evde kalmak... Hayatın bütün uğraşıydı bu onun için. Yalnız Cosette'in bir derdi oldu: İki yaşlı kız, Toussaint ve Nicolette anlaşamadılar ve Toussaint gitti. Büyükbabanın sağlığı yerindeydi. Marius üzerine birkaç dava almıştı; Gillenormand Teyze, yeni evlilerin yanı başında, kendisine yeten o yan hayatı sakin sakin sürdürüyordu.

Jean Valjean aksatmadan her gün geliyordu. Samimi konuşma kaybolmuştu; Jean Valjean'ın Cosette'i kendisinden ayırmak için aldığı tedbirler başarılı oldu. Cosette gittikçe daha neşeli, daha az duygusal bir hal alıyordu; oysa onu hâlâ çok seviyordu, Jean Valjean da bunu seziyordu. Bir gün Cosette aniden ona dedi ki:

– Eskiden babamdınız, artık babam değilsiniz; amcamdınız, artık amcam değilsiniz; Mösyö Fauchelevent'dınız, şimdi Jean'sınız. Siz neyin nesisiniz? Bütün bunlar hiç hoşuma gitmiyor. Ne iyi bir insan olduğunuzu bilmesem sizden korkardım.

Jean Valjean, Cosette'in bulunduğu mahalleden uzaklaşmaya bir türlü karar veremediğinden, hâlâ Homme-Armé Sokağı'nda oturuyordu. İlk zamanlar Cosette'in yanında bir süre kalıyor, sonra gidiyordu. Yavaş yavaş daha uzun kalmaya başladı. Günlerin uzamasından yararlanıyordu sanki, daha erken gelip daha geç gidiyordu.

Bir gün Cosette'in ağzından "Babacığım" sözü kaçtı.

Jean Valjean'ın yaşlı, üzgün yüzünü bir sevinç ışığı aydınlattı. Cosette'e çıkıştı:

– Jean deyin bana!

Cosette bir kahkahayla karşılık verdi:

– Peki! Sahi, Mösyö Jean!

– Bu iyi işte! dedi Jean Valjean.

Gözlerini sildiğini Cosette görmesin diye başını çevirdi.

III
PLUMET SOKAĞI'NDAKİ BAHÇEYİ HATIRLIYORLAR

Bu son oldu. O ışıktan sonra, tam bir sönüş meydana geldi. Artık teklifliksizler, bir öpücüğe eşlik eden günaydın sözleri, "Babacığım!" deyişler hep bitti. Jean Valjean, kendi isteğiyle, teker teker bütün bu mutluluklardan uzaklaştırılmıştı. Cosette'i bir günde yitirdikten sonra onu, yeniden parça parça kaybetmek acısına da katlandı.

Göz en sonunda mahzen aydınlığına alışıyor. Ne de olsa her gün Cosette'in bir hayalini görmek Jean Valjean'a yetiyordu. Bütün hayatı bu saatte yoğunlaşıyordu. Onun yanında oturuyor, sessizce onu seyrediyordu ya da ona eski yıllardan, çocukluğundan, manastırdan, o zamanki küçük arkadaşlarından bahsediyordu.

Bir gün öğleden sonra –nisan ayının hava artık ısınmış olmakla birlikte gene de serin olan ilk günlerinde, güneşin büyük neşe anlarından birinde Marius'la Cosette'in pencerelerini çevreleyen bahçelerde uyanışın heyecanı vardı– Marius, Cosette'e dedi ki:

– Plumet Sokağı'ndaki bahçemizi görmeye gideceğimizi söylemiştik. Hadi gidelim. Nankörlük etmeyelim.

İki kırlangıç gibi bahara doğru uçuştular. Plumet Sokağı'ndaki o bahçe onlara gün doğuşu gibi geliyordu. Onların da hayatlarında aşk baharı sayılacak, arkalarında bıraktıkları bir şey vardı. Plumet

Sokağı'ndaki ev kontratla tutulmuş olduğundan hâlâ Cosette'e aitti. O eve, o bahçeye gittiler. Orada birbirlerini buldular, kendilerini unuttular. Akşam her zamanki saatte Jean Valjean, Filles-du-Calvaire Sokağı'na geldi.

Basque ona:

– Madam, mösyöyle birlikte dışarıya çıktı, daha dönmedi! dedi.

Jean Valjean sessizce oturdu, bir saat bekledi. Cosette dönmedi. Jean Valjean boynunu büktü.

Cosette "kendi bahçeleri"ne yaptığı gezintiden öyle sarhoş, "geçmişinden bir gün yaşadığı" için öyle mutluydu ki, ertesi gün o gezintiden başka bir şeyden söz etmedi. Jean Valjean'la bir akşam önce görüşememiş olduğunun farkında bile değildi.

– Oraya nasıl gittiniz? diye sordu Jean Valjean.

– Yayan.

– Peki, nasıl geri döndünüz?

– Kiralık arabayla.

Bir süreden beri Jean Valjean yeni evlilerin kapalı bir hayat yaşadıklarının farkındaydı. Buna üzülüyordu. Marius'un eli pek sıkıydı. Kiralık araba sözünün anlamı Jean Valjean için kesindi. Ağız aradı.

– Niçin kendi arabanız yok? Güzel bir kupa arabası size ayda beş yüz franga mal olur. Zenginsiniz siz.

– Bilmiyorum, dedi Cosette.

– Toussaint de öyle! diye tekrarladı Jean Valjean. Sizin yanınızdan ayrıldı. Yerine başkasını almadınız, niçin?

– Nicolette yetiyor.

– Ama size bir oda hizmetçisi gerek.

– Marius var ya, yetmez mi bana?

– Kendi eviniz, kendi uşaklarınız, arabanız, tiyatroda locanız olmalı. Hiçbir güzellik size fazla değildir. Servetinizden niçin yararlanmıyorsunuz? Zenginlik mutluluğu tamamlar.

Cosette hiçbir cevap vermedi.

Jean Valjean'ın ziyaretleri hiç de kısalmıyordu. Tam tersine, Jean Valjean ziyareti uzatıp saati unutturmak istediği zaman Marius'u övüyor; onu çok yakışıklı, asil, cesur, esprili, güzel konuşkan, iyi huylu buluyordu. Cosette de ona katılıyor, bire bin katı-

yordu. Jean Valjean yeniden başlıyordu. Lafın sonu gelmiyordu. Böylece Jean Valjean daha uzun bir zaman kalabiliyordu. Cosette'i görmek, onun yanında her şeyi unutmak ona o kadar tatlı geliyordu ki! Yarasının ilacıydı bu. Pek çok kereler Basque'ın üst üste gelip de, "Yemeğin hazır olduğunu Barones Hazretlerine hatırlatmak için Mösyö Gillenormand beni gönderdi," dediği günler oldu.

O günler Jean Valjean evine çok düşünceli dönerdi. Marius'un aklından geçen şu koza benzetmesinde gerçek bir taraf var mıydı acaba? Jean Valjean gerçekten de gelip kelebeğini görmekte direnen boş koza mıydı?

Bir keresinde her zamankinden daha uzun bir süre kaldı. Ertesi gün ocaktaki ateşin yanmadığını fark etti. "Vay canına!" diye düşündü. "Ateş yok." Ve kendi kendine bir açıklama buldu: "Öyle ya. Nisandayız. Soğuklar geçti artık."

Cosette içeri girer girmez:

– Tanrım! Burası çok soğuk! diye bağırdı.

– Yok, hayır, dedi Jean Valjean.

– Ocağı yakmamasını Basque'a siz mi söylediniz?

– Evet, nerdeyse mayısa giriyoruz.

– Ama hazirana kadar ateş yanar. Hele bu mahzende bütün bir yıl yakmak gerek.

– Ateşe gerek olmadığını düşündüm de.

Cosette:

– İşte bu da düşüncelerinizden biri! dedi.

Ertesi gün ateş yanmıştı ama iki koltuk odanın öbür başına, kapının yanına yerleştirilmişti.

Jean Valjean, "Bu da ne demek böyle!" diye düşündü.

Koltukları alarak ocağın yanındaki yerlerine koydu. Ateşin yeniden yakılması ona cesaret vermişti. Konuşmayı ondan önceki günlerden daha da uzattı. Tam gitmeye hazırlanırken ayağa kalkmıştı ki, Cosette:

– Kocam dün çok garip bir şey söyledi bana! dedi.

– Nasıl? Neymiş o?

– Dedi ki, "Cosette, yılda otuz bin lira gelirimiz var. Senin yirmi yedi, üç de büyükbabamın bana verdiği." Ben de, "Otuz eder" dedim. "Üç binle yaşamak cesaretini gösterebilir misin?" dedi. "Evet,

hiç gelirimiz olmasa bile yaşarım, seninle bir arada olduktan sonra," dedim. Sonra "Bunları bana niçin soruyorsun?" diye ekledim. "Bilmek istedim de," dedi.

Jean Valjean söyleyecek bir söz bulamadı. Cosette belki de ondan bir açıklama bekliyordu; Jean Valjean kaygılı bir şekilde onu dinledi. Homme-Armé Sokağı'na döndü; öyle derin düşüncelere dalmıştı ki kapıyı şaşırdı, kendi evi yerine bitişikteki eve girdi. Ancak iki kat çıktıktan sonra yanlışını anladı, gerisin geriye indi.

Zihni türlü ihtimallerle dolmuştu. Belliydi ki, bu altı yüz bin frangın nereden geldiği hakkında Marius kuşkulanmıştı, belki de dürüst olmayan bir kaynaktan gelmiş olmasından korkuyordu; kim bilir, bu paranın Jean Valjean'dan geldiğini bile keşfetmişti de bu şüpheli servet karşısında tereddüt ediyordu. Kendisinin ve Cosette'in gayri meşru bir zengin olmasındansa fakir kalmayı tercih ediyor ve o paraya el sürmeyi istemiyordu.

Ayrıca Jean Valjean, belli belirsiz bir şekilde, kapı dışarı edildiğini anlamaya başlıyordu.

Ertesi gün, alt kattaki odadan içeri girince sarsıldı. Koltuklar odadan yok olmuştu; bir tek sandalye bile yoktu.

– A, bu ne? diye haykırdı Cosette içeri girerken. Koltuklar yok! Nereye gitti koltuklar?

– Artık koltuklar kalktı! dedi Jean Valjean.

– Bu kadarı da fazla!

Jean Valjean kekeledi:

– Onları kaldırmasını Basque'a ben söyledim.

– Neden?

– Bugün ancak birkaç dakika kalacağım da.

– Az kalmak ayakta durmak için bir neden değildir.

– Öyle sanıyorum ki Basque'ın koltuklara salonda ihtiyacı vardı.

– Niçin?

– Belki bu akşam misafirleriniz vardır.

– Kimseyi beklemiyoruz.

Jean Valjean bir kelime daha söylemedi. Cosette omuzlarını kaldırdı.

– Koltukları kaldırdınız! Geçen gün de ateşi söndürttünüz. Ne kadar garipsiniz!

Jean Valjean "Allahaısmarladık," diye mırıldandı. "Allahaısmarladık, Cosette," demedi ama "Allahaısmarladık, madam," demeye de gücü yetmedi.

Yıkılmış bir halde çıktı.

Bu sefer anlamıştı.

Ertesi gün gelmemişti Jean Valjean. Cosette ancak geç vakit farkına varmıştı.

– Bak hele, dedi. Mösyö Jean bugün gelmedi.

Yüreğinde hafif bir sıkıntı duydu ama pek farkında olmadı; Marius'un bir öpücüğü onu hemen oyalayıvermişti.

Daha sonraki gün Jean Valjean gene gelmedi. Cosette pek dikkat etmedi. Akşamı geçirdi, gece her zamanki gibi uyudu, ancak uyandığı zaman onun gelmediğinin farkına vardı. "O kadar mutluydu ki!" dedi, Mösyö Jean'ın hasta olup olmadığını öğrenmek için Nicolette'i yolladı. Nicolette Mösyö Jean'ın verdiği cevabı getirdi. Hasta değilmiş, işleri varmış, en kısa zamanda gelecekmiş, zaten bir yolculuğa çıkacakmış; arada sırada yolculuğa çıkmak onun âdetiymiş. Tasa etmesinler, onu düşünmesinlermiş.

Nicolette, Jean'ın evinden içeri girince, hanımın sözlerini ona tekrarlamıştı. Madam "Mösyö Jean'ın dün niçin gelmediğini" öğrenmek istiyordu.

Jean Valjean, tatlı bir sesle: "Ben gelmeyeli iki gün oldu," dedi; ama Nicolette bundaki anlamı kavrayamadı, bu konuda Cosette'e de hiçbir şey söylemedi.

IV
ÇEKİŞ VE SÖNÜŞ

1833 baharının son günleriyle yazın ilk günlerinde Marais Mahallesi'nden tek tük geçenler, dükkân sahipleri, temiz giyinmiş yaşlı bir adamın, her gün aynı saate doğru, hava kararmaya başlarken, Homme-Armé Sokağı'ından Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie yönünden çıktığını, Blancs-Manteaux'nun önünden geçtiğini, Culture-Sainte-Catherine Sokağı'na saptığını, Écharpe Sokağı'na gelince sola kıvrılıp Saint-Louis Sokağı'na döndüğünü görüyorlardı.

Adam, orada, başı öne doğru uzanmış, hiçbir şey görmeden, hiçbir şey işitmeden, gözleri hep bir noktaya dikili olarak ağır adımlarla yürüyordu. Burası, ona yıldızlanmış gibi görünen Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesinden başka bir yer değildi. Bu sokağın köşesine yaklaştıkça bakışları parlıyordu; sevince benzer bir şey gözbebeklerini bir güneş gibi aydınlatıyordu. Büyülenmiş, duygulu bir hali vardı; sanki görmediği bir kimseyle konuşuyormuş gibi dudakları gizlice kımıldıyordu. Belli belirsiz gülümsüyor ve elinden geldiği kadar yavaş ilerliyordu. Kendisini çeken o sokakla arasında ancak birkaç ev kalınca adımlarını yavaşlatıyordu, öyle ki zaman zaman artık yürümüyor sanılırdı. Başının titreyişi, gözlerinin bir noktaya dikilişi kutbu arayan pusula göstergesini hatırlatıyordu. Oraya varmayı ne kadar geciktirirse geciktirsin, sonunda oraya gelmesi gerekiyordu. Filles-du-Calvaire Sokağı'na gelince duruyor, titriyor, kaygılı bir çekingenlikle son evin köşesinden başını uzatıyor, sokağa bakıyordu. Bu acıklı bakışta, imkânsızlığın hayranlığı ile kapısı kapalı bir cennetten vuran parlaklığa benzer bir şey vardı. Sonra göz pınarlarında azar azar biriken, düşecek kadar irileşen bir gözyaşı yanağından aşağıya kayıyor, bazen ağzında duruyordu. İhtiyar adam bunun acı tadını duyuyordu. Sanki bir taş parçasıymış gibi birkaç dakika böylece kalıyordu; sonra aynı yoldan, aynı adımlarla geri dönüyordu; uzaklaştıkça da bakışları kararıyordu.

Bu yaşlı adam Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine kadar gitmekten yavaş yavaş vazgeçti; Saint-Louis Sokağı'nda, yarı yolda duruyordu. Bazen biraz daha uzakta, bazen biraz daha yakında. Bir gün Culture-Sainte-Catherine Sokağı'nın köşesinde durdu, uzaktan Filles-du-Calvaire Sokağı'na baktı. Sonra sessiz sessiz başını sağa sola salladı; sanki kendi kendine bir şeyi reddediyordu. Geri döndü.

Kısa zamanda Saint-Louis Sokağı'na kadar bile gelmemeye başladı. Pavée Sokağı'na kadar geliyor, başını sallıyor, geri dönüyordu; daha sonra Trois-Pavillons Sokağı'ndan öteye geçmedi. Sanki artık kurulmayan bir sarkaçtı da duruncaya kadar sallanması, gidip gelmesi kısalıyordu.

Her gün aynı saatte evinden çıkıyor, aynı yolu yürüyordu; ama artık tamamlamıyor, belki de farkında olmadan hep kısaltıyordu.

Yüzündeki ifade şu tek düşünceyi belirtiyordu: Neye yarar? Gözbebekleri sönmüştü. Gözpınarında artık yaş birikmiyordu; kaygılı gözleri kıpkırmızıydı. Başı hep öne doğru uzanmıştı; arada sırada çenesi kımıldıyordu, zayıf boynunun buruşukları insana hüzün veriyordu. Bazen, hava bozuk olduğu zaman koltuğunun altında hiç açmadığı bir şemsiye oluyordu. Mahallenin yaşlı kadınları, "Zararsız bir adam" diyorlardı. Çocuklar gülerek peşine takılıyorlardı.

Yüce Karanlık, Yüce Gün Doğuşu

I
MUTSUZLARA ACIMAK, FAKAT MUTLULARI HOŞ GÖRMEK

Korkunç bir şeydir mutlu olmak! Onunla nasıl da yetinilir! Nasıl da onun yeter olduğu sanılır! Yaşamın yalancı amacı olan mutluluğu elde edince, gerçek amaç olan ödev nasıl da unutuluverir!

Yalnız şunu da söylemek gerekir ki, Marius'u suçlamak haksızlık olur.

Marius, söylediğimiz gibi, evlenme öncesinde Mösyö Fauchelevent'a hiçbir şey sormamıştı; evlenmenin ardından da Jean Valjean'a sormaya çekinmişti. Kendini koyuverip ardından sürüklendiği o sözü verdiğine pişman olmuştu. Üzüntüye bu denli ödün vermekle yanılmış olduğunu kendi kendine sık sık yinelemişti. Jean Valjean'ı yavaş yavaş evinden uzaklaştırmakla, elinden geldiğince onu Cosette'in zihninden silmekle yetinmişti. Bir bakıma sürekli Cosette'le Jean Valjean'ın arasına girmişti; böylelikle Cosette'in Jean Valjean'ı göremeyeceği, onu asla düşünmeyeceği konusunda kuşkusu yoktu. Silinmekten de öte bir şeydi bu; yok olmalıydı.

Marius gerekliliğine ve doğru olduğuna inandığı şeyi yapıyordu. Jean Valjean'ı, sertlik göstermeden ama güçsüz de davranmadan uzaklaştırmak için şimdiye değin gördüğümüz, ileride daha

da başkalarını göreceğimiz önemli nedenler olduğuna inanıyordu. Savunmasını üzerine aldığı bir duruşmada, tesadüf Laffitte'in eski bir görevlisini karşısına çıkardığından ötürü, istemeyerek de olsa kimi ilginç bilgiler elde etmişti; yalnız saklamaya söz verdiği o gize saygı duyarak, Jean Valjean'ın sakıncalı durumunu da korumaya çalışarak bu bilgileri derinleştirmek istememişti. Tam o sırada yerine getirilmesi gerektiğine inandığı önemli bir görevi olduğunu düşünüyordu: özenli bir biçimde araştırdığı birisine altı yüz bin frangın geri verilmesi işi. O ana gelinceye kadar o paraya el sürmekten kaçınıyordu.

Cosette'e gelince, bu sırların hiçbirini bilmiyordu; ama bundan ötürü onu suçlamak güçtü. Marius'tan kendine yönelen çok güçlü bir çekimsel akım vardı; içgüdüsüyle ve sanki iradesinin dışında, Marius'un belirli bir isteği olduğunu seziyor ve ona uyuyordu. Kocası ona hiçbir şey söylememişti; Cosette onun sessiz düşüncelerinin, bulanık ama kesin baskısını hissediyor, buna körü körüne boyun eğiyordu. Buradaki boyun eğme, Marius'un unuttuğunu kendisinin de anımsamamasıydı. Bunun için göstereceği bir çaba da yoktu. Nedenini kendi de bilmeden, ortalıkta onu suçlayacak bir şey olmaksızın, ruhu öylesine kocasının ruhu olmuştu ki, Marius'un zihninde gölgelenen herhangi bir şey, onun zihninde de kararıyordu.

Yalnız pek ileri gitmeyelim; Jean Valjean konusundaki bu unutma, bu silinme yüzeydeydi sadece. Cosette unutkan olmaktan çok dalgındı. Gerçekten uzun süre "baba" adını verdiği kişiyi çok seviyordu; ama kocasını daha çok seviyordu. Yüreğinin dengesini bir ölçüde bozan, bir yana eğen de bu olmuştu.

Arada bir Cosette'in Jean Valjean'dan söz açtığı, gelmeyişine şaştığı oluyordu. Böyle durumlarda Marius onu yatıştırıyordu: "Burada değil sanırım. Bir yolculuğa çıkacağını söylememiş miydi?" "Doğru," diye düşünüyordu Cosette. "Böyle ortadan kayboluvermek onun âdetidir. Yalnız bu kadar uzun sürmezdi."

İki, üç kez Nicolette'i Homme-Armé Sokağı'na yollayıp Mösyö Jean'ın dönüp dönmediğini sordurmuştu. Jean Valjean, "Dönmemiş," dedirtti. Cosette de ondan sonra pek üstelemedi, çünkü onun yeryüzünde bir tek gereksinimi vardı: Marius.

Şunu da söylemek gerekiyor: Marius'la Cosette de kentten uzak-

laşmışlardı. Vernon'a gitmişlerdi. Marius, Cosette'i babasının mezarını ziyarete götürmüştü.

Marius Cosette'i azar azar Jean Valjean'ın elinden almıştı. Cosette de karşı koymamıştı. Kaldı ki, bazı durumlarda pek sert davranmaktan doğan çocukların değer bilmezliği denilen şey, öyle sanıldığı gibi suçlanacak bir şey değildir. Yaradılışın değer bilmezliğidir bu. Başka bir yerde de söz ettiğimiz gibi, yaradılış "kendi önüne bakar". Yaradılış canlı varlıkları ikiye ayırır: gelenler ve gidenler. Gidenler karanlığa doğru dönmüşlerdir, gelenler ışığa dönüktür. İşte, yaşlılar için kaçınılmaz ve gençler için irade dışı olan uzaklıklar bundan kaynaklanır. Başlangıçta fark edilmeyen bu uzaklık, her dal sürmesinde olduğu gibi, yavaş yavaş çoğalır. Dallar ağaçtan ayrılmamakla birlikte, ondan uzaklaşırlar. Onların suçu değildir bu. Gençlik sevincin bulunduğu yere, şenliklere, parlak ışıklara, tutkulara doğru gider. Yaşlılık ise sona doğru. Birbirlerini gözden yitirmeseler bile kucaklaşma yoktur artık. Gençler yaşamın soğukluğunu, yaşlılar da mezarın soğukluğunu duyarlar. Bu zavallı çocukları suçlamayalım!

II
YAĞSIZ KANDİLİN SON TİTREYİŞLERİ

Bir gün Jean Valjean basamakları indi, sokakta üç adım gitti, bir binek taşının üstüne, Gavroche'un kendisini 5-6 Haziran gecesi düşünceli düşünceli otururken bulduğu taşın üstüne oturdu. Birkaç dakika kaldı orada, ardından gene yukarı çıktı. Sarkacın son sallantısı oldu bu. Ertesi gün evinden dışarı çıkmadı. Daha ertesi gün yatağından dışarı çıkmadı.

Onun biraz lahana ya da birkaç patates ile bir parça domuz yağından ibaret etsiz yemeklerini hazırlayan kapıcı kadın, esmer toprak çanağa bakıp haykırdı:

– Ama dün ağzınıza hiçbir şey koymamışsınız zavallı efendim!

Jean Valjean:

– Basbayağı yedim! diye karşılık verdi.

– Çanak ağzına dek dolu duruyor.

– Su testisine bakın. O bomboş.

– Bu, su içtiğinizi kanıtlar; yemek yediğinizi kanıtlamaz.

Jean Valjean:

– Peki, ne olur? dedi. Canım sadece su istediyse elden ne gelir?

– Susamak derler buna; insan sırf bununla yetiniyor ve yemek de yiyemiyorsa, bunun adı yüksek ateştir.

– Yarın yerim.

– Ya da hiçbir zaman! Niçin bugün değil? Yarın yerim denir mi hiç? Pişirdiğimiz yemeği el sürmeden bırakmak olur mu? Pek de güzel olmuştu.

Jean Valjean yaşlı kadının elini tuttu. Duygulu sesiyle:

– Hazırladığınız o güzel yemeği yiyeceğime söz veriyorum, dedi.

Kapıcı kadın:

– Sizden hiç hoşnut değilim, diye karşılık verdi.

Jean Valjean'ın bu yaşlı kadından başka canlı yaratık gördüğü yoktu. Paris'te kimselerin geçmediği sokaklar, kimselerin girmediği evler vardır. Jean Valjean bu sokaklardan, bu evlerden birindeydi. Sokağa çıkabildiği sıralar, birkaç meteliğe bir bakırcıdan küçük bakır bir haç alıp yatağının karşısına çivilemişti. Bu çarmıhı sürekli görmek yararlıdır.

Jean Valjean odasında bir adım bile atmadan bir hafta geçti. Hep yatıyordu. Kapıcı kadın kocasına:

– Yukarıdaki adamcağız yataktan hiç kalkmıyor artık, diyordu, hiç yemek yemiyor. Çok dayanmaz. Pek büyük üzüntüleri var besbelli. Kızının hiç de iyi bir evlilik yapmadığı düşüncesini kimse kafamdan çıkaramaz benim.

Kapıcı, üstün kocalık davranışıyla karşılık verdi:

– Zenginse hekim getirsin, değilse getirmesin. Hekimi yoksa ölür.

– Ya hekim getirirse?

Kapıcı:

– Gene ölür, dedi.

Kapıcı kadın, avlunun taşları arasında biten otları eski bir bıçakla kazımaya başladı. Bir yandan da söyleniyordu:

– Çok yazık! Ne de temiz bir dedecik! Piliç gibi bembeyaz.

Yolun öbür başından geçen semt doktorlarından birini gördü; kendiliğinden gelmiş gibi yukarı çıkmasını rica etti ondan.

– İkinci katta, dedi. Kapıyı açıp girersiniz. Adamcağız yatağından kımıldamadığı için anahtar hep kapının üzerindedir.

Hekim Jean Valjean'ı gördü, onunla konuştu. Aşağı indiğinde kapıcı kadın ona seslendi:

– Ne haber, doktor?

– Hastanız çok hasta.

– Nesi var?

– Hem hiçbir şey hem her şey. Görünüşe göre, bu adam çok sevdiği birini elinden kaçırmış. İnsanı öldürür bu.

– Size ne söyledi?

– Sağlığının yerinde olduğunu.

– Gene gelecek misiniz, doktor?

– Evet, dedi doktor. Ama benden başka birisinin gelmesi gerekir.

III
FAUCHELEVENT'IN YÜK ARABASINI KALDIRAN KİŞİYE ARTIK BİR KALEM AĞIR GELİYOR

Bir akşam Jean Valjean dirseklerinin üzerinde doğrulmakta güçlük çekti. Elini tuttu, nabzını buldu. Yüreği kısa aralıklarla vuruyor, arada bir duruyordu. Şimdiye değin hiç böylesine güçsüz düşmemiş olduğunu düşündü. Bununla birlikte, belli ki olağanüstü bir düşüncenin baskısıyla çaba gösterdi, oturduğu yerde doğruldu, giyindi. Eski işçi elbisesini giydi. Artık sokağa çıkmadığından hep bu elbisesini giyiyordu; yeniden ona dönmüştü. Giyinirken sık sık dinlenmek zorunda kaldı; ceketin kollarını geçirirken bile alnından ter boşanıyordu.

Yalnız kalışından bu yana, bu ıssız evde elinden geldiğince az yer tutmak için karyolasını sokak kapısının yanındaki odaya yerleştirmişti.

Valizi açtı, Cosette'in giysilerini çıkardı. Yatağın üzerine yaydı.

Piskoposun şamdanları ocağın üzerindeki yerlerindeydiler. Bir çekmeceden iki mum aldı, şamdanlara taktı. Sonra, yaz mevsiminde olmalarına ve ortalığın o an aydınlık olmasına rağmen mumları yaktı. Ölülerin bulunduğu odalarda güpegündüz böyle yanan şamdanlar görülür.

Bir eşyadan ötekine giderken soluğu kesiliyor, oturmak zorunda kalıyordu. Gücü yenilemek üzere tüketen sıradan yorgunluklardan değildi bu; bir insanın yapabileceği eylemlerin son kırıntısıydı; bir daha gerçekleştirilemeyecek çabalarla damla damla sızıp tükenen yaşamdı bu.

Üzerine yığıldığı sandalyelerden biri, aynanın önüne –kendisi için o denli uğursuz, Marius için o denli kurtarıcı olan, Cosette'in kurutma kâğıdındaki yazısını tersinden okuduğu aynanın önüne– konmuştu. Görüntüsünü aynada gördü, tanımadı. Seksen yaşındaydı; Marius'la Cosette'in evlenmesinden önce ancak elli yaşında gösteriyordu; bu bir yıl otuz yıl gibi geçmişti. Yaşlılık kırışıklıkları değildi alnında olanlar, ölümün gizemli belirtileriydi. Orada, amansız tırnağın kazıntısı seziliyordu. Yanakları sarkıyordu; yüzünün derisi daha şimdiden altında toprak varmış dedirten bir renk almıştı; ağzının iki kenarı, kadim mezarların üzerine kazıdıkları o maskedeki gibi aşağı sarkıyordu. Hoşnutsuzluğunu belirten o yüce trajik varlıklardan birini andırıyordu. Güçsüzlüğün sonları denilen öyle bir durum vardır ki, üzüntü artık akmaz olur; o da bu duruma gelmişti. O an üzüntü sanki pıhtılaşmıştır; ruhun üzerinde üzgünlük pıhtısı gibi bir şey vardır.

Gece olmuştu. Bir masayla eski bir koltuğu ocağın yanına zor bela çekti; masanın üzerine kalem, mürekkep ve kâğıt koydu. Ardından bir baygınlık geçirdi. Kendine geldiğinde susamıştı. Testiyi kaldıramadığından ağzına doğru güçlükle eğerek bir yudum su içti.

Sonra yatağa doğru döndü ve oturduğu yerden –ayakta duracak halde değildi çünkü– küçük siyah entari ile bütün o sevgili eşyalara baktı. Böylesi seyirler dakikalar gibi çabuk geçer. Birdenbire ürperdi. Kendini soğuğun sardığını duydu. Piskoposun şamdanlarının aydınlattığı masaya dirseklerini dayadı, kalemi aldı. Kalemle mürekkep uzun süredir kullanılmadıkları için, kalemin ucu kıvrılmış, mürekkep kurumuştu; ayağa kalkması, mürekkebe birkaç damla su koyması gerekti. Bunu iki, üç kez duraklamadan, oturmadan yapamadı; yazıyı da kalemin tersiyle yazmak zorunda kaldı. Arada sırada alnını siliyordu. Eli titriyordu. Ağır ağır şu birkaç satırı yazdı:

Cosette, seni kutlarım, sana Tanrı'dan mutluluklar dilerim. Bak, sana açıklayayım; uzaklaşmam gerektiği konusunda kocan haklıydı, bir ölçüde yanlışı var ama yine de haklıydı. Olağanüstü bir kişi o. Ben öldükten sonra onu çok sev. Mösyö Pontmercy, siz de benim sevgili yavrumu çok sevin. Cosette, bu kâğıdı bulacaklardır. Sana söylemek istediğim sayıları anımsayacak gücü kendimde bulursam tabii. İyi dinle: O para senindir. Bak bütün sorun şu: Beyaz kehribar Norveç'ten gelir, siyah kehribar İngiltere'den, siyah cam boncuklar da Almanya'dan. Kehribar daha hafif, daha değerli, daha pahalıdır. Fransa'da da Almanya'daki gibi benzerleri yapılabilir. İki parmak genişliğinde küçük bir örsle, mumu yumuşatmak için bir ispirto ocağı ister. Mum eskiden reçineyle duman isinden yapılırdı, libresi dört franga gelirdi. Ben onu gomalaka ve terementiyle yapmayı düşündüm. Artık otuz meteliğe çıkıyor sadece, hem de çok daha üstün nitelikte oluyor. Küpeler mor camdan yapılır, kara demirli bir çerçeveye bu mumla yapıştırılır. Demirden süs eşyası için cam boncuklar mor olmalıdır, altından süs eşyası için ise siyah. İspanya bunlardan çok satın alır. Orası siyah kehribar ülkesidir.

Burada durakladı. Kalem parmaklarının arasından düştü, ruhunun derinliklerinden yükselen acıyla yüklü hıçkırıklar boğazını tıkadı. Adamcağız başını elleri arasına alıp düşündü.

"Oh," diye haykırdı (yalnız Tanrı'nın duyduğu içten acı bir haykırışla), "Her şey bitti! Onu bir daha göremeyeceğim. Bir gülümseme gelip geçti üstümden. Onu yeniden göremeden gireceğim karanlıklara. Ah! Bir dakikacık, bir an için sesini duymak, giysisine dokunmak, ona bakmak, ona, yani meleğe ve sonra da ölmek! Ölmek bir şey değil, korkunç olan onu görmeden ölmek. Bana gülümser, hiç değilse bir kelimecik söylerdi. Bunun kime ne zararı dokunurdu? Hayır, her şey bitti, sonsuza dek! İşte yapayalnızım. Ulu Tanrım! Ulu Tanrım! Onu artık göremeyeceğim."

IV
BİR LEKE Kİ SADECE AKLAMAYA YARAR

Aynı gün, daha doğrusu aynı akşam, Marius sofradan kalkıp bir dosyayı incelemek için çalışma odasına girmişti ki, Basque ona bir mektup uzatarak, "Mektubu yazan bekleme odasında," demişti.

Cosette büyükbabanın koluna girmiş, bahçede dolaşıyordu.

Bir mektup bir insan gibi, kötü görünüşlü olabilir. Kabaca katlanmış kalın kâğıttan bir mektup ilk bakışta hoşa gitmez. Basque'ın getirdiği mektup da bu türdendi. Marius mektubu aldı. Tütün kokuyordu. Hiçbir şey anıları koku kadar iyi uyandırmaz. Marius bu tütünü tanıdı. Üzerindeki adrese baktı. *Mösyö Baron Pontmercy. Kendi konağında.* Anımsadığı tütün kokusu yazıyı da anımsattı ona. Şaşkınlığa düşmenin şimşekleri olduğu söylenebilir. Marius bu şimşeklerden biriyle aydınlanır gibi oldu. Gizemli bir anımsatıcı olan koku duyusu onda tümüyle evreni canlandırmıştı. Kesinlikle o kâğıttı bu; aynı katlama biçimi, mürekkebin aynı soluk rengi, aynı bilinen yazı. Hele o tütün! Jondrette gözünün önüne geliyordu.

İşte tesadüfün anlaşılmaz bir oyunu! O kadar aradığı iki izden biri, daha çok yakınlarda bulmak için bunca emek tükettiği, bulunmamak üzere kaybolduğunu sandığı iz, kendiliğinden gelip ortaya çıkıyordu. Mektubu aceleyle açtı, okudu:

> Mösyö Baron,
> Ulu Tanrı bana o yetenekleri verseydi, ben Baron Thénard, fen akademisine üye olabilirdim, ama olamadım. Yalnız onunla aynı adı taşıyorum. Bu anı bana sizin iyi yürekliğinizin bağışlayıcılığını salık veriyorsa ne mutlu bana! Bana bağışlayacağınız iyilikler karşılıklı olacaktır. Birini ilgilendiren bir sır biliyorum. Bu kişi sizi ilgilendiriyor. Size yararlı olabilmek şerefine erişmek isteğiyle bu sırrı emrinize sunmak için bulunduruyorum. Madam Barones büyük bir ailenin üyesi olduğundan, aranıza katılmaya hakkı olmayan o kişinin şerefli ailenizden kovulması için, pek kolay bir çareyi göstereceğim. Erdemin kutsal barınağı, hakkını bırakmadan, uzun sure suçla birlikte aynı çatı altında bulunamaz.
>
> Bekleme odasında Baron'un emirlerini bekliyorum.
>
> SAYGILARLA

Mektup "THÉNARD" imzasını taşıyordu. Sadece biraz kısaltılmıştı. Bu ad uydurma değildi.

Öte yandan karışık yazı, kuralsız yazım açıklamayı tamamlıyordu. Her şey tamamdı. Hiçbir kuşkuya yer yoktu.

Marius pek derinden coşkulanmıştı. Gösterdiği ilk şaşkınlık davranışının ardından sevinç duydu. Şimdi aradığı öbür adamı, yani kendisini kurtarmış olan adamı bulsa, isteyecek başka hiçbir şeyi kalmayacaktı artık.

Çalışma masasının çekmesini açtı, oradan biraz para aldı, cebine koydu, çekmeceyi kapadı, zili çaldı. Basque kapıyı araladı.

– Bekleyen adamı getir, dedi Marius.

Basque seslendi:

– Mösyö Thénard!

İçeri bir adam girdi.

Marius için yeni bir sürpriz. İçeri giren adam onun için tümüyle yabancı biriydi. Yaşlı bir adamdı bu. Kocaman bir burnu, boyunbağı içine gömülmüş bir çenesi, gözlerinde çifte tahta siperlikli yeşil gözlükler vardı; saçları, High Life'ın İngiliz arabacılarının perukları gibi kaşlarına dek alnına doğru taranmış, yassılatılmıştı. Saçları ağarmıştı. Baştan ayağa karalar giymişti; çok aşınmış ama temiz, siyah bir giysiydi bu. Yelek cebinden sarkan bir deste incik boncuk, madalya, orada bir saat bulunduğunu belli ediyordu. Eski bir şapka tutuyordu elinde. Az kamburlaşarak yürüyor, selam verirken yerlere dek eğilmesiyle sırtının eğikliği daha da artıyordu. İlk bakışta göze çarpan şuydu: Dikkatle iliklenmiş olduğu halde, çok bol olan giysisi onun üstüne yapılmamış gibi duruyordu.

Burada kısa bir ara gerekir.

O dönemde Paris'te, Arsenal yakınlarında, Beautreillis Sokağı'nda, şüphe uyandıran eski bir evde, işi bir ahlaksızı namuslu adam kılığına sokmak olan kurnaz bir Yahudi vardı. Bu değişiklik pek uzun bir süre için değildi, çünkü uzun süre için olsaydı o ahlaksız için tedirgin edici bir şey olurdu. Değişiklik, ücreti önceden ödenmek üzere, gündeliği otuz metelikten, bir iki gün için, dürüst kişilerinkine elden geldiğince benzeyen bir giysiyle yapılıyordu. Bu giysi kiralayıcısına *Changeur* adı veriliyordu; ona bu adı Paris yankesicileri vermişti, başka adı olup olmadığını da bilmiyorlardı. Ne-

redeyse eksiksiz bir vestiyeri vardı. İnsanların üstlerine geçirdikleri eski giysiler giyilebilir durumdaydı. Spesiyaliteler ve kategoriler vardı; mağazasının her çivisinde kullanılmış, eskimiş bir toplumsal konum asılıydı. Burada bir memur giysisi, şurada bir rahip giysisi, ötede bir banker giysisi, başka bir yerde bir yazar, daha ötede bir devlet adamı giysisi. Bu adam düzenbazlığın Paris'te oynadığı uçsuz bucaksız dramın kostümcüsüydü. İşlik, hırsızlığın girip dolandırıcılığın çıktığı kulisti. Hırpani kılıklı bir serseri bu vestiyere gelir, otuz metelik bırakır, o gün oynamak istediği role göre kendine uyan giysiyi seçerdi; serseri basamakları inerken, artık bir kişilik kazanmış olurdu. Ertesi gün giysiler sadakatle geri getirilirdi. Hırsızlara her şeyi teslim eden Changeur hiç soyulmamıştı. Yalnız bu giysilerde bir eksiklik vardı; kimseye "uymaz"lardı. Giyenlere göre yapılmadıklarından kimine dar gelir, kiminin sırtından dökülürlerdi; kimselere uymazdı. Ortalama insanın üstünde boyutlara sahip hiçbir düzenbaz, Changeur'ün giysilerinin içinde rahat edemezdi. Ne şişko ne de sıska olmamak gerekti. Changeur ancak ortalama insanları göz önüne almıştı. Ölçülerini ne çok şişman ne çok ince ne çok iri ne çok küçük olmayan, sıradan serseriye göre almıştı. Bundan ötürü bazen zor durumlar yaşanıyor, alıcılar bu durumdan ellerinden geldiğince sıyrılmaya çalışıyorlardı. Ölçü dışı olanlar başlarının çaresine baksın! Örneğin, boydan boya siyah olduğu için herkese pek uygun olan devlet adamı giysisi Pitt'e çok geniş, Castelcicala'ya ise çok dar gelirdi. Devlet adamı giysisi, Changeur'ün katalogunda aşağıdaki biçimde belirtilmişti; aynen aktarıyoruz:

"Siyah çuhadan ceket, siyah yünlüden pantolon, ipekli yelek, potin, çamaşır." Giysinin kıyısında *Eski büyükelçi* yazıyordu. Ayrıca, gene aynen aktardığımız şu yazı vardı: "Ayrı bir kutuda, güzelce hazırlanmış bir peruka, yeşil gözlükler, saat kösteği için madalyalar, burnun biçimini değiştirecek iki küçük boru." Sonuncular eskiden büyükelçi olan devlet adamının giysileri içindeydi. Tüm bu giysiler, deyim yerindeyse, bitikti; dikişler ağarmış, dirseklerden birinde pürüzlü bir ilik belirmişti, üstelik giysinin göğsünde bir düğme eksikti ancak bu küçük bir eksiklikti. Devlet adamının eli ceketin içinde, yüreğinin üzerinde durması gerektiğinden, eksik düğmeyi gizlemek onun işiydi.

Marius'un Paris'in gizli kuruluşlarıyla yakınlığı olsaydı, Basque'ın içeri aldığı konuğun üstünde Changeur'ün eskici dükkânından ödünç alınmış devlet adamı giysisi bulunduğunu derhal anlardı. Beklediğinden başka birisinin içeri girdiğini görünce, Marius'un uğradığı düş kırıklığı yeni gelene karşı horgörü biçimini aldı. Adam selamlamak için yerlere kadar eğilirken, onu baştan ayağa dek inceledi, emreder bir sesle sordu:

– Ne istiyorsunuz?

Adam, bir timsahın okşayıcı gülümsemesini andıran sevimli bir sırıtmayla cevap verdi:

– Mösyö Baron'u daha önce sosyetede görmemiş olmam olanaksız gibi geliyor bana. Kendileriyle birkaç yıl önce, daha çok Prenses Bagration'un konağında ve Fransa senato üyelerinden Senyör Vikont Dambray'ın salonlarında karşılaştığımı sanıyorum.

Hiç tanımadıkları kimseleri pek iyi tanırmış gibi davranmak düzenbazların sürekli kullandıkları iyi bir taktiktir. Marius bu adamın konuşmasını büyük bir ilgiyle izliyordu. Sesini, davranışlarını gözlüyordu ama uğradığı düş kırıklığı da artıyordu; duymaya hazırlandığı keskin, sert sesten apayrı, burundan gelen bir konuşmaydı bu. Marius çok şaşırmıştı.

– Ne Madam Bagration'u ne de Mösyö Dambray'ı tanımıyorum... dedi. Ömrümce ne birinin ne de ötekinin evine adımımı atmış değilim.

Bu sözler asık bir yüzle söylenmişti. Adam yine de incelikli bir davranışla ısrar etti:

– Öyleyse mösyöyü Chateaubriandlarda görmüş olacağım. Chateaubriand'ı iyi tanırım. Pek inceliklidir. Bazen bana, "Thénard, dostum, benimle bir içki içmez misiniz?"der.

Marius'un yüzü gittikçe daha da sertleşiyordu.

– Mösyö Chateaubriand'ın evine buyur edilmek onuruna hiç erişmedim. Kısa keselim, ne istiyorsunuz?

Adam daha da sertleşen sesin karşısında daha da kibarlaşarak;

– Mösyö Baron, dedi, beni dinlemek yüceliğinde bulunun. Amerika'da Panama yakınlarında Joya adında bir köy vardır. Bu köy bir tek evden ibarettir. Dört köşe, büyük, üç katlı bir evdir bu; güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştır. Her kat, altındaki kattan

dört metre içerlek olup önünde, yapıyı çepeçevre kuşatan bir balkon oluşturur. Ortada erzak ve cephane bulunan bir iç avlu vardır; hiç pencere yoktur, mazgal vardır; kapı da yoktur, duvara dayanan iskeleler vardır. Yerden birinci kata çıkmak için, birinci kattan ikinci kata çıkmak için, ikinci kattan üçüncü kata çıkmak için bir sürü iskele... ve iç avluya inmek için de iskeleler. Odalarda kapı yoktur, kapak vardır; merdiven değil asma merdivenler vardır. Akşam olunca kapaklar kapanır, iskeleler çekilir; mazgallara karabinalar yerleştirilir; içeri girmeye olanak yoktur; gündüz ev, gece kale... Sekiz yüz insan yaşar orada. İşte bu böyle bir köydür. Böylesine korunma niçin? Çünkü bu ülke tehlikeli yerdir; insan eti yiyen yamyamlarla doludur. Öyleyse oraya niçin gidiyorlar? Çünkü bu ülke olağanüstü bir yerdir; altın vardır orada!

– Sözü nereye vardırmak istiyorsunuz? diye lafını kesti Marius.

Düş kırıklığından sabırsızlığa geçmişti.

– Şuraya, Mösyö Baron, ben yorgun düşen eski bir diplomatım. Eski uygarlık beni çok hırpaladı. Bir de vahşileri denemek istiyorum.

– Sonra?

– Bencillik yeryüzünün yasasıdır, Mösyö Baron. Gündelikle çalışan köylü kadın posta arabası geçerken başını çevirir, kendi tarlasında çalışan mülk sahibi köylü kadın başını çevirmez. Yoksulun köpeği varsılın arkasından havlar, varsılın köpeği yoksulun arkasından havlar. Herkes kendisi için. Çıkar, işte insanların amacı. Altın, işte mıknatıs!

– Sonra? Sadede gelin.

– Gidip Joya'ya yerleşmek istiyorum. Biz üç kişiyiz. Karım, bir de kızım var; çok güzel bir kız. Yolculuk uzun ve pahalı. Biraz paraya ihtiyacım var.

Marius:

– Bunun benimle ne ilgisi var? diye sordu.

Yabancı adam, boynunu akbaba gibi kravatından dışarı uzattı, artan bir gülümsemeyle:

– Mösyö Baron mektubumu almadılar mı yoksa? diye sordu.

Doğruydu. Gerçek şuydu ki, pusulada yazılanlar Marius'ta iz bırakmadan yok olup gitmişti. Mektubu okumaktan çok yazıyı gör-

müştü; içinde ne olduğunu anımsamıyordu bile. Bir süreden beri yeni bir şey onu uyarmaya başlıyordu. Şunu fark etmişti: "Karım, bir de kızım." Adama ilgiyle bakıyordu. Bir sorgu yargıcı bundan daha esaslı bakamazdı; onu gözetliyordu sanki.

– Açıklayın, demekle yetindi.

Adam iki elini yelek ceplerine soktu, sırtını doğrultmadan başını kaldırdı; o da gözlüğünün yeşil bakışları ardından, kendi açısından Marius'u gözetliyordu.

– Peki, Mösyö Baron. Açıklıyorum. Size satacak bir sırrım var.

– Bir sır mı?

– Bir sır.

– Beni mi ilgilendiriyor?

– Bir parça.

– Nedir bu sır?

Marius, onu dinlerken, bir yandan da adamı incelemeyi sürdürüyordu.

– Bedava başlıyorum, dedi adam. Bakın göreceksiniz, ne kadar ilginizi çekeceğim.

– Konuşun.

– Mösyö Baron, evinizde bir hırsız, bir katil var.

Marius ürperdi:

– Evimde mi? Hayır! dedi.

Yabancı adam, yavaşça, istifini bozmadan, dirseğiyle şapkasını fırçaladı.

– Hem katil hem hırsız, Mösyö Baron. Dikkatinizi şuna çekmek isterim ki, burada eski, kadükleşmiş, geçersiz, yasa karşısında zaman aşımına uğramış ve Tanrı gözünde affa uğramış olaylardan söz etmiyorum. Yeni olaylardan, bugünkü olaylardan, yargının şu saatte bilmediği olaylardan söz ediyorum. Sürdürüyorum: Bu adam sizin güveninizi kazandı ve ailenize uydurma bir adla nüfuz etti. Onun gerçek adını size söyleyeceğim.

– Dinliyorum.

– Asıl adı Jean Valjean'dır.

– Biliyorum.

– Şimdi de, gene bir şey istemeden kim olduğunu söyleyeceğim.

– Söyleyin.

– O eski bir forsadır.

– Biliyorum.

– Size bildirmek şerefine eriştiğimden beri biliyorsunuz.

– Hayır. Daha önceden biliyordum.

Marius'un soğuk sesi, şu çifte biliyorum cevabı, konuşmaya uygun düşmeyen kısa sözleri adamın içinde boğuk bir öfke uyandırdı. Marius'a gizliden, çabucak sönen korkunç bir bakış fırlattı. Bu bakış ne denli çabuk olursa olsun, bir kez görünce hemen anımsanan türdendi; Marius'un gözünden kaçmadı bu. Düşüncenin aynası olan gözbebeklerine düşen kimi parıltılar ancak kimi ruhlardan gelebilir, onunla alevlenir; gözlükler hiçbir şeyi gizleyemez. Cehenneme cam takın bakalım!

Adam içini çekerek sürdürdü:

– Mösyö Baron'u yalanlamak gözü karalığını gösteremem. Yalnız, ne olursa olsun iyi bilgiler taşıdığımı görüyorsunuzdur. Size şimdi açıklayacağım şeyi benden başka bilen yoktur. Madam Barones'in varlığı ile ilgilidir bu. Olağanüstü bir sırdır, satılıktır. Bunu öncelikle size öneriyorum. Hem de çok ucuz: Yirmi bin frank.

Marius:

– Bu sırrı da ötekiler gibi biliyorum, dedi.

Adam istediği tutarı biraz indirmek gereğini duydu.

– Mösyö Baron, on bin frank verin de söyleyeyim.

– Bana öğretecek hiçbir şeyiniz olmadığını size tekrarlıyorum. Sizin söylemek istediğinizi ben biliyorum.

Adamın gözünde yeniden bir şimşek belirdi.

– İyi ama bugün karnımı doyurmam gerek! diye haykırdı. Olağanüstü bir sır diyorum size! Mösyö Baron, konuşacağım. Konuşuyorum. Bana yirmi frank verin.

Marius ona dik dik baktı:

– Sizin o olağanüstü sırrınızı ben biliyorum, dedi. Jean Valjean'ın adını bildiğim gibi, tıpkı sizin de adınızı bildiğim gibi.

– Benim adımı mı?

– Evet.

– Bu zor bir iş değil, Mösyö Baron. Onu size yazmak, ağızdan söylemek şerefine eriştim. Thénard.

– Dier.

– Nasıl?

– Thénardier.

– O da kim?

Tehlike belirince kirpi dikenlerini çıkarır, domuzlan böceği de ölü taklidi yapar, eski korumacılar kale düzenine geçerler. Bu adam da gülmeye başladı. Sonra bir fiskeyle ceketinin kolundaki bir toz tanesini süpürdü.

Marius sürdürdü:

– Siz aynı zamanda işçi Jondrette, komedyen Fabantou, ozan Genflot, İspanyol Don Alvarès, bir de Balizard Kadın'sınız.

– Ne kadın dediniz?

– Montfermeil'de ucuz bir meyhane işlettiniz.

– Ucuz meyhane mi? Asla!

– Thénardier olduğunuzu söylüyorum size.

– Kabul etmem.

– Ve de bir serserisiniz. Alın!

Marius cebinden bir banknot çıkardı, adamın yüzüne fırlattı.

– Mersi! Pardon! Beş yüz frank mı? Mösyö Baron!

Ve altüst oldu adam. Yerlere kadar eğilirken parayı yakalayarak inceledi. Şaşırarak:

– Beş yüz frank! diye tekrarladı.

Alçak sesle kekeledi:

– Bu yaman bir papel!

Sonra birdenbire:

– Peki, öyle olsun! diye haykırdı. Rahatımıza bakalım.

Bunun üzerine, bir maymun çevikliğiyle, saçlarını arkaya attı, gözlüğünü çıkardı; az önce bu kitabın başka yerinde de sözü geçen iki pamuklu boru parçasını burnundan çıkarıp gizledi; şapka çıkarır gibi yüzünü çıkardı. Bakışı parladı, düzensiz derin kırışıklıklar içinde, yer yer kamburlaşmış, üstü iğrenç bir biçimde buruşmuş alnı ortaya çıktı; bir yırtıcı kuş gagasını andıran burnu eski durumuna döndü; adamın yabanıl, kurnaz yüzü ortaya çıktı.

Burundan gelmeyen bir sesle:

– Mösyö Baron'un hakkı var. Ben Thénardier'im, dedi sırtının kamburluğunu düzelterek.

Thénardier –evet, gerçekten de bu adam oydu– şaşırıp kalmıştı; elinden gelse kaygılanırdı. Şaşkınlık uyandırmaya gelmişti buraya ama şimdi kendisi şaşkınlığa düşüyordu. Bu yenilgi ona beş yüz frank kazandırmıştı; iyi hesaplayınca, bunu kâfi buluyordu ama gene de şaşkınlıktan sersemlemiş gibiydi.

Baron Pontmercy'i ilk kez görüyordu; değişik giyimine rağmen Baron Pontmercy onu tanıyor, hem de derinlemesine tanıyordu. Bu baron, yalnız Thénardier olayını değil, Jean Valjean olayını da biliyordu. Böylesine soğuk, böylesine eli açık, herkesin adını bilen, herkesin bütün adlarını bilen, onlara kesesini açan, düzenbazları bir savcı gibi tartaklayan ama gene de bir gafil gibi para veren bu toy delikanlı neyin nesiydi acaba?

Thénardier, anımsanacağı gibi, Marius'un komşusu olduğu halde, Paris'te çok kere olduğu gibi, onu hiç görmemişti. Kızlarının eskiden aynı apartmanda oturan Marius adında pek yoksul bir delikanlıdan söz ettiklerini öylesine bir duymuştu. Kendisini tanımadan, az önce gördüğümüz mektubu ona yazmıştı.

Onun düşüncesinde, o Marius'la bu Mösyö Baron Pontmercy arasında hiçbir yakınlık yoktu.

Pontmercy adına gelince, anımsanacağı gibi, Waterloo savaş alanında, ancak son iki heceyi duyabilmişti; bu yüzden teşekküre karşı duyulan haklı hor görmeyi bu iki heceye karşı da duymuştu. Öte yandan, 16 Şubat'ta gerek yeni evlilerin peşine kattığı kızı Azelma yoluyla, gerekse kendi araştırmalarına dayanarak çok şey öğrenebilmiş, sonsuz karanlıkların derinliklerinden pek çok gizemli ipucu ele geçirebilmişti. Günün birinde ana lağımda karşılaştığı adamın ne biçim bir insan olduğunu ustalıkla keşfetmiş ya da bağlantılara başvurarak, en azından tahmin etmişti. Adamdan isme varmıştı kolaylıkla. Barones Pontmercy'nin Cosette olduğunu biliyordu. Yalnız bu bakımdan ağzını sıkı tutmaya kararlıydı. Cosette kimdi? Gerçekten bunu kendisi de tam olarak bilmiyordu. Ancak ortada bir piçlik olduğunu seziyordu: Fantine öyküsü ona öteden beri kuşkulu görünmüştü; ama ondan söz etmek neye yarardı ki? Sus payı koparmaya mı? Daha pahalı bir sırrı vardı ya da öyle sanıyordu. Sonra da, tümüyle görünüşe dayanarak, kanıtsız, ispatsız, Baron Pontmercy'e gidip de, "Karınız piçtir!" diye açıkla-

mada bulunmak, açıklamayı yapanın belinin ortasına adamın tekmesini yemekten başka bir işe yaramazdı.

Thénardier'nin düşüncesine göre Marius'la konuşması daha başlamamıştı bile. Gerilemek, stratejisini değiştirmek, bir durumu bırakmak, cephe değiştirmek gerekmişti; ama dişe dokunur hiçbir şeye başlamamıştı. Beş yüz frank da cebindeydi. Ayrıca daha söyleyeceği bir şeyi vardı, üstelik böylesine iyi bilgi sahibi, iyi silahlı olan şu Baron Pontmercy'e karşı bile kendini güçlü görüyordu. Thénardier yaratılışında olanlar için her konuşma bir çarpışmadır. Az sonra başlayacak olan çarpışmada durumu neydi? Kiminle konuştuğunu bilmiyordu ama ne konuştuğunu biliyordu. İçinden kendi güçlerini çabucak gözden geçirdi "Ben Thénardier'yim," dedikten sonra bekledi.

Marius düşüncelere dalmıştı. Demek Thénardier elindeydi nihayet! Bulmayı böylesine istediği adam nihayet karşısındaydı. Albay Pontmercy'nin öğütlerini yerine getirebilirdi artık. Öyle bir kahramanın böyle bir hayduda bir şey borçlu olması, babasının mezardan yolladığı poliçenin bugüne dek geri çevrilmiş olması onu küçük düşürüyordu. Her ne olursa olsun, hoşnuttu. En sonunda albayın ruhunu bu alçak alacaklıdan kurtarabilecekti. Ona öyle geliyordu ki, babasının borç yüzünden tutsak olan anısını tutsaklıktan kurtaracaktı.

Bu ödevinin yanı sıra bir başka şey daha vardı: Cosette'in varlığının kaynağını aydınlatmak. Olanak karşısına çıkmış gibiydi. Thénardier belki bir şeyler biliyordu. Bu adamın içini görmek yararlı olabilirdi.

İşe oradan başladı.

Thénardier "yaman papel"i yok edivermişti ve adeta iyiliksever bir yumuşaklıkla Marius'a bakıyordu.

Marius sessizliği bozdu:

– Size adınızı söyledim, Thénardier. Şimdi bana öğretmek için geldiğiniz sırrı da söyleyeyim mi, ister misiniz? Benim de soruşturmalarım var. Göreceksiniz ki sizden daha çok şey biliyorum. Jean Valjean dediğiniz gibi hem katil hem de soyguncu. Soyguncu, çünkü varlıklı bir sanayiciyi, Mösyö Madeleine'i soydu, onu iflasa sürükledi; katil, çünkü polis görevlisi Javert'i öldürdü.

Thénardier:

– Anlayamıyorum Mösyö Baron, dedi.

– Anlatmaya çalışacağım. Dinleyin. 1822 yılına doğru Pas-de-Calais'nin bir yöresinde, adliye ile eski bir anlaşmazlığı olan bir adam vardı. Madeleine adı altında belini doğrulttu, saygınlık kazandı. Bu adam, sözün tam anlamıyla doğru bir kişi olmuştu. Bir sanayi, siyah cam boncuk fabrikası kurarak bütün bir kenti varlığa kavuşturmuştu. Kendi varlığına gelince, onu da yapmıştı ama ikinci derecede ve âdeta tesadüfen. Yoksul babasıydı. Hastaneler kuruyor, okullar açıyor, hastaları ziyaret ediyor, öksüzlere arka çıkıyordu; ülkenin koruyucusu gibiydi. Verilen nişanı reddetmişti; onu belediye başkanı yaptılar. Serbest bırakılan bir forsa bu adamın geçmişte çarpıldığı bir cezayı biliyordu; onu ihbar etti ve tutuklattı, yakalanmasından yararlanarak Paris'e geldi, sahte imzayla –olayı veznedarın kendisinden duydum– Bay Madeleine'e ait olan yarım milyondan çok paranın Banker Laffitte tarafından kendisine verilmesini sağladı. Bay Madeleine'i soyan bu forsa Jean Valjean'dır. Öteki olaya gelince, onda da bana öğretecek hiçbir şeyiniz yok. Jean Valjean polis müfettişi Javert'i öldürdü; onu bir tabanca kurşunuyla vurdu. Şimdi sizinle konuşan ben oradaydım.

Thénardier mağlupken bir dakikada zafere erişen ve bütün kaybettiğini yeniden kazanan bir adamın üstün bakışlarıyla Marius'a bir göz attı. Sonra, gülümsemesi çabucak yerine geldi. Aşağıdaki yukarıdakine karşı sürekli okşayıcı bir zafer göstermelidir.

Thénardier Marius'a:

– Mösyö Baron, yanlış yoldasınız... demekle yetindi.

Ve kösteğindeki madalyonları anlam saçan bir fırıldak gibi döndürerek bu cümlenin altını çizdi.

Marius:

– Nasıl? dedi. Bunu onaylamıyor musunuz? Bunlar gerçek olaylardır.

– Bunlar kuruntudur. Mösyö Baron'un bana gösterdikleri güven, bunu kendilerine bildirmek ödevini verir bana. Her şeyden önce gerçek, doğruluk. İnsanların gereksiz yere suçlanmasını hiç sevmem. Mösyö Baron, Jean Valjean Mösyö Madeleine'i soymadı ve Jean Valjean kesinlikle Javert'i öldürmedi.

– İşte bu ilginç! Nasıl oluyor?

– İki nedenden ötürü.

– Hangi nedenle? Söyleyin.

– İşte birincisi: Mösyö Madeleine'in parasını çalmadı, çünkü Mösyö Madeleine ta kendisiydi.

– Neler uyduruyorsunuz siz böyle?

– Ve ikincisi: Javert'i öldürmedi, çünkü Javert'i öldüren Javert'dir.

– Ne demek istiyorsunuz?

– Javert kendini öldürdü.

Marius, kendinden geçerek:

– Kanıtlayın! Kanıtlayın! diye bağırdı.

Thénardier sözcükleri hecelere ayırarak sözlerini yineledi:

– Po-lis gö-rev-li-si Javert, Pont-au-Change'da bir san-da-lın altın-da bo-ğul-muş o-la-rak bu-lun-du!

– Kanıt gösterin öyleyse?

Thénardier yan cebinden, içinde katlanmış, değişik boyda kâğıtlar bulunduğu sanısı veren geniş kurşuni bir zarf çıkardı. Sakin bir tavırla:

– Dosya yanımda, dedi.

Sonra ekledi:

– Mösyö Baron, sizin yararınıza, ben bu Jean Valjean'ı esaslı bir biçimde tanımak istedim. Jean Valjean'la Madeleine'in aynı insan olduğunu öne sürüyorum; Javert'in Javert'den başka katili olmadığını söylüyorum ve eğer söylüyorsam, kanıtların var demektir. Elyazısı, kanıt değil bu, elyazısı su götürür; elyazısı dileğe göre iş görebilir, yazılı kanıtların var.

Thénardier konuşurken zarftan sararmış, solmuş, tütün kokusuna boğulmuş iki eski gazete çıkardı. Kat yerlerinden yırtılmış, dökülmüş durumda olan dört köşe parçalardan bir tanesi diğerlerinden çok daha eskiye benziyordu.

– İki olay, iki kanıt, dedi Thénardier.

Ve kat yerlerini açarak gazeteleri Marius'a uzattı.

Okur bu iki gazeteyi iyi bilir. Bir tanesi, en eski olanı, 25 Temmuz 1823 tarihli *Drapeau blanc*'ın bir nüshası, bu yapıtın birinci cildinin ikinci bölümünün ikinci kitabının başında görülmüş-

tü. Gazetenin bu sayısı Madeleine'le Jean Valjean'ın kimliğini belirtiyordu.

Öteki 15 Haziran 1832 tarihli *Moniteur*, Javert'in kendini öldürdüğünü kaydettikten sonra şunları ekliyordu: Javert, polis müdürlüğündeki sözlü bir raporda Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatta tutsak edildiğini, hayatını, tabancasıyla onu hedef alan, beynini dağıtacak yerde kurşunu havaya sıkan bir isyancının yüce yüreklilığine borçlu olduğunu belirtmiştir.

Marius okudu. Kesinlik vardı bunda; belirli tarihler, yadsınamaz kanıtlar. Bu iki gazete Thénardier'nin sözlerini doğrulamak amacıyla özel olarak bastırılmamıştı elbette. *Moniteur*'de yayımlanan haber, polis müdürlüğünce resmen bildirilmişti: Marius artık kuşkulanamazdı. Veznedarın verdiği bilgiler yanlıştı, kendisi de aldanmıştı. Jean Valjean birdenbire yücelmiş, buluttan sıyrılıyordu. Marius sevinç çığlığını tutamadı:

– Öyleyse, bu bahtsız adam hayranlık verici biridir. Demek ki bütün bu varlık onundu! Bütün bir ülkenin koruyucusu, Madeleine! Javert'in kurtarıcısı Jean Valjean! Bir kahraman! Bir ermiş!

Thénardier:

– Ne bir ermiştir ne de bir kahraman, dedi. Bir katil, bir soyguncudur o!

Ardından kendinde belli bir güç duymaya başlayan bir adam davranışıyla ekledi:

– Sakin olalım.

Soyguncu, katil sözcükleri, Marius'un artık yok olduğunu sandığı bu sözcükler yeniden ortaya çıkarak onun üzerine soğuk su gibi dökülmüştü.

– Hâlâ mı? dedi.

– Her zaman, dedi Thénardier. Jean Valjean Madeleine'in parasını çalmadı ama gene de soyguncudur. Javert'i öldürmedi ama gene de katildir.

– Kırk yıl önce işlediği, sizin gazetelerinizin de belirttiği, tümüyle yanlışlarından arınmış, el etek çekmiş, erdem dolu bir hayatla ödediği o bahtsız soygunculuktan mı söz etmek istiyorsunuz?

– Mösyö Baron, katil ve soyguncu diyorum. Ve tekrar ediyorum, aktüel olaylardan söz ediyorum. Size açıklayacağım şeyleri kimse

bilmiyor. Bir yerde yayınlanmamıştır. Belki de Jean Valjean'ın Madam Barones'e kurnazca verdiği servetin kaynağını orada bulursunuz. Kurnazca diyorum, çünkü böyle bir bağışla, rahatlığın varlığını paylaştığı namuslu bir evin içine süzülmek, bununla birlikte suçunu gizlemek, soygunculuğundan yararlanmak, adını gömmek, kendisine bir aile yaratmak pek beceriksizce bir iş değildir.

– Burada sözünüzü kesebilirdim; ama sürdürün.

– Mösyö ödülü sizin cömertliğinizin değerlendirmesine bırakıp her şeyi anlatacağım. Bu sır bir külçe altın değerindedir. Bana, "Niçin Jean Valjean'a başvurmadın?" diyebilirsiniz. Anlaşılır bir nedenden ötürü. Varlığını bıraktığını, size bıraktığını biliyorum; ama onun bu davranışını da pek akıllıca bulmuyorum. Beş parası yok, ona başvursam bana bomboş ellerini gösterir. Oysa benim Joya yolculuğu için biraz paraya ihtiyacım var; her şeyi olan sizi, hiçbir şeyi olmayan ona yeğlerim. Biraz yorgunum, bir sandalyeye oturmama izin verin.

Marius oturdu, ona da oturmasını işaret etti. Thénardier kapitone bir sandalyeye oturdu. Iki gazeteyi de geri aldı, yeniden zarfın içine yerleştirdi. *Drapeau blanc*'ı tırnağıyla didikleyerek mırıldandı:

– Bunu buluncaya dek akla karayı seçtim.

Sonra söylediklerinden kuşkusu olmayan kişilere özgü bir davranışla, bacak bacak üstüne attı, arkaya doğru kaykıldı; ardından ağır bir tavırla, sözcüklerin üstüne basa basa konuya girdi:

– Mösyö Baron, bundan yaklaşık bir yıl önce, 6 Haziran 1832'de, ayaklanma gününde, Invalides Köprüsü ile Iena Köprüsü arasında, lağımın Seine sularına döküldüğü yerde, Paris ana lağımında bir adam vardı.

Marius birdenbire sandalyesini Thénardier'nin sandalyesine yaklaştırdı. Thénardier bu davranışı gördü; dinleyicisini kavrayan, sözlerinin karşısındakinde yarattığı coşkuyu sezen bir konuşmacı yavaşlığıyla sürdürdü:

– Gerçekte siyasi olmayan nedenlerle gizlenmek zorunda olan bu adam, lağımı kendine mesken edinmişti; kendisinde oranın bir anahtarı vardı. Yineliyorum, 6 Haziran günü oluyordu bu. Akşamın saat sekizi sularındaydı. Adam lağımın içinde bir ses duy-

du. Çok şaştı, bir köşeye büzüldü, gözetledi. Bu bir ayak sesiydi; karanlıkta yürüyen biri vardı, ona doğru geliyordu. İlginç şey, lağımda ondan başka biri daha vardı. Lağımın demir parmaklıklı çıkış kapısı uzak değildi. Oradan süzülen az bir ışık yeni geleni tanımasına, bu adamın sırtında bir şey taşıdığını fark etmesine yardımcı oldu. Eğilerek yürüyordu. Eğilerek yürüyen adam eski bir forsaydı, sırtında taşıdığı da bir ölüydü. Öldürme suçundan yakalanmak da ancak böyle olur. Soygunculuğa gelince, sorun ortada; insan yok yere kimseyi öldürmez. Bu forsa bu ölüyü ırmağa atacaktı. Belirtilecek bir olay şudur ki, lağımın ötelerinden gelen bu forsa, çıkış parmaklığına erişmeden önce yolunun üzerinde korkunç bir çöküntüye rastlamıştı mutlaka, ölüyü oraya bırakabilir gibi görünse de, daha hemen ertesi gün, işçiler çöküntüde çalışırken, ölüyü orada bulabilirlerdi. Bu da katilin hiç işine gelmezdi sanırım. O, sırtındaki yükle çöküntüyü geçmeyi seçti. Gösterdiği çaba korkunç olmuştur, insan hayatını bundan daha çok tehlikeye atamaz; oradan sağ olarak kurtulmasını bir türlü anlayamıyorum.

Marius'un sandalyesi biraz daha yaklaştı. Thénardier bundan yararlanarak uzun uzun soluk aldı. Sözünü sürdürdü:

– Mösyö Baron, bir lağım eğitim alanı değildir. Orada insan her şeyden, duracak yerden bile yoksundur. Orada iki adam varsa karşılaşmaları gerekir. Bu da öyle oldu. Lağımda oturan ve oradan geçen yolcular istemeyerek birbirlerine günaydın demek zorunda kaldılar. Yolcu oturana, "Sırtımdakini görüyorsun, buradan çıkmam gerek; anahtar sende, ver onu bana," dedi. Bu forsa korkunç güçlü bir adamdı. Geri çevirmek olası değildi. Öyleyken anahtarın sahibi zaman kazanmak için tartışmaya başladı. Ölüyü inceledi; iyi giyimli, varsıl görünen, yüzü gözü kan içinde bir genç olduğundan başka şey göremedi. Konuşurken, katile duyurmadan, öldürülen adamın giysisinden bir parça koparıp alma imkânı buldu. Anlıyorsunuz ya, suç kanıtı, ipucu yakalamak, suçluya karşı suçu kanıtlamak çaresi. Suç kanıtını cebine koydu. Ondan sonra kapıyı açtı, sırtındaki yükle adamı dışarı çıkardı, parmaklığı kapattı. Bu serüvene katılmamak kaygısıyla, ondan da çok katil öldürdüğü kişiyi nehre atarken orada bulunmamak için kaçtı. Şimdi anlıyorsu-

nuzdur. Ölüyü taşıyan Jean Valjean'dı; anahtarın sahibi de şu an sizinle konuşmakta, giysinin parçası ise...

Thénardier cümlesini bitirirken, koyu renk lekelerle kaplı, didik didik olmuş siyah bir çuha parçasını cebinden çıkarıp iki işaret parmağı ve iki başparmağı arasında tutarak göz çizgisine dek kaldırdı.

Marius yüzü sapsarı, zorlukla soluk alarak, gözleri siyah çuha parçasına dikili, bir tek sözcük söylemeden, bu paçavradan gözlerini ayırmadan ayağa kalkmıştı. Duvara doğru geliyordu. Ardında uzanan sağ eli, duvarda, el yordamıyla, ocağın yanındaki bir dolabın kilidinde duran anahtarı arıyordu. Anahtarı buldu, dolabı açtı, ürküntücü bakışlarını Thénardier'nin tuttuğu kumaş parçasından ayırmadan, oraya bakmadan kolunu dolabın içine soktu.

Bu arada Thénardier konuşmayı sürdürüyordu:

– Mösyö, öldürülen delikanlının çok zengin bir yabancı olduğuna, büyük bir para taşıdığına, Jean Valjean tarafından bir tuzağa düşürüldüğüne inanmam için ortada çok güçlü nedenler var.

Marius:

– O delikanlı bendim, işte giysi! diye bağırdı.

Kan içinde eski bir siyah giysiyi döşemenin üstüne fırlattı. Sonra Thénardier'nin elinden kumaş parçasını kaptı, giysinin yanına çömeldi, yırtılmış parçayı yırtık eteğe yaklaştırdı. Yırtık tıpatıp uyuyor, parça giysiyi tamamlıyordu.

Thénardier şaşkınlıktan taş kesilmişti. "Şimdi hapı yuttum işte," diye düşündü.

Marius, titreyerek bitkin ve sevinç içinde doğruldu. Cebini karıştırdı, bin frankla dolu yumruğunu öfkeyle Thénardier'ye doğru uzatarak, sanki onun suratına bastırarak yürüdü.

– Siz bir alçaksınız! Siz bir yalancısınız, karaçalıcısınız, sefilsiniz! Bir adamı suçlamak için gelmiştiniz, onu akladınız; onu bitirmek istiyordunuz, onu şerefe ulaştırmaktan başka bir şey yapmadınız. Asıl soyguncu sizsiniz! Asıl katil sizsiniz! Ben sizi, Hôpital Caddesi'ndeki o yerde gördüm. Thénardier Jondrette. Sizi küreğe, istesem daha da uzağa göndermeye yetecek kadar çok şey biliyorum hakkınızda sefil alçak! Al şu bin frangı!

Ve Thénardier'ye bin franklık bir banknot attı.

– Ah, Jondrette Thénardier, alçak namussuz! Bu sana ders olsun, sır eskicisi, sır satıcısı, karanlıklar araştırıcısı sefil! Şu beş yüz frangı da al ve defol git. Waterloo seni koruyor.

Thénardier beş yüz frankla bin frangı cebine tıkıştırırken:

– Waterloo mu? diye mırıldandı.

– Evet, katil! Orada bir albayın hayatını kurtarmıştın...

Thénardier başını kaldırarak:

– Bir generalin, dedi.

Marius öfkeyle:

– Bir albayın, dedi. Bir general için metelik vermem. Üstelik buraya bir sürü alçaklık yapmaya geldin! Sana diyorum ki işlemediğin cinayet yok! Defol! Yok ol! Yalnız mutlu ol, bütün isteğim bu. Ah! Canavar! Al üç bin frank daha! Alsana! Yarından tezi yok, kızınla Amerika'ya gideceksin; çünkü karın öldü, iğrenç yalancı! Buradan gittiğini göreceğim, haydut! O zaman sana yirmi bin frank daha vereceğim. Gider, başını başka yerde taşa vurursun!

– Mösyö Baron, size ebediyen minnettarım, diye cevap verdi Thénardier eğilerek.

Ve çıktı. Hiçbir şey anlamıyordu; bu altın yağmuruyla bu banknot yıldırımıyla şaşırmış, çılgına dönmüştü. Gerçekten de yıldırım çarpmış gibiydi ama hoşnuttu da; böylesi bir yıldırıma karşı yıldırımsavarı olsa pek canı sıkılırdı doğrusu.

Bu adamla ilgili konuyu burada bitirivereIim.

Şu anda anlatmakta olduğumuz olaylardan iki gün sonra, Marius'un yardımıyla, kızı Azelma ile, uydurma bir ad altında, yanında New York'ta ödenmek üzere bir çekle Amerika'ya gitti Thénardier. Başarıya ulaşamamış olan bu burjuvanın duygusal kokuşmuşluğu onulmaz türdendi; Avrupa'da neyse Amerika'da da öyle kaldı. Kötü bir adamın elinin değmesi kimi zaman bir iyiliği çürütmeye, ondan kötü bir sonuç çıkarmaya yeter. Marius'un parasıyla Thénardier, zenci köle alım satımına başladı.

Marius, Thénardier çıkar çıkmaz, Cosette'in gezinmekte olduğu bahçeye koştu:

– Cosette! Cosette! diye bağırdı. Gel! Çabuk gel! Gidelim Basque, çabuk bir araba! Cosette, gel. Aman Tanrım! Benim hayatımın kurtarıcısı oymuş! Bir dakika olsun yitirmeyelim! Şalını al.

Cosette onun çıldırdığını sandı ve itaat etti.

Marius soluk almıyordu; yüreğinin atışlarını bastırmak için elini üzerine koyuyordu. Büyük adımlar atarak gidip geliyor, Cosette'i öpüyordu.

– Ah! Cosette! Bahtsız bir adamım ben! diyordu.

Çılgına dönmüştü. Şu Jean Valjean'ın nasıl da erişilmez yücelikte, kederli bir yüzü olduğunu görmeye başlıyordu. Gözlerinin önünde işitilmemiş, üstün değerde, koruyucu, sonsuzluğun içinde alçakgönüllü bir erdem beliriyordu. İsa'nın yüzüne bürünüyordu kürek mahkûmunun yüzü. Bu olağanüstülüğün karşısında Marius'un gözleri kamaşıyordu. Gördüğü şeyin ne olduğunu tam olarak bilmiyordu, büyüklüğünü kavrıyordu.

Bir dakika içinde araba kapının önüne geldi. Marius Cosette'i bindirdi, kendisi de arabaya atladı.

– Arabacı! dedi. Homme-Armé Sokağı, numara 7.

Araba hareket etti.

– Ah! Ne mutluluk... dedi Cosette. Homme-Armé Sokağı. Cesaret edip sana söyleyemedim. Mösyö Jean'ı görmeye gidiyoruz.

– Senin baban! Cosette, o, her zamandan çok senin baban. Şimdi anlıyorum Cosette. Gavroche'la sana yolladığım mektubu almadığını söylemiştin. Onun eline geçmiş olmalı. Cosette, beni kurtarmak için barikata geldi o. Bir melek olmak onun için bir gereksinim olduğundan, geçerken başkalarını da kurtarmış. Javert'i kurtarmış. Beni de, sana vermek üzere, uçurumdan o kurtarmış. O korkunç lağımda beni sırtında o taşımış. Ah! Ben canavar kadar nankörüm! Cosette, senin kurtarıcın olduktan sonra, benim de kurtarıcı meleğim olmuş! Düşün bir kez Cosette, korkunç bir çöküntü varmış, yüz kez boğulacağı, çamur içinde boğulacağı bir çukur Cosette! Beni oradan geçirmiş. Bayılmıştım, hiçbir şey görmüyordum, hiçbir şey işitmiyordum, kendi başımdan geçen olaylara ilişkin hiçbir şey bilemezdim. Onu alıp getireceğiz; istese de, istemese de yanımıza alacağız, bir daha da bizden ayrılmayacak. Yeter ki bulalım onu! Onu yeter ki bulalım! Hayatının geri kalan bölümünü ona saygıyla geçireceğim. Evet, öyle olmalı. Bak, gördün mü Cosette? Demek ki Gavroche mektubunu ona vermiş. Her şey anlaşılıyor. Anlıyorsun, öyle ya.

Cosette tek sözcük bile anlamıyordu.

– Haklısın, dedi.

Ve araba yol alıyordu.

V
ARKASINDA GÜNDÜZ OLAN GECE

Jean Valjean kapısının vurulduğunu duyunca döndü, bitkin bir sesle:

– Giriniz, dedi.

Kapı açıldı.

Cosette'le Marius göründüler.

Cosette odaya daldı. Marius, kapının pervazına dayanarak eşikte durdu.

– Cosette! dedi Jean Valjean.

Kollarını açtı, titriyordu; benzi soluk, şaşkın gözlerinde sonsuz bir sevinç, sandalyesinde doğruldu.

Cosette heyecandan boğuluyordu, Jean Valjean'ın göğsüne kapandı.

– Babacığım! dedi.

Jean Valjean altüst olmuş, son derece heyecanlanmıştı:

– Cosette! O! Siz madam! Sensin! Ah! Tanrım! diye kekeliyordu.

Ve kendisini bağrına basan Cosette'in kollarında:

– Sen! Sen buradasın! Demek ki beni affediyorsun! diye haykırdı.

Gözyaşlarının akmasına engel olmak için gözkapaklarını indiren Marius bir adım attı; hıçkırıklarını tutabilmek için titreyerek büzülen dudaklarının arasından mırıldandı:

– Babacığım!

Jean Valjean:

– Beni siz de mi affediyorsunuz? dedi.

Marius söyleyecek bir sözcük bulamadı, Jean Valjean ekledi:

– Teşekkür ederim!

Cosette şalını çıkardı, şapkasını yatağın üzerine attı.

– Bunlar beni rahatsız ediyor, dedi.

Yaşlı adamın kucağına oturarak, pek sevimli bir hareketle, onun

beyaz saçlarını kaldırdı, alnını öptü. Jean Valjean şaşkın bir haldeydi, ona engel olamıyordu.

Cosette olayları ancak pek belli belirsiz bir şekilde anladığı için, sanki Marius'un borcunu ödemek istermiş gibi, okşamalarını arttırıyordu.

Jean Valjean:

– İnsan ne kadar aptal oluyor! diye mırıldandı. Onu bir daha göremeyeceğimi sanıyordum. Mösyö Pontmercy, düşünün ki, tam siz içeri girdiğiniz sırada, "Her şey bitti. Ben sefil bir adamım, bir daha Cosette'i göremeyeceğim!" diyordum. Bunları tam siz merdivenleri çıkarken söylüyordum. Ne kadar aptalmışım! İşte aptal böyle olur. Tanrı'yı hesaba katmadan da böyle davranır. Ulu Tanrı der ki, "Terk edileceğim diye düşünüyorsun, öyle değil mi, ahmak! İşler senin bildiğin gibi olmayacak. Hadi, şurada bir meleğe gereksinimi olan zavallı bir adamcağız var." Ve Melek gelir ve insan Cosette'ini yeniden görür ve de Cosetteciğine yeniden kavuşur! Ah! Öyle mutsuzdum ki!

Bir süre konuşmadan durdu, sonra devam etti:

– Cosette'i arada sırada şöyle bir görmeye gerçekten ihtiyacım vardı. Yürek kemirilecek bir kemik ister. Ne var ki, arada fazlalık olduğumu seziyordum. Kendimi haklı görecek nedenler buluyordum; "Sana gereksinimleri yok, sen kendi köşende otur, uzun zaman kalmaya kimsenin hakkı yoktur," diyordum." Ey! Ulu Tanrı! Sana şükürler olsun, onu yeniden gördüm! Cosette, kocan pek yakışıklı, bunu biliyor musun? Ah! İşlemeli güzel bir yakan var, bak bu iyi. Bu deseni çok severim. Onu kocan seçti, değil mi? Sonra kaşmir şallar gerek sana. Mösyö Pontmercy izin verin de ona "sen" diyeyim. Çok sürmeyecek zaten.

Ve Cosette:

– Bizi öylece bırakıvermek ne acı şeydi! diyordu. Nereye gittiniz böyle? Niçin uzun zaman kaldınız? Eskiden yolculuklarınız iki üç günden çok sürmezdi. Nicolette'i gönderdim, her seferinde, "Yok," dediler. Ne zaman döndünüz? Niçin bize bildirmediniz? Çok değiştiniz siz, biliyor musunuz? Ah ne hain baba! Hastalandığınızdan bizim haberimiz bile yok! Marius, tut bak, elleri ne kadar soğuk!

Jean Valjean, Mösyö Pontmercy'ye tekrar dönerek:

– İşte siz de geldiniz! Demek ki beni bağışladınız! dedi.

Jean Valjean'ın yinelediği bu sözler üzerine Marius'un yüreği doldu ve ağzından şu sözler döküldü:

– İşitiyor musun Cosette? Bak ne duruma gelmiş! Benden af diliyor. Oysa bana ne yaptığını biliyor musun, Cosette? Hayatımı kurtardı! Daha da fazlasını yaptı: Seni bana verdi. Beni kurtardıktan ve seni de bana verdikten sonra, kendini ne hale getirdi! Kendini feda etti! İşte böyle biri, benim gibi unutkan, nankör, iyilikbilmez, merhametsiz bir suçluya teşekkür ediyor! Bütün ömrümü bu adamın ayaklarının dibinde geçirsem gene de az gelir. O barikat, o lağım, o cehennem, o çirkef çukuru, bütün bunları benim ve senin için yaptı Cosette! Benden uzaklaştırmak için kendini içine attığı bütün ölümlerden beni çekti, çıkardı. Bütün cesaretler, bütün erdemler, bütün kahramanlıklar, bütün kutsallıklar bu adamda! Cosette, bu bir insan değil, bir melek!

Jean Valjean alçak sesle:

– Sus! dedi. Bütün bunları söylemeye gerek var mı?

Marius, sonsuz bir saygıyı içeren bir öfkeyle:

– Peki, ya siz? diye haykırdı. Siz niçin söylemediniz? Sizin de suçunuz var. Herkesin hayatını kurtarıyorsunuz, sonra da bunu onlardan gizliyorsunuz! Daha da ileri giderek, içyüzünüzü açıklamak bahanesiyle kendi kendinizi suçluyorsunuz. Korkunç bir şey bu!

– Ben gerçeği söyledim, diye cevap verdi Jean Valjean.

– Hayır! diye tekrarladı Marius. Gerçek bütünüyle gerçektir; siz gerçeği söylemediniz. Siz Mösyö Madeleine'diniz, neden sakladınız? Size hayatımı borçluyum, neden söylemediniz?

– Çünkü ben de sizin gibi düşünüyordum. Sizi haklı buluyordum. O lağım olayını bilmiş olsaydınız, beni yanınızdan ayırmak istemeyecektiniz. Bu nedenle susmam gerekiyordu. Konuşmuş olsaydım, herkesi rahatsız ederdim bununla.

Marius:

– Neyi rahatsız edecektiniz? Kimi? diye sordu. Burada kalacağınızı mı sanıyorsunuz? Sizi götüreceğiz. Ah! Tanrım! Bütün bunları rastlantıyla öğrendiğimi düşünüyorum da! Sizi götürüyoruz. Siz bizim bir parçamızsınız. Cosette'in ve benim babamızsınız. Bu ber-

bat yerde bir gün daha kalamazsınız. Yarın burada olacağınızı aklınızdan çıkarın!

– Yarın, dedi Jean Valjean. Burada olmayacağım ama sizin evinizde de olmayacağım.

– Ne demek istiyorsunuz? diye cevap verdi Marius. Ah! Hayır! Artık yolculuğa çıkmanıza izin veremeyiz. Bizden hiçbir zaman ayrılmayacaksınız. Siz bizimsiniz. Sizi bırakmıyoruz.

Cosette de:

– Bu kez temelli götürüyoruz, diye ekledi. Aşağıda araba bekliyor. Sizi kaçırıyorum. Gerekirse zor kullanırım.

Ve gülerek ihtiyar adamı kucakladı:

– Evimizde odanız yine hazır bekliyor. Bilseniz, bu mevsimde bahçe ne kadar güzel! Yabani zakkumlar pek güzel açıyor. Yollar dere kumlarıyla kaplı; küçük mor sedef kabuklar var. Benim suladığım çileklerden yersiniz. Ve Madam ve Mösyö Jean da, yok artık; özgürlük devrindeyiz, herkes birbirine "sen" diyor, değil mi Marius? Program değişti babacığım, bilseniz ne üzücü bir şey oldu! Duvardaki bir deliğe yuva kuran saka kuşunu hınzır bir kedi yedi. Başını pencereye koyup bana bakan zavallı saka kuşum. Üzüntümden öyle ağladım ki! O kediyi öldürebilirdim. Ama artık kimse ağlamıyor, herkes gülüyor, herkes mutlu. Bizimle geleceksiniz. Büyükbaba çok sevinecek. Bahçede sizin de bir tarhınız olacak; onu işlersiniz. Bakalım sizin çiçekler de benimkiler kadar güzel olacak mı? Hem sizin her istediğinizi de yapacağım; ama siz de benim sözümü dinleyeceksiniz!

Jean Valjean onu dinliyor fakat işitmiyordu. Sözcüklerin anlamından çok, sesin musikisini dinliyordu; ruhun kederli incileri olan o iri gözyaşlarından biri filizleniyordu gözünde.

– Tanrı'nın iyiliğinin kanıtı Cosette, burada işte! diye mırıldandı.

– Babacığım! dedi Cosette.

Jean Valjean devam etti:

– Hepimizin birlikte yaşaması gerçekten de çok iyi olurdu. Kuşlarla dolu ağaçlar. Ben Cosette'le dolaşırdım. Yaşayan, selamlaşan, bahçelerden birbirlerine seslenen insanlardan biri olmak çok hoş bir şey! Ta sabahtan herkes birbirini görmeye başlardı. Her birimizin ekip biçtiği bir köşesi olurdu. Cosette bana çileklerinden yedi-

rirdi, ben de ona güllerimden bir demet yapardım. Çok hoş olurdu. Yalnız...

Sözünü kesti. Alçak sesle:

– Yazık! dedi.

Gözyaşı akmadı, geri gitti. Onun yerine Jean Valjean gülümsemeye çalıştı. Cosette ihtiyar adamın ellerini avuçları içine aldı.

– Aman Tanrım! dedi. Elleriniz daha da soğumuş. Yoksa hasta mısınız? Bir yeriniz mi ağrıyor?

Jean Valjean:

– Benim mi? Hayır! dedi. Çok iyiyim. Yalnız...

Durdu.

– Yalnız ne?

– Az sonra öleceğim.

Cosette ve Marius ürperdiler.

– Ölmek mi? diye haykırdı Marius.

– Evet, ama önemli değil! dedi Jean Valjean.

Soluk aldı, gülümsedi:

– Cosette, biraz önce benimle konuşuyordun, devam et, gene konuş. Demek küçük saka kuşun öldü? Konuş ki sesini duyayım.

Şaşkınlıktan taş kesilen Marius ihtiyar adama bakıyordu. Cosette yürek paralayıcı bir sesle haykırdı:

– Babacığım, babacığım benim! Yaşayacaksın. Yaşamanızı istiyorum. Anlıyor musunuz?

Jean Valjean başını hayranlıkla kaldırdı!

– Belki de. Evet ya, ölmeyi yasakla bana. Kim bilir, boyun eğerim belki de. Geldiğiniz sırada ölmek üzereydim. Gelişiniz beni durdurdu, sanki yeniden dünyaya geliyormuşum gibi geldi bana.

Marius:

– Siz güçlü ve sağlıklısınız, diye bağırdı. İnsan böyle bir anda ölüverir mi sanıyorsunuz? Üzüntüleriniz oldu, ama bundan sonra hiç olmayacak artık. Asıl ben sizden af diliyorum, hem de önünüzde diz çökerek! Yaşayacaksınız, hem de bizimle, uzun süre. Bundan sonra biz bütün düşünceleri sizin mutluluğunuzdan ibaret olan iki kişiyiz burada!

Cosette gözyaşları içinde:

– Görüyorsunuz, dedi. Marius sizin ölmeyeceğinizi söylüyor.

Jean Valjean gülümsemeyi sürdürüyordu:

– Mösyö Pontmercy, beni geri alsanız bile, bu benim ne isem öyle olmamı sağlayabilecek mi? Hayır! Tanrı sizin ve benim gibi düşündü, düşüncesini de değiştirmiyor; gitmem yararlı olacak. Ölüm iyi bir düzeltme yoludur. Tanrı, bize gerekli olanı, bizden iyi bilir. Siz mutlu olun. Cosette, Mösyö Pontmercy'nin olsun; gençlik sabaha uysun, sizin çevrenizde leylaklar, bülbüller olsun, çocuklarının; hayatınız güneş dolu bir çimenlik olsun, gökyüzünün bütün güzellikleri ruhunuzu doldursun. Ve şimdi hiçbir işe yaramayan ben öleyim. Elbette ki en iyisi budur. Bakın görüyorsunuz; makul olalım. Artık hiçbir olanak yok, her şeyin kesin olarak bittiğini seziyorum. Bir saat önce baygınlık geçirdim. Hem de bu akşam bu testideki bütün suyu içtim. Kocan ne kadar iyi bir insan Cosette! Benden çok ona yakışıyorsun.

Kapıdan bir ses geldi. Gelen doktordu.

– Günaydın ve allahaısmarladık, doktor, dedi Jean Valjean. İşte benim yavrucaklarım.

Marius doktora yaklaştı. Ona şu tek sözcüğü söyledi: "Mösyö..." Ama söyleyişinde koskoca bir soru vardı. Doktor soruya anlamlı bir bakışla karşılık verdi.

Jean Valjean:

– İşler hoşa gitmiyor diye Tanrı'ya karşı haksızlık etmek doğru olmaz, dedi.

Bir sessizlik oldu.

Bütün soluklar daralmıştı.

Jean Valjean, Cosette'e doğru döndü. Sanki ondan bir şeyler alıp sonsuzluğa götürmek istermiş gibi onu izlemeye koyuldu.

İçine indiği karanlığın derinliğinden Cosette'e bakarken, hayranlık duyarak vecde gelebiliyordu henüz. Bu tatlı yüzün parıltısı onun solgun yüzünü aydınlatıyordu. Mezarın da kendi parlaklığı olabilir.

Doktor nabzını yokladı. Ardından Cosette'le Marius'a bakarak:

– Ah! Ona gerekli olan sizlerdiniz demek, diye fısıldadı.

Sonra Marius'un kulağına eğilerek, çok alçak sesle ekledi:

– Çok geç.

Jean Valjean hâlâ Cosette'e bakmayı sürdürerek, Marius'la dok-

tora sakin sakin göz attı. Ağzından yarım yamalak şu sözlerin çıktığı duyuldu:

– Ölmek bir şey değil; korkunç olan yaşamamaktır.

Birdenbire ayağa kalktı. Bu yeniden güçlenmeler genellikle can çekişmenin işaretidir. Güvenli adımlarla duvara dek yürüdü. Kendisine yardım etmek isteyen Marius'la doktoru uzaklaştırdı. Duvarda asılı olan küçük bakır haçı aldı. Sağlık dolu bir hareketin bütün rahatlığıyla gelip yerine oturdu, haçı masanın üstüne koyarken yüksek sesle:

– İşte büyük şehit... dedi.

Sonra göğsü çöktü, sanki mezarın topraksal güzelliği onu kavrıyormuş gibi başı titredi, dizlerinin üzerinde duran elleri tırnaklarıyla pantolonunun kumaşını tırmalamaya başladı.

Cosette onun omuzlarını tutuyordu. Hıçkırıyor, onunla konuşmak istemesine rağmen bunu bir türlü başaramıyordu. Gözyaşlarıyla birlikte gelen o acı hıçkırıklara karışan şuna benzer sözcükler ayırt ediliyordu:

– Babacığım! Bizi bırakma! Seni kaybetmek için mi bulduk yeniden, olacak şey mi hiç?

Can çekişmenin eğri büğrü bir yol izlediği söylenebilir. Gider, gelir, mezara doğru ilerler, yeniden hayata döner. Ölmek denen olayda el yordamı ile yol almak vardır.

Jean Valjean bu yarı baygınlıktan sonra toparlandı. Sanki oradan karanlıkları kovmak istiyormuş gibi başını salladı, neredeyse tam olarak kendine geldi. Cosette'in yeninin ucunu tuttu, öptü.

Marius:

– Kendine geliyor, doktor, kendine geliyor! diye bağırdı.

Jean Valjean:

– İkiniz de çok iyi insanlarsınız, dedi. Beni en çok üzen şeyin ne olduğunu söyleyeyim. Mösyö Pontmercy, benim en çok gücüme giden paraya el sürmek istemeyişiniz oldu. Bu para olduğu gibi karınızındır. Yavrularım, size anlatayım, gerçekte sizi gördüğüme bunun için seviniyorum. Siyah kehribar İngiltere'den gelir. Beyaz kehribarsa Norveç'ten. Bunlar okuyacağınız şu kâğıtta baştan sona yazılı. Bilezikler için lehimli saç halkalar yerine, karşı karşıya getirilmiş saç halkalar koydum. Bu hem da-

ha güzel hem daha iyi hem de daha ucuzdur. Bu sayede ne kadar para kazanılacağını anlarsınız. Demek ki Cosette'in serveti olduğu gibi kendisinindir. Bu açıklamayı yapıyorum ki gönlünüz rahat etsin.

Kapıcı kadın yukarı çıkmış, aralık kapıdan içeri bakıyordu. Doktor onu savdı; bununla birlikte bu gayretkeş kadının ortalıktan kaybolmadan önce, "Rahip ister misiniz?" diye sormasına engel olamadı.

– Benim rahibim var, diye cevap verdi Jean Valjean.

Parmağıyla başının üstünde bir noktayı gösterir gibiydi; sanki orada birini görüyordu. Gerçekten, belki bu can çekişmede Piskopos da hazır bulunuyordu.

Cosette yavaşça onun belinin altına bir yastık yerleştirdi. Jean Valjean sözünü sürdürdü:

– Mösyö Pontmercy, çekinmeyin, yalvarırım. Altı yüz bin frank gerçekten de Cosette'indir. Siz ondan yararlanmazsanız hayatım boşa geçmiş demektir. Cam eşyayı pek mükemmel duruma getirmiştik. Berlin takıları denen şeylerle yarışıyorduk. Almanya'nın siyah camlarına erişilmez. Bin iki yüz tane iyi yontulmuş camın iki düzinesi topu topu üç franktı.

Bizim için değerli olan bir insana, öleceği anda, sanki ona yapışan, onu tutmak isteyen gözlerle bakarız. Marius, Cosette'in ellerini tutmuş, acıdan dilleri tutulmuş, ölüme söyleyecek söz bulamayarak ikisi de üzüntü içinde ayakta duruyorlardı.

Jean Valjean dakikadan dakikaya çöküyordu. Alçalıyor, karanlık bir ufka doğru gidiyordu. Soluğu büsbütün kesiliyor; zaman zaman hırıltıyla karışıyordu. Kolunu oynatmakta zorluk çekiyordu. Ayaklarındaki tüm kımıltılar yok olmuştu. Kollarındaki, bacaklarındaki bitkinlikle bedenin yorgunluğu artarken, ruhun bütün görkemi yükseliyor; yüzüne yayılıyordu. Bilinmez evrenin ışığı daha şimdiden bütün yüzüne yayılmaktaydı.

Yüzü sararıyor, aynı zamanda gülümsüyordu. Artık hayal yoktu bu yüzde, başka bir şey vardı. Soluğu azalıyor, bakışı güçleniyordu. Kanatlanmaya hazırlanan bir ölüydü bu.

Cosette'e, sonra Marius'a yaklaşınaları için el etti. Hiç şüphe yoktu ki son saatin son dakikalarıydı bu; öyle güçsüz bir sesle ko-

nuşmaya başladı ki, sesi sanki çok öteden geliyordu; sanki onlarla kendisi arasında bir duvar vardı.

– Yaklaş, yaklaşın ikiniz de. Sizi çok seviyorum. Oh! Güzel ölümdür böylesi. Sen de beni seviyorsun. Cosetteciğim. Zavallı ihtiyarcığına her zaman sevgi beslediğini biliyorum ben. Belime koyduğun şu yastık ne iyi geldi! Ardımdan biraz ağlarsın, değil mi? Çok değil. Büyük üzüntülerin olsun istemiyorum. Benim yaptığım küpelerin, ötekilerden daha çok kazanç getirdiğini söylemeyi unuttum. On iki düzinesi on franga mal oluyor, altmış franga satılıyordu. Doğrusu çok kârlı bir iş bu. Bu yüzden altı yüz bin franga şaşmamak gerek, Mösyö Pontmercy. Alın teriyle kazanılmış namuslu bir paradır. Zenginliğinizden dolayı gönlünüz rahat olsun. Bir arabanız olmalı, tiyatroda bir locanız bulunmalı. Senin de Cosetteciğim, görkemli balo tuvaletlerin olmalı. Sonra, dostlarınıza sofralar donatmalısınız. Mutlu olmalısınız. Az önce Cosette'e mektup yazıyordum. Mektubumu bulun. Ocağın üzerindeki iki şamdanı ona miras bırakıyorum. Som gümüştendir ama, benim için altındandır onlar, elmastandır; onlar içine konan sıradan mumları en iyi mumlar durumuna getirirler. Onları bana verenin yukarıda benden hoşnut olup olmadığını bilmiyorum. Elimden geleni yaptım. Yavrularım, benim yoksul olduğumu unutmayın, beni gelişigüzel bir toprak parçasına gömersiniz, yerimi belli etmek için başucuma bir taş dikersiniz. Zaman zaman Cosette şöyle bir uğrarsa hoşnut olurum. Siz de, Mösyö Pontmercy. Sizi her zaman sevmediğimi söylemem gerek; onun için, beni bağışlamanızı dilerim. Cosette ile siz benim için birsiniz artık. Size çok minnettarım. Cosette'i mutlu ettiğinizi anlıyorum. Bilseniz ne güzel pembe yanakları vardı Mösyö Pontmercy! Benim en büyük neşemdi; onu bir parça solgun görsem keyfim kaçardı. Konsolun çekmesinde beş yüz franklık bir banknot var. Ona dokunmadım. Yoksullara verirsiniz. Cosette, şurada, yatağın üzerinde duran minicik giysiyi görüyor musun? Tanıdın mı? Topu topu on yıl bile olmadı. Günler nasıl da akıp gidiyor! İkimiz çok mutluyduk. Artık bitti. Yavrularım ağlamayın, çok uzağa gitmiyorum ki. Oradan sizleri gene görürüm. Gece olunca bakar, benim gülümsediğimi görürsünüz. Cosette, Montfermeil'i anımsıyor musun? Ormandaydın, çok kor-

kuyordun; su kovasının sapını tuttuğun zamanı anımsıyor musun? Minicik elini ilk kez o zaman tuttum. Elin öyle soğuktu ki! Ah! O zaman elleriniz kıpkırmızıydı, matmazel, bakın şimdi bembeyaz elleriniz var. Ve o kocaman bebek! Anımsıyor musun? Sen ona Catherine adını vermiştin. Onu manastıra götürmediğine pek üzülürdün! Zaman zaman beni ne güldürürdün, benim tatlı meleğim! Yağmur yağdığında su dereciklerinde saman çöplerini yüzdürür, onların gidişini izlerdin. Bir gün sana hasır bir raket ve sarı, mavi, yeşil tüylü bir fırfır satın almıştım. Sen bunları unutmuşsundur. Küçükken şakacı, canlı bir çocuktun! Oyun oynardın. Kulaklarına kirazlar takardın. Bunlar tümüyle geçmiş şeyler. İnsanın yanında çocuğuyla geçtiği ormanlar, altında gezindiği ağaçlar, gizlendiği manastırlar, oyunlar, şen, berrak çocuk kahkahaları, bütün bunlar birer gölge olur. Bütün bunlar benim diye düşünmüştüm. İşte benim aptallığım bu oldu. Şu Thénardierler pek kötüydüler. Onları bağışlamak gerek... Cosette, işte annenin adını söyleme zamanı geldi. Adı Fantine'di. Bu adı iyi belle: "Fantine." Onu ağzına aldığın her an diz çök kızım. Annen çok acı çekti. Seni çok severdi. Senin mutlu olduğun ölçüde o felakete uğradı. Bunlar Tanrı'nın bölüştürmeleridir. O her yerde görevdedir ve gözleyicidir, hepimizi görür. Büyük yıldızların arasında, O ne yaptığını bilir. İşte artık ben gidiyorum, yavrularım: Birbirinizi sevin. Yeryüzünde gerçek olan, değerli olan bundan öte bir şey yoktur: Birbirini sevmek. Ölen şu zavallı ihtiyarı zaman zaman da düşünürsünüz. Oh! Benim Cosette'im, seni son zamanlarda pek görmedimse suç benim değildi; yüreğim parçalanıyordu. Sokağın köşesine kadar gidiyordum. Geçtiğimi görenlerin üzerinde garip bir etki bırakıyordum herhalde. Deli gibiydim. Bir kez şapkasız çıktım sokağa. Yavrularım, işte artık pek iyi görmemeye başladım, söyleyecek pek çok şey vardı ama önemli değil, beni az da olsa düşünün. Siz Tanrı'nın sevgisine ermiş insanlarsınız. Nem var bilmiyorum, ışık görüyorum. Biraz daha yaklaşın. Mutlu ölüyorum. O değerli, sevgili başlarınızı uzatın bana, ellerimi üzerlerine koyayım.

Cosette ile Marius dehşet içinde, gözyaşlarıyla boğularak, her biri Jean Valjean'ın bir eline atılarak önünde diz çöktüler. Bu mübarek eller artık kımıldamıyordu.

Jean Valjean arkaya doğru yaslanmıştı, iki şamdanın ışığı aydınlatıyordu onu. Bembeyaz yüzü gökyüzüne bakıyordu. Ellerini Cosette ile Marius'un öpücüklerine bırakmıştı.

Ölmüştü.

Yıldızsız, kapkaranlık bir geceydi. Hiç şüphe yok, karanlığın içinde kanatları açık, ruhu bekleyen yüce bir melek ayakta duruyordu.

IV
OTLAR ÖRTER, YAĞMUR SİLER

Père-Lachaise Mezarlığı'nda, yoksullar hendeğinin yakınında, bu mezarlar kentinin kibar mahallesinden uzakta, ölümün çirkin biçimlerini ebediyet karşısında teşhir eden süslü mezarlardan uzakta, ıssız bir köşede, eski bir duvarın dibinde; ayrıkotları ile yosunlar arasında, kahkahaçiçeklerinin tırmandığı ulu bir selvi ağacının altında bir taş vardır. Bu taş da ötekiler gibi zamanın bıraktığı izlerden, küften, yosundan, kuş pisliklerinden uzak kalmamıştır. Su onu yeşile boyar, hava karartır. Hiçbir keçiyoluna yakın değildir. O yana gitmeyi kimse istemez pek, çünkü otlar yükselir, ayakuçları ıslanıverir hem. Güneş görünür görünmez kertenkeleler oraya üşüşür. Çevrede baştan başa bir yabani yulaf hışırtısı vardır. Baharda, ağaçta çalıbülbülleri ötüşür.

Çıplaktır bu taş. Onu yontarken ancak mezar için gerekli olan düşünülmüş, taşı ancak bir adamı örtmeye yetecek ölçüde uzun, dar olarak düzenlemekten öte bir şeye dikkat edilmemiştir.

Üzerinde hiçbir yazı yoktur. Yalnız, bundan yıllarca önce, bir el oraya, kurşun kalemle, yağmur ve toz altında yavaş yavaş okunmaz hale gelen, kim bilir belki de bugün tümüyle silinmiş olan şu dört dizeyi yazdı:

Uyuyor. Yazgısı ona ne oyunlar etti!
Yaşıyordu. Meleksiz sönüp gitti.
Pek yalın geçti olay, geldiği gibi,
Akşamın ufkunda gün solar gibi.

SONSÖZ

İMKÂNSIZIN CAZİBESİ

MARIO VARGAS LLOSA

Yaygın kanının aksine, *Sefiller* ilk yayımlandığında hakkında yapılan yorumların ve yazılan makalelerin hepsi coşku dolu değildi. Pek çok olumsuz eleştiri aldı, hatta bu eleştirilerden bazıları, Barbey D'Aurevilly'nin makalesinde olduğu gibi, oldukça düşmancaydı. Bu eleştiri niteliğindeki yorumların en ilginci, değindiği meselelerden ötürü ve Victor Hugo'nun romanını çıkış noktası alarak genel hatlarıyla kurgu konusunda çok sayıda cüretkâr fikir geliştirmiş olmasından dolayı, Alphonse de Lamartine'in uzun çalışmasıdır. Söz konusu yorumunda Lamartine, belki de bunu yapmaya niyeti olmaksızın, kurgunun tarihteki işleviyle doğrudan ilgilenmiştir.

Lamartine denemesinin başında, tutucu bakış açısıyla *Sefiller*'i düzensizliğe ve toplumsal kargaşaya teşvik edebilecek bir metin olarak görür ve bir edebî realizm destekçisi olarak yeniden yaratma iddiasında olduğu gerçeklikle karşılaştırıldığında kitabın abartılarına ve kusurlarına öfkelenerek roman hakkındaki tereddütlerini dile getirir. Ona göre *Sefiller*, "hayalî bir insanı toplumun düşmanı ve kurbanı kılar." "Gerçek adı, 'topluma karşı insan' olması gereken bu roman, felaket getiren bir çalışmadır, çünkü bireyi muhteşem bir varlık olarak sunarken insanlar tarafından gene insanlar için kurulan insan toplumunu tüm insani haksızlıkların bir sentezi addeder." (s. 306)

Roman, Lamartine'e göre, Platon'un *Devlet*, Rousseau'nun *Toplumsal Mukavele* geleneğinin ve Saint-Simon'dan Fourier'ye, Proudhon'a ve da-

hi Mormonlara kadar tüm sosyalist geleneklerin izinden giden bir ütopyadır!

1848 Devrimi'ne katılımını anımsarken Lamartine, Victor Hugo'nun, o zamanlar çok duyarlı olduğunu düşündüğü "tutucu" bir manifesto yayımladığını hatırlıyor. Lamartine "demagoglar ve ütopyacılar" diye saldırıya geçer ve *Sefiller*'in, "insanların onları kurtaran şeyden, yani toplumsal düzenden nefret etmesine ve çöküşlerine neyin yol açacağına dair (*belirsiz ideal*in antisosyal hayali) hezeyana sürüklenmesine sebep olarak toplumun kimi zaman haksız, taşkın ve radikal bir eleştirisini sunduğunu ileri sürer. Bu ideolojik *tanım eksikliği* ona romanın ütopistliğinin en olumsuz tarafı olarak görünmektedir.

Lamartine bizi romanın başlığının yanlış bir seçim olduğu konusunda ikna etmeye çalışır, çünkü karakterler *sefil*den ziyade *suçlu* ve *tembel*dirler. Romanda hiç kimse çalışmadığına göre, neredeyse hiçbiri masum değildir. Hırsızlardan, sefahat düşkünlerinden, aylaklardan, hayat kadınlarından, sokak çocuklarından oluşan bir dünya tasvir edilir. Karakterler bile davranışlarını neyin harekete geçirdiğini anlamazlar. Mesela birisi Marius'a neden barikatta olduğunu sorsa, ne cevap vereceğini bilemeyecektir: Belki "par ennui" (can sıkıntısından) diyecektir, ama "zorunluluktan" demeyecektir.

Bu roman "ayaktakımının bir destanı"; "imkânsızlığın başyapıtı"dır (s. 364). Bu noktadan itibaren Lamartine'in gözlemleri, hâlâ siyasi ve edebidir, ama felsefe ve dinin alanlarına kadar uzanır. Argümanını genişleterek Hugo'nun romanının ötesine geçen Lamartine, kurgu ve tarih arasındaki ilişkinin özüne, kurgunun yaşamı ve toplumu etkileyiş biçmine iner.

Sefiller, insanları "Tanrı değil insan oldukları için mutsuz ederek" onlara çok büyük zararlar verecektir. Lamartine'in, romanı okumaya zorlanan "bir idam mahkûmuyla" hayalî bir konuşması olur. Her ikisi de Jean Valjean'ın iyi piskoposu ve Küçük Gervais'yi soymasının bir canavarlık olduğu konusunda hemfikirdir, her ikisi de kitabı abartılı ve gerçekdışı olmakla itham eder; ancak Hugo'nun realizm "yeteneğinin" okuyucunun bütün bunları gerçek kabul etmesini sağladığı konusunda tartışırlar.

Monsenyör Bienvenu'yü "örnek" bir karakter olarak görmesine karşın Lamartine, onunla Konvansiyoncu G. arasında geçen "terörizmin yüceltilmesi" addettiği konuşmadan dolayı üzgündür. 93'teki Jakoben Terörü tarafından işlenen suçları, yoksulların geçmişte maruz kaldığı suçlara da-

yanarak aklayan "soyut matematiği" şiddetle reddeder. Sınıflar tüm zamanlarda aynı mıdır? Yön değiştirmez ya da değişmezler mi? Böyle bir argüman "alçakça içgüdüleri için insanları övmek" anlamına gelir, bu da onlara "Öfkelenmekte ve öldürmekte haklısın; üstelik Victor Hugo ve Joseph de Maistre gibi yazarlar gelecek, ki Hugo bir demokrat, de Maistre bir otokrattır, ve teorileriyle işlediğin cinayeti mazur gösterecekler-dir," demek gibidir.

Monsenyör Bienvenu'yü, "zenginin fakirle aralarında daha fazla eşitlik olması için ödediği" vergileri eleştirdiği için cahillikle suçlar. Şayet vergiler ortadan kaldırılsa, bunun kurbanları devletten kaynak alan proletarya olacaktır. Aynı şekilde, şayet "lüks" yani tüketim ortadan kaldırılsa üretim duracaktır ve bunun kurbanları gerek taşradaki gerek şehirdeki üreticiler olacaktır.

Lamartine, Eyüp Peygamber'den beri pek çok yazarın yaptığı gibi Hugo'nun da insanın dertleri sorununu ele almasının iyi bir şey olduğunu savunur, ama niçin bütün bu sefaletten dolayı toplumu suçlamaktadır? Yaşamı toplum mu yaratmıştır? Ölümü toplum mu icat etmiştir? Ve son olarak, doğanın ve insanlık halinin anlaşılması güç ancak organik bir parçası olan eşitsizliği yaratan toplum mudur? Hayır, toplum değildir, Tanrı'dır. Toplum için üzülün, ona nasihatte bulunun, tamam, ama onu suçlamayın, çünkü bu düşüncesizce ve barbarca bir davranıştır (s. 429-430). "Eğer kusursuz ve imkânsız düşünceler ekersek, kitlelerin hayal kırıklığının değiştirilemez öfkesini biçeriz." (s. 431)

Sefiller'in "1817 Yılında" adlı bölümü, Lamartine'e, vatana ihanet olarak görünür. Victor Hugo'nun "çocukluğunu koruyan prenses"in talihsizlikleri üzerine yaptığı bu müstehzi yorumlar ve şakalar nedendir? Ve Lamartine, Chateaubriand'ın romanın yazarından bir keresinde "harika çocuk" olarak bahsettiğini hatırlatır.

Bohem öğrencilerle –Fantine'in de aralarında olduğu– genç âşıklarının olduğu bölüm, Lamartine için tam bir fiyaskodur. Thénardier'nin kızlarının salıncakta sallandıkları sahneyi sever, buna karşın, Cosette'in annesinin başına gelen talihsizlikleri –özellikle dişlerini ve saçlarını satmasını– melodramatik ve sahte bulur. Roman "berbatlaştıkça gerçekdışılaşıyor"dur.

Mösyö Madeleine'in küreğe mahkûm edilişini olasılıkdışı bir örnek olarak veriyor Lamartine: "Dünya bu şekilde değildir." O, Victor Hugo'nun

Cambronne tarafından dile getirilen *merde*[1] kelimesini açıkça yazmasından ve üstüne üstlük bu kelimenin Fransızca'daki "en güzel" kelime olduğunu söylemesinden gücenen eleştirmenlerden biridir: "Anlatıcı aşağılayıcı olanla görkemli olanı birbirine karıştırarak nüktedanlığını kaybediyor." (s. 66) "Bu dünya, derdini açıkça ifade edemeyen ve bunun yerine kadere bok atan öfkeli bir kalabalığın temel içgüdülerine yaranmakta. Bu her şeyi eşit kılma çabasıyla halkı ve askeri ölümsüz bir eserden mahrum bırakıp yerine ... iğrenç bir şey koyan gramatikal bir demagoji örneği." (s. 77-78)

Lamartine için romanın safi kurgusal öğeleri, en zayıf bölümleridir: "Dram maksadıyla keyfî olarak icat edilmiş olaylara dayanan tüm kurgusal kısımlar romanın zayıf noktalarıdır. Yazar ne zaman bir karaktere ihtiyaç duysa onu tıpkı peri masallarında ya da Voltaire'in hikâyelerinde olduğu gibi bir yerlerden bulup getiriyor ve karakter de, hiç akla yatkın olmayan bir şekilde yazarın çağrısına itaat ediyor." (s. 84)

Lamartine, Victor Hugo'yu laf kalabalığı yapmakla, "ıvır zıvırla ilgili bilgilerin sergisi"ni yapmakla itham eder. Marius'un, yazarın gençliğinin portresi olduğunu görür ve Cosette ile Marius arasındaki flörtün betimlenmesini Victor Hugo'nun yazdığı "en sevimli aşk sahnesi" sayar. Buna karşın, Saint-Denis Sokağı'nda geçen olayların "efsanevi" olarak değerlendirilmesini saçma bulur, çünkü "hiçbir fikri, hiçbir uygulama yöntemi, beyan ettiği ve savunabileceği hiçbir amacı olmayan ... avare öğrencilerin destansı fantezisi"nden ibarettir.

Saint-Denis "efsanesi" konusuna, asilerin kimsenin saptayamadığı, anlaşılması güç bir şey için savaştığını ekler: "Meşru monarşi değil, 1830'un elden düşme krallığı değil, cumhuriyet de değil, tam olarak ne bilmiyorum, ama bazen demokrasi, bazen ideal denen bir şey, aslında kızıl bayrağın ta kendisi." (s. 149)

Kısacası Lamartine için *Sefiller*, toplumsal ve politik "kuruntularla" dolu, Hugo'nun bu "gerçekdışılıklara" gerçeğe benzerlik kazandıran müthiş sözel yeteneği ve şiirsel gücü olmasa ayakta kalamayacak dramatik, abartılı ve korkunç bir hikâyedir.

Lamartine bu önermelerden yola çıkarak romanın "aşırı idealizmi"nin bazı insanlar için "tehlikeli" olduğu sonucuna varıyor: "Bu kitap tehlikeli, uyum içindeki toplumu aşırı derecede tehdit ediyor ve böylece onu idealin peşinden koşması için kışkırtıyor ve yozlaştırıyor. Akılsız insanlara im-

1 (Fr.) Bok. Türkçe çevirisinde "Hass...tir ordan!" diye geçmektedir.

kânsıza ulaşma tutkusu veriyor: İmkansız olana duyulan arzu, kitlelere aşılanabilecek en korkunç ve öldürücü arzudur. Çünkü *Sefiller*'de arzulanan her şey imkânsızdır ve en büyük imkânsızlık da tüm acılarımızın yok olmasıdır." (s. 186) "Eğer bir insanı kandırırsanız, onu çıldırtırsınız; ve idealinizin kutsal çılgınlığından çıkıp tekrar talihsizliklerinin kuru çıplaklığına düşmesine izin verdiğiniz zaman, onu öfkeli bir deliye çevirirsiniz." (s. 187)

Son sözlerinde direkt olarak anlatıcının "sınırsız gelişim"in mümkün olduğuna inanmasına saldırıyor. Böyle bir iyimserlik "şeylerin gücünü", yani insan doğasının içsel sınırlarını göz ardı etmektedir.

Edebî eleştiri olarak başlayan çalışma, Lamartine'in –on altıncı yüzyılda İspanyol Engizisyonu'nun Amerikan kolonilerinde romanların basılmasını yasaklarken kullandığı argümanların hemen hemen aynılarını kullanarak– türün tamamını, "kitlelerin" huzurunu bozmakla suçlayarak sosyopolitik olarak kınamasıyla bitiyor. Kitlelere sıradan ölümlülerin ulaşamayacağı arzu ve emeller aşılayarak onları isyan ve toplumsal huzursuzluk kaynağına çeviriyor. Oldukça uzun makalesinde Lamartine, iğneleyici sözlerini belirli bir hedefe yönelttiğini düşünüyor: Yazarının olağanüstü yeteneği sayesinde okuyucuları bir insanın Jean Valjean'ın sıradışı ahlaki soyluluğuna ve fedakârlığına ya da Monsenyör Bienvenu'nün meleklere özgü iyiliğine –ki her ikisi de romantik "gerçekdışılıklardır"– sahip olabileceğine inandırmayı başaran bu fevkalade hayalî kurguya, yani *Sefiller*'e. Ancak aslında argümanı tüm başarılı kurgular için, hatta *Sefiller*'in azametine sahip olmayanlar için bile geçerlidir, çünkü ikna edici gücü sayesinde kurgu okuyucuyu kendi dünyasından daha uyumlu, daha güzel, daha mükemmel ya da sadece daha az sıkıcı ve acınası bir dünyaya götürür. Lamartine'e göre roman tarafından büyülenen okuyucular, roman bittikten sonra büyünün bozulduğunu ve yaşadıkları hayatın hayallerindeki kadar iyi olmadığını gördükleri zaman "çılgına" dönecek ve öfkeli asilere, kurulu düzenin düşmanlarına dönüşeceklerdir.

Lamartine'in Victor Hugo'ya yaklaşımı, Alman prenslerinin tebaasında en çok korktukları şeyin "şevk" olduğunu, çünkü onlara göre bunun ayaklanmanın kökü, düzensizliğin kaynağı olduğunu savunan tarihçi Eric Hobsbawm'ı anımsatır. Lamartine ve Alman prensleri tabii ki haklılar. Şayet amaç toplumu katı sınırlar içinde, yıldızlar veya tren tarifeleri gibi değiştirilemez bir düzenin parçası olarak tutmaksa, "şevk" ya da başarılı bir kurgunun yarattığı geçici büyü, güçlü bir düşman, yaşamın düzenini al-

tüst edebilecek, kuşku ve nifak tohumları eken ve eleştiri ruhunu teşvik eden öngörülemez bir unsur, toplumsal yapıda çeşitli çatlaklar açabilecek çözücü bir etken olarak görülebilir.

Lamartine "imkânsız olana duyulan arzu"yu kitlelere bulaşabilecek tehlikeli bir hastalık addetmekte haklıydı, çünkü kendi hayatında bu arzunun bedelini ödemişti. Hayatı boyunca o ve Victor Hugo arkadaşça ilişkilerini ve karşılıklı saygılarını korumuşlardı. Örneğin, *Sefiller*'in yazarı Fransız Akademisi üyeliğine her başvurduğunda Lamartine onun sponsorlarından birisiydi. Beşinci denemesinde başarılı oldu. Yazışmaları, aralarındaki dostane ilişkiyi ve birbirlerinin işine duydukları hayranlığı ortaya koyuyor. Pek çok ortak noktaları vardı: yetenek, yazma becerisi, siyaset sevgisi ve toplumsal itibar ve her ikisinin de yaşamları boyunca giriştikleri işlerin çoğunu başarıyla tamamlamış olması. Ancak Lamartine siyasi gücün zirve noktasına ulaşmış, Hugo ise bunu asla başaramamıştır. Lamartine, 1948 Şubatı'nda Louis Philippe'in çöküşü sırasında Fransa'nın sivil kahramanlarından biriydi ve yeni ilan edilmiş olan cumhuriyetin geçici hükümetinin başına geçti. Aynı zamanda ilk Millet Meclisi için Nisan ayında yapılan seçimlerde en çok oyu alan milletvekiliydi. Hükümetin beş üyesinden biri olarak, 1848 Haziranı'nın sonunda yöneticilerinin beklentilerini karşılamadığını düşünen ve devrim şevkiyle harekete geçen kesimin büyük ayaklanmasıyla yüzleşmek zorunda kaldı. Bu olay onun siyasi kariyerini mahvetti. İktidarda çok kısa bir süre kaldı: 1848 yılında Şubat'tan Haziran'a kadar. Paris'i barikatlarla dolduran bu kitlelerle mücadele etmek için, bağlı olduğu hükümet tarafından savaş bakanı General Cavaignac'a özel yetkiler verildi, o da ayaklanmayı kanla, sayısız idamla ve şiddet kullanarak bastırdı. Bu fiyaskodan sonra siyasetteki yıldızı bir daha asla yükselmeyecek olan Lamartine, o andan itibaren kitlelerin "imkânsız olanı" arzulamasını sağlayacak her şeye –ki ona göre kurgu bunun bir örneği– karşı içgüdüsel olarak güvensizlik duymaya başlamış gibi görünüyor.

Lamartine'in *Sefiller* hakkındaki birçok yorumuna katılmak çok güç, çünkü çoğu kez adaletsiz ve abartılı oldukları ortada. Ancak roman hakkındaki çalışmasının edebî kurgunun doğasına ve okuyucular ve toplumun geneli üzerindeki etkisine dair doğru görülerinin olduğu da kabul edilmelidir. Eleştirisini *Sefiller* üzerinde yoğunlaştırıyor çünkü bu yapıtta diğer romanlarda görmediği bir tehlike sezinliyor, bunun tek sebebi de diğerlerinin Victor Hugo'nun romanındaki olağanüstü tutkudan yoksun

olması ve bu romanın geniş kapsamı itibariyle hakikatle başabaş rekabet etmesi, gerçek hayatın yerine "eksiksiz" bir kurgu sunmasıdır.

Durum şudur ki, daha küçük boyutta da olsa, tüm kurgular okurlarını kendi benliklerinden çıkararak, sınırları yıkarak, okurların kendilerini hayalî karakterlerle özdeşleştirip daha zengin, daha çarpıcı veya daha sefil ve hararetli ya da sadece içine hapsoldukları yüksek güvenlikli hapishaneden, yani gerçek hayattan, farklı bir yaşamı paylaşmalarını sağlayarak onlara "imkânsızı" yaşatır. Kurgular bu gerçek nedeniyle vardır. Çünkü tek bir hayatımız vardır ve isteklerimiz ve hayallerimiz binlercesini gerektirir. Çünkü olduğumuz şeyle olmak istediğimiz arasındaki uçuruma bir şekilde bir köprü kurmak gereklidir. *Kurgunun doğmasının sebebi buydu:* Kurgunun bizi götürdüğü vekâleten yaşadığımız, geçici, istikrarsız, ama aynı zamanda tutkulu ve büyüleyici hayatı yaşarken imkânsız olanı mümkün olanla birleştirebilelim ki varlığımız hem gerçeklik hem gerçekdışılık hem öykü hem fabl hem somut yaşam hem fevkalade bir macera olabilsin.

Bu mucizenin gerçekleşmesi için kurgunun başarılı olması ve okurlarının, bu illüzyonu paylaşmasını sağlaması yeterlidir. Lamartine'in *Sefiller*'i ayrı tutması, karşı konulamaz ikna kabiliyetiyle okurlarını tedirgin ederek toplumu sarsan –1848 Haziranı'nda barikatlar kurmak için Paris sokaklarını taşlarından eden ve siyasi kariyerini sonlandıran güç gibi– bir güce dönüşebilecek bir yaratı olan romanın daha geniş çaplı amaçlarını ayırt etmesinin bir yoluydu.

Alphonse de Lamartine'in korkuları birçok kişiye gülünç gelecektir. Bugün kim harika bir romanın toplumsal düzeni altüst edeceğini düşünüyor ki? Günümüzün açık toplumunda genel olarak edebiyatın, bilhassa romanın, (belki üstün) bir eğlenme ve oyalanma türü, hayal gücünü zenginleştiren ve heyecan uyandıran bir aktivite, ancak her şeyin ötesinde okurların iyi vakit geçirmesinin, sıkıcı rutinlerini ve ufak tefek günlük dertlerini telafi etmesinin bir yolu olduğu düşüncesi var. Shakespeare'in trajedilerinden Faulkner'ın romanlarına, *Don Quijote*'den *Savaş ve Barış*'a, en önemli edebi yapıtların küçük de olsa bir toplumsal ya da siyasi çalkantıya sebep olduğunu gerçek anlamda kanıtlamanın hiçbir yolu olmadığı için edebiyatın eğlendirici ve zararsız bir aktivite olduğu görüşü günümüzün açık toplumunun ortak kanaati haline gelmiştir.

Bu, gerek dinî gerek siyasi, herhangi bir türden kapalı toplumlarda da böyle midir? İnancı baltaladığını ve istikrarsızlaştırdığını düşünerek ro-

manlara karşı içgüdüsel bir güvensizlik besleyen yalnızca İspanyol Engizisyonu değildi. Dünyanın gördüğü tüm diktatörler, özgür yaratının ve kurguların yayılmasının kurulu düzeni tehlikeye atabileceğine ve disiplini, yani toplumsal uyumu yıpratabileceğine inanarak edebi yaratılara sansür uygulamaları dayatmıştır. Bu noktada faşistler, komünistler, kökten dinciler ve üçüncü dünya askerî diktatörlükleri aynıdır: Hepsi kurgunun naif demokrasilerin sandığı gibi yalnızca bir oyalanma yöntemi değil, her an zihinde ve hayal gücünde patlayarak okurlarını ayaklanan muhaliflere dönüştürebilecek düşünsel ve ideolojik bir saatli bomba olduğuna inanır. 1864'te Katolik Kilisesi Lamartine'le aynı görüşü paylaşarak Victor Hugo'nun romanlarını inananların sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle yasaklı kitaplar listesine eklemiştir.

Diktatörlükler bu hassasiyeti abartıyorlar, ki bu da şaşırtıcı değil, çünkü otoriter gücün tipik özelliği paranoya, yani sürekli herkesten ve her şeyden şüphelenerek, her tarafta düşmanlar görerek ve yoklarsa da kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan sansürü ve baskıyı haklı çıkarmak için düşman icat ederek yaşama hissidir.

Abartıyorlar, fakat haksız da değiller. Vatandaşların fikirlerini ve isteklerini belirtebileceği, eleştirilerini ifade edebileceği tüm yolların –basın, siyasi partiler, seçimler– kapatıldığı toplumlarda, edebiyat, edebi olmanın ötesine geçen ve siyasileşen bir önem üstlenir kendiliğinden. Okurlar bu metinlerin satır aralarını okur ve propaganda araçlarına dönüşmüş olan, haberlerin örtbas edildiği, fikirlerin yasaklandığı ve eleştirilerin engellendiği medyada bulamadıklarını görür (ya da gördüğünü sanır). Yazarların niyeti bu olsa da olmasa da, bu gibi durumlarda edebiyat, toplumsal düzenin peşini bırakmayan ve onu sorgulayan yıkıcı bir rol üstlenir.

Neden yıkıcı? Çünkü kurguların okurları için yarattığı güzel ve ideal dünyalar –Lamartine "imkânsız" dünyalar olduğunu ileri sürerdi– okurlara yaşadıkları dünyanın kusurlarını gösterir ve onları şu bariz gerçekle yüzleştirir: Başarılı kurguların resmettiği, sözcüklerinin güzelliği, yapısının zarafeti ve tekniğinin etkileyiciliği sayesinde en çirkin, en alçak ve en sefil şeylerin bile sanatsal zaferler olarak parladığı görkemli gerçekliklerin yanında "gerçek" hayat küçük ve zavallı kalmaktadır.

Bu tasvirleri gerçek dünyayla karşılaştırdıklarında okurların aklında kalan tam olarak "şevk" değil, daha ziyade huzursuzluktur: Dünyanın kötü bir şekilde yapıldığı, yaşadığımız hayatın hayal edebileceğimizden ve ya-

ratabileceğimizden çok daha yetersiz olduğu hissi. Kimse bu huzursuzluğun kaçınılmaz bir şekilde kendiliğinden "şevk"e, bir şekilde toplumu değiştirmek, sarsarak durağanlığından kurtarmak, kurgulardaki örnek dünyaya daha benzer kılmak için harekete geçme isteğine yol açtığını iddia etmeye çalışmıyor. Zira hiçbiri gerçekleşmese de mesele değil. Bireyi her şeyiyle (düşünceleri, davranışları ve hayalleri) kontrol etmeye kalkışan, dışarıdan bakınca hâlâ uysal gözükseler de kurgu yüzünden vatandaşların düşünce ve hayallerinin kontrolden çıktığını düşünen rejimlerde bu huzursuzluk, başlı başına yıkıcıdır. Açıkça düşünmek ve hayal etmek, kölelerin hareketlenmesine ve özgürlüklerini keşfetmesine neden olmuştu. Lamartine istemeden –ki kendisinin niyeti Victor Hugo'yu gözden düşürmekti– *Sefiller*'i büyük ölçüde methetmiştir. Zira bir yazarın eserini övmenin, sayfalarının okurlarının ağırbaşlı mantığını bir kenara itip bizi hayalî maceralarının, destansı karakterlerinin, korkutuculuğunun ve vahşi hayallerinin aslında insanın hem mümkün hem de ulaşılabilir olan gerçekliği olduğuna ikna edebilecek kadar güçlü olduğunu söylemekten daha iyi bir yolu yoktur. Bizi bu gerçekliğin dünyada gücü elinde tutan, toplumu sömüren ve ona hükmeden kötü hükümetler ve kötü adamların kötü becerileri tarafından bizden çalındığına, ama okumanın bu kayıp gerçekliğe erişmemizi sağladığına ve bizi eylemlerimizle bu gerçekliği geri almaya ve eski haline getirmeye teşvik ettiğine ikna edebilir.

Hugo'nun ütopist vizyonuna göre *Sefiller*'in insanlığı, insanlığın yolu olan adaletin, özgürlüğün ve barışın hâkimiyetine giden yolda biraz bile ilerlettiğini ispat etmenin hiçbir yolu yok. Ancak *Sefiller*'in edebiyat tarihindeki her dilden ve kültürden birçok erkek ve kadının içinde yaşadıkları dünyadan daha adil, daha makul bir dünyada yaşamayı arzulamasını sağlayan en etkileyici eserlerden biri olduğuna da şüphe yok. Buradan çıkarabileceğimiz asgari sonuç, insanlık tarihi ilerliyorsa, "gelişim" sözcüğünün bir anlamı varsa ve medeniyet yalnızca retorik bir uydurma değil de barbarlığa geri adım attıran bir hakikatse, o zaman bütün bunları mümkün kılan gücün okurlar olarak Jean Valjean ve Monsenyör Bienvenu'nün, Fantine ve Cosette'in, Marius ve Javert'in ve imkânsızı ararken çıktıkları yolculukta onlara eşlik eden herkesin eylemleri için duyduğumuz özlem ve şevkten gelmiş –ve hâlâ geliyor– olması gerektiğidir.

Çeviren ÖYKÜ ELİTEZ